ISSN 2304-5809

Молодий вчений

2 (29) 2016

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 2 (29) лютий, 2016 р.

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Україна)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебедєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Севостьянова Наталія Іларіонівна – кандидата юридичних наук (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шепель Юрій Олександрович – доктор філологічних наук (Україна)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)
Index Copernicus (IC™ Value): 5.77 (2014)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

На обкладинці зображений Одеський національний академічний театр опери та балету – перший театр в Одесі за часом спорудження, значенням і популярністю. Перша будівля була відкрита у лютому 1810 року, але вона згоріла у 1873 році. Сучасна споруда побудована у 1887 році в стилі нового віденського «бароко». Унікальна акустика підковоподібного залу дозволяє доносити навіть шепіт зі сцени в будь-який куточок залу. Повна реставрація будівлі театру була завершена у 2007 році. У театрі диригували П.І. Чайковський, М.А. Римський-Корсаков, С.В. Рахманінов, співали Федір Шаляпін, Соломія Крушельницька, Леонід Собінов, танцювали Ганна Павлова і Айседора Дункан. Олександр Пушкін згадує Одеський театр у романі «Євгеній Онєгін». Одеський оперний театр є визначною театральною спорудою і архітектурним пам'ятником України та Європи.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2016
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2016

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Архипова Є.О., Мідна Н.С.
Застосування грейдингової системи оцінювання та винагородження персоналу в приватному секторі 1

Батракова Т.І., Полова А.В.
Сучасний стан готівкового обігу та проблеми безготівкових розрахунків в Україні..... 5

Без'пята І.В., Попель Я.В., Приймачук В.О.
Зерновиробництву України – інноваційний розвиток..... 8

Білорус Т.В., Омельяненко А.І.
Компетентнісний підхід до оцінювання успішності роботи керівника 12

Бондар Н.М., Навроцька Т.А.
Етапи підготовки та реалізації проекту державно-приватного партнерства..... 17

Брензович К.С., Ерфан Є.А.
Хронологія політико-економічної трансформації Європейського Союзу: загрози та виклики сучасності 20

Войнича Л.Й.
Феноменологічний ефект соціальних комунікацій..... 25

Голіков К.Ю., Шульгіна Л.М.
Вдосконалення оцінки ефективності системи управління запасами на підприємстві..... 29

Демченко М.М.
Облік та оподаткування виплат працівникам підприємства у контексті законодавчих змін..... 31

Дернова І.А.
Статистичне оцінювання рівня боргового навантаження національної економіки..... 37

Дзюмак М.А., Григоренко І.В.
Регіональні особливості динаміки роздрібного товарообороту Вінницької області..... 41

Карпова І.В.
Фінансово-кредитні важелі забезпечення продовольчої безпеки України 45

Кириченко О.П., Дранко С.В.
Методи та моделі діагностики ймовірності банкрутства підприємства..... 49

Криворучко М.Ю.
Рівень злочинності як інституціонально-соціальний фактор міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в Україні 53

Мазур К.В., Ніцпан І.А.
Екологічний менеджмент як новий ефективний метод управління виробництвом..... 60

Малишко В.В.
Фінансування вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи..... 64

Манжула Д.П.
Роль кредиту в діяльності комерційних банків..... 67

Пермінова С.О., Романко Є.В.
Управління міжнародною конкурентоспроможністю як фактор успіху сучасного підприємства..... 70

Похмурко О.О., Архірейська Н.В.
Реалізація бюджетно-податкової політики України в умовах глобалізації..... 74

Ситник І.П., Головіна А.В.
Електронний бізнес і його розвиток в Україні..... 79

Сімахова А.О.
Оцінка впливу інноваційно-інвестиційних чинників на динаміку соціально-економічного розвитку України..... 83

Соколова З.С.
Новые критерии анализа экономик стран Африки..... 87

Солодовник Г.В., Гузь А.В.
Модель визначення раціонального розміру фонду розвитку підприємства вітражного виробництва..... 93

Фень К.С.
Ретроспективний огляд поняття «економічна безпека» 98

Фірсова С.Г., Бойко О.Г.
Методичне забезпечення оцінювання і вибору цільового ринку нового продукту..... 102

Щербакова А.В., Дугієнко Н.О.
Україна в світових глобалізаційних процесах..... 107

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Башков В.М., Бабаев А.А., Можаровская Т.Н.
Энергетика нагнетательных каналов систем охлаждения тяговых электрических машин тепловозов..... 111

Білоус Н.В., Іваненко О.О.
Модель розрахунку рейтингу ІТ-фахівців при відборі та виконанні ІТ-аутсорсингових проектів..... 113

Коцун В.І.
Моделювання впливу системи введення світлового потоку на характер розподілу інтенсивності світлового випромінювання в планарній структурі..... 117

Леонтьєва Н.Р., Войтович М.О.
Моделювання впливу мережі паркування на транспортні потоки міста Чернівці..... 121

Підлипна М.П.
Використання даних супутника landsat за допомогою програмного забезпечення ERDAS Imagine для здійснення зонування земель 125

Чудик І.І., Пастух А.М., Дудич І.Ф.
Досліження впливу техніко-технологічних параметрів на процес промивання свердловини при вирізанні вікна в обсадній колоні 130

Шовкалюк Ю.В.
Цінова політика в паливно-енергетичному комплексі: світова практика 134

Шоловій Ю.П., Магерус Н.І.
Вплив параметрів вібрації на ефективність роботи об'ємного дозатора для дрібнодисперсних сипких матеріалів 137

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Енеді К.Л., Садовська Н.П.
Урожайність буряка столового залежно від строків висіву 143

МЕДИЧНІ НАУКИ

Haras M.N.
Peculiarities of spirometric indices in schoolchildren with bronchial asthma, depending on their atopic status 148

Глазков Е.О.
Корекція змін показників психофізіологічного забезпечення діяльності іноземних студентів 152

Каньовська Л.В., Каушанська О.В., Бедик Н.М., Новицька І.О.
Helicobacter pylori як актуальна проблема сучасної гастроентерології (огляд літератури) 156

Марусик У.І., Крецу Н.М., Бєлашова О.В.
Особливості імунної відповіді школярів, хворих на бронхіальну астму раннього початку, залежно від ацетиляторного статусу 161

Мельник В.С., Горзов Л.Ф., Горзов В.В.
Структурна характеристика біотопу каріозних порожнин різної локалізації у дітей 165

Морозенко Д.В., Леонтьєва Ф.С.
Методи дослідження маркерів метаболізму сполучної тканини у сучасній клінічній та експериментальній медицині 168

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

Овчарук Н.П., Кравчук О.О.
Діагностика та проблема лікування піометри у домашніх собак (зарубіжний та вітчизняний досвід) 173

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Редька С.І.
Стан місцевого самоврядування на Харківщині в 20-ті роки XX сторіччя 178

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

Кузьменко Р.В.
Застосування методу прогресуючого еталону до аналізу даних різної розмірності 182

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Герасименко Д.С.
Доктрина «R2P» в міждержавних відносинах: від подій в Грузії до Криму 188

Керноз Н.Є.
Проблемність визначення «цивільного судочинства» та його видів у Цивільному процесуальному кодексі України 193

Mishyna N.V.
Ukrainian educational and research institutions as the stakeholders of the corporate social responsibility and the corruption problem 201

Наливайко Л.Р., Орєшкова А.Ф.
Громадська експертиза діяльності державних органів в умовах модернізації українського суспільства 205

Польшинська К.А.
Поняття та сутність правового регулювання видатків місцевих бюджетів 209

Толкач А.М.
Значення релігійної реформи Володимира Великого у державотворенні України 213

Федотов О.П.
Єдине вікно – локальне рішення 217

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Балінченко С.П.
Вплив трансформації моделей контролю на суспільну ідентичність 221

Поліщук Р.М.
Сучасна соціокультурна ідентифікаційна модель суспільства 224

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Tuckyun Ch.J.
Value-meaningful orientation dynamics of future professional activities of psychology students 229

Федорченко С.В.
Попередження конфліктів в педагогічному колективі як один з методів формування сприятливого соціально-психологічного клімату у ВНЗ 233

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Варга Н.І.
Інституційний підхід в соціології до аналізу транзитивної економіки 237
Демичева А.В.
Глобальні міста та їх позиціювання у просторі сучасних міжнародних відносин..... 241

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Лалак О.А.
Інтелектуальні продукти соціально-комунікаційних мереж у процесі міжкультурної інтеракції..... 246

АРХІТЕКТУРА

Булах І.В.
Структурно-логічна модель символізації архітектурно-художніх образів..... 251

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Бурлака І.В., Лукачина А.В.
Дослідження рівня фізичного стану студентів груп тенісу у ВНЗ неспортивного профілю..... 255

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Булгакова Т.М.
Історико-педагогічні основи художньо-естетичного виховання особистості..... 261
Васенко О.В.
Формування інформаційної компетентності майбутнього вчителя інформатики засобами програмування Visual Basic for Applications..... 264
Vasylyshyna N.M.
Practical and theoretical aspects of mastering English for specific purposes skills in future tourism experts..... 269
Жукова Г.В.
Впровадження форм та методів морального виховання старшокласників другої половини XX століття у сучасних загальноосвітніх школах України..... 273
Казачінер О.С.
Використання методу ігротерапії у навчанні іноземної мови..... 276
Кардаш Л.В.
Різноаспектні дослідження мовної інтерференції..... 280
Кіріленко О.Г.
Діагностіка педагогічних знань й умінь викладачів технічних вишів..... 284
Корольова Л.М.
Чинники, які визначають зміст феномену «креативність молодшого школяра»..... 289
Кузьменко Ю.В.
Навчання фахівців із трудової підготовки на індустріально-педагогічних та загальнотехнічних факультетах України (1959-1991 роки)..... 293
Кулик О.Д.
Формування вмінь і навичок словотворення як засіб мовленнєвого розвитку учнів: теоретичний аналіз проблеми..... 296
Линовицька А.О.
Розвиток художньо-естетичного смаку майбутніх митців у контексті особистісно-орієнтованого та етнопедагогічного підходів..... 300
Лях Г.Р.
Формування педагогічних умінь у майбутніх учителів у процесі мікровикладання..... 305
Мукан Н.В., Барабаш О.В., Бусько М.Б.
Специфіка реалізації неперервної освіти у Канаді..... 309
Мусієнко В.С.
Особливості патріотичного виховання дітей у дошкільних закладах України (1958-1991 роки)..... 313
Никифоров А.М.
Особливості Сумського періоду педагогічної діяльності Никанора Онацького (1913-1933)..... 316
Овсієнко Л.М.
Організація самостійної роботи студентів-товарознавців (на прикладі вивчення дисципліни «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності»)..... 320
Орел-Халік Ю.В.
Обґрунтування необхідності впровадження всіх видів читання у контексті підготовки фахівців медичної галузі..... 325
Примакова В.В.
Післядипломна освіта вчителів початкових класів у структурі неперервної освіти України..... 329
Прус Н.О.
Динаміка розвитку образу педагога протягом століть..... 333
Сірант Н.П.
Естетичне виховання дітей засобами природи..... 338
Сулковський А.В.
Формування та активізація навчально-пізнавальної діяльності на уроках трудового навчання в 7 класах..... 340

Толмачова І.М., Олійник К.О.
Змістова характеристика дидактичної гри як методу навчання.....344
Устименко О.М.
Типологія проектів у навчанні іноземних мов 347
Shevchenko M.Y., Godunova N.B.
The use of listening comprehension in the process of learning foreign language in individual work of students of linguistic specialties.....353
Якименко Ю.В., Покась Л.А.
Оновлення уроку географії у контексті компетентнісного підходу.....356

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бондар Н.В.
Словоскладання як спосіб номінації понять гастроентерології в сучасній німецькій мові.....360
Борисова Н.В.
Організація і зміст факультативного курсу англійської мови на 1 курсах немовних факультетів вищих навчальних закладів.....364
Вільховченко Н.П.
Оказіональний спосіб формування квазіспеціальної лексики у науково-фантастичному тексті.....368
Галич А.О.
Оніричний портрет у документальному тексті – повернення до белетристики.....371
Дзюбіна О.І.
Класифікація, структура та функціонування Інтернет-мемів в соціальних мережах Twitter та Facebook.....375
Карпина Е.С.
Пенталогия Всеволода Соловьёва «Хроника четырёх поколений» в осмыслении современных литературоведов.....379
Коляса О.В.
Адхократичне поетичне мислення як когнітивно-семантичний механізм творення ігрового абсурду в постмодерністському фентезійному оповіданні.....383
Кучер З.І.
Автофікція в ранній творчості швейцарського письменника П. Нізона.....387
Лапиніна О.Л.
Методика дослідження національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць німецької мови з гастрономічним компонентом.....391
Оверчук О.Л.
Фольклористично-едиційна діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.....395
Олійников В.А.
Спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби експлікації категорії звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви).....400
Орлова М.О.
(Авто)біографії як майданчики самопрезентації індивідуальної та колективної пам'яті покоління 68-го року.....404
Пикалюк Л.А.
Поетика символотворення образів молодої та молодого у весільних піснях Західного Полісся.....409
Чуланова Г.В., Стрілко А.Л.
Засоби впливу на адресата в анотаціях і текстах-відгуках 412
Швець Н.В.
Архетипна символіка лексем sky/ciel/небо в англійській, французькій та українській мовах.....416

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Arkhipova Ye.O., Midna N.S.
The use of the grading system of evaluation and remuneration of the personnel in the private sector 1

Batrakova T.I., Polovaya A.V.
The modern state of cash circulation and issue of cashless payments in Ukraine.... 5

Bezp'yata I.V., Popel Y.V., Pryimachuk V.A.
The innovative deveopment of the grain production of Ukraine..... 8

Belorus T.V., Omelianenko A.I.
Evaluating head's performance using competency approach..... 12

Bondar N.M., Navrotska T.A.
Stages of preparation and implementation of public-private partnership..... 17

Brenzovych K.S., Erfan E.A.
The chronology of political and economic transformation of the European Union: current threats and challenges..... 20

Voynicha L.I.
The phenomenological effect of social communication..... 25

Holikov K.Y., Shulgina L.M.
Evaluation improving of reserves management system at the enterprise..... 29

Demchenko M.M.
Accounting and taxation of employee benefits in the context of legislative changes..... 31

Dernova I.A.
Statistical estimation of the level of debt burden of the national economy..... 37

Dzyiumak M.A., Hrihorenko I.V.
Regional features of the dynamics of retail Vinnitsia region..... 41

Karpova I.V.
Financial and credit leverages of Ukraine's food security provision..... 45

Kyrychenko O.P., Dranko S.V.
Diagnostic methods and models of probability bankruptcy..... 49

Kryvoruchko M.Y.
Crime rate as institutional-social factor of interregional convergence in the socio-economic development in Ukraine 53

Mazur K.V., Nitspan I.A.
Environmental management as a new method for an efficient production management..... 60

Malyshko V.V.
The funding of higher education in Ukraine: problems and prospects..... 64

Manzhula D.P.
Role of credit in commercial banks activity..... 67

Perminova S.V., Romanko Y.V.
Management of the international competitiveness as a factor in the success of the modern enterprise..... 70

Pokhmurko O.O., Arkhireiska N.V.
Tax-budget policy implementation in Ukraine in a globalizing world..... 74

Sytnyk I.P., Holovina A.V.
Electronic business and its development in Ukraine..... 79

Simakhova A.A.
Assessment of influence of innovation and investment factors on social and economic development dynamics of Ukraine..... 83

Sokolova Z.S.
New criteria for the analysis of the African countries' economies 87

Solodovnik H.V., Guz A.V.
The model of determining the optimal size of the fund company's development of stained glass production..... 93

Fen' K.S.
Retrospective review concept «economic security»..... 98

Firsova S.H., Boyko A.H.
Methodological toolkit for new product market assessment and choice 102

Shcherbakova A.V., Dugienko N.O.
Ukraine in the world globalization's processes..... 107

ENGINEERING SCIENCES

Bashkov V.M., Babaev A.A., Mozharovskaya T.N.
Energy plenums cooling system of a diesel locomotive traction electric machines..... 111

Bilous N.V., Ivanenko O.O.
Rating calculation model for developers who participant in IT-outsourcing projects..... 113

Kotsun V.I.
Modeling of the entering influence of light beam on the distribution of intensity of light radiation in planar structures..... 117

Leontyeva N.R., Voytovich M.O.
Modeling the influence parking network traffic flow of Chernivtsi..... 121

Pidlypna M.P.
Satellite using data landsat by software erdas imagine for a land zoning..... 125

Chudyk I.I., Pastuch A.M., Dudych I.F.
Research of technical and technological parameters influence onto well cleaning quality during cutting out of casing window..... 130

Shovkaliuk Y.V.
Price policy in the fuel and energy complex: world practice.....134
Sholoviy Y.P., Maherus N.I.
Influence of vibration parameters on the productivity of the volume dispenser for rash fine disperse materials.....137

AGRICULTURAL SCIENCES

Enedi K.L., Sadovska N.P.
Productivity of red beet depending on the timing of sowing.....143

MEDICAL SCIENCES

Haras M.N.
Peculiarities of spirometric indices in schoolchildren with bronchial asthma, depending on their atopic status.....148
Glazkov E.A.
Correction of changes in psychophysiological support indicators of international students' activity.....152
Kaniovska L.V., Kaushanska O.V., Bedyk N.M., Novytska I.O.
Helicobacter pylori as a Topical Problem of Modern Gastroenterology (Literary Review).....156
Marusyk U.I., Kretsu N.M., Belashova O.V.
Features of the immune response of school-age children with early-onset asthma, according to acetylating status.....161
Melnyk V.S., Horzov L.F., Horzov V.V.
Structural characteristics of the habitats of different localization of cavities in children.....165
Morozenko D.V., Leontieva F.S.
Research methods markers of connective tissue metabolism in modern clinical and experimental medicine.....168

VETERINARY SCIENCES

Ovcharuk N.P., Kravchuk O.O.
Diagnostic and problems for treatment of pyometra in domestic dogs (foreign and domestic experience).....173

HISTORICAL SCIENCES

Redka S.I.
The state of public self-government in Kharkiv region in the 20th of the XX century.....178

MILITARY SCIENCES

Kuzmenko R.V.
Application of progressive etalon method to analysis of data of various dimensions.....182

LAW SCIENCES

Gerasymenko D.S.
The doctrine of «R2P» in international relations: from the events in Georgia to Crimea.....188
Kernoz N.E.
Problems with the definition of «civil procedures» and its species in the Civil Procedure Code of Ukraine.....193
Mishyna N.V.
Ukrainian educational and research institutions as the stakeholders of the corporate social responsibility and the corruption problem.....201
Nalyvaiko L.R., Orieshkova A.F.
Civil expert examination of government affairs under the conditions of Ukrainian society modernization.....205
Polshynska K.A.
Legal concepts and nature local budget expenditures.....209
Tolkach A.N.
The role of the religion reform Volodymyr the Great in state formation of Ukraine.....213
Fedotov O.P.
«One stop shop» – a local decision.....217

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Balichenko S.P.
The impact of control models transformation on the social identity.....221
Polishchuk R.M.
Contemporary socio-cultural identity model of society.....224

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Tuckyun Ch.J.
Value-meaningful orientation dynamics of future professional activities of psychology students.....229
Fedorchenko S.V.
Conflict prevention in the teaching staff as a method of forming favourable social and psychological climate at higher educational establishments.....233

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Varha N.I.
Institutional approach to the analysis of transitive economy.....237

Demicheva A.V.
The global cities and their positioning in area of modern international relations.....241

SOCIAL COMMUNICATIONS

Lalak O.A.
Intellectual products of social and communicative networks in the process of intercultural interaction.....246

ARCHITECTURE

Bulakh I.V.
Structural-logic model symbolization architectural and artistic images.....251

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Burlaka I.V., Lukachyna A.V.
The research on the students' physical condition in tennis groups in the universities of non-athletic profile.....255

PEDAGOGICAL SCIENCES

Bulgakova T.M.
Historical and pedagogical bases of the artistic and aesthetic education of personality.....261
Vasenko O.V.
Informational competence formation of future teacher of informatics with the programming means of Visual Basic for Applications.....264
Vasylyshyna N.M.
Practical and theoretical aspects of mastering English for specific purposes skills in future tourism experts.....269
Zhukova H.V.
Introduction of forms and methods of moral education of senior pupils in the second half of XX century in modern general education schools of Ukraine.....273
Kazachiner O.S.
Using game therapy method in teaching foreign language.....276
Kardash L.V.
Researches of different aspects in the language interference.....280
Kirilenko O.H.
Assessment of pedagogical knowledge and skills of teachers of higher technical educational institutions.....284
Koroleva L.M.
The factors in influencing the formation of the phenomena of «the creativity of younger schoolboys».....289
Kuzmenko I.V.
Teaching of specialists of labour training on industrial, pedagogical and general technical faculties in Ukraine (1959-1991).....293
Kulyk O.D.
The formation of word-building skills as a means of pupil's speech development: theoretical analysis of the problem.....296
Lynovytska A.O.
Development artistic and aesthetic taste of the future artists in the personally-oriented context ethnopedagogical and approaches.....300
Lyakh G.R.
Forming future teachers' pedagogical skills in the process of microteaching.....305
Mukan N.V., Barabash O.V., Busko M.B.
Specificity of continuous education realization in Canada.....309
Musienko V.S.
Peculiarities of patriotic upbringing of children at preschool establishments of Ukraine (1958–1991 years).....313
Nikiforov A.M.
Particular features of the Sumy period of the pedagogical activities of N. Onatskiy (1913-1933).....316
Ovsiyenko L.M.
Self work organization of merchandizing students (on the example of learning the discipline «Communicative processes in pedagogical activity»).....320
Orel-Khalick Yu.V.
Justification for the introduction of all types of reading in the process of training of medical workers.....325
Prymakova V.V.
Primary school teachers' postgraduate education in the structure of continuing education.....329
Prus N.O.
Dynamics of the image of the teacher during the centuries.....333
Sirant N.P.
Esthetic children education with the natural means.....338
Sulkovskiy A.V.
The formation and activation of educational and cognitive activities on the lessons of Labour in the 7th forms.....340
Tolmachova I.N., Oliynyk K.A.
Substantial characteristics of the didactic game as a teaching method.....344
Ustymenko O.M.
Typology of projects for foreign language teaching.....347

Shevchenko M.Y., Godunova N.B.
The use of listening comprehension in the process of learning foreign language in individual work of students of linguistic specialties..... 353
Yakymenko Ju.V., Pokas L.A.
Update geography lesson in the context of competence approach.....356

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bondar N.V.
Word formation as a way of nomination of terms of gastroenterology in modern German language..... 360
Borysova N.V.
Organization and contents of English elective course for the 1-st-year students of nonlinguistic departments of higher educational establishments.....364
Vilkhovchenko N.P.
Occasional word-forming type of quasi-special vocabulary used in science fiction.....368
Halych A.O.
Oneiric portrait in documentary text is a return to belles-lettres..... 371
Dziubina O.I.
The classification, structure and functioning of internet memes on Twitter and Facebook social networking sites.....375
Karpina E.S.
Vsevolod Solovyov's pentalogy «Chronicle of four generations» in the modern literary scholars' understanding..... 379
Kolyasa O.V.
Adhoc poetic thinking as cognitive semantic mechanism of ludic absurd creation in postmodern fantasy story.....383
Kucher Z.I.
Autofiction in the early work of Swiss writer Paul Nizon..... 387
Lapynina O.L.
The methodology of researching of the national-cultural specificity of phraseological units with a gastronomic component in the German language 391
Overchuk O.L.
Folklore and edition activities of the south-west division of the Russian geographical society.....395
Oliinykov V.A.
Specialized and transpositional morphological means of explication of vocative expressions (based on the liturgical texts (akathists) of Ukrainian orthodox church)..... 400
Orlova M.O.
(Autho)biographies as the platform of self-presentation of the individual and collective memory of the 68th generation.....404
Pykaliuk L.A.
The poetics of symbols creation images groom and bride in hymeneal songs of Weste Polesie 409
Chulanova H.V., Strilko A.L.
Means of influence upon the addressee in summaries and text-blurbs..... 412
Shvets N.V.
Archetypical symbolic of lexemes sky/ciel/небо in the English, French and Ukrainian languages..... 416

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 331.221.12

ЗАСТОСУВАННЯ ГРЕЙДИНГОВОЇ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ТА ВИНАГОРОДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛУ В ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

Архипова Є.О., Мідна Н.С.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто грейдинговий метод оцінювання посад та досвід його застосування на європейських, американських та українських підприємствах. Проаналізовано методологію запровадження грейдингової системи оцінювання на прикладі французького підприємства Маніту Груп, зокрема розглянуто процес грейдування з використанням методології Towers Watson's Global Grading System. Показано особливості адаптування системи подвійного грейдування до умов конкретного підприємства. Досліджено можливість імплементації грейдингової системи в українських організаціях.
Ключові слова: грейд, грейдування, грейдинговий метод, оцінювання, система винагородження, подвійна система грейдування.

Постановка проблеми. Більше 60% українських компаній сьогодні використовують радянську тарифну систему оплати праці, яка за сучасних умов часто виявляється застарілою та недоцільною. Така ситуація обумовлює необхідність вивчення зарубіжного досвіду побудови ефективних систем винагородження, а також адаптації його до умов, в яких діють сучасні українські організації.

Дослідження альтернативних систем винагородження показало, що закордонні компанії використовують чотири основні методи оцінювання посад: ранжування (рейтинговий метод), бальний метод, метод пофакторного порівняння та грейдинг (класифікаційний метод), який сьогодні є найбільш поширеним методом в Європі та США. Західні корпорації почали переходити на грейдингову систему оцінювання ще в другій половині XX століття, що пояснюється перевагами, які має грейдинговий метод: він дозволяє сформувати прозору політику винагородження персоналу, забезпечуючи при цьому узгодженість рівнів оплати праці всередині однієї галузі. Також грейдинг дає змогу побудувати відкриту та зрозумілу для працівника систему, яка мотивує його до кар'єрного зростання.

Зауважимо, що в сучасних соціально-економічних умовах кожна організація має створювати таку систему оцінювання, яка б повністю відповідала вимогам її внутрішнього та зовнішнього середовища, а отже виникає потреба адаптації грейдингового методу до умов конкретної компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методів оцінювання посад та формування систем винагород почало досліджуватися в США з 40-х років XX століття. Зокрема, велику теоретичну та практичну цінність мають роботи таких дослідників, як Е. Хей, М. Армстронг, Дж. Мілкович, Дж. Ньюман, Т. Стівенс, Р. Хендерсона, Р. Хенімена та інших. Важливими також є численні дослідження, проведені консалтинговими та дослідницькими центрами США, щодо побудови системи оцінювання посад загалом та конкретно грейдингового методу. Незважаючи на поширеність грейдингового методу в західних компаніях, в українському науково-професійному просторі це питання залишається малодослідженим: більша частина робіт за цією тематикою, розміщених, переважно, у професійних журналах та інтернет-ресурсах, має поверхневий або загально-оглядовий характер, також маємо ряд статей українських авторів, які висвітлюють деякі аспекти впровадження методології грейдингової системи оцінювання, зокрема слід виділити роботи С. Покропивного, М. Комісарової, А. Губенко, Л. Беззуб. Можливості адаптації цього методу до умов функціонування українських організацій, на жаль, досі залишаються недостатньо вивченими.

Таким чином, **метою статті** є розкриття теоретико-методологічних особливостей грейдингового методу оцінювання посад на прикладі французького підприємства Маніту Груп та надання пропозицій стосовно можливості впровадження цього методу в українських організаціях.

Виклад основного матеріалу. Започаткована в США в 70-х роках, хвиля оцінювання працівників дісталася Європи у 80-х – на початку 90-х років. Спочатку головним об'єктом оцінювання були посади працівників великих підприємств (таких як банки та страхові компанії), які мають важливі функціональні обов'язки і належать до державної соціо-професійної категорії «Кадри та вищі інтелектуальні професії». Пізніше методи оцінювання посад стали використовувати і представники середнього та малого бізнесу. Причиною впровадження цих методів є не тільки необхідність виготовляти продукт за меншу вартість, але й бажання виявити найбільш ефективних працівників та мотивувати їх за допомогою фінансових стимулів.

Оцінювання посад стало одним з найбільш раціональних та систематизованих методів організації справедливого визначення рівня заробітної плати. В сучасній літературі існує велика кількість підходів до визначення даного поняття, але найвдалішим, на наш погляд, є визначення оці-

© Архипова Є.О., Мідна Н.С., 2016

нювання роботи як процесу систематичного вимірювання відносної вартості посади, розробленого і створеного шляхом проведення ретельного порівняння характеристик різних посад, з метою встановлення їх ієрархії та класифікації задля досягнення внутрішньої узгодженості оплати праці. Таким чином, оцінювання роботи допомагає позбутися невпорядкованих, ірраціональних відмінностей в оплаті праці та створити справедливу систему винагородження.

У своїй найпростішій формі, оцінювання роботи є методикою визначення вартості посади, яка формує логічний ієрархічний порядок посад на базі їх відносної ролі в організації. Отже, цей процес враховує значення самих посад по відношенню до інших посад і не враховує характеристики працівника.

На сьогодні можна виділити дві групи оцінювання посад (сумарні та аналітичні), кожна з яких включає два методи. До сумарних методів належать рейтинговий та грейдинговий, а до аналітичних – бальний та метод пофакторного порівняння.

Результати дослідження рівня задоволення працівників системою винагородження на підприємствах з різними підходами до визначення рівня оплати праці (традиційна тарифікація, грейдингова система та єдина тарифна сітка), показують, що при використанні грейдингового методу система винагородження сприймається працівниками як справедлива, на відміну від двох інших підходів [2]. Такі дані є свідченням того, що грейдинг підвищує рівень об'єктивності побудови системи винагородження внаслідок процесу оцінювання посад за визначеними факторами, які є однаковими для всіх і які допомагають визначити цінність кожної посади для організації.

В західній практиці на даний момент в рамках грейдингової системи використовуються як сумарні так і аналітичні методи оцінювання посад. Серед сумарних найпоширенішими є грейдинг, зокрема методології Хея та Watson Wyatt. Безпосередня система грейдів була розроблена в 1950-х роках в США Едвардом Хеєм. Грейдинг – це механізм групування посад за складністю роботи з метою стандартизації оплати праці в організації і встановлення розміру оплати за сформованими групами посад.

Метод Хей, або The Hay Guide Chart Profile Method – це метод напрямних профільних таблиць. Методологія Хея використовується більшістю великих компаній світу, це бально-факторна система оцінювання посад, основним інструментом яких є Таблиці Хей (Hay Guide Chart). Відповідно до таблиць всі вимоги до посади розділені на фактори, які в свою чергу, складаються з декількох вимірювальних параметрів. Існує три основні групи факторів оцінювання посади, тобто використовується три таблиці, згідно з якими кожна посада в організації отримує бали:

1. Знання та навички (Know How), які включають технічні знання та навички, широту управлінських навичок та комунікаційні навички.

2. Вирішення проблем (Problem Solving), куди входить свобода мислення або Thinking Environment та складність проблеми або Thinking Challenge.

3. Відповідальність (Accountability), що складається з параметрів впливу діяльності на кінцевий результут – Impact to End Results, об'єму контролю – Area of Impact та свободи дій – Freedom of Act [5].

В США ще на початку 70-х років третина компаній запровадила систему оцінювання посад, а вже в 2005 – її використовували шість з семи компаній (за даними Бюро національних справ). Зазначимо, що показники використання оцінювання посад в європейських країнах суттєво відрізняються один від одного і в цілому є нижчими ніж в США, але з кожним роком ці показники демонструють стійку тенденцію до зростання. На нашу думку, це пов'язано з тим, що на відміну від Європейських країн в США немає державного та профспілкового регулювання встановлення заробітної плати, тобто роботодавець та працівник можуть самостійно проводити переговори щодо рівня оплати, виходячи з власних бажань та тенденцій ринку праці. А в ЄС, зокрема у Франції, необхідно слідувати не тільки вимогам ринку, а в першу чергу вимогам законодавства і колектив-

Таблиця 1

Методи оцінювання посад в організації

Метод	Характеристики	Переваги	Недоліки
Пофакторне порівняння	Роботи оцінюються на основі рівня ринкових зарплат і прямого порівняння з роботами на такому ж, або схожому, рівні в організації	Реалістичний, практичний, прямолінійний та швидкий	Ринковий рівень зарплатні може бути складно отримати, або він може бути неточним
Ранжування або рейтинговий метод	Цілісні порівняння робіт створені для того, щоб розташувати їх по рівню важливості	Легко впроваджувати та зрозуміти	Немає встановлених стандартів оцінки, відмінності між роботами неможливо виміряти
Грейдинг	Визначаються градації робіт і самі роботи поміщаються у ці градації відповідно до порівняння цілісного опису роботи та того, наскільки воно відповідає опису градації	Легкий у використанні і стандарти оцінки надаються у вигляді опису та визначенню градацій.	Важкий для застосування до складних робіт, без використання надмірно складних визначень градацій.
Бальний метод	Окремі фактори оцінюються для отримання загальної оцінки роботи	Аналітичний процес оцінки окремих визначених факторів допомагає досягти об'єктивність і послідовність у всьому процесі	Цей метод важко запровадити та підтримувати, оцінювання все одно залишається необхідним для робіт стосовно різних факторів

Джерело: [7]

них договорів та угод: як на національному рівні, так і на рівні сфери діяльності.

В Україні системою грейдів зацікавилися, коли змінилася професійна структура суспільства. На сьогодні, як стверджують дослідники [2], 23% українських підприємств використовують грейдингову систему, тоді як згідно з Дослідженням Європейського союзу 2010 року [3, с. 119], наприклад, у Франції запровадили систему оцінювання персоналу близько 80% підприємств.

Приблизним аналогом системи грейдів в Україні за радянських часів була Тарифна кваліфікаційна сітка, визначена Єдиним тарифно-кваліфікаційним довідником робіт – ЄТКД. Сьогодні в Україні є Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників (ДКХПП), який прийшов на зміну радянського ЄТКД, але нинішня система оплати праці на більшості вітчизняних підприємств залишається морально застарілою.

З огляду на європейський досвід та фактичний стан в Україні, необхідним видається побудова дієвого механізму захисту прав працівника на своєчасну й повну винагороду за працю, адже в Україні сформувалася жорстка система експлуатації найманої праці, а вартість робочої сили, відповідно, й оплата праці, виведені із системи ринкових оцінок і знаходяться під чітким адміністративним контролем – державним і підприємницьким [1].

Для більш глибокого розуміння сутності грейдингового методу оцінювання посад розглянемо приклад її імплементації у французькій компанії Маніту Груп (MANITOU BF). Маніту – це промислова компанія міжнародного масштабу, що спеціалізується в області проектування, монтажу та продажу підйомно-транспортного обладнання, кількість працівників якої налічує 3300 осіб, а оборот 2014 року склав 1,176 мільярд євро.

В Маніту Груп грейдинг здійснюється Відділом винагородження та пільг (C&B Service), менеджерами HR та функціональними керівниками за допомогою методології Towers Watson's Global Grading System 4.1, яка включає в себе і програмне забезпечення для котирування посад. Ця програма дозволяє проводити порівняння рівня винагородження у світовому масштабі, при цьому враховуючи місцеву специфіку підприємства. Процес грейдингу складається з трьох етапів:

1. *Аналіз організації*. Першим етапом методології є визначення найвищого грейду організації – її топ-грейду, який буде виступати в ролі «стелі» для інших посад. Найвищий грейд компанії відповідає грейду її Генерального директора. Тобто в Маніту Груп топ-грейдом є грейд Мішеля Дені – її президента та генерального директора.

Топ-грейд отримується шляхом розрахунку зваженого середнього арифметичного чотирьох попередніх оцінок за критеріями: персонал, оборот, різноманітність і складність продукції та послуг, географічна широта.

В результаті поєднання чотирьох вищеназваних показників, Маніту Груп було присвоєно топ-грейд 19. Це означає, що жодна посада в компанії не може мати оцінку, вищу за 19.

Після визначення найвищого грейду організації проводиться її декомпозиція, тобто виділяються основні рівні організації, зокрема в рамках п'яти послідовних рівнів, визначених методологією: організація або бізнес-одиниця, функція, підфункція, область, команда.

2. *Бендинг* (від англ. banding), тобто визначення приналежності посади до однієї з груп (англ. band) всередині обраного кар'єрного шляху за допомогою дерева рішень. Виділяють два шляхи: технічний та управлінський. Всередині кожного з них виділяють 4 групи посад.

Після аналізу грейду організації та роботи з деревом рішень всередині управлінського кар'єрного шляху було виділено чотири групи:

1. супервайзери – Supervisor. В рамках цієї групи доступними є п'ять грейдів – від 8 до 12;

2. менеджмент середньої ланки – Middle management, де представлені грейди від 12 до 15;

3. топ-менеджмент – Top management, до якого входять лише два грейди: 15 та 16;

4. топ-менеджмент першого порядку – First line top management, тобто найбільш цінні посади в організації, які можуть отримати грейди від 16 до 18.

3. *Грейдинг*. Кожній групі приналежності відповідає обмежена кількість грейдів. Котирування відбувається за семи критеріями посади: технічні навички, знання сфери діяльності, лідерські якості, розв'язання проблем, навички міжособистісного спілкування, природа впливу та ступінь впливу. Для отримання цієї інформації використовуються посадові інструкції та органіграми [6].

В результаті керівник відділу винагородження та пільг отримує звітний лист кожної посади з оцінками по семи критеріях. Це дає змогу побудувати таблиці фактичних та потенційних винагород, тобто побудувати систему винагородження і встановити можливий рівень її зростання для кожної посади.

Такий алгоритм є базовим для багатьох великих підприємств у Франції. Основною проблемою цієї методології є наявність двох паралельних систем присвоєння грейдів: офіційної, тобто тієї, що стосується виключно посади і реалізується через відповідне програмне забезпечення (саме вона має повністю визначати грейд посади), та неофіційної, в рамках якої присвоєння грейдів здійснюється менеджерами HR і стосується працівника, а не посади, і часто впливає на побудову системи винагород. За ідеального сценарію показники цих двох систем мають співпадати, але дуже часто особисті судження про працівника беруть гору.

В Маніту Груп це питання вирішили шляхом «легалізації» другої системи та розподілу впливу показників на рівень винагородження, як 50 на 50. Таким чином вони запровадили поняття грейдингу працівників поруч із грейдингом посад. Прийняття рішення щодо грейдування працівника покладається на функціональних менеджерів, які зобов'язані повідомити про це відповідальному в їх підрозділі HR-менеджеру, а останній вже є відповідальним за виконання процесу грейдування.

Всередині Маніту Груп такий підхід був визначений як «система подвійного грейдування», яка дозволила вирішити проблеми, що виникали в процесі імплементації грейдингової системи. Система подвійного грейдування є вдалим прикладом адаптації та модифікації загальноприйнятої грейдингової системи в рамках конкретного підприємства.

Зазначимо, що подвійна система грейдування, впроваджена в Маніту Груп, на нашу думку, не може широко застосовуватися на українських підприємствах. Це пов'язано з тим, що основна відповідальність за такої системи лежить навіть не на відділі управління людськими ресурсами, а на конкретному функціональному керівнику даної посади. Враховуючи те, що на сьогодні рівень розвитку застосування грейдингової системи на підприємствах України не є високим, то одночасне запровадження подвійної системи не уявляється можливим. Її застосування може бути доцільним хіба що тоді, коли для успіху підприємства визначальним є діяльність конкретної людини, а не посади.

В той же час, можна використовувати дану концепцію як приклад адаптації класичної моделі грейдингу до умов конкретного підприємства. Так, можна змінювати грейдингову модель в залежності від стратегії підприємства, сектору економіки, політики управління людськими ресурсами тощо. Та першочерговим завданням для українських підприємств є освоєння більш простої – звичайної грейдингової системи. Впровадження подвійної грейдингової системи видається більш прийнятним тоді, коли буде відпрацьована процедура традиційного грейдування.

Висновки і пропозиції. Грейдинговий метод оцінювання посад та побудови системи винагород, який використовується 80% найбільшими корпораціями світу, є оптимальною альтернативою тарифному підходу, який і досі використовується на більшості українських підприємств. Застосування системи подвійного грейдування в українських умовах ставить під сумнів прозорість та справедливість методології грейдингу, тому її використання наразі видається недоцільним. В той же час, українські компанії можуть сміливо адаптувати класичні грейдингові системи до власних потреб та вимог, при цьому чітко слідуючи основним принципам оцінювання посад.

Список літератури:

1. Проблеми оплати праці і зайнятості в оцінках громадян України та експертів. – Центр Разумкова. Національна безпека і оборона – № 7, 2010. – С. 90-104. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD118_ukr_3.pdf
2. Цимбалюк С. О. Проектування основної заробітної плати на українських підприємствах: аналіз підходів. [Електронний ресурс] / Цимбалюк С. О. – Режим доступу: http://www.business-inform.net/pdf/2013/12_0/223_229.pdf
3. Bénédicte Vidaillet, Évaluez-moi! Évaluation au travail: les ressorts d'une fascination, Paris, Le Seuil, 2013, 224 p.
4. Milkovich G. T. and Newman J. M. Compensation, 8th Ed., New York, McGraw-Hill, 2005, 185 p.
5. Hay Job Evaluation, Foundations and Applications. Hay Group Working Paper – URL: http://www.haygroup.com/Downloads/it/misc/wp-Job_Evaluation.pdf
6. Job Leveling Methodologies: Global Grading System (GGS) and Career Map – URL: http://www.towerswatson.com/
7. Smiriti Chand. Top 4 Methods of Job Evaluation, Your article library, Jobs – URL: http://www.yourarticlelibrary.com/hrm/jobs/top-4-methods-of-job-evaluation-explained-with-diagram/35338/

Архипова Е.А., Мидна Н.С.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГРЕЙДИНГОВОЙ СИСТЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ И ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ ПЕРСОНАЛА В ЧАСТНОМ СЕКТОРЕ

Аннотация
В статье рассмотрен грейдинговый метод оценивания должностей и опыт его применения на европейских, американских и украинских предприятиях. Проанализирована методология внедрения грейдинговой системы оценивания на примере французского предприятия Маниту Групп, в частности рассмотрен процесс грейдирования с использованием методологии Towers Watson's Global Grading System. Показаны особенности адаптации системы двойного грейдирования к условиям конкретного предприятия. Исследована возможность имплементации грейдинговой системы в украинских организациях.
Ключевые слова: грейд, грейдирование, грейдинговый метод, оценивание, система вознаграждения, двойная система грейдирования.

Arkhipova Ye.O., Midna N.S.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

THE USE OF THE GRADING SYSTEM OF EVALUATION AND REMUNERATION OF THE PERSONNEL IN THE PRIVATE SECTOR

Summary
The article describes the grading method of evaluation of positions and experience of its application at European, American and Ukrainian enterprises. The methodology of implementation of evaluation grading system on the example of the French enterprise Manitou Group was analyzed, in particular the process of grading using the methodology of Towers Watson's Global Grading System was considered. The features of adaptation of double grading system to the conditions of a particular company were shown. The possibility of implementing of grading system in Ukrainian organizations was investigated.
Keywords: grade, grading, grading method, evaluation, remuneration system, double grading system.

УДК 336

СУЧАСНИЙ СТАН ГОТІВКОВОГО ОБІГУ ТА ПРОБЛЕМИ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ В УКРАЇНІ

Батракова Т.І., Полова А.В.
Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану готівкового обігу. Також у статті розглядаються проблеми безготівкових розрахунків в Україні. В ході роботи визначено основні напрямки поліпшення організації роботи з готівкою. Обґрунтовано систему заходів щодо вдосконалення організації безготівкових розрахунків в системі Національного банку та банківських установ України.
Ключові слова: готівковий обіг, безготівковий обіг, банкноти, банківська система, монети, видача готівки, платіжні картки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації готівкового та безготівкового обігу висвітлені в наукових працях як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Яскравими прикладами є праці А.С. Гальчинського, В.М. Геєця, А.А. Гриценка, Б.С. Івасіва, Н.В. Дорофєєвої, Р.В. Кисельова, В.Д. Лагутіна, В.І. Міщенка, А.М. Мороза, М.І. Савлука, Т.С. Смовженко, В.С. Стельмаха, С.А. Циганова, А.А. Чухно та інших науковців і практиків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні готівковий та безготівковий грошовий обіг належить до найважливіших характеристик рівня розвитку економіки держави, які значною мірою впливають на ефективність економічного розвитку країни, збалансування попиту та пропозиції товарів і послуг, рівень життя населення, соціальну стабільність тощо. Саме тому, його оптимальна організація є одним із першочергових завдань діяльності центральних банків.

Мета статті: Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного стану готівкового обігу та проблем безготівкових розрахунків в Україні. Також визначення основних напрямків поліпшення організації роботи з готівкою та обґрунтування системи вдосконалення організації безготівкових розрахунків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками спостерігається зростання обсягів готівки у загальному грошовому обігу в Україні (рис. 1).

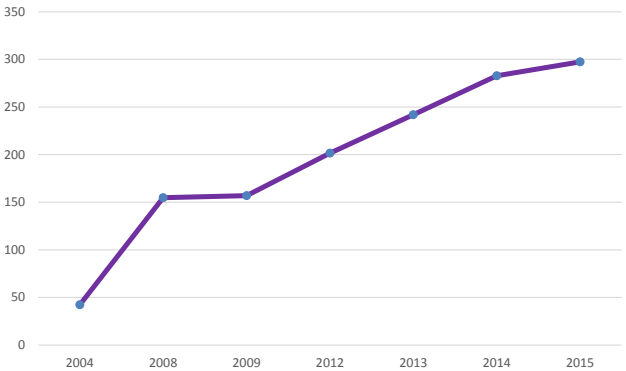

Рис. 1. Об'єм готівки, що перебуває в обігу в Україні
Джерело: розроблено автором за даними НБУ

Але у економічно розвинених країнах частка готівкових розрахунків стає все меншою, а безготівкових зростає. Наприклад, Бельгія – 93%, Франція – 92%, Канада – 90%, Великобританія, Швеція – 89%, США – 80%, Германія – 76% [1]. Щодо України, то цей показник тримається на рівні 15% (рис. 2) [2].

Усього ж у загальному обсязі грошової маси в економічно розвинутих країнах частка готівки не перевищує 3-9%.

© Батракова Т.І., Полова А.В., 2016

Стосовно грошової системи України, то в нашій державі готівково-грошовий обіг посідає більш значне місце, що свідчить про низький рівень розвитку економіки країни. Частка готівки у загальній грошовій масі у кілька разів перевищує рівень передових країн.

Така динаміка пояснюється зниженням довіри населення до банківської системи внаслідок фінансової кризи, значним рівнем інфляції, що призводить до збільшення готівки на руках у населення.

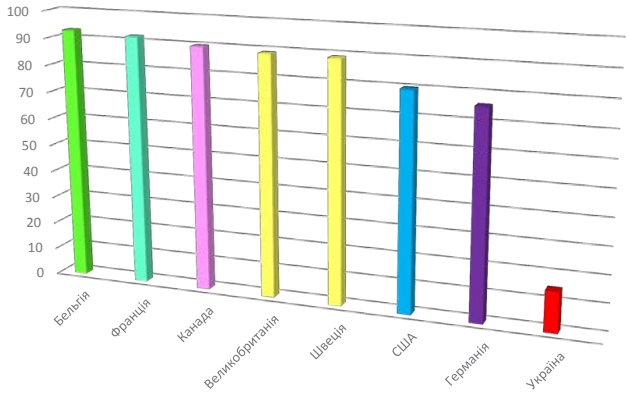

Рис. 2. Безготівкові розрахунки у економічно розвинених країнах у порівнянні з Україною

Суттєвий вплив на збільшення обсягів готівки в обігу спричиняють такі фактори:

– обов'язковість до приймання при здійсненні платежів на всій території держави в будь-який час;

– високий рівень тіньової економіки та велика кількість неконтрольованих стихійних ринків;

– нерозвиненість фінансових ринків;

– низький рівень доходів населення;

– незначна частка безготівкових форм розрахунків населення;

– економічна та політична нестабільність;

– девальваційні та інфляційні очікування;

– нестабільність депозитного та валютного ринків, внаслідок чого періодично спостерігається вилучення вкладниками депозитів, оскільки населення надає перевагу заощадженням у готівці;

– наявність ризиків при використанні безготівкових форм розрахунків;

– дефіцит POS-терміналів у торговельній мережі;

– відсутність у населення досвіду користування безготівковими платіжними інструментами;

– обмеженість використання безготівкових форм розрахунків у сільській місцевості та інші.

Можна виділити такі головні завдання вдосконалення роботи з готівкою:

– зміцнення матеріально-технічної бази територіальних управлінь, з метою забезпечення повного оброблення банкнот, які повертаються з обігу;

– створення в окремих регіонах касових центрів з урахуванням територіального розміщення та наявності надійного шляхового сполучення;

– надання касовим центрам повноважень на автоматизоване приймання від Центрального сховища готівки в контейнерах, підготовку та видачу готівки територіальним управлінням, перевезення цінностей, отримання, вивезення від територіальних управлінь придатної та непридатної до обігу готівки, її оброблення, у тому числі перерахування і знищення;

– побудова за єдиною логістичною системою автоматизованих грошових сховищ, забезпечення комплексної механізації робіт і відеоконтролю операцій з готівкою на всіх технологічних етапах роботи з нею;

– створення умов для мінімізації фізичного контакту робітників, касових працівників та інкасаторів безпосередньо з готівкою на всіх етапах руху готівки, що дозволить зменшити ризики та підвищити продуктивність праці, дасть змогу ефективніше використати людські ресурси;

– повна автоматизація обліку надходження, видачі, переміщення та контролю за зберіганням готівки на основі інформаційних технологій тощо [3].

Хоча безготівкові розрахунки стають все більш розповсюдженими у розвинених країнах, готівкові розрахунки все ж мають свої переваги:

– універсальність готівки як засобу платежу;

– легкість використання;

– обов'язковість до приймання при здійсненні платежів на всій території держави в будь-який час;

– дотримання анонімності при здійсненні розрахунків [4].

Економіка України на даному етапі розвитку потребує значних змін, при одночасному вдосконаленні механізму безготівкових розрахунків, адже сучасний її стан характеризується розладом платіжно-розрахункової системи та платіжною кризою. Це зумовлено, насамперед, економічною кризою, яка суттєво позначилася на економіці в цілому.

Потреба швидких структурних та технологічних перетворень в системі безготівкових розрахунків актуальна, тому що від стану безготівкових розрахунків, своєчасного і повного надходження від платників коштів залежить стан грошового обігу, ціноутворення, кредитні відносини, фінансовий стан підприємств і соціальний стан населення.

Сучасний стан економіки України характеризується як кризовий, оскільки в період економічної кризи порушується система безготівкових розрахунків, збільшується попит на готівку і кредити банків.

Використання та удосконалення системи безготівкових розрахунків має суттєві переваги та відкриває значні перспективи в розвитку економіки України в цілому. Застосовуючи дану систему розрахунків, держава звільняється від значних затрат, які необхідні для підтримки і оновлення великої маси готівки.

Проте навіть сьогодні система безготівкових розрахунків стикається з великими проблемами, які потребують своєчасного вирішення, а саме:

– обов'язковість до приймання при здійсненні платежів на всій території держави в будь-який час;

– недосконалість організаційно-правової бази безготівкових розрахунків, що суттєво позначається на розвитку всієї системи;

– складність механізму здійснення процесу оплати, що відображається на розвитку окремих видів розрахунків даної системи, які по суті є перспективними, проте через складність механізму використання незручні і рідко використовуються;

– існування ризику невиконання суб'єктами господарської діяльності взаємних зобов'язань, що також вважається одним із вагомих недоліків такої системи розрахунків в Україні [5].

Прикладом розв'язання даних проблем є використання векселю, як простої форми кредитних грошей для оплати товарів та послуг, надання позик, гарантій міжбанківських кредитів. Вексель може набути вагомого значення як унікальна та перспективна форма платежу, оскільки платіж за ним має обов'язковий характер. При застосуванні такої форми платежу досягається економія не тільки грошей, а й часу для проведення розрахунків, що дає можливість усунути одразу декілька наведених недоліків існуючої системи безготівкових розрахунків. Варто також зазначити, що чим вищий рівень економії грошей у платіжному обороті, тим він стійкіший, а тому використання векселя забезпечить зниження витрат від інфляції та закріплення господарських зв'язків [5].

Крім векселя у сучасних умовах застосовуються такі основні інструменти безготівкових розрахунків:

– меморіальний ордер;
– платіжне доручення;
– платіжна вимога-доручення;
– платіжна вимога;
– розрахунковий чек;
– акредитив.

Використання банківських платіжних карток та векселів, як платіжних інструментів регулюється чинним законодавством у тому числі окремими нормативно-правовими актами Національного банку.

Найпоширенішим та найпростішим інструментом безготівкових розрахунків в сучасних умовах є платіжне доручення.

Висновки з проведеного дослідження. Заходи щодо вдосконалення роботи з готівкою дозволять установам Національного банку у відносно короткі терміни створити матеріально-технічну базу, що відповідає рівню європейських стандартів.

Застосування нових технологій сприятиме оптимізації перевезень готівки, мінімізує фізичний контакт робітників, касових працівників та інкасаторів у процесі зберігання, здійснення операцій з готівкою та її перевезення, забезпечить надійну якість оброблення банкнот і монет національної валюти, на всіх етапах переміщення і зберігання готівки зведе до мінімуму вірогідність її втрати.

Щодо безготівкових розрахунків в Україні, то це справа державного значення. В останні роки Україна вийшла на новий рівень розвитку технологій у сфері інформаційної безпеки: прийнято закони про електронний цифровий підпис і електронний документообіг. Вітчизняні операційні системи відповідають міжнародним і національним стандартам, конкурентоспроможні на міжнародних ринках і ні в чому не поступаються іноземним аналогам.

Однак ринок безготівкових платежів в Україні все ще не насичений. Він буде зростати, особливо після закінчення кризи і впровадження реформ в Україні.

Список літератури:

1. Блог компании Web-payment.ru. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://habrahabr.ru/company/web_payment_ru/blog/258625/
2. Аналітичний журнал «Українська правда». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2015/12/10/571723/
3. Постанова Правління Національного банку України від 24.06.2008 № 177. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:www.bank.gov.ua
4. Юров А. В. Наличные деньги и электронные средства платежа: оценка перспектив [Текст] / А. В. Юров // Деньги и кредит. – 2007. – № 7. – С. 37–42.
5. Агапова А. В. Безготівкові розрахунки в Україні: проблеми та шляхи їх удосконалення [Текст] / А. В. Агапова, К. В. Компанієць // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика: збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 травня 2010 р.): у 2 т. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2010. – Т. 1. – С. 57-59.

Батракова Т.И., Половая А.В.
Запорожский национальный университет

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ НАЛИЧНОГО ОБРАЩЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию современного состояния наличного обращения. Также в статье рассматриваются проблемы безналичных расчетов в Украине. В ходе работы определены основные направления улучшения организации работы с наличными. Обоснована система усовершенствования действий по улучшению организации безналичных расчетов в системе Национального банка и банковских учреждений Украины.
Ключевые слова: наличный оборот, безналичный оборот, банкноты, банковская система, монеты, выдача наличных, платежные карточки.

Batrakova T.I., Polovaya A.V.
Zaporizhzhya National University

THE MODERN STATE OF CASH CIRCULATION AND ISSUE OF CASHLESS PAYMENTS IN UKRAINE

Summary
The article deals the modern state of cash circulation. Also in the article problems of cashless settlements in Ukraine are considered. There were analyzed the main directions of improving cash circulation. It's proved system of measures to improve the organization of cashless settlements system of the National Bank and banking institutions of Ukraine.
Keywords: cash flow, cashless transactions, Bank notes, banking system, coins, cash, payment card.

УДК 633.1:338.432.003.13

ЗЕРНОВИРОБНИЦТВУ УКРАЇНИ – ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

Без'пята І.В., Попель Я.В., Приймачук В.О.
Миколаївський національний аграрний університет

Висвітлено значення та сучасний стан іноваційної діяльності в зерновиробництві України. Обґрунтовано необхідність переходу виробництва зерна на інноваційний шлях розвитку Визначено основні напрямки вдосконалення виробництва в зерновому секторі та шляхи покращення виробництва, розкрито значні резерви галузі. Досліджено роль інноваційного розвитку аграрних підприємств, економічної стійкості та їх вплив на розвиток в агропромисловому комплексі. Запропоновано альтернативні способи підвищення рентабельності виробництва.
Ключові слова: інновації, зернові культури, сільське господарство, інноваційні технології, ефективність виробництва, структура посівних площ.

Постановка проблеми. Ефективний розвиток зерновиробництва у сучасних ринкових умовах можливий лише на основі активного впровадження інновацій. Саме інноваційний шлях розвитку цієї галузі, як свідчить досвід розвинених країн світу, є вкрай необхідним для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності виробленого в Україні зерна як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках. Проте слід визначити, що більшість зерновиробників використовують інновації лише частково. У зв'язку з нестачею у них коштів в нашій країні домінують так звані «мікроінновації», які не в змозі забезпечити одержання належного ефекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам впровадження інновацій, підвищення ефективності виробництва зерна в аграрних підприємствах, а також розвитку агропромислової інтеграції присвячені дослідження та наукові праці В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, П.І. Гайдуцького, А.С. Даниленка, М.Я. Дем'яненка, О.Ю. Єрмакова, І.В. Коновалова, В.І. Криворучка, М.Й. Маліка, П.О. Мосію-ка, О.М. Онищенка, П.Т. Саблука, Н.М. Сіренко, П.П. Руснака, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина, К.І. Якуби та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сільськогосподарське виробництво переживає глибоку економічну кризу, вихід з якої передбачає формування якісно нових продуктивних сил, впровадження інноваційних технологій, раціоналізації процесу виробництва, створення сприятливих умов для підвищення його економічної ефективності. Важливу роль у підвищенні прибутковості галузі відіграє зернове господарство України. Особливе місце займають зернові культури як джерело постачання сировини та виробництва продуктів харчування. Зерно і вироблені з нього продукти завжди були ліквідними, оскільки вони становлять основу продовольчої бази і безпеки держави. Збільшення валового виробництва зерна, підвищення екологічності та зниження його собівартості повинно відбуватися за рахунок впровадження інноваційних технологій Тому проблеми ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах України постійно перебувають в полі зору економічної і технологічної науки.

Мета статті. Висвітлення сучасного стану інноваційної діяльності у зерновиробництві нашої країни, виявлення існуючих у цій сфері недоліків і розроблення конкретних заходів щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» головною метою державної інноваційної політики є створення соціально – економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції [1, с. 1].

© Без'пята І.В., Попель Я.В., Приймачук В.О., 2016

Аграрний сектор економіки, на відміну від інших сфер, має свої особливості щодо генезису та впровадження інноваційних продуктів. Насамперед ідеться про те, що інноваційна діяльність не є одиничним актом упровадження якої-небудь новації. Це – цілеспрямована система заходів із розробки, впровадження, освоєння, виробництва, поширення і комерціалізації новацій.

Важливою умовою досягнення ефективного розвитку зерновиробництва є раціональне розміщення посівів по сівозмінах. Практикою доведено, що занадто великі площі зернових призводять до негативних наслідків – як у розмірах їх урожайності і якості продукції, так і в економічному відношенні. Досвід передових господарств свідчить, що частка зернових в загальній посівній площі не повинна бути більше 60% [4, с. 1].

Інноваційна діяльність у сфері зерновиробництва є важливою складовою продовольчої безпеки країни. Стратегічним завданням розвитку зернової галузі держави є створення високопродуктивного і конкурентоспроможного зернового господарства. За попередніми підсумками у 2013 р. в Україні зібрано рекордні 63 млн тонн зернових й зернобобових культур. Це на 36,3% більше, ніж у 2012 році, та на 11% більше попереднього рекорду дворічної давності – 56,7 млн т. Обсяги виробництва основних зернових культур збільшились в порівнянні з попереднім роком й склали: пшениці – 22,27 млн. т (41,3%), кукурудзи на зерно – 30,9 млн. т (47,4%), ячменю – 7,56 млн. т (9%). За даними державної служби статистики сільськогосподарськими підприємствами вироблено 49,6 млн. т зерна (78,7% загального валового збору), господарствами населення – 13,4 млн. т (21,3%) [2, с. 9].

За даними державного комітету статистики України за період 2009–2014 роки урожайність основних сільськогосподарських культур має позитивний характер характер (табл. 1). Урожайність озимої пшениці у 2014 році порівняно з 2009 роком збільшилася на 20%, озимого ячменю – на 16,2%, кукурудзи на зерно – на 18,6%, проса – на 7,2%. Урожайність соняшнику у 2014 році порівняно з попередніми роками збільшилася на 33,6%.

Таблиця 1

Урожайність основних сільськогосподарських культур в Україні за 2009–2014 р.р., ц з 1 га

Роки	Пшениця озима	Ячмінь озимий	Кукурудза на зерно	Овес	Просо	Насіння соняшнику
2009	29,5	27,8	24,2	15,3	15,2	15,2
2010	28,6	22,6	23,2	15,0	15,0	15,0
2011	30,7	24,5	26,6	15,9	15,0	18,4
2012	27,4	23,4	24,9	8,9	10,7	16,5
2013	34,5	31,0	32,7	18,4	19,8	21,7
2014	35,4	32,3	28,7	17,4	16,3	20,3

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

З вирощуваних господарствами видів зернових культур у майбутньому доцільно орієнтуватися на ті з них, які відрізняються стратегічною важливістю у забезпеченні продовольчої безпеки, експортної гарантованості, природної збалансованості та потреб тваринництва в кормах. Останніми роками в Україні склалася тенденція до збільшення посівів кукурудзи на зерно – до 4,9 млн. га, сої – до 1,4 млн. га, сорго – до 150 тис. га.

Інтеграція України у світовий економічний простір потребує переведення вітчизняного аграрного виробництва на якісно нову – інноваційну модель розвитку та формування сучасної ринкової технологічної і технічної політики. Для виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах налічується 182,6 тис. тракторів, при технологічній потребі більш як 400,0 тис., 44,3 тис. зернозбиральних комбайнів при технологічній потребі 75,0–80,0 тис. од., 90,0 тис. плугів при технологічній потребі 151,0 тис. од., 124,0 тис. культиваторів при технологічній потребі 210,0 тис. од., 68,5 тис. зернових сівалок при технологічній потребі 102,5 тис. од., та інші технічні засоби, що становить менше половини технологічної потреби. До того ж із зазначеної техніки понад 80% відпрацювала амортизаційні строки. Аналізуючи наявність і стан технічних засобів у господарствах слід відзначити, що технічний парк потребує значного оновлення.

Значну інноваційну роль у забезпеченні високої ефективності сільськогосподарської техніки відіграють електронні системи. В конструкції тракторів і сільськогосподарських машин вони входять як незамінна складова частина у вигляді системи, що охоплює всю галузь рослинництва. Застосування супутникової навігаційної системи DGPS дає можливість знизити рівень фізичного навантаження, зменшити енергозатрати, приділити більше уваги технологічному процесу й одержати позитивний ефект завдяки максимальному використанню ширини захвату, недопущенню перевитрат насіння, а також прогресивній організації праці [7, с. 33].

Це дасть можливість виконувати механізовані польові роботи якісно та в оптимальні агротехнічні строки. Джерелами фінансування мають стати власні кошти, кредитні ресурси (довгострокові кредити), кошти державного лізингового фонду, часткової компенсації державою вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва тощо [5, с. 31].

Ключове місце у забезпеченні високих рівнів урожайності зернових культур в Україні, як свідчить практика, займають добрива (як мінеральні так і органічні). Як свідчать дослідження М. Д. Безуглого і М. В. Присяжнюка, останні 20 років в нашій країні спостерігається недостатній рівень дотримання технологічних умов виробництва.

Зважаючи на нестачу коштів у господарств для придбання мінеральних добрив, на увагу заслуговує досвід використання побічної продукції рослинництва для удобрювання сільськогосподарських земель – соломи зернових культур, гички буряка цукрового, подрібнення стебел кукурудзи. Це забезпечує: зростання запасів гумусу в ґрунті до 5 т/га, збільшення вмісту рухомих форм фосфору і обмінного калію до 30%, покращення мікробіологічної активності ґрунту, підвищення рівня врожайності сільгоспкультур на 30–50%, поліпшення екологічної рівноваги в агроландшафтах.

Важливою складовою інноваційного процесу в аграрному секторі є виведення та впровадження у виробництво нових сортів зернових культур,

які були б високоврожайними, адаптованими до вирощування в окремих кліматичних зонах та стійкими до шкідників і хвороб. Доведено, що в разі використання високоякісного насіння кращого нового сорту – це додатково 8–10 ц зерна з одного гектара за однакових технологічних витрат. У подальшій інтенсифікації рослинництва роль нових сортів та гібридів, дедалі зростатиме, бо селекційна новинка – це найефективніший та економічно найвигідніший шлях.

Водночас із високою продуктивністю нові сорти поєднують ще низку цінних господарських ознак: високу зимостійкість, високу якість зерна, стійкість до екстремальних умов тощо [3, с. 42-48]. Серед нових сортів, які мають потенційну врожайність понад 100 ц/га, – Фаворитка, Золотоколоса, Фарандоль, Попелюшка, Ювілейна 100, Смуглянка, Кобіра, Тронка, Колумбія, Краснодарська 99, Пивна, Лист 25, Писанка, Пошана, Дальницька та інші. Ці сорти, створені для високих технологій, належать до сортів нового покоління, мають високий генетичний потенціал продуктивності [3, с. 46-48].

Тому правильний вибір сорту в поєднанні з технологією є визначальним чинником зростання врожайності. Вітчизняна наука має достатньо виведених високоврожайних сортів для різних природно-кліматичних зон. Відпрацьована і технологічна складова з врахуванням світового досвіду.

У зв'язку з одержанням останніми роками в нашій країні високих урожаїв зерна зростає потреба в потужних зерносховищах, через нестачу яких щороку втрачається близько 25% урожаю. Нині в Україні нараховується сертифікованих зернових складів на 47,7 млн т, але потреба в них є значно більшою. Європейський стандарт вирахування потреб потужностей зерносховищ такий: треба мати стільки елеваторів, щоб прийняти максимальний врожай тієї чи іншої території, а у додаток було у них місце для 15% лишків зерна.

Необхідно відмітити, що останніми роками в Україні намітилася тенденція до зростання кількості річкових елеваторів і терміналів. І це є позитивним явищем, оскільки сприятиме відродженню водної транспортної системи Дніпра та інших повноводних річок.

Але останніми роками у технологіях виробництва сільськогосподарської продукції відбуваються кардинальні зміни. Інноваційна концепція розвитку агротехнологій полягає у зниженні енерго- та ресурсомісткості технологічних операцій, біологізації землеробства, оптимізації термінів виконання передбаченого комплексу операцій, забезпеченні екологічності виробництва. Важливе значення для підвищення ефективності зернового виробництва є технології, які концентрують новітні досягнення науки і техніки та дають можливість реалізувати потенційну продуктивність сортів відповідно до ґрунтових особливостей і погодних умов і забезпечать одержання високих урожаїв. Нині у світовому землеробстві розробляють, вивчають і впроваджують кілька технологій землеробства – інтенсивну, біологічну (органічну) та прямої сівби (No-till) [3, с. 1].

Проте, враховуючи вплив кризових явищ на економіку країни, важливого значення набуває впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, адаптованих до місцевих природних умов на основі визначених пріоритетів та інноваційних рішень, які разом із відносно високою врожайністю могли б забезпечувати економне використання матеріальних ресурсів і були екологічно безпечними для навколишнього природного середовища. Використання ресурсозберігаючих технологій вирощування зернових є основою інноваційного розвитку галузі, а саме: економія ресурсів, підвищення урожайності культур, поліпшення якості продукції, підвищення родючості ґрунтів, зниження залежності врожаю від погодних умов [6, с. 51].

Отже в нинішній ситуації активізації інноваційної діяльності у сільськогосподарських підприємствах немає альтернативи. Головне при цьому – широке використання сучасних технологій, які безпосередньо впливають на підвищення урожайності зернових культур і зменшення затрат на їх вирощування.

Не менш важливими є також показники структури посівних площ сільськогосподарських культур. Структура виробництва складається під дією різноманітних чинників загальнонаціонального та регіонального характеру. Основними серед них є динаміка попиту на продукцію сільського господарства, розміри державної фінансової підтримки виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, управлінський та фаховий досвід власників і керівників сільськогосподарських підприємств [7, с. 42-48].

Висновки і пропозиції. Розробка та впровадження більшості інноваційних проектів гальмуються через відсутність фінансових ресурсів, адже перебіг інноваційних процесів можливий лише за умови належного їх фінансування. Найбільш зацікавленими у веденні інноваційної діяльності є великі та середні сільськогосподарські підприємства та господарські товариства. До того ж вони володіють необхідними умовами і ресурсами для розробки та впровадження інновацій. Проблемою для вітчизняних аграріїв є різниця нормативних показників якості за українськими та світовими стандартами, що суттєво послаблює конкурентні позиції українських компаній на світовому ринку. Українські землі відрізняються високою родючістю та якістю, але відсутність необхідних технологій та обробки територій безпосередньо відбивається на якості сільськогосподарської продукції. За сучасних умов поліпшення конкурентних позицій, що займає підприємство на вітчизняних та світових ринках, та ступінь задоволеності споживачів значною мірою залежать від розвинутості інноваційної діяльності підприємства. Більшість підприємств вітчизняного аграрного сектора не приділяють необхідної уваги або ігнорують інноваційну складову сільськогосподарського бізнесу. Але найуспішніші, найкрупніші сільськогосподарські компанії активно впроваджують інновації в свою діяльність.

Список літератури:

1. Про інноваційну діяльність: Закон України від 18.12.2008 ВВР. 2009. – № 16. – С. 219.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/, вільний. Назва з екрана
3. No-Till – це система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukragroportal.com, вільний. Назва з екрана.
4. Екологобезпечні методи активізації зернових агрокультур в господарствах / Режим доступу: www.ukrbiznes.com.ua
5. Бабинець Т. Л. Доцільність використання ресурсоощадних технологій в Україні / Т. Л. Бабинець // АгроІнком. – 2007. – № 11-12. – С. 31-37.
6. Танчик С. П. Основні напрями розвитку землеробства в Україні / С. П. Танчик // Пропозиція. – 2008. – № 10. – С. 51-56.
7. Лихочвор В. В. Про революційні зміни у технологіях в рослинництві / В. В. Лихочвор, В. Ф. Петриченко // Зерно. – 2010. – № 7. – С. 42–48.

Безпятая И.В., Попель Я.В., Приймачук В.А.
Николаевский национальный аграрный университет

ЗЕРНОПРОИЗВОДСТВУ УКРАИНЫ – ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация
Освещены значение и современное состояние инновационной деятельности в зернопроизводстве Украины. Обоснована необходимость перехода производства зерна на инновационный путь развития Определены основные направления совершенствования производства в зерновом секторе и пути улучшения производства, раскрыто значительные резервы. Исследована роль инновационного развития аграрных предприятий, экономической устойчивости и их влияние на развитие в агропромышленном комплексе. Предложены альтернативные способы повышения рентабельности производства
Ключевые слова: иновации, зерновые культуры, сельское хозяйство, инновационные технологии, эффективность производства, структура посевных площадей.

Bezp'yata I.V., Popel Y.V., Pryimachuk V.A.
Mykolayiv National Agrarian University

THE INNOVATIVE DEVEOPMENT OF THE GRAIN PRODUCTION OF UKRAINE

Summary
The meaning and modern situation of innovative activity in grain production of Ukraine are grounded in the article. The paper substantiates the necessity of grain production transition to the innovative way of development. Great reserves of the industry have been revealed. The main courses of the grain sector production improvement and the ways of better production output were charted. The importance of the agricultural enterprises innovative development, economic stability and their impact on the integration processes in agro-cultural complex were studied. The alternative ways of rise in production profitability were offered.
Keywords: innovation, grain crops, agriculture, innovative technology, production efficiency, structure of area under crops.

УДК 005.95/96

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ РОБОТИ КЕРІВНИКА

Білорус Т.В., Омельяненко А.І.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано питання актуальності використання компетентнісного підходу в процесі управління персоналу в цілому та його оцінювання зокрема. Запропоновано використовувати у якості критеріїв оцінювання персоналу його компетенції. Наведено пропозиції щодо класифікації компетенцій успішності роботи керівника за групами компетенцій, спрямованих на результативну роботу підприємства (підрозділу) та на ефективне управління підлеглими. Розроблено алгоритм проведення оцінки успішності роботи керівника та надано його методичне забезпечення. Проведено експертне опитування та визначено вагомість груп компетенцій та окремих компетенцій, що є основою для проведення оцінки успішності роботи керівника. Сформульовано рекомендації щодо визначення типу керівника за результатами проведеної оцінки.
Ключові слова: оцінювання успішності роботи керівника; компетенції, спрямовані на результативну роботу; компетенції, спрямовані на ефективне управління колективом; вагомість компетенцій; тип керівника.

Постановка проблеми. Формування конкурентоспроможної соціально-спрямованої економіки є одним із стратегічних орієнтирів економічної політики України. Особлива роль у досягненні ефективності діяльності підприємств належить забезпеченню їх високо компетентними працівниками, що виступає однією з передумов стійкого розвитку підприємства. Сучасна практика управління персоналом вимагає використання передових підходів, зокрема компетентнісного. Особливо актуальним є його використання саме у системі оцінювання персоналу, що і визначає актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Оцінювання персоналу підприємства, що базується на компетентнісному підході, стає все більш актуальним. Вивченням проблем оцінювання персоналу як процесу та як результату діяльності працівників займається багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Слід виокремити роботи М. Амстронга, Л. Балабанової, Д. Богині, В. Данюка, Г. Десслера, Г. Дмитренка, М. Долішного, В. Дятлова, А. Кібанова, А. Колота, О. Крушельницької, Д. МакКлелланда, Ю. Одегова, В. Петюха, Л. Спенсера, С. Спенсера, О. Стахова, С. Шекшні, С. Холліфорда та ін.

Метою дослідження є розробка методичних рекомендацій щодо проведення комплексної оцінки успішності роботи керівника на основі компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження ми пропонуємо використовувати певний алгоритм вирішення поставленого завдання, який містить кілька етапів.

Етап 1. Визначення критеріїв (компетенцій) оцінювання успішності роботи керівника. Аналіз наукових джерел засвідчив про наявність різних підходів до визначення кількості та групування компетенцій, які можуть бути використані в процесі оцінювання. Перелік компетенцій є доволі широким та різноманітним. Використання великої кількості компетенцій при проведенні процедури оцінювання персоналу значно її ускладнює, тому пропонуємо використовувати найбільш вагомі на нашу думку.

Також слід зазначити, що успішність роботи керівника визначається ефективністю роботи підприємства (структурного підрозділу) та високою орієнтацією на роботу з підлеглими. Саме ці два вектори повинна поєднувати у собі роботи керівника. Так в процесі дослідження нами було виокремлено дві групи компетенцій успішного керівника:

I група – компетенції, спрямовані на результативну роботу підприємства (окремого структурного підрозділу):

1.1. орієнтація на результат – передбачає прагнення відповідати встановленим стандартам роботи (досягненню цілей діяльності) та перевищувати їх;

1.2. індивідуальні риси – лідерство, впевненість у собі, принциповість, стресостійкість, відповідальність, дисциплінованість тощо;

1.3. орієнтація на якість – високопрофесійне виконання своїх повноважень з отриманням високих якісних показників у роботі;

1.4. гнучкість – здатність адаптуватися та ефективно працювати у різноманітних ситуаціях; вміння швидко реагувати на зміни та не чинити їм опір, а вдало до них пристосовуватися;

1.5. аналітичне мислення – передбачає знатність до структуризації та систематизації складових частин проблеми, здатність до систематичного співставлення різних факторів та аспектів; здатність до раціонального розташування пріоритетів тощо;

1.6. концептуальне мислення – здатність виявляти закономірності та нечіткі зв'язки між ситуаціями, а також виокремлювати ключові моменти у складних ситуаціях (включає в себе здатність до індукції, логічного та творчого мислення);

1.7. ініціативність – вміння генерувати нові рішення з розвитку структурного підрозділу, його працівників та підприємства в цілому; знаходити нові можливості підвищити ефективність роботи тощо.

II група – компетенції, спрямовані на ефективне управління колективом:

2.1. розвиток підлеглих – виявлення зацікавленості у розвитку підлеглих, вдосконаленні їх професійних та особистих якостей;

2.2. міжособистісне розуміння – передбачає бажання зрозуміти інших; підтримує підлеглих та проявляє повагу і позитивне ставлення до них, ставить людей на перше місце, володіє техніками управління конфліктами, має схильність до компромісів тощо;

© Білорус Т.В., Омельяненко А.І., 2016

2.3. побудова взаємовідносин та робота в команді – здатність будувати та підтримувати доброзичливі стосунки у колективі, комфортні для спілкування; викликати симпатію до себе; вміння вислуховувати, дати пораду тощо; прагнення співпрацювати з іншими, бути частиною команди, вміння розподілити колективну роботу між її членами; взаємодія задля досягнення командних цілей, надання допомоги.

Таким чином, запропонований нами набір компетенцій для оцінювання успішності роботи керівника містить дві групи загальних компетенцій, що зорієнтовані не лише на досягнення цілей діяльності, а й на побудову взаємовідносин у колективі з досягненням синергетичного ефекту від роботи його членів.

Для визначення вагомості та структури наведеного переліку компетенцій було проведене анкетування, під час якого учасникам пропонувалось проаналізувати компетенції, які мають вирішальний вплив на успішність роботи керівника. До експертизи було залучено 25 фахівців (науковців та практиків). Експертна оцінка передбачала проведення таких етапів: підготовка анкети для опитування; власне опитування; обробка результатів анкетування.

Опитування експертів проводилось шляхом визначення рангу спочатку по групах компетенцій, а тоді – кожної компетенції всередині групи. При цьому, мінімальний ранг присвоювався найвпливовішому фактору, визначеному кожним експертом. Для підтвердження узгодженості думок експертів розраховувався коефіцієнт конкордації. При оцінці суттєвості зазначених коефіцієнтів виходили з того, що чим ближче до одиниці наближається коефіцієнт конкордації, тим більш узгодженими є думки експертів. Одним із методів підтвердження істотності коефіцієнта конкордації є його оцінка за критерієм Пірсона χ^2. Якщо $\chi^2_{розр.} > \chi^2_{табл.}$, то коефіцієнт конкордації є істотним при ступенях свободи $f = n-1$ та заданому рівні значимості $\alpha = 0{,}01$ [1-3].

Після підтвердження істотності коефіцієнта конкордації, було визначено вагомість кожної групи компетенцій та кожної компетенції всередині групи.

Результати експертної оцінки груп компетенцій, коефіцієнти конкордації, Пірсона та вагомість кожного з критеріїв, розраховані та наведені у табл. 1.

Коефіцієнти конкордації розраховувались наступним чином для груп:

$$W_2 = \frac{84.5}{\frac{1}{12}\cdot 25^2\cdot(2^3-2)-25\cdot 0} = 0{,}2704$$

Розрахункове значення критерію Пірсона χ^2 відповідно буде становити:

$$\chi^2_{розр2} = 0{,}2704 \cdot 25 \cdot (2-1) = 6{,}76$$

Як видно з розрахунків, одержані значення критерію Пірсона свідчать про істотність коефіцієнтів конкордації, оскільки відповідно розрахункове значення χ^2 більше табличних, а саме: $\chi^2_{розр2} = 6{,}76$, що більше табличного значення $\chi^2_{табл.} = 6{,}63$ для 1 ступеня свободи та рівня значимості $\alpha = 0{,}01$.

Також на цьому етапі було визначено вагомість обраних компетенцій в кожній групі шляхом експертного опитування та проведення відповідних розрахунків (табл. 2 та табл. 3).

Таблиця 1

Результати ранжування груп компетенцій для оцінювання успішності роботи керівника

Найменування характеристик	Умовні позначення	Результат експертної оцінки груп компетенцій	
		компетенції, спрямовані на результативну роботу підприємства (структурного підрозділу)	Компетенції спрямовані на ефективне управління колективом
Сума рангів	Si	31	44
Середня сума рангів	$\overline{S}$	37,5	
Квадрат відхилення	$(Si-\overline{S})^2$	42,25	42,25
Коефіцієнт конкордації	W	0,36	
Критерій Пірсона	χ^2	$9 > 6{,}63$	
Коефіцієнт вагомості груп компетенцій	α_i	0,76	0,24

Коефіцієнти конкордації розраховувались наступним чином для груп:

1) компетенцій, спрямованих на результативну роботу:

$$W_2 = \frac{5072}{\frac{1}{12}\cdot 25^2\cdot(7^3-7)-25\cdot 0} = 0{,}2898$$

2) компетенцій, спрямованих на ефективне управління колективом:

$$W_3 = \frac{278}{\frac{1}{12}\cdot 25^2\cdot(3^3-3)-25\cdot 0} = 0{,}2224$$

Розрахункове значення критерію Пірсона χ^2 відповідно буде становити:

1) для групи компетенцій, спрямованих на результативну роботу:

Таблиця 2

Результати ранжування групи компетенцій, спрямованих на результативну роботу

Найменування характеристик	Умовні позначення	Результат експертної оцінки компетенцій, спрямованих на результативну роботу						
		1.1.	1.2.	1.3.	1.4.	1.5.	1.6.	1.7.
Сума рангів показників	Si	55	88	104	123	138	75	117
Середня сума рангів	$\overline{S}$	100						
Квадрат відхилення	$(Si-\overline{S})^2$	2025	144	16	529	1444	625	289
Коефіцієнт конкордації	W	0.2898						
Критерій Пірсона	$\chi^2_{розр.}$	$43.47 > 16.8$						
Коефіцієнт вагомості компетенції	α_i	0.2286	0.1657	0.1352	0.099	0.0705	0.1905	0.1105

$\chi^2_{розр2} = 0{,}2898 \cdot 25 \cdot (7-1) = 43{,}47$

2) для групи спрямованих на ефективне управління колективом:

$\chi^2_{розр3} = 0{,}2224 \cdot 25 \cdot (3-1) = 11{,}12$

Таблиця 3

Результати ранжування групи компетенцій, спрямованих на ефективне управління колективом

Найменування характеристик	Умовні позначення	Результат експертної оцінки компетенцій, спрямованих на ефективне управління колективом		
		2.1.	2.2.	2.3.
Сума рангів показників	Si	60	53	37
Середня сума рангів	$\overline{S}$	50		
Квадрат відхилення	$(Si-\overline{S})^2$	100	9	169
Коефіцієнт конкордації	W	0.2224		
Критерій Пірсона	$\chi^2_{розр.}$	11.12 > 9.2		
Коефіцієнт вагомості компетенцій	a_i	0.2	0.2933	0.5067

Як видно з розрахунків, для всіх трьох груп показників одержані значення критерію Пірсона свідчать про істотність коефіцієнтів конкордації, оскільки відповідно розрахункові значення χ^2 більше табличних, а саме:

$\chi^2_{розр2} = 43{,}47$, що більше табличного значення $\chi^2_{табл} = 16{,}8$ для 6 ступенів свободи та рівня значимості $\alpha = 0{,}01$;

$\chi^2_{розр3} = 11{,}12$, що більше табличного значення $\chi_{2табл} = 9{,}2$ для 2 ступенів свободи та рівня значимості $\alpha = 0{,}01$.

Таким чином на основі проведеного експертного опитування в групі фахівців, думки яких щодо предмету дослідження виявилися узгодженими, було визначено структуру компетенцій та вагомість кожної з них, що є основою для оцінювання успішності роботи керівника.

Етап 2. Проведення комплексної кількісної оцінки компетенцій, що були виокремленні на попередньому етапі дослідження. На практиці компетенції оцінюються відповідно до розробленої на підприємстві шкали. Ми пропонуємо використовувати шкалу, запропоновану О. Щуром [4]:

5 балів – лідерський рівень (необхідний для топ-менеджменту), необхідний для керівників, які приймають стратегічні рішення. Лідерський рівень означає, що керівник не лише сам застосовує необхідні навички, але і створює можливість для інших працівників розвивати дану компетенцію. Такий керівник організовує спеціальні заходи, задає норми, правила, процедури, що сприяють появі даних компетенцій у інших працівників.

4 бали – сильний рівень (необхідний для керівників середнього рівня). Керівник повинен вміти активно впливати на те, що відбувається, справлятися із завданнями підвищеної складності. Даний рівень передбачає здібності наперед бачити та попереджувати негативні події.

3 бали – базовий рівень (необхідний та достатній для спеціалістів). Базовий рівень дає уявлення про те, яка саме поведінка та, які саме здібності необхідні для виконання роботи. Якщо працівник при оцінці компетенції отримує 3 бали, це означає, що він володіє необхідними навичками для ефективного виконання роботи.

*2 бали – достатній рівень (*необхідний додатковий розвиток даної компетенції). Якщо працівник отримує 2 бали при оцінці певної компетенції, це означає, що він частково проявляє навички, що вводять до складу компетенції і потребує удосконалення у цьому напрямку.

1 бал – незадовільний рівень (розвиток не можливий). Така оцінка вказує на те, що працівник не володіє необхідними навичками і не намагається їх розвивати. Якими ж способами можна оцінювати наявність системи компетенцій розроблену для певної посади у конкретного працівника? На практиці використовують безліч методів оцінки.

Базою дослідження в роботі є відділ маркетингу ТОВ «Гранд-молпродукт». Група експертів (керівник підприємства, керівник відділу кадрів, керівник виробничого відділу та два працівника відділу маркетингу) оцінила роботу керівника відділу маркетингу за запропонованим переліком компетенцій та шкалою їх оцінки, отримані результати представлені у табл. 4.

Таблиця 4

Показники оцінки успішності роботи керівника відділу маркетингу ТОВ «Гранд-молпродукт»

Компетенція	Вагомість компетенції	Оцінка експертів						Середнє значення оцінки	Зважене значення оцінки
		1	2	3	4	5	6		
I група – компетенції, спрямовані на результативну роботу відділу (0,76)									
1.1. орієнтація на результат	0.2286	5	4	4	5	4	4	4,3334	0,9907
1.2. індивідуальні риси	0.1657	4	3	4	5	3	3	3,6667	0,6077
1.3. орієнтація на якість	0.1352	4	4	5	3	4	4	4,0000	0,5408
1.4. гнучкість	0.0990	4	4	4	3	3	4	3,6667	0,3630
1.5. аналітичне мислення	0.0705	5	4	5	4	4	4	4,3334	0,3055
1.6. концептуальне мислення	0.1905	4	5	5	4	4	4	4,3334	0,8256
1.7. ініціативність	0.1105	3	3	4	4	3	3	3,3334	0,3684
Всього по групі									3,6962
II група – компетенції, спрямовані на ефективне управління колективом (0,24)									
2.1. розвиток підлеглих	0.2	3	5	4	4	3	3	3,6667	0,7334
2.2. міжособистісне розуміння	0.2933	4	4	4	5	5	4	4,3334	1,2710
2.3. побудова взаємовідносин та робота в команді	0.5067	4	4	4	3	4	4	3,8334	1,9424
Всього по групі									3,9468

Інтегральний показник успішності роботи *(Іур)* керівника відділу маркетингу розраховується:

$$Іур = 0,76*3,6962 + 0,24*3,9468 = 2,8092 + 0,9473 = 3,7565$$

Етап 3. Інтерпретація отриманих значень інтегрального показника та розробка рекомендацій. У разі отримання керівником оцінки [5].

– *до 2 балів – невідповідність посаді* – звільнення або переведення на нижчу ланку;

– *2-3 бали – часткова відповідність посаді* – необхідне підвищення кваліфікації та повторна оцінка;

– *3-4 бали – відповідність посаді* – бажане подальше навчання, а от необхідності проведення повторної оцінки не має;

– *4-5 балів – повна відповідність посаді* – необхідно розглянути можливість підвищення та/або преміювання за успішну діяльність.

Згідно інтерпретації результатів оцінки керівник відділу маркетингу ТОВ «Гранд-молпродукт» відповідає займаній посаді. Також слід відзначити, що підвищення рівня ініціативності керівника призведе до покращення загальної оцінки у майбутньому.

Таким чином інтегральний показник успішності роботи керівника є базовим індикатором, що фокусує увагу на основних проблемах у роботі з персоналом та його оцінкою. На основі цих даних можна проводити порівняльну оцінку працівників підприємства, виявляти сильні та слабкі сторони у їх роботі.

Етап 4. Визначення типу керівництва за класифікаційною ознакою «орієнтація на реалізацію цілей діяльності та орієнтація на роботу з персоналом» (рис. 1).

Рис. 1. Модель визначення типу керівництва [модифіковано автором на основі [6]

На рис. 1 запропоновано чотири типи керівників, відмінність між якими напряму залежить від того, наскільки вони у своїй роботі вони орієнтуються на роботу з персоналом і на реалізацію цілей діяльності. Надамо характеристику кожному з типів цих типів [6].

Перший тип «Ідеальний керівник» – високий рівень орієнтації на роботу з персоналом і високий рівень орієнтації на реалізацію стратегії ефективного управління підприємством. Поєднання цих двох векторів у роботі керівника відділу персоналу підкріплюється високою системою мотивації.

Другий тип «Комунікатор» – високий рівень орієнтації на роботу з персоналом і низький рівень орієнтації на реалізацію стратегії ефективного управління підприємством. Система мотивації такого керівника відповідає середньому рівню. Він не ставить перед собою важких завдань, але є непоганим виконавцем для вищого керівництва, наділений високими комунікативними якостями, легко вміє попередити та подолати конфлікти в колективі, вірить в успіх своїх підлеглих, які заради нього здатні на «великі» вчинки.

Третій тип «Формаліст» – низький рівень орієнтації на роботу з персоналом і низький рівень орієнтації на реалізацію стратегії ефективного управління підприємством. Сила мотивації теж низька. Це формальний керівник не зацікавлений в саморозвитку, розвитку персоналу та організації, виконує розпорядження вищого керівництва та сліпо слідує їм. При цьому він не в змозі привнести нові ідеї в організацію через відсутність мотивації до саморозвитку та його неготовністю до впровадження змін. Чинить високий опір змінам, перешкоджаючи розвитку організації.

Четвертий тип «Потужний механізм» – низький рівень орієнтації на роботу з персоналом і високий рівень орієнтації на реалізацію стратегії ефективного управління підприємством. Мотивація на середньому рівні. Менеджерські якості спрямовані на посилення ефективності роботи організації, при цьому людський фактор виступає допоміжним засобом досягнення запланованого результату.

Відзначимо, що за результатами анкетування (табл. 4) керівник відділу маркетингу ТОВ «Гранд-молпродукт» за запропонованою класифікацією належить до типу «Ідеальний керівник», але знаходиться лише в самій нижній лівій частині цього квадранту, тому його є на що звернути увагу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином в процесі дослідження розроблено методичні рекомендації, що дають можливість проведення комплексної оцінки успішності роботи керівника на основі компетентнісного підходу. Використання запропонованих методичних рекомендацій дає можливість отримати інтегральну оцінку діяльності керівника, визначити тип керівництва та запропонувати заходи щодо підвищення ефективності та успішності роботи керівника підприємства (структурного підрозділу). Поза увагою авторів у даній статті залишилися конкретні пропозиції щодо механізмів та інструментів підвищення успішності роботи керівника, що слугує перспективами подальших досліджень.

Список літератури:

1. Kendall M. G. Rank Correlation Methods. – H. Y.: Hafner Publ. Go., 1995. – 196 p.
2. Сеньо П. С. Теорія ймовірностей та математична статистика: підр. – [2-ге вид., перероб. і доп.] / – К.: Знання, 2007. – 556 с.
3. Ковтун Н. В. Теорія статистики: курс лекцій, практикум. – К.: ІМЕКС. – 2007. – 276 с.
4. Щур О. Визначення та оцінка компетенцій, що зумовлюють ефективність працівника / О. Щур // Практика управління. – березень. – 2007. – Режим доступу: www.hr.kavjarnia@gmail.com

5. Кудрявцева О. В., Грушко Д. А. комплексная оценка персонала с использованием ингрального показателя эффективности / Экономические исследования. – № 2. – 2014. Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/kompleksnaya-otsenka-personala-s-ispolzovaniem-integralnogo-pokazatelya-effektivnosti
6. Цюрко І. А. Модель ідеального керівника відділу персоналу / І. А. Цюрко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 12. – С. 372-377.

Белорус Т.В., Омельяненко А.И.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

КОМПЕТЕНТСНОСТНЫЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ УСПЕШНОСТИ РАБОТЫ РУКОВОДИТЕЛЯ

Аннотация
В статье проанализированы вопросы актуальности использования компетентностного подхода в процессе управления персоналом в целом и его оценки в частности. Предложено использование в качестве критериев для оценки персонала его компетенции. Представлены предложения по классификации компетенций успешности работы руководителя по группам компетенций. направленных на результативную работу предприятия (подразделения) и на эффективное управление подчиненными. Разработан алгоритм проведения оценки работы руководителя и представлено его методическое обеспечение. Проведен экспертный опрос и определена весомость групп компетенций и отдельных компетенций, что положено в основу проведения оценки успешности работы руководителя. Сформулированы рекомендации по определению типа руководителя по результатам проведенной оценки.
Ключевые слова: оценка успешности работы руководителя; компетенции. направленный на результативную деятельность; компетенции, направленные на эффективное управление коллективом; весомость компетенций; тип руководителя.

Belorus T.V., Omelianenko A.I.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

EVALUATING HEAD'S PERFORMANCE USING COMPETENCY APPROACH

Summary
This paper analyzes the role of competency approach utilization in staff management in general and its assessment in particular. It is offered to use a competence of staff as basic criteria for its further evaluation. The paper suggests head's performance classification into two groups: the one that aimed at efficient firm's performance and the one that focuses on efficient stuff management. An algorithm of head's performance evaluation and its methodological framework are developed. It is also has been conducted an expert survey as well as group and individual competences' validity is defined since it is a basis for head's performance assessment. Additionally, recommendations regarding a relevant head's profile identification via performed evaluation result are provided.
Keywords: head's performance assessment, competence aimed at productive work; competence for the effective staff management; competencies validity; head's type.

УДК 334.75:338.246

ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Бондар Н.М., Навроцька Т.А.
Національний транспортний університет

Сформульовано та систематизовано завдання по стадіям процесу, що мають бути вирішені під час розроблення та реалізації проекту ДПП. Визначено рівень виконання окремих завдань (профільне міністерство, інші уповноважені державні органи, спеціальна проектна компанія, що реалізує проект ДПП. Запропонована модель процесу підготовки та реалізації проекту на засадах ДПП може використовуватись як інструмент: обгрунтування доцільності партнерських взаємодій держави і бізнесу під час реалізації проекту, визначення ключових параметрів концесійного договору; визначення комплексу завдань держави і приватного партнера, повязаних з інвестиційним забезпеченням реалізації проекту; розподілу завдань між різними рівнями управління; а також як карта дій на кожній стадії процесу розроблення та реалізації проекту ДПП.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, проект, стадія, концесія, інфраструктура.

Постановка проблеми. Забезпечення стабільного функціонування національної економіки та підвищення рівня соціального добробуту в країні неможливі без створення передумов для розвитку інфраструктурних галузей господарства – транспорту, енергетики, медицини, освіти, житлово-комунального господарства тощо. Зважаючи, що такі галузі мають соціальне навантаження і підлягають державному регулюванню, інвестиції в них не забезпечують приватним інвесторам достатньо високого прибутку, через що фінансуються переважно за рахунок бюджету. Однак, з причин обмеженості бюджетних коштів сьогодні у світі все більше країн залучають до реалізації інфраструктурних проектів, зокрема тих, що мають велике суспільне значення, приватних інвесторів. Така практика набула назви державно-приватного партнерства (ДПП).

В Україні також зростає зацікавленість до використання механізму партнерських взаємодій держави й бізнесу. Вже створена законодавча та нормативна база, мають місце перші спроби реалізації проектів на засадах державно-приватного партнерства, однак переважна більшість з них зазнала невдачі. Це пов'язано з відсутністю системного й комплексного підходу до розроблення та реалізації подібних проектів, що передбачає багатостадійність та розподіл відповідальності між державою та бізнесом за виконання окремих етапів підготовки та реалізації проекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розробленням та реалізацією проектів державно-приватного партнерства досліджуються такими відомими науковцями як Akintoye A.S. та Macleod M.J. (оцінювання та аналіз ризиків проектів) [1], Alkaf N.A.K. (вивчення факторів ризику проектів) [2], Amponsah C.T. (проведення процедур вибору приватних партнерів для реалізації проекту) [3], Brandao Luiz E.T. (надання державних гарантій за проектом) [4], Javed A. (формулювання основних специфікацій за проектом) [5], Klijn E.-H., Teisman G.R. (питання управління реалізацією проекту) [6], Morallos D. (критерії відбору проектів для реалізації на засадах державно-приватного партнерства) [7] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час комплекс питань, повязаних із розроблення та реалізації проекту державно-приватного партнерства потребують більшої уваги з точки зору стадійності, складу завдань та розподілу відповідальності між державним та приватним учасниками. Це зумовлює актуальність системного дослідження етапів підготовки та реалізації проектів державно-приватного партнерства, що будуть прийнятні в практиці України.

Мета статті. Головною метою статті є комплексне розкриття стадій та етапів процесу розроблення та реалізації проекту державно-приватного партнерства з обгрунтуванням складу пов'язаних з ними завдань та розподілу зобов'язань між державним та приватним партнерами.

Викладення основного матеріалу. Успішна реалізація проектів державно-приватного партнерства, спрямованих на розвиток інфраструктурних галузей потребує вирішення низки завдань, що постають на різних етапах та стадіях процесу їх підготовки та реалізації.

Завдання, що виконуються на окремих стадіях та етапах процесу підготовки та реалізації проекту ДПП передбачають не тільки участь, а й узгодженість дій різних рівнів управління, як на рівні держави (регіону, галузі), так й на рівні спеціальної проектної компанії, яка реалізує проект державно-приватного партнерства (СПК).

На рисунку 1 наведені стадії процесу підготовки та реалізації проекту ДПП та компетенція рівнів управління у виконанні окремих їх етапів.

Стадія 1 – Ідентифікація потенційних проектів та попередня оцінка їхньої відповідності вимогам ДПП. Метою та кінцевим результатом цієї стадії є виявлення якісного проекту (або групи проектів), реалізація якого (яких) на засадах ДПП забезпечить розвиток та ефективне функціонування інфраструктурної галузі. Відповідальність за виконання цієї стадії полягає на уряд, профільне міністерство та інші органи державної влади (центральні та місцеві), до компетенції яких входить вирішення питань розвитку регіону, галузі, а також укладання угод ДПП. На цій же стадії здійснюється попередній вибір форми майбутньої партнерської взаємодії.

Вибір форми ДПП пропонується здійснювати на основі такого аналітичного інструментарію, як

© Бондар Н.М., Навроцька Т.А., 2016

біноміальне дерево рішень, що дає змогу на основі відповідних індикаторів-характеристик форм ДПП врахувати особливості конкретного проекту: обов'язковість капітальних інвестицій з боку приватного бізнесу; форму власності та джерела фінансування проекту; зміст операційної діяльності приватного сектору в ході реалізації проекту.

Останнім кроком цієї стадії є перевірка придатності проекту для реалізації на засадах ДПП. З цією метою формується блок фільтрів – цільових критеріїв, яким повинен відповідати проект. Такими критеріями можуть бути: рівень ризику проекту, мінімальні обсяги інвестованого приватним учасником капіталу, очікувана вартість проекту (грошових потоків, що будуть отримані в результаті його реалізації), рівень рентабельності, рівень забезпеченості населення послугами, очікуваний рівень собівартості, строки введення об'єкта в стадію експлуатації тощо.

Стадія 2 – Підготовка повного техніко-економічного обґрунтування (ТЕО) проекту, уточнення форми ДПП, підготовка та оформлення документації для проведення тендерної процедури. Метою стадії є детальне опрацювання техніко-економічних аспектів проекту, схваленого на першій стадії, уточнення обсягів потреби та форм державної підтримки, підготовка до тендерних процедур. Відповідальність за виконання дій цієї стадії полягає на профільне міністерство та інші органи державної влади (центральні та місцеві), до компетенції яких входить укладання угод ДПП.

Результатом стадії є отримання повного ТЕО проекту, визначення його фінансової життєздатності, оцінка та розподіл ризиків, оцінка співвідношення ціни та якості, формулювання чітких специфікацій до очікуваних результатів реалізації проекту, що є необхідними для розробки тендерної документації.

Повне ТЕО проекту, що буде реалізовуватись на засадах ДПП повинне містити: аналіз ринку та масштабів проекту; аналіз потреб; аналіз способу їх задоволення; формулювання специфікацій (вимог до результату) проекту – вид, якість послуг, що будуть надаватись за проектом, величину тарифів тощо; прогноз та оцінювання попиту; аналіз правового середовища реалізації конкретного проекту на засадах ДПП; аналіз технічних можливостей і технічних параметрів; аналіз виявлених ризиків та їх розподіл між партнерами в межах обраного варіанту реалізації проекту на засадах ДПП; попередню оцінку вартості проекту; фінансовий аналіз та висновки аудиту; оцінювання економічної доцільності реалізації проекту; наявність та взаємний вплив з іншими проектами, пов'язаними з реалізацією цього проекту; розробку графіку реалізації проекту; уточнення форми ДПП, за якою буде реалізовуватись проект.

Рис. 1. Стадії процесу підготовки та реалізації проекту ДПП та компетенція рівнів управління у виконанні окремих їх етапів

Джерело: розробка авторів за [8; 9]

Після повного ТЕО проекту здійснюється остаточний вибір варіанту форми ДПП, яка визначається конкретними правами та обов'язками, що розподіляються між партнерами відповідно до цілей та сфери реалізації проекту, розподілу ризиків та характеристик конкретного проекту.

Стадія 3 – Проведення концесійного конкурсу на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг, призначення переможця. Завданнями, що вирішуються на цій стадії є: організація прозорих торгів, відбір учасників, що відповідають критеріям відбору, визначення найсильнішого учасника та призначення його переможцем. Після цього проводяться переговори між державним органом та переможцем з метою узгодження усіх ключових питань контракту на реалізацію проекту: обсяги та строки здійснення приватних інвестицій, строки будівельної та експлуатаційної стадії проекту, регульованість та граничні розміри тарифів, порядок відшкодування витрат приватному інвестору, надання гарантій з боку держави, розподіл доходів та ризиків між учасниками. Відповідальність за проведення даної стадії лежить на державному органі влади, до компетенції якого входить проведення державних закупівель та профільному міністерстві.

Стадія 4 – Підготовка до реалізації проекту на засадах ДПП. Завданнями, що виконуються на цій стадії є: 1) створення СПК, що буде реалізовувати проект;

2) укладання договорів з фінансово-кредитними установами, страховими компаніями, підрядниками, операторами, постачальниками; 3) отримання необхідних ліцензій та дозволів; 4) залучення, у разі потреби, коштів у вигляді державного фінансування для реалізації проекту. Відповідальність за проведення даної стадії лежить на державному партнері та керівництві СПК.

Оскільки проект ДПП реалізується зазвичай на умовах проектного фінансування, СПК залучає кредитні ресурси та формує власний акціонерний капітал. У випадку недостатності сформованих джерел здійснюється залучення державних фінансових ресурсів.

Стадія 5 – Реалізація, управління та моніторинг проекту на засадах ДПП. Метою даної стадії є забезпечення стійкості реалізації проекту, виявлення відхилень поточних значень показників від запланованих та розробка заходів щодо мінімізації таких відхилень. Відповідальність за проведення стадії лежить на СПК та органі влади, до компетенції якого входить моніторинг укладених контрактів ДПП. У разі невиконання СПК прийнятих на себе зобов'язань держава припиняє договір концесії.

Стадія 6 – Завершення проекту. Полягає у закінченні договору держави з приватним учасником та поверненні об'єкта у державну власність. При цьому можливе оголошення державою нового конкурсу на експлуатацію та подальший розвиток цього об'єкта.

У разі тривалості договору меншої, ніж життєвий цикл об'єкта інфраструктури, по закінченні дії договору відбувається викуп останнього у СПК за балансовою вартістю, яка розподіляє одержаний дохід між кредиторами та інвесторами.

Якщо ж об'єкт інфраструктури був фізично створений, але договір припиняється достроково, держава відповідно до його умов повинна не тільки викупити об'єкт за балансовою вартістю, а й сплатити компенсацію за недоотриманий дохід до кінця терміну договору. Відповідальність за цю стадію розділяють державний та приватний учасники.

Висновки і пропозиції. Отже, запропонована авторами концептуальна модель процесу підготовки та реалізації проекту ДПП може використовуватись:

1) для обґрунтування доцільності реалізації проекту на засадах ДПП;

2) для обґрунтування ключових параметрів концесійного договору;

3) для обґрунтування організаційно-економічних завдань держави та приватного партнера, пов'язаних з інвестиційним забезпеченням розвитку та підвищенням ефективності функціонування галузі інфраструктури,

4) розподілу завдань, що виникають на окремих стадіях процесу розробки та реалізації проекту між рівнями управління;

5) як карта дій на кожній стадії процесу розроблення та реалізації проекту ДПП.

Список літератури:

1. Akintoye A. Risk Analysis and Management in Construction / Akintoye A. S., Macleod M. J. // International Journal of Project Management, 1997. – 15 (1), pp. 31–38.
2. Alkaf N. A. K. Risk allocation in public-private partnership (ppp) project: a review on risk factors / Alkaf N. A. K. // International Journal of Sustainable Construction Engineering & Technology, 2011. – Vol. 2, Issue 2, pp. 8–16.
3. Amponsah C. T. Using multi-criteria decision making to determine the critical success factors for procurement of capital projects under public-private partnerships / Amponsah C. T. // Електронний ресурс: http://204.202.238.22/isahp2011 /dati/ pdf/14_045_%20Amponsah.pdf
4. Brandao L. E. T. The option value of government guarantees in infrastructure projects / Brandao Luiz E. T., Saraiva E. C. G. // Construction Management and Economics. – 2008, November. – № 26. – Pp. 1171–1180.
5. Javed A. Output-based specifications for PPP projects: lessons for facilities management from Australia / Javed A. A., Lam P. T. I., Zou P. X. W. // Journal of Facilities Management, Volume 11, Number 1, 2013, pp. 5–30 (26).
6. Klijn E.-H. Governing Public-Private Partnerships: Analyzing and Managing the Processes and Institutional Characteristics of Public-Private Partnerships / Klijn E.-H., Teisman G. R. // Public-Private Partnerships: Theory and Practice in International Perspective / Ed. by S. P. Osborne. London: Routledge, 2000. – P. 84–102.
7. Morallos D. The State of the Practice of Value for Money Analysis in Comparing Public Private Partnerships to Traditional Procurements / Morallos D., Adjo A. // Public Works Management & Policy 13.3 (2008): 114–125.
8. Бондар Н. М. Розвиток транспортної інфраструктури України на засадах державно-приватного партнерства: монографія / Н. М. Бондар – К.: НТУ, 2014. – 336 с.
9. Винницький Б. Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном / Б. Винницький, М. Лендьєл, Б. Онищук, П. Сегварі – К.: «К.І.С.», 2008. – 146 с.

Бондарь Н.Н., Навроцкая Т.А.
Национальный транспортный университет

ЭТАПЫ ПОДГОТОВКИ И РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Аннотация
Сформулированы и систематизированы задания по стадиям процесса, которые должны быть решены при разработке и реализации проекта ГЧП. Определен уровень выполнения отдельных задач (профильное министерство, другие уполномоченные государственные органы, специальная проектная компания, реализующая проект ГЧП. Предложенная модель процесса подготовки и реализации проекта на основе ГЧП может использоваться как инструмент: обоснования целесообразности партнерских взаимодействий государства и бизнеса при реализации проекта, определение ключевых параметров концессионного договора, определение комплекса задач государства и частного партнера, связанных с инвестиционным обеспечением реализации проекта распределения задач между различными уровнями управления, а также как карта действий на каждой стадии процесса разработки и реализации проекта ГЧП.
Ключевые слова: государственно-частное партнерство, проект, стадия, концессия, инфраструктура.

Bondar N.M., Navrotska T.A.
National Transport University

STAGES OF PREPARATION AND IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Summary
It's formulated and systematized job of process steps that need to be addressed in the development and implementation of PPP projects. The level of individual tasks (the relevant Ministry and other authorized state bodies, special project company implementing the PPP project. The proposed model of the process of preparation and implementation of PPP can be used as a tool: study feasibility of partnerships of government and business in the implementation of the project, identification of key the parameters of the concession agreement, the definition of the complex problems of the state and private partners associated with the investment project providing the distribution of tasks between the different levels of government, as well as a map of actions at each stage of the development and implementation of PPP projects.
Keywords: public-private partnership, project, stage, concession, infrastructure.

УДК 332.135

ХРОНОЛОГІЯ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Брензович К.С., Ерфан Є.А.
Ужгородський національний університет

Досліджено хронологію політичних та економічних трансформаційних процесів європейської інтеграції. Визначено та охарактеризовано сім основних етапів розвитку ЄС, в тому числі передінтеграційний. Проаналізовано базові умови, що сприяли успішному розвитку регіонального інтеграційного об'єднання. Досліджено економічні та політичні ефекти останніх трьох хвиль розширення ЄС та наслідки приєднання країн Центрально-Східної Європи для подальшого поглиблення європейської інтеграції.
Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, політична транформація, економічна трансформація, розширення Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Сучасний етап існування найбільш потужного в світі за низкою економічних параметрів інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу – більшість експертів-економістів, політиків, представників громадського сектору характеризують як нестабільний, кризовий, висловлюються сумніви щодо перспектив подальшого його існування. Криза єврозони, спричинена зовнішніми заборгованостями країн-членів та загальним погіршенням кон'юнктури світових ринків після глобальної кризи 2008 року, та внутрішня політична криза, що виявляється в ускладненні прийняття спільних рішень, є відображенням діалектичного взаємозв'язку політичної та економічної складових інтеграції, тобто взаємозалежності та суперечливості політичних та економічних процесів всередині об'єднання.

© Брензович К.С., Ерфан Є.А., 2016

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх дванадцяти років з моменту розширення 2004 року питання наслідків останніх хвиль розширення активно обговорюється у наукових колах ЄС. Зокрема, проблеми та перспективи подальшого розширення розглядаються у працях Дж.А. Тавареса [2], К. Фрейзера [3], Г. Авері [5], питанню «втоми від розширення» присвячені публікації Д. Форга [8] та Дж. О'Бреннана [10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В контексті вступу в силу в 2016 році економічної частини Угоди про Асоціацію з ЄС та поглиблення співпраці в інших аспектах, актуальності набуває необхідність аналізу сучасного етапу інтеграції ЄС у всіх проявах останньої, що дасть можливість у загальних рисах окреслити можливі напрями подальшого поглиблення інтеграції, оцінити їх вплив на євроінтеграційні перспективи потенційних претендентів на вступ. При цьому, в колі особливого інтересу перебуває питання змін, спричинених у економічному, політичному житті ЄС після приєднання останніх 13 членів, оскільки згадані хвилі розширення мають віддалені насідки для об'єднання загалом, та, без сумніву, впливають на те, чи матиме Україна реальну перспективу членства в союзі.

Мета статті. Метою статті є дослідження еволюції політичної та економічної трансформації ЄС, загальний аналіз змін у політичній та економічній архітектурі Союзу під впливом останніх хвиль розширення та оцінка фактичних і потенційних наслідків таких змін для об'єднання загалом та претендентів на вступ зокрема. В межах визначеної мети дослідження, сформульовано наступні завдання:

– в загальних рисах окреслити та проаналізувати основні етапи розвитку ЄС від заснування до сучасності, з акцентом на взаємозалежність політичної та економічної складових процесу інтеграції;

– проаналізувати короткострокові економічні та віддалені економіко-політичні наслідки останніх трьох хвиль розширення ЄС та їх зв'язок із сучасною кризою ЄС;

– узагальнити прогнозний матеріал щодо поглиблення інтеграції та сформулювати можливі наслідки аналізованих процесів для України.

Інформаційну базу дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, експертні оцінки та дані статистичних баз Європейського Союзу. В процесі дослідження використано методи ретроспективного аналізу, порівняння, системного аналізу, політичні та економічні аспекти інтеграції розглядаються у їх діалектичній взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Аналіз основних етапів розвитку ЄС, причин його створення і трансформаційних процесів, що відбувалися і нині тривають у політичній та економічній сфері об'єднання, дозволяють виділити певні вихідні умови, групи факторів, завдяки яким інтеграційне утворення донині залишається найбільш успішним за усіма ключовими параметрами:

1. *Природно-економічні умови*. Крім територій у складі ЄС, що знаходяться у підпорядкуванні її членів за межами континентальної Європи (португальські Азорські острови і Мадейра, іспанські Канарські острови, французькі Реюньйон, Гвіана, Гваделупа, Мартиніка), на сьогодні площа ЄС – це сприятлива для життя територія в межах Євразійського континенту з різноманітним ландшафтом, достатнім рівнем забезпеченості відновлюваними ресурсами, де проживає 503 млн. осіб населення (третє місце в світі після Китаю та Індії) [1].

Більшість європейців мешкають у помірному кліматі, у відносній близькості до моря, переважно в міській місцевості. Високий рівень урбанізації, компактна і зручна за ландшафтом територія сприяли розбудові ефективної системи транспортних комунікацій, що позитивно позначилось на економічній взаємодії учасників союзу. Зазначене вигідно вирізняє ЄС з-поміж подібних союзів, що мали на меті створення внутрішньоконтинентального інтеграційного об'єднання (МЕРКОСУР у Південній Америці чи АСЕАН у Південно-Східній Азії), однак характеризуються значно складнішими базовими природними умовами, що вносить певні корективи у можливості реалізації інтеграційних задумів.

2. *Історична спільність та національна толерантність*. Відносна гомогенність соціально-культурних рис країн, що входять до ЄС – близькість культур, спільна історія та відсутність радикальних протиріч у релігійних поглядах – дозволяють проводити ефективну інтеграційну політику в науковій та культурній сферах. З одного боку – це унікальна, європейська ідентичність, самоусвідомлення громадян ЄС як носіїв європейської культури, з іншого – повага до європейських цінностей у поєднанні зі збереженням культурної, мовної ідентичностей країн-членів союзу (у ЄС діє 24 офіційні мови, ще 5 мають статус напівофіційних).

3. *Чітка вісь політичного та економічного лідерства*. В основі створення союзу в первинному його вигляді є роль відомих політиків, таких як Р. Шуман та К. Аденауер, Ж. Моне та У. Черчіль, що є авторами ідеї про об'єднану Європу, та франко-німецька вісь економічного та політичного лідерства, що сформувалася від самого моменту створення союзу та діє сьогодні (донині, Париж та Берлін залишаються основними рушійними силами, що приймають ключові рішення щодо європейської інтеграції), а також суттєвим впливом США на початковому етапі розбудови.

4. *Консенсус, солідарність та політична воля*. У взаємовідносинах країн-членів панує підхід, що заснований на поєднанні консенсусу, солідарності та толерантності й полягає у неприпустимості ізолювання окремого члена, що зіткнувся із значними проблемами, в тому числі економічними (як, приміром, Греція за сучасної боргової кризи), призупиненні впровадження подальших реформ до того моменту, поки до цього не будуть готовими усі члени), та готовності забезпечити належні фінансові трансфери країнам-членам для боротьби з певними труднощами.

Традиційно, етапи розвитку ЄС розглядаються виходячи з ознак економічної інтеграції (зона преференційної торгівлі – зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок – економічний союз). Однак враховуючи складну інституційну будову, масштаби об'єднання, економічну та по-

літичну складову інтеграції, на нашу думку, не можна розглядати розрізнено. По-перше, політичну мету примирення та співіснування країн Заходу у біполярному геополітичному середовищі у повоєнний час було досягнуто завдяки формуванню спільної економічної цілі: подальша співпраця країн Європи формувалася на базі спільного інтересу в стратегічній галузі (вугільна галузь, сталеливарна, атомна енергетика). По-друге, в сучасних умовах політичної та економічної архітектури об'єднання (значні розбіжності у економічних показниках, послаблення позицій соціал-демократичних сил та зростання популярності політичних сил, збудованих на кон-

Таблиця 1

Основні етапи політико-економічної трансформації ЄС

Назва етапу, часовий проміжок	«Вертикальна» трансформація (політична та економічна співпраця)	«Горизонтальна трансформація» (розширення об'єднання)
Передінтеграційний 1945-1950	Розробка концепції розбудови повоєнної Європи і примирення Франції та Німеччини завдяки утворенню об'єднання країн із системою наднаціональних органів. «Днем народження» Європи сьогодні вважається 9 травня 1950 року, коли міністр закордонних справ Франції Р. Шуман запропонував створити Європейську спільноту вугілля і сталі з метою об'єднання вугільних та сталеливарних ресурсів країн-учасниць (European Coal and Steel Community).	-
Перший Утворення галузевого спільного ринку та митного союзу 1951-1957	Формування галузевого спільного ринку на основі Паризького договору про створення Європейської спільноти вугілля і сталі (1951). Договір передбачав створення спільного ринку вугілля і сталі держав, неприпустимість застосування експортних та імпортних мит, протекціонізму чи іншої прямої державної підтримки даних галузей. Поглиблення співпраці між даними країнами характеризує утворення ще двох важливих організацій – Євроатому та Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), як наслідок – розширення галузевого спрямування інтеграції та поглиблення інституційної складової співпраці.	***Діючі члени (країни-засновниці):*** Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург та Нідерланди
Другий Багатогалузева інтеграція та створення митного союзу 1958-1969	Поглиблення співпраці у сфері митної політики, поширення сфер спільної економічної політики, об'єднання у 1967 році ЄСВС, ЄЕС та Євроатому в Європейські Співтовариства, із єдиною системою інститутів із одночасним збереженням функціонування організацій-попередниць. Зростає інтерес з боку сусідніх країн щодо приєднання до співтовариств, однак переговори про розширення із претендентами не завершуються успішно через нерозробленість відповідного правового механізму розширення та відсутність політичної волі окремих країн-засновників.	***Діючі члени: (6)*** ***Розширення:*** невдала спроба приєднання нових членів (Великобританії, Данії, Ірландії та Норвегії)
Третій Формування орієнтирів зовнішньої політики та внутрішньої економічної співпраці 1970-1979	Поглиблення економічної інтеграції в енергетичній сфері та регіональному розвитку, розробка спільної зовнішньої політики та формування правових засад функціонування наднаціональних органів – перші прямі вибори до Європарламенту 1979 року. Розроблено засади Європейської політичної співпраці.	Відбувається формування механізмів розширення. ***Діючі члени: (9)**** *Перша хвиля розширення* (1973) (Великобританія, Данія, Ірландія).
Четвертий Активне розширення об'єднання та початок формування спільного ринку 1980-1991	Єдиним Європейським Актом модифіковано Римські договори і визначено програму переходу до спільного ринку до 1993 року. Формалізовано Європейську політичну співпрацю, що поклало початок новій спільній зовнішній та безпековій політиці. Формулюється і обговорюється ідея побудови політичного та монетарного союзів. Шенгенська угода.	Кордони ЄС розширилися за рахунок середземно морських країн та об'єднання Німеччини. ***Діючі члени: (12)*** *Друга хвиля* (1981) – Греція *Третя хвиля* (1986) – Іспанія, Португалія
П'ятий Формування економічного та монетарного союзу 1992-2003	Перетворення Маастрихтським договором Європейських Співтовариств на Європейський Союз із відповідною передачею повноважень європейським інституціям та їх розширенням. Формування валютного союзу із введенням власної валюти.	«Стабільне» розширення кордонів Євросоюзу за рахунок Австрії, Швеції, Фінляндії. ***Діючі члени: (15)*** *Четверта хвиля* (1995) – Австрія, Фінляндія, Швеція
Шостий (сучасний етап) – Період внутрішніх економічних та політичних суперечностей 2004-...	Здійснено невдалу спробу введення Конституції ЄС (відповідну угоду не підтримали на національних референдумах всі члени). Запроваджено аналог державницької посади міністра закордонних справ – Верховний представник із закордонних справ і політики безпеки, вдосконалено інституційну структуру управління зовнішньою політикою. Початок світової фінансово-економічної кризи призвів до погіршення соціально-економічних показників ЄС загалом та тривалих боргових криз окремих членів.	***Діючі члени: (28)*** *П'ята хвиля* (2004) – Угорщина, Кіпр, Латвія, Литва, Естонія, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія *Шоста хвиля* (2007) – Румунія, Болгарія *Сьома хвиля* (2013) – Хорватія Політика розширення стає більш поміркованою та консервативною.

Укладено автором з урахуванням [1-4], [7]

цепції євроскептицизму), від вдалого поєднання кроків у політичній та економічній площинах інтеграції залежатиме добробут та майбутнє Європейського Союзу.

Тому, доречною буде така періодизація політико-економічної трансформації ЄС, що враховуватиме як поглиблення економічної співпраці, так і розширення інтеграції в політичній площині. Важливо при цьому проводити оцінку впливу горизонтальної інтеграції (розширення ЄС за рахунок приєднання нових членів) на внутрішні трансформаційні процеси в об'єднанні. Відповідно до авторської періодизації виділено сім етапів (в тому числі переінтеграційний), що охоплюють період від завершення Другої світової війни і формування спільних пріоритетів розвитку повоєнної Європи – до сучасного, найбільш суперечливого і складного етапу розвитку ЄС (таблиця 1).

Тривалість кожного періоду коливається від 5 до 11 років, а виділення етапів виконано на підставі узагальнення сутнісних змін у горизонтальній трансформації (розширення кількості членів), та поглибленій (вертикальній) інтеграції – в інституційній будові союзу, зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних пріоритетах, розширенні економічної співпраці всередині союзу.

На наш погляд, найбільш стабільним періодом історії політико-економічної трансформації був час з 1992 по 2003 роки, який характеризувався сталим економічним зростанням та стабільним безболісним горизонтальним розширенням за рахунок приєднання Австрії, Фінляндії та Швеції. Для даного етапу характерна відносно стабільна соціально-економічна ситуація, зближення національних економічних політик з метою запровадження Європейського валютного союзу, і, водночас, глибока політична інтеграція, що виявлялася в ускладненні інституційної будови ЄС, запровадженні європейського громадянства, прийнятті рішення про створення монетарного союзу, і власне – початком історії сучасного Європейського Союзу.

Сучасний етап існування ЄС, що розпочався найбільшим в історії об'єднання розширенням його кордонів у 2004 році, значно змінив не тільки його територіальну базу, але і зчинив значні корективи у його «людській» будові, як у трудовому, так і в соціально-політичному розумінні. Завдяки приєднанню 10 нових країн населення ЄС збільшилося на 74,722,685 осіб (або на 19,57%), територія – на 737,690 кв. км. (на 17,97%), що зробило ЄС найбільшим у світі регіональним інтеграційним об'єднанням.

Для країн, що приєдналися, процес інтеграції супроводжувався складними процесами приведення у відповідність європейським стандартам національного законодавства, в першу чергу в економічній сфері, перебудовою національних виробництв до умов функціонування в умовах спільного ринку, стабілізацією фінансового ринку задля запровадження євро. Однак в цілому, як свідчать дослідження економічних наслідків розширення в перші 10 років після входження до складу ЄС [5-6], економіки зазначених країн отримали більше переваг, аніж негативних ефектів. До позитивних наслідків приєднання в економічній площині можна віднести зростання національних економік та добробуту населення (для всіх нових членів характерним було зростання ВВП та ВВП на душу населення, середнього рівня оплати праці), зниження рівня безробіття, зростання потоку прямих іноземних інвестицій та пожвавлення конкурентного середовища. При цьому, наприклад, економіка Кіпру виявляла зростання навіть у першому кварталі 2009 року в розпал глобальної економічної кризи [5, с. 55]. Спільним негативним наслідком для усіх нових членів стало зростання рівня інфляції, для окремих країн – зростання зовнішнього боргу. Водночас і окремі «молоді» країни ЄС, і економіка об'єднання загалом отримали виграш від пожвавлення взаємної міжнародної торгівлі.

Разом з тим, розширення 2004, а тим більше – приєднання Румунії та Болгарії у 2007 році, поклало початок новому етапу ЄС, що характеризується наростанням популярності євроскептицизму та призупинкою вертикальних перетворень. З приєднанням у 2004 році десяти нових членів ВВП на душу європейського населення відповідно знизився з 20,200 до 18,394 дол. США (-8.94%). При цьому сукупний ВВП ЄС зріс лише на 8.88% [7]. За деякими даними, ЄС витратив понад 10 мільярдів євро на країни-претенденти на вступ у 1990-х, більше 22 мільярдів у період між 2000 та 2006 роками, та більше 57 мільярдів євро після приєднання. Країни, що приєдналися у 2004 році, отримали від ЄС на 4 млрд. євро більше, ніж внесли до спільного бюджету. 2006 році Болгарія та Румунія отримали близько 1.5 млрд. євро ще до вступу [8-9]. Фінансовий тягар по зміцненню економіки недостатньо підготовлених до вступу в ЄС країн був покладений на попередніх членів, що зумовило концептуальне переосмислення майбутнього розширення ЄС.

Особливим питанням, яким євроскептики аргументують невдоволення суспільства всередині ЄС приєднанням нових членів, є погіршення ситуації на ринку праці країн «старої» Європи. До прикладу, більшість безробітних у перші роки після розширення 2004 року (70%, за даними [6]), сконцентрувалися у Великобританії та Ірландії, що призвело до зниження рівня оплати праці в країні. Зазначене вище, а також погіршення ситуації із рівнем злочинності у зв'язку з «експортом» криміналу з нових до старих членів ЄС, викликало значні труднощі у подальшому поглибленні інтеграційних процесів (провалом національних референдумів у Франції та Данії щодо конституційного договору 2005 року). Сьогодні це соціально-політичне явище, яке характеризує негативне бачення подальшого розширення ЄС, що склалося у європейському суспільстві, асоціативно негативний зв'язок між «розширенням» і «поглибленням», має назву «втома від розширення» («enlargement fatigue») [10]. Цей феномен здебільшого характерний для «старих» членів ЄС, в той час як населення більшості країн, що приєдналися до союзу у 21 столітті, більш оптимістично ставляться до ідеї подальшого розширення.

Хоча найбільші сумніви щодо подальшого приєднання нових членів стосуються Туреччини, яка вже є офіційним кандидатом разом з Албанією, Сербією, Чорногорією та Македонією, тривають обговорення можливостей подальшого розширення, в тому числі щодо приєднання Грузії та України. Спираючись на досвід останніх при-

єднань та враховуючи нинішню економічну та політичну ситуацію в ЄС, офіційні представники Євросоюзу та експерти висловлюють думку, що в подальшому рішення про залучення нових членів буде прийматися не тільки з врахуванням готовності нових кандидатів виконувати поставлені зобов'язання, але й за умови, що таке розширення не спричинить зниження ефективності функціонування інституцій ЄС та не призведе до дестабілізації спільних фінансів [11].

Висновки. Таким чином, трансформація інтеграційного об'єднання – це складний, тривалий і суперечливий процес зближення країн-учасниць завдяки об'єднанню зусиль щодо вирішення спільних проблем, який відбувається у двох взаємопов'язаних вимірах – політичному та економічному, та виявляється у територіальному розширенні інтеграційного об'єднання (горизонтальна, географічна трансформація) та погоджених інституційних змінах. За більш як півстоліття інтеграції в Європі розбудовано дієву сферу повноважень органів системи інституцій ЄС, яка поширюється в тій чи іншій мірі на всі сфери функціонування державних утворень, від економіки – до зовнішньої безпеки. Однак, аналіз впливу останніх хвиль розширення на економічну та політичну ситуацію в об'єднанні дає підстави припускати, що подальше розширення ЄС є далекою перспективою і відбуватиметься не тільки в разі чіткого дотримання претендентами визначеного порядку приєднання і висунення більш жорстких вимог з боку ЄС, що дозволить мінімізувати негативний вплив приєднання нових економік на спільний ринок, але й виключно за умови подолання суспільного спротиву подальшому розширенню.

Список літератури:

1. Living in the EU [Електронний ресурс] // Official website of the European Union. – Режим доступу до ресурсу: http://europa.eu/about-eu/facts-figures/living/index_en.htm
2. Tavares J. A. On The Future of European Integration: Idea, Economics and Political Economy. / Dr.Jose A. Tavares // Dahrendorf Symposia Series. – Working Paper. – 2012. – № 13. – P. 1–11.
3. Fraser C. The European Union as a Model for Regional Integration: Working Paper / Cameron Fraser. – New York: the Council on Foreign Relations Publications Office, 2010. – 5 p.
4. Врадій О. Європейський Союз у процесі соціально-політичних трансформацій / О. Врадій // Дослідження світової політики: Збірник наукових праць. – 2009. – С. 145–156.
5. Avery G. Enlarging the European Union: Effects on the new member states and the EU [Електронний ресурс] / Graham Avery, Anne Faber and Anne Schmidt // Trans European Policy Studies Association, Brussels. – Режим доступу: https://www.um.edu.mt/__data/assets/pdf_file/0017/71054/Enlarging_the_European_Union.pdf
6. Zahn R. European enlargement and the economic crisis: impact and lasting effects [Електронний ресурс] / Zahn Rebecca // European trade union instuitute working paper. – 2013. – № 1. – Режим доступу до ресурсу: https://pure.strath.ac. uk/portal/en/publications/european-enlargement-and-the-economic-crisis (fc3c3629-3994-4c82-bd86-80709fa4fc5a)/export.html
7. The EU enlargement 2004 [Електронний ресурс] // Wikipedia – Режим доступу до ресурсу: http://en.wikipedia.org /wiki/2004_enlargement _of_the_European_Union#endnote_4
8. Forgue D. Enlargement Fatigue in the European Union [Електронний ресурс] / D. Forgue, N. Kehoskie – Режим доступу до ресурсу: http://www.barnesrichardson.com/4E8FDC/assets/files/News/tbl_s47Details_FileUpload265_126_forgue_fatigue.pdf
9. Xing Hua. EU Enlargement in the 21st Century: New Stage and Challenges [Електронний ресурс] / Hua Xing. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ciis.org.cn/english/2014-09/23/content_7254504.htm
10. O'Brennan J. Enlargement Fatigue and its Impact on the Enlargement Process in the Western Balkans [Електронний ресурс] / John O'Brennan. – Режим доступу до ресурсу: http://grammatikhilfe.com/IDEAS/publications/reports/pdf/SR018/OBrennan.pdf

Брензович Е.С., Ерфан Е.А.
Ужгородский национальный университет

ХРОНОЛОГИЯ ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: УГРОЗЫ И ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация
Исследована хронология политических и экономических трансформационных процессов европейской интеграции. Определены и охарактеризованы семь основных этапов развития ЕС, в том числе прединтеграционный. Проанализированы базовые условия, способствовавшие успешному развитию регионального интеграционного объединения. Исследованы экономические и политические эффекты последних трех волн расширения ЕС и последствия присоединения стран Центрально-Восточной Европы для дальнейшего углубления европейской интеграции.
Ключевые слова: Европейский Союз, европейская интеграция, политическая транформация, экономическая трансформация, расширение Европейского Союза.

Brenzovych K.S., Erfan E.A.
Uzhgorod National University

THE CHRONOLOGY OF POLITICAL AND ECONOMIC TRANSFORMATION OF THE EUROPEAN UNION: CURRENT THREATS AND CHALLENGES

Summary
The chronology of political and economic transformation processes of European integration is studied. Seven main stages of the EU development, including pre-integration stage, are defined and described. The basic conditions are analysed, that contributed to the success of regional integration in Europe. The economic and political effects of the last three waves of EU enlargement and the consequences of the accession of Central and Eastern Europe for the further deepening of European integration are studied.
Keywords: European Union, European integration, political transformation, economic transformation, enlargement of the European Union.

УДК 007:304:659.3

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ЕФЕКТ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Войнича Л.Й.
Львівський національний аграрний університет

У даній статті розглянуто питання понятійного апарату щодо трактування терміну «соціальні комунікації». Розглянуто особливості соціальної комунікативної системи та визначено шляхи вдосконалення соціальних комунікацій з метою підвищення їхньої ефективності. З'ясовано особливості зв'язків між розвитком соціально-комунікаційної сфери суспільства та її впливом на соціальну компетентність людей.
Ключові слова: соціальні комунікації, соціальна комунікаційна система, соціум, галузь знань, соціальна інженерія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У розвитку сучасного суспільства важливу роль відіграє інформація. Вона поширюється в часі та просторі певними каналами, засобами, методами. Успіхи людини в житті, її взаємини з іншими членами суспільства залежать від уміння спілкуватися. Комунікація – це спілкування людей у процесі їхньої спільної діяльності, це обмін ідеями, думками, почуттями, обмін інформацією. Без комунікації не можливе існування будь-якої організованою групи людей. Сучасне інформаційне суспільство виводить на перший план комунікативний компонент, що стає невід'ємною складовою всіх форм суспільної взаємодії.

Соціальне буття людини, що розуміється як його спільне буття з іншими, передбачає в якості свого атрибута здатність і потребу до взаємного спілкування і вибудовування на його основі форм колективного життя. Однією з найбільш цінних позитивних рис сучасної епохи є усвідомлення прагнення суспільства до побудови світу, заснованого на взаєморозумінні. Це прагнення орієнтує на формування нових соціальних навичок реального взаєморозуміння і взаємоповаги у стосунках між культурами, націями, товариствами з різними укладами життя. Можна говорити про назрілу потребу у побудові на основі таких навичок нового глобального соціального простору. Актуальність згаданого дослідження полягає у розумінні комунікації як філософсько-практичної бази для розвитку демократії та громадянського суспільства в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Аналіз наукових досліджень свідчить про розгалуження семантики термінів «соціальні комунікації» як поняття соціально-комунікаційного інжинірингу і терміну «соціальні комунікації» як наукової галузі.

Зокрема, О.М. Холод запропонував визначати соціальні комунікації як «галузь знань, що вивчає організаційно впорядковану систему документів, їх масиви, продукти засобів масової комунікації та інформаційні технології, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів і намірів при безпосередній участі членів комунікативного процесу» [1, с. 35].

Паралельно, В.В. Різун вважає, що «соціальні комунікації – це не наука, це вид соціальної (гуманітарної) інженерії, конструювання, побудови, організації соціальних процесів, суспільної взаємодії тощо», а також «під соціальними комунікаціями розуміють таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціально-комунікаційні інститути,

© Войнича Л.Й., 2016

служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [2, с. 7]. Слід звернути увагу на обмеження в понятійному плані, які пропонує враховувати В.В. Різун: такі «комунікації є соціально маркованими, бо передбачають взаємодію з соціально визначеними групами людей». Автор попереджає про те, що «соціальні комунікації утворюються за законами спілкування, але, як і будь-які технологічні речі, передбачають використання наукових знань про спілкування та про все, що використовується для організації суспільно комунікаційної справи» [2, с. 7].

Як В.В. Різун, так і В.О. Ільганаєва й О.М. Холод розрізнюють терміни «соціальна комунікація» (однина) і «соціальні комунікації» (множина). Ільганаєва В.О. вважає, що соціальна комунікація (однина), «цілеспрямований обмін соціально значущою для її учасників інформацією й знаннями» [1; 5; 6]. Автор пояснює, що соціальна комунікація є частковим випадком соціальної взаємодії. При цьому, на думку В.О. Ільганаєвої, яка посилається на С.В. Бориснева [3], соціальна комунікація є «діяльністю людей, яка зумовлена цілою низкою соціально значущих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві». З іншої сторони, соціальна комунікація розуміється як «обмін інформацією між соціальними суб'єктами».

Соціальну комунікацію Ф. І. Шаркав [7] вважає предметом спеціальної галузі соціології – соціології комунікації. Автор навіть називає таку галузь «соціокомунікація», підкреслюючи її соціологічне коріння.

Слід зазначити, що російський бібліотекознавець А. В. Соколов [8] тлумачить соціальну комунікацію дещо інакше, вважаючи її рухом смислів у соціальному часі й просторі. Дослідник трактує соціальну комунікацію як «механізм надбудови, утворення стійкої і поновлюваної узгодженості». Автор наполягає на тому, що соціальна комунікація здійснюється за рахунок певних знакових систем, що і є засобом зв'язку в суспільстві. Науковець вважає соціальну комунікацію (однина) таким обміном, який забезпечує кооперативну взаємодопомогу. Саме така взаємодопомога робить можливою координацію дій великої складності.

Отже, аналіз останніх публікацій щодо зазначеної проблеми дав нам можливість сформулювати мету дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Метою статі є актуалізація важливості методологічних засад дослідження феномену «соціальних комунікацій», що викликано стрімким і динамічним розвитком комунікаційної сфери суспільства.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета і завдання даної роботи: дослідити ефективність соціальних комунікацій і визначити недоліки та можливі шляхи покращення комунікацій у суспільстві. Об'єктом даного наукового дослідження є сучасний стан соціальних комунікацій в Україні, проблеми та напрямки його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні соціальні комунікації охоплюють два різні явища суспільної взаємодії, одне з яких означає систему інформаційних зв'язків між людьми і різними їх групами, які супроводжують процеси функціонування і розвитку суспільства, виступаючи їх невід'ємною складовою цих процесів, а друге – являє собою специфічну сферу наукового знання, предмет якої полягає у вивченні процесів поширення та циркуляції інформації в соціумі, а також цілей і закономірностей цих процесів, знарядь та засобів. Соціальне спілкування є на сьогодні найбільш організованим та технологічно обумовленим видом комунікації. Воно піднімається до рівня діяльності, спрямованої на встановлення та підтримання соціального зв'язку у суспільстві [3].

На нашу думку, узагальнюючи вищенаведене, під соціальними комунікаціями необхідно розуміти таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціально-комунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії.

Ці комунікації на думку Різуна В.В. є соціально маркованими, бо передбачають взаємодію з соціально визначеними групами людей. Соціальні комунікації утворюються за законами спілкування, але, як і будь-які технологічні речі, передбачають використання наукових знань про спілкування та про все, що використовується для організації суспільнокомунікаційної справи [5].

Дослідниця В. А. Ільганаєва [4], пояснює, що визначення соціальної комунікації як феноменологічного ефекту дає можливість розуміти його (ефект) як систему «соціальних комунікацій завдяки об'єднанню обширної і багатообразної за змістом комунікаційної діяльності в суспільстві, що породжує її об'єктне підґрунтя». Таким чином, сфера соцільного комунікування передбачає таку модель організації праці, в основі якої лежить поняття про суспільну комунікаційну систему. Також дослідниця справедливо вказує, що сучасний комунікаційний простір містить декілька середовищ, що утворюють нові умови суспільного життя: техносфера, яка побудована на інформаційно-мережевих магістралях та мультимедійних технологіях; семіосфера, що обіймає будь-які потоки інформації, комунікаційні предмети, складає обіг документалізованої, структурованої інформації, формалізованих знань та формує середовище смислів, що забезпечують розуміння та взаєморозуміння діючих суб'єктів суспільства структури; сфера діяльності, яка об'єднує комунікаційні структури, що їх організовують і управляють, створюють їх споживання і впливають на стан соціального інтелекту [2, с. 309; 3].

Повністю підтримуючи цю позицію, наголосимо, що комунікаційне середовища за своєю суттю є складною цілісною організаційно-технічною системою і одночасно системою соціальною, яка має низку важливіших характеристик.

Соціальною комунікативною системою називається технологічна система, яка складається з

певної соціальної структури як носія функцій комуніканта, об'єкта (суб'єкта) впливу – комуніката та засобів впливу (медіа тощо). Журналістика як творчо-виробнича сфера в системі соціальних комунікацій посідає чи не найголовніше місце. Це пов'язано з тим, що журналістські інституції щоденно й щохвилинно продукують та поширюють через медіа великі обсяги відомостей. Ці інституції виступають так званими масово-інформаційними виробниками.

Якісні характеристики наявної системи соціальних інформаційних комунікацій за їх призначенням, крім виміру, що відображає рівень їх розгалуженості, залежать також від різноманітності використовуваних форм комунікативних зв'язків, як – то: голосові, письмо, система символіки, види мистецтв, фіксація інформації в друкованих виданнях, у кіно- і фотодокументах і в останнє десятиріччя – із допомогою електронних інформаційних технологій. При цьому маємо на увазі, що в соціальних інформаційних комунікаціях циркулювати може лише соціальна інформація, що використовується в управлінні й розвитку. Таким чином, тріумфальний поступ Інтернету як наслідок появи принципово нових технологій пошуку, накопичення та розповсюдження інформації співпав ще з однією тенденцією, якою супроводжувалась еволюція громадянського суспільства: постійне зростання об'ємів інформації, необхідної для підтримування життєдіяльності такого суспільства, та посилення ролі комунікації і її засобів, без яких ця інформація не може дійти до суспільства. У результаті саме «виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, перетворилось на рушійну силу формування і розвитку суспільства» [9, с. 64].

Отже, формування сучасної інформаційної цивілізації зумовлено виникненням специфічних середовищ, пов'язаних із використанням комп'ютерної техніки, телекомунікаційних мереж, електронноцифрових засобів зв'язку й умов їх використання в соціумі. Традиційні структури забезпечення соціальної взаємодії стають учасниками соціально – комунікаційних процесів і утворення єдиного інформаційно-комунікаційного простору сучасності. Інформаційний комунікаційний простір розуміється нами як світ, що гранично сприймається органами чуттів людини і відображає рівень розвитку комунікаційної інфраструктури соціуму. Як висновок, зазначимо, що власне соціальною комунікація формується тоді, коли спрямовується на обговорення норм людської життєдіяльності як взаємоприйнятних для всіх членів суспільства.

Також варто наголосити на важливості діалогу за реалізації комунікаційного процесу. Саме обговорення, тобто діалог виявляє продуктивну (а не деструктивну) силу комунікації, робить останню соціальною (а не асоціальною), такою, що дозволяє вирішувати назрілі суспільні проблеми, долати «настирливо повторювані теми», ставити під сумнів проблематичну претензію на значущість висловлювань через «наведення основ» та «наполегливий пошук тих прозрінь які могли б переконати всіх» (Ю. Габермас). А також «вирішувати межові конфлікти за допомогою образних слів, а не зброї» (Д. Стоун). «При цьому ми можемо навіть не мати безпосереднього досвіду, але існує ціла прірва між політичним процесом, коли люди намагаються чесно зрозуміти, як виглядає світ з різних поглядів, і тим, коли вони від самого початку заявляють, що їхній погляд є правильним» комунікативної культури українського суспільства буде зміцнюватися й політична воля до впровадження стандартів комунікації в роботі органів влади.

В країнах, де розвинуті комунікації, із визнаними з боку суспільства і влади стандартами, вони стали основним знаряддям демократичного розвитку та ефективності роботи державного апарату. Необхідно зауважити, що Україна зробила спробу наблизитися до розробки комунікативної політики. Так прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 січня 2010 року № 85 «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» [8]. Водночас, поки що не вистачає спільних зусиль наукової еліти, громади та урядовців для доведення справи до логічного завершення.

Поставити соціалізаторський потенціал соціальної комунікації на службу розбудові громадянського суспільства у нашій державі вкрай важливо, бо система самостійних недержавних та некомерційних об'єднань громадян формується важко, а осмислення пересічними українцями спільних цінностей, інтересів, потреб, проблем утруднюється відсутністю тієї громадської активності, що рішуче подавлялась при тоталітаризмі [2, с. 30-32]. Яскравий спалах соціальної активності під час Євромайдану поступово йде на спад залишаючи по собі ще більше розчарування та зневіру у можливості змінити наше спільне життя на краще.

Соціальні комунікації за своєю природою покликані розбудити соціальну активність громадян, залучаючи їх до обговорення нагальних суспільних проблем, а через цей діалог – і до певних дій.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, основні характеристики соціальних комунікацій дозволяють розглядати її як систему складну, динамічну, що несе в собі інформаційний потенціал, який є системоутворюючим фактором і визначає сенс існування соціопростору. Такий підхід до розгляду соціокомунікацій як системи дає можливість перейти до розгляду її структурних елементів.

Як напрям подальших досліджень пропонуємо також розгляд соціальних комунікацій як бази для розвитку демократії та громадянського суспільства в нашій країні.

Список літератури:

1. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- та психолінгвістичний аналіз: навч. посіб. / Холод О. М. – Львів: ПАІС, 2011. – С. 35.
2. Демченко В. Д. Засоби масової комунікації як «колективний організатор» соціальних прошарків сучасного суспільства / Демченко В. Д. // Світ соціальних комунікацій. – 2012. – Т. 8. – С. 30–32.

3. Різун В. В. До питання про соціальнокомунікаційний підхід у науці / Різун В. В. // Комунікація. – 2010. – № 1. – С. 35–36.
4. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / В. А. Ильганаева. – Харьков: КП «Городская типография», 2009. – 298 с.
5. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / Різун В. В. // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т. 1. – С. 7, 10.
6. Холод О. М. Соціальнокомунікаційний інжиніринг як методологія дослідження соціальних комунікацій / Холод О. М. // Світ соціальних комунікацій. – 2012. – Т. 8. – С. 7–12.
7. Шарков Ф. И. Истоки и парадигмы исследований социальной коммуникации / Ф. И. Шарков // Социол. исслед. – 2001. – № 8. – С. 53.
8. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации / А. В. Соколов. – СПб.: Изд-во Михайлова, 2002. – 43 с.
9. Кастельс М. Галактика Интернет [пер. с англ.] / М. Кастельс. – Екатеринбург: Издательский дом «Сибирь», 2004. – 194 с.

Войнича Л.И.
Львовский национальный аграрный университет

ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКИЙ ЭФФЕКТ СОЦИАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Аннотация
В данной статье рассмотрены вопросы понятийного аппарата в отношении трактовки термина «социальные коммуникации». Рассмотрены особенности социальной коммуникативной системы и определены пути совершенствования социальных коммуникаций с целью повышения их эффективности. Выяснены особенности связей между развитием социально-коммуникационной сферы общества и ее влиянием на социальную компетентность людей.
Ключевые слова: социальные коммуникации, социальная коммуникационная система, социум, отрасль знаний, социальная инженерия.

Voynicha L.I.
Lviv National Agrarian University

THE PHENOMENOLOGICAL EFFECT OF SOCIAL COMMUNICATION

Summary
In this article the conceptual issues regarding the interpretation of the term «social communication». Describes the features of the social communication system and identifies ways of improving social communication for the purpose of increasing their effectiveness. It's clarified the links between the development of social and communication spheres of society and its influence on social competence of people.
Keywords: social communication, social communication system, society, industry knowledge, social engineering.

УДК 339.144

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗАПАСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Голіков К.Ю., Шульгіна Л.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджено основні теоретичні аспекти оцінки ефективності управління запасами на підприємстві. Розглянуто основні методи та показники оцінки ефективності системи матеріально-технічного забезпечення на підприємстві різних авторів. Визначено та проаналізовано їх недоліки та переваги. На основі дослідження сформульовано скориговану методику розрахунку універсального інтегрального показника ефективності управління товарно-матеріальними запасами на підприємстві. Результати підкріплені розрахунками та прикладами на конкретному підприємстві.
Ключові слова: запаси, матеріально-технічне забезпечення, управління, ефективність, оцінка.

Постановка проблеми. Оцінка ефективності системи управління запасами є важливим аспектом системи матеріально-технічного забезпечення як такої. Побудувати саму систему управління запасами на підприємстві не достатньо, оскільки необхідно оцінити на скільки ця система ефективно функціонує.

В літературі, що присвячена управлінню МТЗ та логістиці, питанню визначення економічної ефективності присвячено досить мало уваги. Однак існують декілька основних критеріїв оцінки ефективності систем МТЗ, що зазвичай використовуються:

– забезпеченість підприємства продукцією матеріально-технічного призначення [25];

– оборотність та динаміка виробничих запасів [26-28];

– ефективність матеріальних ресурсів [29-30];

– «реальна вартість» запасів [31];

– інтегральний коефіцієнт оцінки ефективності управління запасами [].

Переваги критерію ступеня забезпеченості підприємства продукцією матеріально-технічного призначення полягають у тому, що за його допомогою можна визначити наскільки забезпечена безперервність виробничого процесу через нестачу сировини та матеріалів. Однак автори, які його згадують, не наводять конкретної методики розрахунку.

Треба зазначити, що показник оборотності запасів є найбільш використовуваним при визначенні ефективності системи МТЗ. Однак він має дуже серйозні недоліки.

Цей показник визначається як відношення собівартості продукції до залишків виробничих запасів. Система МТЗ, в свою чергу, будується для вчасної закупівлі виробничих ресурсів та їх зберігання до використання у виробництві. В той же час собівартість продукції це показник, що характеризує ефективність використання всіх без винятку ресурсів підприємства, в тому числі і трудових. Таким чином при розрахунку показника оборотності може виникнути ситуація, коли збільшення витрат, призведуть до збільшення значення показника оборотності запасів, хоча насправді ефективність залишається стабільною, або навпаки падає.

Наприклад, виробниче підприємство купує та впроваджує додаткове устаткування для виробництва продукції. Це призводить до збільшення собівартості продукції за рахунок амортизації. Збільшується собівартість, а, відповідно, і збільшується показник оборотності запасів. У такому прикладі динаміка показника оборотності запасів показує позитивну тенденцію змін, однак, насправді, ефективність системи управління товарно-матеріальними запасами залишається незмінною.

До того ж, у випадку виникнення додаткових витрат в системі матеріального забезпечення, які є частиною собівартості (наприклад, збільшуються складські витрати), це також призведе до покращення показника оборотності, хоча, насправді, ефективність управління запасами зменшується.

Показники ефективності матеріальних ресурсів (матеріаломісткість, енергоємність і т.п.) визначають лише ефективність використання цих ресурсів, а не їх постачання та зберігання. Таким чином вони не можуть надати оцінку саме системи матеріально-технічного забезпечення [1].

Оцінка «реальної вартості» запасів. При оцінці «реальної вартості» запасів оцінюється вартість нормативного рівня запасів. Під «реальною вартістю» запасів розуміють вартість сировини і матеріалів нормативного рівня, а також розмір всіх витрат, що стали наслідком створення цього запасу. Співвідношення «реальної вартості» запасів та вартості матеріалів дає змогу оцінити ефективність системи МТЗ в частині мінімізації витрат на створення запасів. Недоліком цього показника є те, що при його розрахунку використовується нормативний рівень запасу, який не завжди встановлюється, а інколи не може встановлюватись взагалі.

Таким чином, всі вищерозглянуті підходи мають певні недоліки і не можуть використовуватись у якості показників, що оцінюють ефективність системи МТЗ.

Однак згідно думки Маценко А. А., ефективність системи МТЗ визначається двома різноспрямованими факторами: з одного боку, для забезпечення безперервності виробничого процесу необхідно максимізувати запас для зниження ризику нестачі товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ); з іншого боку, максимізація запасу призводить до виникнення надмірних витрат. Відповідно ефективність системи управління виробничими запасами має враховувати обидва фактори.

© Голіков К.Ю., Шульгіна Л.М., 2016

Перший фактор – безперервність виробничого процесу – характеризується тривалістю простоїв, що обумовлені нестачею ТМЦ. Другий фактор – величина витрат, що пов'язані зі створенням запасу – повинен враховувати всі витрати підприємства на закупівлю, зберігання, використання запасів.

Врахувати обидва фактори для оцінки ефективності управління запасами Маценко А. А. запропонував за допомогою інтегрального показника *($К_{інт}$)*, який буде характеризувати відносну ефективність за обома вищезазначеними факторами:

$$К_{інт} = К_б * К_в, \quad (1)$$

де $К_б$ – відносна ефективність за фактором безперервності виробничого процесу;

$К_в$ – відносна ефективність за фактором витрат.

Інтегральний коефіцієнт буде змінювати свої значення від 0 до 1. Чим ближчий він до 0, тим ефективніше працює система управління запасами на підприємстві.

Для того, щоб визначити відносну ефективність за фактором безперервності виробничого процесу необхідно тривалість простоїв, що обумовлені нестачею ТМЦ (*П*) поділити на номінальний фонд часу роботи устаткування (*НФ*) за досліджуваний період.

$$К_б = \frac{П}{НФ}, \quad (2)$$

де П – тривалість простоїв, що обумовлені нестачею ТМЦ;

НФ – номінальний час роботи устаткування за звітний період;

$К_б$ – коєфіцієнт відносної ефективності за фактором безперервності виробничого процесу.

У тому випадку, коли простої виробництва відсутні, тобто коефіцієнт дорівнює 0, ефективність системи МТЗ визначається лише за відносною ефективністю за фактором витрат.

Обчислення відносної ефективності за фактором витрат відбувається за допомогою співвідношення витрат, що пов'язані з запасами (*$В_З$*), до «реальної» вартості виробничого запасу (*ВР*). Під «реальною» вартістю виробничого запасу розуміється сума витрат, пов'язаних із запасами в поточному періоді, та вартості товарно-матеріальних цінностей, що поступили на склад підприємства в цьому ж періоді (*$В_{ТМЦ}$*).

$$К_в = \frac{В_З}{ВР} = \frac{В_З}{В_{ТМЦ}+В_З}, \quad (3)$$

де $К_в$ – коєфіцієнт відносної ефективності за фактором витрат;

$В_З$ – витрати, що пов'язані з запасами;

ВР – «реальна» вартість запасів;

$В_{ТМЦ}$ – вартість ТМЦ, що потупили на склад підприємства у звітньому періоді.

Зменшення витрат пов'язаних з запасами, а також зменшення простоїв через нестачу ТМЦ і є, на погляд Маценко А. А., головними факторами, що визначають ефективність системи МТЗ на підприємстві.

Однак даний інтегральний показник не є ідеальним, оскільки має значний недолік.

Уявимо ситуацію, коли в базовому періоді $К_б = 0,14$, а $К_в = 0,24$. Тоді $К_{інт} = 0,034$.

Однак, наприклад, в наступному періоді керівництво підприємства вирішило проблему безперервності виробництва, і, як наслідок, перерв у виробництві через нестачу ТМЦ більше не виникає. Як змінився показник Кінт в цьому випадку показано у табл. 1.

При цьому умовно приймемо за факт те, що дане впровадження не вплинуло на «реальну» вартість товарно-матеріальних цінностей підприємства.

Таблиця 1

Зміна показника $К_{інт}$ при відсутності перебоїв у виробництві

№ п/п	Показник	Значення	
		Базовий період	Звітний період
1	$К_б$	0,14	0
2	$К_в$	0,24	0,24
3	$К_{інт}$ (1*2 або 2)	0,034	0,24

Джерело: розроблено автором

Опираючись на значення інтегрального показника у табл. 1 можна зробити висновок, що ефективність управління МТЗ на підприємстві значно впало (показник збільшив своє значення), а це не відповідає реальному стану речей, оскільки насправді ефективність збільшилася, бо тепер відсутні перебої і це ніяк не вплинуло на «реальну» вартість запасів.

Тому в якості вдосконалення інтегрального показника пропонується скоригувати формулу його розрахунку наступним чином:

$$К_{інт} = К_б + К_в, \quad (4)$$

де $К_б$ – відносна ефективність за фактором безперервності виробничого процесу;

$К_в$ – відносна ефективність за фактором витрат;

$К_{інт}$ – інтегральний показник ефективності управління запасами.

Визначимо, як буде повидити себе новий показник із скоригованою формулою розрахунків на прикладі нашого умовного підприємства (табл. 2).

Таблиця 2

Зміна скоригованого показника $К_{інт}$ при відсутності перебоїв у виробництві

№ п/п	Показник	Значення	
		Базовий період	Звітний період
1	$К_б$	0,14	0
2	$К_в$	0,24	0,24
3	$К_{інт}$ (1+2 або 2)	0,38	0,24

Джерело: розроблено автором

Як ілюструють дані табл. 2, $К_{інт}$ тепер відображає реальний стан справ на умовному підприємстві, оскільки його значення зменшилося на 0,14, що свідчить про збільшення ефективності управління запасами.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз. – К.: Цетр учбової літератури, 2008. – 566 с.
2. Чаплінська А. А., Олексюк Н. Методика економічного аналізу показників ефективності використання товарних запасів. – 2012 р. [електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2012/Economics/7_99317.doc. htm

Голиков К.Ю., Шульгина Л.М.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗАПАСАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Исследованы основные теоретические аспекты оценки эффективности управления запасами на предприятии. Рассмотрены основные методы и показатели оценки эффективности системы материально-технического обеспечения на предприятии разных авторов. Определены и проанализированы их недостатки и преимущества. На основе исследования сформулировано скорректированную методику расчета универсального интегрального показателя эффективности управления товарно-материальными запасами на предприятии. Результаты подкреплены расчетами и примерами на конкретном предприятии.
Ключевые слова: запасы, материально-техническое обеспечение, управление, эффективность, оценка.

Holikov K.Y., Shulgina L.M.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

EVALUATION IMPROVING OF RESERVES MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISE

Summary
The basic theoretical aspects of assessing the effectiveness of inventory management in the enterprise were investigated. The basic methods and indicators for assessing the effectiveness of the logistics in the company of various authors were considered. Their advantages and disadvantages were identified and analyzed. Based on a study an updated methodology for calculating the integrated universal indicator of the effectiveness of inventory management at the enterprise was formulated. The results are supported by calculations and examples of a specific enterprise.
Keywords: inventory, logistics, management, efficiency, evaluation.

УДК 657:331

ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ ВИПЛАТ ПРАЦІВНИКАМ ПІДПРИЄМСТВА У КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН

Демченко М.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено теоретичні засади виплат працівникам підприємства відповідно до міжнародних та національних стандартів обліку і звітності. Систематизовано на рахунках бухгалтерського обліку інформацію щодо нарахування виплат працівникам, обов'язкових нарахувань та утримань, пов'язаних з такими виплатами. Здійснено огляд останніх законодавчих змін в Україні у частині оподаткування виплат працівникам підприємства. Встановлено, що єдине трактування змін у законодавчих та нормативно-правових актах усіма користувачами інформації сприятиме підвищенню якості обліково-аналітичної інформації в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності. Отриманий результат має теоретичну та практичну значущість у відображенні виплат працівникам, належних до сплати податків і зборів в обліку та звітності.
Ключові слова: виплати працівникам, військовий збір, єдиний соціальний внесок, забезпечення виплат працівникам, податкова соціальна пільга, податок на доходи фізичних осіб, ставки, стандарти бухгалтерського обліку.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена тим, що інтеграція України у світовий європейський простір вимагає перегляду організаційно-економічного механізму регулювання праці і її оплати та пошуку підходів до подолання проблем із виплатами працівникам, які виникають на фоні розгортання кризових явищ. Цей процес супроводжується появою нових та динамічним оновленням діючих законодавчо-нормативних документів, якими керуються бухгалтери. Таким чином, існує постійна потреба в аналізі, систематизації та узагальненні нововведень. Адже питання, що стосуються виплат працівникам, зачіпають інтереси не лише

© Демченко М.М., 2016

фізичних, юридичних осіб, а й держави загалом. Оплата праці є основою соціально-трудових відносин різних категорій осіб: працівників, роботодавців та держави, яка наповнює соціальні фонди за рахунок податків та платежів, базою для нарахування яких є виплати працівникам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні та організаційні аспекти обліку та оподаткування виплат працівникам досліджували у своїх роботах багато вітчизняних авторів, таких як: К.В. Безверхий [12, 13, 14], В.С. Лень [15], Т.Г. Мельник [16], А.М. Соколовська [18], Н.М. Ткаченко [11] та інші. Проте, у ході постійних законодавчих змін питання обліку й оподаткування виплат працівникам потребують детальнішого дослідження з урахуванням нових вимог, що і зумовлює актуальність даної теми.

Мета статті. Метою написання статті є вивчення та обгрунтування особливостей обліку та оподаткування виплат працівникам підприємства у контексті законодавчих змін в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

– розглянути сутність виплат працівникам підприємства та їх структуру відповідно до міжнародних і національних стандартів обліку;

– систематизувати на рахунках бухгалтерського обліку інформацію щодо нарахування виплат працівникам, а також нарахування та утримання податків і платежів, пов'язаних із такими виплатами;

– здійснити огляд законодавчо-нормативних актів, пов'язаних із виплатами працівникам, та надати пропозиції щодо їх подальшого удосконалення;

– дослідити особливості обліку та оподаткування виплат мобілізованим працівникам.

Методологія дослідження. Загальнонаукові методи дослідження, такі як: методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняння, системний підхід використані при вивченні останніх законодавчих змін та наукових праць багатьох учених, що стосуються виплат працівникам, змін у їх обліку, оподаткуванні та звітності.

Виклад основного матеріалу. Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про виплати працівникам (у грошовій і не грошовій формах) та її розкриття у фінансовій звітності визначає П (с)БО 26 «Виплати працівникам», що є фактичним аналогом МСБО 19 «Виплати працівникам».

Відповідно до МСБО 19 виплати працівникам – це «всі форми компенсації, що їх надає суб'єкт господарювання в обмін на послуги, надані працівниками» [7]. Класифікація виплат працівникам згідно з МСБО 19 подана на рис. 1.

Виплати працівникам становлять сукупність «об'єктів бухгалтерського обліку, пов'язаних з їх поточними та майбутніми доходами, які отримує (отримуватиме) працівник за рахунок підприємства безпосередньо або через третю особу, а також зобов'язання підприємства з передачі працівнику первинних та вторинних інструментів власного капіталу» [15].

Нарахування виплат працівникам у залежності від виду і призначення здійснюється із використанням рахунків витрат класу 9 «Витрати діяльності» та/або класу 8 «Витрати за елементами» (залежить від облікової політики підприємства щодо використання витратних рахунків). Визнання зобов'язань щодо виплат працівникам підприємства обліковують на рахунках класу 6 «Поточні зобов'язання» (66 «Розрахунки за виплатами працівникам»):

– Дт рах. 15, 23, 24, 91, 92, 93, 94 Кт рах. 66 – за умови використання тільки рахунків класу 9;

– Дт рах. 81 Кт рах. 66 – за умови використання тільки рахунків класу 8;

– Дт рах. 81 Кт рах. 66 та одночасно Дт рах. кл. 9 Кт рах. 81 – за умови використання рахунків класів 8 і 9.

Щоб рівномірно розподіляти витрати на виплату відпусток протягом звітного періоду, підприємство може створювати резерв на виплату відпусток. Щомісячна сума резерву обчислюється за формулою (1):

$$РВ = ФОПф.м.^{*} (ОВр.п. \div ФОПр.п.)^{*}КН, \quad (1)$$

де РВ – резерв на виплату відпусток; ФОПф.м. – місячний фактичний фонд оплати праці звітного періоду (у тому числі премії, допомога з тимчасової непрацездатності та інші виплати, які враховуються при обчисленні середнього заробітку); ОВр.п. – річна планова сума на оплату відпусток; ФОПр.п. – річний плановий фонд оплати праці; КН – коефіцієнт нарахувань ЄСВ.

При формуванні забезпечень використовують рахунок 47 «Забезпечення майбутніх витрат і платежів». Створення резерву на виплату відпусток має відображення у бухгалтерському обліку на таких рахунках:

– Дт рах. 949 Кт рах. 471 – за умови використання тільки рахунків класу 9 «Витрати діяльності»;

– Дт рах. 814 Кт рах. 471 – за умови використання тільки рахунків класу 8 «Витрати за елементами»;

– Дт рах. 814 Кт рах. 471 та одночасно Дт рах. 949 Кт рах. 814 – за умови використання рахунків класу 8 і 9.

Фактичне нарахування відпускних показують на рахунках бухгалтерського обліку таким чином: Дт рах. 471 Кт рах. 66, 65.

Рис. 1. Структура виплат працівникам згідно з МСБО 19

Джерело: розроблено автором за [7]

Найбільшу частку серед усіх виплат працівникам на підприємстві складають поточні виплати працівникам, що підлягають сплаті протягом 12 місяців з дати балансу. До таких виплат належать: «основна й додаткова заробітна плата; оплата відпусток (у тому числі і відпусток через хворобу в частині, оплачуваній за рахунок роботодавця); заохочувальні виплати (премії за результатами праці, іншими словами – виплати за програмою участі працівників у прибутку підприємства); негрошові виплати (наприклад, такі як: надання працівникам різних безоплатних послуг, оплата транспортних витрат, витрат на житло тощо)» [16, с. 31].

Із моменту нарахування виплат працівникам виникають зобов'язання за розрахунками за страхуванням та податками і платежами (рахунки 64 «Розрахунки за податками й платежами», 65 «Розрахунки за страхуванням»):

– за єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄСВ) – нараховується на суму виплат працівника, але сплачується за рахунок коштів роботодавця (Дт рах кл. 8 та/або 9 Кт рах. 65) з 01.01.2016 року;

– за податком на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) та військовим збором – утримуються із суми виплат працівника та сплачуються робото-

Таблиця 1

Максимальна величина бази нарахування ЄСВ у 2016 році, грн

Період	З 01.01.2016 р.	З 01.05.2016 р.	З 01.12.2016 р.
Максимальна величина бази нарахування ЄСВ, грн	1378х25=34450	1450х25=36250	1550х25=38750

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Платники, база нарахування та розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

	Ставки ЄСВ до 31.12.2015 р., %	База для розрахунку ЄСВ	Ставки ЄСВ з 01.01.2016 р., %
Роботодавці	Сума нарахованої заробітної плати за видами виплат, які включають основну й додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці»		
	Від 36,76 до 49,7	залежно від класу професійного ризику	22
	36,3	для бюджетних установ	
	45, 96	для роботодавців, які використовують працю найманих працівників із числа осіб льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації і бортоператорів	
	33,2	для підприємств суднобудівної промисловості	
	8,41	для підприємств, установ і організацій, у яких працюють інваліди	8,41
	5,3	для підприємств та організацій всеукраїнських громадських організацій інвалідів, зокрема товариств УТОГ та УГОС, у яких кількість інвалідів становить не менше 50% загальної чисельності працюючих, і фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25% суми витрат на оплату праці	5,3
	5,5	для працюючих інвалідів	5,5
	Суми допомоги по тимчасовій непрацездатності, оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, що здійснюється за рахунок коштів роботодавця, допомоги по вагітності та пологах		
	33,2	для усіх підприємств, установ, організацій	22
	8,41	для підприємств, установ і організацій, у яких працюють інваліди	8,41
	5,3	для підприємств та організацій всеукраїнських громадських організацій інвалідів, зокрема товариств УТОГ та УГОС, у яких кількість інвалідів становить не менше 50% загальної чисельності працюючих, і фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25% суми витрат на оплату праці	5,3
	5,5	для працюючих інвалідів	5,5
	34,7	Сума винагороди фізичним особам за виконання робіт за цивільно-правовим договором	22
Наймані працівники	3,6	Сума нарахованої заробітної плати за видами виплат, що визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці» – для усіх працівників	0
	2,85	для найманих працівників – інвалідів, які працюють на підприємствах УТОГ, УГОС	
	6,1	для платників, які працюють на посадах, робота на яких зараховується до стажу, що дає право на одержання спеціальної пенсії, а також осіб із числа льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації і бортоператорів	
	2	Суми допомоги по тимчасовій непрацездатності, оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, що здійснюється за рахунок коштів роботодавця, допомоги по вагітності та пологах	
	2,6	Сума винагороди фізичним особам за виконання робіт за цивільно-правовим договором	

Джерело: розроблено автором

давцем за рахунок доходу найманого працівника (Дт рах. 66 Кт рах. 64).

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 № 909-VIII (далі – Закон № 909-VIII) [3] змінено ставки, базу нарахування ЄСВ та ПДФО, а також платників збору.

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – «це консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування» [5].

Роботодавці нараховують ЄСВ при виплаті:

– заробітної плати, за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі;

– винагороди за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами;

– допомоги по тимчасовій непрацездатності, оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності;

– допомоги по вагітності та пологах [5].

Слід враховувати, що на деякі види виплат не нараховується ЄСВ: їх перелік затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 р. № 1170 [9].

Нарахування ЄСВ з 01.01.2016 р. відбувається у межах максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, тобто максимальної суми доходу застрахованої особи, що дорівнює 25 розмірам (а не 17, як було раніше) прожиткового мінімуму для працездатних осіб на відповідний період, встановленого Законом України «Про державний бюджет України на 2016 рік» [4].

Максимальна величина бази нарахування ЄСВ у 2016 році диференціюється за періодами (табл. 1).

Верхній поріг нарахування ЄСВ підвищили, але не відмінили, оскільки це спричинило би приховування високих заробітних плат та, як наслідок, зменшення податкових надходжень до бюджету.

Нижня межа нарахування ЄСВ не змінилася: у випадку, якщо база нарахування ЄСВ менша, ніж розмір законодавчо встановленої мінімальної заробітної плати, то сума ЄСВ розраховується, як добуток розміру мінімальної заробітної плати та ставки ЄСВ [5].

Інформація про зміни розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування у зв'язку із прийняттям Закону України № 909-VIII наведено у таблиці 2.

Відбулися зміни щодо утримання ЄСВ. До внесення змін Законом України № 909-VIII роботодавець утримував із заробітної плати суму єдиного соціального внеску, що становила, як правило, 3,6%. Із ухваленням змін утримання ЄСВ за рахунок коштів працівника скасовано, тобто прийнята ставка 0%.

З 01.01.2016 р. роботодавці не мають права користуватися понижувальними коефіцієнтами при розрахунку розміру єдиного внеску [13, с. 34], оскільки ця норма діяла до прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 № 909-VIII.

Податок на доходи фізичних осіб – це один із загальнодержавних податків, об'єктом оподаткування якого є доходи фізичних осіб та який сплачується безпосередньо платником або податковим агентом відповідно до норм податкового законодавства [14, с. 27].

Законом України № 909-VIII внесено зміни до Податкового кодексу: введено в дію єдину ставку ПДФО, що складає 18% (замість 15% та 20%) бази оподаткування щодо доходів, нарахованих у тому числі, але не виключно у формі: заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами [2]. Відмова від прогресивної шкали оподаткування – один із кроків держави з метою врегулювання ситуації приховування роботодавцями частини доходу їх співробітників [19, с. 27].

База оподаткування ПДФО визначається з урахуванням податкової соціальної пільги, якщо працівник має право на неї.

Податкова соціальна пільга (далі – ПСП) – це механізм, що дозволяє платнику податку зменшувати базу обкладення податком на доходи фізичних осіб, але лише за одним місцем роботи. ПСП застосовують виключно до зарплатних виплат, при чому, застосовуючи соціальні пільги, зарплатою, серед іншого, також вважають суму відпускних і лікарняних [17, с. 18].

Розмір податкових соціальних пільг у 2016 році та осіб, які мають право на них, зазначено на рис. 2.

Згідно із пп. 169.4.1 Податкового кодексу України на застосування до свого доходу загальної податкової соціальної пільги має право кожен платник податку на доходи фізичних осіб, якщо розмір його місячної заробітної плати не перевищує граничного розміру доходу,

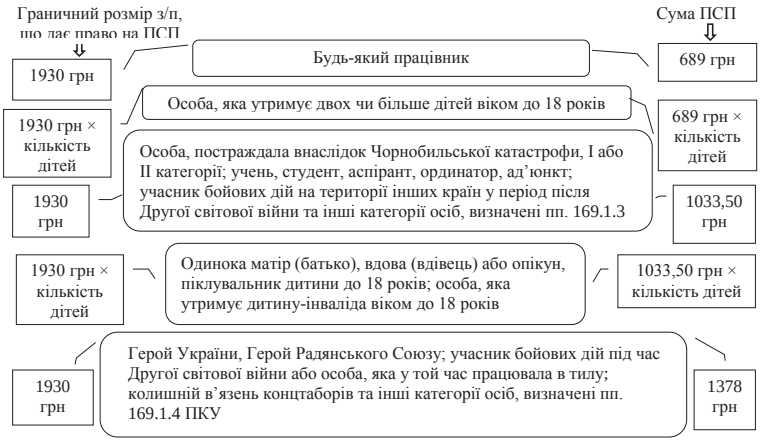

Рис. 2. Розмір податкових соціальних пільг у 2016 році та особи, які мають право на них

Джерело: розроблено автором за [2]

що дорівнює місячному прожитковому мінімуму, діючому для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженому на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень.

Загальна податкова соціальна пільга у 2016 році дорівнює 50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи станом на 1 січня, тобто 689 грн. Окремі фізичні особи, перелік яких визначено п.п. 169.1 Податкового кодексу України, мають право скористатися підвищеними соціальними пільгами, що дорівнюють 150% або 200% від загальної.

Ставка військового збору у 2016 році не змінилася і складає 1,5% від об'єкта оподаткування. Відповідно до пп.1.2 пункту 16 підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України об'єкти оподаткування збором є ідентичними до об'єктів оподаткування ПДФО.

Беручи до уваги вищезазначене, зміни у частині оподаткування виплат працівникам мають відповідне відображення у формах звітності (зокрема, у формі № Д-4 немає необхідності заповнювати рядок «утримано єдиний внесок»).

Особливої уваги потребують також облік та оподаткування виплат мобілізованим працівникам, які мають певні особливості, що зумовлює непорозуміння та дискусії. Так, ст. 119 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) гарантує збереження за працівниками, які були призвані на військову службу під час мобілізації на строк до закінчення особливого періоду або до дня фактичної демобілізації, але не більше одного року, місця роботи, посади та середнього заробітку на підприємстві, в установі, організації, у яких вони працювали на час призову [1].

Виплата мобілізованим працівникам відбувається за рахунок коштів Державного бюджету України в межах середнього заробітку відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 р. № 105. При чому підприємство (установа, організація) виступає посередником між державою та працівниками: його завданням є визначення середньої заробітної плати таких працівників як розрахункової величини та подання щомісяця до 15 числа органові соціального захисту населення звіту про фактичні витрати на виплату компенсації з бюджету середнього заробітку працівникам [10], а також безпосередня виплата компенсованих з державного бюджету коштів. Середній заробіток працівників обчислюється відповідно до Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100.

Особливістю обліку та оподаткування виплат мобілізованим працівникам за рахунок коштів, компенсованих з держбюджету є те, що вони звільнені від обкладення ПДФО, ЄСВ та військовим збором. Українським законодавством встановлено, що «не нараховується на виплати та не утримується ЄСВ з виплат, що компенсуються з бюджету в межах середнього заробітку працівників, призваних на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період...» [5]. Відповідно до пп. 165.1.1 ПКУ «до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку не включається (а отже, і не оподатковується військовим збором) сума грошової допомоги, ...що надається фізичним особам або членам їх сімей, призваним на військову службу за призовом у зв'язку з мобілізацією, та/або компенсаційні виплати з бюджету в межах середнього заробітку працівників, призваних на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період» [2].

Тому в бухгалтерському обліку будуть відсутні проведення з нарахування та утримання податків і зборів з виплат мобілізованим працівникам. Бухгалтерія підприємства ідентифікує виплату середнього заробітку мобілізованим працівникам як оплату за невідпрацьований час і відносить її до фонду додаткової заробітної плати у формах статистичної звітності (ф. № 1-ПВ).

Дискусійним питанням є необхідність залучення підприємства до процесу виплати мобілізованим працівникам грошового забезпечення: державі було би доцільно безпосередньо перераховувати ці кошти таким громадянам, оскільки це є її фактичними витратами.

Проблемні питання виникають і у випадку, коли роботодавець не лише нарахував виплати мобілізованим працівникам, а і безпосередньо здійснив виплату, не чекаючи компенсації від держави. Згідно зі ст. 119 КЗпП така виплата не є компенсаційною, так як здійснив її роботодавець, а не держава, а тому має оподатковуватися на загальних підставах. Але, на нашу думку, така позиція є неправильною та потребує доопрацювання на законодавчому рівні. Міністерство соціальної політики України дало роз'яснення у Листі від 07.05.2015 № 525/13/84-15: роботодавець нараховує та виплачує середню заробітну плату мобілізованим працівникам («фактичні витрати») у строки, установлені ст. 115 КЗпП, а також звітує щомісяця до 15 числа органу соціального захисту населення про здійснені фактичні витрати для їх компенсації з Державного бюджету України. При цьому Міністерство соціальної політики фактичними витратами називає фактичні витрати підприємства (установи, організації), оформлені відповідними документами.

Висновки і пропозиції. Отже, у частині оподаткування виплат працівникам відбулися зміни ставок, бази нарахування податків та зборів згідно з Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 № 909-VIII. Це викликає необхідність зміни форми звітності по ЄСВ (ф. № Д-4), проте нова форма звітності досі не затверджена. Подальшого дослідження потребують також облік та оподаткування виплат мобілізованим працівникам, які мають певні особливості, що зумовлює непорозуміння та дискусії. Вважаємо правильною позицію Міністерства соціальної політики щодо виплат мобілізованим працівникам та рекомендуємо визнати середній заробіток мобілізованого працівника, що компенсується з бюджету, та компенсаційні виплати з бюджету в межах середнього заробітку одним і тим же видом виплат незалежно від періоду фактичного надходження коштів роботодавцю. Така позиція забезпечить єдине трактування інформації та допоможе уникнути спірних ситуацій при обліку та оподаткуванні виплат мобілізованим працівникам.

Список літератури:

1. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII, зі змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08
2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI, зі змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
3. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 № 909-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150909.html
4. Закон України «Про державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 № 928-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/928-19/conv
5. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/conv/page
6. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 19 «Виплати працівникам» від 01.01.2012 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_011.
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.10.2003 № 601, зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1025-03
9. Перелік видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 р. № 1170 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1170-2010-п/conv
10. «Порядок виплати компенсації підприємствам, установам, організаціям у межах середнього заробітку працівників, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації...», затв. постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 р. № 105 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/105-2015-п/conv
11. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський (фінансовий) облік, оподаткування і звітність: підручник. – 6-те вид., допов. і перероб. – К.: Алерта, 2013. – 982 с.
12. Безверхий К. Виплати працівникам підприємства за МСФЗ в контексті соціальної складової фінансової звітності // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 7. – С. 34–40.
13. Безверхий К. Деякі особливості відображення розрахунків за єдиним соціальним внеском у звітності підприємства крізь призму законодавчих новацій // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 6. – С. 28–38.
14. Безверхий К. Облік і звітність розрахунків за податком на доходи фізичних осіб // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 5. – С. 27–37.
15. Лень В. С. Виплати працівникам: поняття, структура та облік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ekona.org.ua/repository/download/236.pdf
16. Мельник Т. Г. Облік та звітність поточних виплат працівникам у сучасних умовах // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2011. – Випуск 130. – С. 30-34.
17. Протасова Н. Податкові соцпільги в 2014 році: застосовуємо правильно / Н. Протасова // Все про бухгалтерський облік. – 2014. – № 24. – С. 18-22.
18. Соколовська А. М. Реформа єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні // Фінанси України. – 2015. – № 7. – С. 7-23.
19. Юшко С. До питання про оподаткування заробітної плати // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 10. – С. 24–29.

Демченко М.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

УЧЕТ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ВЫПЛАТ РАБОТНИКАМ В КОНТЕКСТЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация
Исследованы теоретические основы выплат работникам предприятия в соответствии с международными и национальными стандартами учета и отчетности. Систематизирована на счетах бухгалтерского учета информация о начислении выплат работникам, обязательных начислений и удержаний, связанных с такими выплатами. Осуществлен обзор последних законодательных изменений в Украине в части налогообложения выплат работникам предприятия. Установлено, что единая трактовка изменений в законодательных и нормативно-правовых актах всеми пользователями информации будет способствовать повышению качества учетно-аналитической информации в бухгалтерском учете и финансовой отчетности. Полученный результат имеет теоретическую и практическую значимость в отражении выплат работникам, подлежащих уплате налогов и сборов в учете и отчетности.
Ключевые слова: выплаты работникам, военный сбор, единый социальный взнос, обеспечение выплат работникам, налоговая социальная льгота, налог на доходы физических лиц, ставки, стандарты бухгалтерского учета.

Demchenko M.M.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ACCOUNTING AND TAXATION OF EMPLOYEE BENEFITS IN THE CONTEXT OF LEGISLATIVE CHANGES

Summary
The theoretical aspects of employee benefits in accordance with national and international accounting and reporting standards are disclosed. Information about employee benefits, mandatory charges and deductions relating to employee benefits is systematized on accounts. Overview of recent legislative changes in Ukraine in respect to taxation of employee benefits is done. Improvement of quality of accounting information owing to unequivocal understanding of legislative changes is established. Research result has theoretical and practical significance in reflecting employee benefits, taxes on accounts.
Keywords: employee benefits, military tax, single social contribution, provision for employee benefits, social tax allowance, personal income tax, rates, accounting standards.

УДК 336.276:338.23

СТАТИСТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ БОРГОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Дернова І.А.
Київський національний університет технологій та дизайну

У статті визначено динаміку загального зовнішнього боргу України та проведено комплексний аналіз його структури. Як наслідок, встановлено диспропорції зовнішнього боргу країни за секторами, що може негативно вплинути на валютний ринок. Здійснено дослідження основних аспектів вимірювання боргового навантаження на національну економіку, суть яких полягає у співвідношенні між обсягом валового зовнішнього боргу та такими показниками, як валовий внутрішній продукт та обсяг експорту товарів і послуг. Проаналізовано рівень боргового навантаження на одну особу. В рамках дослідження проведено статистичне оцінювання впливу зовнішнього державного боргу на обмінний курс гривні щодо долара США та євро. В результаті дослідження окреслено наслідки впливу зовнішнього боргу на економічні процеси в країні та доводиться потреба в зменшенні рівня боргового навантаження на економіку країни як стабілізуючого фактора.
Ключові слова: зовнішній борг, боргові індикатори, граничні значення, боргове навантаження, валютний курс.

Постановка проблеми. За останні роки проблема зростання зовнішньої заборгованості нашої країни постала досить гостро. Стрімке зростання валового зовнішнього боргу пояснюється необхідністю поповнення валютних резервів з метою забезпечення стабільності національної валюти та збільшення ресурсів для оперативного фінансування бюджетних видатків. Ефективне використання запозичених ресурсів може стати фактором економічного зростання. В той же час необгрунтоване зростання зовнішньої заборгованості матиме дестабілізуючий вплив на економіку та загрожує економічній безпеці країни. Саме тому в процесі управління зовнішнім боргом особливого значення набуває статистичне оцінювання обсягів та структури валового зовнішньо боргу країни, його впливу на національну економіку вцілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійна увага як вітчизняних, так і зарубіжних науковців до проблеми державного боргу та зовнішнього державного боргу зокрема пов'язана з їх ключовим значенням у фінансовій системі держави. Теоретичні основи та практичні аспекти формування державного боргу є предметом дослідження в працях Т. Вахненко [1-2], В. Козюка [3], Т. Богдан [4], В. Шевчука [5] та ін. Проблемам боргової безпеки країни приділили увагу в своїх наукових працях такі вітчизняні вчені як О. Барановський [7] О. Царук [6], Р. Андрусів [11] та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. В умовах регулярного залучення зовнішніх позик оцінювання рівня боргового навантаження на національну економіку потребує постійного вивчення, особливо в контексті попередження негативних наслідків збільшення обсягів державних запозичень.

Мета статті. Метою дослідження є статистичне оцінювання рівня боргового навантаження на економіку України та визначення економічних наслідків високого рівня зовнішньої заборгованості.

Виклад основного матеріалу. Під зовнішнім державним боргом розуміють сукупність економічних відносин, в яких держава виступає на світовому ринку позичкових капіталів у ролі позичальника.

Відповідно до класифікації за чотирма основними секторами економіки валовий зовнішній борг поділяється на борг сектора державного управління, борг органів грошово-кредитного регулювання, банків та інших секторів.

© Дернова І.А., 2016

Валовий зовнішній борг України включає:

– прямий державний борг, а також ОВДП у власності нерезидентів;

– зобов'язання органів місцевого самоврядування за борговими цінними паперами та зовнішніми кредитами;

– кредити, отримані НБУ від МВФ та інших міжнародних фінансових організацій;

– зобов'язання банків за борговими цінними паперами, залученими кредитами та депозитами;

– зобов'язання реального сектора економіки України за борговими цінними паперами, залученими кредитами (включно з гарантованими до повернення Урядом) та кредиторською заборгованістю.

Обсяг та структура зовнішнього боргу України за останні роки суттєво змінилася. Масштабне використання українськими компаніями іноземних кредитних ресурсів призводить до залежності національної економіки від кон'юнктури світового ринку капіталу та дисбалансів світової економіки. Загрозливим для національної економіки є значний корпоративний борг. Його нарощування шаленими темпами в докризовий період не залишалося поза увагою вітчизняних науковців. Корпоративний борг значно перевищує державний, але, як показує практика минулих років, приватний борг досить часто стає державним.

Як видно з таблиці 1, обсяг зовнішньої заборгованості України досяг максимального значення на кінець 2013 р. і становив 142,079 млрд. дол. США. Впродовж 2008-2013 рр. темп зростання загального зовнішнього боргу склав 140%. На кінець 2014 р. валовий зовнішній борг України порівняно з 2013 р. скоротився на 15,8 млрд. дол. США (або на 11,1%) до 126,307 млрд. дол. США.

Таблиця 1

Структура зовнішнього боргу України за 2008-2014 рр., млрд. дол. США

Роки	Загальний зовнішній борг	Сектор державного управління	Органи грошово-кредитного регулювання	Борг банків	Інші сектори
2008	101,659	11,959	4,725	39,471	45,504
2009	103,413	17,806	6,210	30,861	48,519
2010	117,346	24,982	7,509	28,119	50,840
2011	126,236	25,874	7,487	25,198	59,357
2012	134,625	27,333	4,853	21,553	70,441
2013	142,079	29,992	1,775	22,555	76,642
2014	126,307	32,884	2,176	18,752	63,252

Джерело: [8]

Слід відмітити зменшення боргу органів грошово-кредитного регулювання впродовж 2008-2014 рр. у 2,2 рази та боргу банків на 52,5%. Однак, стрімким є зростання боргу сектору державного управління (зобов'язання перед міжнародними фінансовими організаціями, зарубіжними органами управління та ін.) з 11,959 млрд. дол. США станом на кінець 2008 р. до 32,884 млрд. дол. США (у 2,7 рази) станом на кінець 2014 р., що пояснюється залученням нових кредитних ресурсів від міжнародних організацій. Так, у 2014 р. уряд залучив від ЄС (1.6 млрд. євро), Світового банку (1.3 млрд. дол. США), Канади (0.2 млрд. дол. США) та Японії (0.1 млрд. дол. США) [9].

У валютній структурі валового зовнішнього боргу переважає доларова складова (78,2%), значна частина запозичень здійснена в євро – 11,4%. Валютна структура зовнішніх запозичень впродовж 2008-2014 рр. залишається майже незмінною.

Позитивним є те, що станом на кінець 2014 р. розмір валового зовнішнього боргу скоротився на 11,1% порівняно з попереднім роком. Однак, основним викликом для економіки країни є відтік іноземної валюти для виплат відсотків та основної суми боргу, що спричинятиме дисбаланси на валютному ринку.

Взаємозв'язок між державним боргом та валютним курсом проглядається кількома шляхами. З одного боку, девальвація передбачає зростання в національній валюті виплат за зовнішніми зобов'язаннями, котрі виражені в іноземній валюті. З іншого боку, зростання обсягів зовнішнього державного боргу збільшує ймовірність дефолту та погіршення репутації країни на світових фінансових ринках. Двоякий зв'язок між валютним курсом та зовнішнім державним боргом повинен виступати підґрунтям при ухваленні рішень, що стосуються грошово-кредитної політики країни.

Аналіз впливу валового зовнішнього боргу на економіку України та Польщі, його взаємозв'язок з курсом національних валют щодо долара США за період з 2004 по 2010 рр. досліджував Андрусів Р.Р. Проведені дослідження дозволили зробити висновок про негативний вплив зростання зовнішнього боргу на обмінні курси національних валют [11, с. 144].

Наукове дослідження, проведене Т. Вахненко, підтверджує існування оберненого взаємозв'язку між рівнем обмінного курсу національної валюти та розмірами зовнішнього боргу країни. Дослідження дало змогу виявити закономірність:

– якщо розмір зовнішнього боргу перевищує 100% ВВП, то середній рівень відносних цін складає 0,23;

– якщо розмір зовнішнього боргу становить від 60% до 100% ВВП, то середній рівень відносних цін складає 0,33;

– якщо розмір зовнішнього боргу змінюється в межах від 40% до 60% ВВП, то середній рівень відносних цін складає 0,36:

– якщо розмір зовнішнього боргу становить до 40% ВВП, то середній рівень відносних цін складає 0,41 [12, с. 376].

Інформативним показником, що характеризує боргове навантаження, є відношення валового зовнішнього боргу до чисельності населення (див. табл. 2).

Граничне значення показника «рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США» (наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60) становить 200 дол. США. За період з 2008 до 2014 рр. величина зовнішньої заборгованості на одну особу перевищує законодавчо встановлене порогове значення.

Дані табл. 3 свідчать про синхронізацію динаміки обмінного курсу гривні щодо долара США та такого індикатора стану фінансової безпеки як рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, зростання якого супроводжується девальва-

цією національної валюти. Це підтверджується також статистично значимими з ймовірністю 0,95 коефіцієнтами кореляції (див. табл. 3).

Таблиця 2

Рівень боргового навантаження на одну особу та динаміка обмінного курсу гривні щодо долара США, 2008-2014 рр.

Роки	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, грн.	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США.	Грн. за 100 дол. США на кінець періоду
2008	3090,2	401,32	770,00
2009	4629,1	579,73	798,50
2010	6044,8	759,23	796,17
2011	6566,0	821,8	798,98
2012	6795,6	850,2	799,30
2013	8152,9	1020,0	799,30
2014	15185,9	963,05	1576,86

Джерело: розроблено автором за даними [8]

Таблиця 3

Коефіцієнти кореляції між рівнем боргового навантаження на одну особу та обмінними курсами

Індикатор стану фінансової безпеки / Курс гривні	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, грн.	Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США.
Грн. за 100 дол. США на кінець періоду	0,956	0,734
Грн. за 100 євро на кінець періоду	0,949	0,767

Джерело: розроблено автором за даними [8]

Вплив обсягу зовнішнього боргу країни на динаміку курсу національної валюти відбувається опосередковано: акумуляція зовнішнього боргу – важлива передумова збільшення грошової маси та формування негативного сальдо платіжного балансу, що, в свою чергу, чинить девальваційний тиск на валютний курс гривні.

На динаміку валютного курсу впливає співвідношення ринкового та державного регулювання. Формування обмінних курсів на валютних ринках через механізм попиту та пропозиції, як правило, супроводжується різкими коливаннями курсових співвідношень.

Для фінансування зовнішніх операцій (виплати по зовнішніх кредитах) необхідна іноземна валюта. А її надходження можливе за рахунок експорту. Тому з метою оцінки величини заборгованості та можливості її погашення розраховують:

– відношення загального зовнішнього боргу до річного обсягу експорту товарів і послуг (відповідно до наказу Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 показник не повинен перевищувати 70%);

– відношення загального зовнішнього боргу до ВВП (не більше 25%);

– відношення загальних платежів щодо обслуговування боргу до експорту товарів і послуг (не більше 18%).

Значення відповідних показників наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Динаміка показників платоспроможності України, 2008–2014 рр.

Роки	Валовий зовнішній борг/ експорт товарів і послуг, %	Валовий зовнішній борг/ВВП, %	Платежі з погашення і обслуговування зовнішнього боргу/ експорт товарів і послуг, %
2008	118,4	55,9	2,0
2009	191,6	88,3	4,7
2010	169,4	85,0	2,3
2011	142,1	77,3	3,2
2012	149,5	76,6	5,5
2013	166,2	74,6	9,0
2014	184,4	95,1	8,9

Джерело: розроблено автором за даними [8]

Аналіз даних таблиці 4 свідчить, що впродовж 2008-2014 рр. відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг значно перевищувало порогове значення. Достатньо високий рівень даного показника вказує на те, що Україна не здатна в довгостроковій перспективі акумулювати валютні надходження без додаткового навантаження на платіжний баланс.

Найбільш загальним показником, що характеризує рівень боргової залежності економіки країни від зовнішніх запозичень та узагальнює зовнішні боргові зобов'язання є відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП. За період, що аналізується відношення валового зовнішнього боргу до ВВП

Коефіцієнт норми обслуговування боргу (відношення суми платежів з погашення і обслуговування зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг) характеризує боргову спроможність країни і за період 2008-2014 р. не перевищувало максимально допустимого значення. Однак слід звернути увагу на зростання даного показника з 2,0% у 2008 р. до 8,9% у 2014 р., що свідчить про погіршення платоспроможності України.

Висновки і пропозиції. Значне зростання валового зовнішнього державного боргу, зумовлене залученням кредитів міжнародних фінансових організацій та зростанням міжфірмового боргу, може призвести в майбутньому до кризи платоспроможності за зовнішніми зобов'язаннями. Крім того, збільшення державного боргу провокує інфляцію та вимагає значних коштів для погашення заборгованості, що підвищує попит на іноземну валюту. В таких умовах не уникнути подальшої девальвації національної валюти, що, в свою чергу, лише посилить навантаження зовнішньоборгових виплат на національну економіку.

Список літератури:

1. Вахненко Т. Напрями вдосконалення боргової політики держави / Т. Вахненко // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 16-24.
2. Вахненко Т. Граничний розмір державного боргу України / Т. Вахненко // Банківська справа. – 2004. – № 4. – С. 33-45.
3. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: монографія / В. В. Козюк. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 238 с.
4. Богдан Т. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності / Т. Богдан // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 4. – С. 8-15.
5. Шевчук В. О. Макроекономічні ризики прискореної акумуляції зовнішнього боргу в економіці України / В. О. Шевчук // Стратегічні пріоритети. – 2010 р. – № 2 (11). – С. 159-166.
6. Царук О. В. Концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави / О. В. Царук // Світ фінансів. – 2007. – № 1 (10). – С. 46-50.
7. Барановський О. І. Сутність і різновиди фінансових криз [Текст] / О. І. Барановський // Фінанси України. – 2009. – № 8. – С. 19-32.
8. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
9. Андрусів Р. Р. Порівняльний аналіз фінансово-економічних механізмів впливу зовнішнього боргу на функціонування економік України та Польщі / Р. Р. Андрусів // Науковий вісник НЛТУ. – 2011. – Вип. 21.7. – С. 139-145.
10. Вахненко Т. П. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин / Т. П. Вахненко; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К.: Фенікс, 2006. – 536 с.

Дерновая И.А.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОЦЕНИВАНИЕ УРОВНЯ ДОЛГОВОЙ НАГРУЗКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье определена динамика общего внешнего долга Украины и проведен комплексный анализ его структуры. Как следствие, установлені диспропорции внешнего долга страны по секторам, что может негативно повлиять на валютный рынок страны. Проведено исследование основных аспектов измерения долговой нагрузки на национальную экономику, суть которой заключается в соотношении между объемом валового внешнего долга и такими показателями, как валовой внутренний продукт и объем экспорта товаров и услуг. Проанализирован уровень долговой нагрузки на одного человека. В рамках исследования проведено статистическое оценивание влияния внешнего государственного долга на обменный курс гривны относительно доллара США и евро. В результате исследования очерчены последствия воздействия внешнего долга на экономические процессы в стране и обоснована потребность в уменьшении уровня долговой нагрузки на экономику страны как стабилизирующего фактора.
Ключевые слова: внешний долг, долговые индикаторы, предельные значения, долговая нагрузка, валютный курс.

Dernova I.A.
Kyiv National University of Technologies and Design

STATISTICAL ESTIMATION OF THE LEVEL OF DEBT BURDEN OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary
The article defines the dynamics of the total external debt of Ukraine and a comprehensive analysis of its structure. As a result, the disparities of external debt were found by sectors? That might affect adversely the currency market. The research of main aspects of measuring the debt burden on the national economy was conducted, the essence of which is correlation between the amount of gross external debt and such indicators as gross domestic product and exports of goods and services. The level of debt burden per one person was analyzed. In the study a statistical evaluation of the impact of the external public debt in the UAH exchange rate against the US dollar and the euro. The study outlines the effects of foreign debt on the economic processes in the country and proves the need to reduce the debt burden on the economy as a stabilizing factor.
Keywords: external debt, debt indexes, marginal values, debt load, exchange rate.

УДК 33937(477.44)(045)

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ РОЗДРІБНОГО ТОВАРООБОРОТУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дзюмак М.А., Григоренко І.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена вивченню динаміки роздрібного товарообороту Вінницької області. Проаналізовано роздрібний товарооборот у міських поселеннях та сільській місцевості. Досліджено динаміку роздрібного товарообороту продовольчих та непродовольчих товарів. Доведено, що у міських поселеннях динаміка продовольчих товарів переважає над непродовольчими. Також доведено, що у сільській місцевості динаміка непродовольчих товарів переважає над непродовольчими.
Ключові слова: динаміка, роздрібний товарооборот, міські та сільські поселення, продовольчі товари, непродовольчі товари.

Постановка проблеми. Торгівля є однією з найбільш динамічно розвинутих та бюджетоутворюючих галузевих систем, це потужний інструмент економічної політики держави, який визначає успіх у структурній модернізації держави.

Сьогодні рушійною силою розвитку української економіки вважається виробництво. Однак завдяки торгівлі стає можливим дотримання балансу між виробництвом і споживанням, формується суттєва частка валової структури доданої вартості в Україні. У сучасних умовах аналіз динаміки товарообороту Українських підприємств є важливим аспектом, адже від стану галузі торгівлі залежить розвиток економічного, соціального та політичного стану України та її населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку роздрібної торгівлі України присвячені роботи багатьох вітчизняних авторів, в роботах яких, розглянуто як проблеми загальнодержавного стану роздрібної торгівлі України, так і приділена увага розвитку даного сегменту економіки в різних регіонах держави. Проблемі аналізу ринкового середовища, у якому функціонує роздрібне підприємство, приділена увага Н. В. Рильської [1].

Аналізу вітчизняного роздрібного ринку присвячено також наукові роботи К. В. Бєляєва [2], Ю. М. Хом'яка [3]. У даних роботах розглянуто стан роздрібної торгівлі України. Приділена увага проблемі торгівлі в Україні, її історичному аспекті, тенденції товарообігу та порівняльний аналіз економічних показників основних учасників на ринку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не зважаючи на наявність наукових праць та чисельних економічних досліджень в сфері роздрібної торгівлі, спостерігається деяка невизначеність у сфері товарообігу у регіонах на рівні області. Отже, однією з першочергових вимог при вирішенні питання динаміки роздрібного товарообороту є встановлення інтенсивності товарообігу продовольчих та непродовольчих товарів у міських і сільських поселеннях. Для визначення цієї динамічної інтенсивності необхідним є глибокий аналіз статистичного та іншого матеріалу з можливістю формування асортименту за регіональним принципом.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження, узагальнення та аналіз матеріалу щодо роздрібного товарообороту Вінниччини та встановлення динаміки інтенсивності роздрібного товарообороту у міських та сільських поселеннях.

Виклад основного матеріалу. На даний час внутрішньо-регіональна торгівля є одним з найбільш динамічно-розвинених видів діяльності економіки України і характеризується такими чинниками як оптовий та роздрібний товарооборот [4, с. 38]. До обороту роздрібної торгівлі включено роздрібний товарооборот підприємств, які здійснюють діяльність з роздрібної торгівлі, а також розрахункові обсяги продажу споживчих товарів через торгову мережу, що належить фізичним особам-підприємцям, та на ринках. Роздрібний товарооборот визначають як обсяг продажу споживчих товарів населенню через роздрібну торгову мережу всіма діючими підприємствами, а також промисловими, транспортними та іншими неторговими підприємствами безпосередньо населенню через касу підприємства. Крім того, до роздрібного товарообороту включають продаж через торгову мережу установам, організаціям і підприємствам продовольчих товарів для харчування обслуговуваних ними груп населення (у санаторіях, дитячих закладах, лікарнях та ін.) [5, с. 256].

Тому одним із провідних чинників зростання та раціонального використання промислового потенціалу України є роздрібний товарооборот.

Нині податки від роздрібного товарообороту складають одну із доходних частин Вінницької області, а також є рушійною силою для розвитку підприємств у регіоні. Показники роздрібного товарообороту підприємств Вінниччини наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Показники роздрібного товарообороту підприємств Вінниччина

Рік	Роздрібна торгівля, млн. грн.		
	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
2013	8108	6431	1891
2014	8529	6690	2069
2015	9816	7499	2544
Всього	26453	20620	6504

Джерело: [5]

Як видно із таблиці 1, що роздрібна торгівля переважає у міських поселеннях, так у

© Дзюмак М.А., Григоренко І.В., 2016

2013 році він склав 6431 млн. грн., а у 2015 році 7499 млн. грн. тоді як у сільській місцевості лише 1891 та 2544. Але якщо проаналізувати динаміку зростання роздрібного товарообороту ми отримаємо зовсім іншу діаграму. Так, у міських поселеннях роздрібна торгівля зросла з 2013 по 2015 рік лише на 5% тоді як у сільській місцевості – 10%. Динаміка роздрібного товарообороту наведена на рис. 1.

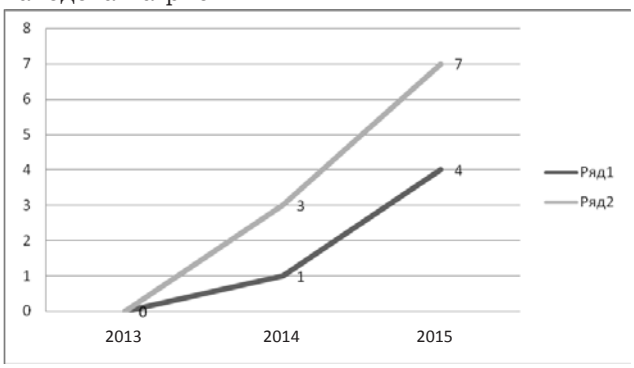

Ряд 1 – міські поселення
Ряд 2 – сільська місцевість

Рис. 1. Динаміка роздрібного товарообороту Вінниччини, %

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Проаналізувавши рис. 1., можна сказати, що роздрібний товарооборот у міських поселеннях з 2013 по 2014 рік виріс лише на 1%, а з 2014 по 2015 рік – 3%, тоді як у сільській місцевості з 2013 по 2014 рік – 3%, а з 2014 по 2015 рік – 4%.

Важливе значення у динаміці роздрібного товарообороту відіграє питома вага продовольчих та непродовольчих товарів, а саме товарооборот у міських та сільських поселеннях. Щоб встановити питому вагу продовольчих та непродовольчих товарів ми проаналізували товарооборот на одну особу в міських та сільських поселеннях. Дані роздрібного товарообороту підприємств на одну особу у міських поселеннях і сільській місцевості Вінниччини подані у таблиці 2.

Таблиця 2

Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу у міських поселеннях і сільській місцевості Вінниччини, грн.

	всього	2013 рік	2014 рік	2015 рік
Усі товари	16721	5104	5396	6221
Продовольчі товари	5530	1632	1802	2096
Непродовольчі товари	11191	3472	3594	4125
Товарооборот				
у міських поселеннях	25285	7882	8201	9202
у сільській місцевості	8062	2321	2559	3182

Джерело: [5]

Як видно із табл. 2, що роздрібний товарооборот підприємств на одну особу у міських і сільській місцевості з 2013 по 2015 рік склав 16721 грн. Так у 2013 році він склав 5104 грн., а у 2014 – 5396 та 2015 – 6221. Спостерігається збільшення роздрібного товарообороту підприємств на одну особу із 5104 грн. у 2013 році до 6221 в 2015. Також спостерігається збільшення роздрібного товарообороту підприємств на одну особу продовольчих та непродовольчих товарів. Зміна роздрібного товарообороту продовольчих та непродовольчих товарів на одну особу наведено на рис. 2.

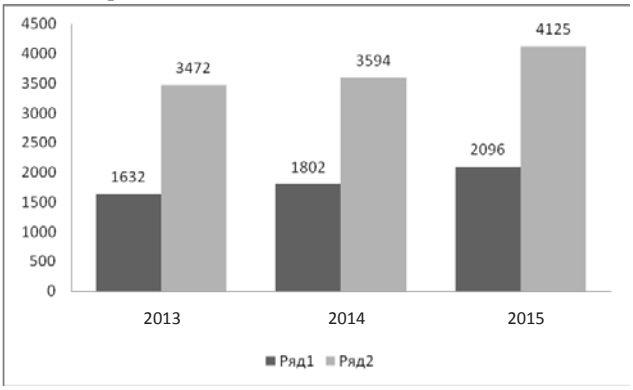

Ряд 1 – продовольчі товари
Ряд 2 – непродовольчі товари

Рис. 2. Роздрібний товарооборот продовольчих та непродовольчих товарів на одну особу, грн.

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Із рис. 2 видно, що товарооборот на одну особу непродовольчих товарів переважає над продовольчими. Так у 2013 році роздрібний товарооборот продовольчих товарів на одну особу склав 1632 грн., а непродовольчих – 3472. Відповідно у 2014 році 1802 та 3594, а в 2015 – 2096 і 4125.

Такі відмінності у роздрібному товарообороті на одну особу пояснюються тим, що непродовольчі товари за своєю ціною на порядок вищі за продовольчі. Але динаміка зростання роздрібного товарообороту непродовольчих товарів дещо відрізняється від продовольчих. Динаміка роздрібного товарообороту продовольчих та непродовольчих товарів на одну особу наведена на рис. 3.

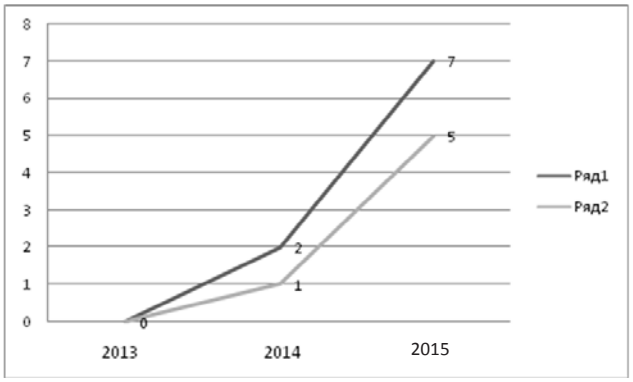

Ряд 1 – продовольчі товари
Ряд 2 – непродовольчі товари

Рис. 3. Динаміка роздрібного товарооборот продовольчих та непродовольчих товарів на одну особу, %

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Із рис. 3 видно, що роздрібний товарооборот на одну особу продовольчих товарів динамічно зріс з 2013 по 2015 рік на 9% тоді як непродовольчих лише на 6. Так у 2014 році роздрібний товарооборот продовольчих товарів на одну особу динамічно виріс на 2%, а непродовольчих –

Таблиця 3

Роздрібний товарооборот продовольчих та непродовольчих товарів на одну особу у міських поселеннях і сільській місцевості Вінниччини, грн.

Товари	у міських поселеннях				у сільській місцевості			
	всього	2013	2014	2015	всього	2013	2014	2015
Продовольчі товари	11451	3180	3945	4326	2205	673	728	804
Непродовольчі товари	13834	4702	4256	4876	5857	1648	1831	2378
Всього	25285	7882	8201	9202	8062	2321	2559	3182

Джерело: [5]

1, тоді як уже у 2015 році продовольчі на 5%, непродовольчі – 4. Тобто динаміка роздрібного товарообороту продовольчих товарів переважає над непродовольчими за три роки на 3%.

Для встановлення відмінності роздрібного товарообороту продовольчих та непродовольчих товарів у міських і сільських поселеннях ми проаналізуємо їх динаміку. Роздрібний товарооборот продовольчих та непродовольчих товарів на одну особу у міських поселеннях і сільській місцевості Вінниччини наведений у табл. 3.

Як видно із табл. 3, що роздрібний товарооборот продовольчих та непродовольчих товарів у міських і сільських поселеннях зростає. Так продовольчі товари у міських поселеннях зросли із 3180 грн. у 2013 році до 4326 у 2015, а непродовольчі із 4702 до 4876. Аналогічну картину зростання роздрібної торгівлі ми спостерігаємо у сільській місцевості, тобто продовольчі товари у 2013 році становили 673 грн., а 2015 – 804 та відповідно непродовольчі 1648 та 2378.

Проаналізувавши табл. 3 ми визначили динаміку роздрібного товарообороту продовольчих та непродовольчих товарів у міських поселеннях (рис. 4) і сільській місцевості (рис. 5) на одну особу.

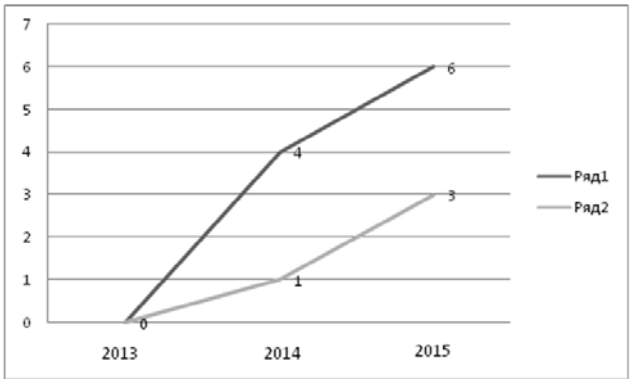

Ряд 1 – продовольчі товари
Ряд 2 – непродовольчі товари

Рис. 4. Динаміка роздрібного товарооборот продовольчих та непродовольчих товарів у міських поселеннях, на одну особу, %

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Рис. 4 показує, що динаміка роздрібного товарообороту продовольчих товарів у міських поселеннях, на одну особу інтенсивніша по відношенню до непродовольчих на 6%. Тобто, динамічність продовольчих товарів зросла із 2013 по 2015 рік на 10%, тоді як непродовольчих лише на 4. На рис. 5 ми спостерігаємо іншу динаміку, при роздрібному товарообороті продовольчих та непродовольчих товарів у сільській місцевості на одну особу. Так, динаміка продовольчих товарів зросла із 2013 по 2015 рік на 5%, тоді як непродовольчих – 13.

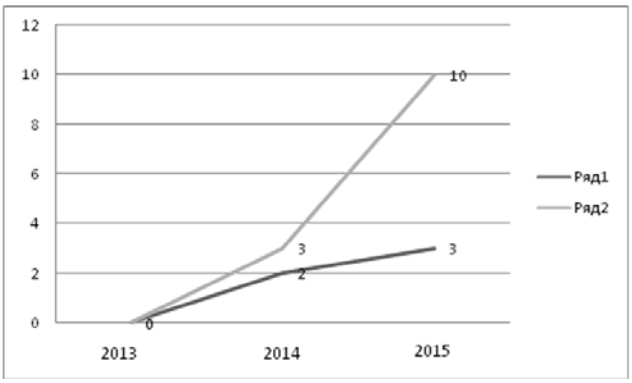

Ряд 1 – продовольчі товари
Ряд 2 – непродовольчі товари

Рис. 5. Динаміка роздрібного товарооборот продовольчих та непродовольчих товарів у сільській місцевості, на одну особу, %

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Аналізуючи рис. 4 та 5 ми спостерігали інтенсивну динаміку продовольчих товарів у міських поселеннях на рівні 6%, по відношенню до продовольчих, а у сільській місцевості навпаки – непродовольчих товарів на рівні 8%, по відношенню до продовольчих.

Висновки і пропозиції. Таким чином, динаміка роздрібного товарообороту Вінницької області, в розрізі 2013-2015 років, має ряд особливостей:

– по-перше, динаміки роздрібного товарообороту продовольчих товарів переважає над непродовольчими на 3%;

– по-друге, у міських поселеннях динаміка роздрібної торгівлі зросла лише на 5% тоді як у сільській місцевості – 10%;

– по-третє, інтенсивність динаміки продовольчих товарів у міських поселеннях знаходиться на рівні 6%, по відношенню до продовольчих, а у сільській місцевості навпаки – непродовольчих товарів на рівні 8%, по відношенню до продовольчих.

Отже, отримані результати наших досліджень, а саме інтенсивність динаміки роздрібного товарообороту регіону, можна використати, як базис для формування асортименту товарів у Вінницькій області.

Список літератури:

1. Рильська Н. В. Оцінка ринкової частки роздрібного торговельного підприємства за коефіцієнтом його конкурентоспроможності / Н. В. Рильська // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Сер.: Економічні науки. – 2007. – Т. 10, № 2. – С. 29-32.
2. Бєляєва К. В. Стан розвитку підприємств роздрібної торгівлі Донецької області в умовах конкуренції / К. В. Бєляєва // Вісник ДонНУЕТ. Сер.: Торгівля і ринок України. – 2009. – Вип. 28, Т. 2. – С. 20-27.
3. Хом'як Ю. М. Тенденції і напрями розвитку роздрібної торгової мережі Львівщини / Ю. М. Хом'як // Торгівля, комерція, підприємництво: зб. наук. праць; Львівська КА. – Львів, 2009. – Вип. 10.
4. Гуменюк А. М. Особливості структурних зрушень в торгівлі на внутрішньо-регіональному споживчому ринку / А. М. Гуменюк // Національний авіаційний університет. Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2011. – Т. 2, № 4. – С. 38-45.
5. Статистичний щорічник Вінниччини за 2015 рік. Державна служба статистики України Головне управління статистики у Вінницькій області. – Вінниця, 2016. – С. 256-257.

Дзюмак М.А., Григоренко И.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Статья посвящена изучению динамики розничного товарооборота Винницкой области. Проанализированный розничный товарооборот в городской и сельской местности. Исследована динамика розничного товарооборота продовольственных и непродовольственных товаров. Доказано, что в городах динамика продовольственных товаров преобладает над непродовольственными. Также доказано, что в сельской местности динамика непродовольственных товаров преобладает над непродовольственными.
Ключевые слова: динамика, розничный товарооборот, городские и сельские поселения, продовольственные товары, непродовольственные товары.

Dzyiumak M.A., Hrihorenko I.V.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

REGIONAL FEATURES OF THE DYNAMICS OF RETAIL VINNITSIA REGION

Summary
The paper studies the dynamics of retail turnover of Vinnytsia region. It's analyzed retail turnover in urban and rural areas. The retail dynamic turnovers in food and non-food items. It is proved that in the cities dynamics of food dominates inedible. It is also proved that the rural dynamics of non-food products dominates inedible.
Keywords: dynamics, the retail trade, urban and rural settlements, food products, non-food products.

УДК 336:336.77(477)

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ВАЖЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Карпова І.В.
Харківський навчально-науковий інститут
Університету банківської справи

У статті досліджено сучасний стан продовольчої безпеки України за індексом достатності споживання окремих продуктів. Проаналізовано фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств. Визначено вплив пільгового кредитування та оподаткування на розвиток аграрного сектору економіки України. Обґрунтовано основні напрямки підвищення рівня продовольчої безпеки на основі удосконалення фінансово-кредитного механізму стимулювання розвитку АПК.
Ключові слова: аграрний сектор економіки, продовольча безпека, бюджетна підтримка, пільгове кредитування, рентабельність, податки, податок на додану вартість.

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічної та політичної нестабільності в Україні єдиною галуззю, що зберігає позитивну динаміку, залишається сільськогосподарське виробництво. У 2014 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва порівняно з 2013 р. становив 102,8%, в той час, як обсяг промислової продукції зменшився на 10,7%, ВВП – на 6% [1]. Однак в агарному секторі економіки спостерігаються структурні диспропорції у виробництві певних видів продукції та нерівномірність розвитку окремих секторів аграрної економіки, що заважає досягненню повної продовольчої безпеки. Суттєві перешкоди у збільшенні обсягів сільськогосподарської продукції та забезпеченні продовольчої безпеки створює гостра нестача фінансових ресурсів для виробничої та інвестиційної діяльності аграрних товаровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія та практика забезпечення продовольчої безпеки в України досліджується у працях вітчизняних вчених, серед яких: О.І. Гойчук [2], П.Т. Саблук, Г.М. Калетнік, С.М. Кваша, В.І. Власов, М.А. Лисак [3, 4, 5], Б.Й. Пасхавер [6] та ін. Більшість наукових робіт сконцентровано на визначенні та аналізі індексів продовольчої безпеки. Проте дослідження напрямків підвищення рівня продовольчого забезпечення не охоплюють усі аспекти, що впливають на стан продовольчої безпеки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах сучасної соціально-економічної кризи значна кількість сільськогосподарських товаровиробників відчуває суттєву нестачу фінансових ресурсів, що звужує можливості подальшого розвитку аграрного сектору економіки України та забезпечення продовольчої безпеки. Тому особливої уваги заслуговує проблема впливу фінансового стану аграрних товаровиробників на забезпечення продовольчої безпеки країни та визначення фінансово-кредитного механізму стимулювання розвитку АПК.

Метою даної статті є оцінка стану продовольчої безпеки України, визначення ролі фінансової стабільності суб'єктів господарювання у забезпеченні продовольчої безпеки та обґрунтування напрямків удосконалення фінансово-кредитних важелів у контексті реалізації агропродовольчого потенціалу України.

Виклад основного матеріалу. Продовольча проблема відноситься до найважливіших глобальних проблем сучасності, і кожна держава намагається забезпечити достатній рівень продовольчої безпеки, враховуючі особливості економічного становища, рівень розвитку аграрного виробництва, можливості отримання сільськогосподарської продукції за рахунок імпорту.

Забезпечення продовольчої безпеки є одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України [7]. Продовольча безпека держави – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її життєдіяльності [8].

Аграрний сектор економіки України розвивається динамічно, збільшуються обсяги сільськогосподарської продукції, збираються рекордні врожаї зернових культур. Однак рівень продовольчої безпеки України забезпечується не за всіма складовими, рівень споживання певних харчових товарів не відповідає раціональним нормам. Більш того, за 2014 рік рівень продовольчої безпеки України погіршився. Згідно з даними звіту «The Global Food Security Index», Україна опустилася з 48-го місця у 2013 р. до 52-го місця у 2014 р. у глобальному рейтингу продовольчої безпеки, який включає показники 109 країн. У 2013 р. Україна отримала 58 балів зі 100, в 2014 р. – 56,4 бала. Глобальний індекс продовольчої безпеки, що розраховується з 2012 року, включає 28 показників, серед яких: фінансова та фізична доступність продовольства, його якість і безпека. Сильні показники України – це сприятливість умов для забезпечення продовольчої безпеки, низький рівень втрат продовольства. До основних факторів, що призводять до погіршення індексу продовольчої безпеки в Україні відносяться низький обсяг державних витрат на наукові дослідження в області сільського господарства (1 бал з можливих 9-ти) і рівень ВВП на душу населення, вдвічі менший, ніж середньосвітовий показник [9].

Стан продовольчої безпеки в Україні визначається на основі основних індикаторів, до яких відносяться: добова енергетична цінність раціону людини; достатність споживання окремого продукту; достатність запасів зерна у державних ресурсах; економічна доступність продуктів

© Карпова І.В., 2016

харчування; диференціація вартості харчування за соціальними групами; ємність внутрішнього ринку окремих продуктів; продовольча незалежність за окремим продуктом [10].

Найважливішим показником стану продовольчої безпеки є достатність споживання окремого продукту, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою. За останні роки споживання основних продуктів харчування в Україні збільшилося, однак якість споживання не відповідає сучасним вимогам. Спостерігається суттєва диспропорційність у споживанні окремих продовольчих товарів та невідповідність раціональним нормам (таблиця 1). Перш за все, це стосується таких товарних груп, як м'ясо та м'ясопродукти, і молоко та молочні продукти. Споживання м'яса та м'ясопродуктів у 2014 році у порівнянні з 2000 р. збільшилося на 65%, однак індикатор достатності споживання складає тільки 0,68. Аналогічна тенденція простежується і з молоком та молочними продуктами, споживання яких у 2014 році у порівнянні з 2000 р. збільшилося на 12%, але індикатор достатності споживання складає 0,59. Споживання плодово-ягідної та рибної продукції також збільшилося у порівнянні з 2000 р. (відповідно на 79% та 32%), проте індикатор достатності споживання дорівнює 0,58 та 0,56 відповідно. У 2014 році відбувається погіршення якості споживання, що викликано поглибленням соціально-економічної кризи та різким скороченням реальних доходів населення. Порівняно з 2013 р. споживання м'яса та м'ясопродуктів зменшилося на 9,6%, плодів, ягід та винограду – на 9,3%, риби – на 7,6%. При цьому внаслідок збільшення споживчих цін на 24,9% [1], все більшу частину доходів населення України витрачає на придбання продуктів харчування.

Отже, досягнення дійсної продовольчої безпеки можливо за умов суттєвого покращення результатів діяльності аграрного сектора економіки, особливо тваринництва. Проте фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств свідчать про недостатню рентабельність виробництва продукції, як рослинництва, так і особливо тваринництва, суттєві коливання рівня рентабельності за роками, велику кількість збиткових підприємств. Особливо загрозлива ситуація у тваринництві, де додатні значення рентабельності спостерігаються тільки у виробництві молока, яєць та свинини на м'ясо (таблиця 2). У цілому, у 2014 році рівень рентабельності продукції тваринництва у 2 рази менше, ніж у рослинництві.

Нестача власних фінансових ресурсів у сільськогосподарських виробників викликає необхідність посилення державної підтримки аграрного виробництва, яка базується на реалізації:

– грошово-кредитної політики: пільгове та пріоритетне кредитування, часткова компенсація процентних ставок;

– податкової політики: визначення основних видів податків, податкових ставок, пільг, дифе-

Таблиця 1

Споживання основних продуктів харчування населенням України (на особу на рік, кг)

Найменування	Раціональні норми споживання	Фактичне споживання продуктів харчування за роками						Індикатор достатності споживання, 2014 р.
		2000	2005	2010	2012	2013	2014	
М'ясо та м'ясопродукти	80	32,8	39,1	52,0	54,4	56,1	54,1	0,68
Молоко та молочні продукти	380	199,1	225,6	206,0	214,9	220,9	222,8	0,59
Яйця, шт.	290	166	238	290	307	309	310	1,07
Хліб та хлібопродукти	101	124,9	123,5	111,0	109,4	108,4	108,5	1,08
Картопля	124	135,4	135,6	96,0	140,2	135,4	141,0	1,14
Овочі та баштанні	161	101,7	120,2	105,0	163,4	163,3	163,2	1,01
Плоди, ягоди, виноград	90	29,3	37,1	68,0	53,3	56,3	52,3	0,58
Риба, рибні продукти	20	8,4	14,4	12,0	13,6	14,6	11,1	0,56
Цукор	38	36,8	38,1	32,0	37,6	37,1	36,3	0,96
Олія	13	9,4	13,5	14,6	13,0	13,3	13,1	1,01

Джерело: [11; 12], власні розрахунки

Таблиця 2

Фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	1990	2000	2005	2007	2009	2011	2012	2013	2014
Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції	42,6	-1,0	6,8	15,6	13,8	27,0	20,5	11,2	25,8
Рівень рентабельності продукції рослинництва	98,3	30,8	7,9	32,7	16,9	32,3	22,3	11,1	29,2
Рівень рентабельності продукції тваринництва	22,2	-33,8	5,0	-13,4	5,5	13,0	14,3	11,3	13,4
у тому числі:									
велика рогата худоба на м'ясо	20,6	-42,3	-25,0	-41,0	-32,9	-24,8	-29,5	-43,3	-35,9
свині на м'ясо	20,7	-44,3	14,9	-27,6	12,1	-3,7	2,0	0,2	5,6
птиця на м'ясо	17,0	-32,2	24,9	-19,0	-22,5	-16,8	-7,2	-10,0	-15,4
молоко	32,2	-6,0	12,2	13,8	1,4	18,5	2,3	13,6	11
яйця	27,3	10,6	23,5	9,1	13,1	38,8	52,6	47,6	58,8
Кількість збиткових підприємств, %	-	37,7	34,2	32,5	39,9	17,0	21,7	20,1	15,2

Складено за даними [13; 14]

ренціація в оподаткуванні виробництва окремих видів продукції;

– бюджетної політики: дотації із бюджету, державне замовлення на окремі види продукції, державні закупівлі.

Особливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки відіграють бюджетні важелі, які діють за двома напрямками: надання субсидій і дотацій сільськогосподарським виробникам та цільове бюджетне фінансування програм розвитку агропромислового комплексу. Найбільш поширеними за останні роки інструментами бюджетної політики щодо аграрного сектору економіки є виробничі дотації у тваринництві та рослинництві, компенсація частини інвестицій на будівництво ферм і тепличних комплексів, закупівля обладнання для АПК на основі фінансового лізингу, податкові пільги, мінімальні ціни, експортні та імпортні мита, регулювання цін на пальне та мінеральні добрива, фінансування соціальної інфраструктури сільської місцевості

Частковому розв'язанню проблем фінансової стабільності та стимулювання інвестиційної активності у тваринництві сприятиме прийняття рішення про зняття обмежень щодо потужностей тваринницьких ферм і комплексів, які можуть розраховувати на часткову компенсацію вартості будівництва та реконструкції. Раніше передбачалася компенсація для комплексів із кількістю великої рогатої худоби не менше 500 голів, свиней – не менше 1200 голів, птиці – не менше 1 млн. голів. Законом [15] встановлюється, що сільськогосподарським товаровиробникам відшкодовується до 50% вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів для великої рогатої худоби, свиней та птиці незалежно від кількості поголів'я. В перелік об'єктів також включені доїльні зали та м'ясопереробні підприємства, утворені на кооперативних засадах. Але для реалізації вимог цього закону необхідно передбачити відповідні кошти у державному бюджеті.

Сталому розвитку сільськогосподарського виробництва та забезпеченню продовольчої безпеки країни сприятиме подальший розвиток банківського кредитування АПК. Однак в умовах соціально-економічної кризи та гострої нестачі фінансових ресурсів відбувається погіршення умов кредитування аграрного сектору економіки. У 2014 році сільськогосподарські підприємства України залучили на 32% менше кредитних коштів порівняно з 2013 роком, на 28% зменшилась кількість підприємств, які отримали позики. Середня ставка кредитування в національній валюті для сільськогосподарських підприємств зросла на 1,5% і становила 21,5%. Найбільше скоротились обсяги кредитування терміном 1-5 років та понад 5 років – на 34% та 65% відповідно [16]. У 2015 р. 1976 підприємств агропромислового комплексу залучили кредити загальним обсягом 14,2 млрд. грн., що у 1,3 рази більше, ніж у 2014 р., однак серед них довгострокові кредити складають тільки 1,6 млрд. грн., процентні ставки, під які залучаються кредити у 2015 році складають у національній валюті 14,4-33% та в іноземній валюті 10-19,1% річних [17]. Отже, посилення продовольчої безпеки країни неможливе без активізація банківського кредитування, особливо довгострокового, забезпечення доступу до кредитних ресурсів малих та середніх виробників, зниження процентних ставок, зменшення співвідношення суми кредитів до вартості їх забезпечення. Доцільно, перш за все, передбачити покращення умов кредитування виробників продукції тваринництва, оскільки механізм аграрних розписок діє тільки для виробників продукції рослинництва та надає їм можливість отримання кредитних ресурсів під заставу майбутнього врожаю. За цих умов держава має спрямувати компенсацію процентних ставок у першу чергу для позичальників, які працюють у тваринництві.

Суттєве погіршення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників, недостатній рівень рентабельності виробництва, особливо у тваринництві, посилює значущість зваженої податкової політики щодо аграрного сектору економіки. До 2016 року сільське господарство України мало певні податкові пільги, перш за все, спеціальний режим оподаткування ПДВ. Спеціальний режим сплати цього податку передбачав, що сума ПДВ, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів і послуг, не підлягала сплаті до бюджету та повністю залишалася в його розпорядженні. Згідно зі змінами, внесеними у Податковий кодекс [18], з 2016 року сума податку на додану вартість розподіляється між виробником та державою у певній пропорції в залежності від виду виробленої продукції. Вважаємо, що вилучення у державний бюджет 20% ПДВ для виробників продукції тваринництва та 50% для виробників свинини є недоцільним в умовах гострої нестачі фінансових ресурсів. Тому необхідно відновити попередній порядок сплати ПДВ у тваринництві, за якого виробникам повністю залишалася сума цього податку.

Висновки і пропозиції. Незважаючи на суттєві досягнення аграрного сектора економіки України, стан продовольчої безпеки за певними показниками є незадовільним. Перш за все це стосується якості споживання. Спостерігається суттєва диспропорційність у споживанні окремих продовольчих товарів та невідповідність раціональним нормам споживання продукції тваринництва. Індикатор достатності споживання за цими видами продовольства майже у два рази менше оптимального. Стимулювання розвитку аграрного сектору економіки, особливо тваринництва, потребує значних фінансових ресурсів для модернізації виробництва і підвищення його конкурентноздатності.

Основними важелями фінансово-кредитного стимулювання сільськогосподарського виробництва мають стати:

– активізація банківського кредитування, особливо довгострокового, забезпечення доступу до кредитних ресурсів малих та середніх виробників, зниження процентних ставок, зменшення співвідношення суми кредитів до вартості їх забезпечення;

– покращення умов кредитування виробників продукції тваринництва за рахунок першочергової компенсації процентних ставок для позичальників, які працюють у тваринництві;

– відновлення спеціального режиму сплати податку на додану вартість у тваринництві, за якого виробникам повністю залишалася сума цього податку.

Список літератури:

1. Соціально-економічний розвиток України за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
2. Гойчук О. І. Продовольча безпека. Монографія / О. І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.
3. Національна доктрина продовольчої безпеки України (проект) / П. Т. Саблук, Г. М. Калетнік, С. М. Кваша, В. І. Власов, М. А. Лисак // Економіка АПК, 2011. – № 8. – С. 3-11.
4. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни / В. І. Власов, В. П. Саблук, М. А. Лисак // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 43-45.
5. Калетнік Г. М. Соціально-економічне становище населення та його вплив на формування продовольчої безпеки / Г. М. Калетнік, Г. О. Пчелянська // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 36-39.
6. Пасхавер Б. Й. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 5-12.
7. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV (Редакція станом на 07.08.2015) [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/964-15
8. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF
9. Україна займає 52-е місце в Глобальному індексі продовольчої безпеки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrseeds.org.ua/ukraïna-zaimaє-52-e-mistse-v-globalnomu-indeksi-prodovolchoï-bezpeki
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» № 1379 від 05.12 2007 р. (Редакція від 21.10.2011) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF
11. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
12. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua/Documents/Download?id
13. Статистичний щорічник України за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ecopravo.org.ua/stat/yearbook_2010_ua.pdf
14. Статистичний щорічник України за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ecopravo.org.ua/stat/yearbook_2014_ua.pdf
15. Закон України від 13.01.2015 № 87-VIII «Про внесення зміни до статті 17-2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/87-19
16. Обсяги кредитування агросектору знизились на 32% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/news/2015/02/12/527916/
17. Стан кредитування АПК у 2015 році% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minagro.gov.ua/node/17529
18. Закон України від 24.12.2015 № 909-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/909-19

Карпова И.В.
Харьковский учебно-научный институт
Университета банковского дела

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫЕ РЫЧАГИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследовано современное состояние продовольственной безопасности Украины по индексу достаточности потребления отдельных продуктов. Проанализированы финансовые результаты деятельности сельскохозяйственных предприятий. Определено влияние льготного кредитования и налогообложения на развитие аграрного сектора экономики Украины. Обоснованы основные направления повышения уровня продовольственной безопасности на основе совершенствования финансово-кредитного механизма стимулирования АПК.
Ключевые слова: аграрный сектор экономики, продовольственная безопасность, бюджетная поддержка, льготное кредитование, рентабельность, налоги, налог на добавленную стоимость.

Karpova I.V.
Kharkiv Educationally-Scientific Institute
of University of Banking

FINANCIAL AND CREDIT LEVERAGES OF UKRAINE'S FOOD SECURITY PROVISION

Summary
The current state of food security of Ukraine is studied in the article according to the index of sufficiency of certain products consumption. The financial performance of agricultural enterprises is analyzed. The influence of concessional lending and tax reliefs on the development of the agricultural sector of Ukraine is determined. The basic directions of increasing food security level through improving financial and credit mechanism of agricultural sector stimulation are substantiated.
Keywords: agricultural industry, food security, budget support, concessional lending, profitability, taxes, VAT (Value added tax).

УДК 338.246.2

МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ДІАГНОСТИКИ ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА

Кириченко О.П., Дранко С.В.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

У даній статті проведений огляд методичних аспектів, пов'язаних з проведенням процесу діагностики ймовірного наступу банкрутства підприємства. Дано узагальнене поняття діагностики діяльності господарюючих суб'єктів. Надано перелік характерних особливостей процедури діагностики. Досліджено зарубіжні та вітчизняні методи аналізу ймовірності настання банкрутства підприємства. Визначено їх переваги, недоліки та можливість застосування в українській практиці.
Ключові слова: банкрутство, моделі визначення ймовірності банкрутства, показники імовірності банкрутства.

Постановка проблеми. Виявлення негативних тенденцій розвитку підприємства, а також своєчасне виявлення загрози банкрутства на сучасному етапі розвитку економіки має першочергове значення для діяльності господарюючих суб'єктів. Погіршує ситуацію нестабільний стан економіки України. Для подолання кризового стану були розроблені різні методики прогнозування банкрутства підприємства. В сучасній економічній науці є багато розробок в сфері аналізу та прогнозу діяльності підприємства, що дозволяє виявити й оцінити ознаки імовірності банкрутства підприємства. Дослідження методів аналізу ймовірності банкрутства підприємств не втрачають своєї актуальності і на сьогоднішній день і потребують більш детального розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою та питаннями розробки методів і моделей визначення ймовірності банкрутства підприємства висвітлена в працях багатьох закордонних та вітчизняних науковців, серед яких Альтман, Бівер, Джеймс Олсон, Таффлер та Тішоу, О. О. Терещенко, А. В. Матвійчук та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на щорічне зростання праць, в наукових колах до цього часу теоретична база для діагностики ймовірності настання банкрутства підприємств вивчена ще недостатньо і має суперечливий й дискусійний характер та потребує вдосконалення теоретико-методологічних засад дослідження проблем діагностики кризового стану вітчизняних підприємств.

Метою статті є дослідження зарубіжних та вітчизняних методик визначення ймовірності банкрутства підприємства, а також аналіз основних переваг і недоліків їх використання у вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу. В умовах впливу світової фінансової кризи а також нестабільного економічного стану в Україні багато підприємств можуть опинитись в кризовому стані, що у більшості випадків призводить до банкрутства.

Відповідно до Закону України «Про банкрутство» банкрутство – це неспроможність підприємства розрахуватись і виконувати свої зобов'язання перед кредиторами через недостатню ліквідність.

Українські автори З.В. Герасимчук, Ю.С. Петленко розглядають «банкрутство як фінансовий стан компанії, при якому її зобов'язання перекривають активи, іншими словами, її власний капітал від'ємний» [3; 7].

Своєчасне виявлення кризового стану, в економічній практиці визначається як «Загроза банкрутства», вимагає створення і виконання спеціалізованих процедур фінансового контролю.

Безліч методів і показників фінансового контролю утворює в сукупності поле діагностики фінансового стану підприємства. Метою діагностики фінансового стану підприємства, виходячи з вищевикладеного, є визначення відхилень в діяльності підприємства, виявлення проблемних зон функціонування в умовах недостатності отриманих даних.

Слід зазначити, що мова ведеться про діагностику виявлення потенційного банкрутства господарюючого суб'єкта на ранніх стадіях як про процедуру фінансового контролю, головною метою якого є запобігання можливого кризового стану підприємства.

Діагностика – це основа для проведення системного аналізу з метою виявлення проблемних зон функціонування господарюючого суб'єкта та формування висновку про можливість імовірнісного настання банкрутства.

Результати аналізу та оцінки ймовірності банкрутства представляє інтерес не тільки про питання можливого наступу банкрутства, але і можливості відновлення фінансової стабільності та платоспроможності підприємства. Фінансово-економічні показники, що характеризують стан підприємства, при якому відновлення стабільного економічного стану неможливо, можна назвати орієнтирами вкрай критичного фінансового становища [1].

В рамках економічної науки під діагностикою розуміється визначення стану об'єкта, предмета, явища або процесу за допомогою реалізації комплексних процедур для виявлення слабких ланок в ході розвитку. Тобто діагностика передбачає постійний нагляд за зміною системи фінансових показників діяльності підприємства, які входять до складу системи моніторингу поточної фінансової діяльності підприємства.

До найвідоміших західних моделей для аналізу та діагностики ймовірності банкрутства належать такі факторні моделі: Альтмана, Ліса, Тафлера, Тісшоу, Фулмера та ін., які враховують різні фактори, що впливають на платоспроможність і фінансову стійкість підприємства.

Проте в більшості цих моделей основна увага концентрується на певному факторі, що викли-

© Кириченко О.П., Дранко С.В., 2016

кає певні суперечності. Деякі моделі оцінюють схильність підприємства до банкрутства на основі показників рентабельності та ділової активності (модель Альтмана, модель Спрінгейта, модель Р. Лиса). Хоча орієнтація цих моделей на фактори рентабельності та ділової активності не завжди є виправданою. Адже, з одного боку збитковість підприємства і є свідченням загрози банкрутства, але це не означає, що підприємство обов'язково має збанкрутувати. З іншого боку висока рентабельність не виключає можливість банкрутства, адже може супроводжуватись незадовільними показниками ліквідності та фінансової стійкості, що є свідченням загрози банкрутства [2].

Найпопулярнішою західною моделлю є п'ятифакторна модель Альтмана, котра була опублікована вченим у 1968 році. Вона являє собою алгоритм інтегральної оцінки загрози банкрутства підприємства, заснований на комплексному обліку найважливіших показників, що діагностують кризовий фінансовий стан. На основі обстеження підприємств-банкрутів, Альтман визначив коефіцієнти значимості окремих факторів в інтегральній оцінці можливості банкрутства. Дана модель має такий вигляд:

$$Z = 1{,}2 \cdot X_1 + 1{,}4 \cdot X_2 + 3{,}3 \cdot X_3 + 0{,}6 \cdot X_4 + X_5. \quad (1)$$

де Z – інтегральний показник рівня загрози банкрутства;

X_1 – відношення оборотного капіталу до суми активів;

X_2 – відношення нерозподіленого прибутку до суми пасивів (рівень рентабельності капіталу);

X_3 – відношення операційного прибутку до суми пасивів (рівень прибутковості активів);

X_4 – відношення ринкової вартості акцій до заборгованості;

X_5 – відношення виручки до суми активів.

У результаті підрахунку Z – показника для конкретного підприємства робиться висновок:

Якщо Z < 1,81 – ймовірність банкрутства становить від 80 до 100%;

Якщо Z = 1,81-2,77 – середня ймовірність краху компанії від 35 до 50%;

Якщо Z = 2,77-2,99 – ймовірність банкрутства не велика від 15 до 20%;

Якщо Z > 2,99 – ситуація на підприємстві стабільна, ризик неплатоспроможності протягом найближчих двох років вкрай малий.

Точність прогнозу в цій моделі на горизонті одного року становить 95%, на два роки – 83%. Недолік цієї моделі в тому, що за допомогою даної методики можна розглядати лише стосовно великих компаній, які розмістили свої акції на фондовому ринку.

Інші моделі оцінки схильності підприємства до банкрутства орієнтовані на фактор фінансової стійкості, що пов'язано з фінансовою структурою підприємства, ліквідністю, залежністю підприємства від кредитів (модель Таффлера, логістична-модель Джеймса Олсона, модель В. Кромонова, показник діагностики платоспроможності Конана і Гольдера) [4].

У 1980 році Джеймс Олсон був першим, хто застосував метод логістичної регресії для створення моделі діагностики ризику банкрутства. Відповідно до цієї моделі обчислюється показник Z за такою формулою:

$$Z = -1{,}3 - 0{,}4 \cdot X_1 + 0{,}6 \cdot X_2 - 1{,}4 \cdot X_3 + 0{,}1 \cdot X_4 - 2{,}4 \cdot X_5 - 1{,}8 \cdot X_6 + 0{,}3 \cdot X_7 - 1{,}7 \cdot X_8 - 0{,}5 \cdot X_9 \quad (2)$$

де X_1 – натуральний логарифм відносини сукупних активів до індексу-дефлятора валового національного продукту;

X_2 – відношення сукупних зобов'язань до сукупних активів;

X_3 – відношення робочого капіталу до сукупних активів;

X_4 – відношення поточних зобов'язань до поточних активів;

X_5 – 1, якщо сукупні зобов'язання перевищують сукупні активи, якщо навпаки то дорівнює 0;

X_6 – відношення чистого прибутку до сукупних активів;

X_7 – відношення виручки від основної діяльності до сукупних зобов'язаннях;

X_8 – 1, якщо чистий прибуток була негативною останні два роки, якщо навпаки то показник дорівнює 0;

X_9 – відношення різниці між чистим прибутком в останньому звітному періоді і чистим прибутком в попередньому звітному періоді до суми чистого прибутку в останньому звітному періоді, взятої по модулю, і чистого прибутку в попередньому звітному періоді, взятому по модулю.

Показник Z використовуються для знаходження ймовірності ризику банкрутства за формулою логістичної регресії:

$$P = \frac{1}{1 + e^{-z}} \quad (3)$$

де P – ймовірність настання банкрутства (приймає значення від 0 до 1),

e – число Ейлера (дорівнює значенню 2,71828).

Недолік цієї моделі у відсутності «зони невизначеності», що властиві для даних моделей. Якщо оцінена ймовірність банкрутства приймає числове значення більше 0,5 то зазвичай робиться прогноз, що існує ймовірність банкрутства, а якщо менше або дорівнює цьому числу то відповідно не існує ймовірності настання банкрутства [6].

В якості загальних основних причин низької ефективності застосування закордонних моделей оцінки ризику банкрутства на прикладі вітчизняних підприємств можна виділити наступні:

1. Відмінності у вихідних даних, використовуваних для побудови моделей. Так моделі, представлені вище, були побудовані на основі вибірки закордонних підприємств з нормативними параметрами структури балансу та ефективності діяльності, відмінними від українських.

2. Відмінності в макроекономічній ситуації. коефіцієнти моделей для країн з розвиненою ринковою економікою застосовуються для країн з перехідною економікою.

Крім цього, важливо окремо відзначити, що в даній моделі не враховується галузева специфіка діяльності підприємств. Так, моделі, представлені вище, спочатку розроблялися як «універсальні», застосовуються для підприємств будь-яких галузей (відповідно, результативна вибірка з метою проведення дослідження їх ефективності сформована таким чином, щоб включати підприємства різних галузей).

Разом з тим, як показують численні дослідження оптимальні значення ключових показників фінансового стану значно варіюються для підприємств різних галузей. Як наслідок, коефі-

цієнти при показниках, включених в модель, також будуть різними в залежності від галузевої приналежності підприємства.

На сьогодні існує потреба в розробці вітчизняної моделі оцінки ймовірності банкрутства підприємства, котра давала достатньо точну оцінку стану підприємства і враховувала особливості вітчизняного ринку.

Серед вітчизняних моделей потрібно приділити увагу дискримінантній моделі О.О. Терещенка розробленій у 2003 році. Це універсальна модель, що включає 6 показників і побудована на основі даних 850 підприємств різних галузей.

Особливістю вказаної методики є те, що вона має дещо зміщені оцінки. У ній зроблено акцент на зменшенні помилкового віднесення фінансово неспроможних підприємств до групи стійких. Така асиметричність має на меті убезпечити інвестора від ризикового вкладання коштів, але знижує точність прогнозу в цілому [8].

Модель Терещенка визначається за формулою:

$$Z = 1,5 \cdot X_1 + 0,08 \cdot X_2 + 10 \cdot X_3 + 5 \cdot X_4 + 0,3 \cdot X_5 + 0,1 \cdot X_6 \quad (4)$$

де X_1 – відношення грошових надходжень до зобов'язань;

X_2 – відношення валюти балансу до зобов'язань;

X_3 – відношення чистого прибутку до середньорічної суми активів;

X_4 – відношення прибутку до виручки;

X_5 – відношення виробничих запасів до виручки;

X_6 – відношення виручки до основного капіталу.

Коли $Z > 2$ – банкрутство не загрожує, $1<Z<2$ – фінансова стійкість порушена, $0< Z<1$ – існує загроза банкрутства.

Недоліками даної моделі Терещенка є недостатнє обґрунтування критичних точок окремих показників, що призводить до неточності фіксування нормативів фінансових показників, а також те, що вона має широкий інтервал невизначеності, що в свою чергу зобов'язує проводити додатковий та більш поглиблений аналіз для визначення фінансової стійкості підприємства.

Також, варто приділити у вагу моделі А.В. Матвійчука котра була розроблена для українських підприємств із урахуванням специфіки економіки перехідного періоду та функціонування економічних суб'єктів у таких умовах, а тому найбільш адекватно характеризує існуючий фінансово-економічний стан підприємства.

Методика розрахунку даної моделі подана у формулі:

$$Z = 0,033 \cdot X_1 + 0,268 \cdot X_2 + 0,045 \cdot X_3 - 0,018 \cdot X_4 - 0,004 \cdot X_5 - 0,015 \cdot X_6 + 0,702 \cdot X_7 \quad (5)$$

де X_1 – коефіцієнт мобільності активів;

X_2 – коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості;

X_3 – коефіцієнт оборотності власного капіталу;

X_4 – коефіцієнт окупності активів;

X_5 – коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами;

X_6 – коефіцієнт концентрації залученого капіталу;

X_7 – коефіцієнт покриття боргів власним капіталом.

Якщо при застосуванні даної моделі для оцінки фінансового стану ми отримуємо значення Z, яке більше від 1,104, то це свідчить про задовільний фінансовий стан підприємства та низьку ймовірність його банкрутства. І чим вище значення Z, тим стійкішим є становище компанії. Якщо ж значення Z для підприємства виявилося меншим від 1,104, то виникає загроза фінансової кризи. З подальшим зменшенням показника Z імовірність банкрутства аналізованого підприємства збільшується [5].

Недоліком моделі Матвійчука є те, що вона створена з урахуванням специфіки функціонування банків, що може бути недостатньо об'єктивним для промислових підприємств. Виділення лише двох класів стану підприємства при побудові дискримінантної моделі не завжди достатньо для оцінки реальної фінансової ситуації.

Таким чином, для мінімізації ризику можливості банкрутства, враховуючи стан розвитку української економіки та реалії сьогодення, підприємствам для ефективної діяльності (виробничої, комерційної, фінансової) слід приділяти достатньо уваги діагностиці ризиків, використовуючи на практиці існуючи методики оцінки ймовірності банкрутства, кожна з яких має свої переваги та недоліки.

Висновки та пропозиції. Враховуючи вище викладене, за наявності всіх переваг застосування західних моделей в українських реаліях недоцільне, оскільки вони побудовані на основі вивчення поведінки компаній в умовах, що значно відрізняються від умов середовища в Україні. Вони не дозволяють отримати достатньо точний та об'єктивний результат, що зумовлено нестабільністю діяльності вітчизняних підприємств, невідповідністю балансової і ринкової вартості окремих активів, впливом інфляції та іншими чинниками. Тобто використання даних моделей на вітчизняних підприємствах не завжди є виправданим, адже вони дають точні результати лише для тих умов, для яких вони створені.

Для діагностики настання ризиків банкрутства на вітчизняних підприємствах можна застосовувати модель О.О. Терещенка та модель А.В. Матвійчука. Ці моделі найбільше відповідають вимогам сучасної української економіки але теж мають свої недоліки.

Ефективне використання розглянутих моделей потребує чіткого аналізу з урахуванням особливостей умов функціонування та форм власності суб'єктів господарювання.

Список літератури:

1. Ван Хорн Дж. К., Вахович Дж. М. Основы финансового менеджмента: монография [Текст] / Хорн Д. Ван, Д. Вахович / Пер. с англ. – 12-е изд. – М.: Издательский дом «Вильямс». – 2008. – 1232 с.
2. Василенко Л. П. Фінанси підприємства [Текст]: навч. посібник. Ч. 2 / Л. П. Василенко, Л. В. Гут. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2005. – 239 с.

3. Герасимчук З. В. Мирова угода як засіб попередження банкрутства [Текст] / З. В. Герасимчук // Економіст. – 2008. – № 7/9. – С. 88-90.
4. Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посібник. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2002. – 378 с.
5. Матвійчук А. В. Діагностика банкрутства підприємств [Текст] / А. В. Матвійчук // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 20-28.
6. Муратов Д. А. Logit-регресионые модели прогнозирования банкротства предприятий [Текст] / Д. А. Муратов // ИЦ РГУ нефти и газа. – 2011. –№ 3 (264). – С. 160-172.
7. Петленко Ю. С. Механізм банкрутства підприємств [Текст] / Ю. С. Петленко // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 67-72.
8. Терещенко О. О. Дискримінантна модель інтегральної оцінки фінансового стану підприємства [Текст] / О. О. Терещенко // Економіка України. – 2003. – № 8. – С. 38-45.

Кириченко О.П., Дранко С.В.
Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова

МЕТОДЫ И МОДЕЛИ ДИАГНОСТИКИ ВЕРОЯТНОСТИ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В данной статье проведен обзор методических аспектов, связанных с проведением процесса диагностики вероятного наступления банкротства предприятия. Дано обобщенное понятие диагностики деятельности хозяйствующих субъектов, а также перечень характерных особенностей процедуры диагностики. Исследована зарубежные и отечественные методы анализа вероятности наступления банкротства предприятия. Определены их преимущества, недостатки и возможность применения в украинской практике.
Ключевые слова: банкротство, модели определения вероятности банкротства, показатели вероятности банкротства.

Kyrychenko O.P., Dranko S.V.
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

DIAGNOSTIC METHODS AND MODELS OF PROBABILITY BANKRUPTCY

Summary
This article reviewed the methodological aspects related to the process of diagnosing the probability of bankruptcy. A generalization of the concept of diagnostics of economic entities, as well as a list of characteristics of the diagnostic procedures is done. It's studied foreign and domestic methods of analyzing the likelihood of bankruptcy. Identify their strengths, weaknesses and the ability to use the Ukrainian practice.
Keywords: bankruptcy, models determine the probability of bankruptcy, indexes probability of bankruptcy.

УДК 332.02

РІВЕНЬ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-СОЦІАЛЬНИЙ ФАКТОР МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Криворучко М.Ю.
Черкаський державний технологічний університет

Стаття присвячена емпіричній перевірці методичних засад інституціонально-соціальної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в Україні. Визначено напрямки аналізу міжрегіональної диференціації та його методика. Проаналізовано кореляційний зв'язок між промислово-ресурсною орієнтованістю регіональної економіки, міграцією населення, рівнем соціально-економічного розвитку регіонів і його диференціації, факторами інституціонального середовища, з однієї сторони, і рівнем злочинності, з іншої. На основі отриманих емпіричних даних побудована структурно-логічна форма інституціонально-соціальної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в Україні. Акцентовано увагу на перспективності дослідження впливу структурних і політико-правових факторів інституціонального середовища на міжрегіональну диференціацію.
Ключові слова: міжрегіональна конвергенція, соціально-економічний розвиток регіонів, рівень злочинності, інституціонально-соціальна модель, промислово-ресурсна орієнтованість регіональної економіки.

Постановка проблеми. Транзитивний етап розвитку української економіки визначає важливість інституціональної складової у національному і регіональному вимірі. Виклики, що постають перед Україною в процесі структурної перебудови господарського життя країни, стимулюють розробку науково-методичних засад міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізу впливу інституціональних факторів на рівень соціально-економічного розвитку країни присвячені праці вчених-економістів, серед яких варто виокремити Д. Акемоглу, Е. Глаесера, М. Градштайна, С. Джанкова, Д. Джонсона, С. Енгермана, Ф. Лопес-де-Сіланеса, Д. Норта, Р. ля Порта, Дж. Робінсона, К. Соколова, Р. Томаса, А. Шлайфера, П. Яреда [4-5; 9; 10; 12; 14-15]. Зазначені дослідники акцентують увагу на політико-правових детермінантах економічного зростання і розвитку. Ряд праць економістів присвячено проблематиці міжрегіональної диференціації, результати їх досліджень дозволяють проаналізувати конвергентно-дивергентні процеси регіонального розвитку, зосереджуючи увагу головним чином на економічних факторах [6-8; 11; 13].

В процесі розробки методичних засад скорочення міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку в Україні було акцентовано увагу на ключовому характері інституціонального середовища в процесі міжрегіональної конвергенції з виокремленням соціальної та структурної складової даного процесу [16-17].

Невирішена частина проблеми. Інституціональна природа викликів регіональному розвитку України визначає необхідність вибору інституціонально-соціального фактора з метою розробки моделі міжрегіональної конвергенції в рамках даного дослідження. Одним з факторів, що дозволяє оцінити інституціонально-соціальну складову розвитку регіонів України, є рівень злочинності. Інституціональна природа рівня злочинності не знайшла достатнього висвітлення в економічних дослідженнях, особливо це стосується регіональної економіки. Зазначені мірку-

Таблиця 1

Методика емпіричної перевірки положень інституціонально-соціальної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку [складено автором]

№ п/п	Напрямок аналізу	Формула	Позначення змінних регресії (y, x)
1	Міжрегіональний β-аналіз	$\log(g_{yi}) = a_0 + a_1 \log(y_{0i}) + \varepsilon$ $g_{yi} = \sqrt[n-1]{\frac{y_{ni}}{y_{0i}}}$	y – рівень злочинності, g – темп його зростання
2	Вплив обсягу промислового ринку, міграції населення, ресурсної орієнтованості регіональної економіки на рівень злочинності	$\log(y) = a_0 + a_1 x_1 + \varepsilon$	x – обсяг промислового ринку, міграція населення і ресурсна орієнтованість регіональної економіки; y – рівень злочинності
3	Вплив рівня злочинності на рівень соціально-економічного розвитку регіонів	$y = a_0 + a_1 x_1 + \varepsilon$	y – показник соціально-економічного розвитку регіонів; x – рівень злочинності
4	Вплив рівня злочинності на інституціональне середовище на національному рівні	$y = a_0 + a_1 x_1 + \varepsilon$	y – показник інституційного врядування і легкості ведення бізнесу; x – рівень злочинності
5	Вплив рівня злочинності на рівень міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку	$VAR(y) = a_0 + a_1 x_1 + \varepsilon$	VAR (y) – коефіцієнт варіації показника соціально-економічного розвитку; x – рівень злочинності

© Криворучко М.Ю., 2016

вання дозволяють стверджувати про необхідність дослідження впливу рівня злочинності на соціально-економічний розвиток регіонів і рівень його диференціації.

Мета статті. Метою статті є емпірична перевірка положень інституціонально-соціальної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку та побудова її структурно-логічної форми. З метою побудови зазначеної моделі в рамках даного дослідження необхідно виконати такі завдання: обрати показник, що відображає рівень злочинності; проаналізувати міжрегіональну динаміку рівня злочинності на основі β- і σ-аналізу; дослідити вплив розміру промислового ринку і міграції населення на рівень регіональної злочинності; проаналізувати вплив ресурсної орієнтації регіонального експорту на рівень злочинності; проаналізувати вплив рівня злочинності на показники соціально-економічного розвитку регіонів; дослідити вплив рівня злочинності на показники інституціонального середовища на національному рівні; проаналізувати вплив рівня злочинності на показники міжрегіональну диференціацію соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Методичні засади інституціонально-соціальної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку включають ряд положень: 1) негативний вплив ресурсно-промислової орієнтованості регіональної економіки і міграції населення на рівень злочинності; 2) негативний вплив рівня злочинності на рівень соціально-економічного розвитку регіонів; 3) позитивний вплив рівня злочинності на міжрегіональну диференціацію; 4) негативний вплив рівня злочинності на показники інституціонального середовища на національному рівні. Методичною основою даного дослідження є перевірка кореляції між досліджуваними змінними (див. табл. 1).

Регіональна статистика, що публікується Держкомстатом, містить інформацію про загальну кількість зареєстрованих злочинів в Україні в цілому і в розрізі регіонів [1]. З метою досягнення співмірності в оцінці рівня регіональної злочинності необхідно використати показник кількості зареєстрованих злочинів (випадків) на тис. чол. населення, що розраховується як відношення кількості злочинів за рік до середньорічної чисельності населення в регіоні.

З метою характеристики решти факторів, включених в таблицю 1, можна використати такі показники: обсяг промислового ринку – обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, ПРОМ (тис. грн.); міграція населення – міграційний приріст, МІГР (тис. чол.); ресурсна орієнтованість – частка корисних копалин (мінеральних продуктів, дорогоцінного або напівдорогоцінного каміння, дорогоцінних металів і виробів з них, недорогоцінних металів та виробів з них) в структурі регіонального експорту, ЕКСП (%).

В ролі соціально-економічних характеристик регіонів доцільно використати показники ВРП (млрд. грн.), ВРП на душу населення, ВРПд (тис. грн.), середньомісячний наявний дохід в розрахунку на одну особу (далі в тексті – наявний дохід на душу населення), НД (тис. грн.), середньомісячна заробітна плата в розрахунку на одного штатного працівника (далі в тексті – заробітна плата на одного штатного працівника), ЗП (тис. грн.). Зазначені соціально-економічні показники використовуються в аналізу в реальному вираженні. Дані показники обрано з метою аналізу в рамках даного дослідження, тому що ВРП і ВРП на душу населення є загальними соціально-економічними характеристиками регіонального розвитку, а наявний дохід на душу населення і заробітна плата на одного штатного працівника – показниками, що відображають дохідний аспект рівня життя населення регіонів України. Обрані показники дозволяють охарактеризувати ключові сторони соціально-економічного розвитку регіонів.

Інституційне врядування характеризується такими індикаторами: боротьба за корупцією (Control of Corruption – CC), діяльність уряду (Government Effectiveness – GE), забезпечення політичної стабільності (Political Stability – PS), регуляторна діяльність (Regulatory Quality – RQ), верховенства права (Rule of Law), підзвітність влади (Voice and Accountability – VA). Значення кожного показника коливається від 0 до 100, більше значення відповідає кращому сприйняттю суспільством діяльності влади у відповідній сфері [2]. З метою інституціональної характеристики організаційно-правового регулювання підприємницької діяльності доцільно використати показники БІЗН, БАНКР, КОНТ – показники наближеності до передової економіки в світі в рівні легкості відкриття бізнесу, виходу зі стану банкрутства і виконання контрактів відповідно (розраховується у відсотках, значення коливаються від 0 до 100) [3].

Дані Держкомстату дозволяють охопити період 2005-2013 років з метою аналізу даних в міжрегіональному розрізі. Критичними значеннями

Таблиця 2

Дані аналізу міжрегіональної β-конвергенції в рівні злочинності в Україні, 2005-2013 роки [розраховано автором]

Рік/показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005-2013	a_0=0,0103, a_1=0,0006	0,01	0,0001	0,003	t_0 = 5,7, t_{a1} = 0,05	171,5%
2005-2006	a_0=-0,0192, a_1=-0,0389	-0,22	0,048	1,3	t_0 = 3,2, t_{a1} = 0,9	91,0%
2006-2007	**a_0=-0,0807, a_1=0,0635**	**0,38**	**0,144**	**4,2**	**t_0 = 20,2, t_{a1} = 2,2**	**63,3%**
2007-2008	a_0=0,0133, a_1=-0,0280	-0,19	0,036	0,9	t_0 = 3,3, t_{a1} = 1,1	116,5%
2008-2009	a_0=0,0570, a_1=-0,0023	-0,01	0,0001	0,003	t_0 = 7,1, t_{a1} = 0,04	86,2%
2009-2010	a_0=0,0270,, a_1=0,0335	0,15	0,023	0,6	t_0 = 3,4, t_{a1} = 0,6	79,7%
2010-2011	a_0=-0,0177, a_1=0,0371	0,17	0,03	0,8	t_0 = 2,2, t_{a1} = 0,7	172,0%
2011-2012	a_0=-0,1229, a_1=0,0545	0,29	0,084	2,3	t_0 = 20,5, t_{a1} = 1,5	80,4%
2012-2013	**a_0=0,2772, a_1=-0,1736**	**-0,52**	**0,27**	**9,3**	**t_0 = 27,7, t_{a1} = 3,1**	**123,7%**

для кількості спостережень n = 27, кількості параметрів регресії m = 2, ступенів свободи $k_1 = 1$ і $k_2 = 25$ необхідно вважати: R = 0,5; d = 0,151; t = 2,06; F = 4,24; ε = 15%.

Результати аналізу вказують на відсутність β-конвергенції в міжрегіональній динаміці рівня злочинності в Україні протягом 2005-2013 років (див. табл. 2). Знак параметру a1 свідчить про загальну дивергенцію протягом аналізованого періоду. Разом з тим, статистичні характеристики моделі вказують на в цілому низький рівень її адекватності і практичної значимості; виключення становлять 2006-2007 і 2012-2013 роки, які можна охарактеризувати відповідно як періоди чіткої міжрегіональної дивергенції і конвергенції, проте рівень точності використаної аналітичної моделі досить низький для всіх років аналізованого періоду.

Результати σ-аналізу вказують на загальну тенденцію до дивергенції протягом 2005-2013 років (див. рис. 1). Значення коефіцієнта варіації коливалося від 0,31 до 0,39 п.п. протягом аналізованого періоду. Так, протягом 2005-2006 і 2008-2009 років міжрегіональна диференціація в рівні злочинності залишалася практично незмінною, про що свідчить значення коефіцієнта варіації в діапазоні 0,31-032 п.п. Періоди 2006-2007 і 2009-2012 років можна охарактеризувати як періоди міжрегіональної дивергенції в рівні злочинності, так як зростання коефіцієнта варіації склало відповідно 0,06 і 0,07 п.п. Періоди 2007-2008 і 2012-2013 років характеризуються конвергенцією, про що свідчить зменшення коефіцієнта варіації на 0,05 п.п. Необхідно зазначити, що 2005-2006 і 2008-2009 роки можна охарактеризувати як періоди з незначним рівнем міжрегіональної варіації в рівні злочинності (коефіцієнта варіації не перевищував загальноприйнятого значення 0,33 п.п. (33%)), інші роки аналізованого періоду характеризуються достатньо високим рівнем варіації.

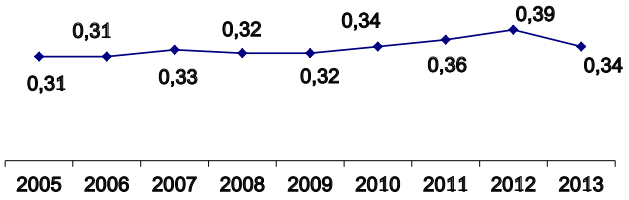

Рис. 1. Динаміка міжрегіональної варіації рівня злочинності в Україні, 2005-2013 роки [розраховано автором]

Результати аналізу динаміки рівня злочинності в регіонах України вказують на практично незмінний її характер у 2013 році порівняно з 2005 роком. Найвищий серед областей України (включаючи АР Крим) рівень злочинності у 2005 році зафіксовано у Запорізькій області (на рівні 15 злочинів на тис. чол. нас.), у 2013 році – у АР Крим і Луганській області (на рівні 17,6 злочинів на тис. чол.. нас.). Найнижчий рівень злочинності у 2005 і 2013 роках зафіксовано у Тернопільській області (відповідно на рівні 5,0 і 5,2 злочинів на тис. чол. нас.).

Окремої уваги заслуговує аналіз динаміки рівня злочинності в містах республіканського значення. У 2005 році кількість злочинів на тис. чол. нас. в містах Київ і Севастополь була орієнтовано на однаковому рівні (відповідно 12,2 і 12,4). У 2013 році в м. Київ було зафіксовано 16,7, а в м. Севастополь – 20,7 злочинів на тис. чол. нас. Таким чином, м. Севастополь став регіоном з найбільшим рівнем злочинності, продемонструвавши найвищі темпи його зростання протягом 2005-2013 років, а саме: загальний темп зростання протягом аналізованого періоду склав 167%, середньорічний – 106%.

Результати аналізу впливу розміру промислового ринку на міжрегіональний рівень злочинності в Україні вказують на його позитивний характер (див. табл. 3). Кореляційний зв'язок між рівнем злочинності і обсягом реалізованої промислової продукції на одну особу протягом аналізованого періоду можна охарактеризувати як помітний, лише для 2011-2012 років зв'язок між змінними є помірним. Статистичні характеристики обраної моделі дозволяють стверджувати про її адекватність, практичну значимість і точність, вона пояснює від 21,2% до 44,9% зміни в рівні злочинності протягом аналізованого періоду.

Таблиця 3

Статистичні характеристики моделі (2а) (незалежна змінна – ПРОМ) [розраховано автором]

Рік/ показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	a_0=0,8289 a_1=0,0155	0,67	0,449	20,4	t_0 = 37,7 t_{a1} = 4,2	9,0%
2006	a_0=0,7828 a_1=0,0119	0,63	0,397	16,5	t_0 = 35,6 t_{a1} = 3,9	9,7%
2007	a_0=0,7530 a_1=0,0096	0,62	0,384	15,6	t_0 = 31,4 t_{a1} = 3,8	11,0%
2008	a_0=0,7521 a_1=0,0067	0,58	0,336	12,7	t_0 = 31,3 t_{a1} = 3,5	11,1%
2009	a0=0,7823 a1=0,0093	0,64	0,41	17,4	t_0 = 32,6 t_{a1} = 3,9	10,1%
2010	a_0=0,8511 a_1=0,0065	0,59	0,348	13,3	t_0 = 32,7 t_{a1} = 3,5	10,1%
2011	a_0=0,8880 a_1=0,0043	0,47	0,221	7,1	t_0 = 29,6 t_{a1} = 2,6	11,5%
2012	a_0=0,8139 a_1=0,0043	0,46	0,212	6,4	t_0 = 25,4 t_{a1} = 2,5	13,9%
2013	a_0=0,9336 a_1=0,0043	0,50	0,25	8,3	t_0 = 33,3 t_{a1} = 2,7	10,5%

Результати аналізу впливу міграції на міжрегіональний рівень злочинності вказують на його позитивний, проте несуттєвий характер (див. табл. 4). Статистичні характеристики моделі (2б) вказують на низький рівень її адекватності і практичної значимості.

Результати аналізу впливу ресурсної орієнтованості регіонального експорту на міжрегіональний рівень злочинності вказують на позитивний характер кореляційного зв'язку між зазначеними змінними протягом 2006-2013 років (див. табл. 5). Статистичні характеристики моделі (2в) вказують на помітний зв'язок між рівнем злочинності і ресурсною орієнтацією експорту на міжрегіональному рівні в Україні протягом аналізованого періоду, за даними 2009 року цей зв'язок можна охарактеризувати як помірний. Обрана емпі-

рична модель має високий рівень адекватності, практичної значимості і точності, вона пояснює від 23,0% до 41,0% зміни рівня злочинності зміною частки експортованих корисних копалин.

Таблиця 4

Статистичні характеристики моделі (2б) (незалежна змінна – МІГР) [розраховано автором]

Рік/ показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	a_0=0,9474 a_1=0,0060	0,28	0,078	2,1	t_0 = 33,8 t_{a1} = 0,14	12,3%
2006	a_0=0,8890 a_1=0,0067	0,29	0,084	2,3	t_0 = 34,2 t_{a1} = 1,5	12,2%
2007	a_0=0,8649 a_1=0,0056	0,22	0,048	1,2	t_0 = 28,8 t_{a1} = 1,1	14,2%
2008	a_0=0,8534 a_1=0,0064	0,23	0,053	1,4	t_0 = 30,5 t_{a1} = 1,1	14,0%
2009	a_0=0,9060 a_1=0,0120	0,28	0,078	2,1	t_0 = 30,2 t_{a1} = 1,4	13,4%
2010	a_0=0,9593 a_1=0,0173	0,29	0,084	2,3	t_0 = 32,0 t_{a1} = 1,5	13,3%
2011	a_0=0,9785 a_1=0,0133	0,23	0,053	1,4	t_0 = 28,8 t_{a1} = 1,1	14,3%
2012	a_0=0,8949 a_1=0,0100	0,33	0,109	3,1	t_0 = 26,3 t_{a1} = 1,7	15,5%
2013	a_0=1,0243 a_1=0,0096	0,28	0,078	2,1	t_0 = 34,1 t_{a1} = 1,4	12,6%

Таблиця 5

Статистичні характеристики моделі (2в) (незалежна змінна – ЕКСП) [розраховано автором]

Рік/ показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2006	a_0=0,8188 a_1=0,0036	0,64	0,41	17,4	t_0 = 37,2 t_{a1} = 3,9	9,6%
2007	a_0=0,7979 a_1=0,0039	0,62	0,384	15,6	t_0 = 33,3 t_{a1} = 3,8	11,4%
2008	a_0=0,7938 a_1=0,0033	0,56	0,314	11,4	t_0 = 33,1 t_{a1} = 3,3	11,8%
2009	a_0=0,8592 a_1=0,0029	0,48	0,23	7,5	t_0 = 33,1 t_{a1} = 2,7	12,2%
2010	a_0=0,9071 a_1=0,0038	0,57	0,325	12,0	t_0 = 34,9 t_{a1} = 3,4	10,7%
2011	a_0=0,9283 a_1=0,0035	0,51	0,26	8,8	t_0 = 30,9 t_{a1} = 11,7	11,9%
2012	a_0=0,8568 a_1=0,0041	0,51	0,26	8,8	t_0 = 26,8 t_{a1} = 2,8	14,5%
2013	a_0=0,9795 a_1=0,0038	0,56	0,314	11,4	t_0 = 37,7 t_{a1} = 3,3	10,7%

Узагальнення результатів аналізу інституціонально-соціальної моделі (формула 2) дозволяє дійти висновку, що суперечить припущенню щодо негативного кореляційного зв'язку між розміром промислового ринку, міграцією, ресурсною орієнтованістю регіональної економіки і рівнем злочинності.

Результати аналізу статистичних характеристик моделі (3а) вказують на наявність слабкого (2011-2013), помірного (2006-2008, 2010) і помітного (2005, 2009) зв'язку між ВРП і рівнем злочинності протягом аналізованого періоду (див. табл. 6). Разом з тим, значення похибки апроксимації значно перевищує критичний рівень ε = 15%, можна зробити висновок про неточність обраної моделі для аналізу зв'язку між зазначеними змінними.

Таблиця 6

Статистичні характеристики моделі (3а) (залежна змінна – ВРП) [розраховано автором]

Рік/ показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	a_0=-9,6764 a_1=2,6231	0,5	0,25	8,3	t_0 = 3,5 t_{a1} = 2,8	85,6%
2006	a_0=-10,7258 a_1=3,5213	0,47	0,221	7,1	t_0 = 3,1 t_{a1} = 2,6	87,0%
2007	a_0=-7,7324 a_1=3,9197	0,41	0,168	5,1	t_0 = 1,7 t_{a1} = 2,1	92,6%
2008	a_0=-8,8997 a_1=4,9428	0,40	0,16	4,8	t_0 = 1,5 t_{a1} = 2,1	95,9%
2009	a_0=-18,5977 a_1=5,6393	0,50	0,25	8,3	t_0 = 3,3 t_{a1} = 2,8	98,1%
2010	a_0=-15,1228 a_1=5,2271	0,45	0,203	6,4	t_0 = 2,1 t_{a1} = 2,4	92,7%
2011	a_0=0,3408 a_1=4,3997	0,36	0,13	3,7	t_0 = 0,04 t_{a1} = 1,8	96,9%
2012	a_0=4,8528 a_1=5,4939	0,34	0,116	3,3	t_0 = 0,4 t_{a1} = 1,7	97,9%
2013	a_0=-10,7038 a_1=5,7908	0,37	0,137	4,0	t_0 = 0,9 t_{a1} = 2,0	95,6%

Результати аналізу статистичних характеристик моделі (3б) вказують на наявність слабкого (2011-2012), помірного (2006-2008, 2010) і помітного (2005, 2009, 2013) зв'язку між подушним ВРП і рівнем злочинності (див. табл. 7). Рівень точності моделі (3б) вищий, ніж моделі (3а), проте він перевищує критичне значення, це дозволяє зробити висновок про неточність обраної моделі для аналізу кореляційного зв'язку між зазначеними змінними.

Таблиця 7

Статистичні характеристики моделі (3б) (залежна змінна – ВРПд) [розраховано автором]

Рік/ показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	a_0=0,9353 a_1=0,6957	0,49	0,24	7,9	t_0 = 1,3 t_{a1} = 2,7	21,1%
2006	a_0=1,1324 a_1=0,9775	0,48	0,23	7,5	t_0 = 1,2 t_{a1} = 2,6	22,4%
2007	a_0=2,7541 a_1=1,1103	0,43	0,185	5,7	t_0 = 2,2 t_{a1} = 2,3	24,6%
2008	a_0=3,2526 a_1=1,4652	0,44	0,194	6,0	t_0 = 2,1 t_{a1} = 2,4	24,0%
2009	a_0=1,0401 a_1=1,6526	0,53	0,281	9,8	t_0 = 0,7 t_{a1} = 3,0	24,9%
2010	a_0=4,7037 a_1=1,4114	0,45	0,203	6,4	t0 = 2,4 t_{a1} = 2,4	25,6%
2011	a_0=10,7811 a_1=1,2426	0,39	0,152	4,5	t_0 = 4,6 t_{a1} = 2,02	26,3%
2012	a_0=13,7446 a_1=1,5738	0,36	0,13	3,7	t_0 = 4,6 t_{a1} = 1,9	26,7%
2013	a_0=8,2281 a_1=1,7992	0,42	0,176	5,3	t_0 = 2,5 t_{a1} = 2,2	26,2%

Результати аналізу статистичних характеристик моделі (3в) вказують на наявність слаб-

кого (2011), помірного (2006-2008, 2010) і помітного (2005, 2009, 2013) зв'язку між рівнем наявного доходу і злочинності (див. табл. 8). Статистичні характеристики моделі (3в) вказують на адекватність і практичну значимість обраної аналітичної форми залежності між зазначеними змінними протягом аналізованого періоду; виключення становить 2011 рік, для якого характеристики обраної моделі вказують на несуттєвий характер зв'язку між змінними. Інтерпретація моделі дозволяє визначити, що зростання міжрегіонального рівня злочинності на 1 випадок на тис. чол. населення має наслідком зростання середньомісячного наявного доходу у розрахунку на одну особу на 178,6-847,0 грн.

Таблиця 8

Статистичні характеристики моделі (3в) (залежна змінна – НД) [розраховано автором]

Рік/ показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	a_0=3,7963 a_1=0,1786	0,52	0,27	9,3	t_0 = 21,1 t_{a1} = 2,9	7,8%
2006	a_0=4,7190 a_1=0,2366	0,45	0,203	6,4	t_0 = 19,7 t_{a1} = 2,5	8,1%
2007	a_0=5,9506 a_1=0,2892	0,46	0,212	7,4	t_0 = 19,8 t_{a1} = 2,5	9,4%
2008	a_0=7,4231 a_1=0,4110	0,43	0,185	5,7	t_0 = 16,9 t_{a1} = 2,3	9,9%
2009	a_0=7,0220 a_1=0,5692	0,55	0,303	10,9	t_0 = 14,0 t_{a1} = 3,2	11,3%
2010	a_0=10,6377 a_1=0,5231	0,44	0,194	6,0	t_0 = 14,4 t_{a1} = 2,3	10,2%
2011	a_0=14,5969 a_1=0,4638	0,38	0,144	4,2	t_0 = 16,2 t_{a1} = 2,0	10,6%
2012	a_0=17,1459 a_1=0,7125	0,40	0,16	4,8	t_0 = 14,3 t_{a1} = 2,08	10,9%
2013	a_0=14,9986 a_1=0,8470	0,50	0,25	8,3	t_0 = 12,5 t_{a1} = 2,8	11,0%

Таблиця 9

Статистичні характеристики моделі (3г) [розраховано автором]

Рік/ показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
2005	a_0=0,3936 a_1=0,0289	0,59	0,384	24,7	t_0 = 16,4 t_{a1} = 3,5	11,7%
2006	a_0=0,5762 a_1=0,0346	0,51	0,26	8,8	t_0 = 19,2 t_{a1} = 2,9	10,2%
2007	a_0=0,7363 a_1=0,0394	0,47	0,221	7,1	t_0 = 18,4 t_{a1} = 2,6	11,0%
2008	a_0=0,9678 a_1=0,0484	0,43	0,185	5,7	t_0 = 18,6 t_{a1} = 2,3	9,3%
2009	a_0=1,0304 a_1=0,0584	0,56	0,314	11,4	t_0 = 20,6 t_{a1} = 3,3	9,2%
2010	a_0=1,3519 a_1=0,0467	0,51	0,26	8,8	t_0 = 25,0 t_{a1} = 2,9	8,7%
2011	a_0=1,6776 a_1=0,0473	0,46	0,212	6,7	t_0 = 23,3 t_{a1} = 2,5	9,6%
2012	a_0=2,0796 a_1=0,0585	0,46	0,212	6,7	t_0 = 24,8 t_{a1} = 2,4	9,6%
2013	a_0=2,1914 a_1=0,0660	0,53	0,281	9,8	t_0 = 24,9 t_{a1} = 3,0	8,4%

Результати аналізу статистичних характеристик моделі (3г) вказують на присутність помірного (2007-2008, 2011-2012) і помітного (2005-2006, 2009-2010, 2013) зв'язку між рівнем заробітної плати і злочинності (див. табл. 9). Статистичні характеристики моделі вказують на її адекватність і практичну значимість. Значення похибки апроксимації свідчить про високий рівень точності обраної аналітичної форми залежності зазначених змінних. Інтерпретація моделі дозволяє визначити, що зростання рівня злочинності на 1 випадок на тис. нас. призведе до зростання рівня середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника в міжрегіональному вимірі на 28,9-66,0 грн.

Узагальнення вищенаведеного дозволяє дійти висновку щодо позитивного характеру впливу рівня злочинності на показники соціально-економічного розвитку в міжрегіональному вимірі в Україні протягом 2005-2013 років. Найбільший рівень адекватності, практичної значимості і точності в обраній аналітичній формі залежності досягається в моделях (3в) і (3г): останні пояснюють відповідно 14,4-30,3% і 18,5-38,4% зміни в значенні наявного доходу і заробітної плати зміною рівня злочинності.

Дослідження впливу рівня злочинності на індикатори інституціонального врядування визначає необхідність загальної характеристики рівня злочинності на національному рівні в Україні.

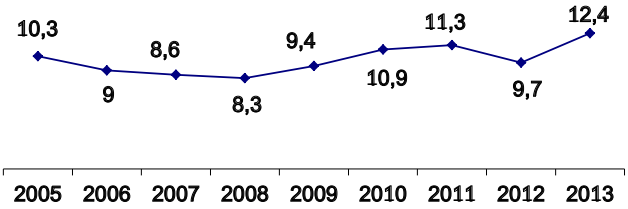

Рис. 2. Динаміка рівня злочинності в Україні, випадків на тис. чол. нас., 2005-2013 [розраховано автором]

Аналіз динаміки рівня злочинності в Україні дозволяє дійти висновку щодо її змінного характеру протягом 2005-2013 років (див. рис. 2). Періоди 2005-2008 і 2011-2012 років можна охарактеризувати як періоди зниження рівня злочинності, 2008-2011, 2012-2013 років – як періоди його зростання. Варто зазначити, що найвищий рівень злочинності (12,4 випадків на тис. чол. нас.) був зафіксований у 2013 році, найнижчий (8,3 випадків на тис. чол. нас.) – у 2008 році при середньому рівні 10,0 випадків на тис. чол. нас. протягом аналізованого періоду.

Аналіз впливу рівня злочинності на індикатори інституційного врядування передбачає використання формули (4). Дані Держкомстату і Світового банку дозволяють охопити період 2005-2013 років для аналізованих показників, критичними значеннями для кількості спостережень n = 9, кількості параметрів регресії m = 2, ступенів свободи k_1 = 1 і k_2 = 7, критичними значеннями статистичних характеристик необхідно вважати: R = 0,67; d = 0,444; t = 2,365; F = 5,59; ε = 15%.

Результати аналізу впливу рівня злочинності на показники інституціонального врядування в Україні вказують на негативний характер такого впливу протягом 2005-2013 років (див. табл. 10). Протягом аналізованого періоду рівень злочинності справляв найбільший вплив на показник

Таблиця 10

Статистичні характеристики впливу рівня злочинності на індикатори інституційного врядування в Україні, 2005-2013 роки [розраховано автором]

Залежна змінна	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
CC	a_0=45,6523, a_1=-2,5403	-0,57	0,325	3,4	t_0 = 23,3, t_{a1} = 1,7	5,6%
GE	a_0=33,8180, a_1=-0,5391	-0,15	0,023	0,2	t_0 = 18,3, t_{a1} = 0,4	14,3%
PS	a_0=80,1924, a_1=-4,0059	-0,65	0,423	5,1	t_0 = 31,4, t_{a1} = 2,04	4,6%
RQ	a_0=42,3591, a_1=-0,0259	-0,51	0,26	2,5	t_0 = 45,8, t_{a1} = 1,4	6,0%
RL	a_0=35,1684, a_1=-0,9746	-0,66	0,436	5,4	t_0 = 59,4, t_{a1} = 2,14	4,2%
VA	**a_0=69,0825, a_1=-2,4265**	**-0,72**	**0,518**	**7,5**	**t_0 = 56,5, t_{a1} = 2,581**	**5,6%**
БІЗН	a_0=23,5541, a_1=4,7176	0,68	0,462	6,0	t_0 = 8,6, t_{a1} = 2,238	7,6%
БАНКР	a_0=10,4875, a_1=-0,1100	-0,31	0,096	0,7	t_0 = 64,4, t_{a1} = 0,9	4,2%
КОНТР	a_0=67,3765, a_1=0,0057	0,01	0,0001	0,001	t_0 = 227,4, t_{a1} = 0,03	0,8%

VA, це дозволяє стверджувати про те, що рівень злочинності на національному рівні найбільше відображається в сприйнятті суспільством підзвітності і відповідальності влади.

Таблиця 11

Статистичні характеристики впливу рівня злочинності на варіацію показників соціально-економічного розвитку в Україні, 2005-2013 роки [розраховано автором]

Залежна змінна	a_0, a_1	r	d	F	t	ε
VAR (ВРП)	a_0=1,0285 a_1=0,0020	0,1	0,01	0,1	t_0 = 69,4 t_{a1} = 0,2	0,7%
VAR (ВРПд)	a_0=0,5955 a_1=-0,0035	-0,20	0,04	0,3	t_0 = 80,4 t_{a1} = 0,6	2,9%
VAR (НД)	a_0=0,1052 a_1=0,0125	0,53	0,281	2,7	t_0 = 9,5 t_{a1} = 1,4	9,2%
VAR (ЗП)	**a_0=0,2899 a_1=-0,099**	**-0,73**	**0,533**	**8,0**	**t_0 = 78,3 t_{a1} = 3,5**	**4,4%**

Статистичні характеристики моделі вказують на її адекватність, практичну значимість і точність. Інтерпретація моделі дозволяє визначити, що зростання рівня злочинності на національному рівні на 1 випадок на тис. чол. нас. матиме наслідком зниження показника VA (рівень сприйняття суспільством підзвітності і відповідальності влади) на 2,4%. Статистичні характеристики моделі, де в якості залежної змінної використовуються інші показники інституційного врядування (включаючи PS і RL), вказують на низький рівень її адекватності і практичної значимості.

Результати аналізу впливу рівня злочинності на ключові індикатори ведення бізнесу в Україні вказують на його незначний і протилежний характер. Рівень адекватності моделі і значущості кореляційного зв'язку, де показник легкості відкриття власної справи використовується в якості залежної змінної, можна охарактеризувати як високий, проте значення критерію Стюдента для даної моделі (t = 2,238) нижчий критичного рівня t = 2,365 для даної кількості спостережень і параметрів регресії.

Аналіз впливу рівня злочинності на міжрегіональну варіацію показників соціально-економічного розвитку здійснюється за формулою (5). Результати аналізу суперечать початковому припущенню щодо позитивного характеру зв'язку між змінними (див. табл. 11).

Статистичні характеристики моделі (5) задовольняють умовам адекватності, практичної значимості і точності економічних моделей при використанні коефіцієнта варіації заробітної плати в якості залежної змінної: 53,3, % зміни зазначеного коефіцієнта пояснюється зміною рівня злочинності. Інтерпретація моделі дозволяє визначити, що зростання рівня злочинності на 1 випадок на тис. чол. населення матиме наслідком скорочення коефіцієнта міжрегіональної варіації середньомісячної заробітної плати в розрахунку на одного штатного працівника на 0,1 п.п.

Узагальнення результатів дослідження ролі рівня злочинності як інституціонально-соціального фактора регіонального розвитку спростовує початкове припущення щодо негативного характеру зв'язку між рівнем злочинності і рівнем промислового виробництва в міжрегіональних відносинах в Україні (див. рис. 3).

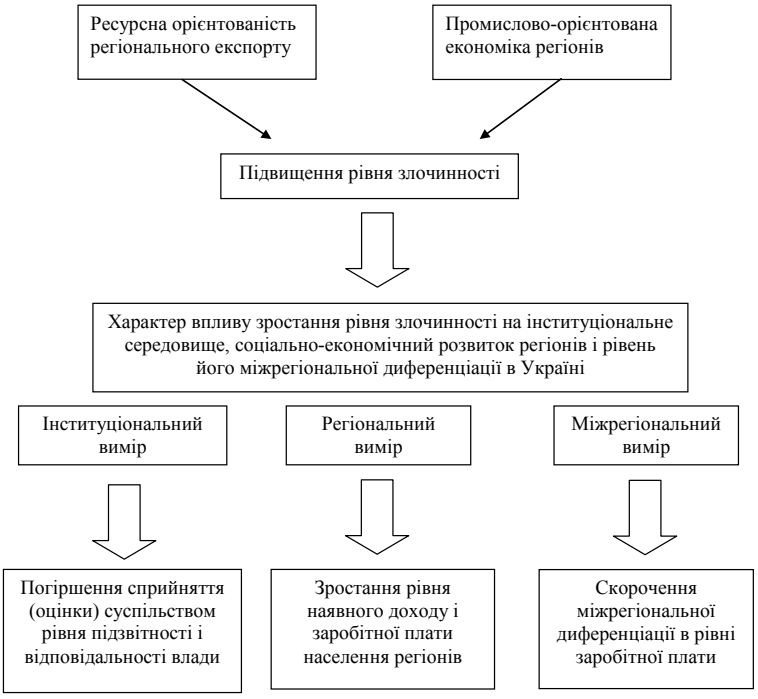

Рис. 3. Структурно-логічна форма інституціонально-соціальної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в Україні

Ресурсна орієнтованість регіонального експорту, сприяє підвищенню рівня регіонально злочинності. Результати аналізу вказують на позитивний характер впливу обсягу промислового ринку і міграції населення на міжрегіональний рівень злочинності в Україні, проте емпірична перевірка підтверджує суттєвий характер впливу лише обсягу промислового ринку. Це дозволяє стверджувати, що наявність покладів корисних копалин і їх використання в процесі виробництва створює несприятливе в соціальному вимірі інституціональне середовище, яке в свою чергу позитивно корелюється з підвищенням рівня показників рівня життя населення регіонів України.

Висновки. Результати емпіричної перевірки підтверджують методичні положення інституціонально-соціальної моделі міжрегіональної конвергенції лише в частині інституціонального (національного) виміру, а саме вказують на погіршення сприйняття суспільством рівня підзвітності і відповідальності влади як наслідок зростання рівня злочинності. Всі інші положення не знайшли емпіричного підтвердження, що слугує достатньою підставою для переосмислення ролі рівня злочинності як інституціонально-соціального фактора: обрання соціальної основи для інституціональних змін може мати наслідком міжрегіональну конвергенцію в рівні певного показника соціально-економічного розвитку і зростання рівня життя населення, водночас не забезпечуючи нормалізацію функціонування інституціонального середовища в країні.

Дана суперечливість вказує на складність вибору соціального фактору для інституціональної моделі міжрегіональної конвергенції, окреслюючи необхідність використання інших показників соціального розвитку в галузі інституціонально-соціального аналізу як напрямок перспективних досліджень інституціональної основи міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку.

Подальший розвиток досліджень в галузі розробки методичних засад інституціональної моделі міжрегіональної конвергенції можуть бути спрямовані на пошук відмінних від рівня злочинності інституціонально-соціальних факторів регіонального розвитку. Окрім того, обрана в рамках даного дослідження методична основа інституціональної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку передбачає також аналіз структурного аспекту інституціональних змін в національній і регіональній економіці, також перспективним є дослідження впливу політико-правових аспектів функціонування національної і регіональної економіки на рівень міжрегіональної диференціації.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.ukrstat.gov.ua
2. Звіт Світового банку з інституційного врядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home
3. Звіт Світового банку з інституційних факторів підприємництва в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine
4. Acemoglu D., Johnson S. (2005) 'Unbundling Institutions', Journal of Political Economy, 113 pp. 949-995.
5. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J., Yared P. (2005) 'Income and Democracy', CEPR discussion Paper № 5273.
6. Barro R., Sala-i-Martin X. (1991) 'Convergence across States and Regions' Brookings Papers on Economic Activity. 1 pp. 107-182.
7. Barro R., Sala-i-Martin X. (1992) 'Convergence', Journal of Political Economy. 100 (2) pp. 223-251.
8. Ciurea I. (2012) 'Economic Disparities between EU States and Regions' Economics and European Economic Policies. 9 (15) pp. 39-50.
9. Djankov S., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer, A. (2003) 'Courts', Quarterly Journal of Economics, 118 pp. 453-517.
10. Engerman S., Sokoloff K. (2000) 'History Lessons: Institutions, Factor Endowments, and the Paths of Development in the New World', Journal of Economic Perspective, 14 pp. 217-232.
11. Gächter M., Riedl A., Ritzberger-Grünwald D. (2013) 'Business Cycle Convergence or Decoupling?' BOFIT Discussion Paper 3/2013.
12. Glaeser E., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer, A. (2004) 'Do Institutions Cause Growth?', Journal of Economic Growth, 9 pp. 271-303.
13. Gligoric M. (2014) 'Paths of Income Convergence between Country Pairs within Europe', Economic Annals, LIX (201) pp. 123-155
14. Gradstein M. (2008) 'Institutional Traps and Economic Growth', International Economic Review, 49 (3) pp. 1043-1066.
15. North D., Thomas R. (1973) The Rise of the Western World: A New Economic History. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
16. Криворучко М. Ю. Методологічні засади скорочення регіональної диференціації в контексті євроінтеграції / М. Ю. Криворучко // Зб. наук. пр. ЧДТУ. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 37. – Ч. ІІ. – С. 140-154.
17. Криворучко М. Ю. Теоретико-методологічні засади інституціональної моделі міжрегіональної конвергенції соціально-економічного розвитку в умовах євроінтеграції / М. Ю. Криворучко // Молодий вчений. – 2016. – 1 (28) (стаття надіслана для публікації).

Криворучко М.Ю.
Черкасский государственный технологический университет

УРОВЕНЬ ПРЕСТУПНОСТИ КАК ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-СОЦИАЛЬНЫЙ ФАКТОР МЕЖРЕГИОНАЛЬНОЙ КОНВЕРГЕНЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена эмпирической проверке методических положений институционально-социальной модели межрегиональной конвергенции социально-экономического развития в Украине. Определены направления анализа межрегиональной дифференциации и его методика. Проанализирована корреляционная связь между промышленно-ресурсной ориентированностью региональной экономики, миграцией населения, уровнем социально-экономического развития регионов и его дифференциации, факторами институциональной среды, с одной стороны, и уровнем преступности, с другой. На основании полученных эмпирических данных построена структурно-логическая форма институционально-социальной модели межрегиональной конвергенции социально-экономического развития в Украине. Акцентировано внимание на перспективности исследования влияния структурных и политико-правовых факторов институциональной среды на межрегиональную дифференциацию.
Ключевые слова: межрегиональная конвергенция, социально-экономическое развитие регионов, уровень преступности, институционально-социальная модель, промышленно-ресурсная ориентированность региональной экономики.

Kryvoruchko M.Y.
Cherkassy State Technological University

CRIME RATE AS INSTITUTIONAL-SOCIAL FACTOR OF INTERREGIONAL CONVERGENCE IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
The article examines methodical foundations of the institutional-social model of interregional convergence in socio-economic development in Ukraine. We determine direction of analysis and its methods. We analyze correlation between production and resource-oriented structure of regional economy, migration, regional socio-economic development and its differentiation, and institutional factors, on one side, and crime rate, on another side. Research outcome allows one developing structural and logical form of the institutional-social model of interregional convergence in socio-economic development in Ukraine. The attention is drawn to perspectives of researching influence of structural, political, and legal factors of institutional environment on interregional differentiation.
Keywords: interregional convergence, regional socio-economic development, crime rate, institutional-social model, production and resource-oriented structure of regional economy.

УДК 658.012.4:504(075.8)

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК НОВИЙ ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ

Мазур К.В., Ніцпан І.А.
Вінницький національний аграрний університет

Розглянуто питання підвищення ефективності впровадження системи екологічного менеджменту на підприємствах в умовах ринкової економіки. Удосконалено механізм управління підприємством на основі впровадження екологічного менеджменту. Обґрунтовано місце, завдання і стадії екологічного менеджменту в системі інтегрованого еколого-економічного управління.
Ключові слова: екологічний менеджмент, екологічна політика, міжнародний стандарт ISO 14000, природокористування, природоохоронна діяльність.

Постановка проблеми. Екологічну ситуацію в Україні вже давно характеризують як кризову. Впродовж тривалого часу відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості. Відхід від традиційно»ресурсної і споживацької» стратегії

© Мазур К.В., Ніцпан І.А., 2016

розвитку потребує зміни поведінки суспільства, розроблення нових концепцій державного управління й підприємницької діяльності, оскільки розбалансованість функцій використання природного капіталу та його відтворення призвела до широкомасштабних деструктивних процесів, які становлять реальну загрозу для здоров'я людини і розвитку суспільства.

Останніми десятиліттями з'явилися нові наукові напрями, які генерують в собі як класичні вчення, так і новітні уявлення про людину, суспільство і природу та їх співіснування. Одним із таких напрямів є екологічний менеджмент, який на сьогодні вже є своєрідною ідеологією управління виробничою діяльністю, оскільки пропонує дієвий інструментарій для розв'язання поточних та попередження виникнення нових еколого-економічних проблем виробництва [2, с. 308].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну і методологічну основу дослідження системи екологічного менеджменту складають праці українських та зарубіжних вчених. Важливе значення мали праці Н. Пахомової, К. Ріхтера, А. Садєкова, О. Балацького, Т. Галушкіної та інших вчених, присвячені вивченню екологічного менеджменту як типу управління сучасним підприємством, а також роботи В. О. Паламарчука, Г. В. Черевка, М. І. Яцківа, І. Г. Яремчука та ін., що розкривають економічний механізм природокористування.

Не зважаючи на те, що в наукових дослідженнях висвітлюються питання екологічного менеджменту, деякі аспекти застосування екологічного менеджменту все ж залишаються мало дослідженими та недостатньо висвітленими в економічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Екологічний менеджмент стає не тільки складовою системи менеджменту, але й відіграє першочергову роль в цій системі, так як інші складові базуються на принципах екологічного менеджменту.

Термін «екологічний менеджмент» трактується переважно в таких значеннях, як: діяльність громадських екологічних організацій; сукупність заходів, методів і засобів управління природоохоронною діяльністю підприємства; система управління окремим природним комплексом, що підлягає особливій охороні; частина загальної системи управління, що включає організаційну структуру, діяльність з планування, обов'язки, відповідальність, досвід, методи, методики, процеси і ресурси для формування, здійснення, аналізу та актуалізації екологічної політики конкретної організації [5, с. 227].

Екологічний менеджмент створювався в передових країнах з ринковою економікою для досягнення паритету між економічними інтересами виробника та екологосоціальними потребами суспільства.

Основними ознаками екологічного менеджменту є [4, с. 9]:

1) він є складовою загальної системи екологічного управління,

2) він є системою ринкового управління довкіллям,

3) його дія обмежується на територіальному ієрархічному рівні в рамках регіону, корпорації, підприємств в сферах з ринковими відносинами, насамперед, виробничій.

Підприємство є першим та найбільш важливим елементом, що впливає на забруднення та деградацію довкілля у господарчій діяльності людини. Екоменеджмент тісно пов'язаний із стратегією підприємства. Стратегією сучасного підприємства є досягнення необхідних темпів економічного розвитку, зростання обсягів виробництва, одержання прибутку в умовах жорсткої конкурентної боротьби на зовнішніх та внутрішніх ринках.

Розглянемо місце екологічного менеджменту на підприємстві на рис. 1.

До особливостей екологічного менеджменту підприємства можна віднести: організаційну структуру, що здійснює екологічний менеджмент на підприємстві; екологічну політику підприємства; фінансування природоохоронних заходів; виробничий екологічний моніторинг; розповсюдження екологічної інформації.

Відсутність ефективної системи управління в сфері охорони навколишнього природного середовища та занадто повільне, ніж очікувалося,

Рис. 1. Місце екологічного маркетингу в системі еколого-економічного управління підприємством [3, с. 42]

проведення структурних реформ і модернізації технологічних процесів в умовах зростання національної економіки призводить до збільшення рівня забруднення та зумовлює підтримку старих, неефективних підходів до використання енергетичних і природних ресурсів.

Вирішальне значення у впровадженні системи екологічного менеджменту на підприємствах відіграє екологічний аудит, що передбачає проведення комплексного екологічного аудиту виробничої системи, фінансової діяльності та відповідності. Рекомендації первинного екологічного аудиту підприємства є визначальними для реалізації всіх подальших етапів упровадження системи екологічного менеджменту та змісту спеціалізованих внутрішніх екологічних документів: програми щодо проектування та впровадження екологічного менеджменту, настанови з системи екологічного менеджменту, внутрішніх екологічних регламентів підприємства тощо [6, с. 75].

Ефективність системи екологічного менеджменту підприємства буде досягнуто лише за умови активної підтримки з боку вищого керівництва та участі всього персоналу у налагодженні екологічно свідомої й відповідальної діяльності. Керівники своїм особистим прикладом повинні демонструвати зацікавленість у вирішенні питань безпеки та охорони навколишнього середовища, підвищуючи навички й знання в процесі навчання та практичної роботи, забезпечувати двосторонній обмін інформацією з працівниками, формувати та стимулювати позитивне відношення персоналу до проблем навколишнього середовища.

Підприємства, що практикують екологічний менеджмент одержуватимуть ряд істотних переваг. Результати впровадження системи екологічного менеджменту підприємств: скорочення споживання на одиницю продукції сировини, води, енергії; зменшення виробничих і експлуатаційних витрат; поліпшення якості продукції і виробничих процесів; забезпечення безперебійності виробництва; зменшення обсягу довгострокових зобов'язань підприємства щодо ліквідації збитку, нанесеного навколишньому середовищу; підприємства, що впровадили систему екологічного менеджменту, визнаною на міжнародному рівні, більш конкурентоспроможні на ринку [2, с. 309].

Ураховуючи всезростаюче значення екологічного менеджменту його розробка і впровадження, як зазначається в міжнародному стандарті серії ISO 14000, має відбуватися за певними стадіями (рис. 2).

Таким чином, використання таких груп інструментів, які спираються на міжнародно визнані правові норми та екологічні стандарти, має сприяти виникненню економічної зацікавленості у суб'єктів господарювання до впровадження природоохоронних, ресурсозберігаючих та при-

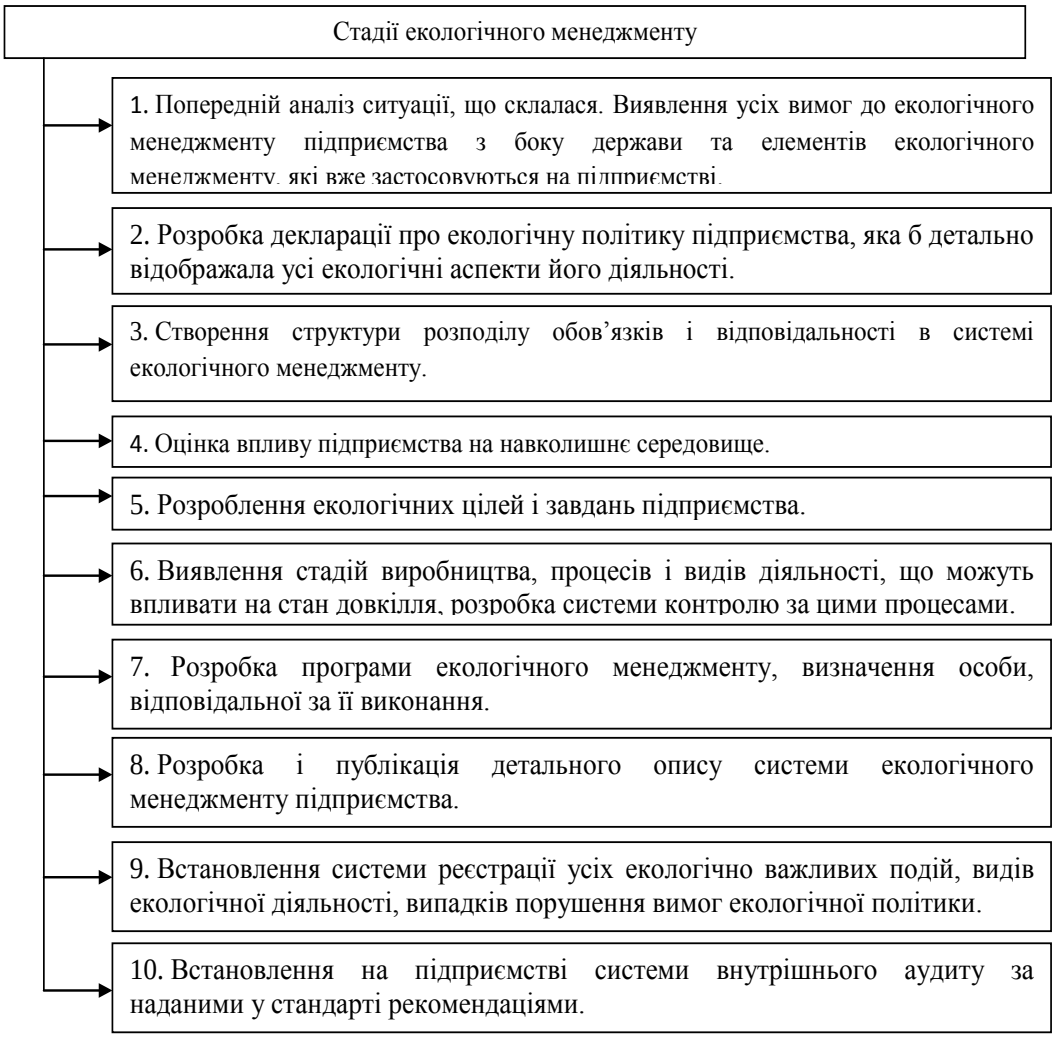

Рис. 2. Стадії екологічного менеджменту на підприємстві [6, с. 79]

родо відновлювальних технологій на діючих та при будівництві нових виробництв.

Для досягнення логічних цілей система управління навколишнім середовищем повинна заохочувати організації до впровадження найкращих існуючих технологій там, де це можливо та економічно доцільно.

Отже, з вище наведеного матеріалу можна стверджувати, що важливою передумовою розвитку підприємств на засадах збереження природних ресурсів і водночас забезпечуючи конкурентоспроможність продукції, яку вони випускають, є ефективне управління на основі входження підприємства до системи екологічного менеджменту.

Висновки з даного дослідження. На основі викладено матеріалу можна зробити висновки про те, що система екологічного менеджменту на підприємстві є природним продовженням контролю якості продукції і послуг. Систему екологічного менеджменту слід розглядати як процес, що дозволяє краще систематизувати пріоритети і проекти, а також ідентифікувати проблеми і можливі негативні впливи ще до їх прояву. Система екологічного менеджменту може сприяти зниженню плинності кадрів, удосконаленню системи добору нових співробітників, поліпшенню умов роботи. У результаті впровадження системи екологічного менеджменту на виробничих підприємствах забезпечується економне використання сировини, матеріалів та енергоресурсів, зменшується негативний вплив на навколишнє середовище і, як наслідок, зменшуються екологічні платежі та штрафні санкції.

Список літератури:

1. Барков Д. И. Международные экологические стандарты качества продукции ISO 14000 и перспективы их внедрения в Украине [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.erudition.ru/referat/printref/id. _1.html
2. Бойко О. Ю. Екологізація корпоративного управління на підприємствах АПК / О. Ю. Бойко // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія «Економіка. Менеджмент». – 2015. – Вип. 2. – С. 308-310.
3. Варламова І. С. Система екологічного менеджменту на металургійних підприємствах в умовах ринкової економіки / І. С. Варламова // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 6. – С. 42-44.
4. Загороднюк П. О. Взаємозв'язок екологічної й економічної безпеки та її вплив на економічне зростання України // Екологія довкілля та безпека життєдіяльності / П. О. Загороднюк // 2014. – № 6. – С. 9-14.
5. Потай О. А. Концептуальні засади екологічного менеджменту підприємства // Регіональна економіка. – 2013. – № 1. – С. 226-235.
6. Смоленський І. Система екологічного менеджменту в підприємстві / І. Смоленський //Економіка України. – 2014. – № 12. – С. 73-80.

Мазур Е.В., Ницпан И.А.
Винницкий национальный аграрный университет

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ КАК НОВЫЙ ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВОМ

Аннотация
Рассмотрены вопросы повышения эффективности внедрения системы экологического менеджмента на предприятиях в условиях рыночной экономики. Усовершенствован механизм управления предприятием на основе внедрения экологического менеджмента. Обосновано место, задачи и стадии экологического менеджмента в системе интегрированного эколого-экономического управления.
Ключевые слова: экологический менеджмент, экологическая политика, международный стандарт ISO 14000, природопользования, природоохранная деятельность.

Mazur K.V., Nitspan I.A.
Vinnytsia National Agrarian University

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AS A NEW METHOD FOR AN EFFICIENT PRODUCTION MANAGEMENT

Summary
It's considered question of improving the efficiency of implementing environmental management systems in enterprises in a market economy. The mechanism of enterprise management through the introduction of environmental management is improved. It's grounded place, tasks and stages of the environmental management system of integrated environmental and economic governance.
Keywords: environmental management, environmental policy, international standard ISO 14000, environmental management, environmental protection.

УДК 336.338

ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Малишко В.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Розглянуто основні теоретичні та практичні аспекти фінансування вищої освіти; охарактеризовано стан фінансування вищої освіти в Україні; досліджено фінансове забезпечення вищих навчальних закладів в Україні; проаналізовано джерела фінансування вищої освіти; визначено пріоритетні напрями удосконалення системи фінансування вищої освіти.
Ключові слова: вища освіта, фінансування вищої освіти, джерела фінансування, бюджетні ресурси, державна політика.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день вища освіта є джерелом задоволення духовних, культурних, інформаційних потреб людини, а також інвестиційним благом – засобом зростання доходів, забезпечення конкурентних переваг на ринку праці та одержання інших благ. Здобутий у процесі навчання освітній капітал – це сукупність теоретичних знань, практичних умінь, виробничого досвіду та особистісних характеристик людини, які приносять людині дохід протягом її трудового життя і спонукають до подальших інвестицій в освіту.

Фінансування освіти є основним важелем впливу держави на процеси перетворень в університетах та основним інструментом досягнення позитивних результатів в освітній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стану фінансування освітньої сфери займає важливе місце в дослідженнях вітчизняних науковців, серед яких: О. Василик, В. Геєць, В. Глущенко, О. Бойко, В. Виноградня, Л. Диба, Л. Козарезенко [1], Т. Оболенська, П. Саблук, І. Чугунов, Л. Яременко та ін.

Теоретичним та практичним аспектам фінансування вищої освіти присвячені праці таких вчених, як Ю.Ю. Бенедик [2], І.А. Бланка, Т.М. Боголіб [3], Н.Ф. Волкова, С.І. Каленюк, А.І. Куліков, Т.В. Павлова, Л.С. Шевченко [4] та інші.

Питанням фінансового забезпечення вищої освіти присвячені праці таких російських вчених, як А.А. Анчишкіна, В.Е. Ганжела, Н.Г. Кузьміна, Д.К. Правдіна, І.В. Павлюткін, О.А. Савельєва, В.А. Юрга та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незадовільний стан освіти в Україні пов'язаний із недостатнім фінансуванням та неефективним використанням ресурсів освіти. Зниження якості освіти призводить до зменшення конкурентоспроможності української нації на світовому ринку праці і консервує у суспільстві негативні явища перехідного періоду. Існує дисбаланс між обсягом завдань, які визначаються державою перед освітою, та обсягами фінансового забезпечення цих завдань.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних та практичних аспектів фінансування вищої освіти в Україні, а також аналіз джерел фінансування вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Освіта і наука є галузями, які розвиваючись у взаємозв'язку з євроінтеграційними та глобалізаційними процесами, формують базис для розвитку нації на інноваційних засадах із врахуванням потреб як країни в цілому, так і кожної особистості [5].

Сьогодні вища освіта в Україні знаходиться в процесі трансформації, що зумовлено як світовими тенденціями (в т.ч. становлення економіки знань, інформаційного суспільства, нові вимоги виробництва до освітнього капіталу), так і реформаційні перетворення в державі та українському суспільстві. Фінансування вищої освіти в Україні здійснюється з використанням кошторисно-бюджетного методу. Тобто державний вищий навчальний заклад (ВНЗ) здійснює свою діяльність на основі кошторису, який дає йому право на отримання доходів та повноваження щодо здійснення видатків, визначає обсяг та напрямки використання коштів для виконання визначених функцій та досягнення поставлених цілей [6].

Необхідною умовою ефективного функціонування закладів вищої освіти є порядок і умови формування їх фінансових ресурсів. Слід звернути увагу на те, що джерела фінансування закладів вищої освіти залежать, насамперед, від форми власності вищого навчального закладу [7].

Фінансування вищої освіти в Україні здійснюється за рахунок різноманітних джерел, які поділяють на державні та недержавні [6].

У світовій практиці сформувалися кілька підходів до організації державного фінансування вищої освіти.

Фінансування за видатками (Канада, Велика Британія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія, Китай, Нігерія) передбачає, що бюджетні кошти надходять прямо до ВНЗ, а їх використання чітко контролюється державою. Ступінь автономії, а отже, і відповідальності ВНЗ за надання якісних освітніх послуг низький. Бюджетування ВНЗ здійснюється з використанням трьох механізмів: лінійний бюджет – кошторис розподіляється за типами витрат (зарплата, обладнання, обслуговування студентів); програмний бюджет – розподіл коштів за центрами вартості (окремими факультетами або, в деяких випадках, навіть окремими викладачами, які відповідають за програму); кошторис за видами діяльності – з виокремленням витрат на навчання та на дослідницьку роботу.

Фінансування за результатами (Данія, Фінляндія, Ізраїль, Нідерланди, США та інші країни) означає, що виділення державних коштів залежить від результатів навчальної та науково-дослідної діяльності ВНЗ – безпосередніх (якості та обсягу наданих освітніх послуг) і кінцевих (соціально-економічного ефекту від здобуття осві-

© Малишко В.В., 2016

ти: кар'єрного зростання випускників ВНЗ, їхніх доходів, задоволеності роботодавців якістю підготовки випускників тощо). ВНЗ має більше повноважень у фінансовому та адміністративному управлінні, але галузеве міністерство здійснює постійний моніторинг якості освіти.

Договірне фінансування освіти (Бразилія, Аргентина, Індія, Греція, Італія) має за основу результати переговорів представників ВНЗ та освітнього міністерства або фінансових установ. Формування бюджету ВНЗ може відбуватися: а) шляхом збільшення коштів порівняно з попереднім періодом відповідно до планів розвитку освітнього закладу; б) з використанням угод «adhoc», зважаючи на політичну вагу в суспільстві представників даного навчального закладу; в) методом встановлення урядом для кожного конкретного ВНЗ фіксованого проценту від національного доходу. Договірне фінансування вищої освіти фахівці не вважають ефективним через високу економічну невизначеність та залежність від зовнішніх впливів [4, с. 224].

Розвиток недержавних форм фінансування відбувається поступово. Крім того, застосування окремих джерел є досить обмеженим з різних обставин. Перешкодою фінансовій допомозі освіті з боку підприємств та фінансових структур є непрозорість бюджетного процесу як на рівні окремих навчальних закладів, так і на рівні району чи міста. Громадським організаціям чи благодійним фондам важко вступати у контрактні відносини з навчальними закладами, оскільки вони не можуть наймати працівників для виконання професійних завдань. Використання механізмів кредитування освіти також є обмеженим [8].

Співвідношення між бюджетним і не бюджетним фінансуванням освіти залежить від дії великої кількості чинників, а саме: темпів економічного розвитку, наявності бюджетних ресурсів за адекватної державної політики у сфері освіти, форми власності вищого навчального закладу та ефективності керівництва ним.

Необхідно зазначити, що будь-які зміни в системі освіти неможливі без належного фінансового забезпечення, а вивчений досвід як командно-адміністративної, так і ринкової систем господарювання показує, що саме бюджет є домінуючим джерелом фінансування діяльності та розвитку державного ВНЗ.

Обсяги видатків на освіту, незважаючи на стійку тенденцію до зростання, суттєво відстають від аналогічних показників розвинутих країн. І хоча протягом деяких років видатки на освіту випереджали показники зростання обсягу ВВП, що є позитивним явищем, бюджетні витрати забезпечували переважно тільки фінансування витрат державних ВНЗ на стипендії, частково заробітну плату та комунальні платежі. Це пояснюється тим, що нормативний метод визначення обсягів фінансування, який використовується як спосіб розподілу бюджетних коштів, припускає їх коригування в сторону зменшення у зв'язку з нестачею. Отже, потребується удосконалення або розробка підходу до визначення обсягів фінансування із врахуванням мінімальних соціальних стандартів, які дозволяють встановити нижню межу обов'язкового фінансового забезпечення розвитку освіти.

Слід відзначити, що брак фінансування системи освіти викликає безліч не лише економічних, а й соціальних проблем. До таких проблем можна віднести: заборгованість по соціальних виплатах та комунальних послугах, ослабленість системи державного кредитування студентів, припинення фінансування програм покращення житлових умов науково-педагогічних працівників, недостатній обсяг фінансування наукової сфери, гальмування інноваційних програм розвитку освітньої системи. Крім того, необхідність збереження та розвитку матеріальної та навчально-методичної бази зумовлює залежність навчальних закладів від коштів, які надходять як плата за навчання студентів-контрактників, що негативно позначається на якості підготовки фахівців та, як наслідок, конкурентоспроможності ВНЗ.

З огляду на зазначене, диверсифікація джерел фінансування освіти (залучення коштів студентів, запровадження освітнього кредитування, відкриття програм платної додаткової професійної освіти, проведення наукових досліджень на замовлення та ін.) є одним із способів зменшення ресурсної залежності ВНЗ від держави. Ця проблема особливо загострилася внаслідок фінансово-економічної кризи, створюючи загрозу розвитку вищої освіти в Україні: з одного боку скоротилися можливості бюджетного фінансування ВНЗ та, як наслідок, зменшення рівня заробітної плати професорсько-викладацького складу, зменшення видатків на наукові дослідження, призупинення бюджетного фінансування пільгових кредитів на будівництво житла для науково-педагогічного та педагогічного персоналу; з іншого боку – зросла частка коштів спеціального фонду, зароблених власне державними вищими навчальними закладами.

Дослідивши стан фінансування вищої освіти та джерел формування фінансових ресурсів до пріоритетних напрямів удосконалення системи фінансування освіти в контексті забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ необхідно віднести:

1) забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів на видатки освітніх послуг з державного та місцевих бюджетів у розмірах, достатніх для розвитку вищих навчальних закладів, враховуючи стан матеріально-технічної та лабораторної бази, можливості відтворення потенціалу науково-педагогічних кадрів та розвитку науки;

2) посилення контролю та здійснення систематичного аналізу цільового використання коштів на освіту, забезпечення у вищій школі дієвих механізмів громадського контролю за їх витрачанням;

3) удосконалення методів визначення обсягів фінансування освіти та розробка нормативів фінансування із врахуванням мінімальних соціальних стандартів, які дозволять встановити нижню межу обов'язкового фінансового забезпечення розвитку освіти;

4) удосконалення механізму фінансування освіти в Україні із врахуванням міжнародного досвіду, перехід на багатоканальне фінансування, прийняття рішучих заходів щодо збільшення та диверсифікації джерел фінансування вищої освіти та оптимізації їхньої структури;

5) створення умов для використання інтелектуальної праці, підвищення її престижності та попи-

ту на неї, приведення обсягів підготовки фахівців з вищою освітою до потреб сучасного ринку праці;

6) удосконалення науково-методичного та інформаційного забезпечення освітнього процесу, створення умов для проведення фундаментальних та прикладних досліджень у ВНЗ, які виступатимуть додатковим джерелом фінансування вищої освіти та сприятимуть підвищенню рівня конкурентоспроможності національних ВНЗ;

7) розвиток системи освітнього кредитування, що сприятиме: підвищенню зацікавленості громадян у використанні кредитних ресурсів для оплати освітніх послуг; забезпеченню доступності освітнього кредиту для широких верств населення; стимулюванню платоспроможного попиту на ринку освітніх послуг; збільшенню обсягу фінансових ресурсів у закладах вищої освіти; залученню фінансових ресурсів у сферу довгострокового освітнього кредитування;

8) створення нової моделі економічної діяльності вищих навчальних закладів, яка базується на солідарній участі держави, бізнесових кіл і громадян [7].

Висновки. В даний час, коли Україна, як і більшість країн світу, визнала пріоритетом формування нового постіндустріального типу суспільства, характерною рисою якого є створення нової моделі економіки – економіки знань, освіта стає одним із ключових факторів економічного зростання та сталого розвитку держави.

Ефективний розвиток вищої освіти в Україні вимагає вдосконалення механізмів державного фінансування вищих навчальних закладів із зміцненням реальної автономії університетів, а недостатній обсяг фінансування вищої освіти з боку держави зумовлює пошук альтернативних джерел їх фінансування.

Список літератури:

1. Козарезенко Л. В. Соціально-економічна ефективність функціонування сфери освітніх послуг автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.03 / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» – Київ, 2010. – 21 с.
2. Бенедик Ю. Ю. Стан і тенденції фінансування вищої освіти в Україні / Ю. Ю. Бенедик – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.naub.org.ua/?p=213.8
3. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: монографія / Т. М. Боголіб – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.
4. Шевченко Л. С. Фінансування вищої освіти: диверсифікація джерел / Л. С. Шевченко // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2. – С. 222–233.
5. Подзігун С. М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні – [Електронний режим] – Режим доступу: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2878/1/Problemu%20financuvannj_fail.pdf
6. Білінець М. Ю. Фінансування вищої освіти в Україні: сучасні тенденції, проблеми та перспективи – [Електронний режим] – Режим доступу: http://www.global-national.in.ua/archive/4-2015/166.pdf
7. Тарасенко І. О., Нефедова Т. М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні в контексті забепечення конкурентоспроможності – [Електронний режим] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vknutd_2013_4_33.pdf
8. Касич А. О., Циган В. А. Особливості фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу – [Електронний режим] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2587

Малышко В.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ФИНАНСИРОВАНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
Рассмотрены основные теоретические и практические аспекты финансирования высшего образования; охарактеризовано состояние финансирования высшего образования в Украине; исследовано финансовое обеспечение высших учебных заведений в Украине; проанализированы источники финансирования высшего образования; определены приоритетные направления совершенствования системы финансирования высшего образования.
Ключевые слова: высшее образование, финансирование высшего образования, источники финансирования, бюджетные ресурсы, государственная политика.

Malyshko V.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

THE FUNDING OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Summary
The basic theoretical and practical aspects of the financing of higher education; characterize the state of higher education financing in Ukraine; researched financial support of higher educational institutions in Ukraine; we have analyzed the sources of financing of higher education; priority directions of perfection of system of financing of higher education.
Keywords: higher education, financing higher education, sources of financing, budgetary resources, public policy.

УДК 336

РОЛЬ КРЕДИТУ В ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Манжула Д.П.
Вінницький національний аграрний університет

У статті розкривається сутність кредиту. Досліджено класифікацію кредитів, які надаються банківським сектором. Визначено роль кредитного ризику в ефективності кредитної діяльності банків. Здійснено оцінку кредитних відносин, як складової ринкової економіки. Оцінка сучасної системи кредитування комерційними банками в Україні.
Ключові слова: кредит, кредитні операції, комерційний банк, кредитний ризик, банківське кредитування.

Постановка проблеми. Недосконалість розвитку кредитного сектора економіки змушує комерційні банки України шукати більш ефективні моделі кредитування. У зв'язку з цим актуального значення набуває вирішення проблеми вдосконалення кредитної діяльності банківських установ. Банки повинні організовувати кредитні операції таким чином,щоб вони давали максимально можливий прибуток, одночасно намагаючись знизити ризик,безпосередньо пов'язаний з механізмом надання і погашення банківських кредитів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували проблеми банківського кредитування і банківського капіталу такі учені-економісти, як О. Дзюблюк, В. Сусіденко, Т. Клименко, В. Лагутін, І. Аванесова, Ю. Потійко, М. Алексєєнко та інші. У своїх працях вони вивчали суть поняття «кредитування», визначали класифікацію банківських кредитів, а також форми забезпечення, умови і механізми надання кредитів комерційними банками.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість проблем у діяльності вітчизняних комерційних банків у сучасних умовах пов'язано з проведенням ризикованої кредитної політики. Кредит має створювати сприятливі умови для розвитку всіх сфер і галузей національної економіки України.

Мета статті. Розкрити суть кредитних банківського кредиту, визначити місце кредиту в діяльності банків, з'ясувати вплив кредитного ризику на ефективність кредитної діяльності комерційних банків.

Виклад основного матеріалу. Сутність кредиту, як і його форма, постійно розвивається й ускладнюється. В основі цього процесу лежить розвиток і вдосконалення економічних відносин у суспільстві, що визначають зміни в характері формування вільних коштів, ускладнення і розширення потреб економічних суб'єктів у додаткових коштах, удосконалення організаційних та правових відносин між суб'єктами кредиту тощо.

За своєю сутністю та механізмом впливу на процес суспільного відтворення кредит є однією з найскладніших економічних категорій. Щодо цього він поступається хіба що тільки категорії грошей. Тому в економічній теорії протягом кількох століть ведуться дискусії навколо питань, пов'язаних із сутністю та роллю кредиту. Ці дискусії тривають і досі. Найбільш поширеними в економічній літературі є два підходи до визначення сутності кредиту:

– ототожнення кредиту з цінністю, яка передається одним економічним суб'єктом іншому в позичку. При такому підході увага дослідника зміщується на саму позичку, її правову форму, що зумовлює вихолощування з кредиту його економічного змісту;

– ототожнення кредиту з певним видом економічних відносин, які формуються в суспільстві. Такий підхід дає можливість глибше дослідити економічні аспекти кредиту, економічні чинники його існування, основи та закономірності його руху. Тому цей підхід у сучасній літературі переважає понад усі.

За своєю сутністю кредит – це суспільні відносини, що виникають між економічними

© Манжула Д.П., 2016

суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах поверненості, платності, строковості та добровільності [1].

Кредити, які надаються банками, можна класифікувати за різними ознаками. Лише комплексний підхід до виділення видів банківського кредиту дозволяє найповніше охарактеризувати кредитні операції комерційних банків.

За строками користування банківські кредити поділяють на:

– короткострокові (до 1 року);
– середньострокові (від 1 до 3 років);
– довгострокові (понад 3 роки).

Кожному з цих видів банківського кредиту притаманні конкретні ознаки, організаційні способи надання позик та їх погашення.

Короткострокові кредити надаються банками позичальникам на цілі поточної господарської діяльності у разі виникнення у них тимчасових фінансових труднощів у зв'язку із витратами, які незабезпечені надходженнями коштів у відповідному періоді.

Середньострокові кредити надаються на оплату обладнання, на поточні витрати, фінансування капітальних вкладень. Довгострокові кредити надаються банками позичальникам для формування основних фондів.

За забезпеченням, виділяють такі види банківського кредиту:

– забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами); вартість застави звичайно перевищує суму кредиту;
– гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи);
– з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації);
– незабезпечені (бланкові кредити).

Банківський кредит під заставу цінних паперів називається ломбардним кредитом.

За ступенем ризику банківські позики поділяються на: стандартні кредити та кредити з підвищеним ризиком [3].

В умовах наявності кризової ситуації в національній економіці України закономірно підвищується ризик кредитних операцій комерційних банків. Кредити з підвищеним ризиком посідають у таких умовах провідне місце в кредитному портфелі банків.

У ринковій економіці в умовах економічної невизначеності будь-якій позиції властивий певний ризик несплати відсотків чи неповернення внаслідок непередбачених обставин. У стратегічному плані для комерційних банків важливо нарощувати обсяги кредитних операцій, в тому числі й за рахунок тих позик, яким притаманний підвищений ризик. Адже саме для таких кредитів характерна більша доходність у порівнянні з малоризикованими.

Відповідно до Положення НБУ «Про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків» банківські позики поділяють на п'ять груп: стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні, безнадійні [2].

Стандартні позики характеризуються мінімальним ступенем ризику (2%), що відповідає умовам стабільного фінансового стану позичальника. Для позик під контролем ступінь ризику дорівнює 5%. Робота з цими позиками не створює проблем для фінансової діяльності комерційних банків. Субстандартні позики – це позики з підвищеним ризиком (ступінь ризику – 20%). Фінансовий стан позичальника на момент оцінки при такому виді банківського кредиту викликає серйозні побоювання [4].

Сумнівними є кредити, повернення яких викликає сумнів у банку. Для сумнівних позик характерний ступінь ризику в 50%. До цих позик відносять пролонговані і прострочені кредити. Пролонгація означає продовження терміну погашення позики після настання договірних строків погашення через фінансову неспроможність позичальника. Простроченими є позики, не повернені банкові у встановлений строк. У разі прострочення терміну повернення позики банк може відповідно до чинного законодавства використати своє заставне право, тобто спрямувати виручку від реалізації заставного майна безпосередньо на погашення позички.

Безнадійними (до погашення) є позики, які не можуть бути повернені і збереження яких на балансі банку як активу не має сенсу (ступінь ризику – 100%). Безнадійні позики списуються у встановленому порядку. В банківській практиці сумнівні, незабезпечені та безнадійні позики відносять до категорії проблемних кредитів.

Кредит забезпечує трансформацію грошового капіталу в позичковий і виражає відношення між кредиторами і позичальниками. За його допомогою вільні грошові капітали і доходи підприємств, особистого сектору і держави акумулюються, перетворюються в позичковий капітал, який передається за плату у тимчасове користування.

Система банківського кредитування представляє собою модель, що відповідає характеру ринкових відносин, переходу від централізованих до децентралізованих методів кредитування економічних суб'єктів. Вона охоплює принципи, об'єкти та методи кредитування, механізми надання та погашення позик, а також банківський контроль в процесі кредитування.

Сучасна система кредитування побудована на ліберальній основі: клієнт не закріпляється за банком, а сам вибирає кредитну установу, послугами якої він хотів би користуватися; йому надано право відкривати позичкові рахунки не водному, а декількох банках. Лібералізація системи кредитування розширює можливості клієнта в отриманні кредиту та створює умови для розвитку міжбанківської конкуренції. В свою чергу, комерційні банки при проведенні кредитної політики, виходять з необхідності забезпечення поєднання інтересів банку, його акціонерів, вкладників та клієнтів із врахуванням загальнодержавних інтересів.

Сучасна система кредитування побудована на договірній основі, коли всі питання, що виникають з приводу кредитування, вирішуються безпосередньо між банком і позичальником. Згідно з договором кожна з сторін приймає на себе певні зобов'язання за виконання умов договору. В умовах ринкових відносин змінився характер кредитних договорів, коли активну роль стали виконувати обидва їхні суб'єкти на паритетних засадах в межах правового поля діяльності кредитора і позичальника.

Важлива умова кредитування це пріоритетність надання кредитів, яка повинна зумовлюватися виключно ефективністю проектів (заходів) кредитування, рівнем кредитного ризику та розміром очікуваного банком прибутку.

Діюча система кредитування залежить не тільки від ресурсів, а й від встановлених НБУ економічних нормативів діяльності комерційних банків та вимог щодо формування обов'язкових, страхових та резервних фондів. Ці нормативи регламентують максимально допустимий об'єм залучених коштів, розмір резервних фондів, граничну суму видачі кредиту, що робить кредитний механізм залежним від ліквідності балансів комерційних банків.

Сучасна система кредитування представляє собою модель, при якій функціонують нові методи та форми кредитування. Нині принципово змінився підхід банків до організації кредитних відносин; відбувся перехід від пооб'єктного кредитування до кредитування суб'єкта, тобто кредитування юридичної або фізичної особи; до уніфікації методів кредитування клієнтів незалежно від їхнього галузевого підпорядкування та форм власності. Зараз кредити приймають участь в процесі приватизації державних організацій та управлінні державним боргом. Склалась система багатоваріантного кредитування, коли позичальники і банки, користуючись своїм правом, приймають найбільш прийнятну для них форму: як кредити, що постійно знаходяться в обороті позичальника, так і разові, що покривають тимчасовий розрив в платіжному обороті.

Система кредитування базується на традиційних загальних принципах, які гарантують повернення банківської позики. В світовій практиці з точки зору забезпеченості повернення позики найбільш надійним рахується заставне право (в тому числі іпотека, застава, поручительства і гарантії, система страхування, що дає можливість банку закріпити свою незалежність і тим самим мінімізувати кредитний ризик).

До основних принципів кредитування, яких повинні дотримуватися як кредитори так і позичальники, належать: цільовий характер, повернення, строковість, платність та забезпеченість кредиту. Цільовий характер означає, що виданий кредит повинен використовуватися на досягнення цілей, окреслених у кредитному договорі. Цілі визначаються на підставі поданих позичальником господарських договорів (контрактів), бізнес-планів, цільових програм чи проектів. Крім того, надаючи кредит клієнту, банк повинен переконатися, що цілі використання позики передбачені Статутом фірми.

Принципи цільового використання тісно пов'язані із ризиком надання кредиту. Щоб оцінити кредитний ризик банк аналізує реальність освоєння проекту, під який береться позика, досліджується рівень очікуваної у майбутньому рентабельності проекту, здатність позичальника реалізувати проект і отримати прибуток, за рахунок якого і буде повернений кредит.

Принцип повернення кредиту полягає утому, що він не тільки передбачає повернення одержаної позики, але і сплати позичкового процента. Тому повернення кредиту зумовлене як кредитоспроможністю позичальника, так і наявністю в нього документально підтверджених (перевіряється на етапі надання заяви на отримання позики) і фактично існуючих (що з'ясовується протягом кредитного періоду) джерел надходження грошових доходів, які залишаються після покриття поточних витрат і можуть використовуватись для погашення заборгованості та виплати відсотків за користування кредитом.

Суть принципу строковості полягає в тому, що кредит надається на певний термін, обумовлений в кредитному договорі. Умова надання позики на певний термін може бути сформульована в кредитному договорі у вигляді:

– встановлення терміну повного повернення позики;

– встановлення графіку повернення позики;

– встановлення тривалості періоду користування позикою.

Термін кредиту залежить від багатьох факторів: цільового призначення кредиту, співвідношення попиту і пропозиції на кредити, суми кредиту, національного законодавства, традиційної практики кредитування, кредитної політики банку, характеру виробничої діяльності позичальника, та швидкості обігу оборотного капіталу.

У світовій банківській практиці винагорода банку за кредит складається з двох головних елементів: відсотку за користування позикою та комісії за відкриття кредитної лінії (commitmentfee), яка враховує витрати, пов'язані з оформленням позики, перевіркою її забезпечення, аналізом кредитоспроможності та індексацією платежів.

За користування кредитом позичальник вносить плату у вигляді річних відсотків від суми позики. Ставка відсотків встановлюється кожним банком індивідуально так, щоб покривалися витрати банку по залученню кредитних ресурсів.

Комерційні банки переважну більшість кредитів надають під забезпечення. Це означає, що у формі носія гарантії повернення позики виступає застава майна або майнових прав.

Розмір позики під заставу визначається у відсотках від ринкової вартості застави на момент укладання кредитної угоди. Перевищення ціни застави над сумою кредиту є гарантією компенсації ризику втрати, пов'язаною із зміною ціни застави. Вартість майна та майнових прав позичальника, оформлених під заставу, повинна бути не меншою розміру кредитної заборгованості, бути вільною від застави та зобов'язань позичальника перед іншими кредиторами.

В ринковій економіці кредитні відносини реалізуються шляхом діяльності незалежних конкуруючих між собою комерційних кредитних установ, саме існування яких (прибутковість і ліквідність) прямо залежить від кредитоспроможності їхніх клієнтів.

Висновки і пропозиції. Визначивши значимість кредиту в діяльності комерційних банків України можна зробити висновки, що кредит має досить стійку позицію і становлять більшу частину в активах банків. На сьогоднішній день саме кредит є найважливішим елементом будь-якої політики банку. Чим більше існує видів кредиту, тим повніше можуть бути задоволені індивідуальні потреби клієнтів. Водночас на вибір банком кредитного інструментарію впливають не тільки потреби клієнта, але і його особливості (фінансова надійність і ін.), а також можливості й інтереси самого банку.

Список літератури:

1. Аванесова І. А. Передумови регулювання кредитної діяльності в Україні: історія і сучасність / І. А. Аванесова // Банківська справа. – 2012. – № 4. – С. 70.
2. Герасимович А. М., Алексєєнко М. Д., Парасій-Вергуленко І. М. Аналіз банківської діяльності. – К.: КНЕУ, – 2013. – С. 342.
3. Мороз А. М., Савлук М. І., Пуховкіна М. Ф. Банківські операції: Підручник. 2-ге вид., випр. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 430 с.
4. Положення «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджено постановою Правління НБУ від 06.07.2000 р. № 279.

Манжула Д.П.
Винницкий национальный аграрный университет

РОЛЬ КРЕДИТА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Аннотация
В статье раскрывается сущность кредита. Исследована классификация кредитов, предоставляемых банковским сектором. Определена роль кредитного риска в эффективности кредитной деятельности банков. Осуществлена оценка кредитных отношений, как составляющей рыночной экономики. Оценка современной системы кредитования коммерческими банками в Украине.
Ключевые слова: кредит, кредитные операции, коммерческий банк, кредитный риск, банковское кредитование.

Manzhula D.P.
Vinnytsia National Agrarian University

ROLE OF CREDIT IN COMMERCIAL BANKS ACTIVITY

Summary
The article reveals the essence of the credit. Investigated classification of credit provided by the banking sector. It's defined the role of credit risk in the efficiency of credit activities of banks. The estimation of credit relations, as part of a market economy is carried out. Evaluation of a modern system of lending by commercial banks in Ukraine.
Keywords: credit, credit transactions, commercial bank, credit risk, bank lending.

УДК 65.014.1+339.137.2

УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНОЮ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ЯК ФАКТОР УСПІХУ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Пермінова С.О., Романко Є.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У статті проаналізовано теоретичне підґрунтя управління міжнародною конкурентоспроможністю. Визначено сутність та поняття міжнародної конкурентоспроможності. Досліджено процес управління та розробки стратегії міжнародної конкурентоспроможності підприємства.
Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, процес управління, успіх підприємства.

Постановка проблеми. Питання міжнародної конкурентоспроможності є досить актуальним для тих підприємств, сфера комерційної та виробничої діяльності яких розповсюджується на зарубіжні країни. При цьому, ключову роль у забезпеченні конкурентоспроможності продукції та послуг відіграє зовнішньоекономічна діяльність підприємства, роль якої як зовнішнього фактора економічного росту в сучасних умовах постійно зростає, посилюється вплив на соціально-економічний розвиток не тільки країни але й кожного господарського суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конкурентоспроможності підприємства є об'єктом глибокого і всебічного вивчення широкого кола як зарубіжних, так і вітчизняних учених-економістів. Основою досліджень теоретичних аспектів конкурентоспроможності виступають праці

© Пермінова С.О., Романко Є.В., 2016

таких видатних представників світової економічної думки, як Е. Альтман, І. Ансофф, Т. Бейтмен, Д. Болл, П. Друкер, Ф. Котлер, Ж-Ж. Ламбен, В. Маккалах, К. Макконнелл, М. Портер, А. Стрікленд, А. Томпсон, С. Шелл та ін.

Важливі аспекти формування та розвитку теоретичної, методичної і практичної бази для управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах становлення ринкових відносин не дістали належного висвітлення. Потребують подальших досліджень питання створення ефективного організаційно-економічного механізму забезпечення стійких конкурентних позицій підприємств, виявлення впливу маркетингової орієнтації на конкурентоспроможність, оцінки конкурентоспроможності підприємств при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності із врахуванням змін у динамічному макроекономічному середовищі та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є виявлення основних напрямів управління міжнародною конкурентоспроможністю задля досягнення підприємством стійких ринкових позицій як на державному, так і на світовому рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоспроможність розглядається як можливість або здатність підприємства використовувати свої порівняльні переваги у виробництві і реалізації товарів і послуг по відношенню до виробників і постачальників аналогічних товарів і послуг. Можливість підприємства конкурувати на певному товарному ринку залежить насамперед від конкурентоспроможності товару, тобто ефективності використання наявних трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

Конкурентоспроможність товару і конкурентоспроможність підприємства співвідносяться між собою як частина одного цілого, при цьому конкурентоспроможність товару є лише частиною конкурентоспроможності підприємства [1].

Міжнародна конкурентоспроможність підприємства розглядається як здатність підприємства створювати та реалізовувати продукцію, цінові й нецінові якості якої більш привабливі, ніж в аналогічної продукції конкурентів на зовнішньому ринку [2].

Міжнародна конкурентоспроможність підприємства відображає можливість ефективної виробничо-господарської діяльності в умовах глобального конкурентного ринку. Це забезпечується всім комплексом наявних у підприємства ресурсів. Виробництво та реалізація конкурентоспроможних товарів і послуг є узагальнюючим показником життєздатності підприємства, його вміння ефективно використовувати свій фінансовий, виробничий, науково-технологічний та трудовий потенціал [3, с. 112].

Реалії сьогодення свідчать про те, що існує проблема щодо створення та забезпечення подальшого зростання рівня міжнародної конкурентоспроможності підприємств при виході на зарубіжні ринки. Так Україна опустилася з 72-го на 82-е місце в рейтингу конкурентоспроможності, що розраховується Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ), йдеться в Глобальному огляді конкурентоспроможності (Global Competitiveness Report) за 2013-2014 рр. [4].

Основними проблемами, які перешкоджають успішній реалізації конкурентних переваг є перш за все технологічна відсталість вітчизняних компаній та наявність несприятливого бізнес-клімату в українській державі. У більшості випадків українська продукція виявляється неконкурентоспроможною внаслідок відсутності відповідних сертифікатів якості або використання таких систем оцінки якості товарів, які не відповідають загальноприйнятим у світі.

На конкурентоспроможність підприємства певною мірою впливає загальноекономічний базис в країні, який визначається динамізмом економіки, гнучкістю фінансової системи, забезпеченістю трудовими ресурсами та ін.

Конкурентна позиція підприємства на ринку визначається рядом факторів (табл.1), що генеруються макрооточенням та безпосереднім оточенням, на які воно може суттєво впливати, або ж тільки проаналізувати, спрогнозувати і враховувати в своїй діяльності.

За останні роки вітчизняні підприємства-експортери наукоємної продукції зіткнулися з проблемою забезпечення її конкурентоспроможності при

Таблиця 1

Фактори впливу на конкурентоспроможність підприємства

Зовнішні фактори			
Макрооточення		*Безпосереднє оточення*	
Ініціатор фактору	Фактори	Ініціатор фактору	Фактори
Уряд	Дії уряду	Конкуренти	Дії конкурента
Економіка	Тенденції в економіці	Постачальники	Дії постачальника
Суспільство	Тенденції в політиці, інфраструктура, культура	Клієнти	Економічний потенціал клієнтів, їх дії
Керівництво фірми	Тенденції в галузі, форми й методи управління	Ринок робочої сили	Реакція ринку
Природне середовище	Географічне розташування, клімат	Партнери	Дії партнерів
Випадок	Форс-мажорні обставини	Кредитори	Дії кредиторів
Внутрішні фактори			
Ініціатор фактору		*Фактори*	
Фірма		Якість, ціна, система гарантій, компенсація, пільги	
Маркетингова служба		Реклама, маркетингові стратегії	
Стратегічний потенціал		Стан технічних, технологічних, кадрових, інформаційних, фінансових ресурсів	

Джерело [5, с. 74]

поставках на зовнішні ринки, суть якої полягає в тому, що в якості обов'язкової складової контракту на поставку продукції іноземні замовники висувають вимоги застосування новітніх технологій, інформаційної підтримки виробів у процесі розробки, виробництва та експлуатації, в тому числі [6, с. 47]:

– надання документації в електронному вигляді у відповідності до міжнародних стандартів;

– забезпечення постачальником інтегрованої електронної підтримки процесів експлуатації продукції на основі технологій інформаційної підтримки виробів (система інтегрованої логістичної підтримки);

– надання конструкторської та технологічної документації в електронному вигляді у відповідності до міжнародних стандартів (система управління даними про продукцію в процесі розробки та виробництва);

– наявність комп'ютерних систем управління якістю продукції, які відповідають вимогам міжнародних стандартів менеджменту якості ISO серії 900, які забезпечують отримання та аналіз по всім деталям, комплектуючим виробу та продукції в цілому на всіх етапах життєвого циклу.

Очевидно, що перед українською системою стандартизації постає завдання адаптації вимог міжнародних стандартів, що в свою чергу дозволить різко скоротити рівень технологічного та організаційного відставання від розвинутих країн в організації продаж, просування техніки та послуг на світовий ринок.

Таким чином, з метою стрімкого прориву та отримання конкурентних переваг підприємства потребують відповідної державної підтримки щодо впровадження сучасних інтегрованих інформаційних технологій, серед яких особливе місце належить CALS – технології (Continuous Acquisition and Life cycle Support) – це технології формування, обміну, управління і застосування електронних даних, що в сукупності підтримують повний життєвий цикл продукції [7].

Ключовим завданням CALS-технології є зниження собівартості, часу і підвищення якості за рахунок інтеграції інформації та автоматизації процесів її обробки, що, в результаті, сприяє загальному підвищенню конкурентоспроможності зразків продукції.

CALS як стратегія управління, методологічно орієнтована на використання найкращих із доступних інформаційних технологій, методів управління і міжнародних стандартів. CALS – це засіб досягнення лідируючих позицій у боротьбі з конкурентами, отримуючи переваги від об'єднання бізнес – процесів та технологій.

У сучасних умовах нестабільного зовнішнього середовища необхідно використовувати більш потужний інструмент, який би мав змогу не тільки перевести підприємство на новий ефективніший рівень управління, але й враховував основні цілі, які стоять перед ним. Однією із ключових умов успішного функціонування підприємства є необхідність використання ефективного механізму управління міжнародною конкурентоспроможністю, що забезпечить розробку та реалізацію концепції його розвитку в умовах глобалізації та зростаючої конкуренції і сприятиме створенню конкурентних переваг у теперішньому та майбутньому бізнес-середовищі [8, с. 70].

Для пошуку шляхів удосконалення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняним підприємствам, що функціонують у нестабільних умовах реалізації цілей свого існування й розвитку, доцільно аналізувати визначальні складові (домінанти), що здійснюють вплив на їхню діяльність, а саме [9, с. 237]:

1. Потенціал закордонного ринку. Ця складова насамперед характеризується обсягами можливих продажів підприємствами – експортерами, а також показниками темпу зміни ємності закордонного ринку.

2. Зовнішньоекономічна політика країн-експортерів і країн-імпортерів, що характеризується параметрами експортно-імпортних бар'єрів, законодавчим середовищем, політичними факторами.

3. Продуктивність використання ресурсів, що прямо пов'язано зі зниженням витрат виробництва, з одного боку, і зі збільшенням адаптивних якостей функціонування підприємства, з іншого.

4. Система сканування й моніторингу закордонного ринку, а також прогноз ситуацій, які складаються на зовнішньому ринку.

5. Система синхронізації роботи усіх ланок підприємства по забезпеченню ефективності виконання експортних функцій (ефективна логістична система на підприємстві).

Підвищення конкурентоспроможності являє собою процес змін, і як будь-який процес, особливо той, який викликає певні протидії, він потребує управління і, зокрема, стратегічного підходу. Оскільки зміни стосуються всіх основних організаційних складових, включаючи структуру кадрів, зайнятість, кваліфікацію, технологію, обладнання, продукцію, ринки збуту, то, відповідно, вихідним моментом підвищення конкурентоспроможності виступає розробка стратегії такого підвищення з врахуванням всіх аспектів сприяння та протидії. Далі проводиться робота по роз'ясненню цілей і кінцевих результатів, яка спрямована на подолання опору змінам [10].

Процес підвищення конкурентоспроможності потребує врахування специфіки взаємозв'язку як між елементами організації, так і з їх оточенням, і являє собою процес прийняття рішень (включаючи цілі, методи, плани) по досягненню цілей підвищення конкурентоспроможності. При цьому менеджмент підприємства повинен:

– об'єктивно оцінювати існуюче положення організації;

– визначати концепцію підвищення конкурентоспроможності;

– доводити необхідність змін;

– наочно представляти та пояснювати очікувані результати вдосконалення діяльності.

Основними факторами підвищення міжнародної конкурентоспроможності підприємства з урахуванням особливостей сучасного ринку є:

– впровадження інноваційної політики підприємства, що визначає можливість її конкурувати не тільки на внутрішньому, але й на зовнішніх ринках;

– наявність кваліфікованих трудових ресурсів, що відповідають вимогам міжнародного ринку праці.

Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства представляє собою процес здійснення сукупності систематизованих і

взаємно узгоджених дій щодо визначення довгострокових цілей та напрямів діяльності. Ця система включає організацію високотехнологічного виробництва, стабільного фінансового стану підприємства, підвищення кваліфікації працівників, організацію маркетингу та збуту продукції тощо [11, с. 121].

Процес управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства можна представити у вигляді чотирьох взаємопов'язаних блоків [12, с. 93]:

– визначення основних пріоритетів – постановка цілей підприємства у сфері досягнення відповідного рівня конкурентоспроможності;

– визначення завдань – аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємства;

– розробка стратегії – формування альтернативних пакетів стратегій досягнення очікуваного рівня конкурентоспроможності підприємства;

– реалізація стратегії – вибір оптимального пакету стратегій та розробка стратегічного плану досягнення конкурентоспроможності підприємства.

При розробці стратегії конкурентоспроможності на зовнішньому ринку підприємства проходять наступні етапи управління [13, с. 148]:

– оцінка конкурентоспроможності підприємства, його продукції та основних конкурентів на зовнішньому ринку, що полягає у визначенні основних ключових факторів успіху підприємства, конкурентних переваг, які можуть забезпечити йому успішне функціонування та довгострокове випередження конкурентів;

– реалізація стратегії управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства полягає у прийнятті рішення, якими засобами воно буде досягати поставлених цілей;

– оцінка і контроль реалізації визначеної стратегії управління конкурентоспроможністю підприємства на зовнішньому ринку.

Досягнення високого рівня міжнародної конкурентоспроможності можливе лише за умов застосування ефективного управління, що включає сукупність організаційної структури, процесів, технологій, наявність ресурсів, необхідних для створення і реалізації умов, які сприятимуть створенню конкурентних переваг у теперішньому і майбутньому бізнес-середовищі.

Висновки та пропозиції. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства повинно сприяти покращенню основних характеристик стану підприємства та підвищувати конкурентоздатність його продукції на світовому ринку.

Необхідно підкреслити, що для забезпечення стійких конкурентних позицій на світовому ринку, підприємству, перш за все, необхідно володіти конкурентним перевагами на національному ринку, вправно використовувати всі свої ресурси та можливості. Запорукою успішного функціонування підприємства є формування стратегії його розвитку.

Говорячи про сучасний стан конкурентоспроможності більшості вітчизняних підприємств слід констатувати їх неспроможність успішно конкурувати з іноземними фірмами. Тому необхідно у рамках загально – національної програми сформувати відповідний пакет заходів, спрямований на фінансове, інвестиційно-інноваційне та інтелектуальне забезпечення необхідних змін в економіці. Це сприятиме успішному входженню України в глобальний ринок і досягненню високого рівня міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Список літератури:

1. Конкурентоспроможність підприємства / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studme.com.ua/10560412/marketing/konkurentosposobnost_predpriyatiya.htm
2. Колесник Ю. В. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/
3. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление: учебное пособие / Р. А. Фатхутдинов. – М.: ИНФРА-М. – 2000. – 312 с. – ISBN 5-16-000313-4.
4. Міжнародна конкурентоспроможність вітчизняних підприємств / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://korrespondent.net/
5. Котельніков Д. І. Управління конкурентоспроможністю: навч. посібник / Д. І. Котельніков, С. М. Задорожна. – К.: Слово. – 2004. – 168 с.
6. Давыдов А. Проблемы применения CALS-технологий для повышения качества и конкурентоспособности наукоемкой продукции / А. Давыдов, В. Барабанов, Е. Судов // ИТПП. – 2001. – № 1. – С. 44-51.
7. Максимова Е. В. Механизм управления конкурентоспособностью крупных и средних промышленных предприятий [Электронный ресурс]: диссертация на соискание ученой степени к.э.н. / Е. В. Максимова // Российская государственная библиотека. – Саратов, 2001. – 269 с. – Режим доступа: http://www.rsl.ru
8. Волынский Г. О. О конкурентных преимуществах в условиях глобализации / Г. О. Волынский // Экономика Украины. – 2006. – № 12. – С. 68–72.
9. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації / Л. Л. Антонюк / Монографія. – К.: КНЕУ, 2004, – 273 с.
10. Ломія С. Г. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://repository.hneu.edu.ua/
11. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства (організації): навчальний посібник / ред. І. Ю. Сіваченко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 186 с. – ISBN 966-8253-18-3.
12. Там же.
13. Там же.

Перминова С.А., Романко Е.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

УПРАВЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ КАК ФАКТОР УСПЕХА СОВРЕМЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье проанализированы теоретические основы управления международной конкурентоспособностью. Определена сущность и понятие международной конкурентоспособности. Исследовано процесс управления и разработки стратегии международной конкурентоспособности предприятия.
Ключевые слова: международная конкурентоспособность, процесс управления, успех предприятия.

Perminova S.V., Romanko Y.V.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

MANAGEMENT OF THE INTERNATIONAL COMPETITIVENESS AS A FACTOR IN THE SUCCESS OF THE MODERN ENTERPRISE

Summary
The article analyzes the theoretical background management of international competitiveness. It's defined the essence and the concept of international competitiveness. It's investigated the management and strategy of the international competitiveness of the enterprise.
Keywords: international competitiveness, management process, the success of the company.

УДК 336.142.3

РЕАЛІЗАЦІЯ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Похмурко О.О., Архірейська Н.В.
Університет митної справи та фінансів

Визначені основні тенденції змін в бюджетно-податковій системі в контексті глобалізації. Наведено розрахунок рівня бюджетної безпеки за основними показниками. Проаналізовано основні фактори, що загрожують податковій безпеці. Досліджено подальші напрямки вдосконалення бюджетно-податкової системи. Зокрема, обґрунтовано необхідність змін ставок податків, розширення податкової бази, запропоновано шляхи зменшення тіньової економіки, приділено увагу інституційним змінам, необхідним для подальшої реалізації бюджетно-податкової політики в Україні.
Ключові слова: бюджетно-податкова політика, глобалізація, бюджетна безпека, податки, бюджетний дефіцит, державний борг.

Постановка проблеми. Бюджетно-податкова політика в Україні постійно перебуває в центрі уваги суспільства. Це зумовлено її місцем серед основних інструментів економічної політики та гострою критикою, якій вона регулярно піддається з боку органів влади, громадських і міжнародних організацій, засобів масової інформації та вчених. Саме в бюджетно-податковій політиці проявляються та конфліктують інтереси платників податків, підприємств та держави. Недосконала система акумулювання податків, високе податкове навантаження, непрозорий механізм поповнення бюджету та боргова залежність, нецільове використання бюджетних коштів, фіктивність проведення реформ, блокування важливих законопроектів, – проблеми, які потребують вирішення. До того ж поступова уніфікація державної фіскальної служби потребує таких реформ, які були б спрямованні на дотримання угоди асоціації з ЄС і сприяли підвищенню рівня фінансової безпеки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення механізму забезпечення бюджетно-податкової політики в Україні були досліджені в працях Білої Л.М. Вербицької Л.С., Возняк Г.В., Даниленко А.І., Труніної І.М., Угрина В.В., Фугело П.М., Харазішвілі Ю.М., Холошина М., Щербини О.В., Юрченко В.В., Янчук І.В., Ярошенко Л.Л та ін. Більшість з них зазначають, що бюджетно-податкова політика є дієвим інструментом стимулювання економічного розвитку країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, вплив інструментів

© Похмурко О.О., Архірейська Н.В., 2016

бюджетно-податкової політики на макроекономічне становище України залишається недостатньо дослідженим. Відсутність всеохоплюючого аналізу бюджетно-податкової безпеки та необхідність системної розробки напрямків вдосконалення бюджетної і податкової систем в рамках інституційних змін і глобальних тенденцій зумовлюють актуальність теми та визначають мету дослідження.

Мета статті. Провести всеохоплюючий аналіз напрямків вдосконалення бюджетно-податкової політики щодо змін інституційного середовища, яке безпосередньо впливає на результативність реформ в бюджетно-податковій сфері, бюджетно-податкову безпеку та ефективну адаптацію національної фіскальної системи до норм ЄС в контексті глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Бюджетно-податкова політика – діяльність держави спрямована на формування оптимальної структури надходжень державного і місцевих бюджетів, використовуючи дієві податкові важелі, визначення напрямків використання бюджетних коштів відповідно до пріоритетів розвитку суспільства і прозоре використання бюджетних коштів, регулювання дефіциту (профіциту) бюджету та управління державним боргом.

Прослідкувавши розвиток механізму забезпечення бюджетно-податкової політики України в процесі глобалізації можемо виокремити такі тенденції:

1. Зростання значення принципів прозорості та гласності. Обов'язковим є публікування звітів про виконання бюджетів на сайтах Мінфіну, Держфінінспекції. З 2005 року вдосконалюється робота з проведення внутрішнього аудиту відповідно до міжнародних стандартів ІІА, IFAC, INTOSAI. Прийнятий Закон України від 10.04.2014 № 1197-VII «Про здійснення державних закупівель». В 2015 р. введена в дію онлайн-платформа «Відкритий бюджет». Підвищується роль незалежних аналітичних центрів, які публікують аналітичні звіти щодо реалізації бюджетно-податкової політики в Україні.

2. Підвищення залежності від зовнішніх інституцій. Згідно з вимогою ЄС – відношення дефіциту до ВВП має бути не більше 3%, а в Україні, нажаль, за перші 3 квартали 2015 р. цей показник становить 5,75%. Зростання розміру дефіциту державного бюджету спричиняє необхідність пошуку джерел запозичень коштів. За п'ять років обсяг зовнішніх запозичень постійно зростав, особливо збільшився у 2015 році з 95,0 млрд. грн. до 415,2 млрд. грн. (табл. 1).

3. Високий рівень державного боргу (вимога ЄС – не більше 60% ВВП, в Україні за 3 квартали 2015 р. – 79%) вказує на необхідність проведення структурних змін в національній економіці та спрямування позичених коштів на інвестиції в розвиток. на макрорівні відбувається нерівномірний розподіл видатків зведеного бюджету на поточні (96,2%) та інвестиційні (3,8% всіх видатків) цілі. Поки що «золоте правило», відповідно до якого розмір бюджетного дефіциту не може перевищувати обсяг бюджетних інвестицій у відповідному бюджетному періоді в Україні не виконується (табл. 2).

4. Уніфікація бюджетно-податкових систем підвищує важливість урахування реалій української економіки. Впровадження у 2002 році програмно-цільового методу розподілу видатків та з 2013 року залучення усіх районних бюджетів до його використання. З прийняттям Закону України від 28 грудня 2014 року «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» № 79-VIII в Україні з 2015 року почала функціонувати нова система міжбюджетних відносин, що орієнтована на більшу підтримку самодостатніх областей. Відбулась трансформація 12 податків до 5 шляхом їх укрупнення, підвищились ставки акцизного податку, змінились ставки ПДФО та його розподіл між різними рівнями бюджету, відбулась передача з державного бюджету 100% плати за надання адміністративних послуг та державного мита, 10% податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки, 80% екологічного податку та 25% плати за надра, зниження по-

Таблиця 1

Фінансування зведеного бюджету України за типом боргового зобов'язання [1]

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Фінансування за борговими операціями	36,3	44,7	80,5	200,9	145,3
Запозичення	83,8	115,4	160,9	325,0	514,2
в т.ч. внутрішні запозичення	54,1	72,5	109,0	230,0	99,0
в т.ч. зовнішні запозичення	29,6	43,0	51,9	95,0	415,2
Погашення	47,5	-70,7	-80,4	-124,1	-419,3
в т.ч.внутрішні зобов'язання	32,4	-38,4	-42,4	-71,2	-93,8
в т.ч. зовнішні зобов'язання	15,1	-32,3	-38,0	-52,9	-325,5
Надходження від приватизації державного майна	10,0	6,8	1,5	0,5	0,2
Фінансування за активними операціями	-24,7	-0,7	-18,4	-129,4	-84,1
в т.ч. придбання цінних паперів	-26,2	-7,0	-14,7	-123,3	-75,0
Усього:	23,1	50,8	63,6	72,0	30,9

Таблиця 2

Показники капітальних видатків та дефіциту Зведеного бюджету України за 2008–2014 рр., % від ВВП

Показник	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Питома вага капітальних видатків Зведеного бюджету, % від ВВП	2,2	2,8	3,2	2,9	2,0	1,3
Дефіцит (–), профіцит (+) Зведеного бюджету, % від ВВП	–4,1	–6,0	–1,8	–3,6	–4,3	–4,6

датку на прибуток підприємств, розширена база податку на майно, введена системи електронного адміністрування. Постійне перетворення елементів податків згідно з європейським досвідом призводить до наближення фіскальної системи до європейських систем, хоча й надалі необхідні глибші реформи в даному напрямі.

В контексті даних тенденцій рівень бюджетно-податкової безпеки в Україні знаходиться в незадовільному стані (табл. 3).

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет зростає і наближується до граничного рівня в 36,5%, що спричинить зростання тіньової економіки. Від-ношення дефіциту бюджету до ВВП постійно зростає і досягло критичного рівня 5,75% в 2014 році, а в 2011 році даний показник прийняв задовільне значення завдяки покращенню адміністрування ПДВ. Витрати на погашення державного боргу в доходах держбюджету становлять майже половину (47,29%), що значно перевищує критичну межу в 16%. Рівень трансфертів з держбюджету до ВВП має тенденцію до підвищення, що означає значну централізацію коштів на центральному рівні. А рівень тінізації доходів зведеного бюджету знаходиться на стабільно критичному рівні 12%.

Основними факторами, що становлять загрозу податковій безпеці в Україні є:

1. Недовіра громадян та бізнесу до уряду. Згідно з експертним методом Мамонової Г.В. та Подік І.І. [4, с. 200] ваговий коефіцієнт даного фактору серед основних загроз податковій безпеці є найвищим і становить К1 = 0,364904.

2. Відтік національного капіталу за кордон. Ваговий коефіцієнт К2 = 0,313457 [4, с. 200], до того ж Україна входить до 10-ки країн з найбільшим вимиванням капіталів у світі, а 1/3 прямих інвестицій надходить з Кіпру, який являється офшорною зоною.

3. Тіньова економіка зменшується з кожним роком з 48% до ВВП у 2002 р. до 35% до ВВП у 2014 році за оцінками Ф. Шнайдера та дослідженнями Харазішвілі Ю.М. [2], проте перебуває на високому рівні порівняно з європейськими країнами, де становить близько 17%.

4. Значне податкове навантаження, яке при невисокому значенні розміру ВВП на душу населення є одним із найвищих у Європі та світі. Відповідно до результатів глобального щорічного дослідження Paying Taxes 2015, проведеного компанією PwC спільно зі Світовим Банком [5, с. 154], Україна посідає 108 місце в рейтингу із 189 країн. Згідно з ним наряду з часом, що витрачається на адміністрування та загальною кількістю податків, загальне податкове навантаження є основним елементом, і для України складає 52,9%: з яких «трудових податків» 43,1%, а «прибуткових податків» 9,7%, і «податків на споживання» 0,1%.

5. Корупційні зловживання, наприклад, продаж активів у податковій заставі за заниженими цінами, не передання за рішенням посадових осіб фіскальних органів матеріалів із порушенням законодавства відповідним правоохоронним органам, а, навпаки, за їх сприянням затримування або знищення їх у стінах податкових органів, отримання економічних вигод у формі уникнення боржником негативних наслідків накопичення податкової заборгованості, порушення при відшкодуванні ПДВ.

6. Надмірні витрати на адміністративний апарат – 81,6 млрд. грн. за 3 квартали 2015 року [1], або 19% від всіх видатків і, зокрема, державного податкового апарату.

7. Високий рівень податкового боргу (до 10% від податкових надходжень).

Отже, формування бюджетно-податкової політики та наближення її до європейських норм зумовлює необхідність удосконалення підходів щодо визначення її ролі у забезпеченні економічного зростання.

Необхідна розробка нової методики розрахунку базового стандарту – прожиткового мінімуму

Таблиця 3

Результати розрахунку окремих індикаторів оцінки стану бюджетної безпеки України за період 2008-2014 рр.

Назва індикатора		2009	2010	2011	2012	2013	2014
Відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП	Розрахункове значення індикатора, %	3,98	5,94	1,79	3,79	4,45	5,75
	Стан безпеки	Небезп. < 5%	Критич. > 5%	Задов. < 3%	Небезп. < 5%	Небезп. < 5%	Критич. > 5%
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет	Розрахункове значення індикатора, %	29,9	29,05	30,27	31,62	30,43	33,59
	Стан безпеки	Оптим. < 30%	Оптим. < 30%	Задов. < 32%	Задов. < 32%	Задов. < 32%	Небезп. < 36,5%
Відношення обсягу сукупності платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету	Розрахункове значення індикатора, %	18,55	17,63	21,53	26,44	32,87	47,29
	Стан безпеки	Критич. > 16%	Критич. > 16%	Критич. > 16%	Критич. > 16%	Критич. > 16%	Критич. > 16%
Рівень трансфертів з державного бюджету щодо ВВП, %	Розрахункове значення індикатора, %	6,81	7,18	7,21	8,83	7,9	8,34
	Стан безпеки	Незад. < 10%	Незад. < 10%	Незад. < 10%	Незад. < 10%	Незад. < 10%	Незад. < 10%
Рівень тінізації доходів зведеного бюджету, % до ВВП (D);	Розрахункове значення індикатора, %	12,01	12,85	13,75	13,02	11,57	12,61
	Стан безпеки	Критич. > 7%	Критич. > 7%	Критич. > 7%	Критич. > 7%	Критич. > 7%	Критич. > 7%

Джерело: розраховано авторами за даними [1, 2, 3]

та встановлення на основі його оновленого значення соціальних гарантій та решти державних стандартів у сфері доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я і освіти. На основі таких нормативів та державних соціальних стандартів повинен визначатися загальний обсяг фінансових ресурсів за кожним видом видатків, котрі враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

Направлення позикових коштів на інвестиційні цілі є необхідною умовою розвитку економіки. Збільшення частки капітальних видатків бюджету та інвестування у великі інфраструктурні проекти дасть змогу забезпечити дієздатність важливих секторів економіки, сприятиме зростанню кількості робочих місць усіх категорій кваліфікації і позитивно вплине на формування дохідної частини бюджету продукцію машинобудування, літакобудування, суднобудування, ракетно-космічну техніку, зброю та системи озброєння [6]. Ключові напрями стратегічно орієнтованої політики розвитку мають стати предметом відкритого суспільного перегляду та діалогу за участю як урядових структур, відповідальних за ці питання, так і впливових бізнес-асоціацій та інститутів громадянського суспільства. Зокрема, податкове стимулювання експортоорієнтованих галузей має проводитись для збереження конкурентних позицій на світових ринках. Підтримка розвитку експортної ІТ-індустрії є також перспективним напрямом інвестицій.

Перспективним є проведення податкової амністії доходів, капіталів та майна громадян шляхом разового всезагального декларування, т.зв. «нульової декларації». В даному контексті важливою є технічна готовність бухгалтерських служб підприємств, установ, організацій надати відповідні довідки працівникам та спроможність банків оперативно сформувати виписки своїм клієнтам фізичним особам. Означене дозволить менш болісно для суспільства реалізувати положення Меморандуму України з МВФ щодо розширення бази і подальшого підвищення прогресивності ПДФО [7, с. 12]. Наступним кроком може стати розширення шкали оподаткування доходів фізичних осіб із запровадженням нових ставок у 10 та 30 (35)% в залежності від доходу, а також, можливо, сімейного стану та кількості дітей платника податків [7, с. 13].

Доцільною є диференціація ставок оподаткування процентного доходу за депозитами. Враховуючи нерівномірний розподіл доходів, варто звільнити від оподаткування процентні доходи від депозитних рахунків, які не перевищують сімнадцять прожиткових мінімумів для працездатної особи в рік – 20706 грн у 2014 р. (17 х 1218 грн) [8, с. 12].

Диференційований підхід до встановлення ставок податків, які сплачуватимуть власники нерухомості також допоможе в оптимізації податкового навантаження. Поки на 2016 рік заплановано оподаткування не більше 3% НМГ за м^2 і 25 тис. грн. За квартири площею від 300 м^2 та домів від 500 м^2.

Для більшої соціальної справедливості житлового податку необхідне виключення з об'єкта оподаткування допоміжних (нежитлових) приміщень, до яких належать сараї, хліви, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погреби, навіси тощо, адже вони є невід'ємною частиною підсобного господарства в сільській місцевості. Вкрай необхідне ведення податку на розкіш, що стосується дорогої нерухомості, яхт і приватних літаків.

Вирівнювання соціальної справедливості та збільшення надходжень до бюджету шляхом диференціації ставок ПДВ наблизить національну систему до європейської практики. Введення знижених ставок на основні продукти харчування допоможе розподілити податкове навантаження між різними верствами населення, адже у рейтингу 40 європейських країн Україна займає останнє місце із найбільшою часткою витрат сімейного бюджету на продукти харчування – 50,2% [2]. За цих умов можна збільшити основну ставку ПДВ на 1%.

Необхідно проводити поступові і виважені зміни ставок акцизного податку. При розробці поступового порядку підвищення ставок акцизного податку на тютюнові вироби варто врахувати європейський досвід, де мінімальний рівень податкового зобов'язання становить 90 Євро, нестабільність національної валюти та новоутворену «сіру зону» з тіньовим експортом тютюнових виробів закордон. Доречним буде використовувати механізм «ескалатора»: підвищувати акцизи дещо швидше, ніж ростуть доходи, тобто на 20% до 2020 року і на 15% до 2033 року, а не одразу на 40% як передбачено законопроектом № 3688 «Про внесення змін у Податковий кодекс України та деякі законодавчі акти України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» [10, с. 5]. Обсяги нелегального ринку алкоголю в Україні оцінюються від 30% до 55%, тож необхідним є запровадження електронної акцизної марки для тютюнових та алкогольних виробів. Акцизний податок з роздрібних продажів необхідно відмінити, оскільки він негативно впливає на підприємницьку діяльність, адже продаж сигарет і алкоголю за вищою ціною на 5% створює нерівні умови торгівлі для дрібних та крупних торговельних пунктів, що суперечить основним принципам системи оподаткування в Україні.

Окрім застосування податкових важелів варто приділити значну увагу інституційним чинникам.

Реформування системи державного фінансового контролю і впровадження певних змін на практиці повинно продовжуватися. Проведення ефективної реорганізації органів, на які покладено обов'язки контролю за виконанням бюджетів, зовнішнього та внутрішнього аудиту. В умовах дублювання функцій районних та обласних підрозділів ДФС, на базі районних податкових інспекцій доцільно створити «front-офіси» по наданню виключно сервісних послуг та консультацій платникам податків, а функції аудиту і контролю передати на обласний рівень [7, с. 17]

Ближча взаємодія неурядових ініціатив, громадських організацій, зокрема, врахування даних незалежних аналітичних центрів у впровадженні вдалих реформ в бюджетно-податковій сфері допоможе врахувати погляди зацікавлених у змінах осіб. Соціологічні опитування, відкриті сайти та обговорення, робота аналітичних центрів буде сприяти рівномірному представленню інтересів малого бізнесу, громадян, інвесторів та великого бізнесу і держави.

Проведення активної роз'яснювальної роботи органами Фіскальної служби України, різнопланових соціальних проектів на телебаченні, радіо, в соціальних мережах дозволить підвищити рівень податкової обізнаності громадян та сформувати певну податкову культуру в суспільстві.

Висновки і пропозиції. Тож, пріоритетними напрямами вдосконалення бюджетно-податкової системи і наближення до європейських норм є оптимізація структури дефіциту бюджету, подолання боргів, направлення позикових коштів на інвестиційні цілі, стимулювання бізнесу шляхом зменшення податкового навантаження, вирівнювання соціальної справедливості та збільшення надходжень до бюджету шляхом диференціації ставок ПДВ, врахування «сірої зони» експорту підакцизного тютюну, перегляд бази оподаткування для введення податку на розкіш. Окрім застосування податкових важелів варто приділити значну увагу інституційним чинникам, зокрема проведенню ефективної реорганізації органів, на які покладено обов'язки контролю за виконанням бюджетів, зовнішнього та внутрішнього аудиту, ближчій взаємодії неурядових ініціатив, громадських організацій, зокрема, аналітичних центрів у впровадженні вдалих реформ в бюджетно-податковій сфері.

Список літератури:

1. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://treasury.gov.ua/main/uk/index
2. Харазішвілі Ю. М. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі; аналіт. доп. [Електронний ресурс] / Ю. М. Харазішвілі, Є. В. Дронь. – К.: НІСД, 2014. – 117 с. – Режим доступу: http:/www.niss.gov.ua
3. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. – К., 2015. – 84 с.
4. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: [колективна Е45 монографія у 2 т.]. – Дніпропетровськ: «ФОП Дробязко С. І.», 2014. – Т. 1. – 466 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ecofin.at.ua/monografy/monografija_ehb_t1.pdf
5. Paying taxes 2015: the global picture. The changing fase of tax compliance in 189 economies worldwide, available online at: http://www.pwc. com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc-paying-taxes-2015-high-resolution.pdf
6. Савчук В. С., Гаврилко П. П., Колодійчук А. В. // Пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні / Наукові записки Львівського університету бізнесу і права, вип. 6. – Л.: ЛУПБ. – 2011. – С. 15-18 (фахове видання).
7. Стратегічні пріоритети і завдання податкової реформи в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/podatkova_ref-21822.pdf
8. Корецька-Гармаш В. О. Адміністрування податків: порівняльний аналіз після прийняття податкового кодексу [Електронний ресурс] / В. О. Корецька-Гармаш, А. В. Кулік // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля № 7 (161) ч. 2. – 2011. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_7_2/Korecka.pdf
9. Вербицька Л. С. Підвищення прозорості та відкритості місцевих бюджетів України в процесі виконання їх видаткової частини [Електронний ресурс] / Л. С. Вербицька, К. М. Роменська // Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт зі спеціальності «Гроші, фінанси і кредит»: зб. матер. наук.-практ. конференції, 22-24 квітня 2015 р. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – 115 с. – Режим доступу: http://www.econom.univ.kiev.ua/news/12052015/digest.pdf
10. Боярчук Д. Сигарети, контрабанда і акцизи: європейські практики гармонізації акцизних ставок [Електронний ресурс] / Д. Боярчук, Н. Лєщенко – Режим доступу: http://cost.ua/files/cigarettes-smuggling-excise.pdf

Похмурко О.О., Архирейская Н.В.
Университет таможенного дела и финансов

РЕАЛИЗАЦИЯ БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Определены основные тенденции изменений в бюджетно-налоговой системе в контексте глобализации. Приведен расчет уровня бюджетной безопасности по основным показателям. Проанализированы основные факторы, угрожающие налоговой безопасности. Исследованы дальнейшие направления совершенствования бюджетно-налоговой системы. В частности, обоснована необходимость изменений ставок налогов, расширения налоговой базы, предложены пути уменьшения теневой экономики, уделено внимание институциональным изменениям, необходимым для дальнейшей реализации бюджетно-налоговой политики в Украине.

Ключевые слова: бюджетно-налоговая политика, глобализация, бюджетная безопасность, налоги, бюджетный дефицит, государственный долг.

Pokhmurko O.O., Arkhireiska N.V.
University of Customs and Finance

TAX-BUDGET POLICY IMPLEMENTATION IN UKRAINE IN A GLOBALIZING WORLD

Summary
The main trends in budget and tax system in the context of globalization are defined. Level of budget security according to the basic indicators was calculated. The main factors which threaten tax security are analyzed. Further ways of improvement in budget and tax system are investigated. In particular, the need for modifying tax rates, tax base expansion are proved, ways of shade economy reduction are suggested, attention to institutional changes for further tax-budget policy implementation in Ukraine is paid.
Keywords: budget-tax policy, globalization, budget safety, taxes, budget deficit, national debt.

УДК 336.012.23

ЕЛЕКТРОННИЙ БІЗНЕС І ЙОГО РОЗВИТОК В УКРАЇНІ

Ситник І.П., Головіна А.В.
Національний університет харчових технологій

Проаналізовано розвиток найбільших інтернет-магазинів Україні за 2010-2015 рр. Оцінено динаміку електронного бізнесу в Україні. Також визначено категорії товарів, що виробляються найбільшими інтернет-магазинами України. Серед них виокремлені ті, що переважають на ринку електронного бізнесу. Визначено основні фактори впливу та перспективи подальшого розвитку інтернет-магазинів в Україні.
Ключові слова: інтернет-магазин, електронний бізнес, функціональні можливості сайту.

Вступ. Останніми роками кількість інтернет-користувачів в Україні невпинно збільшується, в свою чергу все більшого поширення набувають і методи ведення бізнесу в Інтернеті, зокрема електронний бізнес. За допомогою застосування Інтернету можливо швидко і з незначними витратами вивести і просунути продукцію на національний і міжнародний ринки. Інтернет-магазини в Україні перебувають на етапі бурхливого розвитку, так як торгівля через Інтернет дозволяє істотно знизити вартість продукції, оскільки відпадають потреби в утриманні торгових площ, не потрібно утримувати торгівельний персонал. Крім того, споживач на сайті магазину у реальному часі може переглянути номенклатуру продукції, швидко знайти потрібний товар, ознайомитися з його технічними характеристиками, обрати зручний спосіб доставки, провести платежі через Інтернет.

Постановка проблеми. Для України електронний бізнес набуває особливої актуальності, оскільки в існуючих складних економічних умовах він дозволяє швидко і з відносно невеликими витратами організувати збут продукції вітчизняних товаровиробників, забезпечуючи тим самим їх виживання та розвиток. Проте практика свідчить, що існуючий потенціал розвитку цього виду бізнесу використовується явно недостатньою мірою, зокрема внаслідок того, що вибір організаційних форм і технологічних засобів електронної комерції здійснюється нераціонально, без урахування специфіки товару та споживача, особливостей обраних цільових ринків.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням розвитку електронної економіки, питанням вибору раціональних форм і технологій торгівлі в інтернеті з урахуванням сукупності зовнішніх і внутрішніх умов та електронної комерції у вітчизняній науковій економічній думці не приділено достатньо уваги. Проте відзначимо праці таких науковців, як Н.Т. Гринів, О.І. Собенко, Н.І. Чухрай, О.Б. Гірна, Т.В. Дубовик, які розглядали та досліджували дані питання. Крім того, дослідження у зазначеній сфері здійснюються спеціалізованими компаніями, які займаються аналітичними дослідженнями е-економіки.

Метою статті є дослідження ринку електронної комерції, аналіз діяльності найбільших інтернет-магазинів в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Створення власного інтернет-магазину дозволяє повноцінно представити себе в Інтернеті та реалізувати свій потенціал, максимально розповісти споживачеві про свою компанію і товари, розвивати товарну марку, виділитися серед конкурентів, відстежити дії відвідувачів.

Інтернет-магазин – це специфічна форма інтерактивного веб-сайту, основним завданням якої є рекламування товару, прийом замовлення на покупку товару, доставка та оплата. Іншими словами – це своєрідний каталог представленої продукції, на якому користувач може переглянути та замовити обраний товар чи послугу.

Історія створення інтернет-магазинів показує, що за наявності якісного веб-ресурсу та використання технологій і методів інтернет-маркетингу можна досягти збільшення продажів у кілька разів шляхом залучення відвідувачів на сайт (що в реальному світі зробити набагато важче).

© Ситник І.П., Головіна А.В., 2016

Серед багатьох методів інтернет-маркетингу можна виокремити такі як розміщення посилань на інших сайтах; розміщення кольорових рекламних оголошень на широко відомих сайтах; публікація на інших сайтах матеріалів, що містять посилання на веб-сайт; періодичне посилання електронною поштою повідомлення про вебсайт зацікавленим особам.

Найрозповсюдженішими способами залучення відвідувачів на сайт інтернет-магазину є наступні: на сайт можна потрапити скориставшись гіпертекстовим посиланням на нього, розміщеними на інших сайтах, у тому числі рекламних банерах; назву сайту можна знайти в інших джерелах інформації, наприклад, у газетах, журналах, по радіо, на телебаченні тощо; сторінки сайту можуть бути виявлені за допомогою пошукових машин.

На сьогодні Інтернет-магазини в Україні набувають популярності. Українці все частіше купують через Internet одяг, книги, побутову техніку, квитки, електроніку, побутову техніку, товари для дому, меблі, товари для автомобілів, товари для дітей, косметику та парфумерію.

В Україні близько 50% населення – інтернет-користувачі, це свідчить про існуючий потенціал інтернет-комерції. Обсяг ринку електронного бізнесу в Україні за останні 5 років наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Обсяг ринку електронної комерції в Україні

№	Назва показника	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік
1	Обсяг ринку електронної комерції в Україні, млрд дол	0,73	1,1	1,59	2,37	3,24
2	Темп приросту		50%	45%	49%	37%

В 2014 році покупці витратили на придбання продукції в мережі Інтернет близько 3,24 млрд. дол., що на 37% перевищує показник попереднього року. Це свідчить про довіру споживачів до інтернет-магазинів та про можливість збільшення кількості клієнтів інтернет-магазинів.

Аналіз ринку електронного бізнесу дає змогу виокремити найбільш популярні та розповсюджені категорії товарів інтернет-магазинів, простежити в яких обсягах вони купуються споживачами, також проаналізувати зміни за два досліджуваних роки та дійти висновку щодо того, яким чином відбуваються зміни [7].

Розглянемо, які категорії товарів переважно виробляються та реалізуються на ринку електронної комерції станом на 2013-2014 рр. (табл. 2).

Відповідно до даних, поданих в табл. 2 можна зробити висновки про те, що на ринку електронної комерції найбільш розповсюдженими є електроніка та побутова техніка. На сьогодні в Україні ці категорії товарів є основою всієї електронного бізнесу. Більше 50% доходів інтернет-магазинів припадає саме на цей сегмент.

Купувати дані товари через ринок інтернет-торгівлі дуже зручно, адже ці товари є товарами попереднього попиту, які споживач у процесі вибору і купівлі порівнює між собою за показниками придатності, якості, ціни і зовнішнього оформлення. Тому придбання даних категорій товарів через Інтернет допомагає не тільки зекономити кошти і час, а й обрати найкращий з усіх товарів, що пропонуються на ринку.

Таблиця 2

Ринок електронної комерції в Україні, млн. дол.

№	Назва категорії товарів	Рік	
		2013	2014
1	Електроніка та побутова техніка	1000	750
2	Їжа, товари для дому, меблі	497	437
3	Квитки	262	197
4	Одяг та взуття	150	131
5	Товари для автомобілів	28	30
6	Товари для дітей	7	10
8	Заходи	18	10
9	Книги	10	9

Нині в Україні існує велика кількість інтернет-магазинів, чимала частка яких користується великим попитом та популярністю. До таких широко відомих інтернет-магазинів належать Rozetka, Allo, Fotomag, Fotos, ModnaKasta, Mobilluck та Фокстрот [1].

Розглянемо детальніше наведені інтернет-магазини для кращого розуміння впроваджуваної ними діяльності та перспективи їх розвитку.

Провідним на ринку електронної комерції є інтернет-магазин Rozetka.ua – один із найвідоміших в Україні інтернет-магазин електроніки та побутової техніки. Окрім наведених категорій товарів пропонує споживачам й інші, такі як товари для дому, ювелірні прикраси, алкогольні напої, зоотовари, дитячі товари, одяг взуття, аксесуари та ін. Відкрито даний Інтернет-магазин в 2004 році, і на сьогодні він має відділення в усіх обласних центрах України [3].

Також одним із найбільших інтернет-магазинів є Allo, який був заснований у 1998 році. У нього відкрито 135 традиційних магазинів мережі. У 2013р. «Алло» об'єдналася з мережею «Мобілочка», що призвело до розширення номенклатури й асортименту, збільшення кількості клієнтів та зростання доходів. Allo пропонує споживачам велику кількість товарів різноманітних категорій (електроніка, побутова техніка, спорт, туризм, годинники, товари для дому тощо).

Діяльність такого інтернет-магазину як Fotomag націлена на широку аудиторію користувачів, на сайті якого представлена різноманітна продукція від електроніки до ювелірних прикрас. Однак зараз компанія переживає кризу. У зв'язку зі зміною керівництва обсяги продажів впали майже в 10 разів. Зараз замовлення Fotomag обробляє конкуруюча компанія Fotos.ua.

Не можна не приділити уваги інтернет-магазину Fotos.ua. Він пропонує широкий спектр товарів, провадить акції, розпродажі. На сайті інтернет-магазину проводяться обговорення між експертами з техніки та людьми, що цікавляться сучасними девайсами [6].

Нетиповим на ринку електронної комерції є інтернет-магазин ModnaKasta, який є своєрідним шопінг-клубом, і не пропонує ніяких категорій товарів, окрім одягу та аксесуарів. Даний інтернет-магазин забезпечує комфортний шопінг, максимальні знижки, додаткові бонуси та подарунки. Асортимент складає більше, ніж 500 найвідоміших брендів.

Ще одним інтернет-магазином, що розвивається на сучасному етапі в нашій країні є Mobilluck. На ринку електроніки інтернет-магазини Mobilluck з'явилися в 2004 році. Тут працюють над розширенням товарного асортименту, щоб гарантувати максимально великий вибір. Сьогодні купити товар в інтернет-магазині «Мобіллак» можна в будь-якому куточку України.

У свою чергу, Інтернет-магазин Фокстрот пропонує клієнтам виключно електроніку та побутову техніку. Працює на ринку досить давно – з 1994 року. Станом на 2015 рік нараховує 176 відділень. Споживачі можуть скористатися послугами сервісних центрів «Фокстрот», які надають гарантійні та додаткові послуги.

Перелічені інтернет-магазини пропонують споживачеві великий спектр товарів на будь-який смак. Ключовими товарами великих інтернет-магазинів є електроніка та побутова техніка, але з кожним роком з'являються нові категорії товарів (одяг, товари для дітей, товари для відпочинку та туризму, косметика, годинники тощо). Єдиним магазином, який входить до числа найбільших в Україні і який відрізняється від усіх перелічених є інтернет-магазин ModnaKasta, який займається виключно продажом одягу та аксесуарів [4].

У всіх наведених інтернет-магазинів є демонстраційний салон-магазин, де можна оглянути і спробувати в дії обраний товар, або ж просто забрати своє замовлення. У телефонному режимі або безпосередньо в магазині професійні продавці та консультанти готові надати клієнту кваліфіковану технічну консультацію і відповісти на будь-які питання стосовно обраного товару.

Діяльність інтернет-магазинів, власне як і звичайних, спрямована на отримання доходу. Цей показник дає змогу зрозуміти, якими саме темпами відбувається розвиток електронної комерції. Розглянемо дохід найбільших інтернет-магазинів, що дасть нам можливість розглянути їхню діяльність з економічної точки зору, оцінити її ефективність та результативність [2]. Дані подано в табл. 3.

Таблиця 3

Дохід найбільших інтернет-магазинів за 2011-2014 рр, млн дол.

№	Назва Інтернет-магазину	Рік				Абсолютне відхилення 2014/ 2011 рр.
		2011	2012	2013	2014	
1	Rozetka	130	270	294,5	350	+220
2	Mobilluck	16,9	75	75	80	+63,1
3	Fotos	22,5	50	55	49,5	+27
4	Allo	22,3	85	84,75	100	+77,7
5	Fotomag	9	45	47,3	57	+48
6	Фокстрот	48	55	61,95	70	+22
7	modnaKasta	18	23	19,5	39	+21

Згідно з даними табл. 3 можна зробити висновки, що інтернет-торгівля в сучасній Україні розвивається швидкими темпами, адже доходи найкрупніших інтернет-магазинів в 2014 році значно зросли порівняно з доходами в 2011 р. Це

Таблиця 4

Фактори впливу на розвиток Інтернет-торгівлі

Фактори впливу на розвиток Інтернет-торгівлі	**Функціональні можливості сайту, що впливають на дію факторів**
Стримуючі	**Нейтралізуючі**
Невпевненість у якості та функціональності	- наявність на сайті підприємства форуму для покупців; - можливість залишити коментарі про продукцію; - можливість бальної оцінки продукції; - детальний опис продукції, матеріалів, з яких вона виготовлена; - фото та відео використання продукції
Ризик шахрайства	- детальна інформація про підприємство на сайті; - функціональність сайту; - інформація щодо умов оплати та доставки; - клієнтська угода; - можливість оплати продукції під час одержання
Тривалі терміни (неможливість) доставки	- співпраця з транспортними компаніями; - надання можливості вибору транспортування; - оперативність реагування; - інформація про вартість доставки
Відсутність гарантії	інформація про надання гарантій в комплексі з засобами, які дозволяють упевнитися в якості продукції: можливість оплати в момент одержання товару, наявність відгуків клієнтів, у тому числі критичних
Складність процедури повернення	детальна інформація щодо процедури повернення продукції, способів та термінів повернення грошей
Стимулюючі	**Підсилюючі**
Нижча ціна	Акції, що стимулюють придбання продукції через е-магазин
Економія часу	Повнота інформації щодо терміну доставки
Широкий вибір продукції	Можливості обрання продукції незалежно від географічного місцезнаходження
Можливість вибору способу оплати	Детальна інформація щодо способів оплати, можливість здійснення інтернет-платежу
Можливість вибору способу доставки	Детальна інформація щодо способів доставки та їх вартість
Зручність замовлення	Функціонування електронного магазину
Своєчасність інформації про товар	Інформація про наявність товару та розміри

свідчить про те, що українці почали більше довіряти інтернет-торгівлі і зрозуміли, що це є вигідно, зручно та цілком безпечно.

Проаналізувавши ринок електронної комерції, зрозуміли, що лідируючи позиції на ринку електронного бізнесу протягом всіх досліджуваних років займає інтернет-магазин «Розетка», отримуючи найбільші доходи. Станом на 2014 рік «Розетка» охоплює 39,7% всього ринку. Найближчим конкурентом даного інтернет-магазину є «Алло», який займає 10,6% ринку [5].

Впроваджуючи діяльність на ринку електронної комерції не можна не зважати на фактори, що здійснюють вплив на розвиток електронного бізнесу. Всі ці фактори умовно можна поділити на стримуючі та стимулюючі [8]. Їх детальний опис та структура подані в табл. 4.

Для здійснення нормальної та ефективної діяльності обов'язково потрібно враховувати вплив наведених факторів.

Згідно з наведеними вище даними, можна стверджувати, що ринок електронної комерції в Україні розвивається швидкими темпами і має перспективи розвитку.

Висновки. В процесі аналізу визначили, які інтернет-магазини є найбільшими та найпопулярнішими, проаналізували отримувані ними доходи за останні 4 роки. З'ясували, що безумовним лідером на ринку електронної комерції є інтернет-магазин «Розетка».

Провели аналіз сегментів ринку, та виокремили категорії товарів, що користуються найбільшим попитом. Це електроніка, побутова техніка, товари для дому, меблі, їжа, квитки. До товарів, що користуються попитом найменше належать книги, товари для дітей та заходи.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що підприємство, яке має на меті впроваджувати свою діяльність через Інтернет, повинно орієнтуватись не тільки на підтримання високої якості товарів, а й на внутрішні організаційні механізми свого функціонування, які будуть постійно спрямовані на максимальну координацію матеріальних, фінансових та інформаційних потоків.

Список літератури:

1. Список самых успешных интернет-магазинов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://e-commerce.com.ua
2. Оборот 20 крупнейших интернет-компаний Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://banknews.com.ua
3. Экономическая правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua
4. Топ-10 игроков электронной коммерции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ain.ua
5. Топ-10 интернет-магазинов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hubs.ua
6. PaySpace [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psm7.com
7. Костинян М. Що купують українці в Інтернет-магазинах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://watcher.com.ua
8. Дахно І. І. Зовнішньоекономічний менеджмент: навч. посіб. [Текст] / І. І. Дахно, Г. В. Бабіч. – К.: Центр навчальної літератури, 2012. – 568 с.

Сытник И.П., Головина А.В.
Национальный университет пищевых технологий

ЭЛЕКТРОНННЫЙ БИЗНЕС И ЕГО РАЗВИТИЕ В УКРАИНЕ

Аннотация
Проанализировано развитие крупнейших интернет-магазинов Украины за 2010-2015 гг. Оценено динамику электронного бизнеса в Украине. Также определены категории товаров, которые производятся самыми большими интернет-магазинами Украины. Среди них выделены те, которые преобладают на ринке электронного бизнеса. Определены основные факторы влияния и перспективы дальнейшего развития интернет-магазинов в Украине.
Ключевые слова: Интернет-магазин, электронный бизнес, функциональные возможности сайта.

Sytnyk I.P., Holovina A.V.
National University of Food Technology

ELECTRONIC BUSINESS AND ITS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
This research includes an analysis of the development of the largest online stores in Ukraine during 2010-2015, estimation dynamics of electric business in Ukraine. Also, was defined the categories of products, which are produced by the largest Ukrainian online stores. Among these products were selected those goods which are prevail on the market of electronic business. In addition, it was defined main factors of influence and perspectives of further development of online stores in Ukraine.
Keywords: online store, electric business, functional opportunities of website.

УДК 330.356

ОЦІНКА ВПЛИВУ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ЧИННИКІВ НА ДИНАМІКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Сімахова А.О.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Статтю присвячено оцінці вливу інноваційно-інвестиційних чинників на соціально-економічну динаміку. У статті з використанням кореляційно-регресійного аналізу розроблено багатофакторну модель залежності обсягу ВВП України від інноваційно-інвестиційних чинників. За моделлю здійснено діагностику. Результати дослідження оцінено за допомогою системи коефіцієнтів. Надано оцінку інноваційно-інвестиційним чинникам соціально-економічного розвитку.
Ключові слова: соціально-економічний розвиток, інноваційно-інвестиційні чинники, ВВП, кореляційно-регресійний аналіз, багатофакторна модель.

Постановка проблеми. В умовах сучасного процесу трансформації та інновування соціально-економічного життя України для забезпечення стійкого економічного розвитку необхідно ефективно задіяти інноваційно-інвестиційні чинники. Унаслідок переходу економіки України від планової до ринкової відбулися зміни як у процесі нагромадження капіталу, так і в структурі економіки. Інноваційно-інвестиційні чинники соціально-економічного розвитку містять кількісні параметри економічного зростання, що створюють передумови для модернізації та підвищення ефективності національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження та вирішення питань впливу інновацій, інвестицій, НТП на динаміку соціально-економічного розвитку та подальшого зростання зробили такі видатні вітчизняні та зарубіжні вчені, як О. Варшавський, А. Гальчинський, В. Геєць, С. Глазьєв, Л. Задувайло, Н. Кондратьєв, І. Лукінов, Е. Менсфілд, А. Мокій, С. Науменкова, Л. Оголева, К. Оппенлендер, У. Ростоу, В. Семіноженко, Р. Солоу, В. Сословський, Дж. Форрестер, Й. Шумпетер, Ю. Яковець, А. Яценко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, аналіз опублікованих з цієї проблематики праць, показав, що й до сьогодні не розроблено дієву регресійну модель залежності динаміки соціально-економічного розвитку України саме з інноваційно-інвестиційними чинниками, які поєднують результати як інноваційної, так й інвестиційної діяльності. Це в свою чергу не дозволяє виробити та реалізувати ефективну стратегію соціально-економічного розвитку України на основі науково обґрунтованої методики.

Мета статті. Виходячи з вищенаведеної інформації, метою даної статті є аналіз на основі економетричних методів впливу інноваційно-інвестиційних чинників на динаміку соціально-економічного розвитку України. Для отримання кількісних характеристик, які адекватно характеризують ефективність функціонування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки України, пропонується розробити і впровадити у практику статистичного аналізу модель кореляційно-регресійного аналізу впливу інноваційно-інвестиційних факторів на динаміку ВВП.

Виклад основного матеріалу. Більшість економічних процесів, особливо якщо їх всебічно можна виразити чи визначити через кількісні характеристики, часто піддаються математичному моделюванню, тобто вираженню через рівняння лінійної чи нелінійної регресії. При чому, під регресією розуміється залежність однієї випадкової величини від іншої випадкової величини. Цей процес побудови математичних залежностей між факторною або декількома факторними ознаками та залежною змінною дозволяє не тільки визначити наявний тісний зв'язок між даними показниками, що вирішується за допомогою кореляційного аналізу, але й прогнозувати залежну змінну (*У*) на основі іншої змінної (*Х*).

Таким чином, кореляційно-регресійний аналіз дозволяє робити аргументовані висновки щодо розвитку певного економічного процесу чи явища, що базуються та підкріплюються конкретними математичними розрахунками. Цілком зрозуміло, що більш актуальними для економічного моделювання є багатофакторні регресії, оскільки рідко якесь економічне явище можна пояснити якимось одним фактором впливу.

У процесі вивчення фактів дійсності у даному дослідженні були поставлені такі основні задачі: по-перше, визначити вплив інноваційно-інвестиційних чинників на динаміку соціально-економічного розвитку України. Для цього пропонується оцінити залежність зміни показника обсягу ВВП (позначений за *У*) від комплексу інноваційно-інвестиційних чинників шляхом побудови багатофакторної регресійної моделі.

По-друге, оцінити параметри побудованої моделі, що роблять обрану модель найбільш адекватною реальним даним та перевірити якість знайдених параметрів моделі і самої моделі в цілому.

По-третє, використовувати результати побудованої багатофакторної регресійної моделі у подальшому для пояснення стану, динаміки досліджуваних інноваційно-інвестиційних показників, вироблення стратегії соціально-економічного розвитку України на перспективу та прогнозування.

З урахуванням досліджень вітчизняних вчених-економістів [1; 2; 3], а також, структури наявних офіційних статистичних даних в Україні, як фактори впливу на ВВП нами були обрані наступні показники розвитку інноваційно-інвестиційної складової національної економіки: інвестиції в основний капітал (X_1); прямі іноземні інвестиції (ПІІ) (X_2); обсяг наукових та науково-технічних робіт (НТР), виконаних власними силами підприємств (X_3); фінансування НТР за

© Сімахова А.О., 2016

рахунок держбюджету (X_4); витрати організацій на виконання НТР (X_5); фінансування НТР (X_6), які й сформували масив даних економетричного моделювання, що представлений у табл. 1.

Слід відзначити, що виділені інноваційно-інвестиційні фактори є різнорідними між собою і несуть відмінності за економічним змістом, що дає змогу оцінити соціально-економічну стратегію України з різних сторін.

У багатьох випадках показники, які характеризують стан інноваційно-інвестиційної сфери тісно залежні один від одного, тобто у зв'язку із наявністю проблеми мультиколінеарності регресійні моделі виявляються непридатними для якісного економічного аналізу. Для вирішення цієї проблеми, спираючись на статистичні дані, приведені у табл. 1, був проведений кореляційний аналіз інноваційно-інвестиційних факторів для виявлення прихованої взаємозалежності між показниками та зведення сукупності змінних до їх меншої кількості (див. табл. 2).

Побудувавши матрицю парних кореляцій з'ясували, що обрані для кореляційно-регресійного аналізу фактори між собою мають високу щільність. Це підтверджується високими значеннями коефіцієнтів кореляції. Це не випадково, адже названі показники взаємозалежні та взаємопов'язані. Проте, між факторами X_3, X_4, X_5 та X_6 існує дуже тісний взаємозв'язок. Отже, враховуючи результати кореляційного аналізу, як вихідні дані для економетричної моделі будуть використовуватись фактори X_1-X_4 та X_7.

Модель залежності ВВП від основних показників розвитку інноваційно-інвестиційної сфери України побудовано у вигляді лінійної багатофакторної регресії за допомогою стандартної програми «Регресія» електронних таблиць Excel. Теоретично лінійне рівняння залежності ВВП України від факторів X_1-X_4 та X_7 має вигляд:

$$\hat{Y} = a_0 + a_1X_1 + a_2X_2 + a_3X_3 + a_4X_4 + a_7X_7 + u, \quad (1)$$

де a_i, i = 0,1,...7 – коефіцієнти лінійної регресії; $\hat{Y}$ – ВВП України; X_1 – інвестиції в основний капітал; X_2 – ПІІ; X_3 – обсяг НТР, виконаних власними силами підприємств; X_4 – фінансування НТР за рахунок держбюджету; X_7 –прибуток підприємств; u – випадкова складова.

За допомогою методики багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу та застосування

Таблиця 1

Динаміка основних показників інноваційно-інвестиційної сфери України за 1995-2014 рр.[1]

Рік	ВВП, (У)	Інвестиції в основний капітал, (X_1)	ПІІ, (X_2)	Обсяг НТР, виконаних власними силами підприємств, (X_3)	Фінансування НТР за рахунок Держбюджету, (X_4)	Витрати організацій на виконання НТР, (X_5)	Фінансування НТР, (X_6)	Прибуток підприємств, (X_7)
1995	54516	9378	1321	709,3	244,9	596,2	652	18800
1996	81519	12600	2720	1111,7	376,4	969,9	943,6	14400
1997	93365	12400	3920	1263,4	466,9	1113,2	1318,6	13900
1998	102593	14000	9630	1269	363	1097,7	1260,9	3400
1999	130442	17600	17130	1578,2	428,2	1264,9	1554,1	7400
2000	170070	23600	21040	1978,4	614,5	1636,3	2046,3	13933
2001	204190	32600	24460	2275	751,6	2010,7	2435,2	18700
2002	225810	37200	29160	2496,7	733,3	2153,7	2611,7	14641,2
2003	267344	51000	36210	3319,8	1070,7	2824	3597,4	19643,3
2004	345113	75700	48130	4112,4	1449,5	3538,4	4251,7	44578,4
2005	441452	93100	86480	4818,6	1711,2	4386,3	5160,4	64370,8
2006	544153	125300	109120	5354,6	2017,4	4961,1	5164,4	76253,4
2007	720731	188500	149190	6700,7	2815,4	5908,4	6149,2	135897,9
2008	948056	233100	187700	8538,9	3909,8	7723,2	8024,8	8954,2
2009	913345	151800	311800	8653,7	3398,6	7680,6	7822,2	-42414,7
2010	1082569	182076	357664	9867,1	3704,3	8825,6	8996	58334
2011	1302079	250501	389962	10349,9	3859,7	9365	9591,3	122210
2012	1408889	285146	435209	11252,7	4709,1	10335,1	10558,5	101884,7
2013	1522627	257144	442374	11781,1	4762,1	10890,9	11161,1	29283,2
2014	1566728	212035	677830	10950,7	4021,5	10083,6	10320,3	-517368,2

[1] Складено за даними [4, с. 21, 111, 145, 161; 5, с. 79, 113; 6, с. 25, 267, 320, 321; 7, с. 25, 67, 269, 322, 323; 8, с. 30, 80, 273, 337, 340; 9, с. 487; 10, с. 26, 31, 54, 174, 238, 304, 310, 311, 314]

Таблиця 2

Матриця парних кореляцій інноваційно-інвестиційних факторів

Фактори	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7
X_1	1						
X_2	0,85718	1					
X_3	0,971506	0,927615	1				
X_4	0,984626	0,898571	**0,993004**	1			
X_5	0,97207	0,930877	**0,9996**	**0,992921**	1		
X_6	0,969129	0,922409	**0,998175**	0,989662	**0,998163**	1	
X_7	-0,04878	-0,46888	-0,17143	-0,12777	-0,17808	-0,17369	1

методу найменших квадратів було встановлено, що суттєво на обсяги ВВП України впливають три інноваційно-інвестиційні фактори: інвестиції в основний капітал (X_1), ПІІ (X_2) та обсяг НТР, виконаних власними силами підприємств (X_3). Кінцеве рівняння залежності ВВП України від інноваційно-інвестиційних чинників має вигляд:

$$\hat{Y} = 1{,}52X_1 + 1{,}11X_2 + 45{,}31X_3 \quad (2)$$

Дослідження моделі на адекватність здійснювалося за допомогою знаходження множинного коефіцієнта детермінації, який оцінює частку варіації результату за рахунок представлених у рівнянні факторів у загальні варіації результату. У даному випадку $R^2 = 0{,}998$. Коефіцієнт детермінації наближається до одиниці – це свідчить про функціональний зв'язок між величиною ВВП та відібраними факторами та означає, що 99,8% зміни обсягу ВВП України ($\hat{Y}$) описується за рахунок зміни обсягу інвестицій в основний капітал (X_1), ПІІ (X_2) та обсягу НТР, виконаних власними силами підприємств (X_3). Отже, отримане рівняння (2) високо значуще і точно пояснює фактор, що вивчається.

Перевіримо гіпотезу про значущість регресії, використавши F-критерій Фішера. Якщо розраховане значення F-критерію більше за його критичне значення, яке визначається за допомогою статистичної таблиці, то значення коефіцієнта детермінованості визнається суттєвим (не випадковим), а модель – високозначущою. Нехай, рівень значущості α дорівнює 0,05. Знаходимо, що критичне значення $F_{кр} = 3{,}24$ [11, с. 55]. Ми маємо, що $F = 3507{,}483 > F_{кр}$, отже модель є високозначущою.

Аналогічно адекватність моделі підтверджується t-тестом Ст'юдента на значимість параметрів a_1, a_2, та a_3 (рівень значущості α дорівнює 0,05):

$t_{a_1} = 4{,}738 > t_{крит} = 2{,}086$;

$t_{a_2} = 12{,}391 > t_{крит} = 2{,}086$;

$t_{a_3} = 5{,}477 > t_{крит} = 2{,}086$.

Модель значуща, оскільки $t_{прак} > t_{крит}$ для кожного з коефіцієнтів.

За параметрами отриманого рівняння автором здійснено аналіз впливу факторів шляхом прямої оцінки величини коефіцієнтів еластичності. Коефіцієнт еластичності показує, на скільки відсотків зміниться y у відповідь на зміну x_i у 1 відсоток за умови, що решта змінних залишиться постійною. Коефіцієнт еластичності обчислюється за формулою [12, с. 271]:

$$E_{yx_i} = b_i \frac{\overline{x_i}}{\overline{y}} \quad (3)$$

Тоді маємо: $E_{yx_1} = 0{,}28$, $E_{yx_2} = 0{,}31$, $E_{yx_3} = 0{,}4$. При цьому співставлено значення коефіцієнтів еластичності та визначено, що головним фактором зміни результативного показника є фактор обсягу НТР, виконаних власними силами підприємств. При зростанні названого показника на 1% обсяг ВВП зростає на 0,4%. Другим за силою впливу на результативний показник є фактор X_2 (ПІІ): при його зміні на 1%, рівень ВВП зростає на 0,31%. Відповідно, третім за силою впливу на зміну ВВП є обсяг інвестицій в основний капітал. Порівняно невисоке значення коефіцієнтів еластичності для інвестицій в основний капітал та ПІІ свідчить про низьку ефективність інвестиційної діяльності для забезпечення нарощування обсягів ВВП України.

Визначимо коефіцієнт апроксимації за формулою [13, с. 156]:

$$\overline{A} = \frac{\sum |y_i - \hat{y}_i| : y_i}{n} \times 100\% \quad (4)$$

$\overline{A} = 6{,}39\%$. Значення коефіцієнта апроксимації нижче за 15% доводить належну якість специфікації розробленої моделі. Отже, розроблену модель, як адекватну та статистично значиму, можна використовувати для подальшого аналізу та прогнозування.

Підставивши абсолютні значення інноваційно-інвестиційних показників, які приведені в табл. 1 в лінійне рівняння регресії (2) і розв'язавши його, отримаємо розрахункові значення результативної ознаки – обсягу ВВП України за досліджуваний період. Динаміку фактичного і розрахункового значення обсягу ВВП України за 1995-2014 рр. зображено на рис. 1.

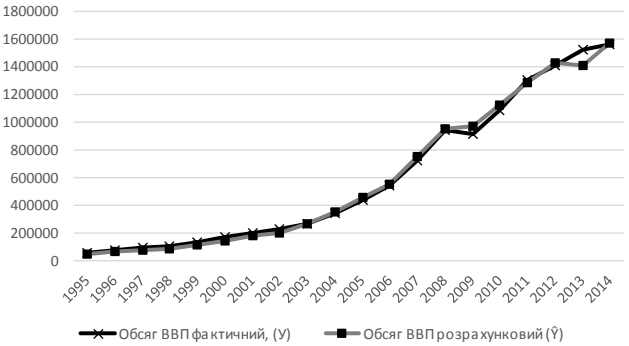

Рис. 1. Динаміка фактичного і розрахункового ВВП України у 1995-2014 рр.

Дані, репрезентовані на рис. 1. наочно демонструють і ще раз підтверджують той факт, що лінійна модель була вибрана правильно, є точною, адекватною та високозначимою, оскільки фактичний і розрахунковий показники обсягу ВВП України мають незначне відхилення.

Висновки та пропозиції. Таким чином, на основі змодельованої економетричної залежності доведено наявність істотного впливу інноваційно-інвестиційних факторів на обсяг ВВП України. В першу чергу, це обумовлюється тією обставиною, що за сучасних умов переважна більшість країн світу (у тому числі й Україна) широко використовують можливості інноваційної розбудови економіки та формують постіндустріальне суспільство. При цьому економічне зростання розвинутих країн забезпечується, насамперед, результатами НТП та інтелектуалізацією основних чинників виробництва, як це підтвердилося й для України. Такий концептуальний підхід дає можливість не тільки кількісно охарактеризувати вплив деяких інноваційно-інвестиційних факторів на соціально-економічний розвиток України, а й вирішити питання оптимізації процесу інноваційно-інвестиційного забезпечення соціально-економічного розвитку на перспективу.

Список літератури:

1. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України. В 3 т. / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007 – Т. 2. Інноваційно-технологічний розвиток економіки. – 2007. – 564 с.
2. Яценко А. В. Моделювання впливу інвестицій та інновацій на збалансованість темпів та пропорцій економічного зростання / Яценко А. В. // Наукові праці МАУП. – 2010. – № 1 (24). – С. 5-13.
3. Ковальська Л .Л. Аналіз та оцінка інноваційних ресурсів регіонів держави / Л. Л. Ковальська, К. І. Оксенюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 8. – С. 24-26.
4. Україна у цифрах у 2011 році: статистичний збірник / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: 2012. – 250 с.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2011 р.: стат. зб. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України, 2012. – 305 с.
6. Статистичний щорічник України за 2010 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
7. Статистичний щорічник України за 2009 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 566 с.
8. Статистичний щорічник України за 2001 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2002. – 644 с.
9. Статистичний щорічник України за 1999 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: «Техніка», 2000. – 648 с.
10. Статистичний щорічник України за 2014 рік / За ред. І. М. Жук. – К.: 2015. – 586 с.
11. Комашко О. В. Прикладна економетрика: Навчальний посібник / [О. В. Комашко, Е. В. Раєвнєва, Н. В. Румянцев; під ред. Черняка О. І.] – К., 2002. – 154 с.
12. Экономико-математические методы и прикладные модели: Учеб. пособие для вузов / [В. В. Федосеев, А. Н. Гармаш, Д. М. Дайитбегов и др.; под ред. В. В. Федосеева]. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 391 с.
13. Бережная Е. В. Математические методы моделирования экономических систем: Учеб. Пособие / Е. В. Бережная, В. И. Бережной. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 432 с.

Симахова А.А.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫХ ФАКТОРОВ НА ДИНАМИКУ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена оценке влияния инновационно-инвестиционных факторов на социально-экономическую динамику. В статье с использованием корелляционно-регрессионного анализа разработана многофакторная модель зависимости объема ВВП Украины от инновационно-инвестиционных факторов. По модели проведена диагностика. Результаты исследования были оценены при помощи системы коэффициентов. Осуществлена оценка инновационно-инвестиционных факторов социально-экономического развития.
Ключевые слова: социально-экономическое развитие, инновационно-инвестиционные факторы, ВВП, корелляционно-регрессионный анализ, многофакторная модель.

Simakhova A.A.
Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar

ASSESSMENT OF INFLUENCE OF INNOVATION AND INVESTMENT FACTORS ON SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT DYNAMICS OF UKRAINE

Summary
The article is devoted to the assessment of influence of innovation and investment factors on social and economic dynamics. In the article with the use of the correlation and regressive analysis the multivariable model of the dependence of Ukrainian GDP from the innovative and investment factors is developed. The model's diagnosis has been made. The research results are appraised by the system of coefficients. The assessment of innovation and investment factors of social and economic development has been made.
Keywords: social and economic development, innovative and investment factors, GDP, correlation and regressive analysis, multivariable model.

УДК 338.001.36

НОВЫЕ КРИТЕРИИ АНАЛИЗА ЭКОНОМИК СТРАН АФРИКИ

Соколова З.С.
Институт международных отношений
Национального авиационного университета

Рассмотрены критерии анализа стран Африки в качестве потенциальных партнеров для экономического сотрудничества. Учитывая особенности африканских стран, определено, что главными критериями в таком анализе должны быть те, которые устанавливают степень риска для сотрудничества с ними. Подчеркнуто, что главными проблемами африканских стран является политическая нестабильность и неэффективность их институтов. Установлено, что к существующим ранее проблемам стран Африки сегодня добавляется проблема мобилизации внутренних ресурсов. Отмечено, что после установления степени риска для экономического сотрудничества со странами Африки, также необходимо проанализировать основные макроэкономические показатели относительно развития их экономик.
Ключевые слова: страны Африки, риски, политическая стабильность, эффективность институтов, мобилизация внутренних ресурсов, макроэкономические показатели.

Постановка проблемы. При выборе партнеров для развития экономического сотрудничества существуют разные критерии анализа экономического потенциала стран-партнёров. Страны на разных континентах имеют свои отличия в хозяйствовании, связанные с особенностями географии и истории.

Главные характеристики стран Африки – это нестабильность, обусловленная как внешними экономическими потрясениями, так и внутренними политическими и экономическими противоречиями, а также зависимость от внешнего финансирования. Поэтому, при анализе состояния африканских экономик среди разных индикаторов очень важны именно те, которые отображают их способность преодолевать эти проблемы.

Анализ последних исследований и публикаций. Критерии экономического анализа именно африканских стран – очень специфический вопрос, который рассматривается преимущественно в аналитических отчётах специальных организаций. К основным экспертам по данным вопросам относятся: учёные Картонского университета из Оттавы (Канада) Бхушан Аникет (Bhushan Aniket) и Сами Ягадисин (Samy Yiagadeesen) [1] и американской организации «Глобальная финансовая целостность» (Global Financial Integrity) Кар Дев (Kar Dev) и Спанжерс Джосеф (Spanjers Joseph) [2]. В связи с возникающими глобальными финансовыми проблемами, в исследованиях последних лет среди разных проблем особый акцент делается на необходимости улучшения способности африканских стран к мобилизации внутренних ресурсов и их рационального использования [3; 4].

Нерешённые ранее аспекты общей проблемы. С указанной выше идеей нельзя не согласиться, однако для объективного экономического анализа стран Африки возникает вопрос о приоритетности критериев и наличии соответствующих индикаторов для этих критериев, исходя из того, какие проблемы стоят перед африканскими странами для экономического развития.

Цель статьи. Определить главные критерии и индикаторы для анализа экономик стран Африки при выборе их как партнёров для экономического сотрудничества.

Изложение основного материала. Первым критерием анализа любой страны является производство. Его рассматривают по объёмам производства через рыночную стоимость всех конечных товаров и услуг всех отраслей экономики на территории страны вне зависимости от национальной принадлежности использованных факторов производства, т.е. по показателю валового внутреннего продукта (ВВП, англ. Gross Domestic Product – GDP). Впервые понятие ВВП было предложено в 1934 г. Саймоном Кузнецом. Существует показатель ВВП реальный (без учёта инфляции) и номинальный (с учётом инфляции, рассчитываемый как умножение реального ВВП на дефлятор ВВП).

Важной особенностью африканских стран, связанной с их историей, является сырьевой характер экспорта, т.к. после достижения независимости их экономики были ориентированы на удовлетворение потребностей их бывших метрополий. Для подъёма экономики крайне важно развитие обрабатывающей промышленности. Поэтому, то, какую часть она занимает в структуре ВВП – очень важный показатель при анализе состояния именно африканских экономик. Большое значение в этом анализе имеет динамика этого показателя в течение определённого периода времени. Рассмотрим нескольких африканских стран с разным уровнем развития. Например, Бенин, Сенегал, Танзания – африканские страны, у которых структура ВВП с 1995 по 2013 г. практически не изменилась и осталась на уровне от 14 до 25% (табл. 1); у Нигера часть промышленности в структуре немного возросла – на 7%; у Демократической Республики Конго (ДРК) и Республики Конго часть промышленности за этот же период возросла существенно – почти на 30% (табл. 1).

Показатель ВВП и ВВП на душу населения говорит про объём производства в стране. Однако, он может не отображать реального состояния уровня экономического развития страны, связанного с покупательной способностью на внутреннем рынке. Важным дополнением для этого является коэффициент Джини (или Индекс Джини в процентном представлении). Это – макроэкономический показатель, характеризующий дифференциацию денежных доходов населения в виде степени отклонения фактического распределения доходов от абсолютно равного их распреде-

© Соколова З.С., 2016

ления между жителями страны, т.е. это показатель того, насколько справедливо распределены доходы. Коэффициент Джини изменяется от 0 до 1 (индекс Джини изменяется в процентах от 0 до 100). Чем ближе его значение к 0, тем более равномерно распределён показатель, а значит и лучше будет покупательная способность на внутреннем рынке. Коэффициент Джини был предложен итальянским статистиком и демографом Коррадо Джини в 1912 г. Построен коэффициент Джини на основании кривой Лоренца, графически изображающую функцию распределения, которая была предложена американским экономистом Максом Отто Лоренцем в 1905 г.

Таблица 1

Структура ВВП Бенина, ДРК, Республики Конго, Нигера, Сенегала, Танзании, 1994–2013 гг., %

Страны	Часть ВВП.%	1995	2000	2005	2010	2013
Бенин	Сельское хозяйство	35	38	35	35	36
	Промышленность	14	14	15	14	14
	Услуги	50	48	50	50	50
ДРК	Сельское хозяйство	57	32	22	22	21
	Промышленность	17	23	33	41	44
	Услуги	26	45	45	37	35
Р. Конго	Сельское хозяйство	11	5	5	4	4
	Промышленность	47	74	73	78	73
	Услуги	4	21	22	18	22
Нигер	Сельское хозяйство	36	41	46	44	40
	Промышленность	14	13	12	17	21
	Услуги	50	46	43	39	40
Сенегал	Сельское хозяйство	19	19	17	17	16
	Промышленность	25	23	24	23	24
	Услуги	56	58	60	59	60
Танзания	Сельское хозяйство	34	32	30	32	33
	Промышленность	17	17	21	21	23
	Услуги	49	51	49	47	44

Разработка автора по данным ЮНКТАД [5]

При анализе экономического состояния страны ВВП на душу населения и Индекс Джини не всегда коррелируют. Например, по данным ЮНКТАД [5] в 2014 г. ВВП на душу населения Республики Конго составил 3041 долл. США (в текущих ценах), Сенегала – 1094, а ДРК – 515 и Нигера – 422 долл. США, т.е. ВВП на душу населения у этих стран существенно отличаются. Для Бенина этот показатель составил 817, для Танзании – 988 долл. США, т.е. по объёмам производства на душу населения последние две страны находятся приблизительно на одном уровне. Однако, рейтинг по Индексу Джини у этих стран отличается от рейтинга по ВВП на душу населения. Так, по последним имеющимся данным Всемирного банка (ВБ) из всех указанных стран самый лучший Индекс Джини у Нигера – 31,5 (2011) – страны с наименьшим ВВП на душу населения среди указанных. Далее следует Танзания – 37,8 (2011) со средним ВВП на душу населения, затем – Республика Конго – 40,2 (2011) с наилучшим ВВП на душу населения, затем Сенегал – 40,3 (2012) также со средним ВВП на душу населения, затем ДРК – 42,1 (2012) – страна, у которой также как и у Нигера очень слабый ВВП на душу населения, и последний по Индексу Джини идёт Бенин – 43,4 (2011) [6] также со средним ВВП на душу населения.

Для развития более тесного экономического сотрудничества, особенно при намерениях создания дочерних предприятий на территории стран-партнёров, следует обратить внимание на бизнес-среду и условия ведения хозяйственной деятельности в этих странах. Их целесообразно рассматривать по показателям, используемым ВБ относительно эффективности работы правительств. Подходы к оценке управления широко обсуждаются в научных кругах. Единой концепции тут пока нет. Попытки определения управления и его оценки делались в отчётах ВБ в 1992 и 2002 г. В последние года ВБ опирается на методику оценивания управления, которую в 2010 г. предложили экономисты Д. Кауфман (Daniel Kaufmann, США), А. Край (Aart Kraay, Канада), М. Маструци (Massimo Mastruzzi, Италия) [7].

Показатели эффективности государственного управления (англ. The Worldwide Governance Indicators – WGI) составляются из 6-х совокупных индикаторов. Исследование осуществляется, исходя из определения *управления* как *«традиции и институты, с помощью которых осуществляется власть в стране. Это включает: a) процесс выбора правительства, контроля и его замены; b) способность правительства эффективно разрабатывать и осуществлять стабильную политику; и c) уважение граждан и государства к институтам регулирования экономических и социальных взаимоотношений между ними»* [7, p. 3].

Каждое из этих трех направлений имеет два измерения: *a) процесс выбора правительства* – 1. Право голоса и подотчетность (англ. Voice and Accountability), 2. Политическая стабильность и отсутствие насилия/терроризма (англ. Political Stability and Absence of Violence/Terrorism); *b) способность правительства эффективно разрабатывать и осуществлять стабильную политику* – 3. Эффективность работы правительства (англ. Government Effectiveness), 4. Качество регулирования (англ. Regulatory Quality); *c) уважение граждан и государства к институтам регулирования* – 5. Борьба с коррупцией (англ. Control of Corruption), 6. Верховенство права (англ. Rule of law).

Эти показатели сформированы на основе нескольких сотен переменных, полученных от 31 различного источника относительно оценки правительств согласно опросу респондентов, неправительственных организаций, коммерческих провайдеров бизнес-информации и организаций государственного сектора [7, p. 3]. Данные подаются в виде оценки от -2,5 до +2,5 или рейтинг перцентилей.

Точно также как и Индекс Джини показатели эффективности государственного управления не у всех стран коррелируют с ВВП на душу населения. Из указанных выше стран по всем индикаторам эффективности государственного управления доминируют Сенегал и Бенин (по некоторым свыше 55%), хотя ВВП на душу населения этих стран из шести указанных имеет среднее значение. Нигер при самом худшем показателе ВВП на душу населения имеет средние показатели по эффективности государственного управления приблизительно одинаковые с Танзанией. Самые худшие показатели – приблизительно 10% – у ДРК и у Республики Конго (кроме показателя «Политической стабильности» у Республики Конго), хотя последняя по ВВП на душу населения превосходит остальные рассматриваемые в данном исследовании страны (рис. 1).

Рис. 1. Рейтинг перцентилей* показателей эффективности государственного управления Бенина, ДРК. Республики Конго, Нигера, Сенегала, Танзании, %, 2014 г.**

** Перцентиль – характеристика набора данных, которые отражают ранги элементов в виде процентов от 0 до 100%, а не в виде чисел от 1 до n, таким образом, что наименьшему значению соответствует нулевой перцентиль, а наибольшему – 100-й, а медиане – 50-й перцентиль и т.д. Перцентили можно рассматривать как показатели распределения набора количественных и порядковых данных на определенные части.*

*** над названиями стран указан ВВП на душу населения (в текущих ценах) за 2014 г. по данным ЮНКТАД [5].*

Разработка автора по данным ВБ [8]

Для оценки условий ведения хозяйственной деятельности необходимо уделить внимание эффективности институтов, отвечающих за разные аспекты хозяйствования. Для этого анализа целесообразно использовать агрегированные индексы легкости ведения бизнеса (англ. Ease of doing business) и эффективности логистики (англ. Logistics Performance Index – LPI).

Индекс легкости ведения бизнеса был разработан экспертами ВБ и Гарвардского университета. Среди них: С. Дянков (Simeon Djankov), К. МкЛиш (Caralee McLiesh), А. Шлайфер (Andrei Shleifer), Р.Рамало (Rita Ramalho) и др. Он готовится ВБ в сотрудничестве со Всемирной финансовой корпорацией по 189 странам мира. Агрегированный индекс легкости ведения бизнеса включает 10 показателей: 1 – Начало бизнеса (Starting a Business), 2 – Получение разрешения на строительство (Dealing with Construction Permits), 3 – Получение электроэнергии (Getting Electricity), 4 – Регистрация собственности (Registering Property), 5 – Получение кредита (Getting Credit), 6 – Защита миноритарных инвесторов (Protecting minority Investors), 7 – Уплата налогов (Paying Taxes), 8 – Таможенные процедуры для международной торговли (Trading Across Borders), 9 – Выполнимость контрактных обязательств (Enforcing Contracts), 10 – Разрешимость банкротства (Resolving Insolvency). По методике ВБ составляющие индекса лёгкости ведения бизнеса оцениваются в течение одного года для № 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9 – по трем параметрам: время, стоимость и количество процедур (или их качество – для № 9), для № 5, 6, 10 – по двум параметрам, оценивающим качество [9]. Индекс и его составляющие отображаются в виде рейтингов.

Лучшие показатели по Индексу лёгкости ведения бизнеса имеют страны со средним ВВП на душу населения – Танзания, Сенегал, Бенин (табл. 2).

Индекс эффективности логистики (ИЭЛ) готовится также ВБ по 160 странам. ИЭЛ включает 6 показателей по эффективности: 1) таможни (Customs), 2) инфраструктуры (Infrastructure), 3) международных перевозок (International Shipments), 4) логистических услуг (Logostic Competence), 5) услуг отслеживания груза (Tracking and Tracing), 6) своевременности перевозки груза (Timeliness) [11].

ИЭЛ и его составляющие сформированы на основании опроса операторов – глобальных экспедиторов и экспресс-перевозчиков. Данные опроса сочетают в себе глубокие знания о странах, в которых они работают и качественные оценки стран, с которыми они торгуют. Информация от операторов дополнена количественными данными о выполнении ключевых компонентов логистической цепочки. ИЭЛ и его составляющие отображаются в виде балов от 1 до 5, а также в виде рейтинга.

Среди рассматриваемых шести стран лучшие показатели по ИЭЛ, также как и по Индексу лёг-

Таблица 2

Индекс лёгкости ведения бизнеса Бенина, ДРК, Республики Конго, Нигера, Сенегала, Танзании, 2015 г.

Страны	Рейтинг индекса лёгкости ведения бизнеса, 2015	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Бенин	158	115	82	179	172	133	150	179	116	168	112
ДРК	184	89	131	174	135	133	174	173	187	165	189
Р. Конго	176	177	120	176	166	109	150	182	177	158	115
Нигер	160	134	178	169	126	133	166	156	158	154	121
Сенегал	153	85	148	170	152	133	155	183	113	145	88
Танзания	139	129	126	83	133	152	122	150	180	64	99

Разработка автора по данным ВБ [10]

кости ведения бизнеса, имеют страны со средним ВВП на душу населения. Существенно доминируют среди них Сенегал и Бенин, третье место из этих шести стран занимает Нигер с наименьшим ВВП на душу населения среди указанных стран, от которого не на много отстала Танзания (табл. 3).

Последние позиции из этих шести стран по Индексу лёгкости ведения бизнеса и ИЭЛ имеют Республика Конго, у которой набольший ВВП на душу населения, и ДРК с очень низким ВВП на душу населения (табл. 2, 3).

Для анализа эффективности институтов целесообразно было бы также использовать индекс глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума. Однако этот показатель готовится по 148 странам мира и в этот рейтинг включены не все, а приблизительно только половина стран Африки. Поэтому для анализа африканских экономик этот индекс можно учитывать только для стран, которые в него включены.

Для дальнейшего анализа экономического потенциала африканских стран необходимо обратить внимание на финансовые составляющие их экономик. Это связано с тем, что особенностью их экономического развития является зависимость от внешнего финансирования в виде официальной помощи развитию (ОПР, англ. official development assistance – ODA).

Опыт развивающихся стран свидетельствует, что ОПР не стимулирует у стран-реципиентов развитие обрабатывающей промышленности и увеличение её части в структуре производства, а значит и не уменьшают их зависимость от внешнего финансирования. В результате, ОПР только увеличивают их внешние долги. Если новые индустриальные страны Юго-Восточной Азии (в частности, Сингапур, Республика Корея) после достижения независимости со временем преодолели эту проблему, и объемы ОПР к ним сократились до минимума, то страны Африки остаются зависимыми от внешнего финансирования и сегодня. Поэтому, для уменьшения этой зависимости и обеспечения способности финансировать своё развитие, странам Африки нужно меньше опираться на ОПР.

Ежегодно, начиная с 2011 года, Фонд создания африканского потенциала (англ. African Capacity Building Foundation – ACBF) в Хараре (Зимбабве) готовит отчет Потенциал Африки (англ. Africa Capacity Report – ACR). В отчете за 2011 г. ACBF определяет «потенциал» (англ. Capacity) «как личную, организационную и социальную способность ставить цели для развития и достигать их».

Со ссылкой на журнал «The Economist» от 28 марта 2015 г. в отчёте ACR за 2015 г. подчёркивается, что реализация Целей устойчивого развития (англ. Sustainable Development Goals – SDG, включающих 17 целей и 169 заданий) в ближайшие 15 лет будет стоить 2-3 трлн. долл. США ежегодно. Вполне очевидно, что внешних потоков и помощи для этого будет недостаточно. Такие предостережения звучали на Третьей Международной конференции по финансированию развития (англ. Third International Conference on Financing for Development) в Аддис-Абебе (Эфиопия) в июле 2015 г. На этой конференции уже не предусматривалось выделение дополнительных финансовых ресурсов для реализации SDG, имея в виду, что большая часть финансирования должна поступить из внутренних источников. Поэтому, для африканских стран для выполнения SDG и целей Повестки дня на 2063 г. сегодня решающее значение имеет способность к мобилизации внутренних ресурсов (МВР, англ. Domestic resource mobilization – DRM). Кроме этого, в отчёте ACR-2015 подчёркивается, что для стран Африки важна не только способность к МВР, но и новое глобальное партнерство для борьбы с незаконными финансовыми потоками, которые ведут к большим потерям ресурсов [3, p. 1].

Поэтому новым дополнением к анализу африканских экономик должен быть показатель относительно способности к МВР.

В 2015 г. команда специалистов ACBF провела количественный опрос в 45 африканских странах, который был дополнен качественной проверкой в 14 странах. Было установлено, что большинство стран из 45 исследованных имеют острую потребность в наращивании потенциала по четырем ключевым направлениям. Это: сбор доходов, укрепление финансового сектора, борьба с коррупцией, и борьба с незаконными финансовыми потоками. Эти ограничения связаны с проблемой МВР, с неразвитой налоговой базой и администрацией; чрезмерными налоговыми льготами; низким уровнем представленности формального банковского сектора; уклонением от уплаты налогов; высоким уровнем оттока капитала; что связано с отсутствием человеческих, технических, и финансовых ресурсов, а также правовых и нормативных норм для борьбы с незаконными финансовыми потоками.

Суть МВР состоит в формировании сбережений и сборе налогов за счет внутренних ресурсов и распределении их для использования в экономически и социально продуктивных видах деятельности [3, p. 9].

Таблица 3

Индекс эффективности логистики Бенина, ДРК, Республики Конго, Нигера, Сенегала, Танзании, 2015 г.

Страны	Рейтинг индекса эффективности логистики, 2014	Индекс эффективности логистики, 2014	1*	2	3	4	5	6
Бенин	109	2,56	2,64	2,35	2,69	2,35	2,45	2,85
ДРК	159	1,88	1,78	1,83	1,70	1,84	2,10	2,04
Р. Конго	157	2,08	1,50	1,83	2,17	2,17	2,17	2,58
Нигер	130	2,39,	2,49	2,08	2,38	2,28	2,36	2,76
Сенегал	101	2,62	2,62	2,30	3,03	2,53	2,65	2,53
Танзания	138	2,33	2,19	2,32	2,32	2,18	2,11	2,89

Разработка автора по данным ВБ [11]

Фондом создания африканского потенциала ACBF готовится *Индекс африканского потенциала* (*ИАП*, англ. *Africa Capacity Index – ACI*) по 45 странам Африки. ИАП является композитным индексом, который формируется из четырех кластеров: 1) политическая среда (англ. The policy environment cluster), 2) процессы реализации (англ. The implementation processes cluster), 3) результаты развития на уровне страны (англ. The development results at country level cluster) и 4) результаты развития потенциала (англ. The capacity development outcomes cluster) [3, p. 10].

Кластер *политическая среда* рассматривает условия, при которых возможны трансформационные изменения и развитие, в частности, эффективные и ориентированные на развитие организации и институциональные основы. Основой этого кластера являются широкое участие и хорошее управление. Тут изучается, насколько представлены следующие четыре компоненты:

– национальные стратегии развития (в том числе стратегия развития сельского хозяйства и обеспечения продовольственной безопасности);

– политика сокращения бедности в рамках Целей устойчивого развития;

– проекты более эффективного использования ограниченных ресурсов для развития потенциала;

– различные социальные направления, в том числе гендерное равенство.

Кластер *процессы реализации* оценивает степень готовности давать результаты. Этот кластер уделяет внимание способности строить отношения между ключевыми заинтересованными сторонами справедливо и конструктивно, создавать соответствующую базу и управлять программами, проектами и стратегиями национального развития для получения социально инклюзивных результатов в области развития.

Кластер *результаты развития на уровне страны* относится к материальным результатам, которые стимулируют развитие. Основными компонентами кластера являются координация поддержки помощи для развития потенциала, креативности, инноваций, реализации Парижской декларации по эффективности внешней помощи, гендерное равенство, социальная вовлеченность, партнерство для развития потенциала.

Кластер *результаты по развитию потенциала* измеряет изменение в человеческом состоянии. Тут учитываются финансовые обязательства по развитию потенциала, фактические достижения конкретных Целей развития тысячелетия, уровень социальной справедливости, в том числе гендерной, успехи в сельском хозяйстве и по продовольственной безопасности.

Сбор данных проводился по специально разработанному опроснику по трем основным измерениям потенциала: возможности среды, организационный уровень, индивидуальный уровень.

Среди стран, рассмотренных в данной статье, наилучший ИАП имеет Танзания, занимая третье очень высокое место в общем рейтинге из 45 стран Африки. Это говорит о её высоком потенциале для МВР. Затем следуют Бенин и Нигер – соответственно 22 и 23 места, от них немного отстают Сенегал и ДРК – 26 и 27 места. Последнее место занимает Республика Конго – 41 место (табл. 4). В отчёте ACR-2015 определено, что в общем рейтинге с 1 по 8 место – это страны с высоким потенциалом к МВР, с 9 по 41 место – страны со средним потенциалом и с 42 по 45 место – страны с низким потенциалом к МВР [3, p. 3].

В целом по странам Африки результаты исследования за 2015 г. говорят о хороших показателях по набранным балам по кластерам 1 «Политическая среда» и 2 «Процессы реализации». Показатели по кластерам 3 «Результаты развития на уровне страны» и 4 «Результаты развития потенциала» намного хуже. Последний по сравнению с предыдущим годом очень ухудшился [3, p. 16].

Выводы исследования и перспективы. Учитывая особенности африканских экономик, можно утверждать, что для их анализа в первую очередь важны показатели, отображающие риски для их партнёров.

Наибольшими рисками для сотрудничества с африканскими странами являются: политическая нестабильность, неэффективность их институтов, низкая способность к МВР, а значит и зависимость от внешнего финансирования. Индикаторами для этого являются: 1) показатели эффективности государственного управления (рис. 1), 2) Индекс лёгкости ведения бизнеса (табл. 2), 3) ИЭЛ (табл. 3) и 4) Индекс африканского потенциала (табл. 4).

После анализа главных рисков африканских экономик, также необходимо рассмотреть основные макроэкономические показатели. В первую очередь, это производство, т.е. ВВП, но не объём, а его структура, а также Индекс Джини, отображающий степень равноправности в распределении доходов в стране, что обуславливает покупательную способность на внутреннем рынке.

Таблица 4

Индекс африканского потенциала для Бенина, ДРК, Республики Конго, Нигера, Сенегала, Танзании, 2015 г.

Страны	Рейтинг ИАП	ИАП	Кластер 1 Политическая среда	Кластер 2 Процессы реализации	Кластер 3 Результаты развития на уровне страны	Кластер 4 Результаты развития потенциала
Бенин	22	52,9	100,0	81,5	49,0	30,3
ДРК	27	50,1	79,2	71,3	71,0	25,6
Р. Конго	41	40,4	83,3	63,0	32,0	25,0
Нигер	23	52,6	87,5	83,3	79,0	25,0
Сенегал	26	50,1	79,2	79,6	66,0	25,3
Танзания	3	67,4	79,2	82,4	84,0	44,1

Разработка автора по данным ACBF [3, p. 92-95]

Лучшие позиции по первым четырём индикаторам среди рассмотренных в данном исследовании стран занимают Сенегал, Бенин и Танзания (за исключением того, что Танзанию по некоторым позициям ИЭЛ превосходит Нигер). Особенно важно то, что политическая ситуация в этих трёх странах более стабильна, чем в других странах (рис. 1). Учитывая показатели относительно эффективности их институтов (табл. 2, 3, 4), можно предположить, что сотрудничество с указанными тремя странами наименее рискованно.

Часть промышленности у этих трёх стран в структуре ВВП практически не возрастает, но вместе с тем и не сокращается (табл. 1). Индекс Джини этих стран существенно не отличается: у Танзании он составляет 37,8 (2011), у Сенегала – 40,3 (2012), у Бенина 43,4 (2011), т.е. распределение доходов у них приблизительно на одинаковом уровне и оно не в критичном состоянии (напомним: Индекс Джини измеряется от 0 до 100 и тем лучше, чем ближе к 0).

Немного более рискованным для сотрудничества является Нигер: по указанным показателям он занимает четвёртое место из рассмотренных шести стран. Существенно то, что у него больший риск, связанный с политической нестабильностью, чем в Бенине, Сенегале и Танзании (рис. 1), и ниже эффективность институтов (табл. 2, 3, 4). Однако, он имеет самый лучший показатель по Индексу Джини (31,5 – 2011), что говорит о более справедливом распределении доходов. Кроме того, у него есть тенденция увеличения части промышленности в структуре ВВП (табл. 1), что говорит о намерении страны заложить серьёзную основу для развития экономики в будущем.

Две оставшиеся страны – ДРК и Республика Конго, несмотря на большое различие по ВВП на душу населения, одинаково заметно отстают от других стран по показателям, характеризующим бизнес-среду, эффективность институтов управления и потенциал для МВР. Более того, по этим показателям они занимают одни из последних позиций в общих рейтингах. Однако, среди рассмотренных стран, за последние 20 лет только у этих двух наблюдается существенный рост части промышленности в структуре ВВП (табл. 1). Это говорит о развитии обрабатывающей промышленности, а значит и экономики. Распределение доходов у этих стран не в критичном состоянии: Индекс Джини Республики Конго составляет 40,2 (2011), ДРК – 42,1 (2012).

Можно было бы предположить, что сотрудничество с ДРК и Республикой Конго будет перспективным, но главные показатели говорят о самых больших рисках для этого. Для того, чтобы их максимально минимизировать сотрудничество с ними целесообразно развивать в рамках конкретных проектов ТНК или международных организаций, при том, при поддержке правительства.

Итак, в данном исследовании были рассмотрены критерии анализа африканских экономик, выявляющие риски для экономического сотрудничества. Далее были выделены основные макроэкономические показатели относительно производства и распределения доходов. Очевидно, для более глубокого сотрудничества с африканскими странами в дальнейшем необходимо будет проанализировать показатели относительно человеческого капитала. В зависимости от задач такого анализа критериями тут будут разные индикаторы относительно здоровья, уровня квалификации кадров и др.

Список литературы:

1. Bhushan A., Samy Y. Enhancing Domestic Resource Mobilization for Effective Development: The Role of Donors // North-South Institute, Ottawa (Canada) – 2010.
2. Kar D., Spanjers J. Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2003–2012 // Global Financial Integrity, Washington, DC – 2014.
3. Africa Capacity Report (ACR) 2015. Capacity Imperatives for Domestic Resource Mobilization in Africa // The African Capacity Building Foundation, Harare (Zimbabwe). – December 2015.
4. Economic Development in Africa. Reclaiming Policy Space. Domestic Resource Mobilization and Developmental States // UNCTAD, New York and Geneva. – 2007.
5. Статистические данные ЮНКТАД [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx
6. Статистические данные Всемирного банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI
7. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. – 2010. – Sept. – P. 1-28 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.govindicators.org
8. Эффективность работы правительств [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home
9. Методология подсчёта Индекса лёгкости ведения бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.doingbusiness.org/methodology
10. Рейтинг Индекса лёгкости ведения бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.doingbusiness.org/rankings.
11. Рейтинг Индекса эффективности логистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lpi.worldbank.org/international/global

Соколова З.С.
Інститут міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

НОВІ КРИТЕРІЇ АНАЛІЗУ ЕКОНОМІК КРАЇН АФРИКИ

Анотація
Розглянуто критерії аналізу країн Африки як потенційних партнерів для економічного співробітництва. Враховуючи особливості африканських країн, визначено, що головними критеріями в такому аналізі мають бути ті, які встановлюють ступінь ризику для співробітництва з ними. Підкреслено, що головними проблемами африканських країн є політична нестабільність та неефективність їх інститутів. Встановлено, що до існуючих раніше проблем країн Африки сьогодні додається проблема мобілізації внутрішніх ресурсів. Зазначено, що після встановлення ступеню ризику для економічного співробітництва з країнами Африки, також необхідно проаналізувати основні макроекономічні показники щодо розвитку їх економік.
Ключові слова: країни Африки, ризики, політична стабільність, ефективність інститутів, мобілізація внутрішніх ресурсів, макроекономічні показники.

Sokolova Z.S.
Institute of International Relations
of the National Aviation University

NEW CRITERIA FOR THE ANALYSIS OF THE AFRICAN COUNTRIES' ECONOMIES

Summary
The criteria for the analysis of the African countries as potential partners for economic cooperation are examined. In consideration of the characteristics of the African countries, it is determined that the main criteria in this analysis should be the ones that set the level of risk for cooperation with them. It was stressed that the main problems of African countries are the political instability and inefficiency of their institutions. It was found that the problem of domestic resource mobilization was added today to pre-existing problems of Africa. It is noted that after the establishment of the degree of risk for economic cooperation with African countries is also necessary to analyse the main macroeconomic indicators concerning development of their economies.
Keywords: African countries, risks, political stability, effectiveness of institutions, domestic resource mobilization, macroeconomic indicators.

УДК 519.81

МОДЕЛЬ ВИЗНАЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО РОЗМІРУ ФОНДУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА ВІТРАЖНОГО ВИРОБНИЦТВА

Солодовник Г.В., Гузь А.В.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Розглянуто доцільність фінансування розвитку підприємства середнього бізнесу в умовах конкурентної боротьби на ринку обмеженої ємності. Проведено аналіз методик розрахунків розміру вільних засобів підприємства. Розроблено модель визначення раціонального фонду розвитку підприємства вітражного виробництва в рамках теоретико-ігрової концепції. Запропоновано схему кількісної оцінки стратегії першого гравця з урахуванням можливих ризиків. Надано опис вхідних та вихідних змінних моделі з метою подальшої її програмної реалізації.
Ключові слова: конкуренція, розвиток, ринкова доля, дохід, ймовірність, критерії прийняття рішень, стратегія, стан економічного середовища.

Постановка проблеми. Проблема становлення та розвитку підприємництва належить до категорії особливо актуальних, оскільки вона прямо пов'язана з рівнем соціальної комфортності населення, розвиток підприємництва забезпечує матеріальну стабільність населення і розвиває інтелектуальні, моральні, культурні та інші якості людини. Малі підприємства є фундаментом національної економіки. Формування малого бізнесу в Україні пов'язано з забезпеченням механізмів політичної стабільності, валютної, податкової, митної політики, економічних перетворень, широкою приватизацією, демократизацією суспільства.

© Солодовник Г.В., Гузь А.В., 2016

В даний час для нашої країни характерні нестабільність та високий рівень невизначеності та ризику в умовах функціонування підприємств малого і середнього сегментів бізнесу. Водночас саме цей сегмент найбільш динамічно змінюється, багато в чому завдяки жорсткій конкуренції, яка призводить до ситуації конфліктності інтересів ринкових суб'єктів. Тому актуальним є розробка математичних моделей для підвищення ефективності прийняття рішень в умовах ризику та неповноти інформації, які стосуються питань розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств малого і середнього бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науковій літературі [1-3] виділяються наступні чинники конкурентної боротьби: зростання числа фірм; зміна попиту на продукт; наявність фірм, здатних знижувати ціни на товар; зростання віддачі від завоювання додаткової частки ринку; наявність умов, коли вихід з бізнесу дорожчий, ніж продовження конкурентної боротьби; поглиблення диференціації фірм за показниками їх конкурентоспроможності; несприятливе співвідношення ринкових часток; поява нових ринкових стратегій, що застосовуються деякими суперниками; значні успіхи в конкурентній боротьбі окремих фірм, що забезпечують відрив від конкурентів; зростання кількості фірм, що знаходяться в зоні банкрутства.

Конкуренція є основним важелем розвитку ринкової економіки, проте є чинники, які призводять до негативних наслідків стихійних конкурентних відносин: недобросовісна реклама; безконтрольна та повна свобода спекулятивних операцій; тіньова економіка [4]. Тому який би розвиток не отримали в країні ринкові відносини, необхідне державне регулювання [1, 5].

Будь-яке підприємство є складною відкритою соціально-економічною системою, всі елементи якої повинні працювати спільно, тільки в цьому випадку система може досягти своїх цілей [6-8]. Підприємство як систему характеризують: функціональна структура; система розробки, виробництва та збуту продукції; система управління, робота якої базується на системі передачі інформації між різними рівнями управління тощо [9].

Метою підприємства в загальному випадку є збільшення або стабілізація досягнутого рівня прибутку. Це пов'язано з вирішенням таких завдань [10]: забезпечення цільової частки ринку; вихід на новий ринок; нарощування обсягів збуту; збільшення контрольованої частки загального ринку. Вирішення перелічених завдань вимагає постійного розвитку підприємства та підвищення його конкурентоспроможності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ємність ринку будь-якого товару чи послуги на певному проміжку часу є обмеженою. Прибуток кожного з виробників прямо пропорційно залежить від його ринкової частки, тому кожен прагне збільшити або хоча б втримати власну ринкову частку на рівні попереднього періоду. Збільшення частки одного з конкурентів призводить до зменшення частки інших, з чого виникає конфлікт декількох ринкових суб'єктів.

Неповнота інформації обумовлена також тим, що суб'єкту прийняття рішення невідомі значення чинників зовнішнього середовища, а саме: розподілу попиту під впливом незалежних від нього та інших ринкових агентів обставин, дій метасистеми (наприклад, державні регулятори, що визначають функціонування економіки країни), форс-мажорні випадки, тощо.

Широко відомою моделлю прийняття рішень в умовах невизначеності та конфліктності є модель, що породжена теоретико-ігровою концепцією [11].

Згідно з концепцією теорії гри ситуація прийняття рішень характеризується множиною $\{X; \Theta; \Phi\}$, де X – множина рішень (стратегій) суб'єкта керування (першого гравця), Θ – множина станів (стратегій) економічного середовища (другого гравця), $\Phi = \{\varphi(x; \theta); x \in X; \theta \in \Theta\}$ – функціонал оцінювання, визначений на множині $X \times \Theta$, і такий, що приймає значення з простору R^1 (одновимірного простору), функція $\varphi(x; \theta)$ – функція виграшу 1-го гравця (суб'єкта керування).

У дискретному випадку ($X = \{x_1; x_2; \dots x_m\}$; $\Theta = \{\theta_1; \theta_2; \dots; \theta_n\}$) ситуація прийняття рішень характеризується матрицею, елемент φ_{kj} якої – це кількісна оцінка рішення $x_k \in X$ за умови, що середовище знаходиться у стані $\theta_j \in \Theta$. Отже, рішенню x_k відповідає вектор оцінювання $\Phi = \{\varphi_{k1}; \varphi_{k2}; \dots; \varphi_{km}\}$, $k = 1, \dots, m$.

Під критерієм прийняття рішення розуміють алгоритм, який визначає для кожної ситуації прийняття рішення $\{X; \Theta; \Phi\}$ та певної інформаційної ситуації єдине оптимальне рішення (розв'язок) $x_{k0} \in X$, $X_{K0} \in X$ або множину таких розв'язків $X_{k0} \subset X$, які називаються еквівалентними відносно даного критерію.

В якості першого, свідомо діючого гравця в даній роботі виступає підприємство, а саме орган управління підприємством вітражного виробництва. Стратегіями першого гравця, яким відповідають рядки матриці виграшів, є кількість фінансових засобів, витрачених на розвиток підприємства в майбутньому плановому періоді, тобто розміри фонду розвитку.

Можливий розмір фонду розвитку F_k будемо обраховувати як відсоток вільних засобів (ВЗ) на рахунку підприємства на початок планового періоду: $F_1 = 10\%\ ВЗ$, $F_2 = 20\%\ ВЗ$, ..., $F_{10} = 100\%\ ВЗ$.

Стратегіями природи (несвідомо діючого гравця), тобто станами середовища, яким відповідають стовпчики матриці виграшів, є ризиковані ситуації, що були виявлені в ході якісного аналізу ризиків [12] та визначені як найбільш загрозливі під час кількісної оцінки експертними методами [13].

Таким чином, отримуємо матрицю, що складається з десяти рядків та п'яти стовпчиків, на перетині яких розташовано виграші першого гравця, що показують кількість фінансових засобів, які він отримає за умови вкладання певної суми у власний розвиток, з урахуванням втрат, які понесе за настання несприятливої події, що відповідає реалізації ризику відповідного стовпчика. Від'ємне значення виграшу свідчитиме про перевищення втрат, обумовлених несприятливою подією тих засобів, що отримало підприємство від розвитку та відповідного збільшення ринкової частки.

Ціль статті. Розробити функціонал, за яким обраховувати елементи описаної матриці виграшів. Для вирішення цієї задачі слід визначити: формулу, за якою визначається кількість віль-

них фінансових засобів підприємства; кількість фінансових засобів, які отримає підприємство від споживання певного розміру фонду розвитку; розмір втрат, які понесе підприємство від реалізації кожного з п'яти ризиків.

Виклад основного матеріалу. Розмір вільних фінансових засобів виробничого підприємства можна визначити за відомих величини валового доходу та витрат. Величина валового доходу за плановий період визначається добутком ціни на продукцію та об'єму реалізованої за цей період продукції. Для підприємства з виробництва вітражів остання величина може визначатися квадратними метрами продукції, а ціна може складатися з базової за один метр квадратний з подальшим урахуванням коефіцієнта, що визначається складністю або нестандартністю виробу.

Методик визначення витрат виробничого підприємства існує багато, тому проведемо стислий огляд основних з них та класифікацій витрат.

Витрати – це надана в грошовій формі величина ресурсів, що використовуються для отримання деяких корисних результатів.

Теорія виробництва [14] виходить з того, що для випуску продукції використовуються два види ресурсів: L та K, ціни на які (відповідно w та r) задані. В цьому випадку загальні витрати (TC) виробництва можна представити формулою:

$$TC = wL + rK. \quad (1)$$

Функція витрат характеризує загальний рівень витрат на випуск заданого об'єму продукції за використання оптимальної комбінації ресурсів L та K. Тоді тотожність (1) можна в загальному випадку представити у вигляді функції:

$$TC\ (Q) = f\ [Q\ (L, K), w, r]. \quad (2)$$

В залежності від обсягу виробництва усі витрати підприємства можна розділити на постійні і змінні. Загальна сума витрат $(З_{общ})$ може змінитися через об'єм випуску продукції в цілому по підприємству $(ВВП_{общ})$, її структури $(УД_i)$, рівня змінних витрат на одиницю продукції (B_i)та суми постійних витрат на весь випуск продукції (A):

$$З_{общ} = (ВВП_{общ} * УД_i * B_i) + A \quad (3)$$

Змінні витрати залежать від обсягу виробництва і продажу продукції. Здебільшого це прямі витрати ресурсів на виробництво і реалізацію продукції. Постійні витрати не залежать від динаміки обсягу виробництва і продажу продукції. Одна їх частина пов'язана з виробничою потужністю підприємства (амортизація, орендна плата, заробітна плата управлінського і обслуговуючого персоналу на почасовій оплаті і загальногосподарські витрати), інша – з управлінням і організацією виробництва і збуту продукції (затрати на дослідні роботи, рекламу, на підвищення кваліфікації працівників, тощо) [15].

В економічній теорії існують поняття бухгалтерського та економічного прибутків [16]. Бухгалтерський прибуток є загальною виручкою фірми за виключенням зовнішніх витрат. Економічний прибуток – це загальна виручка за виключенням всіх витрат (зовнішніх та внутрішніх, включаючи в останні нормальний прибуток підприємця). Економічний прибуток дорівнює загальній виручці за виключенням економічних витрат, та розраховується за формулою:

$$ЕП = ЗВ - ЕВ, \quad (4)$$

де $ЕП$ – економічний прибуток, $ЗВ$ – загальна виручка, $ЕВ$ – економічні витрати на всі види ресурсів.

В даній роботі доцільно визначити вільні засоби підприємства як різницю між валовим доходом та зовнішніми витратами.

Валовий дохід визначається добутком ціни та відповідної кількості продукції, яку фірма може реалізувати. В свою чергу кількість продукції, яку фірма може реалізувати за певний проміжок часу (період планування) визначається її долею загального ринку цієї продукції.

За результатами дослідження предметної області можна визначити наступні витрати на підприємстві вітражного виробництва:

– постійні витрати: оренда приміщень, заробітна плата інженерно-технічного персоналу,

– змінні витрати: оплата матеріалів (скла, фарби, тощо); заробітна плата працівників із відрядною формою оплати праці (дизайнер, кольорист, тощо).

З урахуванням мінливості вітчизняної фіскальної політики, витрати є вхідним параметром в процесі настроювання моделі. Тоді формула визначення розміру вільних фінансових засобів підприємства набуває наступного виду:

$$ВЗ = ВД - ПВ - ЗВ - П, \quad (5)$$

де $ВЗ$ – вільні засоби підприємства; $ВД$ – валовий дохід; $ПВ$ – сума постійних витрат; $ЗВ$ – сума змінних витрат; $П$ – податки у відсотковому виражені.

Розмір фонду розвитку визначається за формулою:

$$F_k = \Delta ВЗ * \xi. \quad (6)$$

Коефіцієнт ξ визначає відсоток вільних засобів, що планується витратити на розвиток підприємства. В даній моделі пропонується прийняти $\xi =$ [0,1;1], $\Delta\xi = 0{,}1$, але ця схема може бути змінена під час настроювання моделі.

Збільшення фонду розвитку означає краще фінансування заходів, пов'язаних з підвищенням конкурентоспроможності підприємства на ринку. Зростання конкурентоспроможності підприємства передбачає збільшення його ринкової частки, що в фінансовому ракурсі означає збільшення волового доходу підприємства $(\Delta ВД)$.

В якості заходів з підвищення конкурентоспроможності для підприємства вітражного виробництва можна визначити наступні:

1) підвищення якості матеріалів;

2) впровадження нових технологій виготовлення вітражів;

3) підвищення рівня професіоналізму робітників;

4) застосування нового досконалішого обладнання;

5) відкриття нових доступніших точок прийому заказів.

В [17] представлено модель залежності зростання ринкової частки підприємства від розміру фонду розвитку. Ця задача включає вирішення двох оптимізаційних задач та задач прийняття рішень в умовах ризику та невизначеності. Рішення в даному випадку є різними значеннями розміру фонду розвитку. Для уникнення перевантаження роботи математичними моделями,

будемо вважати залежність зростання ринкової долі підприємства ΔD_k від залучення фонду розвитку F_k прямо пропорційною та лінійною:

$$\Delta D_k = \varepsilon * F_k, \quad (7)$$

де ε – коефіцієнт пропорційності, що може бути визначений як відсоток та введений як параметр під час настроювання моделі.

Тоді збільшення валового доходу підприємства $\Delta ВД_k$ визначаємо за формулою:

$$\Delta ВД_k = \Delta D_k * Ц = \varepsilon * F_k * Ц, \quad (8)$$

де $Ц$ – ціна за метр квадратний виробу.

Параметр $Ц$ вводиться під час настроювання моделі та визначається середньоарифметичним значенням виробів за минулий плановий період.

Розмір фінансових втрат, які понесе підприємство від реалізації певної несприятливої ситуації може бути найдений статистичним способом, як середньоарифметичне значень минулих періодів:

$$E^c_j = \frac{1}{n_j}\sum_{t=1}^{n_j} g_{jt}, \quad (9)$$

де E^c_j – середньоарифметичне значення величини втрат, які понесе підприємство від виникнення несприятливої ситуації, що відповідає ризику j; g_{jt} – конкретне значення витрат, які понесло підприємство в період часу t за виникнення j-ої несприятливої ситуації; n_j – кількість періодів, в яких виникла несприятлива ситуація ризику j.

За відсутності статистичних даних визначити розмір втрат можна експертними методами із залученням експертів у сфері виробництва вітражів.

Тоді розмір фінансових втрат, які понесе підприємство від реалізації певної несприятливої ситуації може бути найдений як середньозважене за ймовірністю значень минулих періодів:

$$E^e_j = M(Y_j) = \sum_{t=1}^{n_j} y_{jt} p_{jt}, \quad (10)$$

де E^e_j – середньозважена за ймовірністю величина втрат, які понесе підприємство від виникнення несприятливої ситуації, що відповідає ризику j; Y_j – випадкова величина, що позначає можливу величину витрат за виникнення j-ої несприятливої ситуації; y_{jt} – конкретне значення витрат, які понесло підприємство в період часу t за виникнення j-ої несприятливої ситуації; p_{jt} – імовірність, з якою випадкова величина Y_j прийме значення y_{jt}; n_j – кількість періодів, які були досліджені експертом.

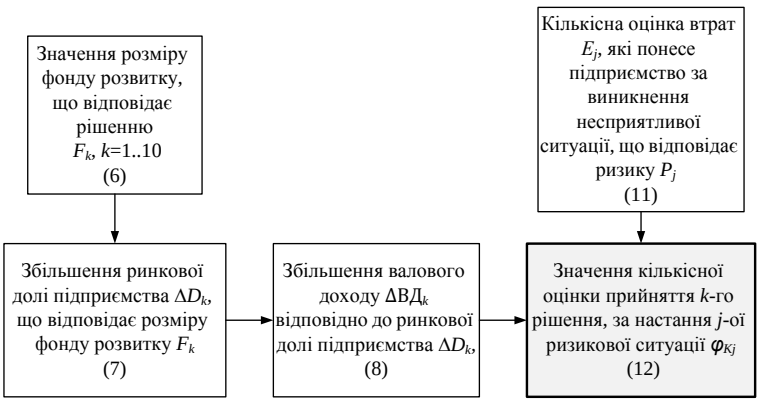

Рис. 1. Схема знаходження кількісної оцінки ефективності рішення

Джерело: розроблено авторами

Можна також урахувати вагу експерта:

$$E_j = \frac{\sum_{i=1}^{m} E^e_{jt} h_i}{\sum_{i=1}^{m} h_i}, \quad (11)$$

де h_i – вага i-го експерта; m – кількість експертів, що залучені в дослідженнях.

Матриця виграшів в даному досліджені складається з розмірів фінансових засобів, які отримає підприємство за вкладання певного відсотку вільних коштів у свій розвиток та за умови виникнення несприятливої ситуації, що призведе до певних фінансових втрат. Елементи матриці виграшів визначаються за формулою:

$$\varphi k_j = \Delta ВД_k - E_j, \quad (12)$$

Функціонал оцінювання елементів матриці можна зобразити графічно наступною схемою на рис. 1.

Для опису модуля побудови матриці виграшів першого гравця, підприємства вітражного виробництва скористаємося принципом «чорної скриньки». Побудова кількісної моделі в результаті зводиться до опису залежності ендогенних змінних між собою, та від характеристик середовища.

Для моделі знаходження раціонального розміру фонду розвитку вітражного виробництва у якості ендогенних використовуються:

1) стратегії природи, точніше – ризиковані ситуації, які були визначені у ході якісного аналізу ризиків та виявлені як найбільш загрозливі під час кількісної оцінки експертними методами;

2) E^e_j – середньозважена за ймовірністю величина втрат, які понесе підприємство від виникнення несприятливої ситуації, що відповідає ризику j;

3) Y_j – випадкова величина, що позначає можливу величину витрат за виникнення j-ої несприятливої ситуації;

4) y_{jt} – конкретне значення витрат, які понесло підприємство в період часу t витрат за виникнення j-ої несприятливої ситуації;

5) p_{jt} – імовірність, з якою випадкова величина Y_j прийме значення y_{jt};

6) n_j – кількість періодів, які були досліджені експертом.

Для моделі, що розроблена в даній роботі екзогенними змінними є вільні засоби підприємства, які будуть витрачені на розвиток підприємства в майбутньому плановому періоді та величини, за якими вони підраховуються: $ВД$ – валовий дохід; $ПВ$ – сума постійних витрат; $ЗВ$ – сума змінних витрат; $П$ – податки у відсотковому вираженні.

Після введення початкових даних та уточнення параметрів моделі розрахунки відбуваються за формулами (6)- (12) згідно зі схемою на рис. 1, тобто визначаються розміри фонду розвитку, які можуть бути введені у матрицю виграшу у відсотковому співвідношенні, та виграші першого гравця.

Висновки. Результатом роботи моделі є значення раціонального розміру фонду розвитку з урахуванням можливих втрат, що пов'язані із реалізацією несприятливих подій. Остаточне значення цієї величини знаходиться за допомогою критеріїв прийняття рішень в умовах ризику та невизначеності.

Список літератури:

1. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. – Спб и др.: Изд. дом «Вильямс», 2000. – 496 с.
2. Альбеков А. У., Федько В. П., Митько О. А. Логистика коммерции. – Ростов на Дону: Феликс, 2001. – 512 с.
3. Фатхутдинов Р. А. Организация производства. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 670 с.
4. Павловський М. А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія). – К.: Техніка, 2001. – 312 с.
5. Селезнев В. В. Основы рыночной экономики Украины. Власть. Право. Предпринимательство. Финансы. Налоги. Маркетинг. Менеджмент. Торговля. Реклама. Преступность. – К.: А.С.К., 2002. – 540 с.
6. Прикин Б. В. Теория экономического анализа производства. – М.: ЮНИТИ-Дана., 2000. – 399 с.
7. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання. За ред. Гейця В. М. / Інститут економічного прогнозування НАН України. – К.: Інститут економічного прогнозування: Форт, 2000. – 421 с.
8. Акимова И. М. Реструктуризация предприятий в промышленности Украины: направления и методы. – Х.: Бизнес-информ., 1999. – 284 с.
9. Алексунин В. А. Международный маркетинг: учебное пособие для вузов. – М.: Изд-кий дом «Дашков и К», 2012. – 235 с.
10. Зайцев Н. Л. Экономика промышленного предприятия. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 190 с.
11. Вітлінський В. В., Верченко П. Г. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком. – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с.
12. Солодовник Г. В., Гузь А. В. Моделювання ризиків у сфері вітражного виробництва // Міжнародна науково-практична конференція «Економіка, менеджмент та аудит: сучасні проблеми та напрями розвитку, Львів, 2015 – С. 71-75.
13. Солодовник Г. В., Гузь А. В. Вирішення задачі оцінювання ризиків засобами вільного програмного забезпечення // Матеріали VI регіональної науко-практичної конференції «FREE AND OPEN SOURCE SOFTWARE». – Харків, 2015. – № 6. – С. 28.
14. Цены и ценообразование / Под ред. В. Е. Есипова. – СПб: Питер, 2001. – 464 с.
15. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: 4-е изд., перераб. и доп. – Минск: ООО «Новое издание», 2010. – 688 с.
16. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т. 2. – М.: Республика, 1993. – 400 с.
17. Солодовник Г. В. Моделі та інструментальні засоби управління розвитком підприємства: Автореферат дисертації канд. тех. наук: 01.05.02 / Харківський національний університет радіоелектроніки. – Харків: 2004 р. – 21 с.

Солодовник А.В., Гузь А.В.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

МОДЕЛЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО РАЗМЕРА ФОНДА РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ ВИТРАЖНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация
Рассмотрена целесообразность финансирования развития предприятия среднего бизнеса в условиях конкурентной борьбы на рынке ограниченной емкости. Проведен анализ методик расчетов размера свободных средств предприятия. Разработана модель определения рационального фонда развития предприятия витражного производства в рамках теоретико-игровой концепции. Предложена схема количественной оценки стратегии первого игрока с учетом возможных рисков. Представлено описание входных и выходных переменных модели с целью дальнейшей ее программной реализации.
Ключевые слова: конкуренция, развитие, рыночная доля, доход, вероятность, критерии принятия решений, предприятие, стратегия, состояние экономической среды.

Solodovnik H.V., Guz A.V.
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

THE MODEL OF DETERMINING THE OPTIMAL SIZE OF THE FUND COMPANY'S DEVELOPMENT OF STAINED GLASS PRODUCTION

Summary
Review the feasibility of funding the development of SMEs in the competitive market of limited capacity. It is carried out the analysis of methods of calculation of size of available funds of the enterprise. A model is developed to determine the rational development Fund stained glass production in the framework of game-theoretic concepts. The scheme quantitative assessment strategy of the first player with regard to the risks involved. It's presented the description of input and output variables of the model for further implementation details.
Keywords: competition, development, market share, revenue, probability, criteria for decision-making, enterprise strategy, business environment.

УДК 658.511

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА»

Фень К.С.
Подільський державний аграрно-технічний університет

Проаналізовано підходи до трактування поняття «економічна безпека підприємства», визначили її основні складові. Сутність поняття «економічна безпека підприємства» визначає не процес боротьби з явищами, визначеними як загрози, а забезпечення досягнення мети підприємством шляхом підтримки режиму його нормального функціонування.
Ключові слова: економічна безпека, підприємство.

Вступ. Питання економічної безпеки держави і суспільства є актуальними у всіх країнах світу. Для сучасного соціально-політичного та економічного стану України дуже важливою є цілеспрямована діяльність держави, рівнів законодавчої і виконавчої влади щодо забезпечення економічної безпеки країни та її громадян. Україна одночасно проходить складний історичний шлях державотворення і переходу від централізовано-планової системи управління економікою до соціально – спрямованої ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти формування механізму економічної безпеки досліджували такі вчені, як: Ареф'єва О.В., Бедников М.О., Бухвальд Е.М., Головацькая Н.Г., Климочкин О.В., Клейнер Г.Б., Половнев К.С., Судоплатов А.П., Лекарев С.В., Матвеев Н.В., Мак-Мак В.П., Єрмошенко М.М., Пономарьова В.П., Лященко А.Н., Тамбовцева С.Б., Лазуренко С.В., Савін В.А., Плєханова Г.В., Раздина О.В., Капустін М.Ю., Шликов В.В., Попович П.Я., Шлемко В.Т., а також вітчизняні: Бланк І.О., Бінько І.Ф., Васильців Т.Г., Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Козаченко А.В., Ковальова Д.Д., Черняк О.І., Лисенко Ю.Г., Міщенко С.Г., Руденский Р.А., Спірідонов А.А., Олейніков Е.А., Пастернак-Таранушенко Г.А., Мішина І.Г., Сухорукова Т.С.

Метою статті є висвітлення поняття економічної безпеки підприємства.

Результати. Питання економічної безпеки держави і суспільства є актуальними у всіх країнах світу. Так, на початку 90-х років економічну безпеку розглядали як забезпечення умов для зберігання та захисту комерційної та інших таємниць галузей і підприємств. Розгляд проблеми економічної безпеки як забезпечення належного захисту інформації є дуже спрощеним та не враховує вплив зовнішнього середовища.

Поняття «економічна безпека» пройшло чимало переосмислень в економічній теорії у зв'язку зі зміною умов зовнішнього середовища і з урахуванням факторів, які визначають процеси управління. У сучасній науковій літературі поняття «економічна безпека» досить часто виводять безпосередньо з більш загальної категорії «безпека» (переклад з грецької означає «володіти ситуацією»). В спеціальній літературі наводиться визначення безпеки як стану, при якому будь-який об'єкт знаходиться в положенні надійної захищеності і не піддається негативному впливу будь-яких факторів. У широкому науковому сенсі під безпекою розуміється захищеність природно-фізіологічних, соціально-економічних, ідеально-духовних і ситуативних потреб у ресурсах, технологіях, інформації та моральних ідеалів, необхідних для життєдіяльності та розвитку населення [26].

Визначення безпеки свідчить про ідеологію, яка закладається в теорію безпеки і потім втілюється на практиці. У наукових джерелах, в яких досліджують проблематику безпеки, подано багато визначень як безпеки, так і економічної безпеки підприємств (таблиця 1) [1, с. 206-215].

Таким чином, економічна безпека підприємства передбачає стійкий розвиток (тобто збалансований

Таблиця 1

Визначення поняття «економічна безпека підприємства»

№	Автор	Визначення
1	Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін. [2]	У більш загальному аспекті економічна безпека – це характеристика, суть якої полягає в нормальному функціонуванні економічної системи взагалі, можливості нормальної роботи внутрішньої економічної системи та безболісного включення в світову економічну систему. Коло суб'єктів економічної безпеки охоплює не тільки державу, а й підприємство і особу, які здійснюють самостійну діяльність і забезпечують власну економічну безпеку. Таким чином, залежно від суб'єкта виділяють економічну безпеку особи, підприємства і держави.
2	Васильців Т.Г. [3]	Економічна безпека підприємства – це такий стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується: найефективніше використання ресурсів, інтелектуального і кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування. Відповідно головною метою реалізації заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства є гарантування його стабільного та максимально ефективного функціонування, а завданнями такої роботи: є досягнення мети функціонування підприємства; забезпечення ефективного використання ресурсів, запобігання руйнівному впливу зовнішнього середовища; здійснення фінансової стійкості і платоспроможності; охорона комерційної таємниці та інформації; досягнення безпеки персоналу підприємства, майна і капіталу.

© Фень К.С., 2016

Продовження таблиці 1

3	Лисенко Ю.Г., Міщенко С.Г., Руденский Р.А., Спірідонов А.А. [4]	Безпека фірми – це такий стан виробничо-економічної системи, за якого функціонують механізми запобігання або зменшення ступеня впливу загроз стабільності функціонування і розвитку підприємства. Забезпечення економічної безпеки підприємства припускає досягнення високих фінансових результатів діяльності і фінансової стійкості; забезпечення технологічної незалежності і високій конкурентоспроможності технологічного потенціалу; високу ефективність організаційної структури; високий рівень екологічності; якісну правову захищеність всіх аспектів діяльності; захист інформаційного середовища; безпека персоналу, його капітал, майно і комерційних інтересів.
4	Олейніков Е.А. [5]	«Економічна безпека підприємства – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і для забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому».
5	Клейнер Г.Б. [6]	Економічна безпека підприємства (фірми) – це такий стан господарського суб'єкта, за якого життєво важливі компоненти структури і діяльності підприємства характеризуються високим ступенем захищеності від небажаних змін.
6	Половнев К.С. [7]	Економічна безпека промислового підприємства – це безперервний процес забезпечення на промисловому підприємстві, що перебуває в певному зовнішньому оточенні, стабільності його функціонування, фінансової рівноваги і регулярного витягання прибутку, а також можливості виконання поставлених цілей і завдань, здатності його подальшого розвитку і вдосконалення на різних стадіях життєвого циклу підприємства і в процесі зміни конкурентних ринкових стратегій.
7	Судоплатов А.П., Лекарев С.В. [8]	Безпека підприємства–це такий стан його правових економічних і виробничих відносин, а також матеріальних, інтелектуальних і інформаційних ресурсів, яке виражає здатність підприємства до стабільного функціонування.
8	Бланк І.О. [9]	Фінансова безпека підприємства є основним елементом системи його економічної безпеки. У загальному складі елементів економічної безпеки фінансова компонента виступає в ролі базового значення рівня і структури фінансового потенціалу підприємства в забезпеченні цілей його економічного розвитку.
9	Матвеев Н.В. [10]	Цей стан підприємства, при якому забезпечується стабільність його функціонування, фінансову рівновагу і регулярне одержання прибутку, можливість виконання поставлених цілей і завдань, здатність до подальшого розвитку і вдосконаленню.
10	Мак-Мак В.П. [10]	Економічна безпека-це стан найбільш ефективного використання всіх видів ресурсів в цілях запобігання (нейтралізації, ліквідації) загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в умовах ринкової економіки.
11	Климочкин О.В. [11]	Економічна безпека підприємства (фірми, корпорації) – це стан захищеності його життєво важливих інтересів у фінансово-економічній, виробничо-господарської, технологічній сферах від різного роду загроз, в першу чергу соціально-економічного плану, яке наступає завдяки прийнятій керівництвом і персоналом системи заходів правового, організаційного, соціально-економічного та інженерно-технічного характеру.
12	Ареф'єва О.В. [12]	Планування економічної безпеки підприємства як складовий елемент системи управління підприємством, що містить забезпечувальну та функціональну складові. Перша з них представлена підсистемами організаційного, методичного, нормативного та правового забезпечення. Функціональна складова поєднує функції формування прогнозів і планів, а також комплекс економічних та організаційних методів, що сприяють вирішенню завдань контролю за станом підприємства і своєчасної діагностики.
13	Козаченко А.В., Пономарьова В.П., Ляшенко А.Н. [13]	Забезпечити достатній для розширеного відтворення капіталу підприємства прибуток, що одержується в результаті дотримання інтересів підприємства, тобто в результаті взаємодії підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища.
14	Тамбовцева С.Б. [14]	Економічною безпекою будь-якої системи необхідно розуміти сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи.
15	Бухвальд Е.М., Головацькая Н.Г., Лазуренко С.В. [15]	Розглядають економічну безпеку держави як найважливішу якісну характеристику економічної системи, її визначальну здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку народного господарства.
16	Савін В.А. [16]	Як систему захисту життєвих інтересів країни. При цьому об'єктами захисту виступають: народне господарство країни в цілому, окремі регіони, сфери і галузі господарства, юридичні та фізичні особи як суб'єкти господарської діяльності.
17	Плєханова Г.В. [17]	Це стан, в якому народ (через державу) може суверенно, без втручання і тиску ззовні, визначати шляхи і форми свого економічного розвитку.
18	Ковальова Д. Д., Сухорукова Т.С. [18]	Економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноваріантні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відбиваються негативно на його діяльності.
19	Раздина О.В. [19]	Економічна безпека підприємства – це комплекс заходів, які сприяють підвищуванню фінансової стійкості господарюючих суб'єктів за умов ринкової економіки, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів.
20	Капустін М.Ю. [20]	Економічна безпека підприємства, як сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів.

і безупинний), що досягається за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам) [25].

Діяльність по забезпеченню безпеки можна представити у вигляді складної системи, що складається з взаємозалежних і взаємообумовлених горизонтальних рівнів: забезпечення економічної безпеки особистості, забезпечення безпеки суспільства, забезпечення безпеки держави. Економічна безпека є універсальною синтетичною категорією, яка відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином [21; 22; 23].

Поняття «економічна безпека держави» і «економічна безпека підприємства» дуже тісно взаємозалежні, оскільки на формування економічної безпеки підприємства найбільше впливає держава, використовуючи прямі і непрямі важелі втручання (державна власність, податки, державні інвестиції, дотації і субвенції), регулюється економічний і соціальний розвиток країни. Однак інтереси підприємства і держави найчастіше не збігаються, їх загальним мірилом служить саме економічна безпека. Головним чином «проблема полягає в тому, щоб, створюючи базу для економічної безпеки держави, не нанести шкоди інтересам підприємства» [24].

У свою чергу підприємства також впливають на рівень економічної безпеки як держави, так і окремих регіонів. Рівень економічної безпеки регіону і держави багато в чому залежить від рівня економічної безпеки підприємств, розміщених на їх території. У основі діяльності як регіону, так і підприємства лежать їх економічні інтереси, які не завжди збігаються. Різна спрямованість економічних інтересів підприємств і регіонів забезпечує гальмівний ефект в їх розвитку. Нормативно-законодавчі основи в даному випадку служать інструментом регулювання економічних інтересів [21].

В ідеалі держава і регіон зацікавлені в процвітанні підприємств, оскільки це збільшує надходження грошових коштів до державного і обласного бюджетів і підвищує рівень забезпеченості населення. У свою чергу, економічна безпека підприємства безпосередньо залежить від авторитету і потужності регіонів, а потім і самої держави. Підприємство зацікавлене в підтримці держави в забезпеченні стабільності національної валюти і законодавчої бази підприємництва, в преференціях при утриманні або освоєнні вітчизняних і зарубіжних ринків збуту, в захисті від криміналу і недобросовісної конкуренції. Держава і інші зовнішні чинники, господарюючі суб'єкти, що взаємодіють з підприємством, створюють умови зовнішнього середовища, які впливають на рівень економічної безпеки підприємства. В деяких випадках підприємство практично не має змоги впливати на зовнішнє середовище, воно змушене до нього пристосовуватися.

У практиці господарювання особливу увагу приділяють саме економічній безпеці підприємства. Як випливає з різних джерел, під економічною безпекою підприємства розуміють:

– створення таких умов його діяльності, які забезпечують захист його економічних інтересів від усіх можливих видів загроз [27].

– стан юридичних, виробничих відносин і організаційних зв'язків, матеріальних і інтелектуальних ресурсів, при якому забезпечується стабільність функціонування, фінансово – комерційний успіх, прогресивно науково – технічний і соціальний розвиток [28];

– захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усувати загрози, пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності [29];

– раціональне використання корпоративних складових виробництва з метою забезпечення надійного і стійкого функціонування підприємств [30].

Належний рівень економічної безпеки досягається здійсненням єдиної державної політики, підкріпленої системою скоординованих заходів, адекватних внутрішнім та зовнішнім загрозам. Без такої політики неможливо домогтися виходу з кризи, примусити працювати механізм управління економічною ситуацією, створити ефективні механізми соціального захисту населення.

Сутність економічної безпеки полягає в забезпеченні поступального економічного розвитку суспільства з метою виробництва необхідних благ та послуг, що задовольняють індивідуальні та суспільні потреби. Раніше усі питання, пов'язані із забезпеченням безпеки покладалися на державні органи. Останнім часом спостерігається відтворення системи безпеки, в якій провідна роль відводиться державі [31].

Розглянемо основні складові механізму забезпечення економічної безпеки підприємства.

По-перше, вони повинні формуватися зважаючи на його фінансові інтереси:

· зростання ринкової вартості підприємства;
· максимізація прибутку;
· достатність основного і оборотного капіталу;
· наявність необхідного обсягу інвестиційних ресурсів;
· оптимізація відрахувань до бюджету та ін.

По-друге, враховувати принципи управління економічною безпекою підприємства:

· первинність господарського законодавства;
· застосування програмно-цільового управління;
· обов'язкове визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії;
· інтегрованість підсистеми управління економічною безпекою підприємства із загальною системою фінансового менеджменту;
· взаємна матеріальна відповідальність персоналу і керівництва за стан економічної безпеки підприємства;
· наявність зворотного зв'язку;
· мінімізація витрат на забезпечення економічної безпеки підприємства.

Для забезпечення економічної безпеки на підприємстві повинні функціонувати спеціальні органи-суб'єкти економічної безпеки [32].

Специфічного характеру процесу управління економічною безпекою надає наявність таких ознак, що характеризують даний процес:

· прийняття рішення та розвиток складної системи в часі може мати велику кількість стратегій;

· на етапі формування рішення та прийняття управлінського впливу аналітики не мають можливості подати повної картини розвитку ситуації;

· прийняття рішення базується на прогнозуванні тенденції розвитку системи в часі;

· існує невизначеність, пов'язана з подальшим впливом прийнятого рішення на проблемну ситуацію.

У цілому здатність до швидкого реагування на різноманітні зміни зовнішнього середовища формується шляхом створення нового або вдосконалення наявного механізму управління економічною безпекою та надає підприємству конкурентних переваг для досягнення визначених цілей.

Висновки і перспективи. Ретроспективний огляд поняття «економічна безпека» дозволяє зробити висновки про те, що економічна безпека є універсальною категорією, яка відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином. З цього випливає, що діяльність по забезпеченню економічної безпеки можна представити у вигляді складної системи, яка складається з взаємозалежних і взаємообумовлених горизонтальних рівнів: забезпечення економічної безпеки особистості, забезпечення безпеки суспільства, забезпечення безпеки підприємства, забезпечення безпеки держави.

Список літератури:

1. Петрина О. Б. Передумови формування та зміст економічної безпеки підприємства. – Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.3.
2. Геєць В. М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. [та ін.] / за ред. В. Гейця. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
3. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємства України: стратегія та механізм зміцнення: монографія. – Львів: Вид-во «Арал», 2008. – 386 ст.
4. Мищенко С. Г. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю. Г. Лысенко, С. Г. Мищенко, Р. А. Руденский [и др.] / под. ред. Ю. Лысенко. – Донецк: Изд-во «ДонНУ», 2002. – 178 с.
5. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. – М.: Изд-во «Интел-Синтез», 1997. – 212 с.
6. Стратегия бизнеса: справочник / под ред. Г. Клейнера. – М.: Изд-во КОНСЭКО, 1998. – 288 с.
7. Половнев К. С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. экон. наук. – Екатеринбург, 2002. – 34 с.
8. Судоплатов А. П. Безопасность предпринимательской деятельности / А. П. Судоплатов, С. В. Лекареп. – М.: Изд-во «ОЛМА-ПРЕСС», 2001. – 312 с.
9. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. – К.: Изд-во «Эльга», «Ника-Центр», 2004. – 784 с.
10. Терехов Экономическая безопасность предприятия как успешная составляющая современного бизнеса электронный ресурс] – Режим доступа. – URL:http://bre.ru/security/22999.html
11. Васильев Г. А., Халикова Э. А. Экономическая безопасность предприятия в современных условиях – Режим доступа. – http://sibac. info/index.php/2009-07-01-10-21-16/469-2012-01-12-04-16-19
12. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 170 с. – Бібліогр.: с. 160-169.
13. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко / – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
14. Тамбовцев В. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура и проблемы / В. Тамбовцев // Вестник МГУ. – 1995. – № 3. – С. 17-24.
15. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Головацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 27-36.
16. Савин В. А. Некоторые аспекты экономической безопасности России / В. А. Савин // Международный бизнес России. – 1995. – № 9. – С. 22-26.
17. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський – К: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
18. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко – К.: Правова єдність, 2009. – 544 с.
19. Раздина О. В. Коммерческая информация и экономическая безопаность предприятия // Бизнес-информ. – 1997. – № 24. – С. 63-65.
20. Капустин М. Ю. Экономическая безопасность отрясли и фирмы // Бизнес-информ. – 1999. – № 11-12. – С. 45-47.
21. Концепція економічної безпеки України / НАН України; Інститут економічного прогнозування / [підгот. В. М. Геєць]. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
22. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / [под ред. Е. А. Олейникова]. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
23. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы / В. Л. Тамбовцев // Вестник Московского университета. – Серия 6. – 1995. № 3. – С. 73-76.
24. Копан А. Безопасность как силовой фактор государственного управления / А. Копан // Право Украины. – 2001. – № 7. – С. 26-28.
25. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / В. К. Сенчагов. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 2002. – 128 с.
26. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. / Ж. Ж. Руссо. – М.: «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. – 416 с.
27. Иванов А. В. Экономическая безопасность предприятий: методическое пособие для руководителей предприятий / А. В. Иванов, В. В. Шлыков. – М.: Вираж-центр, 1995. – 40 с.
28. Толковый терминологический словарь: Бизнес и безопасность. – М.: БЕК, 1995. – 336 с.
29. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48-52.

30. Цыпина И. С. Экономическая безопасность (национальный и международный аспект): учебно – метод. пособие / И. С. Цыпина, Ю. Ф. Кваша. – М.: ВГНА МНС РФ, 2001. – 108 с.
31. Економічна безпека України та проблеми її забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/ekonomika/part1/003.htm
32. Бехтер Л. А. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства. eztuir.ztu.edu.ua/3568/1/138.pdf

Фень К.С.
Подольский государственный аграрно-технический университет

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ ОБЗОР ПОНЯТИЯ «ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ»

Аннотация
Проанализированы подходы к трактовке понятия «экономическая безопасность предприятия», определили ее основные составляющие. Сущность понятия «экономическая безопасность предприятия» определяет не процесс борьбы с явлениями, определенными как угрозы, а обеспечение достижения меты предприятием путем поддержки режима его нормального функционирования.
Ключевые слова: экономическая безопасность, предприятие.

Fen' K.S.
Podolski State Agricultural and Technical University

RETROSPECTIVE REVIEW CONCEPT «ECONOMIC SECURITY»

Summary
The approaches to the interpretation of the concept of "economic security", identified its major components. The essence of the concept of "economic security" defines not combating phenomena identified as threats, and ensure that the methyl you now support the regime by its normal functioning.
Keywords: economic security, enterprise.

УДК 339.138

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ І ВИБОРУ ЦІЛЬОВОГО РИНКУ НОВОГО ПРОДУКТУ

Фірсова С.Г., Бойко О.Г.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Обґрунтовано необхідність використання маркетингових дослідних методик при сегментуванні ринку нового продукту. Запропоновано при оцінюванні точності вибору ринкових позицій нового продукту використання матричних моделей сегментування ринку. Показано доцільність застосування методики комплексної оцінки точності виділення сегментів ринку нового продукту. Охарактеризовано методи багатокритеріального аналізу, які досліджують альтернативні варіанти з використанням багатокритеріальної оптимізації. Здійснено практичну реалізацію методу нечіткої логіки (fuzzy logic) при виборі найбільш привабливих сегментів ринку для нового продукту.
Ключові слова: сегментування, цільовий ринок, матричні моделі, комплексна оцінка, оцінювання сегменту, багатокритеріальний аналіз, метод нечіткої логіки, новий продукт.

Постановка проблеми. Сегментування ринку являється ефективним інструментом маркетингу, який сприяє забезпеченню комерційного успіху виробничої і збутової діяльності інноваційного підприємства. Прагнучи підвищити свою конкурентоспроможність при виведенні на ринок нового продукту компанії обирають цільовий маркетинг. Прийняття рішення про початок розробки нової продукції, створення перших її зразків потребує знань щодо відповідності функціональних параметрів нового продукту, різних його моделей реальним запитам споживачів. Тільки за такої умови товари будуть реалізовані в результаті чого величезні витрати на створення нових виробів, зусилля талановитих розробників будуть ефективними, як в економічному так і в соціальному плані. До технологій маркетингу які мають мету – розробка товарів для задоволення потреб окремих груп споживачів відносяться: сегментування ринку, позиціювання товарів та брендінг. За правильного сегментування ринку постає можливість обрати один або

© Фірсова С.Г., Бойко О.Г., 2016

кілька сегментів ринку, які стають для підприємства базовим ринком, або цільовими сегментами. Визначення цільових сегментів споживачів, які забезпечують достатній ринковий потенціал для просування нового продукту, є передумовою успішної діяльності будь-якого підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність сегментування ринку в маркетинговій діяльності підприємств висвітлена в роботах Д. Аакера, Т. Амблера, Дж. Грехема, С. Джейна, В. Кірпалані, Т. Мелона, Р. Петерсона, К. Стайла, Б. Тойна, П. Уолтерса та ін. Деталізовані функції та чинники сегментування ринку, вибору цільових сегментів, особливості проведення міжнародних маркетингових досліджень та аналізу маркетингової інформації розглядаються в дослідженнях Г. Армстронга, К. Барнетта, С. Дуглас, Ф. Котлера, С. Крейга, В. Пучика, Н. Тічі та ін. Серед вітчизняних авторів, які детально досліджували процес сегментування ринку, можна зазначити Н. Куденко, С. Ілляшенко, Л. Мороз, А. Старостіну, Н. Чухрай, Т. Циганкову та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Проте у сучасній економічній літературі бракує ґрунтовних теоретико-методичних розробок, які б розглядали можливість використання маркетингових методик при сегментуванні ринку нового продукту та застосування математичного інструментарію методів багатокритеріального аналізу у маркетинговій діяльності суб'єктів господарювання в умовах невизначеності ринкового середовища при виведенні нового продукту на ринок.

Формулювання завдань та цілей статті. Метою статті є удосконалення методичного забезпечення оцінювання і вибору цільових сегментів ринку підприємства шляхом використанням маркетингових дослідних методик при сегментуванні ринку та математичних методів багатокритеріального аналізу при виборі найбільш привабливих сегментів ринку для нового продукту.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринку діяльність будь-якого суб'єкта господарювання значною мірою визначається зовнішніми умовами й у першу чергу, запитами і потребами споживачів, діяльністю конкурентів, ділових партнерів. Для визначення цих умов застосовуються чотири традиційні методи сегментування ринку за споживачами: географічний, демографічний, психографічний і поведінковий в межах яких використовуються певні фактори [3, с. 78].

Емпіричні дослідження здійснено за матеріалами одного з найбільших виробників кондитерських виробів в Україні при виведенні ним на ринок нової снекової продукції. Особливу увагу при виведенні на ринок нової продукції кондитерського виробництва слід звертати на сегменти споживачів, виділені за: рівнем середньомісячного доходу, віком, етапом життєвого циклу сім'ї. Такими сегментами є молоді люди у віці від 16 до 25 років, працівники із сім'ями, середній клас та споживачі з високим рівнем доходів.

Для того, щоб визначити, який сегмент виробнику доцільно обрати цільовим, необхідно оцінити виділені сегменти та визначити, який із них найбільшою мірою відповідає цілям та можливостям компанії з точки зору задоволення потреб споживачів. Оптимальними для просування на ринок нових товарів вважають сегменти, які мають кращу інтегральну оцінку за такими критеріями: місткість, доступність каналів збуту, тенденції зростання, прибутковість роботи у сегменті, ступінь сумісності з ринками конкурентів, наявність конкурентних переваг та ресурсне забезпечення [3].

Оцінювання точності вибору ринкових позицій за переліченими критеріями проводиться у три етапи [3, с. 184]:

– визначення рангів критеріїв та переведення їх у вагові показники;

– оцінювання та визначення ступеня відповідності сегментів критеріям;

– розрахунок комплексної оцінки точності виділення сегментів ринку.

Аналіз критеріїв за ступенем їх важливості проводять експертним методом, застосовуючи попарне порівняння. Експертами виступили фахівці відділу маркетингу кондитерської фабрики. Ранг критерію (R_i) визначається як сума оцінок за ступенем їх важливості. Далі здійснюється переведення рангів критерію у вагові показники [3, с. 186]. Розрахунок вагових характеристик критеріїв наведений у табл. 1.

Таблиця 1

Аналіз оціночних критеріїв*

Критерії	1	2	3	4	5	6	7	Ранг критерію, R_i	Вага критерію, $N_в$
1. Місткість сегмента		1	1	0	1	1	1	5	0,23
2. Доступність каналів збуту	0		1	0	1	1	0	3	0,14
3. Тенденції зростання сегмента	0	0		0	1	1	0	2	0,10
4. Прибутковість	1	1	1		1	1	1	6	0,29
5. Ступінь сумісності з ринками конкурентів	0	0	0	0		1	0	1	0,05
6. Наявність конкурентних переваг	0	0	0	0	0		1	1	0,05
7. Ресурсне забезпечення	0	1	1	0	1	0		3	0,14
Разом,S								21	

* *Розроблено авторами*

Визначивши ступінь відповідності сегментів обраним критеріям, обчислюємо їх комплексну оцінку за методикою викладеною у [3, с. 188]. Комплексна оцінка точності виділення сегментів визначається як сума критеріальних оцінок (табл. 2). Для зручності використаємо такі умовні позначення: молоді люди у віці від 16 до 25 років – сегмент 1, працівники із сім'ями – сегмент 2, середній клас – сегмент 3, споживачі з високим рівнем доходів – сегмент 4.

Найвищу оцінку отримав сегмент 1 – молоді люди у віці від 16 до 25 років. Цей сегмент найбільшою мірою відповідає вимогам та можливостям виробника, тому виробнику доцільно обрати його цільовим. Щодо охоплення даного сегменту існує значна конкуренція, тому компанії слід активно вживати маркетингові заходи. Сегменти 2 та 4 отримали дещо нижчі показники, про-

те їх недоцільно відкидати, адже працівники із сім'ями – найбільш чисельний сегмент із позитивною динамікою зростання, а споживачі з високим рівнем доходів – найбільш привабливий (рентабельність виробництва товарів преміумкласу може досягати 50%), але поки що невеликий за розмірами: частка цих товарів на ринку становить 5-7%.

Наразі, більш актуальним та успішним стає сегментування ринку на основі матричних моделей. Сегментування ринку нової продукції необхідне, щоб виявити всі параметри, що характеризують систему споживчих переваг та на основі цього виділити смакові характеристики нового виробу, що зможуть повною мірою задовольнити покупців. Для використання матричного методу необхідно побудувати матрицю, в якій по стовпчикам відкладаються основні групи споживачів, а по рядкам – обрані для аналізу харчові характеристики (функціональні параметри нового продукту) [3, с. 87].

За результатами опитувань представників цільових сегментів нової снекової продукції, можна побудувати матричну форму сегментування ринку (табл. 3). Виходячи з таблиці, видно, що 29% споживачів з групи «молоді люди у віці від 16 до 25 років» бажають придбати новий снековий продукт, враховуючи його харчові параметри: за вміст шоколаду (16%), збалансованість інгредієнтів (10%) та вміст горіхів (3%). Так, з 18% сегменту «працівники з сім'ями» бажають придбати новий снек за вміст горіхів (9%), за вміст шоколаду (6%) та за збалансованість інгредієнтів (3%). Такий сегмент як «середній клас» також має намір придбати новий продукт за оригінальний смак (10%), вміст горіхів (7%), збалансованість інгредієнтів (4%), вміст шоколаду (1%) та в цілому складає 22%. Важливим і для «споживачів з високим рівнем доходів» є покупка нового снеку (31%), а саме вміст горіхів (5%), оригінальний смак (12%) та збалансованість інгредієнтів (14%).

Для більш обґрунтованого вибору цільових сегментів ринку підприємства постає необхідність використання методів багатокритеріального аналізу (Multi-Criteria Analysis – MCA). Багатокритеріальний аналіз – це підхід до оцінювання альтернативних варіантів за декількома критеріями, причому під критеріями розуміють кількісні та/або якісні показники, які використовують для порівняння альтернатив з погляду їх наближення до мети [2, с. 473]. Одним із таких методів є метод аналізу ієрархій (MAI), запропонований Томасом Сааті. Метод передбачає декомпозицію проблеми на частини, її структурування та виділення ієрархії проблеми, яка містить ціль, критерії та альтернативи [1, с. 88]. Відносна значимість різних кількісних і якісних критеріїв визначається окремо для кожного вищестоящого елемента шляхом парних порівнянь. Практичне застосування методу аналізу ієрархій (MAI), представлено в роботі [4]. Визначити найбільш привабливі для компанії сегменти споживачів можливо й за допомогою ще одного з методів багатокритеріального аналізу – методу TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution). Цей метод полягає в упорядкуванні альтернатив через ступінь їх близькості до ідеального позитивного та віддаленості від ідеального негативного рішення та базується на концепції, що вибрана альтернатива повинна мати найменшу відстань

Таблиця 2

Визначення комплексної оцінки точності виділення сегментів ринку нової снекової продукції *

№ критерію	Nв	Сегмент 1		Сегмент 2		Сегмент 3		Сегмент 4	
		$К_1$	Q_1	$К_2$	Q_2	$К_3$	Q_3	$К_4$	Q_4
1.	0,23	0,75	0,173	0,75	0,173	0,5	0,115	0,25	0,058
2.	0,14	1	0,14	1	0,14	0,25	0,035	1	0,14
3.	0,10	0,75	0,075	0,75	0,075	0	0,025	0,25	0,025
4.	0,29	0,75	0,218	0,5	0,145	0,25	0,073	0.50	0,145
5.	0,05	0,75	0,038	0,75	0,038	0,5	0,025	0,50	0,025
6.	0,05	0,50	0,025	0,50	0,025	0,50	0,025	0,50	0,025
7.	0,14	1	0,14	1	0,14	1	0,14	1	0,14
Разом	–	–	0,809	–	0,736	–	0,438	–	0,558

* *Розроблено авторами*

Таблиця 3

Матрична форма сегментування ринку нової снекової продукції за харчовими характеристиками*

Харчові параметри, що задовольняють потреби споживачів	Основні групи споживачів (сегменти), %															
	Молоді люди у віці від 16 до 25 років				Працівники з сім'ями				Середній клас				Споживачі з високим рівнем доходів			
	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D
A	3				9				7				5			
B		16				6				1						
C											10				12	
D				10				3				4				14

A – горіхи;
B – шоколад;
C – оригінальний смак;
D – збалансованість інгредієнтів.

* *Розроблено авторами*

до ідеального рішення та найбільшу – до ідеально негативного рішення, результати ранжування за яким коригуються з урахуванням критеріальних обмежень [1]. Практичне застосування методу TOPSIS представлено в роботі [5].

Для вирішення проблем багатокритеріального вибору широко застосовуються методи нечіткої логіки (fuzzy logic). Використовуючи теорію нечітких множин, ці методи дають змогу описувати неточні категорії, оперувати ними, здійснювати дослідження та формулювати відповідні висновки, організовувати управління складними процесами управлінської діяльності, її об'єктами та підсистемами, формалізувати наявні невизначеності [1, с. 118]. Загальним для вказаних методів, як правило, є попарне порівняння всіх альтернатив для кожного критерію з подальшою побудовою вектора-рейтингу за певним правилом [2, с. 473].

Для вибору цільових сегментів визначаємо критерії оцінювання та характеристики сегментів по кожному з них (табл. 4).

Таблиця 4

Характеристика сегментів споживачів нової снекової продукції за обраними критеріями*

Критерії	Умовні позначення	Сегменти споживачів			
		Сегмент 1	Сегмент 2	Сегмент 3	Сегмент 4
Частка сегменту на ринку, %	ЧР	30	40	20	10
Середня вартість однієї покупки кондитерської продукції, грн	ВП	15	22	30	45
Очікуваний темп росту, бали	ТР	8	6	4	3
Стабільність здійснення покупок, бали	СП	5	7	9	9
Середня прибутковість, %	ПС	4	8	12	35

* *Розроблено авторами*

Ієрархія задачі вибору цільового сегмента для нової снекової продукції за визначеними критеріями відповідно до цього методу наведена на рис. 1. Відносна значимість критеріїв визначається окремо для кожного елемента шляхом парних порівнянь.

Побудуємо матрицю парних порівнянь критеріїв та обчислимо їх вагові коефіцієнти (табл. 5). Використовуємо прийняті раніше умовні позначення.

$W_{ЧР}$ = = 0,45; $W_{ВП}$ = = 0,06; $W_{ТР}$ = = 0,25; $W_{СП}$ = = 0,09; $W_{ПС}$ = = 0,15.

Порівняємо виділені ринкові сегменти за кожним з обраних критеріїв. Для цього будуємо матриці порівнянь та визначимо важливість кожного сегмента за кожним з критеріїв за аналогічними формулами. Так, для визначення важливості сегментів ринку нової шнекової продукції за критерієм «частка сегменту на ринку» матриця порівнянь сегментів за даним критерієм наведена у табл. 6.

Таблиця 5

Матриця парних порівнянь критеріїв*

	ЧР	ВП	ТР	СП	ПС	w_k
ЧР	1	6	2	5	3	0,45
ВП	1/6	1	1/4	1/2	1/3	0,06
ТР	1/2	4	1	3	2	0,25
СП	1/5	2	1/3	1	1/2	0,09
ПС	1/3	3	1/2	2	1	0,15

* *Розроблено авторами*

Таблиця 6

Матриця парних порівнянь сегментів споживачів за критерієм «частка сегменту на ринку»*

	Сегмент 1	Сегмент 2	Сегмент 3	Сегмент 4	$w_{ЧР}$
Сегмент 1	1	1/2	3	5	0,28
Сегмент 2	2	1	6	9	0,56
Сегмент 3	1/3	1/6	1	2	0,1
Сегмент 4	1/5	1/9	1/2	1	0,06

* *Розроблено авторами*

Розраховуємо важливість сегментів:

WC1 = = 0,28; WC2 = = 0,56; WC3 = = 0,10; WC4 = = 0,06.

Результати розрахунків за всіма критеріями узагальнені у табл. 7.

Наступним кроком відповідно до методики fuzzy logic є побудова нечітких множин. Виконавши обчислення, отримуємо:

$$ЧР^* = \{\frac{0,56}{C1}; \frac{0,77}{C2}; \frac{0,35}{C3}; \frac{0,28}{C4}\};$$

$$ВП^* = \{\frac{0,84}{C1}; \frac{0,90}{C2}; \frac{0,92}{C3}; \frac{0,96}{C4}\};$$

$$ТР^* = \{\frac{0,53}{C1}; \frac{0,72}{C2}; \frac{0,84}{C3}; \frac{0,62}{C4}\};$$

$$СП^* = \{\frac{0,79}{C1}; \frac{0,86}{C2}; \frac{0,91}{C3}; \frac{0,91}{C4}\};$$

$$ПС^* = \{\frac{0,64}{C1}; \frac{0,76}{C2}; \frac{0,82}{C3}; \frac{0,90}{C4}\};$$

Оскільки в теорії нечітких множин операції перерізу відповідає min, обираємо мінімальні значення у кожному стовпчику:

$$К^* = \{\frac{0,53}{C1}; \frac{0,72}{C2}; \frac{0,35}{C3}; \frac{0,28}{C4}\}$$

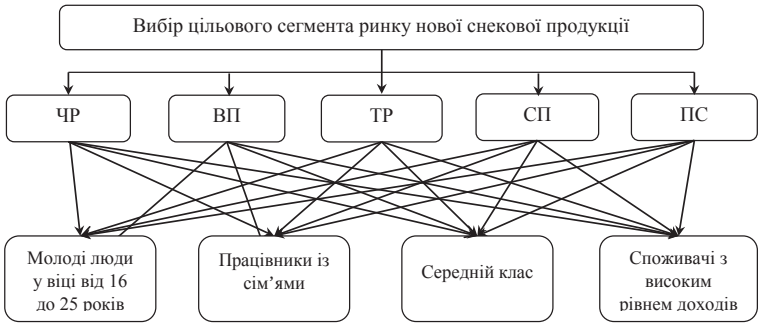

Рис. 1. Ієрархія задачі вибору цільового сегмента споживачів нової снекової продукції*

* *Розроблено авторами*

Таблиця 7

Важливість сегментів ринку нової шнекової продукції за критеріями*

Альтернативи	Частка сегменту на ринку	Середня вартість покупки кондитерської продукції	Очікуваний темп росту сегменту	Стабільність здійснення покупок	Середня прибутковість
Сегмент 1	0,28	0,06	0,50	0,07	0,05
Сегмент 2	0,56	0,16	0,27	0,19	0,16
Сегмент 3	0,1	0,27	0,08	0,37	0,27
Сегмент 4	0,06	0,51	0,15	0,37	0,51
∑	1	1	1	1	1
W_k	0,45	0,06	0,25	0,09	0,15

* *Розроблено авторами*

Таким чином, рейтинг сегментів за методом fuzzy logic наступний: працівники із сім'ями – молоді люди у віці від 16 до 25 років – середній клас – споживачі з високим рівнем доходів. Отриманий результат можна пояснити високим значенням вагового коефіцієнта критерію «частка сегменту на ринку»: сегменти № 2 (працівники із сім'ями) та № 1 (молоді люди у віці від 16 до 25 років), які посіли найвищі місця у рейтингу, займають відповідно 40% та 30% ринку кондитерської продукції. Нижчі результати отримали сегменти «середній клас» та «споживачі з високим рівнем доходів», які в сумі складають 30% споживачів молочних продуктів.

Результати розрахунку привабливості сегментів споживачів за різними методами відрізняються, проте дають змогу зробити певні висновки. Комплексна оцінка точності виділення сегментів свідчить про те, що молоді люди у віці від 16 до 25 років, працівники із сім'ями та споживачі з високими доходами найбільшою мірою відповідають цілям та можливостям компанії. Такий вибір забезпечить достатній ринок збуту (частка працівників із сім'ями на ринку є найбільшою, а очікуваний темп росту сегменту «молоді люди у віці від 16 до 25 років», є найвищим).

На важливість розміру споживчої бази вказують і результати розрахунків, проведених за методом fuzzy logic: як цільові сегменти пропонується обрати «працівники із сім'ями» та «молоді люди у віці від 16 до 25 років», які складають 70% споживачів кондитерських виробів в Україні.

Виробник нової снекової продукції використовує стратегію диференційованого маркетингу, тобто компанія обирає декілька сегментів споживачів, на які орієнтує свою діяльність. Таким чином, цільовими сегментами підприємству слід обрати «працівники із сім'ями» та «молоді люди у віці від 16 до 25 років». З метою здобуття прихильності споживачів із високим рівнем доходів компанії потрібно налагодити виробництво відповідної продукції обмеженого асортименту, яка б мала більш оригінальний смак та збалансованість всіх інгредієнтів, адже саме на ці характеристики звернули уваги представники цього сегменту за результатами складання матричної форми сегментування ринку: (оригінальний смак 12%) та збалансованість інгредієнтів (14%). Незважаючи на незначний розмір цього сегменту він має найбільшу прибутковість.

Висновки. Визначення цільових сегментів споживачів, які забезпечують достатній ринковий потенціал, є передумовою успішної діяльності підприємства. Вибір цільових сегментів здійснюється за допомогою різних методів та із врахуванням певних критеріїв. До сегментування ринку необхідно підходити комплексно, використовуючи як відомі маркетингові так і математичні методи багатокритеріального аналізу, щоб визначитись з найбільш привабливими для підприємства сегментами споживачів. Якщо ця умова не дотримується, то проведене сегментування не дає чіткого уявлення про фактичну структуру споживчого попиту, канали збуту, конкурентів і, як наслідок, випуск продукції, яка не знаходить свого споживача. У практичній діяльності для більш обґрунтованого вибору цільового сегменту ринку перед підприємством постає необхідність використовувати в комплексі маркетингові дослідні методики та математичні методи багатокритеріального аналізу при виборі найбільш привабливих сегментів ринку для нового продукту.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Серед перспективних методи багатокритеріального аналізу, які не роздивлялись в межах даного дослідження та які можливо використовувати в практичній маркетинговій діяльності слід виділити метод критеріальних обмежень; мультиплікативний метод аналізу ієрархій Ф. Лутсми; метод MAUT, метод PROMETEE.

Список літератури:

1. Балан В. Г. Прийняття управлінських рішень. Методи, моделі, терміни, поняття, категорії. Тестові завдання. Ділові ігри: навч. посіб. / В. Г. Балан. – К.: Нічлава, 2008. – 465 с.
2. Міждисциплінарний словник з менеджменту // За ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської / навчальний посібник. – К.: Нічлава, 2011. – 624 с.
3. Фірсова С. Г. Маркетинг нововведень: дослідження, сегментування, прогнозування: навч. посіб. / С. Г. Фірсова. – К.: Атіка, 2010. – 240 с.
4. Фірсова С. Г. Вибір цільових сегментів ринку методом аналізу ієрархій / С. Г. Фірсова // Матеріали міжн. наук-практ. конф. «Економічні підсумки 2012 року». – Наукова економічна організація «Перспектива». – Дніпропетровськ. 2012 р. – С. 18-21.
5. Фірсова С. Г. Методичні підходи до оцінювання привабливості цільових сегментів ринку підприємства / С. Г. Фірсова. «Проблеми сталого розвитку національних економік»: [збірник наукових праць]. – Наукова організація «Перспектива». – Дніпропетровськ, № 4, 2013 р., с. 385-390.

Фирсова С.Г., Бойко А.Г.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОЦЕНИВАНИЯ И ВЫБОРА ЦЕЛЕВОГО РЫНКА НОВОГО ПРОДУКТА

Аннотация
Обоснована необходимость применения маркетинговых исследовательских методик при сегментировании рынка нового продукта. Предложено при оценивании точности выбора рыночных позиций нового продукта использование матричных моделей сегментирования рынка. Показана целесообразность использования методики комплексной оценки точности выделения сегментов рынка нового продукта. Охарактеризовано методы многокритериального анализа, которые исследуют альтернативные варианты с использованием многокритериальной оптимизации. Сделана практическая реализация метода нечеткой логики при выборе наиболее привлекательных сегментов рынка для нового продукта.
Ключевые слова: сегментирование, целевой рынок, матричные модели, комплексная оценка, оценивание сегмента, многокритериальный анализ, метод нечеткой логики, новый продукт.

Firsova S.H., Boyko A.H.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

METHODOLOGICAL TOOLKIT FOR NEW PRODUCT MARKET ASSESSMENT AND CHOICE

Summary
This paper argues for marketing research methods application in the segmentation of new product market. It is suggested that matrix-based models of market segmentation should be used when evaluating the accuracy of the choice of the market position of the new product. Authors demonstrate the relevance of using a complex evaluation method for new product market segmentation accuracy. Additionally, methods of multi-criteria analysis for alternative options regarding multi-criteria optimization are described. Finally, a practical implementation of fuzzy logic method for a new product market most attractive segments choice is provided.
Keywords: segmentation, target market, matrix models, comprehensive assessment, segment evaluation, multi-criteria analysis, the method of fuzzy logic, a new product.

УДК 33:339:005.44(4+477)

УКРАЇНА В СВІТОВИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Щербакова А.В., Дугієнко Н.О.
Запорізький національний університет

У статті аналізуються позитивні та негативні наслідки глобальних процесів світової економіки. Виявлено причини формування глобалізаційних процесів. Досліджено вплив глобалізації на економіку України. Розглянуто напрями реформування економіки України в контексті глобалізаційних процесів.
Ключові слова: глобалізація, інтеграція, інновації, криза, зовнішньоекономічна стратегія.

Постановка проблеми. Головною особливістю сучасного розвитку світового економічного господарства є розвиток глобалізаційних процесів, які суттєво впливають на всі міжнародні економічні відносини, збільшують нерівномірність розвитку окремих регіонів світу, посилюють спроби збільшення конкурентних переваг окремих держав на хід світового економічного розвитку.

Спроби сформувати однополярний світ призводять до різного роду економічних та політичних криз світового простору. Розквіт тероризму і локальні військові конфлікти впливають на темпи економічного розвитку окремих держав. Тим часом бажання домінувати окремих країн вимагає від національних держав нових шляхів розвитку. У той самий час домінування на світовій арені окремих держав спричиняє появу нових шляхів розвитку національних економік менш впливових країн. У зв'язку з цим виникає потреба досліджувати тенденції глобалізації та її вплив на економічні процеси в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. У працях відомих українських (М. Долішній, Д. Олсеневич, А. Філіпенко, В. Куриляк та ін.) та зарубіжних вчених (Л. Клайн, М. Інтрілігейтор, Дж. Стіґліц, С. Хантінгтон та ін.) досліджувались глобалізаційні процеси.

© Щербакова А.В., Дугієнко Н.О., 2016

Незважаючи на велику кількість робіт з даної теми, питання стосовно впливу глобалізаційних процесів на економіку України є досі відкритим та актуальним для його подальшого вивчення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Глобалізаційні процеси, які відбуваються у світі, мають суперечливий характер. Довгий час вчені не могли прийти до єдиного висновку: чи глобалізаційні процеси несуть за собою позитивні наслідки для економіки кожної окремої країни чи, навпаки, – негативні. Але на даний час, аналізуючи вплив глобалізації на економічний розвиток тієї або іншої країни, не можна ставити завдання пошуку єдиного універсального механізму ліквідації наслідків глобалізації. Спочатку слід виявити національні особливості в етнічному, історичному, ресурсному та геополітичному сенсі. Наслідки глобалізації слід розглядати в розрізі окремих груп країн. З одного боку, відбувається прискорення науково-технічного прогресу, залучення всіх країн у глобальне виробництво і перерозподіл шляхом поглиблення міжнародного поділу праці, відкриваються нові можливості для розширення торгівлі, інтенсивного руху капіталу. Проте цей процес створює серйозні труднощі в країнах, що розвиваються, які не встигають пристосовуватися до швидко мінливих вимог економічного розвитку. У таких країнах посилюються проблеми екологічних, політичних, економічних криз, відсутня безпека, відбувається розшарування населення, зростає нерівність та злидні [7].

Вплив глобалізації на національну економіку України також досить складний та суперечливий. Існують як позитиви, так і негативи. Але вдосконалення стратегії маневрування в світових інтеграційних та глобалізаційних процесах дозволить Україні використовувати наслідки інтернаціональзіації на свою користь.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз позитивних та негативних аспектів глобалізації світового господарства та дослідження впливу глобалізації на економіку України.

Виклад основного матеріалу. У 90-ті роки XX ст. термін «глобалізація» (походить від англійського слова «globe», що означає «Земна куля») набуває популярності. Визначаючи сутність поняття «глобалізація світового господарства», економісти як основну ознаку цього явища називають взаємозалежність економік. Так, генеральний директор Міжнародного бюро праці Мішель Хансенн у доповіді на 85-й сесії Міжнародної конференції праці (Женева, червень 1997 р.) наголошував, що глобалізація є складним явищем взаємозалежності економік, що виникає у зв'язку з обміном товарів і послуг та потоками капіталів [8].

Глобалізацію світової економіки характеризують і як сукупність процесів організованого використання матеріальних і нематеріальних ресурсів у масштабі всієї планети. Існує точка зору, що глобалізація – це сукупність викликів і проблем сьогодення [8].

Таким чином, глобалізація – це складний та суперечливий процес, який характеризується взаємозалежністю та взаємопроникненням економік усіх країн світу; економічні процеси, що відбуваються в одній країні, знаходять відображення в інших.

Зазначимо, що до основних факторів, що вплинули на розвиток глобалізації слід віднести: виробничі, організаційні, політичні, соціально-культурні, економічні. Всі ці фактори призвели до стрімкого зростання масштабів виробництва, використання високих наукомістких технологій, більш стрімкого розвитку транспорту і зв'язку, скорочення транспортних витрат, появи нових інформаційних та комунікаційних технологій, нових дійових осіб на світовій арені, ослаблення державних кордонів, ролі звичок і традицій, впровадження єдиних критеріїв макроекономічної політики, уніфікації вимог до податкової, регіональної, аграрної, антимонопольної політики, лібералізації господарського життя, міжнародної економічної інтеграції [4, с. 27-37].

Варто зауважити, що глобалізація має як свої плюси так і мінуси. До основних позитивних ознак глобалізації можна віднести розвиток нових технологій, поглиблення спеціалізації, економію на масштабах виробництва та інші, до негативних слід віднести, наприклад фінансові кризи, різного роду війни, безконтрольний рух капіталів і т.д. Плюси та мінуси глобалізації, накладаючись одне на одного, призводять світову економіку до нестабільного стану.

Аналізуючи позитиви та негативи глобалізації, потрібно відзначити їх наростаючий характер. Так, розвинені країни з ринковою економікою отримують максимальний економічний ефект від глобалізації, що не скажеш про країни які розвиваються, національне виробництво яких не готове до швидкої лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків. Така ситуація призводить до загострення протиріч між розвиненими країнами та країнами що розвиваються.

В умовах глобалізації світової економіки актуальним постає питання стратегічного розвитку України. Процес глобалізації сучасної світової економіки призводить до формування в перспективі більш цілісної економічної системи світового господарства, в якій відносини її підсистем, елементів і суб'єктів визначаються різко збільшеною взаємозумовленістю, взаємозалежністю, взаємопроникненням і взаємодією. Процес глобалізації при цьому найтіснішим чином пов'язаний з наростаючою відкритістю національних економік і лібералізацією системи зовнішньоекономічних зв'язків держав [1, с. 57-69].

Глобалізація призводить до формування відповідного економічного середовища, яке функціонує на базі спільних принципів та правил, також розвиваються кооперацийні і асоціативні зв'язки і відносини, посилюється взаємозалежність суб'єктів світового господарства. Однак, з іншого боку, зростає вразливість національних економік від процесів, що протікають у світовій економіці. Йде процес розшарування і диференціації світогосподарського простору, виникають підсистеми, заповнені тіньовими відносинами. Перехід до інноваційної моделі розвитку зовнішньоекономічних зв'язків протікає досить нерівномірно, стаючи додатковим аспектом посилення диференціації у світовому господарстві. Складаються передумови зростання нестійкості світогосподарської системи [3, с. 70-77].

Таким чином, це призводить до пристосування національних та економічних систем до умов гло-

балізації світової економіки, за допомогою змін в соціальних та економічних інститутах. В першу чергу держава повинна забезпечити сприятливі умови для діяльності національних господарюючих суб'єктів, а також розробити стратегію інтеграції в світогосподарську систему, яка швидко змінюється. Тобто держава повинна не боротися з глобалізаційними процесами у світовій економіці, а навпаки намагатись отримувати користь від цих процесів [6, с. 42].

У сучасних умовах глобалізація створює передумови для розвитку політики протекціонізму. На цей час посилення протекціоністського режиму провідних країн світу стає зрозумілим, адже вони прагнуть до загальної лібералізації міжнародної торгівлі і розширення економічного поля діяльності їх корпоративного бізнесу [7].

Становлення політики протекціонізму в сучасній міжнародній торгівлі і поява його нових форм ставить дуже серйозні завдання перед зовнішньоекономічною політикою України. Ставши членом СОТ та отримавши статус країни з ринковою економікою, Україна повинна не тільки захищатися, але й активно реалізовувати свої власні економічні інтереси і на цій основі формувати свою власну протекціоністську політику. Україна повинна максимально ефективно застосовувати заходи щодо захисту і підтримки вітчизняних товаровиробників, але також намагатись виводити український бізнес на світові товарні ринки.

Реформування української економіки можливе за допомогою якісного використання конкурентних переваг у таких сферах як: агропромисловість, освіта та транспорт. Такий підхід дозволить Україні зайняти свою нішу на світовому ринку, тому слід направити усі сили та існуючий ресурсний потенціал на досягнення цієї мети.

Для успішної інтеграції України в світові глобалізаційні процеси потрібна ефективна довгострокова стратегія. Ця стратегія повинна бути комплексною та охоплювати усі сфери економічного життя. Україна повинна обрати свою модель розвитку: чи направляти усі свої зусилля на експортно-сировинну модель розвитку, чи виходити на світовий економічний ринок як вже повноправний партнер.

Перший етап стратегії повинен будуватись на підтримці вже існуючих досягнень: допомога країнам, які її потребують, активна участь у міжнародних організаціях та у вирішенні глобальних проблем.

На другому етапі зовнішньоекономічна стратегія стимулювання процесу глобалізації повинна передбачати: активну інтеграцію; зміцнення валюти країни; налагодження експортно-імпортних зв'язків, збільшення товарообігу; поєднання експортно-орієнтованої економіки з власним конкурентоспроможним виробництвом; вдосконалення законодавства та інвестиційного клімату; поліпшення рівня життя населення; спрямування інвестицій на розвиток інфраструктури; участь у діяльності міжнародних організацій, налагодження інтеграційних зв'язків; участь у побудові нової фінансової архітектури та інші заходи [1, с. 57-69].

Висновки і пропозиції. В епоху глобальної економіки для України вирішальним кроком є подальше стимулювання розвитку глобалізаційних процесів, а не їх придушення. У своїй стратегії стосовно стимулювання процесів глобалізації Україна повинна зміцнювати валюту країни, вдосконалювати законодавство, спрямовувати та залучати інвестиції на розвиток інфраструктури та модернізацію економіки. Україна повинна будувати свою модель глобалізації, несхожу на усі інші, основою якої мають стати люди та бажання держави перейти від індустріальної країни до постіндустріальної.

Список літератури:

1. Куриляк В. Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України [Текст] / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 57–69.
2. Шимаі М. Виклики для посткризової глобальної системи [Текст] / М. Шимаі // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 22–29.
3. Шкодіна І. В. Сучасні тенденції самоорганізації світової економічної системи [Текст] / І. В. Шкодіна // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 70–77.
4. Клочко В. Глобалізація та особливості сучасної економічної кризи [Текст] / В. Клочко // Економіка України. – 2011. – № 9. – С. 27–37.
5. Білорус О. Г. Глобальні трансформації та стратегії розвитку / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко // Монографія – К., 2012. – С. 416.
6. Войтович Р. В., Солоха М. Т. Глобалізаційні процеси в сучасному світі [Текст] / Р. В. Войтович, М. Т. Солоха // Економіка України. – 2013. – С. 42.
7. Герасименко П. Глобалізація як феномен сучасності / П. Герасименко // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2009/09/2/205852/
8. Колот А. М. Глобалізація як чинник трансформації соціально-трудових відносин / А. М. Колот // [Електронний ресурс] – Режим доступу http://fingal.com.ua/

Щербакова А.В., Дугиенко Н.А.
Запорожский национальный университет

УКРАИНА В МИРОВЫХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ

Аннотация
В статье проанализированы позитивные и негативные последствия глобальных процессов мировой экономики. Выявлены причины формирования глобализационных процессов. Исследовано влияние глобализации на экономику Украины. Рассмотрены направления реформирования экономики Украины в контексте глобализационных процессов.
Ключевые слова: глобализация, интеграция, инновации, кризис, внешнеэкономическая стратегия.

Shcherbakova A.V., Dugienko N.O.
Zaporizhzhya National University

UKRAINE IN THE WORLD GLOBALIZATION'S PROCESSES

Summary
This article presents an analysis of the positive and negative effects of global processes of the world economy. The causes of the formation processes of globalization are made. Also this article presents some research of the impact of the globalization on the economy of Ukraine. The directions of the reform of Ukraine's economy to the globalizations process are made in this article.
Keywords: globalization, integration, innovation, crisis, foreign economic strategy.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 629.064

ЭНЕРГЕТИКА НАГНЕТАТЕЛЬНЫХ КАНАЛОВ СИСТЕМ ОХЛАЖДЕНИЯ ТЯГОВЫХ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ МАШИН ТЕПЛОВОЗОВ

Башков В.М., Бабаев А.А., Можаровская Т.Н.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

В данной статье предложена методика оценки затрат на эксплуатацию централизованных систем охлаждения (ЦСО) с учетом работы локомотива. Также были рассмотрены три схемы распределения воздуха в централизованных систем охлаждения (ЦСО). Проведём анализ значений скоростей во всасывающих и нагнетательных каналах систем охлаждения (СО) различной секционной мощности.
Ключевые слова: вентилятор, централизованных систем охлаждения, аэродинамических сопротивлений.

Постановка проблемы. В связи с приближенным характером существующих методов аэродинамических расчетов воздушных каналов рассматриваемых систем целесообразно определение влияния несовпадения расчетных величин их сопротивлений на режим работы СО. Это позволит оценить точность проектирования, а также определить запас по расходу охлаждающего воздуха, необходимый для компенсации влияния этого фактора.

При конструировании нагнетательных воздуховодов приходится сталкиваться с рядом специфических требований [1; 2; 3]:

– предусмотреть свободный проход для обслуживания силовой установки вспомогательных агрегатов, что обслуживает сложную конструкцию воздуховодов в дизельном помещении;

– обеспечить пропуск большого количества воздуха, которое приводит к увеличению поперечных сечений воздуховодов, далеко не всегда возможно в условиях работы локомотива;

– сохранять герметичность и чистоту поверхности воздуховодов в процессе эксплуатации;

– предусматривать минимальное количество элементов, вызывающих резкое снижение скорости;

– обеспечить необходимое распределение расходов воздуха по потребителям, путем подбора их аэродинамических сопротивлений.

Должное внимание конструированию воздуховодов позволяет уменьшить часть аэродинамического сопротивления, а следовательно и затрат мощности на их преодоление.

Большинство исследовательских работ, по доводке централизованных систем охлаждения (ЦСО) тепловозов ТЭП70 и ТЭП75, был проведен в ВНИИТИ под руководством В.М. Назарова [4; 5].

Предложена методика оценки затрат на эксплуатацию централизованных систем охлаждения (ЦСО) с учетом работы локомотива. Кроме того были рассмотрены три схемы распределения воздуха в централизованных систем охлаждения (ЦСО): с раздачей из общего воздуховода (рис. 1 а), с параллельно-последовательной раздачей воздуха (рис. 1, б), с параллельной раздачей воздуха (рис. 1, в).

Первая схема отличается невысокими скоростями воздуха в общем воздуховоде. Распределение расхода воздуха по потребителям определяется в основном их собственными сопротивлениями. Возможность регулирования расходов в сторону понижения обеспечивается дросселированием выходных отверстий в общем воздуховоде. Корректировка в сторону повышения расхода ограничена низким скоростным давлением в главном воздуховоде. По данной схеме выполнена ЦСО тепловозов U-25 и 2ТЭ121. Скорость воздуха в его воздуховоде около 10 м/с.

Особенностью второй схемы является разделение потока на параллельные ветви непосредственно на выходе из вентилятора. Регулировка распределения расходов воздуха по потребителям как в сторону увеличения, так и уменьшения, осуществляется при помощи регулировочных заслонок, установленных на входе в воздуховоды и в местах их разветвления. Такая ЦСО применяется в конструкциях тепловозов ТЭП70 и ТЭП75. Скорость воздуха в воздуховодах достигает 20.....26 м/с. Положительными сторонами данной ЦСО является

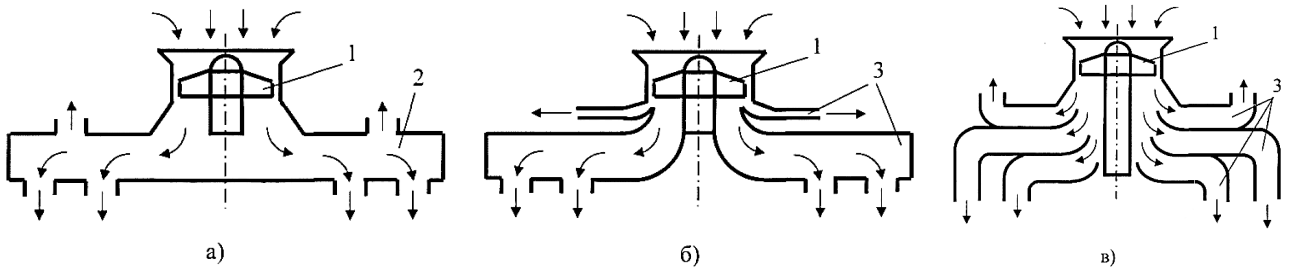

Рис. 1. Основные схемы распределения воздуха в ЦСО:
1 – вентилятор; 2 – общий воздуховод; 3 – воздуховоды с потребителям

© Башков В.М., Бабаев А.А., Можаровская Т.Н., 2016

Таблица 1

Тепловоз	Система охлаждения	Каналы всасывания	Каналы нагнетания	N, вс.	∑ N, нагн.	N*, вс.	∑ N*, нагн.
		V, м/с		кВт			
М62	ГГ ПТЭД ЭТЭД	28,0 29,9 26,8	27,70 37,80 33,80	2,29 3,90 1,21	7,40	8,41 10,50 11,29	30,20
2ТЭ10Л (В, М)	ГГ ПТЭД ЭТЭД	33,50 24,70 32,30	34,00 38,60 33,30	3,76 3,27 2,10	9,13	17,24 17,53 20,80	55,57
2ТЭ116	ГГ ПТЭД ЭТЭД ВУ	24,10 21,00 23,80 15,40	37,90 33,10 33,50 26,10	0,84 4,32 4,38 0,88	10,42	27,76 18,18 18,52 4,72	69,18
ТЭ129 (V400)	ГГ ПТЭД ЭТЭД ВУ ВГ и ПЧТ	25,10 11,20 11,40 25,80 21,90	35,20 31,90 33,60 34,60 22,70	2,25 4,10 2,42 1,84 3,26	13,87 (10,61 без СО ВГ и ПЧТ)	26,75 43,10 45,78 3,76 6,34	125,73 (119,39 без СО ВГ и ПЧТ)
2ТЭ121	ЦСО	7,40	21,10	9,37	9,37	109,12	109,12

**С учетом потерь на преодоление сопротивления объекта охлаждения*

гибкость регулировки и удобства компоновки, но при этом несколько увеличиваются затраты мощности по сравнению с первой схемой.

ЦСО, выполненные по третьей схеме, ещё не исследовались и не описаны Р.М. Назаровым, но можно предположить, что из-за равенства давления на входе в каждый из отводов, будут велики потери на дросселирование в отводах с малым сопротивлением потребителей. Это приводит к росту потерь мощности и, к значительному уровню скоростей воздуха в нагнетательных каналах.

Анализ полученных результатов. Проведём анализ значений скоростей во всасывающих и нагнетательных каналах систем охлаждения (СО) различной секционной мощности. Максимальные величины скоростей движения воздуха в каналах СО ТЭМ и ЭА, а также потери мощности в них приведены в таблице 1.

Как видно из таблицы 1, наибольшие значения скоростей имеют как всасывающие, так и нагнетательные каналы групповых СО. Это же подтверждается и затратами мощности на функционирование подобных систем, которые возрастают с ростом их секционной мощности.

К недостаткам существующих схем ЦСО следует отнести то, что при вхождении в нагнетательный воздуховод, воздух ударяется о его стенки, что создаёт дополнительную нагрузку на раму тепловоза.

Задача усовершенствования системы воздушного охлаждения тяговых электрических машин тепловозов решается путём установки в нагнетательные воздуховоды подвижных элементов, выполненных по радиусу, которые уменьшают потери давления воздуха на вход и поворот потока, при его разделе на составляющие и обеспечивают диффузорный эффект (рис. 2) [6].

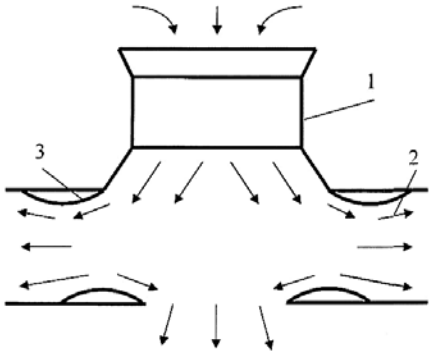

Рис. 2. Схема воздуха в системах охлаждения 1 – вентилятор; 2 – нагнетательный воздуховод; 3 – подвижный элемент

Выводы. В статье рассмотрены и представлена методика оценки затрат на эксплуатацию централизованных систем охлаждения (ЦСО) с учетом работы локомотива. Были рассмотрены три схемы распределения воздуха в централизованных систем охлаждения (ЦСО).

Проведём анализ значений скоростей во всасывающих и нагнетательных каналах систем охлаждения (СО) различной секционной мощности.

Данная статья будет представлять интерес для специалистов которые проводят исследования в данном направлении.

Список литературы:

1. Куликов Ю. А., Епифанов В. П., Ткаля В. С., Рягузов В. И. Компановка охлаждающих устройств тепловозов / Ю. А. Куликов, В. П. Епифанов, В. С. Ткаля, В. И. Рягузов // – М. НИИИНФОРМТЯЖМАШ, 1968. – 53 с.
2. Кузьмич В. Д. Вентиляционные системы тяговых электрических машин тепловозов / В. Д. Кузьмич // – Научные труды МИИТ Воздухоочистители и системы воздушного охлаждения тяговых электрических машин тепловозов, 1970, вып. 355. – С. 15-22.
3. Куликов Ю. А., Епифанов В. П., Рягузов В. П. Об усовершенствовании систем охлаждения тяговых электрических машин тепловозов 2ТЭ10Л и М62 / Ю. А. Куликов, В. П. Епифанов, В. И. Рягузов // – Научные труды МИИТ Воздухоочистители и системы воздушного охлаждения тяговых электрических машин тепловозов, 1970, вып. 355. – С. 48-59.
4. Аэродинамические испытания вентилятора и централизованной системы охлаждения тяговых электрических машин тепловоза ТЭП70 / отчёт ВНИИТИ, руководитель работы Р. М. Назаров, инв. № Б 356112 // Коломна, 1974, 76 с.

5. Аэродинамические испытания централизованной системы воздухоснабжения и вентилятора тепловоза мощностью 6000 л.с. / отчёт ВНИИТИ, руководитель работы Р. М. Назаров, инв. № Б 484916 // Коломна, 1975, 36 с.
6. Башков В. М., Бикадоров В. В. Система повітряного охолодження тягових електричних машин тепловозів / В. М. Башков, В. В. Бикадоров // Деклараційний патент України 9809 А 10, бюл. 10, 2005.

Башков В.М., Бабаєв О.А., Можаровська Т.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

ЕНЕРГЕТИКА НАГНІТАЛЬНИХ КАНАЛІВ СИСТЕМ ОХОЛОДЖЕННЯ ТЯГОВИХ ЕЛЕКТРИЧНИХ МАШИН ТЕПЛОВОЗІВ

Анотація
У даній статті запропонована методика оцінки витрат на експлуатацію централізованих систем охолодження (ЦСО) з урахуванням роботи локомотива. Також були розглянуті три схеми розподілу повітря в централізованих систем охолодження (ЦСО). Проведемо аналіз значень швидкостей у всмоктуючих і нагнітальних каналах систем охолодження (СО) різної секційної потужності.
Ключові слова: вентилятор, централізованих систем охолодження, аеродинамічних опорів.

Bashkov V.M., Babaev A.A., Mozharovskaya T.N.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

ENERGY PLENUMS COOLING SYSTEM OF A DIESEL LOCOMOTIVE TRACTION ELECTRIC MACHINES

Summary
This paper proposes a method of estimating in the cost of operation of centralized cooling systems (CSD), taking into account the work of the locomotive. Also there are considered three schemes air distribution in centralized cooling systems (CSD). Draw analysis of the velocities in the suction and discharge channels, cooling systems (CO) of various sectional powers.
Keywords: fan, central cooling systems, aerodynamic drag.

УДК 004.942

МОДЕЛЬ РОЗРАХУНКУ РЕЙТИНГУ ІТ-ФАХІВЦІВ ПРИ ВІДБОРІ ТА ВИКОНАННІ ІТ-АУТСОРСИНГОВИХ ПРОЕКТІВ

Білоус Н.В., Іваненко О.О.
Харківський національний університет радіоелектроніки

Об'єктом дослідження є процес розрахунку рейтингу ІТ-фахівця. Предметом дослідження є методи оцінювання персонала. Розроблено нову модель розрахунку рейтингу розробників, які беруть участь в ІТ-аутсорсингових проектах. Модель використовується для відбору виконавців ІТ-аутсорсингових проектів на прикладі навчального наукового-виробничого центру аутсорсингу Харківского національного університету радіоелектроніки в рамках пілотного проекту ТЕМПУС ІНSІТОР [1].
Ключові слова: модель, рейтинг, розрахунок, персонал, ІТ-аутсорсинг.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в даний час якісне вирішення питань, пов'язаних з управлінням персоналу, має велике значення у розвитку та процвітанні організацій, особливо в ІТ-галузі. Автоматизація процесів управління персоналом, для багатьох компаній є дуже актуальною темою.

Для кожної компанії, в тому числі аутсорсингової, дуже важливо, не тільки правильно підбирати кваліфікованого ІТ-фахівця, але й чітко прорахувати його майбутню роль у компанії. Для цього має стати у нагоді розрахунок рейтингу ІТ-фахівця, який дозволить більш ефективно розподіляти роботу над проектами між працівниками компанії. Для цього необхідно вирішити наступні задачі:

– вивчити і систематизувати існуючі методи і системи оцінки ефективності роботи персоналу;

– розробити модель ефективного розрахунку рейтингу ІТ-фахівця.

© Білоус Н.В., Іваненко О.О., 2016

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку бізнес-технологій ключовими ресурсами будь-якої організації, поряд з фінансовими, інформаційними, технологічними, є людські ресурси. Підприємства конкурують у тому числі на рівні професійного розвитку своїх співробітників – їх знань, умінь, навичок. Для найбільш розумного і ефективного використання цього ресурсу необхідно правильно його оцінити [2]. Різні системи, методи і методики оцінки персоналу дозволяють виявити і розкрити потенціал кожного співробітника і направити цей потенціал на реалізацію стратегічних цілей компанії.

Сучасна практика оцінювання персоналу має у своєму арсеналі значну кількість методів оцінювання. Методи оцінювання бувають різні, і їх вибір залежить не тільки від параметрів дослідження, але і від чисельності оцінюваного персоналу і кваліфікації фахівця, відповідального за реалізацію даного заходу.

Методи оцінювання персоналу класифікують за деякими ознаками. Так, за формою вираження кінцевого результату виділяються описові, кількісні та комбіновані методи. За описових методів оцінка подається в текстовій формі, за кількісних і комбінованих використовуються шкали оцінок, які дають змогу кількісно виміряти різні рівні виконання робіт на підприємстві.

За інструментами оцінювання розрізняють прогностичний метод, інформаційною базою якого є результат обстежень, інтерв'ю, співбесід; практичний метод, що спирається на оцінку результатів практичної діяльності працівника; імітаційний метод, коли працівник оцінюється за своєю поведінкою за умов конкретної ситуації (у навчальному процесі – кейс-метод).

Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. методи оцінки персоналу ділять на традиційні і нетрадиційні. Традиційні методи сфокусовані на окремого працівника і ґрунтуються на суб'єктивній оцінці керівника або колег. Нетрадиційні методи – розглядають робочу групу (підрозділ, бригаду, колектив) і ставлять акцент на оцінку працівника його колегами і здатність працювати в групі; оцінка окремого працівника і робочої групи проводиться з урахуванням результатів всього підприємства, і до уваги береться не тільки успішне виконання сьогоднішніх функцій, а й здібності до професійного розвитку й освоєння нових професій і знань [3].

В цільових, планових і оперативних оцінках існуючі методи об'єднують в три групи: якісні, кількісні і комбіновані. До групи якісних методів відносять методи біографічного опису, ділової характеристики, спеціальної усної характеристики, еталону, а також метод обговорення. До групи кількісних методів відносять всі методи з кількісною оцінкою рівня якостей працівника. Комбіновані методи – це методи експертної оцінки, тестування.

Федулова Л.І. вважає, що методи оцінки персоналу необхідно поділяти на методи індивідуальної та методи групової оцінки [4].

До методів індивідуальної оцінки належать: оцінна анкета, порівняльна анкета, анкета заданого вибору, шкала рейтингу поведінкових установок, описувальний метод оцінки.

Методи групової оцінки дають можливість порівнювати ефективність роботи персоналу всередині групи та порівнювати працівників між собою, що є необхідною умовою, для оцінки персоналу, який виконує свої обов'язки груповою працею. Розрізняють: метод класифікації, метод альтернативної класифікації, метод порівняння в парах, метод заданого розподілення.

На нинішньому етапі більшість фахівців з оцінки персоналу прагнуть створити комплексні системи оцінки персоналу підприємства, що включають досить велика кількість методик з метою мінімізації помилок у процесі оцінки [5]. Однак насамперед важливо не просто зібрати разом кілька методик, але адаптувати їх до умов, що існують в організації, а найчастіше – коли йдеться про закордонні методики – і до умов української дійсності. Величезне значення тут набуває професіоналізм і досвід фахівця, який керує процесом оцінки, оскільки виконання даного завдання, крім відповідних особистих якостей, вимагає розуміння бізнес-процесів, цілей і специфіки діяльності компанії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В результаті проведеного аналізу методів оцінювання персоналу, було виявлено, що найбільш вдалим способом вирішення даної проблеми є побудова уніфікованого рейтингу всіх фахівців з урахуванням всіх позитивних і негативних особливостей кожного, окремо взятого програміста, при цьому не забуваючи про набутий професійний досвід і особистих людських якостях. Ця проблема розглядається в публікаціях Білоус Н. В. та Прогонного О. Ю. [2; 6]. Також було проаналізовано рейтингові моделі підприємства «Нікс солюшенс» [7] та університету Обуда [8] та виявлено, що вони не підходять для використання для розрахування рейтингу IT-фахівців, які беруть участь в IT-аутсорсингових проектах.

Модель розрахунку рейтингу персоналу запропонував Tick J. [9], але в ній використовується недостатня кількість параметрів. Тому була запропонована нова модель для оцінки рівня знань претендентів.

Мета статті. Головною метою роботи є розробка моделі розрахунку рейтингу IT-фахівців, які беруть участь в IT-аутсорсингових проектах.

Виклад основного матеріалу. Пропонована модель буде використовуватись для оцінки рівня знань претендентів на участь в аутсорсингових проектах. Варто зауважити, що модель є уніфікованою і може застосовуватись для розрахунку рейтингу фахівців, не залежно від напряму та технології.

Розрахунок рейтингу відбувається у 2 етапа: першим чином розраховується початковий рейтинг на основі анкети, тестування та співбесіди, далі рейтинг змінюється після завершення кожного проекту.

Першим етапом відбору є збір загальних відомостей про кандидатів, які заповнюють анкету *(PSQ)* в електронному або паперовому вигляді. Результати анкетування враховуються під час розрахунку рейтингу і використовуються для збору загальних даних про зацікавлених кандидатів, аналізу їх очікувань та пріоритетів, що буде використано в майбутньому для планування майбутніх проектів. Інформація в анкеті поділяється на 4 частини: персональні дані, професійні навички, особисті якості та життєві цінності, досвід роботи.

$$R_a = k_a^* (k_{пн}^* R_{пн}^* k_{др}^* R_{др}^* k_{оя}^* R_{оя}^* k_{пд}^* R_{пд}),$$

де R_a – величина складової анкети у початковому рейтингу;

k_a – ваговий коефіцієнт складової анкети у початковому рейтингу (має значення від 0 до 1, є динамічним);

$R_{пн}$, $R_{др}$, $R_{оя}$, $R_{пд}$ – складові професійних навичок, досвіду роботи, особистих якостей та персональних даних відповідно у рейтингу за анкету;

$k_{пн}$, $k_{др}$, $k_{оя}$, $k_{пд}$ – вагові коефіцієнти складових професійних навичок, досвіду роботи, особистих якостей та персональних даних у рейтингу за анкету;

Найбільш вагомими при прийомі спеціаліста на роботу є показники професійних навичок та досвіду роботи, тому були обрані таки значення коефіцієнтів:

$k_{пн} = 55\%$, $k_{др} = 25\%$, $k_{оя} = 15\%$, $k_{пд} = 5\%$

Наступним етапом є тестування знань претендентів *(EBES)*, після якого відбувається розрахунок складової тестування (R_m) у початковому рейтингу, в якому враховується також максимально можливий бал – тестування *(MEBES)* та k_m ваговий коефіцієнт складової *EBES* у загальному рейтингу (має значення від 0 до 1, є динамічним):

$$R_m = k_m * EBES/MEBES$$

Після розрахунку складової тестування у початковому рейтингу відбувається відбір n кращих учасників, використовуючи отримане значення (по цьому значенню сортується список від більшого до меншого). Параметр n – є динамічною величиною і може бути зміненим, враховуючи потреби проекту і існуючі обмеження бюджету.

Подальший розрахунок рейтингу потребує якісної оцінки знань та вмінь, ці дані отримуються на етапі детального опитування, під час якого з кожним із кандидатів відбуваються 2 співбесіди: співбесіда з технічним фахівцем *(TDI)* і особисте інтерв'ю *(PDI)* з менеджером майбутнього проекту. Під час співбесід, спеціалісти, за допомогою опитування, оцінюють технічні знання та навички кандидата, а також його психологічні риси та особливості. Це необхідно для вдалого планування ресурсів і формування команди розробників. Також на данному етапі відбувається уточнення вимог до кінцевого продукту, технічного завдання, очікувань замовника. Уточнення відбувається за допомогою зустрічей з представниками замовника ПЗ і email-листування.

Розрахунок складової співбесід у початковому рейтингу (R_c) відбувається з використанням отриманих результатів технічної співбесіди *(TDI)* та психологічної співбесіди *(PDI)*, їх максимально можливих результатів *(MTDI, MPDI)* та вагових коефіцієнтів складових *TDI, PDI* (k_{c1}, k_{c2}) відповідно у загальному рейтингу (мають значення від 0 до 1, є динамічними).

$$R_c = k_{c1} * TDI/MTDI + k_{c2} * PDI/MPDI$$

Після розрахунку складової співбесід у початковому рейтингу відбувається відбір m кращих учасників, аналогічно тому, як це було зроблено для складової тестувань, з урахуванням n параметру. Параметр m – є динамічною величиною і має можливість змінюватися.

Початковий рейтинг (рейтинг до участі у проектах) є сумою R_a, R_m та R_c:

$$R_0 = R_a + R_m + R_c$$

Коефіцієнти k_a, k_m, k_{c1} та k_{c2} змінюються за побажанням, але їх сума завжди дорівнює 0.7, тобто величина початкового рейтингу не перевищує 70%:

$$k_a + k_m + k_{c1} + k_{c2} = 0{,}7$$

Були обрані такі значення коефіцієнтів:

$k_a = 14\%$, $k_m = 21\%$, $k_{c1} = 21\%$, $k_{c2} = 14\%$.

Після проведення анкетування, тестування та співбесід претенденти приймають участь у IT-аутсорсингових проектах. По завершенню проекту вони отримують за нього оцінку P від 1 до 10, залежно від якості виконаної ними роботи. Також враховується той факт, що не всі проекти є рівними за складністю, тому додається коефіцієнт складності проекту k_i, що має значення від 0.2 до 1. При додаванні результатів проекту до рейтингу він може перевищити відмітку у 100 балів, тому доцільно додати коефіцієнт, що буде зменшувати величину рейтингу за проект по мірі приближення значення рейтингу до 100:

$$r_i = \begin{cases} \frac{(100-R)*x}{a}, якщо (100-R)*x < a \\ 1, якщо (100-R)*x \geq a \end{cases}$$

де r_i – коефіцієнт зменшення рейтингу за i-й проект;

R – величина рейтингу за $(i-1)$ проектів;

$a = 10$ – найбільше значення величини рейтингу за i-й проект;

$x = 0{,}33$ – коефіцієнт, що визначає значення рейтингу, починаючи з якого він буде збільшуватись повільніше.

Таким чином, максимальне значення рейтингу за i-й проект буде дорівнювати a, доки рейтинг не досягне позначки $(100 - \frac{a}{x}) \approx 70\%$, після цього максимальне значення рейтингу за проект буде зменшуватися по мірі приближення поточного рейтингу до 100%.

Рейтинг за кожний проект має розраховуватися за формулою:

$$R_i = P_i * k_i * r_i$$

де R_i – величина рейтингу за i-й проект;

P_i – величина оцінки за i-й проект;

k_i – величина коефіцієнту складності i-го проекту.

Після проекту рейтинг фахівця має бути збільшений на R_i. Процедура має повторюватись по завершенню кожного проекту, у якому він приймає участь. Рейтинг фахівця після виконання декількох проектів розраховується за формулою:

$$R = R_0 + \sum_{i=1}^{n} R_i$$

де R – величина рейтингу;

R_0 – величина загального рейтингу (до участі у проектах);

R_i – величина рейтингу за i-й проект.

n – кількість проектів, в яких претендент приймав участь.

Висновки і пропозиції. Робота має практичне значення, в ній розроблена модель розрахунку рейтингу IT-фахівців. При розробці даної системи були зроблені наступні етапи:

– проаналізовано підходи та методи оцінки персоналу;

– проаналізовано існуючі моделі рейтингу IT-фахівців;

– розроблено модель розрахунку рейтингової оцінки IT-фахівців.

Модель в цілому забезпечує для IT-аутсорсингу постачальників якісний ме-

тод, щоб обрати найбільш підходящих експертів для даного проекта. Запропонована модель використовується для відбору виконавців IT-аутсорсингових проектів на прикладі навчального наукового-виробничого центру аутсорсингу Харківского національного університету радіоелектроніки в рамках пілотного проекту ТЕМПУС IHSITOP.

Список літератури:

1. Tempus project IHSITOP. [Electronic Resource] / – Mode of access: URL: https://ostpcen.wordpress.com/tempus-project-ihsitop/ – Title from the screen.
2. Білоус Н. В. Інформаційна система розрахунку рейтингу спеціаліста підприємства / Н. В. Білоус, О. Ю. Прогонний // Сучасні технології управління підприємством та можливості використання інформаційних систем: стан, проблеми, перспективи: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. для викладачів, аспірантів та молодих вчених, (28-29 берез. 2014 р., м. Одеса) / ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса: ОФФСЄТіК, 2014. – С. 67–70.
3. Крушельницька О. В. Управління персоналом: навч. посіб. / О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: «Кондор», 2005. – 308 с.
4. Федулова Л. І. Менеджмент організацій: підручник / Л. І. Федулова – К.: Либідь, 2004. – 448 с.
5. Human Resource Management: Gaining a Competitive Advantage: 8th edition / Raymond A. Noe, John R. Hollenbeck, Barry Gerhart, Patrick M. Wright. – McGraw-Hill, 2013. – 724 pages.
6. Прогонный А. Ю. Разработка рейтинговой модели оценки уровня IT-специалиста / А. Ю. Прогонный // Радиоэлектроника и молодежь в XXI веке: материалы XVIII международного молодежного форума (14-16 апреля 2014 г.) – Харьков: ХНУРЭ, 2014. – С. 137-138.
7. Nix Solutions Software Development Company [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://www.nixsolutions.com/ru/ – Назва з екрану.
8. Obuda University [Electronic Resource] – Mode of access: URL: http://www.uni-obuda.hu/en/university – Title from the screen.
9. Tick J. IT outsourcing – a selection model to the human resource management system / J. Tick // Radioelectronics & informatics. – 2013. – № 1. – P. 11–16.

Белоус Н.В., Иваненко О.А.
Харковский национальний университет радиоэлектроники

МОДЕЛЬ РАСЧЕТА РЕЙТИНГА РАЗРАБОТЧИКОВ ПРИ ОТБОРЕ И УЧАСТИИ В IT-АУТСОРСИНГОВЫХ ПРОЕКТАХ

Аннотация
Объектом исследования является процесс расчета рейтинга IT-специалиста. Предметом исследования являются методы оценки персонала. Разработана новая модель расчета рейтинга разработчиков, участвующих в IT-аутсорсинговых проектах. Модель используется для отбора исполнителей IT-аутсорсинговых проектов на примере учебного научно-производственного центра аутсорсинга Харьковского национального университета радиоэлектроники в рамках пилотного проекта ТЕМПУС IHSITOP.
Ключевые слова: модель, рейтинг, расчет, персонал, IT-аутсорсинг.

Bilous N.V., Ivanenko O.O.
Kharkiv National University of Radio Electronics

RATING CALCULATION MODEL FOR DEVELOPERS WHO PARTICIPANT IN IT-OUTSOURCING PROJECTS

Summary
The object of research is the process of calculating IT specialists' ranking. The subject of research is the methods of personnel evaluation. A new model for calculating the ranking of developers who participates in IT-outsourcing projects was invented. The model is used for the selection of performers of IT-outsourcing projects on an example of educational research and production centre outsourcing Kharkiv National University of Radio Electronics as part of a pilot project TEMPUS IHSITOP.
Keywords: model, rating, calculation, personnel, it-outsourcing.

УДК 621.38:537.533.3:532.783

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ СИСТЕМИ ВВЕДЕННЯ СВІТЛОВОГО ПОТОКУ НА ХАРАКТЕР РОЗПОДІЛУ ІНТЕНСИВНОСТІ СВІТЛОВОГО ВИПРОМІНЮВАННЯ В ПЛАНАРНІЙ СТРУКТУРІ

Коцун В.І.
Львівська філія
ПВНЗ «Європейський університет»

Проведено комп'ютерне моделювання процесу поширення оптичного випромінювання в планарних рідкокристалічних (РК) структурах з використанням програмного продукту Zemax. Розглянута зміна характеру поширення світлового випромінювання одно- і двостороннього введення світлового потоку в скляну пластину для двох типів джерел випромінювання. Визначено, що при односторонньому введенні випромінювання спостерігається експоненціальне зменшення інтенсивності зі збільшенням відстані від джерела випромінювання. Встановлено закономірності між способом введення світлового випромінювання в планарну структуру та однорідністю розподілу світлового випромінювання, яке потрапляє в рідкий кристал. Визначено тип джерела випромінювання, що забезпечує однорідніший розподіл інтенсивності і призводить до збільшення області поширення випромінювання оптичним елементом.
Ключові слова: планарні рідкокристалічні структури, рідкі кристали, програмний продукт Zemax, розподіл світлового випромінювання.

Постановка проблеми та аналіз літератури. Одним із перспективних напрямків застосування рідкокристалічних матеріалів є створення на їх основі планарних світловодних структур. Це базується на їхній високій чутливості до зовнішнього електричного поля, яке дозволяє в широких межах змінювати показник заломлення РК шару. Існуючі приклади реалізації таких планарних структур [1-3], з одного боку показують перспективність застосування рідкокристалічних матеріалів, а з іншого висвітлюють основну проблему таких пристроїв. Труднощі реалізації РК-планарних структур полягають в необхідності узгодження оптичної густини шару РК з іншими елементами планарної світловодної структури, такими як керуючі електроди, шар оболонки тощо. В деяких випадках, зокрема під час застосування кремнієвих підкладок створення планарного РК-світловода неможливе, внаслідок високого значення показника заломлення базового матеріалу мікроелектроніки кремнію. Саме на основі цього матеріалу на сьогодні реалізовано більшість багатоелектродних структур, таких як TFT-матриці РК-дисплеїв. Вирішити цю проблему можна шляхом створення повноцінної планарної світловодної структури, яка б включала в себе серцевину та оболонку, безпосередньо в шарі РК-матеріалу. Такий підхід виключає необхідність узгодження оптичних властивостей РК та оточуючих його шарів, та дозволяє застосувати уже існуючі багато електродні системи для створення принципово нових пристроїв обробки оптичного сигналу [4-9].

Проведення експериментальних досліджень процесу розповсюдження світла в РК структурах з електрично-керованим розподілом показника заломлення ускладнюється декількома методологічними аспектами. Так на відтворюваність експериментальних досліджень має суттєвий вплив спосіб введення випромінювання в шар РК та труднощі стабілізації структури на межі розділу рідкий кристал-повітря. Тому, перед початком експериментальних досліджень необхідно провести комп'ютерне моделювання процесу розповсюдження світла в таких структурах.

Мета роботи – на основі комп'ютерного моделювання процесу поширення оптичного випромінювання в планарних структурах здійснити оптимізацію основних конструктивних параметрів системи введення випромінювання (одностороннє чи двостороннє).

Моделювання. Комп'ютерне моделювання процесу розповсюдження світла в шарах РК з нелінійним характером розподілу показника заломлення проводилось за допомогою спеціалізованого програмного продукту Zemax [9].

Zemax – це програмне забезпечення, яке широко використовується для оптичного моделювання. Програма створена Zemax Development Corporation of Bellevue, Washington (перед тим Focus Software). Вона використовується для моделювання і аналізу оптичних елементів, трасування непрямих променів випадкового світла, поширення випромінювання в рамках фізичної оптики. Програма Zemax використовується для моделювання оптичних систем, зокрема лінз і систем освітлення. За її допомогою можна змоделювати поширення світла через оптичні елементи: лінзи (включаючи асферичні та градієнтні), дзеркала і елементи дифракційної оптики. За допомогою програми Zemax можна змоделювати ефекти оптичних покриттів на поверхнях компонентів і створити стандартні діаграми розподілу інтенсивності для аналізу, зокрема точкові діаграми та тривимірні графіки. Вона включає розширену бібліотеку асортименту лінз від різноманітних виробників. Особливості поширення світла в межах геометричної оптики будуть корисними там, де необхідно враховувати дифракцію, включаючи поширення лазерних променів, голографію та введення світла до одномодових оптичних волокон. Програма Zemax має потужні засоби для оптимізації моделювання лінз, автоматично коректує параметри для оптимізації продуктивності та зменшення аберацій.

Вхідним параметром для проведення моделювання був розподіл напрямку директора (довгої осі молекул) в шарі РК зображений на рис. 1, отриманий при комп'ютерній симуляції описаній

© Коцун В.І., 2016

в роботі [10]. Комп'ютерні симуляції молекулярних моделей виконані за допомогою програми GBMOLDD [11].

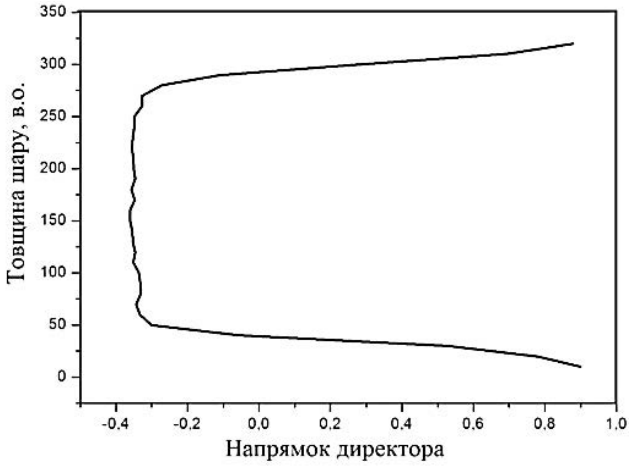

Рис. 1. Розподіл директора в шарі нематичного рідкого кристала, отриманий за результатами комп'ютерного моделювання при Т = 500 К, стаціонарний стан при прикладенні зовнішнього електричного потенціалу

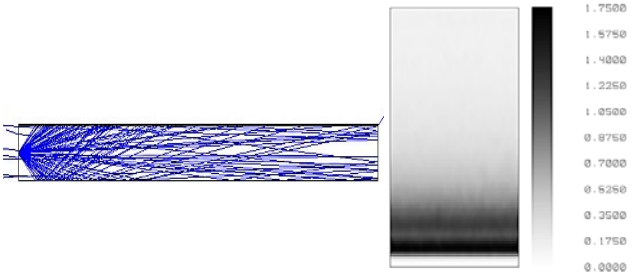

а) б)

Рис. 2. Хід променів (а) планарною структурою та розподіл інтенсивності (б) на її виході, одностороннє введення світлового випромінювання для тонкого протяжного джерела світла

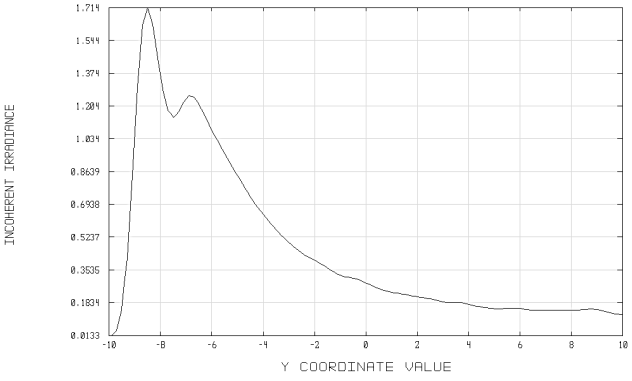

Рис. 3. Просторовий розподіл інтенсивності світла, яке потрапляє в рідкий кристал під час одностороннього введення світлового випромінювання для тонкого протяжного джерела світла

Моделювання проводилось для таких параметрів системи: значення показника заломлення скла – 1,5, РК – 1,65; товщина шару РК – 20 мкм, що дорівнює модельному значенню 300 відносних одиниць (в.о.). Під час моделювання використовувалось монохроматичне джерело випромінювання з довжиною хвилі 0,63 мкм [12].

В ході моделювання не враховувались розсіювальні властивості РК матеріалів, що відповідає гомеотропному стану шару нематo-холестеричної суміші, а проводився лише просторовий розрахунок ходу променя планарною структурою [13]. Таке спрощення моделі дало змогу проаналізувати принципову можливість створення оптичних елементів на запропонованих структурах.

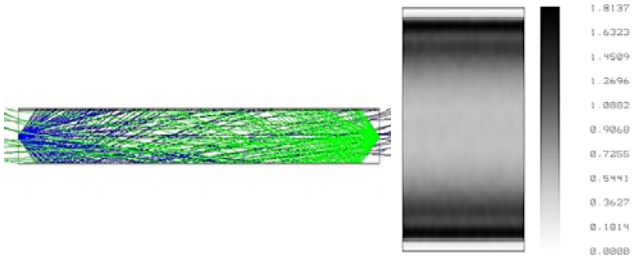

а) б)

Рис. 4. Хід променів (а) планарною структурою та розподіл інтенсивності (б) на її виході, двостороннє введення світлового випромінювання для тонкого протяжного джерела світла

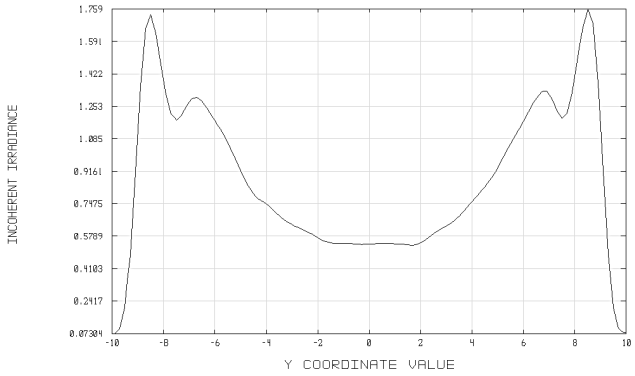

Рис. 5. Просторовий розподіл інтенсивності світла, яке потрапляє в рідкий кристал під час одностороннього введеня світлового випромінювання для тонкого протяжного джерела світла

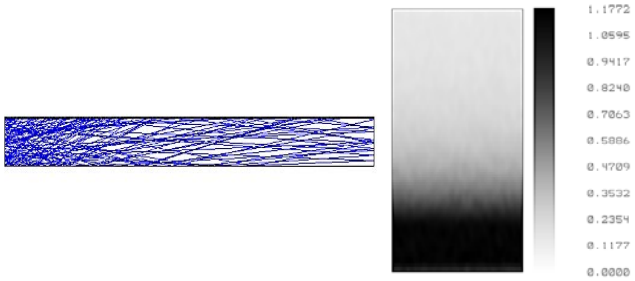

а) б)

Рис. 6. Хід променів (а) планарною структурою та розподіл інтенсивності (б) на її виході, одностороннє введення світлового випромінювання для широкого протяжного джерела світла

В результаті моделювання розглянута зміна характеру поширення світлового випромінювання одно- і двостороннього введення світлового потоку в скляну пластину для двох типів джерел випромінювання: тонкого (0,1 мм) і товстого (1,5 мм). Результати моделювання наведені на рис. 2-9.

Як видно з отриманих залежностей (рис. 2-5), під час одностороннього введення випромінювання спостерігається експоненціальне зменшення інтенсивності зі збільшенням відстані від джерела

випромінювання. Для тонкого протяжного джерела також спостерігається початкова ділянка різкого зростання інтенсивності від нуля до максимального значення. Ширина цієї ділянки визначається діаграмою направленості джерела випромінювання та його шириною в вертикальній площині. Крім того, другий максимум утворюється внаслідок наявності дзеркального шару в структурі. Ці неоднорідності можна усунути, використовуючи широке джерело випромінювання (рис. 6-9). Таким характеристикам відповідає випромінювання органічних напівпровідникових діодів.

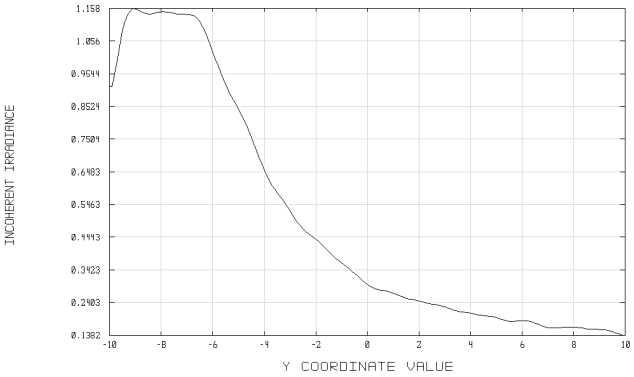

Рис. 7. Просторовий розподіл інтенсивності світла, яке потрапляє в рідкий кристал під час одностороннього введення світлового випромінювання для широкого протяжного джерела світла

Як видно із залежності (рис. 9) двостороннє введення випромінювання з широкого протяжного джерела в оптичний елемент забезпечує однорідніший розподіл інтенсивності і призводить до збільшення області поширення випромінювання оптичним елементом.

Висновки. В результаті комп'ютерного моделювання процесу поширення світлового потоку в планарній структурі встановлено закономірності між способом введення світлового випромінювання в планарну структуру та однорідністю розподілу світлового випромінювання, яке потрапляє в рідкий кристал. Визначено, що застосування широкого джерела випромінювання (1,5 мм) з вертикальним кутом розходження 30˚ забезпечує рівномірніше «змішування» світла в світловоді, і дає однорідніший розподіл інтенсивності випромінювання світлового потоку на виході з планарної структури. Результати моделювання показують можливість створення повноцінної планарної світловодної структури, яка б включала в себе серцевину та оболонку, безпосередньо в шарі РК-матеріалу.

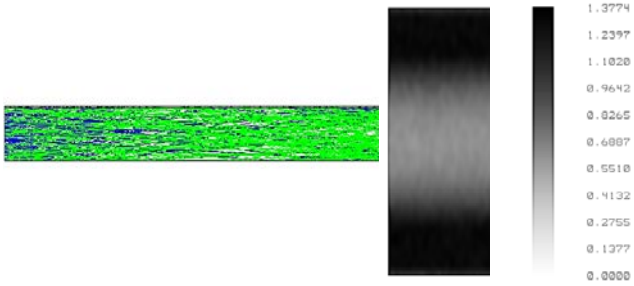

а) б)

Рис. 8. Хід променів (а) планарною структурою та розподіл інтенсивності (б) на її виході, двостороннє введення світлового випромінювання для широкого протяжного джерела світла

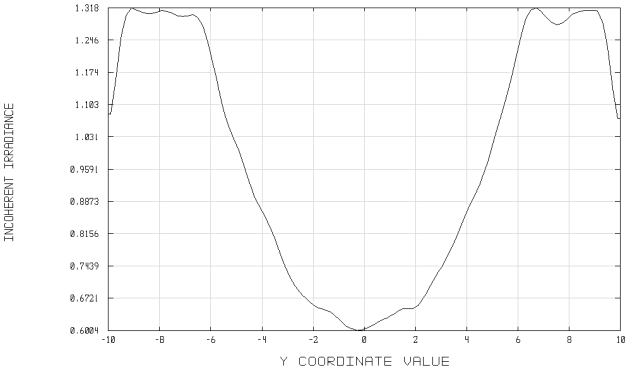

Рис. 9. Просторовий розподіл інтенсивності світла, яке потрапляє в рідкий кристал під час двостороннього введення світлового випромінювання для широкого протяжного джерела світла

Список літератури:

1. Brzdakiewicz K. A. Nematic liquid crystal waveguide arrays / Brzdakiewicz K. A., M. A. Karpierz, A. Fratalocchi // Opto-Electronics Review. – 2005. – № 2. Vol. 13. – P. 107-112.
2. Tyszkiewicz C. Differential interferometry in planar waveguide structures with ferronematic layer / C. Tyszkiewicz, T. Pustelny // Optika Applicata. – 2004. – № 4, Vol. 34. – P. 507-514.
3. Sukhorukov A. A. Spatial optical solitons in waveguide arrays / Sukhorukov A. A., Y. S. Kivshar, H. S. Eisenberg, et al. // IEEE J. Quantum Electron. – 2003. – Vol. 39. – P. 31-50.
4. Kalita W. The multifunctional sensor with an analog indicator / W. Kalita, O. Gotra, O. Sushynskiy, V. Ivanytskij // The international conference on optoelectronic information technologies, Proceedings of the society of photo-optical instrumentation engineers (SPIE). – 2001. – Vol. 4425. – P. 465-471.
5. Gotra Z. Fibre-optic sensors on the base of liquid crystals / Z. Gotra, O. Gotra, Z. Mikityuk, R. Zayats, B. // Stadnyc Lightguides and their applications, Proceedings of the society of photo-optical instrumentation engineers (SPIE). – 2000. – Vol. 4239. – P. 76-81.
6. Mikityuk Z. I. Liquid crystal using in optical sensors / Z. Mikityuk, I. Lopatynskiy, O. Gotra, B. Dalanbalar // International conference on optoelectronic information technologies, Proceedings of the society of photo-optical instrumentation engineers (SPIE). – 2001. – Vol. 4425. – P. 472-477.
7. Hotra Z. Sensor systems with optical channel of information transferring / Z. Hotra, Z. Mykytyuk, O. Sushynskyy, et al. // Przeglad elektrotechniczny. – 2010. – Vol. 86. – P. 21-23.
8. Hotra O. New electro-optical effect in nematic liquid crystal for integrated optics element / O. Hotra, I. Lopatynskyj, B. Yavorskyj // Optoelectronic and electronic sensors, Proceedings of the society of photo-optical instrumentation engineers (SPIE). – 2002. – Vol. 4425. – P. 112-114.
9. Hotra Z. Simulation of influence of limiting surfaces optical characteristics on liquid crystal waveguide properties / Z. Hotra, W. Wyjcik, Z. Mykytyuk, A. Fechan, O. Sushynskyy, V. Kotsun, O. Chaban // The International Conference CADSM 2013. – Polyana-Svalyava (Zakarpattya), Ukraine, 19-23 February 2013. – P. 82.

10. Коцун В. І. Моделювання процесу формування градієнтного світловоду в шарі нематичного рідкого кристала / Коцун В. І. // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Серія: Інформатика та моделювання. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014. – № 35 (1078). – 121-126 с.
11. Ilnytskyi J. A domain decomposition molecular dynamics program for the simulation of flexible molecules of spherically-symmetrical and nonspherical sites. II. Extension to NVT and NPT ensembles / J. Ilnytskyi, M. Wilson // Computer Physics Communications. – 2002. – Vol. 148. – P. 43-58.
12. Фечан А. Моделювання процесу розсіювання світла в планарних світловодах з рідкокристалічною серцевиною / А. Фечан, М. Шимчишин, В. Левенець [та ін.] // Технічні вісті, Орган Українського інженерного товариства у Львові. – 2007. – № 1 (25), № 2 (26). – С. 130-132.
13. Fechan A. Modeling of the light scattering process in a planar waveguide with liquid crystal core / Fechan A., Shymchyshyn M., Levenets V. [et al.] // Electronika. – 2008. – № 6. – P. 171-172.

Коцун В.І.
Львовский филиал
ЧВУЗ «Европейский университет»

МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СИСТЕМЫ ВВЕДЕНИЕ СВЕТОВОГО ПОТОКА НА ХАРАКТЕР РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ИНТЕНСИВНОСТИ СВЕТОВОГО ИЗЛУЧЕНИЯ В ПЛАНАРНОЙ СТРУКТУРЕ

Аннотация
Проведено компьютерное моделирование процесса распространения оптического излучения в планарных жидкокристаллических (ЖК) структурах с использованием программного продукта Zemax. Рассмотрено изменение характера распространения светового излучения с одно- и двусторонним вводом светового потока в стеклянную пластину для двух типов источников излучения. Определено, что при одностороннем введении излучения наблюдается експоненциальное уменьшение интенсивности с увеличением расстояния от источника излучения. Установлены закономерности между способом введения светового излучения в планарную структуру и однородностью распределения светового излучения, которое попадает в жидкий кристалл. Определен тип источника излучения, обеспечивает однородный распределение интенсивности и приводит к увеличению области распространения излучения оптическим элементом.
Ключевые слова: жидкие кристаллы, планарные жидкокристаллические структуры, распределение светового излучения, программный продукт Zemax.

Kotsun V.I.
Lviv Branch
of Private Higher Educational Institution «European University»

MODELING OF THE ENTERING INFLUENCE OF LIGHT BEAM ON THE DISTRIBUTION OF INTENSITY OF LIGHT RADIATION IN PLANAR STRUCTURES

Summary
In planar liquid crystal (LC) structures the computer simulation of a process of optical radiation distribution was carried out by means of Zemax software. For two types of radiation sources the character of changing of light radiation distribution was considered for one- and two-ways of light entering into glass plate. In case of one-way of light entering the exponential decreasing are observed at increasing of the distance from the radiation source. The regularities between entering of light radiation in planar structure and uniformity of distribution of the light radiation which falls in liquid crystal are founded. The type of radiation source was proposed. This source will give the possibility to provide the homogeneous distribution of light intensity and leads to increase the dissemination of radiation by optical element.
Keywords: liquid crystals, planar LC structure, light radiation distribution, Zemax software.

УДК 656.13

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ МЕРЕЖІ ПАРКУВАННЯ НА ТРАНСПОРТНІ ПОТОКИ МІСТА ЧЕРНІВЦІ

Леонтьєва Н.Р., Войтович М.О.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті досліджується проблема впливу мережі паркування на транспортні потоки міста Чернівці. Для цього використовується програмне забезпечення, розроблене в середовищі BORLAND C++ BUILDER. Також в статті розроблені та подані характеристики ділянки дороги. Зроблено аналіз сучасних методів організації паркування на ВДМ і оцінка його впливу на характеристики транспортних потоків. Дослідження моделі функціонування транспортних потоків у транспортній мережі на прикладі однієї з найбільш завантажених дорожніх ділянок м. Чернівці.

Ключові слова: вулично-дорожня мережа міста, транспортний потік, ефективна ширина проїзної частини, коефіцієнт завантаження дороги, фактична швидкість дорожнього руху.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем для більшості міст України, на сьогоднішній день, є паркування автомобілів на вулично-дорожній мережі (ВДМ) міста. З одного боку, чим більше автомобілів, тим більше потрібно місць для паркування. З іншого боку, чим більше автомобілів, тим більше навантаження на ВДМ міста і тим менше можливості для паркування на проїзній частині. У зв'язку з цією проблемою виникає збільшення кількості пробок, зростання аварійності, негативного впливу транспорту на екологічний стан міста. Неправильно припарковані автомобілі вздовж проїзної частини, зменшують її ефективну ширину, призводить до збільшення заторів на дорогах, зниження швидкості руху й зменшення пропускної здатності ВДМ. Це пояснюється тим, що площа, зайнята паркуванням автомобілів, перевищує площу міських вулиць і доріг, яка використовується для руху транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливу вуличного паркування автомобілів на ефективність транспортних потоків міста Луцька, розкрита в публікації Мурованого І. С. [1]. У даній роботі математична модель функціонування транспортної мережі, обрана для розрахунку, дозволяє розрахувати основні характеристики дорожнього руху: інтенсивність, щільність і швидкість з врахуванням паркування автомобілів. Використання запропонованої методики розрахунку характеристик транспортних потоків при варіюванні параметрами мережі дозволило отримати закономірності зміни швидкості руху і коефіцієнта завантаження дороги рухом для різних способів паркування.

Дослідження впливу розмірів мережі паркування в м. Луцьк на параметри транспортних потоків здійснювалось на основі порівняння параметрів транспортних потоків за умовами наявності та відсутності паркування на ділянках мережі. Для цього були розраховані параметри транспортних потоків у випадку заборони всіх існуючих паркувань на ділянках мережі. Розрахунки виконувались для години «пік». Отримані залежності зміни показників функціонування транспортних потоків від способів розстановки автомобілів на вулично-дорожній мережі.

У роботах Долі В. К. [2] та Лобашова О. О. [3] запропоновані прогнозні моделі, призначені для моделювання транспортних потоків у мережах з відомою геометрією і характеристиками функціонування. За допомогою цих моделей можна розрахувати наслідки зміни у функціонуванні транспортної мережі в результаті впровадження тих чи інших заходів з організації дорожнього руху. Моделі цього типу застосовуються для підтримки рішень в напрямку містобудування та плану розвитку міста. Недоліком їх є складність визначення параметрів потокоутворюючих і потокопоглинаючих об'єктів міста.

В роботах Поліщука В. П. [4], розглянута проблема забезпечення стоянками великого міста, розміщення стоянок в межах вулиць. Проаналізовано методи оптимізації мережі паркування, встановлено рекомендації щодо способів розташування автомобілів вздовж вулично-дорожньої мережі.

В монографії Лобашова О. О. [5] описано метод моделювання впливу мережі паркування на транспортні потоки. Об'єктом дослідження являється місто Харків, розрахунки проводяться за допомогою програмного забезпечення Net_2.exe та kharkov.exe.

Питання перевірки адекватності моделі функціонування потоків в транспортній мережі міста розглянуто у роботі Парасоленка О. В. [6]. У даній роботі показано, що врахування мережі паркування автомобільного транспорту як обмеження для функції розподілу транспортних потоків по ВДМ дозволить визначити її вплив на характеристики функціонування транспортної мережі міста. Запропонована й реалізована на ПЕОМ адекватна математична модель функціонування транспортної мережі дозволяє розраховувати основні характеристики дорожнього руху: інтенсивність, щільність і швидкість з використанням наступних критеріїв ефективності функціонування: витрати часу і транспортно-експлуатаційні витрати на пересування по дугах транспортної мережі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сучасних методів організації паркування на ВДМ і оцінка його впливу на характеристики транспортних потоків та дослідження моделі їх функціонування у транспортній мережі на прикладі однієї з найбільш завантажених дорожніх ділянок м. Чернівці.

Викладення основного матеріалу. В результаті стрімкого зростання кількості автомобілів у місті Чернівці спостерігається дуже висока щільність транспортних потоків, низька середня швидкість руху та часті передзаторні й заторні ситуації.

© Леонтьєва Н.Р., Войтович М.О., 2016

На даний час гостро постала проблема паркування, якій не надають належної уваги. Паркування автомобілів виконується з порушенням існуючих нормативів і елементарних правил поведінки. Через паркування у місцях різко погіршується видимість відносно конфліктуючого транспорту або пішоходів. Паркування на проїзній частині, на тротуарах заважає рухові транспортного потоку, особливо міського пасажирського транспорту.

Для дослідження впливу мереж паркування на транспортні потоки було обрано ділянки дороги із найбільш насиченим рухом міста Чернівці та складено топологічну схему (рис. 1). Для складання даної схеми та всіх розрахунків було використано програмне забезпечення, розроблене в середовищі BORLAND C++ BUILDER.

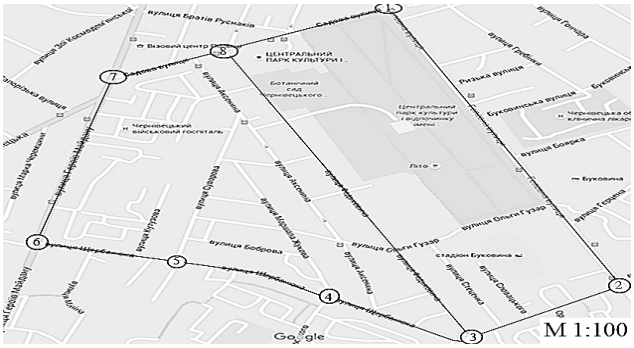

Рис. 1. Топологічна схема досліджуваного район міста Чернівці

Ефективна ширина проїзної частини, коефіцієнт завантаження дороги, фактична швидкість дорожнього руху розраховувалася за формулами:

$$B_{пч.еф.} = B_{пч} - B_{парк}, \quad (1)$$

де $B_{пч.еф.}$ – ефективна ширина проїзної частини; $B_{пч}$ – ширина проїзної частини, м; $B_{парк}$ – ширина проїзної частини, яка займається припаркованим автомобілем поблизу тротуару.

$$A = \frac{3600 \cdot v}{(l+2) + v(1-V) + 0{,}13 \cdot v^2} \cdot \xi(1-B), \quad (2)$$

де A – пропускна здатність; V – швидкість, з якою автомобіль вливається в загальний потік з тротуару v, км/год; l – довжина автомобіля, м; ξ – кількість смуг руху; B – коефіцієнт зменшення проїзної частини, м.

$$k_з = \frac{N_i}{n_{прі} \cdot \text{P}}, \quad (3)$$

де $k_з$ – коефіцієнт завантаження дороги; N_i – інтенсивність руху на i-й дузі; $n_{прі}$ – кількість смуг руху на мережі; P – пропускна здатність однієї смуги руху.

В таблиці 1 подана характеристика досліджуваних ділянок дороги.

Таблиця 1

Характеристика досліджуваних ділянок дороги

Ділянка дороги	Ширина, м	Інтенсивність руху, авто/год.	Швидкість вливу авто в потік, км/год.
1-2	25	750	5
2-3	10	400	5
3-4	10,2	401	5
3-8	15	200	5
4-5	9,9	397	5
5-6	10	400	5
6-7	30	750	15
7-8	14,8	490	5
8-1	15	500	5

Таблиця 2

Ефективна ширина проїзної частини

Ділянка дороги	Спосіб паркування				
	Паралельно до тротуару	Під кутом 30° до тротуару	Під кутом 45° до тротуару	Під кутом 60° до тротуару	Під кутом 90° до тротуару
1-2	23	20,7	20,2	19,8	20,4
2-3	8	5,7	5,2	4,8	5,4
3-4	8,2	5,9	5,4	5	5,6
3-8	13	10,7	10,2	9,8	10,4
4-5	7,9	5,6	5,1	4,7	5,3
5-6	8	5,7	5,2	4,8	5,4
6-7	28	25,7	25,2	24,8	25,4
7-8	12,8	10,5	10	9,6	10,2
8-1	13	10,7	10,2	9,8	10,4

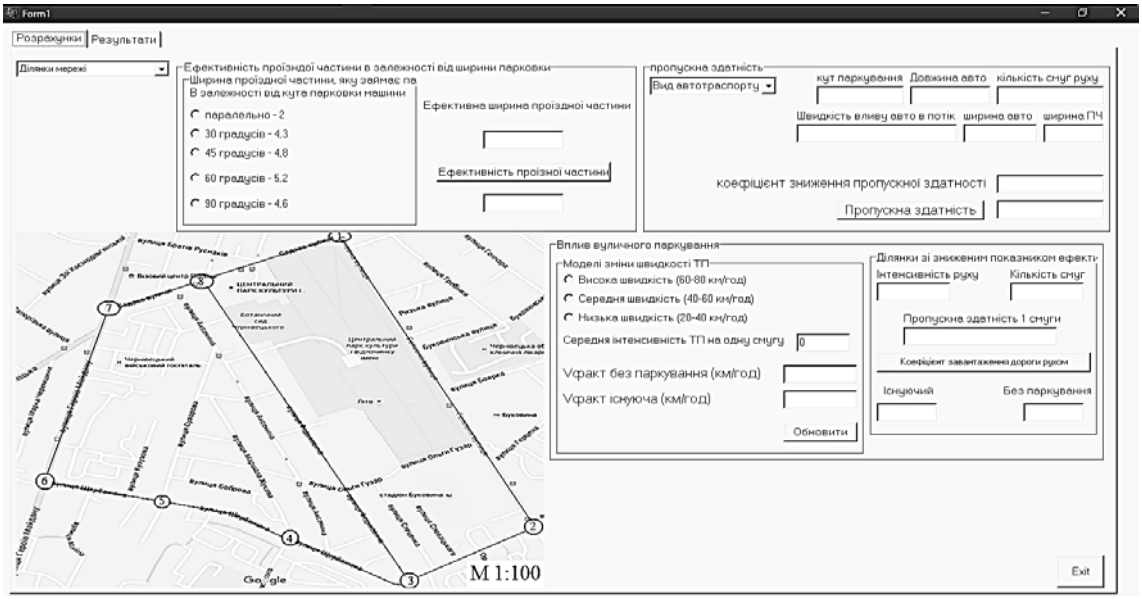

Рис. 2. Головне вікно програми

У таблиці 2 розраховано значення для всіх ділянок при всіх можливих варіантах паркування.

Оскільки на дорогах Чернівців переважають легкові автомобілі, тому для зручності визначення ширини та довжини автомобілів було обрано європейську класифікацію легкових автомобілів, які відносяться до одного із шести сегментів.

На рис. 2 подано головне вікно програми на якому скомпоновано основні блоки по розрахунку основних характеристик дороги.

В даному вікні програми можна вибрати ділянку дороги, яку потрібно дослідити.

Створений елемент програмного забезпечення містить 9 змінних, в яких розміщена інформація про вибрану ділянку дороги. Всі дані автоматично заповнюють поля для розрахунків, а також таблицю результатів з відповідною назвою при виборі одної з ділянок проїзної частини.

На рис. 3 подано результати обрахунку ефективність проїзної частини в залежності від ширини зони паркування для однієї з ділянок дороги.

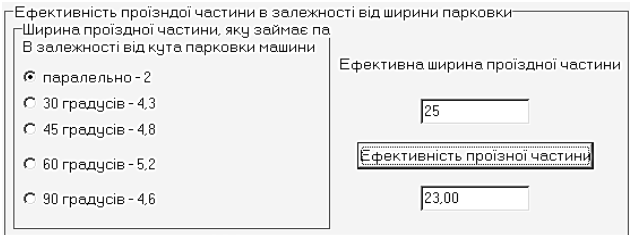

Рис. 3. Ефективність проїзної частини в залежності від ширини зони паркування для однієї з ділянок дороги

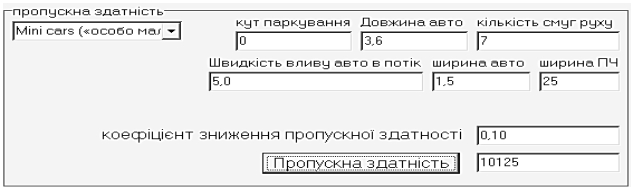

Рис. 4. Розрахунок пропускної здатності

Створений блок виконує обрахунок ефективності проїзної частини в залежності від варіантів паркування автотранспорту. Поле «Ефективна ширина проїзної частини» заповнюється автоматично в залежності від обраної ділянки дороги. Додатково при кожному оновленні полів «Ефективна ширина проїзної частини» та «Ефективність проїзної частини», дані з них автоматично заносяться в таблицю обрахунків.

На рис. 4 зображено вікно для розрахунку пропускної здатності обраної ділянки дороги.

Дане вікно дає можливість обирати вид та параметри автотранспорту, які автоматично заносяться у відповідні поля. Решта заповнюється при обиранні ділянки дороги.

Наступним кроком на вкладці головного вікна є визначення коефіцієнта завантаження дороги рухом (рис. 5).

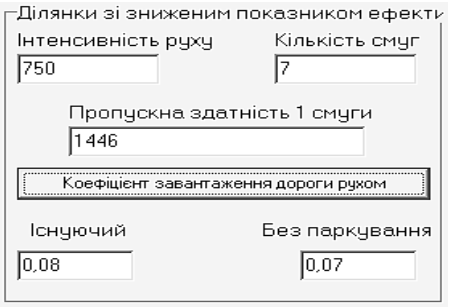

Рис. 5. Розрахунок коефіцієнта завантаження дороги

На рис. 6. подано блок програми обраховує фактичну швидкість ділянки проїзної частини в залежності від обраної швидкісної моделі та середньої інтенсивності руху.

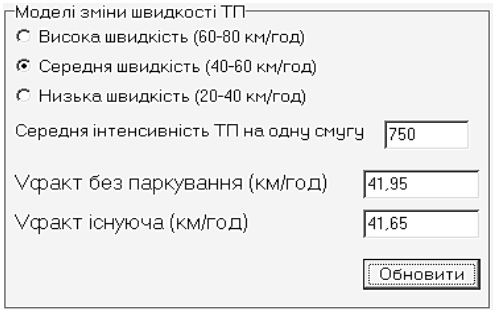

Рис. 6. Результати розрахунку фактичної швидкості ділянок дороги

Після всіх обрахунків на головному вікні програми, можна переглянути результати, які заносяться автоматично в таблицю. Дані результати можна зберегти та імпортувати у будь-який файл.

Висновки. Щодня ми стикаємося з проблемою впливу вуличного паркування автомобілів на ефективність транспортних потоків міста Чернівці. Неправильно припарковані автомобілі вздовж проїзної частини, зменшують її ефективну ширину, призводить до збільшення заторів на дорогах, зниження швидкості руху й зменшення пропускної здатності ВДМ, тому дана проблема є досить актуальною.

При вирішенні проблеми моніторингу використовується програмне забезпечення, розроблене в середовищі BORLAND C++ BUILDER. В результаті всіх розрахунків оцінюється вплив паркування на характеристики транспортних потоків.

Список літератури:

1. Мурований І. С. Вплив вуличного паркування автомобілів на ефективність транспортних потоків міста / І. С. Мурований, І. О. Павлова, В. М. Придюк // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 4 (63). – С. 90-99.
2. Доля В. К. К вопросу моделирования движения автомобилей и выбора водителем пути следования / В. К. Доля // Проблемы бионики. – 2002. – № 57. – С. 99-102.
3. Лобашов А. О. Алгоритм распределения транспортных потоков в городах / А. О. Лобашов, В. В. Лютый // Автомобильный транспорт. – Харьков: ХГАДТУ. – 2000. – С. 101–103.
4. Поліщук В. П. До питання паркування автомобілів / В. П. Поліщук, О. О. Загоруй // Коммунальное хозяйство городов. – К.: Техніка. – 2004. – № 56. – С. 133–138.
5. Лобашов О. О. Моделювання впливу мережі паркування на транспортні потоки у містах: монографія / О. О. Лобашов – Х: ХНАМГ. – 2010. – 170 с.

6. Прасоленко О. В. Перевірка адекватності моделі функціонування транспортних потоків в транспортній мережі міста / О. В. Парасоленко // Программа и тезисы докладов XXXIII научно-технической конференции преподавателей, аспирантов и сотрудников ХГАГХ. Часть 2. – Харьков: ХНАГХ. – 2006. – С. 76-77.

Леонтьева Н.Р., Войтович М.О
Буковинский государственный финансово-экономический университет

МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СЕТИ ПАРКОВКИ НА ТРАНСПОРТНЫЕ ПОТОКИ ГОРОДА ЧЕРНОВЦЫ

Аннотация
В статье исследуется проблема влияния сети парковки на транспортные потоки города Черновцы. Для этого используется программное обеспечение, разработанное в среде BORLAND C ++ BUILDER. Также в статье разработаны и представлены характеристики участка дороги. Сделан анализ современных методов организации парковки на УДС и оценка его влияния на характеристики транспортных потоков. Исследование модели функционирования транспортных потоков в транспортной сети на примере одной из самых загруженных дорожных участков г. Черновцы.
Ключевые слова: улично-дорожная сеть города, транспортный поток, эффективная ширина проезжей части, коэффициент загрузки дороги, фактическая скорость дорожного движения.

Leontyeva N.R., Voytovich M.O.
Bukovinian State Finance and Economics University

MODELING THE INFLUENCE PARKING NETWORK TRAFFIC FLOW OF CHERNIVTSI

Summary
In the article is the problem of the impact on parking network of traffic flows in Chernivtsi. It uses software developed created on BORLAND C ++ BUILDER. Also in the article were developed and presented the characteristics of the traffic flows. The analysis of modern methods of parking AMD and assessment of its impact on traffic flow characteristics. There is research model of traffic in the transport network on the example of one of the busiest sections of road in Chernivtsi.
Keywords: road network of the city, traffic flow, effective width carriageway, road load factor, the actual speed of traffic.

УДК 528.4

ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ СУПУТНИКА LANDSAT ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ERDAS IMAGINE ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЗОНУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ

Підлипна М.П.
Львівський національний аграрний університет

У статті розкрито зонування земель як фактору впливу створення сприятливих умов для планового і сталого розвитку землекористування, формування екологічно-безпечного та економічно-ефективного землекористування, а також ролі застосування методів дистанційного зонування землі з використанням даних супутника landsat за допомогою програмного забезпечення ERDAS Imagine. Обґрунтовано доцільність використання даних супутника landsat у застосуванні нових підходів для розв'язання низки тематичних завдань. Для детального аналізу та реального прогнозування використання територій в подальшому можна використати альтернативу класичним методам застосовуючи дані супутника landsat за допомогою програмного забезпечення ERDAS Imagine. Створення нових планів землекористування (розмежування) класичними методами потребує величезних затрат праці та матеріальних вкладень. Застосовуючи класичний метод з використанням аерофотознімання з подальшою дешифровкою з виїздом на місцевість ще до завершення робіт отримані плани вже можуть бути застарілими. Існуючий на сьогодні сервіс USGS (картографічна служба США) дозволяє безкоштовно отримувати спектрозональні знімки, які оновлюються кожен місяць. Даний метод дозволяє миттєво аналізувати використання певних територій без значних затрат на дешифрування знімків та завжди мати актуальні (найсвіжіші) дані про території.
Ключові слова: зонування земель, економічно вигідного використання, методи зонування, використання даних використання супутника LANDSAT, за допомогою програмного забезпечення ERDAS Imagine.

Постановка проблеми. Впродовж останніх років обсяг землевпорядної та кадастрової інформації суттєво збільшився, значно вдосконалився, але потреба зросла у актуальних картографічних матеріалах. Разом з тим, різка зміна способів ведення господарської діяльності та швидкий ріст економіки призвів до значних змін в використанні територій. Проте, відсутність належної уваги, фінансування та відповідних методик призвела до того, що стан відповідних матеріалів є вкрай незадовільним, їх актуалізація на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні практично не проводилась. Тому проблема оновлення та інтеграції векторних та растрових даних на сьогоднішній день постала надзвичайно гостро. Наявні матеріали, як правило розроблялись в 80-тих роках минулого століття, на їх основі інвентаризували всі зміни та поновлення, які використовуються в сьогоденні роботі. Метою роботи є практичне застосування зонування земель за допомогою методу дистанційного зондування Землі на основі даних супутника landsat за допомогою програмного забезпечення ERDAS Imagine. Створення нових проектів землеустрою, щодо зонування земель береться за основу об'єднання картографічних матеріалів з методами дистанційного зонування землі на основі моделі геоінформаційного проекту, що допомагає вирішувати різної складності поставлені задачі.

Аналіз попередніх наукових досліджень. Проблематикою вивчення територій за даними дистанційного зондування займаються чисельні колективи науковців в Україні. Національний університет «Львівська політехніка», кафедра фотограмметрії та геоінформатики (професор О. Дорожинський), Київський національний технічний університет будівництва та архітектури (професор С. Войтенко), Науково-дослідний інститут геодезії і картографії (професор Ю. Карпінський). Значний практичний досвід із застосування геоінформаційних технологій в Україні для різних потреб управління, в тому числі земельними ресурсами, є у ДНВП «Геосистема».

Присвячені наукові праці Р.М. Панас, Л.М. Перович, І.С. Тревого, М.Д. Волощук, М.Г. Лихогруд, С.П. Войтенко, Ю.О. Карпінський, О.І. Мороз, А.А. Лященко, Х.В. Бурштинська, Р.І. Рудий, В.М. Мельник, К.Р. Третяк, П.Г. Черняга, О.Л. Дорожинський та інші [1; 2; 4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальними питаннями сьогодення є зонування земель як фактору впливу на створення сприятливих умов для планового і сталого розвитку землекористування, а також ролі застосування методів дистанційного зонування землі з використанням даних супутника landsat за допомогою програмного забезпечення ERDAS Imagine.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є створення геоінформаційного методу дистанційного зонування землі, в якому забезпечується інтерактивний комплексний аналіз спектрозонального стану землі за рахунок використання глобальної супутникової системи моніторингу landsat та програмного інтерфейсу ERDAS Imagine.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку суспільства і держави, для забезпечення сталого розвитку України, ставляться нові вимоги щодо охорони та раціонального використання земель та їх структури. Оцінюється ефективність управлінських дій, щодо стимулювання організації раціонального використання земель. Інтенсифікація експлуатації природних ресурсів часто приводить до негативного впливу на потенціал територій, який є національною гордістю, і національним багатством України [4].

На основі проведено дослідження способів геоінформаційного аналізу територіального зонування та реалізації даного процесу було розроблено геоінформаційний метод, що відноситься

© Підлипна М.П., 2016

до методів дистанційного зонування землі і може бути використана для одержання оперативної інформації про розподіл та використання земельних ресурсів, стану сільськогосподарських угідь та ведення ефективного землевпорядкування [5].

Створення геоінформаційного методу дистанційного зонування землі забезпечується інтерактивним комплексним аналізом спектрозональнального стану землі за рахунок використання глобальної супутникової системи моніторингу landsat та програмного інтерфейсу ERDAS Imagine [9].

Завдячуючи безкоштовному сервісу United States Geological Survey, (USGS) доступ до якої надається американською науково-дослідною урядовою організацією, що спеціалізується в науках що стосуються Землі, дозволяє безкоштовно отримувати спектрозональні знімки, які оновлюються кожен місяць [6]. Даний метод дозволяє миттєво аналізувати стан використання потрібних для дослідження територій без значних затрат на дешифрування знімків. Landsat – найбільш тривалий проект з отримання супутникових фотознімків планети Земля. Перший з супутників в рамках програми був запущений в 1972 році. Останній Landsat 8 запущено – 11 лютого 2013 року. Обладнання яке встановлене на супутниках Landsat, постійно оновлю базу знімків.

Знімки, отримані в США нашими супутниками, є унікальним ресурсом для проведення безлічі наукових досліджень в галузі сільського господарства, картографії, геології, лісівництва, розвідки, освіти та національної безпеки. Приміром, Landsat 7 поставляє знімки в 8 спектральних діапазонах з просторовим дозволом від 15 до 60 метрів на точку; періодичність збору даних для всієї планети спочатку становила 16-18 діб [3, с. 88-95; 7; 8].

Рис. 1. Фрагмент знімка супутника Landsat 8

Джерело: розроблено автором за даними [9]

Рис. 2. Стан земель сільськогосподарського призначення

Джерело: розроблено автором за даними [9]

Знімки мають роздільну здатність 15 м, бувають денні, нічні, дають можливість створювати спектральні портрети. На відміну від попередніх супутників програми, на Landsat 8 (під час тестування називався Landsat Data Continuity Mission), зібраному в Арізоні компанією Orbital Sciences Corporation, використовується схему Push broom scanner з лінійними датчиками (розвиток системи ALI, протестованої на супутнику Earth Observing-1). У фокальній площині основного інструменту місії, Operational Land Imager (OLI), встановлено 14 модулів Focal Plane Modules, в кожному модулі встановлено 10 лінійних сенсорів різних діапазонів. Телескоп OLI складається з 4 нерухомих дзеркал. В інфрачервоному інструменті Thermal Infrared Sensor (TIRS) використовується подібна схема з 3 модулями в фокальній площині та окремим телескопом з 4 лінз, виготовлених з германію та селеніду цинку [2; 7].

Landsat 8 вже став одним з найкращих джерел даних які використовуються в різних галузях та науці. Крім додавання свіжих повнокольорових фотографій з Landsat 8 в MapBox можемо також використовувати мультиспектральні дані, які надає супутник. Дані з невидимих діапазонів спектра дозволяють нам аналізувати безліч різних аспектів, починаючи з типів поверхні, закінчуючи моніторингом зростанням сільськогосподарських культур і природними катаклізмами по всьому об'єкту дослідження, іноді протягом декількох годин.

Landsat 8 зображення включає 11 діапазонів. Діапазон це смуга частот електромагнітного спектра або колір, не обов'язково видимий людському оку [6; 9].

Серед 11 діапазонів тільки короткохвильові (1-4 і 8) відповідають видимому спектру інші спектри людське око не розрізняє. Landsat позначає червоний, зелений і синій сенсори як 4, 3 і 2 відповідно. Цифровий знімок складається з елементів, пікселів, якій створює сітку з стовбців і стрічок. Кожен піксель має свої властивості та координати і характеризується яскравістю яка позначена в умовних одиницях (від 0 до 255 ум. одиниць) [2; 6].

Скомбінувавши зображення з сенсорів 4, 3 і 2 Landsat 8 за допомогою програмного інтерфейсу ERDAS Imagine, обираємо спектр діапазону де людське око розрізняє кольори як звичайне зображення. Отримуємо повноцінний знімок об'єкту дослідження рис. 1.

Отримавши зображення у цьому спектрі діапазону можливо простежити: стан використання земель, використання земель межі землекористування юридичних та фізичних осіб, трансформацію угідь, або їх незмінність, розподіл рослинності по угіддях. Цих даних для подальшого дослідження недостатньо, щоб оцінити стан зростання рослин, вологість грунту, виявити показник кількості фотосинтетично активної біомаси в цьому діапазоні невідображений.

Задопомогою комбінації діапазонів 7-5-1 Landsat 8 можливість оцінити локальний максимум в зеленій і ближній інфрачервоній області спектру в рослинності, визначить ділянки спектру, в якій межі відмінності яскравості різних об'єктів найбільш суттєві. Різні ділянки короткохвильового ІК або SWIR (короткохвильовий інфрачервоний) дозволяють відрізняти суху землю від вологої, а також грунти, які виглядають схоже в інших діапазонах, але відрізняються в SWIR. Завдяки технічні комбінації діапазонів 7-5-1 в якому SWIR використовується замість червоного каналу, NIR замість зеленого і темно-синій замість синього отримуємо повнокольорове зображення рис. 2.

Наглядно бачимо розподіл рослинності, контури стають чіткими. Можна зробити висновок, що на угіддях зростають різні культури відповідно рівня ділянки спектру вегетаційного індексу, тобто показника кількості фотосинтетично активної біомаси. Незначна вологість грунту відображається від рожевого кольору до фіолетового в залежності від місткості вологи у грунті. Водні об'єкти що розташовані між угіддями мають насичений темно-фіолетовий колір. Завдяки цим можливостям ми оцінюємо ступінь здоров'я, зрілості рослин точніше, ніж якби ми просто дивилися на зелень в видимому спектрі.

Таким чином оцінювання інформативності гіперспектральних аерокосмічних знімків дозволяє прогнозувати можливість різних комбінацій спектральних каналів сенсорів при розширенні тематичних задач ДЗЗ, а також оптимізувати склад інформативних спектральних каналів, покращуючи самі показники якості і оперативності інтерпретації матеріалів загалом.

Завдяки можливостям дистанційного зонування Землі (ДЗЗ) за допомогою супутника Landsat 8 та його знімкам можна встановити:

1. Наглядне відображення виростання земель;

– встановити трансформацію угідь, або їх незмінність;

– дослідити цільове використання земель;

– виявити ступінь розораності та виснаження ґрунту;

– встановити зволоженість грунту;

– виявити показник кількості фотосинтетично активної біомаси (вегетаційний індекс)

При всіх перевагах Landsat (оперативність, багатоканальність) його основний недолік – низька роздільна здатність. Поєднанням програм Digital Globe та знімком Landsat дало змогу створити модульоване високоякісне зображення в подальшій роботі шляхом накладання на план землекористування (поновлений) на знімок. В результаті вищезазначених дій отриманий результат вразив своєю величезною розбіжністю між актуальною інформацію яку отримана за допомогою знімка супутника та проінвентаризованого ДП «Науково-дослідним та проектним інститутом землеустрою» планом землекористування.

Дослідимо суттєву помилку на плані землекористування на території сільської ради у кадастровому кварталі 016 зеленим кольором позначені землі лісогосподарського призначення, на знімку достовірно чітко та зрозуміло що межі лісових земель мають значну меншу площу. При створені плану землекористування, не було враховано земель сільськогосподарського призначення, це сталось завдяки допущеної помилки оператора при обробці даних матеріалів. За допомогою знімку Landsat, який використовуються в роботі, можна побачити та не допустити відомості про об'єкт з чітко вираженими контурами меж земельних ділянок (рис. 3).

Рис. 3.

Джерело: розроблено автором за даними [9]

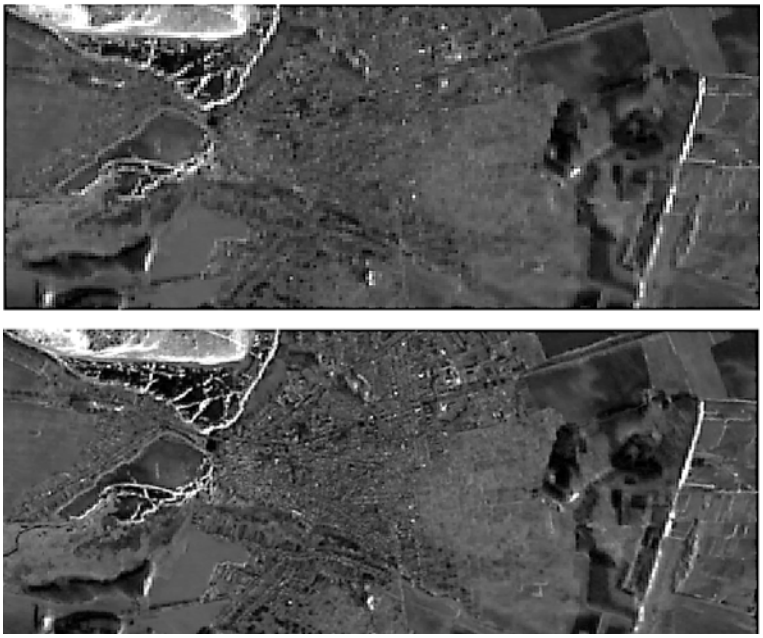

Рис. 4. Реалізація паншарпенінгу

Джерело: розроблено автором за даними [9]

На рис. 3. На картографічних матеріалах допущено помилку при формуванні території лісогосподарських земель

Ми бачимо що застосування класичних методів з використанням аерофотознмання з подальшою дешифровкою, з виїздом на місцевість, ще до завершення робіт отримані плани вже можуть бути застарілими та зроблено суттєві помилки. Існуючий на сьогодні запропонований метод, дозволяє миттєво аналізувати використання певних територій без значних затрат на дешифрування знімків та завжди мати актуальні (найсвіжіші) дані про досліджуваний об'єкт.

Landsat 8 також використовується у панхроматичному спектрі знімання що нагадує чорно-біле зображення замість того, щоб розділяти колір по спектру, він збирає їх все в одному каналі. За рахунок цього він сприймає більше світла і дає саму чітку картинку серед всіх діапазонів. Його роздільна здатність становить 15 метрів. Кольорова версія виглядає розмазаною, тому що сенсори не сприймають деталі такого розміру.

При об'єднанні кольорової інформацію з деталізацією панхроматичного знімка, вийде картинка чітка і кольорова. Застосувавши «panchromatic sharpening» або «pan sharpening» процес, що дозволяє отримати з панхроматичного і мультиспектрального каналів двох продуктів одне зображення. Панхроматичний канал, як правило, має більш високу просторову роздільну здатність, мультиспектральний – більш низьке. В результаті злиття каналів виходить кольорове зображення з високою роздільною здатністю

Недолік можна виправити шляхом модулювання висококоякісного знімку (наприклад Digital Globe) знімком Landsat. Це своєрідне «розфарбовування» якісного монохромного знімку «кольорами» Landsat.

На прикладі дослідження, за допомогою програмного забезпечення ERDAS Imagine ми прив'язали найсвіжіший знімок Landsat до системи координат – 63 та використавши програмне забезпечення Digital Globe шляхом накладання матеріалів в однаковій системі координат отримали чітке зображення (рис. 4).

Завдяки вище переліченим сучасним інформаційним технологіям можливий відбір, накопичення й порівняння інформації про стан досліджуваної ділянки та її компонентів, що зводиться до ведення відповідного моніторингу (контролю) за динамікою змін в часі, установлення деградаційних тенденцій цих змін, напрацювання рекомендацій щодо запобігання таким змінам.

Висновки та пропозиції. Необхідність даної розробки було зумовлено відсутністю комплексного підходу у моніторингу кількісних та якісних характеристик досліджуваних територій за умови глибокого синтезу кадастро-картографічного зонування, бонітування ґрунтів, та проектної

документації щодо забудови населених пунктів, їх історико-культурного, функціонального, санітарно-екологічного, інженерно-геологічного та просторово співвідношення функціонального геоінформаційного простору усієї наявної графічної, семантичної інформації, що унеможливлює отримати цілісну картину землекористування та поділу досліджуваної території.

Створена модель має багатоцільове призначення у моніторингу земель і довкілля в цілому є рушійною силою в реалізації природоохоронної політики, і сприятиме виробленню науково-обґрунтованих управлінських рішень створенню безпечних умов життєдіяльності людини, прогнозуванню і запобіганню екологічних криз.

Геоінформаційна модель зонування території за допомогою методів дистанційного зонування землі з використанням даних супутника landsat дає змогу моделюванню в рішенні тематичних задач, класифікації складу з використанням розробленої процедури вибору оптимального набору спектральних каналів. Запропоновано новий спосіб вибору оптимальної комбінації спектральних зображень, що враховує не тільки статистичні розподіли ознак об'єктів різних класів спектральних зображеннях, але і просторово-статистичні властивості зображення.

Список літератури:

1. Барладін О. В., Городецький Є. М., Миколенко Л. І. Використання ДЗЗ в інформаційних системах земельного кадастру // Картографія та вища школа: збірник наукових праць. – К.: Інститут передових технологій, 2008. – Вип. 13.
2. ДНВП Геосистема Створення геоінформаційних систем різного рівня з використанням космічних знімків [електронний ресурс] – режим доступу: http://geosistema.business-guide.com.ua//irbis-nbuv.gov.ua/
3. Кононов В. И., Станкевич С. А. Сравнительная оценка информативности цифровых аэрокосмических изображений высокого и низкого разрешения // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, 2004. – Т. 17. – № 2. – С. 88-95.
4. Колодій П. П., Підлипна М. П. Роль геоінформаційних технологій у формуванні прогнозу раціонального використання та охорони земель // Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. – К.: КНУБА, 2009. – Вип. 35. – С. 379-383.
5. Arzuaga-Cruz E., Jimenez-Rodriguez L. O. and Velez-Reyes M. Unsupervised Feature Extraction and Band Subset Selection Techniques Based on Relative Entropy Criteria for Hyperspectral Data Analysis // Proc. SPIE, 2003. – Vol. 5093. – P. 462-473.
6. Landsat 8 Data Now Available. May 30, 2014. USGS.
7. Landsat-8 / LDCM (Landsat Data Continuity Mission). eoPortal, ESA.
8. Space Economics. – AIAA (American Institute of Aeronautics & Ast), 1992. – P. 372. – ISBN 156347042X.
9. [електронний ресурс] – режим доступу: http://www.space.com/19728-nasa-launches-landsat-earth-satellite-ldcm.html

Подлипная М.П.
Львовский национальный аграрный университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДАННЫХ СПУТНИКА LANDSAT С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ERDAS IMAGINE ДЛЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЗОНИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ

Аннотация
В статье раскрыто зонирования земель как фактора влияния создания благоприятных условий для планового и устойчивого развития землепользования, формирования экологически безопасного и экономически эффективного землепользования, а также роли применения методов дистанционного зонирования земли с использованием данных спутника LANDSAT с помощью программного обеспечения ERDAS Imagine. Обосновано целесообразность использования данных спутника LANDSAT в применении новых подходов для решения ряда тематических задач. Для детального анализа в прогнозировании использования территории в дальнейшем, можно использовать данные спутника landsat на базе программного обеспечения ERDAS Imagine. Обновление или составление новых планов землепользования требует больших затрат труда и материальных вложений. Используя методы классического дешифрования аэрофотоснимков, которые требуют еще въезда на местность, до завершения робот новые планы могут быть уже неактуальными, так как произошло за это время много изменений. Существующий сервис USGS (картографическая служба США) позволяет бесплатно использовать спектрозональные снимки, которые обновляются каждый месяц. Предлагаемый метод позволяет мгновенно анализировать изменения на определенных территориях без значительных затрат на дешифровку снимков и всегда иметь актуальные данные о территории.
Ключевые слова: зонирования земель, экономически эффективного землепользования, методы зонирования, использование данных спутника LANDSAT, с помощью программного обеспечения ERDAS Imagine.

Pidlypna M.P.
Lviv National Agrarian University

SATELLITE USING DATA LANDSAT BY SOFTWARE ERDAS IMAGINE FOR A LAND ZONING

Summary
The land zoning is disclosed in this article as an influence factor of the enabling environment for planned and constant development of the land using, the formation of the environmentally safe and the economically efficient land using. There is also described the roles of the using distant land zoning methods with the applying of LANDSAT satellite information with using of ERDAS Imagine software. Besides, there is substantiated the advisability of the LANDSAT satellite information using with applying new approaches for a number of thematic tasks solutions. In future the alternative to the classical methods can be applied by using of LANDSAT satellite information via ERDAS Imagine software for detailed analysis and real prognostication of area using. The creation of new land using plans (a differentiation) by classical methods needs of huge expenditures of the labour and the material investments. The service is existed today (USGS – the cartographic service of USA) let's get the spectrum-zone photos, which are updated every month. This method allows analyzing instantly of the using of some area without significant expenditures for the unencrypting of photos.
Keywords: land zoning, economically efficient land using, zoning methods, methods with the applying of LANDSAT, satellite information with using of ERDAS Imagine.

УДК 622.244.422

ДОСЛІЖЕННЯ ВПЛИВУ ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ НА ПРОЦЕС ПРОМИВАННЯ СВЕРДЛОВИНИ ПРИ ВИРІЗАННІ ВІКНА В ОБСАДНІЙ КОЛОНІ

Чудик І.І., Пастух А.М., Дудич І.Ф.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Досліджено актуальне практичне питання впливу техніко-технологічних параметрів процесу промивання свердловини при вирізанні вікна в обсадній колоні. Запропоновано аналітичний підхід для визначення продуктивності бурового насоса, яка дозволить виносити із свердловини металевий шлам. Отримано низку графічних залежностей для визначення впливу техніко-технологічних параметрів на продуктивність бурового насоса з умови виносу металевого шламу. Встановлено, що найбільш вагомим чинником ефективного виносу шламу із свердловини є його розмір і реологічні параметри бурового розчину. Підтверджено можливість використання в процесі промивання свердловини при вирізанні бокового ствола серійного обладнання при нормальних режимах роботи.
Ключові слова: продуктивність бурового насоса, металевий шлам, вирізання вікна, обсадна колона, промивання свердловини.

Постановка проблеми. Серед основних проблем нафтогазової промисловості України виділяється скорочення обсягів загального видобутку вуглеводнів у міру виснаження запасів. Традиційні технології розробки нафтогазових родовищ, засновані на бурінні вертикальних і похило-спрямованих свердловин, дозволяють вилучати лише до 30% вуглеводнів. Тому останніх кілька років іде активний пошук ефективних методів збільшення нафтогазовіддачі продуктивних пластів із зменшенням затрат на їх освоєння. Одним з таких методів є буріння бокових стволів (БС) із фонду законсервованих, низькодебітних свердловин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні при розробці технологій спорудження БС з вищезгаданих свердловин приділяється багато уваги, особливо в техніко-технологічних підходах і методах їх реалізації [1-5]. Першочерговим і дуже важливим процесом при спорудженні БС є вирізання вікна в обсадній колоні (ОК), що пов'язано із утворенням не тільки шламу гірської породи, а й металевої стружки. Для видалення останньої із зони утворення використовують традиційне промивання свердловини потоком очисного агента та спеціальні магнітні вловлювачі. Враховуючи те, що питома вага металевої стружки, утвореної від вирізання вікна в ОК, втричі більша від гірської породи, а її розмір – в рази менший, виникає необхідність до корегування параметрів режиму промивання свердловини в процесі буріння БС саме по величині продуктивності бурового насоса (БН) і густині промивального агента, його реологічних параметрах.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Під час промивання свердловин у процесі вирізання вікна в ОК використовують переважно технічну воду або малоглинистий буровий розчин (БР) [1-5]. Зважаючи на велику різницю між густиною промивного агента і

© Чудик І.І., Пастух А.М., Дудич І.Ф., 2016

металевого шламу, очищення свердловини є складним і неефективним. Це потребує наукового вирішення проблеми якісного промивання свердловини під час вирізання вікна в ОК у процесі буріння БС.

Мета статті. Опираючись на вищенаведене основною метою роботи, виділеної в даній науковій публікації, є розроблення математичної моделі проектування продуктивності БН для промивання свердловини під час вирізання вікна в ОК. Для вирішення окресленої мети ставляться наступні **задачі дослідження**:

– формування математичного підходу для визначення величин і побудови моделі дослідження зміни продуктивності БН для забезпечення процесу промивання свердловини під час вирізання вікна в ОК;

– встановлення можливостей і ефективності використання під час вирізання вікна в ОК технічної води та малоглинистих БР для забезпечення процесу її промивання;

– дослідження швидкості піднімання металевого шламу по кільцевому простору (КП) свердловини і вивчення впливу на неї техніко-технологічних пареметрів процесу;

– визначення впливу техніко-технологічних чинників на продуктивність БН і забезпечення ефективності процесу промивання під час вирізання вікна в ОК;

– формування техніко-технологічних пропозицій щодо підвищення якості очистки свердловини при вирізанні вікна в ОК.

Викладення основного матеріалу. Залежно від величини продуктивності БН, концентрація утвореного «металевого» шламу в БР у КП може змінюватися у широкому діапазоні від 2 до 5%, а то і більше. Останній ж параметр залежить від механічної швидкості буріння, реологічних властивостей БР і геометричних розмірів гідро-механічної системи [1-6].

За результатами досліджень [6; 7] для вибору ефективної продуктивності БН під час вирізуванні вікна в ОК використовують об'ємну концентрацію металевого шламу в КП, яка визначається за кількома підходами:

1. За густинами БР і металевого шламу:

$$C = \frac{\rho_{КП} - \rho_{БР}}{\rho_{ОК} - \rho_{БР}}, \quad (1)$$

де $\rho_{КП}$, $\rho_{БР}$, $\rho_{ОК}$ – відповідно густини БР в КП у бурильних трубах і металу ОК, в якій вирізається вікно.

2. За об'ємами БР і утвореного шламу у вигляді металевої стружки і уламків гірської породи в ньому [3]:

$$C = \frac{V_{ГП} + V_{М.ОК}}{V_{БР} + V_{ГП} + V_{М.ОК}}, \quad (2)$$

де $V_{ГП}$ – об'єм гірської породи, зруйнованої райбером при вирізанні вікна в ОК;

$V_{БР}$ – об'єм БР, яким виноситься шлам із свердловини при забезпеченні необхідної концентрації C.

$V_{М.ОК}$ – об'єм металу з вирізаного райбером вікна в ОК.

$$V_{М.ОК} \approx \delta_{ОК} S_В, \quad (3)$$

де $\delta_{ОК}$ – товщина стінки ОК, в якій вирізають вікно;

$S_В$ – площа вирізаного вікна в ОК.

Згідно (рис. 1), по формі вікна, вирізаного в ОК, визначення її площі можливе при використанні залежності, наведеної в роботі [10]:

$$S_В = 4\int_0^{b_1} dx \int_0^{b\sqrt{1-\frac{x^2}{b_1^2}}} \sqrt{\frac{b_1^4 b^4 - b_1^2 b^4 x^2 - b_1^4 b^2 y^2 + b^4 b_2^2 x^2 + b_1^4 b_2^2 y^2}{b_1^4 b^4 - b_1^2 b^4 x^2 - b_1^4 b^2 y^2}} dy, \quad (4)$$

де b_i – геометричні параметри вікна, вирізаного в ОК, [9].

$$b = \frac{2(D_{ОК} - 3\delta_{ОК} - \mathrm{k})\cos(\alpha) - D_r + d_r}{4\sin(\alpha)}, \quad (5)$$

$$b_1 = \sqrt{\frac{D_{ОК}^2}{4} - \left(\frac{D_{ОК}^2 - D_r^2}{8\Delta} + \frac{\Delta}{2}\right)^2}, \quad (6)$$

$$b_2 = \left(\frac{D_{ОК}}{2} - \delta_{ОК}\right) - \sqrt{\left(\frac{D_{ОК}}{2} - \delta_{ОК}\right)^2 - b_1^2}, \quad (7)$$

де $D_{ОК}$ – зовнішній діаметр ОК;

k – технологічний зазор між райбером і внутрішньою стінкою ОК;

α – кут скосу клинового відхилювача по відношенню до осі свердловини у вертикальній частині;

D_R і D_r – найбільший і найменший діаметри робочої частини райбера;

Δ – величина зміщення осі райбера відносно осі ОК (30-60 мм).

$$V_{ГП} \approx \frac{\pi}{4} D_r^2 L_r, \quad (8)$$

де L_r – довжина робочої частини райбера.

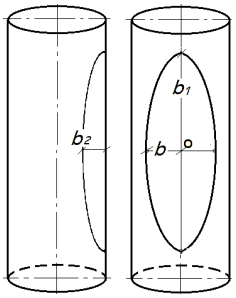

Рис. 1. Параметрична схема вирізаного вікна в ОК

Об'єднавши (2)- (8) та провівши перетворення, величина продуктивності БН з умови виносу шламу (за допустимої концентрації в C = 3–5% в БР КП) при встановленій механічній швидкості буріння визначається:

$$Q_1 = \left(\frac{\pi}{4} D_r^2 \vartheta_М + \frac{\delta_{ОК} S_В \vartheta_М}{L_r}\right)\left(\frac{1}{C} - 1\right), \quad (9)$$

де $\vartheta_М$ – механічна швидкість фрезування вікна в ОК.

3. За величиною механічної швидкості фрезування вікна і осідання металевого шламу в КП вертикальної частини свердловини [6]:

$$C = \frac{\vartheta_М S_{ФР}}{(\vartheta - \vartheta_0) S_{КП}}, \quad (10)$$

де ϑ_0 – швидкість осідання металевого шламу в КП;

ϑ – швидкість підйому БР в КП свердловини;

$S_{КП}$ – площа поперечного перерізу КП вертикального стовбура свердловини;

$$S_{КП} = \frac{\pi}{4}\left(\left(D_{ОК} - 2\delta_{ОК}\right)^2 - d_{БК}^2\right), \quad (11)$$

де $d_{КП}$ – діаметр бурильної колони, яка використовується в процесі вирізання вікна в ОК.

Площа поверхні райбера $S_{ФР}$, яка максимально задіяна в руйнуванні металу ОК, цементного каменю і гірської породи визначається:

$$S_{\phi P} = \frac{\pi}{2}(D_r + d_r)L_r. \qquad (12)$$

Для визначення ϑ_0 використаємо залежність, запропоновану в [11]:

$$\vartheta_0 = \sqrt{a\left(\frac{\rho_{OK}}{\rho_{БР}} - 1\right)\frac{2g}{c}}, \qquad (13)$$

де a – умовний розмір частинки металевого шламу (a = 1,5÷3,5 мм);

c = 1,07–3,27 – емпіричний коефіцієнт, який враховує вплив реологічних параметрів БР на його виносну здатність, [11].

Об'єднавши (10)- (13) величина продуктивності БН з умови забезпечення необхідної швидкості потоку БР в КП визначається:

$$Q_2 = \frac{\pi \vartheta_M}{2C}(D_r + d_r)L_r + S_{КП}\sqrt{a\left(\frac{\rho_{OK}}{\rho_{БР}} - 1\right)\frac{2g}{c}}. \qquad (14)$$

Встановлені залежності (9) і (14) дозволяють визначати діапазон зміни величини продуктивності БН для забезпечення ефективного процесу промивання свердловини під час вирізання вікна в ОК. З їх використанням можна встановити діапазон зміни продуктивності БН для забезпечення високої ефективності виконання виробничого процесу.

Для кількісної оцінки зміни технологічних параметрів процесу промивання свердловини під час вирізання вікна в ОК і було проведено відповідні розрахунки (по вихідних даних, наведених в таблиці 1) та отримано результати у вигляді графічних залежностей, рис. 2 – рис. 5.

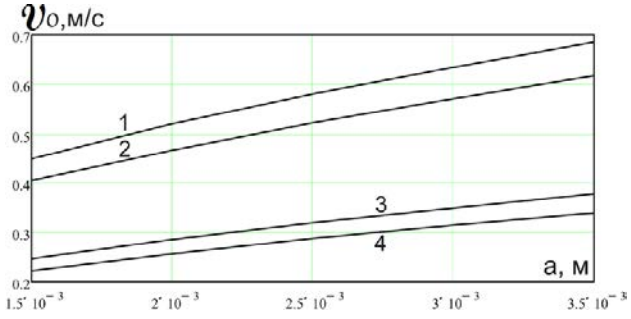

1 – c = 1.07 $\rho_{БР}$ = 1000 кг/м³; 2 – c = 1.07 $\rho_{БР}$ = 1200 кг/м³

3 – c = 3.27 $\rho_{БР}$ = 1000 кг/м³; 4 – c = 3.27 $\rho_{БР}$ = 1200 кг/м³

Рис. 2. Залежність швидкості осідання шламу в БР від емпіричного коефіцієнту c, [11] і $\rho_{БР}$

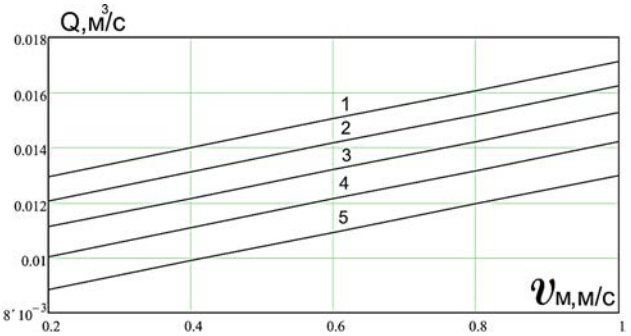

1 – a = 3.5 мм; 2 – a = 3.0 мм; 3 – a = 2.5 мм;

4 – a = 2.0 мм; 5 – a = 1.5 мм

Рис. 4. Залежність величини продуктивності БН від механічної швидкості вирізання вікна в ОК

Таблиця 1

Вихідні параметри розрахунку

№ п/п	Вхідний параметр	Значення параметру
1.	Діаметр ОК	0.2445
2.	Товщина стінки ОК	0.01
3.	Кут скосу клина	2.5
4.	Діаметр райбера (великий)	0.19
5.	Діаметр райбера (малий)	0.15
6.	Довжина робочої частини райбера	0.7
7.	Технологічний зазор між райбером і ОК	0.048
8.	Механічна швидкість буріння під час вирізання вікна	0.25
9.	Допустима концентрація шламу в БР	0.02-0.05
10.	Зовнішній діаметр бурильної колони	0.127
11.	Густина БР	1000-1200
12.	Умовний розмір (діаметр) металевої стружки	0.001-0.003

Висновки і пропозиції. 1. Запропоновано аналітичний підхід для проектування продуктивності БН з метою забезпечення процесу промивання свердловини під час вирізання вікна в ОК. При цьому враховано техніко-технологічні параметри вирізання вікна, особливості процесу промивання свердловини за цих умов. З його використанням визначено, що для забезпечення процесу видалення шламу із свердловини можна використовувати традиційні для буріння свердловин режими промивання в поєднанні з густиною БР від 1100 до 1200 кг/м³.

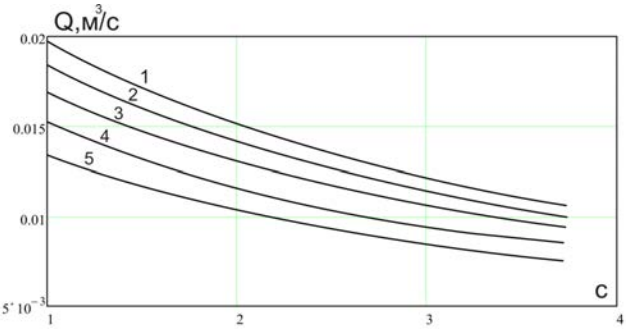

1 – a = 3.5 мм; 2 – a = 3.0 мм; 3 – a = 2.5 мм;

4 – a = 2.0 мм; 5 – a = 1.5 мм

Рис. 3. Залежність величини продуктивності БН від емпіричного коефіцієнту c, [11]

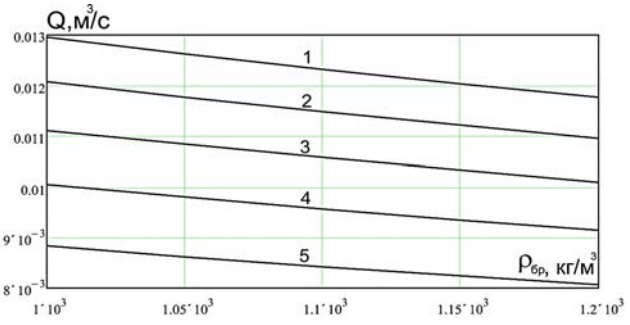

1 – a = 3.5 мм; 2 – a = 3.0 мм; 3 – a = 2.5 мм;

4 – a = 2.0 мм; 5 – a = 1.5 мм

Рис. 5. Залежність величини продуктивності БН від густини БР

2. Винесення металевого шламу потоком БР з низькими густинами (в межах 1000 кг/м^3) є малоефективним. Кращі результати при цьому досягаються за рахунок збільшення швидкості потоку БР в КП або збільшення реологічних параметрів БР. Видалення металевого шламу за цих умов суттєво покращується за рахунок зменшення швидкості осідання шламу в КП свердловини (рис. 2).

3. Проведено вивчення впливу техніко-технологічних чинників процесу промивання свердловини при вирізанні вікна в ОК і встановлено, що:

– при зміні розмірів металевої стружки α від 1.5 до 3.5 мм продуктивність БН збільшується приблизно в 1.8 разів по величині коефіцієнта c, а по значеннях величини α – вона зростає близько на 40% (рис. 3);

– при зміні механічної швидкості буріння від 0.25 до 1 м/год для забезпечення допустимої концентрації шламу в БР, який виносить його при C = 2%, продуктивність БН необхідно збільшувати до 40% для значень α від 1.5 до 3.5 мм, (рис. 4);

– при збільшенні густини БР від 1000 до 1200 кг/м^3 при цих же значеннях параметрів α від 1.5 до 3.5 мм та C = 2% спостерігається лінійне зменшення продуктивності БН до 10%.

5. Для виконання процесу вирізання вікна в ОК в якості очисного агента доцільно використовувати промивальні системи з густинами 1100-1200 кг/м^3 з високими тіксотропними властивостями. Це дозволить зменшити швидкість осідання шламу у висхідному потоці БР. Окрім того, для забезпечення процесу промивання свердловини під час вирізання вікна в ОК і подальшого буріння БС доцільно використовувати БН з регульованою подачею.

Список літератури:

1. Григорян Н. А., Григорян В. С. Экономика бурения наклонных скважин. – М.: Недра, 1977.
2. Климченко М. Г., Микерин Б. П. Восстановление бездействующих скважин методом зарезки второго ствола. – М.: Недра, 1965.
3. Восстановление бездействующих скважин зарезкой вторых стволов в АО «Татнефть» И. Г. Юсупов, Р. Г. Габдуллин, М. Ф. Асадуллин и др. // Нефтяное хозяйсво. – 2001. – № 2. – С. 53-56.
4. Гасанов А. П. Восстановление аварийных скважин: Справочник. – М.: Недра, 1983.
5. Гилязов Р. М. Бурение нефтяных скважин с боковыми стволами. – М.: ООО «Недра-Бизнесцентр», 2002.
6. Маковей Н. Гидравлика бурения. – М.: Недра, 1986.
7. Чудик І. І. Оптимальна подача промивальної рідини на вибій свердловини при бурінні свердловини [Текст] І. І. Чудик, Р. Б. Бабій // Нафтогазова енергетика. – 2007. – № 3 (4). – С. 71-75.
8. Ясов В. Г. Вплив шламу вибуреної гірської породи у висхідному потоці бурового розчину на втрати тиску під час промивання свердловини / Ясов В. Г., Рибчин І. Й., Малярчук Б. М. // Нафтова і газова промисловість. – № 1. – 2000. – С. 15-16.
9. Воєвідко І. В. Геометричні параметри вікна в обсадній колоні свердловини та специфіка проходження в ньому труб при бурінні бічних стовбурів у свердловині / Воєвідко І. В., Чудик І. І. // Розвідка та розробка нафтових і газових нафтових і газових родовищ. – № 4 (37) – 2010. – С. 59-63.
10. Игнатьєва А. В., Краснощекова Т. И., Смирнов В. Ф. Курс высшей математики, «Высшая школа», Москва 1968 г., 691 с.
11. Кожевников А. О. Аналитические исследования скорости оседания твердих тел в неподвижной жидкости / Кожевников А. О., Игнатов А. А. // Форум гірників – 2005. – Матеріали міжнародної конференції 12-14 жовтня 2005 р. – 2005. – С. 257-263.

Чудык И.И., Пастух А.М., Дудыч И.Ф.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ТЕХНИКО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ НА ПРОЦЕСС ПРОМЫВКИ СКВАЖИНЫ ПРИ ВЫРЕЗАНИИ ОКНА В ОБСАДНОЙ КОЛОННЕ

Аннотация
Исследован актуальный практический вопрос влияния технико-технологических параметров процесса промывки скважины при вырезании окна в обсадной колонне. Предложено аналитический подход для определения производительности бурового насоса, которая позволит выносить из скважины металлический шлам. Получен ряд графических зависимостей для определения влияния технико-технологических параметров на производительность бурового насоса из условия выноса металлического шлама. Установлено, что наиболее весомым фактором эффективного выноса шлама из скважины является его размер и реологические параметры бурового раствора. Подтверждена возможность использования в процессе промывки скважины при вырезании бокового ствола серийного оборудования при нормальных режимах работы.
Ключевые слова: производительность бурового насоса, металлический шлам, вырезанные окна, обсадная колонна, промывки скважины.

Chudyk I.I., Pastuch A.M., Dudych I.F.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

RESEARCH OF TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL PARAMETERS INFLUENCE ONTO WELL CLEANING QUALITY DURING CUTTING OUT OF CASING WINDOW

Summary
It has been investigated current question of technical and technological parameters influence onto well cleaning quality during cutting out of casing window. It is proposed analytical methodology for determining of mud pump rate to be able to wash out steel cuttings. It is determined that the most important parameters of well cleaning quality concerning to steel cuttings are mass of cuttings and drilling mud rheological parameters. It has been proved, that it is possible to use standard well equipment and normal operating condition for well cleaning when conducting casing window cutting out operation.
Keywords: mud pump rate, steel cuttings, cutting out of casing window, casing, well cleaning.

УДК 690.9

ЦІНОВА ПОЛІТИКА В ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ: СВІТОВА ПРАКТИКА

Шовкалюк Ю.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У статті проаналізовано різні фактори впливу на ціноутворення в паливно-енергетичному комплексі та підходи різних країн до формування тарифів на енергоресурси. Висвітлено окремі питання політики держав Євросоюзу стосовно цін на нафту, природний газ, електроенергію.
Ключові слова: ціна, тариф, енергоспоживання, енергетичні ресурси, країна.

Постановка проблеми. Статистичні дані [1; 2] свідчать про щорічне зростання обсягів споживання всіх видів використовуваних первинних енергоресурсів у світі. Це обумовлено збільшенням чисельності населення та інтенсифікацією виробничої діяльності, інтегральним показником якої є світовий валовий внутрішній продукт. Особливістю держав Західної Європи є обмеженість запасів первинних джерел енергії і нерівномірність їх розподілу по країнах. Рівень імпортозалежності ЄС становить близько 53% [3]. Програми енергетичної безпеки розвинених країн мають метою прискорений розвиток традиційних внутрішніх джерел енергії (вугілля, нафти, газу) та альтернативної енергетики; розумне співвідношення ринкових відносин з державним регулюванням, включаючи створення та підтримання стратегічних запасів паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) [4; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проте темпи зростання споживання різних видів енергоресурсів істотно відрізняються один від одного [6]. Найвищий темп зростання в останні роки є характерним для нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії (ПДЕ), споживання яких збільшилося в 4,4 рази; далі йдуть вугілля і гідроенергія, споживання яких виросло в 1,5 і 1,4 рази відповідно. За ними слідують природний газ і нафта з темпами зростання відповідно в 1,35 і 1,15 рази. За цей період темпи зростання використання ядерної енергії знизилися на 6,7%, що пов'язано з політикою стримування розвитку ядерної енергетики в ряді країн [7-10]. Різні темпи зростання споживання ресурсів первинної енергії призводять до зміни структури їхнього використання у світовому паливно-енергетичному балансі (ПЕБ). Станом на кінець 2012 р. [11] нафта є найбільш затребуваним первинним енергоресурсом, частка якого становить 33% у світовому балансі споживання енергії. Другим щодо затребуваності енергоресурсом у світовому ПЕК є вугілля, частка якого становила 30%. Вугілля переважно використовується в електроенергетиці (65% загального споживання), у промисловості (27%) – для теплових процесів; у житлово-комунальному господарстві (ЖКГ) – для опалення будівель. Третім енергоресурсом є природний газ, частка якого становить 23,9% [11].

Завдяки державній підтримці, зниженню витрат на експлуатацію енергоустановок, які використовують ПДЕ, торгівлі квотами на викиди CO_2 та зростанню цін на викопні види енергоресурсів обсяги виробництва електроенергії з використанням ПДЕ, за прогнозом МЕА [4; 5], у період 2010–2035 рр. досягнуть 31% загального виробництва електроенергії у світі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми та мета статті. Для регулювання обсягів виробництва ПЕР і підвищення ефективності їх використання застосовується регулювання цін і тарифів. Ціни на продукцію ПЕК формуються під впливом ряду факторів. До них відносяться: витрати; співвідношення попиту і пропозиції; державна політика регулювання

© Шовкалюк Ю.В., 2016

діяльності підприємств ПЕК; ціни на світовому ринку; інвестиційна політика тощо. З розвитком ринкових відносин число регульованих державними органами цін зменшується, зростає частка вільних ринкових цін. Огляд підходів різних країн до ціноутворення в ПЕК є актуальним питанням і буде метою даної статті.

Ціноутворення та цінова політика в ПЕК

Сьогодні ціни на продукцію ПЕК не є повною мірою вільними і ринковими: на динаміку цін мають вплив інфляція та інтереси виробників, але в той самий час на неї практично не впливають зміни попиту з боку споживачів. Ціни на паливно-енергетичні ресурси для споживачів значно відрізняються (у 8–10 разів). Це відбувається через нерівномірний розподіл ресурсів і високі транспортні витрати. Істотно відрізняються також ціни паливодобувних підприємств (у межах 2–4 разів) і ціни на продукти нафтопереробки (приблизно у 2 рази). Для ПЕК характерною є наявність природних монополій, що дає виробникам можливість завищувати витрати, невиправдано підвищувати ціни, погіршуючи при цьому в ряді випадків якість послуг тощо. Держава на сьогодні активно втручається в процес ціноутворення в ПЕК: регулювання цін відбувається як на міжнародному рівні, так і всередині країни. У США регулювання цін відбувається в основному непрямими методами, спеціальні комісії встановлюють тарифи в монополізованих галузях: наприклад, на користування електроенергією. Проте в майбутньому побудова цін в ПЕК має враховувати єдину основу, що закладено у фізичну сутність енергоресурсів, тобто в можливості зіставляти їх відповідно до теплотворної здатності.

Ціни на нафту. Під час аналізу цін на окремі енергоресурси існують як загальні, так і специфічні причини їхнього формування. Ці причини найкраще піддаються аналізу на прикладі ціноутворення у нафтовій галузі (рис. 1).

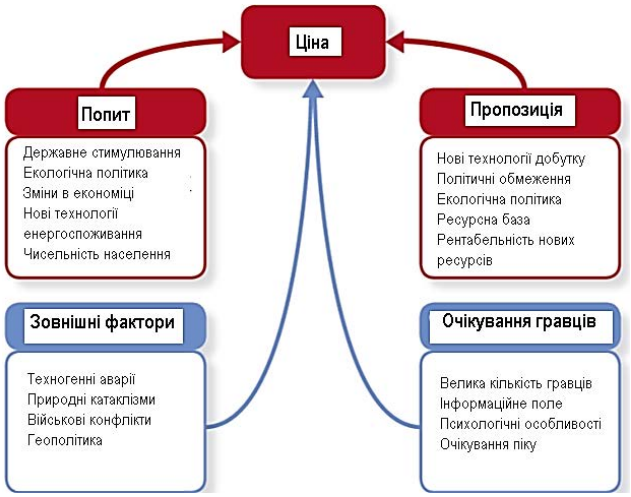

Рис. 1. Вплив різних факторів на прикладі формування ціни на нафту

Джерело: Інститут енергетичних досліджень (ІНЕІ РАН), 2014

Ціна нафти завжди визначалася сукупністю економічних, політичних, військово-стратегічних і природних факторів. За високого рівня монополізації нафтової промисловості виробники здатні оперативно реагувати на зменшення попиту та відповідного зниження видобутку нафти. Для оцінювання було визначено певні стандартні сорти нафти; наприклад, для Росії – це важка (Urals) і легка (Siberian Light) нафта, в Іраку – Kirkuk, у Великобританії – Brent, у США – Light Sweet і WTI, у Норвегії – Statfjord. Стандартом для цін є нафта сортів WTI й Light Sweet (для західної півкулі), а також Brent (для ринків Європи й країн ОПЕК). В розвинених країнах (таких як США, Японія) створено стратегічні резерви нафти, достатні для заміщення імпорту впродовж 90 днів.

Ціна на природний газ впливає на конкурентоспроможність економіки держав, динаміку розвитку компаній, рівень життя населення тощо. Під час визначення ціни на природний газ в Європі застосовуються два підходи: один пов'язує ціну газу із ціною кошика альтернативних енергоносіїв у кожній конкретній країні – мазуту, вугілля, нафти; а другий, що використовується в довгострокових контрактах, прив'язує ціну газу до ціни кошику нафтопродуктів на біржі з кроком у 9 місяців. Ціни на газ для споживачів у різних країнах можуть суттєво відрізнятися (рис. 2) і враховують вплив соціальної, податкової та екологічної політики [9, 12].

Рис. 2. Вартість природного газу для населення, $/тис. м³ (на 2014 р.)

Джерело: Eurostat, 2014

Вартість газу, наведена на рис. 2, може істотно відрізнятися (залежно від місця проживання, обсягів споживання, наявності центрального опалення). Серед першої п'ятірки країн з найвищою ціною на газ Швеція, Данія, Іспанія і Португалія входять до числа лідерів з виробництва електроенергії з ПДЕ, тобто ціни пов'язані не стільки з газовим ринком, скільки із собівартістю «зеленої» електроенергії; таким чином, основним фактором ціноутворення є екологічний. Швеція є країною з найменшою часткою газу в енергобалансі (2%), тому газ має найвищу серед країн ЄС вартість. Головним фактором в Італії (40% газу в енергобалансі) є податкова політика держави в умовах кризи. Особливістю цінової політики країн Західної Європи є те, що населення тут платить за газ більше, ніж промислові підприємства, тобто «перехресне субсидування», на відміну від України має дзеркально-протилежний характер. Ціна газу в країнах ЄС не залежить

від того, чи видобуває ця країна його на своїй території: наприклад, Нідерланди, один з найбільших видобувників, посідають сьоме місце за вартістю газу. Оптові ціни для населення в Росії є значно нижчими, ніж ті, за якими його купують домогосподарства. Білорусь та Україна стали лідерами серед країн ЄС за темпами зростання цін на газ для населення в національній валюті. Тарифи в Україні є низькими, зважаючи на низький рівень доходів населення, що визначає дуже високу чутливість до їх зростання.

Вартість електроенергії для різних країн може істотно відрізнятися залежно від місця проживання, обсягів споживання сім'ї, наявності електричних плит, центрального опалення тощо. Наприклад, у Росії, вартість електроенергії в Іркутській області та у Чукотському АО відрізняються майже в 6 разів. У рейтингу країн ЄС за вартістю електроенергії перше місце посідає Данія, яка є європейським лідером з використання ПДЕ (до 2020 року уряд має намір довести її частку до 50%). «Зелена» електроенергія значно дорожча вуглеводневої, а тим більше – атомної, додаткові витрати, в основному, фінансуються населенням; у Данії найбільша в Європі частка податків у вартості електроенергії, ці кошти йдуть на «зелену» енергію, розвиток ринку електромобілів тощо. В Норвегії велика частина електроенергії виробляється на ГЕС, що дозволяє їй бути більш дешевою і доступною, проте характерними є некеровані стрибки цін, викликані гідрологічною ситуацією. Абсолютний рівень тарифів не відображає доступності електроенергії для населення, тому для порівняння можна використати показник обсягу електроенергії, який можуть придбати на свої середні доходи жителі різних країн: найбільший обсяг електроенергії на одну зарплату можна придбати в Норвегії, Люксембурзі і Великобританії, найменше – у Молдавії, Україні. Ціна на електроенергію корелюється з ВВП на душу населення, тому стає важливим соціальним фактором і починає обмежуватися за рахунок адміністративних ресурсів. Що стосується ціни на електроенергію для промисловості, то найбільш низька вона в Чорногорії, Фінляндії, а найбільш висока – в Данії, Італії, Кіпрі [9].

США є не тільки найбільшим у світі споживачем енергоресурсів (понад 20% світової первинної енергії), але й значним їх виробником з величезними запасами первинних енергоресурсів. Заборону на експорт сирої нафти, введену в США в середині 70-х р. минулого століття, вперше було пом'якшено [11]. Власний нафтовидобуток в США вже сьогодні має відповідний вплив на світові ціни на нафту, також вплив мають розробка сланцевих родовищ і зниження темпів приросту споживання нафти в енергоємних галузях економіки. Значному зростанню видобутку газу і зниженню цін на газ у США сприяють економічні механізм, зокрема, компанії здійснюють такі заходи як хеджування (страхування від падіння цін на газ; продаж частини майбутнього товарного виробництва); зміни у видобутку; мінімізація витрат на оренду ділянок і на буріння; залучення іноземних інвесторів та банківських кредитів. Видобуте в США вугілля продовжує залишатися поза конкуренцією за ціною, 90% його використовується в електроенергетиці; а у зв'язку з переведенням ряду станцій на газ з 2009 значно збільшився експорт вугілля, у тому числі і в ЄС. Роздрібні ціни електроенергії в окремих штатах США значно різняться (в 3 рази). Ціни на електроенергію, як для промисловості, так і для населення в США є значно меншими, ніж у Європі (рис. 3).

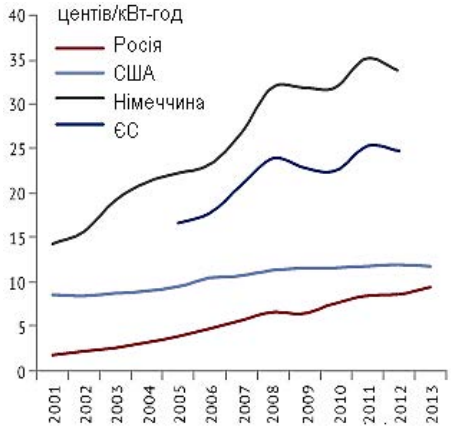

Рис. 3. Динаміка роздрібних цін на електроенергію для населення

Джерело: Energy Information Administration, EIA

Загалом, видобуток та споживання всіх видів енергії в розвинених країнах ЄС та США супроводжується вдосконаленням регулюючих інструментів і стимулюванням інвестицій в інновації. На державному рівні здійснюється економічна підтримка галузей ПЕК, що вносять значний внесок у технологічний розвиток і зайнятість населення.

Висновки. Проаналізовано різні фактори впливу на ціноутворення на енергоресурси країн Євросоюзу та США, висвітлено проблеми державної політики регулювання діяльності підприємств ПЕК, здійснено порівняння підходів різних країн до формування тарифів. Показано значні відмінності цін на енергоресурси як на міждержавному рівні, так і на національному рівні залежно від багатьох параметрів впливу з урахуванням соціальної, податкової та екологічної політики різних країн.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Factbook 2013. Economic, Environmental and Social Statistics. Paris: OECD Publishing, 2013; BP Statistical Review of World Energy. London, June 2013.
2. BP Statistical Review of World Energy. London, June 2013.
3. Аналіз ефективності використання енергоресурсів у розвинених зарубіжних країнах і залежність від їх імпорту – К.: НТЦЕ «НЕК «Укренерго» – 2015. – 89 с.
4. Навстречу более энергоэффективному будущему, МЕА, 2011.
5. Ход выполнения политики энергоэффективности в странах «Большой восьмерки», МЕА, 2010.
6. Стан світового ПЕК, Окороков В. Р., Окороков Р. В. // Академія енергетики, 2013 – № 2 (52).
7. IEA – International Energy Agency – (МЕА)

8. OPEC. Annual Statistical Bulletin. Petroleum: An Engine for Global Development
9. Eurostat – Євростат – http://epp.eurostat.ec. europa.eu/
10. U.S. Energy Information Administration EIA – http://www.eia.gov/
11. BP – British Petroleum Statistical Review of World Energy June 2014
12. Огляд цінової політики на енергетичні ресурси у світовій енергетичній сфері – К.: НТЦЕ «НЕК «Укренерго» – 12/2014. – 82 с.

Шовкалюк Ю.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ЦЕНОВАЯ ПОЛИТИКА В ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ КОМПЛЕКСЕ: МИРОВАЯ ПРАКТИКА

Аннотация
В статье проанализированы различные факторы, влияющие на ценообразование в топливно-энергетическом комплексе и подходы разных стран к формированию тарифов на энергоресурсы. Освещены отдельные вопросы политики государств Евросоюза в отношении цен на нефть, природный газ, электроэнергию.
Ключевые слова: цена, тариф, энергопотребление, энергетические ресурсы, страна.

Shovkaliuk Y.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

PRICE POLICY IN THE FUEL AND ENERGY COMPLEX: WORLD PRACTICE

Summary
The article analyzes the different factors influencing the pricing in the energy sector and the approaches of different countries to the formation of tariffs for energy resources. It is highlighted specific issues of EU policy in respect of prices for oil, natural gas, electricity.
Keywords: price, rate, energy, energy efficiency, the country.

УДК 621.929.7

ВПЛИВ ПАРАМЕТРІВ ВІБРАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ ОБ'ЄМНОГО ДОЗАТОРА ДЛЯ ДРІБНОДИСПЕРСНИХ СИПКИХ МАТЕРІАЛІВ

Шоловій Ю.П., Магерус Н.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено вплив вібрації на поведінку дрібнодисперсних сипких матеріалів, а саме: пшеничного борошна та цементу. Проаналізовано фактори, що впливають на ефективність роботи вібраційного об'ємного дозатора для дрібнодисперсних сипких матеріалів. Досліджено залежність ефективності роботи вібраційного об'ємного дозатора від амплітуди та частоти коливань. Встановлено вплив параметрів вібрації на точність та продуктивність роботи дозатора. Експериментально визначено значення параметрів вібрації, що забезпечує неперервне та рівномірне витікання дрібнодисперсних сипких матеріалів.
Ключові слова: вібраційний об'ємний дозатор, дрібнодисперсний сипкий матеріал, продуктивність, точність дозування, ефективна в'язкість, модель Лоренца.

Постановка проблеми. Важливими показниками ефективної роботи дозатора для дрібнодисперсних сипких матеріалів (СМ) є висока продуктивність та точність. Продуктивність роботи вібраційного об'ємного дозатора для СМ значною мірою залежить від інтенсивності вібрації $a\omega^2$, де a – пришвидшення вібрації, ω – кругова частота. Чим більше значення $a\omega^2$, тим кращі показники текучості продукту і, відповідно, вища продуктивність. Точність вібраційних дозаторів для дрібнодисперсних СМ, в основному, визначається станом продукту дозування, що піддається впливу вібрації. Ущільнення матеріалу, що спостерігається при низькій інтенсивності коливань, характеризується більш щільною укладкою частинок продукту та зменшенням загаль-

© Шоловій Ю.П., Магерус Н.І., 2016

ного об'єму СМ. Зростання інтенсивності вібрації призводить до зародження циркуляційних рухів частинок продукту у бункері, що супроводжується розрихленням та насиченням СМ повітрям. За показниками текучості продукт дозування перетворюється на псевдорідину. Подальше збільшення амплітуди чи частоти коливань спричиняє виникнення хаотичних циркуляційних рухів СМ, характерною ознакою яких є інтенсивне перемішування матеріалу та значне його розрихлення [1]. Тому на сьогоднішній день актуальним є дослідження впливу параметрів вібрації на стан СМ, що позначається на його швидкості та рівномірності витікання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основними питаннями при розробці вібраційних об'ємних дозаторів для дрібнодисперсних сипких продуктів є підвищення точності при збереженні високої продуктивності процесу дозування. У дослідженні [2] значна увага приділяється аналізу поведінки СМ під дією вібрації та запропонована математична модель, що дає можливість прогнозувати рух віброкиплячого шару зернистих СМ у циліндричному бункері. Однак ця праця непридатні для дослідження поведінки дрібнодисперсних СМ, оскільки не враховують сил зчеплення між частинками продукту. Також дана модель не дозволяє спрогнозувати та дослідити вплив геометрії конічної розвантажувальної лунки на рух СМ. Також дослідженню впливу параметрів вібрації на напружений стан продукту дозування у бункері присвячено багато робіт зарубіжних вчених, зокрема праця Г. Кахе [3], однак вона, в основному, ґрунтується на емпіричних залежностях та не дозволяє аналітично визначити режими роботи вібраційного дозатора і геометрію розвантажувальної лунки, що забезпечуватимуть високу точність та продуктивність процесу дозування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Висока точність та продуктивність об'ємних дозаторів для дрібнодисперсних СМ досягається лише при реалізації рівномірного витіканні продукту із бункера, що можливо тільки у випадку вмілого використання впливу вібрації на СМ. Оскільки ці питання на сьогоднішній день недостатньо висвітлені у літературі, тому важливим є дослідження впливу параметрів вібрації об'ємного дозатора для дрібнодисперсних СМ на ефективність його роботи.

Мета дослідження. Метою цієї роботи є дослідження впливу режимів коливань об'ємного дозатора для дрібнодисперсних СМ на його ефективність роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес дозування характеризується значною кількістю різноманітних факторів, що впливають на поведінку дрібнодисперсних СМ. Схематично його можна представити у вигляді «чорного ящика» (рис. 1), де через дію вхідних параметрів формується вектор відгуку $\overline{Y}$.

Умовно усі вхідні параметри (фактори) можна розбити на три групи [4]: 1) керовані $\overline{X}$ (амплітуда $x_1 = a$, частота коливань $x_2 = \nu$, ширина випускного отвору розвантажувальної лунки дозатора $x_3 = b_щ$, висота шару досліджуваного матеріалу $x_4 = h$); 2) контрольовані але некеровані $\overline{W}$ (кут нахилу розвантажувальної лунки дозатора до вертикалі $w_1 = \Theta$ та її висота $w_2 = h_к$, насипна щільність дрібнодисперсного СМ при відсутності дії вібрації $w_3 = \rho_0$); 3) неконтрольовані та некеровані $\overline{Z}$ (насипна щільність матеріалу, що знаходиться під дією вібрації, $z_1 = \rho$, зчеплення між частинками, що визначається через початковий опір зсуву продукту, $z_2 = \tau_0$). Вектор відгуку $\overline{Y}$, що являється функцією вхідних факторів, залежить від мети та поставленого завдання. У якості вектору відгуку для дослідження ефективної роботи вібраційного об'ємного дозатора для дрібнодисперсних СМ обрано продуктивність та точність.

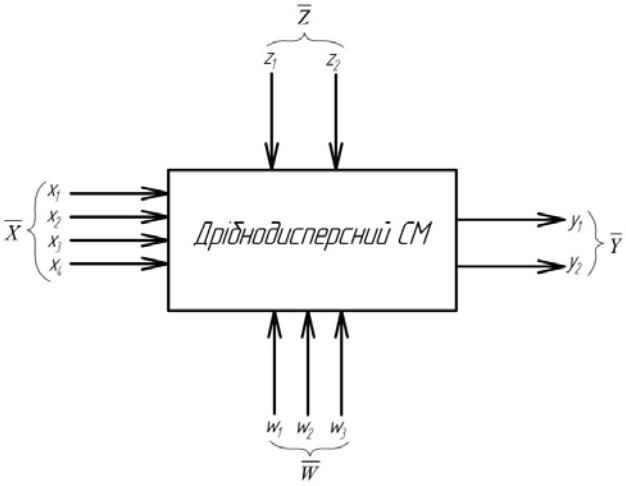

Рис. 1. Схематичне зображення впливу факторів на поведінку дрібнодисперсного СМ під дією вібрації

Дослідження процесу витікання дрібнодисперсних СМ проводились на розробленому експериментальному зразку вібраційного об'ємного дозатора (рис. 2), принципова схема якого зображена на рис. 3.

Рис. 2. Експериментальний зразок вібраційного об'ємного дозатора для дрібнодисперсних СМ

Експериментальне дослідження продуктивності процесу дозування здійснювалось наступним чином (рис. 3): конічна розвантажувальна лунка 1 наповнювалась дрібнодисперсним СМ; вмикався двигун 3, що приводив у обертання муфту 6. Остання, шляхом розведення півмуфт, забезпечувала необхідну амплітуду коливань конічного днища 2 завдяки кривошипно-шатунного механізму 4. Коливання конічного днища 2 спричиняло витікання

продукту через щілину, утворену ним та стінкою розвантажувальної лунки 1. Регулювання розміру випускного отвору відбувалось шляхом переміщення конічної лунки 1 по напрямних 7. Дрібнодисперсний СМ з випускного отвору крізь патрубок 5 потрапляв на похилий лоток, яким направлявся до завантажувальної ємкості. Геометричні параметри розвантажувальної лунки: висота $h_k = 0{,}28$ *м*, діаметр випускного отвору $d_0 = 0{,}16$ *м*, кут нахилу лунки до вертикалі $\Theta = 25^o$.

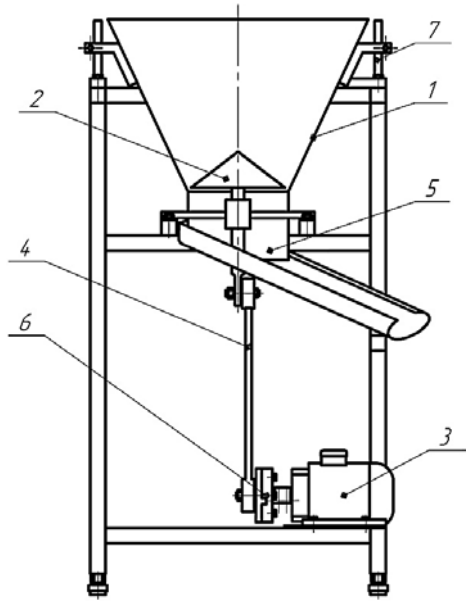

Рис. 3. Принципова схема експериментальної установки вібраційного об'ємного дозатора для дрібнодисперсних СМ

Для дослідження впливу параметрів вібрації дозатора на його продуктивність роботи амплітуда коливань змінювалась від 0,5 мм до 3 мм, а частота – в діапазоні $10 < \nu < 30$ Гц. Формування дози тривало 20 с, контроль точності здійснювався електронною вагою. Для достовірності експерименту досліди проводились з п'ятикратною повторюваністю $n = 5$.

Як уже зазначалось, важливим показником ефективної роботи вібраційного дозатора є продуктивність Q_t, що визначається за формулою:

$$Q_t = \rho_0 \cdot A_{в.о} \cdot V, \qquad (1)$$

де $A_{в.о} = l_щ \cdot b_щ$ – площа перерізу випускного отвору розвантажувальної лунки дозатора, $l_щ$ – довжина щілини випускного отвору, $b_щ$ – ширина щілини випускного отвору, V – швидкість витікання СМ.

Швидкість віброкиплячого дрібнодисперсного СМ у зоні випускного отвору рівна [5]:

$$V = a \cdot \omega \cdot \sin\left(\frac{\pi \cdot \varepsilon}{2}\right) \cdot \sqrt{1 - \left(\frac{4}{\pi} \cdot Z_k \cdot cos\left(\frac{\pi \cdot \varepsilon}{2}\right)\right)^2} \qquad (2)$$

де $\omega = 2 \cdot \pi \cdot \nu$, Z_k – параметр інтенсивності коливань, $\varepsilon = 0{,}834\sqrt{S_h}$ – коефіцієнт [5], S_h – число Струхаля.

Число Струхаля залежить від числа Рейнольдса та визначається за залежністю [6]:

$$S_h = 0{,}212 \cdot \left(1 - \frac{21{,}2}{R_e}\right) \qquad (3)$$

де R_e – число Рейнольдса.

Для забезпечення високої точності дозування достатньо забезпечити ламінарний рух сипкого продукту, при якому число Рейнольдса знаходиться у межах: $45 \le R_e \le 54$ [7].

Використавши формулу (2), рівняння (1) для конічної розвантажувальної лунки із конічним днищем матиме вигляд:

$$Q_t = 2 \cdot \rho_0 \cdot b_щ \cdot l_щ \cdot a \cdot \pi \cdot \nu \cdot \sin\left(\frac{\pi \cdot \varepsilon}{2}\right) \cdot \sqrt{1 - \left(\frac{4}{\pi} \cdot Z_k \cdot cos\left(\frac{\pi \cdot \varepsilon}{2}\right)\right)^2} \qquad (4)$$

У програмному середовищі Mathcad встановлено вплив режимів роботи та розміру випускного отвору щілиноподібної лунки на продуктивність вібраційного дозатора (рис. 4, 5). Для моделювання використано наступні значення вхідних параметрів: $R_e = 50$, $Zk = 0{,}2$, $l_щ = 0{,}5$ *м*.

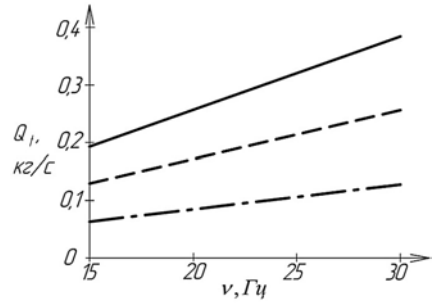

Рис. 4. Залежність продуктивності вібраційного дозатора для СМ від частоти вібрації (____ – для $a = 3 \cdot 10^{-3}$ м, _ _ – для $a = 2 \cdot 10^{-3}$ м, _ . _ – для $a = 1 \cdot 10^{-3}$ м

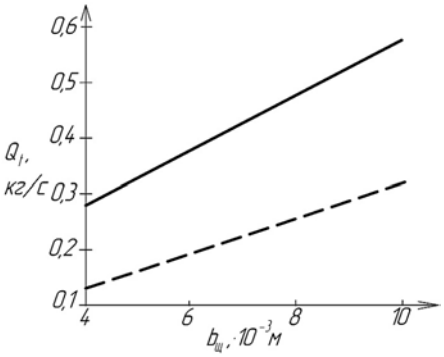

Рис. 5. Залежність продуктивності вібраційного дозатора для СМ від ширини щілини випускного отвору (____ – для $\rho_0 = 960$ кг/м^3, _ _ – для $\rho_0 = 450$ кг/м^3)

При дослідженні залежності продуктивності вібраційного об'ємного дозатора Q_t від частоти коливань ν (рис. 4) використано наступні значення невідомих величин: $\rho_0 = 450$ кг/м^3, $b_щ = 8 \cdot 10^{-3}$ м. Для дослідження впливу ширини щілини $b_щ$ на продуктивність дозатора Q_t (рис. 5) прийнято наступні режими вібрації: $\nu = 20$ Гц, $a = 3 \cdot 10^{-3}$ м.

Аналіз графіків (рис. 4, 5) дозволяє стверджувати, що зміна продуктивності Q_t значною мірою залежить від інтенсивності вібрації $a\omega^2$: чим вища інтенсивність коливань, тим більша продуктивність дозатора Q_t. Графічні залежності (рис. 4) засвідчують, що експлуатація дозатора на високих частотах ν та амплітудах a дозволяє істотно підвищити його продуктивність. Однак при цьому значно зростають динамічні навантаження на робочі елементи конструкції. Отже, встановлення оптимальних режимів роботи вібраційного дозатора a та ν дозволяє регулювати його продуктивність роботи Q_t.

Зростання ширини випускного отвору $b_щ$ розвантажувальної лунки призводить до збільшення його площі $A_{в.о}$, що сприяє зростанню продуктивності дозатора Q_t (рис. 5). Значний вплив на продуктивність дозатора Q_t має також насипна щільність продукту ρ_0, із зростанням якої покращується текучість дрібнодисперсного СМ, оскільки збільшується гравітаційна сила, яка забезпечує рух СМ до випускного отвору розвантажувальної лунки.

В якості продуктів дозування для проведення експерименту по визначенні продуктивності та точності вібраційного об'ємного дозатора для дрібнодисперсних СМ використовувались пшеничне борошно та цемент (табл. 1). При проведенні експерименту досліджувалась висота шару дрібнодисперсного СМ $h = d_0$.

Таблиця 1

Фізико-механічні властивості досліджуваних матеріалів

Фізико-механічні властивості СМ	Пшеничне борошно	Цемент
Умовний діаметр частинки, мм	30-50	20-40
Насипна щільність, кг/м^3	450-700	960-1600
Коефіцієнт внутрішнього тертя	0,57-1,116	0,61
Коефіцієнт зовнішнього тертя:		
По сталі	0,49-0,65	0,3-0,6
По гумі	0,85-0,95	0,9-0,98
Початковий опір зсуву, Па	50	150
Коефіцієнт динамічного ущільнення	1,08-1,13	1,15-1,19
Вологість, %	10	5-7

Експериментально встановлено вплив частоти коливань ν конічного днища на продуктивність Q дозатора для борошна при різних амплітудах коливань: 1 – а = 0,5 · 10^{-3} м, 2 – а = 1 ·10^{-3} м, 3 – а = 2 · 10^{-3} м, 4 – а = 3 ·10^{-3} м для розмірів щілин $b_щ = 4 \cdot 10^{-3}$ м (рис. 6), $b_щ = 6 \cdot 10^{-3}$ м (рис. 7), $b_щ = 8 \cdot 10^{-3}$ м (рис. 8).

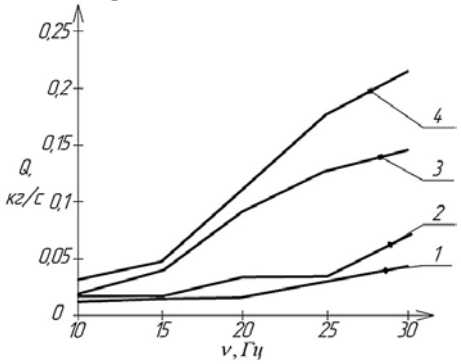

Рис. 6. Залежність продуктивності дозатора для борошна від частоти коливань ($b_щ = 4 \cdot 10^{-3}$ м)

Аналіз відтворюваності результатів вимірювань продуктивності витікання борошна вказує, що при амплітуді $a \geq 2 \cdot 10^{-3}$ м та частоті коливань $\nu \geq 20$ Гц (частини кривих 3 та 4) відхилення продуктивності від середнього значення для кожного досліду становить $\delta \leq 3\%$, що вказує на рівномірність витікання СМ. Тому можна стверджувати, що при інтенсивності вібрації $a\omega^2 \geq 32$ м/с^2 вібраційний об'ємний дозатор для борошна забезпечує високу точність дозування. Однак при $a\omega^2 < 32$ м/с^2 (криві 1, 2) відхилення продуктивності від середнього значення коливається в межах $8 \leq \delta \leq 30\%$, що вказує на непрогнозований характер руху дрібнодисперсного СМ.

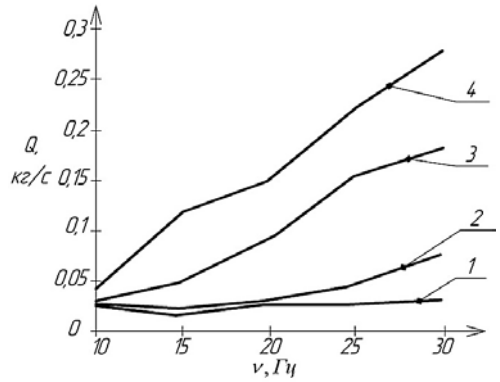

Рис. 7. Залежність продуктивності дозатора для борошна від частоти коливань ($b_щ = 6 \cdot 10^{-3}$ м)

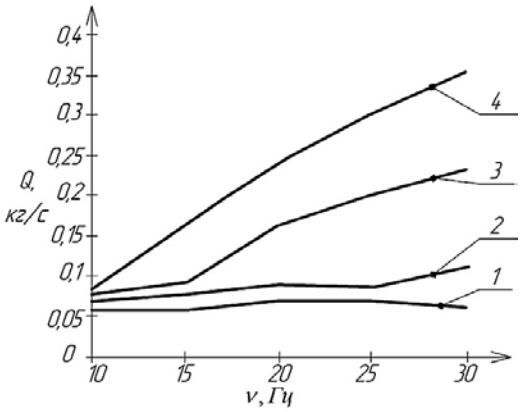

Рис. 8. Залежність продуктивності дозатора для борошна від частоти коливань ($b_щ = 8 \cdot 10^{-3}$ м)

Для перевірки відтворюваності експерименту визначено відносну похибку вимірювань:

$$\delta = \frac{\Delta Q}{Q} \qquad (5)$$

де ΔQ – абсолютна похибка вимірювань продуктивності; Q – експериментальне значення продуктивності.

Абсолютна похибка вимірювань визначена за формулою:

$$\Delta Q = Q - Q_t. \qquad (6)$$

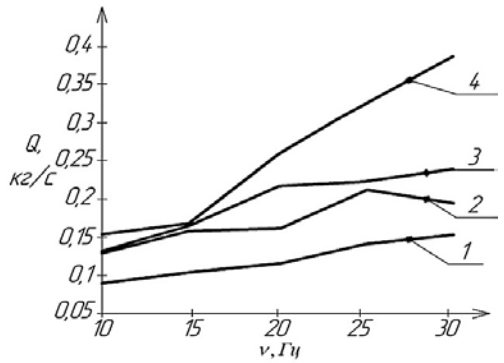

Рис. 9. Залежність продуктивності дозатора для цементу від частоти коливань ($b_щ = 4 \cdot 10^{-3}$ м)

Відносна похибка експериментальних значень продуктивності Q дозатора для борошна при ін-

тенсивності вібрації $a\omega^2 \geq 32$ *м/с*^{2} від теоретичних Q_t, визначених за формулою (4), становить $\delta \leq 18\%$, що вказує на адекватність проведеного експерименту. Збільшення розміру щілини випускного отвору від 4 до $8 \cdot 10^{-3}$ м суттєво збільшує пропускну здатність отвору, що призводить до зростання продуктивності майже на 50%.

Аналогічно проведено експериментальні дослідження продуктивності дозатора для цементу (рис. 9, 10, 11).

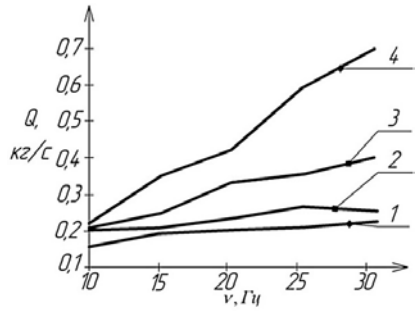

Рис. 10. Залежність продуктивності дозатора для цементу від частоти коливань ($b_{щ} = 6 \cdot 10^{-3}$ м)

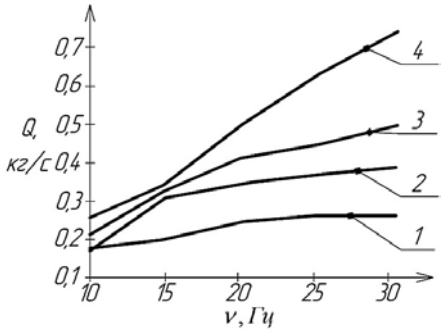

Рис. 11. Залежність продуктивності дозатора для цементу від частоти коливань ($b_{щ} = 8 \cdot 10^{-3}$ м)

При дослідженні продуктивності дозатора для цементу встановлено, що необхідна інтенсивність вібрації, при якій матеріал витікає рівномірно із точністю в межах допустимої похибки, становить $a\omega^2 \geq 45$ *м/с*^{2}. На графіках (рис. 9, 10, 11) це представлено частинами кривих 3 та 4, а саме: при амплітуді $a = 2 \cdot 10^{-3}$ м дозатор для цементу працюватиме із допустимою точністю $\delta \leq 3\%$ на частотах $\nu \geq 25$ Гц, а при амплітуді $a = 3 \cdot 10^{-3}$ м – на частотах $\nu \geq 20$ Гц.

Теоретичні та експериментальні значення продуктивності Q дозатора для цементу при $a\omega^2 \geq 45$ *м/с*^{2} також відрізняються в межах допустимої похибки $\delta \leq 18\%$. Продуктивність витікання цементу також значною мірою залежить від розміру щілини $b_{щ}$: чим більший розмір щілини $b_{щ}$, тим вища продуктивність дозатора Q.

Отже, на основі експериментальних даних можна зробити висновок, що для кожного конкретного дрібнодисперсного СМ існує певне граничне значення інтенсивності вібрації $a\omega^2$, при якому відбувається рівномірне та неперервне витікання продукту і, цим самим, реалізовується висока точність дозування. Значення амплітуди a та частоти коливань ν, що необхідні для досягнення продуктом стану віброкипіння, залежать від ефективної в'язкості продукту дозування, що визначається експериментальним шляхом. Режими вібрації, які необхідні для доведення матеріалу до стану ламінарних циркуляцій, можна визначити за допомогою параметрів розробленої моделі Лоренца [8], що дозволяє встановити вплив геометричних розмірів розвантажувальної лунки, а також властивостей дрібнодисперсних СМ на їх поведінку.

Висновки. Визначальним фактором, що впливає на точність дозатора, є інтенсивність вібрації, яка залежить від фізико-механічних властивостей СМ. Чим більші сили зчеплення у дрібнодисперсному СМ, тим вище значення амплітуди та частоти коливань необхідне для досягнення продуктом стану віброкипіння, що забезпечує його неперервне та рівномірне витікання. При інтенсивності вібрації, більшій за критичну для даного матеріалу, точність дозування знаходиться у межах ±3%. Застосування низьких частот та амплітуд при дозуванні дрібнодисперсного СМ призводить до непрогнозованого витікання продукту і, тим самим, низької точності дозатора. При досягненні продуктом стану ламінарних циркуляції продуктивність дозатора лінійно залежить від частоти та амплітуди коливань. Збільшення розміру щілини випускного отвору та насипної щільності матеріалу також значно впливає на зростання продуктивності дозатора.

Список літератури:

1. Магерус Н. І. Вплив параметрів вібрації та геометрії лунки на рух дрібнодисперсного сипкого матеріалу у конічній лунці дозатора / Н. І. Магерус // Вібрації в техніці та технологіях. – 2014. – № 2. – С. 71-78.
2. Пирожков Д. Н. Механико-технологические основы создания кормоприготовительных машин с вибрируемым зернистим слоем: автореф. дисс. д-ра техн. наук: 05.20.01 / Алтайс. гос. аграр. ун-т. – Барнаул, 2012. – 34 с.
3. Kache G. Verbesserung des Schwerkraftflusses kohäsiver Pulver durch Schwingungseintrag: Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktoringenieur: Promotionskolloquium / Ottovon-Guericke-Universität Magdeburg. – Magdeburg, 2009. – 223 s.
4. Мухачёв В. Г. Планирование и обработка результатов эксперимента: уч. пособ. / В. Г. Мухачёв – Томск: Томский государственный университет систем управления и радиоэлектроники, 2007. – 118 с.
5. Федоренко А. С. Параметры сепаратора для очистки фуражного зерна от крупных примесей: дисс. к-та техн. наук: 05.20.01 / Алтайс. гос. аграр. ун-т. – Барнаул, 2014. – 225 с.
6. Чжен П. Отрывные течение / Чжен П. – М.: Мир, 1973. – 300 с.
7. Разумов И. М. Псевдоожижение и пневмотранспорт сыпучих материалов / И. М. Разумов – М.: Химия, 1972. – 239 с.
8. Шоловій Ю. П. Моделювання поведінки дрібнодисперсного сипкого матеріалу під дією вібрації у конічній лунці дозатора за допомогою системи Лоренца / Ю. П. Шоловій, Н. М. Тимошенко, Н. І. Магерус // Технологічні комплекси. – 2014. – № 1. – С. 109-117.

Шоловий Ю.П., Магерус Н.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ВЛИЯНИЕ ПАРАМЕТРОВ ВИБРАЦИИ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАБОТЫ ОБЪЕМНОГО ДОЗАТОРА ДЛЯ МЕЛКОДИСПЕРСНИХ СЫПУЧИХ МАТЕРИАЛОВ

Аннотация
В статье исследовано влияние вибрации на поведение мелкодисперсных сыпучих материалов, а именно: пшеничной муки и цемента. Проанализированы факторы, влияющие на эффективность работы вибрационного объемного дозатора для мелкодисперсных сыпучих материалов. Исследовано зависимость эффективности работы вибрационного объемного дозатора от амплитуды и частоты колебаний. Установлено влияние параметров вибрации на точность и производительность дозатора. Экспериментально определено значения параметров вибрации, что обеспечивает непрерывное и равномерное истечение мелкодисперсных сыпучих материалов.
Ключевые слова: вибрационный объемный дозатор, мелкодисперсный сыпучий материал, производительность, точность дозирования, эффективная вязкость, модель Лоренца.

Sholoviy Y.P., Maherus N.I.
National University «Lviv Polytechnic»

INFLUENCE OF VIBRATION PARAMETERS ON THE PRODUCTIVITY OF THE VOLUME DISPENSER FOR RASH FINE DISPERSE MATERIALS

Summary
The vibration impact on the behaviour of the following fine disperses materials is investigated: wheat flour and cement. Factors, influencing on the efficiency of the volumetric vibrating feeder for fine disperse materials, are analyzed. The dependence of the efficiency of the vibration bulk feeder work from the amplitude and frequency of vibrations is established. The influence of the vibratory parameters on the accuracy and performance of the dispenser is investigated. Values of the vibration parameters ensuring continuous and uniform outflow of the fine disperse materials are experimentally established.
Keywords: vibration bulk dispenser, rash fine disperse material, performance, precision of dosing, effective viscosity, Lorentz model.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 613.5.95:635.11

УРОЖАЙНІСТЬ БУРЯКА СТОЛОВОГО ЗАЛЕЖНО ВІД СТРОКІВ ВИСІВУ

Енеді К.Л., Садовська Н.П.
Ужгородський національний університет

Наведено результати досліджень урожайності сортів буряка столового з округлою та циліндричною формою коренеплодів залежно від строків висіву насіння. Проаналізовано особливості проходження фенологічних фаз розвитку рослин. Досліджено біометричні показники рослин залежно від сортових особливостей. Встановлено рівень урожайності, структуру врожаю та визначено товарність одержаної продукції. Відібрано сорти, що найбільше підходять для вирощування в низинній зоні Закарпаття, та кращі строки висіву.
Ключові слова: буряк столовий, сорти, строки висіву, біометричні параметри, коренеплоди, урожайність.

Постановка проблеми. Буряк столовий *(Beta vulgaris L.)* є цінною овочевою культурою. Коренеплоди буряку вміщують до 15% сухої речовини, багато мінеральних солей, органічних кислот та вітамінів. Має буряк і лікувальні властивості, серед яких і здатність запобігати розвитку злоякісних пухлин.

З метою забезпечення населення необхідною кількістю і асортиментом овочів, у тому числі і столових буряків, необхідно підвищити їх урожайність та біохімічну якість. Це залежить від багатьох факторів, основними з яких є сорт буряків і строки їх сівби. В світі сортові технології вирощування буряка широко розповсюджені [1; 2].

Буряк столовий належить до холодостійких рослин. Його насіння починає проростати за температури +4-5°С. Сходи за такої температури з'являються на поверхні грунту за 20-25 діб. При підвищенні температури до +10°С сходи з'являються за 10-12 діб [3]. Закономірно, що від температури грунту під час сівби насіння буряків залежить інтенсивність їх росту і урожайність [4]. Таким чином, для кожного сорту буряку столового необхідний правильний вибір строків сівби, що забезпечить високу врожайність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі до продукції буряка столового ставлять нові вимоги, які задовільнятимуть споживача, а саме: висока товарність і висока якість продукції. Сучасний споживач віддає перевагу коренеплодам невеликого розміру – діаметром 6-8 см, масою 250-350 г. Причому на першому місці не завжди стоїть урожайність. При порушенні технології вирощування отримують крупні коренеплоди діаметром понад 10-12 см і масою більше 500 г, які практично майже не можна реалізувати в супермаркеті. Більше того, в таких коренеплодах різко зростає вміст нітратів [5]. Останнім часом обсяги виробництва високоякісних коренеплодів буряку столового скоротилися, що пов'язано, як із занепадом основних ланок насінництва і засиллям ринку зарубіжними сортами і гібридами, так і з недотриманням основних елементів технології вирощування, в тому числі і оптимальних строків сівби насіння. Крім того, строк сівби впливає не лише на врожайність буряку столового, а й на якість отриманої продукції, що зумовлює лежкість коренеплодів та їх використання [6; 7].

Єдиної думки серед вчених щодо строків сівби буряку столового наразі не існує. Деякі дослідники кращим вважають ранньовесняний висів насіння [8], інші рекомендують сівбу пізно навесні, мотивуючи це тим, що при більш ранніх строках спостерігається переростання коренеплодів і знижується їх лежкість [9].

Таким чином, визначення оптимальних строків сівби насіння буряку столового, які забезпечували б високий урожай товарних коренеплодів є актуальним і потребує подальшого вивчення у конкретних грунтово-кліматичних умовах.

Мета роботи полягала у встановленні кращих строків висіву насіння сортів буряка з різною формою коренеплодів у грунтово-кліматичних умовах низинної зони Закарпаття на основі вивчення їх урожайності та товарності.

Матеріал та методика досліджень. Досліди закладали у 2014-2015 роках на навчально-дослідній ділянці кафедри плодоовочівництва і виноградарства Ужгородського національного університету. Грунт ділянки – дерново-підзолистий, суглинковий, слабокислий, дрібногрудочкуватої структури, вміст гумусу – 2,5.

Для досліджень було обрано сорти з циліндричною (Циліндра, Риваль, Опольський) та округлою (Бордо харківський, Єгіпос, Червона куля) формою коренеплодів. Насіння кожного сорту висівали у два строки: І-й ранньовесняний – у третій декаді березня, ІІ-й пізньовесняний – у першій декаді травня. Досліди закладали за загальноприйнятою методикою [10].Схема висіву – широкорядна. Площа живлення рослин після проривання – 45х10 см (222,2 тис. шт. га). Розміщення ділянок у досліді – рендомізоване, повторність – трьохразова. Облікова площа ділянки становила 10 м^2. Контролем для сортів з циліндричною формою коренеплоду слугував сорт Циліндра висіяний за ранньовесняного строку, а для сортів з округлим коренеплодом – сорт

© Енеді К.Л., Садовська Н.П., 2016

Бордо харківський за цього ж строку висіву. Догляд за рослинами проводили відповідно до вимог росту й розвитку буряку столового.

Виклад основного матеріалу. Встановлено, що тривалість міжфазних періодів залежала як від сорту, так і від строку висіву (табл. 1).

Таблиця 1

Строки проходження фенофаз сортами буряка столового залежно від строків висіву

Сорт	Форма коренеплодів	Строки висіву*	Тривалість міжфазних періодів (діб)				Тривалість вегетаційного періоду
			висів – сходи	сходи – перший справжний листок	перший справжній листок – формування розетки	формування розетки – технічна стиглість	
Циліндра (контроль)	Циліндрична	I	17	8	37	70	115
		II	14	8	35	68	111
Риваль		I	19	7	39	66	112
		II	15	5	37	63	105
Опольський		I	19	8	36	70	114
		II	14	6	37	68	111
Бордо харківський (контроль)	Округла	I	17	8	38	70	116
		II	13	10	34	66	110
Єгіпос		I	16	8	39	71	118
Червона куля		II	13	9	36	70	115
		I	16	9	36	68	113
		II	14	7	36	64	107

**Примітка: тут і далі I – ранньовесняний строк висіву – 3-я декада березня; II – пізньовесняний строк висіву – 1-ша декада травня.*

Під час досліджень відмічали дати появи сходів, появи першого справжнього листка, формування розетки та технічної стиглості. У фазі технічної стиглості підраховували кількість листків у розетці, вимірювали їх довжину та ширину, визначали площу листків, сформованих однією рослиною. Урожай для закладання на зберігання збирали у другій декаді жовтня та сортували згідно з вимогами ДСТУ 7033:2009 «Буряк столовий свіжий. Технічні умови». Під час збору урожаю, крім зважування коренеплодів, вимірювали їх довжину та діаметр. Отримані результати оброблені статистично [11].

Сходи у всіх сортів за ранньовесняного строку висіву з'являлися через більшу кількість діб, ніж за пізньовесняного. Тривалість цього міжфазного періоду за висіву насіння у 3-ій декаді березня коливалася від 17 діб у сортів Циліндра та Бордо харківський до 19 діб у сорту Опольський. Підвищення температури за другого строку висіву приводило до скорочення терміну між висівом та появою сходів на 3-5 діб. Дещо швидше з'являлися сходи у сортів з округлою формою коренеплоду (13-14 діб), в той час як на варіантах з циліндричною формою тривалість періоду «висів-сходи» знаходилася в межах 14-15 діб. Найменша кількість діб від висіву до появи сходів помічена серед сортів з округлою формою коренеплоду, а саме у варіанті з контролем (Бордо харківський) та Єгіпос, де вона сягала 13 діб.

Строк висіву значно меншою мірою позначився на тривалості наступного міжфазного періоду – «сходи-перший справжній листок». Різниця за строками висіву не перевищувала двох діб. Причому у сортів Єгіпос та Бордо харківський за пізньовесняного строку висіву появу справжнього листка відмічали на одну-дві доби пізніше, ніж при ранньовесняному висіві.

Пізньовесняний строк висіву у всіх сортів приводив до скорочення тривалості вегетаційного періоду на 3-7 діб (табл. 1).

Результати вивчення біометричних параметрів листкового апарату сортів буряку в фазі технічної стиглості наведено у таблиці 2.

У всіх варіантах досліду кількість листків у розетці за висіву у першій декаді травня скорочувалася у сортів з циліндричною формою коренеплоду на 0,5-2,9 шт./рослину, а у сортів з округлою формою – на 1,1-2,5 шт./рослину. Сорти з циліндричними коренеплодами формували довші, і в переважній більшості випадків, ширші листки (табл. 2). Найбільшими розмірами листків виділявся сорт Риваль за пізньовесняного висіву.

Таблиця 2

Біометричні параметри листків буряка столового у фазі технічної стиглості (середнє за 2014-2015 рр.)

Сорт	Форма коренеплода	Строк висіву	Морфометричні параметри			
			Кількість листків, шт./росл.	Довжина листків, см.	Ширина листків, см	Площа листків, $см^2$/рос.
Циліндра (контроль)	Циліндрична	I	26,8	17,3	10,2	3500
		II	23,9	17,2	9,9	3011
Риваль Опольський		I	24,3	16,1	10,3	2982
		II	23,8	17,9	10,4	3279
		I	28,2	16,9	9,8	3457
		II	25,5	15,7	9,4	2785
Бордо харківський (контроль)	Округла	I	28,7	14,5	9,6	2956
		II	26,2	14,2	9,6	2644
Єгіпос		I	27,3	13,8	9,2	2565
		II	26,2	12,5	9,4	2279
Червона куля		I	28	13,9	8,9	2562
		II	25,8	13	9,0	2234

Визначення площі листкового апарату рослин також показало певні відмінності у її величині для кожного сорту залежно від строків висіву. Ранні строки забезпечували формування більш потужного листкового апарату. Винятком був сорт Риваль, у якого площа листкової поверхні за пізньовесняного висіву досягала 3279 $см^2$/рослину, що на 9,9% більше, ніж за раннього строку.

Серед сортів з циліндричною формою коренеплоду найбільшу площу фотосинтетичного апарату формували рослини сорту Циліндра та Опольський – 3500 та 3457 $см^2$/рослину, а серед сортів з округлими коренеплодами – Бордо харківський, де площа листкової поверхні досягала 2956 $см^2$/рослину.

Вимірювання діаметра коренеплодів сортів буряку під час збору врожаю показало незначні відмінності у величині цього параметру залежно від строків висіву у обидва роки досліджень (табл. 3).

Таблиця 3

Біометричні параметри коренеплодів буряка столового

Сорт	Форма кореплода	Строк висіву	Діаметр кореплоду, см.			Маса кореплоду, кг.		
			2014	2015	сер.	2014	2015	сер
Циліндра (контроль) Риваль	Циліндрична	I	8,7	7,9	8,3	0,29	0,24	0,27
		II	7,9	8,0	8,0	0,25	0,27	0,26
Риваль		I	8,4	8,0	8,2	0,28	0,24	0,26
		II	7,9	8,5	8,2	0,25	0,29	0,27
Опольський		I	7,0	6,7	6,9	0,33	0,35	0,34
		II	6,5	6,0	6,3	0,26	0,22	0,24
Бордо харківський (контроль)	Округла	I	10,9	10,0	10,5	0,31	0,27	0,29
		II	10,7	10,5	10,6	0,29	0,25	0,27
Єгіпос		I	9,4	8,7	9,1	0,28	0,22	0,25
		II	9,6	8,8	9,2	0,26	0,24	0,25
Червона куля		I	10,0	10,5	10,3	0,26	0,28	0,27
		II	10,3	8,6	9,2	0,24	0,27	0,26

У переважній більшості випадків дещо крупніші коренеплоди рослини формували за ранньовесняного строку висіву. Діаметр був більшим у сортів з округлою формою продуктових органів. Слід зазначити, що у 2015 році через несприятливі погодні умови (дуже мала кількість природних опадів) у більшості сортів формувалися менші за розміром коренеплоди (табл. 3). За середніми значеннями найбільші за діаметром коренеплоди (10,5-10,6 см) формував Бордо харківський за обох строків висіву, а найменші (6,9-6,3 см) – сорт Опольський. Середня маса коренеплодів з циліндричною формою коливалася від 0,24 до 0,29 кг за винятком сорту Опольський, де за ранньовесняного висіву отримували продуктові органи масою 0,34, а за пізньовесняного – 0,22 кг. Коренеплоди округлої форми з найменшою масою формував сорт Єгіпос за обох строків висіву.

Рівень урожайності є основним критерієм за вибору сорту чи гібриду будь-якої овочевої культури, в тому числі й столового буряку. Як загальна так і товарна урожайність були вищими за першого строку висіву. Винятком був сорт Бордо харківський, де за пізньовесняного висіву товарна урожайність дещо підвищувалася (табл.4).

Найвищий як загальний (60,3 т/га), так і товарний урожай (52,6 т/га) отримано у сорту Опольський за першого строку висіву, що на 1,9 та на 0,9 т більше за контрольний для цієї групи сортів варіант.

Серед сортів з округлою формою коренеплоду найменшого впливу строків висіву на величину урожайності зазнав Бордо харківський. В межах своєї групи він формував найбільший як загальний, так і товарний урожай (табл. 4). Разом з тим, товарна частка врожаю (у %) зростала за пізньовесняного строку висіву. Найбільш відчутно (на 5,7%) зростала товарність урожаю за пізнішого висіву насіння у сорту Опольський. У цього ж сорту вона досягала максимуму – 93,0%.

Аналіз товарної урожайності за роками досліджень (табл.5) показав, що величина цього показника у переважної більшості сортів була вищою у 2014 році, коли погодно-кліматичні умови району досліджень (насамперед, достатня кількість опадів) були оптимальними для формування продуктових органів. Найбільшою товарною урожайністю у 2014 році серед сортів з циліндричною формою коренеплодів виділявся сорт Циліндра (56,0 т/га) за висіву у першій декаді травня. Наступного року, за того ж строку висіву, найбільший товарний урожай отримано на варіанті з сортом Опольський (51,4 т/га).

Таблиця 4

Урожайність сортів буряку столового (середнє за 2014-2015 рр.)

Сорт	Форма кореплоду	Строк висіву	Урожайність, т/га			Товарність, %
			Загальна	Товарна	Нетоварна	
Циліндра (контроль)	Циліндрична	I	58,4	51,7	6,7	88,6
		II	49,5	44,4	5,1	89,7
Риваль		I	52,9	47,0	5,9	88,9
		II	47,8	43,2	4,6	90,4
Опольський		I	60,3	52,6	7,7	87,3
		II	48,1	44,7	3,4	93,0
Бордо харківський (контроль)	Округла	I	56,0	48,3	7,7	86,2
		II	54,4	48,6	5,8	88,9
Єгіпос		I	52,2	46,7	5,5	89,4
		II	45,5	41,5	4,0	91,3
Червона куля		I	47,7	42,2	5,5	88,5
		II	43,3	39,7	3,6	91,6

Таблиця 5

Товарна урожайність сортів буряку столового, т/га

Сорт	Форма кореплоду	Строк висіву	Роки		Середнє за 2014-2015	Відхилення від контроля	
			2014	2015		т/га	%
Циліндра (контроль)	Циліндрична	I	56,0	47,4	51,7	0	0
		II	47,2	41,6	44,4	-7,3	-14,1
Риваль		I	51,7	42,3	47,0	-4,7	-9,1
		II	45,3	41,1	43,2	-8,5	-16,4
Опольський		I	53,8	51,4	52,6	+0,9	+1,7
		II	45,9	43,5	44,7	-7,0	-13,5
HiP05			1,2	0,9			
Бордо харківський (контроль)	Округла	I	51,5	45,1	48,3	0	0
		II	49,4	47,8	48,6	+0,3	+0,6
Єгіпос		I	50,2	43,2	46,7	-1,6	-3,3
		II	45,2	37,8	41,5	-6,8	-14,4
Червона куля		I	46,0	38,4	42,2	-6,1	-12,6
		II	42,3	37,1	39,7	-8,6	-17,8
HiP05			1,0	1,1			

Серед групи сортів з округлою формою коренеплодів товарний урожай за ранньовесняного строку висіву в 2014 році знаходився у межах 46.0–51,5 т/га, а в 2015 знижувався до 38,4–45,1 т/га. Пізньовесняний строк висіву приводив до зниження товарної урожайності. Винят-

ком був сорт Бордо харківський, у якого зазначений показник за висіву у першій декаді травня зростав на 2,7 т/га і досягав 47,8 т/га. Найменшу товарну урожайність в обидва роки досліджень фіксували на варіантах з сортом Червона куля за обох строків висіву насіння (табл. 5).

Найменше зниження товарної урожайності по роках досліджень відмічене на варіантах із сортом Опольський (2,4 т/га за обох строків висіву) та Бордо харківський (1,6 т/га за пізньовесняного висіву).

Висновки: 1. Строки висіву насіння мали певний вплив на проходження сортами фенологічних фаз. За висіву насіння у першій декаді травня скорочувалася тривалість як окремих міжфазних періодів, так і тривалість вегетації в цілому.

2. У всіх сортів більша кількість листків формувалася за висіву насіння у ранньовесняні строки (третя декада березня). Сорти з циліндричною формою коренеплоду формували листки більших розмірів, ніж сорти з округлими коренеплодами і мали більшу площу листкового апарату. Максимальну площу листкового апарату формували рослини у сортів з циліндричною формою коренеплодів Циліндра та Опольський за першого строку висіву.

3. Сорти з округлою формою коренеплодів мали більший діаметр. Маса коренеплодів коливалася від 0,24 до 0,34 кг. Найкрупніші коренеплоди формував сорт Опольський за ранньовесняного строку висіву.

4. Як загальна, так і товарна урожайність сортів, за винятком сорту Бордо харківський, була вищою за висіву у третій декаді березня. Частка товарної продукції, навпаки, зростала за пізньовесняного висіву і максимального значення (93,0%) досягла у сорту Опольський

5. В умовах низинної зони Закарпаття серед сортів з циліндричними коренеплодами найвища урожайність, як загальна, так і товарна, встановлена для сорту Циліндра (58,4 та 51,7 т/га) і сорту Опольський (60,3 та 52,6 т/га) за першого строку висіву, серед сортів з округлими коренеплодами – у сорту Бордо харківський за обох строків (56,0 та 48,3 т/га за першого і 54,4 та 48,6 т/га за другого строку висіву).

Список літератури:

1. Сич З. Д. Про виробництво і споживання овочів у США / З. Д. Сич, С. В. Кліщенко, А. Ю. Андрушко // Економіка АПК. – 2004. – С. 155-158.
2. Сучасні технології в овочівництві / [Яковенко К. Л., Горова Т. К., Ящук А. Л. та ін.]; за ред. К. І. Яковенка – Харків: ІОБ УААН, 2001. – 128 с.
3. Барабаш О. Ю. Біологічні особливості овочівництва: навч. посіб. / Барабаш О. Ю., Тараненко Л. К., Сич З. Д. – К.: Арістей, 2005. – 348 с.
4. Носко В. Л. Урожайність сортів буряку столового у Західному Лісостепу України залежно від строків сівби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: elibrari nubip. edu. ua/12671/1/11 nvl/pdf
5. Хареба В. Вплив густоти рослин на врожайність буряка столового сорту Багряний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lnau. lviv. ua / files / visnik 17 (2) agro /17 (2) r2. plod. r3. selecs.pdf Розділ 2. Плодоовочівництво.
6. Романов О. В. Урожайність насіння буряку столового в залежності від строків посіву, розміру маточників та схеми посадки / О. В. Романов // Селекція і насінництво. – 2003. – Вип. № 87. – С. 176-180.
7. Стефанюк Г. Оптимальна технологія вирощування столових буряків / Г. Стефанюк // Пропозиція: Овочівництво. – № 3. – 2004. – С. 32-33.
8. Корниенко С. Особенности выращивания свеклы столовой в Крыму / С. Корниенко // Агрономическая тетрадь. – 2009. – Вып. № 4. – С. 38.
9. Нагорна І. В. Реакція сортів буряку столового на зміну густоти стояння в Лісостепу / І. В. Нагорна // Зб. Наук. Центру «Ін-т земл-ва УААН». – К., 2007. – Вип. 2. – С. 109-112.
10. Мойсейченко В. Ф. Основи наукових досліджень у плодівництві, овочівництві, виноградарстві та технології зберігання плодоовочевої продукції / В. Ф. Мойсейченко. – К.: УМКВО, 1992. – 344 с.
11. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта / Б. А. Доспехов. – М.: Агропромиздат, 1985. – 351 с.

Энеди К.Л., Садовская Н.П.
Ужгородский национальный университет

УРОЖАЙНОСТЬ СВЕКЛЫ СТОЛОВОЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СРОКОВ ПОСЕВА

Аннотация
Приведены результаты исследований урожайности сортов свеклы столовой с круглой и цилиндрической формой корнеплодов в зависимости от сроков посева семян. Проанализированы особенности прохождения фенологических фаз развития растений. Исследованы биометрические параметры растений в зависимости от сортовых особенностей. Определен уровень урожайности, структура урожая, товарность полученной продукции. Подобраны сорта, наиболее подходящие для выращивания в низменной зоне Закарпатья, а также лучшие сроки посева

Ключевые слова: свекла столовая, сорта, сроки посева, биометрические параметры, корнеплоды, урожайность.

Enedi K.L., Sadovska N.P.
Uzhgorod National University

PRODUCTIVITY OF RED BEET DEPENDING ON THE TIMING OF SOWING

Summary
The results of the research on the productivity of red beet varieties with rounded root crops and cylindrical shape depending on the terms of seeding. The features of the passage of phenological phases of plants have been analyzed. Biometric indicators of the plants have been studied depending on the varietal characteristics. The level of productivity is established, the structure of yield and the marketability of obtained products is defined. Varieties have been selected, that are best suited for growing in the lowland area of Transcarpathian, and the best time of sowing.
Keywords: beet, varieties, sowing time, biometric parameters, root crops, yield.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.248-053.2-07

PECULIARITIES OF SPIROMETRIC INDICES IN SCHOOLCHILDREN WITH BRONCHIAL ASTHMA, DEPENDING ON THEIR ATOPIC STATUS

Haras M.N.
Bukovinian State Medical University

In article on based analysis of spirometric indicators was researched the peculiarities of nonspecific bronchial hyperreactivity depending on the atopic status of school-age children. To identify the degree of atopy anamnestic atopic status and skin allergic tests were used. Children with atopic asthma characterized by tendency to expressive bronchial lability mostly due to bronhodilation response to short-acting β_2-agonists and expressive airway hyperresponsiveness to histamine. However the verification of atopic asthma phenotype in children with bronchial lability index and the index of bronchodilation was characterized by high specific with low sensitivity. So, use markers of nonspecific bronchial hyperreactivity to confirmation atopic asthma phenotype relative nonatopic makes sense only in combination with other clinical, laboratory and intsrumental indices that reflect the main characteristics of the disease.
Keywords: bronchial asthma, children, atopy, phenotype, bronchial hyperreactivity.

Formulation of the problem. According to official statistics the prevalence of asthma is 5-10% in children [1, p. 1-7; 2, p. 33-36]. Bronchial asthma and recurrent bronchitis occupy the leading place among chronic and recurrent respiratory diseases in children age. Special importance of problem of these diseases gets in view of the provisions that recurrent respiratory diseases in children is the debut of chronic bronchopulmonary pathology of adult period of life [3, p. 19-21; 4, p. 175–185]. One of the important aspects of inadequate asthma control is determined by its phenotypic heterogeneity [5, p. 46–57; 6, p. 19–23], particular, age debut (asthma early and late onset), type of bronchial inflammation (eosinophilic and noneosinophilic), the speed of lower respiratory tract obstruction (torpid and labile obstruction), response to basic therapy (steroid-sensitive and resistant asthma) [7, p. 627-634; 8, p. 46-57].

Analysis of recent research and publications. The heterogeneity of phenotypes is the starting point for new approaches to classification, research of development mechanisms to achieve asthma control in the foreseeable future. The final approach is the definition of new phenotypes based on fundamental pathophysiological mechanisms (conception of endotypes) to better predict future risks of inadequate control [9, p. 355–360]. The relationship between proportion atopic and nonatopic phenotypes in the structure asthma morbidity among children and the relationship between variants of inflammation and intensity of manifestations bronchial hyperresponsiveness remain currently contradictory. Numerous research show that nonatopic form of the disease currently occupy a prominent place and cause increasing of morbidity in contrast to atopic variants, especially in developing countries with insufficient economic level [10, p. 76-88; 11, p. 643-648; 12, p. 1043-1049].

Bold of unsolved aspects of the problem. The question of differentiation asthma phenotypes of childhood-determining the particular aspects of the disease and individual approaches to treatment is a major controversial problems in allergology [13, p. 57–60]. Clinical phenotypes of asthma are heterogeneous; their formation depends on the genetic and environmental influences and is determined mostly by the interaction of cellular elements of the respiratory tract and immune system [14, p.1267–1274]. Currently phenotyping of disease occurs in the two areas: clinical, pathophysiological, molecular markers [15, p. 627–634] and variants of response to therapy [16, p. 327–334]. Since the asthma classification provides for atopic and nonatopic forms [17, p. 1-17], it was expedient considered to analyze the indices, that reflect characteristic phenomenon of disease as bronchial hyperreactivity in these phenotypes, due to evidence-based medicine.

The aim of the study was to evaluate the spirometric indicies of nonspecific bronchial hyperreactivity in school-age children with atopic and nonatopic bronchial asthma phenotypes.

Material and methods. According to bioethics principles in pulmonary department of Regional Pediatric Clinical Hospital (Chernivtsi) were examined 64 children, suffering from bronchial asthma. To identify the degree of atopy anamnestic atopic status and skin allergic tests were used. According to a survey 38 children with atopic asthma phenotype formed first clinical group (1st), and the remaining 26 patients with nonatopic asthma joined the second (2nd) clinical group. For the main clinical features comparison group did not differ significantly. So, in 1st clinical group boys accounted for 28 (73,7%), in the comparison group boys accounted 14 persons (53,9%, $p_\varphi>0,05$), the rural population accounted for 60,5% among children with atopic asthma phenotype and in the 2nd clinical group were 73,1% (19 patients, $p_\varphi>0,05$). The average age of representatives in 1st clinical group was 11,6±0,55, in the comparison group of children the average age was 12,0±0,68 years ($p>0,05$).

Bronchial lability was determined according to recommendations [18, p. 22-23; 19, p. 882–889] by

© Haras M.N., 2016

assessing their response to dosed physical exercise and short-acting β_2-agonists inhalation (salbutamol 200 mcg) followed by calculating the index of bronchial lability as the sum of the components, such as index of bronchospasm (IBS) and index of bronchodilation (IBD). A positive bronchodilation answer was considered with indicators IBD more than 12% [20, p. 1-68].

Research of bronchial hyperresponsiveness was performed using standardized spirometric inhaled histamine test [21, p. 1-51] considering of recommendations for standardization of study [22, p. 3-96]. Indices of provocative concentration of histamine to cause 20% fall in FEV_1 (PC20H) and provocative dose of histamine (PD20H) used to determine the airway hypersensitivity. In the study considered that the lower indices mean the higher histamine hypersensitivity [23, p. 38–42]. During bronhoprovocation test with dosed physical exercise in a patient of 2nd clinical group airway wheezing symptoms were recorded, and the patient was eliminated from further study.

Statistical analysis received data was performed with biostatistics position [24, p. 253-345]. To assess the diagnostic value of tests was determined the sensitivity, specificity, positive and negative predictive value with defined confidence intervals (95% CI) and likelihood ratio of test results. Risk assessment implementation of events was held considering of probability values relative risk, odds ratio and posttest probability, as well as their confidence intervals [25, p. 98-132].

The main material. Table 1 shows the performance of bronchial lability in children of comparing groups in response to dosed physical exercise and inhalation of salbutamol (index of bronchodilation) and the average value of the integral bronchial lability index (bronchial lability index).

A tendency to more severe lability was observed in children with atopic asthma phenotype, mainly due to significant dilatation in response to short-acting β_2-agonists inhalation. Thus, a positive test with short-acting β_2-agonists was observed in 42,1% children of the 1st clinical group and only in 28% children in the comparison group (p_φ>0,05).

Expressive airways dilated reaction (bronchial lability index more than 20%) inherent in every fifth patient with atopic asthma (21,1%) and for only 4% of children with nonatopic asthma phenotype (p_φ<0,05). Thus, the index of bronchodilation with values over 20% pointed to the relative risk of atopic phenotype of 1,9 (95% CI 0,2-13,9) at 17,4 odds ratio (95% CI 2,1-142,1). Posttest probability of atopic asthma verification due to these values of bronchodilation index increased on 41%.

Low indexes (bronchospasm and bronchodilation indexes) mainly were inherent in representatives of 2nd clinical group. In particular, the increase in forced expiratory volume in 1st second less than 12% after salbutamol inhalation was observed in 2/3 of children with nonatopic asthma phenotype and only in 52,1% of the 1st clinical group (p_φ>0,05). Minimum bronchospasm reaction in response to dosed physical exercise (index of bronchospasm less than 10%) was recorded significantly more often in patients with atopic asthma phenotype (60,5%) relative to the comparison group (36%; P_φ<0,05). Paradoxically dilated response to dosed physical exercise was observed in 10,5% children of 1st clinical group. Thus, index of bronchospasm with values above 10% testified relative risk of atopic phenotype of 1,4 (95% CI 0,7-2,5) with 2,2 odds ratio (95% CI 0,7-6,5). Posttest probability of atopic phenotype detection with index of bronchospasm above 10% increased only on 10%.

Since the bronchial lability index is an integral index and displays the total bronchial response to dosed physical exercise and inhalation of salbutamol, its expressive value proved in children with atopic asthma phenotype. In particular, high lability of the bronchi (bronchial lability index more than 20%) was observed more than half of the representatives of 1st clinical group (52,6%) and only in 40% of children with nonatopic asthma (p_φ>0,05). Expressive bronchial lability (bronchial lability index more than 30%) also recorded more frequently among patients with atopic disease phenotype, particularly in every fourth person (26,3%), compared with representatives of 2nd clinical group (16%; p_φ>0,05). In accordance expressive bronchial lability pointed to relative risk of atopic asthma 1,2 (95% CI 0,4-3,5)

Table 1

Indices of bronchial lability in clinical groups of schoolchildren (M±m)

Clinical groups		Numbers of schoolchildren	Index of bronchospasm, %	Index of bronchodilation, %	Bronchial lability index, %
I	Children with atopic asthma	38	11,4±1,7	11,8±1,9	23,2±2,7
II	Children with nonatopic asthma	25	10,5±1,7	7,6±1,9	18,1±2,8
p			>0,05	>0,05	>0,05

Note. P – probability criterion of Student
Origin: developed by the author

Table 2

Diagnostic value indices of nonspecific bronchial hyperreactivity in confirming atopic asthma

Bronchial lability and hyperresponsiveness indices	Diagnostic value, %				Likelihood ratio	
	sensitivity	specificity	predictive value		of positive results	of negative results
			positive	negative		
Index of bronhodilation >20%	42	96	94	52	10,5	0,6
Index of bronhospasm >10%	55	64	67	51	1,5	0,6
Bronchial lability index > 30%	26	84	71	42	1,6	0,8
PC20H<0,6 mg/mL	60	72	76	54	2,1	0,5

Note. PC20H – provocative concentration of histamine.
Origin: developed by the author

with 1,8 odds ratio (95% CI 0,5-6,8). Posttest probability of atopic asthma verification in these values of lability index increased less than 12%.

During analysis of bronchial hyperresponsiveness the tendency to expressive of this phenomenon was established in children with atopic asthma phenotype. In particular, PC20H was 1,3±0,3 mg/ml in patients of 1st group versus 2,2±0,8 mg/ml representatives of comparison group (p>0,05).

Expressive bronchial hyperresponsiveness (PC20H<0,6 mg/mL) was observed in almost 2/3 of patients of 1st clinical group (60,5%) and only in 28% of children of the comparison group (p_φ>0,05), and pointed to the relative risk of atopic asthma 1,6 (95% CI 0,8-3,3) with 3,9 odds ratio (95% CI 1,3-11,7). Posttest probability of atopic asthma phenotypes detection with expressive hyperresponsiveness increased only on 18%.

Informativeness of bronchial lability and hyperresponsiveness indices in the confirmation of atopic disease phenotype relative nonatopic asthma is shown in Table 2.

Bronchial lability and hyperresponsiveness indices in confirming atopic asthma relatively nonatopic phenotype of the disease proved to enough specific with a significant proportion of false negative results.

Conclusions and suggestions. 1. Children with atopic asthma characterized by tendency to expressive bronchial lability mostly due to bronhodilation response to short-acting β_2-agonists and expressive airway hyperresponsiveness to histamine.

2. In selected distribution points bronchial lability indices, including integral index and bronchodilation index, characterized by sufficient specificity (84% and 96%, respectively) for the verification of atopic asthma phenotype in children.

3. Use markers of nonspecific bronchial hyperreactivity to confirmation atopic asthma phenotype relative nonatopic makes sense only in combination with other clinical, laboratory and intsrumental indices that reflect the main characteristics of the disease.

Prospects for future research consist in identifying in children with atopic and nonatopic asthma phenotypes markers of activity of airway inflammation and evaluation of diagnostic and prognostic value of these markers.

References:

1. Clinical asthma phenotypes and therapeutic responses / M. Zedan, G. Attia, M. M. Zedan, A. Osman [et al.] / ISRN Pediatrics. – 2013. – P. 1-7.
2. Нестеренко З. В. Фенотипические варианты бронхиальной астмы у детей / З. В. Нестеренко // Астма та алергія. – 2010. – № 3-4. – 33-36.
3. Антипкин Ю. Г. Рецидивирующий бронхит у детей: дискуссионные вопросы / Ю. Г. Антипкин, В. Ф. Лапшин, Т. Р. Уманец // Здоров'я України. – 2008. – № 18/1. – С. 19-21.
4. Hedlin G. An update on paediatric asthma / G. Hedlin, J. Konradsen, A. Bush // Eur. Respir. Rev. – 2012. – Vol. 21 (125). – P. 175-185.
5. Green R. H. Stability of inflammatory phenotypes in asthma / R. H. Green, I. Pavord // Thorax. – 2012. – № 2. – P. 46–57.
6. Kiley J. Asthma phenotypes / J. Kiley, R. Smith, P. Noel // Curr. Opin. Pulm. Med. – 2007. – Vol. 13, № 1. – P. 19–23.
7. Carolan B. J. Clinical phenotypes of chronic obstructive pulmonary disease and asthma: recent advances / B. J. Carolan, E. R. Sutherland // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. – 2013. – Vol. 131, № 3. – P. 627-634.
8. Green R. H. Stability of inflammatory phenotypes in asthma / R. H. Green, I. Pavord // Thorax. – 2012. – № 2. – P. 46-57.
9. Asthma endotypes: a new approach to classification of disease entities within the asthma syndrome / J. Lötvall, C. A. Akdis, L. B. Bacharier [et al.] // J. Allergy Clin. Immunol. – 2011. – Vol. 127. – P. 355-360.
10. Phenotypes and Endotypes of Uncontrolled Severe Asthma: New Treatments / P. Campo, F. Rodrнguez, S. Sбnchez-Garcна [et al.] // J. Investig. Allergol. Clin. Immunol. – 2013. – Vol. 23 (2). – P. 76-88.
11. Non-eosinophilic asthma: importance and possible mechanisms / J. Douwes, P. Gibson, J. Pekkanen, N. Pearce // Thorax. – 2002. – Vol. 57. – P. 643-648.
12. Pathological features and inhaled corticosteroid response of eosinophilic and non-eosinophilic asthma / M. Berry, A. Morgan, D. E. Shaw [et al.] // Thorax. – 2007. – Vol. 62. – P. 1043-1049.
13. Недельська С. М. Фенотипові особливості бронхіальної астми у дітей міста Запоріжжя / С. М. Недельська, Л. І. Кляцька, Н. М. Марчук // Актуальні питання педіатрії, акушерства та гінекології. – 2013. – № 2. – С. 57–60.
14. Lloyd C. M. T-cells in asthma: influences of genetics, environment, and T-cell plasticity / C. M. Lloyd, S. Saglani // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. – 2013. – Vol. 131, № 5. – P. 1267–1274.
15. Carolan B. J. Clinical phenotypes of chronic obstructive pulmonary disease and asthma: recent advances [Text] / B. J. Carolan, E. R. Sutherland // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. – 2013. – Vol. 131, № 3. – P. 627–634.
16. Weiss S. T. New approaches to personalized medicine for asthma: Where are we? / S. T. Weiss // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. – 2012. – Vol. 129, № 2. – P. 327–334.
17. Global strategy for asthma management and prevention, Revised 2014 [Електронний ресурс] / J. M. FitzGerald, E. D. Bateman, J. Bousquet [et al.] // Режим доступу: www.ginasthma.org
18. Сидельников В. М. Практическая аллергология детского возраста [Текст] / В. М. Сидельников, Л. А. Безруков, В. Г. Мигаль. – К.: Здоров'я, 1985. – С. 22-23.
19. Silverman M. Standardization of exercise tests in asthmatic children / M. Silverman, S. D. Anderson [Text] // Arch. Dis. Child. – 1972. – Vol. 47. – P. 882–889.
20. Новик Г. А. Спирометрия и пикфлоуметрия при бронхиальной астме у детей (практика оценки и мониторинга) / Г. А. Новик, А. В. Боричев. – СПб.: ГПМА, 2007. – 68 с.
21. Juniper E. F. Histamine and Methacholine inhalation tests [Text] / E. F. Juniper, D. W. Cockcroft, F. E. Hargreave. – Lund, Sweden, 1994. – 51 p.

22. Стандартизация легочных функциональных тестов. Доклад рабочей группы «Стандартизация тестов исследования легочной функции». Официальный отчет Европейского респираторного общества // Пульмонология. – 1993. – Приложение – 96 с.
23. Куличенко Т. В. Бронхопровокационное тестирование в педиатрической практике / Т. В. Куличенко, О. Ф. Лукина // Вопросы современной педиатрии. – 2005. – Т. 4, № 4. – С. 38–42.
24. Fundamentally of biostatistics / B. Rosner. – Belmont: Duxbury Press, 2003. – 682 p.
25. Біостатистика / за ред. проф. В. Ф. Москаленка. – К.: Книга плюс, 2009. – 184 с.

Гарас М.Н.
Буковинський державний медичний університет

ОСОБЛИВОСТІ СПІРОМЕТРИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ У ШКОЛЯРІВ, ХВОРИХ НА БРОНХІАЛЬНУ АСТМУ, ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ АТОПІЧНОГО СТАТУСУ

Анотація
У статті на основі аналізу у дітей шкільного віку спірометричних показників досліджено особливості неспецифічної гіперреактивності бронхів залежно від атопічного статусу пацієнтів. Для виявлення міри атопії використовували дослідження анамнестичного атопічного статусу та показники шкірних реакцій негайного типу із стандартними небактеріальними аероалергенами. Встановлено, що в дітей, хворих на атопічну бронхіальну астму характерною є тенденція до виразнішої лабільності бронхів, здебільшого, за рахунок бронходилятаційної реакції на β_2-адреноміметик короткої дії, а також виразніша гіперсприйнятливість дихальних шляхів до гістаміну. Водночас, у верифікації атопічного фенотипу бронхіальної астми у дітей показник лабільності бронхів та індекс бронходилятації виявилися специфічними, проте низькочутливими. Таким чином, використання маркерів неспецифічної гіперреактивності бронхів у підтвердженні атопічної БА відносно неатопічного фенотипу захворювання є доцільним лише в комплексі з іншими клінічними та лабораторно-інтсрументальними показниками, які відображають основні характеристики захворювання.
Ключові слова: бронхіальна астма, діти, атопія, фенотип, гіперреактивність бронхів.

Гарас Н.Н.
Буковинский государственный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ СПИРОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У ШКОЛЬНИКОВ, БОЛЬНЫХ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМОЙ, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ИХ АТОПИЧЕСКОГО СТАТУСА

Аннотация
В статье на основе анализа у детей школьного возраста спирометрических показателей исследованы особенности неспецифической гиперреактивности бронхов в зависимости от атопического статуса пациентов. Для выявления степени атопии использовали исследования анамнестического атопического статуса и показатели кожных реакций немедленного типа со стандартными небактериальными аэроаллергенами. Установлено, что у детей, больных атопической бронхиальной астмой, характерна тенденция к выраженой лабильности бронхов, в основном, за счет бронходилятационной реакции на β_2-адреномиметик короткого действия, а также выраженная гипервосприимчивость дыхательных путей к гистамину. В то же время, в верификации атопического фенотипа бронхиальной астмы у детей показатель лабильности бронхов и индекс бронходилятации оказались специфическими, однако низкочувствительными. Таким образом, использование маркеров неспецифической гиперреактивности бронхов в подтверждении атопической бронхиальной астмы относительно неатопического фенотипа заболевания целесообразно лишь в комплексе с другими клиническими и лабораторно-интсрументальными показателями, которые отражают основные характеристики заболевания.
Ключевые слова: бронхиальная астма, дети, атопия, фенотип, гиперреактивность бронхов.

УДК [378.091.212:616-007](510)(043.3)

КОРЕКЦІЯ ЗМІН ПОКАЗНИКІВ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Глазков Е.О.
Луганський державний медичний університет

У статті подані результати дослідження рівня адаптаційних можливостей особистості за багаторівневим особистісним опитувальником «Адаптивність». Отримані в ході дослідження дані свідчать про нестійкість механізму адаптації іноземних студентів до тривалих і короткочасних екстремальних ситуацій, які пов'язані зі змінами навколишнього середовища та новим соціокультурним оточенням. Виявлено, що рівень негативних змін у показниках індивідуально-психологічних адаптаційних можливостей більш виражений у студентів – громадян Китаю в порівнянні з вітчизняними студентами. Результатами дослідження доведено, що використання ехінацеї пурпурової сприяє підвищенню рівня адаптованості організму, знижує імовірність розвитку невротичних реакцій, підвищує загальний рівень працездатності та сприяє засвоєнню навчального матеріалу.

Ключові слова: адаптація студентів, психофізіологічне забезпечення, навчальна діяльність, ехінацея пурпурова.

Постановка проблеми. Адаптація студентів до навчання у вищому навчальному закладі розглядається як динамічний багатогранний і комплексний процес формування навичок, виконання тих вимог, що висуваються в період навчання та виховання у вищій школі. Процес адаптації студентів відображає складний, довготривалий процес і ставить високі вимоги до пластичності психіки та фізіологічних функцій організму молодих людей. Найбільш активні процеси адаптації до нових умов середовища та студентського життя відбуваються на перших курсах навчання, завдяки дії стресової ситуації на організм [3; 7]. Більшість нервово-психічних і психосоматичних розладів, які виникають у студентів, є результатом порушення процесу адаптації до умов навчання і виражають нестійкість адаптивних механізмів в тривалих і короткочасних екстремальних ситуаціях [6; 8; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку ряду [1; 2; 4; 5] вчених навчальну діяльність студентів-першокурсників можна розглядати як природну модель емоційного та інформаційно-психологічного стресу, який у ряді випадків може призвести до розладів адаптації, що потребують психологічної та психотерапевтичної корекції [10; 11]. Особливу значимість у показниках психічного здоров'я його активності в навчальному процесі, як необхідної складової навчання, відіграє стан фізичного здоров'я, що особливо має значення для індивідуальної адаптованості. Згідно даних літератури [12; 13] низькі показники адаптаційних можливостей свідчать про ознаки явних акцентуацій і деякі ознаки психопатій, можливість нервово-психічних зривів, низьку нервово-психічну стійкість, конфліктність та можливість асоціальних вчинків, що потребують нагляду психолога та лікаря (невропатолога, психіатра) і можуть привести до нервових зривів та розвитку психосоматичних захворювань у студентів.

Проведені нами дослідження дають змогу констатувати, що психодіагностика адаптаційних можливостей іноземних студентів першого року навчання важлива в теоретичному і практичному плані, адже дезадаптація позначається на погіршенні роботи пізнавальної сфери, змін в емоційно-почуттєвій сфері, неадекватності самосприйняття і самооцінки. Своєчасна допомога, проведення заходів корекції призведе до стабілізації функціонального стану організму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До нині залишається недостатньо вивченим та потребує подальших досліджень визначення впливу факторів зовнішнього середовища на перебіг адаптації, що необхідно для ранньої діагностики порушень адаптаційних процесів і розробки адекватних програм корекції.

Метою нашого дослідження стало вивчення закономірностей зміни психофізіологічних функцій в іноземних студентів після прибуття на навчання в Україну та розробка методів корекції порушення перебігу адаптаційних процесів.

Матеріали та методи. Дана робота є фрагментом наукової теми «Вплив ендогенних та екзогенних факторів на стійкість організму до патогенних подразників та його корекція» (номер державної реєстрації 0113U400255).

В дослідженні використовували дані, які були отримані за результатами обстежень 240 підлітків віком 17-18 років, які були розділені на дві групи. Основна група (120 осіб) сформована з іноземних студентів – громадян Китаю і контрольна група представлена 120 студентами (громадяни України). Дослідження рівня адаптаційних процесів, викликаних новими умовами існування вивчали за допомогою багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність» (МЛО-АМ). Для вирішення пропонованого завдання і вивчення ефективності використання ехінацеї пурпурової, досліджувані були розділені на 4-и групи: контрольна, група «плацебо», експериментальна – I і експериментальна – II; до контрольної групи увійшли 120 вітчизняних студентів. Групу (плацебо) становили (40 осіб) іноземних студентів, експериментальна група – I іноземних студентів (40 осіб) приймала китайський лимонник по 1 таблетці (50,0 мг) 2 рази на день незалежно від прийому їжі поспіль (загальна доза препарату становила 1400,0 мг), студенти експериментальної групи – II (40 осіб) протягом 2 тижнів приймали препарат «Ехінацея-ратіофарм». Препарат призначали по 100,0 мг (1 таблетці) 1 раз на день незалежно від прийому їжі поспіль. Загальна доза препарату становила 1400,0 мг на курс лікування.

© Глазков Е.О., 2016

Результати дослідження. Результатами дослідження середніх показників рівня розвитку якостей досліджуваних груп встановлено статистично значуще підвищення на 23,94% показників нервово-психічної стійкості в групах студентів – громадян Китаю (34,33±0,91) ($p<0,001$) проти 27,70±0,89 в контрольній групі на величину $2,38<\mu_1 - \mu_2<10,87$ ($t_{0,001}=3,34$). Також спостерігалося статистично значуще ($p<0,01$) підвищення на 37,83% середніх показників рівня моральної нормативності на величину $1,00<\mu_1 - \mu_2<5,96$ ($t_{0,01}=2,6$) в основній групі студентів з показником 11,95±0,89 проти 8,67±0,51 в контролі. Виявлено статистично значуще ($p<0,05$) підвищення рівня комунікативних здібностей іноземних студентів, які в контрольній групі становили 6,56±0,36 і були нижчими на 32,31% порівняно до основної групи. В ході дослідження виявлено статистично значуще ($p<0,001$) підвищення на 11,76% середніх показників рівня особистісного адаптаційного потенціалу основної групи в межах $1,13<\mu_1 - \mu_2<9,89$ ($t_{0,001}=3,34$) порівняно з показниками контрольної групи, рівень якого за шкалою оцінок характеризувався як низький.

Позитивний вплив адаптогенів сприяв позитивним змінам у показниках рівня розвитку індивідуально-психологічних якостей досліджуваних груп (табл. 1).

Результатами дослідження рівня розвитку якостей встановлено статистично значуще ($p<0,001$) підвищення на 10% показників нервово-психічної стійкості у експериментальній групі – II до групи плацебо.

Встановлено, що величина змін показників моральної нормативності в експериментальній групі – II була більшою ($p<0,01$) у 1,5 рази ніж, в експериментальній групі – I ($p<0,05$), у 1,3 рази по відношенню до групи плацебо (табл. 1). Рівень комунікативних здібностей після застосування ехінацеї в експериментальній групі – II становив 6,50±0,18 і був нижчим ($p<0,01-0,001$) на 30,31% і 10,80% відповідно показників групи палацебо та експериментальної групи – I.

Таблиця 1

Вплив корекційної програми на рівень розвитку якостей

Показники рівня розвитку якостей	Статистичні показники	Групи		
		Плацебо n=40	Експериментальна I n=40	Експериментальна II n=40
Нервово-психічна стійкість (НПС)	M	34,37	32,62*	31,55***#
	±m	0,59	0,41	0,28
	σ	3,69	2,55	1,76
Комунікативні здібності (КЗ)	M	8,47	7,20*	6,50***##
	±m	0,61	0,24	0,18
	σ	3,79	1,53	1,32
Моральна нормативність (МН)	M	11,85	9,35*	8,00**#
	±m	1,14	0,49	0,36
	σ	7,12	3,08	2,29

*Примітки: * – вірогідність різниць (* – p<0,05; ** – p<0,01; *** – p<0,001) відносно показників групи плацебо; # – вірогідність різниць (# – p<0,05; ## – p<0,01) відносно показників експериментальної групи – I*

Результати дослідження індивідуально-психологічних якостей в експериментальних групах приведені в таблиці 2.

Так, високий рівень нервово-психічної стійкості спостерігався у 63 осіб (25%) першої експериментальної групи та у 29 осіб (72%) другої проти 12 осіб (30%) групи плацебо. Підвищення рівня моральної нормативності першої і другої експериментальних груп становило 22 особи (55%) і 26 осіб (65%) відповідно проти 19-и студентів у групі плацебо. Високий рівень комунікативних здібностей спостерігався у 70% (28 осіб) другої експериментальної групи проти і 68% і 63% (27 і 25 осіб) другої експериментальної і групи плацебо.

Таблиця 2

Показники рівня розвитку індивідуально-психологічних якостей досліджуваних груп

Групи	Статистичні показники	Показники рівня розвитку якостей					
		Нервово-психічна стійкість (НПС)		Комунікативні здібності (КЗ)		Моральна нормативність (МН)	
		нижче середнього	вище середнього	нижче середнього	вище середнього	нижче середнього	вище середнього
Контрольна	M±m	38,16±0,65	20,72±0,55	12,58±0,63	5,06±0,25	14,91±0,48	4,50±0,25
	σ	4,47	4,66	3,10	2,52	3,33	1,52
	n=	48	72	24	96	48	72
	%	40	70	20	80	40	60
Плацебо	M±m	40,42±0,73	23,75±1,12	15,13±0,63	6,36±0,23	22,28±1,14	6,11±0,19
	σ	3,82	3,72	2,38	1,15	5,10	0,81
	n=	28	12	15	25	21	19
	%	70	30	37	63	53	47
Експериментальна – I	M±m	39,33±0,90	22,60±0,82	13,16±0,85	6,00±0,20	21,05±1,39	5,64±0,29
	σ	3,37	4,02	4,19	0,75	5,70	1,33
	n=	15	25	13	27	18	22
	%	37	63	32	68	45	55
Експериментальна – II	M±m	38,18±1,53	21,10±0,87	13,08±0,37*	5,65±0,15**	19,35±1,07	4,73±0,28***
	σ	4,85	4,61	1,24	0,79	3,87	1,42
	n=	11	29	12	28	14	26
	%	28	72	30	70	35	65

*Примітка: * – вірогідність різниць (* – p<0,05; ** – p<0,01; *** – p<0,001) відносно показників групи плацебо*

Нами виявлені позитивні зміни рівня нервово-психічної стійкості у І і ІІ-й експериментальній групах.

Встановлено, що середні показники високого рівня комунікативних здібностей у другій експериментальній групі становили 5,65±0,15 і були статистично ($p<0,01$) нижчими на 13% відповідних показників групи плацебо (6,36±0,23) (рис. 1). За результатами дослідження рівня моральної нормативності встановлено, що середні показники високого рівня моральної нормативності в другій експериментальній групі становили 4,73±0,28 та статистично значуще ($p<0,001$) були нижчими на 29% відповідних показників групи плацебо (6,11±0,19).

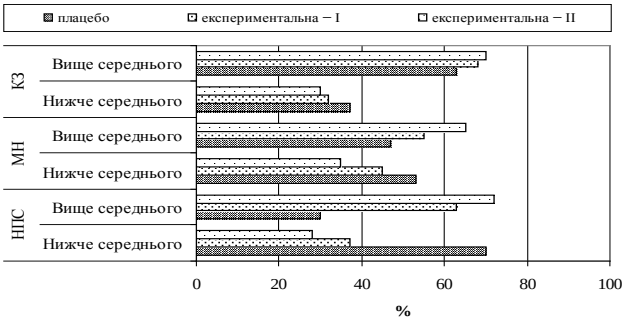

Рис. 1. Вплив корекційної програми на показники індивідуально-психологічних якостей

Примітки: КЗ – комунікативні здібності; МН – моральна нормативність; НПС – нервово-психічна стійкість

Результати дослідження позитивного впливу реабілітаційних заходів на показники особистісного адаптаційного потенціалу наведені в таблиці 3.

Встановлено, що середні показники особистісного адаптаційного потенціалу другої експериментальної групи становили 46,98±0,46 і були статистично ($p<0,05–0,001$) нижчими на 10,30% і 4,45% аналогічного показника у групі плацебо і першій експериментальній (табл. 3). Також адаптаційний потенціал першої експериментальної групи був статистично значуще ($p<0,05$) нижчим на 5,60% групи плацебо. Зазначений рівень особистісного адаптаційного потенціалу характеризувався як задовільний у другій експериментальній групі та низький у групі плацебо. Слід також відзначити, що високий рівень адаптаційних здібностей спостерігався у більшої кількості осіб другої експериментальної групи 10 випадків (25%), ніж у групі плацебо 4 особи (10%) і першій експериментальній 6 осіб (15%).

Таблиця 3

Вплив реабілітаційних заходів на показники особистісного адаптаційного потенціалу досліджуваних груп

Особистісний адаптаційний потенціал	Статистичні показники	Групи			
		Контрольна (n=120)	Плацебо (n=40)	Експериментальна – І (n=40)	Експериментальна – ІІ (n=40)
	M	46,73	51,82	49,07*	46,98***#
	±m	1,01	0,94	0,93	0,46
	σ	12,01	5,91	5,81	2,91

*Примітки: * – вірогідність різниць (* – $p<0,05$; *** – $p<0,001$) відносно показників групи плацебо; # – вірогідність різниць (# – $p<0,05$) відносно показників експериментальної групи – І*

Отже, при дослідженні впливу реабілітаційних заходів на рівень особистісних адаптаційних здібностей встановлено, що студенти другої експериментальної групи, що приймали препарат «Ехінацея-ратіофарм» мають більш високі показники адаптованості в порівнянні зі студентами першої експериментальної групи.

Висновки. Отримані в ході дослідження дані свідчать про нестійкість механізму адаптації іноземних студентів – громадян Китаю до тривалих і короткочасних екстремальних ситуацій, які пов'язані зі змінами навколишнього середовища та новим соціокультурним оточенням при зміні клімато-географічних умов перебування.

Результатами дослідження доведено позитивний вплив ехінацеї на показники особистісного адаптаційного потенціалу іноземних студентів, адже студенти другої експериментальної групи, що приймали препарат «Ехінацея-ратіофарм» мають більш високі показники адаптованості в порівнянні зі студентами групи плацебо і першої експериментальної. Виявлено більш високий рівень нервово-психічної стійкості, комунікативних здатностей і моральної нормативності у другій групі (ехінацея), що вказує на позитивний вплив на загальний рівень адаптованості студентів до нових умов життєдіяльності, нового колективу. Отже, адаптація є цілісне системне утворення, що розглядається як результат функціонування системи «індивід-середовище» як функція психіки індивіда, що спрямовує його поведінку та діяльність.

МЕДИЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Антропова М. В. Прогностическая значимость адаптационного потенциала сердечно-сосудистой системы у детей 10-11 лет / М. В. Антропова, Г. В. Бородкина, Л. М. Кузнецова // Физиология человека. – 2000. – № 26 (1). – С. 56-61.
2. Арсеньев Д. Г. Социально-психологические и физиологические проблемы адаптации иностранных студентов / Д. Г. Арсеньев, М. А. Иванова, А. В. Зинковский. – СПб., 2003. – 160 с.
3. Аршава І. Ф. Функціональні стани людини в процесі адаптації до екстремальних умов діяльності (у парадигмі «особистість – стан») / І. Ф. Аршава // Вісн. АПН України: Педагогіка і психологія. – К.: Педагогічна преса, 2006. – № 4 (53). – С. 82-90.
4. Бароненко В. А. Влияние усиленного режима двигательной активности на функциональные связи и факторную структуру психофизиологических особенностей стратегии адаптации лицеистов-старшеклассников физико-математической специализации / В. А. Бароненко, Л. А. Рапопорт, С. И. Бугреева // Вестник Уральской медицинской академической науки. – 2006. – № 3-2 (15). – С. 50-58.
5. Богиня Л. Деякі аспекти соціально-культурної адаптації іноземних студентів у процесі навчання української мови / Л. Богиня // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. Вип. 3. – С. 111–116.
6. Гапоненко Л. О. Подолання емоційної дезадаптації студентів у навчальній взаємодії. Проблеми сучасної психології / Л. О. Гапоненко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету

Імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієва. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Вип. 12. – С. 201-210.
7. Кузнецов В. И. Первичная многофакторная профилактика хронических ассоциированных заболеваний – одно из приоритетных направлений в общей врачебной практике / В. И. Кузнецов, С. С. Вялов // Болезни цивилизации в аспекте учения В.И. Вернадского: Материалы третьей международной конференции. – М.: Издательство РУДН, 2005. – С. 178-180.
8. Предэкзаменационный стресс и эмоциональная дезадаптация у студентов младших курсов / Н. Г. Гаранян, А. Б. Хломогорова, Я. Г. Евдокимова [та ін.] // Соц. и клин. психиатрия, 2007. – № 2. – С. 38-42.
9. Соколова И. М. Психофизиологические механизмы адаптации студентов / И. М. Соколова. – Харьков: ХГМУ, 2007. – 412 с.
10. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции / Ю. В. Щербатых. – СПб.: Питер, 2006. – 256 с.
11. Ямницький В. М. Соціально-психологічна адаптація особистості: Сучасні підходи / В. М. Ямницький // Наука і освіта. – 2001. – № 6. – С. 82-86.
12. Ямницький В. М. Психологія життєтворчої активності особистості: [монографія] / В. М. Ямницький. – Одеса: СВД Черкасов М. П., Рівне: РДГУ, 2004. – 360 с.
13. Яхно Н. Н. Когнитивные расстройства в неврологической клинике / Н. Н. Яхно // Неврологический журнал. – 2006. – Т. 11. – Приложение № 1. – С. 4-12.

Глазков Э.А.
Луганский государственный медицинский университет

КОРРЕКЦИЯ ИЗМЕНЕНИЙ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В статье представлены результаты исследования уровня адаптационных возможностей личности по многоуровневому личностному вопроснику «Адаптивность». Полученные в ходе исследования данные свидетельствуют о неустойчивости механизмов адаптации иностранных студентов к длительным и кратковременным экстремальным ситуациям, которые связанны с изменениями окружающей среды и новым социокультурным окружением. Выявлено, что уровень негативных изменений в показателях индивидуально-психологических адаптационных возможностей более выраженный у студентов – граждан Китая по сравнению с отечественными студентами. Результатами исследования доказано, что использование эхинацеи пурпурной способствует повышению уровня адаптированности организма, снижает вероятность развития невротических реакций, повышает общий уровень работоспособности, что способствует усвоению учебного материала.
Ключевые слова: адаптация студентов, психофизиологическое обеспечение, учебная деятельность, эхинацея пурпурная.

Glazkov E.A.
Lugansk State Medical University

CORRECTION OF CHANGES IN PSYCHOPHYSIOLOGICAL SUPPORT INDICATORS OF INTERNATIONAL STUDENTS' ACTIVITY

Summary
This article presents the results of the study on the level of individual adaptive capabilities evaluated against an Adaptivity multi-level personal questionnaire. The data obtained in the course of the study indicate the low resistance of the international students' adaptation mechanism to long-lasting and short-term extreme situations which are associated with changes in the environment and new social and cultural environment. It has been revealed that negative changes in indicators of individual psychological adaptive capabilities of Chinese students are more pronounced than those of national students. It has been proved by the results of the study that the use of Echinacea purpurea increases the body's adaptation level, reduces the probability of neurotic reactions, increases overall physical stamina and improves comprehension of educational materials.
Keywords: adaptation of students, psychophysiological support, learning, Echinacea purpurea.

УДК 616.33-002.2-078:579.835.12

HELICOBACTER PYLORI ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ГАСТРОЕНТЕРОЛОГІЇ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Каньовська Л.В., Каушанська О.В.
Буковинський державний медичний університет
Бедик Н.М., Новицька І.О.
Чернівецький медичний коледж
Буковинського державного медичного університету

У статті представлено сучасні уявлення про морфологію, епідеміологію, прояви інфекції Helicobacter pylori. Згідно з епідеміологічними даними, більше половини населення світу інфіковані цим мікроорганізмом. В статті наведено дані про патогенетичні зміни в слизовій оболонці шлунка при наявності Helicobacter pylori. Вивчено роль HP в розвитку виразки шлунка, хронічних гастритів, раку шлунка. Наведено дані про можливі екстрагастральні прояви хелікобактеріозу.
Ключові слова: Helicobacter pylori, мікроорганізм, епідеміологія, пептична виразка, гастрит, рак шлунка.

Постановка проблеми. Серед бактеріальних інфекцій особливе місце посідають інфекції, спричинені *Helicobacter pylori (HP)* – мікроорганізмом, який співіснує з людством упродовж тисячоліть [12]. *Helicobacter pylori* – широко розповсюджений мікроорганізм, яким інфіковано половину населення земної кулі. Його поширеність надзвичайно висока в країнах, що розвиваються та досить низька в розвинених країнах світу. За даними Всесвітньої організації гастроентерологів у країнах Східної Європи та Азії інфікованість дорослого населення складає 70-80%. Проблема інфекції *Helicobacter pylori* залишається актуальною, незважаючи на те, що поширеність цієї інфекції має тенденцію до зниження в більшості економічно розвинених країн: В країнах з високим соціально-економічним рівнем цей показник становить 4-25%, тоді як у країнах з невисоким рівнем – 60-90% та більше [2, 32]. Описано, що частота хелікобактерної інфекції збільшується з віком, інфікування реєструють частіше в чоловіків, інфікованість дітей залежить від інфікованості батьків та інших дітей в родині, або дитячому колективі [1, 26, 32]. Більшість інфікувань відбувається в межах родини під час побутових контактів. Хелікобактеріоз відносять до так званих «повільних інфекцій» про що свідчить той факт, що не у всіх інфікованих виникають основні прояви захворювання, лише у частини інфікованих (10-15%) з часом виникають клінічно значущі симптоми захворювання: розвиваються хронічний гастрит, ВХШ та ВХ ДПК, рак шлунка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження останніх десятиріч довели провідну роль бактерії *Helicobacter pylori* у патогенезі уражень шлунку та дванадцятипалої кишки [8, 14, 15, 23, 38]. H. pylori виявляють майже у 100% дорослих пацієнтів з виразковою хворобою дванадцятипалої кишки, приблизно у 80% хворих на виразкову хворобу шлунку, у 92% хворих на рак шлунку та у 92% хворих з активним хронічним гастритом. Частота Нр негативної виразки, за даними різних авторів, становить від 8% до 50% [27]. Дослідженнями доведено, що елімінація хелікобактера призводить до зникнення гастриту та значно зменшує частоту рецидивування виразки дванадцятипалої кишки. У подальших дослідженнях показано, що НР має здатність посилювати фактори агресії та суттєво знижувати фактори захисту слизової оболонки шлунка, при цьому порушується цілісність епітелію з утворенням мікродефектів, ушкоджується ендотелій дрібних судин, а це погіршує мікроциркуляцію і трофіку тканин [35].

Формулювання цілей статті. Метою роботи було провести аналіз інформації, яка викладена в літературних джерелах, щодо клініко-патогенетичних аспектів хелікобактеріозу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чиста культура бактерій *Helicobacter pylori (HP)* була виділили в 1982 р. B. Marshall та R. Warren, які у 2005 р. отримали Нобелівську премію в галузі медицини за цикл робіт, присвячених цій інфекції. H. pylori – грамнегативна мікроаеробна бактерія, яка колонізує слизову оболонку шлунка (СОШ) та асоційована з виразковою хворобою шлунка (ВХШ) та дванадцятипалої кишки (ВХ ДПК), атрофічними гастритами, аденокарциномою або екстранодальною В-клітинною MALT-лімфомою (Mucosa Associated Lymphoid Tissue) [36].

Термін «Helicobacter» відображує дві морфологічні ознаки бактерій: in vivo вони спіралеподібні (helical), *in vitro* – паличкоподібні (bacter). Рід *Helicobacter* – це грамнегативні спіральні дуже рухливі уреазопозитивні бацили довжиною 3-4 мкм, шириною 0,5-1,5 мкм, які на одному з кінців мають 4-5 джгутиків довжиною 5-10 мкм. Крім вегетативних паличкоподібних форм із джгутиками існують округлі форми з ознаками дегенерації (I тип) або інтактні (II тип), які перебувають у стані спокою. *HP* II типу не здатні до репродукції, але можуть передаватися фекально-оральним шляхом і за відповідних умов (зміна температури, pH, осмолярності) трансформуватися в активні патогенні форми (з редукцією обміну речовин і зміною ферментативної активності) [7].

Бактерії *HP* неінвазивні, розміщуються в товщі слизу переважно пілоро-антрального відділу шлунка або під слизом, можуть проникати в міжклітинний простір на глибину до 2 мкм, але ніколи не проходять під шар епітеліальних клітин. Непілоричні види бактерій часто локалізуються в глибині залоз. Шляхом електронної мікроскопії біоптатів встановлено, що *HP* частково занурюються в товщу мембран епітеліоцитів або перебувають у щільному контакті з ними, дея-

© Каньовська Л.В., Каушанська О.В., Бедик Н.М., Новицька І.О., 2016

кі бактерії вкриті мікроворсинками епітеліоцитів або розміщені у внутрішньоклітинних вакуолях.

Найбільш сприятливими умовами існування H. pylori є температура 37-42^{0}C і pH середовища 6-8 [3]. Під впливом несприятливих факторів, зокрема більш низьких значеннях pH (3-6), дією антисекреторної та антибактеріальної терапії бактерії зберігають свою життєздатність, але перетворюються на кокові форми. Ці форми мікроорганізму стійкі до зовнішніх впливів, проте припиняють ріст та втрачають здатність до репродукції. Потрапивши в сприятливі умови, вони знову перетворюються на повноцінні вегетативні форми і можуть колонізувати слизову оболонку шлунка. Необхідно відзначити, що кокові форми абсолютно нечутливі до дії антибіотиків. Крім того встановлено, що кокові форми H. pylori частіше виявляють у пацієнтів із раком шлунка, а не у хворих на виразкову хворобу шлунка та дванадцятипалої кишки. Це може свідчити про більш виражені канцерогенні властивості кокових форм порівняно зі спіралеподібними формами [11]. Здатність H. pylori викликати запальний процес в СОШ зумовлений виділенням продуктів його життєдіяльності. Інтенсивне вивчення H. pylori показало, що у 80% хворих, які страждають на рак шлунка, в анамнезі була інфекція H. pylori. Це було однією з причин того, що Міжнародна асоціація з вивчення раку (IARC, ВОЗ) визнала H. pylori канцерогеном 1-го класу [6]. Ф. Рокас надає великого значення у формуванні тієї чи іншої патології ШКТ, асоційованої з HP, віку, в якому настало інфікування. Якщо інфікування асоціюється з дитинством, то надалі можливе формування мультифокального атрофічного гастриту, що є передракових станом. Якщо інфікування відбулося в зрілому віці, то найбільш часто розвивається антральний гастрит неатрофічниій [24].

Наявність «джгутикових» генів flaA і flaB (flagellar) визначає рухливість HP. Утворення гастродуоденальних виразок асоціюється з наявністю обох генів. При функціональної диспепсії ці гени зустрічаються рідко. Цікавим фактом є те, що після ерадикації HP відбувається нормалізація показників проліферативної активності епітелію. При цьому апоптоз, як правило, залишається зниженим, що й обумовлює практично неможливий зворотній процес розвитку атрофії [20]. У 20% пацієнтів з HP є антитіла до H + / K + АТФ-ази і парієтальних клітин. Вважається, що розвиток панкреатиту, анемії, ураження судин, вітіліго, розацеа, аутоімунного тиреоїдиту, гіперпаратиреоїдизму, гипертрихозу, гірсутизму, гіперпігментації шкіри, прогресуючих захворювань центральної нервової системи, діабету і багатьох інших захворювань може бути пов'язано з виникненням аутоімунного процесу, індукованого HP [25, 26].

Адгезія *HP* зумовлює сигнальну трансдукцію та реорганізацію цитоскелету епітеліоцитів, які реагують продукцією цитокінів, передусім ІЛ-8. Цитокіни спричинюють міграцію лейкоцитів з кровоносних судин, активують макрофаги, що призводить до розвитку активної стадії запалення. Активовані макрофаги секретують нові біологічні активні речовини (інтерферон-γ та TNF-α), які, своєю чергою, залучають усе нові та нові клітини запалення. [16].

HP потенціює синтез прозапальних цитокінів: IL-1β, IL-6, IL-8 і фактора некрозу пухлин-α. Цитокіни є важливими факторами пошкодження слизової оболонки пілородуоденальної зони. У свою чергу, IL-8 сприяє збільшенню експресії Reg-протеїну, що асоціюється з підвищеною проліферацією епітеліоцитів, інфільтрацією слизової поліморфноядерними лейкоцитами і хронічним запаленням. HP і активовані їм лейкоцити ушкоджують ендотелій, що призводить до мікротромбоутворення і значного погіршення трофіки [3]. Вважається, що мікротромби і гіпоксія можуть стати причиною вогнищевих інфарктів слизової, ерозії і виразок в пілородуоденальній зоні. Мікротромбоутворення призводить до зниження вироблення бікарбонатів в СОШ, що є важливим фактором захисту [18].

HP здатна змінювати шлункову секрецію. Так, у інфікованих пацієнтів базальна кислотна продукція збільшується в 3 рази, в 6 разів підвищується кислотна продукція, стимульована гастрин-рилізинг пептидом (ГРП), збільшується максимальна кислотна продукція, стимульована гастрином. *HP* активує секрецію гастрину G-клітинами, що в нормі гальмується в кислому середовищі. За рахунок потужної уреазної активності бактерії утворюють навколо себе «лужну хмарку» з іонів амонію, що порушує кислотно-основну рівновагу та призводить до активації G-клітин. Проте останнім часом більшого патогенного значення надають не активації G-клітин, а зменшенню кількості D-клітин слизової оболонки та гальмуванню продукції ними соматостатину – антагоністу гастрину. Після ерадикації відбувається нормалізація зазначених параметрів за винятком максимальної кислотної продукції, стимульованої гастрином [8].

При вивченні патогенезу H. pylori впродовж останніх років було встановлено, що ступінь ризику захворювання визначає специфічна взаємодія між самим патогеном (H. pylori) та організмом – носієм. Ця взаємодія, у свою чергу, прямо залежить від штамспецифічних бактеріальних факторів та ефекторів, безпосередньо індукованих у носія. До основних факторів патогенності H. pylori відносять як властивості самих бактерій (колонізація слизової оболонки шлунка, адгезивність до шлункового епітелію, внутрішньоклітинна пенетрація, цитотоксини, острівці патогенності, специфічна реакція на стрес), так і відповідну реакцію макроорганізму на інфікування (імунна відповідь, процеси апоптозу та проліферації в слизовій оболонці гастродуоденальної зони, зміни моторної функції шлунка) [3, 5]. Встановлено, що HP володіє антигенною мімікрією, в результаті чого відбувається утворення антиканалікулярних антитіл. Даний патогенетичний феномен є універсальним. Утворення антитіл призводить до апоптозу спеціалізованих клітин. Доведено, що при важкій атрофії СОШ концентрація їх у сироватці крові значно вище, ніж в осіб з початковими проявами атрофії. Дані про зв'язок концентрації антиканалікулярних антитіл з ерадикацією HP носять досить суперечливий характер [15].Окрім колонізації та адгезії, до факторів вірулентності H. pylori відносять їх здатність до пенетрації (клітинної інвазії). Саме цим можна пояснити труднощі, пов'язані зи-

щенням (ерадикацією) H. pylori. Згідно з даними на ультраструктурному рівні H. pylori проникає в клітину за допомогою механізму, подібного до застібки- блискавки (інтерналізовані бактерії зв'язані усередині фаголізосом із згустками нитковидного актину) [13, 17, 28]. Під час вивчення патогенних властивостей H. pylori було виявило, що вірулентність цих бактерій багато в чому визначається здатністю виділяти токсини. На цей час найбільш вивчений цитотоксин А, що викликає вакуолізацію еукаріотичних епітеліальних клітин, шляхом утворення пор в їх цитоплазматичній мембрані (vacA). Близько 50% ізолятів H. pylori виділяють токсин з вакуолізуючою активністю, а штамоспецифічні відмінності в здатності індукувати вакуолізацію мають місце внаслідок варіацій послідовностей усередині vacA. Окрім вакуолізації, цитотоксин vacA створює й інші біологічні ефекти, які можуть впливати на клінічний результат інфікування [19, 29, 34]. В даний час існує декілька штамів HP. Дані про їх взаємозв'язок з тією чи іншою патологією ШКТ багато в чому суперечливі. Вважається, що штам vacAs1 асоціюється з пептичною виразкою частіше, ніж vacAs2. Відзначається взаємозв'язок між дуоденальної виразкою і vacA s1 m1-субтипом HP [16].Вважається, що CagA+ штами HP і особливо CagA+ VacA+ підтипу s1a в значно більшій мірі стимулюють проліферативну активність епітеліоцитів, ніж CagA негативні. Протеїн CagA асоційований з виразковою хворобою, РШ і лімфомою. Поступлення в епітеліоцити CagA викликає реорганізацію актину, індукцію росткових факторів, продукцію різних цитокінів. Вважається, що у таких пацієнтів ризик розвитку кишкової метаплазії у 12 разів і атрофічного гастриту в 3 рази вище в порівнянні з інфікованими CagA-. Генотип CagA+ VacA+ достовірно частіше асоціюється з гастродуоденальної виразкою, ніж з іншою патологією [22]. Підсумовуючи відомості з літературних джерел, можна сказати про суперечливість даних про залежність ступеня ураження від інфікованості CagA+ штамами. Апоптозний індекс у осіб, інфікованих CagA+ VacA+ s1a штамом, нижче, ніж у хворих інфікованих CagA- штамами і, більше того, не відрізняється від нормальних значень [9, 34]. Деякі автори вважають, що апоптоз збільшується при інфікованості CagA-штамами Потрійні позитивні штами HP (vacAs+ cagA+ babA2 +) асоціюються з атрофічним гастритом, кишковою метаплазією, посиленням проліферації шлунковогоепітелію в антральному частини шлунка і привертають до розвитку РШ [22]. З іншого боку, є дослідження, дані яких свідчать про те, що наведені генотипи з виразковою хворобою і РШ не асоціюються.

Висновки. Таким чином, дані про механізми виникнення виразкових дефектів в пілородуоденальній області та участь у ньому клітинного гомеостазу епітеліоцитів надзвичайно багатогранні, що говорить про необхідність подальшого вивчення цих процесів для розробки єдиної концепції патогенезу виникнення виразкової хвороби. Інфекцію HP на сьогоднішній день розглядають не тільки як причину ураження шлунково-кишкового тракту.Її називають можливим етіологічним чинником розвитку синдрому Шегрена, геморагічного васкуліту Шенлейна–Геноха (Schonlein–Henoch), автоімунної тромбоцитопенії, мембранозної нефропатії, гострої імунної полінейропатії, ХОЗЛ, бронхіальної астми, бронхоектазій, раку легень, ішемічної хвороби серця, інсультів, первинного синдрому Рейно, первинного головного болю, автоімунного тиреїдиту, хвороби Паркінсона, ідіопатичної кропив'янки, локального облисіння, свербіння шкіри, хвороби Бехчета, залізодефіцитної анемії, цирозу печінки, затримки росту, гепатоцелюлярної карциноми та холангіокарциноми, хвороб кишок [1, 4, 9, 10, 21, 31, 33]. Серед осіб, які перенесли черезшкірне коронарне втручання, дослідники у 37% осіб виявили HP [33]. Ці пацієнти були старшими за віком, мали більший рівень креатиніну та частіше вживали інгібітори протонової помпи [33]. Деякі штами HP зв'язують фактор фон Віллебранда (von Willebrand) та взаємодіють із глікопротеїном Ib для індукції агрегації тромбоцитів [21, 24]. Серед осіб з цукровим діабетом і позитивним тестом на HP відзначали вищий рівень глюкози крові натще, більшу кількість виражених ендоскопічних ознак шлунково-кишкової патології [10]. Переважання HP-позитивних осіб серед хворих з діабетом було статистично достовірним. Коронарна хвороба серед пацієнтів з діабетом виявлялася частіше у HP-позитивних осіб [33]. Виявлено достовірну кореляцію між HP-позитивним тестом і діабетичними ретинопатією, нейропатією та нефропатією [10]. Як видно з наведених даних літератури (а це далеко не весь перелік),гелікобактерна інфекція може бути причиною багатьох порушень в організмі людини чи впливати на них.

Список літератури:

1. Бабій І. Л. Роль і значення інфекції Helicobacter pylori в розвитку хронічних захворювань органів гастродуоденальної зони у дітей / І. Л. Бабій // Педіатрія, акушерство та гінекол. – 2000. – № 2. – С. 5-9.
2. Бардахчьян Э. А. Роль Helicobacter pylori при развитии экстрагастродуоденальных заболеваний / Э. А. Бардахчьян, С. Ю. Ломов, Н. Г. Харланова, Н. В. Камнева // Экспериментальная и клиническая гастроэнтерология. – 2005. – № 3. – С. 20-27.
3. Васильев Ю. В. Патогенетические аспекты Helicobacter pylori / Ю. В. Васильев // Междунар. мед. ж. – 2007. – № 1. – С. 53-64.
4. Губергриц Н. Б. Поджелудочная железа и Helicobacter pylori / Н. Б. Губергриц // Сучасна гастроентерологія. – 2008. – № 3. – С. 84-89.
5. Жакун І. Б. Helicobacter pylori, запалення та ліпіди // Сучасна гастроентерол. – 2006. – № 5 (31). – С. 16-20. 1.
6. Місяченко М. М. Взаємозв'язок порушень ліпідного спектру крові та наявності Helicobacter pylori // Акт. пробл. сучасн. мед. – 2013. – Т. 13, № 3. – С. 190-192.
7. Савицкая Е. В. Особенности гастродуоденальной патологи у детей дошкольного и младшего школьного возраста / Е. В. Савицкая // Сучасна гастроентерологія. – 2008. – № 3. – С. 35-37.

8. Сучасні погляди на епідеміологію інфекції Helicobacter pylori / І. В. Чопей, П. О. Колесник, В. М. Кузьмик [та ін.] // Сучасні інфекції. – 2000. – № 4. – С. 65-69.
9. Соколова Т. В. Влияние на течение атопического дерматита у взрослых инфекции Helicobacter pylori и схемы ее эрадикации / Т. В. Соколова, И. И. Ахметов, Т. Я. Тарарак // Consilium Medicum (приложение). – 2004. – № 1. – С. 3-6.
10. Фадеенко Г. Д. Helicobacter pylori и внегастральные проявления // Український терапевтичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 95-99.
11. Циммерман Я. С. Helicobacter pylori – инфекция: внежелудочные эффекты и заболевания (критический анализ) / Я. С. Циммерман // Клин. мед. – 2006. – № 4. – С. 63-67.
12. Циммерман Я. С. Гастродуоденальные заболевания и Helicobacter pylori-инфекция: общее обозрение проблемы / Я. С. Циммерман // Клин. мед. – 2009. – № 5. – С. 9-15.
13. Циммерман Я. С. Нерешенные и спорные проблемы современной гастроэнтерологии / Я. С. Циммерман. – М.: МЕДпресс-информ, 2013. – 224 с.
14. Файзуллина Р. А. Факторы патогенности и вирулентности Helicobacter pylori и их роль в развитии хеликобактер-ассоциированной гастродуоденальной патологии / Р. А. Файзуллина, Е. В. Абдуллина // Практическая медицина. – 2011. – № 1 (49). – С. 74-78.
15. Урсова Н. И. Хеликобактерная инфекция у детей: проблема, анализ обобщенных данных / Н. И. Урсова // Лечащий врач. – 2009. – № 6. – С. 43-46.
16. Шкитин В. А. Роль Helicobacter pylori в патологии человека / В. А. Шкитин, А. И. Шпирна, Г. Н. Старовойтов // Клин. микробиол. и антимикробная химиотерапия. – 2002. – Т. 4, № 2. – С. 128-145.
17. Ando K. Can eradication therapy for Helicobacter pylori really improve the thrombocytopenia in idiopathic thrombocytopenic purpura? Our experience and a literature rev / K. Ando, T. Shimamoto, T. Tauchi // Int J Hematol. – 2003. – 77. – P. 239-44.
18. Annibale B. The stomach and iron deficiency anaemiia: a forgotten link / B. Annibale., G. Capurso, Fave G. Delle // Dig Liver Dis. – 2003. – 35. – P. 288-95.
19. Annibale B. Concomitant alterations in intragastric pH and ascorbic acid concentration in patients with Helicobacter pylori gastritis and associated iron deficiency anaem / B. Annibale, G. Capurso, E. Lahner // Gut 2003. – 52. – P. 496-501.
20. Fischer W. Novel activities of the Helicobacter pylori vacuolating cytotoxin: from epithelial cells towards the immune system / W. Fischer, B. Gebert, R. Haas // Int. J. Med. Microbiol. – 2004. – Vol. 293. – P. 539-547.
21. Franchini M. Helicobacter pylori infection and immune thrombocytopenic purpura / M. Franchini, D. Veneri // Haematologica. – 2003. – 88. – P. 1087-91.
22. Gabrielli M. CagA – positivity cytotoxic H. pylori strains as a link between plaque instability and atherosclerotic stroke / M. Gabrielli, A. Santoliquido, F. Cremonini et al. // Eur. Heart. J. – 2004. – Vol. 25. – P. 64-68.
23. Hocker M. Helicobacter pylori virulence factors – one part of a big picture / M. Hocker, P. Hohenberger // Lancet. – 2003. – Vol. 362. – P. 1231-1233.
24. Franceshi F., Roccarina D., Gasbarrini A. Extragastric manifestations of Helicobacter pylori infection / F. Franceshi, D. Roccarina, A. Gasbarrini // Minerva Med. – 2006. – Vol. 97 (1). – P. 39-45.
25. Circadian gastrin acidity and Helicobacter pylori infection in patients with chronic pancreatitis / V. Savarino, G. S. Mela, P. Zentilin [et al.] // Dig. Dis. Sci. – 2000. – Vol. 45, № 6. – P. 1079-1083.
26. Domínguez-Mucoz J. E. Effect of Helicobacter pylori infection on gastrointestinal motility, pancreatic secretion and hormone release in asymptomatic humans / J. E. Domínguez-Mucoz, Буковинський медичний вісник, Том 15, № 3 (59), 2011 122 P. Malfertheiner // Scand. J. Gastroenterol. – 2001. – № 36. – P. 1141.
27. Familial and community environmental risk factors for Helicobacter pylori infection in children and adolescents / N. Wizla-Derambure, L. Michaud, S. Ategbo [et al.] // J. Pediatr Gastroenterol Nutr. – 2001. – № 33. – P. 58-63.
28. Go M. F. Natural history and epidemiology of Helicobacter pylori infection / M. F. Go // Alimentary Pharmacology and Therapeutics. – 2002. – № 16. – P. 3-15.
29. Gold B. D. Outcome of pediatric gastroesophageal reflux disease: In the first year of life, in childhood and in adults / B. D. Gold // J. Pediatr Gastroenterol Nutr. – 2003. – № 37. – P. 33-39.
30. Helicobacter pylori and other Helicobacter species in gallbladder and liver of patients with chronic cholecystitis detected by immunological and molecular methods / E. Apostolov, W. A. Al Soud, I. Nilsson [et al.] // Scand. J. Gastroenterol. – 2005. – Vol. 40, № 1. – P. 96-102.
31. Helicobacter pylori antigens in faeces of asymptomatic children in the Buea and Limbe health districts of Cameroon: A pilot study / R. N. Ndip, A. E. Malange, J. F. Akoachere [et al.] // Trop Med Int Health. – 2004. – № 9. – P. 1036-1040.
32. Helicobacter pylori infection in asymptomatic children: Impact of epidemiological factors on accuracy of diagnostic tests / H. M. Malaty, T. Haveman, D. Y. Graham [et al.] // Ped. Gastroenterol. Nutr. – 2002. – № 35. – P. 59-63.
33. Kowalski M. Helicobacter pylori infection in coronary artery disease / M. Kowalski, M. Pawlik, J. Konturek // J. Physiol. Pharmacol. – 2006. – Vol. 57 (3). – P. 101-105.
34. Kountouras J., Zavos C., Chatzopoulos D. Induction of apoptosis as a proposed pathophysiological link between glaucoma and Helicobacter pylori infection. Med Hypotheses 2004; 62: 378-81.
35. Shaman R. Helicobacter pylori infection in children / R. Shaman, N. M. Devanarayana, H. J. de Silva // Saudi J. Gastroenterol. – 2009. – № 15 (2). – P. 86-94.
36. Solnick J. V. Emergence of diverse Helicobacter species in the pathogenesis of gastric and enterohepatic diseases / J. V. Solnick, D. B. Schauer // Clin. Microbiol. Rev. – 2001. – № 14. – P. 59-97.
37. Suerbaum S. Helicobacter pylori infection / S. Suerbaum, P. Michetti // Engl. Med. – 2002. – № 347. – P. 1175-1186.

Каневская Л.В., Каушанская Е.В.
Буковинский государственный медицинский университет
Бедик Н.М., Новицкая И.О.
Черновицкий медицинский коледж
Буковинского государственного медицинского университета

HELICOBACTER PYLORI КАК АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОЙ ГАСТРОЕНТЕРОЛОГИИ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Аннотация
В статье представлены современные представления о морфологии, эпидемиологии, и проявления инфекции Helicobacter pylori.Согласно эпидемиологическим данным больше половины населения Земли инфицированны этим микроорганизмом.В статьи наведено данные о патогенетических изменениях в слизистой оболочке желудка при наличии: Helicobacter pylori.Изучена роль Нр в развитии язвы желудка, хронических гастритов, рака желудка. Наведены данные о возможных экстрагастральных прявлениях хеликобактериоза.
Ключевые слова: Helicobacter pylori, микроорганизм, эпидемиология, язва, гастрит, рак желудка.

Kaniovska L.V., Kaushanska O.V.
Bukovinian State Medical University
Bedyk N.M., Novytska I.O.
Chernivtsi Medical College
of Bukovinian State Medical University

HELICOBACTER PYLORI AS A TOPICAL PROBLEM OF MODERN GASTROENTEROLOGY (LITERARY REVIEW)

Summary
The article presents modern views concerning the morphology, epidemiology and infectious manifestations of Helicobacter pylori. According to epidemiological data more than a half of the world population is infected with this microorganism. The article contains the data concerning pathogenetic changes in the mucous membrane of the stomach at presence of Helicobacter pylori. The role of HP in the development of ulcer of the stomach, chronic gastritis, caner of the stomach is demonstrated. There certain data concerning possible extra-gastric signs of Helicobacter pylori.
Keywords: Helicobacter pylori, microorganism, epidemiology, peptic ulcer, gastritis, cancer of the stomach.

УДК 616.248-097-053.5:577.1

ОСОБЛИВОСТІ ІМУННОЇ ВІДПОВІДІ ШКОЛЯРІВ, ХВОРИХ НА БРОНХІАЛЬНУ АСТМУ РАННЬОГО ПОЧАТКУ, ЗАЛЕЖНО ВІД АЦЕТИЛЯТОРНОГО СТАТУСУ

Марусик У.І., Крецу Н.М., Бєлашова О.В.
Буковинський державний медичний університет

Проведене комплексне обстеження 34 дітей шкільного віку, що хворіють на БА раннього початку (захворювання вперше проявлялось в ранньому віці). За ацетиляторним фенотипом хворих розподіляли на дві клінічні групи. До першої клінічної групи увійшли 16 пацієнтів, у яких визначали повільний тип ацетилування. Другу клінічну групу сформували 18 школярі, у яких відмічався швидкий тип ацетилювання. Усім дітям проводили імунологічне дослідження крові II–III рівнів. В результаті проведених досліджень встановлено, що повільний тип ацетилювання у пацієнтів із фенотипом бронхіальної астми раннього початку підвищує ризик зниження вмісту CD-8 у периферичній крові менше 20,0% практично у 5 разів, відносний ризик виснаження киснезалежного метаболізму еозинофілів периферичної крові у 3,1 разу та ризик реєстрації підвищеної фагоцитарної активності еозинофілів крові, більше 60,0% (СШ – 6,2), що пов'язане з атопічним запальним процесом організму та дозволяє персоналізувати лікувальну тактику в даних пацієнтів.

Ключові слова: бронхіальна астма, діти, ацетилування, фенотипи, нейтрофіли, еозинофіли.

Постановка проблеми. Бронхіальна астма (БА) – одне з найбільш поширених захворювань у світі, згідно літературних даних, кількість хворих повсякчас збільшується, особливо серед дитячого населення [1, 2, 3].

На сьогодні алергічні захворювання є глобальною проблемою з якою пов'язані значні медико-соціальні та економічні затрати в світі. Алергічні реакції реєструються більш ніж у 50% населення Європи, з них більше 30% – у дітей. При цьому, бронхіальна астма відмічається у 5-10% випадків. Серед 15 млн інвалідів у світі частка хворих на бронхіальну астму становить 1%, тобто це захворювання посідає 4-те місце у структурі причин інвалідізації дітей віком від 10 до 14 років [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із найактуальніших питань дитячої астмології до нині залишається оптимізація фармакотерапії, метою якої є досягнення повного контролю симптомів БА та профілактика її загострень при використанні найменшої кількості медикаментів [5] з мінімальними побічними ефектами лікування [6].

Відомо, що БА належить до мультифакторних захворювань, етіологія і патогенез яких визначаються складною взаємодією генетичних чинників і факторів навколишнього середовища [7]. Дослідження молекулярно-генетичних особливостей спадкової схильності бронхіальної астми, які широко проводяться останнім часом, зосереджені, в основному, на виявленні ролі окремих генів та кодованих ними ферментів у патогенезі розвитку даного захворювання, а також в ефективності його терапії [8].

Згідно даних літератури встановлено, що саме поліморфізм генів, які кодують ферменти другої фази детоксикації ксенобіотиків, впливає на функціональність даних ферментів та підвищує генетичну схильність до окислювального стресу та БА [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи дані літератури про асоціацію тяжкої бронхіальної астми з генетичним поліморфізмом N-ацетилтранферази – ферменту, що визначає особливість метаболічних процесів [10], нами вважалось за доцільне оцінити особливості імунної відповіді у дітей, хворих на БА раннього початку, з урахуванням їх ацетиляторних фенотипів.

Мета статті. Оцінити окремі імунологічні показники у дітей шкільного віку, хворих на бронхіальну астму раннього початку, з урахуванням ацетиляторних фенотипів для покращення результатів лікування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріал та методи дослідження. В пульмонологічному відділенні Обласної дитячої клінічної лікарні м. Чернівці у періоді ремісії комплексно обстежено 34 дитини шкільного віку, що хворіють на БА раннього початку (захворювання вперше проявлялось в ранньому віці). За перебігом захворювання хворих розподіляли на дві клінічні групи. До першої (I) клінічної групи увійшли 16 пацієнтів, у яких визначали повільний тип ацетилювання (середній відсоток ацетильованого сульфадимезину в сечі становив менше 75,0%). Другу (II) клінічну групу сформували 18 школярів, у яких відмічався швидкий характер ацетилювання (середній відсоток ацетильованого сульфадимезину в сечі становив більше 75,0%). За основними клінічними ознаками групи порівняння були співставленими.

Першу клінічну групу сформували 11 хлопчиків (68,7%) та 5 дівчаток (31,3%). До другої групи увійшло 13 хлопців (72,2%, $P\varphi>0,05$) та 5 дівчат (27,8%, $P\varphi>0,05$). Середній вік хворих I групи становив 12,0±0,7 року, а школярів II групи – 11,4±0,7 року ($P>0,05$). До складу першої клінічної групи увійшли 50,0% міських та сільських жителів. Другу групу сформували 12 осіб (66,6%) мешканців міст і міських поселень та 6 хворих (33,4%, $P\varphi>0,05$), які проживають у селах.

Таким чином, за статтю, віком, та місцем проживання клінічні групи порівняння вірогідно не відрізнялися.

Усім дітям проводили імунологічне дослідження крові II–III рівнів. Вміст Т-лімфоцитів (CD_3), Т-хелперів (CD_4), Т-кілерів/супресорів крові (CD_8) та В-лімфоцитів (CD_{22}) визначали

© Марусик У.І., Крецу Н.М., Бєлашова О.В., 2016

методом імунофлуоресценції з використанням наборів моноклональних антитіл. Як показники функціонального стану еозинофільних лейкоцитів, визначали їх фагоцитарну активність (ФА, %) та фагоцитарне число (ФЧ, у.о.) за методом Мосягіної Є.Н. [11]. Активність киснезалежного метаболізму еозинофільних та нейтрофільних гранулоцитів крові проводили шляхом обчислення відсоткового вмісту формазанпозитивних клітин у НСТ-тесті (спонтанний та стимульований варіант), із урахуванням величини цитохімічного коефіцієнта (ЦХК, у.о.), визначеного за принципом Astaldi G., Verga L [12].

Швидкість процесів ацетилювання які характеризували особливості II фази системи біотрансформації ксенобіотиків досліджували за методом Пребстинг-Гаврилова в модифікації Тимофеєвої.

Статистичну обробку результатів дослідження здійснювали за допомогою методів варіаційної статистики, використовуючи статистичну програму StatSoft Statistica v5.0., та з позиції клінічної епідеміології з урахуванням абсолютного (АР), відносного (ВР) ризиків та співвідношення шансів (СШ) із зазначенням 95% довірчого інтервалу (95% ДІ).

Результати дослідження та обговорення. Порівняльний аналіз показників клітинної ланки імунітету в дітей із фенотипом БА раннього початку за різної активності N-ацетилтранферази показав, що у пацієнтів першої клінічної групи відмічено чітку тенденцію до зниження вмісту у периферичній крові CD-3 та підвищення Т-лімфоцитів, функція яких асоціює із хелперною/індукторною (рис. 1).

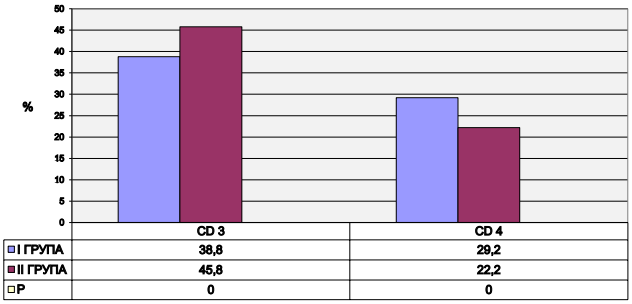

Рис. 1. Відносний вміст імунокомпетентних лімфоцитів та їх субпопуляцій у дітей хворих на БА раннього початку з різними ацетиляторними фенотипами

У більшості (66,6%) дітей – «повільних ацетиляторів» відмічалося зниження відносного вмісту CD-3 у периферичній крові менше 35,0%, тоді як у другій групі такі показники траплялися лише у 20,0% випадків (Рφ<0,05). На нашу думку, це, ймовірно, пов'язано з виснаженням організму за рахунок виразнішого запального процесу [13].

Аналізуючи середні значення вмісту Т-лімфоцитів, функція яких асоціює з цитотоксичною/супресорною, у групах порівняння виявлено чітку тенденцію до його зниження у дітей з повільним типом ацетилювання при БА раннього початку. Так, відносний вміст CD-8 у периферичній крові школярів першої клінічної групи становив 20,1±1,9% на противагу 24,5±3,1% (Р<0,05) у пацієнтів – «швидких ацетиляторів». Водночас, у кожної другої дитини (55,5%) за повільного характеру ацетилювання при фенотипі БА раннього початку реєструвався знижений вміст цитотоксичних супресорів (менше 20,0%), а у обстежених групи порівняння – тільки у 20,0% пацієнтів (Р<0,05).

Знижений до зазначеного показника вміст CD 8-лімфоцитів у периферичній крові асоціював із ризиком наявності повільного ацетиляторного статусу у дітей хворих на БА раннього початку наступним чином: атрибутивний ризик – 0,4, відносний ризик дорівнював 2,1 (95%ДІ: 1,3-3,1) при співвідношенні шансів – 4,9 (95%ДІ: 2,6-9,3).

Вірогідне зниження вмісту Т-лімфоцитів, функція яких асоціює з цитотоксичною/супресорною у периферичній крові дітей, хворих на бронхіальну астму раннього початку із повільним типом ацетилювання, вказує, ймовірно, на виразнішу запальну відповідь організму у даних пацієнтів та співпадає з даними літератури [14].

Виснаження організму за рахунок виразної запальної відповіді підтверджується тенденцією до зниження вмісту CD-22 у периферичній крові дітей – «повільних ацетиляторів». Так, середній відсоток В-лімфоцитів у периферичній крові нижче 23,0%, реєструвався у 83,3% обстежених дітей першої групи та лише у 60,0% осіб другої групи (Рφ>0,05).

Враховуючи літературні дані які вказують на провідну роль еозинофільних та нейтрофільних гранулоцитів крові в реалізації алергічного запалення [15, 16], вважалося за доцільне вивчення показників метаболічної активності даних лейкоцитів у хворих на БА раннього початку з урахуванням ацетиляторних фенотипів.

При аналізі показників киснезалежної метаболічної активності нейтрофільних гранулоцитів крові за даними НСТ-тесту не виявлено вірогідних відмінностей між групами порівняння (табл. 1).

Таблиця 1

Показники НСТ-тесту нейтрофільних гранулоцитів крові в дітей груп порівняння (M±m)

Клінічні групи	К-сть дітей	Показники НСТ-тесту			
		Спонтанного		Стимульованого	
		% формазан-позитивних клітин	ЦХК, у.о.	% формазан-позитивних клітин	ЦХК, у.о.
I	16	27,7±2,8	0,33±0,18	43,2±4,5	0,53±0,12
II	18	32,1±3,5	0,36±0,16	38,8±6,3	0,47±0,18
P: I: II		>0,05	>0,05	>0,05	>0,05

При визначенні результатів киснезалежного метаболізму еозинофільних лейкоцитів крові між групами порівняння виявлено вірогідні відмінності за показниками спонтанного тесту з нітросинім тетразолієм (табл. 2).

Отже, як видно з наведених вище даних, у дітей, хворих на БА раннього початку за повільного типу ацетилування, простежувалася чітка тенденція до зниження активності киснезалежного метаболізму еозинофілів крові відносно пацієнтів зі швидким ацетиляторним статусом. Отримані дані можуть свідчити про метаболічну виснаженість еозинофільних гранулоцитів крові за наявності фенотипу «повільних ацетиляторів» у дітей, хворих на БА раннього початку. Водно-

час, рівень НСТ-тесту еозинофільних лейкоцитів крові менше 16% відмічався у 68,7±11,6% хворих основної групи та лише у 16,6±8,7% дітей групи порівняння (p_φ<0,05). Отже, за повільного ацетиляторного фенотипу підвищувався відносний ризик виснаження киснезалежного метаболізму еозинофілів периферичної крові у 3,1 разу [95% ДІ:1,8-4,6] при співвідношенні шансів – 11,1 [95% ДІ:5,6-21,6]. Представлені результати пов'язані, ймовірно, з більш активним залученням еозинофільних гранулоцитів крові у реалізацію запалення при БА за наявності повільного ацетиляторного фенотипу.

Таблиця 2

Показники НСТ-тесту еозинофільних гранулоцитів крові в дітей груп порівняння (M±m)

Клінічні групи	К-сть дітей	Показники НСТ-тесту			
		Спонтанного		Стимульованого	
		% формазан-позитивних клітин	ЦХК, у.о.	% формазан-позитивних клітин	ЦХК, у.о.
I	16	16,8±3,1	0,24±0,17	18,5±2,3	0,21±0,11
II	18	24,1±1,8	0,27±0,13	21,1±4,3	0,22±0,12
P: I: II		<0,05	>0,05	>0,05	>0,05

При проведенні оцінки фагоцитарної активності еозинофільних гранулоцитів крові виявлені вірогідні відмінності між групами порівняння. Так, у хворих основної групи середній показник ФА еозинофілів крові становив 68,1±2,8%, а у пацієнтів «швидких ацетиляторів» – 57,2±2,4% (p<0,05), рівень ФЧ даних клітин сягав 2,6±0,6 у.о. та 1,6±0,9 у.о. відповідно (p>0,05). ФА еозинофільних лейкоцитів крові, яка перевищувала 60,0%, відмічалась у 83,3±9,3% дітей із повільним типом ацетилювання та у 44,4±11,7% хворих із швидким ацетиляторним статусом (p_φ<0,05). Показники ризику підвищеної фагоцитарної активності провідних ефекторних клітин алергічного запалення – еозинофілів крові, більше 60,0% за наявності повільного типу ацетилювання відносно «швидких ацетиляторів» склали: відносний ризик – 2,8 [95% ДІ:2,2-3,5] при співвідношенні шансів – 6,2 [95% ДІ:3,2- 12,1]. Отримані дані зумовлені, ймовірно, превалюванням еозинофільного варіанту запалення при БА раннього початку за наявності повільного типу ацетилювання, що дозволяє використовувати їх при розробці індивідуалізованого протизапального лікування дітей, хворих на БА при відомому ацетиляторному статусі.

Таким чином, у більшості пацієнтів із повільним ацетиляторним фенотипом перебіг бронхіальної астми раннього початку асоціює зі зниженням вмісту CD-3, Т-лімфоцитів, функція яких асоціює з цитотоксичною/супресорною у периферичній крові та В-лімфоцитів, а також підвищенням вмісту CD-4, що опосередковано свідчить про виразність хронічного запального алергічного процесу у даної когорти осіб та виснаженість організму, що, мабуть, пояснюється уповільненням темпів елімінації причинно значимих тригерів.

Водночас, для фенотипу раннього початку бронхіальної астми в дитячому віці із повільним ацетиляторним статусом характерне зниження активності киснезалежного метаболізму еозинофільних гранулоцитів крові та збільшення фагоцитарної активності. Дані параклінічні зміни можна використовувати при проведенні індивідуалізованого адресного протизапального лікування бронхіальної астми раннього початку у дітей.

Висновки з даного дослідження. 1. Наявність повільного типу ацетилювання у пацієнтів із бронхіальною астмою раннього початку підвищує ризик зниження вмісту CD-8 у периферичній крові менше 20,0% практично у 5 разів, співвідношення шансів становить 4,9 (95% ДІ:2,6-9,3). 2. За повільного ацетиляторного фенотипу підвищувався відносний ризик виснаження киснезалежного метаболізму еозинофілів периферичної крові у 3,1 разу [95% ДІ:1,8-4,6] при співвідношенні шансів – 11,1 [95% ДІ:5,6-21,6]. 3. При наявності повільного ацетиляторного фенотипу бронхіальної астми раннього початку зростає ризик реєстрації підвищеної фагоцитарної активності еозинофілів крові, більше 60,0% (СШ – 6,2), що пов'язане з атопічним запальним процесом організму та дозволяє персоналізувати лікувальну тактику в даних пацієнтів.

Перспективи подальшого розвитку. Оцінити особливості клінічної картини та гуморальної ланки імунної системи у дітей хворих на бронхіальну астму з урахуванням її фенотипів.

Список літератури:

1. World Health Organization. Bronchial asthma. Fact Sheet NE 307. – Geneva: World Health Organization, 2008.
2. Kim H. Y. The many paths to asthma: phenotype shaped by innate and adaptive immunity / H. Y. Kim, R. H. DeKruyff, D. T. Umetsu // Nat. Immunol. – 2010. – V. 11 (7). – P. 577-584.
3. Yang I. V. Epigenetics and prenatal influences on asthma and allergic airway disease / I. V. Yang // Breath. – 2014. – V. 10, № 1. – P. 25-31.
4. Уманец Т. Р. Бронхиальная астма и аллергический ринит: пути оптимизации комплайенса и эффективности лечения / Т. Р. Уманец // Астма та алергія. – 2015. – № 1. – С. 61-64.
5. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) медичної діагностики. «Бронхіальна астма у дітей». Наказ МОЗ України від 8.10.2013 р. – № 868. – 54 с.
6. Охотникова Е. Н. Проблемные вопросы «step down» терапии бронхиальной астмы у детей / Е. Н. Охотникова // Астма та алергія. – 2014. – № 1. – С. 42-51.
7. Поліморфізм ксенобіотиків метаболізму генів глутанін S-трансферази (GSTT1, GSTM1) та цитохрому P450 (CYP2E1 і CYP2C19) в пацієнтів з атопічною бронхіальною астмою / Е. Ю. Брагіна, М. Б. Фреідін, І. А. Тен [та ін.] // Бюлетень Сибірського відділення Російської Академії медичних наук. – 2005. – № 13. – С. 121–125.
8. Study on possible role of CYP1A1, GSTT1, GSTM1, GSTP1, NAT2 and ADRB2 genes polymorphisms in bronchial asthma development in children / P. F. Tatarskyy, N. G. Chumachenko, A. M. Kucherenko [at al.] // Biopolymers and Cell. – 2011. – Vol. 27. № 1. – С. 66–73.

9. Barta J. N-Acetyltransferases as markers for asthma and allergic / J. Barta, B. Ghosh // Atopic disorders current drug metabolism. – 2008. – V. 9, № 6. – P. 546-553.
10. Ортеменка Є. П. Значимость показателей гиперреактивности дыхательных путей в диагностике эозинофильного фенотипа бронхиальной астмы у детей в зависимости от ацетиляторного полиморфизма / Є. П. Ортеменка // Межрегиональный сборник научных работ с международным участием (к 70-летию образования Ярославского медицинского института) [«Актуальные вопросы современной педиатрии»]. – под ред. В. И. Марушкова, И. М. Мельниковой, Ю. Л. Мизерницкого. – Ярославль: Аверс Плюс, 2014. – С. 192-195.
11. Маянский А. Н., Пикуза О. И. Клинические аспекты фагоцитоза. Казань: Магариф. – 1993.
12. Клиническая иммунология и алергологія / Под ред. Г. Лора-младшего, Т. Фишера, Д. Адельмана. Пер. с англ. – М. Практика. 2000.
13. SIMPLES': a structured primary care approach to adults with difficult asthma / R. Dermot, A. Murphy, B. Stallberg [et al.] // Prim Care Respir J. – 2013. – № 22 (3). – P. 365-373.
14. Association between the N-acetylation genetic polymorphism and bronchial asthma / M. Nacak, A. S. Aynacioglu, A. Filiz [at al.] // Br. J. Clin. Oharmacol. – 2002. – V. 54 (6). – P. 671-674.
15. Самигуллина Н. В. Основные предикторы формирования бронхиальной астмы у детей / Н. В. Самигуллина, Р. М. Файзуллина // Fundamental research. – 2013. – № 7. – P. 170-173.
16. Chung K. F. International ERS/ATS guidelines on definition, evaluation and treatment of severe asthma / K. F. Chung // Eur Respir J. – 2013. – Dec 12. – P. 138-143.
17. Yang I. V. Epigenetics and prenatal influences on asthma and allergic airway disease / I. V. Yang // Breath. – 2014. – V. 10, № 1. – P. 25-31.

Марусик У.И., Крецу Н.М., Белашова О.В.
Буковинский государственный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ ИММУННОГО ОТВЕТА ШКОЛЬНИКОВ, БОЛЬНЫХ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМОЙ РАННЕГО НАЧАЛА, В ЗАВИСИМОСТИ ОТ АЦЕТИЛЯТОРНОГО СТАТУСА

Аннотация
Проведено комплексное обследование 34 детей школьного возраста, страдающих БА раннего начала (заболевание впервые проявлялось в раннем возрасте). По ацетиляторним фенотипу больных распределяли на две клинические группы. В первую клинической группы вошли 16 пациентов, у которых определяли медленный тип ацетилирования. Вторую клиническую группу сформировали 18 школьники, у которых отмечался быстрый тип ацетилирования. Всем детям проводили иммунологическое исследование крови II-III уровней. В результате проведенных исследований установлено, что медленный тип ацетилирования у пациентов с фенотипом бронхиальной астмы раннего начала повышает риск снижения содержания CD-8 в периферической крови менее 20,0% практически в 5 раз, относительный риск истощения кислородозависимого метаболизма эозинофилов периферической крови в 3,1 раза и риск регистрации повышенной фагоцитарной активности эозинофилов крови, больше 60,0% (СШ – 6,2), что связано с атопическим воспалительным процессом организма и позволяет персонализировать лечебную тактику в данных пациентов.
Ключевые слова: бронхиальная астма, дети, ацетилирования, фенотипы, нейтрофилы, эозинофилы.

Marusyk U.I., Kretsu N.M., Belashova O.V.
Bukovinian State Medical University

FEATURES OF THE IMMUNE RESPONSE OF SCHOOL-AGE CHILDREN WITH EARLY-ONSET ASTHMA, ACCORDING TO ACETYLATING STATUS

Summary
It was conducted the complex examination of 34 school-age children with early-onset asthma (first manifested of disease was at early age). Over the course of the disease patients were divided into two clinical groups. The first clinical group included 16 patients who were evaluated slow type of acetylating. The second clinical group formed 18 students, which is marked the fastest type of acetylation. All children performed immunological blood test II-III levels. As a result of studies found that slow type of acetylating phenotype in patients with early-onset asthma increases the risk of CD-8 reduction in peripheral blood less than 20,0% almost five times, the relative risk of exhaustion by oxygendependent metabolic eosinophils peripheral blood in 3.1 time and the risk registration increased phagocytic activity of blood eosinophils, more than 60,0% (OR – 6,2), which is associated with atopic inflammation of the body and allows personalized treatment tactics in these patients.
Keywords: bronchial asthma, children, acetylating, phenotype, neutrophils, eosinophils.

УДК 616.314-002-053.2

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА БІОТОПУ КАРІОЗНИХ ПОРОЖНИН РІЗНОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ У ДІТЕЙ

Мельник В.С., Горзов Л.Ф., Горзов В.В.
Ужгородський національний університет

Протягом усього життя порожнина рота залишається головними вхідними воротами для мікроорганізмів зовнішнього середовища, що проникають з харчовими продуктами і водою. Провівши обстеження групи з 50 дітей віком 5-6 років, ми розділили їх на групи по активності каріозного процесу (Т.Ф. Виноградова). Провели бактеріологічні дослідження матеріалів взятих в кожній групі дітей, так, мікробіоценоз каріозних порожнин різної локалізації може бути віднесений до середовища проживання на основі аналізу видового різноманіття флори. Моніторинг біоценозу каріозних порожнин є одним з етапів дослідження для оптимізації підходів у лікуванні карієсу зубів різної локалізації та профілактики стоматологічних захворювань порожнини рота у дітей.
Ключові слова: Мікробіоценоз, моніторинг, карієс, діти.

Актуальність теми. Порожнина рота протягом усього життя залишається головними вхідними воротами для мікроорганізмів зовнішнього середовища, проникаючих з харчовими продуктами і водою. Сталість мікрофлори порожнини рота визначається антагоністичним взаємодією мікроорганізмів у складі мікробіоценозу, бактерицидними властивостями секрету слини. Мікрофлора різних ділянок порожнини рота різноманітна і змінюється з віком. До кінця першого тижня життя з рота висівається Veillonella alcalescens. З 5 місяці життя з'являються фузобактерії і Candida albicans; у віці 3-7 років з'являються мікроби-антагоністи (мікрококи і стрептококи); при появі зубів у порожнині рота висіваються аеробні вібріони, що обумовлено наявністю зубних альвеол і крипт, які створюють аеробні умови для розмноження цих бактерій. Таким чином, формування мікробіоценозу порожнини рота являє собою багатоступінчастий процес. Колонізація порожнини рота мікробами залежить від їх здатності до адгезії насамперед до емалі і епітелію [1; 7].

Анатомічні утворення в порожнині рота, їх фізіологічні параметри, постійна температура і наявність поживного середовища сприяють швидкому розмноженню як аеробів, так і анаеробів [9].

Молочні зуби, які прорізаються дуже швидко обсіменяються мікрофлорою порожнини рота. Пелікула, що утворюється на твердих тканинах зуба після прорізування, створює достатньо сприятливі умови для фіксації нових мікроорганізмів, що не колонізували в порожнині рота до прорізування. Адсорбіруючись на поверхні, вступаючи в асоціативні зв'язки, мікроорганізми створюють мікробіоценози з високим ступенем вірулентності, що призводять до локального окислення середовища в ділянках фіксації пелікули, зубного каменю. Кислота, що є продуктом життєдіяльності мікробів, призводить до демінералізації твердих тканин зуба. На першому етапі це вимивання іонів кальцію з кристалічної решітки – процес оборотний. Проте при появі мікропор в поверхневому шарі емалі мікроорганізми швидко по білковим структурам: емалевим пучкам, пластинках і веретенам – проникають в підповерхневі шари, де згодом продовжується демінералізація [3; 6].

Як правило, максимальне скупчення зубних відкладень у дітей визначається на контактних поверхнях зубів і в пришийковій ділянці. Це ділянки інвазії мікроорганізмів, які завжди є провокуючими факторами в розвитку генералізованих або локалізованих пародонтопатій [5].

Формування «прихованих» каріозних порожнин на контактній поверхні приводить до розвитку запалення в області причинного зуба за рахунок механічної травми тканин ясен краями каріозної порожнини і одномоментно – до множинної інвазії різних по вірулентності мікроорганізмів, раніше обсіменяючі каріозну порожнину. Зубний наліт,який тривалий час відкладається у пришийковій ділянці є основою твердих зубних відкладень, які згодом будуть механічно пошкоджувати тканину маргінальної частини ясен в сукупності з токсичним впливом флори. Безперечно, провокуючим фактором у зміні карієсогенної ситуації в порожнині рота у дітей в період молочного прикусу є погана гігієна порожнини рота. Однак результати подальшої взаємодії структур зуба, пародонта і мікрофлори будуть залежати від якості твердих тканин зуба, тканин пародонту, імунологічних, біохімічних властивостей слини, кількості і якості мікробного складу біотопів [4; 8].

Мета роботи. Вивчити якісні зміни мікрофлори каріозних порожнин різної локалізації, з різною активністю каріозного процесу в період молочного прикусу.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження проводили за інформованою згодою батьків або осіб, які супроводжували дітей. Була обстежена група дітей у віці 5-6 років, у кількості 50 осіб. У процесі обстеження були використані такі методи дослідження: опитування, огляд, зондування, перкусія, мікробіологічні методи дослідження та індекс гігієни порожнини рота Федорова-Володкіної. Опитування дозволило об'єднати в групу дослідження дітей, що не мають соматичної патології, народжених від матерів, які не мали ускладненого перебігу вагітності. При огляді були виявлені захворювання твердих тканин зубів і слизової оболонки. Методом зондування визначали глибину каріозних порожнин, больові ділянки, стан дна каріозних порожнин. Перкусією визначали стан пародонта досліджуваних зубів. Індекс Федорова-Володкіної дозволив наочно оцінити

© Мельник В.С., Горзов Л.Ф., Горзов В.В., 2016

вихідну клінічну картину стану гігієни порожнини рота у дітей. Фарбування зубного нальоту проводили, використовуючи таблетки «Динал», вони прості у використанні, і їх застосування не впливало на емоційний стан дітей. Числове відображення даного діагностичного критерію при цьому методі дослідження характеризує площу зубного нальоту. Мікробіологічне дослідження вмісту каріозних порожнин, розташованих на різних поверхнях молочних зубів у дітей з різним рівнем гігієни, проводилося комплексно. Воно було спрямоване на виявлення та ідентифікацію як анаеробів, так і аеробів каріозних порожнин у дітей з різною активністю каріозного процесу, що впливають на перебіг патологічного процесу як в твердих тканинах зуба, так і в тканинах пародонту. Подальше бактеріологічне дослідження проводили відповідно до загальноприйнятих правил клінічної мікробіології. Бактеріологічне дослідження для виділення аеробних і факультативно-анаеробних мікроорганізмів проводили з обов'язковою кількісною оцінкою результатів (первинний посів виконувався з розведень досліджуваного матеріалу – 10-1-10-5), що необхідно при виділенні умовно-патогенних бактерій. Чисті культури факультативно-анаеробних бактерій отримували, використовуючи 5% кров'яний агар, з обов'язковим переміщенням посівів у ексикатори. Після підрахунку кількості ізольованих колоній на щільних живильних середовищах проводили ідентифікацію виділених культур. За допомогою комплексу морфологічних, культуральних і біохімічних ознак встановлювали вид виділених бактерій. Біохімічну ідентифікацію чистих культур стрептококів, ентерококів, стафілококів проводили за допомогою тест-систем фірми «Лахема». Щільність популяцій різних груп мікроорганізмів виражали в колонієутворюючих одиницях (КУО).

Діагностику анаеробів проводили методом ПЛР (полімеразна ланцюгова реакція) з урахуванням результатів в режимі реального часу. Висів матеріалу здійснювали на диференційно-діагностичні середовища для ідентифікації мікроорганізмів, у тому числі на сучасні хромогенні поживні середовища виробництва компанії BioMérieux, Франція, з наступним вивченням їх культурально-біохімічних властивостей як рутинними мікробіологічними підходами, так і за допомогою напівавтоматичних біохімічних тест-систем (API 32E, API NH, API 20 C AUX, API STREP, API STAPH, API 20 NE, API 50 CH, API 50 CHB, API CANDIDA, API CORYNE, (виробництво компанії BioMйrieux, Франція), і ENTERO-test 24 PLIVA (виробництво компанії Lachema Diagnostika s.r.o, Чеська Республіка); серологічна ідентифікація була застосована додатково за допомогою латекс-тест-систем PAST Staphy- і Strepto- Latex-tests (виробництво Bio-Rad, США). Титр мікроорганізмів визначали методом серійних розведень за кількістю КУО/мл після їхнього перерахунку у відповідності до висіяного розведення.

Метод ПЛР має високу чутливість, що дає можливість виявляти одиничні бактеріальні клітини або вірусні частки у зразках, взятих з глибоких шарів каріозної порожнини, в зубах з локалізацією каріозної порожнини на контактній поверхні і зубоясенної борозни [2].

Результати дослідження та їх обговорення. Після кількісної та якісної оцінки стану твердих тканин зубів всі діти по активності каріозного процесу були розділені на три групи за Т.Ф. Виноградовою: група з компенсованою, субкомпенсованою та декомпенсованою формою активності каріозного процесу. У першій групі в кожного пацієнта було виявлено не більше 4 каріозних порожнин, з переважною локалізацією їх по першому класу. При огляді каріозних порожнин були виявлені всі клінічні ознаки хронічного перебігу карієсу: широкий вхідний отвір, дентин темно-коричневого кольору, який видаляється за допомогою екскаватора пластом. Слизова порожнини рота без видимих змін, маргінальна частина ясен щільно прилягає до шийок зубів. Оцінюючи, гігієнічний індекс Федорова-Володкіної при фарбуванні поверхні фронтальної групи зубів, виявили гарний рівень гігієни в першій групі у 60% дітей, незадовільний у 7%, що відповідає 1 пацієнтові. У групі з субкомпенсованою формою карієсу кількість каріозних порожнин не перевищувало 6, каріозні порожнини локалізувалися в 65% випадків по 1-му класу, 35% становили каріозні порожнини, розташовані на різних поверхнях зуба. За перебігом виявляли як гостре, так і хронічний перебіг карієсу. Гарне гігієнічний стан за допомогою індексу було виявлено в 45% випадків (9 чол). У цій групі були виявлені і пацієнти з поганим рівнем гігієни – 15%. При огляді слизової порожнини рота видимих патологічних змін виявлено не було, проте зубоясеневі сосочки, які межують з краями каріозних порожнин, гіперемовані, набряклі, при легкому зондуванні кровоточать. Пацієнти, об'єднані в останню групу з декомпенсованою формою карієсу, мали множинні ураження карієсом, з переважною локалізацією на контактних поверхнях, гострий перебіг патологічного процесу в твердих тканинах зуба. Аналіз показників індексу гігієни виявив високий відсоток дітей з незадовільним і поганим рівнем гігієни порожнини рота (таблиця 1). Слизова оболонка маргінальних ясен практично всіх зубів у 10 пацієнтів гіперемована, частково вкрита м'яким зубним нальотом, при легкому зондуванні починає кровоточити.

Взаємозв'язок активності каріозного процесу з рівнем гігієни порожнини рота у дітей 5-6 років.

Активність каріозного процесу	Кількість дітей (n)	Рівень гігієни порожнини рота		
		Індекс гігієни	Абс.	%
Компенсована форма	15	добрий	9	60
		задовільний	5	33
		незадовільний	1	7
		поганий		
Субкомпенсована форма	20	добрий	9	45
		задовільний	4	20
		незадовільний	4	20
		поганий	3	15
Декомпенсована форма	15	добрий	4	27
		задовільний	5	33
		незадовільний	3	20
		поганий	3	20

Кореляційний аналіз (ранговая кореляція Спірмена) дозволив виявити взаємозв'язок між активністю каріозного процесу і рівнем гігієни, коефіцієнт кореляції 0,384 (α = 0,01).

Бактеріологічні методи, які були застосовані в даному дослідженні, виявили високу ступінь обсіменіння каріозних порожнин умовно-патогенною мікрофлорою у всіх групах дітей і допомогли нам оцінити глибину мікроекологічних зрушень в динаміці прогресування каріозного процесу.

При компенсованій формі карієсу переважно були виділені Streptococcus mutans, S. sanguis, S. salivarius. S. mitis – представники жовтого комплексу. У пацієнта з незадовільним рівнем гігієни в цій групі був виділений ще й Enterococcus spp. У групі пацієнтів з субкомпенсованою формою карієсу видовий склад мікробіоценозу каріозних порожнин різної локалізації включав в себе: групу стрептококів (mutans, sanguis, salivarius, mitis), стафілококів – S. aureus, Enterococcus spp і Aggregatibacter actinomycetemcomitans. Видовий склад мікроорганізмів каріозних порожнин в групі з декомпенсованою формою карієсу відрізнявся ще більш вираженим різноманітністю: безліч коків, Aggregatibacter actinomycetemcomitans, Treponema denticola, Porphyromonas endodontalis, gingivalis.

Мікробіологічні методи дослідження дозволили охарактеризувати видовий склад мікрофлори каріозних порожнин різних по локалізації: на жувальній і контактної поверхні. Нами була виявлена наступна закономірність: структура домінуючих видів біоценозу при карієсі змінюється за рахунок розширення складу резидентної мікрофлори з переважанням кокової. Вивчення видового складу стрептококів показало, що частота їх видів варіювала залежно від активності патологічного процесу. Так, при одиничних каріозних ураженнях висіваємість S. salivarius становила 93,33%; S. sanguis – 86,66%; S. mitis – 46,66%; S. mutans – 73,33%. При множинному карієсі зубів S. mutans виділявся в 94% випадках.

Чим ближче каріозна порожнина розташовувалася до ясен, тим більше представників «агресивних» пародонтальних мікробних комплексів визначалося у складі мікрофлори каріозних порожнин. Поява представників червоного, зеленого комплексів свідчить про підвищення вірулентності цих асоціацій, що підтверджується клінічними ознаками у вигляді гіперемованих ясенних сосочків розташованих поряд з каріозної порожниною.

Висновок. Таким чином, мікробіоценози каріозних порожнин, різних по локалізації, можна віднести до біотопів, виходячи з аналізу видового різноманіття. В міру розвитку каріозного процесу спостерігалася їх структурна перебудова, яка полягала в ієрархічних змінах та зміні абсолютних домінант. Моніторинг біоценозу каріозних порожнин є одним з етапів дослідження для оптимізації підходів у лікуванні карієсу зубів різної локалізації та профілактики стоматологічних захворювань порожнини рота у дітей.

Список літератури:

1. Біденко Н. В. Ранній карієс у Україні та у світі / Н. В. Біденко Современная стоматология. – 2007. – № 1. – С. 66–72.
2. Бюллетень ВОЗ «Стоматологическое обследование, основные методы». – 3-е изд. – Женева, 1989. – С. 21.
3. Данилевський М. Ф. Захворювання пародонта / М. Ф. Данилевський, А. В. Борисенко, А. М. Політун та ін. // Том 3. – К.: Медицина, 2008. – 616 с.
4. Кисельникова Л. П. Современные возможности профилактики кариеса зубов у детей раннего возраста / Л. П. Кисельникова, Н. В. Вагеманс // Педиатрия. – 2010. – Т. 89, № 5. – С. 130–136.
5. Леонтьев В. К. Детская терапевтическая стоматология. Национальное руководство / под. ред. В. К. Леонтьева, Л. П. Кисельниковой. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010. – 896 с., 39 с.
6. Леус П. А. Биофильм на поверхности зуба и кариес. – М.: Издательский Дом «STBOOK», 2008. – 86 с.
7. Лопухов Л. В. Клин. микробиология и антимикроб. химиотерапия / Л. В. Лопухов, Н. В. Эйдельштейн // – 2000. – Т. 2, № 3. – С. 96–106.
8. Fijerskov O., Kidde E. A. M. Dental caries / O. Fijerskov, E. A. Kidde // Dental caries. Blackwell Munksgaard. – 2004. – 350 p.
9. Thenisch N. L. Are Mutans Streptococci a reliable predictive factor for dental caries? / N. L. Thenisch et al. // Are Mutans Streptococci a reliable predictive factor for dental caries? Ceries Res. – 2006. – Vol. 40. – P. 366–374.

Мельник В.С., Горзов Л.Ф., Горзов В.В.
Ужгородский национальный университет

СТРУКТУРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БИОТОПОВ КАРИОЗНЫХ ПОЛОСТЕЙ РАЗЛИЧНОЙ ЛОКАЛИЗАЦИИ У ДЕТЕЙ

Аннотация
В течение всей жизни полость рта остается главными входными воротами для микроорганизмов внешней среды, проникающих с пищевыми продуктами и водой. Обследовав группы из 50 детей 5-6 лет, мы разделили их на группы по активности кариозного процесса (Т.Ф. Виноградова). Провели бактериологические исследования материалов взятых в каждой группе детей, так, микробиоценоз кариозных полостей различной локализации могут быть отнесены к среде обитания на основе анализа видового разнообразия флоры. Мониторинг биоценоза кариозных полостей является одним из этапов исследования для оптимизации подходов в лечении кариеса зубов различной локализации и профилактики стоматологических заболеваний полости рта у детей.
Ключевые слова: Микробиоценоз, мониторинг, кариес, дети.

Melnyk V.S., Horzov L.F., Horzov V.V.
Uzhgorod National University

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE HABITATS OF DIFFERENT LOCALIZATION OF CAVITIES IN CHILDREN

Summary
Over the life of mouth is the main gateway for microorganisms in the environment, penetrating with food and water. After a survey group of 50 children aged 5-6 years, we have divided them into groups of active caries process (T.F. Vinogradova). Were carried bacteriological examination of material taken in each group of children so, microbiocenosis carious cavities of various localization can be attributed to habitat based on the analysis of species diversity of flora. Monitoring of the biological community cavities is one of the stages of study for optimization approaches in the treatment of dental caries and prevention of various localization dental oral diseases in children.
Keywords: Microbiocenosis, monitoring, caries, children.

УДК 616.577.1

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАРКЕРІВ МЕТАБОЛІЗМУ СПОЛУЧНОЇ ТКАНИНИ У СУЧАСНІЙ КЛІНІЧНІЙ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІЙ МЕДИЦИНІ

Морозенко Д.В., Леонтьєва Ф.С.
Інститут патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка
Національної академії медичних наук України

У статті розглянуто методики визначення маркерів метаболізму сполучної тканини. В якості матеріалу дослідження використовували сироватку крові та сечу. У крові визначали вміст глікопротеїнів, сіалових кислот, хондроїтинсульфатів та фракції глікозаміногліканів. У сечі визначали вміст оксипроліну та уронових кислот. Всі представлені у статті біохімічні методики можуть бути використані у клінічній та експериментальній медицині для діагностики захворювань різної етіології.
Ключові слова: сполучна тканина, біохімічні маркери, глікопротеїни, сіалові кислоти, хондроїтинсульфати, оксипролін, уронові кислоти.

Постановка проблеми. У сучасній медицині маркери метаболізму сполучної тканини використовуються для оцінки ступеня запально-деструктивних процесів в опорно-руховому апараті, діагностики системної сполучнотканинної дисплазії, а також респіраторних, нефрологічних, гастроентерологічних та кардіологічних хвороб. Проте саме методики визначення сполучнотканинних маркерів в сучасній літературі висвітлено недостатньо, що не дозволяє широко використовувати їх у сучасних клінічних та експериментальних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сполучна тканина входить до складу хрящів, зв'язок, матриксу кісток, виконує роль основи шкіри і слизових оболонок, бере участь у фіксації кровоносних судин, складає основу міжклітинної речовини у паренхіматозних органах – печінці, нирках, легенях [1]. Останні роки низкою авторів проводяться прикладні дослідження ролі біохімічних маркерів метаболізму сполучної тканини у діагностиці та патогенезі остеоартрозу [2]. Важливою є роль цих біохімічних маркерів у діагностиці хвороб дихальної системи – бронхіальної астми [3], хронічної обструктивної хвороби [4] та емфіземи легенів [5]. Науковцями приділяється багато уваги щодо вивчення маркерів метаболізму сполучної тканини при хворобах травної системи – виразковому коліті [6], біліарній атрезії [7], стеатогепатиті [8], а також коморбідній патології – остеоартрозі, артеріальній гіпертензії та ожирінні [9]. Таким чином, кількість наукових праць, присвячених метаболічним порушенням сполучної тканини, постійно зростає, але у жодній із робіт не віддзеркалюються та не аналізуються методики визначення біохімічних сполучнотканинних маркерів у сироватці крові та сечі.

Мета роботи – проаналізувати та викласти методики досліджень маркерів стану сполучної тканини в сироватці крові (глікопротеїни, сіалові кислоти, хондроїтинсульфати, фракції ГАГ) та сечі (оксипролін та уронові кислоти) для використання під час наукових досліджень у сучасній клінічній медицині.

Методика визначення глікопротеїнів. Принцип методу полягає у тому, що розчин фруктози (при кип'ятінні глюкоза перетворюються на фруктозу) у присутності амонію молібдату та концентрованої сульфатної кислоти дає синє забарвлення, інтенсивність якого залежить від кількості глікопротеїнів [10]. Для визначення глікопротеїнів необхідні прибори КФК-2 або КФК-3, пробірки, піпетки 1, 2 та 5 мл, мірні колби на 500 та 100 мл. У якості реактивів використовуються три хлорацетатна (ТХА) 20% кислота (для осадження білків), а також робоча суміш – до 87 мл

© Морозенко Д.В., Леонтьєва Ф.С., 2016

дистильованої води додають 3 мл концентрованої сульфатної кислоти, обережно перемішують та доливають 15 мл 10% розчину молібденовокислого амонію.

Хід визначення: до центрифужної пробірки вносять по 0,2 мл сироватки крові, 0,4 мл сульфатної кислоти, 1 мл 20% ТХА. Суміш ретельно перемішують, закривають, кип'ятять на водяній бані точно 20 хвилин, після чого охолоджують і центрифугують. 1 мл центрифугату перемішують із 3,5 мл робочої суміші і кип'ятять на водяній бані 20 хвилин. Після охолодження проби колориметрують на КФК-2 або КФК-3 у кюветі з товщиною шару 10 мм при червоному світлофільтрі. Контролем є проба, оброблена так само, як і дослідна, але замість сироватки крові беруть 0,2 мл дистильованої води. Показником вмісту глікопротеїнів є значення екстинції в умовних одиницях. Для переведення одиниць у г/л потрібно помножити на коефіцієнт 1,6. У людини вміст глікопротеїнів у сироватці крові в нормі становить 0,25–0,45 ум. од. (0,40–0,72 г/л).

Методика визначення сіалових кислот (метод Гесса). Принцип методу полягає у тому, що у результаті гідролізу безбілкового фільтрату сироватки крові зі складу сіалоглікопротеїнів виділяються сіалові кислоти, які з розчином сульфатної кислоти в льодяній оцтовій кислоті у киплячій водяній бані дають кольорову реакцію [11].

Для виконання дослідження проводять приготування робочих розчинів: 1) Оцтово-сульфатний реактив: до 95 мл крижаної оцтової кислоти добавляють невеликими порціями за ретельного перемішування 5 мл концентрованої сульфатної кислоти. Реактив готують на крижаній бані. Він стабільний упродовж одного місяця; 2) Розчин трихлорацетата (ТХА) – 10 мл ТХА на 100 мл дистильованої води.

Хід визначення: створюють дослідну пробу – додають 1 мл сироватки крові та 1 мл розчину ТХА, поміщають її до кип'ячої водяної бані на 5 хвилин, потім охолоджують на льодяній бані 5 хвилин і центрифугують 5 хвилин (2000–3000 обертів за хвилину). Далі 0,4 мл центрифугату змішують з 5 мл оцтово-сульфатного реактиву, у якості холостої (контрольної) проби використовують оцтово-сульфатний реактив. Пробірки з дослідною та холостою пробами закривають скляними пробками і ставлять до кип'ячої водяної бані на 30 хвилин. Потім проби охолоджують до кімнатної температури і колориметрують в кюветах з товщиною шару 10 мм при зеленому світлофільтрі (500–600 нм) проти холостої проби. Отриману екстинцію помножують на коефіцієнт 1000, отримуючи результат в умовних одиницях (одиницях Гесса).

Для переведення із одиниць Гесса у ммоль/л результат дослідження помножують на коефіцієнт 0,0115. У людини в нормі вміст сіалових кислот у сироватці крові становить 1,61–2,30 ммоль/л (140,0–200,0 Од. Гесса).

Методика визначення хондроїтинсульфатів (метод Nemeth-Csoka в модифікації Л.І. Слуцького). Принцип методу полягає в тому, що хондроїтинсульфати викликають помутніння сироватки крові у присутності риванолу, яке пропорційне їх концентрації [11]. У якості реактивів використовують ацетатний буфер (pH = 5,5), цитратний буфер (pH = 5,5), суміш буферів № 1 та № 2, розчин риванолу 0,1 моль/л.

Приготування реактивів проводять наступним способом: 1) ацетатний буфер (pH = 5,5, а+б): а) 0,6 мл ацетатної кислоти + 100 мл дистильованої води; б) 1,36 натрію ацетату (Ч) + 100 мл дистильованої води. 10 мл реактиву (а) + 90 мл реактиву (б) = 100 мл буфера (pH=5,5); 2) цитратний буфер (pH=5,5, а+б): а) 2,1 мл лимонної кислоти + 20 мл одно-молярного гідроксиду натрію довести дистильованою водою до 100 мл; б) одно-молярний гідроксид натрію. 72,3 мл реактиву (а) + 27,7 мл реактиву (б) = 10 мл буфера (pH = 5,5); 3) суміш буферів 50 мл № 1 та 50 мл № 2 = 100 мл робочої суміші + 0,39 г натрію хлориду; 4) етакридину лактат розчин 0,1 моль/л (0,1 М = 3,43 чистого для аналізу на 100 мл дистильованої води, профільтрувати.

Для визначення вмісту хондроїтинсульфатів у сироватці крові до пробірки вносять 5 мл робочої суміші та 0,1 мл сироватки крові. Потім додають 0,1 мл етакридину лактату. Вимірювання оптичної густини проводять через 5 хвилин у кюветі з товщиною робочого шару 10 мм проти контролю при зеленому світлофільтрі, довжина хвилі – 540 нм. Контрольну пробу обробляють так само, як і дослідну, але замість сироватки крові додають 0,1 мл дистильованої води. Розрахунки здійснюють за калібрувальною кривою, результат виражають у г/л. Вміст хондроїтинсульфатів у сироватці крові людини в нормі не перевищує 0,100 г/л.

Методика визначення глікозаміногліканів (ГАГ). Принцип методу полягає у осадженні ГАГ етанолом і поетапному вимірюванню фракцій солями натрію хлориду різної концентрації [12]. Кров для дослідження беруть після 12-годинної голодної дієти в суху чисту пробірку натще, що є важливою умовою, оскільки метод базується на нефелометрії (визначення мутності розчину), а хільоз суттєво завищує результати. Сироватку отримують методом центрифугування за 1000 об./хв протягом 10 хвилин. Для дослідження використовують розчин резохіну з масовою часткою 0,5% (осаджувач) та одно-молярний розчин натрію хлориду.

Для проведення дослідження використовують 2 пробірки: дослідну та контрольну. В дослідну вносять 0,05 мл сироватки крові, 3,35 мл дистильованої води та 1 мл розчину резохіну з масовою часткою 0,05%. В контрольну пробірку вносять також 0,05 мл сироватки крові та 2,25 мл дистильованої води. Обидві пробірки струшують і витримують за температури 20±3°С протягом 30 хвилин. Через 30 хвилин вимірюють інтенсивність помутніння в дослідній та контрольній пробірках на фотоелектроколориметрі з властивостями нефелометра, що дозволяє визначати мутність розчину, за довжини хвилі 400 нм у кюветі з товщиною робочого шару 5 мм. Вміст загальних ГАГ у сироватці крові визначають за формулою: $Д_1 - К_1 = Р_{заг.} \times 100$ = загальні ГАГ (в умовних одиницях), де $Д_1$ – інтенсивність помутніння у дослідній пробірці; $К_1$ – інтенсивність помутніння у контрольній пробірці; $Р_{заг.}$ – різниця інтенсивності помутніння; 100 – коефіцієнт переведення в умовні одиниці.

Для визначення вмісту *хондроїтин-6-сульфатів (І фракції)* в дослідну та контроль-

ну пробірки додають по 0,05 мл розчину натрію хлориду з молярною часткою 1,0 моль/л. Пробірки струшують і витримують за температури 20±3°С протягом 10 хвилин, після чого вимірюють інтенсивність помутніння в дослідній та контрольній пробірках на фотоелектроколориметрі за довжини хвилі 400 нм у кюветі з товщиною робочого шару 5 мм. Обчислюють різницю в показниках досліду та контролю за формулою: $Д_2 - К_2 = Р_2$ ($Р_2 - Р_1$) х 100 = I фракція ГАГ (в умовних одиницях), де $Д_2$ – інтенсивність помутніння у дослідній пробірці; $К_2$ – інтенсивність помутніння у контрольній пробірці; $Р_2$ – різниця інтенсивності помутніння; 100 – коефіцієнт переведення в умовні одиниці.

Для визначення вмісту *хондроїтин-4-сульфатів (II фракції)* у дослідну та контрольну пробірки додають по 0,05 мл розчину натрію хлориду з молярною часткою 1,0 моль/л. Пробірки струшують і витримують за температури 20±3°С протягом 10 хвилин, після чого вимірюють інтенсивність помутніння в дослідній та контрольній пробірках на фотоелектроколориметрі за довжини хвилі 400 нм в кюветі з товщиною робочого шару 5 мм. Обчислюють різницю в показниках досліду та контролю за формулою: $Д_3 - К_3 = Р_3$ ($Р_2 - Р_3$) х 100 = II фракція ГАГ (в умовних одиницях), де $Д_3$ – інтенсивність помутніння у дослідній пробірці; $К_3$ – інтенсивність помутніння у контрольній пробірці; $Р_3$ – різниця інтенсивності помутніння; 100 – коефіцієнт переведення в умовні одиниці.

Для визначення вмісту *гепарансульфату (III фракції)* в дослідну та контрольну пробірки додають по 0,05 мл розчину натрію хлориду з молярною часткою 1,0 моль/л. Пробірки струшують і витримують за температури 20±3°С протягом 10 хвилин, після чого вимірюють інтенсивність помутніння в дослідній та контрольній пробірках на фотоелектроколориметрі за довжини хвилі 400 нм в кюветі з товщиною робочого шару 5 мм. Обчислюють різницю в показниках досліду та контролю та за калібрувальною кривою визначають концентрацію гепарансульфату.

Для оцінки результатів досліджень фракційного складу ГАГ у г/л будують три калібрувальних графіки з використанням стандартних розчинів з різним умістом (0,01 г/л; 0,05 г/л; 0,10 г/л; 0,15 г/л; 0,20 г/л) хондроїтин-6-сульфату, хондроїтин-4-сульфату та гепарансульфату. Побудову кожного з трьох графіків дослідження проводять у 5 дослідних пробірках і контрольній, в які замість сироватки крові вносять стандартні розчини з різним вмістом (0,01 г/л; 0,05 г/л; 0,10 г/л; 0,15 г/л; 0,20 г/л) хондроїтин-6-сульфату – для побудови першого графіка; хондроїтин-4-сульфатів – другого та гепарансульфату – для побудови третього графіка. Розрахунок вмісту окремих фракцій і сумарного вмісту ГАГ в сироватці крові здійснюють у г/л. Сумарний вміст ГАГ розраховують складанням величин вмісту всіх їхніх фракцій.

При вираженні показника в умовних одиницях у людини вміст загальних ГАГ в сироватці крові становить 11,1–13,1 ум. од., I фракція – 5,4–6,3 ум. од., II фракція – 3,5–4,3 ум. од., III фракція – 2,5–3,1 ум. од. При вираженні показників у г/л вміст загальних ГАГ у сироватці крові людини становить 0,107–0,143 г/л, I фракція – 0,052–0,068 г/л, II фракція – 0,034–0,046 г/л, III фракція – 0,021–0,029 г/л.

Методика визначення оксипроліну в сечі. Принцип методу полягає у тому, що хлорамін окислює ДАБА (диметиламінобензальдегід) під час нагрівання з утворенням червоного забарвлення [13]. Наявність оксипроліну кількісно змінює це забарвлення через конкурентність його окиснення хлораміном. Для визначення оксипроліну використовують сечу. Для дослідження не можна використовувати сечу кольору «м'ясних помиїв».

Проводять приготування робочих розчинів: 7-нормальна хлоридна кислота, 1,75 нормальний натрію гідроксид, 50 мг% розчин оксипроліну (перед роботою його розводять у 100 разів ізопропіловим спиртом), хлорамін Б готують перед роботою: 70 мг хлораміну Б розчиняють в 1 мл дистильованої води і додають 4 мл буфера, буфер – 3,7 г натрію ацетату + 4,54 г натрію цитрату + 0,55 г цитрату + 38,5 мл ізопропілового спирту, доводять до 100 мл дистильованою водою; pH одержаного буфера – 6,3; ДАБА готують перед роботою: 700 мг ДАБА розчинити в 1,6 мл 7-нормальної хлоридної кислоти. Для визначення вмісту оксипроліну в сечі 1 мл сечі наливають в ампулу об'ємом 5 мл, до неї додають 3 мл 7 Н хлоридної кислоти. Ампулу запаюють на полум'ї газового пальника і ставлять на 8 годин у сушильну шафу за температури 100°С для гідролізу. Після гідролізу вміст ампули переносять у центрифужну пробірку і центрифугують. До 1 мл центрифугату додають 3 мл 1,75 н розчину натрію гідроксиду і нейтралізують до pH=7. Потім у три пробірки наливають по 0,5 мл нейтралізату. До нейтралізату першої (пробірка № 1) і другої (пробірка № 2) пробірок додають по 1 мл ізопропілового спирту, а в третю пробірку (пробірка № 3) наливають 1 мл стандарту. Потім у першу і третю пробірки наливають по 1 мл розчину хлораміну Б. Через 4 хвилини в усі пробірки додають по 1 мл розчину ДАБА, після чого в другу пробірку (пробірка № 2) додають 0,5 мл розчину хлораміну Б. Потім усі пробірки ставлять на водяну баню при 60°С точно на 20 хв. Пробірки охолоджують і через 20 хвилин вимірюють інтенсивність забарвлення на фотоелектроколориметрі з зеленим світлофільтром (540 нм) у кюветі 5 мм проти дистильованої води. Оцінка результатів: вимірюють оптичну густину в стандартній і дослідних пробірках на фотоелектроколориметрі. Розрахунок проводять за формулою: $[(Е_1-Е_2) / (Е_3-Е_1)]\times5\times32$ = вміст оксипроліну в сечі (мг/л), де $Е_1$ – екстинція пробірки № 1; $Е_2$ – екстинція пробірки № 2; $Е_3$ – екстинція пробірки № 3; 5 – стандарт оксипроліну в мг/л; 32 – розведення. Рівень екскреції оксипроліну із сечею людини в нормі становить 11,0–39,0 мг/добу.

Методика визначення уронових кислот в сечі. Принцип методу полягає у визначенні вмісту уронових кислот в сечі за реакцією із карбазолом та вираження їх концентрації в мг/л. Визначення вмісту уронових кислот за інтенсивністю забарвлення з карбазолом за реакцією Dizche [14]. Для визначення уронових кислот використовують сечу. Для дослідження не можна використовувати сечу кольору «м'ясних помиїв». Для дослідження використовують: борат (9,5 г тетраборату натрію розчиняють в 1 л сульфат-

ної кислоти концентрованої), розчин карбазолу з масовою часткою 1,25 г/л на абсолютному спирті, розчин натрію гідроксиду (NaOH) з молярною часткою 0,2 моль/л, розчин спирту етилового у воді з масовою часткою 780 г/л (96%), розчин цетавлону з масовою часткою 125 г/л.

Для визначення вмісту уронових кислот в сечі 30,0 мл добової сечі переносять у пластикову пробірку на 50 мл, додають 1,0 мл 12,5% розчину цетавлону, потім поміщають на 6-8 годин у холодильник за температури 6±4°С, після цього згусток, що утворився, відокремлюють центрифугуванням за 3 тисяч обертів за хвилину, триразово промивають 30 мл 96° етилового спирту і розчиняють у 10,0 мл 0,1 н розчину натрію гідроксиду. До 1,0 мл розчиненого осаду додають 5 мл борату і кип'ятять 10 хвилин на водяній бані. Потім пробірку охолоджують на льоду, додають 0,2 мл розчину карбазолу, і знову ставлять у киплячу водяну баню на 15 хв. Проби охолоджують і міряють інтенсивність забарвлення на фотоколориметрі (540 нм) у кюветі на 10 мм (колориметрують проти контролю). Контроль обробляють одночасно з дослідом, але замість розчиненого осаду додають 1 мл 0,1 N розчину NaOH. Оцінку результатів проводять за калібрувальним графіком, який будують із пробами за концентрацією глюкуронової кислоти 1,0, 2,0; 3,0; 4,0 та 5,0 мг/л. Рівень екскреції уронових кислот із сечею людини в нормі становить 3,5-5,5 мг/добу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Приведені у статті методики досліджень можуть бути застосовані у сучасних медичних та експериментально-біологічних дослідженнях для визначення основних маркерів метаболізму сполучної тканини в сироватці крові (глікопротеїнів, сіалових кислот, хондроїтинсульфатів, фракцій ГАГ) та сечі (оксипроліну та уронових кислот). Отримані результати можуть бути успішно використані науковцями під час проведення досліджень у різних сферах медицини, в тому числі, ортопедії та травматології, нефрології, кардіології, ревматології, пульмонології, акушерстві та гінекології, гастроентерології.

Список літератури:

1. Морозенко Д. В. Біохімічні показники метаболізму сполучної тканини у діагностиці захворювань дрібних домашніх тварин: монографія / Д. В. Морозенко. – Харків, 2011. – 120 с.
2. Биохимические маркеры в диагностике остеоартроза / Ф. С. Леонтьева, Д. В. Морозенко, К. В. Маколинец // Международный медицинский журнал. – 2013. – № 2. – С. 76–78.
3. Абдуллаева Д.Т. Клинико-биохимические изменения у детей с бронхиальной астмой на фоне дисплазии соединительной ткани / Д. Т. Абдуллаева, Н. Р. Сотиболдиева // Врач-аспирант. – 2010. – № 1 (38). – С. 84–88.
4. Вахрушев Я. М. Оценка метаболизма основного вещества соединительной ткани при хронической обструктивной болезни легких / Я. М. Вахрушев, Г. И. Ермаков, П. Н. Шараев // Терапевтический архив. – 2006. – Т. 78, № 3. – С. 13–17.
5. Smits N. C. Heparan sulfates in the lung: structure, diversity, and role in pulmonary emphysema / N. C. Smits, N. W. Shworak, P. N. Dekhuijzen // Anat. Rec. (Hoboken). – 2010. – № 293 (6). – P. 955–956.
6. Маркеры метаболизма соединительной ткани и серотонинсекретирующие клетки в диагностике и оценке динамики неспецифического язвенного колита / [М. С. Громов, А. Г. Чиж, Е. А. Исламова и др.] // Современные наукоемкие технологии. – 2007. – № 7. – С. 32–35.
7. Ukarapol N. Hyaluronic acid: additional biochemical marker in the diagnosis of biliary atresia / N. Ukarapol, L. Wongsawasdi, S. Ong-Chai // Pediatr. Int. – 2007. – № 49 (5). – P. 608–611.
8. Харченко В. В. Стан системи сполучної тканини у хворих на неалкогольний стеатогепатит у поєднанні із гіпертонічною хворобою / В. В. Харченко // Український терапевтичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 5–10.
9. Корж И.В. Биохимические маркеры метаболизма соединительной ткани у больных остеоартрозом с артериальной гипертензией и ожирением / И. В. Корж // Научный ведомости Белгородского государственного университета: серия «Медицина. Фармация». – 2013. – № 11 (154), Вып. 22. – С. 37–40.
10. Клінічна біохімія / О. П. Тимошенко, Л. М. Вороніна, В. М. Кравченко [та ін.]. – Харків: НфаУ; Золоті сторінки, 2003. – 239 с.
11. Ветеринарна клінічна біохімія / М. І. Карташов, О. П. Тимошенко, Д. В. Кібкало [та ін.]; За ред М. І. Карташова та О. П. Тимошенко. – Харків: Еспада, 2010. – 400 с.
12. Патент на корисну модель 29198 Україна. МПК (2006) G01N 33/48. Спосіб визначення фракцій сульфатованих гексозаміногліканів / Леонтьєва Ф. С., Філіпенко В. А., Тимошенко О. П. та ін.; заявник і патентовласник ДУ «Інститут патології хребта та суглобів ім. проф. М. І. Ситенка АМН України»; Харківська державна зооветеринарна академія – № U 200708505. заявл. 24.07.2007. – опубл. 10.01.2008. – Бюл. № 1. – 4 с.
13. Деклараційний патент 37271 Україна, МПК G01N33/487. Спосіб визначення концентрації оксипроліну в сечі / М. І. Карташов, Ф. С. Леонтьєва, О. П. Тимошенко [та ін.]; Харківська державна зооветеринарна академія. – № 200806810; заявл. 19.05.08; опубл. 25.11.08, бюл. № 22. – 4 с.
14. Лабораторные методы исследования в клинике / В. В. Меньшиков, Л. Н. Делекторская, Р. П. Золотницкая и др. – М.: Медицина, 1987. – 368 с.

Морозенко Д.В., Леонтьева Ф.С.
Институт патологии позвоночника и суставов имени профессора М.И. Ситенко
Национальной академии медицинских наук Украины

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МАРКЕРОВ МЕТАБОЛИЗМА СОЕДИНИТЕЛЬНОЙ ТКАНИ В СОВРЕМЕННОЙ КЛИНИЧЕСКОЙ И ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ МЕДИЦИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены методики определения маркеров метаболизма соединительной ткани. В качестве материала исследования использовали сыворотку крови и мочу. В крови определяли содержание гликопротеинов, сиаловых кислот, хондроитинсульфатов и фракций гликозаминогликанов. В моче определяли содержание оксипролина и уроновых кислот. Все представленные биохимические методики могут быть использованы в клинической и экспериментальной медицине для диагностики заболеваний различной этиологии.
Ключевые слова: соединительная ткань, биохимические маркеры, гликопротеины, сиаловые кислоты, хондроитинсульфаты, оксипролин, уроновые кислоты.

Morozenko D.V., Leontieva F.S.
Sytenko Institute of Spine and Joint Pathology
National Academy of Medical Science of Ukraine

RESEARCH METHODS MARKERS OF CONNECTIVE TISSUE METABOLISM IN MODERN CLINICAL AND EXPERIMENTAL MEDICINE

Summary
The article describes methods for determining markers of connective tissue. As study materials were used serum and urine. The blood was determined by the content of glycoproteins, sialic acids, chondroitinsulfates, and the fractions of glycosaminoglycans. The urine was determined hydroxyproline content and uronic acids. All presented biochemical techniques can be used in clinical and experimental medicine for the diagnosis of diseases of different aetiology.
Keywords: connective tissue, biochemical markers, glycoproteins, sialic acids, chondroitinsulfates, hydroxyproline, uronic acids.

ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

УДК 619:616-089.8

ДІАГНОСТИКА ТА ПРОБЛЕМА ЛІКУВАННЯ ПІОМЕТРИ У ДОМАШНІХ СОБАК (ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД)

Овчарук Н.П., Кравчук О.О.
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Немішаївський агротехнічний коледж»

У статті проаналізований зарубіжний та вітчизняний досвід з проблем діагностики піометри у сук та виокремленні основні підходи щодо лікування цієї хвороби. Викладені результати власних спостережень терапії піометри у сук оперативним методом на базі ветеринарної клініки «Ветдопомога на Печерську». Зроблені висновки про те, що для діагностики ендометріозу у собак слід проводити проби крові та ультразвукове дослідження; для профілактики ендометріозу у сук слід дотримуватися таких мір запобігання, як не зловживати протизаплідними препаратами; не пропускати злучку; у разі виникнення симптомів ендометріозу, перш за все, робити собаці аналіз крові та УЗД; для лікування ендометріозу у собак при стадії залозисто-кістозної гіперплазії та мікрометра може бути використана гормональна стимуляція міхурних залоз, при стадії піометра може бути застосований оперативний метод. Виокремлені перспективи подальшого дослідження, а саме, аналіз спостереження та профілактики хвороби відповідно до віку тварини; аналіз спостереження хвороби відповідно до того, чи мали суки злучку та скільки разів за життя; вивчення та експериментальне дослідження щодо органозберігаючого хірургічного лікування з використанням дренажно-промивної системи

Ключові слова: ветеринарія, акушерство, ендометріоз, піометра, терапія піометри у сук, домашні собаки.

Постановка проблеми. З хвороб репродуктивних органів сук найбільш часто реєструють ендометрит і пірометру [3].

Піометра (від лат. pio – гній; metra – матка) є гострим і хронічним захворюванням самок домашніх тварин, що характеризується гнійно-катаральним запаленням слизової оболонки тіла матки і скупченням гною в її порожнині [7].

Об'єктивна діагностика практикуючими ветеринарними лікарями даного захворювання у собак утруднена і малоінформативна. Крім цього, на сьогоднішній день недостатньо розроблені ефективні методи лікування при піометрі, що дозволяють відновити продуктивність тварини.

Аналіз останніх досліджень. Проблемами клінічного, морфологічного, мікробіологічного, експериментального і теоретичного обґрунтувань окремих питань етіології, патогенезу, перебігу, діагностики та лікування ендометріозу, зокрема пірометри, сук, займались вітчизняні науковці О.А. Антоненко, В.П. Пономаренко [8], М.М. Омеляненко [7], М.І. Харенко [9] та ін., зарубіжні вчені Г. Гелберг, К. Мсенті (H.B. Gelberg, K. Mcentee) [13], Дж. Мауваіс (J.P. Mauvais) [14] та ін.

Дослідженням хірургічного лікування сук, що хворі на піометру, з метою швидкого купірування запального процесу і запобігання його поширення, скорочення термінів і поліпшення результатів лікування при збереженні функціонального стану матки присвячені роботи А.А. Болдарева [1], О.О. Кудряшова [4], Дж. Верстеген (Verstegen J.) [15], Дж. Мауваіса [14] та ін.

Вивченням консервативного методу лікування пірометри займаються українські вчені М.М. Михайлюк, В.Я. Колесник, В.Й. Любецький [12; 13] та ін., зарубіжні дослідники Е.П. Давідсон (Davidson A.P.) [10], І.К. Фелдмен (Feldman E.C.) [12].

Мета дослідження проаналізувати методи діагностики піометри у сук та з'ясувати основні підходи до лікування цієї хвороби.

Основна частина. Піометра є останньою стадією ендометріозу – хвороби, яка є захворюванням, що відбувається в наслідок розростання тканини ендометрія (маткової вистилки) за межами матки [8]. Нижче у таблиці 1, наведені основні стадії перебігу хвороби ендометрії та їх клінічні характеристики.

Таблиця 1

Основні стадії перебігу хвороби ендометрії та їх клінічні характеристики

№	Назва стадії хвороби ендометрії	Клінічна характеристика
1	Залозисто-кістозна гіперплазія	Збільшення залоз із формуванням кіст розміром від 1 мм. до 1 см.
2	Ендометріоз	Розростання тканини ендометрія (маткової вистилки) за межами матки
3	Міксометра	Накопичення у матці великої кількості слизового секрету
4	Піометра	Гнійно катаральне запалення слизової оболонки тіла матки і скупченням гною в її порожнині

Своєчасно діагностувати піометру важко, особливо на початку розвитку цієї хвороби, при закритій шийці матки.

Так, учені В.П. Георгіївський, С.І. Братюха, І.С. Нагорний та ін. [2], розглядають піометру як ускладнення хронічного ендометріозу. На їх думку, в матці накопичується велика кількість гною (піометра), водянистого (гідрометра) або слизового (міксометра) вмісту, іноді з домішкою крові.

© Овчарук Н.П., Кравчук О.О., 2016

Виникає це при звуженні каналу шийки матки, тому ексудації назовні практично не відбувається. Пальпацією органу відчувається флуктуація, наявність жовтого тіла на яєчнику [2].

При хронічному ендометріозі тварини за зовнішніми ознаками (поведінкою, реакцією на оклик і загрозу удару) нічим не відрізняються від здорових [2]. В окремих випадках власники хворих тварин звертаються за консультацією з приводу «січки» волосся, симетричних алопецій на боках черевної стінки, плечей, сідничних горбів. Тварини, при цьому, рухливі,у них відсутні будь-які відхилення у статико-динамічному апараті. Власники тварин звертали також увагу на зміну реакції і поведінки хворих, що виражалось у їх обережності, втрати активності і прояві страху перед перешкодою [7]. Протягом тижня показники пульсу, дихання і температури тіла вранці коливались у фізіологічних межах, а ввечері реєструвалось незначне їх підвищення.

Дослідники [3; 7; 12] вважають, що найбільш точний діагноз щодо виявлення ендометріозу у собак можна поставити за допомогою ультразвукового дослідження (УЗД).

Для зручності клініцистів на сьогоднішній день прийняті наступні УЗД критерії щодо виявлення ендометріозу у собак [8]:

– залозисто-кістозна гіперплазія – діагноз ставиться у разі виявлення збільшених маткових залоз при ультразвуковому дослідженні (при цьому інфекції матки не відзначається);

– збільшення маткових залоз з формуванням кіст, які можуть бути від 1 мм. до і більш, ніж 1 см.

– діагноз ендометріоз ставлять при наявності клінічних ознак інфікування матки, але при ультразвуковому дослідженні внутрішній просвіт матки не збільшено;

– інфекція матки з внутрішньоматковим діаметром менше 1 см.

Діагноз піометра ставлять при наявності клінічних ознак інфекції матки і збільшення внутрішнього просвіту матки заповненого гноєм.

При відкритій шийці матки вона розслаблена і через її канал з матки поступово випливає катарально-гнійний ексудат. Загальний стан тварини при такій картині може бути задовільним. І якщо сука добре вилизує область вульви, то захворювання може довго залишатися непоміченим господарями тварин. Матка при незначному виділенні збільшена помірно.

У великих собак ексудат починає рясно виділятися, якщо тварина лягає. При закритій шийці матки ексудат скупчується в порожнині матки, іноді в значних кількостях, при цьому часто розвивається важкий септичний стан.

Таким чином, при відкритій піометрі постійною клінічною ознакою будуть вагінальні виділення, які відсутні при закритій піометрі.

В цілому клінічна картина досить типова і розвивається як правило через 1-2 місяці після тічки. Цих симптомів достатньо, для того, щоб запідозрити піометру і призначити лабораторні дослідження крові.

З нашого досвіду щодо спостереження аналізів крові собак хворих на піаметру, які здійснювалися на базі ветеринарної клініки «Ветдопомога на Печерську» (http://vetpechersk.com.ua), досліджувані проби крові собак, які хворі піометрою, відповідають пробам крові у собак, які мають які-небудь запальні захворювання та протікають з явищами інтоксикації, а саме: лейкоцитоз – $22,7\pm4,58 \cdot 10^9$/л, нейтрофілію із зміщенням у ліво, збільшення ШОЄ – до 18,3±4,75 мм/год, зниження кількості еритроцитів (еретроцитопінія) – до $4,0\pm0,54 \cdot 10^{12}$/л, і зниження гемоглобіну (олігохромемія) – до 114,26±9,93 г/л. Вміст тромбоцитів у крові знаходився в межах фізіологічних величин і в середньому досягав $391,89\pm33,31 \cdot 10^9$/л.

Клінічні симптоми ендометріозу, які спостерігалися у сук-пацієнтів ветеринарної клініки «Ветдопомога на Печерську» протягом 2014, 2015 рр. зведені нами у таблиці 2 та представлені наочно на рисунку 1.

Таблиця 2

Загальні клінічні симптоми ендометріозу у сук-пацієнтів ветеринарної клініки «Ветдопомога на Печерську»

Клінічні симптоми	Число спостережень	%
Полідипсія та поліурія	27	96
Відсутність або зниження апетиту	15	51
В'ялість або депресія	14	48
Виділення із статевої щілини	12	41
Гіпертермія	17	58

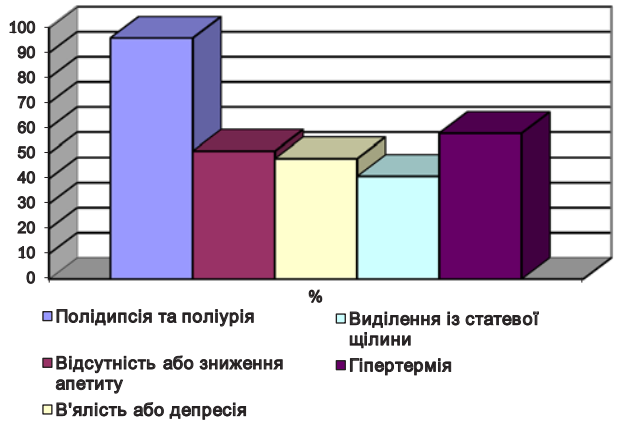

Рис. 1. Спостереження симптомів при піометрі у сук

Із даних таблиці 2 видно, що самими поширеними клінічними симптомами були поліурія та полідипсія – 96%, а найбільш специфічними – виділення із статевої щілини, при тому, що зовнішні статеві губи не були збільшеними та відсутні пухлини – 41%.

Отже, для лікування піометри важливим є вчасне виявлення цієї хвороби, бажано на перших її стадіях.

Більшість учених [2; 7-9] вважають, що лікування піометри можливе тільки хірургічним методом – овариогістеректомією – повним видаленням матки.

Поряд із цим ведуться дослідження щодо консервативного методу лікування піометри у собак.

Так, українські вчені М.М. Михайлюк, В.Я. Колесник, В.Й. Любецький [5] пропонують комплексне використання ветеринарної гомеопатії та акупунтури.

Продовжуючи аналізувати вплив вищезазначеного лікування на перебіг хвороби ендометріозу,

науковці М.М. Михайлюк, Ю.В. Жук, О.Д. Морозова [6] дійшли висновку, що консервативне лікування хворих піометрою собак з використанням гомеопатичних препаратів (Lachesis compositum, Mucosa compositum, Ovarium compositum), фітотерапії і акупунктури призводить до одужання 70% хворих тварин, а при застосуванні схеми консервативного лікування, яка включає використання медикаментозного лікування (дінолітік, цефалексин, но-шпа; метронідазол, гамавит, тіопротектін і тетравіт), призводить до одужання 40% хворих сук.

При цьому консервативне лікування піометри вчені [2; 7-9] вважають не ефективним, оскільки ліквідувати запальний процес у матці без спорожнення її порожнини від гною неможливо, а застосування з евакуаторною метою міотропних препаратів пов'язане з великим ризиком через небезпеку розриву стінки матки.

Перспективним методом лікування піометри у сук може бути пропонований вченими А.А. Болдаревою [1], О.О. Кудряшовою [4], Дж. Верстеген (Verstegen J.) [15], Дж. Мауваіса [14] та ін.

Так, А.А. Болдарева [1], при експериментальних дослідженнях, приходить до висновку, що незалежно від тяжкості перебігу піометри можна застосовувати органозберігаюче хірургічне лікування з накладенням дренажно-промивної системи. При цьому, тривалість дренажірування матки визначати за допомогою контролю місцевих і загальних симптомів запалення, бактеріологічних і цитологічних досліджень та pH-метрії промивної рідини. Вчений акцентує увагу, що ретельне промивання порожнини матки антисептиками після її хірургічної обробки поряд з бактерицидною дією сприяє також механічному вимиванню продуктів розпаду тканин і мікробних токсинів [1]. Для ретельного дренування порожнини він пропонує дренажно-промивну систему, що складається з двох катетерів «Фоллея». Перший катетер «Фоллея» діаметром 2-3 мм вводиться після дренування шийки матки в правий ріг матки за допомогою «москіта», другий катетер вводиться таким же чином у лівий ріг матки. Ретельна обробка порожнини матки з подальшим активним промиванням її розчинами антисептиків через дренажно-промивну систему дозволяє, як свідчить А.А. Болдарев, домогтися її очищення і стерилізації.

Вищезазначеного висновку дійшли і науковці А.А. Кудряшов [4] та Дж. Мауваіс [14]. Вони зазначають, що важливою умовою успішного хірургічного лікування сук, хворих піометрою, є повноцінна евакуація ексудату з вогнища гнійного запалення, яка можлива тільки при внутріопераційному дренуванню.

Зарубіжні вчені Дж. Верстеген [15], Де Крамер (De Cramer) [11] та ін., визначають, що продовження експериментальних досліджень вищеописаного методу дозволить зберегти репродуктивні функції собак хворих піометрою.

Отже, можна виокремити такі напрямки щодо методів лікування останньої стадії ендометріозу – піометри – у собак:

– хірургічний метод – овариогістеректомія – повне видалення матки (Братюха С.П., Нагорний І.С., Ревенко І.В. та ін.);

– комплексне використання ветеринарної гомеопатії та акупунтури (Михайлюк М.М., Колесник В.Я., Любецький В.Й. та ін.);

– органозберігаюче хірургічне лікування з накладенням дренажно-промивної системи (Болдарева А.А., Кудряшова О.О., Верстеген Дж. (Verstegen J.), Мауваіса Дж. та ін.).

Нами, на базі ветеринарної клініки «Ветдопомога на Печерську», були зібрані дані щодо ефективності терапії піометри у сук оперативним методом (таблиця 3, рис. 2).

Таблиця 3

Ефективність терапії піометри у сук оперативним методом

	Кількість тварин	% від загальної кількості тварин
Усього сук, яким проведено овариогістероектомію	17	100
Одужало після операції	15	93
Загинуло у наслідок ускладнень	2	7

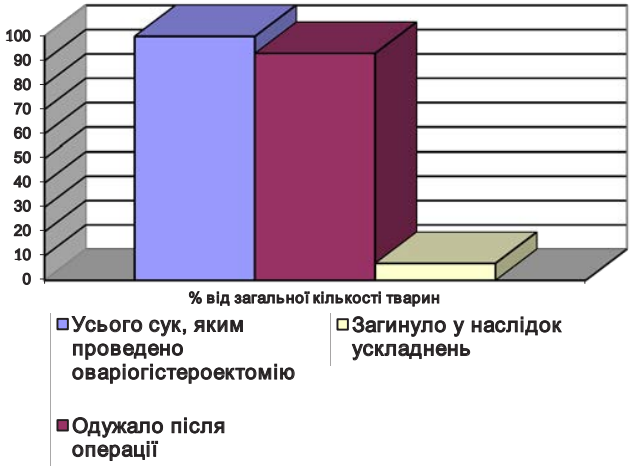

Рис. 2. Спостереження ефективності терапії піометри у сук оперативним методом

Із даних таблиці видно, що ефективність лікування оперативним методом собак з піометрою склала 93%. Дві з оперованих собак загинули внаслідок ускладнень, викликаних тяжкою інтоксикацією організму. Крім цього, слід відмітити, що загиблі суки мали похилий вік (12 років).

Висновки. Для діагностики ендометріозу у сук слід проводити проби крові та ультразвукове дослідження.

Для профілактики ендометрію у сук, ми вважаємо, що слід дотримуватися наступних мір запобігання:

– не зловживати протизаплідними препаратами;

– не пропускати злучку;

– у разі виникнення симптомів ендометрію, перш за все, робити собаці аналіз крові та УЗД.

Для лікування ендометріозу у собак при стадіях:

– залозисто-кістозної гіперплазії та мікрометра може бути використана гормональна стимуляція міхурних залоз [13],

– піометра може бути застосований оперативний метод.

Перспективи подальшого дослідження:

– аналіз спостереження та профілактики хвороби відповідно до віку тварини;

– аналіз спостереження хвороби відповідно до того, чи мали суки злучку та скільки разів за життя;

– вивчення та експериментальне дослідження щодо органозберігаючого хірургічного лікування з використанням дренажно-промивної системи.

Список літератури:

1. Болдарев А. А. Диагностика и органосохраняющая терапия при пиометре у сук: Автореф. канд. вет. наук / ВАК: 16.00.07 Специальность: Ветеринарное акушерство и биотехника репродукции животных. – Новочеркасск, 2009 – 20 с.
2. Братюха С. П., Нагорный И. С., Ревенко И. В. и др. Болезни собак и кошек. – 3-е изд., перераб. и доп. – К.: Вища школа. 1989. – 255 с.
3. Дюльгер Г. П. Пиометра у собак / Г. П. Дюльгер, Е. С. Саженева // Ветеринария. – 2008. – № 2. – С. 39-41.
4. Кудряшов А. А. Патологическая анатомия и патогенез инфекционных болезней собак и кошек / А. А. Кудряшов. – Санкт-Петербург, 1999. – 175 с.
5. Михайлюк М. М. Лікування дрібних домашніх тварин з використанням нетрадиційних методів / М. М. Михайлюк, В. Я. Колесник, В. Й. Любецький – К.: ПП Графіка, 2006. – С. 60.
6. Михайлюк М. М., Жук Ю. В., Морозова О. Д. Эффективность консервативного лечения сук при пиометре [Текст] / М. М. Михайлюк, Ю. В. Жук, О. Д. Морозова // Ученые записки УО «Витебская ордена «Знак Почета» государственная академия ветеринарной медицины». – 2011. – Том 47, вып. 2, ч. 2. – С. 88-91.
7. Омельяненко М. М. Патолого-анатомічні зміни в матці сук при ендометриті та піометрі //Ветеринарна медицина України. – 2002. – № 11. – С. 26-27.
8. Пономарьова О. С. Поширення акушерських і гінекологічних хвороб у сук / О. С. Пономарьова, С. С. Деркач // Матеріали Міжнар. Наук. студентської конф. Факультету ветеринарної медицини ЛНУ ветеринарної медицини та біотехнології ім. С. Ж. Гжицького, 19–20 квітня – Львів: ФОП Б. І. Корпан, 2012. – С. 39–40.
9. Харенко М. І., Пономаренко В. П., Антоненко О. А. Динаміка прояву піометри у сук різних порід та ефективність методів їх терапії // Вісник Сумського НАУ. – № 10. – 2003. – С. 115-118.
10. Davidson A. P. Medical treatment of pyometra with prostaglandin F2a in dog and cat // Kirk' Current Veterinary Therapy X11. Small Animal Practice / Ed. by J. D. Bonagura, R. W. Kirk. – Philadelphia etc. : Saunders Co, 1995. – P. 1081-1083.
11. De Cramer K. G. M. Surgical uterine drainage and lavage as treatment for canine pyometra. Journal of the South African Veterinary Association (2010) 81 (3): 172–177 (En.). Rant en Dal Animal Hospital, PO Box 704, Rant en Dal, Mogale City, South Africa.
12. Feldman E. C. The cystic endometrial hyperplasia / pyometra complex and infertility in female dogs: in Textbook of Veterinary internal Medicine / E. C. Feldman. – Saunders Co, 2000. – P. 1549-1565.
13. Gelberg H. B., McEntee K. Hyperplastic Endometrial Polyps in the Dog and Cat [online] / Department of Veterinary Pathobiology, College of Veterinary Medicine, University of Illinois, 2001 S. Lincoln, Urbana, IL 61801 (USA) – Available from: http://vet.sagepub.com/content/21/6/570.full.pdf
14. Mauvais J. P. Bening Breast Disease /J. P. Mauvais // Curr Ther Endocrinol Metab. 1994. № 5. – P. 364-370.
15. Verstegen J, Dhaliwal G, Verstegen-Onclin K. (2008): Mucometra, cystic endometrial hyperplasia, and pyometra in the bitch: advances in treatment and assessment of future reproductive success // Theriogenology. Volume 70, Issue 3, 364–374.

Овчарук Н.П., Кравчук О.А.
Обособленное подразделение Национального университета биоресурсов и природопользования Украины «Немишаевский агротехнический колледж»

ДИАГНОСТИКА И ПРОБЛЕМА ЛЕЧЕНИЯ ПИОМЕТРЫ У ДОМАШНИХ СОБАК (ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ)

Аннотация
В статье проанализирован зарубежный и отечественный опыт по проблемам диагностики пиометры у сук, выделены основные подходы лечения этой болезни. Изложены результаты собственных наблюдений терапии пиометры у сук оперативным методом на базе ветеринарной клиники «Ветпомощь на Печерске». Сделаны выводы о том, что для диагностики эндометриоза у собак следует проводить пробы крови и ультразвуковое исследование; для профилактики эндометриоза у сук следует соблюдать следующие меры предотвращения: не злоупотреблять противозачаточными препаратами; не пропускать случку; в случае возникновения симптомов эндометриоза делать собаке анализ крови и УЗИ; для лечения эндометриоза у собак при стадии железисто-кистозной гиперплазии и микрометра может быть использована гормональная стимуляция желез пузыря, при стадии пиометра может быть применен оперативный метод. Выделены перспективы дальнейшего исследования, а именно, анализ наблюдения и профилактики болезни в соответствии с возрастом животного; анализ наблюдения болезни в соответствии с тем, имели суки случку и сколько раз за жизнь; изучение и экспериментальное исследование по органосохраняющему хирургическому лечению с использованием дренажно-промывной системы
Ключевые слова: ветеринария, акушерство, эндометриоз, пиометра, терапия пиометры у сук, домашние собаки.

Ovcharuk N.P., Kravchuk O.O.
SD Nules of Ukraine «Nemishaeve Agricultural College»

DIAGNOSTIC AND PROBLEMS FOR TREATMENT OF PYOMETRA IN DOMESTIC DOGS (FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE)

Summary
The article analyzes the foreign and domestic experiences problems with diagnosis pyometra in females' dogs and the separates trends in the treatment of this disease. The results of our own study for pyometra treatment are in dogs by operational method in the veterinary clinic «Vetdopomoha at Pechersk». There are conclusions that the diagnosis of endometriosis is in dogs should be blood samples and ultrasound; for the prevention of endometriosis in females should observe the following measures to prevent, as no contraceptive drug abuse; not to miss mating; in case of symptoms of endometriosis, primarily dog is a blood test and ultrasound; for the treatment of endometriosis in dogs with stage glandular-cystic hyperplasia and micrometer can be used hormonal stimulation vesicle glands at the stage of pyometra can be applied operational method. Singled out the prospect of further study, namely, analysis of disease surveillance and prevention according to the age of the animal; analysis of disease surveillance according to whether mating females were and how many times in life; study and experimental research on organ surgery using drainage drilling system.
Keywords: veterinary medicine, endometrium, pyometra, domestic dogs.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.54):352«19»

СТАН МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ХАРКІВЩИНІ В 20-ті РОКИ XX СТОРІЧЧЯ

Редька С.І.
Історик

Досліджено стан місцевого самоврядування на Харківщині у 20 роки XX сторіччя. Показано на архівних документах, що з самого початку становлення органи місцевого самоврядування не мали фінансів, у них не було прав у галузі економічної, господарської та кадрової роботи. Все це приводить до того, що більшість їхніх функцій залишалась чисто адміністративними, бюрократичними, і тому вони не виражали інтереси своїх виборців.
Ключові слова: місцеве самоврядування, Харківщина, відсутність реальної влади.

Постановка проблеми. У сучасному світі приділяється багато уваги розвитку місцевого самоврядування. Це результат зростання недовіри до влади в цілому, вражаючий занепад деяких найбільш централізованих режимів у світі (особливо Радянського союзу), поява сепаратистських запитів, які регулярно з'являються в окремих країнах, бажання громадян приймати більшу участь у організації та керівництві своїм життям. Європейський і світовий досвід свідчить, що місцеві проблеми можуть ефективно вирішуватись тільки на місцевому рівні. Держава ніколи не дійде до проблем кожного села чи міста, кожної вулиці чи двору. Окрім того сильне місцеве самоврядування несумісне з будь-яким тоталітарним режимом. Сильне місцеве самоврядування базується на розвинутому громадянському суспільстві і демократії. В умовах децентралізації неможлива узурпація влади. Органи місцевого самоврядування визнано однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму. Відповідно до Європейської Хартії Місцевого Самоврядування від 15.10.1985 р., зміст місцевого самоврядування полягає у гарантованому державою праві та реальній здатності самих територіальних спільнот громадян (територіальних колективів) та сформованих ними органів самостійно та під свою відповідальність вирішувати окрему частину публічних справ, діючи в межах конституції та законів відповідної держави.

В Україні вперше децентралізація згадується в Конституції Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 року, у якій зазначалося, що не порушуючи єдиної своєї влади УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, дотримуючись принципу децентралізації. Але ці принципи так і не стали реальністю. Система адміністративно-територіального устрою дісталася Україні у спадок від колишнього СРСР і характеризується високим ступенем централізації влади по вертикалі, а представницькі органи на місцях так і не стали провідниками ефективної політики в інтересах людини і забезпечення захисту нагальних потреб територіальних громад. Надмірна централізація влади, її неефективна організація на регіональному рівні, недієздатність місцевого самоврядування і досі залишаються проблемою українського суспільства. Система влади всі роки незалежності наслідувала стару радянську схему, коли місцеві органи влади були, в першу чергу, намісниками центральної влади. В країні триває пошук оптимального варіанту взаємодії органів самоврядування з органами державної влади. Той шлях, який ми обираємо, передбачає передачу повноважень вирішувати місцеві проблеми на низовий, базовий рівень, рівень громад. Також він передбачає забезпечення їх власними фінансовими ресурсами, які зроблять їх спроможними ці проблеми вирішувати. Повноваження, фінансові ресурси і контроль – три кити, на яких базується ефективна модель місцевого самоврядування. Тому важливо зрозуміти коли і як концентрація влади в центрі стала реальністю життя нашої країни. Цій проблемі присвячена дана стаття, у якій розглянуто діяльність місцевих рад як органів місцевого самоврядування в харківському регіоні на початку їх створення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі яка розглядається у даній статті у історіографії було присвячено багато робіт. Сучасний рівень історичних знань дає змогу стверджувати що дослідження радянських істориків були обмежені партійними постулатами, хоча фактичний бік цих досліджень має певну цінність. В роботах схвально оцінювалося втручання партії в діяльність рад, вигнання з їх рядів представників опозиційних партій та куркулів, позбавлення населення виборчих прав. Це автори називають «очищенням» рад. У 1993 році була захищена дисертація Москаленком В.Г. [1]. Автор висвітлює діяльність рад з нових позицій. Він стверджує, що міські ради були реально позбавлені права виконувати свої функції і стали лише ширмою для партійно-адміністративного диктату. Цікавою є дисертація Кисіля Ю.І. написана у 1994 році [2]. Автор немало уваги приділяє діяльності Робітничо-Селянської Інспекції по реформуванню рад. Він намагається дати об'єктивну характеристику їхній роботі, указуючи на такі недоліки, як відсутність кодифікованого законодавства яке б визначало права та обов'язки рад, відсутність у них реальної влади та її зосередження в виконкомах, підлеглість та залежність місцевих рад від вищестоящих рад, завантаженість дріб'язковою роботою.

© Редька С.І., 2016

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Діяльність місцевих рад – як органів місцевого самоврядування стала предметом спеціального історичного дослідження. Але необхідно мати на увазі, що дана проблема не достатньо вивчена. Автори не показали, як процес позбавлення рад реальної влади відбувався на місцях і яке місце вони займали в політичній системі держави.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є показ конкретних виявів та становлення централізованої системи керівництва місцевим самоврядуванням і перетворення рад, як місцевих органів самоврядування, в один з елементів тоталітарної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. З самого початку створення рад комуністична партія намагалась побудувати ради по своїй подобі, вибудувати жорстко централізовану вертикаль рад різних рівнів із беззаперечним підкоренням рад нижчого рівня радам вищого рівня та підкорення всіх рад партійній владі. Уже у 1924 році дослідник радянського будівництва Берман Я.Л. писав «В перші місяці радянського будівництва Ради не визнавали ніякого втручання з боку центра. «Вся влада на місцях» – таким було їхнє гасло. Із середини 1918 року роздрібненість рад та непокора центру, були зжиті, але виник перегин у бік бюрократичного централізму» [3, с. 70-71]. Ради були зведені жорстокою централізацією до передаточної інстанції. Та стали механічними виконавцями розпоряджень центру. Тут, на наш погляд, треба розділяти ради, як представницькі органи народу, та виконкоми – виконавчі органи при радах. Уже в березні 1919 року в резолюції VIII з'їзду РКПб по оргпитанню в розділі про радянське будівництво указувалось: «На загальних зборах рад треба вирішувати по можливості всі основні питання суспільного життя. Треба боротись проти тенденції передавати рішення всіх справ виключно виконкомам. Ради повинні працювати не тільки як апарат агітації та інформування, але і як діловий механізм» [4, с. 107]. Про це говорилося і на нараді заввідділами губвиконкомів, яка проходила у Харкові у 1920 році». В окремих радах робота зосереджувалась в виконкомах, а часто вирішувалась безпосередньо головою виконкому, або ревкому. Це відривало їх від широких мас, перетворюючи у бюрократичні організації. [5, с. 7]. Дослідники того часу також говорили про перехід усіх владних повноважень до виконкомів М.А. Рейснер відмітив, що «Совдепія перетворилась в виконкомію» [5, с. 15]. Співробітники РСІ виявили, що вже в 1923-24 роках представницькі ради на місцях не мали ніякої реальної влади, і не могли виражати інтереси трудящих [2, с. 102]. Уся реальна влада зосереджувалась у виконавчих органах, що свідчило про повний відрив органів управління від широких народних мас. Засідання рад мали часто лише врочистий характер. На них обговорювались загальнополітичні, питання й порівняно мало уваги приділялось безпосередньо практичним проблемам. Сільради, формально маючи всю повноту влади на відповідній території, мало займались питаннями господарського та культурного розвитку села. Вони зосереджували основну увагу, на фіскальних функціях, являючись по суті апаратом по збору податків із населення [7, с. 54]. Президії виконкомів у більшості випадків були й президіями рад, а в окремих випадках зовсім самостійними органами влади які проводили роботу окремо від президії ради. Усі постанови ради передавалися на затвердження до виконкому, котрий або впроваджував їх у життя, або скасовував. Реальна влада зосереджувалась у виконкомах, а рада опинилась в становищі відділу виконкому, а не реальним органом народовладдя. У грудні 1925 року Л. Каганович, виступаючи на IX з'їзді КПУ заявляв: «партія своєчасно поставила питання про пожвавлення рад, та своєчасно загострила його. На майбутніх виборах ми повинні перетворити ці виборні органи в апарат діючий» [8, с. 50]. Пропонувалось розширити масову роботу, проводити розширені та виїзні пленуми, місцеві наради по радянському будівництву, створювати депутатські групи, реально проводити звіти, накази, відкликання, висувати робітників та селян на радянську роботу. Краще використовувати секції, як найкращій засіб залучення в масову роботу. Декларувалось, що право відкликання депутатів повинно належать виключно виборцям. Але детально розробленого механізму та закону про відкликання депутатів не було, діяльність секцій далеко не відповідала покладеним на них завданням. У багатьох випадках вони існували лише формально, голова ради звітував перед виборцями лише раз на рік. Робота сільрад будувалась, таким чином, що вони не відповідали перед виборцями. У 1927 році намагалися пожвавити діяльність рад відкликанням пасивних депутатів. Відкликання депутатів також кардинально не пожвавило роботу рад. Прийняті заходи виявилися недостатніми. У 1926-1927 роках діяльність контрольних органів по обстеженню низового радянського апарату показала, незважаючи на певне пожвавлення діяльності місцевих органів, проблема їхньої бюрократизації та малоефективності залишилася, як і раніше, гострою [2, с. 109-110]. Партія намагалась реформувати ради зверху своїми постановами та деклараціями. Також декларувалося про розмежування влади рад та партійних органів. При чому партія декларувала надання повноваження радам у рамках існуючих декретів. У випадку коли необхідно було відступати від декретів ради повинні були питати дозволу у партійних органів [9, ф. 1, оп. 1, спр. 719, арк. 61]. Партія ставила себе навіть над законом. Але розмежування повноважень між партією та радами так і залишились лише на папері.

Ради не мали фінансової самостійності. Як відомо, фінанси це основа функціонування будь яких органів. Хто розпоряджається фінансами той і має владу. На місцях фінансами розпоряджались партійні комітети. Виступаючи на бюро Харківського Окружного партійного комітету 15.01.1929 року із приводу фінансування ЕСХАРУ (Електростанція Харкова) його секретар Постишев сказав: «Окружний виконком сам мільйони не витрачає, а отримує на це санкцію окружкому» [9, ф. 5, оп. 1, спр. 46, арк. 133]. Партійні комітети не тільки розпоряджались фінансами в державних інтересах, але й у своїх власних. У протоколах Харківського губкому читаємо «У відділ управління Харківського Губвиконкому. Харківський губпарком просить видати з каси відділу 10 мільйонів карбованців. Секретар губпаркому» [9, ф. 1, оп. 1, спр. 417, арк. 124]. У відповіді на питання ЦК КПУ в 1923 році: «Скільки коштів вами отримано від радянських та інших органів?» Губком відповів:»одержано на утри-

мання апарату 8300 крб, оргвидатки – 1200 карбованців, агітацію 5000 карбованців [9, ф. 1, оп. 1, спр. 867, арк. 5]. У протоколі бюро окрпаркому № 7 від 04.01.1926 року указувалось: «Про бюджет окрпаркому: Фракції ОВК забезпечити повністю» [9, ф. 5, оп. 1, спр. 11, арк. 4]. У кращому випадку партійні органи брали кредит у виконкомів, але це було не прохання надати гроші, а наказ. У подальшому, коли робота рад була налагоджена, і партійні органи були впевнені, що повністю їх контролюють, комуністичні фракції в радах получили більшу самостійність. Але вони тільки готували пропозиції. А всі рішення фракцій затверджувалися парткомами [9, ф. 5, оп. 1, спр. 11, арк. 16].

Розпорядження парткомів фінансами рад, приводе до того, що бюджети рад особливо місцевих не мали достатнього фінансування для виконання своїх функцій. М.І. Калінін казав «Якщо ми хочемо щоб місцеві ради дійсно стали органами суверенного народу, то цього без фінансової основи не зробити» [10, с. 178]. Дослідниця Кринська, ще в 1930 році, вивчаючи проблему сільських бюджетів приходить до висновку, що в період воєнного комунізму в них зовсім не було коштів, у відновний період бюджети не получили необхідного розвитку [11, с. 47]. Лише законом від 14 серпня 1925 року дозволяється у великих сільрадах, з особливого, у кожному окремому випадку дозволу окрвиконкому, мати самостійний бюджет [12, с. 34]. У Харківському окрузі 61 сільраді з 388 було дозволено складання кошторисів [13, с. 255, 257]. На рівні району 75-80% районного бюджету йшло виключно на утримання адміністративного апарату, і лише 20-25% використовувалось на потреби села. Причому з 80% адміністративних витрат району лише 10-15% потрапляли в сільради, а все інше поглиналось районним апаратом. Обстеження показало, що сільські бюджети на 1928-1929 роки уведені лише в 33% сільрад від загальної їхньої кількості. Їхній розмір складав лише 5,4% районного бюджету [2, с. 107].

Ради також не могли самі вирішувати кадрові питання. Парткоми контролювали кадрову політику рад. У протоколі засідання Харківського губкому КПУ від 28 червня 1921 року зазначається: «Губком більшістю голосів ухвалив: «Президію губвиконкому створити наступним чином: Головою губвиконкому – перша кандидатура т. Кін, друга – т. Кузнєцов, секретарем т. Покорного. [9, ф. 1, оп. 1, спр. 368, арк. 29]. Губком партії призначав вищий орган влади в губернії-губвиконком. У протоколі № 13 Харківського губкому від 6 грудня 1922 року написано: «Про вибори в губвиконком. Ухвалили: призначити товаришів... (дається список із 40 осіб). [9, ф. 1, оп. 1, спр. 719, арк. 137]. Партійні органи могли зняти з посади голову виконкому. У протоколі засідання бюро Харківського Округового партійного комітету від 16.09.1926 року читаємо: «Доручити оргвідділу підшукати кандидатури секретарів Старовєровского райвиконкому, знявши негайно з роботи нині працюючих після повідомлення КК» [9, ф. 5, оп. 1, спр. 13, арк. 78. зв.]. У губкомі призначали завідуючих відділами та секретаря губвиконкому [9, ф. 1, оп. 1, с. 719, арк. 25]. Призначення на такі посади, як завміськнаросвіт, завміськздраву, начальника міліції, голови РСІ, голови губюсту, губ воєнкому, суддів, прокурорів, захисників, директорів підприємств, ректорів вузів та інших проходило в парткомах. [9, ф. 1, оп. 1, спр. 719, арк. 16-17, 24,25, 28 зв, 38, 52.] Губком партії намагався контролювати призначення або зняття не тільки відповідальних радянських службовців, але й технічних працівників. У протоколі від 13.06.1920 року засідання Харківського губкому відмічалося: «1. Усі відповідальні робітники можуть бути запрошені на роботу в радянські установи тільки за затвердженням губкому. 2. Про всі звільнення та переміщеннях технічних робітників радянських установ повинні інформувати обліково-розподільчий відділ губкому» [9, ф. 1, оп. 1, спр. 42, арк. 17]. Наведені факти свідчать, що партійні органи контролювали кадри рад на всіх рівнях, включаючи виборні посади та технічних працівників. Цей контроль дозволяв партії проводити в життя всі потрібні їй рішення.

Ради не могли самостійно вирішувати всі поточні питання. Архівні матеріали показують, що без партійних органів вони навіть не могли самостійно скликати своє засідання, не могли створити порядку денного. У протоколі № 44 засідання бюро Харківського губкому від 04.07.1921 року записано:»вважати скликання фракції губвиконкому без відома бюро губкому, та без затвердження порядку денного – ненормальним. Секретаріату доручити з'ясування цього питання. Про сесію губвиконкому: Порядок денний сесії губвиконкому затвердити наступною... (дається)» [9, ф. 1, оп. 1, спр. 370, арк. 68]. Теоретично вважалося, що парткоми повинні були впливати на ради через фракції які були в радах. Але фракції комуністів у радах не самі вирішували поточні питання, а виконували вказівки партійних комітетів. Партійні комітети безпосередньо керували діяльністю рад. 20 квітня 1920 року в листі Харківського губкому всім райкомам вказувалось: «Незважаючи на кількаразові попередження, втручаються в роботу радянських органів, вносячи плутанину. Надалі керувати через фракції. Потрібно впливати на членів які стоять на чолі установ, а не звертатися з офіційними вимогами до самих установ» [9, фр. 202, оп. 2, спр. 4, арк. 135]. Але всі намагання керувати радами через фракції так і залишились на папері. У протоколі засідання пленуму Харківського губкому КПУ 1923 року голова губвиконкому Кіркіж відмічав: «Самостійності окремим фракціям ми давати не можемо, так як радянський апарат вийде з під контролю [9, ф. 1, оп. 1, спр. 833, арк. 23, 88]. У звіті губкому про роботу між IV та V губпартконференцією записано: «Величезну частину уваги та сил губкому в особливості партійних органів на селі поглинало керівництво, а часто безпосереднє ведення радянської роботи. Як можна уявити собі в наших умовах виконання продподатку, гуж податку, посівну кампанію без самої дієвої участі партії?» [9, ф. 1, оп. 1, спр. 706, арк. 3]. Починаючи із січня 1923 року радянські та профспілкові органи не мали права у своїх рішеннях посилатися на попередні рішення ЦК партії та місцеві партійні комітети [14, с. 99].

Незважаючи на те що парткоми безпосередньо втручались в справи рад,ради повинні були звітувати перед парткомами за виконані справи. У протоколі засідання Харківського губкому КПУ № 59 від 8 березня 1922 року читаємо: «Доповідь про діяльність міськради. Заслухав доповідь про діяльність міськради, президія ухвалює... (дається перелік питань, які були затверджені) [9, ф. 1, оп. 1, спр. 719, арк. 44].

Висновки з даного дослідження. Таким чином, наведені факти беззаперечно доводять, що відсутність фінансів, відсутність прав у галузі економічної, господарської та кадрової роботи приводить до того, що більшість функцій рад, як органів місцевого самоврядування, залишалась чисто адміністративною, бюрократичною. Ради, як представницькі органи, не мали ніякої реальної влади, і не могли виражати інтереси своїх виборців. Уся реальна влада, зосереджувалась в партійних комітетах. Виконкоми були виконавчими органами не обраних рад, а партійних комітетів. Ради не мали певної автономії у вирішенні притаманних їм функцій. Компетенція рад не була чітко окреслена на законодавчому рівні. Тоталітарна партія не могла надати місцевим радам самостійності, вона не могла випустити їх зі свого контролю, і звинувачувала самі ради в бюрократизації. Втручання партії в діяльність рад не могло не накласти свій відбиток. Партія намагалась побудувати ради по своїй подобі, вибудувати жорстко централізовану вертикаль рад різних рівнів із беззаперечним підкоренням рад нижчого рівня радам вищого рівня та підкорення всіх рад партійній владі. Архівні документи показують, що комуністична партія з моменту завоювання нею влади в Україні, поставила ради під свій контроль. Уся влада в Україні належала не Радам, як проголошували більшовики, а партії. Згідно Конституції УРСР партія не мала владних повноважень, тому ради були їй потрібні для того, щоб легітимізувати свою діяльність, а також створювали ілюзію, що ніби то влада належить народу.

Список літератури:

1. Москаленко В. Г. Місцеві ради УРСР в системі тоталітарної влади в 30-ті роки Автореферат канд. дисерт. ... канд. істор. наук. Київський університет ім. Т. Шевченка. – К., 1993.
2. Кисіль Ю. І. Робітничо-селянська інспекція України та бюрократизація держапарату: підсумки та уроки діяльності 20-30 роки XX сторіччя. – Х.: ХДУ 1994. Дис. ... канд. істор. наук.
3. Берман Я. Л. Основные вопросы теории пролетарского государства. – М., НКЮ, 1924.
4. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК т. 2. – М., Издательство политической литературы. 1983.
5. Протокол II Всеукраинского совещания завотделами губисполкомов. – Х., 1920.
6. Рейснер М. А. Централизация, разделение функций и советы // Власть советов № 10. 1922.
7. Духопельников В. М. Деятельность советов харьковщины в восстановительный период 1921-1925 г.г. Диссертация. ... канд. истор. наук. – Харьков: ХГУ, 1979.
8. Каганович Л. М Политический отчет ЦК КПбУ // IX съезд КПбУ.Стенографический отчет. – Х., 1926 р.
9. Державний архів Харківської області.
10. Вопросы советского строительства. – М., Политиздат. 1958.
11. Крынская Б. Материальная база сельсоветов // Филиппов Т., Крынская Б. Территориальная и материальная база сельсоветов под редакцией Г. Шостака. – М., Коммунистическая академия. – 1930. – С. 47-96.
12. Буценко А. Як ради виконали наказ робітників та селян у 1924-1925 роках. Держвидав України. 1926.
13. Отчет Окрисполкома III съезду Советов. – Х., 1926.
14. Пашин В. П. Кадры коммунистической номенклатуры: методы выбора и воспитания. В. П. Пашин, Ю. П. Свириденко. – М., ГАСБУ, 1998.

Редька С.И.
Историк

СОСТОЯНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ХАРЬКОВЩИНЕ В 20-е ГОДЫ XX ВЕКА

Аннотация
Исследовано состояние местного самоуправления на Харьковщине в 20 годы XX века. Показано на архивных документах, что с самого начала становления органы местного самоуправления не имели финансов, у них не было прав в области экономической, хозяйственной и кадровой работы. Все это приводит к тому, что большинство их функций оставалась чисто административными и бюрократическими и потому они не выражали интересы своих избирателей.
Ключевые слова: местное самоуправление, советы, Харьковщина, отсутствие реальной власти.

Redka S.I.
Historian

THE STATE OF PUBLIC SELF-GOVERNMENT IN KHARKIV REGION IN THE 20TH OF THE XX CENTURY

Summary
The state of public self-government in Kharkiv region in the 20th of the XX century has been studied. The archive documents state that the organs of public self-government did not bear financial accounting since the moment they were established. They could not enjoy their rights in economic, commercial and personnel management spheres. All that resulted in the fact that in the majority their functioning was reduced to purely administrative, bureaucratic. Consequently, they did not express the interests of their electorate.
Keywords: self-government, Kharkiv region, lack of real power.

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

УДК 623.4.016

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОГРЕСУЮЧОГО ЕТАЛОНУ ДО АНАЛІЗУ ДАНИХ РІЗНОЇ РОЗМІРНОСТІ

Кузьменко Р.В.
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного

У статті проведено статистичний аналіз результатів застосування методу прогресуючого еталону. Вивчено розподіл коефіцієнтів цільової функції у залежності від вимірності вихідних даних за їх рівномірного розподілу. Встановлено, що результат застосування методу прогресуючого еталону може бути формалізовано у вигляді вектора параметрів, розмірність якого на одиницю менша від кількості показників якості, також встановлено, що за умови рівномірно-розподіленого випадкового набору даних загальна кількість випадків, коли метод не дозволяє отримати резу-льтат, не перевищує 0,05% за умови наявності трьох еталонів, у випадку збільшення кількості цей показник буде зменшуватись, що в свою чергу вказує на те, що він може бути ефективно застосований для побудови лінійної функції корисності для широкого діапазону вихідних даних.

Ключові слова: рівень технічної досконалості, метод прогресуючого еталона, метод Монте-Карло.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Метод прогресуючого еталону (МПЕ) використовується для порівняння якості об'єктів на основі заданого вектору їх технічних характеристик [1, 2]. Вихідними даними виступає послідовність еталонів, характеристики (далі – показники якості – ПЯ) яких відомі, а самі еталони впорядковані таким чином, що кожен наступний еталон вважається кращим за попередній. Результатом застосування методу є побудова функції, що зростає на послідовності еталонів; ця функція у подальшому може бути використана для визначення рівня технічної досконалості однотипних об'єктів: на векторі характеристик більш досконалих об'єктів вона набуватиме більші значення. Розширення МПЕ на випадок, коли інформація про технічні дані окремих об'єктів відсутня або носить інтервальний характер, розглянуто у роботі [3].

Метод прогресуючого еталону дозволяє побудувати лінійну функцію корисності для оцінки і порівняння однотипних об'єктів на основі відомостей про їх технічні показники. Алгоритм методу оцінює тенденцію еволюції показників, враховуючи їхню взаємну кореляцію. Застосування методу неявно передбачає, що у послідовності еталонів існує певна, статистично значуща закономірність, котру можна виявити і описати математично.

Прогрес технічної досконалості однотипних зразків пов'язаний із відповідними змінами кожної із їхніх характеристик. Результат застосування методу до послідовності еталонів, характеристики яких утворюють монотонні послідовності є передбачуваний і очевидний. Чисельні результати дають змогу лише формалізувати виявлені тенденції до зменшення одних показників та збільшення інших. У ідеалізованому випадку міг би існувати єдиний вектор розвитку у просторі технічних характеристик об'єктів, а усі еталони описувались би точками у згаданому просторі, розташованими уздовж прямої, напрям якої задає вектор розвитку. У такому випадку кількість еталонів та їх характеристик не змінювала б принципово картину.

Геометрична інтерпретація методу полягає у знаходженні напрямного вектору прямої у просторі ПЯ еталонів, що проходить максимально близько (в сенсі методу найменших квадратів) від точок-еталонів [1, 2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З теоретичної точки зору значний інтерес представляє протилежний випадок, коли точки характеристик еталонів не можна вважати такими, що лежать уздовж певної прямої. Розгляд деяких обмежень, коли алгоритм методу не дозволяє однозначно виявити вектор розвитку, наведено у роботі [3]. Питання того, який результат матиме застосування МПЕ для випадкових вихідних даних заданої розмірності, досі детально не вивчалось.

Метою статті є аналізі можливостей застосування методу прогресуючого еталону до даних, що носять «некоректний» характер, не властивий логіці технічного розвитку, котра приводить до росту одних характеристик і зменшення інших.

Основний матеріал. Розглядається задача: наскільки формально застосовний алгоритм МПЕ на послідовності випадкових даних та як залежить результат від розмірності вхідних даних. З цією метою використаємо метод Монте-Карло до аналізу результатів використання МПЕ за різного набору вхідних даних, а саме попередньо провівши класифікацію можливих розв'язків задачі, дослідимо, як впливає кількість еталонів, на основі яких проводимо розрахунок, на результат застосування методу.

Методика дослідження. Чисельні дослідження проведено у програмному пакеті системи комп'ютерної алгебри *Maple*. Випадкову вихідну матрицю отримуємо за допомогою процедури *randmatrix (n,m)*, котра по замовчуванню дозволяє отримати матрицю розміру $n \times m$, елементи

© Кузьменко Р.В., 2016

якої є цілі числа, рівномірно розподілені на проміжку [−99; 99], тобто ймовірність pk того, що елементом матриці є число k $(-99 \le k \le 99)$ рівна 1/199. Для нормалізації даних використовуємо стандартні процедури пошуку екстремальних та середніх значень [4]. Пошук власних значень та власних векторів виконуємо використовуючи процедури *eigenvalues* та *eigenvectors*. Усі обчислення виконуємо із точністю у 10 значущих цифр (змінна *Digits* у програмному пакеті *Maple* рівна 10).

Вихідними даними застосування МПЕ можна вважати матрицю характеристик, кожен стовбець якої відповідає певному ПЯ, а кожен рядок якої являє собою вектор характеристик одного з еталонів, причому перший рядок відповідає найменш, а останній рядок − найбільш технічно досконалому еталону. Результатом застосування методу є вектор у просторі, спряженому до простору ПЯ об'єктів, що задає лінійний функціонал, значення якого є чисельним ПЯ об'єкта. Геометрично цей вектор можна трактувати як напрям «прогресу». У випадку двох ПЯ результат може бути описаний одним числом, що має сенс кута, утвореного вектором, перпендикулярним до ліній рівня функції корисності, із додатнім напрямом осі, що відповідає першому ПЯ. Будемо позначати вихідну матрицю характеристик $X = (x_{ij})$, а вектор коефіцієнтів функції результату $w = (w_j)$. Проведемо чисельне моделювання того, як випадковий набір вихідних даних X впливає на результат w.

На рис. 1. схематично відображено основні кроки та операції виконання МПЕ.

Очевидні можливі обмеження вихідних даних, коли МПЕ незастосовний, зводяться до випадку, якщо відсутні зміни по окремому ПЯ ($m_j = M_j$ для певного j) − тоді неможливо провести нормалізацію. Не очевидні обмеження методу полягають у невизначеності результату обчислень − вектору w, що може трапитись у випадку, якщо найбільше власне значення матриці V є кратним.

Зазначимо, що у варіанті реалізації МПЕ, розглянутого у роботі [1], перший етап нормалізації проводиться по більш широкій множині, котра окрім еталонів містить також інші об'єкти для дослідження. Їх врахування не впливає принципово на висновки про застосовність методу і цілком не змінює подальших міркувань та позначень у випадку якщо екстремальні значення показників досягаються саме на еталонах.

Характер очікуваного розв'язку. Розглянемо особливості застосування МПЕ до аналізу даних різної розмірності.

Тривіальним є випадок двох еталонів E_1 і E_2, що характеризуються одним ПЯ: $E_1 = (x_{11})$, $E_2 = (x_{21})$. У цьому випадку більш досконалим приймається об'єкт із більшим ПЯ, якщо $x_{11} < x_{21}$, і із меншим ПЯ, якщо $x_{11} > x21$. Якщо кількість ПЯ більша від одного, то МПЕ дозволяє враховувати їх кореляцію, а якщо кількість еталонів більша двох, то МПЕ дозволяє враховувати можливу немонотонність значень окремого показника.

Розглянемо класифікацію очікуваного результату. Із геометричної інтерпретації методу відомо [1], що результат використання МПЕ можна трактувати, як напрям зміни рівня якості виробу у просторі характеристик об'єктів. Оскільки у n-вимірному евклідовому просторі довільний напрям можна задати за допомогою $n - 1$ незалежних параметрів, котрі можна трактувати як напрямні косинуси апроксимуючої лінії, у випадку двох ПЯ результат можна описати єдиним параметром, що лежить у діапазоні $[0, 2\pi]$, у випадку трьох ПЯ − двома параметрами, один із яких лежить у діапазоні $[0, 2\pi]$ (в силу специфіки алгоритму далі зводиться до діапазону $[-\pi/2, \pi/2]$), а інший − у діапазоні $[0, \pi]$ або $[-\pi/2, \pi/2]$ і т.д. Обмежимося аналізом впливу кількості еталонів на результат за мінімальної кількості ПЯ у нетривіальному випадку. Оскільки результат застосування МПЕ по суті є власним вектором деякої матриці, а власний вектор визначено із точністю до відмінного від нуля множника, при вивченні закономірностей розподілу результату не зменшуючи загальності можна прийняти, що перший елемент вектору w дорівнює одиниці (масштабувавши вектор результату). Випадок, коли одна із компонент вектору w рівна нулю, зводиться фактично до того, що за відповідним ПЯ немає прогресу і такий показник повинен апріорі виключатись із розгляду, приводячи до тривіального випадку, розглянутого вище. Разом із тим, такий випадок є одним із можливих результатів застосування методу, тому його виключати із розгляду не будемо, а перейдемо до параметру, що дозволяє його описати.

Випадок двох еталонів. У цьому випадку (для двох еталонів із двома ПЯ) після масштабування власного вектору завжди отримуємо один із результатів:

$$w = (1, 1) \text{ або } w = (1, -1). \quad (1)$$

Випадок трьох еталонів. У цьому випадку після масштабування власного вектору отримуємо один із випадків:

$$w = (1, \operatorname{tg}\alpha) \text{ або } w = (1, -\operatorname{tg}\alpha). \quad (2)$$

Тут параметр α має зміст кута, який утворює вектор w із додатнім напрямом осі, уздовж якої

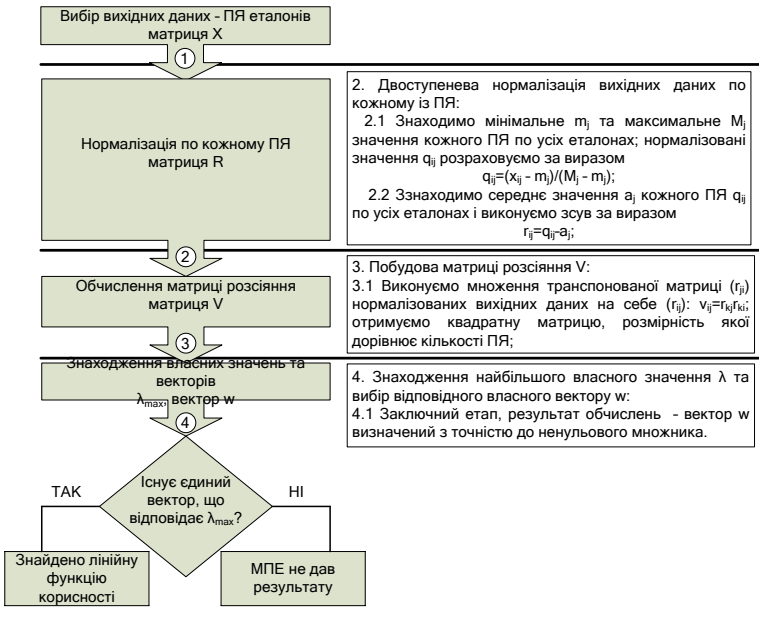

Рис. 1. Алгоритм МПЕ

відкладаємо значення першого ПЯ. У даному випадку питання відсутності прогресу по одному із показників не є тривіальним, оскільки не зводиться до випадку рівності усіх компонент. Тому рівність одної із компонент вектора w нулеві є допустимою, хоча й малоймовірною подією, що в подальшому було підтверджено експериментом. У сенсі подання (2) це відповідає одному із випадків$\{\alpha = 0, \alpha = \pi/2, \alpha = -\pi/2\}$.

Зазначимо, що випадок двох еталонів (1) можна трактувати як частковий випадок подання (2), де параметр α може приймати два значення: $\pi/4$ та $-\pi/4$.

Було проведено 8 серій випробувань для випадку трьох еталонів. Кожна серія випробувань полягала у генерації 10000 випадкових матриць, до яких застосовували МПЕ. Результатом застосування могла бути реалізація одного із наступних випадків «прогресу»:

А). Некоректна матриця (усі дані одного стовпця однакові, теоретична ймовірність цієї події 198^{-2}).

Б). Відсутність прогресу по одному з ПЯ ($\alpha = \pi/2, \alpha = 0, \alpha = -\pi/2$); отримуємо тривіальний випадок моделі із меншою кількістю показників.

В). Прогрес спостерігається при зростанні обох ПЯ ($0 < \alpha < \pi/2$).

Г). Прогрес спостерігається при зростанні одного і зменшенні другого ПЯ ($0 < -\alpha < \pi/2$).

Статистика випадання цих подій, а також деякі статистичні показники отриманих значень α наведено у табл. 1. Аналіз отриманих значень параметра α дозволяє виявити його симетрію відносно значення 0, крім того, розподіли додатніх значень α практично співпадають із розподілами від'ємних значень, зміщених на π. Таким чином, аналіз розподілу фактично можна проводити на прикладі одного із випадків В) або Г). У таблиці також наведено значення середнього (AVE), дисперсії (VAR), асиметрії (SKEW) та ексцесу (KURT) по вибірці окремо додатніх та від'ємних значень із кожної серії.

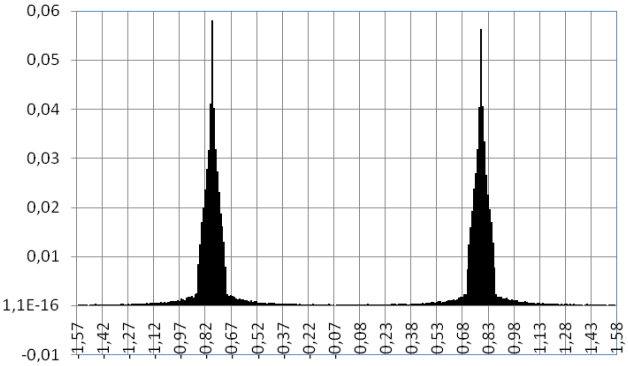

Рис. 2. Розподіл значень α усіх серій випадку трьох еталонів і двох ПЯ

Розподіл значень ілюструє гістограма на рис. 2. По горизонтальній осі відкладено значення кута α у діапазоні $(-\pi/2; \pi/2)$, вертикальна вісь відображає відносну частоту результату. Приймаючи значення α, отримане у окремому чисельному

Таблиця 1

Результати випробувань для двох ПЯ і трьох еталонів ($n = 10^4 \times 8$)

Випадок	Серія 1	Серія 2	Серія 3	Серія 4	Серія 5	Серія 6	Серія 7	Серія 8
А	2	0	2	1	0	1	0	1
Б	0	4	3	2	0	0	1	2
В	4985	4897	4954	4937	4960	5055	4926	4973
Г	5013	5099	5041	5060	5040	4944	5073	5024
AVE (<0)	-0.7841	-0.7858	-0.7836	-0.7876	-0.7815	-0.7866	-0.7851	-0.7831
VAR (<0)	0.0222	0.0224	0.0205	0.0211	0.0206	0.0203	0.0183	0.0213
SKEW (<0)	0.1197	0.0387	0.0234	-0.2419	0.1618	0.0180	0.0324	0.3157
KURT (<0)	10.0303	9.9302	10.5403	9.7883	10.5234	10.4719	11.2810	10.4451
AVE (>0)	0.7857	0.7864	0.7868	0.7866	0.7866	0.7862	0.7877	0.7885
VAR (>0)	0.0215	0.0215	0.0213	0.0212	0.0211	0.0211	0.0213	0.0214
SKEW (>0)	-0.0019	0.0580	0.1179	0.0818	0.0793	0.0481	0.1834	0.2450
KURT (>0)	10.4863	10.3989	10.4328	10.5057	10.6792	10.5578	10.6934	10.7315

Таблиця 2

Результати випробувань для двох ПЯ і чотирьох еталонів ($n = 10^4$)

Випадок	Серія 1	Серія 2	Серія 3	Серія 4	Серія 5	Серія 6	Серія 7	Серія 8
А	0	0	0	0	0	0	0	0
Б	0	2	0	0	1	0	0	1
В	4956	4887	4979	4962	4977	4963	4937	5119
Г	5044	5111	5021	5038	5022	5037	5063	4880
AVE (<0)	-0.7846	-0.7854	-0.7849	-0.7810	-0.7860	-0.7872	-0.7847	-0.7876
VAR (<0)	0.0387	0.0390	0.0389	0.0393	0.0377	0.0400	0.0379	0.0384
SKEW (<0)	0.0607	-0.0667	-0.1092	0.0799	-0.0108	0.1090	0.0614	0.1305
KURT (<0)	3.9547	3.8747	4.0375	4.0678	4.1020	4.0405	3.9406	3.7227
AVE (>0)	0.7876	0.7821	0.7788	0.7851	0.7890	0.7824	0.7840	0.7865
VAR (>0)	0.0374	0.0361	0.0393	0.0378	0.0382	0.0401	0.0372	0.0387
SKEW (>0)	0.0648	-0.0100	-0.1533	-0.2064	0.0221	0.0604	0.0189	0.0867
KURT (>0)	3.9530	4.1038	4.0285	4.2505	4.0326	3.6938	4.2444	4.0332

експерименті, за реалізацію деякої випадкової величини, отриманий розподіл можна трактувати як емпіричну функцію густини деякої випадкової величини; проінтегрувавши фрагмент цієї функції між фіксованими значеннями α_1 та α_2, знайдемо ймовірність p того, що $\alpha_1 < \alpha < \alpha_2$.

Аналізуючи, наведену на рис. 2., діаграму можна зробити висновок, розподіл значень кутів α (α > 0) зосереджений біля π/4, розподіл α (α < 0) аналогічний з точністю до знаку. Цей розподіл характеризується високим, порівняно із нормальним розподілом, ексцесом. Близкість середнього значення кожної групи (α > 0 і α < 0) до ±π/4 дозволяє трактувати випадок, що відповідає формулі (2) як збурення випадку (1) для моделі із двома еталонами.

Зазначимо, що загальна кількість випадків, коли МПЕ не дозволяє отримувати результат у вигляді власного вектору (випадки А і Б у табл. 1), не перевищує п'яти (серія 3), що складає 0,05%.

Випадок чотирьох еталонів. У цьому випадку отримуємо ситуацію, аналогічну до випадку трьох еталонів, коли результат описується співвідношенням (2) із деяким іншим розподілом параметру α. Результат чисельного дослідження наведено у таблиці 2.

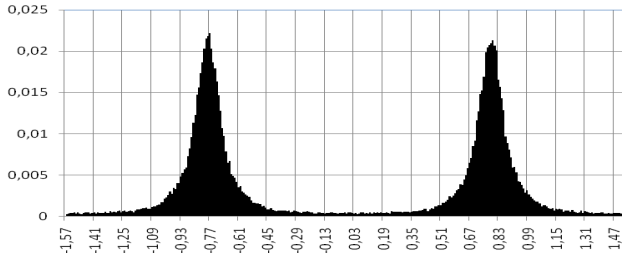

Рис. 3. Розподіл значень α усіх серій випадку чотирьох еталонів і двох ПЯ

Гістограма усіх даних зображена на рис. 3. Порівнюючи табл. 1 та рис. 1 відповідно із табл. 2 та рис. 2 можна відмітити аналогічну симетрію розподілу по від'ємних і додатніх значеннях, можливість розбиття на множини додатніх та від'ємних значень, медіана кожного з яких близька до ±π/4 відповідно. Із відмінностей відзначимо збільшення дисперсії та зменшення ексцесу.

Зазначимо, що загальна кількість випадків, коли МПЕ не дозволяє отримувати результат у вигляді власного вектору (випадки А і Б у табл. 2), не перевищує двох (серія 2), що становить 0,02%.

Вплив збільшення числа еталонів. У випадку п'яти і більшої кількості еталонів отримуємо ситуацію, аналогічну до попередніх випадків. Для випадків від 6 до 15 еталонів було проведено по одній серії випробувань із 104 експериментів. Результат чисельного дослідження для п'яти еталонів наведено на рис. 4а. Подальші дослідження підтвердили тенденцію до «розмивання» даних відносно векторів у формулі (1). У випадку, коли кількість еталонів становила 16 було проведено N = 65535 випробувань, результати яких демонструє діаграма на рис. 4б.

У таблиці 3 наведено результати обчислення описової статистики для додатніх значень результату (α > 0) для однієї серії випробувань у залежності від кількості еталонів.

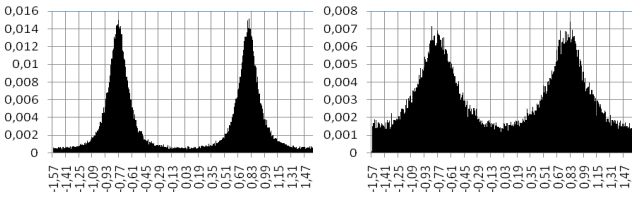

а, б

Рис. 4. Розподіл значень α усіх серій випадків для 5-ти (N = 8 · 10⁴) та 16-ти (N = 65535) еталонів

Динаміку зміни середнього значення, стандартного відхилення та ексцесу подано на рис. 5. Як бачимо, найбільш помітні зміни відбуваються при збільшенні числа еталонів із 3-х до 4-х: ексцес зменшується майже утричі, а стандартне відхилення зростає на 32%. Коли число еталонів сягне 10, ексцес стає від'ємний,

Таблиця 3

Основні статистичні показники розподілу параметра α (α > 0) для різного числа еталонів

Статистичний параметр	Кількість еталонів													
	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Середнє	0.781	0.788	0.792	0.787	0.783	0.777	0.781	0.786	0.787	0.791	0.785	0.783	0.792	0.791
Стандартна похибка	0.002	0.003	0.003	0.004	0.004	0.004	0.005	0.005	0.005	0.004	0.005	0.005	0.005	0.005
Медіана	0.785	0.786	0.790	0.785	0.786	0.781	0.785	0.788	0.783	0.788	0.786	0.785	0.789	0.793
Мода	0.785	0.928	1.063	1.413	1.015	1.548	1.039	0.959	1.230	1.111	1.064	0.980	1.121	1.108
Стандартне відхилення	0.146	0.193	0.240	0.267	0.293	0.302	0.322	0.323	0.334	0.335	0.343	0.348	0.350	0.347
Дисперсія	0.021	0.037	0.058	0.071	0.086	0.091	0.103	0.104	0.111	0.112	0.118	0.121	0.123	0.121
Ексцес	11.074	3.953	1.906	1.003	0.479	0.317	0.058	-0.038	-0.180	-0.151	-0.271	-0.322	-0.318	-0.350
Асиметрія	-0.421	0.065	0.006	-0.004	-0.037	-0.046	0.015	0.011	-0.001	0.035	0.001	-0.003	-0.020	-0.021
Інтервал	1.559	1.560	1.570	1.563	1.569	1.567	1.569	1.568	1.567	1.570	1.570	1.570	1.570	1.570
Кількість	4985	4956	4912	4961	4970	4900	4942	4988	4982	4958	5047	5031	5088	5049

а стандартне відхилення практично не змінюється – його коливання становлять 0-3%. Разом із тим, кут-результат α залишається зосередженим навколо вихідних значень ±π/4, а не стає рівномірно розподіленим на усьому проміжку, як можна було б очікувати, враховуючи рівномірний розподіл точок-еталонів всередині куба характеристик.

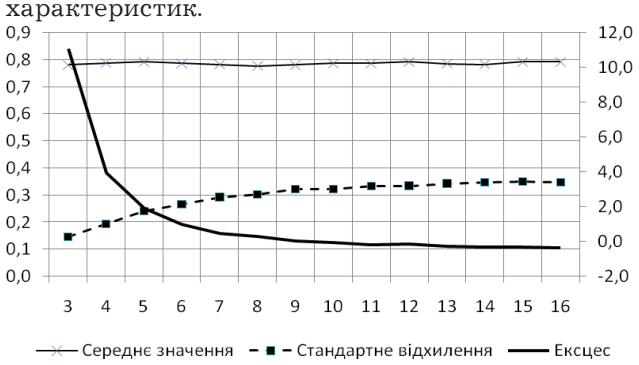

Рис. 5. Середнє, статистичне відхилення (ліва вісь) та ексцес (права вісь) для додатних значень параметру α за різного числа еталонів (3-16)

Висновки. МПЕ може бути ефективно застосований для побудови лінійної функції корисності для широкого діапазону вихідних даних. За рівномірно розподіленого випадкового набору даних загальна кількість випадків, коли метод не дозволяє отримати результат, не перевищує 0,05% у випадку трьох еталонів та 0,02% у випадку чотирьох еталонів;

Результат застосування МПЕ може бути формалізовано у вигляді вектора параметрів, розмірність якого на одиницю менша від кількості ПЯ, а значення компонент лежать у діапазоні $(-\pi/2; \pi/2)$. У випадку двох ПЯ результат описується одним числом із згаданого діапазону – кутом-результатом α, значення якого розташовані навколо незбурених значень ±π/4;

Збільшення кількості еталонів приводить до «розмивання» значень результату α по відрізку $(-\pi/2; \pi/2)$, причому таке «розмивання» відбувається повільно: у випадку п'яти еталонів стандартне відхилення становить 0,24 при інтервалі у 1.57, або 64% значень кута-результату потрапляють у 20%-й інтервал.

Список літератури:

1. Черноскутов А. І. Комплексная оценка качества изделий с помощью метода прогрессирующего эталона / А. І. Черноскутов, В. Н. Мурзин, В. Е. Ширенков // Надежность и контроль качества. – 1985. – № 5. – С. 12-16.
2. Лук'янов П. О. Порівняльна оцінка технічної ефективності рухомих засобів технічного обслуговування з використанням методу прогресуючого еталона // Збірник наукових праць ЦНДІ ОВТ ЗСУ. – Вип. 3 – К: ЦНДІ ОВТ 1999 – С. 89-94.
3. Кузьменко Р. В. Застосування методу прогресуючого еталону до систем з неповною інформацією / Р. В. Кузьменко, О. М. Зеленюх // Військово-технічний збірник. – Вип. 13 – Львів: НАСВ, 2015. – С. 46-51.
4. Карташов М. В. Теорія ймовірностей та математична статистика – Київ, ТВіМС, 2004. – 307 с.

Кузьменко Р.В.
Национальная академия сухопутных войск
имени гетмана Петра Сагайдачного

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ПРОГРЕССИРУЮЩЕЙ ЭТАЛОНА К АНАЛИЗУ ДАННЫХ РАЗНОЙ РАЗМЕРНОСТИ

Аннотация
В статье проведен статистический анализ результатов применения метода прогрессирующего эталона. Изучено распределение коэффициентов целевой функции в зависимости от размерности исходных данных по их равномерного распределению. Установлено, что результат применения метода прогрессирующего эталона может быть формализована в виде вектора параметров, размерность которого на единицу меньше количества показателей качества, также установлено, что при равномерно-распределенном, случайном наборе данных общее количество случаев, когда метод не позволяет получить результат, не превышает 0,05% при условии наличия трех эталонов, в случае увеличения количества этот показатель будет уменьшаться, что в свою очередь указывает на то, что он может быть эффективно применен для построения линейной целевой функции для широкого диапазона исходных данных.
Ключевые слова: уровень технического совершенства, метод прогрессирующего эталона, метод Монте-Карло.

Kuzmenko R.V.
National Petro Sahaydachnyi Army Academy

APPLICATION OF PROGRESSIVE ETALON METHOD TO ANALYSIS OF DATA OF VARIOUS DIMENSIONS

Summary
The article presents statistical analysis of the results of applying the progressive etalon method. The distribution of coefficients of the target function depending on the dimension of the source data is investigated for uniform distribution of data. It was found that the result of applying the method of progressive etalon can be formalized as a vector whose dimension is one less than the number of quality indicators. There found also that for uniformly distributed random data the total number of cases for which the method does not produce a result, is no more than 0.05% provided that there are three etalons, and less in the case of greater amount of etalons confirming the method efficiency for linear target function constructing for a wide range of source data.
Keywords: technical improving level, progressive etalon method, Monte Carlo method.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 341.1.8

ДОКТРИНА «R2P» В МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ: ВІД ПОДІЙ В ГРУЗІЇ ДО КРИМУ

Герасименко Д.С.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті висвітлено актуальну проблему сучасності: застосування сили в міждержавних відносинах. Зокрема, розглядається вплив концепції «R2P» та гуманітарної інтервенції та можливість їх застосування на прикладі подій у Грузії 2008 року та Україні 2014-2015 рр. Аналізуються дії Російської Федерації, які можна визнати агресією проти суверенних держав, досліджено правомірність застосування сили Росією з точки зору міжнародного права.
Ключові слова: міжнародний мир і безпека, обов'язок захищати, застосування сили, анексія, гуманітарна інтервенція.

Постановка проблеми. Світовий порядок XXI століття зіштовхнувся з серйозною проблемою – тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, внутрішньодержавні етнічні конфлікти, дестабілізація політичної ситуації через вплив зовнішніх чинників в колишніх радянських республіках Молдові, Грузії та, зокрема, Україні, що веде до порушення колективної безпеки та миру у всьому світі.

Болючими для українського суспільства є анексія Криму Російською Федерацією та події на Сході країни, спровоковані тим же суб'єктом. Це все вказує на серйозну кризу сучасного міжнародного права та кидає виклик колективній системі безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема силового захисту прав людини, можливості застосування гуманітарної інтервенції та її альтернативного методу – «R2P» у міждержавних відносинах стала об'єктом дослідження багатьох українських, західних та російських вчених. Найбільшої уваги зазначеним питанням приділили: О. О. Мережко [1], М. І. Неліп [1], Л. В. Пастухова [2], А. П. Шуміленко [3], Г. О. Христова [4], В. І. Мотиль, В. Н. Карташкін, К. Л. Сазонова [5], Л. Н. Тарасова, Г. Еванс, А. Орфорд та ін.

Невирішені раніше проблеми. Доктрина «R2P» є новою концепцією і не досліджена належним чином. Дестабілізація внутрішньополітичної ситуації в Україні через вплив зовнішніх чинників, а саме через дії Росії, мають ознаки втручання у внутрішні справи держави. Дії РФ пояснюються її правлячими колами та ЗМІ як застосування доктрини «R2P», проте уряд України та ряд західних країн з цим не погоджуються. Таким чином, дане питання залишається невирішеним, а відтак виникає необхідність у юридичному аналізі дій Росії.

Отже, **метою статті** є юридичний аналіз дій та позицій РФ щодо Грузії (2008 р.) та України (2014-2015 рр.), заяв її офіційних осіб, інших правових позицій, пошук та критика аргументів щодо їх правомірності. Необхідно дослідити можливість застосування доктрини «R2P» Росією щодо останніх суспільно-політичних подій в Україні.

Виклад основного матеріалу. У вересні 2000 р. за ініціативою Канади була створена Міжнародна комісія з інтервенції та державного суверенітету. До складу МКІДС увійшла група видатних фахівців із міжнародного права прав людини на чолі з колишнім міністром закордонних справ Австралії Г. Евансом і спеціальним радником Генерального секретаря ООН М. Сахнуном. У 2001 році дана група представила на розгляд Генеральному Секретарю та державам-членам ООН добре відому в міжнародному праві Доповідь «Обов'язок захищати» (англ. «The Responsibility to Protect»), яка запропонувала альтернативу так званому «праву на гуманітарну інтервенцію», заміщуючи його «обов'язком захищати» [6]. Дана доповідь поклала початок розвитку нової доктрини «responsibility to protect» (R2P) назва якої до сьогодні так і не отримала сталого перекладу українською. Задля правильного розуміння, ми будемо користуватися терміном на мові оригіналу, тобто доктрина «R2P».

Обов'язок захищати є переосмисленням концепції гуманітарної інтервенції, та на відміну від неї застосовує військові акції в якості обов'язку міжнародного співтовариства, а не в якості права держави чи групи держав. Обов'язок захищати фокусується на попередженні таких міжнародних злочинів: геноцид, військові злочини, злочини проти людства, етнічні чистки. Можливість застосування «R2P» щодо інших злочинів чи гуманітарних катастроф – виключена.

Анексія Криму та вторгнення Росії на Сході України порушили широкий спектр основних принципів міжнародного права та міжнародних договорів, які гарантували Україні територіальну цілісність, непорушність кордонів і безпеку. Ми вважаємо, що дії РФ мають ознаки втручання у внутрішні справи держави, а відтак порушення державного суверенітету України. Правлячі кола Росії та деякі їхні науковці намагаються знайти правове виправдання для такого роду дій, посилаючись то на концепцію «гуманітарної інтервенції» (хоча вона й заборонена міжнародним правом), то на доктрину «R2P», то на не зовсім вдалі прецеденти збройного втручання

© Герасименко Д.С., 2016

інших країн, що мали місце в минулому. Отже, ми маємо намір проаналізувати дії та позицію РФ щодо правомірності її втручання у внутрішні справи України шляхом введення військ чи заслання збройних угруповань та дати відповідь на питання: чи можливе використання доктрини «R2P» у цьому випадку?

Насамперед, ми б хотіли зазначити, що правда в тому, що Росія та її доктрина міжнародного права завжди була проти використання будь-якого виду спочатку «гуманітарної інтервенції», потім доктрини «R2P» в міжнародних відносинах. Правлячі кола та юристи-міжнародники завжди засуджували такі акти, що траплялися в міждержавних зносинах. Для прикладу можемо навести думки російських посадовців та правників. Так, колишній міністр закордонних справ РФ І. Іванов заявив наступне: «Не можна виключати те, що застосування різного роду доктрин «гуманітарного втручання» може розхитати міжнародний порядок до меж, небезпечних навіть для тих, хто хотів би привласнити собі «право» на проведення військових акцій. Адже якщо в міжнародному праві закріпиться ідея допустимості застосування сили в обхід Ради Безпеки ООН, «гуманітарний кийок» може опинитися в чиїх завгодно руках» [7].

Відношення Росії до норм, що обмежують суверенітет, вже давно складаються непросто. В офіційному дискурсі пострадянської Росії переважав акцент на невтручання і територіальну цілісність. Можна навести безліч прикладів думок та підходів такого роду, проте це не є ціллю нашого дослідження. Такий підхід почав змінюватися в 2008 році, коли спалахнула короткочасна російсько-грузинська війна і Росія наполягала на застосуванні доктрини «R2P», яка повинна була надати Росії легітимну основу для збройного втручання. Хоча насправді, як зазначає політолог І. Самоловов «це було нічим іншим, як «красивою обгорткою» для непропорційної реакції Москви» [8].

У Концепції зовнішньої політики РФ 2008 р. містилася критика тенденції «довільного використання» таких міжнародних норм, як суверенітет і ненапад. За іронією долі через всього пару тижнів саме Росія вдалася до цього «безпідставного використання» щодо Грузії.

Стосовно Абхазії та Південної Осетії, риторика Росії спиралася на Резолюцію РБ ООН № 1808 від 15 квітня 2008 року, де прямо вказується на невідкладну необхідність економічного розвитку Абхазії та покращення умов життя постраждалого від конфлікту населення [9]. Поглиблений аналіз вказаної резолюції не дозволяє зробити висновок про наявність достатніх правових підстав для такої позиції Росії.

Тодішній російський Президент Дмитро Медведєв, прем'єр-міністр Володимир Путін і постійний представник Росії в ООН Віталій Чуркін назвали початкові дії Грузії проти місцевого населення самопроголошеної республіки Південна Осетія «геноцидом». Російський міністр закордонних справ Сергій Лавров стверджував, що застосування сили Росією у відповідь стало реалізацією її «обов'язку захищати», саркастично зазначивши, що вона може бути застосовна не тільки «в системі ООН, коли люди бачать якісь проблеми в Африці», але і в рамках російської конституції, коли небезпеці піддаються громадяни Росії.

Головною підставою, що була висунута російським керівництвом на виправдання інтервенції, була необхідність «захищати громадян Росії». Так, Коментар Департаменту інформації і друку МЗС РФ від 10 червня 2008 року в зв'язку з питаннями ЗМІ відносно Російського Чорноморського Флоту, зазначає – представники влади Грузії встали на небезпечний шлях підбурювання конфлікту в Південній Осетії, що несе страждання місцевому населенню. Російська Федерація з цим миритися не буде і зробить все можливе, щоб врятувати жінок, осіб літнього віку та дітей, всіх громадян Росії, Грузії та України та інших іноземців, що знаходяться у зазначеному регіоні. У свою чергу, метою операції російських військово-морських сил біля побережжя Абхазії є забезпечення умов для захисту російських громадян, що знаходяться в регіоні, надання гуманітарної допомоги цивільному населенню в зоні конфлікту.

Але це не є логічним обґрунтуванням для застосування «R2P». Питання стосовно прямих дій окремої держави щодо захисту своїх громадян, які проживають за межами її території, не має відношення до зазначеного принципу. Коли подібні дії робилися в минулому (а таке траплялося часто), як виправдання практично незмінно висувалося право на «самооборону», яке передбачено ст. 51 Статуту ООН.

Існує ще одна причина для заперечення проти російських заяв. Росія так і не змогла переконливо довести, що загроза Грузії населенню Південної Осетії мала такий характер і такий масштаб, який виправдовував би застосування військової сили. Тут діють п'ять критеріїв збройного втручання, що були зазначені вище, і немає ніякої впевненості в тому, що хоча б один з них дії Росії задовольняли.

Рада Безпеки ООН не приймала ніяких резолюцій, що давали б Росії повноваження на здійснення військової інтервенції. Саме на таке упущення довго і наполегливо посилалася і скаржилася Москва, коли Сполучені Штати в 1999 р. проігнорували дану вимогу в Косово (не кажучи вже про Ірак у 2003 р.). Позиція ГА ООН у 2005 р. була абсолютно ясною. Коли якась країна має намір застосувати силові заходи згідно «R2P», вона повинна робити це через Раду Безпеки. У випадку з Росією і Грузією на лице серйозна загроза одностороннього тлумачення міжнародних норм окремою державою.

Отже, замість того щоб відповідати на ці законні побоювання, представник Росії В. Чуркін волів посилатися на односторонні дії США і їх союзників в Іраку і Сербії, маючи на увазі, що якщо США можуть використовувати норми не належним чином, то чому цього не може робити і Росія? Те що інші провідні країни в минулому байдуже ставилися до таких обмежень, не виправдовує дії Росії проти Грузії.

На виправдання своїх дій у Грузії Росією іноді висувалося застосування концепції «гуманітарної інтервенції». Хоча, ми вже дослідили, що дана концепція є неправомірною за своєю суттю. Навіть російські науковці, досліджуючи події в Грузії, робили аналогічні висновки. Так, дослі-

джуючи конфлікт в Грузії С. В. Черніченко, не розглядає гуманітарну інтервенцію як міру допустимої поведінки держави, наголошуючи, що в наш час вона носить суто інтервенційний, а не гуманітарний характер, при цьому відмічаючи неправомірність аргументацій російського керівництва [10, с. 127-128]. В. С. Котляр наголошує на неправомірності знаходження російських військових на території іншої держави, адже це прямо суперечить положенню Статуту ООН щодо територіальної цілісності держави та непорушності її кордонів [10, с. 128]. У своїх працях О. В. Хлєстов відстоює неправомірність дій Російської Федерації з метою захисту співвітчизників за кордоном, наголошуючи, що в даному випадку мова йде про протиправність гуманітарної інтервенції [10, с. 128-129].

Підсумовуючи вищесказане, хотілось би процитувати «батька доктрини R2P» Г. Еванса, який слушно заявив стосовно цих подій: «Росія і «обов'язок захищати». Цей принцип мав на меті запобігти появі нової Камбоджі або Руанди; його не можна застосовувати для виправдання російського вторгнення до Грузії» [11].

Перейдемо до аналізу дій Росії, вчинених щодо України. Намагаючись виправдати анексію Криму та збройне вторгнення на Сході України Росія використала широкий спектр аргументів, які надходили спочатку від президента РФ В. Путіна, а потім вже ці аргументи були піддані не зовсім вдалим спробам російських науковців привести їх у відповідність з міжнародним правом та російською доктриною міжнародного права. Отже, висувалися такі доводи: право на самовизначення народів, державний переворот в лютому 2014 р., гуманітарна інтервенція та інтервенція за запрошенням.

Всі три аргументи піддаються нищівній критиці. Право на самовизначення народів, як привід для анексії Криму був озвучений президентом РФ у своєму зверненні: «Оголошуючи про свою незалежність, визначаючи референдум, Верховна Рада Криму посилалась на Статут Організації Об'єднаних Націй, в якому йдеться про право нації на самовизначення. До речі, і сама Україна, я хочу це нагадати, повідомляючи про вихід з СРСР, зробила те ж саме, майже текстуально те ж саме. В Україні скористалися цим правом, а кримчанам в ньому відмовляють. Чому?».

Як зазначає російський професор Європейського університету в Санкт-Петербурзі Г. Голосов: «приєднання Криму до Росії – в тому вигляді, в якому воно було здійснено, – будувалося на цілій серії помилок, навряд чи простимих навіть студенту якогось провінційного факультету міжнародних відносин» [12].

О. О. Мережко наводить 6 доводів проти аргументу щодо самовизначення народів, що включає наступне:

1) Згідно Конституції СРСР та Конституції Української РСР, Україна була суверенною державою та мала право вільного виходу з СРСР, в той час як Крим ніколи такого права не мав згідно обох конституцій;

2) населення, що проживає в Криму тяжко назвати нацією, також тяжко визнати це населення змішаного етнічного походження (українці, росіяни, кримські татари) «народом». На офіційному рівні як Україною так і Росією, населення Криму ніколи не вважалося окремим народом. З юридичної точки зору, населення Криму є невід'ємною частиною населення України, яке має право на самовизначення як єдине ціле. Тож росіяни, що проживають в Криму не мають права на самовизначення, тобто права на сецесію;

3) згідно російської доктрини міжнародного права право на самовизначення народів не включає права на сецесію і не повинно підривати територіальну цілісність;

4) Конституція України не визнає права на сецесію, а підрив територіальної цілісності держави є кримінальним злочином;

5) Росія та України завжди вбачали в спробах сецесії сепаратизм, з яким необхідно боротися національними та міжнародними правовими засобами;

6) так званий «референдум» в Криму суперечить Конституції України та є фальшивкою [13, с. 183-184]. Референдум – це демократична процедура, але саме тому він повинен бути бездоганним в правовому відношенні. Кримський референдум був проведений всупереч постанові парламенту України, під контролем іноземних військ, і цього вже достатньо, щоб не розглядати його всерйоз. Але і з процедурної точки зору референдум, проведений через 10 днів після призначення і без серйозного уявлення позицій сторін, просто не заслуговує такої назви [12].

Також наївним і абсолютно помилковим було уявлення про те, що приєднання частини території іншої держави може уникнути ярлика «анексія». Єдиний прецедент за всю післявоєнну історію – спроба Саддама Хусейна приєднати Кувейт, – навряд чи свідчить на користь подібних стратегій. Що стосується улюбленого пропагандистського прикладу, Косова, то Косово не стало частиною Албанії, подібно до того, як Північний Кіпр не відійшов до Туреччини. Міжнародне співтовариство мириться з існуванням невизнаних держав і іноді їх визнає. Але не мириться з анексією, бо вона руйнує ту основу, на якій будується національна державність.

Щодо аргументу стосовно державного перевороту, можна погодитись, що обставини зміни влади в Києві не були ідеальними з точки зору конституційного права. Але якби від кожної країни, в якій відбувається неконституційна зміна влади, сусіди намагалися відрізати шматочок, наш світ був би занадто небезпечним місцем.

В контексті теми нашого дослідження, найбільш цікавим видається останній аргумент, що стосується гуманітарної інтервенції та інтервенції на запрошення.

Що ж на сьогоднішній день слід відмітити декілька «офіційних» думок щодо виправдання можливої інтервенції (гуманітарної) Росії в Україну.

По-перше, це безпосереднє прохання четвертого Президента України Віктора Януковича допомогти налагодити політичну ситуацію в державі, що мало характер прямого письмового звернення останнього до Президента РФ В. Путіна. На таке положення посилається лише незначна частина дослідників, адже правова природа такого документу ніколи не пояснювалася, а сам він ніколи не опубліковувався. Незважаючи

на те, що міжнародному праву відома доктрина здійснення інтервенції на запрошення Уряду держави, в яку планується інтервенція, її суть відрізняється від обставин. Так, абстрактний носій відповідної влади (Президент, Уряд, Парламент) повинен здійснювати ефективну владу і визнаватися міжнародною спільнотою, а ситуація в державі оцінюється з точки зору не тільки реальної загрози правам громадян, а й нездатності (але аж ніяк не небажання) відповідної влади впоратися з ситуацією самотужки. Окремо вказується на право саме в влади (а не опозиції) здійснювати таке запрошення.

По-друге, це обмеження прав російськомовної частини населення на території України – класичне обґрунтування гуманітарної інтервенції, метою якої є захист «страждаючого» населення. Це твердження стосується регіонів Східної та Південної України. Чи не найбільше в російській пресі, а також в одній з офіційних заяв МЗС Росії зустрічається посилання на відміну новою українською владою Закону України «Про засади державної мовної політики» в редакції 2012 року.

Коментуючи рішення Ради Федерації дозволити В. Путіну використати Збройні сили РФ в Україні «до нормалізації суспільно-політичної обстановки в цій країні», постійний представник Росії В. Чуркін описав картину «постійних загроз насильницьких дій з боку ультранаціоналістів, що піддають небезпеці життя та законні інтереси росіян і всього російськомовного населення», і зробив висновок, що Росія не могла дозволити реалізуватися загрозам так званих ультранаціоналістів в Криму [14].

Ми погоджуємося з Г. Голосовим, який вважає, що російське втручання в Криму не виглядало мотивованим. На відміну від того ж Косова, в Криму не було ні збройного конфлікту, ні етнічних чисток, ні навіть якого-небудь успішного політичного руху за приєднання до Росії [12].

З цього приводу слушно зазначає український професор О. Мережко: «цікавим є те, що за часів правління В. Януковича Росія на офіційному рівні ніколи не піднімала питання щодо порушення прав людини в Криму. Варто пам'ятати, що РФ є учасницею великої кількості міжнародно-правових механізмів, які можна було б використати для захисту прав людини в Криму, якби того вимагали реалії. Іншими словами, якби був хоча б натяк на порушення прав людини на півострові, Росії, замість використання сили, слід було звернутися до таких міжнародних організацій та механізмів як ООН, Ради Європи, Європейської конвенції з прав людини і ОБСЄ, учасницею яких є РФ. Той факт, що Росія не звернулась до цих організацій говорить сам за себе. Більше того доповіді цих організацій щодо ситуації в Криму чітко продемонстрували відсутність порушень прав людини в Криму з боку української влади. Насправді, порушення розпочалися після вторгнення Росії та анексії. Особливу занепокоєність міжнародної спільноти викликають порушення прав кримських татар російською окупаційною владою в Криму» [13, с. 192].

Наведемо декілька прикладів заяв влади РФ. Заява від 2 березня 2014 р., в якій В. Путін у розмові з Президентом США Б. Обамою наголосив, що в Україні існує реальна загроза для життя та здоров'я громадян РФ. Президент РФ підкреслив, що у разі наступного поширення насилля на східні регіони та Крим Росія залишає за собою право захистити свої інтереси та російськомовне населення, що там проживає.

На рахунок твердження «свої інтереси» хочеться прокоментувати словами французького науковця А. Руж'є, який ще у 1910 році вказав на неможливість суто гуманітарної інтервенції: «Інтервент, як тільки з'являється нагода на здійснення інтервенції, оцінює вигідність від неї суб'єктивно, виходячи із власних нагальних інтересів... Варварство відбувається щодня і у таких куточках світу, у яких покласти йому край не мріє жодна держава – не мріє тому, що не має у цьому інтересу» [15]. Широкому загалу відомо, що Росія завжди мала свої імперіалістські плани на Україну.

В заяві МЗС РФ від 3 березня 2014 р. в зв'язку з заявою Державного секретаря США про ситуацію в Україні, зазначається, що в ситуації, яка склалася, коли життя та безпека жителів Криму та південно-східних регіонів України знаходяться в небезпеці, заходи, які здійснює російська сторона щодо захисту її населення, є адекватними та абсолютно законними. Власне заходи не уточнюються та законність не пояснюється.

Заява МЗС РФ від 14 березня 2014 р. в зв'язку з трагічними подіями в Донецьку – Росія усвідомлює свою відповідальність за життя співвітчизників та співгромадян в Україні та залишає за собою право взяти цих людей під захист. Слід вказати на те, що міжнародне право не дає визначень поняттям «співвітчизник», «співгромадянин».

В заяві МЗС РФ від 15 березня 2014 р. де зазначається, що до Росії надходить велика кількість звернень з проханням захистити мирних громадян. У свою чергу, Росія залишає за собою право розглянути останні.

Таким чином, Росія намагається довести наявність порушень прав російськомовних громадян чи то її «співвітчизників», куди автоматично відноситься більша частина населення південно-східних областей України.

Висновки. Аналізуючи вищевикладені позиції РФ, слід наголосити, що Росія жодного разу не визнала факту присутності власних збройних сил на території України, аж до непрямої репліки Президента Путіна на прямій лінії.

Стосовно доктрини «R2P» в цій історії, дії, які Росія збиралася зробити (і таємно робила) мали недостатньо підстав для використання «R2P». Росія натомість сконструювала так звану «загрозу» мільйонам життів російськомовних на Кримському півострові. Якщо слідувати російській логіці, то події в Криму були «превентивною» гуманітарною інтервенцією.

Кримська історія схожа на російсько-грузинську війну, за виключенням того, що цього разу загроза була повністю сфабрикована і доктрина «R2P» взагалі не згадувалася на офіційному рівні, проте така аргументація набула популярності в інформаційному вимірі.

Дана доктрина категорично виключає будь-яку можливість прихованого використання однією державою (без жодної санкції з боку уповноважених суб'єктів) проти іншої держави військового фактора під ширмою «захисту насе-

лення» від удаваних загроз із метою анексії чужих територій. Тому будь-які спроби «пристосувати» доктрину «R2P» до подій у Криму [16], не витримують критики, адже жодною із викладених компонентів, критеріїв і підстав для реалізації обов'язку щодо захисту не було дотримано.

Ми вважаємо, що причина, по якій Росія не стала офіційно використовувати як прикриття «R2P» в Криму, полягає в тому, що Росія неправильно використовувала «R2P» в Грузії. Напевне на це вплинула негативна оцінка багатьох країн в 2008 р. дій та доводів РФ, і застерегла Москву від неправильного використання цієї норми знову. Принаймні добре, що Росія не застосовує цю норму так цинічно, як це відбулося в Грузії. Для нової норми принципово важливо мати чітке визначення і правильну імплементацію, щоб уникнути її розмивання і деформації.

З анексією Криму і втручанням на сході України, Росія показала, що може ефективно обходити норми (такі як суверенітет і невтручання), відкидаючи свою пряму участь. За великим рахунком неважливо чи правильно Росія використовувала «R2P» чи ні, так як це все одно не завадило її втручанню в Україну. Лякає те, що засуджуючи «R2P» на офіційному рівні, прирівнюючи до концепції «гуманітарної інтервенції», Росія застосовує «нелінійні бойові дії» або гібридну війну. Іншими словами, прикро те, що Росія може робити вигляд, що поважає деякі норми, таємно переслідує сумнівні цілі і відповідає «ні» на всі звинувачення [14].

Українська криза показала наскільки крихким є сучасний мир, і як швидко може відродитись міжнародний збройний конфлікт. Абба Евен, знаменитий міністр закордонних справ Ізраїлю, одного разу заявив, що: «Міжнародне право – це право, яке зловмисники не виконують, а праведні не примушують виконувати» [17, с. 296]. Беззаперечні докази масових звірств в Сирії і акт агресії Росії проти України посилює ту істину, що нечестиві продовжують ігнорувати міжнародні норми. На сьогодні, головним завданням для міжнародної спільноти є практичне спростування твердження пана Евена стосовно дотримання норм міжнародного права. Питання в тому, чи може міжнародне співтовариство залишатися при цьому праведним.

Список літератури:

1. Неліп М. І., Мережко О. О. Силовий захист прав людини: питання легітимності в сучасному міжнародному праві: Навч. посібник / М. І. Неліп, О. О. Мережко. – К.: Наукова думка, 1998. – 189 с.
2. Пастухова Л. В. Концепція «відповідальності із захисту»: питання міжнародно-правового обґрунтування / Л. В. Пастухова, А. П. Шуміленко // Міжнародне право XXI століття: сучасний стан та перспективи розвитку (до 60-ліття проф. І. П. Репецького) / М. М. Микієвич, М. В. Буроменський, В. В. Гутник [та ін.]; за ред. М. М. Микієвича. – Львів: ЛА «Піраміда», 2013. – С. 158-172.
3. Пастухова Л. В., Шуміленко А. П. «Відповідальність із захисту» та міжнародне право / Л. В. Пастухова, А. П. Шуміленко // Український часопис міжнародного права. – К., 2013. – № 1. – С. 6-9.
4. Христова Г. Доктрина «R2P»: зобов'язання держави та міжнародної спільноти щодо захисту прав людини / Г. Христова // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2 (77). – С. 42-51.
5. Сазонова К. Л. Концепция «ответственность за защиту» в миротворческой деятельности Организации Объединенных Наций / К. Л. Сазонова // Юридическая наука. – 2012. – № 1. – С. 96-100.
6. The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty [Електронний ресурс]. – Ottawa: International Development Research Centre, 2001. – 91 p. – Режим доступу: http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf
7. Иванов И. С. Верховенство права в международных отношениях – залог всеобъемлющей стратегической стабильности и безопасности в XXI веке [Електронний ресурс] / И. Иванов // Дипломатический вестник. – 2000. – Режим доступу: http://archive.mid.ru//bdomp/dip_vest.nsf/99b2ddc4f717c733c32567370042ee43/464b8b11f85697c0432569cb0043afe0!OpenDocument
8. Самоловов И. «Обязанность защищать» и Россия: От Грузии к Крыму [Електронний ресурс] / И. Самоловов // The Intersection Project: Россия, Европа, Мир. – 2015. – Режим доступу: http://intersectionproject.eu/ru/article/politics/obyazannost-zashchishchat-i-rossiya-ot-gruzii-k-krymu
9. Резолюція Ради Безпеки ООН S/RES/1808 (2008) від 15 квітня 2008 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/306/31/PDF/N0830631.pdf?OpenElement
10. Фартхудинов И. З. Проблема гуманитарной интервенции и защиты граждан за рубежом. Обзор заседания круглого стола / Фартхудинов И. З., Камишевский В. І. // Евразийский юридический журнал. – 2009. – № 8 (15).
11. Эванс Г. Россия и «обязанность защищать». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memo.ru/hr/hotpoints/caucas1/msg/2008/09/m156617.htm
12. Голосов Г. Почему Кремль продолжает ошибаться на Украине / Г. Голосов // РБК еженедельная деловая газета, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rbcdaily.ru/politics/opinion/562949992070827
13. Merezhko O. Crimea's annexation by Russia – contradictions of the new Russian doctrine of international law / O. Merezhko // ZaöRV. – 2015. – Vol. 75. – P. 167-194.
14. Самоловов И. «Обязанность защищать» и Россия: От Грузии к Крыму [Електронний ресурс] / И. Самоловов // The Intersection Project: Россия, Европа, Мир. – 2015. – Режим доступу: http://intersectionproject.eu/ru/article/politics/obyazannost-zashchishchat-i-rossiya-ot-gruzii-k-krymu
15. Rougier A. La Theorie de I'intervention d'humanite / A. Rougier // Revue generale de droit international public. – 1910. – № 17.
16. Гирс И. Крымчане имеют право на вооружённое сопротивление. Россия имеет право на гуманитарное военное присутствие в Крыму [Електронний ресурс] / И. Гирс. – Режим доступу: http://www.iarex.ru/articles/45636.html
17. Charles W. Kegley, Jr. World politics: trend and transformation // Cengage Learning, 2009. – P. 496.

Герасименко Д.С.
Киевский национальный лингвистический университет

ДОКТРИНА «R2P» В МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЯХ: ОТ СОБЫТИЙ В ГРУЗИИ ДО КРЫМА

Аннотация
В статье освещена актуальная проблема современности: применение силы в межгосударственных отношениях. В частности, рассматривается влияние концепции «R2P» и гуманитарной интервенции и возможность их применения на примере событий в Грузии 2008 и Украины 2014-2015 гг. Анализируются действия Российской Федерации, которые можно признать агрессией против суверенных государств, также исследована правомерность применения силы Россией с точки зрения международного права.
Ключевые слова: международный мир и безопасность, обязанность защищать, применение силы, аннексия, гуманитарная интервенция.

Gerasymenko D.S.
Kyiv National Linguistic University

THE DOCTRINE OF «R2P» IN INTERNATIONAL RELATIONS: FROM THE EVENTS IN GEORGIA TO CRIMEA

Summary
This article highlights the urgent problem of our time: the use of force in contemporary international relations. In particular, considers the influence of the concept of «R2P» and humanitarian intervention and the legitimacy of the use such doctrines in Georgia (2008) and Ukraine (2014-2015). Analyzes actions of Russian Federation, which can be recognized as aggression against sovereign states, also was investigates the legality of the use of force by Russia according to contemporary international law. It is resumed that Russia's actions proved to be an aggression against sovereign states. It is concluded that the doctrine of «R2P» is far from ideal and needs to be improved. The correct use of this concept is a major factor of protection of human rights and fundamental freedoms and of providing peace and stability in the country, especially in conflict areas.
Keywords: international peace and security, the responsibility to protect, the use of force, annexation, humanitarian intervention.

УДК 343.1:343.21

ПРОБЛЕМНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ «ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА» ТА ЙОГО ВИДІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Керноз Н.Є.
Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена висвітленню проблемних питань законодавчого визначення «цивільного судочинства» та його видів у Цивільному процесуальному кодексі України. Проаналізовані поняття «судова юрисдискація», «цивільне судочинство», «адміністративне судочинство», «позовне провадження», «наказне провадження», «окреме провадження». Автор приходить до висновку, що відсутність їх визначення на законодавчому рівні ускладнює звернення до суду.
Ключові слова: судова юрисдискація, цивільне судочинство, адміністративне судочинство, позовне провадження, окреме провадження, наказне провадження.

Постановка проблеми. Закріплення доктринальної засади в ст. 124 Основного Закону України про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [1] пов'язана із створенням в Україні умов для реалізації конвенційного положення встановленого п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] щодо забезпечення кожному права на «справедливий суд». З прийняттям Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р. № 192-VIII [3], який закладає правові основи для проведення чергової судової реформи, яка б забезпечила ефективний захист прав і свобод громадян, інтересів юридичних осіб у судовому порядку, практичну реалізацію права на справедливий суд, було внесено зміни в усі процесуальні кодекси України саме щодо пере-

© Керноз Н.Є., 2016

гляду судових рішень Верховним судом України [10, с. 20-22].

Важливою проблемою цивільного судочинства є порушення правил законотворчої техніки, відсутність уніфікованої термінології (понятійного апарату), нечітке формулювання норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), яке робить можливим їх неоднозначного тлумачення.

В контексті нашого дослідження із двох нововведених підстав для подання заяви про перегляд судових рішень до ВСУ особливої актуальності набуває саме така підстава як неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права – при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням *правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ* (п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України) [6]. При цьому, слід звернути увагу, на відсутність уніфікованої термінології в процесуальних кодексах, оскільки законодавець в ЦПК України застосував термінологічний зворот «встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ», а в статті 237 КАС України вживає «встановленої законом *юрисдикції адміністративних судів*» [7], в статті 111-16 ГПК України – термін *«підвідомчість»* [8]. Отже, хоча на законодавчому рівні так і не закріпили визначення термінів «підсудність», «юрисдикція», «підвідомчість», «компетенція», але вони набувають надзвичайного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемність законодавчого визначення цивільного судочинства та його видів досліджувались у працях О.А. Беляневич, І.В. Берднік, С.С. Бичкової, Н.Є. Керноз, І.Б. Коліушко, В.В. Комарова, Р.О. Куйбіда, М.М. Михеєнка, С.Я. Фурси.

Мета статті. Метою даного дослідження є: на основі аналізу норм процесуального законодавства надати визначення цивільного судочинства та відмежувати його види від інших схожих проваджень в адміністративному судочинстві; пошук пропозицій щодо вдосконалення національного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. У науці процесуального права поняття судової юрисдикції є одним із найбільш складних і багатоаспектних питань. Це пов'язано з неоднозначністю підходів як науковців, так і законодавця до цього питання.

Однією з правових гарантій справедливого правосуддя є чітке, юридично обґрунтоване розмежування повноважень юрисдикційних органів щодо розгляду і вирішення справ. Проблемні питання узгодженості термінів «юрисдикція», «судочинство», «процес», «компетенція судів», «підвідомчість судів», «підсудність», вже досліджувалась автором [11, с. 82-87; 12, с. 160-165]. Лише в п. 2 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» передбачено, що **цивільна юрисдикція – це визначена законом сукупність повноважень судів щодо розгляду цивільних справ, віднесених до їх компетенції** (стаття 15 ЦПК). Проте, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України № 2453-VI роз'яснення Пленуму Вищих спеціалізованих судів України мають рекомендаційний характер [4], тому дане визначення не є легальним. Відповідно до п. 3 Постанови ВССУ № 3 від 01.03.2013 критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших є, по-перше, наявність у них спору про право цивільне (справи за позовами, що виникають із будь-яких правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства), по-друге, суб'єктний склад такого спору (однією зі сторін у спорі є, як правило, фізична особа). Але неможливо погодитися з запропонованими критеріями в даній Постанові, оскільки, по-перше, вживається термінологічний оборот «спору про право цивільне», яке застосовується тільки у позовному провадженні, але видами цивільного судочинства є також окреме та наказне провадження. По-друге, суб'єктний склад дуже звужено, оскільки за ст. 30 ЦПК України сторонами можуть бути «фізичні і юридичні особи, а також держава».

У юридичній літературі поняття «цивільна юрисдикція» трактується по різному, зокрема: нормативне визначення компетенції суду з вирішення справ у порядку цивільного судочинства (С.Я. Фурса); це компетенція відповідних юрисдикційних органів і посадових осіб щодо розгляду і вирішення цивільних справ (С.С. Бичкова); підвідомчість юридичних справ є не чим іншим, як юрисдикцією, під якою розуміють повноваження різних органів (у першу чергу судів) по розгляду і вирішенню юридичних справ (Б.І. Сташків); діяльність компетентних органів, уповноважених законом розглядати та вирішувати цивільні справи (приватні спори) та виносити щодо них юридично обов'язкові рішення (Г.П. Тимченко) [11, с. 84].

Пунктом 4 Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» із змінами, внесеними згідно з Постановами Вищого адміністративного суду № 2 від 14.02.2014, № 6 від 15.05.2014, № 6 від 22.05.2015 регламентовано, що вирішуючи питання про визначення юрисдикції адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ, суди повинні враховувати, що КАС України встановлює такі правила відмежування адміністративної юрисдикції від інших видів юрисдикції: понятійно-функціональне, тобто визначення адміністративної справи, що наведене у п. 1 ч. 1 статті 3 КАС України; визначення видів публічних правовідносин (управлінські правовідносини та правовідносини, пов'язані з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень), зазначених у ч. 1 статті 17 КАС України; встановлення переліку публічно-правових спорів, що підпадають під юрисдикцію адміністративних судів (ч. 2 статті 17 КАС України); встановлення переліку публічно-правових справ, що не належать до предмета адміністративної юрисдикції (ч. 3 статті 17 КАС України).

При цьому в абз. 2 п. 2 зазначеної Постанови Пленуму ВАС України від 20.05.2013 № 8 констатовано, що *законодавство не містить визначення терміна «публічно-правовий спір»*. Для розгляду спору адміністративним судом необхід-

но встановити його публічно-правовий зміст (характер). Для з'ясування характеру спору суди повинні враховувати, що протилежним за змістом є приватноправовий спір. Це означає, що в основі розмежування спорів лежить поділ права на публічне та приватне.

Таблиця 1

Види цивільного судочинства: позовне та непозовні провадження (наказне та окреме)

№ п/п	Питання	Позовне провадження	Непозовні (безспірні) провадження	
			Наказне провадження	Окреме провадження
1.	Статті ЦПК	ст. 107-233	ст. 95-106	ст. 234-290
2.	Категорія справ провадження	**справи** про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що **виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових** відносин, а також з **інших правовідносин**, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (ч. 1 ст. 15 ЦПК)		
		при вирішенні **спору про право** цивільне	**за відсутності спору про право** цивільне визначені:	
			ст. 96 ЦПК	ч. 2, ч. 3 ст. 234, ст. 256 ЦПК
3.	Основні учасники провадження	особи, які мають цивільну процесуальну правосуб'єкність (правоздатність та дієздатність), визначену ст. 28, 29 ЦПК		
		ст. 30 ЦПК сторони: 1. позивач; 2. відповідач	ч. 2 ст. 26 ЦПК 1. заявник **(стягувач)**, 2. заінтересовані особи **(боржник)**	ч. 2 ст. 36 ЦПК 1. заявник, 2. заінтересовані особи
4.	Статус (права та обов'язки) основних учасників	**Загальні права:** знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, користуватися правовою допомогою, знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, оскаржувати рішення і ухвали суду, користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом (ч. 1 ст. 27 ЦПК). **Специфічні права:** - заявити відвід судді, секретарю судового засідання, експерту, спеціалісту, перекладачу на підставах, зазначених у ст.ст. 20, 21, 22 ЦПК; - позивач має право протягом усього часу розгляду справи збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову; до початку розгляду судом справи по суті позивач має право шляхом подання письмової заяви змінити предмет або підставу позову. – відповідач має право визнати позов повністю або частково (письмове заперечення проти позову із зазначенням доказів, що підтверджують його заперечення), пред'явити зустрічний позов ст. 31 ЦПК; - обмеження повноважень представника ч. 2 ст. 44 ЦПК; - позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції ч. 1 ст. 118; - заявити клопотання (заяву) про забезпечення доказів ч. 1 ст. 133 ЦПК; - заявити заяву про виклик свідка ст. 136 ЦПК; - заявити клопотання (заяву) про витребування доказів ч. 1 ст. 137 ЦПК; - просити суд провести експертизу ч. 4 ст. 143 ЦПК; - заявити клопотання (заяву) про забезпечення позову ч. 1 ст. 151 ЦПК; - звернутися з заявою про скасування забезпечення позову ч. 4 ст. 154 ЦПК; - звернутися з заявою про заміну одного способу забезпечення позову іншим ч. 1 ст. 154 ЦПК; - в судовому засіданні заявляти заяви та клопотання згідно ст. 168 ЦПК; - сторони можуть укласти мирову угоду згідно ст. 175 ЦПК; - надавати в суді пояснення ст. 176 ЦПК; - відмовитися від визнання обставин ст. 178 ЦПК; - за згодою можуть бути допитані як свідки ст. 184 ЦПК; - виступати з промовами в судових дебатах ст. 193 ЦПК; - ознайомитися із технічним записом судового засідання, журналом судового засідання та протягом трьох днів з дня проголошення рішення у справі подати до суду письмові зауваження щодо неповноти або неправильності їх запису ч. 1 ст. 199 ЦПК; - звернутися з заявою про виправлення описок чи арифметичних помилок у судовому рішенні ст. 219 ЦПК; - звернутися з заявою про ухвалення додаткового рішення ст. 220 ЦПК; - подання заяви про роз'яснення рішення суду ст. 221 ЦПК; - подання заяви про перегляд заочного рішення ст.ст. 228, 229 ЦПК; - подання апеляційної скарги ст. 295 ЦПК; - подання касаційної скарги ст. 326 ЦПК; - подання заяви про перегляд судового рішення до Верховного Суду України ст. 357 ЦПК; - подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами ст. 364 ЦПК; тощо.		

Продовження таблиці 1

<table>
<tr><td>4.</td><td>Статус (права та обов'язки) основних учасників</td><td colspan="3">ІІ. Обов'язки:
- особи, які беруть участь у справі позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати усі наявні у них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання не проводиться – до початку розгляду справи по суті (ст. 168 ЦПК);
- добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27 ЦПК);
- звертатися до суду словами «Ваша честь» (ст. 161 ЦПК);
- встати, коли входить і виходить суд;
- заслуховувати стоячи рішення суду;
- давити пояснення стоячи;
- беззаперечно виконувати розпорядженням головуючого;
- додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених в суді правил;
- передавати документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника (ст. 162 ЦПК);
- змагальність: кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених ст. 61ЦПК;
- обов'язок осіб, які беруть участь у справі, повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) та про причини неявки в судове засідання ст. 77;
- позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб ч. 1 ст. 120 ЦПК;
- позивач повинен сплатити судовий збір, крім випадків передбачених ч. 2 ст. 3, ст. 5, ст. 8 Закону України «Про судовий збір»;
- сторони зобов'язані подати свої докази суду до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті ч. 1 ст. 131 ЦПК;
- сторони до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті, зобов'язані повідомити суд про всі відомі їм рішення судів, що стосуються предмету спору, а також про всі відомі їм незавершені судові провадження, що стосуються предмету спору ч. 4 ст. 131 ЦПК; тощо.</td></tr>
<tr><td>5.</td><td>Процесуальний засіб порушення</td><td>позовна заява, оформлена згідно вимог ст.ст. 119,120 ЦПК і оплачена судовим збором</td><td>1. заява про видачу судового наказу, оформлена згідно вимог ст. 98 ЦПК і оплачена судовим збором;
2. заява про скасування судового наказу, оформлена згідно вимог ст. 105 ЦПК (судовий збір не справляється)</td><td>заява, у справах окремого провадження, які подано: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати; фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати; оформлена згідно вимог ст.ст. 119, 238, 243, 247, 252, 258, 261, 270, 275, 280, 284, 288.
За подання заяв (ст.ст. 238, 240, 243, п.п. 3,9 ст. 256, ст. 280, ст. 284 ЦПК) – судовий збір не справляється.</td></tr>
<tr><td rowspan="2">6.</td><td rowspan="2">Підсудність</td><td colspan="3">Єдине правило визначення родової підсудності: усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами: районними, районними у містах, міськими та міськрайонними загальними судами (ст. 107 ЦПК).
Загальне правило визначення територіальної підсудності: більшість справ, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевим загальним судом за зареєстрованим в установленому порядку місцем проживання (місцем перебування) відповідача (боржника) – фізичної особи; або місцевим загальним судом за місцезнаходженням відповідача (боржника) – юридичної особи, крім справ окремого провадження, які розглядаються судом, але з урахуванням правил, визначених:</td></tr>
<tr><td>ст.ст. 108-114 ЦПК</td><td>ст. 97 ЦПК</td><td>ст. ст. 236, 242, 246, 251, 257, 260, 269, 274, 279, 283, 287 ЦПК</td></tr>
<tr><td>7.</td><td>Судові витрати</td><td colspan="3">Судові витрати складаються з: 1) судового збору та 2) витрат, пов'язаних з розглядом справи.
Розмір судового збору, порядок його сплат, повернення і звільнення від сплати встановлюються Законом України «Про судовий збір,»який набув чинності з 01.11.2011 в редакції 2015 рр.
Судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі. За подання до загального суду:
1) позовної заяви майнового характеру, яка подана: юридичною особою – 1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру мінімальної заробітної плати; фізичною особою або фізичною особою – підприємцем – 1 відсоток ціни позову, але не менше 0,4 (0,2 – раніше) розміру мінімальної заробітної плати та не більше 5 (3 – раніше) розмірів мінімальної заробітної плати;</td></tr>
</table>

Продовження таблиці 1

<table>
<tr><td rowspan="2"></td><td rowspan="2"></td><td>2) позовної заяви немайнового характеру, яка подана: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 1 розмір мінімальної заробітної плати, фізичною особою – 0,4 розміру мінімальної заробітної плати;
3) позовної заяви: про розірвання шлюбу – 0,4 (0,1 – раніше) розміру мінімальної заробітної плати; про поділ майна при розірванні шлюбу – 1 відсоток ціни позову, але не менше 0,4 (0,2 – раніше) розміру мінімальної заробітної плати та не більше 3 розмірів мінімальної заробітної плати;
4) 4.3) заяви про забезпечення доказів або забезпечення позову, які подано: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати; фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати;
4.4) заяви про перегляд заочного рішення, які подано: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати; фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати;
4.5) заяви про скасування рішення третейського суду, які подано: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати; фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати;
4.6) заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, які подано: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати; фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати;
4.7) заяви про видачу виконавчого документа на підставі рішення іноземного суду, які подано: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати; фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати;
4.8) НОВЕЛА заяви про роз'яснення судового рішення, які подано: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати; фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати – не існувало за раніше чинним законодавством;
5) позовної заяви про захист честі та гідності фізичної особи, ділової репутації фізичної або юридичної особи, а саме: позовної заяви немайнового характеру – 0,4 (0,2-раніше) розміру мінімальної заробітної плати; позовної заяви про відшкодування моральної шкоди – 1,5 відсотка ціни позову, але не менше 1 розміру мінімальної заробітної плати (раніше – 1 відсоток ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 3 розмірів мінімальної заробітної плати;
6) апеляційної скарги на рішення суду; заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення суду; апеляційної скарги на судовий наказ, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами – 110 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги на відміну від раніше чинної ставки 50 відсотків ставки;
7) касаційної скарги на рішення суду; заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду – 120 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги на відміну від раніше чинної ставки 70 відсотків ставки;
8) заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України – 130 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги на відміну від раніше чинної ставки 70 відсотків ставки;
9) апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду; заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги на ухвалу суду: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 1 розмір мінімальної заробітної плати; фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати на відміну від раніше чинної ставки – 0,1 розміру мінімальної заробітної плати.
До витрат, пов'язаних з розглядом судової справи, належать:
- витрати на правову допомогу ст. 84 ЦПК; Постанова КМУ «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову» від 17.09.2014 № 465 в редакції від 11.03.2015 р.
- витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду ст. 85 ЦПК;
- витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз ст. 86 ЦПК;
- витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження ст. 87 ЦПК;
- витрати, пов'язані з вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи ст. 87 ЦПК;
- витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача ч. 9 ст. 74 ЦПК.</td></tr>
<tr><td>7.</td><td>Судові витрати</td><td>Ст. 99 ЦПК і Закон України «Про судовий збір», за подання заяви про видачу судового наказу, які подано: юридичною особою або фізичною особою – підприємцем – 0,5 розміру мінімальної заробітної плати; фізичною особою – 0,2 розміру мінімальної заробітної плати на відміну від раніше чинної ставки 50 відсотків ставки, що визначається з оспорюваної суми в разі звернення до суду з позовом у порядку позовного провадження.</td><td>ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» за подання таких заяв окремого провадження судовий збір не справляється:
- про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою або недієздатною, або з особою, засудженою до позбавлення волі на строк не менш як три роки;
- про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;
- про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;</td></tr>
</table>

Продовження таблиці 1

7.	Судові витрати	**У разі відмови в прийнятті заяви** про видачу судового наказу або **в разі його скасування внесена сума судового збору стягувачу не повертається**. **У разі пред'явлення стягувачем позову** до боржника у порядку позовного провадження **сума судового збору** сплаченого за подання заяви про видачу судового наказу **зараховується** до суми судового збору, встановленої за **позовну** заяву.	- обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. ч. 4 ст. 86 ЦПК: якщо у справах окремого провадження виклик свідків, призначення експертизи, залучення спеціалістів ***здійснюються за ініціативою суду, а також у випадках звільнення від сплати судових витрат або зменшення їх розміру, відповідні витрати відшкодовуються за рахунок Державного бюджету України***. ч. 7 ст. 235 ЦПК: **судові витрати не відшкодовуються**, *якщо інше не встановлено законом.*	
8.	Загальні строки підготовки справи до судового розгляду в порядку позовного провадження	ч. 4 ст. 122 ЦПК: *про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті провадження у справі* суддя вирішує **не пізніше трьох днів** з дня надходження заяви до суду або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків, та **не пізніше наступного дня** після отримання судом у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 122 ЦПК, інформації про місце проживання (перебування) фізичної особи. Ст. 129 ЦПК: *попереднє судове засідання* повинно бути призначено і проведено **протягом десяти днів** з дня відкриття провадження у справі. Ст. 156 ЦПК: Справа має бути призначена до розгляду **не пізніше семи днів** після закінчення дій підготовки до судового розгляду. **НЕ РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ НА СПРАВИ НАКАЗНОГО ТА ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕНЬ.**		
9.	Строк розгляду та процедурні моменти розгляду	Суд розглядає справи **протягом розумного строку**, але		
		не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі; справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – **одного місяця** (ст. 157 ЦПК) Керуючись ст.ст. 118-130, ст. 156-207, ст. 224-231 ЦПК суддя: 1) відкриває провадження у справі ухвалою про відкриття провадження у справі; 2) призначає час і місце попереднього судового засідання (якщо вирішив, що його проведення є необхідним); 3) призначає справу до розгляду ухвалою, в якій зазначає, які підготовчі дії ним проведені і встановлює дату розгляду справи.	суд ***у триденний строк*** видає судовий наказ ***без судового засідання*** і виклику стягувача, боржника (ст. 102 ЦПК); у разі подання заяви про скасування судового наказу – розглядається судом ***протягом десяти днів*** з дня постановлення ухвали про прийняття такої заяви до розгляду ***у відкритому судовому засіданні***. Судовий розгляд здійснюється за такою процедурою: I. підготовча частина (ст. 163-172 ЦПК); II. розгляд справи по суті (ст. 173-192 ЦПК); III. судові дебати (ст. 193 ЦПК); IV. ухвалення та проголошення рішення (ухвали) (ст. ст. 195, 196, 208, 209, 213-218 ЦПК).	не більше двох місяців справи розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності (ст. 10 ЦПК) та меж судового розгляду (ч. 2 ст. 235 ЦПК). Справи *не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть біти закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди.*
10.	Судові рішення	1) **рішення** (ст. 208, 209, 213, 214, 215, 223 ЦПК) в т.ч. ***заочне*** рішення ст. 226, 228 ЦПК; 2) ***додаткове*** рішення (ст. 220 ЦПК); 3) **ухвали** (ст. 208, 209, 210, 219, 220 ЦПК); 4) *окремі* ухвали (ст. 211 ЦПК).	**судовий наказ як особлива форма** судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 96 ЦПК, який має відповідає вимогам ст. 103 ЦПК, та вимогам до виконавчого документа, встановленим Законом України «Про виконавче провадження»	рішення, яке відповідає вимогам ст. 215 ЦПК та ст.ст. 241, 245, 249, 255 ЦПК, 224 СК, 259, 267, 273, 278, 282, 286, 290 ЦПК.
11.	Набрання рішенням законної сили	1. Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. 2. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом.	1. У разі ненадходження від боржника заяви про скасування судового наказу протягом трьох днів після закінчення строку на її подання судовий наказ набирає законної сили і суд видає його стягувачеві для пред'явлення до виконання.	ч. 3ст. 290 ЦПК Ухвалене судом рішення про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи підлягає негайному виконанню. Копії рішення суд надсилає банку, що обслуговує юридичну або фізичну особу, заявнику та особі, щодо якої надається інформація.

Закінчення таблиці 1

11.	Набрання рішенням законної сили	Після набрання рішенням суду законної сили сторони та треті особи із самостійними вимогами, а також їх правонаступники **не можуть знову заявляти в суді ту саму** позовну вимогу з тих самих підстав, а також **оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини**. Якщо справу розглянуто за заявою осіб, визначених ч. 2ст. 3 ЦПК, рішення суду, що набрало законної сили, **є обов'язковим для особи, в інтересах якої було розпочато справу**. Якщо після набрання рішенням суду законної сили, яким з відповідача присуджені періодичні платежі, зміняться обставини, що впливають на визначені розміри платежів, їх тривалість чи припинення, кожна сторона має право шляхом пред'явлення нового позову вимагати зміни розміру, строків платежів або звільнення від них.	2. Якщо суд за результатами розгляду заяви про скасування судового наказу прийняв ухвалу про залишення такої заяви без задоволення або змінив судовий наказ, то судовий наказ чи змінений судовий наказ набирає законної сили після закінчення строку на подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. 3. У разі подання апеляційної скарги судовий наказ чи змінений судовий наказ, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом. За наслідками розгляду скарги на судовий наказ апеляційний суд має право: 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення судового наказу без змін; 2) постановити ухвалу про скасування судового наказу та роз'яснити, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті в позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову; 3) змінити судовий наказ. *Ухвала апеляційного суду про відхилення апеляційної скарги на судовий наказ, залишення судового наказу без змін (ч. 3 ст. 307ЦПК), про скасування судового наказу (ч. 2 ст. 309-1ЦПК) є остаточною і оскарженню не підлягає.*	Особа, щодо якої банк розкриває банківську таємницю, або заявник мають право *у п'ятиденний строк оскаржити ухвалене судом рішення до апеляційного суду в установленому порядку*. Оскарження рішення не зупиняє його виконання.

Ст. 15 ЦПК України, розкриваючи компетенцію судів щодо розгляду цивільних справ, закріпила перелік правовідносин, що можуть розглядатися в порядку цивільного судочинства, який не є вичерпним, а саме: справ про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Виникають запитання: 1) що таке «судочинство»; 2) які види (різновиди) судочинства існують в Україні?

Етимолого-семантичне тлумачення поняття «судочинство» також є проблемним. У юридичних словниках пропонується судочинство розглядати як: форму реалізації судової влади; порядок провадження у судових справах судами відповідної юрисдикції; процесуальну форму здійснення правосуддя; діяльність суду; ви¬д державної діяльності, пов'язаної з розглядом і вирішенням цивільних, кримінальних та інших судових справ [11, с. 85].

Твердження про те, що судочинство – це процесуальна форма здійснення правосуддя не є безспірним, оскільки згідно з Конституцією України (ст. 147) Конституційний суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції, однак не є органом правосуддя.

Слід мати на увазі, що до 1 вересня 2005 року в юридичній літературі процесуалісти терміни «судочинство» і «процес» ототожнювали. Однак вперше на законодавчому рівні в КАС України (ст. 3) ці терміни отримали самостійне тлумачення, а саме: адміністративне судочинство – діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, визначеному КАС України, у той час як адміністративний процес – правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства.

Отже, аналіз ст. 15 ЦПК України свідчить про недосконаліть цієї правової норми, оскільки законодавчо не закріплене загальне поняття «справа цивільної юрисдикції»; відсутній вичерпний перелік правовідносин, які підпадають виключно під цивільну юрисдикцію загального суду; відсутній перелік категорій справ, які не підпадають під цивільну юрисдикцію загального суду.

Водночас, згідно з ч. 3 ст. 15 ЦПК України, суди розглядають справи в порядку позовного, наказного та окремого провадження, що взагалі ускладнює, а в деяких випадках і унеможливлює нормальну правозастосовну діяльність. Оскільки

термін «провадження» у ЦПК України має два значення: різновид цивільного судочинства (позовне, наказне, окреме) та як стадія цивільного процесу (апеляційне, касаційне та ін.).

Розмежування цивільного судочинства за певними різновидами (позовне,наказне, окреме) зумовлене їх специфікою і, щоб розкрити доступно ці особливості, пропонується таблиця № 1.

Як показало проведене дослідження, проблема тлумачення змісту понять «юрисдикція», «підвідомчість», «компетенція» все ще не має однозначного вирішення ні в теорії, ні в законодавстві України, на відміну від законодавства Республіки Білорусь, зокрема, п. 9 ст. 1 Цивільного процесуального кодексу Республіки Білорусь [9] підвідомчість визначається як «розмежування компетенції з вирішення спорів і розгляду справ між Конституційним Судом Республіки Білорусь, судами загальної юрисдикції, міжнародними арбітражними (третейськими) судами, органами з вирішення трудових спорів та розгляду справ, іншими органами та організаціями».

Висновки і пропозиції. 1. З метою покращення правозастосування процесуальних норм, пропонується уніфікувати термінологію (понятійний апарат) шляхом створення окремої статті в ЦПК України, де б розкривався зміст понять та термінологічних зворотів, які використовувалися законодавцем в цих нормативно-правових актах.

2. Пропонується власне визначення таких понять:

справа цивільної юрисдикції (далі – цивільна справа) – передана на вирішення загального суду приватно-правова справа про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникає із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого (господарського, адміністративного) судочинства;

цивільна юрисдикція – це компетенція загального суду з вирішення цивільних справ у порядку цивільного судочинства;

цивільне судочинство – діяльність загальних судів щодо розгляду і вирішення цивільних справ у порядку, встановленому ЦПК України;

цивільний процес – правовідносини, що складаються під час здійснення цивільного судочинства;

позовне провадження – основний вид цивільного судочинства, в порядку якого вирішуються цивільні справи за наявності приватноправового спору;

наказне провадження – спрощений вид непозовного цивільного судочинства, спрямований на вирішення безспірних вимог встановлених ст.96 ЦПК України, який закінчується ухваленням судового наказу;

3. Пропонуємо привести процесуальні кодекси України у відповідність до нововведень статті 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції від 12.02.2015, а саме:

1. словосполучення ч. 3 статті 11-1 ЦПК України «за принципом вірогідності» замінити термінологічним оборотом «за принципом випадковості та в хронологічному порядку надходження справ»;

2. скасувати чч. 4, 5, 6 статті 11-1 ЦПК України та викласти чч. 4, 5, 6, 7, 8, 9 статті 11-1 ЦПК України в новій редакції яка б відповідала чч. 5, 6, 7, 8, 9,10 статті 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU50K02U.html
3. Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р. № 192-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18, № 19-20. – Ст. 132 із змінами.
4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-4. – Ст. 529 із змінами.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492 із змінами.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2005 р. – № № 35-37. – Ст. 446 із змінами.
7. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII // ВВР України. – 1992. – № 6. – Ст. 56 (зі змінами).
8. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь: 11.11.1999 г. № 238-З. Принят Палатой представителей 10.12.1998 г. Одобрен Советом Республики 18.12.1998 г. Юридическая база «ЮСИАС». – 2008 г.
9. Керноз Н. Є., Велігорська А. В. Дослідження нововведень перегляду судових рішень Верховним Судом України в цивільному судочинстві // «Юність науки – 2015: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства»: збірник тез доповідей Міжнародної студентської науково-практичної конференції» (м. Чернігів, 22-23 квітня 2015 р.): у 9 ч. / ЧНТУ. – Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – Ч. 7. – 2015. – С. 20-22.
10. Керноз Н. Є. Проблемні питання узгодженості понять «юрисдикція», «підвідомчість», «компетенція» у контексті процесуального законодавства України // Вісник Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці: щоквартальний науковий збірник. – 2009. – № 1. – Чернігів. – С. 80-91
11. Керноз Н. Є., Берднік І. В. Проблемність законодавчого врегулювання підсудності та її видів в національному судочинстві // Журнал «Молодий вчений» № 11 (14) листопад 2014. – С. 160-165.

Керноз Н.Е.
Черниговский национальный технологический университет

ПРОБЛЕМНОСТЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ «ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА» И ЕГО ВИДОВ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССУАЛЬНОМ КОДЕКСЕ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена освещению проблемных вопросов законодательного определения гражданского судопроизводства и его видов в Гражданском процессуальном кодексе Украины. Проанализированы понятия «судебная юрисдикция», «гражданское судопроизводство», «административное судопроизводство», «исковое производство», «особое производство», «приказное производство». Автор приходят к выводу, что отсутствие их определений на законодательном уровне усложняет обращение в суд.
Ключевые слова: судебная юрисдикция, гражданское судопроизводство, административное судопроизводство, исковое производство, особое производство, приказное производство.

Kernoz N.E.
Chernihiv National Technological University

PROBLEMS WITH THE DEFINITION OF «CIVIL PROCEDURES» AND ITS SPECIES IN THE CIVIL PROCEDURE CODE OF UKRAINE

Summary
The article is devoted to highlighting issues of legal definition of «civil procedures» and its species in the Civil Procedure Code of Ukraine. It's analyzed the concept of «jurisdiction», «civil procedures», «administrative procedures», «action proceedings», «special (separate) proceedings», «writ proceedings. The author concludes that the lack of definition in law makes it difficult to go to court.
Keywords: jurisdiction, civil procedures, administrative procedures, action proceedings, separate proceedings, writ proceedings.

UDC 342.415

UKRAINIAN EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTIONS AS THE STAKEHOLDERS OF THE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND THE CORRUPTION PROBLEM

Mishyna N.V.
National University «Odessa Law Academy»

The educational and research institutions can make a big difference in the development of the corporate social responsibility in Ukraine – but practically don't contribute yet. In the article it is shown how the educational and research institutions can help to implement the best practices of corporate social responsibility. This problem is closely connected with the anti-corruption company that covers the Ukrainian educational and research institutions.
Keywords: corporate social responsibility, stakeholders, research institutions, corruption.

Scientific and practical problem. Corporate social responsibility (CSR) is quite a new term for the Ukrainian researchers and practitioners in the fields of law and economics. It is still being defined and not a common term yet. For example, Toby Webb wrote on 12 October 2007: «a recent trip to Kiev demonstrated a great hunger for social responsibility in the country. Problem is many don't know what the term means» [3]. The stakeholders understand the CSR mostly as the transparent and fair business and competition, development of the own employers and the charity activity in the society. According to the Centre for CSR Development Status Report, more than 50% of respondents noted, that they understand CSR as the transparent and fair business and competition (54,7%), development of the own employers (57,8%) and the charity activity in the society (58,1%) [4].

Overview of the relevant researches. Recent research and publications dedicated to issues of CSR belong to the sociologists and economists. The biggest part of them deal with the problems of CSR in business companies. The only one Ph.D. paper about the CSR in Ukraine dates 2009 and enriches Economics: «The mechanism of corporate social responsibility in managing the business» [5]. Most Ukrainian publications on CSR have a view-

© Mishyna N.V., 2016

ing and/or popular scientific nature. Most materials related to CSR in Ukraine are published in the journal «Civil Society» or placed the website of the CSR Center.

For comparison: much more attention to CSR is paid by the Russian scientists. However, even in the Russian Federation there are no legal Ph.D. papers on CSR. But there are three doctors of economics ([6; 7; 8]) and three doctors of social sciences ([9; 10; 11]). It is interesting that 5 of these 6 Ph.D. theses are dedicated to the CSR in business companies. Also in Russian Federation there are about 40 Ph.D. theses (candidate) on corporate social responsibility.

The Centre for CSR Development produced the Status Report, interviewing the stakeholders – customers, state and local government bodies, business companies, employees, NGOs and research institutions (in Ukraine – educational and research institutions). The level of the knowledge about the CSR is the most wide-spread amongst such a type of stakeholders as the business companies. The tendency is the bigger the company is – the higher is that level. The authors of the report state: enterprises are potentially ready to introduce their programs of the CSR; they need only external help with the knowledge and information [12].

Article's thesis. Provision of the knowledge and information is the traditional function of the educational and research institutions. In order to contribute to the solving the main current problems – the low level of information about the CSR, and the low level of the activity in the field of the CSR of the biggest part of the stakeholders' groups – as the employee of the educational and research institution, I would like to introduce several ways of improving the situation within this group of stakeholders and in general in the country, using the inner recourses of the educational and research institutions. The article also deals with the problem of the low wages at this market, thus it is closely connected with the corruption questions and problems.

The main part. The most vital problems within the stakeholders group of the educational and research institutions were identified by the Centre for CSR Development using the interview method. The biggest part of the respondents mentioned two groups of the problems: a) financial ones – the low level of the financial resources given to the research institutions – and thus, relatively low salaries, the low level of the social care, the flourishing corruption and b) informational problem – the low level of information about the CSR [13].

The informational problem could be solved by the specialized for the employees of the educational and research institutions (scientific):

– seminars, lectures, courses, conferences (they should be mostly regional and free for the participants, because in Ukraine the professors and researchers don't get the coverage of the cost of the conferences etc. they've visited);

– publications about the CRS (only few of them exists, -- for example, the most influential Ukrainian legal magazine have never published anything about the CSR);

– researches in the field of the CRS – in Ukraine neither social scientists nor lawyers have ever written a Ph.D. on this topic.

The financial problem is really the most difficult to deal with one. And the one that explains the high level of the corruption in this system. The most positive thing I can mention about the salaries of the employees in the field of education and scientific research in Ukraine is that during the financial crisis of 2008, which still lasts in the country, most of the business companies cut the salaries essentially, but not the educational and research institutions. Because of that, for the first time in many years, in 2011 the salary of the staff of educational and research institutions were higher than the average salary in the country. Only in January, 2011, the situation became better – the average salary in the country was 2297 Ukrainian grivnas (approx. 210 euro) while the average salary in educational and research institutions was 2473 Ukrainian grivnas, which is 7,66% higher than the average Ukrainian salary [15].

But the current financial crisis, started mid-2014, cut the salaries dramatically. Now the average salary in Ukraine is 4012 grivna (about 160 euros) the average salary in educational and research institutions is 2839 grivna (about 100 euros).

According to the State Committee of Statistics in Ukraine, the average salary in the research and educational institutions used to be lower than the average salary in the country since 1995 [14]:

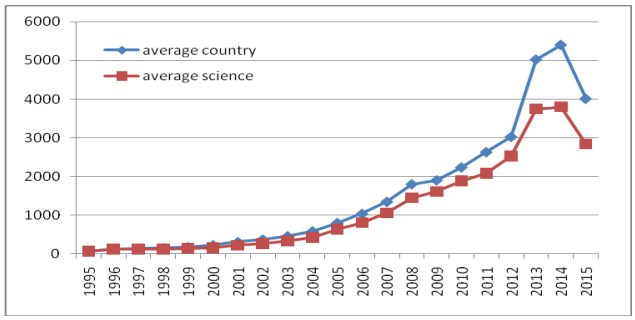

Chart 1. The average salary in Ukraine and the average salary in educational and research institutions, based on [14], Ukrainian Hryvna/Year (the information about 2015 covers January-October, 2015)

Table 1

The average salary in Ukraine and the average salary in educational and research institutions (in Ukrainian grivnas), based on [14] (the information about 2015 covers January-October, 2015)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Average salary in Ukraine, grivnas	73	126	143	153	178	230	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	5024	5401	4012
Average salary in educational and research institutions, grivnas	71	119	126	128	141	156	224	267	340	429	641	806	1060	1448	1611	1889	2081	2527	3746	3799	2839

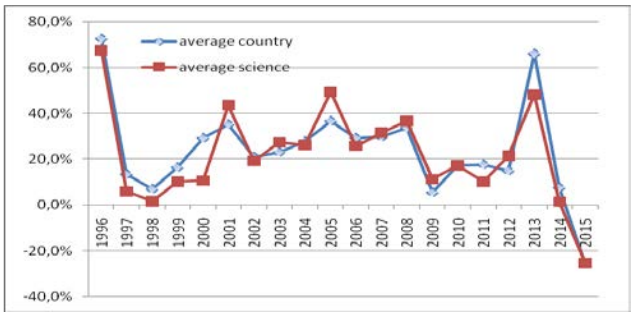

Chart 2. The difference between the average salary in Ukraine and the average salary in educational and research institutions, in%, based on [15], Ukrainian Hryvna/Year (the information about 2015 covers January–October, 2015)

It is also true that the employees of the educational and research institutions get only the social care provided to everyone in the country, according to the Labor Code (which was passed in 1974, when Ukraine was a Socialist Republic in the USSR). Health insurance and the other types of insurances, additional bonuses to the salaries in Ukraine are provided only by business companies, never by the state-owned institutions, including the educational and research ones.

Relatively low salaries and the prices that grow constantly and essentially, cause the high level of the corruption in the educational and research institutions. The anti-corruption legislation is revised quite often (the new version of the Criminal Code was passed in 2001, and then the articles about the corruption were edited in 2009 and 2010, 2014). Yet these efforts to fight the corruption by applying criminal liability are mostly ineffective.

The state bodies use only the 'sticks' fighting the corruption in the educational and research institutions, instead of 'sticks and carrots'. Ethical codes could be one of the most effective 'carrots', but they don't exist in the educational and research institutions of Ukraine. One of the ways of improving the situation with CSR in the country is to introduce such codes.

Speaking about how to improve the situation with the CSR in the country – ethical codes do not exist yet and are an essential need for such groups of the stakeholders as state and local government bodies, business companies, NGOs. Here the educational and research institutions can help – creating the drafts of such codes.

The educational and research institutions can contribute a lot to the drafting of laws and by-laws of Ukraine about the CSR. For now, Ukraine has only 2 laws relatively appropriate for the CSR purposes (but do not mention CSR in their texts, or CSR's principles or standards):

– Law of Ukraine of 05.10.2000 'On State Social Standards and Social Guarantees' – this law defines legal grounds for forming and application of state social standards and norms aimed at implementation of basic social guarantees which are determined by the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine. Basic state social guarantees are established by laws with the purpose of ensuring citizens' constitutional right to sufficient standard of life. The basic state social guarantees are as follows: minimum amount of salary; minimum amount of old age pension; minimum personal tax-free income; amounts of state social aid and other social payments [16];

– Law of Ukraine of 23.12.2010 'On Social Dialog in Ukraine' – this law defines legal grounds and the process of the social dialog in Ukraine, aims to make and perform the state social and economic policy, to regulate labour, social and economic relations and guarantee the proper level and quality of people's life and of the social stability in the society. The law defines social dialog as the process of finding out and negotiating the positions, reaching mutual agreements and taking the decisions by the sides of the social dialog, that represent the interests of the employees, employers and the state executive and local government bodies on the problems of the formation and implementation of the state social and economic policy, regulation of the labour, social and economic relations [17].

The problem in Ukraine is not only CSR legislation – but also the legal acts which are the basic for the civil society; for example, charity legislation. The Law on Charities is extremely old and difficult to use, the norms of this law are heavily criticized for the last 5-7 years. And only on 17 February 2011, the Ukrainian parliamentary Committee on Culture and Spirituality supported draft law № 6343 «On charity and charitable organizations». The educational and research institutions don't contribute a lot, that law is lobbied mostly by the charitable organizations and other NGOs.

The educational and research institutions can also contribute to the field of CSR, organizing seminars, conferences, trainings etc. for the other groups of the stakeholders, or universal – for all of the groups.

One more way of contributing to the field of CSR on the state level for the educational and research institutions is to introduce a course devoted to the CSR. And it will be really a valuable contribution to the CSR development. The educational and research institution I work at – The National University «Odessa Academy of Law' – could possibly launch a course «Corporate Social Responsibility: the Best Practices». This course will benefit the Ukrainian society both directly – the University prepares the lawyers to work in government institution and business companies – and indirectly – our University is the biggest legal university in the Southern part of Ukraine and one of the 5 leaders of legal education in the country, so the other legal universities and faculties always follow the changes in the list of our courses. At first this new course can be a non-obligatory one, taught not to all of the students, but to the group of the most brilliant students, which visit lectures in English. Because of the lack of the information and legislation in Ukrainian and Russian languages (which are native to the students) this course can be introduced in English in order to teach the students using the texts of the international standards, works of the most famous CSR researchers and the best practices of the foreign countries. The Ukrainian-language course can be introduced after the English-language course will be taught and its plans and programs will be revised according to the teaching experience.

Along with the course for the students, a set of seminars for the Ph.D. students can be launched:

about the CSR and it main principles and the symposium for the University teaching and researching stuff. These seminar and symposium might be aiming the Ph.D. students and employees of our University, but also can be free for everyone who is interested in the problems of the CSR.

The conclusion and the perspectives for the further researches. The educational and research institutions can make a big difference in the development of the CSR in Ukraine. But right now they suffer severely from the corruption and the financial crisis. In case if the strategy of the development of CSR would be worked out, the main outlines of it should include popularization the information about the CSR, development of the potential and practices of CRS for the different groups of the stakeholders, creation of the favorable conditions for the CSR due to the system of stimulus and responsibilities [18]. As it is shown in the article, the educational and research institutions have a potential to help in each of the directions of the strategy of the development of CSR in Ukraine. The perspectives of the further researches are seen in the working out of the model course on CSR to be recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine to the higher educational institutions.

References:

1. Мішина Н. В. Статистичний метод у конституційному праві і конституційно-правова статистика / Н. В. Мішина // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 67. – С. 59-65.
2. Mishyna N. V. Corporate Social Responsibility and Educational and Research Institutions as One of the Stakeholders / N. V. Mishyna // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Вип. 60. – Одеса: Юридична література, 2011. – С. 318-324.
3. Webb T. CSR in Ukraine on the rise, time for the big companies to step up / T. Webb [Electronic resource]. – Available at: http://www.ethicalcorp.com/content.asp?ContentID=5448
4. Corporate Social Responsibility 2005–2010: Status and Development Perspective. Analytical Report [Electronic resource]. – Available at: http://issuu.com/csrcentre/docs/bindersurvey_printversion
5. Грицина Л. А. Механізм формування корпоративної соціальної відповідальності в управлінні підприємством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата екон. наук: спец. 08. 00. 04 «Економіка та управління підприємствами (машинобудування)» / Леся Анатоліївна Грицина. – Хмельницький, 2009. – 20 с.
6. Смыков В. В. Социальная ответственность предприятий нефтегазохимического комплекса: дис. ... доктора эконом. наук: 08.00.05 / Виктор Васильевич Смыков. – СПб., 2005. – 327 с.
7. Камзабаева М. С. Стратегическое планирование социальной ответственности предприятий: дис. ... доктора коном. наук: 08.00.05 / Майра Сарандаевна Камзабаева. – Новосибирск, 2007. – 317 с.
8. Стрижов С. А. Формирование и развитие системы корпоративной социальной ответственности в современной экономике России: дис. ... доктора коном. наук: 08.00.05 / Станислав Алексеевич Стрижов. – М., 2007. – 343 с.
9. Арутюнов В. В. Паблисити в системе социальной ответственности российских корпораций: дис. ... доктора социолог. наук: 22.00.08 / Вячеслав Вячеславович Арутюнов. – Ростов-на-Дону, 2005. – 289 с.
10. Деревянченко А. А. Социальная ответственность в системе корпоративного управления: дис. ... доктора социолог. наук: 22.00.08 / Александр Алексеевич Деревянченко. – М., 2005. – 334 с.
11. Бабкин В. П. Социально-ответственная реструктуризация крупной корпорации: роль профсоюзов: дис. ... доктора социолог. наук: 22.00.08 / Владимир Павлович Бабкин. – М., 2008. – 345 с.
12. Саприкіна М. Соціальна відповідальність: інформація до роздумів / М. Саприкіна, А. Зінченко // Громадянське суспільство. – 2010. – № 3. – С. 36-40.
13. Зінченко А. Г. Соціальна відповідальність в Україні: Погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А. Г. Зинченко, М. А. Саприкіна – К., 2008. – С. 33.
14. Based on: [Electronic resource]. – Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszp_u2005.html
15. Based on: [Electronic resource]. – Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/gdn/Zarp_ek_m/zpm2011_u.htm
16. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 44. – Ст. 1876.
17. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23.12.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 3. – Ст. 168.
18. Розробка національної стратегії з корпоративної соціальної відповідальності [Electronic resource]. – Available at: http://www.csr-ukraine.org/pro_proekt6.html

Мішина Н.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

УКРАЇНСЬКІ ОСВІТНІ ТА НАУКОВІ ЗАКЛАДИ ЯК СТЕЙКХОЛДЕРИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ДО ПИТАННЯ КОРУПЦІЇ В ОСВІТІ ТА НАУЦІ

Анотація
Установи освіти та науково-дослідні установи можуть значно сприяти розвитку корпоративної соціальної відповідальності в Україні як одна з груп стейкхолдерів (зацікавлених осіб) – але поки що їх потенціал практично не використовується. У статті проаналізовано, як установи освіти та науково-дослідні установи можуть взяти участь у практиках корпоративної соціальної відповідальності. Водночас, це питання тісно пов'язано з подоланням корупції в установах освіти та науково-дослідних установах.
Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, стейкхолдери (зацікавлені сторони), науково-дослідні установи, корупція.

Мишина Н.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

УКРАИНСКИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ КАК СТЕЙКХОЛДЕРЫ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ: К ВОПРОСУ О КОРРУПЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ И НАУКЕ

Аннотация
Учреждения образования и научно-исследовательские учреждения могут внести большой вклад в развитие корпоративной социальной ответственности в Украине как одна из групп стейкхолдеров (заинтересованных лиц) – но пока их потенциал практически не используется. В статье проанализировано, как учреждения образования и научно-исследовательские учреждения могут принять участие в реализации практик развития корпоративной социальной ответственности. Одновременно, этот вопрос тесно связан с преодолением коррупции в учреждениях образования и научно-исследовательских учреждениях.
Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, стейкхолдеры (заинтересованные стороны), научно-исследовательские учреждения, коррупция.

УДК 342.57(477)

ГРОМАДСЬКА ЕКСПЕРТИЗА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наливайко Л.Р., Орєшкова А.Ф.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджено зміст громадської експертизи як форми громадського контролю в контексті перехідного етапу суспільної трансформації. Проаналізовано формування громадянського суспільства у сучасних умовах євроінтеграції. Розглянуто наукові підходи до визначення поняття «громадська експертиза». Подано його авторську дефініцію.
Ключові слова: контроль, громадський контроль, громадська експертиза, громадянське суспільство, правова держава, демократія, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Україна перебуває у складному історичному періоді формування держави європейського рівня, становлення демократичних засад в українському суспільстві та реформування системи влади і державного управління. Природно, що в умовах незавершеності демократичних перетворень в Україні триває пошук нових форм взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування з громадянським суспільством, мають місце різні спроби забезпечити сталий зворотній зв'язок між інститутами влади та громадянами. Відповідно до цього, з'являються окремі намагання запровадити новітні прогресивні форми політичної комунікації, зокрема механізми громадської експертизи. У контексті забезпечення прозорості державного управління необхідно зазначити, що в юридичній літературі питання правового регулювання громадського контролю та громадської експертизи як його форми з метою втілення принципу транспарентності державного управління набуває особливої актуальності. Ігнорування місцевими посадовцями питань європейської інтеграції підриватиме зусилля центральної влади та перешкоджатиме реалізації єдиної державної політики у цьому напрямку. Так, у процесі децентралізації значна частина повноважень буде передана місцевим органам влади, а отже, вони розділять із центральною владою відповідальність за європеїзацію України. Громадський контроль є важливою складовою громадського самоврядування, з розвитком якого пов'язане становлення громадянського суспільства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано роз'яснення цієї проблеми. Останнім часом у сфері проблематики громадської експертизи почали відбуватися певні зрушення, що пов'язано з появою наукових робіт таких вчених, як: А. Балацька, К. Бабеніна, В. Захарова, М. Лациба, О. Літвінов, О. Орловський, Е. Позняк, О. Сушко, О. Хмара, А. Черноусов, І. Шевченко та ін. Розгляд громадської експертизи є одним із актуальних завдань як у теорії, так і на практиці, зокрема поза увагою дослідників залишився аналіз дієвості цієї форми громадського контролю та її реального впливу на удосконалення діяльності органів влади, ефективності її існуючого інституційного забезпечення, що впливає на процес формування відкритого суспільства. Не зменшуючи наукового внеску вищезазначених дослідників, необхідно звернути увагу, що в юриспруденції існує потреба формулювання реальних гарантій здійснення народом України своєї влади, зокрема чіткого визначення поняття ***громадської експертизи***.

Формулювання цілей статті. Спроба авторів на основі методологічного аналізу, враховуючи

© Наливайко Л.Р., Орєшкова А.Ф., 2016

визначені інтерпретації поняття ***громадська експертиза***, запропонувати власний підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії.

Виклад основного матеріалу. В Україні з прийняттям постанови Кабінету Міністрів України № 976 від 5 листопада 2008 р. «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» (далі – Порядок) з'явилася одна з форм (демократичного управління державою) громадського контролю за діяльністю органів влади – громадська експертиза, яка відіграє важливу роль у становленні та формуванні правової держави. Можливість реалізації громадської експертизи обґрунтовано в законах України: «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про екологічну експертизу», а також деталізовано у постанові Кабінету Міністрів України від 24 вересня 1999 р. № 1767 «Про науково-громадську експертизу набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму» та наказом Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 р. № 1380/5 «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи» та ін. Законодавче обґрунтування реалізації громадської експертизи означало початок легалізації і становлення зворотного зв'язку влади із громадою, проте її впровадження стикається з труднощами.

А. Крупник зазначив, що громадський контроль потрібен, перш за все, самій публічній владі, щоб підвищити ефективність своєї діяльності та забезпечити додаткові заходи її захисту від захоплення впливовими політичними й економічними групами [1]. У науковій літературі зазначається, що інструментами механізму контролю, в тому числі й громадського, є форми, методи (способи), види контролю, а також відповідні регламентовані процедури [2, с. 25]. Під формою громадського контролю в юридичні літературі пропонується розуміти, в загальному вигляді, зовнішнє вираження конкретних дій, скоєних суб'єктами контролю [3, с. 132].

О. Забралова зазначає, що суб'єктами громадського контролю в їхній діяльності можуть використовуватися такі його специфічні форми, як: громадські обговорення (публічні слухання); створення консультативних органів, проведення спільно з органами виконавчої влади конференцій та семінарів; проведення громадської експертизи та розробка проектів нормативно-правових актів, оцінка різних програм; моніторинг і реалізація прийнятих органами законодавчої влади та органами виконавчої влади рішень; звернення до органів державної влади [4, с. 24]. У свою чергу, С. Зубарєв виділяє такі форми громадського контролю та участі громадян у законотворчій діяльності, як громадська експертиза законопроектів, громадське (всенародне) обговорення законопроектів, народна законодавча ініціатива, звернення громадян до органів законодавчої (представницької) влади. На думку автора, громадська експертиза є однією з найбільш дієвих форм громадського контролю [5, с. 63-69]. Це пов'язано із розмаїттям функцій, що виконуються суб'єктами контролю.

На думку Л. Наливайко, інститут громадської експертизи надає можливість зацікавленим сторонам не лише отримати та дослідити відомості від органу влади (чи посадової особи) щодо виконання їх програм, витрачання бюджету, надання адміністративних послуг, а й безпосередньо вплинути на формування рішень органів державної влади. Завдяки запровадженню інституту громадської експертизи з'являється реальний шанс оцінити загальний рівень прозорості органів державної влади в країні. У свою чергу, прозорість діяльності органів державної влади виступає надійним та ефективним інструментом у налаштуванні відповідного зв'язку між державою і громадянським суспільством з метою становлення й формування правової держави з наявними механізмами забезпечення стабільності політичної системи [6, с. 31].

Для з'ясування змісту громадської експертизи необхідно проаналізувати сутність поняття ***експертиза***. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» експертизу визначають як розгляд, дослідження якої-небудь справи, певного питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу [7, с. 257]. Під експертизою у словнику А. Брокгауза розуміють дослідження і встановлення таких фактів й обставин, для з'ясування яких необхідні спеціальні знання у будь-якій науці, ремеслі або промислі [8]. У словнику В. Даля – це розгляд певної справи, питань експертами (досвідченими особами) для надання висновку [9]. Ключовим моментом у визначенні терміна ***експертиза*** є те, що її завжди здійснюють кваліфіковані спеціалісти-експерти, які мають спеціальні знання.

Необхідно зазначити, що поняття ***громадської експертизи*** ще не є усталеним. Існує доволі небагато тлумачень терміна ***громадська експертиза***. Відомим є визначення, запропоноване О. Шаповаловим, у якому громадська експертиза діяльності органу виконавчої влади – це оцінка прийнятих ним нормативно-правових актів, його рішень, дій чи бездіяльності з метою визначення відповідності діючому законодавству, правам та інтересам населення в цілому або окремих його груп, яке проводиться непідприємницькими товариствами й установами (громадськими організаціями, благодійними і релігійними організаціями, професійними та творчими спілками, органами самоорганізації населення та іншими об'єднаннями громадян, окрім політичних партій, а також недержавними ЗМІ) [10, с. 15]. Л. Наливайко вважає, що громадська експертиза є експертизою проектів законів, рішень, програм, проектної документації, яка виконується з метою захисту суспільних інтересів [11, с. 5]. На думку Т. Троїцької, громадська експертиза є механізмом сучасної експертної діяльності з аналізу та оцінки нормативних та інших управлінських рішень влади всіх рівнів, що впливають на умови життя та реалізацію прав і законних інтересів широких верств громадян і конкретних соціальних груп [12, с. 8]. І. Аверкієв визначає громадську експертизу як незалежний від органу державної влади аналіз соціально значущих практик з погляду їхньої відповідності суспільному інтересу [13]. Науковці акцентують увагу на забезпеченні приватних і суспільних інтересів через реалізацію інституту громадської експертизи.

Щодо законодавчого визначення громадської експертизи, то нормативне визначення міститься в Порядку, де громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади визначається складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі [14]. При проведенні громадської експертизи здійснюють оцінювання діяльності, що передбачає усвідомлення здобутих результатів.

Опрацьований матеріал дозволив сформулювати визначення поняття **громадської експертизи** *як складову механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства з використанням комплексу, здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів з боку громадян та їх об'єднань діяльність спрямовану на дослідження, аналіз та оцінку прийнятих проектів, нормативно-правових актів, рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, для виявлення можливих наслідків, а також визнання їхньої відповідності правам і законним інтересам громадян, конкретних соціальних груп та підготовлення пропозицій для їхнього врахування органами влади у своїй діяльності.*

Громадська експертиза є механізмом, що створює умови для координації інтересів різних соціальних груп з потребами розвитку суспільства, тобто узгодження суперечливих інтересів в умовах недостатності ресурсів для функціонування і розвитку соціуму в цілому. Експертиза у цьому випадку є одним із засобів досягнення компромісу у процесі регулювання соціальних, економічних, політичних, правових, моральних та інших відносин. При цьому у результатах такої експертизи виражається реальне ставлення більшості народу, соціальної групи, елементів суспільної системи до фактів, подій, явищ, процесів, що пов'язані з потребами та інтересами соціальної спільності як сукупності індивідів, які виражають потреби, інтересів більшості [6, с. 30]. Щодо цього Н. Мартинець наголошує про необхідність запровадження громадської експертизи, зумовленої високим рівнем закритості державних структур, а отже, незрозумілості їхньої діяльності для громадян, обмеженість участі громадськості в реалізації державних програм, що зумовлює напруженість у відносинах між владою та громадянським суспільством. Від ефективного формування і функціонування інституту громадського контролю, запровадження громадської експертизи залежить стабільність розвитку та функціонування суспільства [15, с. 113]. Значний потенціал громадської експертизи щодо демократизації і покращення системи державного управління, удосконалення діяльності, поліпшення нормативно-правових актів, підвищення рівня відкритості та прозорості діяльності органів влади тощо до цього часу залишається невикористаним.

Доцільним є висвітлення ознак експертизи, які дозволять розкрити внутрішню будову експертизи, з'ясувати її роль і соціальне призначення в умовах розвитку та становлення громадянського суспільства. У науковій літературі для більшої наочності структурно і текстуально виділяють наступні ***основні ознаки експертизи***, які найчастіше пов'язують з її сутнісною характеристикою: експертиза заснована на використанні спеціальних знань; використання спеціальних знань виражається в дослідницькій діяльності (переважно оціночно-аналітичної спрямованості); експертне дослідження проводиться компетентною особою – експертом (тобто залученим фахівцем, що володіє необхідними для конкретної експертизи спеціальними знаннями); експертна діяльність має процесуальну основу (її порядок та умови здійснення, як правило, регламентовані); метою експертного дослідження є отримання зацікавленими організаціями (особами) об'єктивної інформації, необхідної для прийняття більш обґрунтованих і точних рішень; підсумки проведеного експертом дослідження, як правило, відображаються в особливому документі – експертному висновку [2, с. 27]. Вищезазначені ознаки дозволяють не допускати плутанини цієї діяльності з іншими схожими, наприклад, діагностикою, діяльністю спеціаліста тощо.

Аналізуючи текст Порядку, можна зробити висновок, що для ініціювання громадської експертизи інститут громадянського суспільства має:

1) бути легалізованим відповідно до законодавства;

2) підготувати письмовий запит на проведення громадської експертизи від нього із зазначенням: його найменування, відомостей про легалізацію, місцезнаходження та електронної адреси (за наявності); предмета і мети громадської експертизи; переліку документів та інших матеріалів, необхідних для проведення громадської експертизи; адреси, за якою надсилається відповідь на запит, або прізвища, ім'я та по батькові особи, уповноваженої одержати таку відповідь, її контактного телефону і електронної адреси (за наявності);

3) надіслати або подати письмовий запит на проведення громадської експертизи до органу виконавчої влади [14].

На сьогодні фахівці із третього сектору визначають від 3 до 12 обов'язкових етапів, які має пройти інститут громадянського суспільства для успішного проведення громадської експертизи. Відповідно до запропонованої В. Купрієм та О. Жуковою схеми процедура проведення громадської експертизи складається з трьох етапів: підготовчого, проведення громадської експертизи та заключного [16, с. 6]. Відомою також є процедура організації та проведення громадської експертизи, що налічує 10 складових, а саме: 1) визначення сфери або напряму діяльності органу влади для проведення громадської експертизи; 2) планування громадської експертизи; 3) визначення мети та завдань громадської експертизи; 4) формування групи громадських експертів; 5) розроблення методики проведення громадської експертизи; 6) підготовка запиту на проведення громадської експертизи; 7) проведення громадської експертизи; 8) оформлення результатів громадської експертизи; 9) громадське обговорення результатів

громадської експертизи; 10) організація контролю за врахуванням рекомендацій за результатами громадської експертизи [17, с. 56]. Альтернативний підхід запропоновано М. Лацибою, О. Хмарою та О. Орловським, які запропонували алгоритм проведення громадської експертизи, згідно з яким необхідно здійснити 12 кроків, зокрема: 1) визначення мети громадської експертизи; 2) формулювання предмету громадської експертизи; 3) обрання методів проведення оцінки; 4) визначення бажаних джерел інформації; 5) формування групи громадських експертів; 6) складання та надсилання запиту на проведення громадської експертизи; 7) отримання від органу влади інформації для аналізу; 8) проведення аналізу отриманих даних; 9) підготовка експертного висновку та направлення його органу влади; 10) отримання від органу влади письмової відповіді про результати врахування експертного висновку; 11) участь у засіданні колегії, на якій розглядається експертний висновок; 12) ознайомлення з результатами врахування на сайті органу чи у ЗМІ [18, с. 8]. Обидва підходи не відрізняються один від одного, лише акцентують увагу на певних елементах або етапах громадської експертизи.

Опрацьований матеріал дозволив сформулювати авторський підхід щодо обов'язкових етапів проведення громадської експертизи: *1) формування групи громадських експертів; 2) підготовка та надсилання або подання запиту на проведення громадської експертизи до органу державної влади; 3) проведення громадської експертизи; 4) підготовка експертного висновку та направлення його органу державної влади; 5) ознайомлення з результатами врахування на веб-сайті Урядового порталу «Громадянське суспільство і влада».*

Висновки. Нині громадська експертиза є важливим інструментом впливу громадськості на органи публічної влади й, відповідно, потребує розвитку. Забезпечення ефективної участі громадянського суспільства у формуванні і становленні економічної, соціальної, політичної та інших систем, модернізації усіх сфер сучасного життя залежить від взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування й громадянами, а також контролю з боку громадськості. Громадська експертиза як форма громадського контролю є відповідним проявом реальної й дієвої демократії, який дозволяє громадськості та владі ефективно взаємодіяти на всіх етапах процесу прийняття рішень. Громадська експертиза надає можливість оцінити діяльність органів державної влади, а також вплинути на їх політику та виконання рішень. Вивчення й однозначність розуміння громадської експертизи надасть можливість уникнути проблем під час практичної реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Список літератури:

1. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення [Електронний ресурс] / А. С. Крупник – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2007-1/07kassmz.htm/07kassmz.htm
2. Вітвіцький С. С. Громадська експертиза в умовах розвитку громадського суспільства / С. С. Вітвіцький // Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 25-30.
3. Полещук А. С. Конституционно-правовые основы общественного контроля в Росиской Федерации: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Полещук Алексей Сергеевич. – М., 2012. – 245 с.
4. Забралова О. С. Общественный контроль в Российской Федерации: монографія / О. С. Забралова. – М.: Навигатор, 2011. – 124 с.
5. Зубарев С. М. Общественный контроль за деятельностью государственных органов в условиях модернизации России: монографія / С. М. Зубарев. – М.: Финансовый университет, 2011. – 184 с.
6. Наливайко Л. Р. Громадська експертиза як форма громадського контролю: проблеми теорії та практики / Л. Р. Наливайко // Університетські наукові записки. – 2014. – № 2. – С. 28-34.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел та ін. – К.: Ірпінь: Перун, 2002. – 1425 с.
8. Малый энциклопедический словарь Брокдауза и Ефрона: в 3 т. / За ред. И. Е. Андреевского. – СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1907. – Т. 1. – С. 1058-2079.
9. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. [Електронний ресурс] / В. И. Даль. – Режим доступу: http://slovari.yandex.ru/~книги/Толковый%20словарь%20Даля
10. Жаровська І. М. Громадський контроль як інтегральна складова у концепті владних відносин сучасної держави і громадського суспільства / І. М. Жаровська // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 14-17.
11. Наливайко Л. Р. Громадська експертиза в умовах нової парадигми розвитку Українського суспільства / Л. Р. Наливайко // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євроінтеграції: матер. Українсько-польської наук.-практ. конф., 15 листопада 2013 р. – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2013. – С. 4-7.
12. Троицкая Т. В. Конституционно-правовой статус Общественной палати субъекта Российской Федерации: на опыте Приволжского федерального округа: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук.: спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Т. В. Троицкая. – Саратов, 2007. – 28 с.
13. Аверкиев И. В. Гражданские технологии: что это такое? / И. В. Аверкиев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: //http://www.prpc. ru/averkiev/.
14. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 86. – Ст. 2889.
15. Мартинець Н. Громадська експертиза: стратегія сприяння / Н. Мартинець // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 1. – С. 112-119.
16. Діяльність Херсонської обласної державної адміністрації щодо утвердження гендерної рівності: звіт про результати проведення громадської експертизи / уклад. В. О. Купрій, О. Г. Жукова. – Херсон: ПП Асютін М. В., 2010. – 60 с.
17. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади в Україні: організація та проведення: практ. посіб. / О. В. Літвінов, О. В. Тинкован, Н. М. Літвінова [та ін.]; за заг. ред. О. В. Літвінова. – Дніпропетровськ: Моноліт, 2010. – 180 с.

18. Лациба М. В. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком / М. В. Лациба, О. С. Хмара, О. С. Орловський. – К.: Україна, 2010. – 96 с.

Наливайко Л.Р., Орешкова А.Ф.
Днепропетровский государственный университет внутренних дел

ОБЩЕСТВЕННАЯ ЭКСПЕРТИЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье исследовано содержание общественной экспертизы как формы общественного контроля в контексте переходного этапа общественной трансформации. Проанализировано формирование гражданского общества в современных условиях евроинтеграции. Рассмотрены научные подходы к определению понятия «общественная экспертиза». Подана его авторская дефиниция.
Ключевые слова: контроль, общественный контроль, общественная экспертиза, государственный контроль, гражданское общество, правовое государство, демократия, органы исполнительной власти, органы местного самоуправления, евроинтеграция.

Nalyvaiko L.R., Orieshkova A.F.
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

CIVIL EXPERT EXAMINATION OF GOVERNMENT AFFAIRS UNDER THE CONDITIONS OF UKRAINIAN SOCIETY MODERNIZATION

Summary
Content of the civil expert examination as a civilian control form in the context of transitional phase of public transformation is considered. Scientific approaches regarding the «civil expert examination» definition have been analyzed and author's definition of this concept has been given. Range of issues as to securing of efficiency of authorities and civil society interaction are discussed. Compulsory stages which institution of civil law should pass to perform successful civil expert examination are reviewed. Writing approach regarding compulsory stages of civil expert examination production with the view of further improvement of civil expert examination as an instrument of efficient dialogue between authorities and community has been formed on the ground of material used.
Keywords: control, civilian control, civil expert examination, civil society, state of law, democracy, executive authorities, local authorities, European integration.

УДК 347.73

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Польшинська К.А.
Класичний приватний університет

Стаття розкриває основні поняття та сутність правового регулювання видатків місцевих бюджетів. Наводяться приклади нового бачення основних понять. Важливість соціально-економічних відносин на місцевому рівні з урахуванням особливостей регіонів країни. Враховуються також рівні місцевих бюджетів з їх особливостями. Наводяться приклади міжнародного досвіду правового регулювання видатків місцевих бюджетів.
Ключові слова: поняття видатків, сутність видатків, місцевий бюджет, регулювання видатків.

Постановка проблеми – висвітлення поняття та сутності правового регулювання місцевих бюджетів з визначенням складу витрат.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних науковців, що приділяють увагу визначенню поняття та сутності правового регулювання видатків місцевих бюджетів, можна виділити: П. Бечко, А. Брязкало, О. Василик, Л. Вдовенко, О. Гетьманець, Л. Кас'яненко, А. Монаєнко, К. Павлюк, О. Ролінський, Л. Савченко, Н. Сушко, Н. Фаюра, В. Чернадчук, Н. Якимчук. У своїх працях вони досліджують поняття місцевих фінансів, їх розподіл та перерозподіл; формування місцевих бюджетів та їх цільову спрямованність. Але, на сьогодні, актуальним залишається питання правового регулю-

© Польшинська К.А., 2016

вання видатків соціально-економічної спрямованості з місцевих бюджетів, з урахуванням потреб та особливостей регіонів країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: всі загальні поняття пов'язані з особливостями правового регулюванням видатків місцевих бюджетів розкриті в Бюджетному Кодексі України (далі за текстом – БК України) та в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Але, чіткого висвітлення потребує визначення сутності самого поняття, зокрема: потрібно проаналізувати відповідність поточних видатків місцевих бюджетів їх цільовому призначенню, доцільно здійснити з урахуванням потреб окремих регіонів України. Також, необхідно приділити увагу цільовим фондам органів місцевого самоврядування, та визначити склад самих видатків.

Результати. Для початку потрібно встановити, що ж таке «видатки місцевих бюджетів», для цього звернемо увагу на історію походження поняття «бюджет».

Термін «бюджет» походить від старонормансього (старофранцузького) слова «bougetle» – шкіряний мішок, торбина. Згодом від нього утворилося англійське слово budget, яке пізніше в такому ж написанні перейшло у французьку мову. У XIX ст. воно набуває свого теперішнього значення в усіх європейських мовах. Походження терміна можна простежити за своєрідною історичною процедурою. У давнину в Англії канцлер казначейства (міністр фінансів), виступаючи в парламенті з інформацією про майбутні доходи та видатки держави, відкривав свій шкіряний портфель, або мішок, де й містився звіт про стан державних фінансів. Власне, цей звіт і дістав назву «budget», яка потім перейшла і в інші країни, означаючи державний розпис доходів та видатків, або зведений кошторис.

Появу державних бюджетів у сучасному їх розумінні відносять до Середніх віків. Середньовічні держави запроваджували звіт міністрів про становище держави та необхідність акумулювання нею коштів.

У XVII ст. в Англії право на затвердження бюджету було надане парламенту. Саме відтоді державний бюджет стає публічним та підлягає оприлюдненню. Англія – одна з перших країн установила порядок введення нових податків через попереднє погодження їх із представниками народу [2].

Згодом, бюджети почали поділяти на державні та місцеві. Одним з головних елементів бюджету є його видатки, розмежування яких почали закріплювати на законодавчому рівні. І зараз ми бачимо, що механізм урегулювання стосунків державного та місцевих бюджетів закріплений у БК України та інших нормативно-правових актах.

Свою думку з приводу аналізу бюджетних відносин, висловлює Л. Воронова, вона поділяє їх на два аспекти – економічний і правовий.

Як правова категорія бюджет є правовим актом, основним фінансовим планом утворення, розподілу та використання централізованого грошового фонду держави або територіальної громади. При цьому обов'язково потрібно розрізняти поняття бюджету (мається на увазі переважно економічна сторона цієї категорії) та закону (або акта) про бюджет (правова сторона бюджету). Як правова категорія бюджет має такі особливості:

а) затверджується відповідним представницьким органом державної влади;

б) строк дії акта, що затверджує відповідний бюджет, дорівнює бюджетному періоду;

в) як фінансовий план закріплює юридичні права та обов'язки учасників бюджетних відносин [12].

Погоджуючись з вищенаведеною думкою, дійсно, бюджет є не від'ємною, або навіть основною складовою функціонування держави взагалі. Але ж треба пам'ятати про те, що бюджет країни приймається на рік, і він має вигляд Закону України «Про державний бюджет» (для країни), а також Рішення про місцевий бюджет (для регіонів країни). Ці, вищенаведені законодавчі акти регулюються БК України та Законом України «Про місцеве самоврядування», і обов'язково передбачають, видатки місцевих бюджетів. Це і є головною складовою правового регулювання місцевих бюджетів України.

Надалі розглянемо сутність поняття «видатки бюджету».

Свою думку з цього приводу наводить О. Орлюк, вона вважає, що: видатки бюджету – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. Спрямування видатків здійснюється відповідно до завдань, що стоять перед державою та органами місцевого самоврядування у конкретний період. Розмір видатків бюджетної системи перебуває у тісному взаємозв'язку з її доходами, оскільки влада не може дозволити витратити більше, ніж планує отримати. Оскільки доходи бюджету завжди обмежені, держава фінансує пріоритетні видатки і лише за наявності залишків коштів може фінансувати інші потреби. Відповідно, у процесі виконання бюджетів відбувається коректування показників доходної та видаткової частин [11].

Не можна не погодитись з даною думкою, адже видатки за своєю суттю є односторонніми та безвідплатними. Ці кошти спрямовуються на певні потреби для розвитку держави в цілому та соціальних потреб населення.

Треба зазначити і те, що на даний час немає чіткого та однозначного визначення поняття «видатки місцевих бюджетів». Так, різні науковці наводять свої думки з цього приводу.

Наприклад М. Гапонюк та В. Яцюта під видатками місцевих бюджетів розуміють – економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованих коштів, що перебувають у розпорядженні відповідних органів влади, та децентралізованих коштів, які є власністю місцевих органів влади [6].

Свою думку з приводу бачення даного поняття наводить у своїй праці І. Легкоступ, де визначає наступне: видатки місцевих бюджетів – це законодавчо затверджені кошти централізованих фондів місцевих органів влади та самоврядування, що спрямовуються на планове фінансування їх делегованих та власних повноважень з метою ефективного розвитку підвідомчих територій та населених пунктів [10].

На нашу думку, частково погоджуючись з вищенаведеними поняттями, можна визначити

інше, а саме: видатки місцевих бюджетів – законодавчо закріплені витрати коштів, які надходять до бюджетів міст з місцевих податків та зборів, є децентралізованими та призначаються на розвиток соціального благоустрою та економічного розвитку регіонального значення, передбачених у Рішеннях про місцевий бюджет на поточний рік.

Наразі законодавству України потрібно розвиватись та переходити до Європейських стандартів – приділяти більше уваги саме видаткам публічного соціального призначення, шляхом реформування законодавства України.

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування: органи місцевого самоврядування мають право в рамках національної економічної політики на власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень. Обсяг фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування відповідає повноваженням, передбаченим конституцією або законом. Принаймні частина фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування формується за рахунок місцевих податків та зборів, розмір яких вони мають повноваження встановлювати в межах закону. Фінансові системи, які складають підґрунтя ресурсів органів місцевого самоврядування, мають достатньо диверсифікований і гнучкий характер і повинні забезпечувати можливість приводити наявні ресурси, наскільки це практично можливо, у відповідність до реального зростання вартості виконуваних ними завдань [5].

Для прикладу розглянемо самоврядування Польщі та видатки місцевих бюджетів (воєводств). Структура самоврядування та місцевих бюджетів у Польщі чітко регламентована і контрольована завдяки системі регіональних відділень Рахункової палати, покликаних здійснювати нагляд за фінансовою діяльністю одиниць територіального самоврядування. Регіональні відділення контролюють планування та виконання місцевих бюджетів. Без візи голови регіонального відділення рахункової палати місцевий бюджет не може бути ухвалений, поки голова не переконається в реальності перспективних показників. Контроль ґрунтується на трьох принципах: законність, економічність та ефективність.

Найвищою ланкою місцевого самоврядування у Польщі є воєводство, яке можна умовно порівняти з українською областю. Щоправда головною функцією воєводства є регіональний розвиток, а не диктування умов розподілу коштів і видатків між районами та містами. Виходячи з цієї головної мети, поляки дійшли висновку – краще менше, але краще [9].

Уряд Польщі дійсно зробив на нашу думку правильний висновок, тому що саме регіональний розвиток сприяє повноцінним видаткам соціального призначення та розвитку міст.

Ч. 2 та ч. 6 ст. 69 та ст. 124 Закону Польщі «Про державні фінанси» від 26 листопада 1998 р. нормативно закріплюють перелік видатків та поділяють їх на поточні та майнові. Серед поточних видатків названо: 1) загальні субвенції для одиниць місцевого самоврядування; 2) дотації; 3) заробітну плату і нарахування на неї; 4) інші послуги для фізичних осіб; 5) закупівлю товарів та послуг; 6) обслуговування боргу одиниці місцевого самоврядування; 7) поруки і гарантії, надані одиницею місцевого самоврядування; 8) інші видатки, пов'язані з функціонуванням бюджетних одиниць або реалізацією їхніх статутних завдань. Майнові видатки: 1) видатки на закупівлю і володіння акціями, а також внески до торговельних спілок; 2) інвестиційні видатки державних бюджетних одиниць, а також цільові дотації на фінансування чи дофінансування коштів на реалізацію інвестицій [4].

В Україні на сьогодні не має чіткого розмежування та переліку державних та місцевих видатків. Всі видатки на: освіту; охорону здоров'я; духовний та фізичний розвиток; громадський порядок, безпека та судова влада; оборона; економічна діяльність; соціальний захист та соціальне забезпечення; житлово-комунальне господарство, фінансуються зі Зведеного бюджету.

Необхідно звернути увагу на те, як основні поняття наразі закріплені у Законах України. Наприклад у ст. 2 БК України говориться, що:

– місцеві бюджети – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування;

– видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування;

– місцевий фінансовий орган – установа, що відповідно до законодавства України здійснює функції з складання, виконання місцевих бюджетів, контролю за витрачанням коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету. Для цілей цього Кодексу орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань фінансів віднесено до місцевих фінансових органів. Сільський, селищний, міський (міста районного значення) голова забезпечує виконання функцій місцевого фінансового органу, якщо такий орган не створено згідно із законом [1].

Враховуючи те, що БК України не поділяє видатки на видатки державного бюджету та видатки місцевих бюджетів, потрібно звернути увагу на визначення останніх в ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», а саме, у ч. 1 ст. 64 Закону сказано:

– видатки місцевих бюджетів – видатки, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їх розмір і цільове спрямування визначаються відповідними рішеннями про місцевий бюджет; видатки, пов'язані із здійсненням районними, обласними радами заходів щодо забезпечення спільних інтересів територіальних громад, – відповідними рішеннями про районний та обласний бюджети [3].

Наприклад, у своїй праці, А. Монаєнко поділяє видатки місцевих бюджетів на такі групи: 1) видатки, які встановлюються функціями держави і можуть бути делеговані для виконання органам місцевого самоврядування. Забезпечення їх фінансовими ресурсами здійснюється

за рахунок державного бюджету, вони враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів; 2) видатки на виконання місцевих програм та здійснення власних функцій органами місцевого самоврядування. Вони не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів і здійснюються за рахунок власних грошових фондів.

Видатки місцевих бюджетів включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, що пов'язані з реалізацією культурних, соціально-економічних програм. Фінансування видатків місцевих бюджетів, відіграючи певну самостійну роль, тісно пов'язане з витратами Державного бюджету України [8].

Погоджуючись з даною думкою, можна додати, що для більш повноцінного функціонування областей, задоволення більшої частки соціальних потреб, а також з урахуванням нестабільної економічної ситуації в Україні, місцевим бюджетам потрібно збільшення дохідної бази, шляхом розширення повноважень місцевих органів влади. І перші кроки для цього наразі зроблені.

В Україні зараз відбувається реформа міжбюджетних відносин. Так, згідно офіційним даним Міністерства фінансів України, завдяки реалізації реформи міжбюджетних відносин: 1) місцеві органи влади можуть самостійно формувати та затверджувати свої місцеві бюджети не чекаючи затвердження державного бюджету; 2) міністерство фінансів не визначатиме і не доводитиме до місцевих бюджетів індикативні показники по доходах; 3) значно розширено джерела наповнення місцевих бюджетів для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування видаткових повноважень; 4) існуючу систему балансування доходів і видатків місцевих бюджетів замінено принципово новою системою горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій залежно від рівня надходжень на одного жителя; 5) запроваджено нові види міжбюджетних трансфертів (освітня та медична субвенції, субвенція на підготовку робітничих кадрів, базова та реверсна дотації); 6) на законодавчому рівні визначено механізм розрахунку нових видів міжбюджетних трансфертів; 7) надано право самостійно встановлювати ставки податків в граничних межах, визначених законодавством, та надавати пільги з їх сплати [7].

Як можна побачити, що дійсно, джерела наповнення місцевих бюджетів з початку 2015 року дійсно збільшені, до них належить: плата за надання адміністративних послуг (100%), державне мито (100%), та значно менший відсоток, але значний у даній кризовій ситуації країни, це податок на прибуток підприємств – усього 10%. Також, в дію введені тепер і додаткові джерела наповнення місцевих бюджетів, а саме: податок на нерухомість, відтепер він розповсюджується і на комерційне майно; податок на автомобілі з великим об'ємом двигуна; екологічний податок відтепер становить 80% (раніше він складав усього 35%); а також плата за надра тепер становить 25%.

На нашу думку, дана реформа надасть більше можливостей для повноцінного функціонування видаткової системи регіонів країни, шляхом більшого вливання коштів до місцевих бюджетів, що призведе до правового урегулювання питання, щодо повноцінності та стабільності видатків місцевих бюджетів України.

Висновки. На сьогодні, виконання місцевих бюджетів за видатками потребує подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання, і перші кроки для цього вже зроблені шляхом реформування міжбюджетних відносин. Необхідне приділення уваги поліпшенню стандартів видатків публічного соціального призначення, шляхом запозичення міжнародного досвіду з врегулювання цього питання. Також, однозначне трактування терміну «видатки місцевих бюджетів» дозволить краще розуміти, що законодавець має на увазі під цим поняттям, адже наразі не має чіткого розмежування між Державним та місцевими бюджетами. В умовах економічної кризи в Україні, правове регулювання видатків місцевих бюджетів повинно бути чітким та злагодженим, для того щоб виділені кошти з бюджетів потрапляли за своїм призначенням та в необхідному обсязі задовольняли потреби країни та її населення.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
2. Бюджетна система / В. М. Федосов. – [електронний ресурс] режим доступу http://westudents.com.ua/glavy/13767-11-storiko-ekonomchniy-rozvitok-byudjetu.html
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст. 170.
4. Законодавство Польщі / Закон про державні фінанси від 26 листопада 1998 р. // Вісник законів 1998 р. № 155, п. 1014. – [електронний ресурс] – режим доступу http://decentralization.in.ua/zakon-pro-derzhavni-finansi-vid-26-listopada-1998-r/
5. Європейська хартія місцевого самоврядування – [електронний ресурс] – режим доступу http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_036
6. Місцеві фінанси: навч.-метод. посіб. / М. А. Гапонюк, В. П. Яцюта, А. Є. Буряченко, А. А. Славкова. – Київ.: КНЕУ, 2002. – 184 с.
7. Міністерство фінансів України / Місцеві бюджети / Процес бюджетної децентралізації. – [електронний ресурс] – режим доступу http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet/bjudzheti-dec
8. Правові засади використання місцевих грошових фондів / А. О. Монаєнко // Фінансове право. – 2011. – № 2 (16). – С. 25-28.
9. Реформа місцевого самоврядування і фінансів у Польщі – [електронний ресурс] – режим доступу http://pidruchniki.com/19110522/finansi/reforma_mistsevogo_samovryaduvannya_finansiv_polschi
10. Теоретичні та практичні аспекти видатків місцевих бюджетів України в сучасних умовах / І. І. Легкоступ // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 2. – С. 22-26.
11. Фінансове право: Навч. Посіб. / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
12. Фінансове право України: Навч. посіб. / Л. К. Воронова. – К.: Правова єдність, 2009. – 395 с.

Польшинская К.А.
Классический частный университет

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАСХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

Аннотация
Статья раскрывает основные понятия и сущность правового регулирования расходов местных бюджетов. Приводятся примеры нового видения основных понятий. Важность социально-экономических отношений на местном уровне с учётом особенностей регионов страны. Учитываются так же особенности местных бюджетов с их особенностями. Приводятся примеры международного опыта правового регулирования расходов местных бюджетов.
Ключевые слова: понятие расходов, сущность расходов, местный бюджет, регулирование расходов.

Polshynska K.A.
Classic Private University

LEGAL CONCEPTS AND NATURE LOCAL BUDGET EXPENDITURES

Summary
Article reveals the basic concept and essence of legal regulation of local spending. There are given the examples of the new vision of basic concepts. The importance of social and economic relations at the local level allowing for the regions. It's included also the local budget level of their features. There are given the examples of international experience of legal regulation of local spending.
Keywords: concept expenditures, expenditure essence, local budgets, regulation costs.

УДК 340.15

ЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ РЕФОРМИ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ УКРАЇНИ

Толкач А.М.
Науково-навчальний інститут права та соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

У статті висвітлено значення запровадження християнства Володимиром Великим для подальшого державотворчого процесу в Україні. Проаналізовані особливості переходу від язичництва до християнства та розкрита проблема вибору релігії на користь східного християнства. Автор розкриває вирішальне значення рішення князя Володимира щодо запровадження християнства для формування українців як нації, з самобутньою культурою і релігійними віруваннями.
Ключові слова: Володимир Великий, князь, релігія, реформа, християнство, язичництво.

Постановка проблеми. В 2015 р. виповнилося 1000-ліття від дня смерті князя Володимира Великого, і ми маємо змогу, ще раз оцінити встановлення християнства як важливий крок для нашої держави від часів Київської Русі до непростого сьогодення.

Сьогодні відбувається бурхливий процес духовного і національного відродження України, в контексті якого відбувається наше національно-релігійне самовизначення. Зараз спостерігається відновлення діяльності багатьох християнських конфесій, а також збільшується інтерес до християнства, як однієї із світових релігій. Все це призводить до намагань дати відповідь на одне з найважливіших питань нашої історії, яке значення для нашої держави, для нашої нації мало запровадження християнства як державної релігії у 988 році.

Метою статті є розкрити вирішальне значення релігійної реформи Володимира, результатом якої стало запровадження християнства на території Київської Русі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання переходу Київської Русі від язичництва до християнства займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як: М.Ю. Брайчевський, М.Є. Горелов, Б.Д. Греков, М.Ф. Котляр, Г. Ловмяньский, О.П. Моця, О.О. Рафальський, В.М. Ричка, О.Н. Саган, О.П. Толочко, П.П. Толочко та ін.

Виклад основного матеріалу. Християнство проникло на терени України ще в середині першого тисячоліття. Уже у X ст. християнство стало панівною релігією в Європі. На Русі про нього також було відомо задовго до релігійних реформ Володимира Великого: християнами були Ас-

© Толкач А.М., 2016

кольд і Дір. Достовірним є факт хрещення княгині Ольги у 958 р.

Володимир на початку свого княжіння був прихильником старої язичницької віри, яку намагався використати в державних цілях.

За час свого київського княжіння Володимир провів дві релігійні реформи на Русі: перша – язичницька (980 рік), друга – введення християнства (988 рік). Щодо першої релігійної реформи, то «Повість минулих літ» у статті під 980 роком (6488 рік від створення світу) розповідає так: «И нача княжити Володимеръ в Киевѣ единъ, и постави кумиры на холму внѣ двора теремнаго: Перуна древяна, а главу его сребрену, а усѣ златъ, и Хърса, Дажьбога, и Стрибога, и Симарьгла, и Мокошь. И жряху имъ, наричюще я богы, и привожаху сыны своя и дъщери, и жряху бѣсомъ, и оскверняху землю требами своими. И осквернися кровьми земля Руска и холмо-тъ...» [1, с. 37].

Подібним чином проводилася язичницька реформа і в Новгороді – «другій столиці» Київської Русі: «Володимеръ же посади Добрыну, уя своего, в Новъгородѣ. И пришедъ Добрына Ноугороду, постави кумира над рѣкою Волховомъ, и жряху ему людье ноугородъстии аки богу» [1, с. 37].

Існує давня і впливова наукова теорія, стосовно якої дії Володимира тлумачаться як організація князем цілого «язичницького пантеону». Реформа язичництва, як припускають дослідники була покликана зримо об'єднати різнорідні місцеві культи різноманітних частин Русі в єдиний державний культ і в такий спосіб унаочнити й підтвердити ідеологічну та державну єдність [2, с. 106].

Дослідники Київської Русі О.П. Толочко і П.П. Толочко звертають увагу на те, що не зафіксовано існування язичницьких капищ, які б демонстрували пантеон богів у слов'ян. Із письмових джерел та археологічних досліджень, ми знаємо, що слов'янські святилища здебільшого були присвячені одному божеству, а сама ідея систематизованого «пантеону» є проблематичною для слов'янських релігійних уявлень.

Ці вчені вказують на те, що є підстави вважати, що в початковій версії подій Володимир встановлює у Києві одного ідола Перуна і симетрично Добриня встановлює тільки Перуна у Новгороді. Лише один із пізніших літописців (здогадно Никон, що писав у 70-х рр. або редактор Навчального зводу 90-х роках XI ст.) блиснув ерудицією й додав імена решти божеств, створивши, таким чином, пантеон. Однак він не відредагував текст ретельно і, занотовуючи у іншому місці повалення Володимиром кумирів згадує лише Перуна [2, с. 107].

Їх припущення розділяє польський дослідник слов'янських вірувань Г. Ловмяньский, який вважає, що той пантеон про якого ми читаємо у літописі, народився з уяви пізнішого ченця – літописця, що століттям пізніше здійснив розшук імен язичницьких божеств і все, що йому вдалося зібрати по різних джерелах приписав Володимиру [3].

Отже, описуючи пантеон божеств Володимира, літописець висловлює позицію, що князь перш ніж звернутися до християнства, випробував граничні можливості язичництва і розчарувався в них. Треба зауважити, що і до тепер багато дослідників підтримують цю версію.

Але не треба забувати історичний хід історії, який нам показав, що язичництво існувало у розвинутих античних цивілізаціях і не є релігією виключно примітивного суспільства. В кінці X ст. Київська Русь досягла такого ступеня розвитку, що старі культури стали гальмувати подальшу інтеграцію суспільства.

Закономірний хід історичного розвитку призвів до того, що релігійна система язичництва прийшла в протиріччя, з одного боку, зі структурою суспільства того часу, а з іншого боку, з політикою об'єднання великих князів [4, с. 67].

Тому на цьому етапі розвитку язичництво не спроможне було задовольнити ідеологічні потреби Русі, що і стало спробою язичницької реформи та її провалу.

Таким чином, у X ст. перед Київською Руссю виникла проблема вибору релігії. Християнські європейські країни негативно ставилися до «варварських» країн, тому для зміцнення авторитету потрібно було діяти більш радикальніше. Запровадження нової державної монотеїстичної релігії стало життєвою необхідністю [5, с. 49].

У «Повісті временних літ» є повідомлення, що об'єктом вибору було декілька релігій, поширених на той час у сусідніх з Київською Руссю країнах. Вони проникали на Русь: іслам (Волжсько – Камська Болгарія), іудаїзм (Хазарія), християнство в його західному (католицькому) і східному (православному) різновидах. Вибір було зупинено на християнстві візантійського зразка [6, с. 179].

Літописи засвідчують, що Володимир зробив вибір східної гілки християнства через особливу красу богослужіння. Але реальні причини були інші.

По-перше, дана релігія була добре знайомою для русинів. По-друге, відповідно до візантійської моделі християнства світська влада домінувала над релігією, що збільшувало вплив великого князя. По-третє, візантійське православ'я знайомило Русь з християнським віровченням рідною мовою, що прискорювало і спрощувало процес поширення нової релігії [7, с. 171].

Б. Рибаков у своєму дослідженні зазначає, що факт прийняття християнства як панівної релігії зумовив низку важливих наслідків. По-перше, християнство як, загальноприйнята в Європі релігія, ще більше зблизила Давньоруську державу з рештою Європи.

По-друге, церковна організація, створена греками (візантійцями), зайняла досить визначне місце в історії київського суспільства і стала новнм і сильним знаряддям впливу на маси з метою подальшого їх підкорення державній владі.

По-третє, християнська церква укріпила значення князівської влади в Києві і зміцнила зв'язок між частинами держави.

По-четверте, візантійська церква, намагаючись долучити Русь до вікової.візантійською культури, сприяла підняттю культури у державі [8, с. 478].

Хрещенню передував воєнно-політичний союз Русі з Візантією, укладений десь близько 897 р.. За цим договором київський князь мав послати загін на придушення бунту полководця Варди Фоки. За це імператор обіцяв видати за Володимира свою молодшу сестру Анну. Князь виконав свою обіцянку, от візантійський імператор Василь II відмовився виконувати обіцянку. Тоді розлючений Володимир після 6 місяців облоги

захопив візантійське місто Херсонес (Корсунь). Імператор змушений був поступитися [9, с. 77].

Після хрещення восени 988 р. Володимир одружився з Анною, а згодом відбулося хрещення киян [10, с. 51].

З літописного повідомлення видно, що нова віра не могла поширитися тільки за бажанням князя. Введення християнства зустріло гострий опір і вимагало примусових заходів. Кияни були зігнані до Дніпра, де їх хрестили попи з Корсуня та Царграда [11, с. 73].

А напередодні Володимир попередив про наслідки непослуху: – «якщо хто не з'явиться уранці на річці, багатий чи бідний, то стане ворогом...» [9, с. 80].

Хрещення в регіонах Русі тривало упродовж кількох століть, оскільки населення вперто не бажало розставатися зі звичною вірою предків. Процес християнізації держави йшов повільно, а незрідка й хворобливо, населення гостро реагувало на нові ідеологічні віяння, що розповсюджувалися по всіх градах, погостах і селах. Християнські проповідники наштовхувалися на глухе чи пряме незадоволення народу, яке іноді виявлялося у формі фізичної розправи над ними [12, с. 76].

Треба ще врахувати те, що для підготовки християнства західні країни пройшли майже тривіковий період (згадаємо Римську імперію). Київська Русь для підготовки «своєї» релігії не мала такого тривалого часу відповідно до запитів феодальної формації. Не мала держава й відповідного кола людей, здатних взяти на себе роль проповідників нової релігії. На Русі в IX-X ст. ще не було своєї книжності, тому християнізація Русі розтяглася на кілька століть.

Прийнятя нової релігії мало позитивні і негативні наслідки для давньоруської держави. Прийняття християнства значно вплинуло на подальший розвиток Київської Русі:

1. Нова віра сприяла остаточному розкладу родового ладу й формуванню та зміцненню нових феодальних відносин у східних слов'ян. Християнство, сформоване як релігія класового суспільства, освячувало владу панівної еліти, соціальну диференціацію та всю феодальну систему. Водночас воно рішуче стверджувало рівність усіх перед Богом, чим закладало принципово нові підвалини в ідеологічні моделі майже всіх соціальних рухів, у тому числі антифеодальних.

2. Православ'я стало надійним ґрунтом для створення могутньої, централізованої самодержавної країни. Централізація держави зламала сепаратизм місцевих князів та племінних вождів, утвердили єдиновладдя київського князя як основу політичної моделі управління Руссю.

3. Прийняття християнства сприяло зростанню міжнародного авторитету держави. Давньоруській державі відкрили шлях до її визнання європейською християнською спільнотою. З того часу великий князь ставав повноцінним суб'єктом міжнародного права.

4. Під впливом християнства поступово відбулася докорінна зміна світобачення та світосприйняття населення Давньоруської держави.

5. Нова віра заклала якісно нові підвалини в культурній сфері, сприяла розвиткові писемності, літератури, архітектури та мистецтва [13, с. 79].

Водночас прийняття християнства візантійського зразка спричинило появу низки негативних явищ, тенденцій та процесів:

1. Православна церква не стала справжнім ґарантом захисту різних соціальних верств, вагомою противагою самодержавній владі.

2. Прилучення до багатств світової культури було обмежене. На противагу країнам Західної Європи, а також слов'янським державам Польщі та Чехії, де утвердився західний католицький варіант християнства і мовою богослужіння та церковної літератури була латина, на Русі церковна служба правилася слов'янською мовою. Безумовно, це сприяло швидкому поширенню нової релігії серед населення, але водночас помітно звужувало русло культурного потоку, адже прилучення до світової культури відбувалося, головним чином, через слов'янську літературу з Болгарії, Сербії та частково через грецькі книги, що перекладалися на Русі.

3. Цивілізуючий вплив Візантії на Русь був затухаючим. З часу прийняття Руссю християнства до падіння Візантії в XV ст. під натиском турків ця імперія не виходила із стану перманентної кризи. Криза політична завжди зумовлює кризу духовну. Потенціал візантійського цивілізуючого впливу поступово згасав, продукуючи замість енергії та новаторства традиціоналізм та консерватизм. [13, с. 80].

Дуже влучно про введення християнської віри зазначив митрополит Іларіон: «Православна Віра – це душа України, яка її оживлює. На Православ'ї виросла Україна, набула собі слави й життя. На Православ'ї стала нацією... Одним словом, Православна Віра – це корінь України. Якби він усох, то всохла б і вся Україна!» [14, с. 403].

Висновки. Запровадження християнства – це епохальний поворот в історії Давньоруської держави, який не тільки суттєво вплинув на всі сфери тогочасного суспільного життя, а й надовго визначив характерні особливості вітчизняної моделі історичного розвитку. Князь Володимир мав альтернативу у виборі релігії та обрав християнство східного зразка, головна його заслуга в тому, що він обрану християнську релігію зробив державною.

Отже, запровадження християнства на Русі, безумовно, було явищем прогресивним. Воно сприяло формуванню та зміцненню феодальних відносин, розвитку державності, зростанню міжнародного авторитету, розвитку культури. Цей факт вивів Русь в один ряд з європейськими країнами. Тепер Руська держава була в очах європейців високорозвиненою державою з сильним князем.

Але найважливішим залишається той факт, що така релігійна політика князя сприяла формуванню українства як нації, з самобутньою культурою і релігійними віруваннями.

Список літератури:

1. Повесть временных лет / Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Наука, 1996. – 667 с.
2. Толочко О.П. Київська Русь. / О.П. Толочко, П.П. Толочко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 352 с.
3. Ловмяньский Г. Русь и норманны / Г. Ловмяньский; пер. с пол.: М. Е. Бычковой. – М.: «Прогресс», 1985. – 304 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://ulfdalir.ru/
4. Саган О. Н. Українське православ'я: історіософське осмислення феномену / О. Н. Саган // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 1. – С. 58-67.
5. Яковенко Н. Нарис історії України / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2006. – 582 с.
6. Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України / М. Є. Горелов, О. П. Моця, О. О. Рафальський. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – 632 с.
7. Брайчевський М. Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі / М. Ю. Брайчевський. – К.: вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 700 с.
8. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – Л.: Госполитиздат, 1953. – 569 с.
9. Моця О. П. Київська Русь: від язичництва до християнства. Навчальний посібник / О. П. Моця, В. М. Річка. – К.: Глобус, 1996. – 224 с.
10. Повесть временных лет. – М. Л.: Изд-во АН СССР. – 1950. – 200 с.
11. Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории / П. П. Толочко. – К.: Наукова думка, 1987. – 245 с.
12. Котляр М. Ф. Русь язичницька: біля витоків східно-слов'янської цивілізації / М. Ф. Котляр. – К.: Заповіт, 1995. – 288 с.
13. Бойко О. Д. Історія України: Посібник / О. Д. Бойко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 656 с.
14. Митрополит Іларіон (Огієнко) Дохристиянські вірування українського народу: Історико-релігійна монографія / Іларіон (Огієнко). – Видавництво: Вінніпег, «Волинь», 1965. – 424 с.

Толкач А.Н.
Научно-учебный институт права и социальных технологий
Черниговского национального технологического университета

ЗНАЧЕНИЕ РЕЛИГИОЗНОЙ РЕФОРМЫ ВЛАДИМИРА ВЕЛИКОГО В СТАНОВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье освещено значение введения христианства Владимиром Великим для дальнейшего формирования государственного устроя в Украине. Проанализированы особенности перехода от язычества к христианству и раскрыта проблема выбора религии на пользу восточного христианства. Автор раскрывает решающее значение решения князя Владимира о введении христианства для формирования украинцев как нации, с самобытной культурой и религиозными верованиями.
Ключевые слова: Владимир Великий, князь, религия, реформа, христианство, язычество.

Tolkach A.N.
Research and Training Institute of Law and Social Technologies
Chernihiv National Technological University

THE ROLE OF THE RELIGION REFORM VOLODYMYR THE GREAT IN STATE FORMATION OF UKRAINE

Summary
This article highlights the importance the introduction of Christianity by Volodymyr the Great for further state formation process in Ukraine. The peculiarities of the transition from paganism to Christianity are analyred; and the problem of choice of religion in favour of the Eastern Christianity is shown. The author reveals the crucial meaning of Prince Volodymyr decision that deal with introducing Christianity for Ukrainian people as a nation with a unique culture and religious beliefs.
Keywords: Volodymyr the Great, Prince, religion, reform, Christianity, paganism.

УДК 351.713:336.24(477)

ЄДИНЕ ВІКНО – ЛОКАЛЬНЕ РІШЕННЯ

Федотов О.П.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню питань впровадження в практику державної митної справи концепції «єдиного вікна» в рамках Глави 5 «Митні питання та сприяння торгівлі» та Додатку XV «Наближення митного законодавства» Угоди про асоціацію Україна–ЄС, яку було підписано 27 червня 2014 року. Автором розглянуто основні положення проекту Закону України «Щодо впровадження концепції «єдиного вікна». Встановлено, що на сьогодні в практику державної митної справи запроваджено ще одну форму державно-приватного партнерства – інститут «уповноваженого (схваленого) експортера». Акцентовано увагу на тому, що в практиці державної митної справи відсутні господарюючі суб'єкти, що отримали статус уповноваженого економічного оператора. Доведено, що подання усіх документів дозвільного характеру виключно у електронній формі залежить, передусім, від платників податків, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Ключові слова: концепція, «єдине вікно», уповноважений економічний оператор, уповноважений (схвалений) експортер, митне оформлення.

Актуальність дослідження. Реалізація стратегічного курсу на інтеграцію України до європейського політичного, економічного та правового простору та створення передумов для набуття Україною членства у Європейському Союзі досить ефективно сприяють утвердженню України як впливової європейської держави. В умовах інтеграційних процесів потужним інструментом вирішення проблеми наближення законодавства України з питань державної митної справи до стандартів Європейського Союзу, а також розвитку державної митної справи при реалізації Угоди про асоціацію Україна–ЄС є запровадження концепції «єдиного вікна», спрямованої на суттєве скорочення часу при перетині кордонів та проведенні зовнішньоекономічних операцій. У зв'язку з чим наукова та практична цінність та актуальність проведеного дослідження не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань інтеграції законодавства України з питань державної митної справи до європейського правового простору займалась чимало вітчизняних вчених та практиків митної галузі: В. Науменко, А. Мазур, В. Мароха, Н. Олійник, О. Омельченко, О. Полонський, О. Ропотан та інші [5, с. 89–91; 11, с. 120–124; 21, с. 89–91]. Особливостям специфіки впровадження концепції «єдиного вікна» у сферу державної митної справи у рамках чисельних процесів реформування зазначеної сфери приділяли увагу: В. Скомаровський, О. Єгоров, О. Платонов, А. Шейко, Ю. Колейников, С. Терещенко, В. Чорний, Л. Базитов, Ю. Медвідь, Т. Ройзина та інші [6, с. 73–91; 17, с. 2–3; 18, с. 372–399; 20, с. 49–52; 7, с. 295–296]. Проте, в умовах активного реформування та переформатування сфери державної митної справи, прямо пов'язаного з Главою 5 «Митні питання та сприяння торгівлі» та Додатком XV «Наближення митного законодавства» Угоди про асоціацію Україна–ЄС [15], цілком доцільним є дослідження положень проекту Закону України «Щодо впровадження концепції «єдиного вікна», який було підготовлено за ініціативою експертного середовища та представлено у «Дорожній Карті євроінтеграційних реформ: завдання на 2015 рік для Верховної Ради України» [2; 3].

Метою статті є аналіз положень проекту Закону України «Щодо впровадження концепції «єдиного вікна», підготовленого та представленого у «Дорожній Карті євроінтеграційних реформ: завдання на 2015 рік для Верховної Ради України».

Виклад основного матеріалу. Серед національних практик багатьох країн світу – Японії, Сінгапура, США, Сенегалу, країн Європейської співдружності – чільне місце посідає концепція «єдиного вікна», запровадження якої сприяє спрощенню митних формальностей, процедур торгівлі та дозволяє сторонам – учасникам торговельних та транспортних операцій представляти стандартизовану інформацію і документи з використанням єдиного пропускного каналу в цілях виконання всіх регулюючих вимог, які стосуються імпорту, експорту чи транзиту товарів та транспортних засобів. На основі існуючого досвіту цих країн та міжнародних стандартів обміну торгівельною інформацією Центром ООН зі спрощення процедур торгівлі та електронних ділових операцій та Європейською економічною комісією ООН було розроблено понад 30 рекомендацій, спрямованих на спрощення митних формальностей. Однак, ключове місце серед рекомендацій займає Рекомендація № 33 «Концепція «єдиного вікна»«, яка пропонує можливість створення організованої та вкрай ефективної системи інформаційного обміну – концепції «єдиного вікна» та надає певний алгоритм дій, яких необхідно дотримуватись при створенні такого механізму [17, с. 73; 6, с. 375–376].

З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, роботу з упровадження концепції «єдиного вікна» було активізовано і в Україні. За ініціативою експертного середовища розроблено та представлено проект Закону України «Щодо впровадження концепції «єдиного вікна», у якому передбачено: 1. усунення надмірного регуляторного навантаження на економічних операторів, скасування непотрібних видів державного контролю на державному кордоні України; 2. запровадження порядку подання всіх документів дозвільного характеру виключно у електронній формі; 3. ризико-орієнтований підхід при визначенні об'єктів митного контролю; 4. впровадження принципу «мовчазної згоди» при видачі документів дозвільного характеру митницями [1].

© Федотов О.П., 2016

Спробуємо проаналізувати ці чотири складові, які наведено у проекті Закону України «Щодо впровадження концепції «єдиного вікна».

Перше – усунення надмірного регуляторного навантаження на економічних операторів, скасування непотрібних видів державного контролю на державному кордоні України. Дійсно, розробники законопроекту вірно ставлять наголос на співвідношенні концепції «єдиного вікна» з інститутом уповноваженого економічного оператора. Так, відповідно до Додатку II до док. SC0090E1aII/1 «Митниця у 21-му столітті» Всесвітньої митної організації, митні адміністрації повинно бути орієнтовано на сприяння економічним операторам та відповідати, при цьому, певним вимогам, які висуваються до них представниками ділових кіл. Іншою мовою, митні адміністрації повинні забезпечити відповідну якість роботи, яка ними виконується, відповідно до високих стандартів,встановлених при безпосередній участі усіх зацікавлених сторін [4].

Запровадження концепції «єдиного інформаційного вікна» (для надання даних в електронному вигляді) дозволить економічному оператору надавати усю необхідну інформацію та документацію до одного уповноваженого органу, який потім направляє її до усіх зацікавлених державних агентств [4]. Однак, на жаль, сьогодні в практиці державної митної справи відсутні господарюючі суб'єкти, що отримали статус уповноваженого економічного оператора. При цьому слід враховувати те, що норма Митного кодексу України щодо інституту уповноваженого економічного оператора, який є формою державно-приватного партнерства, діє з 1 липня 2012 року. Дійсно, якщо аналізувати положення Митного кодексу України [8, ст.ст. 12-18] та наказу Міністерства фінансів України [10], то вимоги, які висуваються зводом законів України з питань державної митної справи та розпорядчим актом Міністерства фінансів України до платників податків, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність та бажають отримати статус уповноваженого економічного оператора, виглядають такими, які важко реалізувати. Це, перш за все, продиктовано національними реаліями (так званою «прозорістю» ведення бізнесу з боку національних експортерів–імпортерів, що ніяк не вийдуть з «тіні», а також «прискіпливою» увагою з боку «мотивованих матеріальним характером» посадових осіб контролюючих органів), в яких діють платники податків, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, а також процесами постійних змін законодавства України з питань державної податкової справи. Хоч якось пристосуватися до вже запроваджених та існуючих законодавчих нововведень усі категорії платників податків зможуть тільки після призупинення реформаторських процесів у галузі державної митної та податкової справи.

Також слід відмітити, що в останній час у практику державної митної справи запроваджено ще одну форму державно-приватного партнерства, яка, можливо, більш обмежена у порівняні з колом суб'єктів уповноважених економічних операторів (експортери, імпортери, митні брокери, перевізники, оператори консолідованих вантажів, власники складів тощо) та перевагами, які надає статус уповноваженого економічного оператора. Однак, ця форма має більш привабливі перспективи для вітчизняних підприємств-імпортерів, зареєстрованих на території України. Мова йде про інститут «уповноваженого (схваленого) експортера» [12].

Знову ж таки, відсутність господарюючих суб'єктів, які отримали б статус уповноваженого економічного оператора, спричинена особливостями національного ведення зовнішньоекономічної діяльності як невід'ємної частини господарської діяльності, що склалися сьогодні на території України. І головне, положення законодавства України з питань державної митної справи не вирішують основного питання – забезпечення взаємного визнання уповноваженого економічного оператора України та Європейського союзу, а це, повторимось, гостро актуальне, критично актуальне питання.

Поглиблене дослідження практики впровадження інституту уповноваженого економічного оператора у національне правове поле, на жаль, дає змогу зробити висновок, що цей інститут було інтегровано до законодавства України з питань державної митної справи похапцем. Так би мовити, «гуртом» з усіма положеннями Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур у зміненій редакції згідно з Додатком I до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур [15] (але з частковим урахуванням концепції «Уповноважених економічних операторів», яку було закріплено в системі «Рамкових стандартів безпеки та спрощення міжнародної торгівлі» (SAFE), затверджених 23 червня 2005 року Всесвітньою митною організацією.

Так, наприклад, в національному правовому полі діють три сертифікати уповноваженого економічного оператора: на спрощення митних процедур; щодо надійності і безпеки; на спрощення митних процедур та щодо надійності і безпеки. В Рамкових стандартах безпеки та спрощення міжнародної торгівлі – чотири сертифікати. Четвертий з яких – це сертифікат на забезпечення безпеки поставок. Зазначений сертифікат відсутній у вітчизняному законодавстві України з питань державної митної справи, без провадження навіть якихось «пілотних проектів». Однак, варто зазначити, що за часи функціонування Міністерства доходів і зборів України проблему втілення статусу уповноваженого економічного оператора у життя намагались хоч якось вирішувати, але тільки на рівні публічних обговорень [19, с. 13–24].

Другу та третю складові проекту Закону України «Щодо впровадження концепції «єдиного вікна», а саме: запровадження порядку подання всіх документів дозвільного характеру виключно у електронній формі та ризико-орієнтований підхід при визначенні об'єктів митного контролю можливо об'єднати одним коментарем. Зокрема слід зазначити, що подання усіх документів дозвільного характеру виключно у електронній формі залежить, передусім, від платників податків, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Органи Державної фіскальної служби України не можуть їх примусити до цього. Хоча такі випадки й траплялися в галузі державної митної справи (з 2007 по 2008 роки [1, с. 92]). І до

речі, уся діяльність місць митного оформлення базується виключно на електронному документообігові, що забезпечує ефективне та належне адміністрування цих місць [13]. Особливо це простежується при електронному декларуванні товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України.

Щодо ризико-орієнтованого підходу при визначенні об'єктів митного контролю, то практику здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в державній митній справі також адаптовано до вимог митного контролю та митного оформлення [11].

Четверте – впровадження принципу «мовчазної згоди» при видачі документів дозвільного характеру митницями. Дійсно, ця норма, на наш погляд, є інноваційною. Хоча б виходячи з того, що вона ще не проходила навіть теоретичної апробації на рівні законодавства України з питань державної митної справи. У Митному кодексі України є безліч часових термінів з різних напрямів реалізації державної митної політики у сфері державної митної справи. Але принцип «мовчазної згоди» – це дещо інше. Однак, автори законопроекту з цього приводу більше нічого конкретно не деталізують. Зрозуміло, що цим принципом керуються передові міжнародні практики принципу «єдиного вікна». Знову ж таки, нам вбачається, що такий принцип, як «мовчазна згода» буде дуже важко, практично неможливо запровадити до реалій національних норм митного контролю та митного оформлення за принципом «єдиного вікна». І це наше твердження лежить не в площині оновлення технологічних та технічних етапів здійснення митного контролю та митного оформлення, а навпаки – на наш погляд, щоб здійснити імплементацію цієї норми до законодавства України з питань державної митної справи, замало проводити конструктивні зміни процесів митного контролю та митного оформлення. Необхідно буде повністю переосмислити психологію особового складу не тільки Державної фіскальної служби України (переважно, посадовців митниць Державної фіскальної служби України), а взагалі представників усіх контролюючих відомств профільних міністерств, що здійснюють обумовлені профільним законодавством України види державного контролю.

Висновки. На жаль, проект закону «Щодо впровадження концепції «єдиного вікна», у якому передбачено запровадження порядку подання всіх документів дозвільного характеру виключно у електронній формі, ризико-орієнтований підхід при визначенні об'єктів митного контролю, впровадження принципу «мовчазної згоди» при видачі документів дозвільного характеру митницями є лише ініціативою звичайної групи експертів у сфері державної митної справи та громадських діячів, які стежать за процесом реформування в Україні. Однак, в умовах активного реформування та переформатування сфери державної митної справи, а також активної законотворчої діяльності Українського Уряду, будемо сподіватися, що подібні починання все ж таки буде враховано Українським Урядом. Тим паче, що дуже часто у сфері державної митної справи саме позиція радників та координаторів із міжнародної торгівлі, митної справи, а також громадських діячів є досить надійною, стійкою та достовірною.

Список літератури:

1. Бабенко И. Желающих перейти на «электронку» – мизер / И. Бабенко // Таможенный брокер. – 2007. – № 10. – С. 92.
2. Дорожня карта євроінтеграційних реформ-2015. Інфографіка. http://eu.prostir.ua/news/267087.html
3. Євроінтеграційні завдання для нардепів на 2015 рік. Інфографіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/e_vrointegratsiyni_zavdannya_dlya_nardepiv_na_2015_rik_infografika_2019323
4. Лист Міністерства доходів і зборів України від 16.07.2014 р. № 740/93-93-41.
5. Мароха В. Митне регулювання в ЄС та Україні: порівняльно-правове дослідження: Наук.-практ. посіб. // В. Мароха, Н. Олійник та ін.; наук. ред. А. В. Мазура. – К.: ТОВ «Ніка-Прінт», 2005. – 832 с.
6. Международные перевозки грузов железнодорожным транспортом: теория и практика / Ю. Колейников, О. Платонов, С. Терещенко, В. Чорный – Одесса: Пласке, 2012. – 404 с.
7. Митна енциклопедія у двох томах: Том 2. Редкол.: І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. – Хмельницький: П Мельник А. А., 2013. – 536 с.
8. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 86. – С. 9–26.
9. Науменко В. Перспективы в таможенном регулировании в случае подписания и вступления в силу Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским союзом // Митна газета. – 2013. – № 21. – С. 16.
10. Про затвердження Порядку застосування спеціальних спрощень, що надаються уповноваженому економічному оператору: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 р. № 447 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 95. – С. 17–18.
11. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в митній службі України: наказ Міністерства фінансів України від 24.05.2012 р. № 597 // Митна газета. – 2012. – № 15. – С. 10–14.
12. Про затвердження Порядку надання та анулювання митницею статусу уповноваженого (схваленого) експортера: наказ Міністерства фінансів України від 07.10.2014 р. № 1013 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 65. – Ст. 2685.
13. Про надсилання електронних документів до ДФС України: лист Державної фіскальної служби України від 15.01.2015 р. № 941/7/99-99-03-01-03-17.
14. Про організацію роботи митних органів за принципом «єдиного вікна»: лист Державної митної служби України від 11.05.2005 р. № 11/1-9/5166-ЕП // Таможенный брокер. – 2005. – № 5. – С. 13–14.
15. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур у зміненій редакції згідно з Додатком І до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур: Закон України від 05.10.2006 р. № 227-V (зі змінами) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 18. – Ст. 727.

16. Про проект Угоди про асоціацію України з ЄС: лист Міністерства доходів і зборів України від 17.10.2013 р. № 21381/7/99-99-12-01-17.
17. Скомаровський В. Підсумки перших ста днів / В. Скомаровський // Митниця. – 2005. – № 2. – С. 2–3.
18. Таможенные аспекты логистики: Практические рекомендации по организации работы грузового таможенного комплекса с использованием механизма «единого окна» / Баязитов Л. Р., Егоров А. Б., Платонов О. И., Шейко А. П. – Киев: АЛЛЕГО – ПЛАСКЕ, 2009. – 568 с.
19. Тимофєєв І. Состояние внедрения института уполномоченных экономических операторов Украины / І. Тимофєєв // Митний брокер. – 2013. – № 12. – С. 13–24.
20. Украине есть чему гордиться: Проект «Единое окно – глобальное решение» признан проектом, у котрого есть чему учиться // Митний брокер. – 2014. – № 5. – С. 49–52.
21. Федотов О. Державна митна справа в контексті проекту Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом // «Особливості розвитку законодавства України»: Міжнародна науково-практична конференція, м. Донецьк, 15–16 листопада 2013 року. – Д.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. – 140 с.

Федотов А.П.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ЕДИНОЕ ОКНО – ЛОКАЛЬНОЕ РЕШЕНИЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию вопросов внедрения в практику государственного таможенного дела концепции «единого окна» в рамках Главы 5 «Таможенные вопросы и содействие торговле» и Дополнения XV «Сближение таможенного законодательства» Соглашения об ассоциации Украина–ЕС, подписанного 27 июня 2014 года. Автором рассмотрены основные положения проекта Закона Украины «О внедрении концепции «единого окна». Установлено, что на сегодня в практику государственного таможенного дела введена еще одна форма государственно-частного партнерства – институт «уполномоченного (одобренного) экспортера». Акцентировано внимание на том, что в практике государственного таможенного дела отсутствуют хозяйствующие субъекты, получившие статус уполномоченного экономического оператора. Доказано, что представление всех документов разрешительного характера исключительно в электронной форме зависит, прежде всего, от налогоплательщиков, осуществляющих внешнеэкономическую деятельность.
Ключевые слова: концепция, «единое окно», уполномоченный экономический оператор, уполномоченный (одобренный) экспортёр, таможенное оформление.

Fedotov O.P.
National University «Odessa Law Academy»

«ONE STOP SHOP» – A LOCAL DECISION

Summary
The article investigates the issues of implementation in practice of customs concept of «Single window» under Chapter 5 «Customs issues and trade facilitation» and Appendix XV «Approximation of customs legislation», EU-Ukraine Association Agreement, which was signed on 27 June 2014. The author reviewed the basic provisions of the draft Law of Ukraine «On introducing the concept of «single window». It was established that today in practice the state customs introduced another form of public-private partnership – the institute «authorized (approved) exporter». It is noted that in practice not one state customs business entities have received the status of authorized economic operator. It is proved that the presentation of all of permits exclusively in electronic form depends primarily on taxpayers engaged in foreign economic activity.
Keywords: concept, «one stop shop», authorized economic operator, authorized (approved) exporter, customs clearance.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 123+32.010.5

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОДЕЛЕЙ КОНТРОЛЮ НА СУСПІЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Балінченко С.П.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті проаналізовано аспекти формування суспільної ідентичності засобами трансформації контролю в умовах інформаційного і інтенційного тиску. Процеси у комунікативному і політичному просторах, що супроводжуються уточненням цінностей і оцінок особи з боку універсалізованих зразків, запропонованих суспільством, представлені у контексті дискурсивних правил організації сфери вибору. Також визначено вплив таких перетворень на поняття норми, порушення і покарання, з огляду на статичні і динамічні виміри здійснення контролю в умовах змін у комунікативних і стратегічних орієнтирах дієвців.
Ключові слова: контроль, суспільна ідентичність, відповідальність, дискурсивна гра, комунікативний простір.

Постановка проблеми. Сучасні перетворення в інформаційному просторі, що полягають, з одного боку, у збільшенні можливостей впливу особи на суспільний простір і Я-образ суспільства, та, з іншого боку, у появі нових напрямів і механізмів державного контролю над особою, надають актуальності дослідженню протиставлення уніфікованої ідентичності всезагальності та ідентичності індивідуальної відповідальності у сфері вибору. Здійснюваний через систему обмеження і перетворення інформаційного простору контроль над особистістю об'єднує статичний і динамічний аспекти: в контексті спроб контролю та універсалізації інтенцій, оцінок і цінностей, а також вектору їх трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зіставлення та взаємного впливу індивідуальності та колективної ідентичності простежується у низці вітчизняних і зарубіжних досліджень. Гордон Таллок та Джеймс Б'юкенен аналізують явище сприйняття цих ідентичностей як ієрархічних, а також наслідки і шляхи подолання такого підходу в західному політичному просторі, зокрема у сфері демонстрації волевиявлення особи через демократичні процедури. Ю. Габермас аналізує можливості і комунікативні «пастки» побудови еквівалента традиції і зіставлення імпліцитної та нав'язаної ззовні норми. В свою чергу, Д. Бьолер пропонує розглядати контрфактичність моралі та фактичність реальності у контексті дискурс-етики. Окремі аспекти колективного індивіда і вплив концептів на різні моделі співвіднесення індивідуального і колективного висвітлені в працях В. Декомба. Дослідження вимірів приватного і соціального, а також моделей перетворення ідентичності у конфліктних станах належать Р. Дарендорфу, Е. Левінасу та Р. Рорті. Серед вітчизняних дослідників перетворення ціннісних орієнтацій у сучасному світі, зокрема, в контексті специфіки інформаційного суспільства, слід назвати Г. Ковадло, Я. Любивого, В. Ляха, В. Малахова, Р. Самчука, О. Соболь, В. Пазенка та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, невизначеним залишається аспект трансформації контролю в умовах ущільнення інформаційного простору і одночасного розширення можливостей взаємного інформаційного тиску з боку особи і суспільства, а також вплив таких перетворень на поняття норми, порушення і покарання і, як наслідок, на суспільну ідентичність.

Мета статті. У статті проведено аналіз статичного і динамічного аспектів впливу трансформації моделей контролю на суспільну ідентичність. Зокрема, розглянуто, яким чином зовнішній контроль цінностей, виборів і інтенцій особи у інформаційному, політичному і фактичному вимірах здатен вплинути на Я-концепції дієвців.

Виклад основного матеріалу. Проблема суспільної ідентичності як дискурсивна гра зіставлення концептів і цінностей полягає в підході, за якого рішення на рівні колективної ідентичності та норми підміняє індивідуальний відповідальний вибір і блокує об'єктивну оцінку цієї дискурсивної гри і її фактичних наслідків для ідентичності дієвців.

В. Декомб, кажучи про «міраж колективного індивіда», зазначає межу між очевидністю (у групі є щось більше за індивіда) та абсурдністю (у групі є щось більше за групу) у розумінні цього концепту [5, с. 121]). Відтак, колективний індивід від теоретичного конструкта, що походить від інтерпретації досвіду, переходить до певної претензії на вищість колективного порядку дієвця щодо індивідуального. Неузгодженість спричиняє дифузію ідентичності колективного індивіда через референційну непрозорість імплікованих контекстів, а також невизначеність соціокультурних кодів «прийнятного» і «чужорідного», коли порушується правило колективного цілого, за якого останнє «не має містити елементів, відібраних осмисленим чином» [5, с. 172]. Отже, створення у суспільстві ситуації, коли ідентичність значної кількості індивідів розколюється на декілька контекстів інакшості одночасно (Свій-Інший-Чужий; громадянин поза дисциплінарною системою територіальної реєстрації – особа, що потребує додаткового адміністративного контролю) не може не вплинути на Я-концепцію

© Балінченко С.П., 2016

колективного індивіда. Посилення контролю над особами, переміщеними у просторі власної держави (наприклад, вимога регулярного підтвердження місцезнаходження) здатне змістити Я-концепцію колективного індивіда від рівня суспільства контролю інформаційного (або преінформаційного) типу до рівня дисциплінарного «паноптикуму», і є регресом, хоч би і виправданим як стратегічно, так і інтенційно. Таким чином може відбуватись внутрішня дифузія змісту окремих понять і, внаслідок, ідентичності. Наприклад, у сучасному українському суспільстві, вживаючи концепт «біженець» замість «внутрішньо переміщена особа», суб'єкти здійснюють комунікативний акт (подекуди, неусвідомлюваний) визнання окупованої частини країни окремим державним утворенням, навіть не використовуючи автономінатеми («ДНР», «ЛНР», «русский мир» тощо), оскільки концепт «біженець» містить сему належності до іншої держави, чим вносяться конфліктні інтерпретації до Я-концепції, дестабілізуючи останню.

В свою чергу, беручи до уваги дискурсивний вимір політики, в «Арифметиці згоди (The Calculus of Consent)», Гордон Таллок та Джеймс Б'юкенен аналізують наслідки і шляхи подолання політичної маніпуляції концептами в західному політичному просторі. Наприклад, логролінг (logrolling – від англ. «взаємні послуги») є побічним ефектом демократичної процедури голосування, за якої перемагає більшість і ігнорується розбіжність в інтенсивності тих чи інших преференцій окремих виборців (intensities of preference) [3]. За таких умов, відбувається взаємна підтримка політичних сил, з метою створення коаліції і отримання більшої кількості голосів. Урахування преференцій меншин і етична неприпустимість такої маніпуляції голосами (vote-trading) здатні пом'якшити наслідки для політичної системи, втім існування такого явища ставить Я-концепцію суспільства в ситуацію гри за «завісою невизначеності», функцію якої виконує Конституція у політичних маніпуляціях правилами.

Повертаючись у цьому контексті до зіставлення ідентичності всезагальності і ідентичності відповідальності, слід звернутись до проблеми гомогенності колективного індивіда та до питання ідентичності думок індивідів у його складі, наприклад, під час масштабних соціальних опитувань чи референдумів. В. Декомб пропонує замінювати питання ідентичності думок питанням ідентичності відповідей у публічній грі [5, с. 315]. Проводячи ширшу паралель, отримуємо проблематичну модель залежності масовості оцінок і реакцій від ідентичності концептів окремих діячів. Проблематичність такої моделі розкривається через урахування об'єктивної складової (необхідності узгодження спільного простору і ігнорування нерелевантних кодів) суб'єктивного розуму, задіяного у комунікації. Суто комунікативна складова передбачає одночасну реалізацію автономії оцінок і принципів індивіда як дискурсивного партнера, аргументацію якого слід врахувати. З іншого боку, стратегічна складова подібної одностайності може мати на меті реалізацію власних егоїстичних інтересів внаслідок засвоєння і використання потенціалу правил системи (за Дж. М. Б'юкененом) або інтуїтивно розсудливого приєднання до більшості через прагнення до подолання конфлікту індивідуальної і колективної ідентичності через пристосування.

В такому розгалуженому розумінні одностайності або ідентичності через ідентичність реакцій у дискурсі, деякі процедури прямої демократії, спрямовані на примус уряду до прийняття необхідних рішень, втрачають свою легітимність.

Повертаючись до Дж. М. Б'юкенена, можна виокремити два чинники, які дозволяють, на його думку, подолати претензію держави на вищість і пріоритет: федералізм (елемент конкуренції) та пряма демократія (референдуми як засіб примусу, спрямований на уряд) [2]. Втім, неможливість гомогенності, брак урахування преференцій окремих виборців і маніпуляція голосами внаслідок логролінгу зводить нанівець потенціал цих процедур за конкретних умов

В свою чергу, «Міопія виборців», про яку пише Р. Вагнер, призводить до «короткозорого» сприйняття політиків і політичного порядку, в результаті чого політики виконують роль брокерів [4], владновуючи суперечності для створення миттєвого ефекту перетворень, необхідного для стимуляції прийняття рішень виборцями в результаті референдуму, без урахування контексту і довгострокової перспективи. Таким чином, політична стабільність, як і стабільність економічна, не завжди сприяють підвищенню рівня задоволеності потенційних виборців, і перетворення концептів у політичному дискурсі гри в Я-концепцію відіграють ту ж саму роль, як і гра з інфляцією у полі економічної політики. Доцільно провести паралель з маніпулятивним механізмом кривої Філліпса. Р. Вагнер, спираючись на Дж. Бьюкенена, наводить приклад економічної маніпуляції виборцями, коли інфляція створює ілюзію зростання цін на окремі види продукції, роботодавці збільшують кількість працівників, і це призводить до короткочасного падіння показників безробіття, достатнього для отримання позитивної статистики і маніпуляції виборцями на користь окремої політичної сили [4]. При цьому маніпуляція полягає в полі використання ціннісно-значущих концептів «розвиток», «зростання», «стабільність», «урегулювання», «захист» тощо. І, таким чином, через «міопію виборців», результатом процедури прямої демократії може стати вибір лінгвістичної ілюзії, яка адміністративним шляхом підміняє фактичність і легітимізується через засвоєння і розповсюдження в інформаційному просторі.

Беручи до уваги багатовекторність розвитку комунікативного простору і інерцію системи, слід зазначити, що ці моделі комбінуються у соціокультурному просторі, формуючи новий тип особистості-діяча, для якої інтенсивність інформаційного потоку не тільки розширює можливості вибору, а й становить пастку відповідальності, затискаючи між лещатами зовнішнього контролю та необхідністю саморегуляції, з огляду на самостійно спроектований символічний простір, його вимоги і потреби. Таким чином, особистість отримує, поза зовнішнім контролем, додатковий інформаційний «внутрішній світ» зі змінними ідентичностями і, відтак, нову сферу відповідальності поза фактичними вимірами часу і простору, а отже – поза динамікою соціального оточення.

У ситуаціях кризового зіткнення колективного індивіда (за В. Декомбом) та індивідуальної ідентичності [5], розбіжності між інтенціями призводять до актуалізації системних суперечностей і відтак – до контролю цих суперечностей з боку суспільства. Контроль над ситуацією кризи може набувати статичної чи динамічної форми: як спроби оволодіння простором та оволодіння часом, відповідно.

Статичний контроль над ситуацією за допомогою покарання полягає в фіксуванні контексту, формуванні уявлення про його цілісність та прив'язаність до території з певними адміністративними характеристиками і усталеним розподілом статусної ієрархії. За таких умов, публічність фізичного покарання за порушення адміністративно створеної традиції (від насильницького розгону протестної групи до фізичного знищення опонентів влади [1]) набуває міфологізованих ознак збереження порядку і пропонується в категоріях «хаос-порядок», де адміністративно створена норма визначається як *dura lex sed lex*, у порівнянні зі спонтанним, а отже, – неупорядкованим і непередбачуваним, – імпульсом незгоди чи протесту в обмеженому часовому вимірі актуальності. Дисциплінарний варіант статичного контролю втілюється за допомогою покарання за намір до зміни контексту, адже така інтенція наразі інтерпретується як загроза адміністративній «стабільності» і становить виклик усталеній системі.

Ця форма контролю, з одного боку, має на меті збереження державності (наприклад, якщо передбачене покарання за сепаратизм, що загрожує контексту цілісності держави), а з іншого боку, статичний контроль може реалізуватись за допомогою «посилення» системи додатковими обмеженнями на трансформацію чи зовнішній вплив (наприклад, обмеження організацій, що користуються зарубіжними грантами, у здійсненні діяльності та досліджень в окремих сферах та регіонах), а також запровадження штучних традицій, створених з метою фіксування існуючого контексту у часі і просторі. Зокрема, покарання за порушення нормативних вимог, в обох контекстах, є засобом оволодіння простором, зазначення прав на адміністрування, наприклад через надання доступу до фактичної і символічної території чи відмови від такого доступу. В такому розумінні, наслідком як втручання в контекст, так і відмови від нього, стає ізоляція від простору, регламентованого нормами та штучними адміністративними еквівалентами традиції. І саме ізоляція і обмеження можливостей і діапазону реалізації набутих і створених ідентичностей виступає як додатковий механізм контролю динаміки.

Висновки і пропозиції. Отже, підбиваючи підсумки аналізу зв'язку між індивідуальністю і колективною ідентичністю, а також враховуючи, що Я-концепція суспільства містить неспростовувані елементи досвіду, пам'яті і концептів, притаманних індивідам, можна акцентувати на наступних аспектах проблематики.

Контроль держави над особистістю балансує між статикою і динамікою, оскільки передбачає і оволодіння простором (регламентування вимог до умов фізичного існування чи навіть до самого його факту), і оволодіння часом (контроль обсягу і ієрархії індивідуальних цінностей у їх хронологічній відповідності до актуалізованих державою «загальноприйнятних» зразків).

Конфлікт індивідуальної ідентичності через відмову від сприйняття запропонованої колективної ідентичності є маркером зрушень в останній. Подібна «лінія зламу» системи не залежить від масовості протесту і має прецедентний характер. Саме тому контроль особистості як діяча має на меті, поміж іншим, оволодіння імпульсом перетворень задля корегування спрямованості цієї рушійної сили відповідно до контекстної суспільної ідентичності.

Список літератури:

1. Clunan L. A. The Social Construction of Russia's Resurgence: Aspirations, Identity and Security Interest [Text] / A. L. Clunan. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2009. – 334 p.
2. The Collected Works of Buchanan J. M. [Text] / J. M. Buchanan, G. Tullock. – Volume 8: Democracy in Deficit. – Indianapolis: Liberty Fund, 2000. – 224 p.
3. The Collected Works of Buchanan J. M. [Text] / J. M. Buchanan, G. Tullock. – Volume 3: The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy. – Indianapolis: Liberty Fund. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oll.libertyfund.org/title/1063
4. Wagner R. E. Boom and Bust: The Politic Economy of Economic Disorder [Text] / R. E. Wagner // The Theory of Public Choice: Ed. J. M. Buchanan, R. D. Tollison. – Michigan: The University of Michigan Press [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.press.umich.edu/script/press/7229
5. Декомб В. Інституції сенсу [Текст] / В. Декомб: Пер. з фр. О. Йосипенко. – Київ: Центр духовної культури, 2007. – 368 с.

Балинченко С.П.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

ВЛИЯНИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ МОДЕЛЕЙ КОНТРОЛЯ НА СОЦИАЛЬНУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ

Аннотация
В статье представлен анализ аспектов формирования социальной идентичности средствами трансформации контроля в условиях информационного давления и навязывания интенций. Процессы коммуникативного и политического пространства, сопровождающиеся уточнением ценностей и оценок личности посредством универсализированных паттернов, предлагаемых обществом, представлены в контексте дискурсивных правил организации сферы выбора. Также определено воздействие подобных преобразований на представления о норме, нарушении и наказании, в свете статических и динамических измерений осуществления контроля в условиях изменения коммуникативных и стратегических ориентиров субъектов.
Ключевые слова: контроль, социальная идентичность, ответственность, дискурсивная игра, коммуникативное пространство.

Balichenko S.P.,
Bukovyna State University of Finance and Economic

THE IMPACT OF CONTROL MODELS TRANSFORMATION ON THE SOCIAL IDENTITY

Summary
The article suggests the analysis of some aspects of social identity forming, the latter having been realized through control transformation in the context of informational pressure and implying of intentions. The processes in the communicative and political spaces which lead to focusing personal evaluations and values by means of universalized society-approved patterns are viewed in terms of discourse rules applied to the sphere of choice. There is also analyzed the impact of the transformations of the kind on the concepts of norm, violation and punishment, taken into account within static and dynamic dimensions of control, as well as in the context of subjects` communicative and strategic perspectives changes.
Keywords: control, social identity, responsibility, discourse game, communicative space.

УДК 141.319.8:130.2:316.776

СУЧАСНА СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИФІКАЦІЙНА МОДЕЛЬ СУСПІЛЬСТВА

Поліщук Р.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено динаміку соціокультурних процесів та їх вплив на формування сучасної ідентифікаційної моделі суспільства. Проаналізовано основні положення концепції культурних моделей. Виокремлено різні типи ідентифікаційних моделей, що відрізняються за станом їх ідентифікаційного ядра. Звертається увага на те, що в основі формування культурної моделі лежать природні процеси з урахуванням більшості культурних тенденцій сучасного світу. Виявлено, що будучи проектом культурного розвитку, свого роду абстракцією, культурна модель в чистому вигляді ніде не зустрічається, а її реалізація залежить від безлічі факторів, що існують у конкретних суспільствах.
Ключові слова: ідентичність, культурна модель, соціокультурна ідентифікація, інформаційне суспільство, постіндустріальне суспільство.

Постановка проблеми. Дослідження динаміки соціокультурних процесів, поліваріативність культурного розвитку, інтегративний процес сучасного наукового знання ставлять нас перед проблемою аналізу факторів, що призводить до необхідності побудови сучасних ідентифікаційних моделей суспільства. Культурна модель – це своєрідний макет оптимальної для свого часу моделі культурного розвитку, яка висвічує домінуючі аспекти всередині певної культурної форми і володіє унікальною конфігурацією внутрішньо культурних елементів, що визначає її специфіку. Пошук своєї ідентифікаційної моделі є важливим і для української спільноти, що дасть змогу гідно конкурувати з іншими державами в умовах трансформаційних процесів глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обговорення даної проблеми є актуальним для всієї

© Поліщук Р.М., 2016

наукової спільноти, та особливо, на нашу думку, для дослідників філософської антропології та філософії культури. Для того щоб не втратити або навіть посилити своє становище в епоху глобалізаційних процесів, потрібно визначитися з своєю соціокультурною іденифікаційною моделлю, при цьому необхідно обрати найбільш конструктивну. Дослідженням сучасного суспільства приділяли увагу багато зарубіжних та вітчизняних вчених – Белл Д., Бжезінський З., Кастельс М., Лайон Д., Тофлер Ел., Гелбрайт Д., Хейлз Кетрін Н., Астафьєва О., Веремієнко Т., Захарченко А., Кашуба М., Тарасова Н. та ін. Через виокремлення оригінальних аспектів своїх філософських досліджень, науковці з'ясували проблему визначення культурної моделі. Проте в їхніх працях не був достатньо здійснений аналіз сучасних ідентифікаційних моделей, спробу якого здійснено у цій статті.

Мета. Дослідження динаміки культурних моделей, яка пов'язана з проблемою розвитку нових культурних явищ та формуванням сучасної ідентифікаційної моделі суспільства.

Основні теоретичні положення концепції «культурних моделей» були узагальнені і систематизовані Альфредом Кребером і Клодом Клакхоном («Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions», 1952). «Культура складається з експліцитно та імпліцитних моделей поведінки, які отримують символічну форму і відображають особливості різних людських груп, зокрема втілюючись в артефактах. Істотна особливість культури полягає в наявності в ній традиційних, тобто історично вироблених і відібраних ідей, і в першу чергу вироблених даним народом ідейцінностей..., кожна культура включає в себе певні загальні принципи, на основі яких відбувається вибір тих чи інших форм поведінки, їх упорядкування, і таким чином складається певна варіативність культурних моделей» [10, с. 72]. Зауважимо, що, суспільство по відношенню до культури є засобом, інструментом, який культура використовує, щоб об'єктивувати себе. Так, культура встановлює новий рівень реальності, більш високий, ніж людське суспільство.

Моделі культури є стержнем, першоосновою формування культурних рис уздовж певних вибудуваних ліній. При цьому одну і ту ж модель можна наділяти різним змістом.

Динаміка соціокультурних змін, пов'язана з переглядом численними державами свого місця у світових процесах в умовах глобалізації, обумовила процес реконструктизації колективних ідентичностей. У сучасному світі склалися різні типи ідентифікаційних моделей, що відрізняються за станом їх ідентифікаційного ядра. Дослідниця О. Астафьєва пропонує розрізняти домінантний, лімінальний та когерентний ідентифікаційні типи [1, с. 5-11].

У багатьох країнах підтримуються певні колективні ідентичності, що утворюють ядро з домінантним ідентифікаційним типом. У державах, які переживають перехідний період та знаходяться у пошуку власної ідентифікаційної моделі, переважає лімінальний тип, що характеризується слабким ядром чи його відсутністю. Це відображає значну нестійкість моделі національної ідентичності, що розчленовується у протиріччях між релігійними і етнічними ідентичностями, культурними чи транснаціональними, гендерними. Найбільш перспективною моделлю, що відображає ефективність діалогу культур в умовах глобалізаційних процесів є когерентний тип ідентичності. У ньому вся ідентифікаційна матриця функціонує на принципах узгодження та взаємодоповненості, принципах гнучкості [14, с. 276-283]. На нашу думку, варто притримуватися цієї моделі у веденні соціокультурної політики.

Культурна модель являє собою логічний ментальний конструкт, що дозволяє розглянути культурні процеси з урахуванням більшості культурних тенденцій сучасного світу. В основі формування культурної моделі лежать природні процеси, що відбуваються в соціокультурній сфері сучасного суспільства, однак вона сама залишається штучним конструктом, сформованим під впливом суб'єктивних факторів, як то: філософських установок, культурних закономірностей, наукової парадигми, соціокультурних процесів.

Дослідник Тарасова Н. Ю. виділяє утворення трьох типів моделей соціокультурної ідентифікації суспільства: перший, це – технократичний; другий – культурологічний; третій – паритетний;

Технократична модель соціокультурного ідентифікування – це модель нестійкої рівноваги. Її динамічно-пульсуючий характер обумовлений високою структурованістю й диференційованістю, взаємодія і взаємовплив підсистем якої заважає об'єднанню цілісності й перевищує стабільні показники та допустимі норми об'єднання цілого.

В культурологічній моделі соціокультурного цілого відслідковуються принципово інші, відмінні від технократичних, шляхи системного об'єднання цілого. Зокрема, врівноваження динамізму соціальних перетворень – фундаментальністю культурних форм буття, усвідомленням контекстуальності соціальної динаміки в надрах загального культурного розвитку.

Паритетна модель соціокультурної єдності – це модель, де динамічним структурно-фундаментальним показникам системного буття відповідають інтегративні характеристики соціокультурного цілого. Співмірність культурного потенціалу (зосередженого у традиційних інституціях) з цивілізаційними досягненнями постає умовою системно-функціональної гармонійності даної моделі соціокультурного ідентифікування [11, с. 18].

Можна виділити ще три концепції сучасного розвитку суспільства – постіндустріальне, інформаційне, постмодерне. Вони розроблені відомими вченими Д. Беллом, Е. Тофлером, З. Бжезінським, М. Маклюеном, М. Кастельсом та ін. Вперше поняття постіндустріального суспільства для позначення соціуму, де основною продуктивною силою стає наука, вжив професор Гарвардського університету Д. Белл, в 1959 році. За визначенням Д. Белла: «Постіндустріальне суспільство – це суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя; у якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, у якому впровадження нововведень...у все більшій мірі залежить від досягнень теоретичного знання...» [2, с. 26]. Звернемо увагу, що постіндустріальне суспільство

передбачає виникнення інтелектуальних представників, які на політичному рівні виступають в якості консультантів, та експертів.

Такої концепції дотримується З. Бжезінський. Він стверджує, що вплив науки і техніки на людину та суспільство є головним джерелом сучасних змін, що створюють суспільство, яке стає все менш схожим на свого індустріального попередника. «Післяіндустріальне суспільство стає технотронним суспільством» пише З. Бжезінський [3, с. 15]. Технотронним він називає таке суспільство, яке, на його думку, культурно, психологічно, соціально і економічно формується під впливом техніки та електроніки, зокрема в галузі обчислювальної техніки та засобів масових інформації. Збігнев Бжезінський спеціально вводить неологізм «технотронний», оскільки, на його думку, він найбільш точно визначає характер основних імпульсів для змін в наш час техніки та електроніки.

Елвін Тоффлер у своїй роботі «Третя хвиля» представив новою технологічною революцією перехід людства від першої (аграрної цивілізації) і другої (індустріальної цивілізації) хвиль, до нової – третьої хвилі – надіндустріальної цивілізації. Традиційним корпораціям протиставляються «малі» економічні форми – індивідуальна діяльність на дому, «електронний котедж». Вони включені в загальну структуру інформаційного суспільства з його «інфо-, техно-» та іншими сферами людського буття [12, с. 66].

«Інформаційне суспільство» виражає ідею нової фази в історичному розвиткові передових країн. Тобто, не прихід «постіндустріального» суспільства, а створення нового соціального зразка, що є результатом «другої індустріальної революції», яка в основному ґрунтується на мікроелектронній технології. Зростаюча кількість людей з необхідністю втягується в безпрецедентне розмаїття інформаційно орієнтованих типів робіт. Наукові й технічні працівники збирають і продукують інформацію, менеджери й фахівці опрацьовують її, викладачі й працівники комунікаційної сфери поширюють її. Цей процес «інформатизації» не залишає недоторканою жодну сферу соціальної активності: від повсякденного життя до міжнародних відносин та від сфер дозвілля до виробничих відносин [9, с. 362-380].

Важливим аспектом інформаційного суспільства є звернення до проблеми взаємозв'язків мови й культури. Процес ідентифікації спрямовує культури до самих себе, але таке утвердження власної ідентичності потребує контактів з іншими спільнотами. Тому важливою постає теорія комунікації культури, з погляду якої культурні феномени трактують як феномени комунікативні. Представник цієї теорії Е. Сепір визначає суспільство як динамічне сплетіння чи сукупність різних за ступенем складності домовленостей між людьми та групами людей, а комунікацію – як механізм залежної домовленості людей [19, с. 56-58]. «Той факт, що раси й культури, які вступають в історичну взаємодію, прагнуть до поступової взаємної асиміляції, тоді як сусідні мови асимілюються лише випадково й поверхово, демонструє, що немає глибокої причинної залежності між розвитком мови й специфічним розвитком раси й культури» [13, с. 242].

Польський дослідник інформаційного суспільства Томаш Гобан-Клас акцентує нашу увагу на проблемах комунікації. У своєму підручнику «Засоби масової комунікації і масова комунікація» [17, с. 42-43] наводить сім типових визначень комунікації: комунікація як трансмісія (трансляція, передача) інформації, ідей, емоцій, умінь; комунікація як розуміння інших, коли ми й самі прагнемо, щоб нас зрозуміли (комунікація як порозуміння); комунікація як вплив за допомогою знаків і символів на людей; комунікація як об'єднання (творення спільноти) за допомогою мови чи знаків; комунікація як взаємодія за допомогою символів; комунікація як обмін значеннями між людьми, які мають спільне в сприйманні, прагненнях і позиціях; комунікація як складник суспільного процесу, який виражає групові норми, здійснює громадський контроль, розподіляє ролі, досягає координації зусиль тощо. Всі вище перераховані визначення дають змогу зробити висновок, що масова комунікація та сучасні засоби масової комунікації мають безпосередній вплив на формування сучасної соціокультурної реальності.

Одною з головних рушійних сил інформаційного суспільства сучасності є телебачення. Особливого значення йому надавав канадський філософ М. Маклюен, вважаючи, що воно спричинило настання третьої епохи – «глобального села» [18, с. 190]. Окрім глобального поширення нової технології, дослідник наголошував на мозаїчності природи телевізійного екрана, а отже, надання можливості багатопланового сприйняття інформації на ньому, зіставлення та системного аналізу. Земна куля, цілком охоплена телекомунікативними технологіями, електрикою, стає в такому випадку не більше села. У цей час люди дістають можливість здобувати фактично всю інформацію про світ. Виокремлено мозаїчні принципи монтажу телепрограм, коли в окремих інформаційних блоках стикаються цілком недотичні за змістом події. В таких умовах ці розмаїті повідомлення набувають резонансу, взаємопосилюючись і створюючи в уявленні об'єкту комунікації змістову єдність [6, с. 115-120].

Всесвітньовідомий вчений М. Кастельс, стверджує, що інформаційне суспільство можна визначити як мережеве, що формує в глобальному масштабі соціальну структуру, характеризується не лише інформацією та знаннями, а зміною напрямку їх використання. Так, в результаті цього головну роль в житті людей знаходять глобальні, мережеві структури, що витісняють колишні форми особистої і речової залежності. В умовах інформаційної ери, історична тенденція призводить до того, що домінуючі функції і процеси все більше виявляються організованими за принципом мереж, де кожен суб'єкт перебуває у взаємозв'язку з іншими. Товариство стає глобальним мережевим: мережі виявляються інститутами, що сприяють розвитку цілого ряду областей – інформаційної економіки, яка базується на інноваціях, глобалізації та децентралізованої концентрації; сфери праці з підприємствами та їх персоналом, що ґрунтується на гнучкості й адаптованості; сфери культури, які характеризується постійним розчленуванням і поєднанням різних елементів; сфер політики, орієнтованих на миттєве засвоєння нових цінностей та громадських

умонастроїв, соціальної організації, яка має своїм завданням завоювання простору і знищення часу [8, с. 112]. Значну роль в формуванні такого суспільства відіграють сучасні комунікації, особливо мережевого типу на зразок інтернету.

Визначення сучасного етапу історії як «постмодерн» зазвичай асоціюється з ідеями постмодернізму. Постмодерн, як історичний час, визначається через апеляцію до модифікації людської природи і місця людини в соціальній структурі, що змінюється.

Зазначимо, що в епоху постмодерну змінюється значимість економіки, господарського життя для людини і суспільства. Якщо раніше всі основні сили суспільства були віддані економіці, то тепер ефективність економіки стає такою, що всі менші зусилля суспільство докладає для отримання більшої кількості благ і послуг. У суспільстві, де рівень розвитку виробництва дозволяє задовольняти основні потреби всього населення. У сучасному суспільстві, яке Дж. К. Гелбрейт запропонував називати суспільством достатку («affluent society») [16], обмеженість ресурсів, яка завжди була аксіоматичним визначенням економічного взагалі, більше не є значущою, принаймні настільки, наскільки це було раніше [5, с. 208]. Постмодернізм відображає технотронний характер сучасності, прагне осмислити і втілити його в своїх категоріях і, по суті, представляє не що інше, як світогляд інформаційного суспільства. «Сучасній людині, здається, стало затісно у людських кордонах. Тут і нагодилися різноманітні видові ототожнення з позиції «пост-». Постлюдина – не нова людина, це новий вид людини, а отже – новий спосіб людей говорити про свої тіла, сущі та видозмінені» [15, с. 426].

У філософії виділяються кілька моделей взаємовідносин особистості й суспільства. Перша модель – найчастіше це відносини боротьби за свободу, коли людина вступає у відкритий і часто непримиренний конфлікт із суспільством, добиваючись своєї мети будь-якою ціною. Друга модель – це втеча від світу, коли людина не в змозі відчути свободу серед людей втікає у монастир, у секти, або всередину себе, у «внутрішню еміграцію», щоби там знайти спосіб вільної самореалізації. Третя модель також досить розповсюджена – більшість людей адаптується до світу, багато в чому жертвуючи своїм прагненням відчути свободу, добровільно підкоряючись обставинам з метою знайти новий рівень свободи в модифікованій формі, щоб почуватися відносно комфортно в даних умовах [7, с. 62-63]. Без злагодженості відносин у системі людина – суспільство важко говорити про можливість виживання не тільки окремого індивіда, але і суспільства в цілому. Важливою проблемою є діалектика волі й відповідальності особистості в суспільному розвитку, їхня взаємна обумовленість.

На думку Веремієнко Т., очевидним є поширення впливу глобалізації на ціннісно-нормативні основи національних культур у процесі сучасної модернізації суспільств. Глобалізуються символи культури, і водночас загострюються проблеми культурної ідентифікації [4, с. 152-156]. На нашу думку, варто зосередити увагу нашої спільноти на проблеми формування сучасної соціокультурної ідентифікаційної моделі в Україні, та корисній взаємодії з виром процесів глобалізації.

Висновки. Особливістю сучасного соціуму є надзвичайна рухливість і певна невизначеність соціальних змін. Суспільні процеси, які відбуваються, створили симптоми ідентифікації, які проявляють себе у нових механізмах формування соціо-групових ідентичностей і постійній необхідності їх досліджень, а також взаємовпливи суб'єктів як факторів впливу цих нових ідентичностей.

Культура в розмаїтті своїх форм забезпечує досить гнучку систему ідентифікацій, яка підтримується соціальними відносинами і впливає на них. Будучи проектом культурного розвитку, свого роду абстракцією, культурна модель в чистому вигляді ніде не зустрічається, а її реалізація залежить від безлічі факторів, що існують у конкретних суспільствах. Дослідження динаміки культурних моделей ведеться через призму процесу глобалізації, припускаючи докорінне перетворення або нівелювання етнокультурних форм і локальних культур, що настійно вимагає вироблення «організуючою» моделі «цілого», що враховує відмінності, різноманітність, національну та регіональну специфічність.

Досліджуючи соціокультурну модель сучасного суспільства, ми можемо висловити думку, що сучасна культура має мозаїчну структуру з елементами різної вартості. Така культура є продуктом функціонування різних чинників, зокрема засобів масової інформації. Ця культура творить суспільно-культурний образ, який формує сучасний споживач інформації та впливає на формування чи трансформацію культурної ідентичності.

Список літератури:

1. Астафьева О. Н., Транснационализация культурного пространства: государство и проблемы координации коммуникативных стратегий / О. Н. Астафьева // Человек, культура, общество в контексте глобализации. – М.: РИК, Изд-во «Академический проект», 2007. – С. 5-11.
2. Белл Д. Майбутнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування / Пер. з англ. під ред. В. Л. Іноземцева. – М., 2000.
3. Бжезинский З. (1928-). Между двумя веками: роль Америки в эру технотроники: пер. с англ. / Збигнев Бржезинский. – М.: Прогресс, 1972.
4. Веремієнко Т. Соціокультурна динаміка в процесі глобальних трансформацій / Т. Веремієнко // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 1-2.
5. Добреньков В. І. Американська соціологічна думка / В. І. Добреньков. – М.: Наука, 1996. – 273 с.
6. Захарченко А. П. Моделі взаємовпливу технічного прогресу та розвитку публіцистики / А. П. Захарченко // Наукові записки інституту журналістики [Текст] / Гол. ред. В. Різун. – К.: Інститут журналістики. Т. 24, липень-вересень. – 2006. – 208 с.
7. Кашуба М. Особистість у сучасному суспільстві, її свобода й відповідальність / М. Кашуба // Становлення нової соціокультурної дійсності в Україні. Колективна монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. – 2015.

8. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура / М. Кастельс. – М.: Изд. ГУ ВШЕ, 2000. – 608 с.
9. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996.
10. Лурье С. В. Психологическая антропология: история, современное состояние, перспективы / С. В. Лурье. – М.: Академический Проект, Альма Матер, 2003. – 624 с.
11. Тарасова Н. Ю. Особливості соціокультурної ідентифікації суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «соціальна філософія і філософія історії» / Тарасова Наталія Юріївна – Дніпропетровськ, 2007. – 18 с.
12. Тоффлер Ел. Третя хвиля / Е. Тоффлер. – М.: ТОВ «Фірма «Видавництво АСТ», 1999.
13. Пашкова Н. І. Онтологічне й епістемологічне підґрунтя взаємозв'язків мови і культури як символічних інформаційних структур / Н. І. Пашкова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. Т. 15, № 01. Наук. журнал. – Київ: КНЛУ, 2012. – 242 с.
14. Хашиєва Л. В. Множинна ідентичність: реалії глобалізованого суспільства / Л. В. Хашиєва // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – № 1.
15. Хейлз Кетрін Н. Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / Переклад Є. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 426 с.
16. Galbraith J. K. The New Industrial State. Джон Гэлбрейт. Новое индустриальное общество. Перевод на русский язык: Л. Я. Розовский, Ю. Б. Кочеврин, Б. П. Лихачев, С. Л. Батасов. – М.: 2004. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. URL: http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5021
17. Goban-Klas T. Media i komunikowanie masove. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu / T. Goban-Klas. – Warszawa-Krakow: Wydawnictwo naukowe PWN, 1999. – 336 p.
18. McLuhan Marshall, Quentin Fiore. War and peace in the global village / M. McLuhan, Q. Fiore. McGraw-Hill, 1968. – 190 с.
19. Sapir E. Ogledi iz kulturne anropologije / E. Sapir. – Beograd, 1974.

Полищук Р.М.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОВРЕМЕННАЯ СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ОБЩЕСТВА

Аннотация
В статье исследована динамика социокультурных процессов и их влияние на формирование современной идентификационной модели общества. Проанализированы основные положения концепции культурных моделей. Выделены различные типы идентификационных моделей, отличающихся по состоянию их идентификационного ядра. Обращается внимание на то, что в основе формирования культурной модели лежат природные процессы с учетом большинства культурных тенденций современного мира. Выявлено, что будучи проектом культурного развития, своего рода абстракцией, культурная модель в чистом виде нигде не встречается, а ее реализация зависит от множества факторов, существующих в конкретных обществах.
Ключевые слова: идентичность, культурная модель, социокультурная идентификация, информационное общество, постиндустриальное общество.

Polishchuk R.M.
Ivan Franko National University of Lviv

CONTEMPORARY SOCIO-CULTURAL IDENTITY MODEL OF SOCIETY

Summary
In the article the dynamics of cultural processes and their influence on the formation of modern identity model of society. There is analysed the concept of cultural models. Thesis there is determined the different types of identification models, differing by the identification of the kernel. Attention is drawn to the fact that the basis for the formation of cultural models is natural processes taking into account majority cultural trends of the modern world. Revealed that being a cultural development project, a kind of abstraction, cultural model in its pure form is not found anywhere else, and its implementation depends on many factors that exist in specific societies.
Keywords: identity, cultural model, socio-cultural identification, information society, post-industrial society.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC 159.922.134

VALUE-MEANINGFUL ORIENTATION DYNAMICS OF FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF PSYCHOLOGY STUDENTS

Tuckyun Ch.J.
V.N. Karazin Kharkiv National University,
Nasarawa State University

The dynamics of value-meaningful orientations of future professional activity of psychology students have been studied. The hierarchy of value-meaningful orientations of professional activity is not a constant formation and with time future professional activity takes on new values and is filled with new meanings.
Keywords: psychology students, value-meaningful orientations, future professional activity.

Problem statement. The topicality of the research is determined by the need to activate the process of personal and professional self-determination in the course of psychology students' education; to form and develop the value-meaningful component of future professional activity. The modern education is characterized by not only care of the quality of education but also by the support of students' making the professional career, and revealing and developing the personal potential. Nowadays the problem of future professional activity understanding by psychology students is raised rather sharply, a considerable part of the psychology graduates do not work in their specialty and even being students understand that they have made a mistake when choosing their future profession. Such students do not have any career goal-setting and planning, they also tend to have reduced motivation to studying; a lot of them lack understanding of their future profession and career path in general. The success of professional and career self-determination greatly depends on the accuracy of leading career motives diagnostics at the early stages of the career, which starts to form in the student period.

Analysis of the latest research and publications. The harmonious development of personality by all means suggests professional self-determination. Self-determination is one of the major decisions which a person has to make in his life, and in the most general state constitutes the search and consolidation of one's own way in this world. Clearly understanding one's own motives and values, actual and desired roles and status, a person has an impact on the course of events, forms his own life, realizes the potential of his relationships in practical activity [2]. The choice of profession reflects a certain level of personal aspirations, based on the assessment of one's own abilities and capabilities. If the choice of profession turned out to be unsuccessful, the consequences of this will be seen in typical negative features: the work satisfaction is reduced as well as labor productivity, the desire to upgrade professional skills decays. The success of person's professional way is greatly determined by his self-concept, his lifestyle, and his attitude to certain social situations, etc [4].

In terms of active-meaningful personality concept (A.G. Asmolov, B.S. Bratus, D.A. Leontiev) professional self-concept of the personality is viewed as a dynamic system of meaningful formations, which reflect the personality's attitude to oneself as the subject of professional activity, where the career orientation is its structural component. According to the anchor model of professional development (D. Super, D. Holland, E.G. Shein) career orientations are the element of self-concept, reflecting the chosen by subject direction of career development, based on his needs, motives, interests and abilities.

E. Shein developed an approach, which makes it possible to identify what motivates people in their professional career. To characterize the career choice and career motivation E. Shein introduced such notion as «career anchors», which are the leading motives and fundamental values, used by the person when realizing his career. The career anchors keep the person within the chosen vector of career progress and professional development. The author considers eight career anchors:

– *Technical-functional anchor («professional competence»).* The example of the person with technical-functional anchor is a specialist who is very fond of his profession and who is interested in being a good specialist in his area of work. He is not much interested in the work, which assumes general management if it does not give him the opportunity to study the trade in detail. People with such orientation experience an acute need in belonging to professional associations. For the person with technical-functional vector the greatest motivator is the content of work; career is the opportunity to become an expert in his area.

– *General management («management»).* For the person who is inclined to general management, the intensive motivation occurs in situations when he can perform the functions connected to general management. For such specialist the need to belonging to his initial professional is almost absent. He strives to reach higher and higher levels of organizational control and management. People with this career anchor like to analyze and solve difficult business problems; they get satisfaction from the feeling of power over other people.

© Tuckyun Ch.J., 2016

– *Autonomy and independence («autonomy»).* The employee, who is guided by aspiration for independence is the specialist who is trying to do everything in his own way. He does not need outer structural boundaries other than those determining if he has achieved the set goals. Such people can experience difficulties working in a team and prefer to have their own approach to work. The most apparent career anchor for them is «autonomy/independence».

– *Sense of security and stability («work stability» and «place of residence» stability).* This person experiences a need in continuous and stable job; very often his main goal is to keep the current working place for a long time. The main things for him are the guarantee of employment, stability of the reached living standard, problem solution; he is not interested in working in a new role or making innovative decisions.

– *Entrepreneurial creativity («entrepreneurship»).* Such person strives to create new business enterprises and look for the situation where the likelihood of developing his business vision and implementing it into reality is rather high. When working in a team such people work most effectively if they can employ their innovatory and creative approach. The person with predominance of this career anchor does not like big organizations with their established traditions.

– *Service and dedication to a cause («service»).* Such person tries to be useful in professional activity, which has for him personal meaning and value. People with such inclinations often choose «helping» professions, such as medicine, education, and consultancy.

– *Pure challenge («challenge»).* The aspiration of people with such orientation lies in solving such tasks and performing such duties, which allow them to constantly challenge themselves, solving new professional (and personal) tasks. They try to solve difficult problems, risky tasks, «save the day» in critical situations. «Down to earth», routine tasks may reduce motivation, cause discontent. For people with «challenge» career anchor the main thing is to win and prevail.

– *Lifestyle («lifestyles integration»).* This value does not contradict to the active participation in professional activity, however it indicates that for such person the main life priority is in living according to what he sees as an ideal lifestyle. This attention concentration on lifestyle may show that these people value personal time and performing professional duties should not take the time, which they consider to be personal. The main thing for such person is the balance between work and personal life.

Marking out the unsolved earlier parts of the general problem. One of the most important periods of value-meaningful orientations development is the university education period. At this time takes place the active process of setting career goals and developing plans, which determine success of career-professional development on the whole. Late adolescence is characterized by obtaining certain conceptions, connected to professional and personal future, to requirements, set for certain profession. Professional activity suggests obligatory reflection of the professional activity subject. The necessity to study this problem is attributed to the fact that the work of a psychologist is very specific by its subject. There exist a lot of articulated problems, connected to professional training of psychology students, the psychology teaching methods, ethical issues of psychologist professional training, and attitude to professional development. The image of psychologist's profession is often formed from journalistic and popular science literature. Social expectations of psychologist's work are close to that of «magician's» work. All these trivial ideas often determine the choice of psychologist's profession; however some students are taken by surprise «faced with reality». Poly paradigm of psychology as a science requires integration of acquired knowledge, development of personal vision on psychologist's professional activity, which is often unattainable for students.

The aim of the article. The main aim of this research work is to study the dynamics of value-meaningful orientations of psychology students' future professional activity.

The principal material statement. Three groups of full-time psychology students took part in the research: *group 1* comprises first-year students, numbering 29, 20 of which are females and 9 are males, 55% of respondents are city dwellers, 45% come from villages, 82% were raised in two-parent families, 100% study on the contract basis; *group 2* consists of third-year students numbering 28, 20 of them are females and 8 are males, 56% of respondents are city dwellers and 44% come from villages, 87% were raised in two-parent families, 100% of them study on the contract basis; *group 3* are the fifth-year students numbering 28, 23 of which are females and 5 are males, 51% of respondents are city dwellers, 49% come from villages, 85% were raised in two-parent families, 100% study on the contract basis. 85 respondents took part in the research, they gave permission to process their personal data.

The method of «career anchor» was used for the research (E. Shein) [2]. We obtained the following dynamics of psychology students' career orientations depending on education stage. At the initial stage among the future specialists starting their career such career orientations are predominant: professional competence, service, lifestyle integration; neutral career orientations are stability, management, entrepreneurship; insignificant career orientations are challenge and autonomy. At the next stage of education the system of value-meaningful orientations somewhat changes, entrepreneurship and lifestyle integration dominate in it; neutral position is taken by professional competence, service, stability, management, autonomy, insignificant career orientation is challenge. At the final stage of education the hierarchy of value-meaningful orientations takes the following form. The dominating career orientations are lifestyles integration, entrepreneurship, management, autonomy, stability; neutral position is taken by professional competence; insignificant role is given to service and challenge.

Thus, the significant value-meaningful orientation regardless of educational stage of psychology students is the lifestyle integration orientation, when the main life priority is in living according to what a person considers the ideal lifestyle. The

main thing is to balance work and personal life. The significance of value-meaningful orientation to professional competence, which dominates among the first-year students shifts to the neutral zone by the third year of education and stays there at the fifth year of education. Considerable changes undergoes the orientation to service, which means that the main values at this orientation are «work with people», «serving the humanity», «helping people», «desire to make a better world», etc. If at the initial stage these values prevail in students' career orientation (possibly they have determined the career choice), at the midway of education these values start to level up to their complete devaluation by the end of educational process. Autonomy at the initial stage of education is not a career guideline, at the midway of education it moves from the zone of insignificance to the neutral zone and by the end of education it becomes of the leading career orientations among psychology students. Entrepreneurship which is in the neutral zone at the initial stage of education shifts to the zone of significant career orientations at the midway of education and stays there up to the final stage of education. By the fifth year of education rises the value of stability which was neutral both at the initial stage and at the midway of education. This situation is repeated with management career orientation, which is one of the main orientations at the final stage of education. The absence of dynamics is noted for «challenge» orientation, which stays invariably insignificant for psychology students.

The dynamics of value-meaningful orientations of psychology students can be characterized in the following way. The personality of psychology students' changes, develops, as well as changes the nature of value-meaningful orientations of their professional activity. The hierarchy of value-meaningful orientations of professional activity is not a constant formation, with time future professional activity obtains new values, is filled with new meanings. If at the initial stage the system of value-meaningful orientations of psychology students reflects a certain conventional success model in professional activity (you have to be competent) and a stereotype about psychologist's profession (you have to help others), by the midway of education students want to set up new business enterprises and look for such situation, where the likelihood of developing their own business vision and then implementing it into reality is rather high. Wherein the system of value-meaningful orientation at this stage is seen as the «most narrow», most values are neutral, which may indicate the period of values and meanings reorientation, their search and a certain period of crisis, or, using the terms of J. Marcia, the stage of «moratorium», when a person is on the stage of self-determination. By the end of educational process the circle of significant value-meaningful orientations of the future profession widens, simultaneously several orientations are significant for psychology students. Such widening of the value-meaningful orientation system of the future professional activity can be considered as its feature from the point of view of adaptability, that is a person can fulfill himself in achievable for him orientation, if other values and meanings cannot be realized. Bipolar and constant formations during the whole period of education are orientations on equilibrium of individual needs and family interests, professional growth and competition, victory over others, overcoming obstacles, solving difficult tasks. Orientation on equilibrium of individual needs, family interests and professional growth has invariable importance, whereas orientation on competition, victory over others, overcoming obstacles and solving difficult tasks is invariably insignificant for psychology students. Autonomy shifted from the zone of insignificance at the initial stage of education to the zone of significance indicates the growth of psychology students' independence. It should be noted that autonomy and service change places in the system of value-meaningful orientations of future profession; autonomy moves from the zone of insignificance at the first year of education to the zone of significance by the fifth year, and service from the zone of significance in the first year of education moves to the zone of insignificance. We can talk about inversion of meanings – if at the initial stage of education the primacy of future activity is altruism, then by the end of education it is selfishness.

Conclusions and recommendations. The hierarchy of value-meaningful orientations of professional activity is not a constant formation, with time future professional activity obtains new values, is filled with new meanings. At the initial stage of education the system of value-meaningful orientations of psychology students reflects a certain conventional success model in professional activity and stereotypes of psychologist's profession. By the midway of education students aspire to set up new business enterprises and look for situations where the likelihood of develop their business vision and then implement it into reality is rather high. The system of value-meaningful orientations at this stage is seen as the most «narrow», the most of values are neutral, which may indicate the system or value and meanings reorientation and their search. By the end of education the circle significant value-meaningful orientations of the future profession widens, simultaneously several orientations are significant for psychology students.

The perspective of further research is connected to the study of correlation between value-meaningful orientations of psychology students and individuality structure, namely with its formally dynamic, object-intentional, spiritually-ideological features. A particular important issue is deepening the ideas about leveling the «service» value among psychology students, namely which inner and outer factors ensure its existence at the initial stage and which factors lead to its devaluation. Finding out this condition has a great importance for psychology-pedagogical practice, as finding out the source of this phenomenon gives the opportunity to develop adequate measures for maintaining this orientation among psychology students.

References:

1. Бодалев А. А. О содержательном наполнении понятия «карьера» и ее вариантах / Бодалев А. А., Рудкевич Л. А. // М.: КВАНТ, 1997. – С. 53–57.
2. Жданович А. А. Реадаптация опросника «Карьерные ориентации» и его стандартизация на студен¬ческой выборке / Жданович А. А. // Психологический журнал. – 2007. – № 4. – С. 4–19.
3. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – 3-е изд., доп. – М.: Смысл, 2007. – 511 с.; 2 изд. – 2003; 1-е изд. – 1998.
4. Мещерякова Э. И. Планирование карьеры / Э. И. Мещерякова. – Томск: ТГПУ, 2008. – С. 13-19.
5. Могилёвкин Е. А. Карьерный рост / Е. А. Могилёвкин. – СПб.: Речь, 2007. – 336 с., с. 7.
6. Садон Е. В. Профессиональные компетенции как психологический фактор становления карьеры будущего специалиста / Садон Е. В., Могилѐвкин Е. А. // Высшее образование сегодня. – № 10. – 2008. – С. 22.

Такйун Ч.Д.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
Насаравський державний університет

ДИНАМІКА ЦІННІСНО СМИСЛОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДФЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Анотація
Досліджено динаміку ціннісно-змістових орієнтацій майбутньої професійної діяльності студентів-психологів. Ієрархія ціннісно-змістових орієнтацій професійної діяльності не є константним утворенням, з плином часу майбутня професійна діяльність набуває нові цінності, наповнюється новими сенсами.
Ключові слова: студенти-психологи, ціннісно-змістові орієнтації, майбутня професійна діяльність.

Такйун Ч.Д.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
Насаравский государственный университет

ДИНАМИКА ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВЫХ ОРИЕНТАЦИЙ БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Аннотация
Исследована динамика ценностно-смысловых ориентаций будущей профессиональной деятельности студентов-психологов. Иерархия ценностно-смысловых ориентаций профессиональной деятельности не является константным образованием, с течением времени будущая профессиональная деятельность приобретает новые ценности, наполняется новыми смыслами.
Ключевые слова: студенты-психологи, ценностно-смысловые ориентации, будущая профессиональная деятельность.

УДК 159.922.73:37.013(045)

ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ ЯК ОДИН З МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ СПРИЯТЛИВОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У ВНЗ

Федорченко С.В.
Навчально-науковий інститут заочного та дистанційного навчання,
Національний авіаційний університет

У статті розкривається зміст понять «соціально-психологічний клімат» і «конфлікт», проводиться експериментальне дослідження оцінки психологічного клімату педагогічних працівників НАУ та їх стилю реагування на конфлікт, виділяються методи та технології упередження конфліктів в педагогічному колективі ВНЗ.

Ключові слова: педагогічний колектив, сприятливий клімат, соціально-психологічний клімат, конфлікт, попередження конфлікту.

Постановка проблеми. У наш час науково-технічного і соціального прогресу – безперервно ускладнюються ділові взаємозв'язки між людьми у процесі діяльності. Разом з цим, безперечно зростає і роль психологічного фактора, людських відносин і стосунків у трудових колективах. Це повною мірою проявляється і в педагогічних колективах ВНЗ. **Педагогічний колектив** – це група сумісно працюючих педагогів, що мають спільні загальні освітні цілі, досягнення яких для них є також особистісно значущими і таких, що реалізують структуру міжособистісних взаємовідносин і взаємодії, які сприяють досягненню загальних цілей.

Сьогодні, як ніколи стала безсумнімною вирішальна роль особистісного фактора у навчально-виховному процесі. Особистість викладача, керівника педагогічного колективу – ось те, що визначає сприятливий клімат у ВНЗ.

Сприятливий клімат у ВНЗ можна визначити як відносно стійкій стан (настрій) колективу, що відображає особливості його життєдіяльності.

Соціально-психологічним кліматом називається комплексна психологічна характеристика, що відтворює стан взаємовідносин та ступінь задоволеності всіх учасників навчального процесу різноманітними факторами життєдіяльності колективу.

Оскільки конфлікт є однією із складових формування сприятливого соціально-психологічного клімату і сьогодні став домінуючим фактором громадських стосунків, автор зосереджує увагу на попередженні конфліктів як одному з методів формування сприятливого соціально-психологічного клімату педагогічних працівників ВНЗ.

Отже, **конфлікт** – це ознака неефективної діяльності організації і поганого управління колективом. Хоча деякі теоретики і практики управління все частіше схиляються до тієї точки зору, що деякі конфлікти навіть в найефективнішій організації при самих кращих взаєминах не лише можливі, але і бажані, наше головне питання полягає у тому, щоб навчитися попереджувати конфлікти.

Попередження конфлікту – це діяльність, спрямована на недопущення його виникнення і руйнівного впливу на ту або іншу сторону конфлікту, той або інший елемент громадської системи. Така діяльність представляє собою активне втручання суб'єкта (однієї або обох сторін передбачуваного конфлікту) управлінської вертикалі, в реальний процес громадських стосунків людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми формування соціально-психологічного клімату репрезентовано в психолого-педагогічній літературі широким колом дослідників (Н.П. Анікієва, Б.Ф. Баєв, Л.В. Долинська, Л.М. Дунець, І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос, Н.В. Кузьміна, М.В. Левченко, Г.В. Локарєва, Л.І. Міщик, О.Г. Мороз, Д.Ф. Ніколенко, О.В. Петровський, О.О. Почерніна, Л.О. Савенкова, З.І. Слєпкань, Н.В. Чепелєва, Т.С. Яценко та ін.) [4].

У колективній діяльності важливий не тільки обмін інформацією, а й планування спільних дій, вироблення, прийняття й реалізація рішень. Їх ефективність залежить від того, наскільки гармонійним є взаємозв'язок між членами групи. На практиці він постає як система дій, за якої емоційний імпульс, вчинок однієї особи чи групи осіб зумовлює відповідну реакцію інших осіб.

Уживання терміна «конфлікт» зустрічається при розробці проблем психології особистості, у загальній, медичній, соціальній і організаційній психології, психотерапії, педагогіці й політології. Конфлікт може розглядатися як стан потрясіння, дезорганізації стосовно попереднього розвитку й, відповідно, як генератор нових структур.

По суті, конфлікт найчастіше розглядається як конкуренція в задоволенні інтересів. Яку ситуацію можна назвати конфліктною? На це питання відповідає так звана теорема Томаса [1]: якщо ситуації визначаються як реальні, то вони реальні за своїми наслідками, тобто конфлікт стає реальністю тоді, коли він переживається як конфлікт хоча б однією зі сторін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Найбільша кількість досліджень з проблеми попередження конфліктів виконана представниками зарубіжної соціології та психології. Інтерес вітчизняних учених до проблеми конфлікту зріс лише в останнє десятиліття. Однак відносно невелика кількість робіт у даному напрямку свідчить про те, що у вітчизняній педагогічний науці ця проблема досліджена недостатньо.

Мета дослідження полягає у розкритті понять «соціально-психологічний клімат» і «конфлікт», експериментальному дослідженні оцінки психо-

© Федорченко С.В., 2016

логічного клімату педагогічних працівників НАУ та їх стилю реагування на конфлікт, виділенні методів і технологій попередження конфліктів в педагогічному колективі ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність прискореного соціально-економічного розвитку суспільства вимагає від системи вищої освіти підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних самостійно і творчо працювати і вирішувати непрості завдання його перетворення. У цьому контексті важливу роль відіграє проблема попередження та конструктивного вирішення конфліктів у соціально-психологічному середовищі педагогів ВНЗ, оскільки саме вони визначають динаміку розвитку, запровадження інноваційних технологій, реорганізаційні зміни тощо.

Незважаючи на те, що феномен конфлікту відомий людству ще з часів античності, до сьогоднішніх днів немає єдиного загальноприйнятого визначення цьому явищу. Учені, які займаються проблемою конфлікту, розділилися в думці не тільки щодо поняття, але і щодо ролі, функцій конфліктів у житті людини. Одні надають йому позитивне значення, вважаючи, що конфліктні ситуації допомагають людині у вирішенні життєвих і професійних проблем. Інші ж, навпаки, стверджують, що конфлікти є негативним явищем і ні до чого доброго не призводять.

Однозначно можна стверджувати лише про те, що вивчення соціальних процесів, які відбуваються в суспільстві, показує, що конфлікт є однією з найважливіших соціальних проблем.

Людина вступає в конфлікт в значущій для нього ситуації і тільки у тому випадку, коли не бачить можливості її змінити (при цьому дії набувають форми атаки або оборони), але зазвичай прагне не ускладнювати стосунків і зберігати стриманість.

У психології існує багатоваріантна типологія конфлікту залежно від тих критеріїв, які беруться за основу. Тому перелічувати всі їх недоцільно. Більш важливим у вирішенні конфлікту є позначення структури причин, що провокують прояв конфліктогенного стану як особи керівника або педагога, так і самого освітнянського соціуму. Знання цих причин дозволяє об'єктивно визначити умови, які їх породжують. Що надає можливість цілеспрямовано впливати на прояв реальних причинно-наслідкових зв'язків, тобто на те, що обумовлює виникнення конфлікту і характер його наслідків.

Залежно від можливих моделей вирішення конфліктів, інтересів і цілей конфліктуючих суб'єктів застосовуються п'ять основних стилів вирішення конфлікту, описаних і використовуваних в зарубіжних програмах навчання управлінню. Це стилі:

– конкуренції;
– ухилення;
– пристосування;
– співпраці;
– компромісу.

Характеристика цих стилів, тактика їх вибору і технологія застосування описані американським дослідником проблем конфліктології доктором філософії Д.Г. Скоттом, в роботі «Конфлікти, шляхи їх подолання» [4].

Конструктивне розв'язання конфлікту залежить від об'єктивного розуміння його суті, причин і механізму виникнення усіма його учасниками, а також від їх бажання якомога швидше і позитивно його вирішити. У цьому контексті велике значення мають педагогічна майстерність і етика, уміння педагогічного спілкування, професіоналізм викладача, врахування індивідуальних психологічних особливостей учасників педагогічної взаємодії, стиль управління тощо.

Для більш детального вивчення проблеми педагогічних конфліктів автором було проведено дослідження з використанням наступних методик:

– емперічні методи – бесіда і спостереження;
– оцінка стилю реагування на конфлікт за К. Томасом [3];
– оцінка психологічного клімату в педагогічному колективі за К. Томасом [3];
– тест на оцінку рівня конфліктності особи [3].

В обстеженні приймали участь 11 педагогічних працівників Національного авіаційного університету (віком від 25 до 60 років) та були використані наступні методики.

Методика К. Томаса **«Оцінка стилю реагування на конфлікт»** дозволила визначити типові способи реагування на конфліктні ситуації. Ця методика дозволяє також оцінити міру адаптації кожного члена колективу до спільної діяльності [3]. У основі типології конфліктної поведінки К. Томаса два стилі поведінки – це кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених в конфлікт, і напористість, для якої характерний акцент на захисті власних інтересів.

Найпоширенішим стилем поведінки викладацького складу в конфліктній ситуації у ВНЗ являється стиль *компроміс* – 26%, на другому місці, але не менш значущим є стиль *уникнення* – 25%. На третьому місці – стиль *пристосування* – 20%, на четвертому місці – стиль *співпраця* – 20%. На підставі кількісних даних можна стверджувати, що такі стилі поведінки, як компроміс, уникнення, пристосування і співпраця розподілені приблизно в рівному співвідношенні. По цьому можна судити про високу професійну підготовленість викладачів Національного авіаційного університету з оцінки поведінки в конфліктній ситуації, а також про високу адаптацію кожного члена колективу до спільної діяльності. Стиль *суперництво* знаходиться на останньому місці – 9% (рис. 1).

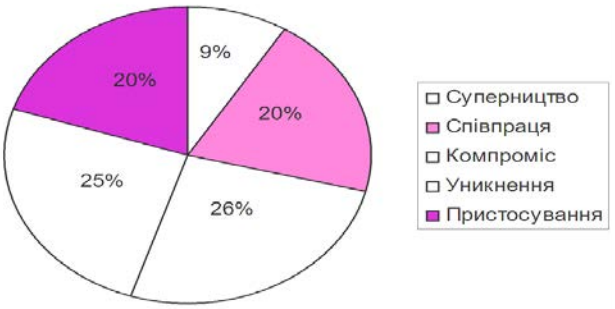

Рис. 1. Гістограма розподілу показників стилю реагування на конфлікт за методикою К. Томаса між педагогічним колективом Національного авіаційного університета [3]

Методика **«Оцінка психологічного клімату в педагогічному колективі»** дозволила визначити

рівень соціально-психологічного клімату в колективі. Вона також діагностує рівень сформованості групи як колективу і дозволяє простежити динаміку його розвитку.

Таким чином, у віці до 30 років переважає *співпраця*, від 30 до 50 років переважає *компроміс*, а після 50 років переважає стиль *уникнення*. Графічне порівняння стилів реагування педагогічних працівників Національного авіаційного університету на конфлікт за віковим розподілом зображене на рис. 2.

Після обробки результатів з визначення рівня конфліктності педагогічного колективу у Національному авіаційному університеті ми отримали 100%-й середній рівень конфліктності (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень конфліктності педагогічних працівників Національного авіаційного університету [3]

Рівень	%
Низький	-
Середній	100
Високий	-

Аналіз результатів з дослідження психологічного клімату у Національному авіаційному університеті дозволив виявити, що увесь педагогічний колектив має високу міру сприятливості соціально-психологічного клімату (середній показник дорівнює +23) (табл. 2).

Висновки. Виходячи з результатів нашого дослідження можна стверджувати, що в педагогічному колективі Національного авіаційного університету склався доволі позитивний соціально-психологічний клімат. Рівень конфліктності – середній, серед стилів реагування на конфлікт домінують: компроміс, уникнення, пристосування, співпраця. Отримані показники підкреслюють те, що цінності його членів, потяги та уявлення про шляхи досягнення загальних цілей та конкретних задач майже співпадають. Але не слід нехтувати тим, що педагогічний колектив складається приблизно із 70% жінок, що мають свою емоційність, різне соціальне походження, статус, авторитет та ін. чинники, які можуть призвести до конфліктної ситуації. Вимоги своєчасності, оперативності і гласності є дуже важливими факторами для попередження конфлікту. Запущений конфлікт вимагає для свого дозволу великих ресурсів, бо він обтяжений багатьма руйнівними наслідками. Не слід також забувати, що головним способом безконфліктного педагогічного спілкування є формування високого рівня педагогічного професіоналізму, володіння мистецтвом виходу з конфліктних ситуацій без втрати власної гідності.

Таблиця 2

Результати дослідження соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі Національного авіаційного університету [3]

№ п/п	Кількість підсумкових балів
1	+24
2	+14
3	+17
4	+30
5	+27
6	+23
7	+12
8	+32
9	+35
10	+12
11	+28
	∑= 254, 254/11=23

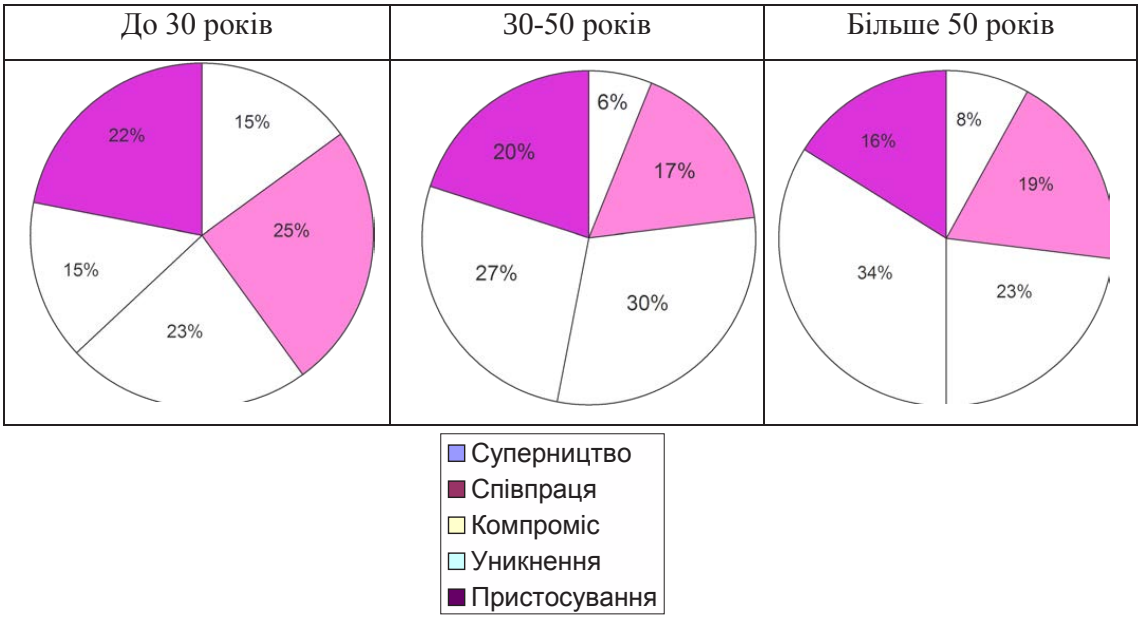

Рис. 2. Гістограма розподілу стилів поведінки в конфліктній ситуації залежно від віку між педагогічними працівниками Національного авіаційного університету [3]

Список літератури:

1. Баникіна С. В. Педагогічна конфліктологія: стан, проблеми дослідження і перспективи розвитку // Сучасна конфліктологія в контексті культури світу. – М., 2001. – С. 373-394.
2. Костенко Т. Г., Сивкова Л. Ю. Конфлікти та причини їх виникнення: виховні години з морально-етичного виховання // Позакласний час. – 2006. – № 7-8.
3. Носс И. Н. Психодіагностика. Тест, психометрія, експеримент (інформаційно-методичний конспект матеріалів до практичних занять по психодіагностиці і експериментальній психології). – М.: Видавництво «КСП», 1999. – 320 с.
4. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі. – К.: НПУ, 2000. – 210 с.

Федорченко С.В.
Учебно-научный институт заочного и дистанционного обучения,
Национальный авиационный университет

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ КОНФЛИКТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ КОЛЛЕКТИВЕ КАК ОДИН ИЗ МЕТОДОВ ФОРМИРОВАНИЯ БЛАГОПРИЯТНОГО СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В ВУЗЕ

Аннотация
В статье раскрывается содержание понятий «социально-психологический климат» и «конфликт», проводится экспериментальное исследование оценки психологического климата педагогических работников НАУ и их стиля реагирования на конфликт, выделяются методы и технологии предотвращения конфликтов в педагогическом коллективе ВУЗа.
Ключевые слова: педагогический коллектив, благоприятный климат, социально-психологический климат, конфликт, предотвращение конфликта.

Fedorchenko S.V.
Academic-and-Research Institute
of Extramural and Distance Education,
National Aviation University

CONFLICT PREVENTION IN THE TEACHING STAFF AS A METHOD OF FORMING FAVOURABLE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CLIMATE AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary
The article considers the concept of «social-and-psychological climate» and «conflict», conducts the experimental research with the aim of evaluating the psychological climate of the teaching staff at NAU and their style of responding to conflict, and suggests methods and technologies for preventing conflicts among the teaching staff at a higher educational establishment.
Keywords: teaching staff, favourable climate, socio-psychological climate, conflict, conflict prevention.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.334.2

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД В СОЦІОЛОГІЇ ДО АНАЛІЗУ ТРАНЗИТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Варга Н.І.
Ужгородський національний університет

У статті розглянуті основні наукові підходи до дослідження проблем транзитивної економіки, показано сучасний стан даного виду економічної діяльності, його динаміка і запропонована характеристика неформального сектору господарської діяльності з позицій методології інституціонального аналізу. Конструювання соціального простору українського Суспільства передбачає інстітуціоналізацію нових економічних, політичних та соціокультурних координат. Функціональна слабкість формальних інститутів створює сприятливі умови для активізації неформальної інституціоналізації, яка деколи може підривати або обмежувати порядок функціонування формальних інститутів.
Ключові слова: інституціоналізація, суспільство, транзитивна економіка, трансакційні витрати.

Постановка проблеми. Однією із важливих складових сучасних трансформаційних процесів являються інституційні зміни. Проте проблема їх осмислення залишається однією із найменш розроблених елементів неоінституційної теорії. Проблематика, пов'язана з особливостями функціонування соціальних інститутів, формування нових або інституціоналізація вже наявних соціальних практик, особливо в економічній сфері залишається мало вивченими. Адже саме інституціоналізація порядку, яка виступає однією із фундаментальних характеристик сучасного суспільства: «...включає сукупність взаємопов'язаних процесів: виникнення правил взаємодії, їх легітимація в культурних значеннях, інтерналізація когнітивних схем, створення організацій для підтримки стабільності і порядку» [1, с. 34].

Така багатогранність процесу інституціоналізації, породжує ряд дискусій по відношенню до концепту «інститут», «інституціоналізація», «інституційні практики».

Інституційні перетворення відбуваються без врахування сформованих в суспільстві інтересів, тому сформована система інститутів не в повній мірі враховує інтереси, реалізує свої функції, є досить нестійкою та малоефективною. Конструювання соціального простору українського суспільства передбачає інституціоналізацію нових економічних, політичних і соціокультурних координат. Функціональна слабкість формальних інститутів створює сприятливі умови для активізації неформальної інституціоналізації, яка деколи може підривати або обмежувати порядок функціонування формальних інститутів. При цьому інституційна структура соціального простору в такій багатовимірній системі координат відіграє особливу роль, якщо, під інституційною структурою розуміти інституційне середовище із сформованою структурою взаємодії. Характер структуроутворення впливає на модель взаємодії, форму представлення і реалізацію інтересів в соціальному просторі. Все це ставить питання про зміни в самих соціальних інститутах під дією різних факторів. Ці зміни можуть відбуватися на інституційному, організаційному та індивідуальному рівнях. «Принципово нове знання досягається не стільки через дослідження позитивних і звичайних станів об'єкта дослідження, скільки через те, що приводить до викривлення реальності. Тому вивчення деформованих і перетворених видів суспільної свідомості і соціальних практик взаємодії може привести до значних і вражаючих результатів» [2, с. 3-6].

Соціальні інститути, через які забезпечується визначеність, заданість, обумовленість людського буття, піддаються радикальні трансформації. І це стосується не одного-двох інститутів, але, як бачимо, самих інституційних основ життя і діяльності суспільства. Тому всі ці трансформації роблять глибинний вплив не тільки на умови і обставини, але і на саму сутність людського буття. Вивчаючи процеси інституціоналізації, ми будемо краще розуміти, який новий порядок функціонування інститутів, що закріплюється в нашій країні.

При чому поняття «інституціоналізація», «соціальний інститут» в даному випадку співвідносяться з поняттями «соціальні практики». Різні форми соціальних практик інституціоналізуються, стаючи стійкою базою розвитку суспільства, здійснюючи організуючий вплив на соціальне життя. Інші види соціальних практик формують девіантні, протесні, субкультурні або навіть контркультурні прояви соціальної активності. Тому соціальні практики сприяють формуванню нових соціальних інститутів, що дозволяє глибоко реагувати на соціальні зміни, отримувати новий досвід.

Саме тому актуальним стає з'ясування, що яким є механізм їх розвитку, відбір і зміна різних соціальних інститутів; яким чином вибирати ті або інші організаційні форми в залежності від характеру інституційного середовища; якими є особливості поведінки соціальних акторів в рамках різних соціальних практик» [3, с. 369-370].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначальним поняттям в порівняльних інституційних дослідженнях виступає поняття інституту, яке є одним із фундаментальних в соціології,

© Варга Н.І., 2016

яку визначають як «науку про інститути, їх генезис і функціонування». До середини 19 ст. інститути вивчались в основному в правовому полі і розглядались як юридичні норми, регулятори. З кінця 19 ст. інститути включаються також в предмет західноєвропейської соціології. Засновником положень про інститути був Г. Спенсер, а далі Е. Дюркгейм, які розуміли під ними певні способи дій і суджень, що існують в суспільстві поза окремо взятим індивідом [4, с. 20].

На рубежі 19-20 ст. до вивчення інститутів підключились економісти. Інституційна школа а економічних дослідженнях бере свій початок в американській інтелектуальній традиції, починаючи з Т. Веблена. До неї також відносять Дж. Комонса, Дж. М. Кларка, У. Мітчела, У. Гамільтона та інших [5, с. 20]. В рамках інституційної економіки, інститути розглядались як приклади і норми поведінки, а також зразки мислення [6, с. 60-70], що впливають на вибір стратегій економічної поведінки, як доповнення до мотивації раціонального економічного вибору.

На відміну від «старих» інституціоналістів, економісти-неоінституціоналісти 1970-их років – О. Уільямсон, Р. Коуз, Д. Норт – надають поняттю інституту більш широке значення [7, с. 36], розглядаючи інститути в якості важливих факторів економічної взаємодії. Так, відповідно до визначення Д. Норта, інститути – це «правила гри» в суспільстві, які організовують взаємовідносини між людьми і структурують стимули обміну у всіх сферах – політиці, соціальній сфері або економіці [8, с. 16]. Аналогічний підхід характерний для сучасних західних соціологів, які визначають інститут як «стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм і установок, що регулюють різні сфери людської діяльності [9, с. 117]. При чому соціологи, на відміну від економістів, підкреслюють значення інституту для організації системи ролей, статусів, що формують соціальну систему суспільства.

Мета статті. Проаналізувати функціональну слабкість формальних інститутів, що створює сприятливі умови для активізації неформальної складової, яка деколи може підривати або обмежувати порядок функціонування формальних інститутів, і економіки зокрема.

Виклад основного матеріалу. При вивченні інститутів все більше уваги звертається на інститути з позицій глибинних механізмів їх функціонування, що зумовлюють закономірності розвитку суспільства і забезпечують їх цілісність.

Варто відмітити суттєві характеристики інституційного підходу, який розглядає інститути в «в змістовому наповненні, тобто вони просочені культурою і рутиною» суспільного буття [10]. Акцент робиться на аналізі «ролі традицій, культурних норм, менталітету і т.д. – всього того, що формує основи і переваги інституціоналізму» [11, с. 4-18], наповнюючи розуміння інституту глибоким соціологічним змістом. Саме інституціоналізм бере на озброєння такий важливий принцип, як єдності соціальних відносин та людської діяльності. Саме він системно проаналізованим В. Матусевичем при визначенні ним інституту як цілісного соціального утворення, породженого необхідністю зовнішньої (соціальної) регуляції взаємодії соціальних об'єктів, що переслідують певні інтереси, які реалізовуються за допомогою тих або інших нормативних (правові або моральні норми) і організаційних (різного роду офіційні заклади або громадською думкою) засобів [12, с. 43-56].

Соціальні інститути з точки зору інституціональної соціології – це свідомо врегульовані і організовані способи діяльності індивідів і груп, які відтворюють повторювальні і найбільш стійкі приклади поведінки, що передаються із покоління до покоління. Відповідно, соціальні інститути виконують функцію відтворення членів суспільства, соціалізації, виробництва і споживання, дотримання порядку і підтримання морального клімату. Соціальні інститути – це стійка, самовідновлююча взаємодія, яка забезпечує постійне задоволення життєво важливих потреб.

Саме неоінституціоналізм ґрунтується на принципі «методологічного індивідуалізму», який признає реально діючими учасниками соціального процесу не групи і організації, а індивідів. Інститути розглядаються за аналогією з діючими в спорті правилами гри. Вони задають систему позитивних і негативних стимулів, спрямовуючи поведінку людей, тим самим роблячи соціальне середовище більш впорядкованим.

До «суспільних правил гри» вони додають власні внутрішні обмеження індивідів. Значна частина соціальних інститутів (традицій, звичаїв, правових норм) покликана зменшувати негативні наслідки обмеженої раціональності, опортуністичної поведінки [13, с. 227-244].

В наукових дослідженнях підкреслюється роль інститутів як найбільш суттєвого елементу суспільних систем, тому варто добиратись до інституційного ядра сучасного суспільства, саме для того, щоб пояснити багатоманітність соціальних процесів в різних країнах, глибше осмислити історію і обґрунтувати, раціоналізувати перспективи суспільного розвитку конкретного середовища.

Можливо саме тому все частіше акцент робиться на тому, що інститут – це не тільки сукупність осіб і закладів, які обладнані матеріальними засобами, а і набір соціально орієнтованих стандартів поведінки в типових ситуаціях. По-друге, переорієнтація в сторону більш поглибленого вивчення інститутів, саме тут відбувається перехід від безпосереднього спостереження явищ суспільної дійсності до прихованих, внутрішніх сторін інститутів.

В найбільшій мірі це проявилось в сучасному розумінні поняття «інституту»: відмічається, що інститут «має на увазі можливість узагальнення абстрагованих із різноманітних дій людей найбільш істотних типів діяльності і соціальних відносин, шляхом співвідношення їх з фундаментальними цілями і потребами соціальної системи [14, с. 158].

Тому доречним стає розгляд соціальних інститутів через їх дуалізм. З одного боку, інститути трактуються як «розроблені людьми обмеження, які структурують людську взаємодію» [8, с. 344], як соціальні організації, які «формалізують довгострокові рутинізовані схеми поведінки» індивідів [7, с. 37], як стійкі стереотипи індивідуальних дій – «рутини», як «соціально сконструйовані» відносини [14, с. 78]. В даному випадку увага концентрується на суб'єктивну сторону інститутів, на можливість їх цілеспрямованого формування. Особлива увага звертається також на пластичність інститутів, сконструйованих соціальними

акторами. Характерним прикладом є дослідження П. Бергера і Т. Лукмана. В своїй праці «Соціальне конструювання реальності», поняття інституту розглядається як «взаємна типізація узвичаєних дій акторами різного роду» [15, с. 92]. Хабітуалізація передбачає стабільну основу протікання людської діяльності на протязі більшої частини часу і створює основу процесів інституціоналізації.

Саме поняття хабітуалізації лягло в основу теорії інституційних досліджень, спрямованих на дослідження реальних практик соціального життя суспільства. Процеси хабітуалізації передують будь-якій інституціоналізації. Яка має місце саме там, де здійснюється взаємна типізація звичайних дій діячами різного роду. Іншими словами будь яка типізація є інститутом, за Б.І Л. [15, с. 95]. Типізації узвичаєних дій, які формують інститути, завжди розділяються; вони доступні для розуміння всіх членів певної визначеної соціальної групи, і сам інститут робить типовими як індивідуальних діячів, так і індивідуальну діяльність. Крім того, інститути передбачають історичність та контроль. Інститути завжди мають історію, продуктом якої вони і являються. Неможливо адекватно зрозуміти інститут, не аналізуючи історичного процесу, в процесі якого він був створений. Крім того, уже завдяки тому факту їх існування контролюють людську поведінку, встановлюючи певні її зразки. Варто мати на увазі, що об'єктивність інституціоналізованого світу, створена індивідом, сконструйована об'єктивність [15, с. 102]. Прикладом можуть виступити стратегії зайнятості населення, поширення неформальних економік в умовах перехідного суспільства.

Основний зміст інститутів ґрунтується на соціальному визнанні цього інституту в якості «перманентного» вирішення «перманентної» проблеми даної спільноти. В багатьох випадках «стереотипний» характер інституційних значень і дій гарантує їх запам'ятовуваність. Процес їх інституціалізації відбувається через процес рутинізації та тривіалізації як наших власних дій, так і дій інших людей.

З іншого боку, інститути відображають суспільну структуру, функціональну основу суспільств і являються «зовнішнім середовищем» для діючих акторів. При такому аналізі структурний контекст виступає більш значимим, ніж поведінковий, а інститути представляються як транс суб'єктні і трансоб'єктні універсалії [16, с. 103], що спрямовують поведінку більшості груп людей і організацій. З цієї точки зору інститути – це стійкі, що структурують суспільство зразки соціальних взаємодій. Іншими словами, інститути представляють собою глибинні, історично стійкі форми, які забезпечують відтворення соціальних зв'язків і відносин в різних типах суспільства.

В такому випадку акцент робиться на якість інститутів виступати важливим фактором природного відбору форм життя і людських відносин, адекватних до суспільного середовища. Це Б. Вебленом відмічено, що «еволюція суспільного устрою є процесом природного відбору соціальних інститутів...» [17, с. 200].

В даному випадку інститути розглядаються як «фіксовані системи» визначених і неминучих зв'язків між членами суспільства, які обумовлені саме зовнішніми умовами виживання суспільства. Інститути формують свого роду «простір силових ліній», які підтримують динамічну, історичну стійкість соціальних структур.

Очевидно, що інститути – це складні функціонально-диференційовані системи, які володіють різними складовими і елементами. В даному випадку увага концентрується на виявленні сталих складових інститутів, вияв історично стійких соціальних відносин. Базові інститути формують своєрідний базис суспільства, задаючи найбільш загальні характеристики соціальних ситуацій, визначають спрямованість колективних та індивідуальних людських дій. При чому вони формуються історично, в ході взаємодії із умовами зовнішнього середовища. Вони представляють собою стійко закріплені «соціальні технології», які визначають характер подальшого розвитку суспільства.

Саме інститути визначають і обмежують набір альтернатив, якими володіє кожна людина. Інститути включають всі форми обмежень, створених людьми для того, щоб надати певну структурованість людським взаємовідносинам. При чому, як відмічає, Д. Норт, вони можуть бути як формальними, так і неформальними. Інститути можуть бути продуктом свідомого людського замислу – такі, наприклад, як Конституції, закони, або просто історично сформованими норми поведінки.

Позитивним моментом багатьох визначень соціального інституту виступає визнання того, що він представляє собою певне формоутворення, яке з однієї сторони є стійким, а з іншої – піддається історичним змінам і корегуванню, що покликане організовувати і регулювати діяльність людей як представників різних соціальних утворень. Соціальні інститути, в якості регуляторів процесів взаємодій і залежностей, спрямовані сприяти задоволенню матеріальних, духовних, особистих і суспільних потреб в конкретно-історичних умовах функціонування.

Інституційний підхід передбачає більш спрощене, більш реалістичне пояснення поведінки людей особливо в економічній сфері. Саме в цьому плані він більш близький до соціокультурного напрямку, особливо щодо функціонування неформальних інститутів. За визначенням Дж. Ходжсона, «найбільш важливою характеристикою інституціоналізму є ідея, що індивід соціально і інституційно залежний..., формується під впливом культурних та інституційних умов» [18].

Знаходячись під впливом нової інституціональної економічної теорії, саме економосоціологи прагнуть виробити своє власне розуміння інститутів не як абстрактних систем або ідеальних стандартів поведінки, а як формальних і неформальних правил, «які регулюють практики щоденної діяльності і підтримуються ними» [19, с. 157-209].

Ми солідарні з тим, інститути одночасно обмежують і стимулюють щоденну діяльність і носять визначення *як правила поведінки і способи підтримки цих правил*. Попри те, варто виділити важливий момент, що інститути фіксують типові елементи діяльності, пов'язаних з дотриманням або недотриманням правил. В такому розумінні інститути формують не жорсткий каркас, а лабільну підтримуючу структуру, що може змінюватися під впливом практичної діяльності. Інститути також включають типові способи заповнення цієї структури, що ще більш тісніше пов'язано

з їх практиками щоденної діяльності. Загальною основою до існування всієї сукупності визначень інститутів є поняття «соціальна взаємодія». Ми будемо притримуватися думки, що функціонування або утворення будь якого інституту пов'язано зі соціальною взаємодією або взаємовідносинами між людьми. Це означає той факт, що вихідною ознакою (елементом), без якого неможливо досліджувати поняття інституту, є наявність суспільних зв'язків, взаємозалежностей, взаємодії між людьми. Адже інститути виникають в процесі соціальних взаємодій, сам інститут представляє собою взаємодію, і результатом функціонування також виступає взаємодія.

Висновки і пропозиції. Таким чином, інституційний підхід при аналізі економічних процесів виступає як нормативно-поведінковий (нормативно-дієвий) підхід до аналізу інститутів, під яким розуміється сукупність правил і норм, за допомогою яких будуються соціальні відносини і реалізується поведінка людей. Особливу значимості набуває інституційний підхід при аналізі трансформаційних економік, в яких щоденні практики господарських суб'єктів опиняються під впливом різних інституційних змін, які можуть розглядатись з позицій деінституціоналізації, реінституціоналізації або просто інституціоналізації, тобто становлення нових соціальних інститутів. Їх виникнення обумовлено об'єктивними потребами соціуму в регуляції особливо важливих соціальних сфер і відносин суспільного життя. При формуванні інституту відбувається узагальнення певного виду суспільних відносин і взаємодій. Таким чином, соціальні інститути з погляду інституційної соціології, передбачають свідомо врегульовану і організовану форму діяльності сукупності людей, відтворення повторювальних і найбільш стійких форм і прикладів поведінки, звичок, традицій, що транслюються з покоління до покоління. Кожен соціальний інститут, який починає входити в певну соціальну структуру, організовується для виконання певних суспільно значимих цілей та функцій.

Список літератури:

1. Ballard L. V. Social Institutions. NY. – L., 1936.
2. Тощенко Ж. Т. Теоретические и прикладные проблемы исследования новых явлений в общественном сознании и социальной практике / Ж. Т. Тощенко // Социологические исследования. – 2010. – № 7. – С. 3-6.
3. Лапин Н. И. Началась институционализация нового социального порядка – какого? // Куда пришла Россия? Итоги социетальной трансформации / под общ. ред. Т. И. Заславской. – М., 2003. – С. 369-370.
4. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм – М., 1995. – С. 20.
5. International Encyclopedia of the Social Sciences, 1968 – P. 462–67.
6. Іващенко О. Новий інституціоналізм в економічній соціології / О. Іващенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 60-70.
7. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты. Манфест современной институциональной теории / Дж. Ходжсон – М.: Дело, 2003. – 464 с.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт – Перевод с английского А. Н. Нестеренко. – Фонд экономической книги «Начала». – М.: 1997. – 180 с.
9. Современная западная социология. – М.: 1990. – С. 117.
10. Нуреев Р. М. Институционализм: вчера, сегодня, завтра // Экономическая социология: Новые подходы к институциональному и селевому анализу. – М., 2002. – С. 4-18.
11. Матусевич В. Социальный институт: функция, генезис, структура // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – С. 43-56.
12. Петрушина Т. О. Социально-экономическое поведение населения Украины в условиях институциональных перемен. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. – 544 с.
13. Российская социологическая энциклопедия. – под ред. Г. В. Осипова. – М.: 1998. – С. 158.
14. Грановеттер М. Экономические институты как социальные конструкты: рамки анализа // Журнал социологии и социальной антропологи. – 2004. – Т. 7. – С. 78.
15. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М., 1995.
16. Ананьин О. И. Структура экономико-теоретического знания. – М.: Наука, 2005.
17. Веблен Т. Теория празнего класна. – М.: Прогресс., 1984.
18. Ходжсон Дж. Какова сущность институциональной экономической теории? – Интернет: ie.boom.ru
19. Радаев В. Новый институциональный поход и деформализация правил в российской экономике // Экономическая социология: Новые подходы к инстуциональному и сетевому анализу. – М., 2002. – С. 157-209.

Варга Н.И.
Ужгородский национальный университет

ИНСТИТУЦИОННЫЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ ТРАНЗИТИВНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье рассмотрены основные научные подходы к исследованию проблем транзитивной экономики, показано современное состояние данного вида экономической деятельности, его динамика и предложена характеристика неформального сектора хозяйственной деятельности с позиций методологии институционального анализа. Конструирование социального пространства украинского общества предусматривает институционализацию новых экономических, политических и социокультурных координат. Функциональная слабость формальных институтов создает благоприятные условия для активизации неформальной институционализации, которая порой может подрывать или ограничивать порядок функционирования формальных институтов.
Ключевые слова: институционализм, транзитивная экономика, государственное регулирование, трансакционные издержки.

Varha N.I.
Uzhgorod National University

INSTITUTIONAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF TRANSITIVE ECONOMY

Summary
The article deals with main scientific approaches to the study of the problems of transitive economy, shows the current state of economic activity, its dynamics and characteristics of informal sector of economic activity from the viewpoint of the methodology of institutional analysis. Construction of the social space of Ukrainian society predetermines the institutionalization of new economic, political and cultural coordinates. Functional weakness of formal institutions creates favorable conditions for the intensification of informal institutionalization, which can sometimes undermine or limit the order of functioning of formal institutions.
Keywords: institutionalism, transitive economy, government regulation, transaction outgoings.

УДК 316:327

ГЛОБАЛЬНІ МІСТА ТА ЇХ ПОЗИЦІЮВАННЯ У ПРОСТОРІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Демичева А.В.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті розглядаються глобальні міста як актори сучасних міжнародних відноси, тобто як такі, що позиціонують себе не як учасники національної території (держави), а як потужні учасники та творці простору міжнародних відносин. За допомогою методології П. Бурдьє обґрунтовується думка про те, що глобальні міста займають різні позиції в певних субполях, маючи різний рівень різноманітних ресурсів (капіталів). При цьому сукупність високих позицій міста в субполях конвертується в загальний високий статус та можливості у просторі міжнародних відносин. Для ілюстрації цієї ідеї наводяться актуальні рейтинги глобальних міст. При цьому наголошується, що глобальні міста хоч і конкурують одне з одним за гегемонію, проте водночас являють собою взаємозалежну систему, частково ізольовану від тих країн, де вони розташовані.
Ключові слова: актор міжнародних відносин, міжнародні відносини, глобальні міста, ієрархія глобальних міст, конкуренція, міжнародні зв'язки між глобальними містами.

Постановка проблеми. В умовах постсучасності у просторі міжнародних відносин (далі – МВ) з'явилися нові потужні гравці, до яких можна віднести й глобальні (світові) міста. Тобто, глобальні міста в останні десятиліття виступають акторами МВ, виконуючи функції створення, форматування, переформатування МВ, посередництва тощо. Такий новий статус глобальних міст, їх поліфункціональність у просторі МВ,конкуренція та співробітництво між такими містами актуалізують заявлену тему. До того ж, в українській соціології проблематика, що пов'язана із соціологією МВ, майже не представлена у науковому дискурсі, а у вітчизняній соціології міста теж не має праць, присвячених вивченню позицій та статусів міст у просторі МВ. Отже, застосування соціологічної оптики для інтерпретації статусу міст в цілому та глобальних (світових) зокрема в МВ є не розробленим та перспективним напрямком наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глобальні міста є об'єктами наукової інтерпретації багатьох західних науковців, серед яких К. Аббот, Дж. Биверсток, Ф. Бродель, П. Геддес, М. Кастельс, Р. Коген, С. Сассен, П. Тейлор, М. Тимберлейк, Р. Флорида, Дж. Фрідман, П. Холл, Дж. Якобс та ін. На пострадянському науковому просторі відзначимо колективні монографії «Глобальный город: теория и реальность» під ред. Н.А. Слуки [1], «Город в контексте глобальных процессов» під ред. І.І. Абилгазієва, І.В. Ильїна, Н.А. Слуки [2]; кандидатську дисертацію Савкіна Д.О. (глобальне місто як актор світової політики) [3]; статті російського науковця Є.Г. Довбиша (роль глобальних мереж міст у світовій політиці) [4]; розробки українських економістів Ю.Ю. Хватова (аналіз рейтингу конкурентоздатності глобальних міст) [5], Н.С. Німченко (економічний потенціал глобальних міст) [6], Скавронської І. (подібності та відмінності світових й глобальних міст з точки зору економіки) [7]; географів Л.Г. Руденко, І.Г. Савчук (міжнародні функції міст) [8], філолога І.Л. Білюк (позиціонування глобальних міст в Інтернеті) [9].

Отже, в українському науковому дискурсі глобальні міста розглядаються, в першу чергу, з точки зору їх економічного ресурсу, проте фактично ігнорується їх соціокультурний та політичний капітал, не вивчаються практики позиціювання та діяльності міста як актора міжнародних відносин.

Метою статті є розгляд позиції глобальних міст як акторів простору міжнародних відносин крізь призму їх внутрішньої ієрархії, конкуренції та взаємодії.

© Демичева А.В., 2016

Викладення основних результатів. Соціальний простір, згідно методології П. Бурдьє, конструюється ансамблем полів. МВ також можна розглядати як простір, який конструюється економічним, політичним, культурним, воєнно-стратегічним, інтелектуальним тощо полями. Поле за П. Бурдьє – це специфічна система об'єктивних зв'язків між різними позиціями, що знаходяться у співробітництві чи конфронтації та за великим рахунком не залежать від акторів, які ці позиції займають [10]. Отже, поля, які визначають простір МВ, являють собою структуровані підпростори позицій певних акторів, яким властиві автономізація, певні «ставки» гри та специфічні інтереси, боротьба за встановлення внутрішньої структурації поля та за легітимацію цього поділу. У сучасному просторі МВ можуть діяти різні актори – як колективні, так і індивідуальні, як традиційні, так і нові. Одним з таких нових акторів МВ є місто. На думку П. Бурдьє, можливості конкретного актора в певному просторі (як і в підпросторі або полі) визначаються позицією в різних інших полях. Так, у просторі МВ позиція міста залежить від його статусу в політичному, економічному, воєнно-стратегічному культурному субполях, що визначається обсягом сукупних капіталів міста (його бюджетом, історією, людськими ресурсами, іміджем, туристичною привабливістю тощо). Отже, в залежності від ресурсів міста, воно може займати різну позицію у просторі МВ – від актора до суб'єкта. Одним з акторів, тобто найпотужніших гравців МВ в умовах постсучасного світу виступає глобальне (світове) місто.

У науковому дискурсі точиться дискусія з приводу вживання конструкту «глобальне місто». Паралельно з ним вживаються такі дефініції, як «світове місто», «мегаміcто», «мегалополіс», «місто першого порядку», «альфа, бета, гама – міста», «метрополіс», «гетерополіс» та ін. Так, П. Геддес в роботі «Еволюція міст» (1915) використав назву «світовий центр» для позначення міст, які відіграють особливу роль у світовому розвитку. С. Сассен (1991, 2001) розуміє глобальні міста як «ключові міста світу, які використовуються глобальним капіталом як командні пункти для управління виробництвом та ринками» та центри, що займають стратегічне положення у світовій економіці за рахунок концентрації функцій управління та контролю та спеціалізуються на наданні професійних бізнес-послуг. [11]. Ф. Бродель використовує такий конструкт, як «метрополіс» для характеристики великих міст, які виконують інтернаціональні економічні функції. П. Холл (1996) вживає термін «світові міста» та називає ними крупні міста із звехпропорційною долею участі у світовій політиці, господарстві, культурі. Дж. Фрідман застосовує поняття «світове місто» (1982) та розуміє під ним центр, який явно домінує перш за все у сфері послуг та фінансів. К. Аббот (1997) вживає термін «міжнародне місто» і розуміє під ним місто, що займає ключові позиції в світі в економічній, культурній, політичний, соціальній сферах. П. Маркузе, Р. ван Кемпен розглядають глобальне місто не як актуальний статус, а як певний напрямок розвитку багатьох міст. Вітчизняний економіст І. Скавронська, роблячи спробу розмежувати поняття «глобального» та «світового» міста зауважує, що різниця між ними полягає у тому, що формування світових міст спричинено історичними чинниками, географічними факторами, а особливо розвитком торгівлі; глобальні ж міста є породженням глобалізованої економіки, в якій провідна роль належить фінансовому сектору, послугам й індустрії розваг [7, с. 64]. Тобто, фактично, глобальні міста, у більшості, це є світові міста, які найшвидше та найуспішніше адаптувалися до умов глобалізованого простору.

Головне, що відрізняє глобальне місто, є його позиціювання не як актора національної території (держави), який включений до економіки власної країни, а як актора світового простору (економічного, політичного) та простору МВ. Отже, під глобальним містами ми розуміємо *міста з найбільшою концентрацією капіталів та ресурсів різного роду (включаючи можливості), які займають домінуючу позицію в світі, яка є легітимною, та мають значний вплив на МВ.*

Маркери, що використовуються для виокремлення та характеристики глобальних міст, відрізняються між собою. Так, Дж. Фрідман застосовував такі критерії: чисельність населення; роль міста як великого фінансового центру; ступінь концентрації штаб-квартир ТНК; важливість міжнародних функцій і наявність міжнародних організацій; швидке зростання сфери ділових послуг; концентрування обробної промисловості; роль великого транспортного вузла [12, с. 72-74]. Загальними ознаками глобальних міст не залежно від їх територіальної локації можуть бути: міжнародна популярність імені; активна участь у міжнародних подіях; надвелика кількість населення; розвинута транспортна система; розташування міжнародних фінансових, юридичних організацій, штаб-квартири корпорацій, фондові біржі; всесвітньо відомі культурні та освітні установи, спортивні клуби, жваве культурне та спортивне життя; є об'єктом тяжіння з боку як громадян країни, так й іноземних туристів; основою економіки є складні послуги; мультикультуралізм тощо. Як свідчить аналіз критеріїв, які застосовувались для характеристики глобальних міст, їх перелік постійно розширюється.

Застосовуючи ідею К. Райта про поле МВ (поле як абстрагована модель реальності) та два типи шкал, що визначать об'єктивні та суб'єктивні можливості актора в просторі МВ, відзначимо такі характеристики глобального міста: енергійність; поліцентричність в різноманітних сферах; активна міжнародна співпраця; надмогутність; достатність ресурсів; технологічна досконалість (осі можливостей за К. Райтом) та об'єктивна оцінка власних можливостей і міжнародного середовища; сприйняття реальності через усвідомлений досвід; активна зміна реальності; самоідентифікація через толерантність та експансивність; альтруїзм, урахування інтересів інших учасників МВ; позитивне ставлення до світу (осі вартостей) [13].

Ресурси, які має глобальне місто, акумулюються, тим самим підсилюючи один інший. В результаті цього сінергійного ефекту глобальні міста є найпотужнішими світовими акторами. Як влучно зауважують російські політологи М. Лєбєдєва та В. Сєргєєв, саме в глобальному місті можна знайти всі феномени та тенденції світо-

вої політики, тому на сучасному етапі місто стає «одиницею» світової політики та МВ в тому сенсі, в якому держава стала в епоху розквіту Вестфальської системи [14, с. 194].

Серед глобальних (світових) міст як акторів МВ є внутрішня структурація та розподіл позицій домінування. Цей розподіл та легітимація відбувається через механізм ранжування глобальних міст, створюючи картину домінування та світову ієрархію міст. Існують різні критерії та ракурси для вимірювання ресурсів міста та визначення його позиції. Британські дослідники з вивчення глобальних міст (група GaWC) на підставі аналізу переважно фінансових ресурсів та послуг, показників надання ділових та юридичних послуг, виокремлює такі групи світових міст, як група Альфа (світові міста з повним переліком послуг), серед яких Альфа++ (Лондон, Нью-Йорк); Альфа+ (наприклад, Гонконг, Париж, Токіо); Альфа (13 міст, включаючи Москву, Чикаго, Мілан та ін.); Альфа- (це 22 міста, серед яких Варшава, Сеул та ін.). Група Бета (провідні світові міста): Бета + (24 міста, наприклад, Київ, Рим та ін.), Бета (18 міст, наприклад, Осло, Женева та ін.), Бета − (34 міста); група Гама (світові міста другого порядку) теж включає підгрупи Гама+, Гама, Гама-. І окремими групами виступають міста, які мають значні ознаки глобального (світового) міста, що формується та міста, які володіють незначними та мінімальними ознаками цього типу міст [15].

Дослідження Індексу рівня глобалізації міст світу (Global Cities Index) створюється консалтинговою компанією A. T. Kearney та дослідницьким інститутом The Chicago Council on Global Affairs. Вперше було здійснено у 2008 р. та включало 60 міст. Ранжування відбувалося за 24 критеріями (зараз − 26), які групувалися у п'ять позицій:

− людський капітал: кількість університетів в місті, які входять до числа провідних ВНЗ світи; число іноземних студентів, які навчаються у вишах міста; кількість міжнародних шкіл початкового та середнього рівнів; доля населення з вищою освітою; доля населення іноземного походження;

− культурний рівень: кількість іноземних туристів, що приймає місто; кількість музеїв, театрів, концертних та виставочних залів, а також інших культурних закладів світового рівня; кількість міжнародних спортивних змагань; кулінарне різноманіття в громадському харчуванні;

− політична вага: число іноземних посольств, консульств, представництв міжнародних організацій; кількість міжнародних конференцій, які відбуваються в місті; кількість політологічних інститутів світового значення (за ступенем цитування публікацій); оцінка участі міста в міжнародній політичній сфері через різноманітні механізми (інститут міст − побратимів, проекти в галузі міжнародного співробітництва, заохочення міжнародної діяльності закладів та неурядових організацій тощо);

− ділова активність: кількість штаб-квартир компаній, які входять в список 500 надвеликих компаній світу; розміри фондових та товарних ринків; кількість бізнес-послуг; обсяги зовнішньоторгівельних потоків вантажів через місто; кількість економічних та галузевих конференцій, що відбуваються в місті;

− інформаційний обмін кількість кореспондентських пунктів ЗМІ глобального значення, які базуються в цьому місті; обсяг міжнародних новин в провідних місцевих ЗМІ; інформаційна та комунікаційна інфраструктура тощо.

Російські автори В. Курасов та А. Трейвіш пропонують додатково враховувати й такі показники, як кількість населення в місті; ВВП міста; кількість міжнародних організацій і зустрічей, що регулярно проходять у місті; привабливість міста для введення бізнесу (за опитуванням топменеджерів найбільших у світі компаній); сумарна пропускна здатність оптико-волоконних ліній міста; міжнародний потік авіапасажирів через його аеропорти [16].

За результатами 2014 р. Нью-Йорк (61,7) очолив рейтинг глобальних міст. Далі йдуть Лондон (58,1), Париж (52,3), Токіо (47,2), Гонконг (41,3), Чикаго (36,8), Пекин (35,1), Сингапур (34,3), Вашингтон (33,4). Серед 20 перших міст у списку сім знаходяться в Азії, 7 − в Європі, 6 − в Америці [17]. У 2015 р. не відбулися значні зміни у топі цього рейтингу, що складається вже з 125 глобальних міст: знов Нью-Йорк (63,1), Лондон (60,1), Париж (52,9), Токіо (46,3), Гонконг (43,1), Чикаго (37,8) на одну позицію поступився Лос-Анджелесу (38,8) [18]. Отже, верхні позиції рейтингів достатньо стабільні. Заслуговує на увагу прогноз щодо майбутніх позицій міст в зазначеному рейтингу, який розраховувався на підставі показників економіки, інновацій, управління та особистого добробуту. Так, експерти компанії прогнозують, що з часом відбудуться певні зміни і топ будуть складати Сан-Франциско (1), Лондон (2), Бостон (3), Нью-Йорк (4), Цюріх (5), Хьюстон (6), Мюнхен (7), Стокгольм (8), Амстердам (8), Сеул (10). Париж та Токіо незабаром понизять свої позиції, проте, безумовно, залишаться серед 25-ти провідних глобальних міст («Global Elite cities»).

У 2012 р. компанія The Economist Intelligence Unit розробила Індекс конкурентоздатності глобальних міст (Global City Competitiveness Index) та проаналізувала позиції 120 економічно найрозвинутіших міст світу за 31 показником, серед яких економічний потенціал, людський капітал, ефективність інститутів, фінансова зрілість, глобальна інтеграція, інфраструктура, природне середовище, соціально-культурне середовище. Київ зайняв 108 місце, отримавши високі показники в категоріях «природне середовище» та «людський капітал» [19].

В цілому, така структура поля є, за Бурдьє, станом співвідношення сил між акторами, які мають різні капітали, що є результатом досягнень у минулому та визначає стратегії у майбутньому. Проте, не зважаючи на конкуренцію за статус в ієрархії, глобальні міста взаємодіють між собою. Тут може бути певне припущення, що чим вищий рейтинг глобальних міст, тим вищий ступінь взаємодії між ними. Безумовно, що цей аспект потребує подальшого аналізу.

Висновок. Отже, глобальні міста можуть займати різні позиції в певних субполях, маючи різний рівень різноманітних ресурсів (капіталів). При цьому сукупність високих позицій міста в субполях конвертується в загальний високий

статус та можливості у просторі МВ, структура якого є станом співвідношення сил між глобальними містами. Глобальні міста конкурують одне з одним, проте водночас являють собою взаємозалежну систему, частково ізольовану від тих країн, де вони розташовані.

Список літератури:

1. Глобальный город: теория и реальность / под ред. Н. А. Слуки. – М.: Аквалион, 2007. – 243 с.
2. Город в контексте глобальных процессов / Под редакцией И. И. Абылгазиева, И. В. Ильина, Н. А. Слуки. – М.: Изд-во Московского университета, 2011. – 448 с.
3. Савкин Д. А. Глобальный город как актор мировой политики / Автореферат канд. диссертации [електр. ресурс]. – Доступно на: http://www.dissercat.com/content/ globalnyi-gorod-kak-aktor-mirovoi-politiki
4. Довбыш Е. Г. Роль глобальных сетей городов в мировой политике / Е. Г. Довбыш // Человек. Сообщество. Управление. – 2014. – № 1. – С. 18-31.
5. Хватов Ю. Ю. Сравнительный анализ рейтингов конкурентоспособности глобальных городов / Ю. Ю. Хватов // Європейський вектор економіч. розвитку. – 2015. – № 1 (8). – С. 195-202.
6. Німченко Н. С. Методичні аспекти концепції глобального міста / Н. С. Німченко // Вісник Дніпропетровського ун-ту, Серія «Економіка». – Т. 22. – 2014. – № 10/1.
7. Скавронська І. Світові й глобальні міста: подібності та відмінності / І. Скавронська // Економіка. – 2014 р. – № 4 (130). – С. 61-65.
8. Руденко Л. Г. Класифікація міжнародних функцій міст та їх прояв в Україні / Л. Г. Руденко, І. Г. Савчук // Український географічний журнал. – 2014. – № 4. – С. 38-45.
9. Білюк І. Л. Позиціонування глобальних міст в Інтернеті: Нью-Йорк і Лондон / І. Л. Білюк // Вісник Житомирського держ. ун-ту. Філологічні науки. – 2013. – Вип. 4 (70). – С. 195-199.
10. Бурдье П. Социология социального пространства / Пер. с франц.; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. – М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007. – 288 с.
11. Сассен С. Глобальный город: введение понятия / С. Сассен // Глобальный город: теория и реальность / под ред. Н. А. Слуки. – М.: ООО «Аванглион», 2007. – С. 9–27.
12. Friedmann J. The World City Hypothesis / John Friedmann// Development and Change. – January. – 1986. – Vol. 17. – Issue 1. – Pp. 69-83.
13. Wright Q. The Study of International Relations / Q. Wright. – New York, Appleton-Century-Crofts, 1955.
14. Лебедева М., Сергеев В. Мегаполис как актор мировой политики // Космополис: Альманах. – 2004/2005 – № 4.- С. 193-199.
15. The World According to GaWC 2012 [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lboro.ac. uk/gawc/world2012t.html
16. Курасов А. В. Постиндустриальная экономика и глобальные города // 6-е сократические чтения. Постиндустриальная трансформация социального пространства России / А. В. Курасов, А. И. Трейвиш / под ред. В. А. Шупера: сб. науч. докладов. – Москва: Эслан, 2006. – С. 39-60.
17. New York, London, and Paris are Top Global Cities, with Beijing Making the Top 10 for the First Time in 2014 A. T. Kearney Global Cities Index: https://www.atkearney.com/news-media/news-releases/news-release/-10192#sthash.zw9 K 66 Ni. Dpuf
18. Global Cities 2015: The Race Accelerates [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.atkearney.com/research-studies/global-cities-index/2015/current-research-detail
19. Measuring City Competitiveness: Emerging Trends and Metrics http://www.futurecitiesinstitute.org/wp-content/uploads/2013/05/Measuring-City- Competitiveness-Report-May-2013.pdf

Демичева А.В.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ГЛОБАЛЬНЫЕ ГОРОДА И ИХ ПОЗИЦИОНИРОВАНИЕ В ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация
В статье рассматриваются глобальные города как акторы современных международных отношений, то есть как такие, которые позиционируют себя не как участники национальной территории (государства), а как мощные участники и создатели пространства международных отношений. Используя методологию П. Бурдье, обосновывается мысль о том, что глобальные города занимают различные позиции в определенных субполях, имея различный уровень разнообразных ресурсов (капиталов). При этом совокупность высоких позиций города в субполях конвертируется в общий высокий статус и возможности в пространстве международных отношений. Для иллюстрации этой идеи приводятся примеры актуальных рейтингов глобальных городов. При этом отмечается, что глобальные города хотя и конкурируют между собой за гегемонию, одновременно представляют собой взаимозависимую систему, частично изолированную от тех стран, где они расположены.
Ключевые слова: актор международных отношений, международные отношения, глобальные города, иерархия глобальных городов, конкуренция, международные связи между глобальными городами.

Demicheva A.V.
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

THE GLOBAL CITIES AND THEIR POSITIONING IN AREA OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Summary
This article is devoted to the global cities as actors of modern international relations, that position themselves not like participants of national territory, but like powerful participants and creators of space of international relations. Using methodology of P. Bourdieu, the thought that the global cities have different position in particular subareas because of having different level of various resources appears. So totality of high positions of city in a subarea converts into a general high status and opportunities in area of international relations. For illustrating this idea the examples of relevant rating of the global cities are revealed. And it is shown that the global cities don't compete with each other for hegemony, but at the same time they present themselves as a related system partly separated from the countries, where they are situated.
Keywords: actor of modern IR, international relations, global cities, global cities hierarchy, competition, international connection between global cities.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 316.772

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПРОДУКТИ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ У ПРОЦЕСІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ

Лалак О.А.
Національний університет «Львівська політехніка»

Міжкультурна інтеракція, як одна із форм соціальної комунікації, сприймається як взаємодія представників культурних спільнот, орієнтована на досягнення порозуміння. Відтак, інтеркультурне співробітництво являється незмінним інструментом формування іміджу країни на світовій арені, напрямком діяльності якого є, силами культури, забезпечити сприятливі умови для впливу на громадську думку іноземних держав. Доказовим є взаємовплив інтелектуальних результатів масової комунікації та інформаційних продуктів на суспільно-політичний стан взаємин міжкультурних партнерів. Прагнення представників громади адаптуватися в інокультурному просторі, передбачає компетентний підхід до явища культурного шоку, бар'єрів та фізіологічних, мовних, поведінкових, психологічних, культурологічних поміх. Крім того, у процесі міжкультурної взаємодії, представники комунікативних систем повинні фільтрувати інтелектуальні продукти соціально-комунікаційних мереж, з обачністю реагувати на мас-медіа, на прикладні інформаційні технології впливу на суспільну свідомість.
Ключові слова: міжкультурна інтеракція, інтеркультурна взаємодія, культурний шок, соціальні комунікації, соціально-комунікаційний, засоби масової інформації і комунікації.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У даній статті автор прагне розглянути поняття міжкультурної комунікації та соціальних комунікацій як цілісних систем взаємопов'язаних дій, що регулюють соціально-комунікаційні процеси у суспільстві. У статті акцентовано на взаємовпливі інтелектуальних продуктів соціально-комунікаційних мереж та успішності міжкультурної інтеракції.

Стаття виконувалась в межах науково-дослідної роботи кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка»: «Інформаційно-комунікаційні та політико-правові фактори трансформації системи міжнародних відносин на початку XXI ст.» (№ держреєстрації 0113U005278, 2013-2017 рр.). Наукове значення роботи полягає у розвитку теоретичних положень інституційної взаємодії у сфері міжкультурної комунікації з позиції наукового розуміння соціально-комунікаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вкотре показав, що переважна більшість згадувань про міжкультурну комунікацію висвітлюють аспекти мовного порозуміння, правильного перекладу текстів та інтерпретації на живо. Вважаємо за доцільне акцентувати увагу саме на соціокультурному аспекті, адже при взаємодії суб'єктів інтеркультурних відносин слід враховувати етнокультурні особливості, про що згадаємо в наступному тексті. Стаття розкриває погляди вітчизняних та зарубіжних науковців на термінологічні трактування комунікацій в цілому (Саввіна Л.І.), міжкультурної комунікації та її місця в системі соціокультурних взаємин (Грушевицька Т.П., Садохін А.П., Коннікова Л.Ю. серед російських вчених, Подольська Є.А., Козак А.А. – серед українських). Явища діалогу культур та їх значення в контексті соціально-комунікаційних відносин досліджували Крос Кетлін, Гакет Роберт, Іжевська Г.Ф., Красільчук В.І. Супроводжуюче і невід'ємне явище культурного шоку, бар'єри і поміхи на шляху успішної міжкультурної комунікації висвітлювали Ковалинська І.І., Леонтович О.А. В статті наведені погляди вітчизняних дослідниць: Колбіної Т.В., Аксьонової В.І. на досліджувані поняття міжкультурної та соціальної комунікації. А також – основне бачення соціальних комунікацій О.М. Холодом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З-поміж численних наукових досліджень міжкультурної комунікації та соціально-комунікаційних технологій, не було виявлено проблеми взаємозалежності інтелектуальних продуктів інформаційно-комунікаційних мереж та успішного здійснення міжкультурної взаємодії громадськістю.

Метою дослідження є визначення впливу інтелектуальних продуктів соціально-комунікаційних мереж на процес здійснення міжкультурної взаємодії. Відповідно до поставленої мети, необхідно вирішити наступні дослідницькі **завдання**:

– охарактеризувати основні підходи до визначення поняття «міжкультурна інтеракція» в соціокультурному просторі;

– виокремити камені спотикання успішної міжкультурної комунікації (культурний шок, поміхи, бар'єри);

– довести вагомий вплив масово-інформаційних виробів на налагодження інтеркультурного порозуміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародна культурна співпраця має давню історію. Діалог між державами не є новітнім досягненням людства, однак дедалі частіше міжкультурна співпраця виходить на нові рівні та осягає все більших масштабів. Потреба людства ділитися досвідом, передавати культурні ресур-

© Лалак О.А., 2016

си і надбання зумовила постійний розвиток зовнішньої культурної політики.

Вважаємо, що культурна політика є складовою частиною державної політики країни на міжнародній арені. Вона охоплює культурно-гуманітарну сферу і зорієнтована на інтеграцію країни в світовий культурний простір. Партнерів по інтеграції керівництво обирає або серед однієї з іноземних держав, або ж посеред декількох, розпочинаючи співпрацю вже на міжнародному рівні. Відтак, інтеркультурне співробітництво являється незмінним інструментом формування іміджу країни на світовій арені, напрямком діяльності якого є, силами культури, забезпечити сприятливі умови для впливу на громадську думку іноземних держав. І хоча термін інтеркультурної комунікації у вузькому розумінні з'явився в науковій літературі в 1970-х роках, чимало сучасних вчених присвятили свою діяльність дослідженню міжкультурної комунікації та її функціонуванню. На практиці, міжкультурна інтеракція на етнічному рівні, виявляється у взаємодії між локальними етнічними групами, етномовними, етноконфесійними та іншими спільнотами. У взаємодії культур на цьому рівні, з одного боку відбувається взаємне засвоєння досягнень іншої культури, взаємообмін та збагачення культур, розвиваються інтеграційні процеси, а з іншого – спостерігається посилення етнічної самосвідомості, прагнення до збереження та захисту етнічних особливостей народу [10, с. 80].

Українському суспільству, слідом за іншими розвиненими державами, властиве культивування міжкультурної комунікативної близькості народів, які проживають на території тих чи інших держав. До подібних взаємовідносин залучаються міністерства закордонних справ, державні та недержавні інститути, окремі суб'єкти міжнародної діяльності тощо. Відтак, в умовах створеного фундаменту довіри поміж країнами-партнерами, розвиваються дружні взаємозв'язки між людьми різних національностей. З іншого боку, недостатня обізнаність в іноземних культурах може негативно вплинути на підприємства, органи влади та управління, недержавні інституції, які співпрацюють в багатокультурних об'єднаннях. Успіх останніх є неймовірно важливим для здійснення світової торгівлі і зовнішньополітичних зв'язків.

Існує три форми міжкультурної взаємодії, на думку Т. Колбіної: безпосередній контакт представників різних культур; опосередкована їх комунікація (посередниками можуть бути перекладачі, технічні засоби комунікації); через тексти на різних носіях (паперових, електронних, аудіо- та відеопристроях), завдяки яким люди вивчають особливості іншої культури [5]. Погоджуємося з трактуванням поняття міжкультурної комунікації як соціального феномену, сутність якого полягає у конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних), субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму [8]. Загальною характерною рисою всіх рівнів і видів міжкультурної комунікації є неусвідомленість культурних розходжень її учасниками. Вони переконані, що їхній стиль і спосіб життя є єдино можливим і правильним, що цінності, на які вони орієнтуються, однаково зрозумілі й доступні всім людям. І тільки зіштовхуючись із представниками інших культур, виявляючи, що звичні моделі поводження перестають працювати, людина починає замислюватися про причини своєї невдачі. Критичне осмислення процесу міжкультурної комунікації спонукає до акцентування на явищі культурного шоку. Досліджуючи концепцію останнього, А. Садохін та Т. Грушевицька, тлумачать її як «захисну реакцію психіки індивіда на надто великий об'єм нової інформації» [11, с. 271]. В ситуаціях безпосередньої інтеркультурної взаємодії, такий психологічний стан людини пов'язаний, насамперед, з тим, що люди, прямо чи опосередковано, потрапляючи в світ іншої культури, не можуть дотримуватися звичної для своєї культури системи ціннісних орієнтирів та поведінки, і не зовсім розуміють наміри й цінності представників іншої культури. Очевидно, виїжджаючи за межі власної країни, емігранти переживають глибоке почуття культурного шоку, спричинене неконтрольованим напливом інформації в новому середовищі проживання. Безперечно, матеріальна вигода відчувається, однак вона супроводжується шоковим станом, почуттям ностальгії, інколи – психічними відхиленнями, подекуди й негативною оцінкою культури материнської нації.

Безумовно, культурний шок надає певного впливу на хід міжкультурних інтеракцій. Ковалинська І. перелічила шість основних перешкод або «каменів спотикання» ефективній міжкультурній комунікації:

1. Допущення подібностей (йдеться про наївні сприйняття суб'єктів інтеркультурної взаємодії всіх суб'єктів як схожих, чи навіть однакових);

2. Мовні відмінності (комуніканти часто вважають, що подана ними фраза має лише одне смислове забарвлення);

3. Помилкові невербальні інтерпретації (адже невербальна поведінка становить більшу частину комунікативних повідомлень);

4. Упередження та стереотипи (необ'єктивне сприйняття іншого суб'єкта комунікаційної взаємодії внаслідок усталених психологічних бар'єрів);

5. Прагнення оцінювати (відмінність у цінностях може спровокувати конфлікт і непорозуміння);

6. Підвищена тривога або напруга (оскільки епізоди міжкультурних комунікацій часто пов'язані зі стресом перед незнанням) [3, с. 5-6].

Необхідно також вказати на два явища, що порушують комунікаційний процес. Леонтович О.А. відносить до таких:

1) бар'єри (фактори, котрі заважають комунікації відбуватись як такій – незнання іноземної мови; фізіологічні фактори – глухота, німота одного із співбесідників);

2) поміхи (фактори, що знижують якість комунікаційних процесів і призводять до спотворення інформації – асиметрія, стереотипні реакції, мовні помилки тощо). Російський науковець виділяє три види поміх:

– з боку оточення (шуми, фізична відстань, погана видимість);

– з боку отримувача;

– з боку джерела комунікативного повідомлення/відправника.

Останніх два види поміх зі сторони учасників комунікативного процесу можна умовно по-

ділити на: фізіологічні (дефекти мовлення і слуху, втрата зору, порушення діяльності рухового апарату), мовні (лексичні і граматичні помилки, невірне інтерпретування семантики мовних одиниць), поведінкові (розсіяність, невідповідність вербальних і невербальних сигналів), психологічні (несприятливі риси характеру, замкнутість особистості, надмірна емоційність, конфліктні установки) і культурологічні (відмінності менталітетів, ціннісних установок) [7, с. 247-249].

Зазначимо, що В. Аксьонова, аналізуючи основоположні принципи міжкультурної комунікації, наголосила, що вони можуть бути досяжними лише в умовах відсутності мовних, мовленнєвих, етнічних, расових і культурних бар'єрів у сучасному соціальному світі [11, с. 139]. Можемо підсумувати, що основним досягненням міжкультурної співпраці стає толерантне світосприйняття і придушене стереотипне мислення. Успішне здійснення міжкультурної політики дає змогу державі: отримати особливий поважний статус у міжнародному товаристві, відкривати людям інших національностей її культуру, збільшувати кількість міжкультурних зв'язків між громадянами, проводити відкритий діалог між приватними особами та недержавними структурами, здійснювати вплив на громадську думку серед іноземців тощо. Відтак, інтеркультурна комунікація слугує пропагуванню вдалого образу успішної держави, політичних ідеалів, загальних цінностей нації в очах іноземної публіки. Не зважаючи на те, що взаємодія відбувається між державами, сфера міжкультурного діалогу не являється монополізованою. Кожна країна має власний рівень причетності держави до культурних обмінів, зібрань і інституцій. Тут основну роль відіграє фінансове становище країни, ступінь розвитку культурної політики держави, національних традицій і мистецького потенціалу, а також наявність пріоритетів щодо розвитку тих чи інших сфер суспільно-політичної діяльності. Відповідно, не кожна держава регулярно втручається у галузь культурної взаємодії. В окремих випадках цим займаються компетентні організації.

Розглядаючи комунікацію як чинник розвитку суспільства, Л. Саввіна припускає, що соціальна комунікація уможливлює участь суб'єкта в діяльності суспільних інститутів. Крім того, автор наголошує на важливості послідовного здійснення інтегративних зусиль соціальної комунікації для досягнення взаєморозуміння і солідарності. А отже, заохочує створення в суспільстві різних самостійних, автономних об'єднань і організацій [9, с. 6-11]. Цитуючи авторів журналу «Комунікація», О. Холод пропонує визначати соціальну комунікацію як «обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо, обумовлений цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві». Він також використовує дані Ф.І. Шаркова щодо трактування соціальної комунікації як обміну інформацією між наступними соціальними суб'єктами: індивідами, індивідом і суспільством, спільнотами, спільнотами й інститутом, соціальними інститутами тощо [12]. Необхідно також навести трактування поняття «сфера соціальних комунікацій»: це простір синтезування інформації і результатів культурної діяльності (під час якої культура сприймається як інформаційний фонд) [13, с. 12].

В контексті даного наукового дослідження, автор прагне наголосити на суміжності понять міжкультурної комунікації та соціальних комунікацій. Розуміючи під інтеркультурної взаємодією також визначення А. Козак, котра вважає, що міжкультурна комунікація – це функційно зумовлена комунікативна взаємодія людей як носіїв різних культурних спільнот, що орієнтована на взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів, досягнення взаєморозуміння з урахуванням і збереженням «національної картини світу», їх взаємозбагачення в соціокультурному й духовному планах», помічаємо поєднуваність явища міжкультурної комунікації та соціальних комунікацій в цілому [4, с. 109].

Вважаємо, що сьогодні соціально-комунікаційні зв'язки становлять основу для духовного існування суспільства. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій для згуртування соціуму відбувається через масові комунікації. Щодня громада споживає інформаційний продукт, створений медіазнавцями, що в певній мірі поступово формує світогляд конкретних членів суспільства. Серед завдань соціальної комунікації, виокремлюємо наступні: надавати інформацію стосовно суспільно-політичної діяльності, ознайомлювати населення з поточним станом справ, полегшувати життєдіяльність особистості, задавати характер емоційного сприйняття даних, спонукати до активних дій тощо.

Так, сьогодні дедалі частіше зауважуємо заснування самоорганізованих ідентифікаційних груп. Адже представники меншин, нетрадиційних груп і особливих рухів тепер надають своїй специфічній діяльності культурного і політичного змісту. Саме завдяки ЗМІ, спеціально адресованим публікаціям і передачам, кабельному телебаченню та іншим проявам медіа-впливу, цей бурхливий соціальний процес отримує значне прискорення. Однак видається, що органи державної влади та управління вдаються до масових комунікацій в залежності від поточного стану справ в країні. Інколи вони активно залучають населення до певних програм культурної політики з метою загального згрупування громадян, нав'язування конкретних ідеологічних цінностей, формування поведінкових стереотипів тощо. В інакшому випадку, на державному рівні, громадськість мобілізується з метою відведення погляду від політичної чи економічної ситуації в країні. Наприклад, щоб не допустити молоде покоління до повноважень впливати на процеси прийняття рішення щодо покращення політичної ситуації, владні інституції відвертають увагу громадськості на підвиди культури, на специфічні течії масової поведінки і т.д.

При здійсненні заходів щодо популяризації власної культури за кордоном, економічно-розвинені держави (Франція, США, Німеччина, Італія, Великобританія та ін.) залучають значні ресурси приватних фондів. Як ми вже досліджували в попередніх публікаціях, високорозвинені країни дбають про свій статус та імідж на міжнародній арені і налагоджують міжкультурну

діяльність в містах-партнерах за кордоном. Так, культурні інтереси Іспанії в Україні представляє Інститут Сервантеса, здобутки Франції – Альянс Франсез, з великим розмахом діє Інформаційна служба США (USIS), Великобританію представляють центри Британської Ради, Ізраїль – Хесед Ар'є тощо. Названі організації сприяють налагодженню культурного співробітництва, обміну ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, переконаннями і іншими аспектами з метою підтримки національних інтересів, будівництва відносин і посилення соціокультурного взаєморозуміння. В контексті даного дослідження, слід підкреслити ефективність зазначених центрів як комунікаційних каналів, як джерела збагачення інформаційної культури суспільства, як таких, що застосовують прикладні технології стосовно інтеркультурної взаємодії.

Очевидно, інформаційна сфера допомагає економічному і політичному становленню країн. Вона дає можливість, вкладаючи менший ресурс, отримувати більший результат. На превеликий жаль, Україна живе начерками, які дають їй більш потужні інформаційні системи інших країн. Медіа-організації сприймаються не як ті, що детермінують, а як такі, що беруть участь у багатосторонніх взаємовідносинах з іншими політичними силами; взаємовідносинах, які обмежені стійкими структурними особливостями [6, с. 105].

Найпростішим прикладом є домінування на українських теле- і радіоканалах інформаційної продукції зарубіжного виробництва. Проникнення в українську культуру західних постмодерних цінностей теж нерідко викликає занепокоєння: комерціалізація вестернізованої масової культури, її брутальність, низький рівень, не гуманність, жорстокість справедливо критикуються представниками української інтелігенції [2, с. 28-31]. Ми спостерігаємо експансію країнами світу в українську культуру, а також намагання скоротити використання рідних мов як засобів спілкування, формуючи наше бачення світу за власним бажанням. Австрія та Німеччина, наприклад, розмовляють майже однією мовою, але вони є різними країнами, бо по-різному бачать світ. І поки Україна не буде мати за собою єдиної інтерпретації подій своїми громадянами, вона не відчуватиме себе єдиною державою.

Поява інформаційного суспільства створює нову тенденцію, згідно якої інформація є не наслідком події, а її основою та творцем. Оскільки масова свідомість не здатна інтерпретувати всі події, вона покладається на готові здобутки, що їх надає масова комунікація, в першу чергу – телебачення. Цьому прикладом є останні події (2014-2015 рр.) на Сході України та реагування світової спільноти на них. Жителі Російської Федерації не мають аналогового джерела інформації, тому доволі суб'єктивно інтерпретують ситуацію. Власне така однобічна поінформованість породила відповідну реакцію у росіян, посіявши ненависть, агресію і вороже ставлення до української нації. Отже, особливу увагу слід приділити питанню суспільного телебачення та інших засобів масової комунікації. Внаслідок спостережень за продуктом інформаційно-комунікаційних мереж, між соціальними інститутами формуються особливі взаємовідносини, що, з одного боку, піддаються впливу і корегуванню, а з іншого, набувають певної єдності і могутності як окремий елемент суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Узагальнено, що міжкультурна інтеракція – це взаємодія представників культурних спільнот, орієнтована на досягнення порозуміння, їх взаємозбагачення в соціокультурному й духовному планах. Вона відбувається на макрорівні (політичні інституції) і на мікрорівні (міжособистісне спілкування людей у побуті, неформальних контактах). Дослідження інституційно-процедурних механізмів взаємодії між представниками суспільних груп і творцями інформаційно-комунікаційних мереж, підкреслює актуальний статус соціальних комунікацій у соціумі. Використання результатів масової комунікації та інформаційних продуктів, в певній мірі, поступово формує світогляд конкретних членів суспільства. Адже продукти засобів масової інформації і комунікації ознайомлюють населення із поточним суспільно-політичним станом справ, проникають у життєдіяльність особистості, задають характер емоційного сприйняття даних тощо.

Логічно підсумувати, що процеси кроскультурної інтеракції посідають важливе місце в системі соціально-комунікаційних зв'язків. Відповідно, специфіка інтеркультурної взаємодії, як однієї із форм соціальної комунікації, полягає в тому, що вона відбувається в міжкультурному контексті. Будучи постійними суб'єктами процесу спілкування, співрозмовники повинні відкинути власні психологічні проблеми неприйняття, адаптуватися до відмінностей і проявляти толерантне ставлення до всіх учасників взаємодії, минаючи стереотипні судження. Прагнення представників громади адаптуватися в інокультурному просторі, передбачає компетентний підхід до явища культурного шоку, бар'єрів та фізіологічних, мовних, поведінкових, психологічних, культурологічних поміх, а також – необхідність вчитися орієнтуватися в новій культурі і засвоювати правила соціальних комунікацій. Крім того, у процесі міжкультурної взаємодії, представники комунікативних систем повинні фільтрувати інтелектуальні продукти соціально-комунікаційних мереж, з обачністю реагувати на мас-медіа, на прикладні інформаційні технології впливу на суспільну свідомість. Основні положення та науково-теоретичні узагальнення статті можуть бути використані для подальшого дослідження міжкультурної комунікації через призму глобальної трансформації значення та прикладних аспектів соціальних комунікацій.

Список літератури:

1. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства [Електронний ресурс] / В. І. Аксьонова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – № 45, Філософія. – Кіровоград: Державна льотна академія України, 2011. – С. 128-140. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_45_128.pdf. – Дата доступу: 09.11.2014

2. Іжевська Г. Діалог культури чи монолог західної культури? До питання розвитку міжнародних культурних зв'язків України / Г. Іжевська, В. Красільчук // Політика і час. – 1998. – № 1.
3. Ковалинська І. Проблеми міжкультурної комунікації / Інна Ковалинська // Наукові записки. – 2012. – 11 с. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/4499/1/I_Kovalynska_NZ_2012_GI.pdf – Дата доступу: 21.01.2015.
4. Козак А. Міжкультурна комунікація в контексті діалогу культур [Електронний ресурс] / А. Козак // Наукові записки. – Серія: філологічні науки. – Вип. 118. – Луцьк. – С. 106-109. – Режим доступу: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3429/3/kozak.pdf – Дата доступу: 18.03.2015.
5. Колбіна Т. В. Сутність міжкультурної комунікації як особливої форми соціальної взаємодії представників різних культур [Електронний ресурс] / Т. В. Колбіна // Вісник ХДАК. – Випуск 31, 2010. – Режим доступу: http://www.ic. ac. kharkov.ua/RIO/v31/31-2-05.pdf – Дата доступу: 21.01.2015.
6. Крос, Кетлін, Гакет, Роберт. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: Перспективи конкуренції / Пер. з англ. Р. Ткачук. – К.: «Основи», 2000. – 142 с.
7. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: Учебное пособие. – М.: Гнозис, 2007. – 368 с.
8. Подольська Є. А. Культурологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар, К. А. Іванова. – Київ: Мінохоронздрав України. – Нац. фармацевтич. ун-т, 2003. – 287 с.
9. Саввіна Л. І. Комунікація як чинник розвитку суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л. І. Саввіна. – Одеса, 2004. – 20 с.
10. Садохин А. П. Теория и практика межкультурной коммуникации: Учеб. пособие для вузов / А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 271 с.
11. Садохин А. П., Грушевицкая Т. Г. Этнология: Учебник для студ. высш. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 320 с.
12. Холод О. М. Соціальні комунікації як поняття в науковій галузі [Електронний ресурс] / О. М. Холод // Психолінгвістика. – Вип. 12, 2003. – С. 286-293. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/...cgiirbis_64.exe?... DOWNLOAD...PDF/...pdf – Дата доступу: 18.03.2015.
13. Ценностные основания коммуникаций в культуре. Конникова Лилия Юрьевна. Автореферат дисс. на соискание ученой степени кандидата культурологии. Спец. 24.00.01 – теория и история культуры. – Кемерово, 2005. – 20 с.

Лалак О.А.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ПРОДУКТЫ СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАЦИОННЫХ СЕТЕЙ В ПРОЦЕССЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕРАКЦИИ

Аннотация
Межкультурная интеракция, как одна из форм социальной коммуникации, воспринимается как взаимодействие представителей культурных сообществ, ориентированное на достижение понимания. Следовательно, интеркультурное сотрудничество является неизменным инструментом формирования имиджа страны на мировой арене, направлением деятельности которого является, с посредничеством культуры, обеспечить благоприятные условия воздействия на общественное мнение иностранных государств. Доказательным является взаимовлияние интеллектуальных результатов массовой коммуникации и информационных продуктов на общественно-политические взаимоотношения межкультурных партнеров. Стремление представите лей общества адаптироваться в инокультурном пространстве, предусматривает компетентный поход к явлению культурного шока, барьеров и физиологическиз, языковых, поведенческих, психологических, культурологических помех. Кроме того, в процес се межкультурного взаимодействия, представители коммуникативных систем должны фильтровать интеллектуальные продукты соціально-коммуникационных сетей, с осмотрительностью реагировать на масс-медиа, на прикладные информационные технологи влияния на общественное сознание.
Ключевые слова: межкультурная интеракция, интеркультурное взаимодействие, культурный шок, социальные коммуникации, социально-коммуникационный, средства массовой информации и коммуникации.

Lalak O.A.
«Lviv Polytechnic» National University

INTELLECTUAL PRODUCTS OF SOCIAL AND COMMUNICATIVE NETWORKS IN THE PROCESS OF INTERCULTURAL INTERACTION

Summary
Being one of forms of social communication, cross-cultural interaction is the cooperation of representatives of cultural associations, oriented to the achievement of mutual understanding. Consequently, intercultural collaboration is the unchanging instrument of forming of country image on a world arena. It's activity is directed to the providing of favourable terms for affecting on foreign public opinion. There is well-proven the mutual influence of intellectual results of mass communication and information on social and political relations of cross-cultural partners. Representatives of society, who want to adapt oneself in intercultural space, have to perceive adequately: the phenomenon of cultural shock, some barriers and hindrances (physiological, language, behavioral, psychological and cultural). Also, the members of communicative systems have to: filter themselves the intellectual foods of social communication networks; with circumspection react on mass-media, on applied informative technologies of influence on public consciousness during the process of intercultural interaction.
Keywords: intercultural interaction, cross-cultural cooperation, cultural shock, social communications, social and communicative, mass and communication medias.

АРХІТЕКТУРА

УДК 72.01.013

СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНА МОДЕЛЬ СИМВОЛІЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ

Булах І.В.
Київський національний університет будівництва і архітектури

Стаття продовжує дослідження символізації архітектурно-художнього образотворення міського середовища, яка базується на фундаментальних працях філософії, літературній і образотворчій спадщині. На основі попередньо проведених досліджень, у статті запропоновано структурно-логічну модель символізації на шляху формування художніх образів, що пов'язана із основними процесами і принципами символізації архітектурно-художнього образу міського середовища. Наведена модель має ієрархічну побудову, кожен етап якої надає певні наслідки і значення. Таким чином, у статті започатковано розкриття механізмів поступового і послідовного формування філософсько-обґрунтованого і естетично врівноваженого художнього образу. Використання запропонованої моделі може стати в нагоді в навчальному процесі підготовки архітекторів, у подальшому теоретичному дослідженні та у архітектурно-містобудівній практиці.
Ключові слова: модель символізації, принципи символізації, процеси символізації, художній образ, теорія архітектури.

Постановка проблеми. Проблема підвищення архітектурно-художнього рівня містобудівних рішень набуває першочергового значення в умовах інтенсивної урбанізації та хаотичного зростання міст, яке призводить до порушення неповторності образу міського середовища, заглиблює кризу розуміння духу місця. Символізм, як передача змісту шляхом нетекстової інформації, з часів етнічного зародження культур і по сьогодні являється актуальним у створенні контексту беззаперечної цінності об'єктів образотворчого мистецтва, архітектури, містобудування. Сучасні містобудівні регламенти та правила України направлені на практичні і технічні показники формування міського середовища. Питання підвищення естетично-художнього рівня міського середовища, його образності вирішуються інтуїтивно, без належного обґрунтування. Сучасна архітектурно-містобудівна теорія і практика потребує дослідження, систематизації та розробки рекомендацій щодо механізмів формування філософсько-обґрунтованого і естетично підпорядкованого архітектурно-художнього образу міського середовища.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичною базою для дослідження символу слугували фундаментальні праці філософів та мистецтвознавців серед яких: Платон, Аристотель, Г. В. Ф. Гегель, І. Кант, Ф. Шлегель, Ф. Шеллінг, Й. В. Гете, К. Золгер, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, С. К'єркегор, Д. Мілль, Г. Спенсер, Г. Зіммель, Г. Земпер, У. Еко, К. Юнг, Е. Фромм, Р. Ассаджолі, П. Флоренський, Е. Кассірер, О. Ф. Лосєв, О. Е. Гутнов, В. Л. Глазичев та ін. Символічний напрямок в образотворчому мистецтві був заснований А. Орьє та слугував основою в творчості видатних живописців, серед яких: П. Гоген, П. Серюз'є, Г. Моро, О. Редон, К. Малевіч, В. Кандінський, М. Врубель, В. Борісов-Мусатов та ін. Теорія символізму в літературі була представлена роботами поетів-символістів, серед яких: Ж. Мореас, Ш. Бодлер, С. Малларме, А. Рембо, П. Верлен, О. Івановов, А. Білий, О. Блок, О. Мандельштам та ін.

Дослідження художньої образності та символізації в теорії містобудування та архітектури були проведені в фундаментальних роботах Л. Альберті, К. Леду, Е. Буллє, К. Лінча, Р. Вентурі, Ч. Дженкса, К. Танге, К. Александера, Б. Мандельброт та ін. Питання художньої образності в архітектурно-містобудівному проектуванні було розглянуто в теоретичних працях О. Е. Гутнова (образ, як продукт дії свідомості, що відображує реальність), В. Л. Глазичева (образ, як продукт пізнання, «образ пам'яті»), А. А. Пилипенко, С. В. Пирогова, Е. В. Сайко, М. А. Хренова, І. Г. Яковенко. Символізація архітектурно-містобудівного образотворення була освітлена у теоретичних працях Л. Саллівена, Р. Де Фуско, Ле Корбюзьє, А. В. Іконнікова, О. Е. Гутнова, В. Л. Глазичева (символ, як духовна цінність і повага до минулого) та ін. Вивченням міста, як соціального феномену, займались такі теоретики, як В. В. Антонов, М. Г. Бархін, В. А. Бутигін, В. В. Владіміров, Т. Саверенська, І. Смоловар, О. Е. Гутнов, І. Фомін, З. М. Яргіна, Б. Латинін, І. Морозов, В. М. Топоров, які дослідили архетипи образів, покладені в основу структурування міського середовища просторів; О. Г. Раппапорт виявив синтез архітектурної форми, який мав міфологічну природу; М. Еліаде проаналізував простір міста, піднявши проблему взаємовідносин космосу і хаосу. Сприйняття міського середовища було представлено в роботах Р. Арнхейма, О. В. Барановського, О. Л. Бєляєва, В. Л. Глазичева, Р. Л. Грегорі, К. Дей, Г. Б. Забельшанського, І. Г. Лежава, В. М. Розіна, В. А. Філіна, В. Т. Шимко. Тема душі, як образа міста, присутні у філософсько-антропологічних дослідженнях міського середовища Б. В. Маркова і М. С. Кагана; антропологічні аспекти формування образу міста розглянуті у роботі М. С. Уварова; естетика та проблема сприйняття розглянуті у

© Булах І.В., 2016

роботах М. О. Бердяєва, Л. Виготського, Д. Гібсона, З. М. Яргіної. Історію архітектури, реконструкції та ландшафтної організації розглядали А. В. Бунін, З. Гідіон, О. Е. Гутнов, А. В. Іконніков, Н. П. Крадін, В. І. Лучкова, М. Нащекина, О. Г. Раппапорт. Семіотичні дослідження міста були розглянуті у роботах Ю. М. Лотмана (семіотичний аналіз культурного простору), В. М. Топорова (символіка міжпоетичних текстів), Б. А. Успенського (семіотика просторового мистецтва), В. В. Іванова та ін. Питання комунікаційної функції, знаковості архітектури розробляв У. Еко. Семантика структурних елементів міста розглядалася в дослідженнях І. А. Бондаренко, Н. Н. Єрофєєва, А. Л. Ястребицької та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз досліджень і публікацій з питання символізації архітектурно-художнього образу міського середовища виявив значну увагу фахівців до цього аспекту формування гармонійного, послідовного, виваженого і обґрунтованого сучасного міста. При цьому, питання систематизації досвіду символізації образотворення та можливості моделювання стадій та наслідків символізації залишилося відкритим.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття механізмів символізації архітектурно-художнього образотворення міського середовища у вигляді структурно-логічної моделі, яка охопила загальні процеси і принципи символізації засновані на філософсько-мистецькій спадщині та видатних архітектурно-містобудівних взірцях.

Виклад основного матеріалу. Дослідження, що були попередньо проведенні [1-13] показали, що принципи символізації архітектурно-художнього образотворення, серед яких: комунікативність, трансформативність, комутативність і метаморфічність простежуються на всіх містобудівних рівнях символізації, а саме: глобальному, макро-, локальному і мікрорівнях, а також відповідні їм методи впровадження символізації у проектну діяльність, можуть бути покладені в основу імітаційної моделі формування і творення символізації архітектурно-художнього образу міського середовища (рис. 1). Гіпотезою наступного дослідження виступило те припущення, що використання процесів і принципів символізації в імітаційній моделі на початкових стадіях проектування чи при вирішенні завдання по оновленню існуючої архітектурно-містобудівної ситуації дозволить створити умови для формування гармонійного і системного, філософського і естетичного, виражального і зображального архітектурно-художнього образу на всіх містобудівних рівнях символізації. Структурно-логічна модель базується на поступовому розгортанні гармонічного циклу і ряду процесів символізації архітектурно-художнього образотворення, де між початковою аналогізацією і кінцевою символізацією, існують проміжні форми (схематизація і алегоризація), структури та організації зображального і виражального образотворення. Логіка побудови, зміст і форма імітаційної моделі дозволяють відстежити всі стадії (процеси) в послідовній і поступовій символізації образотворення міського середовища, а також виявити і проілюструвати наслідки дії принципів і процесів символізації.

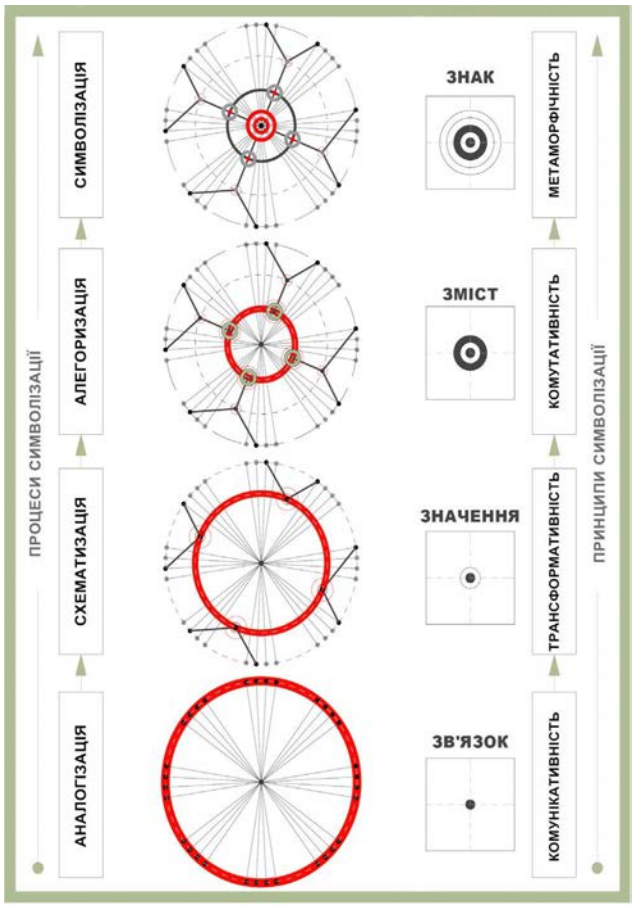

Рис. 1. Модель поступової символізації образу міського середовища

Першим і найнижчим колом імітаційної моделі виступив процес аналогізації, дія якого спрямована на пошук аналогій з оточуючого матеріального і духовного світу навколишнього середовища, для формування обґрунтованого з філософської точки зору містобудівного або архітектурного образу-символу. Після збору первинної інформації у процесі аналогізації, утворюється попереднє пошукове коло для формування майбутнього художнього образу, а також починають утворюватись змістовні зв'язки, тобто комунікації, між різними матеріальними першоосновами. Це виявляється, по-перше, у розподілі кожного з блоків-аналогій на окремі складові і комунікативно пов'язані між собою змістовні частини, по-друге, відбувається проведення первинного аналізу кожного з отриманих блоків у пошуку і виокремленні найбільш потенційних аспектів для подальшого розвитку у художньому образі. Таким чином, на першому етапі моделювання майбутнього символічного образу міського середовища відбувається встановлення комунікаційних **зв'язків**, що формують перше і найбільше коло першооснови майбутнього художнього образу міського середовища.

Отримані на першому етапі моделювання результати-наслідки (зв'язки), на наступному етапі образотворення, що відповідає процесу схематизації піддаються структуруванню за допомогою трансформації зв'язків із змістовно-споріднених блоків-аналогій у наступні групи-значення. Результатом дії трансформації стає звуження по-

шукового кола імітаційної моделі, окреслене новими межами по отриманим наслідкам-**значенням**.

На наступному етапі моделювання художнього образу процес алегоризації разом із принципом комутативності подалі трансформують отримані наслідки-значення у «транзитні вузли», що об'єднують в собі попередні зв'язки і значення у вигляді сформованих вузлів-**змістів**, які звужують границі пошукового кола імітаційної моделі до її центральної частини. Таким чином, отримані вузли-змісти наділяються спрямованим відцентрованим вектором розвитку і тяжіння, що відповідає і позначає змістовну направленість у формуванні остаточної мети – створення символічного художнього образу.

Останній етап моделювання архітектурно-художнього образу, що поєднує в собі усі отримані попередні результати-наслідки образотворення (зв'язки-значення-змісти), здійснюється завдяки процесу символізації і принципу метаморфічності у вигляді остаточного ущільнення наслідків-змістів у «концентрований» виражальний і зображальний образ-**знак**. Слід підкреслити, що на цьому завершальному етапі моделювання образу-символу міського середовища відбувається не просто чергова фаза трансформації, як нової комбінації існуючих складових елементів, а проходить саме видозміна і перетворення, переосмислення і злиття воєдино отриманих попередніх наслідків. Таким чином, останнім результатом і наслідком моделювання образотворення стає образ-знак – обґрунтований з позицій задіяних матеріальних і духовних сфер життєдіяльності, філософський символ, що містить в собі посилання на свої «коріння» у вигляді логічного ланцюгу зв'язок-значення-зміст-знак.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що імітаційна структурно-логічна модель формування архітектурно-художнього образу міського середовища може бути застосована як окремо для будь-якого рівня символізації, так і допомагати у пошуку символічного вираження філософського змісту на всіх містобудівних рівнях одночасно. Безумовно, що останній варіант застосування моделювання образотворення є найбільш перспективним і бажаним, так як такий комплексний і системний підхід при реконструкції існуючих міст і плануванні нових міських утворень дозволить отримати високоякісний філософсько-естетичний проектний результат.

Список літератури:

1. Булах І. В. Теоретичний досвід символізації у креативному урбанізмі / І. В. Булах // Монографія. За заг. ред. Б. С. Черкеса та Г. П. Петришин. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 577-583.
2. Булах І. В. Символ і символізація у філософсько-теоретичних дослідженнях, у мистецтві й архітектурі / І. В. Булах // Наук.-техн. збірник: Сучасні проблеми архітектури та містобудування / Відпов. ред. М. М. Дьомін. – К.: КНУБА, 2008. – № 20. – С. 24-35.
3. Булах І. В. Символ і символізація у теоретичних дослідженнях / І. В. Булах // Наук.-техн. збірник: Сучасні проблеми архітектури та містобудування / Відпов. ред. М. М. Дьомін. – К.: КНУБА, 2009. – № 22. – С. 37-62.
4. Булах І. В. Символ і символізація у філософсько-теоретичних дослідженнях, у мистецтві й архітектурі / І. В. Булах // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв [Текст]: зб. наук. пр. / за ред. В. Я. Даниленко – Х.: ХДАДМ, 2009. – С. 12-16.
5. Булах І. В. Символ і символізація у теоретичних дослідженнях в епоху Відродження і Бароко (XV – поч. XVIII ст.) / І. В. Булах // Наук.-техн. збірник: Сучасні проблеми архітектури та містобудування / Відпов. ред. М. М. Дьомін. – К.: КНУБА, 2010. – № 24. – С. 63-67.
6. Булах І. В. Символ і символізація у теоретичних дослідженнях епохи Просвіти (XVIII – поч. XIX ст.) / І. В. Булах // Наук.-техн. збірник: Сучасні проблеми архітектури та містобудування / Відпов. ред. М. М. Дьомін. – К.: КНУБА, 2010. – № 25. – С. 10-18.
7. Булах І. В. Символ і символізація у теоретичних дослідженнях Постмодернізму (XX ст.) / І. В. Булах // Наук.-техн. збірник: Сучасні проблеми архітектури та містобудування / Відпов. ред. М. М. Дьомін. – К.: КНУБА, 2011. – № 26. – С. 9-18.
8. Булах І. В. Символізація художніх образів сучасного архітектурного середовища / І. В. Булах // Наук.-техн. збірник: Сучасні проблеми архітектури та містобудування / Відпов. ред. М. М. Дьомін. – К.: КНУБА, 2014. – № 36. – С. 11-16.
9. Булах І. В. Символізація художніх образів у містобудуванні / І. В. Булах // Наук.-техн. збірник: Містобудування та територіальне планування / Відпов. ред. М. М. Осєтрін. – К.: КНУБА, 2014. – № 51. – С. 24-30.
10. Булах І. В. Конкурсне проектування як важливий засіб професійної підготовки студентів архітектурних спеціальностей / І. В. Булах // Наук.-техн. збірник: Сучасні проблеми архітектури та містобудування / Відпов. ред. М. М. Дьомін. – К.: КНУБА, 2015. – № 38. – С. 3-11.
11. Bulakh I. Symbol and methods of symbolizing in architecture and town-planning XV-XVIII century / I. Bulakh // Innovative development trends in modern technical sciences problems and prospects / Science editor A. Burkov. – San Francisco, California: B&M Publishing, 2013. – P. 12-14.
12. Булах І. В. Загальні положення символічного підходу до формування і розвитку архітектурно-планувального образу міського простору / І. В. Булах // Zbiyr raportyw naukowych «Informacja naukowa i techniczna w planowaniu oraz realizacji badań i wdrożeń projektyw». – Warszawa: Diamond trading tour, 2014. – Str. 22-30.
13. Булах І. В. Роль містобудівної та архітектурної символізації в ревіталізації центральної частини м. Києва в рамках міжнародного конкурсу «Територія Гідності» / І. В. Булах // Zbiyr raportyw naukowych. Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka» – Warszawa: Diamond trading tour, 2015. – Str. 5-9.

Булах И.В.
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

СТРУКТУРНО-ЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ СИМВОЛИЗАЦИИ АРХИТЕКТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ

Аннотация
Статья продолжает исследование символизации архитектурно-художественного образа городской среды, основанной на фундаментальных трудах философии, литературном и изобразительном наследии. На основе предварительно проведенных исследований, в статье предложено структурно-логическую модель символизации на пути формирования художественных образов, связанной с основными процессами и принципами символизации архитектурно-художественного образа городской среды. Приведенная модель имеет иерархическое построение, каждый этап которой предоставляет определенные последствия и значения. Таким образом, в статье начато раскрытие механизмов постепенного и последовательного формирования философско-обоснованного и эстетически уравновешенного художественного образа. Использование предложенной модели может пригодиться в учебном процессе подготовки архитекторов, в дальнейшем теоретическом исследовании и архитектурно-градостроительной практике.
Ключевые слова: модель символизации, принципы символизации, процессы символизации, художественный образ, теория архитектуры.

Bulakh I.V.
Kyiv National University of Construction and Architecture

STRUCTURAL-LOGIC MODEL SYMBOLIZATION ARCHITECTURAL AND ARTISTIC IMAGES

Summary
This article continues the investigation the symbolization architectural and artistic image making the urban environment, which is based on the fundamental works of philosophy, fine arts and literary heritage. Based on preliminary studies, the article proposed structural-logical model of symbolization for the formation of the images that related to the basic processes and principles of symbolization architectural and artistic image of the urban environment. This model has a hierarchical structure, each stage of which provides certain consequences and significance. Thus, the article started gradual disclosure mechanisms and consistent formation of philosophical and reasoned and balanced aesthetically artistic image. Using the proposed model may be useful in teaching training of architects, further theoretical research and in architectural and urban practice.
Keywords: model symbolization, symbolizing the principles, processes symbolization, character, theory of architecture.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796.015.6

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ СТУДЕНТІВ ГРУП ТЕНІСУ У ВНЗ НЕСПОРТИВНОГО ПРОФІЛЮ

Бурлака І.В., Лукачина А.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджено фізичний стан студентів груп тенісу методом реєстрації деяких фізіологічних показників у різних режимах. Розраховано показники фізичного стану за прийнятими методиками. Проаналізовано результати дослідження та представлено їх у вигляді графіків. Наведено порівняння отриманих результатів з даними, отриманими іншими дослідниками. Надано рекомендації стосовно вдосконалення організації занять у групах тенісу з урахуванням отриманих у дослідженні даних.
Ключові слова: теніс, гіподинамія, тренувальні навантаження, артеріальний тиск, пульсовий тиск, адаптаційний потенціал, рівень фізичного стану.

Постановка проблеми. Проблема недостатньої рухової активності сучасної молоді, яка набула особливої гостроти з поширенням користування комп'ютерами, є серйозною загрозою здоров'ю. Спосіб життя є одним із важливих факторів незадовільного стану здоров'я молоді, що провокує гіподинамію [2; 7; 8; 10; 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему гіподинамії та її негативний вплив на роботу серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату, нервової та інших систем організму розглядають у багатьох наукових роботах, зокрема [1; 3; 5; 6; 9]. Маліков і ін. [1] підкреслюють, що, з одного боку, фізичні навантаження безперечно необхідні, з іншого – фізичне перевантаження, а також недостатнє і неповне відновлення створюють небезпеку виникнення перед- і патологічних змін в організмі: «На засадах досліджень фахівці в галузі спортивної фізіології, а також спортивні лікарі можуть зареєструвати не тільки позитивний вплив занять фізичними вправами, але і так званий донозологічний і навіть патологічний стани, які можуть виникнути при нераціональному плануванні об'єму й інтенсивності тренувальних навантажень. Очевидно, що в цьому випадку можуть бути рекомендовані заходи щодо корекції тренувального процесу з метою його оптимізації». Слід звернути увагу на те, що мова ні в якому разі не йде про звільнення студентів від занять з фізичного виховання у випадку відхилень показників їх здоров'я до рівня донозологічного стану. Не йдеться також про обмеження роботи викладачів тільки з групами безумовно здорових. Мова йде саме про зважений підхід до тренувальних навантажень, корисність яких для здоров'я студентів не ставиться під сумнів.

У Національному технічному університеті України КПІ одним із засобів підтримання рівня фізичного здоров'я студентів є заняття з фізичного виховання, які є обов'язковими на протязі двох перших років навчання. Вступивши до університету, першокурсники самі обирають вид спорту, при цьому необхідною передумовою зарахування до групи є медичне обстеження і рішення медиків про відсутність протипоказань. Необхідно відмітити, що медичні працівники з великою ретельністю і обережністю відносяться до допуску студентів до занять. Так само відповідально ставляться до питання здоров'я студентів і викладачі.

Мета дослідження. Метою дослідження була оцінка рівня фізичного стану студентів груп тенісу для визначення напрямків коригування навчальної програми – видів вправ, їх інтенсивності та спрямованості. Гіпотеза дослідження: беручи до уваги те, що для отримання дозволу на заняття у групах тенісу всі студенти проходять попереднє медичне обстеження, вони вважаються здоровими і готовими сприймати стандартні фізичні навантаження. У той же час, зважаючи на насичену університетську навчальну програму з основних дисциплін, особливо на перших курсах, можна припустити, що всього 8 занять з фізвиховання на місяць, передбачених розкладом, можливо, недостатньо для нейтралізації негативного впливу гіподинамії і підтримання рівня фізичного стану (РФС) хоча б на існуючому рівні. В ідеалі хотілося б очікувати покращення фізичного стану.

Студенти мають за розкладом в середньому 80 академічних годин/місяць тільки лекцій та практичних занять, без врахування часу на самостійну роботу, а заняття з фізвиховання складають всього 16 академічних годин/місяць. Тобто, в динаміці, протягом 4 семестрів обов'язкових занять з фізвиховання, цей дисбаланс може призвести до погіршення РФС та фізіологічних показників студентів. Не виключено, що в групах тенісу можуть з'явитися особи, для яких стандартні навантаження становитимуть певний ризик. Таким чином, дослідження може допомогти отримати уточнену картину стану здоров'я студентів-тенісистів та визначити, чи є у групі досліджуваних особи з відхиленнями у стані здоров'я, які потребують регулювання тренувальних навантажень. Дослідження дасть обгрунтовану можливість ко-

© Бурлака І.В., Лукачина А.В., 2016

ригування типів вправ, що використовуються на заняттях, та розподілення навантажень.

Методи дослідження. Для визначення необхідності корекції тренувальних навантажень відповідно до реального рівня фізичного стану студентів, протягом двох семестрів (2014-2015) у групах тенісу проводився моніторинг низки основних функціональних показників. У даній статті наведено їх аналіз, а також аналіз отриманих розрахункових показників, а саме – індексу маси тіла (ІМТ), пульсового тиску (АТп), систолічного об'єму крові (СОК), адаптаційного потенціалу серцево-судинної системи (АП), коефіцієнту економічності кровообігу (КЕК), індексу Робінсона (ІР) та рівня фізичного стану (РФС) студентів тенісистів. Для розрахунку використовувалися стандартні методи, прийняті для оцінки функціональних показників [13; 14; 15].

Група досліджуваних складалася з 77 студентів віком від 18 до 21 року (35 жінок і 42 чоловіки, що складає відповідно 45,5% і 55,5%). Проводилося обстеження студентів з реєстрацією антропометричних показників – маси та довжини тіла, з наступним обчисленням індексу маси тіла (ІМТ). Реєструвалися функціональні показники: артеріальний тиск систолічний (АТс) та діастолічний (АТд). Протягом періоду з вересня 2014 до травня 2015 (крім січня 2015 року) вівся моніторинг частоти серцевих скорочень (ЧСС) у різних станах: щоденно зранку реєструвалася частота серцевих скорочень у спокої (ЧССсп), а також на початку (ЧССп), в середині (ЧССс) та в кінці (ЧССк) кожного тренування із реєстрацією показників у спеціальних формах («щоденниках»), дані з яких по завершенню дослідження було зведено в один файл (MS Excel) для аналізу.

Результати дослідження. У ході аналізу зібраних даних перш за все було обчислено **індекс маси тіла** (ІМТ), оскільки відомо, що у осіб із зайвою вагою існує ризик виникнення порушення роботи багатьох систем організму, особливо серцево-судинної, а у осіб з надто низьким рівнем ІМТ, як правило, знижується працездатність [16]. Індекс маси тіла розраховувався за стандартною формулою

$$ІМТ = МТ/ДТ^2,$$

де МТ – маса тіла, кг

ДТ – довжина тіла, м

В результаті аналізу значень ІМТ, отриманих для досліджуваної групи студентів, було виявлено, що 10% досліджуваних мають надлишкову вагу ($25 < ІМТ > 29.99$ кг/м^2), ожиріння І ступеня зафіксовано у 2% (ІМТ ≥ 30 кг/м^2), дефіцит ваги легкого ступеню мають 15% ($17.0 < ІМТ < 18.48$ кг/м^2). У 73% досліджуваних ІМТ у межах норми ($18.50 < ІМТ < 24.99$ кг/м^2). Для оцінки використовувалася міжнародна класифікація дорослих за ІМТ [16]. Результати представлено на рис. 1.

Було також проведено аналіз функціональних показників системи кровообігу. Величина **артеріального пульсового тиску** (АТп) визначалася за формулою:

$$АТп = АТс - АТд,$$

де АТс – артеріальний тиск систолічний, мм рт. ст.

АТд – артеріальний тиск діастолічний, мм рт. ст.

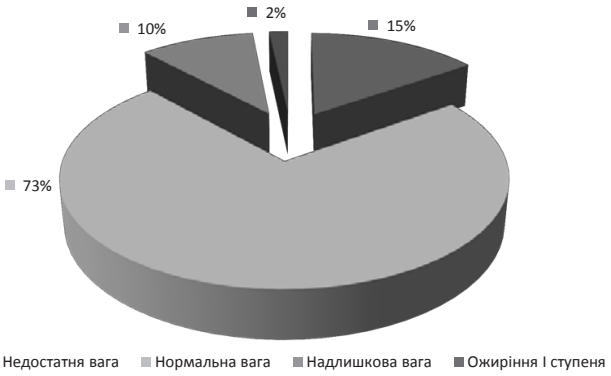

Рис. 1. Розподіл досліджуваних за індексом маси тіла (ІМТ, кг/м^2)

На рис. 2 представлено розподіл та частотність показника пульсового тиску досліджуваних. При цьому на графіку збережено всі розрахункові показники АТп, навіть ті, які можуть свідчити лише про можливу помилку вимірювання артеріального тиску або помилку внесення даних.

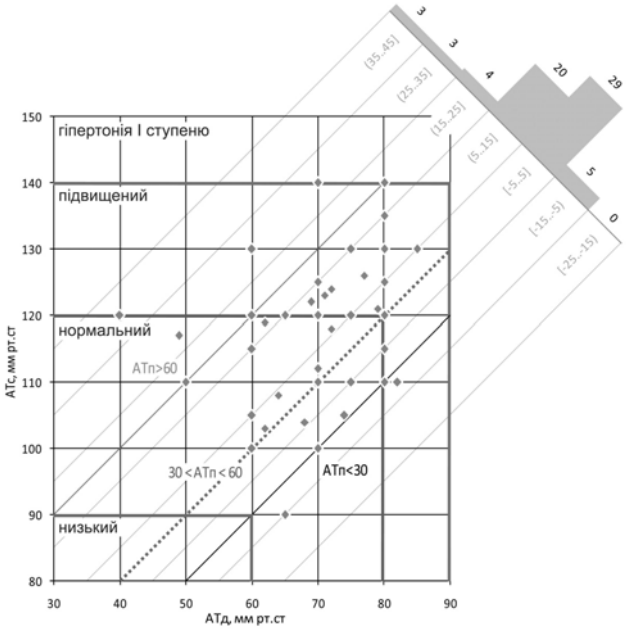

Рис. 2. Розподіл та частотність пульсового тиску (АТп) досліджуваних

Обчислення середнього артеріального тиску у спокої (АТср) проводилося за формулою:

$$АТср = АТд + 0{,}33АТп,$$

де АТд – артеріальний тиск діастолічний, мм рт. ст.

АТп – артеріальний пульсовий тиск, мм рт. ст.

Систолічний об'єм крові (СОК) розраховано за формулою (Маліков М.В., Богдановська Н.В., 2003):

$$СОК = 0{,}53 \cdot АТс + 0{,}617 \cdot ДТ + 0{,}231 \cdot МТ - 1{,}07 \cdot Атд - 0{,}698 \cdot В - 22{,}64,$$

де АТс – артеріальний тиск систолічний, мм рт. ст.

ДТ – довжина тіла, см

МТ – маса тіла, кг

АТд – артеріальний тиск діастолічний, мм рт. ст.

В – вік, роки

22,64; 1,07; 0,698; 0,617; 0,53 і 0,231 – коефіцієнти рівняння множинної регресії.

Отримані розрахункові значення знаходяться у межах норми (40-90 у стані спокою за Бондаренко [12]) у 92% досліджуваних. Незначне перевищення верхньої межі відмічено у 8%.

Для кількісної оцінки функціонального стану серцево-судинної системи у групі досліджуваних, було обчислено **індекс Робінсона** (ІР) за формулою:

$$ІР = ЧСС \cdot АТс / 100,$$

де ЧСС – частота серцевих скорочень, уд/хв;

АТс – артеріальний тиск систолічний, мм рт. ст.

Використовуючи отримані значення ІР, досліджуваних студентів було віднесено до відповідної категорії за станом серцево-судинної системи: ІР<69 – відмінний, 70<ІР<84 – хороший, 85<ІР<94 – середній, 95<ІР<110 – поганий, ІР>111 – дуже поганий. Розподіл за індексом Робінсона представлено на Рис. 3. Чим нижчий ІР у спокої, тим вищі максимальні аеробні можливості, відповідно, вищим вважається рівень фізичного здоров'я особи. Переважна більшість досліджуваних за показником ІР може бути віднесена до груп з високим, хорошим і середнім рівнем стану серцево-судинної системи. З 64 досліджуваних, для яких проводилася оцінка стану, семеро потрапили до категорії «поганий» і один – «дуже поганий».

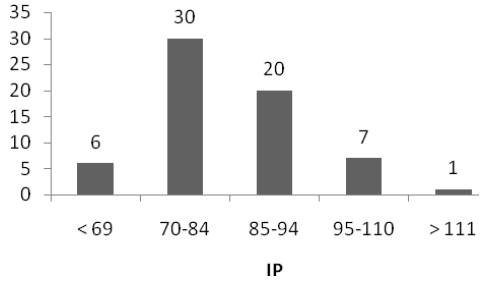

Рис. 3. Розподіл досліджуваних за індексом Робінсона (ІР)

Було розраховано також **коефіцієнт економічності системи кровообігу** (КЕК, у.о.), величина якого визначалася за формулою:

$$КЕК = ЧСС \cdot АТп,$$

де КЕК – коефіцієнт економічності кровообігу, у.о.;

ЧСС – частота серцевих скорочень, уд/хв;

АТп – пульсовий артеріальний тиск, який розраховується як різниця між артеріальним тиском систолічним і діастолічним, мм рт.ст.

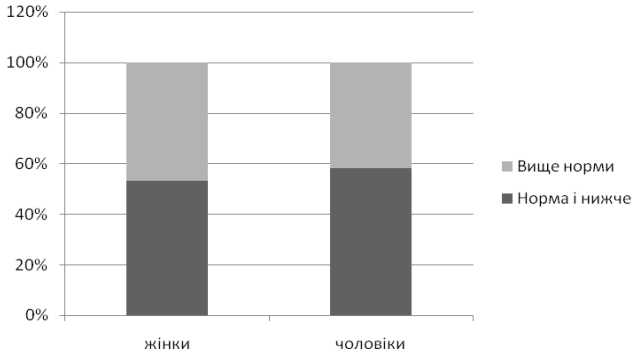

Рис. 4. Розподіл досліджуваних за показником коефіцієнту економічності кровообігу, КЕК

На рис. 4 наведено результат розрахунку та розподіл досліджуваних (чоловіків і жінок) за показником КЕК. Низькі значення показника свідчать про високі потенційні можливості системи кровообігу. В нормі у здорових нетренованих чоловіків величина КЕК складає 2400-3200 у.о., а у жінок – 2600-3400 у.о.

Для визначення **адаптаційного потенціалу** серцево-судинної системи, на основі виміряних у ході дослідження параметрів центральної гемодинаміки та антропометричних показників, було використано формулу Р.М. Баєвського [14]:

$$АП = 0{,}011 \cdot ЧСС + 0{,}014 \cdot АТс + 0{,}008 \cdot АТд + 0{,}009 \cdot МТ + 0{,}014 \cdot В - 0{,}009 \cdot ДТ - 0{,}27,$$

де АП – адаптаційний потенціал серцево-судинної системи, у.о.;

ЧСС – частота серцевих скорочень, уд/хв;

АТс – артеріальний тиск систолічний, мм рт.ст.;

АТд – артеріальний тиск діастолічний, мм рт.ст.;

МТ – маса тіла, кг;

В – вік, років;

ДТ – довжина тіла, см;

0,27; 0,014; 0,011; 0,009; 0,008 – коефіцієнти рівняння множинної регресії.

Результати представлено на рис. 5.

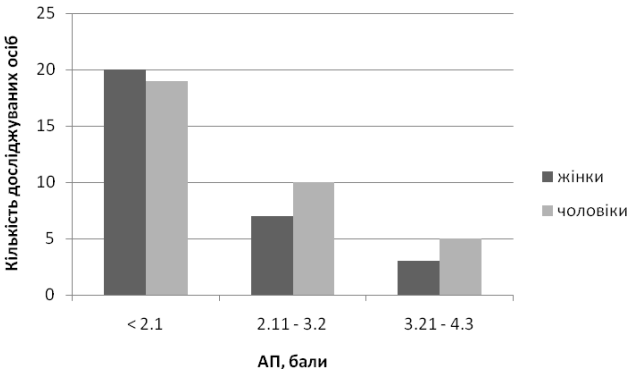

Рис. 5. Розподіл досліджуваних за показником адаптаційного потенціалу (АП)

АП<2,1 – задовільна адаптація (функціональні можливості організму не знижені); 2,11<АП<3,2 – напруження механізмів адаптації (функціональні можливості організму знижені, гомеостаз підтримується за рахунок певного напруження регуляторних систем); 3,21<АП<4,3 – незадовільна адаптація організму (функціональні можливості організму знижені, гомеостаз збережений за рахунок значного напруження регуляторних систем або завдяки включенню компенсаторних механізмів).

З розподілу, наведеного на рис. 5, можна бачити, що адаптаційні можливості жінок виявилися вищими, ніж чоловіків. Подібні результати отримують і інші дослідники [17]. Кращий рівень фізичного стану та адаптаційних можливостей у жінок можна пояснити впливом біологічних чинників (висока концентрація естрогенів, ліпопротеїдів високої щільності, простациклінів) та соціальних факторів.

Отримані в дослідженні результати можуть свідчити про те, що дається взнаки напружений ритм життя молодих людей на новому етапі їх життя, що характеризується значними змінами. Досліджувані – студенти перших двох курсів. До початку занять в університеті у них був важкий період підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання. Крім того, студенти початкових курсів мають пристосовуватися до нових умов на-

вчання, часто поза звичним родинним колом, у гуртожитку. Вони повинні приймати самостійні рішення замість звичної для них залежності від рішень батьків і т.п. Всі ці фактори можуть призводити до значних нервово-емоційних напружень. При низькій руховій активності комплекс цих факторів може погіршувати адаптаційні можливості. В літературі все частіше зустрічається термін «здоров'язбережувальні технології навчання», і автори вважають заняття з фізичної культури невід'ємною частиною таких технологій, оскільки управління адаптаційними процесами і їх корекція є умовою профілактики соматичних захворювань.

На рис. 6 і рис. 7 представлено розрахований показник **рівня фізичного стану** (РФС) для жінок та чоловіків відповідно. Розрахунок зроблено за Пироговою [4]:

РФС = (700 − 3 х ЧСС − 2,5 х АТсер − 2,7 х В + + 0,20 х МТ) / (350 − 2,6 х В + 0,21 х ДТ),

де ЧСС − частота серцевих скорочень у спокої, уд/хв;

АТср − артеріальний тиск середній у спокої, мм рт. ст

АТд − артеріальний тиск диіастолічний, мм рт. ст;

АТс − артеріальний тиск систолічний, мм рт. ст;

В − вік у роках;

МТ − маса тіла, кг;

ДТ − довжина тіла, см;

Отримані розрахункові значення РФС оцінюються за 5 рівнями: 0,255-0,375 − «низький», 0,255-0,375 − «нижче середнього», 0,376-0,525 − «середній», 0,526-0,675 − «вище середнього», 0,826 и більше − «високий».

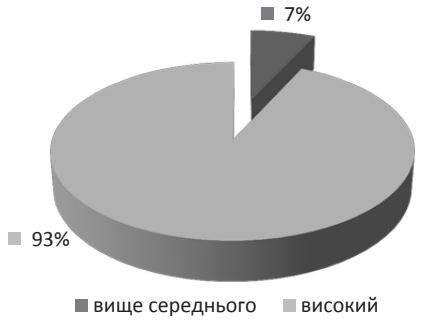

Рис. 6. Розподіл досліджуваних за показником рівня фізичного стану, РФС за Пироговою (жінки)

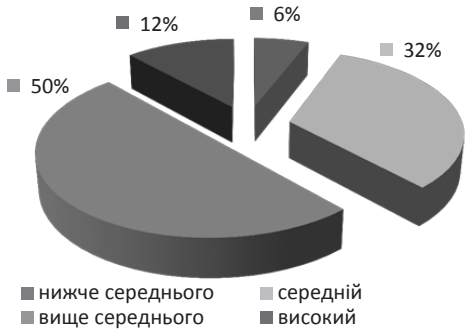

Рис. 7. Розподіл досліджуваних за показником рівня фізичного стану, РФС за Пироговою (чоловіки)

Висновки. Результати аналізу отриманих у дослідженні даних свідчать про наступне:

· основні фізіологічні показники у більшості студентів-тенісистів досліджуваної групи знаходяться в нормі;

· у досліджуваній групі досить велика частка студентів, у яких артеріальний пульсовий тиск знаходиться поза межами норми, причому більшість відхилень − з ухилом в область підвищеного тиску;

· показники адаптаційного потенціалу чоловіків гірші, ніж у жінок. Цей результат корелює з даними, отриманими іншими дослідниками; рівень фізичного стану також кращий у жінок;

· стан серцево-судинної системи більшості студентів-тенісистів «відмінний», «хороший» та «середній», але є невелика частка тих, у кого він «поганий» (оцінка за індексом Робінсона);

· досить великий відсоток студентів з недостатньою вагою (оцінювання за ІМТ).

Таким чином, в результаті дослідження підтверджується припущення про наявність у групах тенісу студентів з деякими відхиленнями фізіологічних показників від тих, які прийнято вважати нормою. При цьому слід зауважити, що на основі тільки дослідження фізичного стану та розрахунку кількох фізіологічних показників робити висновок про те, що стан частини студентів у досліджуваній групі є донозологічним, не можна, оскільки для такого висновку потрібні дані повноцінного медичного обстеження, адже вихід деяких розрахункових показників за межі норми можливий також із-за лабільності показників, що реєструвалися (тиск, пульс) і неминучих похибок у ході дослідження. Наприклад, впливати на розрахункові показники можуть неточність реєстрації даних, можливі неточності вводу даних і те, який саме метод розрахунку було вибрано, адже відомо, що таких підходів і методів існує дуже багато і вони дають певні розбіжності у результатах [4]. Про це варто пам'ятати, оцінюючи дані, але загалом, згадане не змінює загальну картину.

На основі отриманих даних та їх аналізу можна рекомендувати наступне:

Педагогічні заходи:

· добиватися регулярного, рівномірно розподіленого протягом семестру, відвідування занять з фізвиховання, наголошуючи на корисності саме регулярності фізичних вправ;

· переконувати студентів у необхідності щоденних простих фізичних вправ крім тих занять два рази на тиждень, які є для них обов'язковими;

· на заняттях з фізвиховання ставити перед студентами реальні індивідуальні цілі, контролюючи досягнення; навчати студентів цінувати здоров'я і турбуватися про нього з молодих років, виробляючи звичку до здорового способу життя і розуміння важливості рухової активності.

Методологічні заходи

· крім традиційних для тенісних занять вправ, вводити у програму певну кількість вправ на релаксацію, що сприятиме зняттю емоційної напруги та стабілізації нервової системи та позитивно впливатиме на загальний фізичний стан;

· постійно використовувати на заняттях вправи, що сприяють укріпленню кардіо-респіраторної системи, для чого можна рекомендувати використання деяких прийомів кардіо-тенісу [7];

· продовжувати дослідження фізичного стану студентів для використання результатів

їх аналізу у розробці методичних рекомендацій, у яких містилися б обґрунтовані вимоги до балансу силових, координаційних, релаксаційних вправ та вправ на розтяжку. Можна рекомендувати приділення особливої уваги кардіо вправам

Список літератури:

1. Маліков М. В. Функціональна діагностика у фізичному вихованні та спорті / М. В. Маліков, А. В. Сватьєв, Н. В. Богдановська // Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – Запоріжжя, ЗДУ. – 2006. – С. 227.
2. Гринько В. М. Ставлення студентів до фізичного виховання і здорового способу життя та їх самооцінка рівня фізичної підготовленості / В. М. Гринько // Слобожанський науково-спортивний вісник. – № 1 (45) – 2015. – С. 55–59.
3. Василенко Н. І. Вивчення показників здоров'я студентів ВНЗ у різні періоди навчального процесу / Н. І. Василенко, О. В. Соколова // Збірник тез доповідей І Всеукраїнської студентської Інтернет-конференції в рамках XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Фізична культура, спорт та здоров'я». – Харків, ХДАФК. – 2014.
4. Возницкая О. Э. Определение уровня физического состояния индивидуума / О. Э. Возницкая // Актуальные вопросы восстановительного лечения, оздоровления, спортивной медицины// Сборник трудов, посвященный 5-летию создания кафедры ЛФК, спортивной и восстановительной медицины, курортологии и физиотерапии. Челябинск: ЧелГМА. – 2008 – С. 32–37.
5. Белова Н. И. Отношение студентов к здоровью и здоровому образу жизни / Н. И. Белова, С. П. Бурцев, Е. А. Воробцова, А. В. Мартыненко // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины, № 1. – 2006. – С. 14–15.
6. Апанасенко Г Л. Охрана здоровья здоровых: некоторые проблемы теории и практики / Г. Л. Апанасенко // Валеология: диагностика, средства и практика обеспечения здоровья. – Спб.: Наука. – 1993. – С. 49-60.
7. Бурлака І. В. Використання прийомів кардіо-тенісу в тренувальних заняттях студентів-тенісистів у ВНЗ неспортивного профілю / І. В. Бурлака, А. В. Лукачина // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Вип. 118 (3) – 2014 – С. 42-45.
8. Гребняк Н. П. Здоровье и образ жизни студентов // Н. П. Гребняк, В. П. Гребняк, В. В. Машинистов // Проблемі социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины, № 4. – 2007. – С. 33–37.
9. Полька Н. С. Гігієнічні проблеми застосування сучасних видів комп'ютерної техніки у загальноосвітніх навчальних закладах // Н. С. Полька, А. Г. Платонова, Н. Я. Яцковська та ін. // Збірник тез доповідей науково-практичної конференції (восьмі Марзєєвські читання). ДУ «ІГМЕ ім. О. М. Марзєєва НАМН України», Київ. – 2012 – С. 185–186.
10. Швыдкий О. В. Особенности образа жизни и его значение в формировании здоровья студентов / О. В. Швыдкий // Медико-социальные проблемы семьи. – № 7 (2). –2002. – С. 41–45.
11. Корнацкий В. М. Проблеми стану здоров'я населення України у сучасних економічних умовах Український медичний часопис № 3 (23) V-VI. – 2001. – С. 45-47.
12. Бондаренко А. Е. Физиология спорта: практическое пособие для студентов 3 курса специальности 1-03 02 01 физическая культура / А. Е. Бондаренко, Т. А. Ворочай, В. В. Солошик // Практическое пособие. Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины. – «УО ГГУ им. Ф. Скорины». – 2010. – 86 с.
13. Маліков М. В. Фізіологія фізичних вправ / М. В. Маліков, Н. В. Богдановська // Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів заочної форми навчання // – Запоріжжя, ЗДУ. – 2005. – 85 с.
14. Прокопьев Н. Я. Физиологические подходы к оценке функциональных нагрузочных проб в спорте / Н. Я. Прокопьев, Е. Т. Колунин, М. Н. Гуртовая, Д. И. Митасов // Фундаментальные исследования, № 2. – 2014.
15. Баевский Р. М. Состояние и перспективы развития проблемы прогнозирования адаптивных возможностей здорового человека // Проблемы оценки и прогнозирования фукционального состояния в прикладной физиологии / Тезисы докладов Всесоюзного симпозиума – Фрунзе – 1988. – С. 16-18.
16. World Health Organization web-site. The International Classification of adult underweight, overweight and obesity according to BMI http://apps.who.int/bmi/index.jsp?introPage=intro_3.html
17. Арабаджі Л. І. Адаптаційний потенціал системи кровообігу студентів // Л. Арабаджі // Біологічний вісник МДПУ, № 1. – 2012. – С. 6–12.

Бурлака И.В., Лукачина А.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ИССЛЕДОВАНИЕ УРОВНЯ ФИЗИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ СТУДЕНТОВ ГРУПП ТЕННИСА В ВУЗАХ НЕСПОРТИВНОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация
Исследованы физическое состояние студентов групп тенниса методом регистрации некоторых физиологических показателей в разных режимах. Рассчитаны показатели физического состояния по принятым методикам. Проанализированы результаты исследования и представлены в виде графиков. Приведено сравнение полученных результатов с данными, полученными другими исследователями. Даны рекомендации по совершенствованию организации занятий в группах тенниса с учетом полученных в исследовании данных.
Ключевые слова: теннис, гиподинамия, тренировочные нагрузки, артериальное давление, пульсовое давление, адаптационный потенциал, уровень физического состояния.

Burlaka I.V., Lukachyna A.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

THE RESEARCH ON THE STUDENTS' PHYSICAL CONDITION IN TENNIS GROUPS IN THE UNIVERSITIES OF NON-ATHLETIC PROFILE

Summary
Physical condition of students in tennis groups has been investigated by registration of some major physiological parameters in different modes of activity. Indicators of physical condition were calculated. The results of the research and analysis were presented graphically. There was provided comparison of the results with those obtained by other researchers. Recommendations for improving the design of tennis lessons in groups were provided considering the research findings.
Keywords: tennis, hypodynamia, training load, blood pressure, pulse pressure, adaptive capacity, level of physical condition.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 373.5.015.31:7

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Булгакова Т.М.
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті автор розглядає назрілу проблему недостатньої розробленості художньо-естетичного аспекту виховання учнів, шукаючи шляхи вирішення у надбаннях педагогічної теорії та практики. Досліджено витоки художньо-естетичного виховання школярів із часів Київської Русі. У статті розкрито напрями художньо-естетичного виховання учнів в загальноосвітніх закладах України та змістове наповнення даного процесу. З'ясовано мету, завдання, систему цінностей художньо-естетичного виховання учнів в загальноосвітніх закладах України. Відзначено переваги та недоліки художньо-естетичного виховання учнів.
Ключові слова: художньо-естетичне виховання, учні, освіта.

Постановка проблеми. Важливим аспектом сучасного виховання підростаючого покоління є формування відповідальності, самовідповідальності, підприємливості, ініціативності, творчого підходу до справи, розуміння необхідності самому піклуватися про себе. В цьому неоціненну роль відіграє художньо-естетичне виховання, де використовуються різноманітні засоби, починаючи з навчальних предметів, зовнішнього вигляду і закінчуючи всесвітнім мистецтвом, культурою. Потрібно сприяти художньо-естетичному розвитку особистості, всемірно розкривати її творчі можливості, формувати гуманістичні відносини, забезпечувати різноманітні умови для розкриття індивідуальності дитини з урахуванням її вікових особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художньо-естетичне виховання особистості в історичному аспекті вивчали такі українські та зарубіжні вчені, як В. Андрущенко, А. Бондар, Л. Архімович, І. Волошин, М. Гордійчук, С. Гриця, Т. Каришева, М. Киященко, Л. Коган, Л. Левчук, В. Майборода, В. Наулко, М. Поліщук. Отож, є актуальним проведення більш детального науково-практичного дослідження, присвяченого художньо-естетичному вихованню підростаючого покоління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стан заявленої проблеми є свідченням особливого інтересу до української культури, педагогічної теорії та практики, необхідності реагування на зміну направленості в галузі художньо-естетичного виховання. Проте, на сьогоднішній день практично відсутня наступність між етапами виховання з метою забезпечення формування основ художньо-естетичного виховання учнів сучасних загальноосвітніх закладів України.

Метою статті є розкриття сутності художньо-естетичного виховання учнів у історичному ракурсі.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення високої художньо-естетичної освіченості та вихованості особистості необхідно враховувати спадщину історичного розвитку країни, домогтися збереження дієвості високих критеріїв смаку й естетичних оцінок і суджень. Витоки української естетики сягають культури Київської Русі, яка поєднала в собі елементи власних старослов'янських, візантійських і західних традицій. Визначними працями у формуванні української художньо-естетичної думки є твори Іоанна Дамаскіна (675 р. – 753 р.) «Діалектика», Іоанна Екзарха Болгарського (893 р. – 927 р.) «Шестоднев». Після прийняття християнства у 988 році церква стала центром освітнього суспільного життя. Велике значення в перші сторіччя прийняття християнства в Київський Русі надавалось вихованню «нової» людини – християнина. Осмислення і дотримання у поведінці християнських заповідей, віра в Бога поширювались на всі сфери життя. Віруюча людина вважалась високоморальною і висококультурною, Бог виступав втіленням добра, світла, справедливості. Храми уособлювали поняття про красу, піднесене, незвичайне. Також прекрасним вважалося золото, перли та дорогоцінні камені, що повсякчас використовувалися для прикрашання храмів. Давньоруське мистецтво було гідно представлене архітектурою, живописом, музикою, декоративно-ужитковим мистецтвом. Визначними філософами Київської Русі були митрополит Іларіон, Климентій Смолятич, Кирило Турський, Феодосій Печерський та ін. В цей період всі сторони життя, не виключаючи художньо-естетичну, були релігійного змісту, що мало вплив на твори і уявлення про мистецтво і красу цих мислителів [2, с. 125].

З початку XVI століття на Дніпровських порогах з посиленням іноземного тиску виникають поселення вільних людей – козаків, які боролись за долю свого народу. На Запорізьку Січ втікали витривалі та відважні українці, що не боялися труднощів і боролися проти чужоземних загарбників. В кінці століття виникла перша запорізька школа, в якій навчалися і діти, і дорослі читати, писати, рахувати, співати. Також були уроки, на яких вивчали народну творчість про героїчну історію предків, гартуючи характер і волю. Організовувались перші музичні школи, у яких

© Булгакова Т.М., 2016

навчались грі на кобзах і лірах. Підростаючому поколінню прищеплювалось шляхетне ставлення до людини, висока краса вчинків, збереження спадщини предків, патріотизм. Козаками був вироблений культ краси людини, її фізичної і духовної досконалості. Засобами художньо-естетичного і морального виховання дітей були козацькі патріотичні пісні, слухання у виконанні кобзарів героїчних пісень та дум про подвиги українських козаків [3, с 60]. Своє відношення до чеснот запорозькі козаки виражали у віршах і піснях: «У нас над усе честь і слава, військовая справа, – щоб і себе на сміх не дати, і ворогів під ноги не топтати» [1, с. 169].

Художньо-естетичне виховання козацької молоді поєднувалось із фізичним – до наших часів дійшов запальний та з елементами акробатики танець гопак. Цей танок прийшов спочатку в Запорізьку Січ, а тепер і до нас від наших пращурів-жерців, які не мали права носити зброю і змушені були винайти прийоми самозахисту. Український гопак залишиться для нас вічно живою пам'яттю про бойове мистецтво та дозвілля запорізьких козаків. Тренування козаків часто здійснювалось під музику, «бойові танці» допомагали різноманітні прийоми і рухи звести в злагоджену систему. Виховання на Січі носило всебічний характер, всі види його гармонійно поєднувались в неповторну, створену непокореним народом, освітньо-виховну систему [6, с. 131-132].

В XVII-XVIII ст. розпочинають свою діяльність братства в багатьох містах України, що стали осередками опору іноземній культурно-релігійній агресії. На базі Київської братської школи та школи Києво-Печерського монастиря виникає Києво-Могилянський колегіум (1632 р.), де навчалися за програмами європейських закладів освіти. В Києво-Могилянському колегіумі П. Могила вводить, на зразок європейських університетів, курс «семи вільних наук» та латинську мову, але учні знали й шанували рідну українську мову. В закладі викладались курси риторики і поетики, що формували у молоді любов до віршованого слова та їх естетичну культуру. В Києво-Могилянській академії використовувались різноманітні форми музично-естетичного виховання, найбільше хоровий спів та музично-театральна діяльність. Вистави, що ставились відзначались пишністю декорацій, реквізиту, складністю театральних ефектів. В програму з музики входили вправи у складанні любовних пісень – світська, народна музика; вправи з танцю й хорового співу під акомпанемент – інструментальна музика; церковна, хорова музика, де поширюється хорально-багатоголосний (партесний) вид церковного співу [5, с. 75].

Не обійшов увагою зазначену проблему визначний український філософ, просвітитель та гуманіст Григорій Сковорода (1722 р. – 1794 р.), який в своїх естетичних ідеях закликає рухатися людині до самої себе, не зважаючи на буденність, відкриваючи шлях до самопізнання. Творчість Г. Сковороди пронизана ідеєю єдності істини, добра та краси, котра знаходиться не в тілі, а в серці. Філософ осмислює красу як основне в нашому житті, поєднуючи тогочасне релігійне світобачення та наукове знання, виводячи на перший план особистість людини як найвищу цінність з почуттями та розумом [8].

Початком нової української літературної мови умовно вважається 1798 р., коли українці побачили три перші друковані частини поеми «Енеїда» І. Котляревського. Підтримали видатного письменника на початку XIX століття Л. Боровиковський, І. Вагилевич, Я. Головацький, Є. Гребінка, П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Шашкевич. На зламі XVIII–XIX століть запровадженню професійної музичної підготовки відповідає період найбільшого розквіту Києво-Могилянської Академії. На початку XIX століття в Академії відкрили клас інструментальної музики, де капельмейстером призначено С. Цесарського, доручивши йому організувати у Академії оркестр і підбирати репертуар. Окрасою закладу був студентський хор з керівником Г. Барановичем, котрий видав «Правила нотного та ірмолойного співу». В Галичині у 1818 році перемишльський єпископ Іван Снігурський заснував інститут по підготовці музично освічених кадрів, у 1828 році за його ініціативою при Перемишльському соборі було створено постійний хор. Хор виконував церковні твори Д. Бортнянського, М. Березовського та світські твори італійських і німецьких композиторів, поширюючи музичну культуру в широкі маси [4, с. 45-46].

Захоплення в усьому світі викликає творчість Тараса Григоровича Шевченка (1814-1861 рр.), яка насичена тугою поета за рідною землею, в ній зворушливо змальовані картини природи, лірично-романтичні образи героїв. Великий Кобзар зростав на українському фольклорі, звичаях, віруваннях, духовних цінностях, народній пісні. Першими його творами були «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». В основі балад «Причинна», «Тополя», «Утоплена» лежить конфлікт між прагненням людини до щастя й обставинами життя, героїчне минуле нашої країни митець відобразив у поемах «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гамалія». Роздуми щодо впливу мистецтва на суспільне життя та виховання особистості; можливості окремих видів мистецтва у виховному процесі містяться в літературних творах письменника («Музикант», «Художник», «Прогулянка з задоволенням і не без моралі»), листуванні, а також у «Журналі» («Щоденник»). Т. Шевченко вважає, що краса природного світу слугує мірою естетичної доцільності формуючих умінь. На завершальному етапі творчості Т. Шевченко осмислює завдання мистецтва, поєднуючи життєві та філософські теми у поезіях «І Архімед, і Галілей...», «Ісаія. Глава 35. Подражаніє», «Сон» («На панщині пшеницю жала...»). Т. Шевченко був дуже обдарованою людиною, як в літературі, так і в образотворчому мистецтві – він створив великі серії пейзажів, архітектурних замальовок, книжкових ілюстрацій. Твори Шевченка формують у дітей почуття національної гордості та самосвідомості і стимулюють до глибоких роздумів про сучасність [11].

Однією з перших жінок відобразила долю освіченої дівчини в тогочасному суспільстві О. Кобилянська (1863-1942 рр.). Естетичні переживання героїнь творів «Людина», «Царівна», «Некультурна», «Ніоба», «Через кладку» висвітлюють мрії духовно обдарованої письменниці. Ольга Кобилянська написала «Де є народ, там і культура,

й сила буде...», пронісши через все своє життя віру в перемогу людини над царством темряви і насилля. П. Грабовський (1864-1902) написав багато віршів про необхідність поваги та глибокої любові до маленьких громадян – школярів («До дітей», «До школи», «Трудівниця» та ін.). М. Коцюбинський (1864-1913) у своїх творах викривав принизливе ставлення до учнів, спрямовував систему навчання і виховання на перегляд поглядів щодо виховання дітей [7].

Свої художньо-естетичні погляди виклала Леся Українка (1871-1913 рр.) у публіцистичних статтях «Два напрямки в новітній італійській літературі», «Утопія в белетристиці», «Новітня суспільна драма» та інших, у листуванні, поетичній та прозовій творчості. Вона виявила свій перший педагогічний талант у 19 років, написавши для сестри підручник з історії. Видала три збірки ліричних поезій: «На крилах пісень» (1893), «Думи і мрії» (1899), «Відгуки» (1902), насичених різноманітними засобами художнього зображення. Філософське значення драматичних творів «Кассандра», «Осіння казка», «В катакомбах», «Камінний господар», «Бояриня», «Лісова пісня» та ін. має новаторський характер. Твори української поетеси вчать дітей вбачати прекрасне в житті, формують естетичні смаки і почуття. Леся Українка зайняла особливе місце серед плеяди українських просвітителів-гуманістів, її філософські та естетичні погляди стали значним вкладом в теорію і практику художньо-естетичного виховання дітей [10].

В радянський період українське мистецтво та художньо-естетичне виховання учнів розвивалось під впливом комуністичної ідеології та під значним політичним тиском. Набирають розвитку ідеї Пролеткульту, що заперечували здобутки попереднього строю, пояснюючи це несприйняттям культури панівних класів. Але ця політика не набула вирішального розвитку. У 20-х рр. в Україні радянською владою проводиться політика українізації: «Про запровадження української мови у школах та радянських установах» (серпень 1921 р., декрет РНК УРСР). У 1919-1924 роках було проведено декілька з'їздів та нарад вчителів і працівників освіти, на яких порушувались питання художньо-естетичного виховання. У 1921 році була створена «Декларація і план роботи Всеукрмузкома в галузі будівництва музичної культури» [9, с. 3-5], в якій головною ціллю музичного виховання було пробудження у молоді почуття класової єдності та революційного оптимізму, а важливою педагогічною задачею ставилось створення умов для пробудження особистості до активної творчої діяльності. Також в ній розглядались зміст і форми музичного виховання школярів, необхідність ознайомлення дітей з музичними творами, що відповідають класовим настроям, організація гуртків для залучення школярів до художньої творчості.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Рідна мова, народні традиції, побут і трудове життя змалечку розвивають у дітей художні уміння та здібності. Родинне виховання відзначалось поетичним ставленням до сил природи, створенням міфологічного середовища, язичницькими культами. Підростаючому поколінню прищеплювалось шляхетне ставлення до людини, висока краса вчинків, збереження спадщини предків, патріотизм. Відтак, ґрунтуючись на надбаннях української національної та світової педагогіки, філософських та психологічних здобутках, вчені мають закласти основи нових виховних концепцій та програм; скоригувати напрями національних програм виховання; визначити принципи пріоритетності духовності за рахунок українських культурних здобутків; спрямувати світосприйняття учнів на досягнення їх інтересів, питань через твори мистецтва; вирішити питання кризи освітньо-виховної системи через призму естетичних емоцій, естетичних оцінок загальнолюдських цінностей.

Список літератури:

1. Запорожці: До історії козацької культури / [Упорядк. тексту, передм. І. Кравченка]. – К.: Мистецтво, 1993. – 400 с.
2. Історія СРСР / [Під редакцією академіка Б. Д. Грекова]. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. – Том І: З найдавніших часів до кінця XVIII століття. – 728 с.
3. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник / П. Г. Лузан, О. В. Васюк / – К.: ДАКККіМ, 2010. – 296 с.
4. Михайличенко О. В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект): [монографія] / О. В. Михайличенко. – Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня», видавництво «Козацький вал», 2007. – 356 с.
5. Омельченко А. І. Музично-естетичне виховання в українській педагогіці кінця XVI–XVIII століть: дис. .... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02. «Теорія та методика музичного навчання» / А. І. Омельченко. – Київ, 2001. – 205 с.
6. Тимофєєв В. Я. Адамівська Січ / В. Я. Тимофєєв. – Білгород-Дністровський: Видавництво «СП «Петрекс», 2001 – 2003. – Т. XIV.: Підручники школи козацько-лицарського виховання. – 2003. – 141 с.
7. Українська культура: історія і сучасність: Навчальний посібник / [за ред. С. О. Черепанової]. – Львів: Світ, 1994. – 456 с.
8. Фіцула М. М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 192 с.
9. ЦДАВО України. – Ф. 166 (Міністерство освіти УРСР), оп. 2. – Спр. 200. Декларація і план роботи Всеукраїнського музичного комітету в галузі будівництва музичної культури. – 1921 р. – 17 с.
10. Чикур Л. Д. Національне і загальнолюдське в естетичній інтерпретації Лесі Українки (на матеріалі ліричних творів): дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01. «Українська література» / Чикур Л. Д.; Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2000. – 143 с.
11. Шабліовський Є. Естетика художнього слова (Поетичний світ Тараса Шевченка) / Є. Шабліовський. – Київ: «Мистецтво», 1976. – 190 с.

Булгакова Т.М.
Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье автор рассматривает назревшую проблему недостаточной разработанности художественно-эстетического аспекта воспитания учеников, выискивая пути решения в приобретениях педагогической теории и практики. Исследовано истоки художественно-эстетического воспитания школьников из времен Киевской Руси. В статье раскрыты направления художественно-эстетического воспитания учеников в общеобразовательных заведениях Украины и смысловое наполнение данного процесса. Выяснена цель, задание, система ценностей художественно-эстетического воспитания учеников в общеобразовательных заведениях Украины. Отмечены преимущества и недостатки художественно-эстетического воспитания учеников.
Ключевые слова: художественно-эстетическое воспитание, ученики, образование.

Bulgakova T.M.
Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL BASES OF THE ARTISTIC AND AESTHETIC EDUCATION OF PERSONALITY

Summary
In the article author considers the pressing problem of insufficient elaboration of the artistic and aesthetic aspect of pupils' education, looking at ways to solve achievements of pedagogical theory and practice. The origins of artistic and aesthetic education of pupils from Kievan Rus' period are investigated. The article reveals areas of artistic and aesthetic education of pupils in general education institutions of Ukraine and meaningful of this process. The goals, objectives, system of values of artistic and aesthetic education of pupils in general education institutions of Ukraine are defined. The advantages and disadvantages of artistic and aesthetic education of pupils are noted.
Keywords: artistic and aesthetic education, pupils, education.

УДК 378.011.3-051:004]:004.42

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ ЗАСОБАМИ ПРОГРАМУВАННЯ VISUAL BASIC FOR APPLICATIONS

Васенко О.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті проаналізовано сучасні означення понять компетентності та інформаційної компетентності, що застосовуються в педагогічних дослідженнях, розкрито та охарактеризовано основні структури інформаційної компетентності як складової успішної діяльності педагога, обгрунтовано актуальність застосування засобу програмування Visual Basic for Applications при формуванні інформаційної компетентності у майбутніх учителів інформатики. Охарактеризовано основні переваги та можливості засобу програмування Visual Basic for Applications як у професійній, так і буденній роботі педагога та встановлено, що оволодіння навичками роботи з ним дозволить вчителю інформатики забезпечити належний рівень проведення навчального процесу та мати конкурентоздатність в умовах сучасного інформаційного суспільства.
Ключові слова: формування, компетентність вчителя інформатики, інформаційна компетентність, конкурентоздатність, засіб програмування, Visual Basic for Applications, навчальний процес.

Постановка проблеми. Ключовою особливістю розвитку суспільства на сучасному етапі є впровадження й застосування інформаційно-комунікаційних технологій практично в усіх сферах людської діяльності, що зумовлює необхідність опрацювання значних обсягів інформації. Це, в свою чергу, актуалізує проблему підвищення вимог до професійної підготовки індивіда та його конкурентноздатності на ринку праці.

© Васенко О.В., 2016

Саме тому, однією з проблем вищої освіти є підготовка майбутнього фахівця до виконання професійних обов'язків в умовах стрімкої інформатизації суспільства. Найгостріше ця проблема стоїть у галузях інформатики, комп'ютерної техніки, інформаційних технологій та ін., а особливо, в сфері підготовки вчителів інформатики. Адже їх професійна діяльність пов'язана з необхідністю мати актуальні відомості з галузі, яка дуже швидко розвивається, має значну кількість міжпредметних зв'язків й орієнтована на застосування в педагогічному процесі практичних навичок з різноманітними технологічними продуктами та програмними засобами. Одним із шляхів до вирішення проблеми підготовки майбутніх учителів інформатики є формування в них інформаційної компетентності. Це дозволить створити передумови до ефективнішого використання ними в своїй професійній діяльності комп'ютерних технологій, а це дасть змогу підвищити якість навчально-виховного процесу і, як результат, такий педагог зможе створити комфортніші умови для адаптації учнів до умов інформаційного суспільства, розвинути необхідні навички й культуру використання інформаційно-комунікаційних технологій школярами як під час уроків, так і в буденному житті. Поряд з цим відбуватиметься власне професійне зростання вчителя, підвищення його конкурентоздатності й захищеності на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика досліджень понять компетенція та компетентність висвітлена у роботах таких вчених: М.А. Антонченко, В.І. Байденко, В.П. Беспалова, Н.Х. Насирова, О.В. Овчарук, Ю.Г. Татур, А.В. Хуторського та ін.

Особливої уваги заслуговують результати пошукових робіт останніх років, присвячені дослідженням проблем інформаційної культури, інформаційної, інформаційно-комунікативної, інформаційно-технологічної компетентності тощо. Цей напрям висвітлюють у своїх працях Н.Р. Балик, В.Ю. Биков, Р.С. Гуревич, Н.П. Дементієвська, М.І. Жалдак, А.П. Забарна, І.О. Захарова, Л.А. Карташова, А.М. Коломієць, В.В. Лапінський, Н.В. Морзе, Є.С. Полат, Є.Д. Патаракін, Н.І. Самійленко, А.Л. Семенов, А.Ю. Уваров, Тім О'Рейлі та ін. Аналіз їх робіт вказує на те, що сучасна педагогічна освіта не використовує в повній мірі потенціал, який наявний при застосуванні комп'ютерних технологій при підготовці майбутніх учителів.

Поряд з цим, українські вчені – В.Ю. Биков, М.І. Жалдак, Т.Ф. Коваль, Н.В. Морзе, О.В. Овчарук, О.М. Спірін, Е.С. Полат у своїх дослідженнях акцентують увагу на проблемі необхідності формування інформаційної компетентності та підготовки вчителів з використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі. Такі вчені як В.Ю. Биков, Л.І. Білоусова, М.І. Жалдак, М.П. Лапчик, Н.В. Морзе, С.А. Раков, Ю.С. Рамський вказують на необхідність вдосконалення наявної методичної системи підготовки вчителя інформатики.

Проведений аналіз досліджень, дозволяє стверджувати, що в системі сучасної професійної освіти існує низка аспектів, котрі потребують детальнішого вивчення. Зокрема, це стосується підготовки вчителів інформатики й формуванню в них необхідного рівня інформаційної компетентності в процесі навчання програмуванню. Також важливим аспектом є приведення у відповідність методик навчання цієї дисципліни з вимогами до рівня її навчання, що зумовлено прогресивними змінами в галузі інформаційно-комунікаційних технологій та технологій програмування.

З огляду на це, метою статті є аналіз понять «компетентність» та «інформаційна компетентність», означення їх ключових характеристик, висвітлення базових особливостей при формуванні інформаційної компетентності вчителя інформатики в процесі навчання програмуванню на прикладі Visual Basic for Applications.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи поняття «компетентність» на основі наукових робіт сучасних дослідників, можемо прийти до висновку, що це є досить складне і неоднозначне поняття, котре пов'язане з іншим терміном – компетенція. Деякі сучасні вчені розмежовують ці два поняття (А.В. Хуторський [4], Н.В. Баловсяк [12] та ін.), інші ж вважають їх тотожними – В.І. Байденко [3], Ю.Г. Татура [10] та ін. Твердження обох груп учених в цьому питанні ґрунтуються на змісті цих понять, що включають різні аспекти професійних, соціальних, освітніх, особистісних характеристик тощо. Природним є той факт, що таке розходження у підходах потребує детального розгляду і є важливим для висвітлення теми нашого дослідження.

Зокрема, В.І. Байденко, ототожнює поняття компетенції та компетентності і розглядає їх як здатність щось виконувати належно, ефективно в різноваріантному вигляді з високим рівнем саморегуляції, саморефлексії, самооцінки, з швидкою, гнучкою й адаптивною реакцією на динаміку обставин і середовища. При цьому вони виражають відповідність кваліфікаційним характеристикам з урахуванням вимог локальних і регіональних потреб ринків праці; здатність фахівця виконувати особливі вимоги діяльності й робіт залежно від поставлених завдань, проблемних ситуацій, тощо [3].

А.В. Хуторський, навпаки, розмежовує ці поняття і під компетенцією вбачає сукупність взаємозв'язаних якостей особистості (знань, умінь, способів діяльності, досвіду), що є виокремленою, наперед заданою соціальною вимогою (нормою) до освітньої підготовки учня, необхідною для якісної продуктивної діяльності в певній сфері. Компетентністю він вважає володіння учнем відповідною компетенцією, що включає його власне ставлення до неї і предмету діяльності. Тобто, на його думку, компетентністю є індивідуальна якість, наявна в учня з мінімальним досвідом її використання у конкретній сфері діяльності [12].

Ю.Г. Татур визначає компетентність, як якість людини із певним завершеним ступенем освіти, що виражається у здатності до успішної й ефективної діяльності з урахуванням значущості й соціальних ризиків, пов'язаних з нею [10].

Стосовно ж поняття інформаційної компетентності, то варто звернути увагу на визначення, що даються як вітчизняними, так і закордонними вченими. Так, зокрема, американські дослідники визначають інформаційну компетентність

як поєднання комп'ютерної грамотності, вмінь працювати з традиційними видами повідомлень у бібліотеці, технологічної грамотності, етики, критичного сприйняття і навичок комунікації [1]. У підсумковому дослідженні кафедри інформаційної грамотності державного університету Каліфорнії поняття інформаційної компетентності визначене як:

1. здатність сформулювати тему дослідження та її інформаційне наповнення;
2. розробка та впровадження ефективної стратегії пошуку необхідних даних;
3. пошук та опрацювання інформації;
4. оцінка якості отриманих відомостей;
5. організація інформації для реалізації розкриття теми [2].

У вітчизняній науці панівною є думка, що інформаційною компетентністю є сукупність компетенцій, пов'язаних із роботою з інформацією у всіх її формах і представленнях, які дозволяють ефективно користуватись інформаційними технологіями різних видів як у традиційній друкованій формі, так і комп'ютерними телекомунікаціями, працювати з інформацією в різних її формах і представленнях як у повсякденному житті, так і в професійній діяльності [4].

В.В. Недбай характеризує інформаційну компетентність, як здатність до пошуку, оцінювання, використання та оприлюднення відомостей у всіх можливих варіантах їх представлення [9].

На думку Н.Х. Насирової, складовими інформаційної компетентності є:

– «мотивація, потреба та інтерес до отримання знань, умінь і навичок у галузі технічних, програмних засобів та інформації;

– сукупність суспільних, природничих і технічних знань, які відображають систему сучасного інформаційного суспільства;

– знання, які складають інформативну основу пошукової пізнавальної діяльності;

– способи і дії, які визначають операціональну основу пошукової діяльності;

– досвід пошукової діяльності у сфері програмного забезпечення і технічних ресурсів;

– досвід відношень «людина-комп'ютер» [8, с. 10].

Деякі інші науковці, зокрема С.Д. Каракозов, вважає внесення мотивації до характеристик інформаційної компетентності не коректним, а натомість пропонує визначати «інформаційну компетентність громадянина інформаційного суспільства можливістю забезпечити собі вільний доступ до інформації, що не є таємною» [7, с. 50].

Проаналізовані нами джерела дають змогу констатувати, що на сьогодні не має єдиної загальноприйнятої концепції, котра однозначно трактувала б поняття компетентності й інформаційної компетентності. Одні вчені у своїх розвідках інформаційну компетентність трактують як елемент професійної компетентності, інші ж – як частину інформаційної культури особистості. Поряд з цим можна говорити, що у працях переважної більшості вчених наявні ключові ознаки, які характеризують цей вид компетентності. До них відносять ґрунтовні знання з інформатики як предмета, використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності та повсякденному житті, активну соціальну позицію та мотивацію, сукупний набір теоретичних і практичних знань та навичок, що дозволяє ефективно застосовувати різні види інформаційних процесів під час роботи з різними видами відомостей. При цьому чітка увага звертається на визначення освітньої чи професійної мети, в якій актуалізується і формується інформаційна компетентність.

Саме тому, для реалізації успішного навчання у ВНЗ і для підвищення кваліфікації протягом усього життя, професійного розвитку й ефективного застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчальній та професійній діяльності вчителя інформатики в умовах сучасного суспільства критично важливим є володіння розглянутим типом компетентності.

Можливим шляхом забезпечення цього у процесі підготовки майбутнього вчителя інформатики повинне стати вивчення програмування, передбаченого навчальним планом. При цьому, на думку вчених важливу роль мають відігравати підходи до викладання цієї дисципліни у вищому навчальному закладі.

На нашу думку, найвдаліше ці підходи розглянула та охарактеризувала у своїх дослідженнях Л.В. Гришко. Науковець пропонує класифікацію, де структуризація змісту дисципліни пов'язується з відповідною категорією засобів програмування. Найпопулярніші підходи такої класифікації, що застосовуються в сучасному освітньому процесі пов'язуються з орієнтацією на: «функціональне програмування», «об'єктно-орієнтоване програмування», «на алгоритми». Розгляд кожного з підходів є доцільним для глибшого розуміння особливостей формування інформаційної компетентності майбутнього вчителя інформатики засобами програмування.

Так стратегія підготовки «з орієнтацією на функціональне програмування», базуючись на мовах, які не застосовуються у виробництві, дає змогу готувати студентів практично з однаковим рівнем підготовки. Мінімальний синтаксис таких мов сприяє фокусуванню на фундаментальних поняттях, при цьому важливі теми курсу (підпрограми, зв'язані структури даних, рекурсія та ін) можуть бути винесені на початок вивчення дисципліни. Суттєвим недоліком такого підходу є те, що студент вивчає мову програмування, яку в більшості випадків, не доведеться ніколи застосовувати, а для її вивчення необхідно мати лише добре розвинене абстрактне мислення.

Підхід «з орієнтацією на об'єктно-орієнтоване програмування» дає змогу відразу познайомити студента з об'єктно-орієнтованим програмуванням, що є на сьогодні одним з найпопулярніших в різних галузях людської діяльності. Недоліком такої стратегії є те, що мови в об'єктно-орієнтованому програмуванні є складнішими ніж у функціональному програмуванні. Тому необхідно забезпечувати обмеження складності при викладі теоретичного матеріалу.

У підході «з орієнтацією на алгоритми» закладена необхідність використання псевдокоду замість реальної мови програмування. Це дає змогу познайомити студента з основними алгоритмічними конструкціями та структурами без врахування синтаксичних особливостей мов програмування. Така стратегія не забезпечує необхідних практичних навичок для використання певної мови про-

грамування, а орієнтація на псевдокод і правильність складання алгоритму, позбавляє студентів необхідності демонструвати, що їхні програми працюють та мають практичну реалізацію [6].

Тому вважаємо, що найефективнішою стратегією для формування необхідного рівня інформаційної компетентності є застосування підходу «з орієнтацією на об'єктно-орієнтоване програмування». При виборі середовища програмування слід врахувати, що найпоширеніші сучасні мови програмування мають дуже схожий синтаксис і обов'язково в своїй основі мають наступні три принципи: інкапсуляцію, поліморфізм та успадкування. Тому для реалізації завдання з формування інформаційної компетентності майбутнього вчителя інформатики ми пропонуємо використовувати Visual Basic for Applications.

Причиною такого вибору є, крім її базування на виділених вище принципах об'єктно-орієнтованого програмування, ще й високоінтелектуальний рівень середовища програмування, який дозволяє отримувати підказки безпосередньо під час написання коду програми. Також важливим фактором є послаблення суворого декларування змінних і програмна допомога в роботі з помилками, що є корисним під час початкового ознайомлення. Синтаксис мови повністю відповідає принципам структурного програмування. Поряд з навчальними, Visual Basic for Applications має ряд технічних переваг. Зокрема, що стосується простоти встановлення середовища або ж його гарантованої наявності у навчальних комп'ютерах. Тут варто зазначити, що навчальні заклади, учасники програми MSDN AA, започаткованої корпорацією Microsoft, безкоштовно отримують пакет Visual Studio. Разом з ним можуть бути і деякі інші програми з пакета MS Office. Такий стан речей дає можливість легально використовувати Visual Basic for Applications для навчальних цілей. Крім того, середовище програмування Visual Basic 2010 Express можна безкоштовно завантажити на локальний комп'ютер із сервера компанії Microsoft. Visual Basic for Applications є інтегрованим засобом програмування в пакеті Microsoft Office різних років випусків. Основним альтернативним продуктом пакету Microsoft Office, є вільно поширюваний пакет офісних програм OpenOffice.org, який теж містить засіб програмування Visual Basic for Applications [5].

Крім того технічні можливості Visual Basic for Applications дозволяють спростити доступ до елементів управління, створювати призначені для користувача діалогові вікна, налаштовувати інтерфейс і розробляти власні елементи керування на основі створених програм. Додаткові можливості створюються і тим, що набори команд, які застосовуються в синтаксисі мови дозволяють отримувати дані з різних джерел, наприклад, баз даних, веб-сайтів, тощо. Visual Basic for Applications дозволяє користувачу здійснювати автоматизацію багатьох процесів за рахунок написання макросів та дає широкий набір параметрів для захисту створених програмних засобів [11].

Тому оволодіння майбутніми вчителями інформатики ґрунтовними знаннями та навичками з користування засобом програмування Visual Basic for Applications дозволить ефективніше застосовувати інформаційно-комунікаційні технології. Універсальність Visual Basic for Applications дає можливість автоматизувати значну кількість процесів та дозволить покращити доступність до необхідної інформації.

Висновки і пропозиції. Проведене нами дослідження дає змогу констатувати, що інформаційна компетентність є однією з якісних характеристик особистості вчителя інформатики і проявляється у прогнозуванні необхідного рівня інформаційних потреб, використанні інформаційних процесів, зокрема, пошуку й обробки інформації для отримання даних у різних формах представлення. Ключовою ця характеристика особистості постає в контексті розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та наступної їх інтеграції в освітній процес. Тому для ефективнішого формування інформаційної компетентності вчителя інформатики важливим видається застосування засобу програмування Visual Basic for Applications, як універсальної та багатофункціональної технології, що дозволяє спростити процеси обробки й пошуку інформації, а також інтенсифікує процес навчання і забезпечує в подальшому конкурентоздатність такого педагога.

Список літератури:

1. Information Literacy Competency Standards for Higher Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/standards/standards.pdf
2. Patti S. Caravello UCLA Library Information Competence at UCLA: Report of a Survey Project [Електронний ресурс] / Patti S. Caravello, Chair, Eloisa Gomez Borah, Judith Herschman, Eleanor Mitchell. – Режим доступу: http://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/conferences/pdf/caravallo.pdf
3. Байденко В. И. Концептуальная модель государственных образовательных стандартов в компетентностном формате (дискуссионный вариант): Материалы ко второму заседанию методологического семинара. – М.: Издательский центр проблем качества подготовки специалистов. – 2004. – 19 с. [Электронный ресурс] / В. И. Байденко. – Режим доступу: http://www.rc. edu.ru/rc/bologna/works/ baidenko_ll_sod.pdf
4. Баловсяк Н. Інформаційна компетентність фахівця / Н. Баловсяк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2004. – № 5. – С. 21-28.
5. Глинський Я. М. Чому ми вибираємо VISUAL BASIC / Я. М. Глинський, В. А. Ряжська // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2011. – № 8. – С. 9-12.
6. Гришко Л. В. Методична система навчання основ програмування майбутніх інженерів-програмістів: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 / Людмила Веніамінівна Гришко. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 20 с.
7. Каракозов С. Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности / С. Д. Каракозов // Педагогическая информатика. – 2000. – № 2. – С. 41-55.

8. Насирова Н. Х. Проектирование подготовки студентов гуманитарных факультетов классического университета по информатике: автореферат дисертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Наиля Халитовна Насирова. – Казань, 2000. – 17 с.
9. Недбай В. В. Проектная методика как фактор развития информационной компетентнции школьника на уроке иностранного языка в средней школе [Електронний ресурс] / В. В. Недбай. – Режим доступу: http://2001.pedsovet.alledu.ru/news.php?n=311&c=42.
10. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста / Ю. Г. Татур // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 3. – С. 20-26.
11. Уокенбах Д. Excel 2010: профессиональное программирование на VBA; [пер. с англ]. – М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2012. – 944 с.
12. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторський // Ученик в общеобразовательной школе. – М.: ИОСО РАО, 2002. – С. 135-157.

Васенко А.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ИНФОРМАТИКИ СРЕДСТВАМИ ПРОГРАММИРОВАНИЯ VISUAL BASIC FOR APPLICATIONS

Аннотация
В статье проанализированы современные определения понятия компетентности и информационной компетентности, применяемые в педагогических исследованиях, раскрыты и охарактеризированы основные структуры информационной компетентности как составляющей успешной деятельности педагога, обоснована актуальность применения средств программирования Visual Basic for Applications при формировании информационной компетентности у будущих учителей информатики. Охарактеризованы основные преимущества и возможности средства программирования Visual Basic for Applications как в профессиональной так и будничной работе педагога и установлено, что овладение навыками работы с ним позволит учителю информатики обеспечить надлежащий уровень проведения учебного процесса и иметь конкурентоспособность в условиях современного информационного общества.
Ключевые слова: формирование, компетентность учителя информатики, информационная компетентность, конкурентоспособность, средство программирования, Visual Basic for Applications, учебный процесс.

Vasenko O.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

INFORMATIONAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE TEACHER OF INFORMATICS WITH THE PROGRAMMING MEANS OF VISUAL BASIC FOR APPLICATIONS

Summary
In the article are analyzed modern concepts definitions of competence and information competence that are applied in the pedagogical researches, the main structures of information competence as component of teacher successful activity are opened and characterized. The main advantages and possibilities of the programming means Visual Basic for Applications are also characterized as in professional or casual teacher's work and it is set, that acquirement the skills of work with it allows the Computer Science teacher to provide appropriate level of the studying process carrying out and have competitiveness in conditions of the modern information society.
Keywords: formation, competence of the Computer Science teacher, information competence, competitiveness, programming means, Visual Basic for Applications, studying process.

UDC 378:629

PRACTICAL AND THEORETICAL ASPECTS OF MASTERING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES SKILLS IN FUTURE TOURISM EXPERTS

Vasylyshyna N.M.
National Aviation University

The article under consideration deals with the problem of mastering English for specific purposes skills for future tourism experts. The paper outlines key strategies, main criteria of material selection. Also, the piece of survey underlines English for specific purposes skills activities, such as: warming-up activities, receptive activities, productive activities and follow-up activities that are supplemented with extensive practical examples.
Keywords: English for specific purposes, tourism experts, skills, communication, strategies, activities, learning environment.

Stating of the Problem. The topicality of the issue is caused by the fact that «English for specific purposes is a term that refers to teaching or studying English for a particular career (like law, medicine) or for business in general». There is a specific reason for which English is learned. Pauline C. Robinson describes ESP as a type of ELT and defines it as: «Goal-oriented language learning» that means student has a specific goal that is going to be attained. The origin of ESP and its development is closely linked with learners' interest in various specific disciplines e.g. 'Law English', 'English for Hotel Industry' or 'English for Tourist Management', as I present in my work [15].

Students learn English for a specific purpose, represented by studying subject matter, to gain and develop appropriate knowledge and skills through English. That is why English language is not seen as the main goal in the process of learning, but rather a vehicle for its acquirement. «Students study ESP not because they are interested in the English language as such but because they have to perform a task in English. Their command of the English language must be such that they can reach a satisfactory level in their specialist subject studies» [13, 15].

Recent Surveys and Issues Analysis. In theory, all learners need ESP and would benefit from a course tailored to their needs. In practice, however, there has to be a compromise where learners with sufficiently similar needs can be grouped together. This is fairly easy in the context of pre-experience courses (e.g. an English course for Media Studies students at a university), where a large number of students have similar needs, decided in advance by experienced specialists (e.g. university professors). This branch of ESP is sometimes called ESAP, (English for Specific Academic Purposes). In principle, there is a clear distinction between ESAP, which trains students for their future work, and EGAP (English for General Academic Purposes), which trains them for their current studies, but in practice the distinction is often blurred [2, 3, 4].

Highlighting of the Earlier Unsolved Problem Sections. For teachers of General English, a key question is finding materials and methodologies which are effective for a particular class. This question is also relevant to ESP but one other factor should also be considered: subject specific knowledge. By definition, the learners on an ESP course will usually know more about the subject than the teacher. This additional factor is often what makes ESP a daunting, but also an exciting, challenge. However, there are three key strategies open to ESP teachers whose knowledge of the specific subject is limited: honesty and openness, preparation and confidence [10, 11].

Material Exposition. Honesty and openness are about managing expectations. ESP teachers don't need to pretend to be something they are not. Don't be afraid to tell your learners that you are unfamiliar with the specific subject. An important skill for any specialist is the ability to describe what they do in language non-specialists will understand: a doctor explaining a medical procedure to a patient; an engineer explaining to a client why a project cannot be completed in less than four months. You can be their starting point in developing that essential skill. Learning should be a joint process based on the teacher's expertise in language and methodology and the learner's subject knowledge [6, 7, 8].

That said, preparation should include learning as much about the learners' professional field as the teacher can: research before the course; careful planning of the language and problems that are likely to come up in a lesson; strategies to deal with vocabulary problems that can't be solved during the lesson; and a commitment to learn, actively, the learners' specialization in order to be more prepared next time.

Finally, ESP teachers need to be confident that they have the skills that will help their learners, such as knowledge of how to make learning successful, how to make language memorable, and how to motivate learners. In other words, an ESP teacher with strong methodology but limited subject knowledge may be more effective than a subject specialist with no knowledge of methodology [12].

Many teachers new to ESP wonder how they will be able to handle lesson planning in ESP classes, and are often anxious that there may be too many hurdles to overcome. Some reassuring advice is that most of the principles used in the teaching of General English are directly transferable to ESP with only minor modifications and adjustments. There are similarities between lesson planning for a General English class and an ESP class. For example, you would want to consider the following elements when planning for both types of classes:

– class profile: the number of learners, their age, preferred learning style;

© Vasylyshyna N.M., 2016

– aims and sub-aims: an example of a specimen main aim could be: 'To provide practice in speed reading (skimming and scanning) of specialist texts with emphasis on selecting most relevant information' An example of a specimen sub-aim could be: 'To improve group cohesion/group dynamics through use of communicative activities (e.g. pair work and group work)';

– learning outcomes: 'By the end of the lesson, the learners will have learnt basic strategies for speed reading when dealing with specialist literature';

– anticipated difficulties: 'Some learners may feel «resistant» to communicative methodologies, and may need more encouragement or patience on the teacher's part';

– assumptions: 'The initial syllabus should more or less work otherwise the teacher may have to apply a «process syllabus» model and renegotiate certain parts of the syllabus with his/her group of learners';

– pronunciation: 'How will this be taught?';

– materials to be used: coursebooks? audio? video? online learning? If these seven points represent the first part of the plan, the next step (as with General English) is to draw up a grid showing the what, how and when of the lesson. See opposite page for examples. [13, 15]

Modern workplace communication expects well-rounded professionals who not only have an excellent command of their subject area, but who can also communicate well both with colleagues and the general public. The focus needs to be on communication, and consider both accuracy and fluency (with fluency being possibly more important than accuracy 'at all costs'). This ability to go beyond the subject specialism and be able to communicate well in professional (and by extension ESP) contexts is called 'soft skills'. A set of further answers to the question 'How can I teach professional communication skills?' would be:

– by creating an atmosphere in the classroom which is conducive to learning and teaching;

– by setting a memorable context, with meaningful activities and authentic activities to enhance learning;

– by applying a judicious mix of activities and techniques (depending on the level of the learners), e.g. information gap, opinion gap, role play, drilling, 'find someone who', pair work, group work, project work – to mention but a few;

– by providing learners with meaningful models of good practice to emulate (e.g. TV or radio footage, workplace written correspondence and archived documentation);

– by identifying and reinforcing aspects of communication most relevant for a particular profession (e.g. identifying the kind of language used in professional communication internationally among pilots and air traffic controllers) [7, 14].

Concerning the selection of «General English» material and 'ESP' material some criteria must be matched as well. Language teacher is responsible for selecting an appropriate text that contributes to students' effectiveness that means he or she should pay attention to suitable criteria for its choice.

Wallace suggests those main criteria:

– *adequacy* – should be at the appropriate language, age level;

– *motivation* – should present content which is interesting and motivating for students work. It goads into students effectiveness, interest and pleasure of work;

– *sequence* – it is important if there is some relation to previous texts, activities, topics not to miss the sense of a lesson;

– *diversity* – should lead to a range of classroom activities, be a vehicle for teaching specific language structure and vocabulary and promote reading strategies;

– *acceptability* – it should accept different cultural customs or taboos [9].

Selecting an appropriate material regarding the main criteria is an essential phase in organizing each course. It may happen that learners' needs and expectations are not met due to wrong choice of material. «Materials provide a stimulus to learning. Good materials do not teach: they encourage learners to learn».

Text as a learning material can be used for learning and practising wide range of skills. In ESP course it can be source for new vocabulary, communicative or reading skills. To make working with a text as much effective as possible it is necessary to involve all students' skills. It is preferred to combine working with printed text with listening to audio-cassette or video-cassette that means receptive with productive activities. Concerning the ESP activities it is necessary to keep in mind the context that should be consistent with studying subject matter.

– *Warming-up activities* – pre-teaching and activation of new vocabulary or grammar structures, discussing questions concerning the topic. We can use various types of plays, puzzles, collocation grids, questionnaires etc. to increase students' interests in given topic and lead them into further problems. It is a kind of preparing step. Wallace considers pre-reading activity very important for students motivation; topic or genre of the text is introduced e.g. with collective discussion or some pictures to be fully motivated. I see warming-up activities as a very important and necessary phase on which the next working process depends [8].

For example: *1. Get acquainted with the most inspiring travel quotes of all times:*

– «Travel is fatal to prejudice, bigotry, and narrow-mindedness». – Mark Twain.

– «The world is a book and those who do not travel read only one page». – St. Augustine.

2. Study the following phrases with the Longman Dictionary assistance and perform mini-dialogues or conversations with them.

3. Perform the scenes between the holidaymakers and the foreigners occurring at such places as: hospital, shop, bank, restaurant, hotel, airport terminal, bookstore, museum, theatre and cinema. It is obligatory to work travel phrases in your communication practice.

4. Read out the description of a type of niche tourism and the partner then guesses what it is.

– I've worn glasses since I was a child and never thought about laser treatment before because it's so

expensive. Then a friend recommended going to Venezuela.

– She said I could get my eyes done at a really competitive price by a top quality surgeon and combine it with a fantastic holiday on the Caribbean islands of Los Roques afterwards.

– Do you enjoy experimenting with new ingredients and learning how to create fantastic dishes with them?

– Receptive activities – work with a text itself, reading, listening. We can realize various reading strategies aloud, quiet, skimming, scanning, with or without translation, informative. They should lead to encouragement of students. We can distinguish language-based approaches (e.g. jigsaw reading, gap-filling) or approaches relating to content of the text. Both of them should aim students to be as much active and reflexive as possible.

For example: *Read the dialogues with partners giving it an appropriate heading. Role play some of them switching roles.*

Dialogue 3. D = Dennis, WZ = WenjingZue

D Hello, I'm thinking of spending about six to eight weeks in China, so I was wondering if you could tell me something about what kind of transport is best for me to use for travelling round the country.

WZ Yes, but can you tell me where exactly you're planning to go?

– Productive activities – practising of acquired knowledge. Work in pairs, in groups or individual with help of teacher who takes notice of using target language. Summarization of lesson that should be done by students, it shows how students understand given topic.

For example: *Make up letters of complaint on the basis of given above information as well as presented ridiculous cases invented by holidaymakers using an approximate structure.*

– Think of a holiday you had where not everything went as you had expected. Write a similar letter of complaint

– If you think your travel agency has failed to offer you appropriate service.

– If you think your agency did not execute the agreed-upon contract.

– If you think your agency has caused bodily injury or property damage.

– Follow-up activities – next improving, developing, appropriate using of learnt. We can practise it in a form of creative homework, exercises. Harmer draws that large scale of skills and activities can be developed e.g. drawing characters, making discussion, creating some pictures, dramatic activities.

For instance: *grammar project. Make a presentation on theory and practice dedicated to one of such grammatical topics, as: «Present tenses», «Past tenses», «Passive Voice», «Conditionals», «Modal verbs of obligation and necessity», «Definite and indefinite articles». 2. Transform the text «An introduction to Japanese Ryokans» using Passive Voice where it is possible «If you visit Japan and are looking to experience traditional Japanese culture and hospitality, then staying at a Ryokan might just be the thing for you. These Japanese inns have a special character and atmosphere and are a centuries-old part of Japanese culture. They were originally built for travellers who needed to rest on long journeys.*

Although there are many different styles of Ryokans, offering guests a warm welcome is of great importance at them all. Ryokans not only differ in style but also in quality and price. At the low end is the 'standard Ryokan' and at the high end, the 'luxurious Ryokan'.

The 'standard Ryokan' will provide you with basic accommodation and the rooms will be very plain. However, it will also be cheap, for example 8000 yen. At a 'luxurious Ryokan' you will be given every comfort possible and treated as if royalty. Paying over 70,000 yen, you will be able to enjoy all the modern conveniences and are likely to be situated near to a natural hot spring and somewhere with a spectacular view of nature.

Whilst Ryokans provide fantastic Japanese meals, Western tastes can often be accommodated but it is advisable to choose the Japanese menu so you can used are always those in season at the time and traditionally the menu changes each month. It is this freshness of ingredients that makes the meal so popular».

Conclusions and Future Strategies. Taking everything into consideration, it is worthwhile to mention that the process of teaching English for Specific Purposes for tourism exterts comprises numerious practical tasks which must be implemented in learning environment along with theoretical aspects. By the way, judging from methodological outcomes, it is difficult to find an activity that suits all students in the class. Each of the students has various interests that are reflected in their claims and expectations. Teacher is not able to cover all students' needs in every lesson, but he or she is able to present an activity in the most interesting way.

There exist many possibilities of finding out new approaches for teaching English for Specific purpoces for future tourism experts that can be outlined in forthcoming researches and investigations.

References:

1. Anisimova A. I. Cultural Patterns for Cultural Competence Development in ELT / A. I. Anisimova // Англістика та американістика: Зб. наук. праць. – 2004. – Вип. 1. – С. 35–37.
2. Curtain H. Languages and Children – Making the Match / H. Curtain, C. A Dahlberg // New Languages for Young Learners. – Pearson Education, 2004. – 510 p.
3. David C. McClelland. The Two Faces of Power / David C. McClelland // Journal of International Affairs, vol. 24, 1970. – P. 30-41.
4. Dubin F. Course design: Developing Programs and Materials for Language Learning / F. Dubin, E. Olshtain. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1991. – 109 p.
5. Duckworth M. Going International. English for Tourism. Textbook / Duckworth M. – London: Oxford University Press, 1998. – 154 p.

6. Duckworth M. High Season. English for Hotel and Tourism Industry. Workbook / Duckworth M. – London: Oxford University Press, 2002. – 80 p.
7. Emmerson P. Email English / Paul Emmerson. – UK: Macmillan, 2008. – 96 p.
8. Evans V. Use of English. Examination Practice / Evans V.– UK: Express Publishing, 1998. – 299 p.
9. Francis O'Hara. Be my guest. English for The Hotel Industry / Francis O'Hara. – UK: Cambridge university press, 2002. – 111 p.
10. Fried-Booth D. L. Project Work / D. L. Fried-Booth. – Oxford: OUP, 1996. – 89 p.
11. Geffner A. B. Business Letters the Easy Way / A. B. Geffner. – UK: Barrons Educational Series Inc, 1991. – 182 p.
12. Geoff Petty. Teaching today. Practical guide / Geoff Petty. – United Kingdom: Cheltenham 7th, 2009. – 605 p.
13. Gibson R. Intercultural Business Communication / R. Gibson. – London: Oxford University Press GmbH and Co., 2000. – 155 p.
14. Gullette C. C. Hints on Teaching Vocabulary / C. C. Gullette, L. C. Keathing. – London: Oxford University Press, 2003. – P. 27-29.
15. Hadley A. O. Teaching Language in Context / A. O. Hadley. – Boston: Heinle and Heinle Publishers, 1993. – 532 p.

Василишина Н.М.
Національний авіаційний університет

ПРАКТИЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ДІЛОВОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ

Анотація
Дана стаття розкриває проблему формування вмінь ділової іноземної мови у майбутніх фахівців сфери туризму. У рукописі виділено основні стратегії та критерії відбору матеріалу. Також, наукова розробка демонструє види діяльності для формування вмінь ділової англійської мови, зокрема: підготовчі вправи, рецептивні вправи, продуктивні вправи та додаткові вправи, які супроводжуються численними практичними прикладами.
Ключові слова: ділова іноземна мова, експерти туризму, вміння, комунікація, стратегії, вправи, новчальне середовище.

Висилишина Н.М.
Национальный авиационный университет

ПРАКТИЧЕСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ УМЕНИЙ ДЕЛОВОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У БУДУЩИХ ЭКПЕРТОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА

Аннотация
Данная статья раскрывает проблему формирования умений делового иностранного языка у будущих специалистов сферы туризма. В рукописи выделены основные стратегии и критерии отбора материала. Также, научная разработка демонстрирует виды деятельности для формирования умений делового английского языка, в частности: подготовительные упражнения, рецептивные упражнения, производительные упражнения и дополнительные упражнения, которые сопровождаются многочисленными практическими примерами.
Ключевые слова: деловой иностранный язык, эксперты туризма, умение, коммуникация, стратегии, упражнения, новчальне среду.

УДК 373.5.015.31:37.012+7] (477)

ВПРОВАДЖЕННЯ ФОРМ ТА МЕТОДІВ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ У СУЧАСНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Жукова Г.В.
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті аналізуються актуальні проблеми організації морального виховання учнів у загальноосвітніх закладах України другої половини ХХ століття. Визначені основні форми та методи морального виховання старшокласників даного періоду. Здійснено аналіз літературних джерел з даної проблеми. Відзначено переваги та недоліки форм і методів морального виховання старшокласників радянської системи. Після проголошення незалежності України національна програма виховання встановлює пріоритетні підходи до вивчення ціннісної бази сучасних старшокласників, яка ґрунтується на традиціях української культури та найкращих здобутках національної і світової педагогіки та психології.
Ключові слова: моральне виховання, старшокласники, форми та методи позакласної роботи.

Постановка проблеми. Необхідність у формуванні орієнтирів розвитку сучасного етапу освіти в Україні змушує оновлювати теоретичну та практичну діяльність педагогів. Пріоритетними цілями стали забезпечення гнучкості освітнього процесу, його якісного наповнення, неперервності, задоволення потреб і інтересів школярів та збереження індивідуальності особистості як соціальної цінності. Сьогочасний гуманістичний характер виховання має в основі повагу до дитини та передбачає формування в учнів таких моральних якостей як доброти, совісті, відповідальності, толерантності, уваги, турботливості, милосердя, критичності і самокритичності, самостійності, старанності, взаємодопомоги, працьовитості, дисциплінованості, старанності, сили волі тощо. Базисом піднесення цього напряму виховання та виробленням на його основі новітніх форм та методів морального виховання старшокласників можуть стати надбання педагогічної теорії та практики другої половини ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки запити сучасного стану та тенденцій морального виховання старшокласників є дуже актуальними, то воно стало об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних педагогів. Серед них слід виокремити Б. Ананьєва, І. Беха, В. Білоусову, Л. Божович, Л. Виготського, О. Дубасенюк, О. Киричука, О. Кондратюка, Г. Костюка, О. Леонтьєва, Т. Люріну, В. Моляко, І. Ніколенка, О. Пєхоти, В. Семиченко, Н. Скотної, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, Г. Троцко, Т. Яценко та багато інших. Вчені зробили значний внесок у розвиток сучасної педагогічної науки та морального виховання старшокласників зокрема.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньою залишається теоретична розробленість форм та методів морального виховання старшокласників та їх взаємопов'язаність з практичною діяльністю освітньо-виховної системи шкіл.

Мета статті. Головна мета даного дослідження – розгляд основних форм і методів морального виховання старшокласників другої половини ХХ століття та в сучасних загальноосвітніх закладах України.

Виклад основного матеріалу. Духовно-моральному розвитку підростаючого покоління має сприяти гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу на основі традицій і культурно-історичних цінностей українського народу. Спрямовуючись на цілісне формування всесторонньо і гармонійно розвиненої особистості, робота по моральному вихованню має проводитися комплексно. Враховуючи найважливішу особливість виховання – поєднання кращих надбань з орієнтацією на нові життєві ситуації, установки, ідеї, потрібно оптимально застосовувати різноманітні форми, методи та засоби морального виховання старшокласників. Першочерговим завданням національного виховання є формування в учнівської молоді любові до Батьківщини, вивчення природи рідного краю, його історичного минулого, прагнення до щастя людини.

На початку другої половини двадцятого століття педагог В. Болотіна довела, що найяскравіше представлені етичні категорії в художніх творах, які виробляють моральну потребу наслідувати моральні норми та принципи у щоденному житті. Вчена доводить, що «ідеальним зразком втілення морального досвіду людства є література» [1, с. 6-7]. Шляхами підвищення ефективності морального виховання старшокласників в процесі вивчення зарубіжної літератури В. Болотіна визначає активні форми занять: урок-диспут, семінарські заняття, використання фактору суміжних мистецтв (фільми, ілюстрації, картини тощо) [1, с. 9]. За О. Кондратюк, у 70-х роках форми морального виховання поділяються на 4 групи: 1) форма як стійка система прийомів організації діяльності вихованців, спрямованої на досягнення мети – предметний гурток, учнівське товариство, учнівська бригада в колгоспі, спортивна секція, вечір, похід, зустріч тощо; 2) спосіб організації дітей – збори, мітинги, паради, екскурсії, ігри тощо; 3) з метою виховання активності – громадсько-політична практика, агіткультбригади, теоретичні конференції тощо; 4) традиції як особливі знаки поваги до певних звичаїв, порядку, що встановились і передаються із покоління в покоління. Це стабільні, постійно діючі, але О. Кондратюк відзначає, що є ще тимчасові або епізодичні – це шефські зв'язки шкіл з колгоспами, вузами, тимурівська діяльність тощо [4, с. 194-196].

Методи морального виховання Т. Цвелих розподіляє у 1974 році так: 1) методи роз'яснення

© Жукова Г.В., 2016

етичних норм – розповідь вчителя, бесіди, дискусія-диспут, обговорення прочитаної книжки; 2) методи організації життя і діяльності дітей – режим життя і поведінки, громадське доручення, вправи, заохочення і покарання; 3) використання прикладу – приклад і авторитет дорослих, приклад товаришів, приклад видатних людей [8, с. 22-42]. За Д. Водзінським, головний метод – переконання поділяється на такі форми: бесіда, розповідь, доклад, лекція, диспут, читацька конференція; наступний метод привчання складається із таких елементів: суспільні доручення, вправи, аналіз діяльності учнів [2, с. 53]. Педагоги радянського часу сходились на тому, що метод – це цілеспрямована дія на особистість, вплив, що відображає внутрішні закономірності розвитку тієї сфери, в якій він застосовується: організація вправ у моральній поведінці, методи переконання, єдиних вимог, праця, заохочення і покарання, створення виховних ситуацій, метод прикладу (життя класиків марксизму-ленінізму, вчителя, колективу) бесіда, диспут, роз'яснення тощо. Відмінність трактування педагогічного методу радянського періоду від сучасного полягає в тому, що наразі метод – взаємопов'язана діяльність викладача та учня, яка направлена на активне сприйняття та застосування учнями знань, умінь і навичок та їх загальний розвиток.

У особистості в старшому шкільному віці пробуджується громадянська, національна самосвідомість, інтерес до соціальних, моральних проблем, моральних основ сімейного життя. Одним із висновків педагога В. Макарова було, що формування моральних основ сімейного життя у старшокласників можливо при умові створення у них емоційно-позитивного відношення до моральних норм та позитивна загальна установка на інших людей [7, с. 189]. Національна програма виховання встановила пріоритетні підходи до вивчення ціннісної бази сучасних старшокласників, яка має ґрунтуватись на традиціях української культури та найкращих здобутках національної і світової педагогіки та психології. За основу взято, що основи людяності закладені у морально зрілій особистості. Завданнями морального виховання старшокласників є формування високої моральної свідомості і звичок поведінки в різних сферах життєдіяльності, які керуються відповідними принципами, нормами і правилами, загальноприйнятими у демократичному суспільстві [3, с. 27]. Адаптацію мінливих зовнішніх та внутрішніх умов морального виховання до демократизації школи, врахування життєвого досвіду старшокласників, розробку дієвих методів та форм залучення учнів до моральної поведінки М. Красовицький назвав педагогічними умовами поліпшення морального виховання. Хоча він доходив висновку, що наразі сутність теорії і практики морального виховання не відбиває існуючих проблем у цьому напрямі, тільки про початковий стан розробки теорії [5].

В 90-х роках в Україні були поширеними такі форми позакласної роботи: гуртки, різні види шкільних вечорів (до Дня Учителя, «Золота осінь», до Дня Святого Валентина, вечір гумору, до ювілею письменників, вечір естрадної української пісні тощо), різноманітні конкурси, огляди художньої самодіяльності, конференції. Але рідко зустрічались тематичні вечори, котрі б мали виразне моральне спрямування (наприклад, дискусії про добро і зло в людському житті, про людські ідеали, сенс життя і щастя, про моральне обличчя сучасного юнака і дівчини, зустрічі з цікавими людьми тощо).

Забезпечити ефективність морального виховання може тільки чітка і цілком певна система. Під системою морального виховання ми розуміємо структурну єдність частин і компонентів, що виражають зміст, організаційні форми і методи, які характеризують педагогічний вплив і моральний розвиток особистості. Структура системи морального виховання визначає його зміст, який включає в себе завдання виховання і види діяльності, а також розкриття механізму формування та розвитку особистості старшокласника. До основних компонентів системи морального виховання належать загальні та конкретні завдання виховання і види діяльності, за допомогою яких вирішуються ці завдання; організаційні форми і методи виховання; характеристики рівнів та етапів розвитку внутрішніх впливів.

Система морального виховання передбачає високу ефективність різних форм виховної роботи, яка залежить від дотримання певних педагогічних умов. До них відносяться: а) відповідні цілям і змісту форми виховної роботи морального виховання. Виховна сила форми укладена в глибокому змісті, для реалізації якого, в свою чергу, потрібна відповідна йому глибоко змістовна організаційна форма; б) форма виховної роботи може вважатися придатною тільки тоді, коли вона максимально сприяє формуванню поглядів, моральної переконаності і громадянської зрілості, розвитку високих моральних якостей; в) виховна цінність організаційної форми визначається її здатністю залучати старшокласників у активну діяльність, створювати умови для змістовних спілкувань і відносин. Підвищення якості та ефективності навчального процесу є найважливішим елементом морального виховання. Враховуючи багатофакторність процесу морального виховання старшокласників, можна виділити його головні ланки і відповідні їм напрями цього процесу: організація і стимулювання морально-гностичної діяльності особистості, формування потребо-мотиваційної сфери, організація практики втілення моральних переконань в конкретній діяльності, вчинках, поведінці.

Український вчений-педагог О. Кучерявий виокремлює такі сучасні методи стимулювання процесу перетворення знань про моральні норми в особистісні цінності: створення ситуацій емоційного переживання учнем моральних цінностей; переконання у соціальній та особистісній цінності моральної поведінки; концентрація уваги на певних моральних якостях оригінальними способами і засобами; самохарактеристика міри сформованості моральних якостей; вправи на опис почуттів від знайомства з моральними взірцями; вправи на самоаналіз рівня своєї моральності; бесіди з використанням формул-установок на підвищення впевненості учня у власних духовних силах [6, с. 298].

В педагогіці другої половини XX століття наголошували на формуванні працелюбності підростаючого покоління. Трудове виховання є важ-

ливим напрямом і сучасної педагогіки, бо несе в собі відчуття задоволеності людини собою, сім'єю, внеском в суспільство та свідчить про якість життя людини. Усвідомлення молоддю потреби праці є невід'ємною частиною морального виховання в будь-який період, бо у підростаючого покоління має формуватись психологічна готовність до праці у дорослому віці, практична підготовка до трудової діяльності, озброєння положеннями трудової культури, свідома профорієнтація. У певні періоди життя любов до праці може бути індивідуальним шляхом ефективного життєвого балансування, коли людина привносить у соціальне середовище свою життєстійкість та віру в краще. При взаємодії старшокласника з педагогами, однолітками, субкультурою, оточенням, суспільними закономірностями отримуються уроки вирішення проблем шляхом наполегливості, витримці, постійній розумовій та фізичній праці, суспільній діяльності.

Визначальним впливом на формування моральної особистості є приклад педагога, який виступає як носій системи моральних знань, моральних уявлень, ідеалів, поглядів, почуттів, як людина, що здійснює моральне просвітництво. Характер відносин, що складається між вчителем і старшокласником, робить сильний вплив на формування моральних якостей майбутнього вчителя. Якість та ефективність виховного впливу спирається на практичну діяльність старшокласників, які є учасниками різних форм суспільно-педагогічної, навчально-дослідної, суспільно корисної праці, культурно-масової, фізкультурно-спортивної роботи. В процесі праці і громадської діяльності старшокласник включається не тільки в економічні, але і політичні, правові, моральні відносини, які утворюють складну систему соціальних зв'язків. У формуванні у шкільної молоді моральності важливу роль виконують шкільні громадські організації, які створюють умови для колективного обговорення, уточнення змісту моральних вимог. Це, в свою чергу, робить суб'єктом моральних вимог загальний колектив школи, а самі вимоги змістом його громадської думки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, практика морального виховання старшокласників сьогодення відчуває труднощі тому, що школі дуже важко конкурувати із негативними тенденціями оточуючого та засобів масової інформації (Інтернет, телебачення, преса, мобільний зв'язок тощо). Загальноосвітній заклад повинен враховувати той факт, що сучасна шкільна молодь стає все більш активною в суспільній діяльності на особисті потреби, матеріальні блага. Найбільш популярною формою морального виховання ще з радянських часів залишається етична бесіда, яка, зазвичай, не зачіпає внутрішні установки учнів, не створює установки переживання. Отже, проблема відставання теорії морального виховання від практики, сформульована ще в радянські часи, актуальна і зараз. Узагальнюючи дослідження та погляди вчених вважаємо, що система морального виховання радянського часу не витримала випробування часом, різкий поворот до буржуазного суспільства відкинув минулі цінності, перетворивши моральну чистоту в прагнення до збагачення, добросовісну працю в відлучення народу від праці, дбайливе ставлення до громадського майна в екологічні катастрофи, загиблі врожаї, трагічні випадки на виробництві. Проблема прилучення підростаючого покоління до загальнолюдських та національних цінностей є злободенною і, на нашу думку, її вирішити міг би накопичений досвід виховання в радянський період. Завдання теорії виховання – сформулювати ідеал та моральні переконання сучасної молодої людини та на цій основі розробити методики втілення їх в навчально-виховний процес.

Пріоритетним напрямом розвідок у даній темі можуть стати дослідження суб'єктивного бачення сучасними старшокласниками сутності духовно-моральних цінностей, які відповідатимуть основним тенденціям розвитку педагогічної теорії та практики.

Список літератури:

1. Болотина Л. Р. Военно-патриотическое воспитание подростков в школе: дисс. ... на соискание научн. степени канд. пед. наук / Л. Р. Болотина. – М., 1968. – 266 с.
2. Водзинский Д. И. Научные основы нравственного воспитания школьников: Учебное пособие для пед. ин-тов / Д. И. Водзинский. – Мн.: Выш. Школа, 1982. – 176 с.
3. Гнутель Я. Виховна робота в сучасних умовах: теорія й методика / Я. Гнутель. – Тернопіль: Астон, 1998. – 262 с.
4. Кондратюк О. П. Розвиток соціалістичної теорії морального виховання молоді / О. П. Кондратюк. – Київ: Вид-во «Вища школа», 1977. – 208 с.
5. Красовицький М. Ю. На власні очі: проблеми морального виховання учнів у теорії і практиці вітчизняної та американської педагогіки / М. Ю. Красовицький; Ін-т педагогіки АПН України. – К.: Педагогічна думка, 1998. – 159 с.
6. Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навчальний посібник / О. Г. Кучерявий. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 440 с.
7. Макаров В. И. Формирование нравственных основ семейной жизни у учащейся молодеж: дисс. ... на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / В. И. Макаров; Институт педагогики АПН Украины. – Киев, 1993. – 200 с.
8. Цвелих Т. І. Методика морального виховання дітей молодшого і середнього шкільного віку: метод. посібник для вчителів / Т. І. Цвелих, Д. Л. Ваккер, С. С. Коваленко. – К.: Радянська школа, 1974. – 144 с.

Жукова Г.В.
Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

ВНЕДРЕНИЕ ФОРМ И МЕТОДОВ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА В СОВРЕМЕННЫХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье анализируются актуальные проблемы организации нравственного воспитания учеников в общеобразовательных заведениях Украины второй половины XX века. Определены основные формы и методы морального воспитания старшеклассников данного периода. Осуществлен анализ литературных источников по данной проблеме. Отмечены преимущества и недостатки форм и методов нравственного воспитания старшеклассников советской системы. После провозглашения независимости Украины национальная программа воспитания устанавливает приоритетные подходы к изучению ценностной базы современных старшеклассников, которая основывается на традициях украинской культуры и наилучших достижениях национальной и мировой педагогики и психологии.
Ключевые слова: нравственное воспитание, старшеклассники, формы и методы внеклассной работы.

Zhukova H.V.
Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky

INTRODUCTION OF FORMS AND METHODS OF MORAL EDUCATION OF SENIOR PUPILS IN THE SECOND HALF OF XX CENTURY IN MODERN GENERAL EDUCATION SCHOOLS OF UKRAINE

Summary
The current problems of the organization of moral education of pupils in general education institutions of Ukraine in the second half of the XX century are analyzed in the article. The basic forms and methods of moral education of senior pupils in this period are defined. The analysis of the literature is on the subject. The advantages and disadvantages of the forms and methods of moral education of senior pupils in Soviet system are noted. After the declaration of independence of Ukraine national education program establishes the priority approaches to learning of the value base of the current senior pupils, that based on the traditions of Ukrainian culture and the best national achievements and world pedagogy and psychology.
Keywords: moral education, senior pupils, forms and methods of extracurricular activities.

УДК 81’243:371.382

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ІГРОТЕРАПІЇ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Казачінер О.С.
Харківська академія неперервної освіти

На основі аналізу наукової та методичної літератури було досліджено особливості використання різних видів ігротерапії під час навчання учнів іноземної мови. Так, пісочну терапію доцільно використовувати з метою створення та опису життєвих ситуацій, організації індивідуальної, колективної, парної та групової роботи, введення нового лексичного та граматичного матеріалу. Пальчикова терапія застосовується для проведення фізкультхвилинок, пальчикової гімнастики, презентації, відпрацювання та закріплення вимови іншомовних звуків, навчання письма, вивчення тем «Родина», «Тварини», організації лялькового театру тощо. Ґудзикову терапію зазвичай упроваджують з метою презентації, відпрацювання, закріплення лексики, яка позначає розміри, кольори та інші якості предметів, під час організації роботи над темами «Числа», «Множина іменників», «Родина». Результатом застосування різних видів терапії мають бути позитивні зміни в емоційно-вольовій сфері дітей, краще засвоєння отриманих знань і навичок, розвиток соціальних і комунікативних навичок, підвищення мотивації, пізнавального інтересу, самооцінки, розвиток навичок прийняття рішень.
Ключові слова: ігротерапія, пальчикова терапія, пісочна терапія, ґудзикотерапія, навчання іноземної мови.

Постановка проблеми. Ще на початку XX століття М. Фрейд, Х. Гельмут звернули увагу на те, що гра допомагає дітям розвивати здібності, долати конфлікти і досягати психологічної рівноваги. Крім того, ігри готують дітей до дорослого життя, допомагають набути

© Казачінер О.С., 2016

необхідних навичок. На цьому заснована ігротерапія – основний психотерапевтичний метод роботи з дітьми від 2 до 12 років. За допомогою малюнків, рольових ігор, дитина може виразити ті страхи, емоційні стани і психічні травми, про які не може розповісти. Д. Левін вважав, що гра займає важливе місце у психотерапевтичній роботі з дітьми, оскільки вона є для дитини природною формою подолання емоційних проблем.

Крім того, як відомо, у грі дитина одержує, застосовує та закріплює необхідні знання, уміння та навички.

Ігрова терапія виконує відразу кілька функцій: діагностичну, терапевтичну і навчальну. Терапевтичне її значення полягає в усуненні внутрішньопсихологічних обмежень особистості людини в процесі гри. Навчальна – вчить, як себе поводити в тій чи іншій ситуації. Діагностична функція дозволяє визначити психологічної портрет особистості людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «ігрова терапія» був запропонований М. Кляйн. Початок ігрової терапії було покладено в 1920-ті рр. у працях М. Кляйн, А. Фрейд, Г. Гуг-Гельмут.

У вітчизняній психологічній і педагогічній практиці до використання ігротерапії зверталися такі дослідники-практики, як Л. Абрамян, А. Варга, І. Виготська, А. Захарова, А. Співаковська та ін. Дослідженнями з питань застосування ігротерапії протягом останніх років займалися І. Лисенкова, В. Ямницький.

У практиці ігрової терапії існує багато методів. Вони використовуються різними науками і знаходяться в міждисциплінарних зв'язках з психологією, педагогікою, спеціальною педагогікою, логопедією та дефектологією. Існує кілька методів ігротерапії, серед них: пісочна ігротерапія, пальчикова ігротерапія, ґудзикова ігротерапія. Сьогодні питаннями пальчикової ігротерапії займаються такі вчені, як: І. Агапова, Ю. Антонова, Н. Ліонова, О. Черінкова, О. Узорова, О. Нефедова, О. Романов, Н. Підлужна та ін. Уперше пісочну ігротерапію запровадила у 1929 році дитячий психотерапевт М.Ловенфельд у Лондонському Інституті Дитячої психології. У 1935 році вона опублікувала книгу, що мала назву «Гра в дитинстві». Ця робота була помічена К.Г. Юнгом, і він запропонував своїй учениці Дорі Калфф приділити особливу увагу дитячий грі на піску. Вона навчалася у М. Ловенфельд, результатом цього навчання стала книга, що була опублікована у 1966 році на німецькій мові «Пісочна ігротерапія», в якій був теоретично та практично обґрунтований аналітичний підхід до пісочної терапії. Також у книзі розглядається ідея створення «вільного, захищеного простору», де, граючись дитина почувала б себе вільно. Саме Дора Калфф ввела термін «пісочна терапія». Вона стверджувала, що під час пісочної терапії розвивається самоусвідомлення дитини. Питання запровадження ґудзикотерапії досліджували Ж. Гаврильчик, О. Федій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як свідчить аналіз наукових праць, ученими було здійснено значний внесок у напрямі використання ігротерапії у навчанні, вихованні та розвитку дітей, які мають особливі освітні потреби. Проте проблема використання цього методу під час навчання іноземної мови залишилася відкритою і потребує пошуків шляхів її розв'язання, адже іноземна мова була, є й залишається хоча одним із найбільш цікавих, але й найбільш складних предметів шкільного циклу. Крім того, іноземна мова є таким предметом, під час якого вчитель використовує широкий спектр різних видів ігор.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у визначенні особливостей використання ігротерапії як одного з провідних методів, які застосовуються в інклюзивному освітньому середовищі, в навчанні іноземної мови.

Відповідно до мети нами було визначено такі завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз науково-педагогічної та методичної літератури з теми дослідження;
2. Визначити форми, методи та прийоми використання ігротерапії в навчанні іноземної мови;
3. Окреслити шляхи подальших наукових пошуків у руслі окресленої проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. А. Осилова пропонує таке визначення: «Ігротерапія – це метод психотерапевтичного впливу на дітей і дорослих із використанням гри» [4]. Л. Костіна [1] розглядає ігротерапію як спосіб корекції емоційних і поведінкових порушень у дітей, в основу якого покладена гра.

Загальні підходи до використання ігротерапії в навчально-виховному процесі було висвітлено сучасними вченими. Так, І. Лисенковою [3] розкрито значення ігрової терапії як психокорекційне використання гри з метою підвищення рівня сформованості соціально-педагогічної підтримки молодшого школяра із затримкою психічного розвитку. В. Ямницьким [6] відзначено, що зміст дитячої гри, ступінь її сюжетної складності, особливості організації, дійові особи, конфлікти, вияв почуттів мають інформаційно-діагностичне значення для психолога, педагога. Автором виокремлено провідні психологічні механізми корекційного впливу гри.

Т. Шульга, В. Слот, Х. Спаніярд виділяють ряд ознак, за якими гру можна віднести до терапевтичного засобу: гра надає природні умови для самовираження дитини; сюжет гри, ігрові дії та ролі розкривають емоції дитини, її приховані страхи; у грі дитина несвідомо виражає емоціями те, що потім може усвідомити, вона вчиться краще розуміти власні емоції та керувати ними; гра дозволяє дорослому (педагогу, психологу) більше дізнатися про історію життя дитини; гра – це найдоступніший спосіб формування дружніх відносин між дитиною та дорослим.

Перейдемо до висвітлення питання особливостей використання ігротерапії під час навчання іноземної мови.

Так, пісочна терапія – один із методів ігротерапії, який дозволяє розкрити індивідуальність кожної дитини, розв'язати її психологічні проблеми, та розвинути можливість усвідомлення своїх бажань і можливостей їх реалізувати (О.Є. Паппе). Це лікувальний метод, що активізує психічну енергію і відкриває перед людиною можливість до змін.

А. Федій виділяє загальні принципи взаємодії з дитиною, правила та умови проведення гри

з піском: 1) *принцип комфортного середовища*: психологічний комфорт, та комфортне оточення. Психологічний комфорт включає в себе вдалі цікаві завдання, позитивне оцінювання з боку дорослого, а комфортне оточення – це м'яке освітлення, зручна пісочниця, цікаві іграшки тощо; 2) *принцип безумовного прийняття.* Основна ідея цього принципу – прийняття дитини такою, якою вона є; 3) *принцип доступності інформації.* Усі звернення, рекомендації повинні бути сформульовані у доступній для дитини формі; 4) *конкретизація*, знання педагогом справжніх проблем дитини, а також поступове та тактовне з'ясування цієї проблеми; 5) *принцип об'єктивізації.* Відповідно до цього принципу педагог повинен бачити проблему «зверху», у системі життєдіяльності дитини; 6) *принцип орієнтації на потенціальний ресурс дитини*; 7) *інтегрування у соціальне середовище*, тобто орієнтування на розв'язання проблем соціалізації дитини у мікросередовищі [7]. Крім того в посібнику О. Федій «Естетотерапія» подані додаткові принципи пісочної терапії, а саме: принцип оживлення абстрактних символів, принцип реального проживання, принцип усвідомлення досвіду і ситуацій і принцип обміну, при якому дитина і дорослий легко обмінюються ідеями, думками, почуттями, будуючи партнерські відносини [5].

Пісочну терапію на уроках іноземної мови можна з успіхом використовувати під час створення та опису життєвих ситуацій, під час індивідуальної, колективної, парної та групової роботи, а також під час введення нового лексичного та граматичного матеріалу.

Пальчикова терапія – це ігротерапевтичний метод, який передбачає програвання будь-яких римованих історій, казок, або зображення умовних фігур за допомогою пальців. Багато ігор потребують участі обох рук, що дає можливість дитині орієнтуватися в поняттях «праворуч», «ліворуч», «вгорі», «внизу» [2]. Ігри з пальчиками розвивають мозок дитини, стимулюють розвиток мовлення, творчих здібностей, фантазії, допомагають зняти напругу, не тільки самих рук, а й розслабити м'язи всього тіла. Вони також здатні покращити вимовляння багатьох звуків. Чим краще працюють пальці, тим ліпше говорить дитина. О. Черінкова [9] розробила методичні рекомендації до проведення пальчикових ігор.

Що стосується використання пальчикових ігор у навчанні іноземної мови, то їх можна застосовувати під час проведення фізкультхвилинок, пальчикової гімнастики, презентації, відпрацювання та закріплення вимови іншомовних звуків, під час навчання письма як розминку, а також під час вивчення тем «Родина», «Тварини», під час організації лялькового театру тощо.

Ґудзикотерапія також сприяє розвитку дрібної моторики, Ж. Гаврильчик зазначає, що заняття з ґудзиками – справжній гімнастичний зал для тренування розуму. Головне завдання цієї ігротерапії – розвиток практичного інтелекту і навичок самостійності. Гра з ґудзиками розвиває особистість дитини, сприяє її адаптації в соціумі, активізує всі її психічні процеси: сенсорно-перцептивні, психомоторні, емоційно-вольові, пізнавальні та інші. Тому основну увагу цьому методу приділяють психологи, логопеди. Так, психологи рекомендують проводити ґудзиковий масаж, організовувати ґудзикове лото, ігри: «Акваріум», «Ґудзикове намисто», цикл ігор «Сімейні історії», «Родове дерево» тощо [8].

Педагог О.Федій рекомендує також проводити гру «Рибалка», в якій дитина в ролі рибалки, а ґудзики – в ролі рибок. Діти визначають, якого кольору «риба», яка їх вага, якої вона форми, тепла вона чи холодна. Пропонується також ускладнювати гру, при якій теж саме завдання діти повинні виконувати із заплющеними очима та інші ігри [5]. Таким чином, можна дійти висновку, що ігри з ґудзиками можна використовувати у навчанні іноземної мови під час презентації, відпрацювання, закріплення лексики, яка позначає розміри, кольори та інші якості предметів, під час організації роботи над темами «Числа», «Множина іменників», «Родина».

Рис. 1. Особливості використання різних видів ігротерапії під час навчання учнів іноземної мови

розроблено автором

Це відносно новий метод корекції дітей з психофізичними вадами. Загальне правило ґудзикової терапії – чим раніше дитина почне грати, тим легше зможе розвинути свої здібності й тим більших висот вона зможе досягти.

Усе сказане вище дозволило представити особливості використання різних видів ігротерапії під час навчання учнів іноземної мови на рис. 1:

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Ігротерапія є відносно молодою галуззю сучасної психології, яка орієнтується переважно на роботу з дітьми. З'явившись у першій половині XX століття в надрах психоаналізу, ігротерапія поступово розповсюджувалася по широкому спектру напрямів,

знаходячи теоретичне обґрунтування різноманітністю своїх методів.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що використання ігротерапії у різних її видах (пісочна терапія, пальчикова терапія, ґудзикотерапія) під час навчання учнів іноземної мови сприяє появі позитивних змін в емоційно-вольовій сфері дітей, кращому засвоєнню отриманих знань і навичок (зокрема лексико-граматичного матеріалу), розвитку соціальних і комунікативних навичок, підвищенню мотивації, пізнавального інтересу, самооцінки, розвитку навичок прийняття рішень.

Список літератури:

1. Костина Л. М. Игровая терапия с тревожными детьми / Л. М. Костина. – М., 2000. – 160 с.
2. Кэдьюсон Х. Практикум по игровой психотерапии / Х. Кэдьюсон, Ч. Шефер. – СПб.: Питер, 2001. – 416 с.
3. Лисенкова І. П. Використання арт-терапевтичних методик у роботі з дітьми передшкільного віку із затримкою психічного розвитку / І. П. Лисенкова // Наука і освіта. – 2013. – № 3. – С. 95-97.
4. Осипова А. А. Общая психокоррекция // А. А. Осипова. – М., 2001. – 510 с.
5. Федій О. А. Естетотерапія: навчальний посібник / О. А. Федій. – К.: Центр навчальної літератури. – 2007. – 256 с.
6. Ямницький В. М. Ігротерапія як засіб психологічної допомоги дітям і підліткам / В. М. Ямницький, С. А. Литвиненко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закл. освіти: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 43. – С. 4-6.
7. http:// dcp. org. ua. / parents/ redil/ dodat. html
8. http:// dcp. org. ua. / parents/ redil/delph. html
9. http:// dcp. org. ua. / parents/ redil/ peto. Html

Казачинер Е.С.
Харьковская академия непрерывного образования

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ИГРОТЕРАПИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация
На основе анализа научной и методической литературы были исследованы особенности использования разных видов игротерапии при обучении иностранному языку. Так, песочную терапию целесообразно использовать с целью создания и описания жизненных ситуаций, организации индивидуальной, коллективной, парной и групповой работы, введения нового лексического и грамматического материала. Пальчиковая терапия используется для проведения физкультминуток, пальчиковой гимнастики, презентации, отработки и закрепления произношения иноязычных звуков, обучения письму, изучения тем «Семья», «Животные», организации кукольного театра и т.д. Пуговичную терапию обычно применяют с целью презентации, отработки, закрепления лексики, которая обозначает размеры, цвета и другие качества предметов, во время организации работы над темами «Числа», «Множественное число существительных», «Семья». Результатом применения разных видов игротерапии должны быть положительные изменения в эмоционально-волевой сфере детей, лучшее усвоение полученных знаний и навыков, развитие социальных и коммуникативных навыков, повышение мотивации, познавательного интереса, самооценки, развитие навыков принятия решений.
Ключевые слова: игротерапия, песочная терапия, пальчиковая терапия, пуговичная терапия, обучение иностранному языку.

Kazachiner O.S.
Kharkiv Academy of Postgraduate Education

USING GAME THERAPY METHOD IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE

Summary
On the basis of scientific and methodical literature peculiarities of using different kinds of game therapy in teaching foreign languages were investigated. Sand therapy should be used for creating and description the real-life situations, organization an individual, collective, pair and group work, presentation the new vocabulary and grammar material. Finger therapy is used for physical pauses, finger gymnastics, for presentation, practicing and producing the pronunciation of foreign sounds, teaching writing skills, for teaching such topics, as «Family», «Animals», organizing the puppet theatre etc. As for button therapy, it can be provided for presentation, practicing and producing the vocabulary devoted to sizes, colours and other objects' qualities, while working over such topics as «Numbers», «Plural forms of nouns», «Family». The result of using different kinds of game therapy must be having changes in children's emotional and willing, better using the got knowledge, the development of social and communicative skills, increasing the level of motivation, cognitive interest, self-evaluation, the development of making up decisions skills.
Keywords: game therapy, sand therapy, finger therapy, button therapy, teaching a foreign language.

УДК 81'27

РІЗНОАСПЕКТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

Кардаш Л.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди,
Українська академія акмеології

У статті аналізуються теоретичні засади дослідження інтерференції, з'ясовується зміст поняття «мовна інтерференція», характеризуються класифікації загальнолінгвістичних ознак даного мовного явища, розглядаються питання встановлення причин мовної інтерференції, дослідження її ролі та функції у соціальному, психологічному й лінгвістичному планах.
Ключові слова: мовна інтерференція, трансференція, іншомовний акцент, відхилення, двомовність, білінгви, інтерферонімія, психолінгвістика.

Постановка проблеми. Мова чутливо реагує на всі процеси, які відбуваються у суспільстві. Контакти з носіями інших мов, побудова писемності, розробка або реформа правопису, розробка науково-технічної та суспільно-політичної термінології тощо – всі ці процеси у більшій чи меншій мірі залишають відбиток на розвитку мови, яка, в свою чергу, зазнає помітного впливу всіх названих вище факторів.

Учені в галузі мовних контактів говорять як про позитивний, так і про негативний вплив мов одну на другу серед білінгвів. У той час, як явище, яке відображає позитивний вплив однієї мови на іншу, визначається лінгвістами як «трансференція», все ж більшість досліджень проводиться в галузі порушень мови білінгвів, тобто негативного впливу певної мови на іншу, що визначається терміном «інтерференція».

У колі цих питань особливу зацікавленість учених викликають питання встановлення причин мовної інтерференції, дослідження її ролі та функції у соціальному, психологічному й лінгвістичному планах.

Актуальність проблематики зумовлена необхідністю комплексного вивчення міжмовної інтерференції з позицій соціо- та психолінгвістики, що сприятиме розкриттю причин виникнення, попередження, виявлення й подолання явищ міжмовної інтерференції на різних рівнях мови, а також тим, що інтерференція є фактором відхилення або порушення нормативної вимови, що виникають у мові певної особи або цілого колективу, і тому потребує детальних вивчень. Також інтерференція є важливою у аспекті педагогіки та навчання мовам.

Мета статті полягає в дослідженні інтерференції, визначенні її значення. Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Проаналізувати теоретичні засади дослідження інтерференції.
2. З'ясувати зміст поняття «мовна інтерференція».
3. Коротко охарактеризувати класифікації загальнолінгвістичних ознак інтерференції.

Об'єктом дослідження є інтерференція, як явище взаємодії мовних систем.

Предметом дослідження є теоретичні аспекти вивчення інтерференції в умовах білінгвізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжмовна інтерференція неодноразово перебувала об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Зокрема, ця проблематика є колом наукових інтересів таких учених, як А. В. Капуш, А. С. Д'яков, В. Н. Комісарова, Е. Мегісте, Б. Куделько, Й. Хольц-Ментері, О. А. Шаблій, Т. Р. Кияк, Ю. О. Карпенко та інші. Проблему теоретичних засад вивчення інтерференції у мовленні досліджували такі вчені, як А. Н. Баранов, В. П. Белянин, А. Вежбицкая, И. Н. Горелов, К. Ф. Седов, В. О. Гумбольд, И. Л. Медведева, А. В. Соколов, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, Р. М. Фрумкина, Н. П. Шумарова.

Виклад основного матеріалу. Інтерференція як процес та результат процесу становить порушення носієм двомовності та багатомовності правил співвідношення контактуючих мов, які проявляються в його мові у відхиленні від норми.

Термін «інтерференція» (від англ. interference) був створений у Празькій лінгвістичній школі, де вона визначається як процес відхилення від норм контактуючих мов. Проте широке визнання цей термін отримав відразу після виходу друком монографії У. Вайнрайха [1].

Спочатку термін «інтерференція» використовувався тільки в фізиці та позначав взаємне посилення та ослаблення хвиль при їх накладанні одна на іншу. В теперішній час він отримав широке розповсюдження в психології, лінгвістиці та методиці викладання іноземної мови.

Однак в психолінгвістичній та методологічній літературі термін «інтерференція» використовується спеціалістами неоднозначно: деякі вкладають в його зміст як позитивний, так і негативний вплив рідної мови, інші – тільки негативний вплив рідної мови нерідну, що вивчається. Така різниця в думках пояснюється складністю та багатоаспектністю самого явища, яке супроводжується в процесі увімкнення в діяльність механізму переключення кодів на різних етапах засвоєння першої нерідної мови, другої нерідної.

З лінгвістичної точки зору термін «інтерференція» використовується у зв'язку із вивченням проблеми контактування мов для позначення тих змін, які спостерігаються в мові носіїв двомовності (багатомовності) як результат взаємодії різних мовних систем. Однак у визначенні поняття мовної інтерференції немає повної єдності серед лінгвістів. Деякі пов'язують її із поняттям мовної норми, інші – з лінгвістичним переплетенням (накладанням). Деякі трактують це поняття широко, включаючи в її зміст явища запозичення та субстрату, інші – вузько, обмежуючись лише порушеннями мовних норм в мовленні [2, с. 104-110].

© Кардаш Л.В., 2016

Під інтерференцією розуміють, як правило, тільки неконтрольовані процеси, а свідоме запозичення до неї не відносять. Рідкість і нестійкість збалансованої двомовності пояснюється тим, що повної симетрії в соціально-етнічних умовах співіснування двох мов в одному суспільстві практично не буває. Слід узяти до уваги також індивідуальні (психолінгвістичні й психологічні) аспекти двомовності. Збалансована двомовна ситуація була б можлива в тому випадку, коли б більшість членів якогось соціуму володіли досконало обома мовами, використовуючи їх у будь-яких мовленнєвих ситуаціях, з легкістю перемикаючись з однієї мови на іншу, не змішуючи при цьому різні мови. Однак, на думку таких відомих учених, як Б. Гавранек, А. Мартіне, Е. Хауген, повне й автономне (без змішування мов) володіння двома мовами перевищує психічні можливості звичайної людини. В її мовній свідомості окремі риси нерідної мови уподібнюються ладу рідної (або основної) мови. Відбувається інтерференція двох мовних систем, тобто часткове ототожнення й змішування, що призводить до помилок у мовленні (іноді – однією, іноді – обома мовами) [3, с. 94-111].

Загальною передумовою інтерференції є те, що людина, розмовляючи другою мовою, завжди якоюсь мірою використовує навички мовлення рідною (або основною) мовою, наприклад, навичку розрізнення дзвінких і глухих приголосних, навичку вживання іменника в функції присудка тощо.

Психологи розглядають інтерференцію як виникнення перешкод внаслідок перенесення навичок і умінь з однієї діяльність у іншу. З огляду на психолінгвістичний бік цього явища, оскільки форма мовних творів, викликаних інтерференцією, обумовлена функціонуванням психофізіологічних механізмів їх породження, то інтерференцію необхідно розглядати, як «обумовлений об'єктивними розбіжностями процес конфліктної взаємодії мовних механізмів, що виявляється зовні у мові білінгва у відхиленнях від закономірностей однієї мови під впливом негативної взаємодії іншого чи внаслідок внутрішньомовних впливів аналогічного характеру» [8].

У психолінгвістиці інтерференцію розглядають як невід'ємну складову частини процесу повільного, поступового проникнення того чи іншого іншомовного елемента у систему мови у процесі заволодіння ним.

У лінгвістиці проблема інтерференції у рамках мовних контактів розуміється як «порушення білінгвом (людиною, що володіє двома мовами) правил співвідношення двох контактуючих мов» [7].

Цей процес описується в працях багатьох вітчизняних і закордонних вчених (У. У. Алімов, Є. Бужаровска, У. Вайнрайх, Є. М. Верещагін, У. А. Виноградов, У. У. Климов, Л. М. Ковиліна, У. М. Комісарів, М. А. Любимова, М. Б. Мечковская, У. Ю. Розенцвейг, Ю. І. Студеничник, Л. В. Щерба).

У соціолінгвістичній науці репрезентований широкий спектр думок і поглядів щодо явища інтерференції. С. Семчинський називає інтерференцію «процесом взаємодії систем та елементів цих систем у мовах, що контактують» [13, с. 3].

А. Мартіне визначав цей процес як взаємопроникнення одиниць однієї мови до іншої, відносячи до інтерференції і процеси запозичення [11, с. 525].

Ю. Жлуктенко вважає, що інтерференія – це «зміни в структурі мови та її семантиці, що визначаються міжмовною взаємодією у ситуації мовного контакту» [6, с. 76], змішуючи процес інтерференції з її можливими наслідками для мови, що зазнає впливу.

Дослідник У. Вайнрайх визначив інтерференцію як відхилення від норми будь-якої мови під впливом іншої [1, с. 22], а Л. Крисін – як помилку, що виникає в мові внаслідок впливу іншої, причому під інтерференцією лінгвіст розуміє лише неконтрольовані процеси [15, с. 372].

У сучасному лінгвістичному словнику О. Селіванової знаходимо наступне визначення цього поняття: «Інтерференція – взаємне проникнення в мовлення білінгвів елементів різних рівнів двох мов, якими він володіє, що сприймається як іншомовний акцент. Інтерференція є відхиленням від стандартів рідної мови, мовленнєвою помилкою. Інтерференція може охоплювати всі рівні мови, однак особливо послідовно виявляється у фонетиці у вигляді ідеофонії. Інтерференція може виникати при засвоєнні нерідної мови індивідом або за умови існування тривалих мовних контактів» [12, с. 211].

О. Ткаченко також погоджується з думкою, що інтерференція виявляється у мовленні двомовної людини: «Інтерференція – взаємодія мовних систем при двомовності, яка виникає при мовних контактах, або при індивідуальному засвоєнні нерідної мови. Є відхиленням від норми й системи другої мови під впливом рідної мови. Інтерференція виявляється як іншомовний вплив у мовленні людини, що володіє двома мовами; цей вплив може бути стабільним (як характеристика мовлення колективу) і минущим (як чиясь індивідуальна особливість). Головне джерело інтерференції – розбіжність у системах взаємодіючих мов: різний фонемний склад, різні правила позиційної реалізації фонем, їхньої сполучуваності, різні інтонації, різний склад граматичних категорій і способів їхнього вираження тощо» [9, с. 241-245].

О. Лазаренко вважає, що інтерференцію потрібно пов'язувати з мовленнєвим рівнем, бо в мові відбувається вже не інтерференція, а процес усталення деяких наслідків інтерференції, і називає інтерференцією заміну в мовленні білінгва елементів однієї мови елементами іншої. Заміну мовних елементів дослідниця розглядає як відхилення від літературної норми (або діалектної, якщо інтерференція відбувається на рівні діалекту) тієї мови, що зазнає інтерференції. Унаслідок цього процесу в мовленні такої мови виникає інтерференційна помилка, яку автор називає інтерференемою. Для характеристики інтерферентної лексичної помилки мовознавець пропонує терміни «інтерферонімія» – оказіональне запозичення лексичних одиниць з однієї мови в іншу в результаті міжмовної інтерференції; «інтерферонім» – слово, що виникло внаслідок такого запозичення [4].

Протягом тривалого часу вважалося, що міжмовна інтерференція відбувається лише в одному напрямі – з рідної мови в іноземну. Кінець цій думці поклала мовознавець Е. Мегісте, яка займалася дослідженням проявів інтерференції у трилінгвів. Учена дійшла висновку, що фактично лише одна з мов, якими володіє трилінгв, є

«активною». За її дослідженням, це та мова, яку трилінгви використовують у повсякденній практичній діяльності (навчанні, професійній діяльності тощо) та якою активно спілкуються упродовж певного часу (у Мегісте – від одного року й більше). При цьому їхня рідна мова переходить у розряд пасивної – мови винятково домашнього вжитку з обмеженим певною побутово-родинною тематикою лексиконом [10, с. 81]. Цей факт дає підстави стверджувати, що інтерференція відбувається не з рідної мови в іноземну, а з іноземної мови в рідну й навпаки.

Дослідження мовних інтерференцій заслуговує значного інтересу, проте чіткої класифікації цих явищ ще не створено. А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько здійснили спробу класифікувати мовні інтерференції за лінгвальним та екстралінгвальним принципами. У межах екстралінгвального принципу дослідники виокремлюють психолінгвістичний та соціолінгвістичний підходи до класифікації мовної інтерференції. Використовуючи психолінгвістичний підхід до цієї імперії знань, розрізняють підсвідомі й свідомі мовні інтерференції. Соціолінгвістичний підхід класифікації залежить від соціолінгвістичних чинників, таких як мовні контакти та мовна орієнтація. У зв'язку з цим мовні інтерференції поділяються на комунікативні (такі, що виникають через мовні контакти) й еталонні (такі, що виникають через мовну орієнтацію). За лінгвальним принципом, тобто залежно від того, у якому мовному аспекті мовні інтерференції спостерігаються, їх розподіляють на графічні, фонетичні, граматичні й лексичні [4, с. 16-53].

Найчастіше увага приділяється лише підсвідомим інтерференціям, або, в кращому випадку, свідомі та підсвідомі мовні інтерференції розглядаються окремо одна від одної. Дослідники зазначають, що все ж таки свідомі та підсвідомі інтерференції – це явища, аналогічні одне одному.

Тому класифікація мовних інтерференцій як явищ соціолінгвістики повинна виглядати так, аби вона охоплювала обидва види [8, с. 17].

У методичній літературі виокремлюють такі види інтерференції: 1) за походженням – зовнішня і внутрішня; 2) за характером перенесення навичок рідної мови – пряма і непряма; 3) за характером прояву – неприхована і прихована; 4) за лінгвістичною природою – фонетична, лексична, граматична. Явище інтерференції також розглядається як відхилення від правил мовленнєвої реалізації, що відбувається у свідомості мовця внаслідок накладання елементів первинної (рідної) мовної системи на вторинну (українську). Ю. Дешерієв щодо цього питання зазначає: «У результаті взаємодії, взаємовпливу структур і структурних елементів двох основних компонентів білінгвізму у процесі мовної діяльності білінгвів виникає міжмовна інтерференція [5, с. 28]». Необхідно зазначити, що інтерференція має здатність виникати на всіх мовних рівнях, у результаті чого відбувається: 1) порушення системи (логіко-семантичного змісту); 2) порушення норми (форми); 3) порушення узусу (ситуативної адекватності) [3]. Інтерференція проявляється у тому випадку, якщо мови, котрими володіє білінгв, одночасно мають певний ступінь подібності та відмінності. Саме завдяки спільності існує можливість ототожнення явищ і понять однієї мови з явищами та поняттями іншої у випадку відсутності однаковості насправді. Вивчаючи проблему інтерференції, можна зробити певні узагальнення: вона є явищем взаємодії структур і структурних елементів двох мов у процесі спілкування білінгвів, неусвідомленого перенесення елементів однієї мови в мовлення іншої. Характер і ступінь прояву інтерференції зумовлені тим, на якому мовному рівні вона виявляється.

Отже, процес інтерференції – це процес, у першу чергу, мовленнєвий. Але необхідно підкреслити, що «небезпечною» є ситуація, коли інтерференційні явища починають проникати в мову: відбувається заміна елементів однієї мови елементами іншої, що носіями мови сприймають як норму.

Висновки. Інтерференція – це явище, властиве індивіду, проте, слід зазначити, що при масовій двомовності однотипні інтерференційні процеси характеризують мовлення багатьох осіб, і, закріпившись в ідіолектних мовних системах, вони починають впливати також і на мовну компетенцію монолінгвів, що призводить до мовних змін. Як тільки інтерференція набуває визнання в мові (стає частиною стандарту певного мовного коду), вона не сприймається в цьому коді як щось стороннє, чужорідне, тобто перестає бути такою для всіх, крім лінгвістів. Отже, інтерференція є одним з чинників, одним з рушіїв розвитку мови, мовних змін, що нагромаджуються і зріють у ній. У наддіндивідуальному плані масова й часта інтерференція означає постійне змішування двох систем, їх більше або менше взаємне уподібнення.

Таким чином, виявлення зон міжмовної інтерференції, дослідження вже засвідчених інтерференційних явищ мають велике значення для підвищення рівня культури мови. Привернення уваги до тих ділянок і одиниць мови, де є вірогідною поява відхилень від норми під впливом іншої мови, може допомогти уникнути інтерференції.

Отже, інтерференція: по-перше, є явищем взаємодії структур і структурних елементів двох мов у процесі спілкування двомовного населення; по-друге, це невід'ємна складова частина процесу повільного, поступового проникнення того чи іншого чужомовного елемента в систему мови-сприймача; по-третє, це перенесення навичок, що являє собою складне явище людської психіки, механізм якого дає людині можливість використовувати те, чим вона вже оволоділа за нових чи відносно нових обставин; по-четверте, інтерференція – це неусвідомлене перенесення елементів однієї мови в мовлення іншої. Інтерференція – негативний аспект мовної взаємодії, оскільки інтерфереми витісняють з ужитку існуючі в мові еквівалентні елементи, безпідставно замінюючи їх собою, і, у такий спосіб, денаціоналізують інтерферовану мову спочатку на мовленнєвому рівні, а за певних соціолінгвістичних обставин – і на мовному. На нашу думку, інтерференція являє собою і взаємопроникнення одиниць однієї мови в іншу, і відхилення від норм однієї мови під впливом іншої, і мовленнєву помилку водночас.

Список літератури:

1. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / У. Вайнрайх // Новое в лингвистике. – Вып. 6. Языковые контакты. – М., 1972. – С. 25-60.
2. Валігура О. Р. Систематизація ознак мовної інтерференції / О. Р. Валігура // Нова філософія / за ред. Манакіна В. М. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 36. – С. 104-110.
3. Гавранек Б. К проблеме смешения языков // Новое в лингвистике. – М.: Прогрес, 1972. – Вып. 6: Языковые контакты. – С. 94-111.
4. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
5. Дешериев Ю. Д. Основные тенденции функционирования и развития национально-русского двуязычия / Ю. Д. Дешериев // Русский язык в национальной школе. – 1978. – № 2. – С. 26-32.
6. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти: Проблеми інтерлінгвістики. – К.: вид-во Київ. Ун-ту, 1966. – 135 с.
7. Карлинський А. Е. Основы теории взаимодействия языков и проблема интерференции: Автореф. дис. докт. филол. наук. – К., 1980. – 48 с.
8. Короткова О. Н. Фонологический механизм языковой интерференции: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. «Теория языкознания» / О. Н. Короткова. – М., 1986. – 19 с.
9. Кульчицька Н. О. Особливості явища інтерференції в процесі навчання англійської мови як другої іноземної у філологічному ВНЗі / Н. О. Кульчицька // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (педагогічні науки). – Бердянськ, 2010. – № 3. – С. 241-245.
10. Манакин В. М. Конвергентне образования и проблема интерференции в условиях близкородственного двуязычия // Проблеми міжпредметних зв'язків в умовах білінгвізму. – Дрогобич, 1990. – С. 80-82.
11. Мартине А. Принцип экономии в языке / Андре Мартине // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1963. – Вып. 3. – С. 366-531.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2008. – 712 с.
13. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов / С. В. Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.
14. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в зарубежной лингвистике: Языковые контакты. Вып. VI. – М.: Прогресс, 1972. – С. 61-81.
15. Шаблій О. А. Міжмовна інтерференція як психолінгвістична універсалія / О. А. Шаблій // Мовні та концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – Вип. 11. – Кн. 1. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 371-375.

Кардаш Л.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды,
Украинская академия акмеологии

РАЗНОАСПЕКТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ

Аннотация
В статье анализируются теоретические основы исследования интерференции, выясняется содержание понятия «языковая интерференция», характеризуются классификации общелингвистических признаков данного языкового явления, рассматриваются вопросы установления причин языковой интерференции, исследование ее роли и функции в социальном, психологическом и лингвистическом планах.
Ключевые слова: языковая интерференция, трансференция, иноязычный акцент, отклонения, двуязычие, билингвы, интерферонимия, психолингвистика.

Kardash L.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Higher Pedagogical Hrygorii Skovoroda University,
Ukrainian Academy of Acmeology

RESEARCHES OF DIFFERENT ASPECTS IN THE LANGUAGE INTERFERENCE

Summary
The theoretical bases of the interference research are analyzed in this article, the concept of «linguistic interference» is found out, the classification of generally linguistic features of the linguistic phenomenon is characterized, and the problem of establishment of the language interference is considered, studying of its role and function in the social, psychological and linguistic meaning.
Keywords: language interference, transference, foreign accent, rejection, bilingualism, bilinguals, interferonimiya, psycholinguistics.

УДК 378.046.4

ДІАГНОСТІКА ПЕДАГОГІЧНИХ ЗНАНЬ Й УМІНЬ ВИКЛАДАЧІВ ТЕХНІЧНИХ ВИШІВ

Кіріленко О.Г.
Харківський національний авіаційний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

У статті висвітлено необхідність посилення уваги до проблеми педагогічної компетентності викладачів технічних вишів. Визначено основні недоліки педагогічної підготовки викладачів технічних вишів. На підставі аналізу доведено недостатній рівень педагогічних знань й умінь викладачів технічних вишів. Встановлено, що попередня діагностика педагогічних знань й умінь викладачів технічних вишів буде активно впливати на організацію їх педагогічної підготовки.
Ключові слова: педагогічні знання й уміння викладачів технічних вишів, діагностика, педагогічна підготовка.

Постановка проблеми. Реалізація освітньо-виховних завдань вищих навчальних технічних закладів (технічні виші) залежить в певній мірі від професійно-педагогічної компетентності викладача, яка виявляє єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності.

Специфіка діяльності викладача технічних вишів виявляється в тому, що за характером професійних функцій вона відноситься до педагогічної, а її предметною основою є інженерна область праці. Взаємозв'язок педагогічної і технічної сторін відбувається як на рівнях постановки освітніх цілей і відповідних педагогічних завдань, так і на рівні виконання різноманітних функцій. У результаті реалізації педагогічної діяльності відбувається інтеграція педагогічної та інженерно-технічної діяльності викладача технічних вишів. У зв'язку з цим він має потребу в професійно спрямованій педагогічній підготовці, тому що викладачі технічних вишів, як правило, не мають необхідних знань в галузі педагогіки і психології, не володіють сучасними методами, засобами і технологіями навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результативність діяльності викладача технічних вишів залежить від якості його професійно-педагогічної підготовки. Професорсько-викладацький склад технічних вишів традиційно формується і поповнюється випускниками класичних університетів; випускниками педагогічних ВНЗ і педагогічних університетів; найталановитішими випускниками, науковими співробітниками і досвідченими фахівцями-практиками з промисловості, а також викладачами з інших освітніх установ. Це основна категорія викладачів технічних дисциплін у технічних вишах [1, с. 149; 4].

Такий спосіб обновлення педагогічних кадрів має незаперечну перевагу, оскільки залучає до навчального процесу найздібніших і найактивніших у наукових дослідженнях учених, але при такій системі комплектування професорсько-викладацького складу технічних вишів викладачі формують тільки фундаментальні інженерні вміння, акумульовані в навчальному предметі і не мають розвинутих педагогічних умінь. Складність збільшується ще й через те, що багато викладачів не мають і відповідної предметної підготовки [4].

Факультети підвищення кваліфікації, що існують на сьогоднішній день у ВТНЗ не цілком задовольняють вимоги сучасного педагога з низки причин, основними з яких є: 1) організаційні: значні фінансові витрати на організацію регулярного підвищення кваліфікації великої кількості викладачів, складності організації підвищення кваліфікації з відривом від основної роботи, недостатня матеріально-технічна база для перепідготовки викладачів; 2) педагогічні: ізольованість підготовки від сфери розв'язуваних викладачами завдань, зміст існуючих курсів підготовки припускає наявність сформованої педагогічної компетентності, якою володіють не всі слухачі, існуючі програми підготовки не передбачають попередню діагностику рівня сформованості педагогічної компетентності, у зв'язку з цим комплектування груп відбувається без їхнього урахування, неможливість актуалізації результатів підготовки на практиці.

Викладачі технічних вишів дорослі люди, соціально сформовані особистості, які самостійно приймають рішення, активно регулюють свою поведінку. Аналіз педагогічної літератури з навчання дорослих С. Вершловський, С. Змеєв, В. Мерлін, Ю. Кулюткін, Ю. Укке та інші показав, що ведуча роль в організації навчання дорослих належить тому, хто навчається. Основною характеристикою процесу навчання стає процес самостійного визначення тими, хто навчається, параметрів навчання і пошуку знань, умінь, навичок, якостей. Викладач у цьому процесі створює сприятливі умови для навчання і допомагає тим, хто навчається, з'ясувати свої потреби в навчанні. У процесі педагогічної підготовки викладачів технічних вишів ведуча роль у формуванні мотивації, визначенні цілей, змісту навчання належить викладачеві. У зв'язку з цим велике значення має попередня діагностика педагогічних знань й умінь (гностичні, проектувальні, організаторські, конструктивні, комунікативні). Така діагностика, з одного боку, дозволяє з'ясувати індивідуальний рівень сформованості педагогічної компетентності викладачів, що будуть активно впливати на організацію підготовки і формування стійкого характеру мотивації до підготовки, а з іншого, дозволяє скорегувати організацію і зміст педагогічної підготовки викладачів технічних вишів.

© Кіріленко О.Г., 2016

Виклад основного матеріалу. Дослідження було проведено на базі Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ» обрано контингент викладачів у кількості 212 осіб, соціальний склад якого подано такими показниками:кількість викладачів від загальної кількості респондентів, що мають університетську освіту – 3,8%, економічну освіту – 12,5%, технічну освіту – 83,7%, віком старше 50 років – 20%, 40 – 50 років – 38%, 30 – 40 років – 17%, від 20 до 30 років – 25%; чоловіки – 52%, жінки – 48%; асистенти – 43%, старші викладачі – 38%, доценти – 19%.

Для визначення рівня сформованості педагогічної компетентності викладача ВТНЗ було використано методику, розроблену вченими НДІ Профтехосвіти м. Санкт-Петербург [2, с. 29-30], і методику визначення професійного рівня викладача В. Степанова [3, с. 1-7]. Згідно з цими методиками було розроблено зміст педагогічних умінь (гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні, організаційні) і знань, що входять у структуру педагогічної компетенції викладача технічних вишів. Для кількісної самооцінки вираження рівня сформованості педагогічних умінь викладачів використовували шкалу в діапазоні 0-5 балів.

Для оцінки гностичних умінь було розроблено шкалу, що містить вісім показників. Аналіз результатів самооцінки викладачів показує, що доценти мають найбільш розвинені вміння: «Оцінювати глибину й обсяг знань з предмету, який викладається» (1-й номер показника, середнє значення – 4,94), «Визначати відповідність своєї системи роботи поставленим перед собою цілям» (5-й номер показника, середнє значення – 4,4). У старших викладачів найбільш розвинені перший і другий показники, відповідно середнє значення – 4,22; 4,17.

Висока самооцінка першого і п'ятого показників викладачами пов'язана з глибоким і всебічним знанням і володінням методологією своєї науки. Доценти мають великий досвід науково-дослідницької діяльності у певній галузі знань, що дозволяє їм легко оперувати цим знанням. У старших викладачів також ці вміння одержали найвищу самооцінку, що пов'язано з великим педагогічним досвідом роботи в даній галузі знань. У асистентів ці показники мають нижчий рівень самооцінки, відповідно: середнє значення першого номера показника – 3,68, другого – 3,77 порівняно з доцентами і старшими викладачами, у яких ці показники вищі. Цей факт пов'язаний з малим педагогічним досвідом і не достатнім володінням даною галуззю знань.

Однією з умов продуктивної педагогічної діяльності є наявність розвинених умінь самостійно аналізувати й оцінювати результати своєї педагогічної діяльності. Викладач повинен уміти аналізувати й узагальнювати свій педагогічний досвід, який можна передати іншим викладачам, аналізувати і використовувати педагогічний досвід своїх колег, бачити свої і чужі недоліки, шукати шляхи вдосконалювання своєї педагогічної діяльності. Але результати самооцінки викладачів показують, що ці вміння в них найменш розвинені. Так, середнє значення самооцінки вміння «Аналізувати власну педагогічну діяльність і діяльність колег» (7-й номер показника) має значення відповідно: 3.61 – у доцентів, 3.2 – у старших викладачів, 2.8 – в асистентів, що свідчить про низький рівень розвитку цього вміння.

Викладач має здійснювати свою педагогічну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей студентів. На навчально-пізнавальну діяльність студентів значною мірою впливають: спосіб спілкування педагога з учнями; ступінь розвитку інтересу до учня; рівень знань про учня; диференційованість підходу до учня щодо заходів впливу та ін. У зв'язку з цим викладачам було запропоновано виконати самооцінку своїх умінь, пов'язаних з осмисленням і аналізом навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Середнє значення самооцінки вміння «Вивчати індивідуальні особливості студентів» (8-й номер показника) має значення відповідно: 3.11 – у доцентів, 3.05 – у старших викладачів, 2,81 – у асистентів, а середнє значення уміння «Визначати рівень сформованості пізнавального інтересу творчої активності студентів, умінь самостійної освіти» (3-й номер показника) має значення відповідно: 3.32 – у доцентів, 3.17 – у старших викладачів, 2,95 – в асистентів, що також відповідає низькому рівню розвитку вміння. Такий результат свідчить про те, що доценти і старші викладачі не усвідомлюють головної мети своєї педагогічної діяльності. У зв'язку з тим, що асистенти освоюють педагогічну діяльність за зразком старших колег, вони також мають низький рівень цих умінь – 2,95.

Низький рівень успішності у студентів викладачі пояснюють зниженням навчального навантаження, слабкою довузівською підготовкою студентів, тим, що студентам необхідно заробляти собі на життя, небажанням учитися, а не недоліками своєї діяльності.

На запитання «Назвіть, на Вашу думку, основні недоліки Вашої педагогічної діяльності» доценти і старші викладачі утруднилися відповісти, 40% асистентів – невеликий досвід педагогічної роботи, 20% асистентів – недостатні предметні знання, 40% асистентів утруднилися відповісти. На запитання «Назвіть, на Вашу думку, основні достоїнства Вашої педагогічної діяльності» 20% доцентів відповіли – працьовитість, відповідальність і знання предмета, 30% старших викладачів – комунікабельність і знання предмета, 40% асистентів – комунікабельність.

На запитання, «Як Ви оцінюєте ступінь Вашого педагогічного покликання ?», 80% викладачів відповіли – здатний, 20% викладачів – середніх здібностей. Відповіді викладачів свідчать про те, що викладачі не аналізують свою діяльність, не виділяють сильні й слабкі її сторони і у зв'язку з цим не можуть коректувати свою діяльність. Найбільша кількість викладачів, що мають високий рівень розвитку гностичних умінь, серед доцентів – 49,9%, найбільша кількість викладачів, які мають низький рівень розвитку гностичних умінь, серед асистентів – 83,2%.

Проектувальні вміння пов'язані з перспективним плануванням педагогічної діяльності й навчально-пізнавальної діяльності студентів. Для оцінки проектувальних умінь було розроблено шкалу, що містить п'ять показників. Аналіз результатів самооцінки показує, що у доцентів найбільш розвинені вміння: «Співвідносити вивчення матеріалу курсів з вимогами майбутньої

професії студентів» (1-й номер показника, середнє значення – 4,5), «Складати розгорнутий перспективний план вивчення матеріалу курсу і зв'язаних з ним питань» (2-й номер показника, середнє значення – 4,44), «Виділяти вузлові поняття і закономірності в кожній темі курсу і передбачати можливі утруднення студентів у їхньому освоєнні» (4-й номер показника, середнє значення – 4,38), «Планувати систему самостійних і домашніх робіт з курсу в цілому» (3-й номер показника, середнє значення – 4,5).

Більш глибоке знання доцентами предмета і суміжних з ним наук дозволяє їм порівняно зі старшими викладачами й асистентами проектувати навчальний курс з урахуванням майбутньої професії студентів і у взаємозв'язку із суміжними навчальними дисциплінами. Найнижча самооцінка цих умінь в асистентів, відповідно: середнє значення – 4,16, перший номер показника; 3,77 – другий номер показника; 3,7 – третій номер показника, 3,6 – четвертий номер показника, що свідчить про низький рівень розвитку цих умінь в асистентів.

На низькому рівні сформованості у доцентів, старших викладачів і асистентів знаходиться вміння «Передбачати наслідки власного педагогічного впливу на студентів у різних ситуаціях» (5-й номер показника), відповідно: 3,35 – у доцентів, 3,13 – у старших викладачів, 2, 92 – в асистентів. Такий результат пов'язаний з тим, що викладачі не аналізують свою роботу і навчальну діяльність студентів.

Найбільша кількість викладачів, що мають високий рівень діяльності проектувальних умінь, серед доцентів – 29,42%, найбільша кількість викладачів, які мають низький рівень діяльності проектувальних умінь, серед асистентів – 27,2%.

Конструктивні вміння пов'язані з добором і композиційною побудовою навчальної інформації. Для оцінки конструктивних умінь було розроблено шкалу, котра містить п'ять показників. Аналіз рівня сформованості конструктивних умінь показав, що у доцентів на найвищому рівні знаходяться відповідно такі вміння: «Визначати найбільш ефективні прийоми організації навчальної роботи на різних етапах занять, які проводяться» (1-й номер показника, середнє значення – 4,59), «Передбачати можливі зміни ходу навчального заняття» (2- й номер показника, середнє значення – 4,41), «Підбирати навчальний матеріал для кожного заняття, виділяти в ньому істотне, головне» (3-й номер показника, середнє значення – 4,24). У старших викладачів найбільшу самооцінку одержали відповідно такі вміння: «Визначати найбільш ефективні прийоми організації навчальної роботи на різних етапах занять, що проводяться» (1-й номер показника, середнє значення – 4,15), «Підбирати навчальний матеріал для кожного заняття, виділяти в ньому істотне, головне» (3-й показник, середнє значення – 4,1), «Передбачати можливі утруднення студентів у засвоєнні матеріалу на різних етапах занять, які проводяться «(4-й номер показника, середнє значення – 4,05).

Результат самооцінки також показав, що 4-й показник вищий у старших викладачів, ніж у доцентів, це обумовлено тим, що доценти більше уваги приділяють добору і конструюванню навчального матеріалу, а менше уваги приділяють послідовності подання матеріалу, який враховує попередній рівень підготовки студентів. У асистентів також на досить високому рівні вміння, пов'язане з добором навчального матеріалу для одного заняття (3-й номер показника, середнє значення – 4). Менш розвинені в асистентів уміння, пов'язані з визначенням найефективніших прийомів організації навчальної діяльності студентів (1-й номер показника, середнє значення – 3,95) і передбаченням можливої зміни ходу навчального заняття (2-й номер показника, середнє значення – 3,41).

У доцентів, старших викладачів, асистентів найнижчий рівень сформованості вміння «Конструювати ефективні прийоми впливу на студентів», відповідно: у доцентів – 3,59, у старших викладачів – 3,08, в асистентів – 3,32, що свідчить про несформованість умінь аналізувати свою діяльність і навчально-пізнавальну діяльність студентів. Найбільша кількість викладачів, що мають високий рівень конструктивних умінь, серед доцентів – 26,47%, найбільша кількість викладачів, які мають низький рівень діяльності конструктивних умінь, серед асистентів – 22,73%.

Комунікативні вміння пов'язані з установленням педагогічних взаємовідносин з колегами, студентами і припускають розвиток уміння розуміти особливості студентів, наявність навичок спілкування зі студентами і колегами по роботі, наявність розвиненої інтуїції та ін. Для оцінки комунікативних умінь було розроблено шкалу, що містить чотири показники. Аналіз самооцінки комунікативних умінь викладачів показав, що у доцентів і старших викладачів найбільш розвинене вміння: «Будувати ділові відносини з колегами, котрі сприяють досягненню найкращого спільного результату» (4-й номер показника, середнє значення – 4,85 у доцентів, 4,25 у старших викладачів), це обумовлено тим, що старші викладачі і, особливо, доценти мають великий професійний досвід спілкування з колегами, це дозволяє їм плідно обмінюватися науковою і методичною інформацією і бути в курсі останніх досягнень науки і техніки. Найменш розвинені у доцентів і старших викладачів уміння: «Завойовувати авторитет у студентів і робити студентський колектив своїм помічником» (1-й номер показника, середнє значення – 3,5 у доцентів, 3,77 у старших викладачів), «Установлювати довірчі стосунки зі студентами» (2-й номер показника, середнє значення – 3,61 у доцентів, 3,92 у старших викладачів), «Створювати в студентській групі атмосферу позитивного емоційного настрою» (3-й номер показника, середнє значення – 3,9 у доцентів, 3,85 у старших викладачів).

Такі відповіді свідчать про низьку сформованість цих умінь, відсутність знань про закономірності педагогічного спілкування. В асистентів найбільш розвинене вміння «Створювати в студентській групі атмосферу емоційного позитивного настрою» (середнє значення – 4,22), що обумовлено більшою здатністю до ототожнення себе зі студентами в асистентів, ніж у доцентів і старших викладачів. Найбільша кількість викладачів, які мають високий рівень сформованості комунікативних умінь, серед старших викладачів – 27,5%. Найбільша кількість викладачів, що

мають низький рівень сформованості комунікативних умінь, серед асистентів – 31,82%.

Організаторські вміння викладача містять комплекс умінь, який включає всі попередні вміння і реалізується в практичному вирішенні завдань, спрямованих на організацію і корекцію власної діяльності, діяльності учнів відповідно до шуканого результату. Аналіз рівня сформованості організаторських умінь у доцентів показав, що на високому рівні знаходяться уміння: «Організовувати індивідуальну та групову діяльність студентів» (2-й номер показника, середнє значення – 3,59), «Організовувати колективну взаємодопомогу студентів, навчати їх взаємоконтролю і взаємооцінці» (1-й номер показника, середнє значення – 3,21).

Такі відповіді свідчать про те, що доценти, маючи великий досвід наукової і педагогічної роботи, можуть організувати свою діяльність і діяльність студентів. Менш розвинене у доцентів уміння «Організувати діяльність студентів, спрямовану на аналіз продуктивності свого навчання» (3-й номер показника, середнє значення – 3,2). Найменш сформованими у доцентів є уміння, пов'язані з організацією діяльності студентів у позаурочний час (5-й номер показника, середнє значення – 2,59). Таке низьке значення пов'язане з тим, що доценти практично не взаємодіють зі студентами в позаурочний час, за винятком проведення консультацій перед складанням іспитів і заліків.

У старших викладачів найбільш розвинене вміння «Організувати діяльність студентів у позаурочний час» (5-й номер показника, середнє значення – 3,33), це пов'язано з тим, що багато старших викладачів є кураторами в студентських групах. У зв'язку з цим вони часто відвідують гуртожитки і суспільні заходи, де в неформальній обстановці мають можливість спілкуватися зі студентами. Розвиненим умінням у старших викладачів є також уміння «Організувати індивідуальну і групову діяльність студентів» (2-й номер показника, середнє значення – 3,32), це пов'язано з тим, що старші викладачі через своє службове становище частіше контактують зі студентами під час проведення практичних, лабораторних занять і семінарів. Найменш розвинене у старших викладачів уміння, пов'язане з організацією діяльності студентів, спрямованої на аналіз продуктивності свого навчання (3-й номер показника, середнє значення – 2,9). В асистентів найбільш розвинене вміння «Організовувати колективну взаємодопомогу студентів, навчати їх взаємоконтролю і взаємооцінці» (1-й номер показника, середнє значення – 3,07). Це пов'язано з тим, що асистенти, самі недавні студенти, розуміють їхні проблеми і можуть організувати колективну взаємодопомогу студентів, але інші вміння асистентів мають низький рівень розвитку, особливо вміння «Організувати діяльність студентів, спрямовану на аналіз продуктивності свого навчання» (5-й номер показника, середнє значення – 1,45). Найбільша кількість викладачів, що мають високий рівень сформованості організаторських умінь, серед доцентів – 58,82%, найбільша кількість викладачів, які мають низький рівень сформованості організаторських умінь, серед асистентів – 59,09%. Таким чином, аналіз педагогічних умінь викладача ВТНЗ показав, що найменш розвиненими у викладачів є організаторські вміння, відповідно середні значення: 3,12 – у доцентів, 3,14 – у старших викладачів, 2, 68 – в асистентів і гностичні вміння, відповідно середні значення: 3,85 – у доцентів, 3, 54 – у старших викладачів; 3,24 – в асистентів, це свідчить про те, що викладачі не аналізують своєї педагогічної діяльності, не знають слабких і сильних її сторін, не можуть передбачати свій вплив на навчально-пізнавальну діяльність студентів і, відповідно, коректувати свою педагогічну діяльність.

Найбільш розвиненими у викладачів є проектувальні вміння, відповідно: 4,19 – у доцентів; 3,95 – у старших викладачів; 3,63 – в асистентів і конструктивні вміння, відповідно: 4,14 – у доцентів; 3,7 – у старших викладачів; 3,6 – в асистентів).

Педагогічні вміння формуються на базі педагогічних знань. У зв'язку з цим серед викладачів було проведено опитування з метою виявлення потреби в одержанні педагогічних знань. Результат опитування показує, що потребою в одержанні викладачами педагогічних знань є переважно потреба використовувати їх для вирішення професійних практичних завдань, але, як виявлено в ході бесід з ними педагогічні знання не є особистісне значущими для викладача ВТНЗ.

Перевірка рівня володіння викладачами педагогічними знаннями за допомогою комп'ютерних тестів підтвердило низький рівень їх сформованості.

Аналіз результатів діагностики показав, що викладачі не виділяють істотні ознаки педагогічних понять, не вбачають зв'язок між поняттями та їх компонентами, зокрема, між метою і вибором форми, методів навчання, між метою і змістом навчання, між методами і засобами навчання, між принципами навчання і вибором методів і засобів навчання та ін., недостатньо знають: структуру змісту освіти і зв'язків між компонентами, вимоги до змісту освіти, нормативні документи, основні ознаки навчальних предметів та ін., плутають поняття видів навчання і методів навчання. Більшість викладачів не знають функцій, призначення, видів консультацій і семінарів; особливостей проведення групових та індивідуальних форм організації навчального процесу.

Результати діагностики показали, що більшість викладачів не знає компонент процесу контролю; не знають функцій контролю і, в основному, виділяють контрольну функцію. Тільки на першому курсі незначна кількість викладачів (асистенти – 23%; старші викладачі – 38%; доценти – 58%) використовують діагностику навчальних досягнень, їх поточну і тематичну оцінку; тільки 5% асистентів, 25% старших викладачів, 10% доцентів використовують тестовий метод контролю як у процесі самопідготовки студентів для самоконтролю, так і на підсумковому контролі. В основному викладачі використовують підсумковий контроль, котрий проводять після проходження модуля або наприкінці семестру.

Як критерії оцінювання навчальної діяльності частина викладачів виділила правильну відповідь на запитання або правильний результат вирішення практичного завдання (асистенти – 49%; старші. викладачі – 16%; доценти – 8%), частина викладачів виділила знання й уміння (асистенти – 36%; старші. викладачі – 78%; доценти – 92%), частина викладачів утруднилися відповісти

(асистенти – 15%; старші викладачі – 6%; доценти – 0%). Опитування викладачів показало, що 57% викладачів не розуміють необхідності володіння цими поняттями на рівні теорії, якщо вони практично виконують свою діяльність. Такі результати діагностики доводять, що викладачі технічних вишів не володіють понятійним апаратом, не виділяють істотні ознаки педагогічних понять, не бачать зв'язку між поняттями та їх компонентами, що свідчить про недооцінку викладачами педагогічних знань у своїй професійній діяльності.

Одним із джерел одержання педагогічних знань є педагогічна література. Читання й аналіз педагогічної літератури сприяє саморозвитку педагога є умовою успішної реалізації педагогічної діяльності. З метою з'ясування відношення викладачів до педагогічної літератури їм було поставлено ряд запитань. Аналіз відповідей викладачів показав, що найбільш значущими джерелами знань для них є ті, які безпосередньо пов'язані з їх використанням у практичній діяльності. До цих джерел викладачі відносять спеціальну та навчально-методичну літературу, пов'язану з вузькою галуззю професійної діяльності з певного навчального предмета. Викладачі відзначають, що звертання до переліченої літератури має на меті розширити і збагатити знання теорії предмета і дати прямі практичні рекомендації щодо проведення навчальних занять (84% викладачів), теоретично обґрунтувати й осмислити цікаві для викладача питання (8% викладачів), узагальнити власний досвід (8%).

Аналіз відповідей викладачів показав, що найбільший інтерес викладачі виявляють до наукової літератури з конкретної спеціальності: 94% доцентів, 86% старших викладачів, 46% асистентів. Низька частота звертання асистентів до наукової літератури з конкретної навчальної дисципліні свідчить про те, що асистенти частіше використовують готові методичні розробки доцентів і старших викладачів, це підтверджують також дані про частоту звертання викладачів до готових методичних розробок, відповідно: 86% – доценти 96% – старші викладачі, 94% – асистенти. Найменший інтерес для викладача ВТНЗ становить загальнопедагогічна література, відповідно: 8% – доценти, 6% – старші викладачі, 5% – асистенти, це свідчить про те, що викладачі не використовують педагогічну літературу з метою використання її в навчально- пізнавальній діяльності студентів.

Висновки. Отже, результати дослідження показали недостатній рівень сформованості педагогічних знань й умінь викладачів технічних вишів та велику його варіативність. Ця ситуація передбачає необхідність організації диференційованої педагогічної підготовки викладачів технічних вишів залежно від набутого досвіду, особливостей індивідуальності, внутрішнього спрямування, потреб. Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо в узагальненні результатів діагностики щодо розробки варіативних технологій формування педагогічної компетентності викладачів технічних вишів.

Список літератури:

1. Попов В. А., Коржуев А. В. Методология педагогического исследования и дидактика высшей школы [Текст] / В. А. Попов, А. В. Коржуев. – М.: МГУ, 2000. – 184 с.
2. Аттестация преподавателя и мастера производственного обучения [Текст] / Метод. пособие. – СПб: Питер, 1992. – 59 с.
3. Степанов В. Р. Методика определения профессионального уровня преподавателя [Текст] / В. Р. Степанов. – М.: Клио, 1994. – 94 с.
4. Лозова В. І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів освіти // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів [Текст]: Матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. / За заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Х.: ОВС, 2002. – С. 3.

Кириленко Е.Г.
Харьковский национальный авиационный университет имени М.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

ДИАГНОСТИКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ И УМЕНИЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВТУЗ

Аннотация
В статье показана необходимость усиления внимания к проблеме педагогической компетентности преподавателей ВТУЗ. Определены основные недостатки педагогической подготовки преподавателей ВТУЗ. Анализ диагностики показал невысокий уровень педагогических знаний и умений преподавателей ВТУЗ. Показано, что предварительная диагностика педагогический знаний и умений преподавателей ВТУЗ будет активно влиять на организацию их педагогической подготовки.

Ключевые слова: педагогические знания и умения преподаватей ВТУЗ, диагностика, педагогическая подготовка.

Kirilenko O.H.
National Aerospace N.E. Zhukovskiy University
«Kharkov Aviation Institute»

ASSESSMENT OF PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND SKILLS OF TEACHERS OF HIGHER TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The article underlines the importance of the competences in pedagogy of teachers of the Higher Technical Educational Institutions. Main weaknesses of the pedagogical preparation were defined. It has been shown that the preparatory diagnostic of the pedagogical knowledge and skills of the teachers will have an active influence on the organization of their pedagogical preparation. On the bases of the self-evaluation analysis of pedagogical knowledge and skills, it has been proved that their level is not sufficient.
Keywords: the pedagogical knowledge and skills of the teachers of the Higher Technical Educational Institutions, assessment, training teachers.

УДК 37.015.31.091.212-053.6(045)

ЧИННИКИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ «КРЕАТИВНІСТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА»

Корольова Л.М.
Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
Запорізький класичний ліцей

У статті автор розглядає чинники, які впливають на формування феномену «креативність молодших школярів». На думку авторки психолого-педагогічні дослідження змінили первинні уявлення про високий IQ як про головний критерій видатних досягнень розуму та продемонстрував важливу роль творчого потенціалу, інтересів і здібностей особистості, а також кола виховання та навчання як факторів формування креативності У багатьох наукових концепціях обдарованість й умови до її розвитку зв'язують з творчими можливостями і здібностями особистості, визнаними як креативність. На думку автора, ця здатність виявляється не тільки в мисленні, мовленні, окремих видах діяльності, а також характеризує здібності особистості зокрема. Креативні можливості молодшого школяра не пов'язані з його здатністю до навчання, частково не відображаються в тестах, але креативність може мотивуватися варіативністю завдань, бажанням сприйняти нові відкриття.
Ключові слова: креативність молодшого школяра, феномен «креативність молодшого школяра»,чинник побіжності, чинник гнучкості, чинник оригінальності, чинник розробленості, чинник точності, інтелектуальний чинник.

Постановка проблеми. Під час розвитку емоційної сфери, інтелекту й вольових якостей особистості, в людини формуються певні здібності. Це здатність творити, здатність бути особистістю й здатність працювати. Безумовно, креативний потенціал існує в кожної людини. Безліч методик складається для того, щоб креативні здібності особистості сформувати, розвивати та реалізувати. Але, креативність – це функція мозку, яка закладена природою й розвивається та реалізується за наявності спеціальних здібностей до конкретного виду діяльності. Це генетична властивість особистості, яка існує від народження людини, найвища проява активності особистості.

У сучасних умовах, коли відбуваються глобальні зміни в усіх сферах нашого суспільства, також в освіті, креативність суттєво необхідна. Високо цінується та особистість, яка може швидко орієнтуватися в змінах суспільства, імпровізувати й сприйняти новизну поглядів людства. Саме таких людей, з креативними здібностями не вистачає на сучасному етапі розвитку суспільства. Тому проблема формування креативних здібностей, починаючи з віку молодшого школяра, гостро стоїть перед наукою та освітою. Креативність – природна здатність особистості, наявність та формування якої залежить від багатьох консиґнаторів.

Мета статті полягає у розгляді чинників, які визначають зміст феномену «креативність молодшого школяра».

У великій більшості спостережень, як правило, при дослідженні креативності до уваги беруться два показники: кількість запропонованих ідей і ступінь їх рідкості існування, порівняно з варіантами відповідей інших респондентів. Окрім розроблених дослідниками тестів, для визначення креативності використовують завдання зі списками ситуацій, критеріями емоцій, інтересів, шаблонів поведінки, що характеризують креативне мислення творчих людей. Під час порівняння продуктів творчості використовуються судження експертів, зокрема художників, учених, винахід-

© Корольова Л.М., 2016

ників. Стандарти таких суджень завжди базуються на оцінках суспільства. Високі показники прояву креативності не стверджують наявності творчих досягнення в праці, а лише збільшують вірогідність їх прояву за наявності високої мотивації до нестандартного мислення. Створення окремим форм і способів креативної поведінки і самовираження, формування творчих дій вказує на значне підвищення рівня креативності, а також появу та збільшення таких якостей особистості як сприйняття нового досвіду, незалежність у мисленні, необхідність у творчості.

На думку науковців, існують умови, які стимулюють розвиток креативності. Це незалежність у мисленні та стимулювання відповідальності; увага до самостійних розробок, спостережень, почуттів, узагальнень; ситуації відкритості або незавершеності, на відміну від конкретно заданих і контрольованих; заохочення і мотивування.

Заважають розвитку креативності такі аспекти як прагнення до успіху (амбіції), уникнення ризику; конформність; стійкі стандарти в мисленні і поведінці; негативне ставлення інших до уяви, фантазії особистості; вплив усталених поглядів.

Складним питанням у науці вважається визначення поняття «креативність молодшого школяра». Під час визначення цього поняття необхідно використати як результати психолого-педагогічного обстеження, так і дослідження інтелектуальної і позаурочної діяльність дитини, які можна отримати шляхом спостереження за респондентом,опитуванням учителів, батьків і однолітків. Вважаємо, що тільки такий цілісний підхід до дослідження висвітлить повний рівень сформованості креативних здібностей особистості.

Розгляд психолого-педагогічних досліджень змінив первинні уявлення про високий IQ як про головний критерій видатних досягнень розуму та продемонстрував важливу роль творчого потенціалу, інтересів і здібностей особистості, а також кола виховання та навчання як факторів формування креативності [1, с. 146-157].

У багатьох наукових концепціях обдарованість й умови до її розвитку зв'язують з творчими можливостями і здібностями особистості, визнаними як креативність. На нашу думку, ця здатність виявляється не тільки в мисленні, мовленні, окремих видах діяльності, а також характеризує здібності особистості зокрема. Креативні можливості молодшого школяра не пов'язані з його здатністю до навчання, частково не відображаються в тестах, але креативність може мотивуватися варіативністю завдань, бажанням сприйняти нові відкриття.

Пропонуємо розглянути чинники, що визначають й з'ясовують зміст феномену «креативність молодшого школяра».

1. Чинник побіжності (швидкості, продуктивності) вказує на здатність появлення великої кількості ідей, які виражаються у мовленнєвих конструкціях або у вигляді ескізів подій мислення, і вимірюється кількістю відповідей, що відповідають вимогам завдання. Цей чинник необхідний тому, що він з'ясує результати інших показників. Наприклад: імпульсивна, безглузда відповідь може отримати високий бал. Але такий показник результатів призводить до невисоких балів інших чинників (оригінальності і розробленості, гнучкості). Невисокі значення побіжності пов'язані з детальною розробленістю відповідей у ескізних завданнях, але можуть також спостерігатися у слабо мотивованих, неактивних респондентів.

2. Чинник гнучкості вказує на здатність пропонувати гіпотези, переходити від одного ідеї до іншої, використати як найбільше стратегій розв'язання проблеми. Бажано порівнювати цей фактор з чинником побіжності, тому що однаковий показник різноманітності може відслідковуватися при неоднаковій загальній кількості запропонованих гіпотез. Низький коефіцієнт гнучкості може свідчити про твердість (регідність) мислення, обмеженість в інформованості, низький рівень інтелектуального розвитку або периодичну мотивацію. Підвищенні показники вказують на протилежність даних. Надзвичайно висока гнучкість свідчить про неспроможність дотримуватися загальної лінії в мисленні та припущеннях респондентів. Раз'яснення цього показника єдині у словесних і невербальних тестах, але результати можуть не співпадати.

3. Чинник оригінальності вказує на здатність пропонувати ідеї, припущення та гіпотези, що відрізняються від нецікавих і шаблонних. Мислення респондентів, які отримують високі оцінки за оригінальність, характеризується неконформністю та високою інтелектуальною активністю. Вони переважно пропонують нестандартні ідеї при розв'язуванні завдання, або рішенні проблеми. Ця здатність вказує на здібність уникати позбавлених своєрідності відповідей. Під час дослідження важливо співвіднести результат показника оригінальності з показниками побіжності і розробленості, з різними варіантами поєднань відповідей. Слід звертати увагу на те, що високі результати показників оригінальності у відповідях вказують на порушення нервової системи.

4. Застосовується під час оцінки фігурних тестів чинник, деталізації ідей і розробленості. Науковці вважають його значним при вивченні креативності молодшого школяра. Високі прояви цього показника притаманні успішним учням, здатним до конструктивної і винахідницької діяльності. Під час визначення даного консиґнатора бажано зіставити результати з показником побіжності. Особистість, яка ретельно розглядає кожну гіпотезу, втрачає кількість ідей. Деталізація ідей розкриває продуктивність креативного мислення.

5. Точність – консиґнатор, що розкриває гнучкість, логічність нешаблонного мислення, вибір рішення відповідно встановленої задачі. На сучасному етапі вивчення креативного процесу йде постійно. Науковці сьогодення шукають інтегральний показник, який розкриває всі чинники креативності. На думку дослідників, цей показник – поєднання мотиваційних та інтелектуальних факторів, єдність процесуальних, особових одиниць креативного мислення [1, с 148-169].

Досліджуючи чинники визначення феномену «креативність молодшого школяра», вважаємо, що доцільно розглянути таке поняття як *чинник інтелектуальності*. Базуючись на цей консиґнатор можна ретельно дослідити науковий феномен креативності молодшого школяра. На думку Е. П. Торренса, розвиток обдарованості і творчі досягнення вимагають взаємзв'язок креативності з високою творчою мотивацією та високим рів-

нем навченності [4, с. 43-75]. Тому у формуванні креативного потенціалу молодших школярів велика роль інтелектуального чинника. Незважаючи на те, що в деяких популяціях розбіжності між ознаками інтелекту і креативності були низькими, а в популяціях з підвищенним інтелектом взагалі не спостерігаються, креативність формується й розвивається при наявності вище за середніх інтелектуальних здібностях.

Багатьма дослідниками положення про існування «інтелектуального порогу» розглядається й поширюється. Науковці вважають, що креативність притаманна особистості з високим рівнем знань, ступенем аналітико-синтетичної діяльності та наявності критичного мислення. Погоджуємося з думкою В. Н. Дружинина що рівень інтелекту є не «порогом», а «верхнім обмежувачем» креативних досягнень особистості. При цьому, використовує, або не заполучає людина дані природні можливості, залежить від її компетентності в обраній сфері творчості, мотивації, від зовнішніх умов оточення. «Нижній інтелектуальний обмежувач» пояснюється критеріями творчої діяльності [2, с. 18].

Вивчався багатьма авторами взаємозв'язок між показниками інтелекту і креативності за тестами Е. П. Торренса. Ситуативність та нестабільність зв'язків між показниками інтелекту і невербальною креативністю в період з семи до десяти років були продемонстровані М. С. Єгоровою. Авторкою вказано на те, що інтелект і креативність проявляють неоднакові синдроми, все ж взаємодіють під час розвитку особистості, впливаючи як безпосередньо, так і опосередковано один на одного. З'ясувалось, що рівень інтелекту в сім і десять років залежить від ступеня сформованності креативності в шість і сім років. Метод лонгитюдної діагностики розкриває зв'язки між креативністю і інтелектом. Дослідницею виявлено, що з віком креативність і інтелект впливають один на одного, але цей вплив можна помітит тільки при міжвіковому порівнянні [3, с. 112-115].

На тих же засадах Е. П. Торренс розробив завдання, під час розв'язання яких формуються креативні здібностей особистості (виявлення альтернативи, відкритість новому, розуміння суті проблеми, висунення оригінальних ідей тощо). Проте, на думку автора, такі вправи, лише допомагають, і дієвим методом є рішення справжніх задач, цікавих школярам.

Повертаючись до спостереження зв'язку інтелекту і креативності, хочемо зазначити, що в деяких концепціях креативність вживається як дивергентна здатність і протиставляється інтелекту, який прирівнюється конвергентним здібностям. Розглядаючи інші теорії, креативність являється необхідним критерієм інтелекту.

Проявити креативність неможливо, якщо відсутнє творче середовище. Компоненти, які відповідають за процес творчості, взаємодіють. І цілісний ефект від їхньої взаємодії не можна прирівняти до впливу одного з них. Замінити творче середовище може наявність мотивація, а інтелект, разом з проявами мотивації, підвищує ступінь креативних здібностей.

Висновок. Розглядаючи чинники, які визначають зміст феномену «креативність молодшого школяра», робимо висновок, що окрім таких чинників, як чинники точності, гнучкості, оригінальності,розробленості й побіжності, велику роль відіграє чинник інтелектуальності. Цей чинник вказує на взаємодію високої креативності, творчої мотивації з високим рівнем знань і умінь молодшого школяра.

Список літератури:

1. Алексеева Л. Г. Развитие и диагностика способностей / Под ред. В. Н. Дружинина. – М.: Знание, 1991 – С. 146-170.
2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – М.: Изд. Центр «Академия», 1996. – 18 с.
3. Савченко О. Я. Розвивай свої здібності: навч. посібник / О. Я. Савченко. – К.: Освіта, 1999. – С. 112-115.
4. Torrance E. P. The nature of creativity as maintest in its testing // In: R. J. Sternberg (Ed.) The nature of creativity. – N.Y.: Cambridge University Press, 1988. – P. 43-75.

Королёва Л.М.
Запорожский областной институт последипломного педагогического образования,
Запорожский классический лицей

ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ОПРЕДЕЛЯЮТ СОДЕРЖАНИЕ ФЕНОМЕНА «КРЕАТИВНОСТЬ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА»

Аннотация
В статье автор рассматривает факторы, влияющие на формирование феномена «креативность младших школьников». По мнению автора психолого-педагогические исследования изменили первоначальные представления о высоком IQ как о главном критерий выдающихся достижений интеллекта и продемонстрировал важную роль творческого потенциала, интересов и способностей личности, а также круга воспитания и обучения как факторов формирования креативности. Во многих научных концепциях одаренность и условия для ее развития связывают с творческими возможностями и способностями личности, признанными как креативность. По мнению автора, эта способность проявляется не только в мышлении, речи, отдельных видах деятельности, а также характеризует способности личности в частности. Креативные возможности младшего школьника не связаны с его способностью к обучению, частично не отражаются в тестах, но креативность может мотивироваться вариативностью задач, желанием принять новые открытия.
Ключевые слова: креативность младших школьников, феномен «креативность младшего школьника», фактор беглости, фактор гибкости, фактор оригинальности, фактор разработанности, фактор точности, интеллектуальный фактор.

Koroleva L.M.
Zapozhzhia Regional Institute of Postgraduate Education,
Zaporozhye Classical Lyceum

THE FACTORS IN INFLUENCING THE FORMATION OF THE PHENOMENA OF «THE CREATIVITY OF YOUNGER SCHOOLBOYS»

Summary
The author considers the factors influencing the formation of the phenomenon of «the creativity of younger schoolboys». According to the author of numerous psychological studies change the original idea of a high IQ as a single criterion for the outstanding achievements of the mind and have demonstrated a crucial role of creative potential and personal areas of interest and special abilities, as well as the environment and training conditions for the development of giftedness. Creative possibilities junior student directly and not directly related to its ability to learn is not always reflected in the intelligence tests, but creativity can be stimulated not so much the variety of available knowledge as receptivity to new ideas, which crack hard thinking patterns. However, the article highlights the gaps in the ability to generate creative abilities of teachers in primary school children and teachers in these complications in understanding and using these skills in real learning situations assessment of the readiness of teachers regarding these positions can be considered subjective, one that reflects the significant gaps in professional skills form the creative abilities of teachers in primary school children and teachers about difficulties in understanding and using these skills in real situations in contemporary educational practice mass.
Keywords: creativity younger students, the phenomenon of «the creativity of the younger schoolboy» factor of fluency, flexibility factor, the factor of originality, elaboration factor, the factor of precision, the intelligent factor.

УДК 378.046-21.68:331.101-051

НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ ІЗ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ НА ІНДУСТРІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ЗАГАЛЬНОТЕХНІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ УКРАЇНИ (1959-1991 РОКИ)

Кузьменко Ю.В.
Херсонська академія неперервної освіти

У статті висвітлено історію становлення підготовки вчителів трудового та виробничого навчання на індустріально-педагогічних та загальнотехнічних факультетах. Дослідження охоплює період з 1959 по 1991 роки XX століття. Окреслено основні закони, що впливали на процес відкриття таких факультетів в педагогічних та технічних ВНЗ України. Зазначено спеціальності з яких готували педагогів цього профілю в певний проміжок часу. Наведено архівні документи, на підставі яких було зроблено наукові висновки.
Ключові слова: фахівці із трудової підготовки, педінститути, технічні ВНЗ, індустріально-педагогічні факультети, загальнотехнічні факультети.

Постановка проблеми. Сьогодні вітчизняними вченими активно ведуться пошуки шляхів розвитку національної системи освіти, зокрема і у руслі підвищення якості підготовки педагогічних кадрів. Вивчення цього питання в історико-педагогічному контексті є актуальним у світлі виявлення пріоритетних напрямів діяльності та пошуку інноваційних підходів щодо подальшого розвитку освітньої системи України. Тому звернення до історичних витоків, з метою пошуку конструктивного досвіду, цілком закономірне. Широке коло сучасних науковців присвятили свої дослідження саме історико-педагогічним темам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний аспект становлення та розвитку педагогічної освіти було розкрито у дослідженнях таких вітчизняних вчених: Л. Березівської, О. Дубасенюк, І. Жорової, А. Зубка, С. Крисюка, А. Кузьмінського, В. Лугового, В. Майбороди, В. Примакової, Г. Сагач, В. Сидоренко, Н. Слюсаренко, Д. Тхоржевського та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, на жаль, поза увагою дослідників залишилася тема щодо формування освітньої складової фахівців із трудової підготовки у 50-х рр. XX ст. – початку XXI століття.

Тому мета цієї статті – висвітлення питання навчання фахівців із трудової підготовки на індустріально-педагогічних та загальнотехнічних факультетах України у 1959-1991 роках XX століття.

Виклад основного матеріалу. Після виходу у 1959 році Закону про укріплення зв'язку школи з життям про подальший розвиток системи народної освіти розпочалася активна робота з підготовки вчителів трудового та виробничого навчання в педінститутах Української республіки.

По суті усі заходи були спрямовані Міністерством освіти УРСР на вирішення проблеми щодо нестачі в школах фахівців із трудової підготовки. Технічні предмети, заняття в шкільних майстернях з обробки деревини і металів, спецтехнологію при організації виробничого навчання на промислових виробництвах повинні за законодавством були викладати вчителі школи. Проте, нехватка фахівців із трудової підготовки призводило до ситуацій коли ці навчальні дисципліни викладали вчителі фізики, хімії, історії і т.ін., що призводило до низького технічного рівня підготовки дітей. Ці педагоги не мали необхідної інженерної підготовки, а тому не відбувалося потрібного зв'язку з основами наук. Пізніше дозволено було залучати до викладання цих дисциплін практиків з виробництва, і хоч говорилося у нормативно-правових документах про запрошення висококопрофесійних фахівців, але у школах викладали фахівці з виробництва або сільського господарства, що зазвичай не мали навіть вищої чи середньої освіти і зрозуміло не були знайомі ні з методикою ні з педагогікою. Як відмічають науковці того часу В.Ф. Ноздрєв та О.С. Линда гостра нестача кваліфікованих вчительських кадрів з інженерною підготовкою і низька кваліфікація існуючих кадрів відповідного профілю гальмували процес перебудови школи, утруднювали правильне рішення багатьох питань і швидке усунення зустрічаючихся труднощів. Вчителів з технічних дисциплін і трудового навчання школярів необхідно було готувати спеціально, а не надіятися на їх прихід у школу з виробництва самотоком. Досвід показує, що таким чином у школу йде невелика кількість кваліфікованих робітників, ентузіастів. Інші – це прибрані з виробництва не дуже гарно зарекомендувавші себе робітники, від яких і в школі мало зиску [4, с. 6].

Тому роботу педінститутів було спрямовано у русло підготовки інженерів-педагогів. Певна специфіка притаманна даному навчальному процесу. З одного боку вони повинні володіти високим рівнем освітньої складової з технології, техніки, знання основ виробництва, політехнізму, а з іншого володіти педагогічними прийомами передачі цих знань школярам, методиками формування практичних умінь і навичок. Тому, у 1959 році стали оновлювати зміст навчання фахівців із трудової підготовки (спеціальності вчитель трудового або виробничого навчання у той час не існувало), знов актуалізується питання щодо відкриття інженерно-педагогічних факультетів. Слід зауважити, що це питання вже піднімалося у 1956 р. на республіканській конференції з питань політехнічного навчання, про те в той час воно так і залишилося не вирішеним [7]. Із листа секретареві центрального комітету Комуністичної партії України тов. М.В. Підгорному ми дізнаємося, що «на виконання постанови ради Міністрів УРСР, з 1 вересня 1959 року в Львівському педагогічному інституті відкривається інженерно-педагогічний факультет для підготовка вчителів виробничого

© Кузьменко Ю.В., 2016

навчання» [8, арк. 64]. У приказі Міністерства вищої і середньої освіти СРСР «Про відкриття факультетів в педагогічних інститутах Української РСР» було зазначено: «відкрити: інженерно-педагогічні факультети і Київському і Дрогобицькому педагогічних інститутах» [9, арк. 77].

Так, при Київському педагогічному інституті було створено інженерно-педагогічний факультет зі спеціальностями «механічна обробка металів», «електромонтаж», «механічна обробка деревини», Мелітопольський педагогічний інститут реорганізовується в агропедагогічний інститут, в Львівському педагогічному інституті відкривається інженерно-педагогічний факультет для підготовки вчителів виробничого навчання [8, арк. 48].

Організація навчання на даних факультетах більше була спрямована на навчання керівників виробничого навчання і вчителів трудового навчання і мала інженерну спрямованість, а конкретніше «план нових факультетів розроблений по типу механіко-технологічного (машинобудівного) факультету вузу» [4, с. 8]. Проте створені факультети не мали відповідного матеріально-технічного забезпечення. Тому в 1960 році ці факультети було передано політехнічним інститутам. Окрім того, в цьому ж році у вищих політехнічних закладах Станіслава і Харкова також стали функціонувати інженерно-педагогічні факультети, а у сільськогосподарських інститутах Полтави і Умані – агропедагогічні відділення [10].

Аналіз листування управління з Радою Міністрів УСРС та ЦК КПУ з питань підготовки вчителів показав, що у 1960-х роках при Львівському, Київському, Донецькому Харківському політехнічних, Полтавському та Уманському сільгосько-господарських інститутах функціонували інженерно-педагогічні і агропедагогічні факультети. У них проводилася «підготовка агрономів-педагогів для викладання в школах республіки сільськогосподарських дисциплін і виробничого навчання» [11, арк. 62].

У 1964 році відбулися зміни в загальноосвітніх середніх школах: навчальний час з виробничого навчання сільськогосподарського профілю був суттєво скорочений, за рахунок чого відбулося розширення обсягу політехнічних і трудових умінь в програмах загальноосвітніх дисциплін [11, арк. 62]. Різке зменшення потреби у таких фахівцях призвело до змін у навчальному процесі на агропедагогічних факультетах сільськогосподарських інститутів. Так, з 1965 року навчання стали проводити за навчальним планом спеціальності 1502 (агрономія), а «педагогічну підготовку агрономів, які одержали направлення в школи, доцільно здійснювати на останньому курсі, оскільки випускники вузів одержують призначення за рік до закінчення. При необхідності на викладацьку роботу по виробничому навчанню за заявками Міністерства освіти УРСР можна надсилати спеціалістів потрібного профілю з проходженням ними 1-2 місячних педагогічних курсів» [11, арк. 62-63]. Окрім того з 1964 року припинили прийом на агропедагогічні факультети, а студентів II-Vкурсів переведено на спеціальність «Агрономія».

Проте, вчителів трудового навчання в школах не вистачало, а тому у руслі вирішення цієї проблеми Міністерство вищої освіти і середньої спеціальної освіти СРСР постановляло: «передбачити в річних і перспективних планах прийом студентів на денні, вечірні і заочні педагогічні навчальні заклади у відповідності до потреби шкіл у вчителях ... на 1966-1970 рр.», «забезпечити у відповідності до потреби підготовку вчителів праці і виробничого навчання в педагогічних, технічних і сільськогосподарських вузах країни» [12, арк. 232, 234].

У 1970-х роках починають відкривати окремі факультети загальнотехнічних дисциплін у пединститутах Києва, Дрогобича, Тернополя, Бердянська, Глухова. Так у 1970 році на фізико-математичному факультеті Київського педагогічного інституту було створено відділення підготовки вчителів загально-технічних дисциплін, яке у 1976 році реорганізоване в автономний факультет загально-технічних дисциплін [3]. «У 1972/73 н.р. у Бердянському та Глухівському педагогічних ВНЗ також відкриваються факультети загальнотехнічних дисциплін» [13, с. 48]. У 1973 році відбувся вивід спеціальності «Загальнотехнічні дисципліни і праця» у окремий загальнотехнічний факультет [6]. За наказом Міністерства освіти УРСР № 157 від 03.07.1978 р було відкрито факультет підготовки вчителів загальнотехнічних дисциплін у Дрогобицькому пединституті [2]. Як і в 1959 році навчальні плани були запозичені з технічних інститутів, проте було включено ряд дисциплін психолого-педагогічного циклу, а також студенти проходили обов'язково педагогічну практику. Навчання на спеціальності 2120 «Загальнотехнічні дисципліни і праця» забезпечувало формування освітньої складової студентів, а також практичну підготовку майбутніх фахівців із трудової підготовки до керівництва виробничим навчанням та здійснення трудового навчання у школах.

У постанові ЦК КПСР та ради Міністрів СРСР «Про подальше удосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки до праці» від 22 грудня 1977 р. вимагалося «передбачити подальший розвиток мережі факультетів і відділень з підготовки викладачів праці і майстрів виробничого навчання для загальноосвітніх шкіл в інженерно-технічних і сільськогосподарських навчальних закладах. Держплану СРСР, Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, Міністерству освіти СРСР і Радам Міністрів союзних республік в 6-місячний строк розробити план розвитку мережі вказаних факультетів і відділень на 1979-1980 роки» [1, с. 304].

Тому у першій чверті 80-х рр. відбувається розширення на цих факультетах спеціалізацій технічна і обслуговуюча праця. Проте зміст навчання на факультетах був приблизно однаковим, різниця полягала у вивченні спеціальних дисциплін. На загальнотехнічних та інших факультетах пединститутів, запроваджувались двопрофільні спеціальності: у Дрогобицькому – «учитель загальнотехнічних дисциплін та інформатики», у Глухівському, Рівненському, Чернігівському пединститутах «загальнотехнічні дисципліни і фізика», у Полтавському – «учитель загально технічних дисциплін і механізація сільського господарства», у Харківському – «креслення, образотворче мистецтво, праця», в Уманському та Херсонському – «загальнотехнічні дисципліни і праця, методика профорієнтаційної роботи».

З 1984 року почалися впроваджуватися у життя реформи загальноосвітньої і професіональної школи. У відповідності з основними напрямленнями здійснювався перехід від десятирічної до одинадцятирічної школи і визначена нова структура загальної і професіональної освіти [5]. Принципові відмінності нової структури старшої ланки школи від попередньої полягали в забезпеченні учнівської молоді загальною середньою освітою, трудовою і професійною підготовкою. Як зауважують дослідники того часу – при цьому трудове навчання в X-IX класах поєднувалося з оволодінням масовими професіями, що потрібні для матеріального виробництва і невиробничої сфери. Таким чином, на протязі 1-2 п'ятирічки загальна середня освіта молоді буде доповнена її загальною професійною освітою» [5].

Відбувалися зміни і на загальнотехнічних факультетах, зокрема змінено у спеціальності «загальнотехнічні дисципліни і праця» кваліфікація – «учитель трудового навчання і загальнотехнічних дисциплін». У 1985 році вводяться нові навчальні плани, розробляються відповідні навчальні програми з підготовки таких фахівців. Як відмічає А.В. Федорович: «діяльність кафедр загальнотехнічних факультетів спрямовувалась на вивчення, розповсюдження і впровадження передового педагогічного досвіду найкращих фахівців, керівників технічних і художніх гуртків, проведення профорієнтації, методичної допомоги, консультацій, порад» [13, с. 55].

За період 1985-1991 років спостерігалося підвищення якості формування освітньої складової фахівців із трудової підготовки на загальнотехнічних факультетах. Проте, варто відмітити й той факт, що з 1988 року спостерігається спад інтересу держави до підготовки педагогів даного профілю. Що знайшло своє відображення у недофінансуванні освітніх установ, зокрема і загальнотехнічних факультетів.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Узагальнюючи репрезентовані факти, зауважимо, що з 1959 по 1991 роки становлення та розвиток підготовки вчителів трудового та виробничого навчання на індустріально-педагогічних та загальнотехнічних факультетах в технічних, аграрних та педагогічних інститутах України мали свої певні етапи. Кожен з цих етапів характеризувався підйомом чи черговим спадом інтересу держави до формування освітньої складової фахівців із трудової підготовки. Проте, як засвідчив час, система, що була створена в Радянській Україні була спроможна підготувати педагогів до якісного виконання своїх функціональних обов'язків у школах. Тому ліквідація сьогодні таких факультетів, призведе до ситуації схожої з 1930-ми роками, коли було знищено цю систему, а згодом у 1959 році її все рівно відновлювали. Слід детально вивчити потреби регіонів у фахівцях даного профілю і можливо скоротити прийом студентів на ці спеціальності, проте зберегти базу і накопичений досвід.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані із висвітленням шляхів екстраполяції світового та вітчизняного досвіду формування освітньої складової фахівців із трудової підготовки в національний освітній простір.

Список літератури:

1. Аксенов Д. Е. О трудовом воспитании: хрестоматія: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / сост., авт. ввод. стат. и біогр. очерков Д. Е. Аксенов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1982. – 336 с.
2. Дрогобицький державний педагогічний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ddpu.drohobych.net/?page_id=104 – Загол. з екрану.
3. Інженерно-педагогічний інститут Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.igto.npu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=34&Itemid=35 – Загол. з екрану.
4. Ноздрев В. Ф., Лында А. С. Подготовка учителей производственного обучения на индустриально-педагогических факультетах педвузов / В. Ф. Ноздрев, А. С. Лында // Ученые записки: Вопросы индустриально-педагогического образования. – Вып. 1. – Том CXII. – М.: Московский обласной педагогический інститут им. Н. К. Крупской, 1962. – С. 5-19.
5. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961-1986 гг.) / под ред. Ф. Г. Паначина, М. Н. Колмаковой, З. И. Равкина. – М.: Педагогика, 1987. – 416 с.
6. Херсонський державний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.kspu.edu/About/Faculty/FEngineeringTech.aspx – Загол. з екрану.
7. Центральний державний архів вищих органів України та управління України, м. Київ. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15, Спр. 1807. Стенограма республіканської конференції з питань політехнічного навчання в школах УСРС 27-28 червня 1956 р.). – 112 арк.
8. Центральний державний архів вищих органів України та управління України, м. Київ. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15 Спр. 2520. Накази Міністра вищої освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 7 лютого 1959 року – 4 листопада 1959 року. – 84 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів України та управління України, м. Київ. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15, Спр. 2754. Накази Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР. Копії. 3 січня 1960 року – 15 грудня 1960 року. – 256 арк.
10. Центральний державний архів вищих органів України та управління України, м. Київ. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15 Спр. 2716. Зведений звіт педагогічних інститутів на початок 1959/60 н.р. – 78 арк.
11. Центральний державний архів вищих органів України та управління України, м. Київ. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15 Спр. 4629. Довідки, інформації та листування управління з Радою Міністрів УСРС та ЦК КПУ з питань підготовки вчителів. 15 січня 1965 р. – 22 грудня 1965 р. – 72 арк.
12. Центральний державний архів вищих органів України та управління України, м. Київ. Ф. 166 Документи міжвідомчих установ, оп. 15 Спр. 3085. Накази Міністерства вищої освіти і середньої спеціальної освіти СРСР з питань роботи педагогічних вузів. 9 січня 1961 року – 27 листопада 1961 року. – 259 арк.
13. Чепіль М. М., Федорович А. В. Підготовка вчителя трудового навчання: історія, реалії та перспективи: монографія / за ред. М. М. Чепіль. – Дрогобич: Ред-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008. – 240 с.

Кузьменко Ю.В.
Херсонская академия непрерывного образования

ОБУЧЕНИЕ СПЕЦИАЛИСТОВ С ТРУДОВОЙ ПОДГОТОВКИ НА ИНДУСТРИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И ОБЩЕТЕХНИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТАХ УКРАИНЫ (1959-1991 ГОДОВ)

Аннотация
В статье показана история становления подготовки учителей трудового и производственного обучения на индустриально-педагогических и общетехнических факультетах. Исследование охватывает период с 1959 по 1991 годы XX века. Определены основные законы, которые влияли на процесс открытия таких факультетов в педагогических и технических вузах Украины. Перечислено специальности, по которым готовили педагогов этого профиля в конкретный промежуток времени. Приведены архивные документы, на основании которых были сделаны научные выводы.
Ключевые слова: специалисты с трудовой подготовки, пединституты, технические вузы, индустриально-педагогические факультеты, общетехнические факультеты.

Kuzmenko I.V.
Kherson Academy of Continuing Education

TEACHING OF SPECIALISTS OF LABOUR TRAINING ON INDUSTRIAL, PEDAGOGICAL AND GENERAL TECHNICAL FACULTIES IN UKRAINE (1959-1991)

Summary
The article is outlined the history of formation of preparing of teachers, pedagogical and general technical faculties. The research is enveloped the period from 1959 till 1991 years of the XX-th century. It is underlined the main laws that had influenced on the process of opening f such rind of faculties at pedagogical and technical higher educational establishments of Ukraine. It is mentioned specialities according to them pedagogues of that profile had been prepared in concrete period of time. It is given archival documents, on the base of them it was worked out scientific conclusions.
Keywords: specialists of labour training, pedagogical institutes, technical higher educational establishments, industrial and pedagogical faculties, general technical faculties.

УДК 373.5.016:811.161.2

ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ І НАВИЧОК СЛОВОТВОРЕННЯ ЯК ЗАСІБ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Кулик О.Д.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди,
Українська академія акмеології

У статті розглянуто теоретичні аспекти проблеми мовленнєвого розвитку школярів у процесі засвоєння словотвірної системи української мови, доведено необхідність розробки ґрунтовної, продуманої методики формування словотвірних умінь і навичок учнів 5-9 класів.
Ключові слова: мовленнєвий розвиток, словотвірна система, мовленнєві помилки на рівні слова, процес словотворення.

Постановка проблеми. Пошуки шляхів і методів удосконалення процесу навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах є актуальною проблемою. Адже мова – це не тільки найважливіший засіб комунікації, а й засіб пізнання, накопичення й оформлення знань, збереження й розвитку національної культури, соціалізації особистості, основний виразник самобутньої національної психології. На сучасному етапі розвитку освіти навчання української мови має бути спрямоване на вдосконалення мовних навичок учнів на новому, більш високому рівні, що відповідає суспільним потребам, на розвиток мовлення, усвідомлення стильового розмаїття літературної мови.

Успішне формування та вдосконалення мовленнєвих умінь можливе за умови систематичної й цілеспрямованої роботи над формуванням

© Кулик О.Д., 2016

особистості, яка володіє значним обсягом активного словника, розвиненим граматичним ладом, умінням користуватися синонімічними засобами, здатністю вибирати мовний засіб, що відповідає меті, умовам і змісту спілкування, надавати висловлюванню відповідного стилістичного забарвлення, усвідомлено добирати образні засоби, уникати помилок в усному й писемному мовленні. Ця робота має бути послідовною, базуватися на вивченні в єдності системи мовних одиниць і правил їх функціонування, процесі реалізації мовних одиниць у мовленнєвих актах, а також активізації внутрішніх резервів учнів: їхнього мислення та вже здобутих знань.

Вирішальну роль у формуванні всебічно розвиненої особистості відіграє мовленнєвий розвиток, адже саме від його рівня значною мірою залежить формування інтелекту, становлення базових якостей особистості, соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенцій учнів, здатності самостійно та відповідально визначати свою позицію в суспільстві.

Мовленнєвий розвиток передбачає досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності. Саме розвиток мовленнєвої діяльності визначає розвиток мовлення, а не навпаки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема мовленнєвого розвитку школярів не є новою. Її неодноразово досліджували класики наукової думки й продовжують досліджувати сучасні науковці, зокрема:

– психологічні основи зв'язного мовлення (Б. Баєв, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Лурія, С. Рубінштейн, І. Синиця та ін.);

– психолінгвістичний компонент мовленнєвого розвитку особистості (М. Жинкін, І. Зимняя, О. Леонтьєв, О. Соколов та ін.);

– педагогічні основи формування вмінь і навичок зв'язного мовлення (Ф. Буслаєв, І. Срезнєвський, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.);

– лінгвістичні основи розвитку мовлення учнів (М. Кочерган, Т. Ладиженська, О. Леута, Л. Мацько, М. Плющ, В. Русанівський, Л. Щерба та ін.);

– підвищення мовленнєвої культури учнів (І. Білодід, Р. Будагов, В. Ващенко, В. Виноградов, А. Коваль, Л. Паламар, Є. Чак та ін.);

– розвиток мовлення в різні періоди становлення особистості (дошкільний період – О. Гвоздєв, Д. Ельконін, Є. Тихєєва та ін.; молодший шкільний вік – М. Вашуленко, С. Дорошенко, М. Львів та ін.; середній шкільний вік – О. Біляєв, Н. Голуб, С. Караман, М. Пентилюк, М. Рождєственський, О. Текучов, Г. Шелехова та ін.);

– вирішення комунікативних завдань у процесі оволодіння мовним матеріалом (Т. Ладиженська, В. Мельничайко, І. Синиця, Л. Скуратівський, М. Стельмахович та ін.).

Методиці вдосконалення мовленнєвого розвитку учнів присвячено низку дисертаційних досліджень, що в різні роки здійснено на матеріалі російської та української мов. Лінгводидактичний аспект проблеми розвитку мовлення учнів основної школи аналізували Л. Шевцова, О. Милостива, Р. Мельникова, О. Мартинчук, О. Лобанчук, Р. Дружненко, Н. Мордовцева та ін.

Науковців цікавлять різні аспекти цієї проблеми: підвищення мовленнєвої культури учнів, розвиток мовлення в різні періоди становлення особистості, вирішення комунікативних завдань у процесі оволодіння мовним матеріалом та питання усвідомлення мовлення, формування «чуття мови» й ін.

Ретроспективний аналіз наукових джерел щодо мовленнєвого розвитку особистості засвідчив, що через усі наукові праці проходить думка про: 1) необхідність роботи з розвитку мовлення школярів у тісному взаємозв'язку з розвитком їх мислення; 2) зв'язок викладання української мови з українською літературою (це підкреслюється і в працях, і в посібниках практичного характеру); 3) роботу над словом у різних його аспектах, оскільки рівень мовленнєвої підготовки учнів залежить від засвоєння ними лексичного багатства української мови, володіння граматичними категоріями, літературними нормами, що забезпечує формування вмінь і навичок у різних видах мовленнєвої діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Водночас такий важливий аспект, як мовленнєвий розвиток учнів 5–9 класів у процесі вивчення словотвірної системи української мови, залишався досі поза увагою дослідників.

Мета статті – обґрунтувати необхідність проведення науково-дослідної роботи, спрямованої на вивчення мовленнєвого розвитку учнів основної школи у процесі засвоєння словотвірної системи української мови.

Виклад основного матеріалу. Кожний рівень мови має свій вплив на мовленнєвий розвиток особистості. Особливе місце займає словотвір, оскільки на творенні слів сходяться різні підходи до усвідомлення лексики й граматики. Нові слова входять у лексику або внесенням назви для предмета чи явища, засвоєного з іншої мови, або утворенням назви за допомогою існуючих у мові засобів словотворення на базі слів (основ) української мови. До того ж одним із засобів збагачення словника є переосмислення семантики деяких слів, уживання слів у новому значенні, його розширення або звуження. Потреба в нових термінах, лексичних словосполученнях для вираження певних понять викликає творення нових слів відповідного словотвірного типу за існуючими словотвірними моделями. З іншого боку, кожний словотвірний тип пов'язаний із внутрішніми закономірностями розвитку української мови, її граматичної будови. Нові слова обов'язково оформляються за граматичними законами певної мови, підводяться під відповідні лексико-граматичні розряди (частини мови). Кожна частина мови має свої специфічні засоби словотворення, у різних частинах мови створюються неоднакові словотвірні моделі, використовуються своєрідні словотвірні типи. Морфологічні засоби входять у мовлення лише через синтаксичні одиниці – словосполучення і речення, тому основою мовленнєвого розвитку в процесі засвоєння словотвірної системи української мови є її вивчення на синтаксичній основі.

Проблема розвитку мовлення школярів під час засвоєння словотвірної системи мови нерозривно пов'язана і з питанням функціональної стилістики, оскільки визначати словотвірні норми мовлення можна лише шляхом всебічного пізнання законів функціонування одиниць мови в її різноманітних проявах. А вивчення історії

словотвору є не чим іншим, як дослідженням етимології слів. Етимологічний аналіз слова повинен відтворити найдавнішу структуру слова, тобто реконструювати первісну, словотвірну структуру, дійсний спосіб словотвору

Розділ «Словотвір» є складним для сприймання й усвідомлення його учнями. Словотвір – це розділ мовознавства, що вивчає словотвірну систему мови, механізм творення слів на базі наявної в мові системи морфем і способів їх поєднання.

Словотвірна система має тісні зв'язки з іншими системами мови. Зв'язок з лексикою полягає в тому, що основна одиниця морфологічного рівня – морфема – використовується для творення одиниць лексико-семантичного рівня – слів (лексем). Зв'язок з морфологією, полягає в тому, що словозміна й формотворення, частиномовний статус слів досягається за допомогою стандартних афіксів. Не можна не помітити зв'язку між словотвором і синтаксисом: такі синтаксичні процеси, як скорочення, опущення й поєднання ведуть до словотворення. Деякі мовознавці (зокрема, Ф. Буслаєв і О. Потебня) схильні вважати, що саме синтаксис слугує базою словотворення.

Теза про те, що сучасний процес навчання української мови вимагає створення умов, які забезпечують мовленнєвий розвиток учнів, є ключовою в нашій науковій розвідці і дає можливість підкреслити: вивчення словотвірної системи української мови учнями основної школи повинно здійснюватися на основі відповідного мовленнєвого досвіду.

Досліджуючи процес усвідомлення учнями словотвірної системи мови, науковці виділяють мовленнєві помилки на рівні слова, словосполучення, речення, тексту [1]. Наведемо приклади помилок на рівні слова, яких припускаються учні основної школи в усному й писемному мовленні:

1) орфографічні – порушення загальноприйнятих правил передачі слів і форм їх на письмі;

2) словотвірні (порушення словотвірних норм сучасної української літературної мови):

– неправильний прямий словотвір (*попіл – попілу* зам. *попелу; роздумливий* зам. *задумливий*);

– неправильний зворотний словотвір (*кучер* (від *кучері*);

– замінний словотвір, що виявляється в заміні певної морфеми (*поважити* зам. *зважити*);

– створення неіснуючої похідної одиниці, яку не можна розглядати як оказіональну (*рецензист* зам. *рецензент*);

3) граматичні (неправильне формотворення різних частин мови):

– іменників: а) утворення форми З. в. іменника-неістоти як іменника-істоти (*бачу автомобіля* зам. *автомобіль*); б) утворення форми З. в. іменника-істоти як іменника-неістоти (*побачив два ведмеді* зам. *двох ведмедів*); в) зміна роду в процесі утворення відмінкових форм (*крихітна какаду* зам. *крихітний*, *гостинний Батумі* зам. *гостинне*); г) утворення однини іменників, що вживаються тільки в множині, і навпаки (*литавр* (від *литаври*), *вугіль* (від *вугілля*).

– прикметників: а) неправильний вибір повної й короткої форм (*чоловік був дуже повен* зам. *повний*); б) неправильне утворення форм ступенів порівняння (*самий найкрасивіший, більш виразніше*); в) неправильний вибір прикметників, пов'язаних зі збірними іменниками (*осінні листя* зам. *осіннє*);

– дієслів (*коріння проросли* зам. *проросло*; *наказ підписано директором* зам. *підписав директор*);

– дієприслівників і дієприкметників (*їхавши автобусом; заходив швидко синіючий вечір*);

– займенників (*другий раз* зам. *іншого разу*; *Я впевнений, що доля випускників у своїх руках* зам. *у їхніх руках*) тощо;

4) лексичні (порушення лексичних норм, тобто норм слововживання й лексико-семантичної сполучуваності слів на рівні семантики словосполучення, рідше – речення):

– уживання слова в невластивому йому значенні (*всі стіни були покриті інеєм* зам. *вкриті; він був розкішний* (зам. *жив у розкоші*);

– порушення лексико-семантичної сполучуваності слова (*небо стояло світле* (*стояти* у зн. *мати місце* може тільки погода, спека);

– приписування переносного значення слову (*стиль каже сам за себе* зам. *говорить*);

– не розрізнення відтінків значень синонімів (*у першій частині Остап Вишня застосовує засоби сатири* зам. *використовує*);

– сплутування значень паронімів (*його брови дивовижно піднялися* зам. *здивовано*).

Уже кількісний перелік мовленнєвих помилок (далеко неповний, на жаль!) справляє невтішне враження. Причиною є те, що школярі не усвідомлюють значення слова й семантику морфем.

Оперуючи морфемами, учні часто не звертають уваги на їхнє наповнення, не враховують властивості значущих частин під час поділу слова на склади та в процесі з'ясування граматичних ознак слова. Так виникають помилки, які спотворюють не тільки морфемний склад слова, але й семантичну його суть.

Від якості роботи над процесом словотворення залежить мовленнєвий розвиток школярів. Тому, основна мета роботи в процесі вивчення словотвору полягає не тільки в тому, щоб сформувати вміння морфемного й словотвірного розбору слова, але й у розвитку здатності більш високого рівня: уміння орієнтуватися в структурі слова, миттєво розпізнаючи ті морфеми, які визначають хід і результат мовного аналізу, спрямованого на вирішення конкретного завдання.

Досить важливо знайти ефективні прийоми, за допомогою яких (на основному етапі вивчення української мови) можна активізувати морфемний канал сприйняття слова, тобто підняти морфемну структуру слова на рівень актуального її усвідомлення учнями. Це припускає в першу чергу наявність розвинутої здатності розрізняти у словоформі різні типи мовних значень, що виражаються морфемами.

Оволодіння засобами словотворення української мови сприяє збагаченню словникового запасу учнів, полегшує розуміння невивчених похідних слів на основі знайомих кореневих і афіксальних морфем.

Вивчення словотвірної системи спрямовується й на те, щоб школярі усвідомили різницю між

словозміною і словотворенням, навчилися розрізняти морфологічні й неморфологічні способи творення слів, поглибили знання про зв'язок словотворення з лексикою і морфологією. Необхідно досягати розуміння учнями того, що в результаті словотворення з'являється слово з новим лексичним значенням, що кожне нове слово оформляється як та чи інша частина мови, що в системі кожної частини мови є свої особливості словотворення.

Визначаючи за формою слова його граматичну функцію, учні краще орієнтуються в ситуації спілкування, розвивають мовне чуття. Знання структури лексичних одиниць, основних словотворчих моделей і семантики морфем формує навички вживання похідних лексем різної складності в самостійних висловлюваннях. Усе це істотно збагачує філологічний досвід учнів, розширює їхні мовні можливості, сприяє мовленнєвому розвитку.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз наукової літератури дав можливість з'ясувати специфіку системи словотворення української мови, виділити особливості її засвоєння учнями основної школи.

У контексті вищезазначеного, першорядного значення у вивченні словотвору набуває комплексна презентація словотвірного мовного матеріалу, яка охоплює лексичний, словотвірний, морфологічний і відповідно синтаксичний рівні.

Відтак, недостатнє теоретичне (і практичне) опрацювання аналізованої нами проблеми, невідповідність мовлення випускників загальноосвітньої школи нормам літературної мови, відсутність спеціальних досліджень, недостатня дієвість традиційних методик щодо розвитку мовлення школярів переконують у необхідності звернути належну увагу на мовленнєвий розвиток учнів основної школи в процесі вивчення словотвірної системи української мови.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у проведенні науково-дослідної роботи з метою створення експериментальної методики мовленнєвого розвитку учнів основної школи засобами словотворення.

Список літератури:

1. Бутакова Л. О. Опыт классификации ошибок, свойственной письменной речи / Л. Бутакова // Вестник Омского университета. – 1998. – Вып. 2. – С. 72–75.
2. Єрмоленко С. Культура мови і мовні ідеали суспільства / С. Єрмоленко // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 18. – С. 90–94.
3. Пентилюк М. І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник / [Пентилюк М. І., Карман С. О., Горошкіна О. М. та ін.]; за ред. М. І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
4. Пентилюк М. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 1. – С. 15–20.

Кулик Е.Д.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды,
член-корреспондент Украинской академии акмеологии

ФОРМИРОВАНИЕ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ КАК СРЕДСТВО РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ УЧАЩИХСЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
В статье рассмотрены отдельные аспекты проблемы речевого развития школьников в процессе изучения словообразовательной системы украинского языка, доказана необходимость разработки основательной, продуманной методики формирования словообразовательных умений и навыков учащихся 5-9 классов.
Ключевые слова: речевое развитие, словообразовательная система, речевые ошибки на уровне слова, процесс словообразования.

Kulyk O.D.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Higher Pedagogical Hryhoriy Skovoroda University,
Ukrainian Academy of Acmeology

THE FORMATION OF WORD-BUILDING SKILLS AS A MEANS OF PUPIL'S SPEECH DEVELOPMENT: THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM

Summary
The article considers specific aspect of the problem of speech development of pupils in the process of learning the word-building system of Ukrainian. It proves the necessity to elaborate a profound and well-planned methodology of forming word-building skills and proficiencies in pupils of 5th – 9th forms.
Keywords: speech development, word-building system, speech mistakes at word level, process of word-building.

УДК 7.011:377.36

РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО СМАКУ МАЙБУТНІХ МИТЦІВ У КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ТА ЕТНОПЕДАГОГІЧНОГО ПІДХОДІВ

Линовицька А.О.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури у статті проаналізовано сутність особистісно-орієнтованого та етнопедагогічного підходів у розвитку художньо-естетичних смаків майбутніх митців у вищому навчальному закладі. Розглядаються основні принципи, ідеї, напрями на основі яких будувалось виховання й розвиток особистості у теорії мистецької освіти.
Ключові слова: розвиток, художньо-естетичний смак, митці, особисто-орієнтований підхід, етнопедагогічний підхід.

Постановка проблеми. Система вищої школи має сприяти реалізації основних завдань культурного розвитку суспільства, тому що саме вищі навчальні заклади готують особистість до активної професійної діяльності. Сучасні умови системи освіти окреслюють в якості однієї з важливих вимог до майбутнього митця – підвищення його професійного рівня, а саме розвиток його художньо-естетичного смаку на мистецтвознавчому рівні. Митець, який має розвинутий художньо-естетичний смак вибірково й аргументовано ставиться до культурно-мистецьких явищ і творів мистецтва та проектує власну творчість згідно з загальнолюдськими цінностями за законами краси й художньої грамоти. Розвиток такої особистості можливий через включення в навчальний процес особистісно-орієнтованого та етнопедагогічного підходів, що поглиблює сучасний мистецько-педагогічний процес, надаючи можливість варіювати зміст, форми й методи мистецької освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз досліджень і педагогічної дійсності дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі розвитку педагогічної науки є достатні передумови для інтеграції найбільш важливих аспектів особистісно-орієнтованого та етнопедагогічного підходів у сучасну систему освіти. Вченими розроблені методологічні підходи, що визначають стратегію нашого дослідження: у вітчизняній літературі проблему особистісно-орієнтованої освіти відображено у працях О. Бондаревської, В. Лутая, В. Сєрикова, І. Якиманської; психологічні засади вивчали Ю. Бабанський, О. Біляєв, І. Лернер; основні напрями та народно-педагогічні традиції виховання зазначені в роботах А. Богуш, Л. Калужської, М. Стельмаховича, Л. Юди; досіженню цінностей народного виховання присвячені праці І. Беха, І. Зязюна; національної самосвідомості Ю. Руденка, З. Сергійчика та ін.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Проте відсутні дослідження, в яких висвітлено питання впровадження особистісно-орієнтованого та етнопедагогічного підходів під час навчання дисциплінам мистецького спрямування. Залишається поза увагою низка питань, зв'язаних з професійним становленням майбутніх митців: слабка мистецтвознавча підготовленість, що зумовлює необхідність у підвищенні ефективності процесу художньо-естетичного виховання студентів. Це завдання можна розв'язати в процесі вивчення мистецьких дисциплін, які спрямовані на внутрішній світ людини, її саморозвиток, формування творчої, активної і самостійної особистості.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є з'ясування сутності особистісно-орієнтованого та етнопедагогічного підходів у розвитку художньо-естетичного смаку майбутніх митців.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи методологію у теорії мистецької освіти, ми виходили з загального формулювання методології педагогіки, за М. Даніловим. Науковець характеризує методологію педагогіки як «систему знань про вихідні положення, про фундамент і структуру педагогічної теорії, про принципи підходу і способи здобуття знань, що вірно відображають безперервно мінливу педагогічну дійсність в умовах розвитку суспільства» [3, с. 32].

Методологію професійної мистецької освіти визначено у працях Е. Абдулліна, О. Олексюк, О. Отич, В. Орлова, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Щолокової. Цілком закономірно виникає питання про специфіку використання вихідних методологічних положень у теорії мистецької освіти. О. Рудницька ввела у науковий обіг поняття «мистецька освіта» та схарактеризувала як «освітня галузь, що спрямована на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з художніми цінностями у процесі активної творчої діяльності та вдосконалення власної почуттєвої культури» [13, с. 30].

Методологічні засади у теорії мистецької освіти передбачають визначення провідних ідей, напрямів, знань щодо базових основ художнього навчання, виховання й розвитку студентів, з'ясування провідних позицій, навколо яких зосереджуються інші структурні компоненти теорії. Методологічні орієнтири, які впливають на вибір узагальнених педагогічних стратегій у галузі мистецької освіти, передбачають дотримання пріоритетів, до яких слід віднести зміну матеріальних цінностей на духовні, з масового підходу у навчанні на увагу до кожної особистості, до внутрішнього світу окремого студента.

Методологія *особистісно-орієнтованого підходу* спирається на синтез набутих педагогічною та психологічною наукою закономірностей будови, функціонування та розвитку особистості.

© Линовицька А.О., 2016

Світова наука зв'язує з особистісно-орієнтованим підходом імена Р. Бернса, К. Гольдштейна, Дж. Олпорта, К. Роджерса, К. Хорні, В. Франкла, Е. Фрома та інших.

Спрямованість особистісно-орієнтованого підходу на ідеї гуманістичної психології допомагає створити таку модель вищої освіти, де головний акцент навчального процесу зосереджений на сформованості позитивної «Я-концепції» студента, яка лежить в основі особистісного зростання. К. Роджерс трактує поняття особистісне зростання як взаємодію особистості із зовнішнім і внутрішнім світом. Згідно з К. Роджерсом, основні напрями особистісного росту відбуваються за такими лініями: «особистість-внутрішній світ», «особистість-зовнішній світ». Загальні регуляційні відношення за лінією «особистість-внутрішній світ» такі:

– прийняття себе та віра в себе, довіра до власної природи;

– інтегрованість зовнішнього світу, єдність, цілісність;

– відкритість внутрішнього досвіду переживань, вивільнення від захисту, конгруентність, розуміння себе, адекватні уявлення про себе, реальна та гнучка «Я-концепція», зближення «Я-реального» та «Я-ідеального»;

– внутрішній локус оцінювання;

– відповідальність за себе і незалежність від зовнішніх оцінок;

– гнучкість, динамічність, здатність змінюватися, «бути у процесі».

Наступні напрями особистісного зростання лінії «особистість – зовнішній світ» (інші люди):

– диференційоване і правильне (точне) сприйняття дійсності та інших людей, емпатійність;

– творча адаптивність, здатність розвязувати життєві проблеми;

– прийняття та повага інших, конструктивність і соціалізація [12].

На думку І. Беха функціонування особистісно-орієнтованих виховних технологій можливе за умови сукупності взаємоузгоджених принципів:

– цілеспрямоване створення емоційно збагачених виховних ситуацій;

– особистісно-розвивальне спілкування;

– співпереживання як психологічний механізм виховання особистості [1].

На думку С. Гончаренка, визначальним у тлумаченні суті гуманізації освіти має бути філософський принцип гуманізму – «змінювана з історією розвитку суспільства система поглядів, яка визначає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності – нормою стосунків між людьми» [2, с. 157].

Необхідно вибирати такі методи, форми, прийоми виховання, які з найбільшою ефективністю сприятимуть розкриттю потенцій студента, нейтралізації негативних тенденцій його розвитку і цим шляхом – залучення до гуманістичних моральних цінностей, культурних та інтелектуальних надбань людства.

Вивчення історичного досвіду художньо-педагогічної освіти свідчить, що в радянській і зарубіжній мистецькій освіті індивідуалізація навчання існувала давно, але багато в чому ґрунтувалася на практичному досвіді, інтуїції й майстерності відомих художників-педагогів. До наших днів дійшли ідеї та окремі цитати видатних художників-педагогів А. Ашбе, К. Брюллова, М. Врубеля, Леонардо да Вінчі, А. Дюрера, Д. Кардовського, К. Коровіна, Б. Мікеланджело, І. Рєпіна, Е. Руссо, В. Савінського, В. Сєрова, П. Чістякова, Я. Ціоглінського та інших. Їхні праці допомагають з'єднати теорію мистецтва з теорією педагогіки, доповнити принципи мистецтва принципами дидактики і тим самим збагатити методику викладання образотворчого мистецтва у мистецькій освіті.

Особистісно-орієнтований підхід передбачає конструювання педагогічного процесу у вищому навчальному закладі спрямованістю на особистість майбутнього митця як мету, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності. В рамках цього підходу передбачається: визнання особистості майбутнього митця як продукту суспільно-історичного розвитку і носія культури; його унікальності, інтелектуальної й моральної свободи, права на повагу; опора у вихованні на природний процес саморозвитку задатків і творчого потенціалу митця.

Серед можливих шляхів розвитку задатків і здібностей майбутнього митця є: створення творчого середовища під час навчання, забезпечення варіативного змісту навчального матеріалу, впровадження індивідуальної форми організації навчальної діяльності, надання студенту можливості вибору завдань. Це спонукає до прояву активності й стимулює такий характер психічного розвитку кожного студента, який відповідає його індивідуальним можливостям. Завдяки такому варіативному плануванню занять ми виявляємо у студентів їх переваги, смакові орієнтації, інтереси, світогляд.

Запровадження особистісно-орієнтованого підходу неможливе без одержання певної інформації, що стосується окремого студента, зокрема:

– особливості психологічного стану (властивості психіки і психічні процеси, зв'язані з образотворчою діяльністю);

– основні властивості особистості (властивості характеру, темпераменту);

– спеціальні художні здібності;

– педагогічні особливості (навченість і навчання).

Особистісно-орієнтований підхід ґрунтується на знаннях викладачем властивостей нервової системи майбутнього митця, що допомагає в його професійному становленні під час вивчення мистецьких дисциплін. Наприклад, студенти з підвищеною нервовою збудливістю починають виконання творчої роботи легко, прагнуть передати своє емоційне ставлення до натури, з ними викладачеві легше вести процес навчання. У студентів зі слабкою нервовою системою перший етап роботи над етюдом (вибір мотиву, його композиційне рішення) протікає мляво. Вони бурхливо переживають свої невдачі в роботі, що іноді гальмує процес сприйняття нових знань, однак підвищена чутливість цих студентів дає педагогу можливість швидко виводити їх із цього стану.

Поділяємо думку педагога-художника В. Іттена, який особливу увагу приділяє індивідуальності й темпераменту особистості, порівнює

зовнішній вигляд студентів з їхньою роботою, описуючи, таким чином уплив зовнішності й темпераменту на графіку і живопис митця. «Мої заняття у Відні відвідувала вельми обдарована студентка з дуже характерним типом зовнішності. Вона була тендітною, маленькою, боязкою і ввічливою. Її очі нагадували місячний камінь, а шкіра була блідою до напівпрозорості. Вона носила волосся розпущеним й іноді, коли вона працювала, вони падали їй на обличчя, як вуаль. Її малюнки і акварелі були позбавлені чітких ліній і немов завуальовані сірими півтонами; все це точно відповідало її зовнішності» [4, с. 135].

На думку педагога, існує початковий взаємозв'язок між конструкцією людини і художніми формами, які вона створює. Ці спостереження допомагають пізнавати суб'єктивний початок у передачі форм і колориту в роботах інших студентів. Студенти, які ще не відчули на собі впливу майстра, не перейняли його манеру письма, майже завжди працюють з формою і кольором суб'єктивно.

Суб'єктивний характер у роботі може проявлятися по-різному – у характері ліній, у пропорціях, контрасті світлого і темного, колориті твору. Духовні та психічні особливості особистості, закладені природою сили та пластика тіла зумовлюють образ людини, здатні, на думку В. Іттена проявлятися у її роботі. «Якщо людина щира, все, що вона робить, стає дзеркальним відображенням закладених у ній здібностей трактувати форму відповідно своєму «Я» [4, с. 135].

На нашу думку, більшість студентів відображає свою подібність у роботах, особливо на початкових етапах навчання. «Студентка з великими, яскравими рисами обличчя, чорними очима і волоссям ясно висловлювала свою сильну, просту і яскраву зовнішність у потужних контрастах світлих і темних форм» [4, с. 135].

І. Іттен розрізняє серед митців три типи: матеріально-імпресивний, інтелектуально-конструктивний і духовно-експресивний. Митці матеріально-імпресивного типу, спостерігаючи нескінченне різноманіття природи реалістично її відображають без експресивних доповнень. Їхні роботи відображають результат точного зорового спостереження за натурою з передачею всіх найменших деталей. Митці інтелектуально-конструктивного типу пізнають конструкцію предмета і намагаються розібрати і зобразити його геометрично. Художники духовно-експресивного типу керуються інтуїцією і байдужі до конструкції форми, але уважні до гармонії кольору [4, с. 135-136].

Підхід до роботи, характер виконання творчого завдання, безумовно, залежать від темпераменту автора. Зрозуміло, найбільш успішною є робота, яка відповідає темпераменту студента.

Виявленню здібностей до художньої творчості присвячені роботи Р. Арнхейма, А. Гройсмана, Ф. Ейера, В. Кузіна, Д. Леонтьєва, Н. Мануеля, Н. Мейера, Е. Меймана, Н. Ростовцева, В. Стрельченко та інших.

Спеціальні художні здібності вивчалися Е. Клімовим за допомогою «диференціально-діагностичного опитувальника», за яким науковець визначав показник схильності особистості до певного типу професії. Предметом інтересу представників типу «людина – художній образ» є явища, факти відображення художньої дійсності [6, с. 160].

В. Киреєнко на підставі теоретичного аналізу проблеми та емпіричних досліджень виділив такі компоненти художніх здібностей, наприклад:

– здатність цілісного бачення;

– здатність гостро відчувати вертикальні та горизонтальні напрями;

– здатність точної оцінки відхилення від опорних напрямів;

– здатність точної оцінки пропорцій;

– здатність оцінки світлотних співвідношень;

– здатність до оцінки перспективних скорочень;

– здатність до кольору;

– зорову пам'ять.

Крім того, автор доводить, що «індивідуальні відмінності стосовно певної діяльності необхідно шукати перш за все у процесі зорового сприйняття і виникаючих на його основі зорових уявлень». Одним з найважливіших компонентів художніх здібностей в образотворчому мистецтві є здатність цілісного або синтетичного бачення. Не менш суттєві – низка рухових реакцій і зв'язані з ними м'язове «відчуття», а також здатність виникнення зорово-кінестетичних асоціацій [5].

Для більш повного й якісного розуміння структури художніх здібностей Т. Хрустальова [14] у своєму дослідженні вдалася до факторного аналізу на основі тестів та опитувальників Б. Басса, Б. Кадирова, Е. Клімова, Ю. Орлова, В. Русалова, Я. Стреляу, П. Торренса та виявила 4 значущі фактори, зокрема:

– у фактор 1 увійшли показники почуття лінії, почуття пропорції, почуття симетрії, здатності до адекватного відображення дійсності та інтегральний показник умілості руки, він був позначений як «зображувально-моторна чутливість»;

– другий фактор увібрав у себе показники швидкості, гнучкості мислення, оригінальності і коефіцієнта творчого мислення, тобто ті особливості, які, за визначенням П. Торренса [15], забезпечують розвиток креативної особистості. Він названий як «креативність»;

– у фактор 3 увійшли показники ретельності розробки матеріалу, рівня розвитку художньо-графічних здібностей і здібностей до відтворення (зорова пам'ять). Він позначений як «здатність до розробки художнього образу»;

– фактор 4 «художня спрямованість моторики» увібрав у себе показники схильності до професії типу «людина-художній образ» і високого рівня розвитку моторики руки [14].

Необхідно зауважити, що існують певні типи художніх здібностей, але досвідчений викладач повинен уміти їх визначати і спрямовувати роботу студента у потрібне русло, долати слабкі сторони і розвивати сильні. Для того щоб інтерпретувати суб'єктивність колірної гами або суб'єктивність форм в образотворчій діяльності студента, педагогу важливо визнати існування цих особливостей, захищати і заохочувати суб'єктивний прояв майбутнього митця, індивідуально сприяти становленню фахівця.

Під час навчальної діяльності студентів, викладач має проводити моніторинг якості знань і виявляти рівень навченості, адже саме це сприяє вчасному виявленню недоліків у знаннях і мож-

ливості корегування навчально-виховного процесу. У педагогічній науці поняття «навченість» розглядається, як «здатність суб'єкта навчання оволодівати заданим змістом освіти». Поширеними синонімами поняття «навченість» є такі поняття, як «податливість», «навчальна здатність», «потенційні можливості», «сприйнятливість» та ін., що виражають якості особистості, яка навчається [10].

У змісті поняття «навченість» можна виділити такі компоненти, зокрема: 1) потенційні можливості суб'єкта навчання, серед них: сприйнятливість, готовність до розумової праці, здатність учитися, успішність пізнавальної діяльності та ін.; 2) фонд дієвих знань (тезаурус): сформованість розумових дій, широта знань, загальна ерудиція суб'єкта навчання, його мовний розвиток, рівень засвоєння знань, умінь, навичок та ін.; 3) узагальненість мислення – якість (глибина, ефективність) пізнавального процесу; 4) темпи прогресу у навчанні (засвоєння знань) залежать від таких характеристик мислення, як сила, гнучкість, самостійність, економічність та інші. Фактор темпів логічно розглядати як похідний від попередніх і визначальним у характеристиці *навченості*. На темпи впливають і потенційні можливості суб'єктів навчання, і фонд їхніх дієвих знань, умінь, навичок і характеристики мислення. Отже, у підготовці майбутніх фахівців образотворчого мистецтва слід ураховувати психолого-педагогічні фактори навчання кожного студента.

Таким чином, особистісно-орієнтований підхід до розвитку художньо-естетичного смаку майбутніх фахівців образотворчого мистецтва як певна альтернатива усталеним пріоритетам авторитарної та знаннєво-інформаційної педагогіки, передбачає визнання індивідуальності студента, розкриття його можливостей і здібностей, відчуття природних даних і темпераменту та створення необхідних і відповідних умов для його розвитку.

Вихідними засадами *етнопедагогічного підходу* є організація й здійснення процесу навчання й виховання з опорою на національні традиції народу, його культуру, національно-етнічну обрядовість, звичаї, звички. У національній доктрині розвитку освіти визначено: «Освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності». У здобутках народної творчості матеріалізована народна пам'ять, народна мудрість і вічні сподівання на торжество гармонії, що протистоїть силі часу й забуття [11, с. 12].

Як зауважує О. Рудницька, національний чинник – це важливий складник методології мистецької педагогіки. Художня культура завжди самобутня, є продуктом творчого генію народу й несе у собі відбиток національних особливостей. Уявлення про мистецтво зароджується в людині через «національний образ світу» як один із варіантів єдиної світової цивілізації. Тому осягнення творів мистецтва, їхнього впливу на особистість можливе тільки за умови глибокого пізнання історико-етнічного коріння нації [13, с. 53].

Усвідомлення своєї належності до певного етносу, уявлення про своє походження, знання народних промислів, традицій, звичаїв та інших ознак самобутності народу у комплексі становить вихідні засади національної культури, яка є основним джерелом становлення митця.

Реалізація етнопедагогічного підходу до проектування й організації педагогічного процесу передбачає розв'язання педагогами наступних завдань: по-перше, вивчати й формувати це середовище, по-друге, максимально використовувати його виховні можливості. Національна культура надає специфічний колорит середовищу, в якому розвивається й формується майбутній митець.

На думку А. Кузьмінського: «Нам треба вибудовувати свою національну систему освіти на засадах гуманізму, людиноцентризму, спираючись на джерела української народної педагогіки, на ментальність нашого народу [7].

Головним завданням національного виховання є формування у студентів національної свідомості, самосвідомості, почуття любові до українського народу, його звичаїв, відчуття своєї національної причетності до розбудови України, бажання працювати задля розквіту України, тим самим сягнути високого мистецького рівня національної культури.

В. Наулко зазначає: «Пройшовши складний шлях, на якому були і цінні надбання, і втрати, українське народне мистецтво увібрало усе краще і невипадкове, що має бути збережене нами і передане як цінна спадщина майбутнім поколінням» [8, с. 245]. Через народні танці, обряди, усну народну творчість і художні предмети побуту передаються й зберігаються естетичні погляди й дух народу, здійснюється зв'язок між поколіннями, інакше оцінюється внесок української національної культури у загальнолюдську. Дотик, пізнання й занурення у світ народного мистецтва й творчості формують художньо-естетичні ідеали та смак. Науковець, зазначає: «Разом із тим при визначенні співвідношення традиційного і сучасного, народного і професійного слід пам'ятати, що всі ці явища взаємопов'язані та взаємозумовлені... Можна сказати напевно, що народна творчість і саме життя народу визначили характер професійного мистецтва на Україні» [8, с. 246].

Перш ніж оволодіти напрямами світового мистецтва митцю необхідно фундаментально засвоїти національну художню основу, без якої існує небезпека поверховості у сприйманні й виконанні художніх образів, відсутності глибини погляду на життя, одноманітності засобів художньої виразності. Відомо що, в історії розвитку мистецтва яких би стильових напрямів чи художніх методів не дотримувався митець, глибина художнього пізнання світу, сила його таланту залежать від національного коріння й творчих здібностей.

Творча позиція митця повинна бути спрямована на інтереси народу, його світогляд, національну самобутність та лежати в основі його естетичних ідеалів у трактуванні зображуваної дійсності. Митець може зображати і щось зовсім стороннє, але його творчості буде притаманна народність, якщо на все він дивиться очима народу, якщо саме розуміння явищ життя продиктоване сподіваннями і поняттями народу та відповідає їм.

Таким чином, етнопедагогічний підхід забезпечує чітку реалізацію курсу «на утвердження державної незалежності України, на національно-культурне відродження народу, його національної

свідомості, життєдайних джерел народної творчості, органічний зв'язок із кращими надбаннями загальнолюдської культури» [8, с. 254].

Висновки. Розвиток художньо-естетичного смаку майбутніх митців у вищому навчальному закладі уможливлюється на основі особистісно-орієнтованого та етнопедагогічного підходів. Визначені підходи, що зумовлюють зміни у цілях, змісті, принципах розвитку художньо-естетичного смаку майбутніх митців, передбачають визнання індивідуальності студента, розкриття його можливостей і здібностей, відчуття природних даних і темпераменту та утвердження його національної свідомості.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний пособник / І. Д. Бех. – К.: ІЗИН, 1998. – 204 с.
2. Гончаренко С. У. Методологія // Енциклопедія освіти / АПН України; гол. ред. В. Г. Кремень. – Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Данилов М. А. Основные проблемы методологии и методики педагогических исследований. – Сов. педагогика; 1969, № 5.
4. Иттен И. Искусство формы. Мой форкурс в Баухаузе и других школах [пер. с немец. и пред. Л. Монаховой] / И. Иттен – М.: Издатель Д. Андронов, 2001. – 138 с.
5. Киреенко В. И. Психология способностей к изобразительной деятельности / В. И. Киреенко. – М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР. – 1959. – 304 с.
6. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: [учеб. пособие для вузов] // Е. А. Климов – Ростов на Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
7. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник / А. І. Кузьмінський – К.: Знання, 2005. – 486 с.
8. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; іл.
9. Мистецька освіта в Україні: теорія і практика / Художественное образование на Украине: теория и практика / О. П. Рудницька [та ін.]; заг. ред. О. В. Михайличенко, редактор Г. Ю. Ніколаї. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 255 с.
10. Подласый И. П. Педагогика: учебн. для ВУЗов / И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 576 с.
11. Понамарьов А. Етнічність та етнічна історія України: курс лекцій: Навчальне видання / А. Понамарьов. – К.: Либідь, 1996. – 272 с.
12. Роджерс К. О становлении личностью. Психотерапия глазами психотерапевта / К. Роджерс (Перевод М. М. Исениной под редакцией д.п.н. Е. И. Исениной). – М.: Прогресс, 1994. – 233 с.
13. Рудницька О. П. Педагогіка: Загальна та мистецька: навч. посібник / О. П. Рудницька. – К.: Інтерпроф, 2002. – 270 с.
14. Хрусталева Т. М. Художественная одаренность будущих учителей изобразительного искусства. Постановка проблемы / Т. Хрусталева // Психологическая наука и образование. – 04/2003. – № 2. – С. 82-88.
15. Torrance E. P. The nature of creativity as manifest in its testing / Ellis Paul Torrance; R. Stemberg, T. Tardif (eds). The nature of creativity. – 1988. – P. 43–75.

Линовицкая А.А.
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВКУСА БУДУЩИХ ХУДОЖНИКОВ В КОНТЕКСТЕ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО И ЕТНОПЕДАГОГИЧНОГО ПОДХОДОВ

Аннотация
На основе анализа психолого-педагогической литературы в статье проанализировано сущность личностно-ориентированного и этнопедагогичного подходов в развитии художественно-эстетических вкусов будущих художников в высшем учебном заведении. Рассматриваются основные принципы, идеи, направления, на основе которых строилось воспитание и развитие личности в теории художественного образования.
Ключевые слова: развитие, художественно-эстетический вкус, художники, личностно-ориентированный подход, этнопедагогический подход.

Lynovytska A.O.
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

DEVELOPMENT ARTISTIC AND AESTHETIC TASTE OF THE FUTURE ARTISTS IN THE PERSONALLY-ORIENTED CONTEXT ETHNOPEDAGOGICAL AND APPROACHES

Summary
It's based on the analysis of psychological and pedagogical literature the article analyses the essence of personality-oriented and ethnopedagogical approaches in the development of artistic and aesthetic tastes of the future artists in higher education. It's discusses the basic principles, ideas, directions on the basis of which to build education and personal development in the theory of art education.
Keywords: development, artistic and aesthetic tastes, artists, personally-oriented approach, ethnopedagogical approach.

УДК 378.147:37.011.3-051

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ МІКРОВИКЛАДАННЯ

Лях Г.Р.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглянуто питання формування педагогічних умінь у майбутніх учителів. Підкреслено їх важливість у підготовці студентів до майбутньої самостійної діяльності в школі. Акцентується увага на включення студентів у викладацьку діяльність, чому сприяє мікровикладання як спосіб організації навчання у ВНЗ.
Ключові слова: майбутній учитель, професійна підготовка, лекція, практичне заняття, педагогічні вміння, мікровикладання.

Постановка проблеми. У вирішенні завдань, що стоять перед сучасною школою, визначальну роль відіграє вчитель. Саме від його підготовленості, майстерності залежить, чи буде українська школа відповідати сучасним соціально-економічним реаліям та світовим стандартам. З іншого боку, підготовленість учителя є однією з умов успішного і повного оволодіння професією, формування педагогічної майстерності, самопочуття у школі, в решті-решт задоволення своєю професією.

Зважаючи на складність і багатогранність учительської професії, підготовка до неї є цілісним, довгим, безперервним процесом, орієнтованим на формування особистісних якостей майбутніх учителів, їхніх педагогічних умінь і навичок. Саме тому викладачі ВНЗ працюють над удосконаленням форм і методів навчання і виховання майбутніх учителів, шукають шляхи активізації навчальної діяльності студентів, упроваджують нові педагогічні технології у навчально-виховний процес ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійно-педагогічної підготовки вчителів у ВНЗ висвітлювали О. Абдулліна, С. Кисельгоф, І. Кривонос, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та ін. Готовність випускників педагогічних ВНЗ до роботи в школі досліджували М. Портнов, Р. Хмелюк та ін. Труднощі в роботі вчителів-початківців аналізували Ю. Бабанський, Н. Головко, Т. Полякова та ін.

У сучасній педагогічній науці різні аспекти проблеми підготовки вчителя (різні підходи до підготовки вчителя, формування конкретних педагогічних умінь і навичок, формування особистості майбутнього вчителя в цілому, застосування окремих методів і прийомів, способів організації навчання у ВНЗ тощо) були предметом досліджень Ю. Бігунової, О. Євдокимова, Т. Люріної, Н. Ляшової, Н. Мачинської, О. Набоки, Г. Нагорної, С. Саяпіної, В. Тинного, Г. Товканець та ін.

Чільне місце у контексті розглядуваної проблеми посідає питання підвищення ефективності професійної педагогічної підготовки майбутнього вчителя (А. Берестовська, М. Казакова, Є. Кондратенко, В. Пустовойтов, Н. Романова та ін.). Мікровикладання як педагогічне явище досліджували В. Базуріна, С. Вітвицька, Л. Задорожна-Княгницька, І. Зязюн, В. Сергеєв, В. Староста.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження можливостей мікровикладання, як способу організації навчання у ВНЗ, для формування деяких педагогічних умінь майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чи не найголовнішою умовою реалізації вчителем своїх професійних обов'язків є наявність у нього педагогічних умінь: гностичних, конструктивних, проектувальних, організаційних, комунікативних. Важливість педагогічних умінь настільки велика, що наявність їх може певною мірою ком-

© Лях Г.Р., 2016

пенсувати у вчителя педагогічних здібностей. Як зазначав С. Кисельгоф, якщо вчитель досконало оволодіє педагогічними вміннями і навиками, це може благодійно вплинути на формування педагогічних здібностей і результати педагогічної діяльності вчителя [3, с. 15].

Педагогічні вміння формуються у процесі практичної педагогічної діяльності. Під час професійної підготовки це – лекції, практичні заняття, різні види педагогічної практики. Під час лекційно-практичних форм роботи, у процесі педагогічних практик формуються організаційні, деякі проектувальні та конструктивні вміння, починають формуватися комунікативні та гностичні вміння, які набувають свого розвитку у більш тривалій педагогічній діяльності – під час самостійної роботи в школі [3]. Педагогічна практика створює найсприятливіші умови для формування педагогічних умінь та навичок, але вона обмежена у часі. Тому виникає потреба активізувати діяльність студентів на лекційних і практичних заняттях, втягувати якомога більше студентів в активну діяльність, яка сприяла б формуванню педагогічних умінь. Сьогодні викладачі педагогічних ВНЗ пропонують різноманітні форми й методи навчання, які стимулюють формування педагогічних умінь і навичок у майбутніх учителів: проблемна лекція, лекція-дискусія, лекція-бесіда, лекція з розглядом конкретних педагогічних, виховних ситуацій, лекція-діалог, лекція зі зворотним зв'язком, лекція-прес-конференція, лекція-експеримент, лекція-візуалізація; семінар-диспут, семінар запитань і відповідей, семінар-екскурсія, семінар-конференція, семінар-ділова гра; розробка і виконання системи творчих завдань у межах самостійної роботи тощо [1, с. 16]. Використовують нові технології навчання, в основі яких лежать особистісно-орієнтований, діяльний підходи.

На нашу думку, серед численних форм, методів, способів, видів навчальної роботи найбільше наближує студентів до вчительської діяльності мікровикладання, яке дає можливість «примірити» на себе роль учителя, показати на що здатен, проявити (або сформувати) вміння розв'язувати практичні педагогічні задачі, спираючись на педагогічну теорію.

Мікровикладання сьогодні розглядається як один із напрямів практичної підготовки майбутніх учителів, що «дає можливість майбутньому вчителю краще підготуватися до професійної діяльності, визначити рівень своїх знань, умінь і здібностей, набути певного рівня педагогічної майстерності» [5].

За змістом мікровикладання передбачає «відтворення мініатюрних ситуацій навчання (мікроурок, мікробесіда) для шліфування одного чи декількох педагогічних умінь» [2].

В. Староста розглядає мікровикладання як багатоаспектне педагогічне явище: це – і засіб професійної підготовки, і метод (самостійного оволодіння знаннями, творчого навчання, формування практичних умінь і навичок), і форма навчання (мікроурок, мікровиступ, мікролекція) [5].

М. Семенюк і О. Яструб розглядають мікровикладання як навчально-рольову гру, в якій викладач виступає у ролі режисера, а студенти – у ролі акторів. При цьому, частина студентів перебирає на себе роль учителя чи викладача, решта – опоненти, рецензенти, аналітики, учні [4, с. 111].

Мікровикладання передбачає викладацьку діяльність студентів, яка має навчальний характер. Тому доцільно розглядати його як «спосіб організації навчання, що моделює викладання або окремі види педагогічної діяльності», – зауважує В. Староста [5].

Отже, мікровикладання – це складне педагогічне явище, яке у педагогічній літературі розглядається з різних позицій: процесуальної, змістової, формальної, операційно-діяльної. Категоріальними ознаками мікровикладання є: напрям підготовки вчителів, процес, форма, метод.

Узагальнюючи всі підходи до визначення мікровикладання, можна стверджувати, що воно являє собою процес цілеспрямованого формування особистості майбутнього вчителя в умовах ВНЗ; спеціально організовану діяльність викладачів і студентів, спрямовану на реалізацію цілей освіти в умовах педагогічного процесу; цілеспрямоване створення умов для формування педагогічної майстерності майбутніх учителів, однією з важливих складових якої є педагогічні вміння.

Мікровикладання може бути:

– елементом лекції, коли студент викладає 1-2 питання лекції;

– елементом практичного заняття, коли студент проводить його фрагмент, присвячений обговоренню 1-2-х проблемних питань; або відтворює фрагмент уроку (початок уроку, мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів, пояснення нового матеріалу тощо) чи виховного заходу.

На лекційних заняттях студенти готують 1-2 питання лекції у формі доповіді (до 10 хвилин) чи повідомлення (3-5 хвилин) або мультимедійної презентації. У такому разі викладач і студенти (1-3) виступають у ролі колективного викладача. Для прикладу, в межах теми «Розвиток освіти в Україні у литовсько-польський період (1385-1648 рр.)» з курсу «Історія педагогіки» пропонуємо студентам підготувати такі питання: «Виникнення друкарства та його роль у розвитку освіти в Україні», «Роль Петра Могили у розвитку освіти в Україні». Такі завдання даються майже до кожної теми курсів «Історія педагогіки», «Теорія виховання», «Теорія навчання», щоб кожен студент хоча б 1 раз побував у ролі викладача-лектора.

Під час практичних занять ми використовуємо мікровикладання у двох варіантах: 1) провести заняття повністю (групова робота) або його фрагмент (індивідуальна робота); 2) відтворити фрагмент уроку (початок уроку, мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів, пояснення нового матеріалу тощо) чи виховного заходу.

Розглянемо перший варіант. Тема «Зміст виховання» розглядається на п'яти практичних заняттях відповідно до п'яти основних напрямів виховання: розумове, фізичне, трудове, моральне, естетичне. Для підготовки до занять формується 5 мікрогруп (відповідно до кількості напрямів) по 3-4 студента в кожній (в залежності від кількості студентів у групі). Вони разом планують свою роботу, розподіляють обов'язки і обсяг роботи, обирають засоби і форму презентації підготовлених матеріалів. У групі може обиратися лідер, який координує і організує всю роботу.

Кожна група готує проект (презентацію) з обраного напряму виховання. У проекті студенти (вони виконують роль викладачів) повинні відобразити такі питання: суть, завдання, форми й методи того чи іншого напряму виховання, зв'язок з іншими напрямами, проблеми, які існують в реалізації завдань тощо. Для цього вони самостійно опрацьовують необхідну літературу, складають план, визначають тему, знаходять аргументи, необхідні виразні засоби спілкування, обирають форму й методи презентації, пишуть сценарій і, найголовніше, – виступають у ролі розповідача так, щоб пробудити інтерес слухачів до проблеми, озброїти їх необхідними знаннями про шляхи реалізації завдань кожного напряму виховання.

Наші спостереження свідчать про те, що така робота більше приваблює студентів, ніж звичайні практичні заняття, оскільки тут є елемент гри. Крім цього, студенти отримують можливість самореалізуватися, показати себе, свої кращі сторони, а також з'ясувати недоліки. Тому вони підходять до мікровикладання неординарно, креативно, використовуючи різноманітні форми і засоби. Так, у нашій практиці студенти філологічного факультету проводили заняття з теми «Зміст виховання» у формах: круглий стіл, засідання експертної групи, рольова гра, дебати, мультимедійна презентація. При цьому вони не тільки розподіляли ролі, а й добирали матеріал відповідно до прийнятої ролі. Наприклад, у «круглому столі» з питань морального виховання школярів взяли участь «батьки», «директор школи», «заступник директора школи з виховної роботи», «класний керівник», «учень», «представник преси». Проблеми фізичного виховання обговорювалися на засіданні експертної групи, до складу якої увійшли «вчитель фізичної культури», «шкільний лікар», «шкільний психолог», «батьки». Вони висвітлювали проблему з точки зору прийнятої ролі, а також знайомили з досвідом роботи окремих педагогів чи колективів шкіл у певному напрямі. При цьому використовували різноманітні засоби: наукові статті, монографії, вислови відомих людей, прислів'я і приказки, педагогічні ситуації, мультимедійні презентації тощо.

Після виступу відводиться час для запитань. Студенти з аудиторії ставлять свої запитання, «експерти» відповідають. Критеріями оцінки запитань-відповідей є: змістовність, повнота і глибина, коректність, тактовність.

Важливим елементом такої роботи є її аналіз та оцінювання. Оцінюють викладач і 2 спостерігачі з числа студентів. Наприкінці відбувається обговорення проекту. Спочатку слово надається «вихователям» – вони роблять самоаналіз: чи вдалося їм реалізувати поставлені завдання, чи все пройшло так, як вони планували; діляться також своїми враженнями від проведеного заходу, про підготовку до нього. В обговоренні заходу можуть взяти участь і інші студенти – «глядачі». Далі слово надається спостерігачам і викладачеві – власне вони і оцінюють проект на основі своїх власних спостережень та думок інших студентів. При цьому оцінюється не тільки зміст, зовнішнє його оформлення, але й особистість майбутніх учителів: їхня мова, зовнішній вигляд, постава. Відомо, що на уроці виховує все: зміст, форми й методи, особа вчителя.

Другий варіант мікровикладання на практичному занятті передбачає відтворення фрагменту уроку чи виховного заходу. Це – групова робота. Наприклад, під час опрацювання теми «Форми і методи навчання» кожна група отримує завдання: 1) визначити структуру уроку певного типу (за вибором або за жеребкуванням); 2) відтворити один із етапів уроку, наприклад, початок уроку («учитель заходить у клас і...»), оголошення теми і мети уроку, перевірка домашнього завдання тощо. При цьому «вчитель» повинен не тільки дібрати методи, прийоми, засоби педагогічного впливу, а й «зреагувати» на непередбачувані ситуації. Наприклад, зайшовши до класу, «вчителька» побачила, що одна з «учениць» відкрила парасольку. Що робити? Як реагувати на подібні ситуації? Такі ситуації вимагають від учителя спонтанної реакції, а отже і мобілізації всіх своїх умінь, знань, педагогічної інтуїції, такту.

У залежності від характеру, змісту, складності завдання студенти або готують його в позааудиторний час, або в аудиторії (для цього відводиться деякий час на занятті). Так, виховний проект (тема «Форми і методи виховання») групи студентів готують заздалегідь: обирають тему, визначають мету і завдання, добирають методи, прийоми, засоби виховання, пишуть сценарій заходу. В аудиторії один студент презентує захід (вікова група; тема, мета, форми й методи, обладнання, план), інший/інші показують його фрагмент. Далі ускладнюємо завдання: тепер кожен студент повинен розробити сценарій виховного заходу самостійно. Таким чином, майбутні вихователі отримують можливість сформувати деякі проектувальні і конструктивні вміння. Свій задум вони можуть реалізувати під час навчальної педагогічної практики у школі, одним із завдань якої є проведення виховного заходу.

Важливий етап мікровикладання – обговорення. Спочатку слово дається «вихователеві»: Що вдалося, що не вдалося? Як себе почували під час презентації? тощо. Потім – експерти: Чи актуальна тема? Чи вдалося зацікавити школярів? Чи відповідає зміст поставленим завданням? Чи правильно обрана форма? тощо.

Отже, мікровикладання як спосіб організації роботи студентів складається з трьох етапів: 1) підготовчий (студенти заздалегідь, удома, або спонтанно, в аудиторії, готують завдання); 2) основний – проведення мікровикладання (реалізація завдання в аудиторії); 3) аналітичний – аналіз мікровикладання, діяльності студентів (проходить у формі обговорення та оцінювання дій студента/ів, висловлення побажань і рекомендацій.

У результаті такої роботи у майбутніх учителів формуються вміння: планувати, відбирати і компонувати зміст інформації (відбір необхідного матеріалу, виділення в ньому головного), визначати спосіб викладу матеріалу, раціонально розподіляти час, добирати мовні засоби для найкращого висвітлення проблеми, моделювати педагогічні ситуації, встановлювати педагогічно доцільний контакт з аудиторією, а також спостерігати і оцінювати навчально-виховний процес, аналізувати результати діяльності; триматися перед аудиторією, невимушено та вільно спілкуватися.

Наші спостереження за роботою студентів у процесі мікровикладання дозволяють також зробити висновок про те, що студенти стають упевненішими у відповідях; вони ретельніше гото-

ються до заняття і краще засвоюють навчальний матеріал; підвищується навчально-пізнавальна активність студентів, інтерес до педагогіки.

Висновки. Підготовка майбутніх учителів буде тим ефективнішою, чим більше вона буде наближена до реальних умов праці в школі. Важливими умовами є: переведення студентів з об'єкта у суб'єкт діяльності, що досягається шляхом зміни ролі з «учня» на «вчителя». Цьому, зокрема, сприяє і мікровикладання, коли студенти є не простими виконавцями вимог викладача, а творцями своєї діяльності.

Список літератури:

1. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: монографія / Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 193 с.
2. Зязюн І. Я. Психодіагностика педагогічної майстерності вчителя / І. Я. Зязюн [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/433/1/03ziyamv.pdf – Заголовок з екрана.
3. Кисельгоф С. И. Формирование у студентов педагогических умений и навыков в условиях университетского образования (На материале ЛГУ) / С. И. Кисельгоф. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 152 с.
4. Семенюк М. П., Яструб О. О. Навчально-педагогічні ігри у формуванні професіоналізму майбутнього вчителя // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – Серія «Педагогічні науки», № 24 (237). – 2012. – С. 110-113.
5. Староста В. І. Мікровикладання: особливості та навчальні завдання / В. І. Староста // Педагогічна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка; гол. ред. Каньоса П. С. – Випуск 15. – Кам'янець-Подільський: КПНУ, 2013. – 288 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://esnuir.eenu.edu.ua/ bitstream/123456789/838/1/games.pdf – Заголовок з екрана.

Лях Г.Р.
Донбасский государственный педагогический университет

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УМЕНИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ МИКРОПРЕПОДАВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы формирования педагогических умений у будущих учителей. Подчеркнута их важность в подготовке студентов к будущей самостоятельной деятельности в школе. Акцентируется внимание на включение студентов в преподавательскую деятельность, чему способствует микропреподавание как способ организации обучения в ВУЗе.
Ключевые слова: будущий учитель, профессиональная подготовка, лекция, практическое занятие, педагогические умения, микропреподавание.

Lyakh G.R.
Donbass State Teachers' Training University

FORMING FUTURE TEACHERS' PEDAGOGICAL SKILLS IN THE PROCESS OF MICROTEACHING

Summary
The problem of formation of future teachers' pedagogical skills is examined in the article. Their significance in students' preparation for the future independent activity at school is emphasized. Microteaching as a way of organization of education at a higher school is proposed for better professional teachers' training. It promotes inclusion of students into teaching.
Keywords: future teacher, vocational training, lecture, practical, teacher's skills, microteaching.

УДК 37.014.5(73)

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ У КАНАДІ

Мукан Н.В., Барабаш О.В., Бусько М.Б.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядається проблема реалізації неперервної освіти у Канаді. Здійснено аналіз науково-педагогічної літератури, що висвітлює особливості реалізації неперервної освіти. Неперервна освіта досліджується як система взаємопов'язаних компонентів. Представлено модель системи неперервної освіти Канади та охарактеризовано її реалізацію для споживачів освітніх послуг різних вікових категорій. Здійснено аналіз переваг та недоліків кожного із компонентів.
Ключові слова: Канада, неперервна освіта, модель системи неперервної освіти.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. неперервна освіта є одним із основних чинників забезпечення конкурентоспроможності, добробуту та соціальної згуртованості країни. Вона асоціюється із широким спектром економічних та неекономічних переваг, оскільки має потенціал максимізувати таланти, вміння й навички індивідів, сприяти підвищенню рівня продуктивності праці, підтримувати здоров'я, продовжувати життєвий цикл людини. Знання, вміння і навички, якими людина збагачує життєдіяльність родини, професійного оточення, громади, відіграють важливу роль у визначенні економічного успіху та загальної якості життя суспільства. За допомогою неперервного освітнього процесу, в основу якого покладено чотири концепти неперервного навчання: навчатися, щоб знати; навчатися щоб працювати; навчатися, щоб бути; навчатися, щоб жити разом, зміцнюється творчий процес, розвивається соціальна та інтеркультурна гармонія, формуються впевненість, уява, трансформативне бачення особистості.

Враховуючи важливість неперервної освіти у життєдіяльності суспільства, уряди розвинутих країн світу докладають зусилля для формування цілісної системи неперервної освіти, розробки механізмів забезпечення її доступності впродовж усього життя людини.

У цьому контексті доцільним вбачається дослідження досвіду Канади, країни з успішною практикою побудови суспільства, в якому індивіди мають можливість повноцінно використовувати власні здібності та потенціал, щоб стати успішними у професійній діяльності, активній громадській роботі, реалізувати себе як особистість. Інвестиції Канади у розвиток неперервної освіти – одні із найбільших у світі; учні загальноосвітніх шкіл демонструють високий рівень знань на міжнародних конкурсах та олімпіадах, а понад 50% дорослих вікової категорії 25–64 роки завершили навчальні програми професійної освіти. Система неперервної освіти Канади забезпечує взаємопов'язаність і взаємодоповнюваність її компонентів, а на урядовому рівні вживаються заходи для здійснення оцінювання її ефективності, зокрема розроблено спеціальну систему оцінювання, що відображає сумарний показник навчання населення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку неперервної освіти у високорозвинених країнах світу завжди була предметом наукового і практичного інтересу педагогів. Зарубіжні науковці досліджували дошкільну (Т. Бушнік (T. Bushnik), П. Кенді (P. Candy), Дж. Клівленд (G. Cleveland); шкільну (Дж. Грейс (G. Grace), М. Холл (M. Hall); вищу К. Неппе (C. Knapper), Д. Портмен (D. Portman), К. Земен (K. Zeman); освіту дорослих (Д. Емстац (D. Amstutz), Р. Кафарелла (R. Caffarella), Д. Хам (D. Hum), Ш. Меріем (Sh. Merriam), К. Маєрс (K. Myers), Р. Персон (R. Parson), К. Рубенсон (K. Rubenson), Б. Спенсер (B. Spencer), М. Тайт (M. Tight), Р. Аше (R. Usher); освіту людей третього віку Л. Дейл (L. Dale), Д. Леслі (D. Leslie); неперервну освіту (К. Берке (K. Barker), Б. Коупленд (B. Copeland), Р. Дейв (R. Dave), І. Фойре (E. Faure), Т. Найтон (T. Knighton), Д. Левінсон (D. Levinson) тощо.

Важливими для нашого дослідження виявилися наукові праці українських дослідників порівняльної педагогіки з проблем: неперервної освіти (О. Гулай, Ю. Деркач, Т. Десятов, І. Зязюн, Г. Кулисевич, Т. Кучай); неперервної професійної освіти (Н. Авшенюк, Н. Бідюк, Г. Воронка, М. Лещенко, Н. Мукан, Н. Ничкало); неперервної освіти іммігрантів (Н. Бугасова, І. Рудницька-Юрійчук), інформаційно-комунікаційних технологій у неперервній освіті (О. Кравчук, О. Соболь, Б. Шуневич); освіти дорослих (М. Борисова, Л. Лук'янова, О. Огієнко, Л. Сігаєва); шкільної освіти Канади (М. Магдач, І. Руснак); вищої освіти Канади (О. Ельбрехт, Л. Карпинська, В. Павлюк); полікультурної освіти у Канаді (В. Погребняк, О. Слоньовська).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак дослідження особливостей розвитку неперервної освіти у Канаді, формування її як цілісної системи, а також реалізація для споживачів освітніх послуг різних вікових категорій ще не здійснювалося.

Мета статті. Мета статті полягає у висвітленні результатів аналізу науково-педагогічної літератури, присвяченої проблемі неперервної освіти, а також характеристиці системи неперервної освіти та особливостей її реалізації у Канаді.

Виклад основного матеріалу. У квітні 2008 р. міністри освіти провінцій і територій Канади, об'єднані у Раді міністрів освіти Канади (Council of Ministers of Education, Canada – CMEC), прийняли національну стратегію розвитку освіти Канади «Освічена Канада 2020» (Learn Canada 2020). У ній визначено чотири основні компоненти системи неперервної освіти: навчання і розвиток у період раннього дитинства (Early childhood learning and development); система початкової та середньої загальноосвітньої школи (Elementary to high

© Мукан Н.В., Барабаш О.В., Бусько М.Б., 2016

school systems); професійна освіта (Postsecondary education); навчання дорослих та розвиток умінь і навичок (Adult learning and skills development) [1]. Неперервна освіта Канади – це система взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих компонентів, якій притаманна наявність чітко визначеної мети, завдань, функцій (рис. 1).

Як свідчать результати виконаного дослідження, освіта і розвиток у період раннього дитинства (0–6 років) є компонентом системи неперервної освіти Канади й реалізується у сім'ї, дошкільних навчальних закладах, центрах догляду за дітьми. Основні зусилля педагогічних працівників і родини спрямовуються на всебічний розвиток дитини, її підготовку до навчання у школі, формування позитивного ставлення до неперервного навчання [1], [3].

Визначальними характеристиками навчання і розвитку у період раннього дитинства є усвідомлення канадцями важливості освіти та навчання запровадженням провінційних ефективних моделей освіти та навчання у ранньому дитинстві. Серед проблем виокремлюємо неадекватність державної фінансової підтримки, спрямованої на розвиток освіти та навчання у ранньому дитинстві; наявність великої кількості дітей, що розпочинають навчання у школі без відповідної підготовки; недостатність підготовки та низький рівень оплати праці педагогів-дошкільників; відсутність систематичних досліджень на національному рівні та показників прогресу у розвитку освіти і навчання у період раннього дитинства.

Визначено, що навчальні можливості канадців у період шкільного віку реалізуються у загальноосвітніх школах; школах мистецтв, музики, спорту; дитячих організаціях; центрах дозвілля. Основне завдання неперервної освіти на цьому етапі життєдіяльності людини полягає у підготовці шкільної молоді до продовження навчання у системі професійної освіти чи активної інтеграції до ринку праці, що ґрунтується на освоєнні знань, розвитку вмінь і навичок, необхідних для повноцінного функціонування у сучасному суспільстві Канади [2], [5].

Серед позитивних ознак навчання у період шкільного віку виокремлено такі: учні канадських загальноосвітніх шкіл є конкурентоздатними під час проведення міжнародних стандартизованих тестувань; батьки задоволені роботою загальноосвітніх шкіл; вони беруть активну участь у життєдіяльності школи та навчанні їхніх дітей; показники кількості учнів, які передчасно зали-

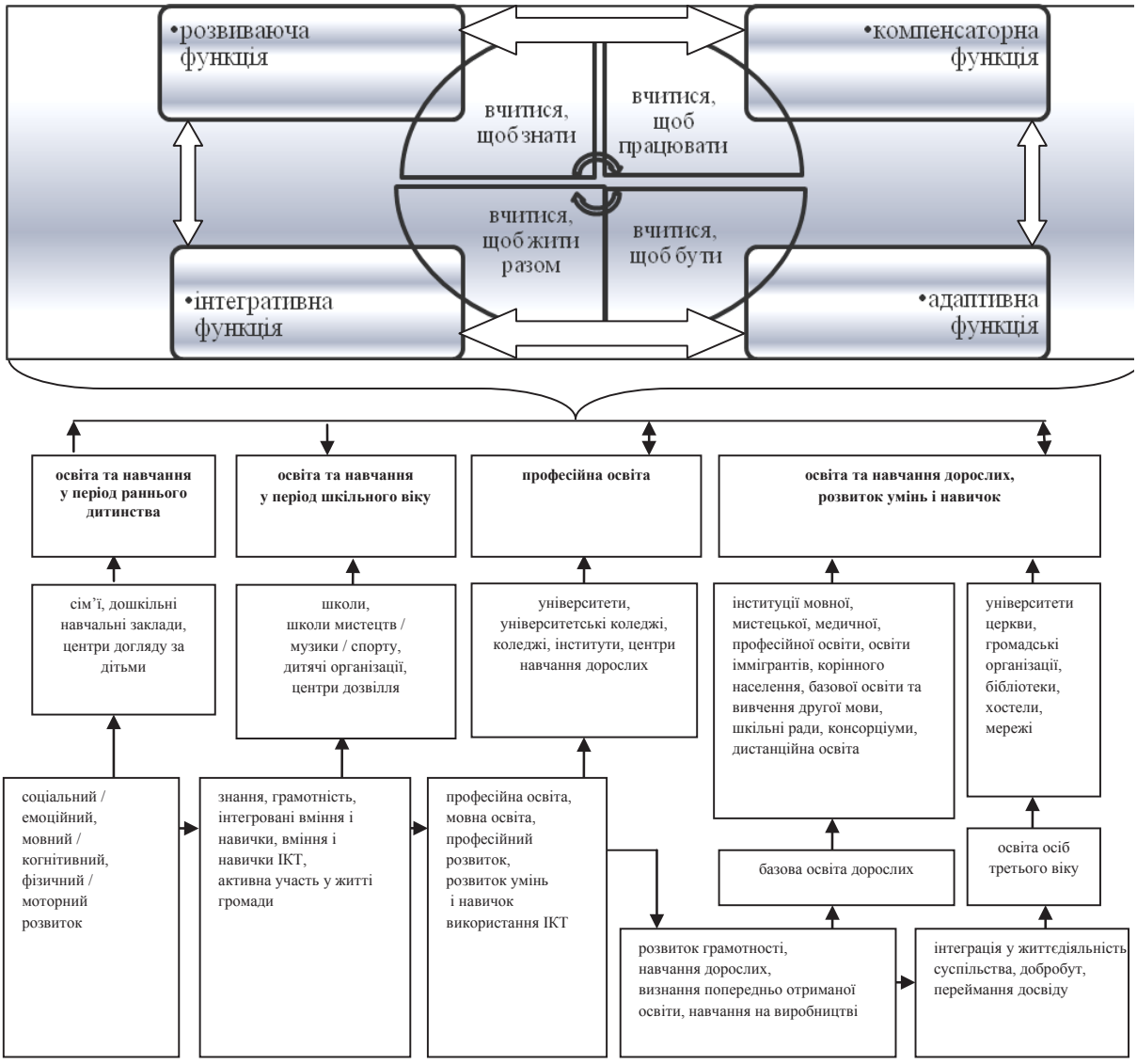

Рис. 1. Модель системи неперервної освіти Канади

шають навчання у школі, зменшуються. Серед негативних факторів – зниження показників міжнародних стандартизованих тестувань; відставання учнів чоловічої статі у навчанні; високий рівень витрат на осіб, що передчасно припинили навчання у школі; відсутність статистичних даних про результативність навчальної діяльності учнів на федеральному рівні; недостатній рівень співпраці між школами та промисловим сектором економіки для організації навчання на виробництві; низький рівень успішності франкомовних меншин.

Система професійної освіти Канади (інституції та організації, серед яких: університети, університетські коледжі, коледжі, інститути, центри навчання дорослих) надає можливості здобуття вищої професійної освіти, мовної освіти, забезпечення неперервності професійного розвитку, а також розвитку вмінь і навичок використання ІКТ [6], [9].

На основі проведеного аналізу можна виокремити позитивні ознаки системи професійної освіти у Канаді: високий рівень капіталовкладень у її розвиток; високі показники участі молоді у навчанні; високий рівень підготовки та кваліфікації освітян, що працюють в університетах і коледжах; активна участь іммігрантів у навчанні в умовах системи професійної освіти; а також негативні: недостатній рівень розвитку інноваційної та науково-дослідницької діяльності; диспропорційність у розвитку людського капіталу (переважає жіноча стать); невідповідність умінь і навичок іммігрантів потребам ринку праці; відсутність стратегії розвитку системи професійної освіти на федеральному рівні; недостатність висвітлення даних про систему професійної освіти.

Навчання дорослих, розвиток умінь і навичок як компонент системи неперервної освіти Канади можна умовно розділити на дві підкатегорії: базова освіта дорослих та освіта людей третього віку. Базова освіта реалізується в умовах діяльності інституцій професійної освіти, освіти іммігрантів, корінного населення, базової освіти та вивчення другої мови, шкільних рад, консорціумів, дистанційної освіти [7], [8]. Навчальні програми, які вони пропонують, спрямовуються на забезпечення розвитку грамотності, навчання дорослих, визнання попередньо отриманої освіти, навчання на виробництві.

Освіта осіб третього віку реалізується за допомогою університетів, церков, громадських організацій, бібліотек, хостелів, Інтернет-мереж. Основне завдання її полягає у наданні можливостей для інтеграції літніх людей у життєдіяльність суспільства, сприяння забезпеченню їхнього добробуту, переймання досвіду осіб третього віку [1].

Доводимо, що переймання зарубіжного досвіду вимагає ґрунтовного аналізу позитивних та негативних аспектів, використання конструктивних ідей з урахуванням українських педагогічних традицій та міжнародних освітніх тенденцій.

Висновки і пропозиції. Охарактеризовано сучасну систему неперервної освіти Канади, яка складається із чотирьох основних компонентів: навчання та розвиток у ранньому дитинстві (соціальний/емоційний, мовний/когнітивний, фізичний/моторний розвиток дитини); системи початкової та середньої освіти (освоєння знань, розвиток грамотності, інтегрованих умінь і навичок, умінь і навичок використання ІКТ, формування цінностей і ставлення); професійна освіта (вища професійна освіта, мовна освіта, професійний розвиток, розвиток умінь та навичок використання ІКТ); навчання дорослих та розвиток умінь і навичок (базова освіта дорослих: розвиток грамотності, навчання дорослих, визнання попередньо отриманої освіти, навчання на виробництві; освіта людей третього віку: інтеграція літніх осіб до життєдіяльності суспільства, сприяння забезпеченню їхнього добробуту, переймання їхнього досвіду), яким характерна реалізація у різних видах цільової навчальної діяльності.

На основі проведеного науково-педагогічного дослідження і розроблених науково-методичних рекомендацій щодо творчого використання ідей і досвіду розвитку неперервної освіти у Канаді можна запропонувати Міністерству освіти і науки України, вітчизняним університетам використовувати запропоновані науково-методичні рекомендації при розробці стратегії розвитку неперервної освіти в Україні; підготовці нормативно-правової документації з питань неперервної освіти; розробці національних освітніх стандартів тощо.

На соціально-системному рівні необхідним є створення системи неперервної освіти, яка охоплювала б увесь період життєдіяльності людини (визнати створення системи неперервної освіти як пріоритет освітньої політики держави, що є важливим фактором суспільного, економічного, культурного, політичного розвитку країни; забезпечити якісне оцінювання сучасного стану неперервної освіти в Україні; гармонізувати систему неперервної освіти із запитами сучасного суспільства України у контексті її соціального, економічного, політичного та культурного розвитку; розвивати співпрацю у галузі неперервної освіти у міжнародному співтоваристві, а також брати участь у різноманітних міжнародних програмах та проектах, спрямованих на розвиток неперервної освіти).

На концептуальному рівні варто розробити базові положення неперервної освіти з урахуванням міжнародних освітніх тенденцій та національних освітніх традицій з метою формування культури неперервного навчання, забезпечення можливості всестороннього розвитку людини та підготовки її до функціонування у суспільстві знань.

На законодавчому рівні необхідно розробити законодавчу й нормативно-правову базу неперервної освіти; визначити механізми забезпечення визнання результатів неформальної та інформальної освіти; розробити правові норми щодо забезпечення соціальної підтримки та фінансування неперервної освіти (державна допомога, стипендії, податкові кредити, освітні відпустки тощо).

На адміністративно-управлінському рівні необхідно використати потенціал взаємодії централізації та децентралізації управління освітою, що дасть можливість забезпечити ефективне виконання національних освітніх стандартів, а також враховувати запити суспільства та економіки країни на національному, регіональному та місцевому рівнях.

На організаційно-педагогічному рівні розвивати різноманітні освітні заклади та організації, які забезпечували б можливості формального і неформального навчання. Існує необхідність підготовки проведення науково-педагогічних дослі-

джень у галузі неперервної освіти, персоналу для навчання грамотності дорослих, навчання осіб третього віку тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей забезпечення механізмів взаємозв'язку між різними компонентами системи неперервної освіти Канади, розробки системи оцінювання попередньо освоєних знань; форм, методів та моделей неформальної освіти дорослих та осіб літнього віку тощо.

Список літератури:

1. Барабаш О. В. Розвиток неперервної освіти у Канаді: навчальний посібник / О. В. Барабаш. – Львів: ЗУКЦ, 2013. – 107 с.
2. Chapman M. The primary program. A framework for teaching / M. Chapman. – Ministry of education of British Columbia, 2000. – 232 p.
3. Expanding early learning in British Columbia for children age three to five. – Early childhood development agency, 2009. – 32 p.
4. Literacy more than words. Progress report on literacy, 2009. – Toronto: Council of ministers of education, Canada, 2010. – 22 p.
5. Medel-Anonuevo C. Revisiting lifelong learning for the 21st century / C. Medel-Anonuevo, T. Ohsako, W. Mauch. – Hamburgh: UNESCO Institute for education, 2001. – 26 p.
6. Pan-Canadian interim report on official languages in education 2005–2006 / 2006–2007. – CMEC, 2008. – 50 p.
7. Recognition of non-formal and informal learning (RNFIL). Report on provincial / territorial activities and Pan-Canadian overview. – Council of ministers of education, Canada, November, 2007. – 103 p.
8. The development and state of the art of adult learning and education. Report for Canada. – CMEC, Canadian commission for UNESCO, October, 2008. – 105 p.
9. What is the future of learning in Canada. – Ottawa: Canadian council on learning, October, 2011. – 76 p.

Мукан Н.В., Барабаш Е.В., Бусько М.Б.
Национальный университет «Львовская политехника»

СПЕЦИФИКА РЕАЛИЗАЦИИ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАНАДЕ

Аннотация
В статье рассматривается проблема реализации непрерывного образования в Канаде. Непрерывное образование исследуется как системы взаимосвязанных компонентов. Проанализирована научно-педагогическая литература, которая освещает особенности реализации непрерывного образования. Представлена модель системы непрерывного образования Канады и дана характеристика ее реализации для потребителей образовательных услуг разных возрастных категорий. Проанализированы преимущества и недостатки каждого из компонентов.
Ключевые слова: Канада, непрерывное образование, модель системы непрерывного образования.

Mukan N.V., Barabash O.V., Busko M.B.
Lviv Polytechnic National University

SPECIFICITY OF CONTINUOUS EDUCATION REALIZATION IN CANADA

Summary
In the article the problem of continuous education realization in Canada has been studied. The continuous education has been researched as the system of related components. The analysis of scientific and pedagogical literature which highlights the peculiarities of continuous education realization has been conducted. The model of continuous education of Canada has been presented and its realization for customers of educational services of different age has been characterized. The pros and cons of every component have been analyzed.
Keywords: Canada, continuous education, the model of the system of continuous education.

УДК 373.3:172.15(09)

ОСОБЛИВОСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (1958-1991 РОКИ)

Мусієнко В.С.
КВНЗ «Херсонська академії неперервної освіти»

У статті розглянуто особливості патріотичного виховання дітей в дошкільних закладах України (1958-1991 рр.). На підставі опрацювання архівних матеріалів, публікацій у тогочасній пресі, посібників та монографій вчених-педагогів виокремлено провідні тенденції цього процесу. Розкрито зміст програм виховання в дитячому садку. Виділено основні методи та форми роботи, які застосовувалися в дошкільних закладах щодо формування почуття патріотизму в дітей. Окреслено перспективи подальшого розгляду зазначеної проблеми.

Ключові слова: патріотичне виховання, формування почуття патріотизму, діти дошкільного віку, дошкільний заклад, програма.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства серед важливих завдань, що стоять перед педагогами, є виховання свідомого громадянина-патріота своєї Батьківщини. Вагоме значення для формування почуття патріотизму в дітей відіграє дошкільний навчальний заклад. Саме в ньому відбувається початковий етап соціалізації особистості, здійснюється підготовка дитини до самостійного громадянського життя. Вирішення сучасних завдань патріотичного виховання дітей у системі дошкільної освіти неможливе без дослідження теоретичної бази надбань минулого, які були направлені на виховання в дитини любові до рідного дому, рідної вулиці, до свого міста, народу своєї країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем патріотизму зверталися корифеї вітчизняної педагогіки Г. Ващенко, О. Духнович, А. Макаренко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. У своїх працях вони висвітлювали актуальні для свого часу проблеми розвитку почуття патріотизму у дітей та молоді, висували ідею виховання «свідомого» громадянина, патріота своєї Батьківщини.

На наш погляд, В. Сухомлинський займав особливе місце серед педагогів, які у 60-х рр. присвятили свої дослідження патріотичному вихованню дітей. Він підкреслював його цінність як засобу вираження особистісних переживань, почуттів, думок дитини, наголошуючи: почуття патріотизму треба формувати засобами музики, слова, праці, природи, народознавства тощо.

Питання ознайомлення дошкільників з окремими аспектами суспільного життя досліджували радянські педагоги Л. Бєляєва, Р. Жуковська, С. Козлова, І. Красовська, К. Назаренко та ін. У своїх дослідженнях вони писали, що для виховання початкових патріотичних почуттів, поряд із збагаченням дітей певними знаннями та уявленнями, потрібно формувати в них емоційно-позитивне ставлення до суспільних явищ, подій, до країни та її трудящих.

Аналіз сучасних досліджень у галузі патріотичного виховання дітей дошкільного віку висвітлено в роботах таких науковців: Л. Артемової, А. Богуш, А. Виноградової, Т. Поніманської та ін. Ці роботи свідчать про інтенсивні пошуки вчених і практиків щодо оновлення змісту освіти й виховання дітей, оптимального всебічного розвитку дітей у сім'ї та дошкільному навчальному закладі. Науковці стверджують, що у дошкільний період життя дитини формуються патріотичні почуття.

Дослідниками різних часів висвітлено окремі аспекти обраної теми. Однак історико-педагогічних досліджень у галузі дошкільної освіти ще бракує.

Метою нашої статті є розкриття особливостей патріотичного виховання дітей у дошкільних закладах України (1958-1991 рр.).

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що у 1958 р. на виконання рішень позачергового XXI з'їзду КПРС було прийнято Закон «Про зміцнення школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти СРСР», за яким було введено в країні загальну обов'язкову восьмирічну освіту. Проголошений М. Хрущовим у квітні 1958 року на XIII з'їзді ВЛКСМ курсом на перебудову народної освіти був покликаний вирішити одне головне завдання – «подолати відірваність від життя шкіл та ВНЗ» [10, с. 301]. Відбувалося реформування системи освіти.

Відповідно до Постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 19 червня 1959 р. «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшенню виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку» були створені об'єднані дошкільні заклади – «ясла-садки», збільшилася кількість дошкільних закладів у містах та селах України [1].

Поряд з розширенням мережі дошкільних закладів продовжувалася наукова й науково-методична робота в системі дошкільного виховання. З 1960 р. наукові дослідження очолив Науково-дослідний інститут дошкільного виховання в системі Академії педагогічних наук СРСР. Ним керував відомий психолог О. Запорожець. Центральним Комітетом КПРС і Радою Міністрів СРСР було доручено Інституту дошкільного виховання при АПН разом із Академією медичних наук СРСР розробити єдину комплексну програму виховання дітей від народження до вступу до школи [10].

Аналіз педагогічної преси засвідчив, що у рішеннях партії і уряду того часу про подальший розвиток мережі дошкільних закладів підкреслюється необхідність поліпшення якості вихо-

© Мусієнко В.С., 2016

вання дітей. Головною метою виховної роботи визначалося формування нової людини – всебічно розвиненої, ідейно переконаної, високоморальної особистості, патріота своєї Батьківщини [3]. Як відповідь на це в 60-х-70-х рр. XX ст. відбувається активізація науково-методичної роботи в дошкільних закладах.

Як бачимо, наукова платформа для програм та методичних розробок з дошкільного виховання на той час була необхідна. Вона зумовлена пошуками нових шляхів розвитку школи і подальшим зростанням мережі дошкільних закладів. Так, в Україні у 1960 р. діяло понад 4770 дитячих садків, які відвідувало загалом 330670 дітей. У 1970 р. працювало 16500 дитячих садків. З 1980 по 1985 рр. відкрито дитячих садків на 408,7 тис. місць. У 1986 р. діяло 22000 дошкільних закладів, у яких виховувалось 2,6 млн. дітей. Число дошкільних закладів у 1990 р. становило 24 тисячі [1].

Проблеми дошкільного виховання у 60-ті рр. в республіці розробляють науковці відділу дошкільного виховання Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, відділу психології дітей дошкільного віку Науково-дослідного інституту психології УРСР. Тематика та напрями досліджень визначаються завданнями виховання дітей дошкільного віку, рівнем педагогічної науки та запитами практики [1].

Першочерговими документами для практичного втілення наукових здобутків були програми виховання для дошкільних закладів. Так, протягом 60 х-80-х рр. XX ст. доопрацьовується «Програма виховання в дитячому садку» (1962 р., 1966 р., 1971 р., 1975 р., 1986 р.), у якій враховуються результати досліджень у галузі дошкільної педагогіки, дитячої психології, вікової фізіології, дошкільної гігієни, здійснюваних в УРСР, а також передовий досвід найкращих вихователів дошкільних закладів. Програма охоплює всі сторони виховання дітей: фізичне, розумове, трудове, естетичне і моральне (патріотичне, ідеологічне) [1; 10].

Відповідно до «Програми виховання в дитячому садку» (1966 р.) моральне виховання полягає у прищепленні «дітям палкої любові до Радянської Батьківщини, почуття братерської дружби до всіх народів, пошану і любов до В.І.Леніна» (спрямованість на комуністичне та патріотичне виховання) [6, с. 5]. Для реалізації цих завдань, як зазначено у програмі, дитину необхідно ввести в світ пізнання навколишньої дійсності, суспільних подій, явищ, проявів патріотизму в поведінці людей та пробудити й утвердити в ній складні моральні почуття і переживання.

Отже, виховання в дітей дошкільного віку основ почуття патріотизму поєднувало в собі завдання пізнавального і виховного змісту. Для формування в дітей почуттів необхідно збагатити їхній кругозір певними знаннями, сформувати правильні уявлення про суспільні явища і події. Поряд із збагаченням дошкільників певними знаннями та уявленнями потрібно впливати на їхні почуття, формувати в них емоційно-позитивне ставлення до суспільних явищ, фактів, подій, до країни, її трудящих.

Так, відповідні почуття у вихованців формувалися в процесі ігрової, трудової, начальної діяльності та підготовки й проведенні свят, приурочених до знаменних і пам'ятних дат, а саме: 7 листопада, 1 травня, 9 травня, 23 лютого, 8 березня, 7 жовтня [4].

Внаслідок зазначеної діяльності діти отримували певні знання про рідний край, Батьківщину, людей, про минуле та сучасність, які здійснювали вплив на розум, свідомість й емоції дітей, сприяли розвитку й закріпленню в них почуття любові до Вітчизни.

Як засвідчив аналіз джерельної бази, у програмах 1971 р., 1975 р. видання, з метою морально-патріотичного виховання було розширено й конкретизовано обсяг уявлень дітей, їх знання про Батьківщину й «засновника Радянської держави В. Леніна, про дружбу народів, Радянську Армію» [7, 9].

За архівними матеріалами, про хід підготовки до відзначення 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, в дошкільних закладах Чернівецької області певна увага приділялася моральному й інтернаціональному вихованню, що здійснювалося на заняттях і в повсякденному житті. «Діти обізнані з працею своїх батьків, з працею людей свого міста, села, мають знання про нашу Батьківщину, про В. Леніна».

«У дітей виховується почуття патріотизму, почуття симпатії до людей різних національностей. Вихователі велику увагу приділяють вихованню моральних почуттів шляхом художньої літератури. Для цього в кожній віковій групі обладнані куточки книги з літературою про нашу Батьківщину, В. Леніна та його соратників, про міста і села нашої країни». Для якісного засвоєння знань дітьми застосовували різні методи і прийоми: екскурсії, спостереження, бесіди, читання художньої літератури, перегляд кінофільмів і діафільмів [2, с. 15].

Зазначимо, що поліпшенню роботи з патріотичного виховання в дошкільному закладі сприяли методичні посібники, які були оприлюднені протягом окресленого періоду: «Моральні норми засвоюються з дитинства», підготовлений Л. Артемовою, (1968 р.), «Моральне виховання дітей дошкільного віку», за загальною редакцією В. Нечаєвої (1976 р.), К. Назаренко «Патріотичне й інтернаціональне виховання дітей дошкільного віку» (1979 р.), а також монографія: Л. Артемової «Моральне виховання дошкільників» (1974 р.).

Проаналізуємо більш докладно зазначені методичні посібники. Так, праця «Моральне виховання дітей дошкільного віку» за загальною редакцією В. Нечаєвої (1976 р.) [3], наочно демонструвала широко застосовану практику морального виховання у дитячих садках. У ній стверджувалося, що радянська педагогіка розглядає моральне виховання як активний, цілеспрямований процес: «У дитячому садку цей процес здійснюється у дусі принципів, сформованих у моральний кодекс будівника комунізму, з урахуванням вікових особливостей дошкільників. Конкретно моральне виховання виражається у формуванні основ тих якостей, які потрібні майбутнім громадянам комуністичного суспільства» [3, с. 163]. Саме під таким кутом зору автори розглянули способи виховання любові до Батьківщини, до В. Леніна, працелюбства, поваги до батьків і формування колективізму та дружби між дітьми різних національностей.

Незважаючи на ідеологічну заангажованість, ця колективна праця виявила і позитивні наробки у питаннях дошкільного виховання. Дошкільний вік визнавався відповідальним етапом формування особистості, адже «...у цьому віці формуються важливі моральні якості особистості, риси характеру, що мають винятково важливе значення для всього наступного життя й діяльності людини» [3, с. 4]. Автори акцентували ті психологічні особливості, завдяки яким можна вирішувати завдання щодо формування почуття патріотизму в дошкільному віці: високої сприйнятливості, зумовленої пластичністю нервової системи; чутливості до різних емоційних впливів; нахилу до наслідування.

Відомий науковець К. Назаренко визнавала дошкільний вік відповідальним етапом формування особистості, адже «У цей період у дитини закладаються основи майбутньої свідомості, характеру, поведінки, формуються паростки тих основних якостей, які притаманні радянській людині.» [4, с. 10]. У її методичному посібнику описано систему роботи з виховання патріотичних та інтернаціональних почуттів в дітей, висвітлено взаємодію дошкільного закладу і сім'ї. Вона стверджувала, що радянська педагогіка розглядає моральне виховання як активний, цілеспрямований процес: «Радянські діти-дошкільники близькі до сучасного життя, і їх треба наближати в міру вікових можливостей до ідеалів комуністичного суспільства, формуючи в них початки почуттів гуманізму, колективізму, радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму» [4, с. 8].

Початок 80-х рр. XX ст. знаменувався реформуванням усієї системи освіти. Сутність реформи було відображено в «Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи» (квітень 1984 р.). в означеному документі зверталась особлива увага на ідейно-політичне виховання дітей і учнів.

Відзначимо, що на реалізацію рішення Постанови Ради Міністрів СРСР 1984 р. «Про подальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання у школі» в Україні була підготовлена і видана «Програма виховання та навчання в дитячому садку» (1986 р.) під редакцією Є. Таранової. Зауважимо, що порівняно з попередньою діючою програмою, значно ускладнився зміст навчання у новій програмі. Так, дітям пропонувалися додаткові знання про героїчну працю радянських людей, творчість класиків радянської літератури, мистецтва, музики, нові художні твори, що повинно було сприяти вихованню у дітей любові до Батьківщини [8].

Проте кризові процеси в економіці країни, викликані перебудовою (1985-1991 рр.) у соціально-економічному і культурному житті суспільства, відобразилися на стані дошкільної освіти, відбулося поступове скорочення кількості дошкільних навчальних закладів за рахунок їх закриття, зменшення їх фінансування та кількісних показників прийому дітей.

Висновки. Отже, протягом 1958-1991 рр. партійні та державні інституції приділяли певну увагу розвитку системи освіти, починаючи з її вихідної ланки – дошкілля. Зміст навчально-виховної роботи формувався під впливом ідеологічних нашарувань, які розглядалися як патріотичне виховання.

Завдяки дослідженням вчених та доробку практиків внесено зміни до змісту програм освітньо-виховної роботи в дошкільних закладах; вдосконалювались методи і прийоми здійснення програмних вимог щодо формування почуття патріотизму в дітей дошкільного віку.

Проте, у визначений хронологічний відрізок висвітлено лише окремі питання формування почуття патріотизму в дошкільників, тоді як виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля є однією з найважливіших педагогічних задач і в теперішній час.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми і засвідчує необхідність подальшої розробки питання виявлення особливостей формування почуття патріотизму у дітей в дошкільних закладах України в період незалежності.

Список літератури:

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України. Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Л. В. Артемова. – К.: Либідь, 2006 р. – 424 с.
2. Довідки про підсумки перевірки стану навчально-виховної роботи в дошкільних дитячих будинках УРСР – управління дошкільного виховання (1977 р.). – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ, Ф. 166, оп. 15, спр. 8937, 77 арк.
3. Моральне виховання дітей дошкільного віку / За заг. ред. В. Г. Нечаєвої. – К.: Радянська школа, 1976. – 168 с.
4. Назаренко К. В. Патріотичне й інтернаціональне виховання дітей дошкільного віку / К. В. Назаренко. – К.: Радянська школа, 1979. – 167 с.
5. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР / Редакційна колегія: Бондар А. Г., Дзеверін О. Г., Кобзар Б. С., Костюк Г. С., Мазуркевич О. Р., Чепелєв В. І., Шевченко В. С. – К.: Радянська школа, 1967. – 482 с.
6. Програма виховання в дитячому садку. – К.: Радянська школа, 1966. – 228 с.
7. Програма виховання в дитячому садку. – К.: Радянська школа, 1971. – 256 с.
8. Програма виховання та навчання в дитячому садку / Під ред. Є. А. Таранової. К.: Радянська школа, 1986. – 208 с.
9. Програма та методичні настанови виховання дітей у дошкільному закладі. – К.: Радянська школа, 1975. – 224 с.
10. Степанова Т. М. Трансформації змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки (кінець XIX-XX століття) / Т. М. Степанова. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 424 с.

Мусиенко В.С.
КВУЗ «Херсонская академия непрерывного образования»

ОСОБЕННОСТИ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ (1958-1991 ГОДОВ)

Аннотация
В статье рассмотрены особенности патриотического воспитания детей в дошкольных заведениях Украины (1958-1991 гг.). На основании анализа архивных материалов, публикаций в прессе, пособий и монографий ученых-педагогов выделены ведущие тенденции этого процесса. Раскрыто содержание программ воспитания в детском саду. Выделены основные методы и формы работы, которые применялись в дошкольных учреждениях по формированию чувства патриотизма у детей. Очерчены перспективы дальнейшего рассмотрения указанной проблемы.
Ключевые слова: патриотическое воспитание, формирование чувства патриотизма, дети дошкольного возраста, дошкольное заведение, программа.

Musienko V.S.
KHEE «Kherson Academy of Continuing Education»

PECULIARITIES OF PATRIOTIC UPBRINGING OF CHILDREN AT PRESCHOOL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE (1958–1991 YEARS)

Summary
In the article peculiarities of patriotic upbringing of children at pre-school institutions of Ukraine (1958–1991.) are examined. Based on analysis of archival materials, publications in press, guides and monographs of scientists and pedagogues it is emphasized the major tendencies of this process. The content of program of upbringing at kindergarten is revealed. Basic methods and forms of work that were applied at pre-school institutions by forming of feeling of patriotism among children are emphasized. It is outlined perspectives of further consideration of mentioned problem.
Keywords: patriotic upbringing, forming the patriotic feelings, children of pre-school age, pre-school institution, program.

УДК 37.013.43; Онацький(477.52)(09)

ОСОБЛИВОСТІ СУМСЬКОГО ПЕРІОДУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО (1913-1933)

Никифоров А.М.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Метою статті є визначення особливостей педагогічної діяльності громадського діяча Никанора Онацького в м. Суми. Актуальність теми зумовлена необхідністю повернення імен педагогів-просвітників першої половини XX століття, які не шкодували ні сил, ні здоров'я, навіть, життя, для розбудови української національної школи. Серед методів дослідження використано теоретичний, історико-логічний конкретно-пошуковий, хронологічно-системний, персоналістично-біографічний. Автором визначено основні віхи педагогічної діяльності митця в означений період. Перспектива наукових розвідок полягає у подальшому дослідженні педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького на Слобожанщині.
Ключові слова: Никанор Онацький, Суми, педагог, художник, поет, громадський діяч.

Постановка проблеми. За останні десятиліття значно активізувалися наукові дослідження щодо аналізу і осмислення творчої спадщини педагогічних персоналій, до когорти яких належить і Никанор Харитонович Онацький (1875-1937 рр.) – художник-педагог, поет, громадський діяч Слобідського краю. Якщо у радянській історіографії дослідження творчої спадщини Н. Онацького та його особистість радянськими дослідниками відзначена ідеологізацією та упередженістю, внаслідок чого її висвітлення було дещо деформовано, то демократизація українського суспільства з початку 90 рр. XX століття сприяла інтенсивному вивченню прогалин в історії української педагогіки взагалі та педагогічної діяльності просвітника, зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на те, що в останні десятиліття спостерігається неухильне посилення інтересу науковців до постаті Н. Онацького, проте в дослідженнях

© Никифоров А.М., 2016

цього періоду, як і в попередні роки педагогічна діяльність митця не представлена окремими розвідками. Разом з цим, слід відзначити, що починаючи з 90 рр. XX століття ця тема вже не лише побіжно згадується, а й характеризується, аналізується, хоча і в контексті досліджень інших проблем в працях науковців: В. Голубченко, Л. Корж, М. Манька, Б. Ткаченко, В. Ткаченко, В. Бугрій, О. Перетятька, Д. Кудінов, Н. Подоляка, Г. Яловий, В. Ханко, Л. Федевич, С. Побожій, Ю. Ступак. Просвітницьку спадщину крізь призму образотворчого процесу досліджували: Н. Юрченко, Н. Дужа, Г. Ареф'єва, Г. Андрусенко, Л. Мельник, Б. Піаніда, В. Рубан, А. Скалацький, В. Ханко, М. Тимошенко. Окремі аспекти теоретико-педагогічних надбань, педагогічних публікацій, та наукових розвідок Н. Онацького аналізують: Д. Кудінов, С. Побожій, Н. Подоляка, Ю. Ступак, В. Ханко, Л. Федевич, Г. Яловий. Громадсько-просвітницьку діяльність митця розглядали О. Ющенко, Г. Хвостенко, В. Скакун, А. Близнюк, М. Безхутрий, К. Прохоренко, Г. Петров.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз джерел засвідчив відсутність наукового дослідження педагогічної діяльності Н. Онацького, взагалі, та такого ємкого періоду роботи митця на освітянській ниві, як Сумського. Тому вважаємо, що об'єктивно постала потреба вивчення педагогічної діяльності Н. Онацького на Сумщині з позицій сучасності, визначення ролі вченого в культурно-освітньому розвитку Слобідського краю, національному відродженні української держави.

Мета дослідження: охарактеризувати основні напрямки педагогічної діяльності Никанора Онацького в період вчителювання в освітніх закладах м. Суми з 1913 до 1933 року. Для досягнення цієї мети ми залучили до розвідки низку фактологічних матеріалів, що були опрацьовані та проаналізовані і вперше вводяться нами для наукового обігу даною публікацією. Це матеріали із особистого архіву Н.Х. Онацького, що конкретизують його викладацьку діяльність, вказуючи на освітні заклади, де вчителював митець – це документи складені власноручно Н. Онацьким, а саме: **Трудовий список**, в якому автор подає точну хронологію свого життя і трудової діяльності, написану у 1932 році [5] і продовжену 1935 року [6]; **Службовий статус Н. Онацького**, в якому теж зафіксовано освітні заклади і конкретизовано терміни, в які працював просвітник з 26 вересня 1906 до 1 жовтня 1930 року [7]. Крім цього, **Довідка № 7 відділу Наросвіти від 3 лютого 1932 року**, яка теж засвідчує дати і заклади, в яких працював Н. Онацький [8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз архівних документів дає можливість встановити межі (з 1913 р. до 1933 р) і деталізацію викладацької діяльності Н. Онацького в Сумах:

– з 26 липня 1913 р. до 15 серпня 1916 р. – викладач Сумської реальної школи;

– з 15 серпня 1916 р. до 21 листопада 1918 р. – викладач Сумського кадетського корпусу, потім гімназія військового відомства (з 1917 р.);

– з 21 листопада 1916 р. до 1 грудня 1925 р. – трудшкола № 3;

– з 21 червня 1919 р. до серпень 1919 – на радянських піших курсах Червоної Армії;

– з 6 жовтня 1920 р. до 15 вересня 1924 р. – викладач на 3-х, 77-х і 9-х Сумських піших воєнних курсах, потім в 10-ій пішій школі;

– з 15 грудня 1924 р. до 1 жовтня 1930 р. – лектор педтехнікуму;

– з 1 січня 1928 р. до 1 серпня 1930 р. – завідувач і викладач першої в м. Суми Художньої студії;

– з 12 лютого 1927 р. до 1933 р. – викладач школи ФЗС (фабрично-заводська семирічка) № 15;

– з 1 жовтня 1930 р. до 1933 р. – лектор інституту соцвиху (нині Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка).

Провідною педагогічно-просвітницькою ідеєю, постійною духовною потребою Н. Онацького, була турбота про підвищення культурно-освітнього рівня населення, відродження української мови, прагнення, щоб в освітніх закладах вживалась українська мова для викладання і, щоб для навчання використовувались українські книжки. Ідеї митця набули підтримки в урядових постановах: Декретом ВУЦВК і РНК УСРР від 3 липня 1929 р. «Про заходи по ліквідації неписьменності серед дорослої трудящої людності УРСР» усі громадяни віком від 14 до 35 років зобов'язувались під особисту відповідальність оволодіти грамотою до 1 жовтня 1932 року. Порушників чекав штраф до 100 крб. або примусові роботи терміном на місяць. Органам освіти надавалось право залучати будь-якого громадянина, що мав освіту в обсязі семи класів у містах або чотирьох у сільській місцевості до роботи по ліквідації неписьменності (кожний письменний мав навчити грамоті одну особу). Слід зауважити, що у 1930-ті роки пріоритетними напрямками діяльності радянської держави у проведенні, так званої, культурної революції, залишались: остаточна ліквідація неписьменності серед дорослих та повне охоплення школою підростаючого покоління. Розв'язуючи ці питання, влада звично покладалась на заходи адміністративного впливу. Постановою ЦВК і РНК СРСР від 14 серпня 1930 року. «Про загальне обов'язкове навчання» в країні запроваджувалось загальне обов'язкове семирічне навчання в містах та робітничих селищах і чотирирічне на селі. Крім цього, постанова «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» (1932 р.), внесла певні зміни в систему освіти: було запроваджено єдину для всієї країни структуру загальноосвітньої школи: початкова (1–4 класи), неповна середня (1-7 класи) і середня школа (1–10 класи) та ліквідовано практику складання «місцевих» навчальних планів.

До опублікованих праць, що проливають світло на невідомі та призабуті сторінки педагогічної роботи Н. Онацького відноситься книга історика М. Манька «Суми та сумчани у документах сучасників», що вийшла в світ у 2007 році. Автор зосереджує увагу на освітніх закладах міста, взагалі, та тих, де вчителював Н. Онацький, зокрема, починаючи з реального училища, куди був запрошений педагог із Лебедина після перемоги на Харківському конкурсі з методики викладання образотворчого мистецтва і, незабаром, констатує М. Манько: «Никанор Харитонович стає справжнім генератором культурно-освітніх ідей не тільки у реальному училищі, а й у місті Суми» [11, с. 214].

При Сумській Другій жіночій гімназії разом з художниками міста І.Є. Крапівіним та М.К. Євлампієвим, Н.Х. Онацький відкрив недільну школу малювання та живопису. У жіночій гімназії, де Н. Онацький викладав мистецькі дисциплін, на наш погляд, вперше в Харківській губернії факультативно було започатковано вивчення основ краєзнавства, туризму, господарського життя та промислів регіону.

Одночасно Н. Онацького було запрошено і в Сумський кадетський корпус для викладання теорії мистецтв, живопису, малюнка і завдяки педагогічному хисту якого «за весь період існування училища спостерігався високий рівень викладання малювання» [11, с. 263].

Після закриття кадетського корпусу, на початку 1918 року, Н. Онацький перейшов працювати до створеної у 1909 році (не лише в Сумах, а й в Україні) «Нової школи», заснованої на педагогіці вільного виховання дітей Марії Монтессорі (1870-1952). У Сумах цю школу відкрила Віра Василівна Бірченко. У фондах Державного Архіву Сумської області (ДАСО) зберігаються матеріали періодичної преси, що висвітлюють напрям педагогічної діяльності Н.Онацького на початку XX століття: газета «Лучь» № 27 від 23 червня 1918 року вмістила статтю про діяльність «Нової школи [11, с. 213-282]. Тут викладався розширений курс малювання, вчителем якого був Н.Х. Онацький, який перейшов працювати сюди на постійній основі після закриття кадетського корпусу на початку 1918 року. Навчальний заклад був приватним і відрізнявся від інших шкіл міста організацією виховного процесу. У ньому було введено спільне навчання хлопчиків і дівчат. Н. Онацький періодично влаштовував художні виставки творчих робіт учнів, одна з яких називалась «Искусство в жизнь ребенка»

Великого значення надавав Н. Онацький забезпеченню книжками навчальних закладів та бібліотек міста, приймав безпосередню участь у пошуку літератури: «...ще у 20-их роках XX ст. кілька десятків книг з краєзнавства, історії та теорії мистецтва були відібрані з державного сховища, що знаходилося в Троїцькій церкві Н. Онацьким до бібліотеки Сумського художньо-історичного музею. Ті, які залишилися під час створення першого вищого навчального закладу – нинішнього Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, були передані до його бібліотеки» [11, с. 306]. Слід зауважити, що Никанор Харитонович свої власні збірки книжок теж передавав до шкільних бібліотек міста.

Детальна інформація про викладацьку діяльність Н. Онацького у першому виші міста Суми висвітлена науковцем-педагогом Л. Корж у праці «Історія становлення та розвитку Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка» (1999 р.). У 1924 році лекторсько-викладацький склад налічував 7 чоловік, але протягом навчального року поповнився ще трьома викладачами. «Піонерами» викладацького корпусу цього закладу були, в основному, представники старої генерації інтелігенції, які мали значний досвід педагогічної діяльності, серед яких – Онацький Никанор Харитонович, що закінчив Санкт-Петербурзьку художню школу, мав 19-річний педагогічний стаж, викладав малювання та історію мистецтв. «Навчально-виховний процес у Сумському педагогічному технікумі, – зауважує науковець, – значною мірою поглиблювався гуртковою, студійною й клубною роботою, яка розвивалася у світознавчому, мистецькому, хоровому, співочому, драматичному, спортивному та професійному гуртках. Найактивніше серед них діяли мистецький і співочий під керівництвом Н. Онацького та М. Дейнеховського» [9; 10]. Роки самовідданої педагогічної праці просвітника в Сумському педагогічному виші закінчуються трагічно – він став одним з перших жертв репресивної політики, що в першу чергу була спрямована на викладачів дисциплін гуманітарного циклу: учений Н. Онацький, в.о. професора Ю. Самброс, доценти К. Вишневська, Т. Абрамович, які своїми натхненними лекціями (до того ж, виключно українською мовою) розкривали самобутність національної історії, освіти та культури.

Тему викладання Н. Онацьким образотворчого мистецтва для дорослих зачепив А. Михненко в книзі «Минуле України: Відновлені сторінки» (1991 р.) [12]. Неабиякий інтерес до вивчення педагогічної діяльності Н. Онацького викликає праця В. Голубченко «Педагогічна діяльність Г.П. Самброса» (1999 р.). Робота присвячена дослідженню діяльності редактора часопису «Наша освіта», на сторінках якої друкував наукові розвідки Н. Онацький, разом з тим, попутно, автор вміщує важливі архівні матеріали про освітні заклади в Сумах, де викладав Н. Онацький [4]. В. Голубченко, також, у вступі до педагогічного довідника «Освіта Сумщини в іменах» (2012 р.), коротко описує педагогічну і культурно-освітню діяльність Н. Онацького на Слобожанщині, основну увагу при цьому концентрує на діяльності Сумського періоду [3].

Один із розділів експозиції музею освіти і науки Сумщини присвячений періоду, коли працював Н. Онацький як педагог. Його внесок в освітній рух на Слобідській Україні описав А.М. Близнюк на сторінках книги «Музей освіти і науки Сумщини» (2009 р.) [2]. В наступній книзі «Краса Сумщини в слові, музиці, живописі» (2014 р.) А. Близнюк теж не оминув педагогічну діяльність Н. Онацького, розглядаючи її через призму різнобічної творчості митця, наголошуючи при цьому на важливості зв'язку між краєзнавцями і педагогами [1]. Таким чином, аналіз наукової літератури засвідчує інтерес до особистості Н. Онацького як педагога-просвітника, який, як ми переконалися, активізувався останніми роками. Свідченням цього факту є, також, розвідка В. Ткаченко «Художня освіта в місті Суми в кінці XIX-XX століття» (2009 р.), предметом дослідження якої стало питання внеску педагогів-сумчан взагалі, та Н. Онацького, зокрема, у загальний процес розвитку та становлення художньої освіти та культури на Слобожанщині [13].

Відтак, підсумовуючи наше дослідження можемо зробити **висновки**, що Н. Онацький в сумський період педагогічної діяльності сприяв:

– ліквідації неграмотності населення;

– відкриттю освітніх закладів;

– впровадженню викладання українською мовою в освітніх закладах;

– забезпеченню шкіл підручниками та бібліотек книгами;

– впровадженню професійного рівня викладання мистецьких дисциплін образотворчого спрямування;

– активізації мистецького життя в регіоні.

Отже, проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що сумський період педагогічної діяльності просвітника був вельми насиченим і надзвичайно продуктивним: Н. Онацький не тільки започаткував в регіоні викладання мистецьких дисциплін, а й (за короткий період) підняв викладання образотворчого мистецтва на високий професійний рівень. Разом з тим, зумів активізувати мистецьке та культурне життя в Сумах і як педагог, і як громадський діяч, і як художник-професіонал.

Педагогічна робота сумського періоду митця потребує подальшого опрацювання, оскільки в межах однієї наукової статті не можливо окреслити ємку діяльність педагога, тому **перспективними напрямами подальших наукових розвідок** вважаємо ретельне вивчення і докладне висвітлення викладацької роботи просвітника в Сумах, щоб визначити внесок Никанора Харитоновича Онацького у розвиток теорії та практики національної мистецької освіти в змісті сучасної педагогіки.

Список літератури:

1. Близнюк А. М. Краса Сумщини в слові, музиці, живописі / А. М. Близнюк, М. П. Гурець. Суми: ТОВ Фабрика друку, 2014. – 134 с.
2. Близнюк А. М. Музей освіти і науки Сумщини / А. М. Близнюк. – Суми: Нота бене, 2009. – 150 с.
3. Голубченко В. Освіта Сумщини в іменах: педагогічний довідник / В. Голубченко // СумДПУ ім. А. С. Макаренка. – Суми: Університетська книга, 2012. – 399 с.
4. Голубченко В. Педагогічна діяльність Г. П. Самброса / В. Голубченко // Історико-педагогічне краєзнавство: третя Сумська обл. наукова історико-краєзнавча конф.: зб. статей СумДПУ ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1999. – С. 119-121.
5. Особистий Архів Н. Х. Онацького із науково-документального фонду Сумського обласного художнього музею імені Никанора Онацького (далі СОХМ) – КН – 10131, МФ – 21.
6. СОХМ, КН – 10132, МФ – 22.
7. СОХМ, КН – 10160, МФ – 50.
8. СОХМ, КН – 10185, МФ – 75.
9. Корж Л. В. Історія становлення та розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка / Л. В. Корж. – Суми, 1999. – 88 с.
10. Корж Л. Педагогічна освіта на Сумщині: історичний нарис / Л. Корж // Хрестоматія з історії педагогіки: навч. посібник / упор. М. Ю. Рисіна. Суми: Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – С. 281-284.
11. Манько М. Суми та сумчани у документах сучасників: книга перша (1655-1919 рр.) / М. Манько. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2007. – 442 с.
12. Михненко А. М. Минуле України: відновлені сторінки / А. М. Михненко. – К.: Наукова думка, 1991. – 227 с
13. Ткаченко В. П. Художня освіта в місті Суми в кінці 19-20 століть / В. П. Ткаченко // Художник у провінції: матеріали міжнарод. наук. конф. (м. Суми, 24-25 вересня 2009 р.) / за ред. Л. К. Федевич. – Суми: Університетська книга, 2009. – С. 68-75.

Никифоров А.М.
Сумской государственный педагогический университет имени А.С. Макаренка

ОСОБЕННОСТИ СУМСКОГО ПЕРИОДА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НИКАНОРА ОНАЦКОГО (1913-1933)

Аннотация
Целью статьи является определение особенностей педагогической деятельности общественного деятеля Никанора Онацкого в г. Сумы. Актуальность темы обусловлена необходимостью возвращения имен педагогов-просветителей первой половины XX века, которые не жалели ни сил, ни здоровья, даже жизни, для развития украинской национальной школы. Среди методов исследования использованы теоретический, историко-логический, конкретно-поисковый, хронологически-системный, персоналистически-биографический. Автором определены основные вехи педагогической деятельности художника в указанный период. Перспектива научных исследований заключается в дальнейшем изучении педагогической и культурно-просветительской деятельности Н. Онацкого на Слобожанщине.
Ключевые слова: Никанор Онацкий, Сумы, педагог, художник, поэт, общественный деятель.

Nikiforov A.M.
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

PARTICULAR FEATURES OF THE SUMY PERIOD OF THE PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF N. ONATSKIY (1913-1933)

Summary
The purpose of the article is determination of features of pedagogical activity of public-man Nikanora Onatskogo in the town Sumy. Actuality of the theme is predefined the necessity of returning of the names of teachers-enlighteners of the first half XX centuries, which spared neither forces no health, even life, for building of Ukrainian national school. It used the methods of research the theoretical, historical and logical specific search, chronologically system, and personality-biographical methods. The main idea of the article is main character of educational activities in the designated period. Further perspective is consisting in the subsequent study of pedagogical and in a civilized manner elucidative to activity of N. Onatskogo on Slobozhanschina.
Keywords: Nikanor Onatskiy, Sumy, teacher, artist, poet, public-man.

УДК 378.147.091.31-059.1

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ-ТОВАРОЗНАВЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «КОМУНІКАТИВНІ ПРОЦЕСИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ»)

Овсієнко Л.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди,
Українська академія акмеології

У пропонованій статті робиться спроба схарактеризувати особливості організації самостійної роботи студентів-товарознавців із навчальної дисципліни «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності». Автор доводить, що самостійна робота студента-товарознавця має бути спрямована на засвоєння змісту навчального матеріалу з кожної дисципліни, на розвиток таких рис особистості, як здібність організовувати й реалізовувати свою діяльність без стороннього керівництва й допомоги. Науково організована самостійна робота обумовлює активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів-товарознавців; навчає самостійно працювати з науково-технічною та методичною літературою, здобувати необхідні знання, набувати практичні вміння й навики для формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності. Її ефективність у процесі засвоєння дисципліни «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності» значною мірою залежить від певних дидактичних умов, серед який основне місце відводиться практичним, творчим завданням та завданням з елементами наукової роботи (доповідь).
Ключові слова: самостійна робота, студенти-товарознавці, комунікативні процеси у педагогічній діяльності, навчальна дисципліна, навчальний процес, викладач, навчальний план.

Постановка проблеми. Перехід до кредитно-трансферної системи організації навчального процесу у ВНЗ передбачає інтеграцію різних форм навчання, які підпорядковуються загальній темі кожної дисципліни, що вивчається.

Однією з основних форм навчальної діяльності студентів-товарознавців, що спрямована на формування в них самостійності й низки ключових, предметних і загальнопредметних компетенцій є самостійна робота.

З огляду на це, вища школа має поступово здійснити переорієнтацію навчального процесу від традиційної передачі інформації до керівництва навчально-пізнавальною діяльністю студентів, формування в них навиків самостійної творчої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація самостійної роботи студентів є однією з найдавніших проблем педагогічної теорії і практики. Її досліджували такі відомі класики, як: Ф.-А. Дістервег, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський та ін. До вивчення питання самостійної роботи студентів у педагогічному процесі вдавалися вчені, серед яких слід відзначити Г. Алова, В. Давидова, М. Данилова, Г. Кудрявцева, О. Матюшкіна, Н. Тализіну, Г. Щукіну. Проблеми впливу самостійної роботи на формування висококваліфікованого фахівця вивчали А. Алексюк, С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Буряк, В. Загвязинський, В. Козаков, Н. Левітов, І. Лернер, М. Нікандров П. Підкасистий, Н. Сидорчук, С. Солдатенко та інші. З позиції психологічної науки її розглядали Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, І. Гальперін, Н. Менчинська, С. Рубінштейн. Однак, незважаючи на значні досягнення у вирішенні означеної проблеми, багато питань, пов'язаних із нею, потребують подальшого вивчення. Зокрема, до сьогодні педагогічна наука

© Овсієнко Л.М., 2016

ще остаточно не визначилася з особливостями організації самостійної роботи студентів різних спеціальностей. Звідси виникає потреба в дослідженні цього аспекту проблеми.

Формулювання цілей статті. У нашій рецепції ми ставимо за мету визначити особливості організації самостійної роботи студентів-товарознавців на прикладі засвоєння навчальної дисципліни «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності».

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Положення «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», самостійна робота студента є основним засобом засвоєння ним навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових занять.

На думку О. Рудницької, самостійна робота є найважливішою формою навчальної діяльності, що спрямована на виконання навчальних завдань, може здійснюватися з допомогою і без допомоги та присутності викладача, мати репродуктивний і творчий характер [5, с. 141].

М. Нікандров зазначає, що це діяльність студентів, яка відбувається без участі та безпосереднього керування викладача, хоча спрямовується і організовується ним [3]. П. Підкасистий робить висновок про те, що це специфічний педагогічний засіб організації та керування самостійною діяльністю студента в навчальному процесі [4].

Ми погоджуємося з думкою дослідників, які вважають, що самостійна робота є основою будь-якої освіти і таким способом навчальної діяльності, за якого студентам пропонуються завдання і рекомендації до їх виконання; робота виконується без будь-якої участі викладача, але під його керівництвом. Отже, цей процес вимагає від студента розумового зосередження і напруження.

Самостійну роботу розглядають у різних аспектах:

– як вид навчання у вищій школі;
– як організаційну форму навчання;
– як вид самостійної діяльності;
– як форму пізнавальної активності суб'єкта навчання [1, с. 88].

Означена робота спрямована на засвоєння змісту навчального матеріалу, на розвиток таких рис особистості, як здібність організовувати й реалізовувати свою діяльність без стороннього керівництва й допомоги.

Основою самостійної роботи є самостійне пізнання, у процесі якого студент виконує свої освітні завдання, що найбільш повно реалізують його особистісні потреби. Самостійність і творчість майбутніх фахівців формуються під час самостійної роботи.

О. Рудницька наголошує, що «самостійність – це діяльність особистості, що знаходить своє вираження у здатності визначати мету власної діяльності, планувати та реалізовувати її на основі набутих знань, умінь і навичок без сторонньої допомоги» [5, с. 143].

До основних функцій самостійної роботи студентів-товарознавців належить пізнавальна, самостійна, прогностична, коригуючи та виховна.

Самостійна робота майбутніх товарознавців із кожної дисципліни навчального плану повинна забезпечити:

– системність знань та засобів навчання;
– володіння розумовими процесами;
– мобільність і критичність мислення;
– володіння засобами обробки інформації;
– здібність до творчої праці тощо.

Зміст самостійної роботи з конкретної навчальної дисципліни визначається робочою навчальною програмою і методичними рекомендаціями викладача.

Діяльність викладача в процесі організації самостійної роботи студентів-товарознавців має включати такі напрями:

– розробка системи нових завдань із дисциплін різних рівнів складності;
– індивідуалізація навчальних завдань для виділення типологічних груп;
– зміна рівнів складності навчальних завдань для студентів різних типологічних груп для того, щоб ступінь самостійності в процесі їх виконання постійно зростав;
– створення позитивного емоційного фону занять;
– оптимальні поєднання фронтальної, групової та індивідуальної форм роботи з урахуванням специфічних відмінностей кожної типологічної групи;
– надання викладачем консультативної допомоги залежно від типологічних особливостей студентів і рівня складності навчального завдання;
– регулювання частоти і глибини контролю за продуктивністю виконання самостійної роботи, залежної від типологічних особливостей студентів [6].

Мистецтво викладача полягає в тому, щоб якомога частіше стимулювати прояви самостійності в студентів в усіх видах їхньої навчальної діяльності, навчити організовувати її [5, с. 141].

У процесі самостійної роботи над засвоєнням навчальних дисциплін у вищій школі важливу роль відіграють раціональні засоби, а саме: її види і методи організації, умови праці, розпорядок дня, техніка праці тощо.

Під час вивчення дисципліни «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності» можна виокремити такі види самостійного учіння студента:

– слухання лекцій, виконання практичних і творчих завдань;
– написання доповідей, рефератів, курсових робіт;
– підготовка до модульного тестового контролю та іспитів;
– робота з науковою літературою та ін.

Кожен із зазначених видів потребує від студентів наполегливої самостійної праці й додаткової позааудиторної діяльності. Адже засвоєння теоретичного матеріалу з навчальної дисципліни відбувається під час аудиторних занять, а поглиблене його усвідомлення й формування необхідних умінь і навичок – у процесі самостійної діяльності.

Робочими навчальними планами ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» вивчення дисципліни «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності» студентами напряму підготовки 6.010104 «Професійна освіта (Товарознавство)» передбачено у 8 семестрі (4 курсі). Означена дисципліна має 3 кредити (за ECTS), 3 змістові модулі, кожний із яких містить по 4 теми (на самостійну роботу відводиться 46 годин):

Змістовий модуль 1. *Педагогічна діяльність і комунікативний процес.*

Тема 1. *Педагогічна діяльність, її структура та основні ознаки* (самостійна робота – 4 год).

Тема 2. *Комунікативний процес та його характеристика* (самостійна робота – 6 год).

Тема 3. *Педагогічне спілкування як комунікативний процес* (самостійна робота – 6 год).

Тема 4. *Вербальні й невербальні засоби комунікації в педагогічній діяльності* (самостійна робота – 6 год).

Змістовий модуль 2. *Ефективна комунікація – основа сприятливого соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі.*

Тема 5. *Сприятливий соціально-психологічний клімат – основа ефективної комунікації в педагогічному колективі* (самостійна робота – 6 год).

Тема 6. *Педагогічні конфлікти, їх види і причини виникнення* (самостійна робота – 6 год).

Тема 7. *Розв'язання та усунення педагогічних конфліктів* (самостійна робота – 6 год).

Тема 8. *Комп'ютерні засоби професійно-педагогічної комунікації* (самостійна робота – 6 год).

Робочою навчальною програмою з дисципліни до кожної теми передбачено низку завдань для самостійного виконання. Як зазначає С. Літвінчук, такі завдання мають відповідати певним вимогам, а саме:

– завдання мають бути диференційовані, оскільки початковий рівень знань, умінь і навиків, теоретична готовність до виконання різних видів будь-яких робіт, а також досвід самостійної роботи у студентів різний;

– завдання мають ураховувати досягнутий рівень умінь і навичок творчого використання засвоєних знань у різних навчальних ситуаціях (внутрішньо- і міжпредметних, прикладних і професійних);

– у завданнях мають знайти відображення основні ідеї продуктивного вивчення дисципліни, включаючи частково-пошукові та дослідницькі.

За виконання означених вище вимог самостійна робота студентів виступатиме як засіб активізації навчання у вищій школі [2, с. 67-68].

Для ґрунтовного засвоєння навчальної дисципліни «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності» студентами-товарознавцями та з метою формування в них стійких комунікативних умінь і навичок ми пропонуємо такі орієнтовні завдання для самостійної роботи:

Тема 1. *Педагогічна діяльність, її структура та основні ознаки.*

Завдання 1. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем:

- «Роль викладача в навчальному процесі»;
- «Комунікативні знання, уміння та навички викладача».

Завдання 2. Складіть модель процесу обміну інформацією в педагогічній діяльності.

Тема 2. *Комунікативний процес та його характеристика.*

Завдання 1. Змоделюйте гіпотетичну ситуацію свого працевлаштування. Розробіть і обґрунтуйте елементи власної презентації з погляду поставлених цілей.

Завдання 2. Доберіть конкретні приклади поведінки різних типів викладачів у процесі педагогічної взаємодії і зробіть їх аналіз.

Завдання 3. Дайте характеристику процесу педагогічного спілкування з погляду тих комунікативних умінь, що необхідні фахівцю-товарознавцю на кожному етапі цього спілкування.

Тема 3. *Педагогічне спілкування як комунікативний процес.*

Завдання 1. Складіть список своїх негативних і позитивних комунікативних якостей, тобто тих, які допомагають у спілкуванні, і тих, які є Вашим «слабким місцем».

Завдання 2. Проаналізуйте імідж та комунікативні якості одного з Ваших викладачів з погляду його складників, процесу формування і сприйняття оточуючими (студентами, педагогічним колективом та ін.).

Завдання 3. Наведіть приклади помилкового сприйняття інформації у процесі педагогічного спілкування, використовуючи конкретні ситуації з особистого досвіду чи художніх творів.

Тема 4. *Вербальні й невербальні засоби комунікації в педагогічній діяльності.*

Завдання 1. Випишіть із педагогічної літератури приклади використання викладачем вербальних засобів комунікації під час спілкування зі студентами (колегами, науковцями) (5-6 прикладів).

Завдання 2. Випишіть із педагогічної літератури приклади використання викладачем ВНЗ невербальних засобів комунікації під час спілкування зі студентами (батьками, колегами) (5-6 прикладів).

Завдання 3. Підготуйте вправи для тренування невербального самовираження педагога.

Тема 5. *Сприятливий соціально-психологічний клімат – основа ефективної комунікації в педагогічному колективі.*

Завдання 1. Використовуючи власний досвід, наведіть конкретні приклади впливу комунікативної компетентності педагога на результати діяльності чи на ефективність навчального процесу.

Завдання 2. Схарактеризуйте асертивність у педагогічному спілкуванні як альтернативу маніпулятивній поведінці: можливість, доцільність, реальне використання (Асертивність – здатність людини відстоювати свою позицію, не порушуючи моральних прав іншої людини; оптимально реагувати на критику та вміння рішуче говорити собі та іншим «ні», якщо цього вимагають обставини).

Завдання 3. Наведіть приклади взаємозв'язку й ефективності психологічних прийомів впливу в педагогічному спілкуванні.

Завдання 4. Визначте власну модальність, індивідуально-типологічні особливості та стиль спілкування. Проаналізуйте їх можливий вплив на формування майбутньої професійно-педагогічної комунікативності.

Тема 6. *Педагогічні конфлікти, їх види і причини виникнення.*

Завдання 1. Схарактеризуйте, як співвідносяться функціональні та дисфункціональні наслідки конфліктів.

Завдання 2. Які стратегії конфліктної взаємодії є негативними, а які – позитивно ефективними? Схарактеризуйте їх.

Завдання 3. Проаналізуйте на конкретних прикладах, як поводять себе у конфліктних ситуаціях люди з різними психотипами. Сформулюйте власну стратегію поведінки у можливій взаємодії з ними.

Тема 7. *Розв'язання та усунення педагогічних конфліктів.*

Завдання 1. Запропонуйте для конфліктологічного аналізу: ситуацію інноваційного конфлікту; ситуацію конфлікту між викладачем і студентом у ВНЗ. Схарактеризуйте позицію в конфлікті кожного з його учасників.

Завдання 2. Уявіть, що до Вас по допомогу й пораду звернувся колега, що перебуває в ситуації гострого внутрішньоособистісного конфлікту. Чим Ви можете йому допомогти?

Завдання 3. Знайдіть у художній літературі твори, в яких містяться способи запобігання й профілактики конфліктів. Занотуйте відповідні фрагменти.

Завдання 4. Доберіть 2-3 фрагменти з прикладами конфліктних педагогічних ситуацій та їх вирішення із вітчизняних та зарубіжних художніх фільмів (відео фрагменти).

Тема 8. *Комп'ютерні засоби професійно-педагогічної комунікації.*

Завдання 1. Напишіть доповідь на одну із запропонованих тем:

– «Комунікаційні програми взаємодії в комп'ютерній мережі».

– «Форми взаємодії у процесі дистанційного навчання».

Завдання 2. Організуйте за допомогою комп'ютерних засобів комунікації професійно-педагогічне спілкування з одним або декількома викладачами Вашого ВНЗ (фотоматеріали, звіт).

Завдання 3. Розкрийте сутність електронної пошти як засобу професійно-педагогічної комунікації.

Завдання 4. Висвітліть етичні правила комунікації в глобальних інформаційних мережах.

Запропоновані завдання є орієнтовними. Кожен викладач розробляє їх відповідно до теми; кількості годин, передбачених навчальним планом і програмою; рівня знань, умінь і навичок студентів; форми виконання тощо.

За виконанням студентами самостійної роботи необхідно здійснювати систематичний контроль. Його методи можуть бути різноманітними, зокрема: поточне опитування, експрес-контроль, взаємоконтроль, самооцінка, тестовий контроль, колоквіум, рейтингова система контролю, написання тематичних рефератів тощо. Такий контроль сприяє поглибленому вивченню дисципліни і створює широкі можливості для активізації процесу навчання, подальшого вдосконалення організації роботи і методики навчання у вищій школі.

Самостійна робота студентів із навчальної дисципліни «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності» оцінюється за наступними критеріями:

6 балів – завдання для самостійної роботи виконані в повному обсязі, лаконічно, змістовно, обґрунтовано, із наведенням прикладів і застосуванням методу аналізу та творчого підходу. Студент самостійно працює з науковою літературою; оцінює комунікативні явища, професійні ситуації; робить висновки; вміє формулювати й обґрунтовувати власну позицію; володіє правилами написання та підготовки виступів, доповідей, бесід; креативно підходить до їх підготовки; має комунікативні вміння і навички; прагне до самовдосконалення і саморозвитку.

5 балів – завдання для самостійної роботи виконані в повному обсязі, лаконічно, змістовно, обґрунтовано, але з певними помилками щодо викладу матеріалу та без наведення прикладів до окремих фактів і явищ. Студент працює із запропонованою науковою літературою; робить висновки; володіє правилами написання та підготовки виступів, доповідей, бесід і втілює їх у практику. Однак у процесі відтворення самостійно дібраного матеріалу простежується брак власних суджень, прояву креативності й ініціативності.

4 бали – завдання для самостійної роботи виконані в повному обсязі, але з порушенням логіки й послідовності викладу матеріалу та без ілюстрування його прикладами. У роботі допускаються стилістичні помилки, неточне вживання термінів, довільне витлумачення фактів. Студент працює із запропонованою науковою літературою, але аналізує її примітивно, без висвітлення власної позиції; володіє правилами написання та підготовки виступів, доповідей, бесід, але втілює їх у практику допускаючи грубі помилки та уникаючи використання фахової термінології.

3 бали – завдання для самостійної роботи виконані не в повному обсязі, частково самостійно й за певним зразком. Студент володіє матеріалом на початковому рівні, викладає його хаотично й необґрунтовано, без дотримання мовних норм; має фрагментарні навички роботи з науковими джерелами й не вміє робити висновки; володіє правилами написання та підготовки виступів, доповідей, бесід, але не втілює їх у практику; комунікативні вміння і навички мають низький рівень розвитку.

2 бали – виконано менше половини завдань для самостійної роботи. Матеріал фрагментарний, не систематизований, не ілюстрований прикладами, порушена структура викладу. Його основу складає необґрунтоване копіювання чужих думок, фраз і позицій. Студент не вміє працювати з науковими джерелами і робити власні висновки; не володіє правилами написання та підготовки виступів, доповідей, бесід; відсутній творчий компонент даного виду діяльності; комунікативні вміння і навички мають дуже низький рівень розвитку.

1 бал – більшу частину самостійних завдань не виконано. Студент лише частково володіє навчальним матеріалом, не вміє чітко, лаконічно й послідовно висвітлювати його; не працює з науковими й навчальними джерелами і не володіє правилами написання та підготовки виступів, доповідей, бесід; майже відсутні творчі та комунікативні уміння і навички.

Висновки. Таким чином, ми можемо констатувати, що самостійна робота студентів – це спланована, організаційно й методично спрямована пізнавальна діяльність студентів для досягнення конкретного навчального результату, що здійснюється під опосередкованим керівництвом викладача. Науково організована самостійна робота обумовлює активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів-товарознавців; навчає самостійно працювати з науково-технічною та методичною літературою, здобувати необхідні знання, набувати практичні вміння й навики для формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності. Її ефективність у процесі засвоєння дисципліни «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності» значною мірою зале-

жить від певних дидактичних умов, серед який основне місце відводиться практичним, творчим завданням та завданням з елементами наукової роботи (доповідь) тощо.

Перспективами наступних розвідок є подальше дослідження теоретико-методологічних основ організації самостійної роботи студентів у вищій школі.

Список літератури:

1. Журавльова Н. Самостійна робота студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення дисципліни «Концертмейстерський клас» / Н. Журавльова, І. Каленик // Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. – Серія: Педагогічні та психологічні науки. – 2013. – № 3 (68). – С. 86-95.
2. Літвінчук С. Сучасні підходи до організації самостійної роботи студентів у вищій школі / С. Літвінчук // Наукові праці. – Серія: Педагогіка. – Випуск 146. – Т. 158. – С. 65-69.
3. Никандров Н. Современная высшая школа капиталистических стран / Никандров Н. – М.: Высшая школа, 1978. – 279 с.
4. Пидкасистый П. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: теоретико-экспериментальные исследования / Пидкасистый П. – М.: Педагогика, 1980. – 240 с.
5. Рудницька О. Педагогіка: загальна та мистецька: [навчальний посібник] / Рудницька О. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
6. Щукина Г. Роль деятельности в учебном процессе: книга [для учителя] / Щукина Г. – М.: Просвещение, 1986. – 142 с.

Овсиенко Л.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды,
Украинская академия акмеологии

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ-ТОВАРОВЕДОВ (НА ПРИМЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «КОММУНИКАТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ»)

Аннотация
В данной статье делается попытка охарактеризовать особенности организации самостоятельной работы студентов-товароведов по учебной дисциплине «Коммуникативные процессы в педагогической деятельности». Автор доказывает, что самостоятельная работа студента-товароведа должна быть направлена на усвоение содержания учебного материала по каждой дисциплине, на развитие таких качеств личности, как способность организовывать и реализовывать свою деятельность без постороннего руководства и помощи. Научно организованная самостоятельная работа обусловливает активизацию учебно-познавательной деятельности студентов-товароведов; учит самостоятельно работать с научно-технической и методической литературой, получать необходимые знания, приобретать практические умения и навыки для формирования готовности будущих специалистов к профессиональной деятельности. Ее эффективность в процессе усвоения дисциплины «Коммуникативные процессы в педагогической деятельности» в значительной степени зависит от определенных дидактических условий, среди которых основное место отводится практическим, творческим заданиям и заданиям с элементами научной работы (доклад).
Ключевые слова: самостоятельная работа, студенты-товароведы, коммуникативные процессы в педагогической деятельности, учебная дисциплина, учебный процесс, преподаватель, учебный план.

Ovsiyenko L.M.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Higher Pedagogical Hryhorii Skovoroda University,
Ukrainian Academy of Acmeology

SELF WORK ORGANIZATION OF MERCHANDIZING STUDENTS (ON THE EXAMPLE OF LEARNING THE DISCIPLINE «COMMUNICATIVE PROCESSES IN PEDAGOGICAL ACTIVITY»)

Summary
The given article tries to characterize peculiarities of self work organization of merchandizing students at the educational discipline «Communicative processes in pedagogical activity». The author establishes that students' self work should be directed to master the content of every educational discipline, to the development of such personality characteristics as ability to organize and realize his activity without foreign directions and help. Scientifically organized self work determines the activation of educational and cognitive activity of merchandizing students; teaches to work by their selves with scientific and technical as well as methodological literature, to obtain necessary knowledge, gain practical abilities and skills to form readiness of future specialists to their professional activities. Its efficiency in the process of mastering the discipline «Communicative processes in pedagogical activity» to some degree depends from some didactic circumstances, where the main place is given to practical classes, creative tasks and tasks with the elements of scientific work (report).
Keywords: self work, merchandizing students, communicative processes in pedagogical activity, educational discipline, educational process, lecturer, educational schedule.

УДК 378.14

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ВСІХ ВИДІВ ЧИТАННЯ У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Орел-Халік Ю.В.
Запорізький державний медичний університет

Розглянуто роль читання у процесі професійної підготовки студентів вищих медичних закладів освіти України на заняттях з іноземної мови. Показано, що читання оригінальної літератури формує науковий світогляд, сприяє розвитку розумових здібностей, впливає на професійну підготовку, моральну, фізичну, естетичну, екологічну культуру студентів. Проаналізовано види читання, досліджено методологічні засади їх комплексного використання на заняттях з англійської мови задля подальшого самовдосконалення майбутніх медичних працівників.

Ключові слова: професійна підготовка студентів, види читання, методологічні засади, іноземна мова.

Система читання, в тому числі і професійно орієнтованого, визначається як система способів поетапного оволодіння інформацією. Будь-яке читання починається зі знайомства із заголовком тексту, першим абзацем, ключовою пропозицією, ця інформація служить підставою для рішення, читати цей текст чи ні. Далі здійснюється реалізація рішення відповідно до поставленої читачем мети. Це може бути ознайомлення зі змістом тексту на рівні головних фактів (за виключенням другорядних) чи ознайомлення зі змістом у деталях. Іноді читання починається відразу з пошуку певної інформації, коли читачу відомо, що вона міститься саме в цьому тексті. Потім йде докладішне знайомство з даним уривком.

Постановка проблеми. Для навчання профорієнтованому читанню застосовують підхід, сконцентрований на вміннях, метою формування яких є підвищення ефективності читання. Під ефективністю розуміють досягнення задовільних результатів при витраті найменших зусиль і часу. Результатом роботи з текстом є насамперед його розуміння. До основних характеристик розуміння тексту відносять повноту, точність і глибину.

Саме ці характеристики розуміння зумовили виділення видів читання, які пов'язані з рядом конкретних умінь читання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усвідомлюючи актуальність для майбутніх медичних працівників працювати з великою кількістю печатної наукової літератури, дослідники (Г. Іонін, Л. Барановська, Г. Берегова, В. Знаков, Л. Головата, Н. Кострицяя, Є.О. Корсунський, В. Момот, Т. Окуневич, Е. Полатай, Л. Романова, Н. Тоцька. О. Штепа, С. Шумовецька та ін.) пропонують різноманітні педагогічні підходи до формування навичок роботи з фаховими текстами у студентів вищих навчальних закладів України.

Г.М. Іонін пропонує розрізняти три види читачів (читач-художник, читач-критик і читач-літературознавець) і відповідно три типи читання в залежності від того, як і за допомогою яких мисленнєвих засобів узагальнюється отриманий в ході читання образ предмета (людини, події тощо), тобто в залежності від типу образного мислення читача.

«Читач кожного з цих трьох типів, – зазначає Г.М. Іонін, – мислить образно, інакше літературний матеріал не може бути сприйнятий, але характер читацького образного мислення в кожному із трьох типів принципово інший, тому що спрямований на досягнення різних результатів: на створення образу, на вироблення й осмислення публіцистично загостреної оцінки, на встановлення наукової істини [2, с. 73].

Як зазначає В.В. Знаков, основна пізнавальна мета читача «полягає в розумінні викладених у творі фактів, подій і явищ, а також їхніх можливих, явно не виражених в тексті, причин і наслідків. Саме останні найчастіше приховують ідеї, втілені автором у творі, виражають його художній зміст і визначають зміст тексту для читача [1, с. 71].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. І справді, у сучасній науці досить розповсюдженою є точка зору, згідно з якою психологічний механізм розуміння тексту зводиться до вирішення розумового завдання. Однак зазвичай ця точка зору виражається в узагальненому вигляді, без уточнення того, які типи розв'язуваного читачем завдання детермінують появу конкретних форм розуміння тексту. Виходячи із результатів дослідження, метою якого було показати, що в залежності від мети читача і згідно з типом розв'язуваного завдання в нього можуть виникати зовсім різні форми розуміння одного й того ж тексту, що підтверджує існування трьох різновидів читання в залежності від характеру розуміння, осягнення тексту читачем.

Мета статті. Обґрунтувати необхідність впровадження всіх видів читання у контексті підготовки фахівців медичної галузі під час навчання у вищих медичних закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вивченої літератури свідчить, що одні читачі – лише впізнають описувані події, не задумуючись про контекст, умови, що породжують їх. У них не виникало причинних питань, вони були впевнені, що адекватно зрозуміли текст. Аналіз цілей таких читачів показав, що вони сприйняли основну вимогу інструкції (пояснити, у чому зміст прочитаного). У результаті в них виникало *розуміння-розпізнавання* прочитаного.

В інших розуміння ґрунтувалося на майже миттєвому уявленні не тільки описуваної ситуації в цілому, але і деяких з можливих її причин і наслідків. Процес розуміння в них полягає в аналізі і подальшій конкретизації передбачуваної ситуації. В них виникає інша форма розуміння тексту – *розуміння-гіпотеза.*

© Орел-Халік Ю.В., 2016

Третя група читачів з самого початку орієнтована на розуміння речень як елементів зв'язного тексту. Поєднуючи речення в правильну послідовність, такі читачі вирішують завдання на конструювання цілого з частин і досягають форми *розуміння-поєднання*.

Аналіз тактики профорієнтованого читання дозволяє зробити висновок про те, що фахівці використовують види читання тільки у їх поєднанні, взаємодоповненні та взаємозв'язку, тому необхідно організувати навчання профорієнтованому читанню у вишах таким чином, щоб включити всі види читання: ознайомлювальне, вивчаюче, пошукове та переглядове.

Але, як свідчить практика (зокрема, наші спостереження під час відвідування та проведення занять з іноземної мови, бесіди зі студентами й викладачами, результати екзаменів і контрольних робіт), далеко не усі випускники вищих медичних навчальних закладів опановують навики та вміння з різних видів читання.

Саме тому на початковому етапі (I-II семестр) вивчення іноземної мови у вищих закладах освіти ми ставимо таку ціль, щоб студенти оволоділи процесом читання на тому рівні та у тому обсязі, який дасть змогу використовувати його в професійній діяльності. Студенти повинні засвоїти якомога більше видів читання з високим ступенем автоматизації всіх операцій під час перцептивної переробки інформації. Як відомо, робота з розвитку навичок та вмінь змістової переробки інформації через читання складається із вміння:

– виокремити в тексті змістові елементи та факти;

– співвідносити виокремленні факти;

– узагальнити, синтезувати виокремленні факти;

– втілювати змістове прогнозування;

– розрізняти структурні особливості текстів різних жанрів;

– прогнозувати на мовленнєвому рівні;

– володіти оперативною пам'яттю.

Крім загальнодидактичних принципів (наочності, доступності, свідомості, науковості, активності тощо), процес читання повинен бути підпорядкований реалізації комплексного, реального практичного результату, а також виховання, освіти і розвитку особистості та професіоналізму майбутнього фахівця засобами інформації іншомовного походження.

Формування вмінь та навичок читання передбачає чітке і диференційоване врахування читацьких здібностей. Це питання досліджував Є.О. Корсунський на прикладі сприйняття художнього тексту, однак його висновки, на наш погляд, в головних рисах можуть бути екстрапольовані і на читання фахових текстів, зокрема текстів іноземною мовою [3, с. 94].

Є.О. Корсунський запропонував систему взаємозалежних об'єктивних (відношення суспільства, родини, однолітків до читання і т.ін.) і суб'єктивних (ідеологічна і читацька спрямованість особистості, читацька культура і т.ін) факторів розвитку читацьких здібностей.

Є.О. Корсунський пропонує розрізняти чотири рівні розвитку читацьких здібностей, серед яких найвищим різновидом читання є читання, за якого досягається не тільки адекватне сприйняття змісту, а й розуміння його, тобто осягнення зв'язків між окремими компонентами (смисловими одиницями) тексту, що дає змогу, зокрема, встановити справжні причини зображуваних подій чи фактів, а отже, дати їм адекватну оцінку, підійти до них критично і творчо [3, с. 93].

Важливу залежність між рівнем сприйняття тексту засобами вербальної пам'яті та успішністю навчання простежує О.Ф. Потьомкіна. З одного боку, зазначає вона, смислове сприйняття і розуміння тексту в процесі читання істотно залежить від наявного рівня знань, що становлять собою засвоєні поняття, тобто сформованого початкового понятійного апарата в змісті пам'яті. З другого боку, «при зіставленні результатів дослідів з успішністю навчання була виявлена пряма відповідність між рівнем сприйняття та успішністю навчання. У групу з найбільш високими значеннями продуктивності вербальної пам'яті ввійшли особи, найбільш успішні в навчанні, у групу із середніми значеннями – відповідно особи із середньою успішністю, у групу з найменшими значеннями продуктивності вербальної пам'яті ввійшли особи з поганою успішністю». Інакше кажучи, рівень читання і рівень осягнення знань детермінують один одного. Із сказаного випливає дуже важливий висновок: навчання читанню, освоєння його вищих форм має не просто суто технічне значення, а є неодмінним і вельми важливим засобом фахової підготовки.

Це дає підставу по-іншому, під новим кутом зору і більш серйозно поглянути на давно відомий факт поступового зниження рівня сформованості навичок читання. Як зазначає Т.Є. Косаревська, «дані дослідження свідчать про переважно низький рівень сформованості навички читання навчальних текстів у старших підлітків. Читання 54% учнів характеризується низькими показниками швидкості або розуміння прочитаного. 41,5% учнів мають середній рівень сформованості навички і 4,5% – високий рівень». До цього слід додати, що це стосується не тільки підлітків, а й інших верств населення, зокрема і студентів. Тому активне формування навичок читання, зокрема вищих його форм, переростає в проблему, яка набуває першорядного значення. І оскільки в немовних вузах іноземна мова лишається по суті єдиним предметом, де цілеспрямовано ведеться робота з формування навичок читання, то доведеться визнати, що її роль у навчально-виховному процесі аж ніяк не другорядна, не допоміжна, як інколи вважають.

Головна мета роботи з текстами в вищій школі – практична діяльність з різних видів читання, а саме:

– ознайомчого – засіб вилучення основної інформації (приблизно 70%). Для ознайомчого читання добирають тексти, порівняно великі за обсягом;

– вивчаючого – уважне читання, повне розуміння (100%) змісту, аналіз тексту, його лексичних та граматичних явищ. Головне завдання – якісна сторона читання;

– проглядового – читач одержує загальне уявлення про зміст тексту, розуміє, про що йдеться в тексті (skim & scan);

– пошукового читання – має велике значення: серед чималого обсягу друкованої інформації до-

помагає виділити головні факти, вилучити другорядне. Найчастіше використовується при читанні газет та журналів.

Навчання всіх видів читання потрібно здійснювати у тісному взаємозв'язку, але підходити диференційовано до формування кожного з них. Відбір і організація мовленнєвого матеріалу для читання і вся робота з формування навичок і вмінь мають здійснюватися на основі функціонального підходу. Свого часу англійський методист Майкл Уест писав з цього приводу: «...читая статью в «Лансет», я *пробежал* глазами первый параграф, в котором говорилось о предшествующей работе, не относящейся к интересующему меня вопросу, *бегло прочитал* следующую часть, чтобы иметь представление о цели, характере настоящего эксперимента, *прочитал* и описание эксперимента; изучил результаты и выводы».

Як бачимо, гнучкість є головним проявом сформованості навичок читання. Володіння всіма видами читання формує базу для самостійного, адекватного та швидкого оволодіння необхідною інформацією, що має не аби яке значення для медиків. Отже, для формування іншомовних навичок, інтелектуального розвитку майбутнього фахівця необхідно творчо підходити до всіх видів читання.

Сучасні дослідження фахівців в галузі методики навчання читанню привели нас до висновку, що для більш ефективного навчання читанню потрібно вчити студентів розуміти не окремі речення, а тим більше – окремі слова, а набагато більші одиниці, як, наприклад, абзац або навіть цілий текст.

При цьому інформаційний пошук, переробка й оцінка інформації здійснюються за допомогою дедуктивного методу, який передбачає добір, як правило, невеликої кількості найбільш містких інформаційних елементів тексту для висування гіпотез про його зміст. Ці гіпотези підтверджуються або відкидаються, коригуються в ході добору інформації з тексту. Основна ідея полягає в тому, що ефективне читання не є пізнанням окремих лексичних одиниць, тому що студенти під час читання співвідносять нову інформацію з тексту зі своїм професійним і життєвим досвідом. Ця модель також припускає, що читачі, працюючи над текстом, використовують інформацію, яку вони одержують одночасно з декількох джерел, тому вони можуть компенсувати недоліки одного рівня сприйняття, залучаючи знання з іншого рівня. Сюди ми відносимо раніше набуті фонологічні, лексичні, синтаксичні, семантичні знання та знання дискурсу. Як свідчить досвід роботи зі студентами, це дозволяє компенсувати дефіцит знань одного рівня на іншому рівні. Наприклад, студент із недостатнім рівнем знань лексичних одиниць може компенсувати це, використовуючи синтаксичні або семантичні ключі. Все це ми намагаємось урахувати при розробці індивідуальних завдань для студентів з різним рівнем знань, навичок і вмінь з читання на заняттях з англійської мови.

Розробці завдань і підбору текстів повинна приділятись серйозна увага, тому що ми вважаємо, що засвоєння основної частини знань, навичок й вмінь забезпечується саме навчальним матеріалом, а не поясненнями викладача.

Навчання профорієнтованому читанню здійснюється на основі створення системи, яка передбачає дотримання наступних принципів:

1) тематичної цілісності навчальних матеріалів;

2) їх кількісної достатності;

3) співвіднесеності типів текстів з видом читання. Мається на увазі, що завдання з читання повинні враховувати обсяг тексту, його лінгвістичну складність та інші характеристики;

4) поступового нарощування складності текстів;

5) переваги в кількісному співвідношенні аутентичних текстів над спеціальними.

Під аутентичними текстами розуміють тексти, створені з комунікативною, а не навчальною метою, однак ці тексти можуть бути частково змінені, адаптовані до рівня досвіду, інтересів і особливостей тих, хто вивчає мову. Спеціальні тексти відбираються або створюються як матеріал для навчання мові. Будь-який текст має бути цілісним, структурованим і зв'язним. Окремі речення в тексті тісно пов'язані між собою й взаємно доповнюють одне одного, між ними встановлюються логічні зв'язки, що забезпечує комунікативну цілісність тексту.

Відбираючи тексти для професійно орієнтованого читання для студентів медичного профілю, доцільно дотримуватись низки вимог. Так, тексти повинні бути:

– лінгвістично посильними;

– ідеї й деталі повинні бути чітко подані й послідовно викладені;

– здатними відображати вже набуті фахові знання студентів;

– цікавими для студентів;

– різножанровими;

– інформативними, мати пізнавальну цінність й новизну для студентів;

– сучасними, виданими у 2010-2015 роках, або загальнотеоретичного плану.

Виходячи з того, що рівень мовленнєвої підготовки студентів є досить-таки неоднаковою, виникає необхідність у адаптації профорієнтованих текстів до рівня можливостей різних студентів. Але необхідно враховувати, що низький рівень володіння іноземними мовами не завжди означає, що студент погано знає фахові дисципліни, а отже, йому буває неважко здогадатися, про що йде мова у професійному тексті.

Висновки. Таким чином, із усіх видів мовленнєвої діяльності особливе значення в професійно орієнтованому навчанні іноземній мові майбутніх медичних працівників має читання. Навчання цьому виду мовленнєвої діяльності передбачає оволодіння студентами навичками та вміннями з різних видів читання: вивчаючого, ознайомчого, проглядового, пошукового в їх взаємозв'язку. Різниця в рівні підготовленості студентів з іноземної мови дозволяє виділити базовий й надбазовий рівні володіння читанням, що створює умови для здійснення особистісно-орієнтованого підходу до навчання цьому виду мовленнєвої діяльності, що в свою чергу, безсумнівно, залежить від досвіду й натхнення викладача.

Список літератури:

1. Знаков В. В. Понимание художественного текста как решение мислительной задачи // Материалы всесоюзной научно-практической конференции «Психолого-педагогические проблемы обучения технике чтения, смысловому восприятию и пониманию текста». 12-15 мая 1988 года. – М., 1989. – С. 70-72.
2. Ионин Г. Н. Типы образного мышления читателя-школьника // Материалы всесоюзной научно-практической конференции «Психолого-педагогические проблемы обучения технике чтения, смысловому восприятию и пониманию текста». 12-15 мая 1988 года. – М., 1989. – С. 74-75.
3. Корсунський Е. А. Сущность, структура, специфика читательских способностей и их развитие // Материалы всесоюзной научно-практической конференции «Психолого-педагогические проблемы обучения технике чтения, смысловому восприятию и пониманию текста». 12-15 мая 1988 года. – М., 1989. – С. 93-94.

Орел-Халик Ю.В.
Запорожский государственный медицинский университет

ОБОСНОВАНИЕ НЕОБХОДИМОСТИ ВВЕДЕНИЯ ВСЕХ ВИДОВ ЧТЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ МЕДИЦИНСКОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация
Рассмотрена роль чтения в процессе профессиональной подготовки студентов высших медицинских учебных заведений Украины на занятиях по иностранному языку. Показано, что чтение оригинальной литературы формирует научное мировоззрение, способствует развитию умственных способностей, влияет на профессиональную подготовку, моральную, физическую, эстетическую, экологическую культуру студентов. Проанализированы виды чтения, исследованы методологические основы их комплексного использования на занятиях по английскому языку для дальнейшего самосовершенствования будущих медицинских работников.
Ключевые слова: профессиональная подготовка студентов, виды чтения, методологические основы, иностранный язык.

Orel-Khalick Yu.V.
Zaporozhye State Medical University

JUSTIFICATION FOR THE INTRODUCTION OF ALL TYPES OF READING IN THE PROCESS OF TRAINING OF MEDICAL WORKERS

Summary
The article distinguishes the process of training of medical students in higher educational institutions of Ukraine on the bases of reading foreign literature. Reading of original literature forms scientific outlook, contributes to the development of mental abilities, influences the professional training and enriches the moral, physical, aesthetic and ecological culture of students. The author of the article analyses four types of reading in the process of professional training of future medical professionals, studies the methodological bases of their complete use at the lessons of English.
Keywords: professional training of students, types of reading, methodological foundations, foreign language.

УДК 373.3-051:378.046-021.68

ПІСЛЯДИПЛОМНА ОСВІТА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У СТРУКТУРІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Примакова В.В.
Херсонська академія неперервної освіти
Херсонської обласної ради

У статті досліджено теоретичні питання професійного розвитку вчителів початкових класів у післядипломній освіті; окреслено її місце у структурі сучасної неперервної освіти України. Уточнено мету, завдання, функції вітчизняної післядипломної педагогічної освіти; проаналізовано зміст основних нормативних документів, що регламентують її діяльність. Схарактеризовано особливості функціонування післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні на сучасному етапі.
Ключові слова: післядипломна освіта, вчителі початкових класів, підвищення кваліфікації, завдання і функції, структура.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку українського демократичного суспільства перед національною системою освіти постають нові стратегічні завдання, провідними з яких виступають реорганізація наявної системи фахової підготовки педагогічних кадрів, здатної забезпечити високий рівень їх професійної компетентності, творчої ініціативи й рефлексивної самосвідомості, а також професійний та особистісний розвиток упродовж педагогічного життя. Потужні можливості для розв'язання цих завдань має система післядипломної педагогічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Післядипломна педагогічна освіта як поліаспектний феномен, останнім часом все більше привертає увагу вітчизняних та іноземних науковців. Вивченню різних аспектів її функціонування в умовах неперервної освіти приділяли велику увагу І. Зязюн, Н. Ничкало, В. Олійник, Л. Сергеєва та ін. Історичний аспект становлення базової та післядипломної педагогічної освіти було висвітлено у працях С. Крисюка, А. Кузьмінського, В. Лугового, В. Майбороди. Ґенеза і сучасний стан системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні були предметом розгляду: Г. Данілової, Т. Завгородньої, Л. Сігаєвої, Т. Харченко, П. Худоімінського, О. Червінської. Післядипломну педагогічну освіту як багатофункціональне інтегративне утворення досліджували Н. Волкова, А. Зубко, Ф. Перрену, А. Прост, Н. Протасова, В. Пуцов, В. Химинець та ін. Окремих питань вітчизняної післядипломної освіти, зосереджуючись на розгляді проблем розвитку педагогічної думки, науки, шкільництва, системи народної освіти, торкались у своїх історико-педагогічних дослідженнях О. Адаменко, Л. Березівська, В. Кузьменко, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз наявних досліджень засвідчив, що в сучасній педагогічній теорії і практиці накопичено досить ґрунтовний матеріал з історії становлення, функціонування та розвитку різних ланок неперервної педагогічної освіти. Водночас маємо констатувати відсутність дослідження, що висвітлювало б особливості діяльності післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні. Малодослідженим залишається аналіз сучасних завдань і функцій ланки неперервної освіти фахівців, її впливу на професійний розвиток упродовж педагогічної діяльності.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей діяльності післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні на сучасному етапі; уточненні місця цієї ланки в структурі вітчизняної неперервної освіти та ролі у професійному розвитку вчителів загальноосвітньої школи І-го ступеня.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміючи освіту як соціальне явище, вбачаємо в ній відкриту, динамічну, відносно самостійну систему, що забезпечує контамінацію навчання, розвитку і виховання членів суспільства, спрямованих на оволодіння суспільно-історичним досвідом. Цей досвід особистість здобуває шляхом опанування теоретичними знаннями, практичними вміннями, навичками, нормами поведінки; через засвоєння духовно-моральних цінностей, зміст яких визначається соціально-економічним станом і суспільно-політичними, соціокультурними умовами існування певного народу, рівнем його матеріально-технічного розвитку.

Оскільки офіційну освіту пов'язують із системою знань, умінь і навичок, компетенцій, здобутих людиною у навчальних закладах, до її структури відносять початкову, середню й вищу складові. Характер подальшої трудової діяльності зумовлює розгалуження освіти на загальну і спеціальну, остання ж структурується на допрофесійну, базову, післядипломну [7]. Всі ланки підпорядковані єдиній основній меті, проте діяльність кожної складової спрямована на розв'язання специфічних завдань, а відтак – має відмінності у змісті, функціях, методах і формах організації.

Включення особистості в допрофесійну освіту може стати передумовою до її професійного самовизначення, оскільки покликана виконувати профорієнтаційну (інтенціональну) функцію, спрямовуючи увагу майбутніх фахівців на переваги оволодіння різними професіями, зокрема педагогічними, враховуючи нахили, потреби, мотиви, інтереси, здібності кожного індивіда. Застосування форм допрофесійної освіти в роботі з дітьми та підлітками дозволяє забезпечити різний ступінь впливу на професіоналізацію особистості, оскільки така діяльність характеризується відсутністю уніфікованих змісту, структури, засобів; до того ж іноді носить формальний або фрагментарний характер.

У системі базової освіти, впродовж навчання у вищих навчальних закладах, майбутніх учителів цілеспрямовано готують до виконання професій-

© Примакова В.В., 2016

ної діяльності. Зміст такої підготовки визначається державними стандартами, впорядковується відповідно до вимог кваліфікаційних характеристик різних педагогічних спеціальностей, будується у поєднанні теорії з педагогічною практикою. В результаті студенти отримують певне коло професійних уявлень, відбувається їх первинне становлення як педагогів, починає формуватися професійна компетентність на засадах фундаменталізації науково-педагогічних знань.

Остаточне ж формування, суб'єктне становлення і професійний розвиток педагога здійснюється в системі післядипломної педагогічної освіти [3; 4; 6; 7; 8], яка отримала назву відповідно до свого місця в освітньому просторі і часі, оскільки вважається обов'язковою ланкою в професіоналізації педагога, що охоплює період його професійного життя, починаючи з моменту отримання диплома про закінчення педагогічного навчального закладу (вищого або середнього спеціального), та триває впродовж усієї фахової діяльності, носить систематичний, цілеспрямований, пролонгований, перманентний характер.

Сьогодні питання впливу неперервної освіти на професійний розвиток учителів знаходяться в фокусі педагогічної думки. Це зумовлено насамперед постійними змінами, що відбуваються в сучасному освітньому просторі України. Зокрема, перехід на нові Державні стандарти (згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 20.04.11 р. № 462 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти» та «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної освіти» від 23.11.11 р. № 1392) потребує пильної уваги до забезпечення відповідного рівня готовності вчителів початкових класів щодо упровадження положень у навчально-виховний процес. Тим більше, що на сучасному етапі розбудови національної освіти в Україні, очікуються суттєві зміни в структурі та специфіці роботи таких важливих її ланок як початкова шкільна та післядипломна педагогічна освіта. Готовності вчителів початкових класів до кардинальних нововведень, що відбудуться впродовж реформування галузі, можливо буде досягти засобами системної взаємодії базової освіти майбутніх вчителів і післядипломної освіти фахівців.

Офіційного статусу післядипломна освіта набула у Законі України «Про освіту» (1991 р.), як система зі своєю структурою та ієрархією. Законом України «Про вищу освіту» (2002 р.) було визначено її сутність, мету, завдання та основні напрями діяльності. Згодом їх було дещо уточнено в новому Законі «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII, у зв'язку з прийняттям якого, положення попереднього утратили чинність. Відповідно ж до оновлених, метою вищої освіти було проголошено «підготовку конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях» [2].

Мета післядипломної освіти полягає в задоволенні індивідуальних потреб громадян в особистісному та професійному зростанні, а також забезпеченні потреб держави у кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати посадові функції, впроваджувати у виробництво новітні технології, сприяти подальшому соціально-економічному розвитку суспільства [5]. Отже, чітко окреслена мета означеної складової неперервної освіти спрямовує увагу педагогічної думки на коло специфічних завдань, які має розв'язувати.

Післядипломна педагогічна освіта покликана забезпечувати неперервне професійне зростання, розвиток творчого потенціалу, професійне й особистісне вдосконалення та самореалізацію педагога, отже – його професіоналізацію, що трактується як опанування професією. Цей процес є цілеспрямованим, довготривалим і відкритим, тому має потужні можливості для досягнення вершин професійної майстерності вчителів, розвитку їх професіоналізму, педагогічної культури, що мають стати закономірним результатом упливу післядипломної освіти на особистість фахівця.

Нині післядипломна педагогічна освіта містить чотири основні структурні складові, в межах яких здатна до виконання окресленої мети, а саме: спеціалізацію, перепідготовку, підвищення кваліфікації та стажування [10].

Призначенням спеціалізації є профільна спеціалізована підготовка, основною метою якої є набуття особою навичок виконання окремих завдань та обов'язків, котрі мають особливості в межах спеціальності. Перепідготовка передбачає професійне навчання працівника, який уже здобув первинну професійну підготовку, спрямоване на оволодіння іншою професією. Стажування полягає в набутті особою досвіду виконання завдань та обов'язків певної професійної діяльності або галузі знань. Підвищення кваліфікації, як більш потужна ланка післядипломної педагогічної освіти, покликана забезпечити поліпшення рівня готовності особи до виконання її професійних обов'язків, а також набуття особою здатності виконувати додаткові завдання шляхом набуття нових знань і вмінь у межах професійної діяльності або галузі знань [2]. Ця структурна складова вже відповідно до визначення, спроможна об'єднати потенціал спеціалізації та стажування, хоча в їх організації звичайно може простежуватися своя специфіка.

Підвищення кваліфікації вважається центральною ланкою сучасної післядипломної освіти. На цьому наголошено в положеннях Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), де її основними завданнями було визначено необхідність задоволення інтересів громадян у постійному підвищенні професійного рівня відповідно до потреб ринку праці, здійснення соціального захисту; забезпечення потреби суспільства і держави у висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівцях [1].

На післядипломну освіту нині покладено потужні функції. Сучасні українські науковці пропонують різні класифікації, аналіз яких дозволить виокремити основні функції післядипломної освіти вчителів початкових класів як органічної складової загальної системи. Одні вчені (І. Жерносек, М. Красовицький, С. Крисюк) запропонували досить розгалужену класифікацію, до якої було віднесено наступні функції: програмно-цільові (компенсаторна, відтворювальна, коригуюча, прогностична); процесуально-технологічні

(діагностична, моделююча, організаторська, координаційна, контрольно-інформаційна); соціально-психологічні (орієнтаційна, пропагандистська, мотиваційна, розвитку творчої активності, стимулювання) [9, с. 16]. Інші вчені (А. Кузьмінський, В. Луговий, Н. Протасова) основними визначали: адаптивну (адаптація особистості педагога до мінливих умов педагогічної праці, трансформація ціннісних орієнтацій сучасного життя); компенсаторну (усунення прогалин у знаннях, розширення та оновлення педагогічної підготовки); аналітичну (критичне осмислення існуючої педагогічної реальності, аналіз та оцінювання результатів власної діяльності, рефлексивна діяльність педагога); перетворювальну (подолання стереотипів у діяльності, негативних установок); розвивальну (особистісний і професійний розвиток педагога); прогностичну (проектування і передбачення результатів педагогічної діяльності); стимулювальну (підтримка й заохочення педагога до вдосконалення, самоосвіти та саморозвитку) [7].

У зв'язку з окресленими класифікаціями функцій, А. Кузьмінський наголошував на характері урахування взаємозв'язків між ними для можливостей дослідження причинно-наслідкової залежності, що регулювали б розвиток системи післядипломної педагогічної освіти. На думку науковця, це суттєво зумовлює функціонування та розвиток системи, визначає її якісні особливості, поведінку її складових. Професійний розвиток педагога як очікуваний результат функціонування післядипломної педагогічної освіти здатен змінити вектор від наповнення знаннями до осмисленого особистісного зростання. Відповідно до висновків ученого, післядипломна педагогічна освіта має забезпечувати приведення професійного рівня кваліфікації педагогів у відповідність до вимог часу, індивідуально-особистісних та функціональних потреб, світових стандартів; удосконалення наукового й загальнокультурного рівня фахівців; стимулювання та розвиток творчого, інноваційного й духовного потенціалу педагогів [7].

Оптимальною вважаємо лаконічну та водночас змістовну класифікацію функцій процесу навчання педагогічних кадрів у системі підвищення кваліфікації вчителів (А. Зубко). До них ученим було віднесено освітньо-інформаційну, аналітико-рефлексивну, виховну, розвивально-стимулювальну функції, підкреслюючи їх взаємозв'язок і взаємозумовленість, коли виконання однієї неодмінно обумовлює виконання решти. На думку науковця, комплекс окреслених функцій, що визначають потенціал післядипломної освіти як цілісної, динамічної системи, є скоріше умовним. Однак їх специфіка безперечно транспонує особливості структури, змісту навчання протягом професійного життя вчителя [3]. Ми приєднуємося до висновків ученого, і підкреслюємо важливість розвивально-стимулювальної функції. Система післядипломної освіти має широкі можливості для неперервного підвищення професійної майстерності, стимулювання потреби в самовдосконаленні вчителів, розвитку в них рис, якостей особистості, необхідних для ефективного виконання педагогічної діяльності.

Проаналізувавши і взявши до уваги окреслені групи функцій, ураховуючи специфіку роботи педагогів у початковій ланці освіти, визначаємо функції післядипломної освіти вчителів початкових класів: мотиваційно-стимулювальна (усвідомлення значущості професії та стимуляція пізнавальної діяльності), інформаційно-аналітична (оновлення знань, усунення прогалин, критичний аналіз інформації, творче її використання), інноваційно-розвивальна (розвиток пізнавальної, духовно-моральної, інтелектуальної, емоційно-вольової, творчої сфер особистості з використанням інновацій), акмеологічна (стимулювання прагнення досягнення вершин професійного та особистісного розвитку й удосконалення), інтегративно-прогностична (здатність до аналізу, рефлексії, корекції професійного досвіду фахівця на засадах інтеграції новостворених уявлень у наявний досвід та прогнозування подальшої діяльності).

Вчителі початкових класів завжди виконували різнорівневі функції: вчителя, вихователя, психолога тощо, з усіма висунутими до нього державою і суспільством професійними вимогами (безпосередньо під час урочної та позаурочної діяльності, впродовж співпраці з учнями та їх батьками), учня або наставника (в методичній діяльності школи, району, області залежно від віку, кваліфікаційної категорії, досвіду професійної діяльності), учня і дослідника (у курсовий період, у шкільній, позашкільній та самоосвітній діяльності). Тому останнім часом особливої актуальності в Україні набула проблема професіоналізації вчителя, що стало ключовим поняттям у розв'язанні освітніх проблем, оскільки торкається питань суб'єктного становлення майбутнього вчителя та подальшого професійного розвитку дипломованого фахівця в умовах неперервного навчання, отже є результатом його післядипломної освіти. Оскільки формування конкурентноспроможного фахівця передбачає його становлення як суб'єкта педагогічної діяльності впродовж усієї професійної кар'єри, зрозумілою стає необхідність детального аналізу змісту та механізмів професійного зростання вчителя, що зумовлюється запитами і потребами сучасного суспільства та є перспективним напрямом дослідження.

Висновки з дослідження і перспективи. Функціонування післядипломної освіти як основи для постійного професійного розвитку та самовдосконалення спрямоване забезпечити індивідуальний характер отримання знань і відповідну підготовку вчителів до професійної діяльності, що постійно оновлюється. Результатом цього є готовність до організації традиційної та інноваційної діяльності людини в їх розумному поєднанні, що акумулює вмотивованість до такої роботи, обізнаність про різноманітність педагогічних технологій та особливості їх упровадження в навчально-виховний процес початкової школи, уміння адекватно аналізувати результати власної діяльності та коригувати її в подальшій роботі. Відтак можемо наголосити, що післядипломна освіта суттєво впливає на забезпечення відповідного професійного розвитку вчителів, зокрема початкових класів. З огляду на вказане, перспективними для подальшого розвитку мають стати питання пошуку додаткових ресурсів та застосування наявного потенціалу післядипломної освіти вчителів початкових класів, що є потужним середовищем для професійного розвитку фахівців, рівень якого має відповідати сучасним умовам мінливого світу.

Список літератури:

1. Державна національна програма «Освіта» [Текст]: Україна XXI століття. – Київ: Райдуга, 1994. – 62 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 року / Закон України // Голос України. – 2014 р. – № 148 (06 серпня 2014 р.). – С. 2.
3. Зубко А. М. Організація навчального процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів: монографія / А. М. Зубко. – Херсон: Айлант, 2006. – 124 с.
4. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.
5. Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні // Матеріали Всеукраїнського з'їзду працівників освіти (секція «Післядипломна освіта»). – К.: ЦІППО, 2001. – С. 4.
6. Крисюк С. В. Становлення та розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1917-1995 рр.): Автореф. дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.04 / С.В. Крисюк. – Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 48 с.
7. Кузьмінський А. І Теоретико-методологічні засади після-дипломної педагогічної освіти в Україні: дис. док. пед. наук: 13.00.04 / Анатолій Іванович Кузьминський / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2003. – 433 с.
8. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип. 1. – С. 9-22.
9. Повышение квалификации педагогических кадров / Под ред. И. Ф. Жерносека, М. Ю. Красовицкого, С. В. Крисюка. – К.: Освіта, 1992. – 190 с.
10. Положення про післядипломну освіту в Україні: Проект. – К.: Друкар, 1997. – С. 2.

Примакова В.В.
Херсонская академия непрерывного образования
Херсонского областного совета

ПОСЛЕДИПЛОМНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В СТРУКТУРЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы профессионального развития учителей начальных классов в последипломном образовании; очерчено его место в структуре современного непрерывного образования Украины. Уточнены цели, задачи, функции отечественного последипломного педагогического образования; проанализировано содержание основных нормативных документов, регламентирующих его деятельность. Охарактеризованы особенности функционирования последипломного образования учителей начальных классов в Украине на современном этапе.
Ключевые слова: последипломное образование, учителя начальных классов, повышение квалификации, задачи и функции, структура.

Prymakova V.V.
Kherson Academy of Continuing Education
of Kherson Regional Council

PRIMARY SCHOOL TEACHERS' POSTGRADUATE EDUCATION IN THE STRUCTURE OF CONTINUING EDUCATION

Summary
The article is investigated theoretical aspects of primary school teachers' professional development in the postgraduate education; it place in the structure of continuing education is outlined. The goals, objectives, functions of native postgraduate pedagogical education are clarified; the contents of basic normative documents are analyzed. The peculiarities of functioning of postgraduate education of primary school teachers in Ukraine at the present stage are described.
Keywords: postgraduate education, primary school teachers, training, objectives and functions, structure.

УДК 378:17.022.1-027.561

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ОБРАЗУ ПЕДАГОГА ПРОТЯГОМ СТОЛІТЬ

Прус Н.О.
Харківський національний економічний університет

Досліджено динаміку формування образу педагога протягом століть. На підставі аналізу творчої спадщини великих педагогів та філософів встановлено, що проблема формування іміджу вчителя займала дуже важливе місце в процесі становлення та розвитку педагогічної науки. З'ясовано, що до вчителя-вихователя завжди висувалися високі вимоги. Встановлено основні етапи трансформацій суспільних уявлень щодо образу ідеального вчителя від Давньої Греції до сучасної епохи. Зроблено висновок, що основними характеристиками справжнього ідеального педагога протягом століть залишилися такі компоненти іміджу як висока моральність, власний приклад, професіоналізм.

Ключові слова: формування, образ педагога, імідж вчителя, компоненти іміджу, висока моральність, власний приклад, професіоналізм.

Постановка проблеми. Займаючи одне з провідних місць серед цінностей життя, освіта також зазнає багато змін, зростає увага до професійної діяльності педагога. Саме тому проблеми професійного іміджу починають цікавити й педагогічну науку. З'являється новий напрямок педагогіки – педагогічна іміджелогія, яка починає розробляти та використовувати теорію та практику формування іміджу педагогічних працівників, педагогічних закладів, іміджу Вузу, іміджу самої системи освіти. Педагогічна іміджелогія має на меті розробити теоретичні підходи до вивчення іміджу вчителя, педагога, дослідити залежність успішного формування професійного іміджу від певних педагогічних умов. Бо, як зазначає С.Д. Якушева: «Імідж сьогодні є важливим аргументом для прийняття багатьох соціальних рішень. ...Володіння механізмом іміджу важливо, перед усім, для людей публічних професій: політиків, журналістів, телеведучих, але головним чином педагогам, оскільки заняття (лекція, урок) є джерелом інформації, постачальником культурних кодів, а також соціалізацією особистості як викладача, так і того, хто навчається» [22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У другій половині XX століття педагогічна наука приділяє все більше уваги постаті вчителя в навчально-виховному процесі. Проводяться спеціальні дослідження та розроблюються нові підходи щодо формування індивідуального стилю педагога. У зв'язку із загальною переорієнтацією освіти професійний імідж педагога починає набувати неабиякої значущості, а педагогічна іміджелогія дозволяє по новому подивитися на навчання у вищих учбових закладах. Отже, проблема професійної готовності вчителя стає предметом наукових розвідок багатьох дослідників: А. Капської, Н. Кузьміної, А. Ліненко, О. Мороза, О. Пєхоти, С. Сисоєвої, А. Троцко. Поняття «іміджу», «професійного іміджу» та його формування привертає увагу таких науковців як О. Калюжний, В. Шепель, В. Горчакова, А. Панасюк. Все більшої актуальності набуває саме питання професійного іміджу педагога. Його дослідженням займаються О. Заболотська, О. Цокур, Л. Донська, В. Ісаченко, Л. Колесникова, О. Чебикін, О. Красношлікова, В. Черепанова, Л. Жарикова, П. Фролов.

Мета статті. Головна мета цієї роботи дослідити формування образу педагога від давніх часів до сучасного періоду, виділити основні незмінні характеристики його іміджу та з'ясувати місце становлення образу вчителя в процесі розвитку педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. Поняття іміджу педагога стає предметом спеціального дослідження тільки в XX столітті. Але вже на ранніх етапах усвідомлення сутності професії вчителя та її суспільної значущості, образу педагога, його цілям, навичкам й особистісним характеристикам приділяється велика увага. На засадах цих параметрів, проаналізувавши літературу, присвячену питанню становлення вчителя, ми можемо виділити динаміку розвитку образу педагога та його основних складових протягом століть.

Так, в період розквіту Давньогрецької держави вчитель мав служити істині, добру, красі, бути прекрасним оратором, вміти вести бесіди та вчити інших бути цікавими співрозмовниками. Отже, постать тогочасного педагога включала в себе такі компоненти, як інтелект, дотепність, артистизм, організаторські якості. На думку Платона, педагог є «другим батьком» дитини, яка народжується двічі: перший раз фізично, другий – духовно, і біля духовної колиски дитини часто стоїть її наставник – учитель. Тому для Платона на перший план в образі вчителя виходить моральність, адже педагог має бути здатним передати дитині такі цінності як почуття віри, надії, любові, глибокої поваги до своєї країни [12, с. 76].

В стародавньому Римі метою навчання була підготовка дитини до суспільної, військової й господарської діяльності, а найважливішим завданням виховання – підготувати римського громадянина, що здатен пожертвувати всім заради своєї держави та свого роду. Тож змінилися й очікування щодо постаті вихователя. Так, Цицирон в своїх педагогічно-філософських трактатах стверджував, що ідеальний ритор-філософ – це всебічно розвинута людина, яка має динамічний розум, а основними характеристиками вихователя повинні буди доброта та турботливість до [20, с. 430]. Римський філософ Сенека звертає увагу на необхідність проявляти емпатію. На його думку, своїм прикладом вихователі повинні навчати добру, приязності та турботливості, а стосунки між вихователем та вихованцем треба будувати на основі доброти, людяності, милосердя та прихильності. Він наголошував на тому, що до людини будуть ставитися так, як вона сама ставиться до інших [16, с. 54, 351]. Давньоримський теоретик ритор-

© Прус Н.О., 2016

ського мистецтва та педагог Квінтіліан також висував високі вимоги до постаті вчителя. Філософ вважав, що вихователь повинен бути високоморальною, освіченою, витриманою людиною, яка добре знає та любить дітей [5, с. 151]. Так, стає очевидним, що в стародавньому світі основною складовою образу вчителя був його внутрішній світ: моральність, вихованість.

З виникненням християнських общин у римському суспільстві мета, завдання та зміст виховання набувають нового значення. На перший план виходить турбота про духовне благо особистості, про виховання культури релігійного почуття. Богослов та філософ Климент Олександрійський в своїй книзі «Педагог» зазначає, що саме вчитель повинен вести вихованців по шляху добра до пізнання істини, спонукати молодь творити добро та боротися зі злом. Філософ вважав, що приклад життя педагога – це зразок для наслідування [5, с. 151-157]. Філософи Візантійської імперії перенесли спадок педагогічної думки греко-римського періоду в нову епоху та продовжили наукову та вчительську діяльність. Вважаючи Біблію головним джерелом знань, Іоан Златоуст також звертав увагу на важливість постаті педагога в освітньому процесі. На його думку, наставник повинен доступно розкривати зміст навчального матеріалу, відмовитися від примусу та тиску на вихованців [5, с. 174-184].

До питань особистості вчителя зверталися й в епоху середньовіччя. В цей період образ вчителя набуває дещо іншого змісту, бо подається крізь призму розуміння церквою його ролі. Схоластика, мета якої примирити віру й розум, релігію й науку, була визначальною у всьому навчально-виховному процесі. Отже, педагог постає суворим та досить жорстоким, він не цурається покарань за погані успіхи, порушення дисципліни й церковних інструкцій [5, с. 215-219].

Аналіз педагогічних ідей Київської Русі показує, що після прийняття християнства починається період розвитку освіти і шкільництва, а образ педагога поступово набуває особливої значущості. Так, у контексті дослідження викликає інтерес постать Ярослава Мудрого, який наставляв учителів вчити та любити всіх дітей однаково, бути благочестивим, розсудливим, смиренним, мудрим та лагідним, в усьому взірцем добрих справ [19, с. 481-486]. Вищим досягненням педагогічної думки Київської Русі є «Повчання дітям» Володимира Мономаха, в якому обґрунтовано необхідність переходу від релігійно-аскетичного виховання до виховання, пов'язаного з практичними потребами людини. В своєму творі Мономах наголошує на тому, що дитину треба виховувати добрими справами, та звертає увагу на важливість прикладу старших. Отже, основною ознакою образу вихователя було визначення вихователя як приклада для наслідування [6]. Як бачимо, в освітній системі Київської Русі основне місце займають цілі, завдання та методи педагогіки, а безпосередньо образ учителя відходе на другий план.

Дещо інші погляди на особистість вчителя знаходимо у гуманістів, які різко критикували всю середньовічну схоластичну систему освіти. Провідне місце вони відводили моральному вихованню, а його найважливішими засобами вважали релігію. Значний вклад у формування іміджу сучасного педагога було зроблено Е. Роттердамським, який в своїй праці «Жорстокі вчителі» наголошував на тому, що перший крок на шляху до освіти – це повага та симпатія до вчителя, що вчитель своїми прийомами не повинен відбити у дитини бажання вчитися, а, навпаки, повинен прищеплювати любов до навчання, до науки. Філософ звертав увагу на те, що дитина зможе полюбити свого наставника, якщо відчуватиме любов до навчання, до освіти [15, с. 127].

В епоху Ренесансу формується новий погляд на світ і людину, середньовічний аскетизм витісняється ідеями гуманізму. На перший план в системі поглядів філософів даної течії виходить життєрадісна, сильна духом та тілом людина. Ідеї гуманізму проникають і в тогочасну педагогіку, яку ще називають гуманістичною педагогікою. Так, французький вчений, письменник-гуманіст Франсуа Рабле у своєму романі «Гаргантюа і Пантагрюель» різко висміяв методи середньовічної школи. Філософ вважав, що навчально-виховний процес гуманістичної педагогіки повинен сприяти багатосторонньому розвитку творчої, мислячої та активної дитини. Тому образ педагога-гуманіста не допускав ніякого авторитаризму, примусу та виховання через тілесні покарання. Інший французький вчений Мішель Монтень звертав увагу більше на моральні якості вчителя, а не на його знання. На його думку, вчитель повинен виховувати «не стільки настановами і словами, скільки» особистим прикладом. Основною складовою образу вчителя для Монтеня був внутрішній світ, а найважливішими моральними якостями – доброчесність, справедливість, повага, дружнє й уважне ставлення до особистості свого вихованця [10, с. 135].

Ідеї педагогіки Відродження були певною мірою використані й розвинені далі Я.А. Коменським у Чехії, Дж. Локком в Англії, Ж.-Ж. Руссо у Франції. У педагогічній системі видатного педагога-новатора Яна Коменського вчитель є однією з ключових фігур педагогічного процесу. У своїй книзі «Про вигнання з шкіл відсталості» він зазначав, що хорошим учителем є той, хто намагається не тільки вважатися, але і бути таким, тобто вчителем, а не однією лише личиною вчителя. Коменський писав, що «не можна доручати справу виховання жодній неосвіченій людині, а тим більше людині не певній у моральному відношенні, чиє благочестя і совість сумнівні» [8, с. 152]. На його думку педагог повинен бути гуманним та доброзичливим, він повинен постійно надавати дітям свою допомогу, завжди підтримувати та прищеплювати любов до інших. «Той, хто присвятив себе вихованню юнацтва, повинен вміти переносити труднощі і систематично виховувати любов до своєї професії, бути вчителем і залишатися ним не заради грошей, а постійно пам'ятати, «що йому доручена прекрасна посада, вище за яку нічого не може бути під сонцем» [8, с. 154]. Отже, підводячи підсумок всіх ідей педагога-гуманіста щодо постаті педагога у навчально-виховному процесі, можна зробити висновок, що він ставить досить високі вимоги до вчителів та чітко формулює якості, які повинен мати педагог. На його думку вчитель, насамперед, повинен бути чесним, наполегливим, працьовитим, релігійним, повинен любити дітей

та ставитися до них з повагою, добротою, бути не тільки керівником, але й другом, справжнім прикладом для наслідування. Філософ ставить перед учителем триєдине завдання: вчитель повинен знати, чому навчати, вчитель повинен вміти та хотіти навчати [6].

Епоха Просвітництва – це час інтенсивних пошуків та вирішення багатьох педагогічних проблем. В цей період освіту починають вважати основою процвітання держави, а виховання – важливою рушійною силою досягнення рівності й свободи, все більше конкретизують вимоги до педагога-вихователя. Так, англійський філософ та просвітитель, автор концепції виховання джентльмена Джон Локк акцентував увагу на здатності педагога виховати вільну особистість, не зазіхаючи на її свободу. Він наголошував на тому, що сам вчитель повинен бути джентльменом. Прогресивне вчення Локка вплинуло на французького мислителя Ж.-Ж. Руссо. В своїй книзі «Еміль, або про виховання» він обґрунтував ідеал природо відповідного виховання. Головним, на його думку, було вміння наставника давати дитині можливість відчувати себе господарем середовища та вчити самостійно шукати істину [7, с. 26]. Ще один представник французького Просвітництва Д. Дідро також різко критикував існуючу систему освіти, радив уважно ставитися до підбору вчителів, навіть оголошувати конкурс, вимагав кращого матеріального забезпечення педагогів. На його думку, вчитель повинен буди добрим, турботливим, а, саме головне, він повинен глибоко знати свій предмет [3, с. 98].

Не оминають реформи освітньої системи й терена України. В період національного відродження гуманістичні ідеї починають набувати особливого змісту та досить міцно укорінятися в системі освіти начально-виховних закладів країни. Видатні педагоги-мислителі вірили у велику силу виховання, їх прогресивні погляди займають значне місце в становленні прогресивної педагогічної думки України. Важливу роль у розвитку вітчизняної освіти відіграв теоретик та педагог Феофан Прокопович. Будучи священиком, ця людина стає прихильником передових педагогічних ідей Просвітництва Західної Європи та невтомно бореться за поширення народної освіти. У своєму творі «О ритирическом искусстве» Ф. Прокопович висловив дуже цінні думки щодо постаті педагога в навчальному процесі. До визначних ознак образу вчителя він відносив ораторський хист, здатність викликати емоційну відповідь на викладання матеріалів різних дисциплін [13].

Відомий український педагог, поет, мандрівний філософ, представник етико-гуманістичного напрямку вітчизняного просвітительства Григорій Сковорода закликав виховувати молодь на засадах любові та гуманізму. Він високо цінував справу вчителя, але й висував високі вимоги до нього. Серед основних рис педагога Сковорода виділяв любов і повагу до особистості учня, гідність, безкомпромісність, чесність, служіння добру. Безмежна любов до вихованців в нього поєднувалась з великою вимогливістю до них [1, с. 52-58]. Вчений-педагог О.В. Духнович також висував до вчителів високі вимоги, називаючи їх «просветителями народа». На його думку, вчитель повинен мати справжнє покликання до професії, добре знати свій предмет, бути високоморальним, уміти працювати з дітьми, не повинен замикатися у рамках своєї професії, а поширювати знання серед усього народу [6].

В період переходу від феодальних до капіталістичних відносин відбулися суттєві зміни в економічному, політичному, соціальному та духовному розвитку, що, в свою чергу, сприяло становленню педагогічної науки та формування нового рівня та змісту освіти. Філософи, педагоги-мислителі проголошують ідею невичерпних можливостей людини та неповторність особистості. Послідовник Каменського та Руссо швейцарський педагог-демократ Й. Песталоцці вважав, що вчителем має бути не просто освічена людина, а людина, що, насамперед, щиро любить дітей, що будує навчання і виховання з урахуванням знань про фізичні та психічні особливості учнів. На думку філософа вчитель повинен буди взірцем для дітей, гідним прикладом для наслідування. Тільки такі якості як кмітливість, життєрадісність, моральна чистота здатні завоювати симпатії дітей, їх любов та повагу [11].

У кінці XVIII на початку XIX століть під впливом гуманістичної педагогіки в Німеччині виник філантропічний напрям педагогіки. Представники даної групи, перебуваючи під впливом ідей Локка, Руссо та інших просвітителів, спробували здійснити переворот у педагогіці, розпочавши пошуки шляхів теоретичного обґрунтування і реалізації ідей реальної освіти. Так, прогресивні ідеї Коменського, педагогів-філантропів, Песталоцці суттєво вплинули на формування педагогічних поглядів німецького педагога-демократа А. Дістервега. У «Посібнику до освіти німецьких учителів» він виклав багато важливих для вчителя порад і рекомендацій щодо самоосвіти, вдосконалення своєї спеціальності, систематичного вивчення педагогіки й методики. Дістервег вважав, що вчитель відіграє вирішальну роль у навчально-виховному процесі, і тому повинен бути високоосвіченим, досконало знати свій предмет, постійно працювати над собою. Серед головних якостей вчителя він виділяв дбайливе ставлення до дітей, добросовісність, гуманність, доброту. Отже, вчитель, на думку мислителя, – це бездоганний приклад для інших [4, с. 119].

Один з найавторитетніших педагогів XIX століття, основоположник наукової вітчизняної педагогіки К.Д. Ушинський наголошував на тому, що особа вчителя – це все у справі виховання, тому він повинен бути всебічно підготовленим до вчительської роботи. Народним учителем, на його думку, може бути лише людина близька до народу, що знає народну мову, живе народними інтересами. Учитель повинен бути високоосвіченою людиною з енциклопедичними знаннями, любити свою професію, володіти педагогічним тактом та завжди удосконалювати свою майстерність. Щодо професійного аспекту діяльності, педагогу важливо знати свою справу, чітко уявляти мету педагогічного процесу, мати високу практичну підготовку, володіти методикою навчання й виховання, уміти викладати свої знання визначено і точно, бути не тільки хорошим викладачем, але й умілим вихователем: «... якщо вихователь як за своєю освітою, так і за

характером відповідає високому покликанню педагога, то заклад в його руках може досягти досконалості» [18, с. 33]. Перша жінка-теоретик педагогіки С.Ф. Русова взагалі вважала педагога центральною постаттю в навчально-виховному процесі. Тільки щасливий, не змучений тяжким життям, вільний вчитель зможе стати більш корисним в освітньому процесі. Вона чітко сформулювала вимоги до справжнього вчителя, який повинен бути митцем, носієм правди і науки [6]. Для П. Блонського вчитель також був головною фігурою ідеальної школи. Аналізуючи ставлення підлітків до вчителя, він зрозумів, що учні цінують, перш за все, доброзичливе відношення до них, дружнє ставлення, справжню допомогу, розуміння та знання. «Якщо вчитель поєднає всі ці якості, то він буде користуватися високим авторитетом та неабиякою повагою» [2, с. 511-512].

Вихованню молодого покоління присвятив себе С. Шацький, один із засновників вітчизняної соціальної педагогіки в епоху індустріалізації. Він називає вчителя «організатором дитячого життя» та також висуває до нього високі вимоги. На його думку, вчитель повинен постійно вивчати дітей, уважно ставитися до них, бути чуйним, спостережливим, постійно самовдосконалюватися [21, с. 118].

Початок XX століття характеризується великими змінами у суспільно-політичному житті, які впливають на характер розвитку освіти. Починається реформування та націоналізація освіти.

В період побудови соціалізму, епоху науково-технічної революції, збільшення обсягу та джерел інформації змінюються умови засвоєння знань, створюються новітні педагогічні концепції, основу яких становить особистість дитини, її внутрішній світ. В цей час чіткого визначаються вимоги до особистості вчителя та його роль в навчально-виховному процесі. Знання предмета перестає бути основною функцією вчителя. Педагог, насамперед, має знати, як навчати й виховувати, щоб найефективніше реалізувати мету й завдання навчально-виховного процесу. Питання педагогічної майстерності вчителя посідало одне з провідних місць у творчості видатних педагогів. Високо оцінював роль вчителя в суспільстві український педагог-гуманіст Антон Макаренко. Називаючи вчителя «інженером дитячих душ», вчений вважав, що вихователь має мати добру загальноосвітню, професійну і педагогічну підготовку; бути ініціативним, активним, енергійним і життєрадісним, гуманним і чуйним другом, вимогливим до себе й вихованців, вчителі повинні працювати творчо; уміти аналізувати свою роботу і вивчати досвід роботи колег; мати педагогічний такт; володіти певними акторськими здібностями. Важливе значення для формування іміджу педагога мали поведінка, міміка, тон, зовнішній вигляд. Отже, щоб бути справжнім педагогом та завжди залишатися взірцем для своїх вихованці, треба багато працювати над собою [9, Т. 2, с. 331-335].

Велика заслуга в розробленні педагогічної культури та іміджу вчителя належить видатному педагогові сучасності В.О. Сухомлинському. В його творах «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителеві», «Розмова з молодим директором школи» чітко вимальовується образ ідеального педагога, який повинен вірити в успішність виховання дітей, бути чуйним, турботливим, розуміти світ дитинства, володіти собою, стримувати збудження й роздратування. Головним у взаєминах педагога й дітей має бути доброзичливість, розумна доброта. Надзвичайно важливе значення в професійному становленні вчителя мають його ідейно-політичні й моральні якості, любов до дітей, наполегливість, вимогливість і педагогічний такт [17].

Висновки і пропозиції. Таким чином аналіз творчої спадщини великих педагогів та філософів дає підстави стверджувати, що проблема формування іміджу вчителя займала дуже важливе місце в процесі становлення та розвитку педагогічної науки. До вчителя завжди висувалися високі вимоги. Адже, до другої половини XX століття про свідоме формування іміджу педагога не йшлося, проте нами було встановлено основні етапи трансформацій суспільних уявлень щодо образу ідеального вчителя від Давньої Греції до сучасної епохи. На основі аналізу динаміки цих уявлень стає очевидною закономірність між зміною суспільно-економічних формацій, цілей педагогіки та вимогами до ідеального педагога. Втім, незалежно від епохи, незмінними протягом століть залишилися такі компоненти іміджу як висока моральність, власний приклад, професіоналізм. Саме вони стають основними характеристиками справжнього ідеального педагога в його навчальній діяльності. Поступово формується образ-стереотип справжнього вчителя, починають звертати увагу вже й на зовнішній вигляд, поведінку, здатність адаптуватися до нових умов, швидкість в прийнятті рішень. В подальшому дослідженні автор планує дослідити специфіку структурних елементів професійного іміджу викладача, виділити основні етапи його формування та обґрунтувати необхідність створення позитивного образу для успішності професійної діяльності.

Список літератури:

1. Білич Т. А. Світогляд Г. С. Сковороди / Т. А. Білич. – К., 1957. – 112 с.
2. Блонский П. П. Избранные педагогические произведения / П. П. Блонский. – М.: Изд. Академии пед. наук РСФСР, 1961. – 695 с.
3. Дидро Д. Избранные философские произведения / Д. Дидро. – ОГИЗ Гос. изд. полит. л-ры, 1941. – 279 с.
4. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / Дистервег А.; сост. В. А. Ротенберг; общая ред. Е. Н. Медынского. – М.: Учпедгиз, 1956. – 374 с.
5. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки. Начальний посібник. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 624 с.
6. Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник / К., 2004. – 171 с. – Режим доступу: http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html
7. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1987. – 416 с.

8. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори Т. 2. Велика дидактика / Коменський Я. А., Красновський А. А. – К.: Радянська школа, 1940. – 248 с.
9. Макаренко А. С. Сочинение в 8-ми тт. – М.: Педагогика, 1984. – С. 202–204.
10. Монтень М. Опыты: Избранные главы / М. Монтень, Г. А. Косиков. – М.: Правда, 1991. – 656 с.
11. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения [Текст]: в 2-х т. / Песталоцци И. Г.; под. ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – Т. 1. – 336 с.; Т. 2. – 416 с.
12. Пониманська Т. І. Дошкільна педагогіка: Навч. посіб. Для вищих навч. закладів. – К.: Академвидав, 2004. – 456 с.
13. Прокопович Ф. Філософські твори в трьох томах. – Т. 1. Про риторичне мистецтво Різні сентенції / Феофан Прокопович. – К.: «Наукова думка», 1979. – 511 с.
14. Рижанова А. О. Шацький С. Т. – засновник вітчизняної соціальної педагогіки. – Вісник ХДАК. Випуск 31.2010 УДК 37.013.42.
15. Роттердамський Е. Похвала глупоті. Домашні бесі-ди [Текст] / Роттердамський Е.; перекл. з латини В. Литвинова, Й. Кобова. – К.: Основи, 1993. – 319 с.
16. Сенека Л. А Моральні листи до Луція / Сенека. – Пер. з латин. А. Содомори. – К.: Основи, 1999. – 603 с.
17. Сухомлинский В. А. Разговор с молодым директором школы. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1982. – 206 с.
18. Ушинский К. Д. Три элемента школы / К. Д. Ушинский // Проблемы педагогики. – М.: УРАО, 2002. – 592 с.
19. Фіцула М. М. Педагогіка. Загальні засади педагогіки. Теорія освіти і навчання (дидактика). Теорія виховання. Школознавство. З історії педагогіки: Навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / М. М. Фіцула. – К.: Вид-во центр «Академія», 2000. – 542 с. – (Альма-матер).
20. Цицерон М. Т. О пределах блага и зла; Парадоксы стоиков / М. Т. Цицерон, Н. А. Федоров, Н. П. Гринцер, Б. М. Никольский. – М.: Издательство РГГУ, 2000. – 474 с.
21. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. Т. 1 / С. Т. Шацкий – М.: Педагогика, 1980. – 304 с.
22. Якушева С. Д. Педагогический имидж современного преподавателя высшей школы [Електронній ресурс] / С. Д. Якушева // «Актуальные проблемы педагогики и психологии» (Часть I): материалы международной заочной научно-практической конференции. (23 ноября 2011 г.) – Новосибирск: Изд. «Сибирская ассоциация консультантов», 2011. – Режим доступу: http://sibac. info/index.php/2009-07-01-10-21-16/660-2012-01-20-05-56-54

Прус Н.А.
Харьковский национальный экономический университет

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ОБРАЗА ПЕДАГОГА В ТЕЧЕНИЕ ВЕКОВ

Аннотация
Исследована динамика формирования образа педагога в течение веков. На основе анализа творческого наследия великих педагогов и философов установлено, что проблема формирования имиджа учителя занимала очень важное место в процессе становления и развития педагогической науки. Выяснено, что к учителю всегда предъявлялись высокие требования. Установлены основные этапы трансформаций общественных представлений об образе идеального учителя со времен Древней Греции до современной эпохи. Сделан вывод, что основными характеристиками настоящего идеального педагога в течение веков остались такие компоненты имиджа как высокая моральность, личный пример, профессионализм.
Ключевые слова: формирование, образ педагога, имидж учителя, компоненты имиджа, высокая моральность, личный пример, профессионализм.

Prus N.O.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

DYNAMICS OF THE IMAGE OF THE TEACHER DURING THE CENTURIES

Summary
It was investigated the dynamics of the formation of the teacher figure for centuries. On bases of the analysis of the creative heritage of the great teachers and philosophers it was established that the problem of formation of the teacher image occupied a very important place in the process of formation and development of pedagogical science. It was found out that high requirements always were demanded in relation to the teacher. It's defined the basic stages of the transformation of social representations of the image of the ideal teacher from the times of Ancient Greece to the modern era. In conclusion, the main characteristics of the real ideal teacher for centuries remained such image components: the high morality, personal example, professionalism.
Keywords: formation, the teacher figure, the teacher image, the image components, high morality, personal example, professionalism.

УДК 37.036:37.033

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ ПРИРОДИ

Сірант Н.П.
Педагогічний коледж
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено вплив естетичного виховання засобами природи на розвиток особистості дитини. Розглянуто проблему формування у дітей ціннісного та емоційно-ціннісного ставлення до природи. Досліджено проблеми формування естетичних вражень у процесі ознайомлення з природою.
Ключові слова: естетичне виховання, природа, естетичні смаки, засоби природи, завдання естетичного виховання, любов до природи.

Постановка проблеми. Одним із найцінніших чинників естетичного розвитку особистості дитини є природа. Поруч із природою дитина вчиться бачити її красу, гармонійність, щирість відтінків кожної пори року, вчиться побачене аналізувати, розповідати, відтворювати у малюнках або інших видах своєї творчості. Так навколишній світ впливає на формування емоційної свідомості дитини.

Усе це діти слухають у розповідях педагогів про те, що природа є найдосконалішим та наймогутнішим архітектором прекрасного, у ній черпають натхнення письменники, композитори, живописці у своїх творах.

Дослідженням естетичної цінності природи займається З. Плохій, яка наголошує, що в ієрархії цінностей одне з першорядних місць має посісти естетична цінність природи [2, с. 48-53].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день проблема естетичного виховання, розвитку особистості, формування її естетичної культури є одним з важливих завдань, що стоять перед системою сучасної освіти. Відповідна проблема вивчається в працях вітчизняних і зарубіжних педагогів та психологів (Б. Лихачов, Є. Фльоріна, Б. Ананьєв, С. Русова, В. Бажанова, А. Макаренко, В. Сухомлинский, К. Ушинський, В. Шацька та інші.) Про природу як засіб розвитку особистості, цілком закономірним стає таке твердження, що методичні проблеми аспекту роботи зазначаються у дослідженнях багатьох науковців: Н. Глухова, Н. Лисенко, А. Бєлєнька, Н. Кот, Н. Горопаха, З. Плохій, Н. Яришева. Зокрема проблеми формування естетичних вражень у процесі ознайомлення з природою висвітлені у працях О. Половіної, Л. Компанцевої, Е. Нікітіної. Проблему формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного та емоційно-ціннісного ставлення до природи досліджували В. Маршицька, М. Роганова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на доволі ґрунтовне висвітлення естетичного виховання дітей різними педагогами, питання впливу естетичного виховання засобами природи на розвиток особистості дитини залишається відкритим, яке пов'язане з цілісною характеристикою цього феномена, базованою на аналізі різних поглядів на його визначення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити стан естетичного виховання дітей засобами природи та вміння виокремлювати живописні куточки природи у художніх творах.

Виклад основного матеріалу. Дитина захоплюється багатим життя в природі, любується її красою. І треба впевнено вводити дітей у світ рідної природи. Яскраві радісні переживання, викликані красою природи в дитячі роки, залишають глибокий слід в свідомості, запам'ятовуються, переважно, на все життя і справляють вплив на інтереси та смаки людини.

Завдання естетичного виховання – дати дітям побачити багатогранність, різноманітність форм, барв, звуків у природі, привертати їх увагу на зміни, що відбуваються в ній у різні пори року, навчити любити і розуміти природу, виховувати бажання бути активним учасником створення прекрасного в житті.

Протягом цілого року ми спостерігаємо цікаві явища в природі. Разом з дітьми знаходимо причинний зв'язок цих явищ, зауважуємо їх красу, вчимо придивлятися до оточуючого.

Для того, щоб розвивати у дітях здібність естетичного сприймання, уміння бачити і розуміти явища навколишньої природи, потрібна повсякденна кропітка робота. Пам'ятаючи, що в дітей мислення конкретне, педагог повинен вчити їх бачити красу в найближчому оточенні.

Ми прищеплюємо любов до природи, вчимо розуміти її красу в таку порівняно небагату на барви пору року, як зима. А весна, літо, осінь говорять самі за себе: природа буває у всій своїй красі, в ній все красиве. І небо, і земля – все дихає, квітне тисячами ароматів і барв. Взимку природа скута, холодна. Око стомлюється від одноманітності снігового покриву або чорних і сірих тонів.

Проте це тільки на перший погляд. Зима приносить дітям і дорослим нові естетичні радощі. У ній дуже багато своєрідної принадності і краси, треба тільки самому бачити її і навчати цього інших.

Випав сніг, він білий, холодний. Ці слова дуже мало говорять дитині про його різні властивості. І педагог має звернути увагу своїх вихованців на те, що сніг не завжди однаковий: то він дрібний-дрібний, пухкий, то розсипчастий, наче крупа, то раптом у веселому хороводі затанцювали сніжинки і почали падати кусочками білої вати. Граючись із снігом діти навчилися визначати його якості: то він липкий, з нього можна добре ліпити, робити споруди, то він розсипається або вкрився зверху скоринкою. Зимового сонячного дня, вийшовши на прогулянку, діти бачать, як яскраво блищить сніг під сонячним промінням, навіть очам боляче. Обговорюється з дітьми, що такий сніг – яскравий, блискучий, іскристий, він рипить під ногами.

© Сірант Н.П., 2016

Під час спостереження дітям часто пропонують читати уривки з художніх творів, щоб вони запам'ятали художні образи, загадували загадки, складали казки. Принагідно наведені художні образи, загадки посилюють враження від спостереження.

Художніми словами, доречно, правильно поєднувати безпосереднє спостереження в природі.

В. Сухомлинський стверджував, що у грі дитина емоційніше і краще пізнає навколишній світ, природу. Природа – безкрає поле для спостереження дітей, так зазначав педагог, він підкреслював, що духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе у світі гри, казки, музики, фантазії [3, с. 57].

Ще автор приділяв багато уваги дітям, котрі мають незабаром іти у школу, він розкривав перед ними красу навколишньої природи, вчив їх висловлювати свої думки від почутого і побаченого. В. Сухомлинський писав, що я буду так вводити малюків у навколишній світ, щоб кожен день відкривали вони у ньому щось нове, щоб кожен наш крок був подорожжю до джерела мислення і мови – до чудесної природи [3, с. 33].

Багато уваги В. Сухомлинський приділяв і поетичному прийманню рідної природи. Він вважав, що виховне значення поетичних розповідей про природу полягає у розвитку фантазії чи творчої уяви. Педагог підкреслював, що в лісі, біля вогнища, в затишній хатці при світлі тліючих вуглин, коли за вікном шумить осінній дощ і співає сумну пісню холодний вітер. Розповіді повинні бути яскраві, невеликі. Не можна нагромаджувати багато фактів, давати дітям масу вражень – чуйність до оповідань притуплюється [3, с. 25].

Б. Лихачов трактував у своїй книжці «Теорія естетичного виховання школярів» спирається на визначення: «Естетичне виховання – цілеспрямований процес створення творчо активної дитини, здатної сприймати й оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне у житті й мистецтві, жити й творити за законами краси». Автор вважає, що провідну роль цілеспрямованого педагогічного впливу на естетичному становленні дитини. Наприклад, розвиток у дитини естетичного ставлення до дійсності і мистецтва, як і його інтелекту, може бути як некерований, стихійний і спонтанний процес. Спілкуючись з естетичними явищами життя і мистецтва, дитина естетично розвивається. Але дитиною не усвідомлюється естетична сутність предметів, а розвиток найчастіше пов'язано з бажанням до розваги, а, як наслідок, у дитини можуть скластися невірні ставлення до життя, цінностей, ідеалів. Б. Лихачов, як і багато інші педагогів і психологів, вважав, що тільки цілеспрямований педагогічний естетико-виховний вплив, залучення дітей у різноманітну художню діяльність здатні розвинути їх сенсорну сферу, забезпечити глибоке розуміння естетичних явищ, підняти до розуміння справжнього мистецтва, краси дійсності і прекрасного у людській особистості [1, с. 32].

Так з ідеями народності виховання і навчання, С. Русова пов'язувала теорію і практику естетичного виховання дітей вважаючи ігри, свята, усну народну творчість, природу невичерпним джерелом для пробудження в дитині духовних сил. Вона розглядала естетичне виховання в цілісності і з моральним, які, за її твердженням, мають спільну основу – розвиток вищих почуттів [5, с. 373].

Справжнє естетичне виховання підкреслював К. Ушинський неможливе без зближення дитини з природою «Бідне дитя, якщо воно виросло, не зірвавши польової квітки, не пом'явши на волі зеленої травички. Ніколи воно не розів'ється з тією повнотою і свіжістю, до яких здатна душа людська» [4, с. 38].

Висновки і пропозиції. Досить широко розкрили проблему естетичного виховання дітей в працях науковців С. Русова, Б. Лихачов, М. Рукавіцин, В. Сухомлинський, К. Ушинський, В. Шацька, Л. Виготський. Ми вважає завершальною метою естетичного виховання гармонійну особистість, всебічно розвинену людину: прогресивну, високоморальну, освічену, у якої присутнє бажання творити і розуміти красу мистецтва та життя, умінням наполегливо працювати. Окрім формування естетичних почуттів дітей, естетичне виховання одночасно робить внесок й у забезпеченні всебічного розвитку особистості. Естетичне виховання сприяє формуванню моральності людини, розширює її знання про світ, світі людини у природі. Дитину зачаровує все – і велике, і мале, і зірки, і небо – усе подобається йому без будь-якої думки про можливе його використання. Тому можна стверджувати, що ставлення дитини до природи має на перевазі естетичний характер. Пояснюється це тим, що естетичне життя дитини чудове своїм універсалізмом – усе прекрасне, у якій не було формі, приваблює і надихає дитину. Уміння бачити природу – перша умова виховання світовідчуття, єдності із нею. Воно досягається лише за постійного спілкування із самобутньою природою. Щоб відчувати себе частиною цілого, людина має не епізодично, а постійно бути у відносинах з цим цілим. Саме тому гармонія педагогічних впливів вимагає постійного спілкування з природою.

Список літератури:

1. Лихачов Б. Теорія естетичного виховання школярів / Б. Лихачов. – М.: Знання, 1987. – С. 32.
2. Плохій З. П. Методичні рекомендації для працівників навчально-виховного закладу «школа – дитячий садок» / Плохій З. П., Дьоміна І. С. – К.: «Вища школа», 1988. – С. 48-53.
3. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – К. «Радянська школа», 1969. – С. 25, 33, 57.
4. Ушинський К. Д. Твори / К. Д. Ушинський. – В 6 тт. – Т. 2. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 38.
5. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навчальний посібник / За загальною редакцією З. Н. Борисової. – К.: Вища школа, 2004. – С. 373.

Сирант Н.П.
Педагогический колледж
Львовского национального университета имени Ивана Франко

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ СРЕДСТВАМИ ПРИРОДЫ

Аннотация
В статье исследовано влияние эстетического воспитания средствами природы на развитие личности ребенка. Рассмотрена проблема формирования у детей ценностного и эмоционально-ценностного отношения к природе. Исследованы проблемы формирования эстетических впечатлений в процессе ознакомления с природой.
Ключевые слова: эстетическое воспитание, природа, эстетические вкусы, средства природы, задача эстетического воспитания, любовь к природе.

Sirant N.P.
College of Education
Ivan Franko National University of Lviv

ESTHETIC CHILDREN EDUCATION WITH THE NATURAL MEANS

Summary
The paper studied the effect of aesthetic education by means of nature on the development of the child. The problem of values formation in children and emotionally-valuable relation to the nature is considered. It's discovered he problems of formation of aesthetic experience in the course of acquaintance with nature.
Keywords: aesthetic education, nature, aesthetic tastes, the means of nature, the task of aesthetic education, a love of nature.

УДК 372.862

ФОРМУВАННЯ ТА АКТИВІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В 7 КЛАСАХ

Сулковський А.В.
Коростишівський педагогічний коледж імені І.Я. Франка
Житомирської обласної ради

У статті розглядається практичний аспект використання творчих завдань на уроках трудового навчання в 7 класах та створення мотивації для рішення завдання по формуванні творчої особистості, створення умов для стійких знань з основ креслення, технологій, матеріалознавства.
Ключові слова: конструювання, просторова уява, геометричне тіло, елементи геометричного тіла, просторове розмічання, технологічні операції.

Постановка проблеми. Недостатня якість засвоєння навчального програмового матеріалу при виконанні творчих завдань на уроках трудового навчання в 7 класах.

Метою публікації є допомога вчителям шкіл в організації навчально-виховного процесу при використанні проектних технологій.

Виклад нового матеріалу. Процес реформування освіти в Україні, який розрахований на вдосконалення форм організації процесу навчання, значною мірою можна досягти, використовуючи сучасні інноваційні технології навчання. З їх допомогою у вчителя з'явився шанс не тільки навчати, а й створити умови для розвитку та самореалізації особистості в навчальному процесі. Застосування інноваційних технологій дає можливість підвищити ефективність навчального процесу, досягти високого інтелектуального розвитку учнів, забезпечити оволодіння ними навичками саморозвитку особистості. Однією з найефективніших є метод проектів. Суть полягає в тому, що учень активно включається в етапи творчих процесів від самого початку створення проблеми в проекті, до остаточного виготовлення виробу. Такі уроки мають захоплювати учнів, пробуджувати в них інтерес, розвивати творче мислення. Ефективність і сила впливу на емоції і свідомість учнів у великій мірі залежить від умінь і стилю роботи конкретного учителя. Завдання учителя сфокусувати увагу учнів на проблемі й викликати інтерес до обговорюваної теми. З цією метою потужним поштовхом до творчості є мотивація, яка дає можливість учням насамперед усвідомити, що вони зараз почнуть вивчати, які завдання перед ними ставляться. А найбільшою мотивацією учня (дитини) є гра [6]. Крім того, кожну тему можна реально

© Сулковський А.В., 2016

вважати засвоєною, якщо вона стала основою для розвитку в особистості суб'єкта пізнання власних новоутворень. Отже, суб'єкт навчання може бути максимально налаштований на ефективний процес пізнання, якщо він має в ньому особистісну, власну зацікавленість.

Аналіз наукової літератури дозволяє виокремити цілі, яких можна досягти, використовуючи ігри на уроках трудового навчання:

– підвищення мотивації і інтересу до занять з трудового навчання і до змодельованих у грі аспектів технологічної дійсності;

– пізнавальне навчання (отримання учасниками гри достатньої інформації, ілюстрація понять, що стосується певних технологічних галузей, знання з яких необхідні під час певної дидактичної гри);

– вплив вчителя на навчальну роботу учнів;

– зміна самооцінки учня та його оцінювання значень і можливостей людини;

– зміна ставлення учня до моделюючих ситуацій і осіб, які діють у них;

– зміна відносин між учнями і вчителем під час заняття [4].

При спостереженні за учнями я виявив, що активніше учні проявляють себе на уроках трудового навчання при виготовленні іграшок, тим паче якщо при їх виготовленні є можливість проявляти творчість, таку як: змінити конструкцію виробу не змінивши її сутність, вносити зміни в оздоблення виробу за власним вподобанням тощо.

На уроках трудового навчання діти хочуть рухатись, творити, проявляти фізичну активність, але часто можливості майстерень є обмеженими матеріальними ресурсами, що в свою чергу обмежує вчителя в підборі практичних «цікавих» творчих робіт, це часто приводить до формального (теоретичного) виконання проекта, що негативно впливає на відношення учня до методу проектів і в цілому на засвоєння знань на уроках трудового навчання.

Метою даного завдання було розробка конструкції виробу, в даному випадку моделі вантажного автомобіля, де враховуються такі аспекти учнівської діяльності як конструювання, розвиток просторової уяви, оволодіння термінологією основ креслення геометричних тіл, оволодіння навичками виконання площинного та просторового розмічання, засвоєння виконання технологічних операцій з обробки деревини ручним інструментом та механічним устаткуванням майстерні; ознайомлення та освоєння техніки оздоблення виробів різьбою, випалюванням, розписом, фарбуванням, лакуванням.

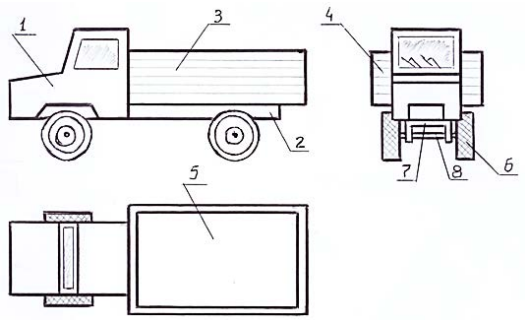

Доцільністю цього виробу є те, що для його виконання не потрібно великі заготовки, діти за

Таблиця 1

Технологічна картка на виготовлення моделі вантажного автомобіля

№ п/п	Послідовність виконання	Пооопераційні ескізи	Інструменти і обладнання
1	Дет. № 1. Склеїти з дошки товщ. 25 мм, або вирізати з дошки товщ. 50 мм призматичний брусок 80×50×75	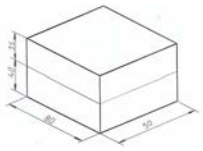	Лінійка, кутник, олівець, ножівка, клей
2	Виконати просторове розмічання	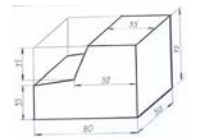	Лінійка, кутник, олівець
3	Вирізати за розміткою.	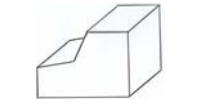	Лещата, ножівка
4	Розмітити та вирізати наскрізний поперечний паз під крило.	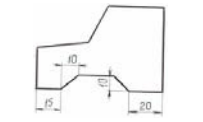	Лінійка, олівець, ножівка, стамеска, киянка
5	Розмітити повздовжній паз 30×10. Прорізати повздовжні прорізі ножівкою та видовбати паз. Зачистити.	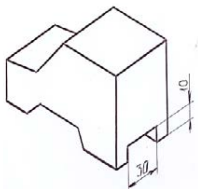	Олівець, лінійка, ножівка, долото, киянка, шліфпапір.
6	Дет. № 2. Розмітити та вистругати раму. 1 шт.	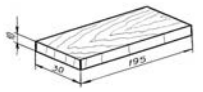	Кутник, лінійка, олівець, ножівка, рубанок
7	Дет. № 3. З фанери, або ДВП розмітити та вирізати повздовжні борти. 2 шт.	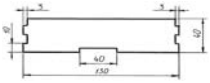	Кутник, лінійка, олівець, лобзик
8	Дет. № 4. Вирізати задній та передній борти. 2 шт.	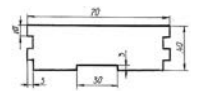	Кутник, лінійка, олівець, лобзик
9	Дет. № 5. Вирізати дно. 1шт	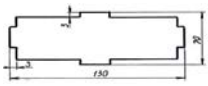	Кутник, лінійка, олівець, лобзик
10	Дет. № 6. Виточити колеса. 4 шт.	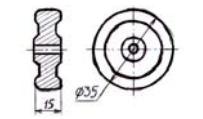	ТВ, штангенциркуль, лінійка, олівець, окуляри
11	Дет. № 7. Розмітити шасі з жерсті, вирізати, розмітити та просвердлити отвори, гострі кромки притупити, зігнути. 2 шт.	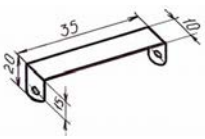	Лінійка, рисувалка, слюсарні ножиці, кернер, молоток, на ковальня, свердлильний верстат, напилок, шліф. папір

Розроблено автором

бажанням проявляють метод фантазування і замість кузова можуть виконати свій варіант автомобіля залишивши його основу, виріб може бути багатофункціональним: як динамічною іграшкою, так і пристроєм для зберігання дрібних деталей, пеналом для канцелярських товарів, або свердл різного діаметра. Якісно виготовлені вироби можуть бути виставлені на виставці технічної творчості, або запропоновані в дитячі садки, що підвищує самооцінку учнів, сприяє до виховання точності та акуратності, повагу до людей робітничих професій. За бажанням діти можуть зробити модель самохідною на гумовому двигуні (табл. 1).

Дана практична робота передбачає розгляд всіх тем базового модуля з трудового навчання в 7 класі;

Проектування виробів. Робота з інформаційними джерелами. Визначення зразків для проектування. Вибір та обґрунтування виробу для проектування та виготовлення. Метод фокальних об'єктів. Основні типи креслярських ліній. Розміри на кресленнях. Використання ескізу і креслень деталей виробу.

– *Організація* робочого місця для виконання практичних робіт.

– *Дотримування* правил безпечної праці.

– *Застосовування* міні маркетингового дослідження та метод фантазування під час створення виробу.

– *Використання* основних способів розмічання майбутнього виробу.

– *Планування* роботи з виготовлення виробу.

– *Визначення* послідовності технологічних операцій (розмітка, пиляння по контуру тощо)

– *Розрізняє* конструкційний матеріал, який потрібен для виготовлення виробу.

– *Пояснює* складові частини технологічного процесу виготовлення проектованого виробу.

– *Називає* способи отримання деталей заданої форми.

– *Розрізняє* механічні способи з'єднання деталей.

– *Використовує* метод комбінування для створення чи вдосконалення проектованого виробу.

– *Порівнює* різні зразки виробів, визначає кращі ознаки і комбінує конструктивні елементи чи виріб в цілому.

– *Виконує* площинну розмітку. Використовує конструкційні матеріали. Виконує розмітку під час виготовлення запланованого виробу. Враховує особливості розмічання виробу на різних конструкційних матеріалах.

– *Розуміє* і *пояснює* розвиток техніки як еволюцію знарядь праці, поняття машини як основного виду техніки.

– *Використовує* інформаційні джерела під час проектування виробу; методи проектування та метод фокальних об'єктів під час визначення та обґрунтування конструкції майбутнього виробу; ескіз або креслення під час проектування виробу.

– *Вибирає* та *обґрунтовує* конструкцію об'єкта.

Конструкційні матеріали. Види конструкційних матеріалів, які застосовуються для проектування і виготовлення виробів: природні матеріали та матеріали штучного походження (синтетичні). Захист різних конструкційних матеріалів від негативного впливу кліматичних та інших факторів. Догляд за виробами із натуральних матеріалів.

Основи техніки і технологій. Типові та спеціальні деталі. Види з'єднань деталей: рухомі й нерухомі, рознімні й не рознімні [7].

Ціль моєї практичної роботи – створення умов ефективного засвоєння учнями послідовності розробки та складання етапів творчого проекту. Оволодіння навичками виконання технологічних операцій, ефективного використання методу конструювання та комбінування, грамотного використання технічної термінології, послідовності в роботі. При конструюванні моделі учні визначають види геометричних тіл, з яких вона складена; це можуть бути призми, циліндри, а також фантазують на можливість використання у виробі конуса, піраміди, кулі, називають їх елементи; вершина, ребро, грань, вісь симетрії.

Для вирішення цих питань можна використовувати такі види дидактичних ігор:

– ігри, яким не вистачає інформації (як «побачити» на кресленні те, що закрито від нашого погляду?);

– ігри, умови яких потребують доповнення (ви бригада експертів, що створює вимоги для іграшок що можуть бути використані для дитячого садка);

– ігри, в яких відомо лише сюжет (ви бригада конструкторів іграшок для дитячого садка);

– ігри із суперечностями змісту;

– ігри із запланованими помилками у змісті (за для виправлення помилок);

– ігри із запланованим сюжетом і умовами, результати яких визначають учасники [5].

У формі рольової гри долучаю учнів до самостійного визначення результатів їх діяльності на кожному етапі заняття. Наприклад створюю з учнів «бригади технічного контролю», яка орієнтується на три принципи оцінювання виробу – точність, безпечність, естетичність. Склад «бригади» постійно змінюю. Учні повинні розуміти, для чого вони прийшли на урок, до чого їм необхідно прагнути і як будуть перевірятись їхні досягнення. Еталоном є ситуація, коли після уроку учень не тільки знає, розуміє, чого він досяг, а й чого він хотів би, мав би досягти на наступному уроці, чого він взагалі хоче від вивчення даного предмета для свого життя.

Для реалізації цього, учень самостійно має можливість вдома проаналізувавши запропонований зразок, використовуючи інтерактивні технології, розробити ту конструкцію виробу яку він уявляє. Це дає можливість вчителеві створити на уроці атмосферу творчості, активності, привчати до послідовності та свідомого засвоєння матеріалу.

Висновок. Використання методу проектів у поєднанні з дидактичними ігровими формами роботи в навчально-виховному процесі сприяє кращому засвоєнню знань у школярів основ креслення, технологій, особистісному розвитку, а також формуванню у них вмінь самостійно працювати, аналізувати свою діяльність та користуватися різними джерелами інформації. При виконанні проекту учні стають свідомими дійовими особами освітнього процесу. Вони мають можливість вирішувати творчі завдання не тільки індивідуально, а й у бригадах. Це дозволяє їм об'єднуватися за інтересами, забезпечує різноманітність діяльності.

Список літератури:

1. Гін А. Прийоми педагогічної техніки. – Луганськ, 2004. – 84 с.
2. Голодюк Л. Як навчити учнів спілкуватися на уроці // Рідна школа. – 2001. – № 9.
3. Гузеев В. В. Образовательная технология: от приема до философии. – М.: Сентябрь, 1996.
4. Інтерактивні технології навчання: теорія, досвід: Методичний посібник / Авт.-уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. – 2007.
5. Никитин Б. Развивающие игры. – 2-2 изд. – М.: Просвещение, 1985. – 120 с.
6. Савченко О. Я. Учні – співавтори уроку // Початкова школа – 1991, № 8. – С. 8.
7. Шамова Т. И. Активизация учения школьников. – М.: Педагогика, 1985. – 96 с.
8. «Навчальна програма з трудового навчання для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи» (авт.: В. Сидоренко та інші), затверджена наказом МОН України від 29.05.2015 № 585.

Сулковский А.В.
Коростышевский педагогический колледж имени И.Я. Франко
Житомирского областного совета

ФОРМИРОВАНИЕ И АКТИВАЦИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ В 7 КЛАССАХ

Аннотация
В статье рассматривается практический аспект использования творческих заданий на уроках трудового обучения в 7 классах и создание мотивации для решения задач формирования творческой личности, создание условий для устойчивых знаний по основам черчения, технологии, материаловедения.
Ключевые слова: конструирование, пространственное воображение, геометрические тела, геометрические элементы тела, пространственная разметка, технологические операций.

Sulkovskiy A.V.
Korostyshiv Pedagogical College named after I. Franko
Zhytomir Regional Council

THE FORMATION AND ACTIVATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITIES ON THE LESSONS OF LABOUR IN THE 7TH FORMS

Summary
The article deals the with practical aspect of the use of the creative tasks on the lessons of Labour Studies in the 7th forms and creating of motivation for the decision of the tasks for the formation of a creative personality, creation of conditions for sustainable knowledge on the basics of drawing, technology, science of materials.
Keywords: construction, spatial imagination, solid, parts of solid, spatial layout creation, technological operations.

УДК 37.026

ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ ЯК МЕТОДУ НАВЧАННЯ

Толмачова І.М., Олійник К.О.
Харківська гуманітарно-педагогічна академія

У статті представлено змістову характеристику дидактичної гри як методу навчання. Дане поняття проаналізовано з позицій різних наукових підходів. Схарактеризовано суть дидактичної гри, її функції та структуру, етапи проведення. Представлено погляди дослідників на класифікацію дидактичних ігор. Описано дидактичні умови використання даного методу навчання. Виявлено можливості використання дидактичної гри в ході реалізації компетентнісного підходу.
Ключові слова: навчальний процес, компетентнісний підхід, метод навчання, змістова характеристика, дидактична гра.

Постановка проблеми. Останні роки характеризуються поступовим входженням системи освіти України в Європейський освітній простір. Зміна освітньої парадигми передбачає цілеспрямовану реалізацію компетентнісного підходу. Важливим напрямом цієї роботи є аналіз можливостей та пошук резервів творчого використання відомих у дидактиці методів навчання у світлі сучасних тенденцій розвитку освіти, одним із яких виділяємо дидактичну гру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У педагогічній літературі представлено низку досліджень і розробок, у яких відображено погляди науковців на дидактичну гру та висвітлено дидактичні та методичні аспекти вирішення питання впровадження даного методу навчання у закладах освіти різних типів.

Зокрема, проаналізовано дидактичні аспекти використання дидактичної гри у середньому загальноосвітньому навчальному закладі й узагальнено позитивний педагогічний досвід цієї роботи (Г. Коробська, Т. Рис'єва, О. Савченко, Ю. Федусенко та ін.). Висвітлено питання застосування дидактичної гри у вищому навчальному закладі (І. Макаренко, М. Касьяненко, Т. Олійник, Л. Петрушина та ін.). Представлено досвід використання ігрових ситуацій у зарубіжній педагогіці (М. Кларін). Описано окремі підходи до організації та проведення дидактичних ігор у ході формування у молодших школярів предметних компетентностей (І. Толмачова та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Психолого-педагогічні особливості та навчальні можливості дидактичної гри, позитивне ставлення до неї тих, хто навчається, зумовлюють необхідність цілеспрямованого використання даного методу в сучасному навчальному процесі. Однак, суть дидактичної гри та дидактичні засади її організації, проведення та аналізу в ході цілеспрямованого впровадження компетентнісного підходу залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого комплексного вивчення, а також розробки нових методичних підходів до її використання.

Саме недостатній ступінь розв'язання цієї проблеми та її важливість для організації ефективного навчального процесу у закладах освіти різних типів складають актуальність цієї розвідки та зумовлюють вибір теми дослідження.

Мета статті – схарактеризувати та проаналізувати погляди дослідників на дидактичну гру як метод навчання; виявити можливості використання дидактичної гри в ході реалізації компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Гру відносять до історично обумовленого, природного елементу культури, що виступає видом довільної діяльності індивіда. В іграх приймають участь люди різного віку. В освітній галузі, а саме в навчальних закладах різних типів, досить широко використовуються дидактичні ігри.

У науковій літературі існує декілька різноманітних підходів до тлумачення поняття «дидактична гра», яке характеризується дослідниками як засіб, метод і форма навчання. Зокрема, дидактичну гру розглядають як цінний метод стимулювання інтересу до навчання; як засіб, що збуджує інтерес до навчання (Ю. Бабанський).

Метод навчання за М. Фіцулою – це «спосіб упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності вчителів та учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти, виховання і розвитку в процесі навчання» [8, с. 129].

Крім того, дослідниками запропоновано різні терміни для опису схожих понять, а саме: «дидактична гра», «навчальна гра», «ігровий метод», «ігровий прийом», «ігрова технологія». Вважаємо, що термін «дидактична гра» підкреслює педагогічну спрямованість даного методу навчання та багатофункціональність його використання.

Суть дидактичної гри – моделювання, імітація (наслідування). Саме в дидактичній грі в спрощеному вигляді відтворюється, моделюється дійсність, відбувається імітація реальних дій, яка сприяє підвищенню значущості навчального матеріалу для особистості школяра, що впливає на характер її мотивації, формуванню творчого мислення [3].

Дидактична гра виконує декілька основних функцій: мотиваційно-спонукальну; навчальну; виховну; орієнтаційну; соціокультурну; комунікативну; самореалізації; діагностичну; корекційну. Отже, даний метод навчання є поліфункціональним, що дозволяє використовувати його на різних етапах організації навчального процесу.

О. Савченко детально висвітлила функції дидактичних ігор, які використовуються в початковій школі: активізація інтересу та уваги дітей, розвиток пізнавальних здібностей, кмітливості, уяви, закріплення знань, умінь і навичок, тренування сенсорних умінь тощо [5]. На думку дослідниці, правильно побудована цікава дидактична гра збагачує процес мис-

© Толмачова І.М., Олійник К.О., 2016

лення індивідуальними почуттями, розвиває саморегуляцію, тренує вольові якості дитини.

Дослідниками запропоновано різні класифікації дидактичних ігор, які спираються на різні за характером і кількістю критерії.

Зокрема, О. Савченко виділяє наступні види дидактичних ігор, що використовують у початковій школі: сюжетно-рольові, ігри-вправи, ігри-драматизації, ігри-конструювання.

В. Чайка класифікує дидактичні ігри на: рольові (передбачають розігрування певних ситуацій, коли школярі виконують конкретні ролі); ділові (імітація роботи представників науки, окремих професій, з врахуванням конкретних даних); організаційно-діяльнісні (використовують для професійної підготовки фахівців, підвищення їх кваліфікації, оптимального розв'язання завдань особистісного самовизначення в професійних ситуаціях); комп'ютерні (використовують для вивчення мови програмування і формування комп'ютерних знань, а також вивчення різних дисциплін за допомогою комп'ютерних програм) [9].

Автор відзначає, що організаційно-діяльнісні дидактичні ігри поділяються на: навчальні, що дають змогу встановити в навчанні предметний і соціальний контексти майбутньої професійної діяльності; виробничі, основною метою яких є підвищення кваліфікації працівників управлінських апаратів, підприємств та організацій; педагогічні, які спрямовані на розвиток професійно-особистісних якостей педагога, уміння працювати в реальних умовах, удосконалювати знання і вміння в галузі методики викладання.

М. Кларін докладно описав рольові навчальні ігри (гра-драматизація, гра-моделювання в гіпотетичних умовах), імітаційно-моделюючі ігри (гра-вправа, гра-ілюстрація, гра з посилювальним рольовим компонентом, гра зі спільним прийняттям рішення у складному соціальному контексті), дискусії («Круглий стіл», «Засідання експертної групи», «Форум», «Симпозіум», «Дебати»). Саме ці види ігор доречно використовувати в роботі з учнями основної школи та в ході навчання студентів.

Одним із чинників забезпечення ефективності дидактичної гри виступає реалізація всіх її елементів. До структури дидактичної гри відносять: дидактичне завдання, яке визначається відповідно до вимог програми з урахуванням вікових особливостей дітей; ігровий задум, в якому маскується дидактичне завдання; ігровий початок, що істотно впливає на створення ігрової атмосфери; правила гри; ігрові дії – засіб реалізації ігрового задуму й водночас здійснення поставленого педагогом завдання; підбиття підсумків [5].

Розглядаючи зв'язок навчального процесу та дидактичної гри як своєрідного засобу його реалізації, важливо враховувати, що дидактична мета формулюється у вигляді ігрового завдання, навчальна діяльність підпорядковується правилам гри, а успішне виконання завдань сприяє досягненню ігрового та навчального результатів.

Дидактична гра буде ефективною за умови її правильної організації. Для використання дидактичних ігор характерні наступні етапи (М. Кларін): орієнтація (учитель представляє тему, дає характеристику грі, загальний огляд її ходу і правил); підготовка до проведення (виявляється в ознайомленні зі сценарієм, розподілі ролей, підготовці до їх виконання, забезпеченні процедур управління грою); проведення гри (учитель стежить за ходом гри, контролює послідовність дій, надає необхідну допомогу, фіксує результати); обговорення гри (дається характеристика виконання дій, їх сприйняття учасниками, аналізуються позитивні і негативні моменти ходу гри, труднощі, обговорюються можливі шляхи вдосконалення гри).

Зауважимо, що дотримання цих етапів організації дидактичної гри є обов'язковим для педагога, незалежно від віку її учасників.

О. Савченко виокремила оптимальні способи використання дидактичних ігор в системі уроків у початковій школі: весь урок будується як сюжетно-рольова гра (уроки-мандрівки, уроки-казки тощо); під час уроку гра використовується як структурний елемент; під час уроку кілька разів створюються ігрові ситуації (за допомогою казкового персонажа, іграшки, незвичного способу постановки завдання, елементів загальності тощо).

Ю. Федусенко виділив чинники, що визначають тривалість дидактичної гри у часі та її місце на уроці (школа першого ступеня): рівень складності навчального матеріалу, що пропонується у змісті дидактичної гри; досвід учителя в організації та проведенні навчально-ігрової діяльності; досвід участі учнів у дидактичних іграх; особливості учнівського контингенту [7].

До переваг використання дидактичної гри віднесено: безпосередній вплив на формування в учнів навчальної мотивації; стимулювання ініціативи та творчого мислення; включення у навчальну діяльність практично всіх молодших школярів; набуття ними досвіду співробітництва; встановлення міжпредметних зв'язків; забезпечення пізнавальної насиченості навчального процесу; створення «неформального середовища» для учіння та сприятливих передумов для формування різноманітних стратегій розв'язання завдань; прояв учнями вольових зусиль при розв'язанні поставлених завдань; «структурування» знань, які можуть застосовуватися в різноманітних галузях; забезпечення міжпредметних зв'язків; об'єднання розрізнених уявлень у складну та збалансовану картину світу тощо.

Визначено, що використання дидактичних ігор в основній школі дає змогу учням долати суттєві труднощі в навчанні, бачити власні помилки, оцінювати досягнення, поєднувати теоретичні знання з практичними.

На думку науковців, для ігрових методів характерні особливості, що відрізняють їх від традиційних: наявність ігрових моделей об'єкта, процесу або діяльності; активізація мислення й поведінки учня; високий ступінь задіяності у навчальному процесі; обов'язковість взаємодії учнів між собою та вчителем або навчальним матеріалом; посилення емоційності і творчий характер заняття; самостійність у прийнятті рішення; прагнення набути вміння і навички за відносно короткий термін (М. Фіцула).

Безперечно, дані переваги використання дидактичної гри співвідносяться із завданнями реалізації компетентнісного підходу та особли-

востями організації та проведення сучасного навчального заняття в освітніх закладах різних типів.

У науковій літературі запропоновано низку дидактичних умов успішного використання дидактичної гри у середніх загальноосвітніх навчальних закладах: органічне включення гри у структуру уроку; посилення її розвивальної спрямованості; вміле керівництво педагогом процесом ігрової діяльності; правильний добір та використання ігрового обладнання; захоплюючі назви; наявність справді ігрових елементів; спрямованість гри на розвиток математичних навичок та математичних умінь; поступове зростання складності дидактичних ігор із урахуванням рівня навченості учнів і ступеня їх підготовленості; урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів; зв'язок дидактичної гри з іншими видами діяльності на уроці; урізноманітнення видів ігор у навчальному процесі тощо.

На нашу думку, дану групу педагогічних умов доречно доповнити наступними: організація навчальної та ігрової діяльності; реалізація структурних складових дидактичної гри; колективне та індивідуальне відслідкування навчального та ігрового результату; системність та систематичність використання дидактичних ігор; застосування дидактичних ігор у позаурочний час.

У дослідженнях представлено досвід залучення учнів основної школи до розробки нових дидактичних ігор, які базуються на сучасних сюжетах. Запропоновано підходи до використання системи дидактичних ігор як засобу визначення студентами індивідуальної освітньої траєкторії [2].

У якості перспективного напряму роботи науковців визначено розробку комплексу освітніх електронних програм із використанням дидактичних ігор для різних навчальних предметів у середньому загальноосвітньому навчальному закладі.

Вважаємо, що цілеспрямоване, систематичне використання даного методу навчання в освітніх закладах різних типів сприятиме формуванню в тих, хто навчається, ієрархічно-підпорядкованих компетентностей (ключових, загальнопредметних і предметних). Потенційний позитивний вплив даного методу на успішність реалізації компетентнісного підходу обумовлює подальше проведення наукових досліджень задля розробки комплексу дидактичних ігор, спрямованих на формування компетентностей певного виду, визначення дидактичних та методичних засад їхнього використання в закладах дошкільної, загальної середньої, вищої та післядипломної освіти; характеристики критеріїв та показників ефективності даної роботи.

Висновки і пропозиції. В результаті аналізу поняття «дидактична гра» виявлено, що воно поступово розвивається в межах дидактики. Науковцями схарактеризовано суть дидактичної гри як методу навчання, її особливості, основні функції, структуру, етапи організації, дидактичні умови та оптимальні способи використання тощо. Отже, поліфункціональність даного методу навчання, можливість використання в навчальних закладах різних типів, із представниками різних вікових груп, на різних етапах вивчення певної теми зумовлюють його цілеспрямоване використання в ході реалізації компетентнісного підходу до організації навчального процесу.

Перспективу подальших наукових розвідок у цьому напрямі можуть становити педагогічні дослідження з метою розробки дидактичних ігор та методичних підходів до їх цілеспрямованої організації в ході впровадження компетенісного підходу в навчальних закладах різних типів.

Список літератури:

1. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.
2. Колзина А. Л. Определение индивидуальной образовательной траектории студентами-педагогами через систему дидактических игр / А. Л. Колзина // Проблемы повышения профессиональной компетентности преподавателя в контексте инновационных процессов в образовании: материалы и тезисы Респ. научно-практ. конф. – Ижевск: Удмурт. ун-т, 2007. – С. 65–67.
3. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник / В. І. Лозова, Г. В. Троцко. – Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – 2-ге вид., випр. і доп. – Харків: «ОВС», 2002. – 400 с.
4. Рысьева Т. Г. Дидактические игры и возможности их применения при изучении биологии и экологии в школе / Т. Г. Рысьева. – Ижевск: Издат. Дом «Удм. ун-т», 2001. – С. 154–158.
5. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручн. / О. Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
6. Толмачова І. М. Дидактична гра як засіб формування математичної компетентності у молодших школярів / І. М. Толмачова // «Сучасна педагогіка: теорія, методика, практика». Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 16-17 жовтня 2015 р.). – Херсон: Видавничий дом «Гельветика», 2015. – С. 81–83.
7. Федусенко Ю. І. Граючись – перемагаємо! Дидактична гра як засіб навчання іноземних мов молодших школярів: результати педагогічного експерименту / Ю. І. Федусенко // Рідна школа. – 2007. – № 11–12. – С. 30–34.
8. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене / М. М. Фіцула. – К.: «Академвидав», 2005. – 560 с.
9. Чайка В. М. Основи дидактики: навч. посіб. / В. М. Чайка. – К.: Академвидав, 2011. – 240 с.

Толмачева И.Н., Олейник Е.А.
Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИДАКТИЧЕСКОЙ ИГРЫ КАК МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В статье представлена содержательная характеристика дидактической игры как метода обучения. Данное понятие проанализировано с позиций разных научных подходов. Охарактеризованы суть дидактической игры, ее функции и структура, этапы проведения. Представлены взгляды исследователей на классификацию дидактических игр. Описаны дидактические условия использования данного метода обучения. Выявлены возможности использования дидактической игры в ходе реализации компетентностного подхода.
Ключевые слова: учебный процесс, компетентностный подход, метод обучения, содержательная характеристика, дидактическая игра.

Tolmachova I.N., Oliynyk K.A.
Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy

SUBSTANTIAL CHARACTERISTICS OF THE DIDACTIC GAME AS A TEACHING METHOD

Summary
The article presents a substantial characteristic of didactic games as a teaching method. This concept is analyzed from the viewpoint of different scientific approaches. We characterize the essence of didactic games, its functions and structure of the stages. We have presented the views of researchers on the classification of didactic games. We describe the didactic conditions of using of this teaching method. We have revealed the possibility of using the didactic games in the implementation of the competence based approach.
Keywords: educational process, competence approach, teaching method, substantial characteristic, didactic game.

УДК 372.881.1

ТИПОЛОГІЯ ПРОЕКТІВ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Устименко О.М.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті уточнюються та визначаються окремі поняття сучасної освітньої проектної технології. Аналізуються й систематизуються існуючі класифікації навчальних проектів. Пропонується методична типологія проектів для навчання іноземних мов.
Ключові слова: проектна технологія, проектне навчання, навчальний проект, проектування, методична типологія проектів.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть освітні проектні технології мають широку сферу використання у різних галузях знань: вони є універсальними і можуть застосовуватися у багатьох дисциплінах, на всіх ступенях освіти, починаючи з дошкільного віку і закінчуючи вищою школою, як в аудиторній, так і позааудиторній роботі. Проектні технології підвищують навчальну мотивацію, розвивають пізнавальний інтерес, творчі здібності, сприяють більш глибокому засвоєнню програмного матеріалу, плануванню власної навчальної діяльності, формуванню навичок та умінь практичного застосування набутих знань, розвивають проектні навички та вміння, які є необхідними якостями сучасної особистості. На сьогоднішній день учені здійснили багато досліджень у галузі розробки та впровадження проектних технологій у практику навчання. Уміння використовувати проектні технології вважається показником високої кваліфікації, прогресивності професійної діяльності учителя, його спрямованості на творчий розвиток учнів. Але, не дивлячись на довгу й багату історію розвитку проектних технологій та їх значну популярність, дослідники досі по-різному трактують поняття проектної технології, називаючи її методом проектів чи проектною методикою. Проектна технологія розглядається 1) як конкретна практична робота педагога, спрямована на формування в учнів певної системи знань, навичок та умінь, 2) як самостійний метод навчання, або 3) як комплексна технологія, що включає в себе різні

© Устименко О.М., 2016

методики. У сучасних методичних дослідженнях різнобічно визначається термін «проект», пропонуються різноманітні класифікації навчальних проектів і відсутній єдиний підхід до визначення кількості та назв етапів реалізації проектної технології в освітньому процесі. Як показує вивчення спеціальної літератури, найбільше суперечок точиться навколо типологізації проектів у методиці навчання іноземних мов і культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні можна зустріти декілька класифікацій навчальних проектів, в основу яких покладено ті чи інші ознаки та критерії. Вітчизняні та зарубіжні дослідники розподіляють проекти за способом пошуку інформації, типом кінцевого продукту, видом проектної діяльності учнів/студентів, структурою проекту, ступенем координації з боку викладача, рівнями володіння іноземною мовою, знань іноземної культури, розвитку здібностей учнів, тривалістю проекту, кількістю його учасників тощо [2; 7–9; 11; 13; 15–20; 22]. Російський доктор педагогічних наук Є. С. Полат уклала типологію телекомунікаційних проектів та, на її основі, загальнодидактичну типологію навчальних проектів, яка охоплює різноманітні аспекти [10]. В Україні було розроблено типологію проектів, яка враховує суттєві для вивчення іноземної мови характеристики проектної роботи школярів [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Різні класифікації базуються на різних критеріях, що характеризують певні особливості проектів, але слід враховувати всі важливі типологічні ознаки, які необхідно узагальнити в єдиній методичній типології проектів для навчання іноземних мов. Крім того, існуючі в педагогічній науці різночитання змісту і реалізації проектної технології та пов'язана з ними плутанина вимагають уточнення ключових понять проектної технології.

Мета статті. Головною метою цієї праці є уточнення і визначення базисних понять сучасної освітньої проектної технології, а також аналіз існуючих класифікацій навчальних проектів та їх систематизація у вигляді запропонованої методичної типології проектів для навчання іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Перш за все визначимося з головними категоріями, пов'язаними з використанням проектних технологій в освітньому процесі. Так, під **проектною технологією** ми, слідом за Є.С. Полат [10] та Н.Ю. Пахомовою [12], розуміємо *комплексну методику, яка передбачає використання цілої сукупності проблемних, наукових, дослідницьких, пошукових, рефлексивних методів та інтерактивних прийомів* (навчання у співробітництві, «мозковий штурм», дискусія, евристична бесіда, рольова гра, драматизація тощо).

Як відомо, основу проектної освіти складає навчально-дослідницька діяльність учнів, пов'язана з розв'язанням ними певної актуальної для них проблеми. Тому оволодіння школярами способами навчально-пізнавальної діяльності (розв'язання проблемного завдання, самостійного творчого пошуку шляхів та засобів, рефлексивного аналізу та самооцінки процесу і результату) в спільному створенні конкретного проекту і складає **сутність проектної технології** [9, с. 124]. У цьому сенсі проектна технологія є певним етапом розвитку проблемного методу та педагогіки творчості (див. праці М.І. Махмутова, І.Я. Лернера, П.І. Підкасистого, І.П. Іванова, А.Г. Алейнікова та ін.), яка орієнтована на «зону найближчого розвитку» учнів (поняття, введене Л.С. Виготським), коли школярі отримують проблемні завдання, що дещо перевищують їхні можливості. Це проблеми, розраховані не лише на рівень актуального психологічного розвитку дитини, але й на зону її найближчого розвитку. Діти, таким чином, опиняються в умовах необхідності створення власної схеми розв'язання нового (проблемного) завдання, якої ще немає в їхньому досвіді, і в процесі розв'язання завдання вони досягають рівня свого потенційного психологічного розвитку. Отже, **проектне навчання** *є різновидом розвиваючого навчання, що являє собою цілісну дидактичну систему, яка базується на основних психофізіологічних і когнітивних закономірностях розвитку особистості та орієнтована на самостійне розв'язання соціально та/або особистісно значущої проблеми* [4, с. 13].

Звернемося до поняття навчального проекту. Педагоги визначають *навчальний проект* як організаційну форму роботи, котра (на відміну від заняття чи навчального заходу) спрямована на вивчення завершеної навчальної теми/навчального розділу і складає частини стандартного навчального курсу або декількох курсів. *Навчальний проект з точки зору вчителя* – це дидактичний засіб, що дозволяє навчати проектування, тобто цілеспрямованої діяльності пошуку способу розв'язання проблеми шляхом вирішення задач, пов'язаних з цією проблемою під час її вивчення у певній ситуації. *Навчальний проект з точки зору учня* – це можливість робити щось цікаве самостійно, у групі чи індивідуально, максимально застосовуючи власні зусилля, знання, принести користь, продемонструвати публічно досягнутий результат. Це діяльність, що спрямована на розв'язання цікавої проблеми, сформульованої самими школярами у вигляді мети і завдань, коли результат цієї діяльності – знайдений спосіб розв'язання проблеми – несе практичний характер, має важливе прикладне значення, є цікавим і значущим для самих учнів. Отже, найчастіше навчальний проект розглядається як спільна навчально-пізнавальна, дослідницька, творча або ігрова діяльність учнів-партнерів, яка має загальну мету, узгоджені методи, способи діяльності, орієнтована на досягнення загального результату з розв'язання певної проблеми, значущої для учасників проекту. *Навчальне проектування*, відповідно, є процесом роботи над навчальним проектом, процесом досягнення запланованого результату у вигляді конкретного продукту проекту [3, с. 3; 12, с. 17–23].

У ***методиці навчання іноземних мов і культур*** проект визначається як навчальна діяльність школяра, наділеного активністю, спрямована на засвоєння знань та відповідних іншомовних навичок і вмінь [5, с. 57], як самостійно спланована та реалізована учнями робота, в котрій мовленнєве спілкування вплетене в інтелектуально-емоційний контекст іншої (немовної) діяльності [6, с. 9; 14, с. 114]. У галузі іншомовної професійно орієнтованої підготовки майбутніх фахівців про-

ект розглядається переважно як комунікативно-пізнавальна діяльність, що створює умови для спільної творчої роботи студентів і моделює їхню (науково-дослідницьку) фахову діяльність, під час якої студенти реалізують власні можливості планування, виконання та оформлення певного професійно спрямованого проекту засобами усного або писемного іншомовленнєвого спілкування [13, с. 7]. Українські дослідники Е.Г. Арванітопуло та О.В. Кіршова трактують проект як систему комунікативних вправ, що передбачає самостійну творчу іншомовну діяльність учнів/студентів з розв'язання певної проблеми, результатом якої є виокремлений кінцевий продукт [1, с. 32; 7, с. 4].

Зарубіжні методисти проектом вважають інтегративне дослідницьке, творче завдання або комплексну дослідницьку діяльність, яка передбачає взаємопов'язане навчання всіх видів іншомовної мовленнєвої діяльності під час поетапного виконання учнями/студентами різних завдань у ході досягнення попередньо визначеної ними мети, і сприяє ефективному формуванню всіх складників іншомовної комунікативної компетентності вторинної мовної особистості, здатної брати участь у діалозі культур [17; 18; 20; 21].

Таким чином, термін **«проект»** ***у методиці навчання іноземних мов і культур*** уживають у значенні 1) іншомовної комунікативно-пізнавальної діяльності учнів/студентів, 2) продукту такої діяльності, 3) розгорнутої вправи/завдання, які дозволяють оптимізувати процес оволодіння іноземною мовою, 4) **комплексу/системи вправ і завдань для організації творчої, дослідницької самостійної іншомовно-комунікативної діяльності учасників проекту з метою розв'язання цікавої і практично значущої проблеми, результатом якої є створення конкретного продукту** (наприклад, країнознавчого колажу, альбому, туристичного проспекту, щоденника іноземною мовою, листа закордонному другу, стіннівки, відеофільму тощо). Найбільш раціональним нам вбачається останнє з вищеназваних трактувань, оскільки воно враховує характер і структуру навчального проекту як одиниці освітнього процесу, як еквіваленту тематичного циклу уроків, у межах котрого школярі оволодівають необхідними знаннями, навичками та уміннями.

Підсумовуючи розглянуті вище точки зору, ми визначаємо **проектування** у галузі вивчення іноземних мов і культур як *творчу навчально-пізнавальну іншомовну комунікативну діяльність, проблемну за формою пред'явлення навчального матеріалу, практичну за способом його використання, інтелектуально навантажену за змістом і самостійну за характером здобуття знань, навичок та вмінь.* Зрозуміло, що способом організації такої діяльності є проектна технологія.

Перейдемо до питання типології навчальних проектів. Як ми вже зазначали, існують різні класифікації проектів, в основі яких лежать певні ознаки або критерії. Так, наприклад, деякі дослідники виділяють а) структуровані або керовані проекти, коли викладач одноосібно визначає тематику, форму виконання та необхідні учням/студентам матеріали; б) напівструктуровані або напівкеровані чи частково керовані проекти, коли у виборі тематики, плануванні та організації роботи викладач та учні/студенти беруть участь на рівних засадах; та в) проекти вільного вибору чи неструктуровані проекти, коли студенти самостійно визначають усі вищевказані аспекти проектування [7; 13; 19]. Критерієм такої класифікації є ступінь керування (координації) викладачем навчальними діями учнів/студентів, тобто рівень їхньої навчальної автономії.

У методиці начання іноземних мов і культур за способом збирання інформації, видами джерел іншомовної інформації та презентації результатів виконаної роботи розрізняють дослідницькі (пошук інформації у бібліотечних фондах та у мережі Інтернет), текстові (робота з текстовими літературними джерелами, засобами масової інформації, в Інтернеті), кореспондентські (спілкування з людьми та організаціями шляхом листування, по телефону, телекомунікаційними засобами) проекти, проекти-огляди (збирання та аналіз інформації, отриманої від «інформатора»), проекти-зустрічі (безпосередні контакти з певними особами за межами навчальної аудиторії, наприклад, з носіями іноземної мови) [18]. Подібною до цієї є класифікація проектів за характером спілкування з носіями мови: encounter projects, class correspondence projects, text projects [20].

За структурою проекти поділяють на складні, тобто з розгалуженою системою або комплексом вправ та завдань, і прості, що складаються з декількох вправ або одного завдання. Деякі автори називають прості проекти підготовчими (lead-in [18, с. 5]) чи мотивуючими (enabling [16, с. 15]), а складні проекти – повномасштабними (full-scale projects [17, с. 6]). Крім того, виділяють також перехідні (від простих до складних) проекти (bridging projects [17, с. 6]), однак незрозуміло, в чому полягає їх відмінність від простих чи складних.

За типом кінцевого продукту визначають такі види проектів, як конструктивно-практичні, ігрові-рольові, інформаційно-дослідницькі, проекти за типом певного соціологічного дослідження, видавничі, сценарні, творчі, ситуаційного аналізу (case study), котрі, в свою чергу, за своїм предметним змістом можуть бути або монопроектами (з дисципліни «Іноземна мова»), або міждисциплінарними [9, с. 126]. Але ми хотіли б зауважити, що власне будь-який проект має бути творчим, оскільки творчість є однією з важливих характеристик проектної технології. Крім того, не всі з вищезазначених видів проектів відповідають таким головним вимогам до проектування, як наявність планувальної діяльності, презентаційного етапу, інтеграція усіх видів іншомовної мовленнєвої діяльності, чітке розмежування за типом кінцевого продукту проекту (див., наприклад: [1, с. 47; 10, с. 69; 18, с. 1–3]).

Для окремої класифікації телекомунікаційних проектів М. Ю. Бухаркіна запропонувала такі типологічні ознаки: 1) практичне оволодіння іноземною мовою та лінгвістичний і філологічний розвиток учнів (мовні проекти: навчальні, лінгвістичні, філологічні); 2) ознайомлення з культурологічними, країнознавчими знаннями (культурологічні/країнознавчі проекти: історико-географічні, етнографічні, політичні, проекти мистецтва, літератури, архітектури та культури країни мови, що вивчається); 3) ситуативна та

комунікативна природа спілкування (рольово-ігрові та ігрові проекти: уявні подорожі, імітаційно-ділові проекти, драматизації, імітаційно-соціальні проекти) [2, с. 13–15]. Подібну класифікацію наведено у дисертаційному дослідженні Л. І. Палаєвої. За ознаками практичного оволодіння іноземною мовою, комунікативного розвитку учнів, ознайомлення з культурознавчими знаннями автор виділила соціокультурні проекти (соціолінгвістичні, країнознавчі, соціальні) й рольово-ігрові та ігрові проекти [11, с. 14]. Але ці класифікації не дозволяють виділити провідні комплексні типологічні ознаки проектів.

Натомість за класифікацію Саймона Гейнса [18] основною типологічною ознакою проектів визначено «домінуючий вид діяльності та вид кінцевого продукту», що дає змогу розподілити проекти на чотири головні типи: 1) виробничі (production projects), 2) інформаційно-дослідницькі (information and research projects), 3) проекти-огляди (survey projects), 4) організаційно-ігрові проекти (performance and organizational projects). До *виробничих проектів* відносяться проекти, результатом яких є розробка моделей, буклетів, часописів, газет, стіннівок, аудіо- та відеороликів, підготовка письмової документації (наприклад, звітів), малюнків, стендів, приготування страв, пошиття костюму тощо. Виконуючи *інформаційно-дослідницькі* проекти, учні займаються пошуком необхідної інформації, працюють з різними джерелами, аналізують зібрану інформацію та викладають її у вигляді різноманітних кінцевих продуктів. Працюючи над *проектами-оглядами*, учні планують і проводять опитування, інтерв'ю, зустрічі з різними особами/організаціями (так званими «експертами»), в тому числі спілкуючись телекомунікаційними засобами, збирають необхідну інформацію та аналізують її. Під час *організаційно-ігрових проектів* їх учасники виконують ролі, зумовлені характером і змістом проекту, імітують різні соціальні та ділові стосунки, вдаються до драматизації.

Дидакти пропонують класифікації проектів, які враховують відразу декілька типологічних ознак: предметно-змістова галузь проекту, об'єкт дії або кінцевий продукт проекту, зв'язок проектної роботи з навчальним планом, характер координації, кількість учасників, місце проведення проектної роботи, тривалість проекту [15, с. 131; 22, с. 101]. Однак найбільш розгорнутою є дидактична типологія проектів, запропонована Є. С. Полат [10, с. 72–78]. Так, за ознакою «домінуючий у проекті вид діяльності» проекти можуть бути дослідницькими, творчими, рольовими чи ігровими, ознайомлювально-орієнтованими (інформаційними) та практико-орієнтованими (прикладними). Відповідно до предметно-змістової галузі розрізняють монопроекти (у межах однієї галузі знань) та міжпредметні проекти. За характером координації проекту з боку викладача (безпосередній або жорсткий та гнучкий або прихований) виділяють проекти з відкритою, явною координацією та з прихованою координацією (це стосується переважно телекомунікаційних проектів). За характером контактів (серед учасників одного класу, однієї школи, одного міста, регіону, однієї країни або різних країн світу) існують внутрішні (внутрішкільні), регіональні та міжнародні проекти. За кількістю учасників проекти можуть бути особистісні (між двома партнерами, які знаходяться у різних школах, регіонах, країнах), парні (між парами учасників), групові (між групами учасників). За тривалістю проекти поділяються на короткострокові (для розв'язання невеликої проблеми або частини більшої проблеми), середньої тривалості (від тижня до місяця) і довгострокові (від місяця до декількох місяців). Схожа типологія проектів запропонована Г. М. Коджаспіровою [8, с. 96], але автор за тривалістю розрізняє мініпроекти (займають частину уроку або урок), короткострокові проекти (4–6 уроків), тижневі проекти (30–40 навчальних годин, глибоке занурення у проект), які вважає оптимальною формою організації проектної класної і позакласної роботи, та довгострокові (річні) проекти, що виконуються переважно у позакласний час.

Зрозуміло, що у реальній практиці найчастіше зустрічаються змішані типи проектів, які мають різні типологічні ознаки (наприклад, одночасно дослідницькі та інформаційні проекти). Відповідно до типологічних ознак проектів визначаються вид координації, тривалість, етапність, кількість учасників та ін. Тому важливо враховувати всі типологічні ознаки і характерні особливості, розробляючи той чи інший проект. Отже, до методичної типології проектів мають бути включені всі важливі ознаки.

Так, у дослідженні Е. Г. Арванітопуло враховані різні типологічні ознаки проектів, що згадуються у класифікаціях Саймона Гейнса і Є. С. Полат. Крім того, дослідниця, слідом за Саймоном Гейнсом, виокремила таку важливу ознаку для галузі вивчення іноземної мови і культури, як «опора на підручник» [1, с. 53]. Виконання проектів без використання підручника передбачає повну автономію учнів, що певним чином ускладнює планування і контроль діяльності школярів. Тому оптимальним для учнів і вчителя є виконання проектів з опорою на підручник. Проекти можуть виконуватися наприкінці певного циклу уроків підручника або реалізовуватися протягом певного навчального часу в межах одного тематичного розділу підручника. Спосіб реалізації навчання за проектною технологією з опорою на підручник, коли проект стає основною організаційною формою освітнього процесу, відповідає одному з важливих принципів проектування – проблемності. Про ефективність такого навчання свідчать результати багатьох дисертаційних досліджень з методики викладання іноземних мов. На практиці викладачі все частіше звертаються до навчально-методичних комплексів, побудованих на засадах проектних технологій (див., наприклад, популярні у всьому світі підручники англійської мови, укладені Томом Хатчинсоном «Project English» та «Project»).

Як ми вже згадували вище, окремою типологічною ознакою, важливою для галузі вивчення іноземних мов і культур, зарубіжні методисти вважають спосіб спілкування з носіями мови [20]. Відповідно визначають 1) проекти з безпосереднім контактом з носіями мови (encounter projects), 2) проекти з кореспондентським спілкуванням (class correspondence projects) та 3) проекти зі спілкуванням посередництвом автентичних художніх творів (text projects). Звичайно, найефективнішими є проекти з безпосереднім контактом із носіями

мови, адже пряме іншомовне спілкування є потужним джерелом мотивації для вивчення іноземної мови і культури. Однак в умовах, коли безпосереднє спілкування з носіями мови неможливе або має несистематичний характер, використовують кореспондентське чи дистанційне спілкування телекомунікаційними засобами. Крім того, можливе проектування із залученням автентичних іншомовних текстів, наприклад, з метою інсценування або перекладу на рідну мову художніх творів.

Систематизувавши усі розглянуті вище, пропонуємо загальнометодичну **типологію проектів для навчання іноземних мов**, яку представлено у табл. 1.

Вибір того чи іншого типу проекту залежить від віку учнів, рівня володіння ними іноземною мовою, розвитку їхніх здібностей, рівня навчальної автономії, загальної психологічної атмосфери у класі, ступеня технічного забезпечення класу/школи та ін. Для молодших школярів цікавими будуть проекти, що передбачають виготовлення певних предметів, в той час як для старшокласників доречними є складні дослідницькі проекти. Крім того, на вибір типу проекту впливає профіль класу, школи, вищого навчального закладу.

Висновки та пропозиції. Аналіз розглянутих класифікацій навчальних проектів дозволив нам визначити їх переваги і недоліки, узагальнити найважливіші характеристики, що впливають на зміст і процес проектування, та систематизувати їх у методичній типології проектів для навчання іноземних мов. Логічне продовження цієї праці ми вбачаємо в аналізі та уточненні кількості і назв етапів реалізації проектної технології в освітньому процесі.

Таблиця 1

Методична типологія проектів у навчанні іноземних мов

Типологічні ознаки проектів	Типи навчальних проектів
1. Домінуючий вид діяльності учасників проекту та вид кінцевого продукту проекту	· виробничі · інформаційно-дослідницькі · проекти-огляди · організаційно-ігрові
2. Структура проекту	· прості/підготовчі · складні
3. Предметно-змістова галузь проекту	· монопроекти · міжпредметні
4. Характер координації проекту з боку викладача	· з відкритою (явною) координацією · з прихованою (неявною) координацією
5. Характер контактів учасників проекту	· внутрішні (внутрікласні, внутрішкільні) · регіональні · міжнародні
6. Тривалість проекту	· короткочасні (до 1 місяця) · середньої тривалості (1–2 місяці) · довгострокові (до року)
7. Кількість учасників проекту	· індивідуальні · парні · групові
8. Опора на підручник іноземної мови	· з опорою на матеріали підручника · без опори на підручник
9. Спосіб спілкування з носіями мови, що вивчається	· безпосередній контакт · дистанційне спілкування · спілкування через автентичні тексти

Джерело: розробка автором за джерелами [1; 2; 7–11; 13; 15–20; 22]

Список літератури:

1. Арванітопуло Е. Г. Проектна методика навчання англійської мови на старшому ступені ліцею: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Арванітопуло Елла Георгіївна. – К., 2006. – 289 с.
2. Бухаркина М. Ю. Использование телекоммуникаций в обучении иностранным языкам в общеобразовательной школе: автореф. дис. ... на соискание степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Методика преподавания (создание и использование средств обучения)» / М. Ю. Бухаркина. – М., 1994. – 19 с.
3. Бухаркина М. Ю. Практическая работа по теме «Разработка учебного проекта» / М. Ю. Бухаркина. – М.: Лаборатория дистанц. обучения ИОСО РАО, 2003. – 26 с.
4. Гилева Е. А. Проектная деятельность в технологическом образовании как средство подготовки школьников к жизненному и профессиональному самоопределению: автореф. дис. ... на соискание степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (общетехнические дисциплины и трудовое обучение)» / Е. А. Гилева. – М., 2009. – 27 с.
5. Дубко І. В. Метод проектів у навчанні учнів основної школи письма німецькою мовою після англійської: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Дубко Ірина Володимирівна. – К., 2012. – 284 с.
6. Зимняя И. А. Проектная методика обучения английскому языку / И. А. Зимняя, Т. Е. Сахарова // Иностр. яз. в шк. – М. – 1991. – № 3. – С. 9–15.
7. Кіршова О. В. Методика підготовки магістрантів створювати професійно орієнтовані проекти на основі німецькомовних текстів: автореф. дис. ... на здобуття ступеню канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські мови» / О. В. Кіршова. – К., 2008. – 26 с.
8. Коджаспирова Г. М. Педагогика в схемах, таблицах и опорных конспектах / Г. М. Коджаспирова. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 256 с.
9. Коряковцева Н. Ф. Теория обучения иностранным языкам: продуктивные образовательные технологии: [учеб. пособие для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений] / Н. Ф. Коряковцева. – М.: Изд. центр «Академия», 2010. – 192 с.
10. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: [учеб. пособие] для студ. высш. учеб. заведений / [Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров]; под ред. Е. С. Полат. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – 272 с.
11. Палаева Л. И. Использование метода проектов на среднем этапе обучения иностранным языкам в общеобразовательной школе (на материале английского языка): автореф. дис. ... на соискание учен. степени канд. пед. наук: 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (иностранный язык)» / Л. И. Палаева. – М., 2005. – 28 с.
12. Пахомова Н. Ю. Метод учебного проекта в образовательном учреждении: [пособие для учителей и студ. пед. вузов] / Н. Ю. Пахомова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: АРКТИ, 2005. – 112 с.

13. Тітова В. В. Модульно-проектна методика навчання англійської мови студентів вищих технічних закладів освіти: автореф. дис. ... на здобуття ступеню канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські мови» / В. В. Тітова. – К., 2001. – 16 с.
14. Щукин А. Н. Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам: [учеб. пособие] / А. Н. Щукин. – М.: Филоматис, 2008. – 188 с.
15. Emer W. Projektunterricht gestalten – Schule verändern: Projektunterricht als Beitrag zur Schulentwicklung / W. Emer, K.-D. Lenzen. – Stuttgart: Schneider Verlag Hohengehren GmbH, 2005. – S. 237.
16. Estaire S. Planning classwork: a task based approach / S. Estaire, J. Zanyn. – Oxford: Macmillan Publishers Ltd, 1998. – 93 p.
17. Fried-Booth D. L. Project work / D. L. Fried-Booth. – 2-nd ed. – Oxford: OUP, 2002. – 136 p.
18. Haines S. Projects for the EFL classroom: resource material for teachers / S. Haines. Edinburgh: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1989. – 108 p.
19. Henry J. Teaching through projects / J. Henry. – Routledge: Kogan Page Ltd, 1994. – 160 p.
20. Legutke M. Process and experience in the language classroom / M. Legutke, H. Thomas. – L.: Longman, 1991 – 332 p.
21. Project-based second and foreign language education: past, present, and future / G. H. Beckett, P. C. Miller [Eds]. – Greenwich, CT: Information Age Publishing, 2006. – 286 p.
22. Theorie des Projektunterrichts / [Bastian J., Gudjons H., Schnack J., Speth M.]. – 2. Auflage. – Hamburg: Bergmann und Helbig, 2004. – S. 260.

Устименко О.М.
Киевский национальный лингвистический университет

ТИПОЛОГИЯ ПРОЕКТОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация
В статье уточняются и формулируются некоторые понятия современной образовательной проектной технологии. Анализируются и систематизируются существующие классификации учебных проектов. Предлагается методическая типология проектов для обучения иностранным языкам.
Ключевые слова: проектная технология, проектное обучение, учебный проект, проектирование, методическая типология проектов.

Ustymenko O.M.
Kyiv National Linguistic University

TYPOLOGY OF PROJECTS FOR FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Summary
Some basic notions of project-based teaching method are irradiated in this article. The existing project classifications are analyzed and systematized. The methodological typology of projects for foreign language teaching is suggested.
Keywords: project-based teaching method, project-based learning, training project, project work, methodological typology of projects.

UDC 378.013.42(043.3)

THE USE OF LISTENING COMPREHENSION IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGE IN INDIVIDUAL WORK OF STUDENTS OF LINGUISTIC SPECIALTIES

Shevchenko M.Y., Godunova N.B.
Donbas State Pedagogical University

In the article the questions concerning the problem of auditive (comprehension) skills development are being considered. Independent students' work with listening comprehension is a complex dynamic process requiring good skills. It is mentioned that the inclusion of listening comprehension in the students of language specialties' independent work should be based on familiarizing them with the types and strategies of the listening comprehension. The difficulties related to the conditions of perception are the tempo of speaking, which depends on the type of text, the importance of information, the individual characteristics of the speaker and the language. When using the Internet for the development of listening comprehension skills the fear of listening to foreign speech is reduced through the use of videos, which serve as a support for the understanding of the basic content of the statement. Training exercises, sites for training auditive skills are offered in the article.

Keywords: speech activity, listening comprehension, perception, auditive skill, speech flow, phonemic hearing.

The listening comprehension takes an important place in the system of teaching of foreign languages, as the process of perception of foreign speech aurally, relating to the mechanisms of concentration the student's attention and requiring the development of skills in this type of speech activity.

The problem. Listening comprehension is the receptive type of speech activity, which is the simultaneous perception and comprehension of the speech aurally, and is an independent type of speech activity that has its own goals, tasks, the subject and the result. During listening comprehension the complex perceptual and mnemonic activity and mental operations of analysis, synthesis, deduction, induction, comparison, opposition, abstraction, specification etc. are being performed. The process of listening comprehension begins with the perception. The correctness and the preciseness of the perception are based on the work of the formation of hearing and pronunciation skills. The perception should be fast, it should be equal to the tempo of the speaker's speech.

The analysis of research work and publications. The perception is accompanied by the process of recognition or identification of words, idioms, constructions. V. A. Artemov emphasizes that «due to the sensual and visual presenting of the material the mobilization of student's mental activity takes place exciting the interest to the study of a foreign language...reducing fatigue, developing the creative imagination» [1, p. 12].

M. Ya. Demyanenko distinguishes two types of visibility: the external, that is, visual, auditory, audiovisual, and internal or linguistic visibility [2, p. 5]. The visual visibility is represented by the display of the objects, actions, pictures, tables, graphs, charts. Auditory clarity, being provided by sound recording and reproducing equipment, provides a sound standards, the development of understanding and speaking skills.

K. A. Lazarenko says about the literal translation of phrases and sentences which helps to understand their components being a peculiar form of linguistic clarity stressing that this technique should be used cautiously, as it often distorts the rules of the native language [4, p. 8]. The idea that foreign language teaching should be started with listening comprehension is expressed by the English researcher Harold Palmer [5, p. 3].

Independent students' work with listening comprehension is a complex dynamic process requiring good skills of: perception, division of the flow of speech and differentiation of perceptible sounds and their complexes. A person who does not know the language thinks that he hears a continuous stream of strange sounds. For understanding it is necessary to isolate the words, syntagms. The mechanism of speech segmentation is responsible for that. Auditory perception keeps the perceived words and phrases, until the comprehension of the heard extract will not happen. The better developed this memory is, the greater the amount of the unit of perception is.

The relevance of the auditive skills research is to create self-learning techniques of work to improve listening comprehension skills of the students of philological faculties. **The object** of present study is a process of learning students of philological faculties in order to improve listening comprehension skills. **The subject** of the research is skills and methods of the improvement of the auditory aspects of foreign language speech. **The aim** of the research consists of theoretical justification, the development of the set of exercises for teaching students of philological departments to achieve self-improvement of the skills of foreign listening comprehension and learning model.

According to the aim scientists distinguish explanatory, familiarizing, detailed and critical listening comprehension; according to the character of understanding the information: fragmentary, global, analytical, critical listening comprehension.

Explanatory listening comprehension aims to provide important information in different situations of communication. Familiarizing listening comprehension is the kind of listening comprehension that is the most suitable for independent students' work. This process occurs without intense concentration with the help of involuntary memorization. Detailed listening comprehension

© Shevchenko M.Y., Godunova N.B., 2016

aims to memorize information in details for later reproduction, which is, as a rule, immediate. The material for the listening and comprehension is monologue and dialogue speech. During the process of learning a foreign language the efficiency of detailed listening comprehension is associated with the understanding of the content and factual.

The main difficulties in the initial stage of independent work with listening comprehension are phonetic difficulties. The perception of sounds and their reproduction is at the stage of the primary skills, phonemic listening is not developed. As for the lexical and grammatical difficulties, they are less important than at the advanced stages. Lexical and grammatical material is used in the same limited combinations, which are firmly memorized as a result of repetitions and are easily recognized by students during the process of listening. In advanced stages of language learning through listening comprehension students can meet one-syllable words, poorly distinguishable in speech, homonyms, homophones and paronyms, polysemic words, the importance of which can be guessed only by context.

The main material. The grammatical difficulties majority is associated with the conversion, the analytical structure of the English language, in which relations between words are expressed by changes in the forms of words, word order and the use of auxiliary words. The student does not often have enough time to form his thought grammatically, working with listening comprehension in group, hence there are frequent ellipses, the repetitions, the cases of separation (dislocation) of the sentence and introductory words.

The Internet provides an excellent organization, planning of the process of training in listening comprehension, facilitates the search of the necessary and interesting information to listen, participates in the selection of texts for listening comprehension of different levels of language skills that allows not only to intensify the educational process, but to use personality-oriented approach. In general, it will provide the level of language skills, relevant to the demands of modern society.

In the modern methodology the leading role is given to the communicative approach and these principles are formulated on its basis accordingly. The principle of interactive learning is the need to form an interactive personality. The principle of immanence says about the development that is implemented by sequential conduction of training in foreign language.

There is a necessity of selecting the material, taking into account the studied lexicon, the degree of difficulty of texts in connection with the expected actions of the students, the principle of communicative approach to the learning, the principle of the use of simulation training, the principle of authenticity, the principle of individuality, the principle of cultural characteristics of the country.

Nowadays the Internet presents a lot of different sites for those who want to increase the level of knowledge in foreign language. In the Internet everybody can find exercises to develop listening comprehension skills for different levels of knowledge of the language. To create such exercises the Internet versions of the national central channels can be used, where there always are topical videos and amateur sites and projects with audio. When working with non-professional audio recordings everybody should, of course, take into account the quality of the speech sounding. Examples of such sites can be a project «Memory» and «Linguistic», where everybody can find the audio and video recordings on relevant topics. It should be noted that work on the development of listening comprehension skills with the use of videos permits to reduce the fear of students' listening a foreign language due to the relevant and interesting information and visibility.

Thus, when using the Internet for the development of listening comprehension skills the fear of listening to foreign speech is reduced through the use of videos, which serve as a support for the understanding of the basic content of the statement; the interest in the subject increased because the information is actual and constantly updated. The teachers have an opportunity to create their own exercises for different levels of language knowledge. Students can independently make up exercises and plan the time for execution of the exercises and the number of listening/viewing of the material. Phonemic hearing and the ability to understand not adapted statements of different character and style, and the ability to imagine and understand the content of the text are developed.

Site of the company Lucent Technologies, its division Bell Labs allows you to hear the sounding of any phrase in a foreign language. On the site http://www.bell-labs.com/project/tts/index.html you can choose one of the seven languages (English, German, French, Italian, and Spanish). Then you have to inscribe something in the chosen language in the window. After a few seconds the written will be pronounced, so you can copy pieces of text, not bothering yourself with re-printing. All spoken things can be not only listened, but also kept at the disk in order to go back to listening, without going to the Internet, if it is necessary. Preparatory exercises can not provide the acquisition of such complex verbal skills like listening comprehension, but they help to build the skills of recognition and understanding of linguistic phenomena, create auditory images of linguistic signs, train to predict the shape and keep in mind the perceived signals to their understanding, promote the ability to extract the information from the speech, perceived by the ear.

N. V. Eluhina distinguishes the next operations of the processing of the information in the formation of listening comprehension skills: transcoding the received signals into larger units and the separation of essential from non-essential; restoration of the semantic content of all messages using retained in memory semantic milestones; the creation of orientation of thought due to the title and exposition; correlation the part and the whole, highlighting the main ideas, the scope of the total content, despite the non-understanding of certain aspects of the message; selection of the most informative sections of the message; the logical interpretation of the received information, the penetration in the implication and identification of the emotional tones of speech; department of the new from the unknown; preparation

of judgment on the received information through forecasting [3, p. 16].

The aim of the preparatory exercises is the need for prior removal of language or psychological difficulties that will permit the auditor to focus on the perception of the content. Exercises aimed at the removal of linguistic difficulties include definition of the meaning of words (using derivational guesses), the definition of the contextual meaning of different lexical units and grammatical structures, recognition and understanding of synonymous and antonymous phenomena. Exercises aimed at the removal of psychological difficulties promote the development of: forecasting abilities; the capacity of short-term and verbal-logical memory; the mechanism of equivalent replacements; speech hearing; skills of rolling (reduction) the inner speech and others.

A special role in the independent usage of listening comprehension takes the following exercises to predict the content of the text: to define the content of all the story due to the first phrase, the first paragraph, and later to restore the content of the story due to its final part; to complete the unfinished narration; to suggest a reason for committing a particular action; to break up the text into the parts which are completed from the point of view of the content; to make up a detailed plan of the story and to amend the proposed plan; to write down the key words; to put the events in chronological order; to allocate the titles, proposed to the paragraphs, in a sequence that would reflect the development of the event; to find irrationality that has been assumed in the story; to list the facts of the message that has been listened; to characterize the characters of the narration; to guess about which famous face/object/event it was told in the narration; to find the data that demonstrates the author's attitude to the events/characters in the text that has been listened; to determine the difference between the actions of the characters and their words; to express the attitude to the events and characters of the narration that have been listened.

Conclusions. The exercises of this kind develop the students' creativity, improve memory, and increase the motivation in learning a foreign language. It should not be forgotten that the independent work with the usage of listening comprehension in learning a foreign language should be used dosed. There is a need in constant observation for the improvement of the quality of remembering the content of the text in the dynamics, because the mechanism of the development of listening comprehension skills is complex, which entails an individual approach in teaching the listening comprehension as one of the most difficult types of speech activity.

References:

1. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам / В. А. Артемов – М., –1969. – 279 с.
2. Демьяненко М. Я. Модель обучения иностранному языку / М. Я. Демьяненко – Киев, – 1994. – 284 с.
3. Елухина Н. В. Подготовка учебного текста для аудирования // Н. В. Елухина. – Иностранные языки в школе. – № 2. – 1998.
4. Лазаренко К. А. Психолингвистическая природа письменной коммуникации и функциональная нагрузка некоторых ее моделей / К. А. Лазаренко – Киев. – 1999. – 28 с.
5. Пальмер Г. Устный метод обучения иностранным языкам / Г. Пальмер – М. – 1961. – 167 с.

Шевченко М.Ю., Годунова Н.Б.
Донбаський державний педагогічний університет

ВИКОРИСТАННЯ АУДІЮВАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ІНДИВІДУАЛЬНІЙ РОБОТІ СТУДЕНТІВ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація
У статті розглядаються питання, пов'язані з проблемою розвитку аудитивних навичок у студентів мовних спеціальностей. Самостійна робота студентів з аудіюванням – складний динамічний процес, який вимагає відпрацьованих вмінь. Вказано, що включення аудіювання в самостійну роботу студентів мовних спеціальностей повинно базуватися на ознайомленні їх з видами і стратегіями аудіювання. Складнощами, пов'язаними з умовами сприйняття тексту при аудіюванні, є темп говоріння, який залежить від типу тексту, важливості інформації, індивідуальних особливостей мовця і від мови. При використанні Інтернету для розвитку навички аудіювання знижується страх перед прослуховуванням іншомовного тексту за рахунок використання відео сюжетів, які слугують опорою для розуміння основного змісту висловлювання. В статті пропопонуються тренувальні вправи, вказуються сайти для допомоги в розвитку навички аудіювання.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, аудіювання, сприйняття, аудитивна навичка, мовленнєвий потік, фонематичний слух.

Шевченко М.Ю., Годунова Н.Б.
Донбасский государственный педагогический университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУДИРОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ИНДИВИДУАЛЬНОЙ РАБОТЕ СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы, связанные с проблемой развития аудитивных навыков у студентов языковых специальностей. Самостоятельная работа студентов с аудированием является сложным динамичным процессом, требующим отработанных умений. Указано, что включение аудирования в самостоятельную работу студентов языковых специальностей должно основываться на ознакомлении их с видами и стратегиями аудирования. Трудностями, связанными с условиями восприятия текста при аудировании являются темп говорения, который зависит от типа текста, важности информации, от индивидуальных особенностей говорящего и от языка. При использовании Интернета для развития навыка аудирования снижается страх перед прослушиванием иноязычной речи за счёт использования видеосюжетов, которые служат опорой для понимания основного содержания высказывания. В статье предлагаются тренировочные упражнения, указываются сайты для помощи в развитии навыка аудирования.
Ключевые слова: речевая деятельность, аудирование, восприятие, аудитивное умение, поток речи, фонематический слух.

УДК 37.091:37091.32:91

ОНОВЛЕННЯ УРОКУ ГЕОГРАФІЇ У КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Якименко Ю.В., Покась Л.А.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті висвітлено актуальність застосування інноваційних технології у навчанні фізичної географії. Обґрунтовано необхідність оновлення сучасного уроку географії за допомогою інноваційних технологій навчання в контексті спрямованості навчально-виховного процесу на досягнення результатів. Розкрито ефективність навчальної діяльності з використанням педагогічних технологій. Представлено приклади авторських інтерактивних прийомів до розділу «Ландшафти і фізико-географічне районування». Досліджено вплив інноваційних технологій на рівень успішності школярів у процесі навчання з географії у контексті компетентнісного підходу.
Ключові слова: фізична географія, компетентнісний підхід, інтерактивний прийом, методика навчання, загальноосвітні навчальні заклади.

Постановка проблеми. За словами президента НАПН України, академіка В. Кременя сучасна парадигма шкільної освіти націлена на поліпшення якісних результатів. Тому не випадково останнім часом педагоги звертають увагу на оновлення методики навчанняу загальноосвітніх навчальних закладах [7, с. 2].У чинній нормативно-методичній документації (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів І-ІІІ ступенів і навчальні програми предметів інваріантного складника Базового навчального плану) закладено концептуальні засади сучасного розвитку змісту освіти, відповідно світовим тенденціям. Пріоритетним завданням кожної освітньої галузі і, зокрема природничої, до якої входить географія, визначено розвиток особистості учня як суб'єкта навчальної діяльності в контексті компетентнісного підходу. Отож, соціальне замовлення спрямоване на формування компетентних фахівців, які здатні адаптуватись до умов загальноєвропейського освітнього простору. Ідеться про необхідність розробки таких теоретико-методичних засад природничої освіти, які б сприяють формуванню професійної компетентності особистості. У західних країнах в навчально-виховний процес почали упроваджувати інтерактивні методики навчання, де компетентнісний підхід набув подальшого розвитку. А саме оновлення уроку за допомогою інтерактивних технологій та суперечності, що склалися у процесі випробовування інтерактивних технологій в умовах компетентнісного підходу доводять актуальність та надзвичайну важливість теми дослідження на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування інтерактивних технологій у навчально-виховному процесі відома, вона є багатогранною та багатоаспектною. Над цією проблемою працюють як зарубіжні науковці, так і українські дослідники: Б. Бадмаєв, О. Барановська, С. Бондар, Л. Карташова, М. Кларін, Л. Покась, О. Пометун, Л. Пироженко, Д. Пузіков, Г. Селевко, Г. Сиротенко, О. Пехота, О. Топузов та ін.

Знання в дії як предмет дослідження є в роботах багатьох сучасних вчених, які модернізували

© Якименко Ю.В., Покась Л.А., 2016

зміст шкільної освіти на основі компетентнісного підходу. Теоретичні положення компетентнісної освіти мають місце у наукових працях С. Бондар, Т. Гільберг, І. Гурняк, І. Зимня, В. Кальней, В. Краєвський, Л. Покась, І. Родигіна, М. Холодна, А. Хуторський, Дж. Равен.

Український педагог, член-кореспондент НАПН України Едуард Соф'янц переконаний, що компетентність формується на базі здобутих знань, досвіду і діяльності [8]. Російський вчений, професор Сергій Шишов категорію «компетентність» представляє як здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях [2, с. 8]. Вітчизняний дидакт Світлана Бондар розглядає питання формування компетентності як здатність реалізувати процедуру знання в дії [1, с. 9]. На думку українського методиста Ірини Гурняк, компетентність – це певний результат, міра досягнення мети [3, с. 17]. Відомий педагог-дослідник Микола Головань доводить, що компетентність слід сприймати як здатність особистості діяти [2, с. 7]. Водночас, дефініцію «здатність» психологи пояснюють як природну категорію здібність, придатний виконувати щось [9].

На основі викладених міркувань, мидотримуємося позиції, що компетентність (здатність і готовність) є основою діяльності (шукати, вивчати, думати, включатися у навчальний процес, співпрацювати, адаптуватися) [2, с. 8].

Таким чином, цілеспрямованість компетентності не суперечить змісту інтерактивних технологій і, як потужні чинники, покликані надати уроку з фізичної географії нового якісного стану.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як показує практика, інтерактивні методи навчання досить швидко були визнані вчителями та управлінцями дієвими засобами упровадження нових освітніх технологій. Традиційне навчання, яке передавало готові знання учням, на сьогодні втратило актуальність. Водночас недостатня методична розробленість теорії компетентнісної освіти з географії посприяла виникненню **протиріччя**: 1. Між вимогою часу вчити молоде покоління по-новому та відсутністю методичної системи упровадження нових методик навчання. 2. Між дидактичним потенціалом інтерактивних методів та прийомів у підвищенні якості успішності учнів та реальним станом шкільної практики. 3. Між можливістю перебудови змісту шкільної географічної освіти на основі компетентністного підходу й неготовністю більшості учителів та керівників основної школи користуватися новітніми педагогічними технологіями.

Формулювання цілей статті. Мета нашої статті є теоретично обґрунтувати та дослідити способи оновлення уроку фізичної географії через призму компетентнісного підходу шляхом використання інтерактивних методів та прийомів у загальноосвітній школі.

Відповідно до мети було поставлено основні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати ключові дефініції у психолого-педагогічних, методичних, фахових, літературних джерелах.

2. Вивчити сучасний стан використання інтерактивних технологій у загальноосвітній школі у контексті компетентнісного підходу.

3. З'ясувати наскільки сучасні вчителі-предметники володіють інтерактивними методами та прийомами й як часто вони їх застосовують при вивчені курсу «Фізична географія України»

4. Показати методичні особливості та приклади авторських інтерактивних технологій та їх вплив у навчальній діяльності на підвищення ефективності навчання восьмикласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пошук учителів географії досконалих форм оновлення традиційного уроку привів до широкої апробації інтерактивних технологій. Вони допомагають досягти головної мети географічної освіти, яка полягає у всебічному розвитку школяра з урахуванням його природних задатків, здібностей, інтересів та потреб через формування географічної компетентності [7, с. 3]. Ці навчальні системи не нові для педагогічної науки, але середовище у якому вони випробовуються мало вивчене.

Як зазначає О. Жемеров інтерактивні технології – це специфічна форма організації пізнавальної діяльності, яка передбачає створення комфортних умов навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність [4, с. 32].

Інтерактивні тезнології, за визначенням Л. Пироженко та О. Пометун, це навчання, що відбувається за умови постійної, активної, позитивної взаємодії всіх учнів. Відбувається колективне, групове, індивідуальне навчання у співпраці, коли вчитель і учні рівноправні суб'єкти навчання [6, с. 4].

Власні спостереження показують, що спільна діяльність учителя й учнів сприяє прийняттю школярами запропонованих інтерактивних методів та прийомів навчання, спонукає їх до активного засвоєння знань та оволодіння вміннями, розвиває учня як особистість (вони вчаться самостійно й виважено приймати рішення).

Проаналізувавши стан шкільної практики, ми можемо виокремити інтерактивні компоненти, що використовуються найчастіше на уроках географії у 8 класі:

· Інтерактивний метод *«Навчаюсь у групі»* дає змогу набути навичок спілкування та співпраці.

· Сприяє залученню всіх до обговорення проблеми метод *коло ідей.*

· Метод *«Акваріум»* допоможе вдосконалити навички роботи в малих групах.

· Ефективний прийом коллективного обговорення, пошук рішень, що спонукає учнів проявляти свою уяву і творчість – це *«Мозковий штурм»*.

· Прийом *«Прес»* використовується у випадках, коли виникають суперечливі питання і потрібно зайняти чітко аргументовану позицію.

· Інтерактивний метод *«Навчаючи – учусь»* спонукає учнів взятии активну участь і передати свої знання іншим.

· Надає можливість кожному висловити свою думку швидко, почергово, відповідаючи на запитання – прийом *«Мікрофон»*.

· Метод *«Ажурна пилка»* навчить працювати разом [6, с. 35].

Як зазначає Л. Покась інтерактивне навчання може виступати у ролі засобу мотивації до навчання; способу розвантаження розумової діяльності; перезавантаження; встановлення зв'язку

між учителем і учнем; подоланням психологічного бар'єру; зняття напруги у класі; покращення мікроклімату учнівського колективу; елементом співпраці; виховання колективу однодумців [5].

Пропонуємо авторські розробки інтерактивних прийомів на уроці географії під час вивчення розділу»Ландшафти і фізико-географічне районування».

Прийом «Оратори». Учитель об'єднує клас у три групи і роздає картки, на яких написані уривки вірша І. Кушніра «Карпати». Учні кожної групи мають разом прочитати свій уривок за командою вчителя.

Прийом «Казка». Учитель пропонує учням послухати казку про Кримські гори, але в цій казці є неправдиві речі, які учні мають знайти і виправити. Учні уважно слухають, а коли чують помилку всі разом хлопають в долоні, а хтось з учнів називає правильну відповідь.

Прийом «Хвиля». Учитель пропонує учням намалювати простим олівцем у зошиті хвилі, а на них прописати ручкою ключові слова, на одній хвилі одне слово, які найбільше запам'яталися під час уроку. Після закінчення роботи учні зачитують свої висновки. Чим більше хвиль з різними ключовими словами, тим продуктивніше засвоєно навчальний матеріал.

Під час проходження студентами педагогічної виробничої практики у загальноосвітніх школах міста Києва: № 198 (ліцей «Еко»), 281, 197, гімназії № 172 та міста Малина Житомирської області:ліцеї № 1 та гімназії № 5 проводилося анкетуванняучнів 8 класу та учителів з метою з'ясування відношення респондентів до інтерактивних технологій навчання в цілому і до застосування нововведення при вивченні фізичної географії. Результати зображено на рис 1.

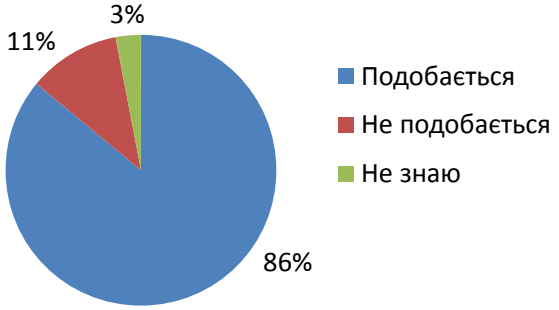

Рис. 1. Відношення учнів до інтерактивного навчання

Джерело: розроблено Якименко Ю.В.

За результатами анкетування учнів 8-х класівми отримали такі статистичні показники. На запитання «Чи подобаються Вам уроки з інтерактивними вправами?» – подобаються – 86%, не подобаються – 11%, не знають як відносяться до інтерактивного навчання – 3% учнів. Отже, можна стверджувати, що інтерактивне навчання є актуальним для застосування, адже подобається більшості.

Рис. 2 підтверджує відповідь на запитання «На яких уроках (з яких предметів) у Вас найчастіше застосовуються інтерактивне навчання?». Як бачимо, найчастіше використовують інтерактивні методи і прийоми у своїй педагогічній діяльності учителі української мови та географії – 19%,17% – це вчителі іноземних мов, 16% – вчителі історії, 13% – вчителі біології, 8% – вчителі хімії, 5% – вчителі математики, а 3% – всі інші. Отже, якщо учителі застосовують інтерактивні технології у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів, то можна стверджувати про ефективність даної освітньої системи.

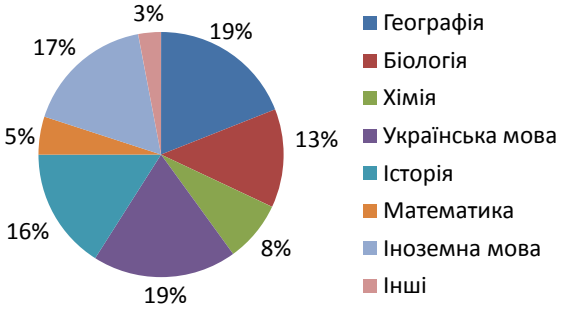

Рис. 2. Застосування інтерактивних методів та прийомів навчання

Джерело: розроблено Якименко Ю.В.

Щодо результатів анкетування учителів, то ми отримали дані (рис. 3).

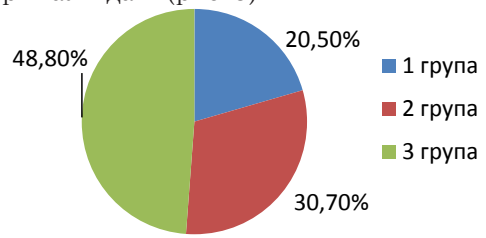

Рис. 3. Відношення учителів до інтерактивного навчання

Джерело: розроблено Якименко Ю.В.

1 група вчителів (20,50%) – це вчителі, які позитивно відносяться до власної педагогічної діяльності і застосовують різноманітні інноваційні технології на уроках географії. *2 група вчителів* (30,70%) – це вчителі, які старанно відносяться до власної педагогічної діяльності, але без чіткої вмотивованості навчання для учнів і не використовують інтерактивне навчання. *3 група вчителів* (48,8%) – це вчителі, які розробили свою власну систему навчання з використанням авторських інтерактивних технологій.

Ми з'ясували причини не бажання використовувати інтерактивне навчання у педагогічній діяльності учителів через неготовність до нововведення, побоювання, невпевненість у самореалізації та недостатньої наявності методичного матеріалу. На запитання анкети «Чи впливають інтерактивні технології на рівень успішності учнів?», 95% учителів дали стверджувальну відповідь. 48,8% вчителів застосовують власні авторські розробки інтерактивних методів та прийомів, а не запозичені. Отже, маємо надію, що в учителів є бажання до пошуку нового.

Висновки з данного дослідження і перспективи. Таким чином, результати нашого дослідження дають підстави зробити наступні **висновки**:

1. Теоретичний аналіз літературних джерел показав, що проблемою дослідження в українській педагогіці займаються, але у методичній літературі з географії це питання висвітлено недостатньо.

2. Переважна більшість освітян-науковців і педагогів-практиків переконані, що навчання сучасної учнівської молоді у школі має здійснюватися на новій концептуальній основі в рамках компетентнісного підходу.

3. Проведення емпіричного етапу педагогічного дослідження дає змогу зрозуміти, що стан запровадження інтерактивного навчання у восьмикласників з фізичної географії України знаходиться на середньому рівні, тому що учителі обережно відносяться до змін традиційного навчання.

4. У результаті дослідження ми дізналися, що інтерактивні прийоми й методи допомагають учням швидше запам'ятати матеріал, змотивувати до навчання, підвищити рівень навчальних досягнень, відчути свою значимість у процесі навчальної діяльності та радість успіху.

Однак, отримані дані не вичерпують тему дослідження. Способи оновлення уроку географії у період прогресивних перетворень мають широкий діапазон для подальшого вивчення.

Список літератури:

1. Бондар С. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів / Світлана Бондар // Біологія і хімія в школі. – 2003. – № 2. – С. 8-9.
2. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uabs.edu.ua/images/stories/.../Holovan_03 pdf – назва з екрану.
3. Гурняк І. А. Методика реалізації компетентного підходу в процесі навчання хімії / І. А. Гурняк. – Суми: СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 17.
4. Жемеров О. О. Сучасні технології навчання географії України: [Метод. посіб. для студ.-географів ВНЗ] / О. О. Жемеров, В. М. Блазун. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. – 32 с.
5. Покась Л. Шляхи формування компетенцій у старшокласників на уроках географії [Електронний ресурс] / Лілія Покась // Режим доступу: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8265
6. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / за ред. Л. В. Пироженко. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 189 с.
7. Про зміст загальної середньої освіти: Науково-аналітична доповідь / За ред. В. Г. Кременя. – К.: НАПН України, 2015. – С. 5.
8. Соф'янц Е. Освітній округ як інноваційна модель управління: експеримент триває / Едуард Соф'янц // Рідна школа. – 2013. – № 7. – С. 28-31. – Режим доступу: http: // nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_7_8pdf
9. Холодная М. А. Психология интелекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – Спб: Питер, 2001. – 271 с. (Серия «Мастера психологии»).

Якименко Ю.В., Покась Л.А.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ОБНОВЛЕНИЕ УРОКА ГЕОГРАФИИ В КОНТЕКСТЕ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация
В статье освещены актуальность применения инновационных технологии в обучении физической географии. Обоснована необходимость обновления современного урока географии с помощью инновационных технологий обучения в контексте направленности учебно-воспитательного процесса на достижение результатов. Раскрыто эффективность учебной деятельности с использованием педагогических технологий. Представлены примеры авторських интерактивных приемов в раздел «Ландшафты и физико-географическое районирование». Исследовано влияние инновационных технологий на уровень успеваемости школьников в процессе обучения географии в контексте компетентностного подхода.
Ключевые слова: физическая география, компетентностный подход, интерактивный прием, методика обучения, общеобразовательные учебные заведения.

Yakymenko Ju.V., Pokas L.A.
Kyiv National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

UPDATE GEOGRAPHY LESSON IN THE CONTEXT OF COMPETENCE APPROACH

Summary
The article highlights the relevance of the use of innovative technology in teaching physical geography. It's proved the necessity of updating the modern geography lesson through innovative learning technologies in the context of orientation of the educational process to achieve results. There is reveals the effectiveness of training activities with the use of educational technology. It's given the examples of copyright interactive techniques to «Landscapes and physical-geographical regionalization». It's discovered the influence of innovative technologies on the level of success of students in the learning process of geography of competence approach.
Keywords: physical geography, competence approach, interactive method, technique training, general education.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'373.611+616.33+811.112.2

СЛОВОСКЛАДАННЯ ЯК СПОСІБ НОМІНАЦІЇ ПОНЯТЬ ГАСТРОЕНТЕРОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Бондар Н.В.
Івано-Франківський національний медичний університет

У статті розглянуто композицію як засіб номінації медичних понять терміносистеми гастроентерології в сучасній німецькій мові. Визначено поняття «термін-композит». Проведено структурно-синтаксичний аналіз складних фахових термінів. З'ясовано, які типи композитів є продуктивними в досліджуваній терміносистемі. Проведено етимологічний аналіз твірних основ та виділено серед них терміноелементи з високим словотвірним потенціалом.
Ключові слова: термін-композит, твірна основа, терміноелемент, кореневa морфема, детермінативний композит, копулятивний композит, гібридний композит, структурні особливості.

Постановка проблеми. В останні десятиліття дослідження процесів термінотворення стає все більш актуальним як в українському, так і зарубіжному мовознавстві. Науково-технічний прогрес з його відкриттями та винаходами визначає потребу творення номінативних одиниць для позначення нових процесів та явищ у різних галузях. Вивчення лексико-семантичних і структурно-морфологічних особливостей термінів дає можливість оцінити рівень розвитку відповідної терміносистеми і визначити пріоритетні напрямки її стандартизації.

Поповнення термінологічного складу фахових мов відбувається на основі загальних принципів словотвору, характерних для тієї чи іншої національної мови. Продуктивним способом творення лексичних інновацій в багатьох індоєвропейських мовах є осново- та словоскладання, адже компактні за формою складні слова здатні одночасно називати різні ознаки об'єктів дійсності. Зокрема, у німецькій мові композиція є поширеним засобом вираження нових понять.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання творення складних номінацій вивчали багато українських та зарубіжних германістів [1–6; 8; 10]. Німецькі терміни-композити уже досліджувалися на прикладі сучасних фахових мов, а саме: мови економіки (О. Подвойська, С. Дружбяк), богослов'я (М. Вереш), інноваційно-комп'ютерних технологій (І. Оніщук, А. Міщенко), водного будівництва та юриспруденції (Г. Ельзен). Однак німецькомовна медична термінологія досі залишається маловивченою в словотвірному аспекті. Зокрема композиція як спосіб термінотворення в галузі гастроентерології ще не була об'єктом окремого лінгвістичного аналізу. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення тенденцій в процесі словоскладання, які є характерними для сучасної німецькомовної терміносистеми гастроентерології. **Об'єктом** дослідження є субстантивні терміни-композити, що позначають гастроентерологічні поняття і зафіксовані в медичних тлумачних словниках, довідниках та навчальних посібниках. **Предмет** дослідження – структурно-синтаксичні та етимологічні особливості виділених термінологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу. В українській та зарубіжній германістиці зустрічаємо різні трактування поняття лексичної композиції. В. Левицький розуміє під терміном «Komposition» творення слів шляхом сполучення двох і більше самостійних компонентів. Вчений вказує на бінарність більшості композитів, виділяючи в їхній структурі два безпосередні складники (unmittelbare Konstituenten), і при цьому наголошує, що кожен конституант не обов'язково є окремим словом, а може складатись з кількох слів [3, с. 194].

М. Лоде також описує німецькі композити як складні слова ієрархічної будови, при якій кожен самостійний компонент може підлягати наступному поділу [10, с. 36]. Г. Ельзен розглядає композит як поєднання в одне ціле щонайменше двох кореневих морфем. При цьому до повнозначних твірних елементів вона відносить як базові (кореневі) морфеми, так і конфікси, окремі букви та символи. [8, с. 58]. Дослідниця зазначає, що багатокомпонентні складні слова характерні власне для різногалузевих фахових текстів, оскільки є економним способом оптимально точної передачі інформації та наукових знань.

У нашому дослідженні під **терміном-композитом** ми розуміємо складне слово, що номінує певне поняття у сфері гастроентерології і утворене шляхом поєднання двох і більше самостійних слів, їхніх основ та кореневих морфем. Завдяки сполученню кількох основ в одну семантично і структурно цілісну одиницю термін одночасно називає кілька ознак позначуваного ним денотату.

Виділені композити ми класифікували за різними критеріями, а саме: а) за кількістю твірних основ; б) за типом граматико-синтаксичних зв'язків між компонентами; в) за генетичними джерелами походження твірних елементів.

Залежно від кількості окремих слів чи кореневих морфем, що входять до складу гастроентерологічних термінів, ми поділяємо їх на двокомпонентні, трикомпонентні та багатокомпонентні композити. Вагому частку серед досліджених

© Бондар Н.В., 2016

лексичних одиниць становлять двоосновні складні терміни: *die Magendrüse* (шлункова залоза), *die Pylorusstenose* (звуження пілоричного відділу), *der Leberabszess* (абсцес печінки), *die Leberektopie* (зміщення печінки), *die Speiseröhre* (стравохід), *das Adenokarzinom* (залозиста ракова пухлина), *der Gallengang* (жовчна протока), *die Gastroparese* (атонія шлунка), *die Lymphknote* (лімфатичний вузол). Номінуючи ключові поняття терміносистеми гастроентерології, двокомпонентні лексеми відповідають вимогам точності та короткості, які висунуті багатьма лінгвістами по відношенню до терміна. Часто вживаними є також тричленні композити з різними типами граматичних зв'язків між їх складовими. Для прикладу наводимо такі терміни: *das Bauchaortenaneurysma* (аневризма черевної аорти), *die Magenteilresektion* (видалення частини шлунку), *die Cholangiographie* (рентгенівське обстеження жовчних проток), *Cronkhite-Canada-Syndrom* (синдром Кронкайта-Канади), *der Gallenblasenhydrops* (водянка жовчного міхура), *die Hepatosplenomegalie* (збільшення печінки та селезінки).

Прагнення науковців до багатоаспектної характеристики складних медичних понять зумовлює появу багаточленних композитів з чотирма і більше складовими. Такі лексичні одиниці відзначаються складною структурною організацією, наявністю компонентів різних граматичних форм та різного плану вираження. Цю тенденцію в термінотворенні субмови гастроентерології яскраво ілюструють наступні терміни: *die Magenschleimhautinseln* (острівці слизової оболонки шлунка), *die Leber-Milz-Szintigraphie* (сцинтиграфія печінки та селезінки), *die Infusionscholezystocholangiographie* (рентгенівське обстеження жовчного міхура і проток з допомогою контрастної рідини), *Harnstoff-^{13}C-Atemtest* (дихальний тест на базі сечовини та ізотопу вуглецю C^{13}).

На основі граматико-синтаксичного відношення між компонентами складні слова поділяють на детермінативні, копулятивні та змішані синтаксичні конструкції. Серед німецькомовних термінів гастроентерології найбільш чисельними та продуктивними є детермінативні складні слова з бінарною структурою. Це такі композити, у яких перший компонент (означальне слово) визначає чи пояснює другий (основне слово) [10, с. 36]. На приклад: у терміні *das Magenkarzinom* (ракова пухлина шлунка) компонент *Magen* (шлунок) конкретизує слово *Karzinom* (ракова пухлина), вказуючи на локалізацію захворювання. Беручи за основу структурну класифікацію композитів М. Лоде, ми виділяємо серед німецькомовних термінів гастроентерології правобічні, лівобічні та двобічні композити. До лівобічних композицій з ієрархічним поділом першого (детермінуючого) компонента зараховуємо терміни на зразок *die Magenwandnekrose = Magenwand + Nekrose* (змертвіння стінки шлунка), де перший компонент *Magenwand* має наступний ієрархічний поділ *Magen + Wand*. Конструкцію такого зразка демонструє також термін *der Schleimhautprolaps = Schleimhaut + Prolaps* (пролапс слизової оболонки). До правобічних композитів, у яких складним словом є другий (детермінований) компонент, відносимо наступні лексичні одиниці: *die Probelaparotomie = Probe + Laparotomie* (розтин черевної порожнини в цілях діагностики), *die Gallenfarbstoffe = Gallen + Farbstoffe* (жовчні барвники). У двобічних композитів обидва компоненти мають ієрархічну будову: *die Dunndarmultraschalldiagnostik = Dünndarm + Ultraschalldianostik* (ультразвукова діагностика тонкого кишечника), *die Doppelballonenteroskopie = Doppelballon + Enteroskopie* (обстеження кишечника з допомогою двохкапсульного зонду), *das Darmwandnervensystem = Darmwand + Nervensystem* (нервова система стінки кишечника). Однак в німецькомовній терміносистемі гастроентерології найбільш частотними є лівобічні детермінативні композити.

До складних термінів з підрядним типом зв'язку належать також композити з певними структурними особливостями лівого компонента. Детермінуючий конституант може мати такі форми вираження:

а) скорочення: *der CT-Befund* (*Computertomographie-Befund* – результат комп'ютерної томографії), *die CMV-Ösophagitis (Cytomegalie-Virus-Ösophagitis* – запалення стравоходу, спричинене цитомегаловірусом).

б) окремі букви, формули та інші знаки: *die B-Zellen* (клітини Б-типу), *der H_2-Atemtest (*водневий дихальний тест).

в) словосполучення з підрядним чи сурядним зв'язком, фраза: *die In-vitro-Allergiediagnostik* (діагностика алергії методом «в пробірці»), *das Multiple-Polyposis-Symdrom*, (синдром множинних поліпів), *der Morbus-Crohn-Kranke* (пацієнт з хворобою Крона), *die End-zu-End-Anastomose* (накладання анастомозу методом «кінець в кінець»).

Наведені приклади мають характерну для детермінативних композитів бінарну структуру. Як зазначає Г. Ельзен, власне фаховий вокабуляр різних наукових галузей наповнений складними словами такого типу [8, с. 64].

Копулятивні композити з виключно сурядним видом зв'язку між основними конституантами не є характерними для гастроентерологічної термінології в німецькій мові. Однак з поміж проаналізованих лексичних одиниць можемо виділити складні терміни, компоненти яких є рівнозначними частинами у вигляді цілих слів з написанням через дефіс. Наприклад: *die Magen-Darm-Passage* (шлунково-кишковий пасаж), *der Peutz-Jeghers-Polyp* (поліп Пейтца-Йегерса), *das Magen-Dünndarm-Karzinom* (ракова пухлина шлунка і тонкого кишечника). Вітчизняні мовознавці визначають такі лексичні одиниці як юкстапозити або ланцюжкові терміни. В зарубіжній германістиці композити подібної структури називають *«ternäre Verbindungen»* (трійчасті сполуки) [8, с. 62]. Формально це поєднання трьох конституантів одного рівня, з яких перші два є рівноправними одиницями, що поєднуються копулятивним зв'язком між собою і функціонують разом як єдиний компонент. З третім елементом композита вони перебувають у відношенні визначальної підрядності. Наприклад, у складному терміні *das Magen-Dünndarm-Karzinom* рівноправні компоненти *Magen* та *Dünndarm* визначають та конкретизують слово *Karzinom*, вказуючи на локалізацію пухлини. Такий термін можна замінити перифрастичним виразом «*Karzinom, das sowohl den Magen als auch den Dünndarm betrifft»*. При цьому сполучення *Magen-Dünndarm*

не є окремою фразою чи фрагментом речення, а значить не може розглядатися як окремий компонент композита. Тому складні терміни з подібними структурами ми зараховуємо до композицій мішаного типу, конституанти яких поєднані між собою як підрядним, так і сурядним зв'язком. До цієї групи належать і термінологічні одиниці, що сконструйовані на базі не окремих слів, а кореневих морфем чи усічених основ, зазвичай латинського та давньогрецького походження: *die Ösophagogastroduodenoskopie* – обстеження стравоходу, шлунку і дванадцятиперстної кишки (гр. *«oesophagus»* – стравохід, гр. *«gaster»* – шлунок, лат. *«duodenum»* – дванадцятиперстна кишка, гр. *«skopia»* – огляд, обстеження); *die Koloproktektomie* – видалення ободової і прямої кишки (гр. *«colon»* – ободова кишка, гр.-лат. *«proktos»* – пряма кишка, гр. *«ektomia»* – видалення).

Німецька медична термінологія формувалась протягом багатьох століть під впливом різноманітних чинників, що зумовило неоднорідність її складу. В результаті проведення етимологічного аналізу компонентів складних термінів встановлено, що питома німецька лексика поєднується із запозиченою. Словоскладання в медичній галузі гастроентерології репрезентовано лексичними одиницями, які утворені за трьома зразками:

1) сполучення двох і більше власне німецьких твірних основ;

2) поєднання кількох іншомовних терміноелементів;

3) комбінація запозичених слів та морфем з автохтонними німецькими основами, в результаті чого виникають так звані гібридні композити [4, с. 205-206].

Особливої уваги заслуговують терміноелементи давньогрецького та латинського походження. Класичні мови Античності протягом віків відігравали особливу роль у формуванні медичної термінології, до складу якої входить німецька гастроентерологічна термінологія. Греко-латинські морфеми і сьогодні займають провідні позиції в процесі термінотворення різних медичних галузей. Але в сучасній лінгвістиці дискусійним залишається питання щодо їх морфемного статусу. Українськими та зарубіжними лінгвістами запропоновані різні терміни для їхнього позначення: афіксоїди (Е. Селіванова, І. Стоянова, А. Кобзар), міжнародні терміноелементи (В. Григорєв), напівафікси (М. Степанова), конфікси (Г. Ельзен, Е. Доналіс, С. Міхель). У нашому дослідженні ми визначаємо їх як греко-латинські терміноелементи.

Залежно від позиції у складному слові форманти класичного походження можна поділити на базові кореневі та кінцеві терміноелементи. Кореневі морфеми зазвичай вказують на органи та частини тіла (*gastr-* – шлунок; *hepat-* – печінка; *kolon-* – ободова кишка; *cholezyst-* – жовчний міхур), а кінцеві елементи – на патологічні стани, методи і способи обстеження та лікування (*-skopie* – внутрішній огляд; *-megalie* – збільшення; *-ptose* – опущення; *-ektomie* – видалення). Наприклад: *die Gastroptose* (опущення шлунка), *die Cholezystektomie* (видалення жовчного міхура). Варто зауважити, що частина класичних терміноелементів в системі гастроентерології можуть виконувати одночасно функцію як вільних, так і зв'язаних морфем. Порівняймо: *die Parese* (неповний параліч) – *die Gastroparese* (атонія шлунку).

Латино-грецькі запозичення активно поєднуються з національними німецькими лексемами, утворюючи терміни-гібриди: *die Dünndarmatonie* (атонія тонкого кишечника), *die Magenteilresektion* (видалення частини шлунку), *das Leberkarzinom* (ракова пухлина печінки).

Серед іншомовних компонентів у складі гастроентерологічних термінів виділяємо також запозичення з інших мов, насамперед з англійської. Англійська як мова міжнародного спілкування займає сьогодні провідні позиції і в науково-технічній сфері. Терміни-англіцизми часто потрапляють в німецькомовний ареал разом з новими винаходами і приймають активну участь в процесах термінотворення різних медичних галузей. В німецькомовній гастроентерології такі запозичення входять до складу гібридних композитів у формі повнозначних слів або скорочень: *der Magen-Bypass* (оперативне шунтування шлунка), *das MALT-Lymphom* (лімфатична пухлина лімфоїдної тканини слизової оболонки; *MALT* – від англ. *mucosa associated lymphoid tissue), die Push-Enteroskopie* (пуш-ентероскопія – обстеження тонкого кишечника методом проштовхування). Наведені приклади демонструють, що англомовні компоненти мають властивість сполучатись як з національними німецькими, так і латино-грецькими словами.

Висновки. Проведений структурно-синтаксичний та етимологічний аналіз німецькомовних медичних композитів дозволив встановити певну специфіку словоскладання в терміносистемі гастроентерології. В структурному плані переважають двочленні і тричленні композити з детермінативним типом зв'язку між основними компонентами. Також спостерігається тенденція до творення підрядно-визначальних композитів, детермінуючий компонент яких представлений структурами різних форм вираження: формулою, скороченням, словосполученням тощо. Конструювання таких багаточленних термінів уможливлює різноаспектну характеристику складних понять гастроентерології. Етимологічну базу термінотворення складають національні німецькі та запозичені слова й морфеми, серед яких латино-грецькі терміноелементи володіють особливим словотвірним потенціалом, що обумовлено історичними чинниками формування медичної термінології загалом. Спостерігається тенденція залучення англомовних лексем до творення гібридних складних термінів різних комбінацій.

Виявлені особливості словоскладання в німецькомовній терміносистемі гастроентерології відкривають перспективу подальшого дослідження інших способів словотвірної номінації медичних понять, зокрема афіксації та абревіації.

Список літератури:

1. Вереш М. Т. Структурні особливості німецьких християнсько-богословських термінів-композитів / М. Т. Вереш // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43 (1). – С. 219-226.
2. Дружбяк С. В. Термінотворча динаміка фахової мови економіки: структурно-семантичний та функціональний аспекти (на матеріалі лексикографічних джерел і сучасної періодики Німеччини): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / С. В. Дружбяк; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2010 – 20 с.
3. Левицький В. В. Лексикологія німецької мови: посібник / В. В. Левицький. – Вінниця: Нова Книга, 2014. – 392 с.
4. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу: монографія / А. Л. Міщенко. – Вінниця: Нова Книга, 2013. – 448 с.
5. Оніщук І. До питання про дефініцію і морфеміку інноваційно-технічного глосарія / І. Оніщук // Мандрівець. – 2014. – № 2. – С. 71-74.
6. Подвойська О. В. Термінологія соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові: номінативний та функціональний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / О. В. Подвойська; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2008. – 20 с.
7. Duden. Fremdwörterbuch / hrsg. von der Dudenredaktion. – 8. Aufl., neu bearb. und erweit. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zuerich: Dudenverlag, 2005. – S. 1104.
8. Elsen H. Komplexe Komposita und Verwandtes / H. Elsen // Germanistische Mitteilungen. – 2009. – № 69. – S. 57-71.
9. Gregor M. Stremmel W. PSCHYREMBEL. Gastroenterologie / hrsg. von M. Gregor, W. Stermmel. – 1 Aufl., – Berlin / Boston: De Gruyter. – 2013. – S. 363.
10. Lohde M. Wortbildung des modernen Deutschen / M. Lohde – Tuebingen: Narr, 2006. – S. 348.
11. Riemann J. F. Gastroenterologie. Das komplette Referenzwerk fur Klinik und Praxis / hrsg. von J. F. Riemann, W. Fischbach, P. Galle, J. Mössner. – Stuttgart: Thieme Verlag, 2010. – S. 2077.

Бондарь Н.В.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

СЛОВОСЛОЖЕНИЕ КАК СПОСОБ НОМИНАЦИИ ПОНЯТИЙ ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
В статье рассмотрена композиция как способ номинации медицинских понятий гастроэнтерологии в современном немецком языке. Определено понятие «термин-композит». Проведен анализ сложных профессиональных терминов. Определено, какие типы композитов есть плодотворными в исследуемой терминологической системе. Проведен этимологический анализ производящих основ, среди которых выделены терминоэлементы с высоким словообразовательным потенциалом.
Ключевые слова: термин-композит, производящая основа, терминоэлемент, корневая морфема, детерминативный композит, копулятивный композит, гибридный композит, структурные особенности.

Bondar N.V.
Ivano-Frankivsk National Medical University

WORD FORMATION AS A WAY OF NOMINATION OF TERMS OF GASTROENTEROLOGY IN MODERN GERMAN LANGUAGE

Summary
In the article the composition was examined as a way of nomination of medical concepts terminology of Gastroenterology in modern German language. The concept «term-composite» was determined. Structural and syntactic analysis of complex professional terms was conducted. It was found that the types of composites are productive in the investigated terminology system. An etymological analysis of generating stems was conducted and among them the terminological elements were identified with high word creative potential.
Keywords: term-composite, generating stem, terminological element, root morpheme, determinative composite, copulative composite, hybrid composite, structural features.

УДК 801.73

ОРГАНІЗАЦІЯ І ЗМІСТ ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА 1 КУРСАХ НЕМОВНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Борисова Н.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Статтю присвячено виявленню й характеристиці змісту та організації факультативів з англійської мови на 1 курсах немовних факультетів вищих навчальних закладів. Розкрито відмінність факультативного від обов'язкового курсу, яка полягає в методах і прийомах навчання та його організації. Наголошено, що основна увага приділяється практиці мовлення. Зазначено, що планування таких занять здійснюється з урахуванням початку вивчення іноземної мови та рівня знань студентів. Зміст програми факультативних занять з курсу «Англійська мова» представлено сферами спілкування і їх предметно-тематичним змістом, мовленнєвим матеріалом і текстами для читання. Доведено, що вони сприяють розвитку і поглибленню інтересу до іноземної мови, вдосконаленню практичних навичок і вмінь, розширенню культурного кругозору і загальноосвітнього рівня.

Ключові слова: факультативні заняття, організація, зміст, немовні факультети, необов'язковість, рівень знань студентів.

Постановка проблеми. Сьогодення вимагає володіння англійською мовою. Варто зазначити, що при прийомі на державну службу нових працівників має стати обов'язковим володіння англійською мовою, а в Адміністрації президента це гарантує 10% надбавку до заробітної плати [6, с. 5]. Проте стосовно наказу Міністерства освіти і науки від 26 січня 2015 року № 47 «Про особливості формування навчальних планів на 2015/2016 навчальний рік» рекомендується курс іноземної мови, який входив до основного (обов'язкового) циклу перенести в позакредитні дисципліни. У пункті 2 цього наказу зазначено, що «через факультативи (повністю чи частково) може плануватися і вивчення англійської мови, якщо вищий навчальний заклад вирішить, що це оптимальна форма забезпечення рекомендацій пункту 2 Листа МОН від 11.03.2015 року «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін» [1, с. 2].

У свою чергу, факультативний курс, в порівнянні з основним курсом англійської мови, має деякі переваги: факультативні заняття дозволяють студентам переконатися в стійкості своїх інтересів, глибше знати і критично оцінювати свої можливості, тобто така форма роботи розширює і поглиблює знання та вміння, здобуті студентами при вивченні базового курсу (у даному випадку у школі). Крім того, вони формують і розвивають різнобічні інтереси та вміння самостійно здобувати знання, долучають їх до самостійної дослідницької роботи, дають можливість познайомитися із сучасними досягненнями науки. Також факультативні курси дозволяють найбільш успішно застосовувати індивідуальний підхід до кожного студента з урахуванням його здібностей, більш повно задовольняти пізнавальні і життєві їх інтереси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зазначити, що вказана проблема (організація факультативних занять) знайшла часткове висвітлення у дослідженнях таких науковців, як О.Б. Бігич, Н.Ф. Бориско, Г.Е. Борецька, Д.А. Епштейн, С.Ю. Ніколаєва, Л.В. Калініна, Н.В. Москалюк, Т.І. Олійник та ін. Водночас її вирішення не може вважатись достатньо розробленим, через останні рекомендації Міністерства освіти і науки, і тому потребує окремих досліджень.

Варто виділити **невирішені раніше частини проблеми**, яким присвячується стаття – це організація і проведення факультативних занять (замість предмета з основного циклу) з англійської мови на всіх 1-х курсах немовних факультетів педагогічних вищих навчальних закладів, стосовно вимог затверджених стандартів вищої освіти у частині освітньо-кваліфікаційних характеристик Закону України «Про вищу освіту» [1, с. 1].

Метою статті є розгляд організації і зміст проведення факультативних занять з англійської мови на 1-х курсах немовних факультетів вищих навчальних закладів. Для її досягнення були визначені наступні завдання: розглянути факультативи як форми роботи; описати принципи їх побудови і роботи на немовних факультетах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Факультативний курс – це один із способів практичної профорієнтації, так як не розмови про предмет «Іноземна мова», а безпосереднє «занурення» в предмет є визначальним. Успішний розвиток науки, техніки й інших галузей неможливе без обміну інформацією. Для цього потрібні фахівці, які володіють хоча б однією іноземною мовою. Факультативні заняття збільшують можливості цього предмета у розвитку соціально-активної особистості. Оскільки вони є необов'язковими для студентів, розглянемо, за яких обставин він може «відбутися».

Термін «факультативний» (від франц. *«Facultatif»* і лат. *«Facult»* – можливість) означає можливий, необов'язковий, що надається на вибір (напр., факультативний курс). У сучасній школі факультативні курси (теми) є доповненням до основного об'єму загальноосвітніх знань, що визначається навчальним планом і програмами, а факультативні заняття – це необов'язкові заняття, що організовуються для поглиблення і розширення знань з окремих курсів, тем чи питань відповідно до бажань та інтересів слухачів [2, с. 164]. Це наближує факультативні заняття до позакласних форм пізнавальної діяльності, наприклад, до предметних гуртків.

Існують також факультативні практикуми, семінари, лабораторні заняття тощо. В основі організації курсу лежить принцип добровільності.

© Борисова Н.В., 2016

У кожній групі є певна кількість студентів, які цікавляться англійською мовою. У зв'язку з цим, зібрати їх на перше заняття нескладно. Зазвичай для цієї мети достатньо, щоб викладач розповів слухачам про те, чим вони будуть займатися, яку їм це принесе користь, що вони при цьому дізнаються нового й цікавого і про можливість розширювати і поглиблювати наукові і прикладні знання та розвивати здібності і задовольняти особисті інтереси.

Факультативний курс можливий при високій якості викладання іноземних мов та її авторитеті в навчальному закладі. Тоді набираються групи, до яких входять студенти, які потребують поглиблення знань із мови, удосконалення й уміння ними користуватися. Серед них можуть бути: «гуманітарії», які захоплені мовою, процесом оволодіння нею; у них велике бажання навчитися користуватися нею в читанні і в усному мовленні; «технарі», до яких відносять усіх тих, для кого мова має прикладний характер, вона надає їм можливість звертатися до іноземної оригінальної літератури для розширення своїх знань; студенти, які збираються пов'язати свою майбутню професію з іноземною мовою тощо.

Такий контингент слухачів з високою мотивацією навчання може багато чого досягти у вивченні мови і визначає високі вимоги до змісту, методики та організації факультативних занять. Така аудиторія потребує яскравого і зацікавленого викладача, якому потрібно постійно підвищувати свій професійний рівень. У результаті цього, на факультативних заняттях виникає атмосфера взаємної довіри і поваги між викладачем і слухачами, яка особливим чином тонізує навчання.

На відміну від позакласних занять, факультативи проводяться за узгодженою програмою, за розкладом і з постійним складом учасників. Проте викладач повинен пам'ятати, що такі заняття не замінюють позакласну роботу з предмета. Д.А. Епштейн [3, с. 187] вважав, що будь-який факультатив: «повинен забезпечити поглиблене вивчення понять, що розглядаються в основному курсі; повинен бути цілісним, не повинен включати в себе великої кількості розрізнених і дрібних питань; обсяг знань має бути обмежений програмою» [3, с. 187].

На сьогодні, принципи відбору навчального матеріалу та організації факультативних занять розширено і конкретизовано: добровільність, науковість, доступність, індивідуалізація, зв'язок теорії з практикою, пізнавальна активність і самостійність, свідомість засвоєння знань, наочність, розвиваюче навчання [4, с. 204].

Є істотні відмінності у факультативному курсі з іноземної мови та інших предметів освітнього циклу. Але з іноземної мови факультативний курс повинен бути єдиним цілим з основним, проте поглиблюючи і розширюючи його. Варто нагадати, що основний курс з англійської мови на 1-х курсах немовних факультетів знятий, а залишений лише як позакредитна дисципліна.

Відмінність факультативного від обов'язкового курсу полягає в методах і прийомах навчання, його організації. У зв'язку з тим, що вивчається у більшості випадків лексика, а новий граматичний матеріал (по можливості) не вводиться. Основна увага приділяється практиці мовлення; при цьому якщо мати на увазі тренування і застосування, то пріоритет належить застосуванню. Розглянемо ці положення докладніше.

Будь-яке знайомство з новим поширюється на лексику. Рекомендується кожного року засвоювати близько 100 нових слів. На відміну від обов'язкового курсу студенти самостійно знайомляться зі словами, оскільки передбачається, що прийоми навчання, зокрема робота над значенням і формою слова, їм відомі з обов'язкового курсу, так само як і вміння користуватися словником і довідником.

Вважаємо за доречне розглянути особливості навчання усного мовлення. Програма вказує на посилення проблемно-дискусійної зорієнтованості всього процесу навчання, і зокрема говоріння, що дозволяє підвищити мовленнєву активність студентів, вмотивованість і самостійність їх висловлювань, посилити розвиваючий характер навчання. У програмі [8, с. 6] замість звичайного переліку тем дається приблизний перелік проблем для обговорення, які спонукають студентів до висловлення своєї думки. Наприклад: «Майбутня професії» тощо. Участь в обговоренні дає кожному можливість проявити себе.

На факультативних заняттях спілкування викладача з аудиторією має відбуватись лише іноземною мовою. Що стосується спілкування студентів між собою, то воно проявляється під час дискусії, де аудіювання і говоріння виступають на рівні. Таким чином, усі види аудіювання, виступають в якості джерела інформації та є зразком для висловлювання: стимулює бесіду, дискусію.

Отже, на факультативах потрібно більше приділяти уваги комунікації. Перевага надається завданням не стільки у рольовій грі, скільки у вираженні власних думок. Справа в тому, що тренувальні ігри недостатньо стимулюють внутрішню мотивацію, а власне мовленнєва, творча рольова гра вимагає величезної підготовки, на яку немає часу при одній-двох годинах факультативних занять на тиждень. Зате висловлювати свої думки можна вчити на кожному занятті і не тільки на етапі мовлення, але і на етапі тренування.

Зважаючи на відмінності в підготовці, психологічні особливості та інтереси студентів усередині кожної групи, для підтримки внутрішньої мотивації на факультативах ще більшого значення в порівнянні зі звичайними заняттями набуває індивідуалізація завдань. Вони можуть мати різну ступінь самостійності в мовленнєвому оформленні висловлювання при наявності проблеми в кожному варіанті завдання. Планування факультативних занять здійснюється з урахуванням початку вивчення іноземної мови та рівня знань студентів, тому передбачається, що вони розширять їх можливості використовувати здобутий мовленнєвий та соціокультурний досвід для вдосконалення мовленнєвих навичок та розвитку вмінь спілкування і подолання психологічних бар'єрів у процесі усного спілкування іноземною мовою.

Програма факультативних занять [8] призначена для студентів І курсів немовних факультетів і розрахована в середньому на 54 години аудиторних занять на рік. Їх актуальність визначається у допомозі формуванню полікультурної багатомовної особистості. Зазначена програма

розроблена в рамках предметно-тематичного змісту спілкування та вимог до практичного володіння видами мовленнєвої діяльності.

Зміст програми факультативних занять з курсу «Англійська мова» представлено сферами спілкування і їх предметно-тематичним змістом, мовленнєвим матеріалом і текстами для читання. У зв'язку з цим, наведемо орієнтовну програму навчальної дисципліни:

Змістовий модуль 1.

Тема 1.1. Елементи спілкування. Вступний фонетико-орфоепічний курс. Артиклі.

Тема 1.2. Ми вивчаємо англійську. Рід і число іменників. Відмінки іменників.

Тема 1.3. Біографія. Сім'я. Займенники. Відмінки займенників. Типи займенників.

Тема 1.4. Особливості характеру та зовнішність. Ступені порівняння прикметників та прислівників.

Тема 1.5. Час та дати. Теперішній неозначений час. Дієслова to be, to have у теперішньому неозначеному часі.

Тема 1.6. Погода та пори року. Минулий неозначений час. Дієслова to be, to have у минулому неозначеному часі.

Тема 1.7. Житло. Майбутній неозначений час. Майбутній час стосовно минулого.

Тема 1.8. У готелі. Теперішній тривалий час.

Тема 1.9. Рідне місто (село). Минулий тривалий час.

Тема 1.10. На пошті. Майбутній тривалий час.

Тема 1.11. Телефоні розмови. Теперішній доконаний час.

Тема 1.12. У магазині. Минулий доконаний час.

Змістовий модуль 2.

Тема 2.1. Людина та навколишнє середовище. Майбутній доконаний час.

Тема 2.2. Їжа. Теперішній доконано-тривалий час.

Тема 2.3. У лікаря. Минулий доконано-тривалий час.

Тема 2.4. Театр. Майбутній доконано-тривалий час.

Тема 2.5. Кінотеатр. Узгодження часів.

Тема 2.6. Моє хобі. Модальні дієслова.

Тема 2.7. Подорож. Способи дієслова. Дійсний та умовний спосіб дієслів. Вживання наказового способу дієслова.

Тема 2.8. Україна. Герундій.

Тема 2.9. Великобританія. Пряма та непряма мова [8, с. 6-7].

Отже, метою факультативних занять є залучення студентів до культури інших народів і загальнолюдських духовних цінностей за допомогою формування інтересу до іноземної мови, подолання психологічних бар'єрів у її використанні як засобу спілкування.

Висновки. Отже, у викладанні іноземної мови факультативні заняття займають важливе місце і проводяться відповідно до специфіки предмета. Вони вирішують такі завдання, як розвиток інтересу, поглиблення знань, удосконалення навичок та умінь і організацію вільного часу студентів з метою їх спільного розвитку. Разом з тим вони сприяють розвитку і поглибленню інтересу до іноземної мови, вдосконаленню практичних навичок і вмінь, розширенню культурного кругозору і загальноосвітнього рівня.

При цьому форма організації занять вільніша і передбачає творчу активність слухачів. До того ж програми факультативних курсів не є жорсткими і допускають корекцію. Вивчення іноземної мови надає студентам можливість краще засвоювати мову, читати і спілкуватись нею, а викладачеві – повніше реалізувати практичні, виховні, освітні і розвиваючі цілі в навчанні свого предмета.

Проте факультативи повинні проводитися разом з основним курсом. Можливо, в подальшому, у зв'язку з тим, що 2016 рік оголошений роком англійської мови крім позакредитного курсу будуть повернені планові заняття, що надало б студентам більше часу на опанування іноземних мов і сприяло б засвоєнню значної кількості лексичного матеріалу, що сприяє розвитку іншомовного спілкування. Якщо це відбудеться, то потрібно дослідити зв'язок основних і позааудиторних занять і проаналізувати їх програми.

Список літератури:

1. Додаток до листа МОН від 13.03.2015 № 1/9-126. Роз'яснення та рекомендації щодо реалізації наказу Міністерства освіти і науки від 26 січня 2015 року. – № 47 «Про особливості формування навчальних планів на 2015/2016. навчальний рік» та окремих норм Закону України «Про вищу освіту». – С. 1–6.
2. Книга вчителя іноземної мови: Довідково-методичне видання / Упоряд. О. Я. Коваленко, І. П. Кудіна. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 240 с.
3. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. лінгв. ун-тів і фак. ін. мов вищ. навч. закладів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / під загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с.
4. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: Курс лекцій: [навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр»] / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої – К.: Ленвіт, 2010. – 332 с.
5. Москалюк Н. В. Планування аудиторної роботи студентів на заняттях з англійської мови: навчальний посібник / Н. В. Москалюк. – К.: Ленвіт, 2011. – 131 с.
6. Сырчина М. Дмитрий Шимкив: «Во всех странах, взявших в свое время курс на активное изучение английского языка, произошел экономический рост» / М. Сырчина // Факты и комментарии. – 4 декабря. – 2015. – С. 5.
7. Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах: колективна монографія / під загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2015. – 444 с.
8. Робоча програма навчальної дисципліни. Англійська мова (факультатив) / Борисова Н. В., Костик Є. В., Танана С. М. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – 23 с.

Борисова Н.В.
Переяслав-Хмельницький государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОРГАНИЗАЦИЯ И СОДЕРЖАНИЕ ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА 1 КУРСАХ НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
Статья посвящена выявлению и характеристике содержания и организации факультативов с английского языка на 1 курсах неязыковых факультетов высших учебных заведений. Раскрыто отличие факультативного от обязательного курса, который состоит в методах и приемах обучения и его организации. Отмечено, что основное внимание уделяется практике речи и что планирование таких занятий осуществляется с учетом начала изучения иностранного языка и уровня знаний студентов. Содержание программы факультативных занятий с курса «Английский язык» представлен сферами общения и их предметно-тематическим содержанием, языковым материалом и текстами для чтенния. Доказано, что они способствуют развитию и углублению интереса к иностранному языку, совершенствованию практических навыков и умений, расширению культурного кругозора и общеобразовательного уровня.
Ключевые слова: факультативные занятия, организация, содержание, неязыковые факультеты, необязательность, уровень знаний студентов.

Borysova N.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

ORGANIZATION AND CONTENTS OF ENGLISH ELECTIVE COURSE FOR THE 1-ST-YEAR STUDENTS OF NONLINGUISTIC DEPARTMENTS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary
The article is devoted to the identification and characterization of the contents and organization of electives from English for 1 course of non-linguistic faculties of higher educational establishments. It was opened by contrast optional compulsory course, which consists of methods and techniques of teaching and its organization. It was noted that the focus is on the speech practice and that the planning of such activities shall be based on the start of foreign language learning and the level of students' knowledge. The content of the program of optional classes on course «English language» represented the field of communication and subject-thematic content, language material and texts for reading. It was proved that they contribute to the development and deepening of interest in foreign languages, to improve practical skills, expand cultural horizons, and educational level.
Keywords: elective courses, organization, contents, non-linguistic departments, optionally, the level of students' knowledge.

УДК 811.111`373`38`42:311.9

ОКАЗІОНАЛЬНИЙ СПОСІБ ФОРМУВАННЯ КВАЗІСПЕЦІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ У НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Вільховченко Н.П.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті описано основні способи формування квазіспеціальної лексики в англомовному науково-фантастичному тексті. Серед продуктивних способів виокремлюємо оказіональний та потенційний словотвірний тип. Особливу увагу звернено на оказіональний спосіб, який розкриває специфіку створеної автором лексики. Він також відображає головні особливості мовної картини фантастичних світів авторів-фантастів. Використання оказіональних одиниць квазіспеціальної лексики має стилістичний ефект: підсилює ефект достовірності науково-фантастичного тексту та створює колорит екзотичності.
Ключові слова: науково-фантастичний текст, квазіспеціальна лексика, словотвірний тип, оказіональність, авторські неологізми.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток науки і техніки сучасного світу відображається у літературних творах, передусім у науковій фантастиці, що сприяє появі новотворів, які приваблюють увагу сучасних лінгвістів. У цьому контексті важливим є аналіз функціонування квазіспеціальної лексики (КЛ), створеної автором, у науково-фантастичному тексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Виникнення образів фантастичного світу під час написання автором тексту зумовлює процеси уяви, які відбуваються у свідомості. Автори-фантасти створюють назви для номінації фантастичних об'єктів. Завдяки цьому у *науково-фантастичному тексті* (НФТ) виникають нові слова на позначення реалій, що існують у фантастичному світі. Дослідження лексичних новотворів (Ю. А. Зацний, В. В. Лопатін, В. Г. Гак, Р. Ю. Намітокова, Н. С. Валгіна, О. М. Турчак, W. Zhang) дають змогу виявити тенденції розвитку лексико-семантичної системи. Це стосується словотвірних процесів та напрямів семантичного розвитку лексики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що мовне оформлення науково-фантастичних творів уже було об'єктом уваги фахівців (О. І. Стужук, Т. Н. Тесленко, Т. А. Сінопольської, О. О. Калінюк, А. А. Лисенко, Т. В. Катиш), все ж таки мова наукової фантастики залишається недостатньо дослідженою. Одержані результати доповнюють інформацію про загальні закономірності вживання та формування термінологічних новоутворень, включаючи квазіспеціальну лексику, у художньому тексті.

Метою статті є визначення й опис основних способів формування квазіспеціальної лексики у сучасному англомовному науково-фантастичному тексті.

Матеріалом дослідження слугували романи і оповідання англомовних письменників-фантастів другої половини XX ст. – початку XXI ст.: В. Дітца, Д. Адамса, А. Кларка, У. Гібсона, Т. Джонса, Е. Айдла, К. Саймака, А. Маккефрі, Е. Скарборг, М. Тиса, Дж. Йорка, У. Сміта та ін. (загальний обсяг близько 3 500 сторінок).

Виклад основного матеріалу дослідження. КЛ розглядаємо як особливу частину спеціального лексикону НФТ, який реалізує основні характерні ознаки наукової фантастики (художність, фантастичність та художню імітацію науковості) [1]. Аналіз словотвірних моделей КЛ сприятиме її адекватній інтерпретації у контексті. Зазначимо, що здебільшого одиниці квазіспеціальної лексики мають у мовній системі словотвірну аналогію, тобто в структурному та семантичному плані імітують певний словотвірний зразок.

У результаті виконаного дослідження КЛ у НФТ, сформовано два головні типи утворення цієї лексики: *оказіонального* та *потенційного* типу. Такий поділ здійснюємо за аналогією розподілу оказіоналізмів на потенційні та оказіональні слова. Як зазначає О. А. Земська, головна відмінність між ними полягає у будові слова. Якщо потенційні слова «утворюються згідно найпродуктивніших типів, що заповнюють порожні клітинки словотвірних парадигм, тобто реалізують дію словотвірних законів», то оказіональні слова порушують правила загальномовного словотвору [3, с. 180].

У статті докладніше проаналізуємо оказіональний словотвірний тип. На рис. 1 наведено схему, що ілюструє основні типи оказіонального способу утворення квазіспеціальної лексики у НФТ.

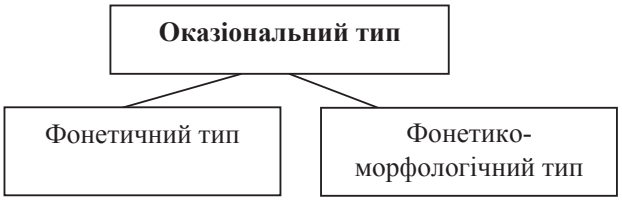

Рис. 1. Основні словотвірні типи квазіспеціальної лексики у НФТ

До оказіонального типу зачисляємо лексичні одиниці, структура яких подібна до структури звичайних оказіональних слів. Як і авторські оказіональні слова, квазіспеціальна лексика оказіонального типу – це лексика, формування якої відхиляється від звичайних способів утворення слів англійської мови, оскільки КЛ оказіонального типу здатна утворювати власні моделі. Наприклад, у науково-фантастичному тексті оказіональну КЛ утворено за фонетичним принципом (тобто коли лексеми складаються з незареєстрованих у мові сполучень фонем) і фонетико-морфологічним типом (коли лексему, складену з кореневої морфеми фонетичного типу, поєднано з продуктивним афіксом).

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Вільховченко Н.П., 2016

Прикладами фонетичного типу утворення КЛ є ***pnede*** [16] – *іншопланетна грошова одиниця*, ***innim*** [16] – *іншопланетне часове позначення*, ***canadil*** [16] – *назва іншопланетної тварини*, ***Kezdai, Is-kaldai*** [17], ***Krakan*** [12] – *географічні назви*, ***Tarna*** [12] – *назва планети*, ***Avocrahn, Illcuda, Angelrath*** [17], ***Mothri, Zid*** [16] – *форми іншопланетного життя*. Оказіональність у наведених одиницях проявляється як у плані вираження, так і у плані змісту.

Подібні одиниці КЛ є етимологічно немотивовані і позбавлені семантичних зв'язків з англійськими кореневими морфемами, отож у них, передусім, важливим є фоностилістичний бік. Утворення таких немотивованих лексичних одиниць є специфічною рисою НФТ, водночас як для мови це явище не притаманне. Під час створення КЛ фонетичного типу автор НФТ свідомо досягає екзотичності звучання.

Однак, дослідження виявило, що і тут існують певні стереотипні моделі. Зокрема, автор прагне досягти евфонії, вочевидь, через естетичну спрямованість НФТ. Можна виокремити декілька способів утворення евфонії, наприклад, уникання збігів приголосних. Зазвичай, типовою словотвірною схемою є приголосний-голосний-приголосний. Таке явище доволі часто спостерігають у власних назвах. Наведемо приклади одиниць КЛ, утворених подібним способом: ***Maganos*** *(вигаданий астронім)* [17], ***bolo*** *(військова машина)* [18], ***Uburu*** *(назви космічних човнів)* [17]. Нами виокремлено 33 одиниці, утворені у такий спосіб.

Ще одним способом досягнення евфонії є сполучення приголосних, серед яких трапляються сонори: ***Folfanga*** *(назва планети)* [11], ***Espadrille*** *(назва планети)*, ***Tarna*** *(назва планети)* [12], ***Blerontin*** *(планета)* [16], ***Samnorsk*** *(іншопланетна мова)* [21]. Таким способом утворено 39 одиниць.

У НФТ використовуються нетипові для англійської мови збіги голосних. Наприклад: ***fraaki*** *(назва риби)*, ***kidaaki*** *(іншопланетний птах)*, ***Caabye*** *(назва планети)*, ***balaave, giryeeni*** *(форми іншопланетного життя)*, ***giirange*** *(назва посади)* [17]. Подібні збіги голосних мають 26 одиниць фонетичного типу. Безумовно, використання лексичних одиниць, які містять подібні нетипові для англійської мови збіги голосних, сприяє досягненню ефекту екзотичного звучання.

У результаті аналізу фактичного матеріалу виявлено, що письменники-фантасти іноді створюють важкі для вимови слова. Наприклад: ***Neeyeereeya, Renyilaaghe*** *(форми іншопланетного життя)* [17], ***Golgafrinchan*** *(іншопланетна форма життя)* [11], ***Gobbledygook*** *(іншопланетна мова)* [16]. Такі лексичні одиниці є важкими для читання та вимови, адже довгота звучання та збіги приголосних непритаманні англійській мові. Це ще один спосіб досягнення ефекту екзотичного звучання.

Серед КЛ фонетичного типу зафіксовано усього 98 евфонічних одиниць КЛ (їх побудовано за схемою приголосний-голосний-приголосний; вони налічують сполучення приголосних, у складі яких є сонори, а також короткі слова, до складу яких входять нетипові для англійської мови збіги голосних). Крім цього, завдяки обчисленням виокремлено 42 лексичні одиниці, важкі для вимови. На наш погляд, як благозвучні, так і важкі для вимови одиниці читач сприймає як чужі, що створює колорит невідомого. Однак вважаємо, що важкі для вимови слова створюють у деяких творах дещо негативну конотацію ворожості чужої цивілізації [17], хоча в інших – мають гумористичний ефект [16]. Тобто під час використання КЛ фонетичного типу досягають ефекту екзотичного звучання.

Фонетичний спосіб належить до малопродуктивних словотвірних способів у науково-фантастичному тексті, оскільки 12% (113 одиниць) виокремлених нами одиниць КЛ утворено за фонетичним типом. Це є одним зі способів утворення фантастичності НФТ та колориту екзотичності через незвичне звучання.

Окрім фонетичного, оказіональний тип утворення КЛ, як уже зазначено, налічує також фонетико-морфологічний. Цей тип утворення КЛ містить лексеми, які складаються з кореневих морфем фонетичного типу, які поєднані з продуктивним афіксом. Наприклад: ***Daeger, Delassian*** [18] – *форми іншопланетного життя*, ***pellerator*** [16] – *тип ліфта*. У першому прикладі бачимо, що квазітермін ***Daeger*** утворено за допомогою суфікса ***-er***, квазітермін ***pellerator***, утворено за аналогією з лексемою ***elevator*** за допомогою суфікса ***-or***. Суфікси ***-er, -or***, зазвичай, в англійській мові використовують у назвах виконавців дії та апаратів. Семантика цих суфіксів у квазітермінів зберігається. Трапляються і такі суфікси, які у науково-фантастичному тексті набувають нового семантичного розширення, порівняно з їхнім змістом у загальнолітературному та термінологічному словотворенні. Прикладом може бути афікс ***– (i)an*** (що в узуальному вживанні має значення «мешканець країни»). У НФТ цей афікс набуває значення «мешканця планети» або вказує на належність певного явища планеті (***Yassaccans, Blerontinians*** [16], ***Lassan*** [12] – *назви мешканців інших планет*; ***Delassian politics*** [17], ***Melconian flu*** [18]). Аналіз лексичного матеріалу засвідчив, що за фонетико-морфологічним типом у досліджуваному матеріалі створено 4% КЛ (38 одиниць).

У романі «A Fire upon the Deep» В. Вінджа деякі назви іншопланетних мов закінчуються на ***-or (e)sk***: ***Samnorsk, Baeloresk***. Унаслідок частих повторів цих лексем читач підсвідомо виокремлює ***-or (e)sk*** як суфікси лексем, що позначають іншопланетні мови. У романі «Arcona`s World» фігурують назви двох представників іншопланетної фауни: ***fraaki, kidaaki***. Спільний елемент ***-aaki*** виокремлено як кореневу морфему, а елементи ***fr-*** та ***kid-*** необхідно сприймати як кореневу морфему складного слова (тоді ***-aaki*** сприймають як вигаданий суфікс).

Як імітацію словотвору, що існує у мові, шляхом словоскладання в чужомовних словах можна вважати й написання через дефіс одиниць КЛ, утворених від оказіональних основ: ***Mor-verriday*** *(висока військова посада)* [18], ***Ki-lin*** *(форма іншопланетного життя)*, ***enyeghanyii*** *(одиниця часу)*, ***Narhii-Vhiliinar*** *(назва іншопланетної країни)* [17]. В останньому прикладі бачимо, що другу частину слова написано з великої літери, що, вочевидь, є особливістю «іншопланетного правопису». Імітацію іншопла-

нетного словотвору ілюструє й редуплікація у назві вигаданого топоніма ***Cui-Cui*** [21]. В усіх наведених одиницях КЛ поділ на дві частини є семантично немотивованим, отож у тексті він має суто стилістичну функцію.

Нами виокремлено ще один приклад імітації «іншопланетного словотворення»: одиниця КЛ ***Ølvira*** з роману «A Fire upon the Deep», що позначає іншопланетну мову. У прикладі літера ***Ø***, ймовірно, є особливим елементом іншопланетного алфавіту.

Шляхом уведення в текст елементів «іншопланетного словотворення» автор досягає також ефекту достовірності описуваного ним фантастичного світу. Таке свідоме використання «іншопланетного словотворення» є доволі унікальним. Його вжито лише у таких творах, як «A Fire upon the Deep» В. Вінджа, «In the Bowl» Дж. Варлі, «Incrusion» М. Тиса, «The Sky is Falling» С. Йорка. Зазначимо, що автори, зазвичай, не пояснюють смисл вигаданих ними «іншопланетних» афіксів та кореневих морфем. Уся інформація, котру повинен виявити читач, залишається здебільшого неповною. Це посилює ілюзію достовірності описуваного, оскільки сприймається як звичне явище, притаманне іншопланетній мові.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, утворення КЛ у НФТ відбувається за оказіональним та потенційним словотвірним типом. З`ясовано, що квазіспеціальна лексика оказіонального типу утворює власні моделі, що складаються з незареєстрованих у мові звукосполучень. Оказіональний тип включає фонетичний та фонетико-морфологічний спосіб утворення КЛ. Іноді одиниці КЛ імітують іншопланетний словотвір. Вважаємо, що використання оказіональних одиниць КЛ підсилює ефект достовірності НФТ та створює колорит екзотичності. Аналіз фактологічного матеріалу засвідчив, що оказіональний словотвірний тип належить до малопродуктивних типів утворення КЛ у НФТ. Цим словотвірним типом утворено 16% досліджених нами одиниць КЛ. Дослідження відкриває перспективу подальшого аналізу продуктивних способів утворення КЛ у НФТ, зокрема потенційного словотвірного типу.

Список літератури:

1. Вільховченко Н. П. Функціональні параметри квазіспеціальної лексики в тексті наукової фантастики / Вільховченко Н. П. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2015. – Вип. 52. – Серія «Філологічна». – С. 55-56.
2. Зацный Ю. А. Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний / Ю. А. Зацный. – Запорожье: ЗГУ, 2000. – 65 с.
3. Земская Е. А. Словообразование как деятельность: монографія / Е. А. Земская. – М.: Высшая школа, 1992. – 220 с.
4. Лисенко А. А. Сербська та хорватська науково-фантастична лексика [Електронний ресурс] / Алла Андріївна Лисенко. – Режим доступу: http://www.rastko.rs/rastko.ukr/umetnost/ lisenko2002/lisenko-01.html
5. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Катиш. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
6. Новикова Н. В. Новообразование в современной научной фантастике: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. В. Новикова. – М., 1988. – 21 с.
7. Синопольская Т. А. Структурно-семантические и функциональные особенности текстового комментирования в научной фантастике: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. А. Синопольская. – К. 1991. – 16 с.
8. Стужук О. І. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури XIX–XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / О. І. Стужук. – К., 2006. – 14 с.
9. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Турчак. – Дніпропетровськ, 2005. – 23 с.
10. Zhang W. Interpretation of the Formation of Internet Neologisms and Their Translation from Pound's Perspective of «Language Energy» / W. Zhang, F. Wu, Ch. Zhang // International Journal of English Linguistics. – Vol. 3. – № 2.– 2013. – P. 66-71.

Список ілюстративних джерел:

11. Bradbury R. The Veldt [Електронний ресурс] / R. Bradbury. – Режим доступу: http://www.lib.ru / INOFANT
12. Clarke A. The Songs of Distant Earth / A. Clarke. – London: Voyager, 2001. – 242 p.
13. Dietz W. Steelheart / William Dietz. – New York: Ace Books, 1998. – 324 p.
14. Gibson W. Neuromancer / W. Gibson. – New York: Ace Books, 1984. – 271 p.
15. Idle E. The Road to Mars / Eric Idle. – London: Boxtree, 1999. – 309 p.
16. Jones T. Starship Titanic / Terry Jones. – New York: Ballantine Books, 1998. – 246 p.
17. McCaffrey A. Acorna`s World / A. McCaffrey, E. Scarborough. – New York: Harper Collins Publishers, 2000. – 306 p.
18. Thies M. Incrusion // Bolos: Old Guard / M. Thies. – New York: Baen, 2001. – 135 p.
19. York J. Steven. The Sky is Falling // Bolos: Old Guard / York J. Steven, Smith D. Wesley. – New York: Baen, 2001. – P. 165–290.
20. Varley J. In the Bowl [Електронний ресурс] / J. Varley. – Режим доступу: http://www.lib.ru / INOFANT
21. Vinge V. A Fire Upon the Deep [Електронний ресурс] / V. Vinge. – Режим доступу: http://www.lib.ru / INOFANT

Вильховченко Н.П.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОККАЗИОНАЛЬНЫЙ СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ КВАЗИСПЕЦИАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ В НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Аннотация
В статье описаны основные способы формирования квазиспециальной лексики в современном научно-фантастическом тексте. Среди продуктивных словообразовательных способов выделяем потенциальный и окказиональный. Особенное внимание уделяем окказиональному словообразовательному способу, который раскрывает специфику созданной автором лексики. Он также отображает основные особенности языковой картины фантастических миров авторов-фантастов. Использование окказиональных единиц квазиспециальной лексики создаёт стилистический эффект: усиливает эффект достоверности и колорит экзотичности в научно-фантастическом тексте.
Ключевые слова: научно-фантастический текст, квазиспециальная лексика, словообразовательный способ, окказиональность, авторские неологизмы.

Vilkhovchenko N.P.
National University «Lviv Polytechnic»

OCCASIONAL WORD-FORMING TYPE OF QUASI-SPECIAL VOCABULARY USED IN SCIENCE FICTION

Summary
The paper considers the main ways of forming of quasi-special vocabulary, coined by the author, which is used in modern science-fiction. These ways include potential and occasional types of word-formation. A particular emphasis is laid on peculiarities of occasional word forming type that reflects the specific character of linguistic building of fantasy world in science fiction. The analysis shows the main structural types of quasi-special vocabulary used in science-fiction. Quasi-special vocabulary of occasional type is able to create various stylistic effects: to increase the exotic colouring and the effect of vividness.
Keywords: science-fiction text, quasi special vocabulary, word forming type, occasional character, neologism.

УДК 821.161.2+82–929

ОНІРИЧНИЙ ПОРТРЕТ У ДОКУМЕНТАЛЬНОМУ ТЕКСТІ – ПОВЕРНЕННЯ ДО БЕЛЕТРИСТИКИ

Галич А.О.
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено функціонування оніричного портрета в документальному тексті. Об'єктом аналізу стали щоденники В. Чередниченко, біографічні романи В. Єшкілєва, Р. Іваничука, І. Корсака, Г. Пагутяк, В. Шкляра. Оніричні портрети в мемуарних творах майже не зустрічаються. Набагато частіше їх використовують автори біографічних текстів, для яких органічним є художній вимисел, домисел, фантазія. Близькі до белетристики сни чи видіння у біографічних творах провіщають і попереджають героїв про те, що може трапиться з ними в недалекому майбутньому.
Ключові слова: портрет, оніричний портрет, документалістика, щоденник, біографічний роман.

Постановка проблеми. Рубіж XX–XXI ст. суттєво пожвавив інтерес до документальної літератури, активізував процеси її поглибленого й різнобічного вивчення. Проте в студіях над документалістикою все ще залишається чимало «білих плям», яких майже не торкалися літературознавці. Однією з таких малодосліджених проблем є вивчення композиційних можливостей мемуарної, біографічної літератури, зокрема специфіки такого її складника як портретування, адже портрет є суттєвим компонентом будь-якого документального тексту. Без нього практично неможливим є жодний мемуарний чи біографічний твір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві різні аспекти теорії та історії документальної літератури вивчали М. Варикаша, Т. Гажа, О. Галич, І. Клеймьонова, Н. Колошук, М. Коцюбинська, В. Кузьменко, О. Максименко, Г. Маслюченко, О. Медоренко, Б. Мельничук, Л. Оляндер, В. Пустовіт, В. Родигіна, І. Савенко, С. Сіверська, Н. Скляр, О. Скнаріна,

© Галич А.О., 2016

М. Федунь, А. Цяпа, Т. Черкашина, Л. Якименко та ін. Проте наукових праць, у яких би характеризувався документальний портрет в літературознавстві практично немає. Тим більше відсутні праці про оніричний портрет.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній документальній прозі портретування є важливим художнім засобом з достатньо розгалуженою системою лексики, тропів, синтаксичних фігур. Якщо в звичайній художній літературі ця проблема ще якось вивчалася (К. Сізова), то в мемуарній, біографічній літературі вона є terra incognita. Коли автор звичайного художнього твору цілком вільний в описі портретної характеристики окремої людини, що належить до певного віку, соціального стану, статі, освіти, професії, темпераменту, схильності характеру, то в мемуарному чи біографічному тексті автор змушений зображувати конкретну реальну історичну постать з відомою з різних джерел зовнішністю, рисами характеру, роллю в соціально-політичному чи культурному житті. Саме тому у звичайному творі автор у відповідності з власним задумом малює індивідуальні й типові риси героя, у документальному ж – він прагне якнайточніше в портретній характеристиці передати психологію, поведінку, мову й інші деталі, що дають цілісне уявлення про зовнішність і внутрішній світ цілком реального героя. Тут автор прагне уникнути суб'єктивізму, характерного для художньої літератури, для нього важливою є достовірність об'єкта зображення, опора на документ і факт. Все це допомагає створити образ реального героя, що відтворює не лише зовнішні риси його особистості, а й відображає внутрішню сутність, розкриває душевні переживання, сумніви, мотивацію звершень і вчинків. У документальному творі художнє «шліфування» портретів або повністю відсутнє, або ж виявляє себе лише частково. Важливу роль у цьому відіграє жанр твору. Письменник здебільшого відтворює портрети такими, якими він їх бачить у момент особистих зустрічей на життєвому шляху. Однак, якщо поглянути на цю проблему ширше, взявши до уваги всю документалістику, включаючи мемуари, художню біографію, автобіографію (в їхньому жанровому розмаїтті), то суттєвою відмінністю між портретами в ній буде ступінь естетичного освоєння образів письменниками. У творах мемуарних жанрів естетична функція виявлятиметься значно слабше, аніж у біографічних, які будуть ближче стояти до звичайної художньої літератури. До того ж у окремих жанрах, наприклад, у щоденнику, нотатках, листі вона буде мати мінімальний вияв У документальній літературі оніричний портрет з'являється не часто, а тому його дослідження є актуальним.

Мета статті. Головною метою цієї праці є з'ясування естетичних функцій оніричного портрету в мемуарних і біографічних творах українських письменників.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи зміст поняття «оніричний», М. Варикаша зазначала: «Термін «оніричний» на позначення сновидіння з'являється вже у книзі «Онейрокритика» Артемідора (2 ст. н. е.). Ця робота набула особливого поширення в добу середньовіччя і стала основою для сонників. У добу відродження поширюються містичні вчення окультизму, які активно займаються тлумаченням снів. Доба романтизму приносить новий сплеск зацікавлень оніризмом і дає нові ідеї для творчості» [1, с. 145].

Серйозний внесок у розробку теорії сновидінь на межі XIX–XX ст. зробив австрійський лікар-психіатр З. Фройд (Тлумачення сновидінь», 1900). «Її головним постулатом, – на погляд М. Варикаші, – стало твердження, що сновидіння – це повноцінне психічне явище, яке здійснює бажання. Оскільки природа сну пов'язана із зовнішнім світом, на думку вченого, під час сновидінь, як і у процесі творчості, вивільнюється зміст несвідомого, оголюючи приховані думки й реалізовуючи у специфічний спосіб потаємні бажання. Прагнучи продемонструвати роль несвідомого і сновидінь під час творчої активності людини, З. Фройд практикував психоаналітичне тлумачення сновидінь у процесі аналізу художньої творчості таких митців як Леонардо да Вінчі, Ф. Достоєвський та ін.» [1, с. 145-146].

Дослідниця відзначає значну роль у розкритті феномену сновидінь у зв'язку з творчим процесом швейцарського вченого К. Г. Юнга, який у «теорії архетипів теж приділяв неабияку увагу феномену сновидінь і його зв'язку з творчим процесом. На думку вченого, обидва зазначені стани, у яких перебуває людина, зводяться до видобування з-під свідомості зусиллями певних психічних функцій (мислення, емоцій, почуттів та інтуїції) архаїчної спадковості, що об'єктивується у формах мистецтва» [1, с. 146].

Оніричні портрети в мемуарних жанрах майже не зустрічаються. Зрідка вони трапляються в щоденниках українських письменників, зокрема, у В. Чередниченко. Проте доволі часто їх використовують автори біографічних творів, для яких художній вимисел, домисел, фантазія є нормою, а самі подібні твори за принципами написання досить близькі до звичайних художніх, у яких сон досить часто провіщає про щось, що може трапиться з героями. Активно користуються оніричними підходами до портретування В. Єшкілєв, Г. Пагутяк, В. Шкляр, І. Корсак та інші письменники-біографи.

Спершу розглянемо оніричні портрети в щоденниках В. Чередниченко. У записі від 5 вересня 1940 року письменниці приснився її колишній чоловік, осетинський літератор Чермен Бегізов, що в 1937 році став жертвою сталінських репресій: «Снився мені Чермен: мов би я стою перед якоюсь брамою і чекаю, що мені одчине її двірник чи наглядач-брамарь, який йде. Коли ось поспішає Чермен і видно – штучна у нього нога. Обличчя змарніле і радісне. Випередив того, сам одчиняє браму і руки до мене простягає...» [7, с. 75]. Очевидно, що письменниця нічого не знала про долю заарештованого чоловіка, але підсвідомо вірила, що той, хоча, можливо, й покалічений, проте живий, звідси уві сні вона бачить портрет змарнілого Чермена зі штучною ногою, обличчя якого, проте, випромінює радість. Інший сон, зміст якого відтворено в записі від 22 січня 1941 року, також передає страждання загиблого в сталінських катівнях чоловіка: «З голови не виходить сон. Десь у якомусь брудному і злиденному кутку в піжмі серед якогось лахміття стогне Чермен і квилить: «О караджи кодзил...» І пробує усміхатись своєму сну. А потім розплющує очі свої і стогне: «Кая...

Кая… Ні, немає…. Не прийдеш…» А я поспішаю до нього і мов би радісна свою рожеву нічну сорочку грію для нього…» [8, с. 5]. Тут також є елементи портретної характеристики Чермена Бегізова, В. Чередниченко чує голос чоловіка, бачить його усмішку, очі, в її підсвідомості лунають слова, мовлені осетинською. Тут у підтексті звучить надія, що чоловік повернеться.

У романі В. Єшкілєва «Усі кути Трикутника» наявні декілька портретів оніричного характеру. Головний герой роману український філософ Григорій Сковорода, шукаючи відповіді на питання, що його мучили, бачить уві сні зовнішність володарки амазонок прадавньої богині Карни: «Він бачив у снах її (богині Карни, прадавньої степової, безжального володаря амазонок. – А. Г.) темне оголене тіло, скоріше чоловіче, аніж жіноче. Тіло, котре створено не для продовження роду, а для безкінечної битви жорстоких прадавніх богів. Від цього тіла линули хвилі влади. Це тіло могло бути всім, воно перетікало з вогню у воду, а з води – у скелю» [2, с. 26]. Письменник у цьому оніричному портреті робить акцент на еротичне зображення оголеного тіла цієї богині, яке нагадувало Сковороді більше чоловіче, аніж жіноче, що збігалося з його роздумами про андрогіна, істоту, яка в античній міфології мала одночасно чоловіче і жіноче начало.

Один із героїв роману Вигилярний бачить уві сні Григорія Сковороду в образі жінки, але не дивується цьому. Адже він знає, що це лише сон: «Ротонда здавалася храмом, але насправді виявилась альтанкою, де за накритим столом сиділа чорноволоса жінка у білій хламиді. Колір її обличчя сновидець визначити не зміг. Воно нагадувало венеційську маску, зроблену з дзеркального металу. В цій масці, здавалося сновидцеві, відображалися тіні та зміни іншого, неспокійного світу. Жінка привітно усміхнулася металевими губами і жестом запросила його до столу. … «Ти стомився?» – запитала жінка. «Ні», – відповів, сам спитав: «Хто ви?». «Той, кого світ ловив, але не спіймав». Сновидець чомусь не здивувався цій відповіді. Зовсім не здивувався. Це ж лише сон. Якщо у сні покійний філософ з'являється у подобі металевої жінки, значить, так треба. Він міг би з'явитися і у вигляді крилатого лева, і у вигляді мислячого вихору. Це його воля, його світ і його володіння» [2, с. 42-43]. Сковорода у жіночій подобі – це чорноволоса жінка у білій хламиді. Автор наводить не лише колір волосся й колір вбрання, а й відзначає неможливість визначення кольору її обличчя, яке було схоже на маску. В. Єшкілєв наголошує на металевість губ філософа в жіночій подобі й жест, яким Вигилярного було запрошено до столу. Перифраза – «Той, кого світ ловив, але не спіймав» – ніби підтверджує, що Вигилярний спілкується уві сні саме з Сковородою, і для нього не має значення, у якому вигляді той міг з'явитися перед ним.

Цікавий прийом у створенні парного оніричного портрету застосовує

Р. Іваничук у романі «Вода з каменю». Головний герой твору Маркіян Шашкевич бачить видіння, у якому поруч з ним знаходиться Анна, дівчина, в яку він був безнадійно закоханий, а вона обрала для себе іншого, Гощинського. У цьому видінні ж Анна навпаки відповідає на ласки Маркіяна: «Заслонені бараницею, залишені наодинці у білій сутіні, ще несміливі, та вже готові переступити межу сором'язливості, вони дивилися одне одному в вічі; пухнаста шаль закутала щоки й підборіддя Анни, носик затулений рукою, одягнутою в однопалу рукавичку; Маркіян бачить тільки її брунатні очі, і в зіницях відбивається він сам.

Коні пішли клусом, сповільнюючи хід, врешті зупинилися, застрягнувши по животи в гаварецьких снігах, пороша тихо осіла, і тоді серед снігової пустелі сталося найбільше диво, якого ще не бачило це чисте, виглянсуване морозом небо: великі, мов озера, очі наблизились до Маркіяна, він пірнув у них, ловлячи губами гарячу вологість Аннних уст, захлинаючись її пахучим віддихом.

Видиво зникло» [3, с. 85].

Уві сні герой бачить елементи одягу коханої – пухнасту шаль і однопалу рукавичку, її очі, щоки й підборіддя. В зіницях очей дівчини Маркіян бачить себе. Губами він ловить вологу уст Анни, чує її дихання. І в цей момент він пробуджується, а видіння зникає.

Видіння як різновид сну трапляється й у романі Г. Пагутяк «Маґнат». Один із головних героїв твору бідний шляхтич вдівець Северин Никловський вирішив вдруге одружитися. Уві сні йому привиділася його небіжчиця. Її оніричний портрет складався лише з однієї деталі – білої хустини в руці. Жест померлої дружини – помах цією хустиною – призводить до того, що герой відмовляється від свого наміру одружитися вдруге: «…Я побачив, що край дороги стоїть моя небіжчиця й тримає в руках білу хустину. Махнула вона тією хустиною – і просто перед нами впало сухе дерево. Я й досі не знаю, чи то вона порятувала мені життя, а чи спинила мене, щоб я не їхав до тієї білоголової» [5, с. 209].

У сні побачила свого коханого Мирона героїня роману В. Шкляра Маруся. Сон викликав у неї тривогу, тому їй не хотілося розповідати його зміст, проте за наполяганням Мирона вона була змушена це зробити: «Ви стояли на найвищій скелі. Темний з лиця і дуже зажурений. Потім усе загуркотіло й гори почали обвалюватися. Більше я вас не бачила» [6, с. 87]. Оніричний портрет Мирона, його темне обличчя і сум, віщували, на думку Марусі, про небезпеку, яка на нього невдовзі чекає. І це передчуття справдилося, галичанин Мирон Гірняк невдовзі захворів на тиф і ледве не вмер, а життєві шляхи його і Марусі через несприятливі обставини долі розійшлися.

Один із портретів Олександри Білозерської, героїні роману «Перстень Ганни Барвінок» І. Корсака, є оніричним, це своєрідний сон-притча, у якому передаються фізичні муки героїні, яка йшла на прощу під палаючим сонцем, перечіпляючись та збиваючи ноги об кам'янисту дорогу: «Олександра ішла на прощу: дорога їй випала кам'яниста, нерівна, ще й піднімалася вгору; вона йшла під пекучим сонцем, час від часу перепинаючися та збиваючи ноги» [4, с. 115]. Її ангел-охоронець весь час ніби супроводжував героїню, якій у житті випала надзвичайно важка ноша, на що вона поскаржилася тому. Ангел, побачивши «подивоване й злякане лице Олександри» [4, с. 116], сказав, що кожен може, пройшовши певну відстань, обміняти свою ношу на легшу.

Справді, через певний час «війнуло такою довгоочікуваною прохолодою і Олександра, мружачи повіки опісля яскравого сонця, побачила тут кілька рядів якихось мішечків, на ношу її схожих... Вона взялася піднімати один за одним, подумки зі своєю співставляючи ношею...» [4, с. 116].

Окремо слід сказати про оніричний колективний портрет. Слід зазначити, що колективні портрети в документальних текстах трапляються дуже рідко, а оніричні бувають ще рідше. Можливо, що оніричний колективний портрет, який приснився роману «Маґнат» Г. Пагутяк Северинові є унікальним. На ньому представлений Ян Щасний у компанії безликих незнайомих героєві персонажів, одягнених в однакові білі хітони, які пили та їли разом з магнатом: «...Він був не сам. Мав товариство і сидів за круглим столом, п'ючи вино з золотої чаші. Виглядав помолоділим і веселим. Гербурт махнув мені рукою, щоб я підійшов ближче. Однак не для того, щоб я приєднався до застілля. Я й не сподівався на таке. Не про мою честь. Та й вбрані були застільники в білі одежі, які я б зроду не нап'яв, хітони називаються. Жодного з бесідників я не знав, а однак мені здавалося, що десь я їх стрічав. Гербурт щось сказав їм, і вони почали усміхатися й пити за мене. Звідкись у моїй руці опинилась чаша, срібна, і з водою. Але й то була для мене честь.

Як тільки я випив зі своєї чаші, всередині моєї голови відгорнулась ще одна запона, і я почув докірливий голос, що йшов просто з мого серця: «Якби ти прожив своє життя по-іншому, Северине Никловський, то знав би їх усіх» [5, с. 249]. Головний герой цього колективного портрету був значно молодшим, ніж той, якого знав Северин у останні дні життя, він жестом запросив бідного шляхтича приєднатися до незнайомої компанії. Тут знову таки, Г. Пагутяк при створенні цього портрету широко використовує можливості суто художньої літератури, з її акцентом на домисел, вимисел і фантазію.

Висновки і пропозиції. Оніричні портрети в мемуарних творах зустрічаються надзвичайно рідко. Їхня естетична функція схожа на ту, яка трапляється в біографічних текстах, де автори використовують їх значно частіше. Оскільки для біографічних романів органічним є художній вимисел, домисел і фантазія, а самі вони досить широко користуються засобами белетристики, у якій сон чи видіння досить часто провіщають і попереджають героїв про щось таке, що може трапиться з ними в недалекому майбутньому, то у цьому розумінні оніричні портрети є поверненням до суто художнього осмислення дійсності. Все це свідчить, що, не зважаючи на суттєві відмінності, між документалістикою і белетристикою, між ними є чимало спільного. Вивчення проблем портретування в документальній літературі потребує подальших ретельних наукових пошуків.

Список літератури:

1. Варикаша М. М. Гендерний дискурс у літературі non-fiction: монографія / Марта Варикаша. – Донецьк: «ЛАНДОН-ХХІ», 2013. – 212 с.
2. Єшкілєв Володимир. Усі кути Трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди / Володимир Єшкілєв. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 248 с. – (Серія «Автографи часу»).
3. Іваничук Р. І. Вода з каменю: роман / Роман Іваничук; худож. Л. В. Прийма. – Львів: Каменяр, 1982. – 261 с.
4. Корсак Іван. Перстень Ганни Барвінок: роман / Іван Корсак. – К.: Ярославів вал, 2015. – 248 с. (Серія «Сучасний бестселер України»).
5. Пагутяк Галина. Маґнат: роман / Галина Пагутяк. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 256 с.
6. Шкляр В. Маруся: роман / Василь Шкляр. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с.
7. Чередниченко Варвара. Щоденник / Варвара Чередниченко // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 95. – Од. зб. І88.
8. Чередниченко Варвара. Щоденник / Варвара Чередниченко // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 95. – Од. зб. І89.

Галич А.А.
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

ОНИРИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ В ДОКУМЕНТАЛЬНОМ ТЕКСТЕ – ВОЗВРАЩЕНИЕ К БЕЛЛЕТРИСТИКЕ

Аннотация
Исследовано функционирования онирического портрета в документальном тексте. Объектом анализа стали дневники В. Чередниченко, биографические романы В. Ешкилева, Р. Иваничука, И. Корсака, Г. Пагутяк, В. Шкляра. Онирические портреты в мемуарных произведениях почти не встречаются. Гораздо чаще их используют авторы биографических текстов, для которых органическим есть художественный вымысел, домысел, фантазия. Близкие к беллетристике сны или видения в биографических произведениях предвещают и предупреждают героев о том, что может случится с ними в недалеком будущем.
Ключевые слова: портрет, онирический портрет, документалистика, дневник, биографический роман.

Halych A.O.
Luhansk Taras Shevchenko National University

ONEIRIC PORTRAIT IN DOCUMENTARY TEXT IS A RETURN TO BELLES-LETTRES

Summary
In the article the functioning of oneiric portrait in documentary text is analyzed. As object of studies the author has chosen diaries of V. Cherednychenko, biographical novels by V. Ieshkilev, R. Ivanychuk, I. Korsak, H. Pahutiak, V. Shkliar. Oneiric portraits in memoir texts are not common. More often they are used by authors of biographical texts for whom fancy, invention, and fantasy are organic. Close to belles-lettres, dreams or visions in biographical texts foretoken and give advance notice to heroes about what can happen in the nearest future.
Keywords: portrait, oneiric portrait, documentation, diary, biographical novel.

УДК 81'373.43:004

КЛАСИФІКАЦІЯ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ TWITTER ТА FACEBOOK

Дзюбіна О.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена проблемі класифікації та функціонування Інтернет-мемів як одиниць інформації у свідомості користувачів соціальних мереж Twitter та Facebook. Особливу увагу приділено аналізу структурної організації мемів. Виділено їх характерні ознаки та функції. Визначено основні типи Інтернет-мемів. Розглянуто фактори їх появи в соціальних мережах.
Ключові слова: мем, соціальнам мережа, Інтернет, фраза, сленг, візуалізація, комунікація.

У процесі розвитку інформаційного суспільства виникають певні ознаки якісно нових соціально-культурних процесів і явищ. В усіх сферах діяльності детермінує принципово інше світосприйняття, яке породжує нові поняття та явища, що безпосередньо впивають на основи людського буття. Серед таких понять та явищ особливе місце в процесі прогресуючої глобалізації посідає Інтернет, який охопив всі без винятку сфери життя, набув визначальної ролі в системі комунікації та радикально змінив систему суспільних стосунків, що безумовно вимагає інтелектуальної рефлексії [3, с. 87].. Розвиток мережі Інтернет викликав новий сплеск інтересу до розуміння та ролі поняття «мемів» у суспільстві як способу передачі культурної інформації.

Постановка проблеми. Інтернет-меми на сьогодні становлять інтерес як засоби впливу на свідомість людей за допомогою чого можлива успішна пропаганда будь-яких явищ, ідей чи поглядів. Соціальні мережі будучи глобальним комунікаційним каналом, сприяють миттєвому розповсюдженню Інтернет-мемів, що виконують роль психологічних вірусів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які почали пильно розглядати проблему мемів та їх роль у житті суспільства, треба виділити Р. Докінса, Р. Броуді, А. Менегетті, Д. Рашкоффа [1; 3; 4; 5], але особлива увага приділялася саме дослідженню їх медійної функції й особливостям поширення і перенесення, часто з опорою на біологію.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча зазначені дослідники наводять поодинокі приклади втілення мемів у культурі, окремо взяті меми, зокрема Інтернет-меми соціальних мереж ще не були предметом ґрунтовного аналізу, чим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначити основні типи та функції Інтернет-мемів в соціальних мережах Twitter та Facebook.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи Інтернет-меми в соціальній мережі Twitter та Facebook, ми виявили, що конститутивними ознаками Інтернет-мема можна назвати: невідповідність, надмірність, навмисне спотворення, абсурдна модель мовної картини, установка на мовну гру при виборі лінгвістичних засобів, відображення соціокультурної спільності пресупозицій комунікантів [2, с. 17].

Інтернет-мем є результатом творчої взаємодії користувачів соціальних мереж і відповідно не передбачає закріпленого автора [2, с. 18].

За результатами проведеного дослідження нами виділено дві групи Інтернет-мемів: *креолізованні меми* (зображення + текст) і власне *текстові меми*.

Креолізовані Інтернет-меми мають смислову гомогенну систему, в якій виділяються різні структурні рівні – *вербальний, візуальний* і *музично-звуковий* і відіграють роль диспенсера мовного матеріалу в соціальній мережі. Саме креолізовані Інтернет-меми в деяких випадках і є платформою для створення впізнаваної фрази,

© Дзюбіна О.І., 2016

яка стає згодом текстовим Інтернет-мемом і легко цитується в співтоваристві соціальної мережі з нульовим ступенем креолізації [2, с. 16].

У деякому розумінні Інтернет-меми діють як надмова. Вони не лише дають можливість для змістотворчості, але й дозволяють представляти інформацію в максимально згорнутому вигляді, часто не користуючись навіть вербальними засобами, а посилаючи співбесіднику, наприклад, зображення або мелодійний програш, тим самим надаючи йому можливість самостійного знаходження сенсів і розширюючи комунікативний канал (рис. 1). Мем має на увазі якусь недосказаність, яка забезпечить включення індивідуального досвіду, який заповнює смислові лакуни [3, с. 119].

Рис. 1. Креолізований Інтернет-мем

Текстові меми, в свою чергу, можуть як бути мотивовані креолізованим Інтернет-мемом (текстовий мем *«One does not simply...»* (рис. 2) – «не можна просто так взяти і...»), так і мати вільну етимологію – вільні тестові меми.

Рис. 2. Креолізований Інтернет-мем

В соціальних мережах Twitter та Facebook переважають креолізовані меми. Креолізозація надає мему експресивності та несе в собі приховану інформацію. Наприклад, якби мем *«Next time you'll follow me back on Twitter»* був лише текстовим. а не креолізованим, то був би звичайним стверджувальним реченням, незрозумілим в плані смислового наповнення. Зображення (рис. 3) в даному випадку містить прихований підтекст, дивлячись на яке можна здогадатись про агресивний емоційний стан автора, який є дуже обурений тим, що інший користувач не підписався на його оновлення. Емоційна насиченість мемів – це майже головний чинник їхнього поширення.

Особливі стани свідомості, які понад усе схильні до навіювання (гіпноз, самогіпноз), пов'язані з підвищенням активності правої півкулі мозку, відповідальної за емоції і, відповідно, із гальмуванням діяльності лівої півкулі, що відповідає за критичність і аналіз [1, с. 125].

Рис. 3. Креолізований Інтернет-мем

Креолізація часто називає, характеризує мовця або предмет чи особу про яку йдеться, надає мему комічного та навіть іронічного емоційного забарвлення, певної прагматичної маркованості (рис. 4).

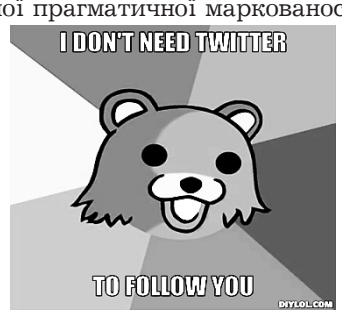

Рис. 4. Креолізований Інтернет-мем

Є меми, існування яких неможливе без креолізації, наприклад, ті які виражають відношення до зовнішності чи характеризують її (рис. 5)

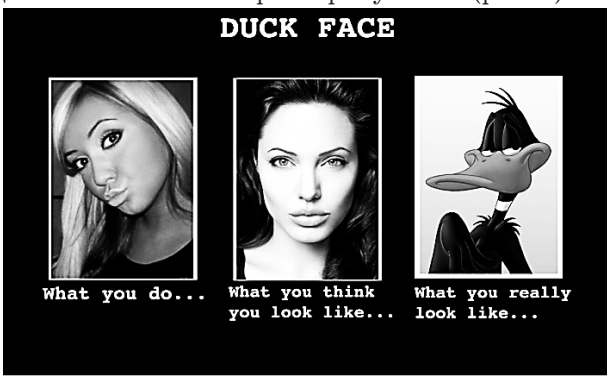

Рис. 5. Креолізований Інтернет-мем

Найчастіше мемами-зображеннями стають ті, які ілюструють [4, с. 136]:

· незвичайні емоції та специфічний вираз обличчя зображеної особи, що виражає ставлення автора до ситуації (рис. 6 «The moment when...»);

· незвичайні обставини – дивну за формою і загадкову за змістом подію, момент з якої ми і можемо бачити;

· просто знайому ситуацію/героїв з якоїсь стрічки чи іншого об'єкту культури мас, історичну картину. Так, наприклад *«Facepalm»* – ляск по лобі, більш широко відоме трактування онлайн-виразу: «лице, закрите однією рукою», жест відомий у багатьох культурах як прояв розчарування, сорому, зневіри, роздратування або збентеження. У Інтернет-обговореннях термін використовується як вираз безнадійності діалогу, а також як відповідь на явну дурницю або помилкову інформацію. Одним з ранніх прикладів його використання є телевізійний серіал «Зоряний шлях. Наступне покоління», де Жан-Люк Пікар не раз висловлює невіру, використовуючи цей жест (рис. 7 «Facepalm»).

Рис. 6. «The moment when…»

Рис. 7. «Facepalm»

Мем, який є, по суті, простим та виразним, відразу привертає увагу. У першу чергу увагу молоді, тобто найчисельнішої і лабільної групи користувачів соціальних мереж, оскільки саме молодь активно випробовує все нове і користується всіма доступними засобами комунікації, у тому числі щоб привернути до себе увагу або лише нагадати про себе. Тому часто меми несуть в собі відбиток молодіжної субкультури з її емоційною насиченістю [2, с. 16]. Така емоційна насиченість створюється у тому числі і деяким неправильним використанням мови, зворотів, трактувань.

Таким чином, можна стверджувати, що чим емоційнішим є мем, тим легше ми його сприймаємо і тим менш критичне маємо до нього ставлення, що у свою чергу приводить до виражених ефектів навіювання [2, с. 18]. Цей факт пояснює нелогічність і нераціональність мемів, які часто не несуть жодної корисної інформації.

З іншого боку, підкреслена провокативність мема є чинником, що додатково стимулює спілкування. Оскільки він є часто порожнім і безформним, то відкриває широкі можливості для індивідуального наповнення його змістами і додаткового витягнення змістів [4, с. 118].. Наприклад, *«Advice Dog»* – собака на різнокольоровому променевому фоні, супроводжується двома часто не пов'язаними між собою написами-порадами (рис. 8). Явище трансформувалось в Інтернет-мем із різними варіаціями. Може мати різноманітні варіанти як фону, так і зображення, і, звісно, тексту.

Ще одним яскравим прикладом є мем, де незмінною залишається фраза: ***«…, and I'm just like»***, а початок речення створюють за зразком попередніх моделей, один-єдиний зразок копіюється багато разів, наприклад: *«When I see people arguing on a Facebook post, and* ***I'm just like****»* (рис. 9); *«Everyone is in relationship,* ***and I'm just like****»* (рис. 9); ще один приклад ***«like my status»****: Keep calm and* ***like my status****; «please,* ***like my status****»* (рис. 10) і т. д. Креолізація при цьому є обов'язковою, оскільки слугує завершенням думки автора, є візуалізацією прихованої іронії тощо.

Рис. 8. «Advice Dog»

Рис 9.

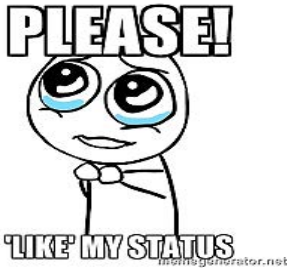

Рис. 10.

При кожній наступній реплікації мем може змінюватися, еволюціонувати, пробуючи нові контексти та ситуації, наприклад:: ***«Je suis Charlie»*** → *«**Je suis** Muslim», «**Je suis** ni **Charlie** ni terroriste», **je suis** musulman (e)», «keep calm and **je suis** muslim», «**Je suis** Volnovakha», «**Je suis** Mariupol», «**Je suis** Tunisian», «**Je suis** Hypocrite», «**Je suis** Nemtsov», «**Je suis** Paris», «**Je** ne **suis** pas que **Charlie**»* і т.д. Іншим прикладом є мем *«**Phteven**»*, який став продукуючою базою для *«**ph**elfie»* та інших мемів.

Облігаторний критерій таких мемів – реалізація функції перемикання «шіфтерів» «свій/чужий» віртуальної мовної особистості і декодованість тільки в межах одного співтовариства – співтовариства соціальних мереж [2, с. 16].

З погляду структурної організації виділено наступні текстові меми з використанням сленгових неологізмів:

· меми-слова *(Phteven)*;

· меми-словосполучення *(Facebook activist)*;

· фразові (коли мем становить цілу фразу, речення *(Like my status)*.

Звичайно, межі між цими категоріями рухливі; так, мем-словосполучення *«hairstyle selfie»*, має синонім *«helfie»*.

Меми, що представляють собою окремі слова, можуть бути розглянуті так само, як і сленг. Разом з тим меми – це не зовсім сленг: як і сленг, вони є об'єктами моди і «вірусного» поширення, однак, на відміну від лексичних одиниць сленгу, володіють об'ємнішою семантикою, у тому числі коннотативною, що може бути пов'язано з доступністю довідкової інформації в Інтернеті [2, с. 17]. Будь-який мем має свою історію (наприклад слово *«Riccing»*, що підходить від прізвища голлівудської актриси Крістіни Річчі, яка започаткувала тренд в Твіттері), яка є не тільки історичною довідкою, а й мотивацією дня збагачення і розуміння його значення. Тобто не кожен

сленговий неологізм соціальних мереж Твіттер та Фейсбук є потенційним мемом. Специфіка медійного опосередкування приводить до збагачення семантики мемів: кожен з них є одиницею гіпертексту, віртуальним посиланням на ситуацію свого створення.

Вельми поширений тип мемів – *меми-словосполучення.* Як і фразові меми, меми-словосполучення відображають тенденцію до карнавалізації спілкування, до мовної гри, властиві для інтернет-опосередкованого спілкування, наприклад мем, утворений за допомогою міжслівного накладання співзвучного слова – *«**tweet** hearts»*, замість *«**sweet** hearts»*.

Фразові меми, які складаються із закінченого речення. За стандартною мовною формою Інтернет-мема прихований, як правило, іронічний смисл, пов'язаний з походженням Інтернет-мема або традицією його вживання, наприклад: *«You got the Iphone 5, but you sleep on air matress»* [6]. Фразові меми потенційно можуть служити поповненням пареміологічного складу мови, і мають різне походження. На відміну від прислів'їв і приказок, що входять до загальномовного фонду, фразові меми є переважно приналежністю інтернет-сленгу, зрозумілого не кожному, а певному колу обраних, наприклад: *30 **repins** and 10 **likes** – totally famous!* [6].

Одними з факторів появи мемів в соціальних мережах є [7]:

– **«hashtags»** (хештеги), наприклад: *«I Wish My Teacher Knew»* – завдання третьокласників, які поширились після того, як автор поділився дитячими відповідями у Twitter під хештегом #IWishMyTeacherKnew; *«Throwback Thursday»* – тренд розміщення старих (зазвичай з дитинства), ностальгічних фото в таких соціальних мережах як Twitter, Facebook та Instagram по четвергах під хештегом #ThrowbackThursday або #TBT; *«Je suis Charlie»* [ʒə sЧi ʃaʁli] (Я – Шарлі) – слоган, що став символом засудження нападу на редакцію терористів французького сатиричного журналу «Charlie Hebdo».

– **«challenges»** (дослівно «випробовування»). найвідомішим з яких є *«Ice Bucket Challenge»*, дослівно «випробовування крижаним відром» – це кампанія, спрямована на благодійність, сенс якої полягає в обливанні себе відром крижаної води, і передачі естафети наступному пожертвувавши при цьому гроші. Мета – отримати кошти в фонд з вивчення аміотрофічного бічного склерозу. Флешмоб набрав популярність в соціальних мережах у серпні 2014 року, а згодом став мемом, іноді з іронічним підтекстом (рис. 11; 12). Ще одним прикладом є *«The Book Bucket Challenge»*, який з'явився за зразком попереднього, його метою було оприлюднити на сторінках в соціальних мережах 10 улюблених книг або пожертвувати їх нужденним і зробити з ними фото для того, щоб потім поділитися з «друзями» в соціальних мережах. Існує ще з десяток різновидів таких «випробувань», серед яких *«Food challenge»*, *«Banana Sprite challenge»* та інші.

Рис. 11.

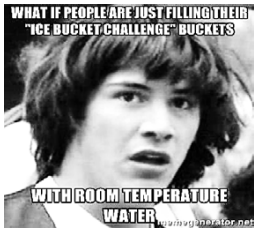

Рис. 12.

В ході дослідження було встановлено, що найяскравішою особливістю текстових Інтернет-мемів в соціальних мережах є їх сувора орієнтованість на динамічне і лаконічне коротке висловлення: *«made a Facebook post – got 20 likes»* [6], тобто потяг до редукції (спрощення та скорочення). Іноді меми заставляють реципієнта продовжити ідею, дати своє завершення відкритого фіналу, наприклад, мем-незакінчена фраза: *«what if…»*. Початковий мем може бути доволі складним (як для мема), але у процесі поширення від нього поступово відпадають несуттєві деталі, при цьому смислове навантаження не змінюється. Наприклад: *«ALS Ice Bucket Challenge» → «Ice Bucket Challenge»*, де несуттєва частина *«ALS»* редукується.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна стверджувати, що меметичність є однією з основних рис культури віртуальних соціальних мереж. За результатами проведеного дослідження нами виділено дві групи Інтернет-мемів соціальних мереж Twitter та Facebook: креолізовані меми і текстові меми. З погляду структурної організації виділено наступні текстові меми: меми-слова, меми-словосполучення, фразові меми. Проведений аналіз лексичних одиниць-мемів підтверджує важливий статус Інтернет-мема одночасно як сховища культурних знаків і як інтелектуального продукту колективної творчості Інтернет-спільноти, що містіть вербальну частину (текст) і паралінгвістичну (зображення) і спільно продукуючу ідею он-лайн спільноти. Перспективним, на нашу думку, є дослідження політичних Інтернет-мемів.

Список літератури:

1. Броуди Р. Психические вирусы. Как программируют ваше сознание / Р. Броуди. – М., 2007. – 304 с.
2. Марченко Н. Г. Социальная сеть «Вконтакте»: лингвопрагматический аспект: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. Г. Марченко. – Ростов-на-Дону, 2013. – 20 с.
3. Менегетти А. Онтопсихология и меметика / А. Менегетти. – ННБФ «Онтопсихология», 2002. – 176 с.
4. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на наше сознание / Д. Рашкофф; пер. с англ. Д. Борисова. – М.: УльтраКультура, 2003. – 368 с.
5. Dawkins R. The Selfish Gene / Richard Dawkins. – Oxford University Press, 2006. – 384 p.
6. Urban Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.urbandictionary.com/
7. Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Internet_memes

Дзюбина О.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

КЛАССИФИКАЦИЯ, СТРУКТУРА И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ИНТЕРНЕТ-МЕМОВ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ TWITTER И FACEBOOK

Аннотация
Статья посвящена проблеме классификации и функционирования Интернет-мемов как единиц информации в сознании пользователей социальных сетей Twitter и Facebook. Особое внимание уделено анализу структурной организации мемов. Выделены их характерные особенности и функции. Определены основные типы Интернет-мемов. Рассмотрены факторы их появления в социальных сетях.
Ключевые слова: мем, социальные сети, Интернет, фраза, сленг, визуализация, коммуникация.

Dziubina O.I.
Ivan Franko National University of Lviv

THE CLASSIFICATION, STRUCTURE AND FUNCTIONING OF INTERNET MEMES ON TWITTER AND FACEBOOK SOCIAL NETWORKING SITES

Summary
The article deals with the problem of classification and functioning of the Internet memes as the informational units in the minds of Twitter and Facebook social networking sites users. Particular attention is paid to the analysis of their structural organization. The characteristic features and functions are highlighted. The main types of Internet memes are detected. The factors of their emergence on the social networking sites are looked into.
Keywords: meme, social networking site, Internet, phrase, slang, visualization, communication.

УДК 821.161.1-82-991.1

ПЕНТАЛОГИЯ ВСЕВОЛОДА СОЛОВЬЁВА «ХРОНИКА ЧЕТЫРЁХ ПОКОЛЕНИЙ» В ОСМЫСЛЕНИИ СОВРЕМЕННЫХ ЛИТЕРАТУРОВЕДОВ

Карпина Е.С.
Горловский институт иностранных языков
Донбасского государственного педагогического университета

В статье расматривается пенталогия Вс. Соловьёва «Хроника четырёх поколений» сквозь призму концепций современных литературоведов. Произведение посвящено описанию судеб представителей старинного дворянского рода Горбатовых. Установлено, что в конце XX века пенталогия рассматривалась в работах двух исследователей – А. П. Ауэра и А. В. Лексиной. Автором представлен аналитический обзор наиболее существенных научных работ М. В. Майорова, Е. В. Никольского, С. А. Васильевой, А. Ю. Сорочана, Е. Н. Пенской, написанных в начале XXI века. На основании анализа рассмотренных в статье трудов выявлены неисследованные авторами грани художественного цикла романиста.
Ключевые слова: пенталогия, семейная хроника, художественный цикл, поэтика, исторический роман, творческое наследие.

Постановка проблемы. Вс. С. Соловьёв – известный русский писатель рубежа XIX-XX столетий, автор многочисленных исторических романов. Одним из наиболее выдающихся произведений романиста является его пенталогия «Хроника четырёх поколений», посвящённая описанию судеб представителей старинного дворянского рода Горбатовых. Она объединяет пять романов: «Сергей Горбатов» (1881), «Вольтерьянец» (1882), «Старый дом» (1883), «Изгнанник» (1885), «Последние Горбатовы» (1886).

Анализ последних исследований и публикаций. Около 70 лет (с 1917 по 1990-е гг.) произведения романиста не издавались и соловьёвоведение фактически находилось в состоянии стагнации. В конце XX века, после долгих лет забвения, творчество Всеволода Соловьёва «возвращается» к читателю. Начинается новый этап осмысления его наследия. В 1990-е годы появляются первые научные работы, как всецело посвящённые исследованию того или иного аспекта обширного творческого наследия романиста, так и содержащие лишь отдельные упоминания о нём. Наиболее значимыми научными трудами, написанными в обозначенный период, являются: книга А. П. Ауэра «Салтыков-Щедрин и поэтика

© Карпина Е.С., 2016

русской литературы второй половины XIX века» (1993), статья Е. Вагина «Всеволод Соловьёв и Владимир Соловьёв» (1994), кандидатская диссертация Е. М. Шерман «Художественная специфика русского исторического романа второй половины XIX столетия и проблемы развития жанра» (Одесса, 1998), а также две статьи исследовательницы – «Исторический роман Вс. С. Соловьёва «Царь-девица» и пушкинская традиция» (1998) и «Русский исторический роман 1870-1880-х годов: тенденции развития и проблемы исследования» (1999). Особое место в этом ряду принадлежит кандидатской диссертации А. В. Лексиной «Историческая проза Вс. С. Соловьёва (генезис и поэтика)» (Коломна, 1999), являющейся первой крупной научной работой, посвящённой романисту. Пенталогия «Хроника четырёх поколений» рассматривается лишь в работах А. П. Ауэра и А. В. Лексиной.

Выделение не решённых ранее частей общей проблемы. Рецепция творчества Всеволода Соловьёва в научном дискурсе конца XX века на сегодняшний день рассмотрена. В начале XXI века интерес исследователей к наследию Всеволода Соловьёва, а именно к его исторической романистике, заметно возрастает, о чём свидетельствуют защищённые кандидатские и докторские диссертации, изданные монографии и опубликованные в научных сборниках статьи. Специальный обзор этих работ ранее не осуществлялся. Рассмотрение трудов современных литературоведов, в которых предпринят анализ отдельных аспектов «Хроники четырёх поколений», представляется нам необходимым этапом её изучения, который поможет наметить векторы дальнейших исследований.

Цель статьи. Цель статьи заключается в том, чтобы дать аналитический обзор наиболее существенных научных работ современных литературоведов, в которых проанализированы различные аспекты проблематики и поэтики пенталогии Всеволода Соловьёва «Хроника четырёх поколений», и выявить неисследованные авторами грани художественного цикла романиста.

Изложение основного материала. Современный литературовед М.В. Майоров в статье «Салтыков и Соловьёв: хроники четырёх поколений (сравнительный анализ)» (2005) называет Всеволода Соловьёва «отцом-основателем жанра» семейной хроники, поскольку именно с его «Хроники» «начинается длинная череда многотомных семейных романов» [2, с. 37]. Автор сравнивает два произведения, написанные в этом жанре – роман «Господа Головлёвы» (1875–1880) М.Е. Салтыкова-Щедрина и пенталогию «Хроника четырёх поколений» (1881–1886) Вс. С. Соловьёва.

В процессе сравнительного анализа семейных хроник исследователь отмечает определённые сходства и отличия. Так, сходной деталью является умалчивание о первых жёнах Порфирия Владимировича Головлёва (Иудушки) и Сергея Владимировича Горбатова. Особый акцент делается на отличиях, обусловленных использованием писателями разных художественных методов: «Салтыков и Соловьёв создавали свои хроники с диаметрально противоположными целями. Но если мы признаём Щедрина как великого реалиста без примеси натянутой выдумки и лжи, то Вс. Соловьёв в пору написания уже первой книги из «Хроники» задался целью убить двух зайцев. В эпоху Льва Толстого и демократов он пытался вытащить из подвала истории забытый классический романтизм и одновременно претендовал на роль автора энциклопедии русской жизни от Павла I до Великой реформы» [2, с. 38]. «Родословные Головлёвых и Горбатовых, – пишет М. В. Майоров, – как и романы, отличаются тем, что Салтыков брал героев из окружающей жизни, Соловьёв же, несмотря на обилие исторических лиц, из собственного причудливого воображения» [2, с. 39].

Вывод, сделанный литературоведом, следующий: «единственным великим хроникёром» является Салтыков-Щедрин, и «сравнивать его с Соловьевым оскорбительно для литературной высоты и репутации сатирика». Проведённое же им сравнение «возникло как реакция на жалкую попытку Соловьёва противопоставить России Салтыкова Россию Сергея и особенно – Владимира Соловьёвых, даже, можно сказать, Россию Карамзина» [2, с. 40].

В 2009 г. защищена докторская диссертация С. А. Васильевой «Творчество Вс. С. Соловьёва и проблемы массовой литературы» (Тверь).

Во время написания третьего романа «Хроники четырёх поколений» «Старый дом» Вс. С. Соловьёв, как полагает литературовед, опирался на документальный источник – «Воспоминания А.Е. Лабзиной». По наблюдению исследователя, многие мотивы и сюжеты из мемуаров отразились в произведении беллетриста. А.Е. Лабзина является прототипом соловьёвской героини – Нины Ламзиной, на что помимо похожих судеб указывает и созвучие фамилий.

С.А. Васильева отмечает значительное влияние романа Л. Н. Толстого «Война и мир» на творчество Соловьёва, что наиболее заметно в третьем романе пенталогии. Автор диссертационного исследования проводит параллель между Наташей Ростовой и Ниной Ламзиной: «судьба Нины Ламзиной напрямую соотносится с нереализованной возможностью падения Наташи в истории с Анатолем Курагиным и последующим обретением семейного счастья с Безуховым. Соловьёв «дописывает» за Толстого то, что в эпилоге «Войны и мира» заложено как один из вариантов развития событий – героиня становится декабристкой» [1, с. 80]. Констатируется также сходство в обрисовке характеров Элен Курагиной и Катрин Горбатовой. На жизненном пути Бориса Горбатова прослеживаются те же этапы, что и в судьбе Пьера Безухова. По убеждению литературоведа, «Война и мир» и «Старый дом» соотносятся как тема и вариации на эту тему» [1, с. 84].

Исследователь анализирует изображение романистом Великой французской революции в романе «Сергей Горбатов» и оценку идей французских просветителей главными действующими лицами. Писателю наиболее близка оценка революции цесаревичем Павлом. Немалый интерес представляет наблюдение С. А. Васильевой о том, что в первых двух романах «Хроники четырёх поколений» изображены те же исторические события, которые воссозданы А. С. Пушкиным в оде «Вольность» (1817): французская революция, казнь Людовика XVI, правление Наполе-

она, смерть Павла I. В произведении Пушкина очевидна полемика с одноимённой одой (1783) А.Н. Радищева. «Эволюция взглядов Радищева в пушкинской трактовке напоминает эволюцию, которую претерпевают взгляды Рено» [1, с. 137].

В романе Соловьёва «народ является орудием в руках людей более грамотных, использующих неуправляемость и стихийность народной массы» [1, с. 140]. Истинным же руководителем революции является Лакло, доверенное лицо Филиппа Орлеанского.

В первом романе пенталогии имеет место и сопоставление России и Франции, традиционное для русской литературы. В произведении содержатся «компоненты дискредитации мира Франции, с одной стороны, и утверждении «разумного», «справедливого» мира России» [1, с. 147].

В изображении революции романист использовал и образную систему «Истории одного города» М. Е. Салтыкова-Щедрина. Оба писателя сравнивают течение жизни с водным потоком. Революция представляется им водоворотом, временной остановкой в движении истории.

В пенталогии Соловьёва оформилось противопоставление Москвы как города русского народа и Петербурга как города придворной аристократии.

Центральными фигурами русской истории были, в представлении Соловьёва, Пётр I и Екатерина II. «В «Хронике четырёх поколений» роль Екатерины II в истории России сравнивается с ролью Петра I, а императрица выступает как продолжательница начатого им дела» [1, с. 159-160]. Екатерина Великая в романах Соловьёва наделена чертами идеального правителя.

Противоречивая личность Павла I представлена беллетристом в ином ракурсе. Романист противопоставляет образы двух российских монархов: «если Екатерина – идеальная правительница, то Павел, при всех прекрасных его человеческих качествах, как правитель не состоялся» [1, с. 179]. В собственной трактовке правления императора Павла прозаик опирался на оценку его царствования В.О. Ключевским и вслед за Вс. В. Крестовским продолжил его «реабилитацию» в литературе.

Немалый интерес представляет и статья А.Ю. Сорочана «Всеволод Соловьёв как «квазиисторический» романист» (2010). Путь беллетриста на литературном поприще, по утверждению учёного, был вполне традиционным: «от тенденциозных построений на историческом материале к созданию серии текстов, посвящённых «связи времён», а затем – к популяризации истории, к установлению связей между прошлым и настоящим, очевидных для «среднего» читателя, и к построению непротиворечивой картины, включающей и опыт прошлого, и факты настоящего» [5, с. 168-169].

После написания исторических романов «Княжна Острожская», «Капитан гренадёрской роты» и «Юный император», проникнутых национальной тенденцией, а также «моралистического произведения» «Царь-девица», взгляд Соловьёва на историю меняется. В «Хронике четырёх поколений» он предлагает иную модель репрезентации истории: «не тенденциозное описание исторических коллизий, а развёрнутую доктрину человеческого поведения» [5, с. 170]. Автор пенталогии «пытается отыскать в судьбе семейства Горбатовых то важное, что может сделать опыт прошлого актуальным, увязать с настоящим далёкие от читателя события. При этом писатель не отказывается и от характеристик исторических лиц, и от описания этапных событий европейской истории <...> История важна как часть временной цепи, прошлое оживает в настоящем – и эту связь времён положительные герои романов Соловьёва превосходно постигают» [5, с. 170-171]. Историческая составляющая, по убеждению А.Ю. Сорочана, играет чрезвычайно важную роль в литературной аксиологии. Художественное видение связи времён в квазиисторических произведениях неизбежно: «место истории занимает литература, таящая преклонение перед опытом истории» [5, с. 174].

Е.Н. Пенская в работе «Русский исторический роман XIX века» (глава коллективной монографии «Историческая культура императорской России: формирование представлений о прошлом», 2012) характеризует Вс. С. Соловьёва как сочинителя «текущей истории». «Текущей историей» литературовед называет беллетристическую программу романиста (равно как и программу издаваемого им журнала «Север»), сущность которой заключается в том, что исторические произведения должны обучать читателей извлекать уроки из прошлого и грамотно вести себя в настоящем.

Заслуживающей особого внимания представляется нам оценка Е.Н. Пенской главного труда писателя: ««Многосерийная» семейная сага – «Хроника четырёх поколений»: «Сергей Горбатов», «Вольтерьянец», «Старый дом», «Изгнанник», «Последние Горбатовы» – удерживала внимание публики в течение пяти лет. Событийная панорама русской истории с конца XVIII века по 1870-е годы, галерея исторических персонажей от Екатерины II, Павла I, Г.Г. Орлова, Г.А. Потёмкина, П.А. Зубова, А.А. Безбородко и Г.Р. Державина до Марии-Антуанетты, К.Ф. Рылеева, членов масонского общества, хлыстовской секты, архимандрита Фотия и других – всё это полотно служило фоном, богатыми декорациями для увлекательной, полной интриг, мистики, предательств, политических кульбитов биографии аристократов Горбатовых. Внушительные списки реальных и вымышленных действующих лиц, примерно одна и та же тасуемая «колода карт» – ключ к тому беллетристическому полотну, в котором перемешаны история и современность» [4, с. 454].

В 2014 г. защищена докторская диссертация Е.В. Никольского «Проза Всеволода Соловьёва: проблемы творческой эволюции» (Тверь). На сегодняшний день это наиболее объёмный и фундаментальный труд, посвящённый анализу различных аспектов художественной прозы романиста. Цель исследования состояла в «освещении творческой эволюции прозы Вс. Соловьёва» [3, с. 31]. Одна из задач литературоведа заключалась в том, чтобы «проанализировать истоки, жанровую специфику и проблемно-тематическое своеобразие романа-пенталогии «Хроника четырёх поколений» [3, с. 32].

По убеждению Е. В. Никольского, пенталогия о роде Горбатовых Всеволода Соловьёва «Хроника четырёх поколений» стала одним из первых

образцов романа-семейной хроники в русской литературе конца XIX века. В ней романист создал «диахронную «панораму» жизни отечественного дворянства от эпохи Екатерины Великой до времен Александра Третьего» [3, с. 516].

Хроникальность романа «Сергей Горбатов» – первой части цикла – включает в себя два аспекта:

1) хронологически последовательное описание событий через введение в роман образа главного героя, выступающего в роли пассивного наблюдателя;

2) отображение этих событий в сознании главных персонажей, наиболее ярко выраженное в изменении их мировоззрения [3, с. 301].

Примечательно, что все герои романа являются не активными участниками исторического процесса, а, скорее, пассивными созерцателями.

Мы разделяем мнение исследователя о том, что основной формой проявления хроникальности в пенталогии является «соотнесение факторов гражданской и семейной истории. Именно ход исторического процесса оказывает определяющее влияние на события, происходящие в семье Горбатовых» [3, с. 312].

Вс. С. Соловьёв, как и его отец, С.М. Соловьёв, полагал, что история – это продукт деятельности отдельных личностей. История в его представлении являлась процессом эволюционным, а революции – исключением из правил. Главное отличие России от Франции, в изображении романиста, состоит в том, что «империя Романовых развивается по эволюционному пути благодаря мудрости Екатерины и Павла» [3, с. 368].

Историософские мысли Вс. Соловьёва, по мнению исследователя, были близки к точке зрения французского историка О. Кошена, взгляды котрого раз вивал российский мислитель И.Р. Шафаревич.

Третья часть пенталогии – роман «Старый дом» – рассматривается в диссертационном исследовании в ракурсе литературоведческой имагологии. Масонство, движение декабристов и хлыстовство представлены в произведении как явления чуждые и «нетипичные» для русской культуры. Яркими являются в романе образы «чужих» – французов и польського иезуита, графа Казимира Щапского. «Свое» – это все то, что соответствует классическим православным ценностям и общечеловеческим ценностям. «Свое» – это все патриархальное, а также все то, что не противоречит кодексу дворянской чести» [3, с. 397].

В романе «Последние Горбатовы» показаны различные способы поведения дворянства в пореформенной России. «Герои испытывают противорчевые чувства: от брезгливого неприятия жизни и сословного чванства (Софи Горбатова) до духовной интеграции с буржуазией (семья Бородиных) или до стремления сохранить благородство и традиции дворянской культуры и при этом не отставать от своего времени (Владимир Горбатов-младший и его семья)» [3, с. 402-403].

Выводы и предложения. Обзор вышерассмотренных научных работ позволяет нам выявить следующие аспекты художественного цикла романиста, неисследованные их авторами: значение «Хроники четырёх поколений» в творческом наследии Всеволода Соловьева, смысл названия частей пенталогии, особенности её композиции и признаки художественной целостности, специфика художественной образности. Уточнения требуют также жанровое своеобразие частей пенталогии и особенности репрезентации в ней пространственно-временного континуума. Возможна разработка типологии представителей рода Горбатовых.

Несмотря на значительное количество научных работ, посвящённых исследованию многогранного творческого наследия Всеволода Соловьёва, его воззрения на исторический процесс нуждаются в уточнении. Свою дальнейшую задачу мы видим в детальном изучении историософской концепции романиста и выделении конкретных форм её выражения в пенталогии «Хроника четырёх поколений» посредством анализа её поэтики.

Список литературы:

1. Васильева С. А. Творчество Вс. С. Соловьёва и проблемы массовой литературы: дис. ... доктора филол. наук: 10.01.01 / Васильева Светлана Анатольевна. – Тверь, 2009. – 345 с.
2. Майоров М. В. Литературное родословие: поиски и находки. – Тула: Гриф и К, 2005. – 310 с.
3. Никольский Е. В. Проза Всеволода Соловьёва: проблемы творческой эволюции: дис. ... доктора филол. наук: 10.01.01 / Никольский Евгений Владимирович. – Тверь, 2014. – 547 с.
4. Пенская Е. Н. Русский исторический роман XIX века / Е. Н. Пенская // Историческая культура императорской России: формирование представлений о прошлом: Коллективная монография в честь профессора И. М. Савельевой / Отв. ред. А. Н. Дмитриев. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2012. – С. 418-474.
5. Сорочан А. Ю. Всеволод Соловьёв как «квазиисторический» романист / А. Ю. Сорочан // А. П., Ф. Д. и В. В.: сборник научных трудов к 60-летию профессора Владимира Александровича Викторовича. – Коломна: Московский государственный областной социально-гуманитарный институт, 2010. – С. 168-180.

Карпіна О.С.
Горлівський інститут іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету

ПЕНТАЛОГІЯ ВСЕВОЛОДА СОЛОВЙОВА «ХРОНІКА ЧОТИРЬОХ ПОКОЛІНЬ» В ОСМИСЛЕННІ СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ

Анотація
У статті розглядається пенталогія Вс. Соловйова «Хроніка чотирьох поколінь» крізь призму концепцій сучасних літературознавців. Твір присвячено змалюванню долей представників старовинного дворянського роду Горбатових. Установлено, що наприкінці XX століття пенталогія розглядалась у працях двох дослідників – О. П. Ауера та А. В. Лексіної. Автором представлений аналітичний огляд найсуттєвіших наукових робіт М. В. Майорова, Є. В. Нікольського, С. А. Васильєвої, О. Ю. Сорочана, О. Н. Пенської, написаних на початку XXI століття. На основі аналізу розглянутих у статті праць виявлено недосліджені авторами грані художнього циклу романіста.
Ключові слова: пенталогія, сімейна хроніка, художній цикл, поетика, історичний роман, творча спадщина.

Karpina E.S.
Gorlovka Institute of Foreign Languages of the State Higher Education Institution
«Donbass State Pedagogical University»

VSEVOLOD SOLOVYOV'S PENTALOGY «CHRONICLE OF FOUR GENERATIONS» IN THE MODERN LITERARY SCHOLARS' UNDERSTANDING

Summary
The article deals with Vs. Solovyov's pentalogy «Chronicle of Four Generations» through the prism of the modern literary scholars' conceptions. The work of literature is dedicated to the description of the fates of the old noble Gorbatov family representatives. It is established that at the end of the XX century the pentalogy was considered in the works of two researchers – A. P. Auer and A. V. Leksina. Analytical review of the most significant scientific works by M. V. Mayorov, E. V. Nikolsky, S. A. Vasilyeva, A. Yu. Sorochan, E. N. Penskaya which were written at the beginning of the XXI century. On the basis of the analysis of the papers reviewed in the article the verges of the novelist's artistic cycle not investigated by the authors are revealed.
Keywords: pentalogy, family chronicle, artistic cycle, poetics, historical novel, creative heritage.

УДК 811.111:801.8

АДХОКРАТИЧНЕ ПОЕТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ТВОРЕННЯ ІГРОВОГО АБСУРДУ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ФЕНТЕЗІЙНОМУ ОПОВІДАННІ

Коляса О.В.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглядається адхократичне поетичне мислення як один з рушійних прийомів когнітивно-семантичного механізму творення ігрового абсурду в постмодерністському фентезійному оповіданні. Аналізуються принципи його творення та механізм дії у свідомості читача, в результаті чого з'являються нові образи (кенотипи), які створюють ментальний прорив у свідомості читача і породжують когнітивний дисонанс. Визначаться основні когнітивні операції та процедури, мофікація і трансформація, фреймових моделей стереотипних/архетип них концептуальних схем, які притаманні адхократичному поетичному мисленню. Пропонується використання методології для дослідження когнітивно-семантичних механізмів творення ігрового абсурду в постмодерністському фентезійному оповіданні.
Ключові слова: ігровий абсурд, адхократичне поетичне мислення, когнітивно-семантичний механізм, когнітивні операції, когнітивні процедури.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Абсурд перевертає стереотипи реального світу на рівні здорового глузду, оперуючи наївною картиною світу. Трансформація чи руйнація стереотипних схем у звичній картині світу, що обумовлена здоровим глуздом і життєвим досвідом, уможливлює появу нових кенотипних ментальних схем, які активізують творення ігрового абсурду (далі – ІА) у постмодерністсько-

© Коляса О.В., 2016

му фентезійному оповіданні (далі – ПФО) і створюють інтелектуальну перешкоду сприйняття змальованої дійсності та когнітивний дисонанс.

Проблема вивчення рецепції тексту є складною, оскільки ментальні процеси читача не піддаються безпосередньому спостереженню. За допомогою системи мовних та контекстуальних сигналів, які завдяки своєму формальному вираженню прогнозують адекватну реакцію адресата, текст втілює комунікативно-прагматичну стратегію автора (О. Гончарова). Йому відведено роль «механізму, що запускає когнітивні процеси свого сприйняття» (В. Чернявская).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З погляду когнітивної поетики (І. Бехта, В. Никонова, А. Приходько, Е. Семіно, Р. Шнайдер), людина мислить не тільки метафорично (В. Новікова), але й метонімічно (О. Кравченко) та парадоксально (Л. Бєлєхова). Основною цих процесів є відповідно концептуальна метафора, концептуальна метонімія та концептуальний оксиморон. Останній є ключовим для розкриття лінгвокогнітивних механізмів формування нонсенсу та особливостей його функціонування зокрема в поетичних текстах (Л. Бєлєхова, Н. Малащук-Вишневська, О. Падучева).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність статті зумовлена загальною настановою когнітивної лінгвістики вивчати мисленнєві процеси читача, а також недостатнім вивченням проблем, пов'язаних з функціонуванням ментальних механізмів у свідомості читача при сприйнятті ПФО, які творять ІА.

Мета статті – виявлення та опис когнітивно-семантичного механізму творення ігрового абсурду в постмодерністському художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Художній простір ПФО формується на основі фольклорної свідомості, котра відображає розвиток поетичного мислення від синкретичого міфопоетичного в архаїчну епоху до аналогового та асоціативного в канонічний період, а далі до парадоксального, адхократичного на етапі індивідуально-творчого становлення поетичного мистецтва [6]. Фантастична казка є основною складовою ПФО. Оскільки міф/ казка не може обійтись, на думку С. Аверінцева, без таких понять як «першоелементи», «первообрази», «схеми», «типи», то в науковому дискурсі використовують термін «архетипи» (від грец. «первообраз»). Архетип у такому розумінні існував ще у платонівській традиції, пропагувався Е. Дюркгеймом як стереотип усіх форм культури, що були створені доісторичним колективом та передані сучасним поколінням в їхньому сакраментальному обов'язку та незмінності. Спираючись на психологічні дослідження природи пізнання, у контексті нашого дослідженнями вважатимемо, що архетипи автоматично активуються підсвідомістю та сприймаються як передконцептуальна діяльність когнітивного процесу пізнання, що викликане емоціогенним досвідом людини. Архетип є формою існування колективного позасвідомого, яке наповнюється змістом через віднесеність до міфологічних образів, символів, мотивів і сюжетів [11]. У процесі пізнання реципієнт сприймає текст концептуально, тобто у його смисловій цілісності [3, с. 14]. Така властивість ментальної діяльності обумовлена фасцинативною направленістю на сприйняття естетичного об'єкту і виражається в емоційному переживанні, емфатичному злитті з текстом, та носить автокомунікативний характер, тобто є згорненою, рекурентною структурою. Процес розгортання міфологічних структур є подібним до пригадування, тому, з погляду Л. Бєлєхової, когнітивний процес активації і активізації архетипних образів, схем із залученням фонових, енциклопедичних знань є імітацією ментального образу у свідомості реципієнта [3, с. 18].

Когнітивна база читача, уніфікована у схемах, аналогах ментальних операцій, є ключовим елементом у процесі прирощення смислу художнього твору, когнітивним механізмом заповнення «точок невизначеності» у процесі адекватної інтерпретації постмодерністського художнього тексту загалом та ПФО зокрема.

З огляду на це виокремлюють різні типи поетичного мислення, серед яких ***параболічне поетичне мислення***, що передбачає переосмислення одного предмета, явища або події, та ***есеїстичне поетичне мислення***, яке трактують як поетичне осмислення реального або можливого світу, в результаті якого шляхом індивідуально-творчого переломлення властивостей та знаків звичних предметів, явищ, подій створюються новий ракурс їх бачення, новий образ. В семантиці компонентів нового образу закодовано подвійний смисл, який може бути декодований залученням різних знань, встановленням інтертекстуальних зв'язків між образами ПФО з образами, які втілені в англомовних казках різних авторів.

Напрацювання у цій галузі та запозичені поняття поетичного мислення для вивчення семантико-когнітивного механізму творення ІА у ПФО дають підстави припустити, що в основі семантико-когнітивного механізму творення ІА лежить ***адхократичне поетичне мислення***, яке за своєю природою є амбівалентним, нелінійним, хаотичним, багатокодовим, колажним, дифузним, динамічним. Саме адхократичне поетичне мислення, на нашу думку, усталюється в ПФО, що є складною, відкритою нелінійною системою [1, с. 2], яка функціонує завдяки взаємозв'язку власних елементів та підсистем під впливом регуляторних механізмів самоорганізації.

До слова, термін *ad hoc* (лат.«до цього місця») означає «до цього, для даного випадку, для цієї мети» був уведений у постмодерністську поетику Ч. Дженксом і означає спосіб архітектурного проектування, у якому створюються певні реалії «тут і тепер». Адхокізм в архітектурному творі – це багатоголоса тканина, де автор залишається анонімним серед безкінечного багатоголосся дискурсів архітектури [7].

У комп'ютерній справі він позначає систему мережевих елементів, які сукупно утворюють таку мережу, що вимагає незначного планування або жодного планування взагалі. Системи звітності *«ad hoc»* дозволяють користувачам самим створювати специфічні, індивідуальні запити. Принцип *adhoc* у військовій справі застосовується під час непередбаченого розвитку ситуації, коли організовуються спеціальні військові формування і для швидкості дій потрібна оперативна взаємодія між різними підрозділами. Рішення, прийняті «до цього місця», можуть бути неадекватними, хаотичними за своїм характером.

Таким чином, семантико-когнітивним механізмом творення ІА у ПФО є ***адхократичне поетичне мислення***, що генерує аномальні стосовно звичної концептуальної картини світу утворення, які слугують причиною когнітивного дисонансу (Л. Фестінгер, R. Tsur). Під *когнітивним дисонансом*, услід за Л. Фестінгером, розуміємо психічний стан особистості, якому притаманні є невідповідність і суперечність поглядів, переконань, настанов та зовнішніх умов. Таке відчуття викликає прагнення стимулювати процес пізнання з метою упевнитися в істинності нової інформації.

Порушення стереотипного способу мислення є тригерним (неочікуваним) за своїм характером. Адхократичне поетичне мислення як когнітивно-семантичний механізм творення ІА у ПФО відображає активацію нових кенотипних *схем знань*, яка протікає у свідомості читача на основі когнітивних операцій модифікації та трансформації і призводить до *компресії, розширення, комбінації, зіштовхування, інтертекстуалізації* наявних стереотипних/архетипних схем знання.

Загальновідомим є факт, що художнє мислення становить складну комбінацію конкретно образних (наочних), абстрактно-теоретичних (понятійних) і практичних елементів мислення.

Творення художнього тексту загалом і ПФО зокрема втілюється у формуванні різного виду образів. У широкому значенні «образ» – це узагальнене відображення об'єктивої дійсності, тобто поняття. Під «образом» у вузькому значенні слова розуміють певне уявлення, яке може бути відображенням реальних чи уявних об'єктів на основі попереднього досвіду [5, с. 16]. Кожен художній образ існує не сам по собі, а є вписаним у семантичний простір конкретного тексту.

Художній образ складається з образів-схем архетипів і базових концептів, як засадничих. Шляхом різних видів лінгвокогнітивних операцій забезпечуються трансформації образів-схем, що складає конфігурацію концептуальної структури художнього образу.

Художній образ як тривимірна величина гнучко змінює свої контури залежно від когнітивних і мовних операцій, що домінують у формуванні образу та від виду поетичного мислення (аналогового, асоціативного, парадоксального, параболічного, або есеїстичного), який зумовлює характер і напрям мапування [3, с. 24].

Художні тексти загалом та казки зокрема вміщають архетипні та стеоретипні поетичні образи (образи-сюжети, образи-характери, образи-мотиви, образи-символи), які виражають усталеність та повторюваність.

Архетипи, за К. Юнґом, – це загальні образні схеми, «колективне позасвідоме», код історії, код культури людства [11, с. 98]. Архетип як форма існування колективного позасвідомого наповнюється змістом у свідомості через міфологічні образи, символи, мотиви й сюжети. Архетипні художні образи відображають міфопоетичну картину світу в казках народів світу, зокрема англомовних, у яких шляхом наративного мапування втілено міфологічні, біблійні та фольклорні знання про світ.

Архетипи складаються з міфологем, які є його ядром. Розгортання міфологеми здійснюється наративним мапуванням через параболічне осмислення сюжетів, мотивів і символів, що наявних в Біблії, міфах, казках.

Стереотипними художніми образами вважаються усталені, укорінені у свідомості образи, в яких містяться багатократно повторювані елементи з текстів різних літературно-стильових напрямів. Стереотипні образи поділяють на універсальні, культурно-специфічні й авторські (Л. Белєхова). До *універсальних* відносимо образи, створені за допомогою тавтологічних епітетів, у семантиці яких простежується тотожність ознак і властивостей описуваних ними предметів. *Культурно-специфічні* стереотипні образи формуються за допомогою атрибутивного мапування певних властивостей тварин (зооніми) та рослин (фітоніми). *Авторськими* вважаються стереотипні образи, які набули афористичності завдяки систематичному цитуванню оригінальних словесних образів у творах інших авторів.

Творення нових художніх фентезійних образів у ПФО породжує порушення архетипних та стеоретипних образів або й навіть їхнє руйнування, переосмислення і втілення в нові. Такі художні образи ми, слідом за М. Епштейном, називаємо кенотипами [12, с. 46]. Вони здійснюють «концептуальний прорив» у понятєвій системі людини, обумовлений появою нового концепту або нового значення слова.

У художній творчості спрацьовує принцип *поетичного насилля над когнітивними процесами* (Р. Цур). Згідно з цим принципом, створення і сприйняття поезії (і ширше – художнього тексту) передбачає, поряд зі сталим використанням когнітивних процесів, їхню модифікацію, порушення, а іноді й деформацію, що спричинено адаптацією цих процесів до цілей, для досягнення яких вони первісно не були пристосовані [16, с. 4-5]. Результатом таких навмисних деформацій може бути своєрідний концептуальний прорив, утворення нового вузла в концептуальній картині світу, втіленого в принципово нових художніх образах – ***кенотипах*** [3, с. 274].

Археотипні та стеоретипні схеми знань структуровані у *фреймах*, у яких відображені набуті досвідом знання про деяку стеоретипну ситуацію та про текст, що її описує (М. Мінський). Залежно від виду слотів, його складових та їхніх взаємозв'язків виокремлюють п'ять видів фреймових структур: предметоцентричний, акціональний, патронімічний, гіпотонімічний, асоціативний (С. Жаботинська).

Стереотипні та архетипні схеми слугують «якорями текстової навігації» (Л. Белєхова), оскільки вони затримують читача в межах прототипного, традиційного прочитання тексту (М. Фріман), в той час як нові кенотипні схеми, генеруючи принципово нові і неочікувані образи, роблять ПФО відкритим, і надають читачеві необмежену свободу інтепретації.

Порушення стереотипного способу мислення є тригерним (неочікуваним) за своїм характером. Конфлікт, порушення або руйнація архетипних та стереотипних схем мислення відбувається із залученням когнітивних операцій наративного мапування.

Під когнітивної операцією розуміємо дію із творення нового знання, нового когнітивного продукту шляхом активізації структур робочої

пам'яті мозку за допомогою спеціальних операторів. Одним з найбільш вагомих операторів такого типу є прийом, механізм імітації або дії над дією – *мімезис* [23]. Залежно від типу мімезису можна виділити такі типи *когнітивних операцій наративного мапування*, які організовують процес формування читацької проекції ПФО:

· *модифікація* – когнітивна операція, що спрямована та трансформацію прототипової стереотипної або архетипної схеми;

· *деформація* – когнітивна операція, що спрямована на руйнування прототипової стереотипної схеми або архетипної (Л. Бєлєхова).

Як показав аналіз фактичного матеріалу такі когнітивні операції включають такі *когнітивні процедури – компресії, розширення, комбінації, зіштовхування, інтертекстуалізації*. Зауважимо, що під процедурою у роботі розуміється послідовний порядок розгляду того чи іншого феномену за допомогою умовиводу, пояснення, доходження висновків шляхом мислиннєвого експерименту, відволікання від певних рис предмета чи явища, ідентифікації, розрізнення або скорочення деяких їхніх ознак.

Для дослідження семантико-когнітивного механізму творення ІА у ПФО використовуємо метод семантико-когнітивного моделювання, що включає інструментарій теорії ментальних просторів (G. Fauconnier) та побудову мереж концептуальної інтеграції (G. Fauconnier, M. Turner), а також відповідні фрейми, які зазнають певних трансформацій, модифікуються або деформуються. Серед них: *предметний, акціональний, асоціативний* (за С. Жаботинською), *локативний* (за О. Барбанюк). Аналіз фактичного матеріалу зумовив додаткове виділення *темпорального фрейму*.

При цьому фрейм витлумачуємо як когнітивну модель знань, яка організовує певний концептуальний простір, що лежить в основі значення досліджуваних лексичних одиниць. Фрейм складається з вершини, слотів, які заповнюються пропозиціями. Основною одиницею збереження інформації є пропозиція. Пропозиції, що заповнюють слоти, дозволяють адресату розкрити суть знака.

Перші три фрейми, об'єднані між собою відношенням суміжності, є виявом метонімічного зрушення, натомість компаративний/ асоціативний фрейм побудований на алогічних метафоричних подібностях, які призводять до руйнування концептів у свідомості і мисленні читача.

В результаті трансформацій архетипної схеми чарівної казки предметного фрейму ПОПЕЛЮШКА – МОЛОДА, ЦНОТЛИВА, ВРОДЛИВА, ДОБРОДУШНА, СМИРЕННА ДІВЧИНА в ПХТ зустрічаємо кенотипний образ ПОПЕЛЮШКА – ЗРІЛА, РОЗБЕЩЕНА, ВУЛЬГАРНА ЖІНКА, а в результаті деформації архетипної схеми – НЕ ЛЮДИНА (вампір, зомбі, кіборг), НЕ ЖІНОЧОЇ СТАТІ.

Висновки і пропозиції. В основі семантико-когнітивного механізму постмодерністського текстотворення ІА у фентезійному оповіданні лежить адхократичне поетичне мислення, яке за своєю природою є амбівалентним, нелінійним, хаотичним, багатокодовим, колажним, дифузним, динамічним. Саме адхократичне поетичне мислення генерує аномальні щодо звичної концептуальної картини світу утворення, що є причиною когнітивного дисонансу – психічного стану особистості, для якого характерні невідповідність і суперечливість поглядів, переконань, установок та зовнішніх умов. Таке відчуття стимулює процес пізнання з метою упевнитися в істинності нової інформації.

Список літератури:

1. Барт Р. Избранные работы: семиотика и поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Бабелюк О. А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми): автореф. дис. ... д-ра філол. наук / О. А. Бабелюк. – Київ, 2010. – 32 с.
3. Бєлєхова Л. І. Словесний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний погляд: [монография] / Л. І. Бєлєхова. – М.: Звездопад, 2004. – 376 с.
4. Бойко Е. И. Механизмы умственной деятельности. – М.: Педагогика, 1976. – 248 с.
5. Болдырева А. Е. Когнитивный механизм создания юмористического эффекта / А. Е. Болдырева // Записки з романо-германської філології [Ред. І. М. Колєгаева]. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова: факультет романо-германської філології. – Вип. 19. – О.: Фенікс, 2007. – С. 15–23.
6. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: от психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.
7. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма / пер. с англ. В. Рабушина, М. В. Уваровой; под ред. А. В. Рябушина, Л. Хайта. – М.: Стройиздат, 1985. – 136 с.
8. Кравченко О. В. Семиотика абсурда / О. В. Кравченко // Вопросытеории языка и методики преподавания иностранных языков. Сб.трудов Международной научной конференции. – Таганрог: ТГПИ, 2007. – С. 107-114.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмілінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
10. Хомский Н. Язык и мышление. – М., 1972. – 126 с.
11. Юнг К. Г. Архетипы и символ / К. Г. Юнг – М.: Renaissance, 1991. – 306 с.
12. Эпштейн М. Н. Игра в жизни и в исскустве / М. Н. Эпштейн // Парадоксы новизны. – М.: Сов. писатель, 1988. – С. 276-303.
13. Fauconnier G. Conceptual Blending, Form, and Meaning / G. Fauconnier, M. Turner // In Pierre Fastrez, ed. Cognitive Semiotics, Special Issue of Recherchesen Communication, № 19, 2004. – 130 p.
14. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: toward a cognitive theory of literature/ State of the Art and Applications to English Studies, ESSE 4. – Debrecen, Hungary, 1997. – P. 38–52.
15. Gardner M. Oddities and Curiosities of Words and Literature (Gleaningsfor the Curious) by C. C. Bombaugh / M. Gardner. – N.Y.: DoverPublications Inc. , 1961. – 375 p.
16. Tsur R. Playing By Ear and the Tip of the Tongue: Precategorial InformationinPoetry / R. Tsur. – John Benjamins B. V. – 2012. – 309 p.

Коляса Е.В.
Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

АДХОКРАТИЧЕСКОЕ ПОЭТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ СОЗДАНИЕ ИГРОВОГО АБСУРДА В ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ ФЭНТЕЗИЙНОМ РАССКАЗЕ

Аннотация
В статье рассматривается адхократичне поэтическое мышление как один из движущих приемов когнитивно-семантического механизма создания игрового абсурда в постмодернистском фэнтезыйном рассказе. Анализируются принципы его создания и механизм действия в сознании читателя, в результате чего появляются новые образы (кенотипы), которые создают ментальный прорыв в сознании читателя и порождают когнитивный десонанс. Определятся основные когнитивные операции и процедуры, модификация и трансформация, фреймових моделей стереотипних/ архетипных концептуальних схем, которые присущи адхократичному поэтическому мышлению. Предлагается использование методологии для исследования когнитивно-семантических механизмов создания игрового абсурда в постмодернистском фэнтезийном рассказе.
Ключевые слова: игровой абсурд, адхократичне поэтическое мышление, когнитивно-семантический механизм, когнитивные операции, когнитивные процедуры.

Kolyasa O.V.
Drohobych Ivan Franko State Padagogical University

ADHOC POETIC THINKING AS COGNITIVE SEMANTIC MECHANISM OF LUDIC ABSURD CREATION IN POSTMODERN FANTASY STORY

Summary
The article focuses on cognitive manifestation of ludic absurd in the genre of postmodern fantasy story. In the present study integrated analyses of ludic absurd has been conducted on the basis of cognitive mechanisms, generated by adhoc way of thinking, that lead to the emergence of new images (kainotypes) which cause a possible breakthrough in the conceptualization of the fairy tale archetypical images. It is proved that the cognitive mechanisms of new image formation in postmodern fantasy stories are predetermined by cognitive operations of mapping, modification and deformation of frame models of stereotypical\ archetypical conceptual schemas.
Keywords: ludic absurd, adhoc poetic thinking, cognitive semantic mechanism, cognitive operations, cognitive procedures.

УДК 821.112.2Д-3.09

АВТОФІКЦІЯ В РАННІЙ ТВОРЧОСТІ ШВЕЙЦАРСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА П. НІЗОНА

Кучер З.І.
Черкаський державний технологічний університет

У запропонованій статті аналізується рання творчість одного з найвидатніших швейцарських письменників, представника «нової генерації» Пауля Нізона, в контексті автобіографічного дискурсу. Основна мета дослідження полягає в ідентифікації та аналізі принципів і прийомів своєрідного автобіографічного моделювання в ранніх творах П. Нізона. Окрім цього, в статті розглядається проблема співвідношення фактуальності та фікціональності, а також понять «автобіографія» та «автофікція».
Ключові слова: автофікція, автобіографія, фактуальність, фікціональність, автобіографічний метатекст.

Постановка проблеми. В запропонованому дослідженні розглядається проблема співвідношення фактуальності та фікціональності, а також понять «автобіографія» та «автофікція» на матеріалі ранньої творчості швейцарського німецькомовного письменника «нової генерації» Пауля Нізона.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми співвідношення фактуальних та фікціональних жанрів автобіографічної літератури, критерії диференціації автобіографічних та фікціональних текстів, визначення жанрового статусу тих творів, які не можуть вважатися автобіографічними, хоча й написані на основі

© Кучер З.І., 2016

автобіографічного матеріалу, останнім часом викликають стійкий інтерес серед німецькомовних літературознавців. В контексті запропонованого дослідження, матеріалом якого є рання творчість П. Нізона, особливого значення набувають праці Ю. Вайзер, К. Бенне, М. Вагнер-Егельгааф, А. Шюльке та Д. Крокауер, які розглядають творчість зазначеного письменника в контексті автофікціональної літератури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість німецькомовних праць, в яких творчість П. Нізона розглядається в контексті автофікціональної літератури, бракує досліджень, в яких виокремлюються своєрідні змістові та структурні ознаки автофікціонального письма ранніх творів, які проявляються в особливому творчому моделюванні поетичного світу відомого швейцарського письменника.

Мета запропонованого дослідження полягає в ідентифікації та аналізі принципів і прийомів своєрідного автобіографічного моделювання в ранніх творах швейцарського німецькомовного письменника «нової генерації» П. Нізона.

Викладення основного матеріалу. Слід зазначити, що концепт «автофікція» був уведений в німецькомовний дискурс літературознавцем Клаудією Гронеманн. В своїй праці «Про літературну структуру автобіографічного суб'єкта Сержа Дубровського» [4] дослідниця зауважує, що автофікція зміщує акценти з подій, які зображені в автобіографічних творах, на спосіб їхньої репрезентації. Об'єктом автофікції, на її думку, стає саме мова та процес написання твору. Визначаючи автофікцію як свого роду мутацію автобіографії під впливом творчої вигадки, К. Гронеманн розглядає таку трансформацію, в першу чергу, як мовний феномен та акцентує увагу на незвичайних формах та способах організації автобіографічного матеріалу, а саме: відмова від зв'язної оповіді, лінійного часу, конкретного місця, порушення логічних зв'язків, аморфність, мозаїчність, фрагментарність, відсутність чітко визначеної фабули. Отже, йдеться про фікціоналізацію самого процесу письма. Слід зауважити, що в такому контексті німецька дослідниця поділяє точку зору французького літературознавця С. Дубровського, який розуміє під автофікцією автобіографію, яка підпорядковується, в першу чергу, не законам реальності, а законам мови.

Інша німецька дослідниця Ютта Вайзер акцентує увагу на значній ролі несвідомого в процесі написання автобіографічного твору і є також прихильницею мовної концепції автофікції. В своїй праці «Психоаналіз та автофікція» вона зазначає: «На відміну від автобіографії, в якій розповідь про пережите здійснюється на основі свідомого згадування, автофікція розглядається як «автобіографія несвідомого», де немає раціонального контролю, а є місце вільним асоціаціям» [9, с. 48]. Ю. Вайзер наводить також деякі змістовні та структурні ознаки автофікціонального письма, а саме: спонтанність, асоціативність, нехтування правилами синтаксису, стилю та пунктуації. Окрім цього, вона пов'язує психоаналітичне виявлення істини з гносеологічними передумовами автофікціональних текстів. Лише за допомогою асоціативного письма, на думку дослідниці, можна відтворити різноманітне психологічне життя індивідуума з його внутрішніми протиріччями, а також сприяти повному та комплексному розкриттю власного «Я», а оригінальність письма є єдиною гарантією індивідуальності суб'єкта.

Аналізуючи творчість П. Нізона в автобіографічному контексті, німецький дослідник Крістіан Бенне наголошує, що фікція не є вирішальним параметром фікціонального письма та надає великого значення пам'яті та життєвим спогадам письменника, які, на його думку, проявляються лише у межах фікціонального світу. «Процес написання піднімає спогади на поверхню, і ці спогади, без яких неможливо було щось створити, самі диктують, що взагалі писати» [3, с. 299]. Отже, як зазначає К. Бенне, лише завдяки автофікції можливо літературно оформити індивідуальні та колективні спогади.

Цікавою є думка іншої німецької дослідниці Мартіни Вагнер-Егельгааф, яка не відокремлює автофікцію від автобіографічного письма та вважає її одночасно автобіографічною та фікціональною, оскільки вона генетично пов'язана з автобіографією та відповідає її структурним характеристикам. Існування та сприйняття автофікції можливо лише в тісному взаємозв'язку з автобіографією, але при усвідомленні так званої демаркаційної лінії, яка відокремлює фактуальний простір від фікціонального.

На думку Анне Шюльке, автофікція Пауля Нізона – це мовний феномен, який розкривається саме в момент написання твору та визначає основні етапи становлення «я» героя. Творчій процес для П. Нізона не існує поза межами самого життя, оскільки воно надихає письменника та надає матеріал для творчості. Характерним для ранньої прози П. Нізона, з одного боку, є пошуки власного «Я», а з іншого – прагнення з'ясувати сутність цього фрагментарного, аморфного та «децентрованого» «Я» у тексті, що є свідченням скептицизму автора, який актуалізується в критиці мізерного та неосяжного людського буття.

Про літературний феномен П. Нізона, який проявляється в особливому творчому моделюванні поетичного світу та самоідентифікації, йдеться в роботі Д. Крокауер [5], яка акцентує увагу на незвичайній манері оповіді письменника та його відмові від традиційного лінійного викладення ходу подій.

Матеріалом запропонованого дослідження є перший роман швейцарського німецькомовного письменника П. Нізона «Canto» (1963), – який є невід'ємною складовою цілісного феномену автобіографічного метатексту автора. Йдеться про певні стійкі теми, мотиви та образи, характерні для ранньої творчості П. Нізона, які згодом повторюються та з'являються в іншій конфігурації в його пізніх автобіографічних романах та щоденниках.

У визначенні терміну «автобіографічний метатекст» спираємося на думку російської дослідниці Болдирєвої О. М., яка розуміє під цим поняттям «автобіографічний духовний комплекс та принципи автобіографічного письма, які створюють сутність автобіографічної поетики автора та реалізуються у всіх його творах» [1, с. 115].

На думку німецького дослідника П. Рустергольца [6], роман «Canto» порушує традиційні автобіографічні канони та визначається своєрідною

манерою оповіді, для якої характерна аморфність та фрагментарність.

Зауважимо, що з одного боку, зазначений роман слід розглядати як класичний автобіографічний твір, оскільки він містить типові для автобіографії ідентичність автора, оповідача та протагоніста, які в процесі оповіді граматично експлікуються в першій особі однини, з іншого боку, поняття дійсності стає в тексті відносним, зв'язок між «Я» та світом мінливий, зафіксований лише в процесі написання. Особливий тип побудови роману характеризується руйнуванням причинних та часових зв'язків, фрагменти минулого, теперішнього та майбутнього, поєднуючись між собою, відтворюються у вигляді неструктурованого, дискретного та асоціативного письма.

Роман «Canto» можна умовно поділити на три частини. Кожна з них демонструє певний етап пошуків сенсу буття головного героя, який вирушає до Риму, де намагається віднайти себе, «приєднавшись» до цього вічного міста: «Мені дуже тісно. Я хочу у світ. Коли я туди потраплю?» [6, с. 7], «Хочу на волю. Хочу у світ» [6, с. 18], – повторює він постійно.

Визначальним для проблематики роману та його структури стає образ Риму, який тісно переплітається з такими мотивами, як втеча героя та смерть батька. Тотальність великого міста створює, з одного боку, відчуття мізерності всього, що оточує людину, а з іншого, стає гігантським віддзеркаленням незбагненності та недосяжності світу, абсурдності буття.

Поведінка героя у межах мегаполіса призводить до розвитку незвичайної оповідної стратегії, що передбачає, замість логічного та послідовного викладення подій, своєрідний колаж, перенасичений думками героя, його враженнями та почуттями. Окремі картини минулого, навіяні спогадами про дитинство, поєднуються між собою за допомогою гри асоціацій, індивідуального потоку свідомого та підсвідомого і відтворюють враження про миттєвість та неосяжність дійсності, яка оточує протагоніста: «Існують такі місця, це лише місця, де відбувається дія, де швидко минають дні та ночі, маленькі куточки життя, які дарують тобі хвилини усвідомлення. Ти знаходишся на такому місці, і раптом твою свідомість осяює полум'ям та освітлює усе життя, саме тут, на цьому місці. Це такі місця-хвилинки, де ти зненацька на мить оживаєш, і тебе осяює світло, а ртутний стовпчик радості життя піднімається вгору» [6, с. 57]. Слід зауважити, що зазначені місця стають в романі метафорою внутрішнього світу «Я» протагоніста. Йдеться не про конкретній локальний простір, а про суб'єктивне сприйняття місця, асоціативні індивідуальні спогади та переживання автора.

В процесі розвитку дії прагнення протагоніста до відкриття неповторного «Я» все більше підсилюється, але йому не вдається вирішити проблеми власної екзистенції, звільнитися від самотності. Його пошуки, навіяні духом великого міста, визначають позицію щодо «Я»: «Хто я? В Римі я нічим не відрізняюся від інших подорожніх... Хто? Той, хто відчуває себе подорожнім.... Той, хто хотів йти не один, а поряд із кимось... Я. Стипендіат. Дитя підозри, довірливості та гніву. Я. Блукаю різними дорогами. Безглуздe існування» [6, с. 177]. В цьому контексті слід говорити про аморфне, «розщеплене» «Я», якому так і не вдалося віднайти свою глибинну, індивідуальну сутність: «Чи ми живемо? Чи живемо ми у часі? Статисти на прогулянці. А вдома шафа, наповнена ролями. Невдахи. Я – лише букет легенд, віяло площ. Я мушу вважати себе мертвим» [6, с. 166].

Спроби протагоніста налагодити справжні стосунки зі світом не реалізуються, а його саморефлексія демонструє, з одного боку, невгамовне прагнення до відкриття глибинного «Я» завдяки своїм почуттям та всупереч усьому, а з іншого – відчуття безпорадності та катастрофи, яке його поглинає у межах великого міста. Як символ недоступності та незбагненності, місто Рим все сильніше підштовхує його до усвідомлення власного «Я», але одночасно демонструє абсурдність його прагнень: «Мені тісно, я більше не витримаю... І все ж таки це місто Рим існує, я занурений у нього, як в окріп, але мені не увійти в нього...Коли я потраплю туди? Я хочу у світ....я лежу перед воротами цього міста. Зовсім близько, але поза досяжністю» [6, с. 18-19].

Цікавим є той факт, що в процесі розвитку дії твору змінюється перспектива оповіді, тотожність оповідача і протагоніста граматично оформлюється за допомогою особових займенників другої та третьої особи однини. Такі модифікації, на думку А. Шюльке, стосуються, в першу чергу, внутрішніх інтенцій оповідача. Використовуючи особовий займенник «Я», він згадує конкретні факти свого життя: дитячі роки, юність, студентство, опиняючись на різних часових рівнях. Коли в тексті з'являються особові займенники «він» чи «ти», оповідач ніби «приміряє» для себе різні ролі, намагаючись з'ясувати свою справжню сутність, що ймовірно свідчить про його спробу структурувати власне «я», віднайти свою ідентичність під час творчого процесу. Такі літературні прийоми розглядаються як можливість самоідентифікації та самозаглиблення в процесі письма та демонструють філософську протилежність між «децентрованим суб'єктом автофікції та автономним, впевненим у собі суб'єктом автобіографії» [8, с. 57].

В контексті усвідомлення втрати власної ідентичності протагоніст поступово заглиблюється в процес пізнання «Іншого» через порівняння з собою, намагається віднайти свою ідентичність завдяки комунікації з «Іншим». Він постійно звертається до фото померлого батька, розмовляючи з ним та повертається подумки до дитинства. Образ батька стає мовби двійником героя, оскільки той намагається наблизитися до рідної людини, «вжитися» в його долю, відчуваючи споріднену душу та шукаючи спільні риси. Постійна розмова з померлим батьком наближує його до процесу комунікації, але стан його відчуження ще більше ускладнюється та перетворюється на невід'ємну складову його життя. Неможливість справжнього спілкування з рідною людиною, яка померла, провокує подальші пошуки власної ідентичності. Свою спорідненість та близькість з батьком він вбачає лише завдяки тому, що той колись теж був чужинцем у цьому місті: «Батько на потемнілому від диму фото, батько в просторому довгому жакеті з круглим комірцем, батько в розкішному капелюсі з похмуро нахиленими полями.

Оця твоя чудернацька говірка. Звичайно я чую цю говірку, коли дивлюсь на фото та спостерігаю, як ти озираєшся, а вигляд у тебе такий, ніби тебе примушують тікати, та крізь дим цигарок ти дивишся на мене поглядом чужинця з того самого парку, який має до мене пряме відношення: завдяки тобі став моєю батьківщиною. Батьку! Прибульцю! Слухай мене, я розмовляю з тобою зі своєї чужини» [6, с. 39]. В такому контексті почуття безпорадності та несправжнього існування в цьому світі ще більше підсилюється та стає невід'ємною складовою життя героя.

Подальші спроби протагоніста все більше заглибитися у світ «іншого» і надалі зазнають поразки. Він не може налагодити стосунки з дівчиною, яка уникає його: «Марія ухиляється від мене і я не можу зрозуміти, яким чином. Її шляхи ніде не перехрещуються з моїми, її шляхи віддаляються від мого розуміння. Вона пробігає по стінах, гуляє по стелі, іде вздовж лінії горизонту» [6, с. 140]. Нереалізованою є також спроба налагодити стосунки із друзями: молодим художником Пітом Пітвіком та скульптором Бальбеком з Берліну, оскільки вони, на думку нізонівського протагоніста, не прагнуть ніякої свободи, вони обмежені певними ролями, які нав'язує їм суспільство. Отже, він так і залишається чужинцем у великому місті та не може подолати свою самотність, оскільки намагається бути вільним та не хоче лише виконувати ролі, які йому призначені: «А той, кого ми відправили шукати мене на ті місця – кого він знайшов? Лише пастиря повій. Роль, і більш нічого. Чи може бути таке, що людина подорожує з однієї ролі в іншу? Що залишається від того, хто пішов? Легенда. Хто зберігає її? Той, хто його знав. Мені потрібні легенди» [6, с. 14].

Висновки з дослідження. В результаті проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що автофікція у П. Нізона невідокремлена від автобіографічного письма, оскільки вона генетично пов'язана з автобіографією. Але зауважимо, що автофікцію в творчості відомого швейцарця слід розглядати не з точки зору референційного підходу, коли фікціоналізації підлягає зміст автобіографії, а в мовному аспекті, що передбачає фікціоналізацію самого процесу письма. За допомогою автофікції письменник досягає найбільшого ефекту самореалізації, самозаглиблення в творчий процес в наслідок використання різноманітних мовних засобів.

Список літератури:

1. Болдырева Е. М. Автобиографический метатекст И. А. Бунина в контексте русского и западноевропейского модернизма / Е. М. Болдырева: дис. ... д. філол. наук. – Ярославль, 2007. – 495 с.
2. Arnold H. L. Paul Nizon / Heinz Ludwig Arnold // Text+Kritik: Zeitschrift für Literatur. – 1991. – № 110. – S. 99.
3. Benne C. Was ist Autofiktion? Paul Nizon «erinnerte Gegenwart« / Christian Benne. – Mьnchen: Wilhelm Fink, 2007. – S. 452.
4. Gronemann C. Autofiktion und das ICH in der Signifikantenkette. Zur literarischen Konstitution des autobiographischen Subjekts bei Serge Doubrovsky // Zeitschrift fьr Sprach-und Literaturwissenschaft, 31, Heft 1/2. – S. 237-262.
5. Krockauer D. Auf der Jagd nach dem eigenen Ich / Doris Krockauer. – München: Wilhelm Fink, 2003. – S. 283.
6. Nizon P. Gesammelte Werke / Paul Nizon. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999. – Bd. 1: Canto. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999. – S. 251.
7. Rusterholz P., Solbach A. Schweizer Literaturgeschichte / Peter Rusterholz, Andreas Solbach. – Stuttgart-Weimar: Metzler, 2007. – S. 529.
8. Schülke A. «Autofiktion«im Werk Paul Nizons / Anne Schülke. – Bielefeld: Aisthesis Verlag, 2014. – S. 212.
9. Weiser J. Psychoanalyse und Autofiktion // Literaturtheorie und sciences humaine. Frankreichs Beitrag zur Methodik der Literaturwissenschaft. – Berlin, 2008. – S. 43-76.

Кучер З.И.
Черкасский государственный технологический университет

АВТОФИКЦИЯ В РАННЕМ ТВОРЧЕСТВЕ ШВЕЙЦАРСКОГО ПИСАТЕЛЯ П. НИЗОНА

Аннотация
В предложенной статье анализируется раннее творчество одного из наиболее выдающихся швейцарских писателей, представителя «новой генерации» Пауля Низона, в контексте автобиографического дискурса. Основной целью исследования является идентификация и анализ принципов и приемов своеобразного автобиографического моделирования в ранних произведениях П. Низона. Кроме того, в статье рассматривается проблема соотношения фактуальности и фикциональности, а также понятий «автобиография» и «автофикция».
Ключевые слова: автофикция, автобиография, фактуальность, фикциональность, автобиографический метатекст.

Kucher Z.I.
Cherkasy State Technological University

AUTOFICTION IN THE EARLY WORK OF SWISS WRITER PAUL NIZON

Summary
The article deals with early work of one of the most outstanding Swiss writers, 'new generation' representative, Paul Nizon, in the autobiographical discourse. The objective of the present study is identification and analysis of principles and methods of peculiar autobiographical modelling in early work of Paul Nizon. The article deals with the problem of correlation between factuality and fictionality and also with concepts 'autobiography' and 'autofiction'.
Keywords: autofiction, autobiography, factuality, fictionality, autobiographical meta-text.

УДК 811.112.2'373.7

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ З ГАСТРОНОМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Лапиніна О.Л.
Київський національний лінгвістичний університет

Розглянуто існуючі підходи до виявлення національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць. Визначено методи дослідження фразеологічних одиниць німецької мови з гастрономічним компонентом. Методика дослідження фразеологічних одиниць з гастрономічним компонентом ґрунтується на таких принципах як експансіонізм, експланаторність, функціоналізм, антропоцентризм, діалогічність, етноцентризм. В антропологічній парадигмі мова розглядається у тісному зв'язку зі свідомістю та мисленням людини. Лише комплексне поєднання лінгвокраїнознавчого, контрастивного, характерологічного, етнолінгвістичного, лінгвокультурологічного та когнітивного підходів може дати повну картину національно-культурних особливостей фразеологічної системи німецької мови.
Ключові слова: метод, методика, фразеологічні одиниці, гастрономічний компонент, антропоцентризм, принципи та підходи, національно-культурні особливості.

Постановка проблеми. В антропологічній парадигмі мова розглядається у тісному зв'язку зі свідомістю та мисленням людини. Найважливішим завдання антропоцентричної фразеології є дослідження співвіднесеності лінгвального та екстралінгвального у семантиці фразеологічних одиниць (ФО). Загальна тенденція сучасних лінгвістичних розвідок на виявлення та аналіз мовних явищ, пов'язаних з культурою, специфічним національним світосприйняттям, зумовила інтерес дослідників до вивчення національно-культурної специфіки ФО. Дослідженню національно-культурного компоненту як складової семантики ФО присвячено праці О.А. Зубач, О.П. Левченко, Н.В. Лугової, А.Ю. Мазаєвої, Є.І. Мазітової, В.А. Маслової, К.І. Мізіна, О.Я. Остаповича, О.П. Пророченко, В.М. Телії, Ю.А. Фірсової, О.Є. Чікіної.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Національна специфіка ФО німецької мови етнічно обумовлена вже самою приналежністю до німецького етносу. З розвитком сільського господарства та ринку постійно еволюціонують національна кухня та гастрономія, що знаходить своє відображення в лексиці та фразеології мови. Колективна пам'ять та національна фразеологія вбирають в себе та зберігають соціокультурні поняття та асоціації, які пов'язані з назвами продуктів та блюд національної кухні, що формувалися впродовж століть. Назріла потреба комплексного аналізу фразеологічних одиниць німецької мови з гастрономічним компонентом (ФОГК), як одних із яскравих вербальних засобів вираження національно-культурної картини світу. **Метою** нашого дослідження є розгляд існуючих принципів та підходів до виявлення національно-культурної специфіки ФО та визначення методів дослідження ФОГК.

Виклад основного матеріалу. Дослідження, здійснені в межах антропологічної парадигми, ґрунтуються на методологічних принципах експансіонізму, антропоцентризму, експланаторності, функціоналізму, етноцентризму та діалогічності. Принцип *експансіонізму* (від лат. expansio – розширення, поширення) передбачає впровадження до лінгвістики теоретичного доробку, понятійного апарату, методик і методів інших наук. Створення лінгвокультурології є одним із виявів експансіонізму в мовознавстві [11, с. 36]. Принцип *експланаторності* (від англ. to explain – пояснювати) вимагає пояснення мовних явищ на основі наукової теорії та передбачає поєднання індуктивного й дедуктивного методів аналізу мови. [11, с. 38]. Домінанта *антропоцентризму* (від англ. antropos – людина) у фразеології відчутна в характеристиці людини, при виборі різних сфер її діяльності [13, с. 34]. Вто-

© Лапиніна О.Л., 2016

ринні найменування вже названих реалій, якими є ФОГК, пропущені крізь призму людських почуттів, емоцій. Принцип *функціоналізму* передбачає дослідження мови як інструменту, знаряддя для реалізації людиною певних намірів як у сфері пізнання дійсності, так і в актах спілкування [11, с. 42], визначення вживання та функціонування ФОГК у німецькій мові. Принцип *етноцентризму*, запроваджений ще у XVIII ст. німецьким ученим І. Гердером, розглядає мову як систему, яка фіксує риси характеру, ментальності та культури певного етносу, його світогляд, систему етичних та естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв, обрядів, міфів тощо. Принцип *діалогічності* вимагає при дослідженні мови враховувати діалог мови й етносу, мови й індивіда, мови й культури, мови й соціуму, мови й буття [11, с. 44-45].

Дослідниками зроблено цілий ряд дуже успішних спроб осмислити, як у формі мовних знаків фіксуються культурні явища та характеристики. *Лінгвокраїнознавчий* підхід до виявлення національно-культурної специфіки ФОГК базується на існуванні позамовного компоненту у значенні слова, який обумовлений екстралінгвальними чинниками [2; 5; 8]. Лінгвісти керуються постулатом про те, що лінгвокультурне висвітлення мови є вивчення цієї мови у порівнянні з іноземною або рідною. Одиницями вивчення є реалії, тобто факти дійсності, що об'єктивно властиві цій етнокультурній спільноті, а національно-культурна специфіка ФОГК виражається у згадці позамовних реалій, що належать до фонових знань носіїв мови та є характерними для цієї культури. Те чи інше явище розглядається як культурно значуще і пояснюється із залученням відомостей з історії, міфології, фольклору.

В період структуралізму виникає ще один підхід – *контрастивний* або *зіставний*, коли наявність національно-культурних характеристик визначається відносно специфіки відповідних культур, при цьому не усі міжмовні відмінності є показниками національної специфіки, а лише ФО, які мають культурно обумовлені терміни або культурно значущі наслідки [6; 10; 12]. Зіставлення фразеологізмів тут відбувається з метою виявлення не спільного, як при класичному порівняльному методі, а для виявлення відмінностей, які і становлять національно-культурну своєрідність порівнюваних ФО [4, с. 28].

Одним із перспективних методів виявлення національно-культурної специфіки світобачення Д. Гулінов вважає *характерологічний* підхід до опису культури, який передбачає виділення в просторі лінгвокультурної спільноти сфер, що відображають істотні аспекти життя мовного колективу [3, с. 5]. Їжа є невід'ємною складовою людського буття, проте специфічною для кожної національної спільноти. Життєвий устрій нації знаходить відображення в її кухні. Природні, соціальні та економічні умови життя впливають на те, чим харчуються люди. Досліджувана нами сфера «Гастрономії» є однією з найбільш пріоритетних німецьких національно-специфічних сфер.

В лінгвокультурологічній теорії мова трактується як універсальна форма первинної концептуалізації світу [1]; складова частина культури, успадкована людиною від її предків; інструмент, за допомогою якого засвоюють культуру; трансформують і передають культурну інформацію та знання про світ. *Лінгвокультурологічний* підхід вивчає співвіднесеність ФОГК та знаків культури, актуалізує значення системи еталонів, стереотипів, символів для опису культурно-національної специфіки фразеологічної системи [4; 14]. У сучасній лінгвістиці лінгвокультурологічну парадигму, на думку більшості дослідників, не можна відділити від когнітивно-дискурсивної парадигми дослідження. В межах *когнітивного* підходу національно-культурна специфіка ФОГК є особливостями функціонування мовного мислення, особливостями образної картини світу німецького етносу.

Розглядаючи фразеологізм як мікротекст, необхідно пам'ятати, що у центрі уваги повинні перебувати не розрізнені й висмикнуті з контексту ФО, а фразеологізм як представник макротексту, під яким розуміють вербальне етнокультурне утворення, у процесі згортання якого і виникає ФО [7]. Адже витоки ФО можуть знаходитися далеко в часі і вимагати залучення різного роду інформації, щоб вгледіти взаємодію мовних та позамовних явищ минулого. Без етимологічних розвідок важко говорити про національну специфіку фразеологізмів, тому вважаємо необхідним залучення *етнолінгвістичного* підходу до виявлення національно-культурних особливостей ФОГК.

Об'єкт нашої розвідки, її мета та завдання зумовили комплексний підхід до вибору методів дослідження національно-культурної специфіки ФОГК німецької мови. ***Описовий*** метод та його прийоми застосовуються у нашій розвідці для процедури збору фактичного матеріалу, укладання картотеки мовного матеріалу, для опису властивостей й ознак досліджуваних ФОГК, їх систематизації та класифікації. Серед великої кількості лексем на позначення гастрономічної сфери в утворенні досліджуваних мовних одиниць (1331 ФОГК) задіяні лише 113 компонентів-гастронімів. Це можна пояснити тим, що німецькомовна гастрономія в етнокультурному аспекті відрізняється від сучасних потреб світового соціуму стосовно способів приготування та споживання їжі. Ряд феноменів харчування німецької гастрономічної системи має національну специфіку, що проявляється в гастрономічних пристрастях німців. В центрі німецькомовної гастрономії знаходяться типово німецькі продукти *(Bier, Brot, Wurst, Würstchen)*, які відображають етнічну, лінгвосеміотичну та комунікативну специфіку.

За допомогою ***методу фразеологічної ідентифікації*** та ***аналізу словникових дефініцій*** були визначені показники стійкості ФОГК, при цьому ми зверталися і до тлумачних, лінгвокраїнознавчих та синонімічних словників. Наприклад, у ФОГК *das ist Pudding* – «das gefällt mir sehr» [16, с. 1207] та *eine Pflaume sein* – «ein nichtsnutziger Mensch sein» [16, с. 1174] ні *Pudding*, ні *Pflaume* не фігурують у дефініції, що свідчить про повне переосмислення звороту. А ось у ФОГК *einen gepfefferten Brief schreiben* – «einen scharfen Brief schreiben» [16, с. 1159] та у *ein Gesicht wie ein Pfannkuchen* – «plattes, rundes, ausdrucksloses Gesicht» [16, с. 1156] відбувається часткове переосмислення, коли словникове значення компонента входить до складу дефініції.

Для дослідження семантичної організації та становлення цілісного значення ФОГК і визна-

чення ролі гастрономічного компонента у створенні цього значення був залучений ***структурний метод***, а саме методики компонентного аналізу та безпосередніх складників. Під час розгляду семантики ФОГК було встановлено, що гастрономічний компонент є одним із стрижньових компонентів у фразеологічному значенні досліджуваних одиниць.

Залучення елементів ***лінгвокультурологічного*** та ***концептуального аналізу*** сприяло розкриттю культурної маркованості компонентів-гастронімів. ***Опозиційний аналіз*** допоміг визначити синонімічні та антонімічні опозиції: *sein gutes Brot haben, in Lohn und Brot stehen* («sein gutes Auskommen haben, eine Arbeit verrichten, die etwas einbringt») - *das bringt kein Brot ins Haus, dabei ist kein trocken Brot zu verdienen* («kein sicheres Auskommen haben») [16, с. 263].

За допомогою методики ***компонентного аналізу*** були виділені диференційні та індивідуальні семантичні ознаки, які слугували основою перенесення найменувань ФОГК. Для прикладу: компонент-гастронім *Wein* (вино) має одну семему: «алкогольний напій, вироблений з винограду, міцність якого набувається внаслідок спиртового бродіння свіжовіджатого виноградного соку». У названій семемі можна виділити архісему – «напій» і диференційні семи – «виноградний сік», «результат бродіння» та «алкогольний». У ФОГК *j-m reinen Wein einschenken* – «ihm unumwunden, unverblümt die volle Wahrheit sagen» [16, с. 1709], *Wasser predigen und Wein trinken* – «von anderen Enthaltsamkeit fordern und sie selbst nicht üben» [16, с. 1701] лексема *Wein* не представлена ні архісемою, ні диференційними семами. У першій ФОГК відчутна сема «чесності», у другій «брехні».

Метод кореляції мовних та позамовних явищ, етимологічний аналіз та ***лінгвокраїнознавчий коментар фразеологічного значення*** були використані у розвідці для виявлення взаємозв'язку та взаємообумовленості соціальної сфери життя носіїв мови та її відображення у семантичній структурі досліджуваних ФОГК, для демонстрації реального формування значення ФОГК в діахронічному аспекті, для уточнення їхньої семантичної структури, джерел походження та ролі мовних та позамовних чинників у формуванні цілісного значення ФОГК [9, с. 161]. Наприклад, ФОГК *eine weiche Birne haben* (дослівно: «мати м'яку грушу») означає «бути несповна розуму» [15], при цьому фразеологічне значення ґрунтується на прирівнюванні м'якої груші до гнилої та одночасно відбувається обігравання лексеми «груша» на позначення «голови людини». У ФОГК *das ist nicht mein Bier* «це не моя справа» [15] (дослівно: «це не моє пиво») лексема *Bier* є народно етимологічним перетворенням діалектної форми *Birne*, оскільки на кельнському діалекті ця ФОГК має таке звучання: *dat sund ding Beär net* [15]. ФОГК *er braut Bier ohne Malz* (дослівно: «він варить пиво без солоду») образно вживалася ще у XIII ст. німецьким мінезингером Конрадом Марнером і характеризувала пивовара, який пропонував своїм клієнтам рідкий продукт, розбавлене водою пиво. Пізніше ця ФОГК використовується для характеристики усіх шарлатанів, що намагаються з нічого, шляхом обману, зробити щось.

Ономасіологічний аналіз ФОГК та ***ідеографічний опис*** дозволили класифікувати фактичний матеріал за тематико-ідеографічним принципом. За допомогою ***польового підходу*** було відтворено національно-мовну картину світу в окремих фрагментах, заданих тематичною класифікацією фразеосемантичних полів. ***Контекстологічний метод*** слугував для визначення характеру зв'язку переосмислених ФОГК з іншими мовними одиницями в межах мікро- чи макротексту. Для відображення результатів дослідження залучалися ***процедури кількісних підрахунків***.

Висновки. Отже, методика нашого дослідження, виконаного у межах комплексного підходу, дозволяє дослідити семантичну організацію та структуру ФОГК німецької мови для виявлення національно-культурної специфіки досліджуваних ФОГК, визначити роль гастрономічного компонента у створенні їх цілісного фразеологічного значення, побудувати фразеосемантичні поля та групи та з'ясувати функціонально-комунікативні властивості ФОГК з урахуванням специфіки прояву національно-культурної семантики. Використання комплексної методики дозволило вивчити ФОГК в узусі у синхронічному та окремих аспектах діахронічного аналізу та дійти певних висновків.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Наука, 2010. – 224 с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с.
3. Гулинов Д. Ю. Национальная специфика французской лингвокультурной сферы «Гастрономия»: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки» / Д. Ю. Гулинов. – Волгоград, 2007. – 25 с.
4. Кириллова Н. Н. Предмет и методы исследования идиоэтнической фразеологии / Н. Н. Кириллова. – Л., 1988. – 54 с.
5. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. – изд. 3-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.
6. Кунин А. В. Фразеология современного английского язика / А. В. Кунин. – М.: Изд-во: Международные отношения, 1972 г. – 289 с.
7. Левченко О. М. Етнолінгвістика та лінгвокультурологія: специфіка об'єкта й завдань / О. М. Левченко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 787. – Серія: Філологія. – Вип. 52. – Харків: Вид-цтво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – С. 12-16.
8. Мальцева Д. Г. Страноведение через фразеологизмы: пособие по немецкому языку / Д. Г. Мальцева. – М.: Высшая школа, 1991. – 175 с.
9. Мойсеєнко Л. А. Теоретико-методологічні засади досліджень фразеологічних одиниць / Л. А. Мойсеєнко // Наукові записки. Серія Філологічна. – Випуск 34. – С. 161-165.

10. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. – М.: Высшая школа, 1980. – 143 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
12. Солодухо Э. М. Сопоставительный анализ заимствованной фразеологии: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка (филол. науки)» / Э. М. Солодухо. – Казань, 1974. – 24 с.
13. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: посіб. для студ. філол. фак. вищ. навч. закл. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.
14. Чикина Е. Е. Выявление национально-культурной специфики фразеологизмов: современные подходы [Электронный ресурс] / Е. Е. Чикина // междунар. научно-практ. журн. «INTER-CULTUR@L-NET». – 2004. – № 3. – Режим доступу: http://www.vfnglu.wladimir.ru/Rus/NetMag/v3/v3_ar09.htm
15. Duden (in 12 Bänden) Band 11. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Idiomatisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Dudenverlag. – Mannheim, Leipzig, Zürich, 1992. – S. 864.
16. Röhrich I. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten / I. Röhrich. – in 5 Bänden. – Herder. Freiburg. Basel. Wien, 1995. – S. 1910.

Лапинина О.Л.
Киевский национальный лингвистический университет

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ СПЕЦИФИКИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА С ГАСТРОНОМИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ

Аннотация
Рассмотрены существующие подходы к выявлению национально-культурной специфики фразеологических единиц. Определены методы исследования фразеологических единиц немецкого языка с гастрономическим компонентом. Методика исследования фразеологических единиц с гастрономическим компонентом основывается на таких принципах как экспансионизм, экспланаторность, функционализм, антропоцентризм, диалогичность, этноцентризм. В антропологической парадигме язык рассматривается в тесной связи с сознанием и мышлением человека. Только комплексное сочетание лингвострановедческого, контрастивного, характерологического, этнолингвистического, лингвокультурологического и когнитивного подходов может дать полную картину национально–культурных особенностей фразеологической системы немецкого языка.
Ключевые слова: метод, методика, фразеологические единицы, гастрономический компонент, антропоцентризм, принципы и подходы, национально-культурные особенности.

Lapynina O.L.
Kyiv National Linguistic University

THE METHODOLOGY OF RESEARCHING OF THE NATIONAL-CULTURAL SPECIFICITY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A GASTRONOMIC COMPONENT IN THE GERMAN LANGUAGE

Summary
The article deals with the existent approaches to revealing of the national-cultural specificity of phraseological units. The methods of researching of phraseological units of German language with a gastronomic component are determined. The methodology of researching is based on the principles of expansionism, explanatoriness, functionalism, anthropocentrism, dialogueness, and ethnocentrism. The anthropocentric paradigm describes the language in close relation to the human cognition and the human thought. Only the complex combination of culture-oriented linguistic, contrastive, characterological, ethnolinguistic, linguoculturological and cognitive approaches can give the full picture of national-cultural peculiarities of the phraseological system of German language
Keywords: method, methodology, phraseological units, gastronomic component, anthropocentrism, principles and approaches, national-cultural peculiarities.

УДК 398«18»ПЗВ ІРГТ

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНО-ЕДИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Оверчук О.Л.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу фольклористично-едиційної діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Автор доводить, що збирання, класифікація та едиція пам'яток українського фольклору було одним із найголовніших завдань Відділу. Увагу зосереджено не лише на філологічному аспекті дослідження фольклору, а й на музикознавчому. Зокрема, наголошується на новому етапі музично-фольклористичної галузі знання, асоційованої, в першу чергу, з діяльністю М. Лисенка. Окрім того, Відділ відіграв помітну роль не лише в науковому опрацюванні фольклорного матеріалу, а й у популяризації народної культури та її носіїв.

Ключові слова: фольклористика, Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, едиційна діяльність, наукова діяльність, українська музична фольклористика.

Постановка проблеми. Сучасний стан української фольклористики, сформований передусім численними зовнішніми факторами визначає актуальність і затребуваність дослідження джерельних матеріалів, зібраних Відділом, інтеграції їх у науковий простір, що дає змогу по-новому оцінити діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (далі – ПЗВ РГТ, *О.О.*) як «піонера» у формуванні української наукової гуманітаристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки з'явилися справді знаменні для української фольклористики праці Я. Гарасима, І. Денисюка, М. Дмитренка, Л. Дунаєвської, Л. Іваннікової, В. Івашкова, В. Качкана, Ф. Кейди, Р. Кирчіва, С. Мишанича, В. Погребенника, Н. Смірнової, О. Шалак, М. Чорнописького та ін. Утім фрагментарність у висвітленні порушеного нами питання вкотре доводить потрібність і актуальність проведеного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Уперше до фахового аналізу фольклористичної діяльності ПЗВ РГТ залучено низку малодоступних та рідкісних рукописних джерел, що уточнило та доповнило її характеристику. Також узагальнено набутки едиційної діяльності ПЗВ РГТ, що дало змогу унаочнити вирішальний вплив цієї організації на подальший поступ української фольклористики.

Мета статті полягає в комплексному аналізі фольклористично-едиційної діяльності членів ПЗВ РГТ (збирання, систематизації та публікації фольклорних текстів), що уможливлює з'ясування теоретико-методологічної концепції фольклорного пошуку кін. XIX – поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних напрямів досліджень членів ПЗВ РГТ було збирання, усної народної творчості, наукове опрацювання та видання фольклорних зразків – пісень, козацьких дум, балад, легенд, казок, колядок, щедрівок, загадок, приказок, прислів'їв тощо. Найвищим виявом едиційно-коментаторської діяльності Відділу стало видання двотомника «Історичні пісні малоросійського народу з коментарями В. Антоновича та М. Драгоманова». Перший том вийшов друком у 1874 р. [13], перша частина другого тому – в 1875 р. [14]. «Історичні пісні малоросійського народу...» стали результатом спільної [19, с. 47] праці не тільки упорядників, зазначених на титульному аркуші, а й інших видатних українських краєзнавців, про що зауважено у передньому слові до видання: «Покійний М.А. Максимович, М.І. Костомаров, П.А. Куліш, М.М. Білозерський, М.В. Лисенко... надали і друковані, і рукописні свої збірки. Окрім того, нам надані зібрання панів Ніговського, Маркевича, Носа, Мартинова, Новицького, Чубинського, Сеницького, Штангеєва, Стоянова, Шиманова, Андрієвського, І.Я. Рудченка, П.Я. Рудченка, О.І. Лоначевського, Л.В. Ільницького, Русова, Залюбовського, Добродовського, Ганенка, Зайкевича, Симашкевича, Руданського, Кропивницького та ін. І з Галичини – пп. М. Бучинського, Белінського, Стефановича та ін. осіб» [13, с. 2]. Слід зазначити й про наявність численних респондентів з усіх регіонів України. Автори-упорядники поставили собі за мету «звести тексти і варіанти пісень ... потім розтлумачити їх ... і розмежувати істинно народне від підробки» [13, с. 1], тобто, за висловом М. Грушевського, «се мала бути історія українського народу, розповіджена ним самим у поетичній формі» [6, с. 97]. Зібрання пісень про події, починаючи з доби Київської Русі, було зрубриковано за хронологічним критерієм: 1) пісні дружинного й княжого періоду; 2) козацькі; 3) гайдамацькі; 4) рекрутські та кріпацькі; 5) про волю [13, с. 5-8]. Такий підхід дозволив В. Антоновичу подати розгорнені авторські коментарі про відповідність матеріалу історичним реаліям, а М. Драгоманову – розкрити ті особливості наведених зразків, що цікаві саме з фольклористичного боку [30, с. 104]. Аналізуючи роботу М. Драгоманова, варто зазначити, що в «Історичних піснях малоросійського народу...» ним було вперше в історії української фольклористики застосовано історико-порівняльний метод для ідейно-естетичного аналізу, який, проте, не був позбавлений окремих «недохопів». І. Франко зауважував, що М. Драгоманов, «жадаючи порівняльних студій і докладного відрізнення в етнографічних матеріалах того, що міжнародне, запозичене, і того, що постало на власнім ґрунті» [29, с. 238], позначив як фальсифіковані ті українські думи, сюжети яких використовувалися в «Історії Русів» [30, с. 105]. Проте це не применшило значення праці М. Драгоманова, що під-

© Оверчук О.Л., 2016

тверджує й висока оцінка видання сучасниками. Так, О. Єфименко зазначила: «Це видання, що отримало від Академії наук Уварівську премію, можна назвати зразковим: строго наукове групування пісень за історичними епохами, найрізноманітніші вказівки, варіанти, історичні пояснення – все підпорядковане тому, щоб зробити його вартісним науковим посібником» [9, с. 20]. З подібними рецензіями виступили М. Костомаров, О. Веселовський, О. Міллер, М. Петров, О. Котляревський, В. Навроцький та ін. [1, с. 221-227], тобто найвидатніші представники міфологічної та компаративної академічних фольклористичних шкіл. «Історичні пісні малоросійського народу...» не лишилися поза увагою істориків – відгуки надіслали Д. Багалій, котрий пророчив «велику славу» і наукову вагомість праці [3, с. 512], та С. Томашівський, який відзначив, що «видавці зібрали тут велике число пісень разом із варіантами та при кожній дали довші або коротші історичні пояснення, не кажучи про вступні статті, що є неначе загальним оглядом нашої історичної поезії. Сі пояснення мають правдиву наукову стійкість, розкриваючи образи політичного й соціального життя давніх століть» [26, с. 50-51]. Як бачимо, діячі Відділу дуже серйозно поставилися до вирішення проблеми збереження пам'яток духовної національної культури та до питання професійного аналізу історичної пісенності.

Завдяки старанням та матеріальній підтримці Київської старої громади [16, с. 77] вийшла друком укладена членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства І. Рудченком збірка «Чумацькі народні пісні», представлена на засіданні Відділу 11 вересня 1874 р. [11, с. 21]. І. Рудченко був досвідченим фольклористом-едитором, у доробку якого вже було два випуски збірника «Народні південноруські казки» (1869–1870 рр.). Процес збирання необхідного матеріалу для «Чумацьких народних пісень» повністю припадає на термін існування Відділу (1872–1874 рр.). «Я займаюся народними творами, усю свою увагу звертаю на характеристику народу за цими творами, а у нас досі, навпаки, займаються характеристикою самих творів» [18, с. 51], – писав він у листі до М. Драгоманова 23 березня 1872 р. Сімдесят дві чумацькі пісні з нотами, підготовленими М. Лисенком, та словничок відповідної термінології [2, с. 122], включені до збірки, стали помітним явищем в українській фольклористиці та отримали схвальні відгуки.

Слід зазначити, що не лише філологічний аспект фольклору розроблявся у роботах учасників Відділу, а й фольклорно-музикознавчий, про що свідчить справжній переворот, здійснений М. Лисенком в музичній фольклористиці [28, с. 34-35]. Йдеться про видання семи випусків «Збірника українських пісень» в обробці і в супроводі фортепіано (120 пісень для чоловічих та змішаних хорів), збірника «Молодощі», а також про перше в Україні ґрунтовне дослідження музичної будови й властивостей вітчизняної народної пісні – «Характеристика музичних особливостей малоросійських дум і пісень, які виконує кобзар Вересай», надруковане у І томі «Записок...» у 1874 р. [11, с. 339-352]. Слід додати, що нотні записи пісень календарного циклу (ігрові пісні, веснянки, купальські пісні, щедрівки), більшість з яких записав М. Лисенко у Борисполі, Іванкові та інших селах тодішнього Переяславського повіту, були вміщені до ІІІ тому «Трудов...» П. Чубинського [4, с. 89], а до ІV тому було включено детальний етнографічний текстовий та музичний запис бориспільського весілля середини XIX ст., що складався зі 108 нотних записів [27, с. 45].

Особливо посутніми є такі зауваження М. Лисенка: «В той час, коли музично-пісенний, народний матеріал, що змальовує життя історичного минулого народу з його ...ідеалами і з сімейними радощами та горем, надав би у загальній масі багатий запас відомостей для естетичної характеристики суті народу, у нас це поле ще ледь зоране» [11, с. 340-341]. Крім того, своєю активною концертно-хоровою діяльністю М. Лисенко зміг продемонструвати різножанрові типи української народної пісенності, заохочував не тільки до теоретичного аналізу музично-фольклорної спадщини, а й до її практичного вивчення й застосування, що дає змогу говорити про започаткування якісно нового етапу музично-фольклористичної сфери.

С. Русова залишила цікаві спогади про багатьох членів Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства, дала оцінку діяльності осіб, причетних до роботи Відділу. Так, зокрема про музичну діяльність М. Лисенка вона писала: «Кожний концерт Лисенка є не лише музична розвага, а й суспільне явище, в тяжкі часи заборони слова і думки концерт Лисенка є демонстрація, а він сам є гасло... Микола Віталійович знав, що національне почуття мусить живитися і що рідна пісня й є тією найліпшою поживою» [22, с. 30].

Одним із активних діячів, який наполегливо займався дослідженням усної народної творчості й залученням до цієї справи широких кіл науковців, був О. Русов [15]. Він брав участь фактично в усіх фольклористичних виданнях Відділу – у виданні збірки історичних пісень В. Антоновича та М. Драгоманова, казок та чумацьких пісень, упорядкованих І. Рудченком, українських пісень, записаних М. Лисенком [30, с. 93]. Про активну наукову діяльність О. Русова свідчить те, що він був автором ґрунтовної доповіді «Про життя Остапа Вересая і твори народної літератури, що він виконує», яка характеризується глибоким науковим аналізом уснопоетичної культури й кобзарської творчості [11, с. 309-337]. Наукова премія Російського Географічного товариства [17, с. 12] за цю доповідь визначає О. Русова як теоретика української фольклористичної науки. Саме О. Русов став основним укладачем усіх збиральських програм Відділу: першої, чотириторінкової, представленої на засіданні 6 березня 1873 р. [21, с. 4], яка була визнана надто стислою та слугувала основою для другої, колективно укладеної Програми за участю Ф. Вовка (у її фольклорно-етнографічній частині), затвердженої 4 червня та негайно виданої й розісланої у кількості 1200 примірників [24, с. 40]. Відзначимо також діяльність О. Русова з установлення та поширення міжнародних (передусім міжслов'янських) наукових зв'язків Відділу, спеціально відзначену Ф. Савченком.

Варто окремо зупинитися на дослідженнях членів Відділу з фольклористики, основні поло-

ження яких були виголошені на засіданнях Відділу та на міжнародних та всеросійських форумах, зокрема й на III Археологічному з'їзді 1874 р. Це – реферати П. Чубинського «Декілька записаних народних історичних переказів», «Поняття і уявлення південноруського народу про світила, виражені у приказках і прислів'ях»; дослідження М. Драгоманова «Про варіанти південноруських пісень і подібність їх з іноземними», «Відгомін лицарської поезії в руських народних піснях. Пісні про «Королевича»«, «Сліди дружинного побуту в малоруських колядках та малоруські пісні про кровозмішування, порівняння з західними піснями», Ф. Вовка «Про малоросійський орнамент», П. Житецького «Малоросійські думи», П. Іващенка «Про замовляння», І Лужицького «Про малоросійську демонологію» тощо [12]. Про полемічний настрій наукового зібрання свідчить дискусія, що розгорнулася в ході обговорення питань та навколо доповіді М. Драгоманова «Сліди дружинного побуту в малоруських колядках та малоруські пісні про кровозмішування, порівняння з західними піснями», у якій взяли участь М. Костомаров, Є. Барсов, Н. Петров, О. Міллер, В. Яковлєв. «Вчені спростували необережні та скороспішні висновки. Так, М. Костомаров зауважив, що між піснями про кровозмішування сина з матір'ю та брата із сестрою немає нічого спільного, що взагалі в українських піснях про кровозмішування нема ніяких слідів книжного впливу. Є. Барсов заявив, що писане джерело пісень про кровосумішника усуває будь-яку можливість здогаду про поширення їх із півдня на північ – навіть у тому випадку, якщо допустити, що українські пісні виникли під впливом південних або західних слов'ян. Н. Петров та О. Міллер говорили про міфологічне підґрунтя деяких леґенд і обрядових зразків, що їх не врахував доповідач. М. Драгоманов був змушений визнати, що «він зовсім не хотів пояснять, як розпросторилися з Півдня на Північ оповідання про кровосумішника, а бажав лише вказати на можливість переходу одної з пісень...» [8, с. 141-142].

Окрім оприлюднення громадськості пошукових результатів членів Відділу, Археологічний з'їзд мав на меті виробити методологію провадження наукових досліджень (і польових, і теоретичних). Цьому підпорядковані були питання, які виносилися на з'їзд: самобутність малоросійської орнаментики; елементи народного побуту у звичаях, обрядах і взагалі в пам'ятках народної творчості.

У 1871 році М. Костомаров за дорученням РГТ бере на себе загальне редагування 3 томів «Трудов...», упорядкованих П. Чубинським, а саме: III тому («Народний щоденник»), IV тому («Пісні обрядові») і найоб'ємнішого V тому («Пісні любовні, сімейні і жартівливі»). З листів Чубинського до Костомарова [10, с. 55-59] зрозуміло, що редагування останнього не було формальним і поверховим. Опрацювавши IV том, редактор залишився незадоволеним, оскільки не визнавав зведеного упорядником тексту українського весілля довільно, керуючись суб'єктивними пріоритетами в обранні кращих варіантів. На заувагу П. Чубинський відповів: «Ви не задоволені IV томом, а я вважаю його найкращим. Він містить зведення сорока двох весіль, і я б не бажав, щоб цей том піддався переробці. Опис зразків зроблено повний з усіма різновидами, які тільки можна було знайти в джерелах. Якщо любовні пісні не могли бути добре систематизовані, то весільні була можливість систематизувати, і тому цей том я вважаю найкращим... Зверніть увагу на цей том, бо він, справді, щодо системи і повноти найкращий» [10, с. 55-59].

Редактор поділяв критичне ставлення самого упорядника щодо недосконалості класифікації любовних пісень. Систематизація текстів V тому праць не була схвалена і рецензентом О. Веселовським [5, с. 199-203]. Проте П. Чубинський був відкритий до конструктивної критики, високо оцінюючи «безпосереднє керівництво» М. Костомарова у підготовці до видання у «Трудах...» пісенних текстів. Участь Костомарова не обмежувалася редакторською роботою. Він також отримав можливість розмістити у V томі «Трудов...» зібрання пісенних творів, серед яких є унікальні зразки, як-то «Дума про невольників», зафіксована в Охтирці [20, с. 113].

Наукові форуми, зорганізовані та проведені членами ПЗВ РГТ, виконували й функцію популяризатора народної культури та її носіїв зокрема. Так, завдяки ініціативі Г. Галагана Україна і світ пізнали О. Вересая. І до того часу фольклористи знали кобзаря, який жив у Сокиринцях, але саме Г. Галаган організував йому справжню рекламу, влаштував публічні виступи в Києві, зацікавив ним О. Русова і М. Лисенка, які написали про кобзаря перші ґрунтовні праці. Саме Г. Галаган викупив Остапа Вересая з кріпацтва у сусіднього поміщика Милорадовича та познайомив його з відомими діячами культури [25, с. 59].

Висновки і пропозиції. Таким чином, збирання, класифікація, опрацювання та едиція пам'яток українського фольклору було чи не найголовнішим завданням, якому надавали особливої уваги члени ПЗВ РГТ. Про роль, яку відіграв Відділ у формуванні етнонаціонального самоусвідомлення українства, досить влучно зазначила С. Русова: «Відділ розбуркав національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців... витворив фанатиків фольклору та етнографії... Наче якась ціла національна течія пробігла по Україні ... з'явились перші бруньки національної свідомості» [23, с. 46]. Здійснене дослідження, безперечно, не вичерпує всіх аспектів проблеми. Зокрема, подальшого вивчення й узагальнення потребує внесок фіксаторів фольклорного матеріалу, чиї записи увійшли до збірників, упорядкованих членами ПЗВ РГТ, але їхні імена не були зазначені упорядниками, як, наприклад, А. Димінського. Тому перспективним задля відновлення наукової об'єктивності і коректності видається дослідження їхнього внеску у загальну справу ПЗВ РГТ зокрема та історії вітчизняної фольклористики загалом. Відтак, науковий доробок та діяльність ПЗВ РГТ і надалі залишається предметним полем для різноаспектного вивчення.

Список літератури:

1. Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору: у 2 т. / Олександр Андрієвський; за ред. А. Лободи. – К.: [Друкарня Всеукраїнської академії наук], 1930. – XXVII, 823 с.
2. Архів Михайла Драгоманова. Т. 1. Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.) / підготовив Г. О. Лазаревський. – Варшава: Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1938. – 442, [3] с., 2 арк. портр., 6 арк. фотоіл. – (Праці Укр. наукового ін-ту; Т. 37). – (Серія праць Комісії дослідження українського руху; Кн. 1). – Паралельні заголовки польської та франц. мовами.
3. Багалій Д. І. Вибрані праці: у 6 т. Т. 2. Джерелознавство та історіографія історії України / Д. І. Багалій; [упоряд. В. В. Кравченко]; НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Харківська філія. – [Харків]: [Б. в.], 2001. – 660 с.: іл. – (ХП «НУА»; повне зібр.). – (Золоті сторінки, повне зібр.).
4. Василенко З. І. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка / З. І. Василенко; АН УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К.: Наук. думка, 1972. – 186 с.
5. Веселовский А. Н. [Рецензия] / А. Н. Веселовский // Записки Имп. Академии наук. – С-Пб., 1880. – Т. 37, № 4. – С. 167–230. – Рец. на: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряжённой Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел: материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским: [в 7 т.]. – СПб., 1872–1878.
6. Грушевський М. С. П'ятдесят літ «Исторических песен малорусского народа» Антоновича і Драгоманова: (читано на прилюднім засіданні історичної секції 11 травня 1924 р.) / М. С. Грушевський // Україна. – К., 1924. – Кн. 1/2. – С. 97–109.
7. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. Т. 1: [Статті, розвідки] / М. П. Драгоманов; [упорядкув., прим. і вступ. І. С. Романченка; ред. кол. О. Є. Засенко (голова) та ін.; ред. тому О. І. Дей]. – К.: Наукова думка, 1970. – 531 с., іл., факс., портр.
8. Драгоманов М. П. Розвідки про українську народну словесність і письменство: [в 4 т.]. Т. 1 / М. П. Драгоманов; зладив М. Павлик. – Л.: Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка; Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1899. – 260 с. – (Зб. філол. секції / Наук. т-во ім. Шевченка; Т. 2).
9. Ефименко А. Литературные силы провинции. В. Б. Антонович / А. Ефименко // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / [упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський]. – [Київ], 1997. – Т. 1. – С. 13–20.
10. Житецький І. П'ять листів П. П. Чубинського до М. І. Костомарова / Ігнат Житецький // За сто літ: матеріали з громадського й літературного життя в Україні XIX – початків XX ст. / за ред. М. Грушевського. – Київ, 1929. – Кн. 4. – С. 55–59.
11. Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества. – К.: В тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1874. – Т. 1: За 1873 год. – 367, 62, 28 с.
12. Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества. – К.: Тип. М. П. Фрица, 1875. – Т. 2: За 1874 год. – 616 с.
13. Исторические песни малорусского народа. Т. 1. Песни века дружинного и княжеского; Песни века козацкого / с объяснениями [та передм.] Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К.: Тип. М. П. Фрица, 1874. – 4, XXIV, 336 с.
14. Исторические песни малорусского народа. Т. 2, вып. 1. Песни о борьбе с поляками при Богдане Хмельницком / с объяснениями [та передм.] Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К.: Тип. М. П. Фрица, 1875. – 1875. – XI, 166 с.
15. Катренко А. М. Демократичний рух в Україні 70–80 рр. XIX ст.: навч. посіб. для студ. іст. ф-тів / А. М. Катренко. – Черкаси, 1994. – 70 с.
16. Катренко А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (70-ті – початок 80-х рр. XIX ст.) / А. Катренко, Н. Чирикало // Четверта академія пам'яті професора Володимира Антоновича, 26-27 березня 1998 року: доповіді та повідомлення / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка, Іст. ф-т, Кафедра давньої і нової історії України; упоряд. і ред. А. М. Катренко. – К., 1999. – С. 155–172.
17. Катренко А. М. О. О. Русов – видатний український вчений і громадський діяч (1847–1915) / А. М. Катренко, Б. В. Петрук. – К.: Норма-прінт, 1998. – 64 с.
18. Лотоцький О. До світогляду старого українофільства: (з листування І. Я. Рудченка-Білика з М. П. Драгомановим) / О. Лотоцький // З минулого: збірник. – Варшава, 1938. – Т. 1. – С. 36–58.
19. Одарченко П. Національне відродження України і розвиток фольклористики та етнографії в XIX ст. та на початку XX ст. / П. Одарченко // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 4. – С. 44–49.
20. Попов П. М. М. Костомаров як фольклорист і етнограф (1817–1885) / П. М. Попов; Акад. наук УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1968. – 113 с.
21. Программа для собирания этнографических и статистических данных, составленная Действительными членами Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества гг. Чубинским и Русовым. – Киев: Тип. М. П. Фрица, [1873]. – 4 с. – Підпис: За Правителя дел А. Русов.
22. Русова С. К 40-летнему юбилею Юго-Западного Отдела Императорского Российского Географического Общества // Украинская жизнь. – 1913. – № 11. – С. 28–40.
23. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова; КНУТШ, Центр українознавства; голова ред. кол. В. Сергійчук. – Київ: Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
24. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.: до історії громадських рухів на Україні у 1860–1870-х роках / Ф. Савченко. – Харків; Київ: Держ. вид-во України, 1930. – 415 с.
25. Сокиринці – кобзарський край: 900-ій річниці села присвячується / М. Г. Савченко, М. І. Лісовий, В. І. Сенчук [та ін.]. – Суми: Козацький вал, 2000. – 162 с.: іл.
26. Томашівський С. Володимир Антонович. Його діяльність на поли історичної науки: (з нагоди ювилею) / С. Томашівський // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / [упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський]. – [Київ], 1997. – Т. 1. – С. 29–61.
27. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряжённой императорским русским Географическим обществом. Юго-западный отдел: материалы и исследования / собранные д. чл. П. П. Чубинским; изд. под наблюдением д. чл. Н. И. Костомарова: [в 7 т.]. Т. 4. Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. – С-Пб., 1877. – [2], XXX, 715 с., 45 с. нот.
28. Українська художня культура: навч. посіб. для студ. вузів / С. Й. Грица, Н. М. Корнієнко, Т. В. Липова [та ін.]; ред. І. Ф. Ляшенко. – К.: Либідь, 1996. – 415 с.

29. Франко І. Я. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. / І. Я. Франко // Вибрані статті про народну творчість / І. Я. Франко. – К., 1955. – С. 233–242.
30. Чорна Л. В. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства і його роль в українському національному відродженні: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чорна Ліана Володимирівна; Ізмаїльський держ. гуманітарний ун-т. – Ізмаїл, 2005. – 159 арк.

Оверчук О.Л.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ФОЛЬКЛОРИСТИЧЕСКО-ЭДИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЮГО-ЗАПАДНОГО ОТДЕЛА РУССКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
Статья посвящена анализу фольклористическо-эдиционной деятельности Юго-Западного отдела Русского географического общества. Автор доказывает, что сбор, классификация и эдиция памятников украинского фольклора было одной из главных задач Отдела. Внимание сосредоточено не только на филологическом аспекте исследования фольклора, но и на музыковедческом. В частности, отмечен новый этап музыкально-фольклористической отрасли знания, ассоциируемый, в первую очередь, с деятельностью Н. Лысенко. Кроме того, Отдел сыграл заметную роль не только в научной обработке фольклорного материала, но и в популяризации народной культуры, а соответствеено, и ее носителей.
Ключевые слова: фольклористика, Юго-Западный отдел Русского географического общества, эдиционная деятельность, научная деятельность, украинская музыкальная фольклористика.

Overchuk O.L.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FOLKLORE AND EDITION ACTIVITIES OF THE SOUTH-WEST DIVISION OF THE RUSSIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

Summary
This article analyzes Folklore and Edition Activities of the South-West Division of the Russian Geographical Society. The author argues, that collection, classification and edition of Ukrainian Folklore was one of the main tasks of the Division. The research focus is concentrated not only on philological aspect of the Study of Folklore, but also on the musicological. In particular, there is a new stage of musical and folkloristic field of knowledge, is associated with M. Lysenko' activity. In addition, the Division has played a significant role not only in the scientific folklore material processing, but also in promoting popular culture and its carriers.
Keywords: folklore studies, South-West Division of the Russian Geographical Society, edition activity, research activity, Ukrainian music folklore studies.

УДК 811.161.2'366.5

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ Й ТРАНСПОЗИЦІЙНІ МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ЗВЕРТАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ БОГОСЛУЖБОВИХ ТЕКСТІВ (АКАФІСТІВ) УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ)

Олійников В.А.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті описано основні лінгвістичні концепції про морфологічні репрезентанти звертання; із погляду сучасної гетерогенної класифікації проаналізовано спеціалізовані й транспозиційні номінації зазначених мовних одиниць; досліджено морфологічні моделі звертання в богослужбових текстах (акафістах) Української Православної Церкви.
Ключові слова: гетерогенна класифікація, морфологічні моделі категорії звертання, конфесійні звертання.

Постановка проблеми. Стаття є продовженням публікацій автора, пов'язаних зі студіюванням фрагменту граматичної системи мови – категорії звертання. Лексико-семантичне дослідження названої категорійної величини, побудоване на текстах акафістів Української Православної Церкви (проаналізовано близько 6000 позицій), дало змогу ввести до наукового обігу термін «конфесійні звертання» [9]. Для повного й науково виваженого дослідження вказаних компонентів, які зазвичай розглядають на тлі синтаксичної будови мови, необхідний також аналіз їхнього морфологічного вияву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неоднозначність тлумачення морфологічних маркувань категорії звертання зумовила появу низки як українських, так і зарубіжних праць із морфології. Згідно з гетерогенною класифікацією частин мови, що охоплює три параметричних ознаки – семантичну, морфологічну, синтаксичну, а також ґрунтується на поєднанні функційного й категорійного підходу, вирізняють чотири [3, с. 3] чи п'ять [4, с. 12] незаперечних самостійних частин мови, з поміж яких іменник, прикметник, числівник, рідше прислівник можуть конструювати звертання. У межах засобів експлікації зазначеної категорійної величини науковці часто розглядають також займенники, що в новітній лінгвістичній теорії не отримали статусу самостійного лексико-граматичного класу слів [3, с. 3; 4, с. 18–19]. Крім частиномовних параметрів, важливим у дослідженні морфологічного вияву звертання є виразний акцент на його відмінковій своєрідності. У такому разі важливим уважаємо зорієнтованість на новітній комунікативно-прагматичний напрям і функційну морфолого-синтаксичну концепцію, відповідно до чого відмінку надають статусу міжрівневої категорійної величини й, крім морфологічних грамем, виокремлюють та ієрархізують семантичні відмінкові грамеми [7, с. 52–185]. Вагомі здобутки українських теоретиків-мовознавців демонструє теорія, пов'язана з вивченням звертання як компонента сфери апеляції [14, с. 7]. Усе це засвідчує, що проблема опису звертання, зокрема його формальної репрезентації, належить до актуальних.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те що науковці неодноразово звертали увагу на звертання, зокрема на його морфологічний вияв, порушена проблема остаточно не розв'язана. Важливою ознакою попередніх лінгвістичних напрацювань є джерельна база, зазвичай зорієнтована на розмовно-побутове та художнє мовлення. Тому вважаємо, що вивчення звертань у морфологічному аспекті із залученням зазначеної джерельної бази – богослужбових текстів – дасть змогу з'ясувати функційні властивості розгляданих мовних одиниць, визначити їхні особливості, а отже, сприятиме поглибленню теоретичних відомостей про звертання й уможливить вияв певних зразків для складання акафістів новопрославленим українським святим, тобто матиме практичне значення.

Мета статті. Метою статті є визначення спеціалізованих і транспозиційних морфологічних засобів експлікації звертань, засвідчених у богослужбових текстах (акафістах) Української Православної Церкви. Реалізація сформульованої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) описати основні лінгвістичні концепції про морфологічні репрезентанти звертання на різних етапах розвитку синтаксичної науки; 2) із погляду сучасної гетерогенної класифікації проаналізувати морфологічні номінації категорії звертання; 3) дослідити морфологічні моделі звертання в текстах акафістів.

Виклад основного матеріалу. У слов'янському мовознавстві звертання насамперед пов'язують з іменником. Цю частину мови виділяли ще в найдавніших граматках і дефінували як «изображенія словесныя вещей» [11, с. 23], «названіе всякаго предмета видимагоили въ умѣ представляемаго» [13, с. 10], «словесное изображеніе предмета или существа» [10, с. 26]. Водночас звертаємо увагу на те, що М. В. Ломоносов об'єднав іменник і прикметник в єдиний клас, тоді як в лінгвістичній концепції О. Х. Востокова прикметник виокремлено в самостійну частину мови. Але попри домінування в сучасній науковій традиції думки про іменник як центральний засіб експлікації звертання, у працях названих вище науковців таке міркування відсутнє, як відсутня згадка й про можливість вираження звертання іншими частинами мови, що можуть маркувати його самостійно чи виконувати роль складника.

У XX столітті утвердилася думка, згідно з якою звертання представлене в реченнях такими морфологічними номінаціями: 1) іменником; 2) прикметником; 3) дієприкметником; 4) числівником; 5) займенником [5, с. 277; 12, с. 163–164]. Важливою вважаємо думку науковців про грамему кличного як спеціалізовану форму звертань. М. В. Ломоносов [11, с. 30], О. Х. Востоков

© Олійников В.А., 2016

[13, с. 21] та М. І. Греч [10, с. 39], виокремивши кличний відмінок, зазначали, що він називає річ, предмет.

У новітньому мовознавстві значна частина лінгвістів розглядає звертання не ізольовано, а як елемент цілісної граматичної структури. Надаючи цій мовній величині статусу підкатегорії, підпорядкованої надкатегорії субстанційності неелементарного простого речення, М. В. Мірченко наголошує, що звертання реалізують кличний відмінок і наказовий спосіб дієслова [8, с. 179]. Близькі міркування висловлює М. С. Скаб, який виокремлює й описує дві частини апеляції: предикатну та предметну, марковану кличним відмінком [14]. Саме на предметну частину спрямовано увагу нашої статті. Принагідно зауважимо, що розвідку побудовано на матеріалі текстів акафістів, у кожному з яких більша частина конфесійних звертань належить до однієї з дев'яти лексико-семантичних груп. Джерельною базою слугували акафісти Всемогутньому Богові в нашесті печалі (конфесійні звертання (КЗ) до Всемогутнього Бога) (далі – акафіст 1: А. 1); Воскресінню Христовому (КЗ до Господа Ісуса Христа) (А. 2); Святому й Животворчому Духу (КЗ до Святого й Животворчого Духа) (А. 3); Пресвятій Трійці (КЗ до Пресвятої Трійці) (А. 4); Животворчому Хресту Господньому (КЗ до Животворчого Хреста Господнього) (А. 5); Пресвятої Богородиці перед Її чудотворною іконою «Всецариця» (КЗ до Пресвятої Богородиці) (А. 6); святому Архістратигу Божому Михаїлу та всім Силам Безплотним (КЗ до святих Безплотних Сил) (А. 7); святому священномученикуКипріану (КЗ до всіх святих) (А. 8). КЗ до мирян (дев'ята група) трапляються в названих вище акафістах.

Докладний аналіз корпусу дослідницького матеріалу підтвердив тезу про те, що «типовою, найпоширенішою морфологічною основою звертання є іменник» [12, с. 163; 15, с. 175]. Як відомо, він може функціонувати самостійно чи бути складником поширеного звертання. В опрацьованих текстах самостійно вжитий субстантив трапляється рідко. Зазвичай звертання експлікують кілька одиниць, підпорядкованих опорному іменникові в кличному відмінку. За допомогою словосполучень, сурядних рядів іменникових слів-синонімів, складнопідрядних речень, що репрезентують звертання, поширених вокативних речень релігійні автори намагалися реалізувати в акафістах функцію прославлення.

У текстах, які стали предметом нашої розвідки, КЗ репрезентовані: звертанням-словом – 15,9%, звертанням-конструкцією – 84,1% (загальна кількість аналізованих одиниць у восьми акафістах – 548, із них непоширенних – 87, поширених – 461). Але назване співвідношення може варіюватися в різних лексико-семантичних групах. В акафісті Всемогутньому Богові в нашесті печалі (А. 1), який представляє КЗ до Всемогутнього Бога, непоширенних – 10, поширених – 79, тобто відповідно 11,2% і 88,8%. Далі подамо у відсотках кількість різних за структурою звертань в інших акафістах, перша цифра відповідає непоширеним досліджуваним одиницям, а друга – поширеним: А. 2 – 61% і 39%; А. 3 – 10,6% і 89,4%; А. 4 – 3,3% і 96,7%; А. 5 – 40,4% і 59,6%; А. 6 – 17,9% і 82,1%; А. 7 – 10,6% і 89,4%; А. 8 – 14% і 86%. Представлені підрахунки демонструють структурну відмінність конфесійних звертань.

У граматичній структурі сучасної української літературної мови іменник вирізняється своєю центральністю за семантико-синтаксичними, формально-синтаксичними й морфологічними ознаками. Центральність цієї частини мови увиразнює її функціонування й у межах звертань, що характерні як для художньої, так і в богослужбової літератури. В аналізованих текстах із 86 звертань у формі окремої лексеми 72 виражені іменником, наприклад: *Але милостивим будь до мене,* ***Владико****…* (А. 1); *Світло Твого,* ***Христе****, воскресіння засяяло в темних глибинах пекла…* (А. 2); ***Господи****… не мини раба Твого* (А. 4); *Засяяла дивна благодать від ікони Твоєї,* ***Всецарице****…* (А. 6). Однією з важливих параметричних ознак звертань, уживаних у релігійних текстах, є транспозиція загальних назв до сфери власних. Наприклад: *«Владичице, Діво, Отроковице»*, – так звертаються християни до Богородиці; *«Слове»*, – благають про допомогу Христа Спасителя (А. 6). Зворотний перехід також є можливим, але в аналізованих текстах він не засвідчений.

Серед морфологічних категорій іменника центральне місце належить категорії відмінка, що найбільшою мірою характеризує іменник і є послідовно корелятивною й абсолютно словозмінною. Звертання, марковане іменником, має спеціалізоване морфологічне вираження – кличний відмінок (N_7). Інколи до засобів експлікації аналізованого мовного явища зараховують ще й граму називного (N_1) [5, с. 277]. Услід за А. П. Загнітком, схиляємося до потрактування кличного як єдиної нормативної форми, засвідченої в цій функції [6, с. 268–269]. Звичайно, подекуди в текстах можуть траплятися звертання, виражені іменником, що нагадує форму називного. Але їх доцільніше розглядати в межах кличного, що має омонімічні з називним флексії. У такому разі компонентові вказаного зразка властива специфічна клична інтонація. На відміну від нього субстантиву, експлікованому називним і закріпленому за первинною позицією підмета, притаманна інтонація повідомлення, репрезентації. В акафістах Української Православної Церви більшість іменників, які виконують роль звертань, використано в природній українськомовній формі – у кличному відмінку, наприклад: *Душе, Мудросте* (А. 3); *Трійце, Царю* (А. 4); *молитвенику, помічнику* (А. 8). З'ясовуючи функційне призначення грамеми кличного, вважаємо за доцільне підкреслити його реченнєвотвірну роль, виражену сильніше, ніж в інших відмінках. Кличний є конденсатом вихідного речення й різновидом односкладних речень. Отже, нормативною формою звертання-іменника в українській мові є кличний відмінок, який виконує первинну адресатно-потенційно-суб'єктну семантико-синтаксичну функцію; морфологічні, формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні й комунікативні критерії визначають названий відмінок як окрему граму сучасної української літературної мови; поєднання з дієслівними формами наказового способу другої особи надає семантичної ускладненості первинної функції кличного й указує на його периферійність та відрізняє від інших периферійних відмінків.

Окремо слід розглянути процес збагачення звертань іншими частинами мови. У текстах акафістів із чотирьох видів субстантивації (віддієслівної, відприкметникової, відчислівникової, відприслівникової) категорії звертання властива відприкметникова синтаксична субстантивація. Наприклад, одним з імен-поетонімів Богородиці є відприкметниковий іменник *Чиста (…благаємо Тебе,* ***Чиста****…)* (А. 6). Часте вживання відприкметникового іменника Чиста стало синонімічним іменем Приснодіви, тобто цей прикметник поповнив іменниковий ряд. Принагідно зауважимо, що для прикметника *чиста* характерна насамперед звична для нього приіменникова позиція та синтаксичне підпорядкування опорному субстантивові, у такому разі аналізована прикметникова форма структурує поширене звертання *(Стіною Ти є дівам,* ***Отроковице чиста****…)* (А. 6). Відприкметникова синтаксична субстантивація належить до периферійних явищ. В аналізованих акафістах із 86 окремих лексем, які репрезентують звертання, 10 мовних одиниць, виражених транспонованими прикметниками, стали іменами-поетонімами, наприклад: *Піднісшись до Бога всім серцем,* ***преславний,*** *…ти бажав і намагався творити Його волю* (А. 8).

Крім розгляданих вторинних компонентів, сферу звертання зрідка поповнюють віддієслівні прикметники, у традиційній лінгвістиці потрактовані як дієприкметники, наприклад: ***Оголошені,*** *вийдіть* (А. 8). У мовних одиницях розгляданого зразка нейтралізовані основні дієслівні категорії часу, способу й особи та збережена категорія виду, а також їм притаманна сукупність прикметникових грамемних флексій категорій роду, числа й відмінка, формально-синтаксична функція узгодженого приіменникового невалентно поєднаного другорядного члена речення, семантико-синтаксична функція атрибутивної синтаксеми й у типових виявах комунікативна функція актуалізатора теми за актуального членування речення [4, с. 150].

Категорія відмінка власне-прикметників та віддієслівних прикметників, подібно до іменників, є головною й проблемною. Однобічні погляди, які ґрунтуються передусім на формальних показниках – флексіях, лягли в основу хибної думки про те, що відмінкова парадигма названої частини мови є неповною. Але якщо відмінникові грамеми прикметника граматично орієнтовані на відмінникові грамеми іменника, то й кількість грамем у двох названих частин мови повинно бути однаковою. Тому відприкметникові субстантиви, які виконують роль звертання, варто пов'язувати не з грамемою називного, а з грамемою кличного. Зазначена граматична форма характерна й для прикметників, що структурують поширені звертання. У такому разі вони підпорядковані опорному іменникові в кличному відмінку. В аналізованій джерельній базі частина залежних прикметників є відіменниковими дериватами, утвореними внаслідок морфологічної ад'єктивації, наприклад: *сповнення* ***Творцевого*** *передбачення; скарбе* ***Христового*** *миру* (А. 6)).

У досліджуваних акафістах роль підпорядкованих одиниць зрідка виконують лексеми з порядковим значенням, які зазвичай зараховують до групи порядкових числівників, а в деяких граматичних працях [4, с. 128] – до порядкових прикметників, наприклад: *Судді Праведного повелінъ* ***перший*** *звершителю* (А. 7).

У сфері поширених звертань засвідчені також займенникові одиниці, що відповідно до гетерогенної класифікації не становлять самостійної частини мови. Відсутність власного лексичного значення, дублювання граматичних категорій іменника, прикметника та числівника, а також морфологічна незмінність деяких форм дали підстави виокремити займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники й займенникові прислівники [4, с. 184–214]. У текстах акафістів значну частину становлять займенникові прикметники, що входять до складу поширених звертань, зокрема присвійні, наприклад: *людей* ***Твоїх*** *надіє і сило* (А. 6); *Спасе* ***наш,*** *Спасителю* ***наш*** (А. 2), *Господи Боже* ***наш*** (А. 4); стверджувально-узагальнювальні: ***вся*** *земле* (А. 2); вказівні: *миру в світі* ***цьому*** *утвердителю, справедливий судде в* ***цьому*** *світі* (А. 7). Подекуди в дослідницькому матеріалі трапляються займенникові іменники, наприклад, засобами експлікації звертання *грізний меснику* ***тим, що*** *глумляться безумно над таїнствами святої віри* (А. 7) є субстантивований займенниковий компонент *тим* у головній частині підрядного речення й відносний що в підрядній. Периферійним засобом експлікації поширеного звертання є займенникові прислівники: *земноводних* ***завжди*** *пильний заступнику й охоронителю* (А. 7). У поданій конструкції таку функцію реалізує стверджувально-узагальнювальний компонент завжди.

Висновки і пропозиції. У богослужбових текстах (акафістах) Української Православної Церкви категорія звертання репрезентована низкою морфологічних засобів, які становлять дві групи – основну (спеціалізовану) та вторинну, марковану транспонованими одиницями. За структурними ознаками звертання є непоширеним у разі, якщо його репрезентує окрема лексема, і поширеним, модельованим граматичними конструкціями. У текстах акафістів переважають одиниці другого різновиду (84,1%). Спеціалізованими морфологічними засобами експлікації непоширених звертань є іменники в кличному відмінку, сферу вторинних структурують відприкметникові субстантиви. Центральний вияв поширених звертань пов'язаний з опорними іменниками та підпорядкованими прикметниками, ознака вторинності притаманна займенниковим прислівникам, які структурують поширені конфесійні звертання. Перспективою дослідження категорії звертання вважаємо аналіз її формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного (за темо-ремного членування) вияву.

Список літератури:

1. Акафістник: у 3 т. – К.: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012. – Т. 1. – 2011. – 352 с.
2. Акафістник: у 3 т. – К.: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2011–2012. – Т. 2. – 2012. – 416 с.

3. Безпояско О. К. Граматика української мови: морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
5. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, Є. І. Чернов. – К.: Вища школа, 1989. – 334 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
7. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: монографія / Н. М. Костусяк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
8. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк: РВВ»Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
9. Олійников В. А. Семантична диференціація звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви) / В. А. Олійников // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Острог: Вид-во НУ «Острозька академія», 2015. – С. 55–58.
10. Практическая русская грамматика, изданная Николаемъ Гречемъ / Н. Гречъ. – СПб.: Въ Типографіи Императорскаго Санктпетербургскаго Воспитательнаго Дома, 1827. – 578 с.
11. Российская грамматика Михайла Ломоносова / М. Ломоносовъ. – СПб.: Печатана въ Санктпетербургѣ при Императорской Академіи Наукъ, 1755. – 210 с.
12. Русская грамматика: в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М.: Наука, 1980. – Т. 2: Синтаксис. – 1980. – 709 с.
13. Русская грамматика Александра Востокова по начертанію его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная / А. Востоковъ. – [2-е изд.]. – СПб.: Въ Типографіи Императорской Россійской Академіи, 1833. – 418 с.
14. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Скаб. – К., 2002. – 34 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2004. – 408 с.

Олейников В.А.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЕ И ТРАНСПОЗИЦИОННЫЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ЭКСПЛИКАЦИИ КАТЕГОРИИ ОБРАЩЕНИЕ (НА МАТЕРИАЛЕ БОГОСЛУЖЕБНЫХ ТЕКСТОВ (АКАФИСТОВ) УКРАИНСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ)

Аннотация
В статье высветлены основные лингвистические концепции о морфологических репрезентантах обращения; с точки зрения современной гетерогенной классификации проанализированы специализированные и транспозиционные номинации указанных языковых единиц; исследованы морфологические модели обращений в богослужебных текстах (акафистах) Украинской Православной Церкви.
Ключевые слова: гетерогенная классификация, морфологические модели категории обращения, конфессиональные обращения.

Oliinykov V.A.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

SPECIALIZED AND TRANSPOSITIONAL MORPHOLOGICAL MEANS OF EXPLICATION OF VOCATIVE EXPRESSIONS (BASED ON THE LITURGICAL TEXTS (AKATHISTS) OF UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH)

Summary
The article describes the basic linguistic concepts of morphological representatives of vocative expressions; specialized and transpositional categories of specified linguistic units are analyzed from the point of modern heterogeneous classification; morphological models of aforementioned fragment of language grammatical system are studied in the liturgical texts (akathists) of Ukrainian Orthodox Church.
Keywords: heterogeneous classification, morphological models of vocative expression category, confessional vocative expressions.

УДК 82-9.09

(АВТО)БІОГРАФІЇ ЯК МАЙДАНЧИКИ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ПОКОЛІННЯ 68-ГО РОКУ

Орлова М.О.
Черкаський державний технологічний університет

У статті досліджено (авто)біографічні твори сучасного німецького письменника Фрідріха Крістіана Деліуса з погляду синтезу фактуальності й фікціональності в площині автобіографічного тексту та жанру художньої біографії, а також у руслі дискурсу пам'яті. З точки зору трансляції образів минулого та їх фіксованості в культурній пам'яті з перспективи «генераційного підходу» здійснено спробу дослідити цезуру 68-го року як матрицю ідентичності і пам'яті покоління 1968-го року, що вплинула на багатьох його представників. До аналізу залучено автобіографічне оповідання Ф.К. Деліуса «Американське посольство та танок навколо жінок» (1997) та автобіографічний нарис «Час, коли книги допомагали» (2012). Зазначені твори слугують майданчиками самопрезентації як індивідуальної, так і колективної пам'яті покоління 68-го року. Письменник як спостерігач, так і співтворець політичного контексту своєї доби, олітературює цезуру 68-го року, що є соціально значимою віхою в історії Німеччини та займає одне з центральних місць в історичній пам'яті німецького суспільства.

Ключові слова: колективна пам'ять, індивідуальна пам'ять, історична пам'ять, дискурсу пам'яті, фактуальність, фікціональність, (авто)біографічні твори, Фрідріх Крістіан Деліус, покоління 1968-го року, генераційний підход, матриця ідентичності, історичний час.

У колективній пам'яті німецького народу закарбувалося багато знакових історичних подій, які вплинули на подальший розвиток Німеччини. Кожне покоління формує уявлення про історичний шлях нації через реконструювання минулих подій та переосмислення власного минулого. Як відомо, колективна пам'ять – це динамічна категорія, яка постійно рухається від минулого і до сьогодення. Щоразу пригадуючи або описуючи певну подію з минулого, конкретне покоління переживає її знову і знову, почасти змінюючи зміст та значення про події. Як зазначає Я. Ассман, «пам'ять підтримується за допомогою культурних форм (тексти, ритуали, пам'ятки)» та за посередництвом «інституціональних типів комунікації (декламації, свята, участь у громадських заходах тощо)» [цит. за 1, с. 12].

Одним із таких інституціональних типів комунікації можна вважати революцію 1968-го року в Німеччині, яка була помітним явищем в її історії, адже протести сколихнули всю країну в 1960-х рр. і кинули виклик як суспільству, так і владі. Цей період у німецькій історії був резонансним та неоднозначним, багато питань залишається незрозумілими і сьогодні, про що свідчить хоча б той факт, що більше аніж через 40 років після означених подій продовжуються точитися дискусії щодо історичного значення та ролі «1968» року не лише для історії Німеччини, а й для цілого світу.

Постановка проблеми. Незважаючи на численні протиріччя, що породжують різноманітні потрактування епохальної цезури 1968-го року, остання все-таки ввійшла у німецькомовний соціальний і культурний простір. Із впевненістю можна стверджувати, що ця цезура займає одне з центральних місць у колективній пам'яті німецького суспільства. Варто зазначити, що ці події не обмежуються лише одним 1968 роком. Так звані «довгі 60-ті», термін загальноприйнятий у німецькомовному культурному просторі, – досить великий проміжок часу, в середньому історики визначають його тривалість від кінця 1950-х і до початку 1970-х років.

Атрибутами революційної дійсності кінця 60-х початку 70-х років стали масові демонстрації, барикади, сутички з поліцією, кийки і сльозоточивий газ. Студентські страйки та робітничі виступи в Італії, демонстрації проти війни у В'єтнамі в Західній Німеччині та США – всі ці реалії протягом кількох місяців стали майже щоденною реальністю життя великих європейських міст. Події у Парижі, Тулузі, Ліоні, Страсбурзі шокували пересічного буржуа, зруйнували усталену систему його цінностей та стереотипів. Здавалося, захиталися до того часу непорушні підвалини суспільства споживання: діти міністрів пліч-о-пліч з молодими робітниками стояли на барикадах, у страйках брали участь мільйони людей.

Як соціальна група, яку об'єднує колективна пам'ять про спільне минуле, а саме події 68-го року в Німеччині, розглядається покоління 68-го року, що відрізняється від інших певним соціальним контекстом або за Морісом Хальбваксом «соціальними рамками» [5]. Поняття «генерація 68-го року» виокремлюється в дискурсі поколінь у культурології, соціології, історії та літературознавстві. Приміром А. Ассман у своїй теорії історичних генерацій XX ст. характеризує це покоління як таке, що:

– народилось поміж 1940-1950-ми роками;

– визначальною для якого є критика на адресу покоління батьків;

– йому властиві протиріччя у поглядах їх представників (прагнення змін у всіх системах, модернізація соціальної сфери, сексуальна революція, радикальні прояви – терористична організація «RAF»);

– протестувало проти всіх форм пригнічення особистості (від батьківської до державної) [6, с. 62-63].

Звичайно, події 68-го року не могли не вплинути на літературний процес загалом, та на творчість окремих письменників зокрема. З огляду на зміни у світобаченні сучасних письменників того періоду, з'явилися різножанрові художні твори, в яких нове покоління авторів намагалося викласти свої поетичні рефлексії щодо епохальних

© Орлова М.О., 2016

подій 68-го року. Письменники, які були або ж очевидцями подій, або безпосередніми учасниками зображають у своїх фікційних і нефікційних текстах революційну дійсність, вплив подій на світогляд молодих людей, а також кризу ідентичності як післядію революційної ейфорії. Хоча почасти політичні події не є головною темою зображення, все-таки ці тексти можна вважати реконструкцією основних етапів розвитку протесту, тому вважаються біографією цілої генерації, названої шифром – «покоління 68-го».

Що стосується німецькомовних письменників, то, наприклад, Гельмут Кізель розподіляє їх на дві групи: перша – письменники соціально-критичного спрямування, які були політично вмотивовані (Петер Шнайдер, Уве Тімм, Ніколас Борн, Міхаель Ручкі тощо), інша – псевдоангажовані письменники, які не були аполітичними, втім цікавилися здебільшого пізнанням власного внутрішнього світу, аніж тим, що відбувається навколо (Петер Гандке, Рольф Дітер Брінкманн, Мартін Вальзер, Ф.К. Деліус та інші) [10, с. 620].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У текстах, в яких реконструюється революційна дійсність 68-го року, відстежується два типи пам'яті – індивідуальна та колективна. З одного боку, художні твори представників покоління 68-го року – це переосмислення власного минулого, що є проявом індивідуальної пам'яті. З іншого – вони є свідченням очевидців зазначених подій, тобто стосуються цілої групи людей, і в них конструюється історичний шлях національної групи, що є проявом колективної пам'яті.

І тут можна говорити про те, що обидва типи пам'яті не розглядаються окремо один від одного, адже історичні події певної групи впливають на життя окремого індивіда, і частково є вмістом його автобіографічної пам'яті. Адже історичні факти не є зовнішньою оболонкою щодо життя конкретного індивіда, а навпаки виявляються його особистісним згадуваним минулим, яке наповнює колективну історію, утворює колективний час ти формує колективний простір.

До відомих представників покоління 68-го належить і Фрідріх Крістіан Деліус, якого із впевненістю можна назвати історіографом свого часу. Типовий представник західнонімецької творчої інтелігенції Деліус відтворює новітню історію Німеччини, зображаючи в своїх творах процес трансформації громадської свідомості у Німеччині в другій половині XX століття, опираючись на особистісну пам'ять. Намагаючись реконструювати «живий історичний досвід» (за Райнгартом Козеллеком) письменник балансує між двома способами облаштування художнього простору – фікційним і нефікційним [2].

Деліус – сучасний німецький письменник, возвеличений до видатного літературного хроніста сучасності прихильниками, названий політичним письменником критиками, втім, сам вважає себе тим, хто лише просто мріє бути романтиком, представляє елітарну літературу сучасного німецького культурного простору, і, на жаль, невідомий на просторах українського. Деліус – автор багатьох творів, жанрова палітра його творчості різноманітна: поезія, проза, есеї, публіцистика, сатира, біографічні нариси. Він лауреат престижних літературних премій (серед них премія імені Теодора Фонтане 2004 р, премія ім. Георга Бюхнера 2011 р.), а низка творів німецького письменника перекладена майже 18-ма мовами. Окрім письменницької діяльності, Деліус був редактором провідних видавництв Німеччини, серед яких Клаус Вагенбах і Ротбух (Klaus Wagenbach, Rotbuch).

Народився Ф.К. Деліус в 1943 році в сім'ї пастора німецької євангельської церкви в місті Рим. Далі сім'я переїздить назавжди до Німеччини, де досить часто змінює своє місце проживання. Майбутній письменник навчається германістиці у Берлінському Вільному університеті, продовжує навчання в технологічному університеті м. Берлін. У 1970 році успішно захищає дисертацію на тему «Мистецькі засоби як ідеологічний інструмент у творах письменників бідермаєру». Від тоді працює редактором у провідних німецьких видавництвах, з 1978 року завершує редакторську діяльність і починає працювати як вільний письменник, почасти займається педагогічною діяльністю.

Початок творчої кар'єри Деліуса співпадає з буремними подіями в Німеччині кінця 60-х років, які письменник вважає знаковими не лише для власного літературного доробку, а й для себе особисто. Цю віху в німецькій історії письменник визначає так: «1968-го року все було охоплено хвилями протестів, постійно відбувалося щось нове, надзвичайне. Війна у В'єтнамі та протести проти неї досягли свого апогею, замах на Руді Дучке (лідера Соціалістичного союзу німецьких студентів ФРН, який був найвпливовішою постаттю серед західних «нових лівих»), боротьба проти німецького видавничого концерну «Аксель Шпрінгер», зародження анархістсько-терористичного руху.... Студентське повстання в Парижі у травні, потім у серпні – придушення танками Празької весни силами держав Організації Варшавського договору сприймався як зрада, розчарування та втрата ілюзій, все це події, які ще досі належним чином недооцінені. Врешті-решт воєнний путч у Греції, підтриманий США. І все це лише заголовки перших шпальт – і лишень бовдури можуть стверджувати, що всі події можна звести лише до простої формули» [7, с. 80-81].

Справді, можна стверджувати, що цезура 68-го року як соціально значима віха в історії Німеччини, незважаючи на численні протиріччя, займає одне з центральних місць в історичній пам'яті німецького суспільства. Тому, як спостерігач, так і співтворець політичного контексту своєї доби, Деліус олітературює цей фактичний матеріал. Його авторське Я намагається осмислити революційну дійсність кінця 60-х початку 70-х років із часової дистанції та транслювати індивідуальний досвід на тлі епохи, спираючись на власну автобіографічну пам'ять, що включає в себе події, які письменник пережив особисто, а також апелюючи до колективної пам'яті про минуле цілої генерації.

Мета та завдання дослідження. Отже, в цьому дослідженні розглядаються (авто)біографічні твори сучасного німецького письменника Фрідріха Крістіана Деліуса з погляду синтезу фактуальності й фікціональності в площині автобіографічного тексту та жанру художньої біографії, а також у руслі дискурсу пам'яті. До аналізу залу-

чаються два тексти – автобіографічне оповідання Ф.К. Деліуса «Американське посольство та танок навколо жінок» («Amerikahaus und der Tanz um die Frauen«, 1997) та автобіографічний нарис «Час, коли книги допомагали» («Als die Bücher noch geholfen haben«, 2012). Зазначені твори є історично-часовими рефлексіями автора щодо революційних подій кінця 60-х початку 70-х років минулого століття в Німеччині. Ці тексті свідчать про свідомо обрану художню стратегію письменника, яка полягає у ретроспективному конструюванні власної автобіографії та біографії сучасників, безпосередніх учасників або ж очевидців революційних подій 68-го року. Проте обидва твори написані з різної часової дистанції щодо історичних подій. Часова дистанція між виникненням обох текстів складає близько 15 років, що говорить про різний рівень ретроспективного сприйняття історичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оповідання Ф.К. Деліуса з промовистою назвою «Американське посольство та танок навколо жінок» належить до небагатьох творів, в яких розповідається про одну з важливих подій, що, власне кажучи, передувала революційному апогею 1968 року [8]. Йдеться про першу демонстрацію організовану західнонімецькими студентами 5 лютого 1966 року біля американського посольства на знак протесту проти участі США у війні у В'єтнамі. Під час цієї демонстрації студенти закидали американське посольство яйцями та приспустили американський прапор біля будівлі посольства. Потім студенти перейшли до організації серії демонстрацій проти війни США у В'єтнамі, проти політики підтримки американської агресії. Втім, описувана Деліусом демонстрація проти імперіалістичної війни у В'єтнамі, як і багато інших у той час, була розігнана поліцією.

Письменник пояснює обраний для твору історичний факт тим, що його «... оповідання ««Американське посольство та танок навколо жінок» – це спроба реабілітувати 1966-1967 роки, які на той час не були наповнені зуперлативами, насичені максимальними вимогами, пронизані ідеологіями та риторикою» [9, с. 79].

Головний герой твору студент-германіст Мартін (як і колись Деліус), якому випадково потрапляє на очі листівка від СДС (Соціалістичного союзу німецьких студентів) із закликом вийти на антиамериканський протест. Мартін не є прибічником жодної з партій чи групи, втім хлопець іде на демонстрацію лише з єдиною метою, аби зустрітися з дівчиною Елен. Хоча він, як і багато його друзів не підтримує війну у В'єтнамі. Проте опинившись перед загрозою насильницького розгону протесту, протагоніст воліє радше триматися подалі і бути лише «критичним спостерігачем». Хоча з одного боку все, що відбувалося навколо «хвилює» його, а з іншого – він займає контрпозицію стосовно «всіх, кого бачив» [8, с. 91].

Крім того, Мартін переживає особистісну кризу, він не має успіху серед жінок, перебуває в постійному пошуку, знайомлячись то з однією дівчиною, то з іншою, проте бажаного сексуального досвіду йому не вдається отримати. Тому він і «кружляє», як зазначає письменник, то навколо Елен, то навколо її подруги Франціски. Щодо цього назва твору є досить промовистою.

Мартін – це вербалізоване alter ego самого Деліуса. Цей провідний персонаж виступає стрижневим компонентом вказаного твору, інтелектуально-духовна концепція якого є визначальною на усіх рівнях структурної організації текстів. Проходячи певний етап пізнання дійсності, герой формує власну позицію щодо подій 66-го року, яка зводиться загалом до нерозуміння та певного заперечення. У сюжетно-композиційному плані площина протесту є домінантною, оскільки саме в ній протагоніст реалізує і виражає себе найбільше, хоча внутрішня сюжетна канва твору зосереджена лише навколо особистісних пошуків протагоніста. Перенесення перспективи твору у світ почуттів, дає змогу Деліусу показати паралельно два процеси зрілості людини – особистісний і соціальний. І що як і процес зрілості – це тимчасовий етап, так і революція – це лише перехідна фаза в житті індивідуума.

Варто зазначити, що це оповідання належить до категорії твору з гетеродієгетичним наративом, що побудований на основі атвобіографічного матеріалу. Автобіографією він є лише в плані референції, тобто співвіднесенності із позамовною предметною дійсністю. Так би мовити латентна (або ж завуальована) автобіографія Деліуса в третій особі у формі роману становлення (виховання) має фактичне підґрунтя, адже сам автор у своїх есе наполягає на правдивому віддзеркаленні дійсності, зазначаючи, що «ключова сцена написана згідно з повідомленнями у пресі, із залученням фотографій Міхаеля Руеца, який задокументував події 5-го лютого, а також є власним згадуваним минулим» [9, с. 119-120]. Крім того, текст рясніє інтертекстуальними вкрапленнями, серед яких повідомлення з газет і радіо, тексти агітлистівок, плакатів, уривки промов відомих людей (наприклад, президента Америки Кенеді), цитати відомих філософів (наприклад, Адорно). Інтертекстеми вживаються автором як аргумент, Деліус уводить їх у текст як документальні свідчення про епоху і про себе тодішнього, вони підтверджують правильність авторських суджень, тому також виконують функцію автентичності.

Проте автор паралельно зізнається, що «все було не так. Тому мені варто дозволити себе поправити», «все-таки все було ще більш невинно, не так агресивно», як він описав це у своїй книзі [9, с. 120]. Як бачимо, письменник об'єднує два коди сприйняття – фактуальний і фікційний. Однак, письменник надає перевагу фікційному підходу до автобіографічних матеріалів у відродженні індивідуальної та колективної пам'яті. Йдеться все-таки про фікційну художню автобіографію, сюжет якої – це історія становлення «Я» самого Деліуса. Хоча у творі описується подія, безпосереднім учасником якої письменник не був, проте в цей день, і це відомий факт, він перебував неподалік американського посольства і спостерігав за подіями навкруги.

Загалом між Деліусом і його протагоністом відчувається значна схожість. Передусім письменника пов'язує з його художнім прототипом Мартіном позиція відстороненого спостерігача щодо означених подій, тобто відсутність ініціативно-діяльної позиції, спрямованої на перетворення дійсності. На підтвердження цього можна навести слова письменника з його автобіогра-

фічного нарису: «Соціалістичний союз німецьких студентів був не для ліриків. Інші політичні групи також не підходили. Я міг собі дозволити залишатися одинаком, лише не мав права вимовити цього в голос» [7, с. 73]. У свій час Деліус вважав, що принесе більше користі суто практичними справами, наприклад, допомагаючи писати листівки чи вичитувати промови лідерів молодіжних протестів. Проте, як відверто зізнається автор, події не могли не змінювати його, і потік протестної хвилі поглинав і таких одинаків, як він.

Більш детально цей період часу письменник змальовує в іншому творі, який є темпорально-історичним спостереженням та історіографічним описом. Книга Ф.К. Деліуса «Час, коли книги допомагали» («Als die Bücher noch geholfen haben«, 2012), за його ж визначенням, – автобіографічний нарис [7]. Означення твору нарисом є прямою вказівкою на його «документальну основу з поглибленою емпіричною достовірністю», на зображення справжніх фактів, подій, конкретних людей [3].

Текст складається з чотирьох частин, кожна з яких присвячена окремим етапам у житті самого письменника: від початку літературної кар'єри наприкінці 60-х – яка зароджувалась на тлі революції 1968-го року, і до періоду письменницької діяльності вже як знаменитого автора, члена кураторія Берлінського літературного дому – наприкінці 80-х років перед об'єднанням Німеччини. Назва твору визначає задум автора, а саме розповісти, як він сам стверджує, про час, коли книги йому допомагали, коли він брався за написання книги, які, як він зауважує, були корисними людям. Спосіб представлення історії в цьому тексті Деліусом характеризується послідовним викладом подій у житті автора. Текст містить виразні темпоральні маркери, час початку й кінця історіописання. Деліус описує всі актуальні події, які відбувалися в цей період його життя. В автобіографії згадуються відомі сучасні німецькі письменники Вольф Бірманн, Гайнер Мюллер, Гюнтер Кунерт, Ніколас Борн, Томас Барш чи Герта Мюллер.

Проте нарис позбавлений завершеної фабули, яка означена переважно фрагментарністю, характеризується відсутністю єдиної сюжетної лінії. Для нашого дослідження становить інтерес саме перша частина твору під назвою «Поміж «Я» і «Ми». На майже 80-ти сторінках Деліус реконструює власні спогади про рік 1968-ий і намагається переосмислити наслідки протестного руху. Тому факти досить часто поступаються місцем роздумам. Спираючись на особистісну пам'ять, письменник, окрім подачі фактологічного матеріалу, дає власний погляд на події, текст пронизаний його оціночними рефлексіями: «Революції, а я наполягаю саме на множині, були за своєю природою суперечливі» [7, с. 81]. «Революція в моїх колах не була основною діяльністю. Подекуди ми ходили на демонстрацію, втім я утримувався від участі в робочих групах. Перш за все, я прагнув вчасно написати дисертацію» [7, с. 71]. «1968-им роком я ситий по горло» [7, с. 78].

Крім того, оповідання Деліуса можна вважати прикладом поєднання автобіографії й біографії у межах одного художнього простору. Біографічно-автобіографічним цей твір робить той факт, що з одного боку – це спогади про себе, саморефлексії «Я» письменника, з іншого – це історіографічний опис (свідчення) покоління 68-го року.

Висновки і пропозиції. Отже, з розглянутого можна зробити такі висновки. По-перше, у творах Ф.К. Деліуса маємо справу з декількома типами дискурсу, а саме пам'яттєвим, автобіографічним, генераційним і власне історичним. По-друге, (авто)біографічна оповідь німецького письменника дозволяє об'єднати два рівні взаємодії культури та пам'яті: рівень індивідуальний («соціально обумовленої біографічної пам'яті») та колективний (пов'язаний із «практиками певних соціальних груп, що конструюють спільне минуле») (А. Ассман) [1]. Разом з тим обидва твори, фікційна і нефікційна автобіографії, слугують майданчиками самопрезентації як індивідуальної, так і колективної пам'яті покоління 68-го року. У темпоральному модусі автобіографій Деліуса переплелися два часи: час пам'яті й історичний час. Час пам'яті – це категорія суб'єктивна, що є проявом свідомості «Я», яке пригадує. Для історичного часу характерна тяглість, логічна послідовність, ця категорія є об'єктивною, вона вибудовується через простір пам'яті іншого та колективної пам'яті. У проаналізованих текстах Деліуса приватний час все-таки домінує над історичним.

Окрім того, з точки зору трансляції образів минулого та їх фіксованості в культурній пам'яті з перспективи «генераційного підходу» є очевидним той факт, що цезура 68-го року – це матриця ідентичності і пам'яті цілого покоління, що вплинула на багатьох його представників. Проте, очевидною лишається потреба в подальшому переосмисленні наслідків руху, про що свідчать нові спроби реконструкції революційного досвіду представниками покоління тих років.

Зрозуміло, інтерпретація зазначених подій представниками цього поколінням, які є вмістом його колективної пам'яті, – це таке потрактування подій, де умисно підкреслюються певні епізоди, натомість не зображуються інші. І це недивно, оскільки у колективній пам'яті революційного покоління цезура 1968-го року з часом перетворилася на політичний міф, а деякі представники, асоційованої з цією цезурою генерації, вбачають у ній символічний зміст і по сьогодні.

Список літератури:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Пер. з нім. / Аляйда Ассман. – Київ: Ніка Центр, 2012. – 440 с.
2. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Пер. з нім. / Райнгарт Козеллек. – К.: Дух і літера, 2006. – 436 с.
3. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / [Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – С. 96.
4. Мегилл А. Историческая зпистемология: Научная монография / Аллан Мегилл / Пер. Кукарцевой М., Кащаева В., Тимонина В. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 480 с.

5. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / Морис Хальбвакс // «Неприкосновенный запас». – 2005. – № 2-3 (40-41). – [24 с.]. – Режим доступу: htpp://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2-pr.html – Назва з екрану. – Дата звернення: 26.07.2015.
6. Assmann A. Geschichte im Gedächtnis: Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung / Aleida Assmann. – München: C.H. Beck, 2014. – S. 219.
7. Delius F.Chr. Als die Bücher noch geholfen haben / Friedrich Christian Delius. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenburg Verlag, 2014. – S. 336.
8. Delius F.Chr. Amerikahaus und der Tanz um die Frauen / Friedrich Christian Delius. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenburg Verlag, 2013. – S. 141.
9. Delius F.Chr. Warum ich schon immer Recht hatte – und andere Irrtümer. Ein Leitfaden für deutsches Denken / Friedrich Christian Delius. – Berlin: Rowohlt Taschenburg Verlag, 2003. – S. 160.
10. Kiesel H. Literatur um 1968. Politischer Protest und postmoderner Impuls / Kiesel Helmuth // Protest! Literatur um 1968: Eine Ausstellung des deutschen Literaturarchivs in Verbindung mit dem Germanistischen Seminar der Universität Heidelberg und dem Deutschen Rundfunkarchiv / [Hg. von Ulrich Ott und Friedrich Pfafflin]. – Marbach: Deutsche Schillergesellschaft, 1998. – S. 593-629.

Орлова М.А.
Черкасский государственный технологический университет

(АВТО)БИОГРАФИИ КАК ПЛОЩАДКИ САМОПРЕЗЕНТАЦИИ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ И КОЛЛЕКТИВНОЙ ПАМЯТИ ПОКОЛЕНИЯ 68-ГО ГОДА

Аннотация
В статье исследованы (авто)биографические произведения современного немецкого писателя Фридриха Кристиана Делиуса как синтез фактуального и фикционального в плоскости автобиографического текста и жанра художественной биографии, а также в русле дискурса памяти. С точки зрения трансляции образов прошлого и их фиксированности в культурной памяти с перспективы «генерационного подхода» совершена попытка исследовать цезуру 68-го года как матрицу идентичности и памяти поколения 1968-го года, которая повлияла на многих его представителей. Проанализированы автобиографический рассказ Ф.К. Делиуса «Американское посольство и танец вокруг женщин» (1997) и автобиографический очерк «Время, когда книги помогали» (2012). Эти тексты служат площадками самопрезентации как индивидуальной, так и коллективной памяти поколения 1968-го года. Писатель как наблюдатель, так и соавтор политического контекста своей эпохи, беллетризует цезуру 68-го года, которая является социально-значимой вехой в истории Германии и занимает одно из центральных мест в исторической памяти немецкого общества.
Ключевые слова: коллективная память, индивидуальная память, историческая память, дискурс памяти, фактуальный, фикциональный, (авто)биографические произведения, Фридрих Кристиан Делиус, поколение 1968-го года, генерационный подход, матрица идентичности, историческое время.

Orlova M.O.
Cherkasy State Technological University

(AUTHO)BIOGRAPHIES AS THE PLATFORM OF SELF-PRESENTATION OF THE INDIVIDUAL AND COLLECTIVE MEMORY OF THE 68th GENERATION

Summary
The article deals with the autobiographical works of the modern German writer Friedrich Christian Delius from the point of view of fictionality and factuality synthesis in the autobiographical and biographical texts as well as from the point of view of memory discourse. An attempt is made to investigate the 68th caesura as the matrix of the identity and of the memory of the sixty eighties generation. This historical period had a significant influence on the representatives of the Sixty-eighties. The Delius autobiographical works «The American Embassy and the Dance around the Women» (1997) and «The Time, when Books Helped» (2012) are dissected. These texts serve as the platform of self-presentation of the individual and collective memory of the 68ies generation. The writer aestheticizes the caesura of the 1968th both as an observer and as a political context co-creator of his time that is a significant socio-historical landmark in Germany's history taking one of the main places in the historical memory of the German society.
Keywords: individual memory, collective memory, historical memory, fictionality, factuality, autobiographical works, Friedrich Christian Delius, generation of the 68ies, generation method, the matrix of the identity, historical time.

УДК 398.83(477.82):392.51

ПОЕТИКА СИМВОЛОТВОРЕННЯ ОБРАЗІВ МОЛОДОЇ ТА МОЛОДОГО У ВЕСІЛЬНИХ ПІСНЯХ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Пикалюк Л.А.
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджуються особливості поетики весільних пісень Західного Полісся, зокрема способи символотворення образів нареченого та нареченої. Також висвітлюється походження терміну «символ» і вивчаються етапи його розвитку. Характерною особливістю весільних пісень Західного Полісся, як і будь-якого іншого регіону, є те, що їх значення мотивується, в першу чергу, через фонові знання людей. За час свого побутування символи весільних пісень прижилися до такого рівня, що потреба в тлумаченні їх змісту відпала. Автор акцентує увагу на тому, що символіка образів як стійке художнє уявлення виникла в весільній пісні в результаті використання різноманітних художніх засобів, в тому числі й епітетів-прикладок, паралелізмів,персоніфікацій і порівнянь.
Ключові слова: фольклор, Західне Полісся, весільна пісня, наречений, наречена.

Постановка проблеми. Із початком третього тисячоліття інтерес до національної культури в Україні дедалі зростає, оскільки, одночасно із визріванням почуття етнічної самоідентифікації в суспільстві, очевидним фактом постає проблема неминучості втрати автентичної спадщини у її первозданному вигляді. Утратив свої позиції й один з найконсервативніших народних обрядів – весільний. Інформація про його особливості на нинішній день збереглася переважно в пасивній пам'яті респондентів. Та й така форма інформації цілком самодостатня, щоб на її основі провадити наукові дослідження. Найзбереженішою його частиною виступають пісенні тексти, ці часто неперевершені зразки народної поезії, які свідчать про високий рівень естетизації народними верствами інституту сім'ї, шлюбу та родинних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наші дні дослідженням весільних обрядів та пісенності займалися Неоніла Здоровега (національна специфіка українського весілля), Валентина Борисенко (регіональна специфіка українського весільного обряду), Зоряна Марчук (генеалогія українського весільного обряду). Регіональним особливостям присвячені дисертації та статті Олена Гром-Цвид (символіка західнополіських весільних пісень), Валентини Телеуці (весільний фольклор українського Придунав'я), Тетяни Саварин (лемківський весільний фольклор), Віктора Давидюка (регіональна специфіка волинського весільного обряду та хронометрія весільних пісенних текстів, записаних на Волині), Світлани Подолюк (поведінкова характеристика жіночих образів в українському весільному фольклорі).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Український фольклор, як одна з найважливіших і значущих складових національної культури етносу, потребує осмислення багатьох питань і явищ його історичного розвитку в минулому та процесу побутування, функціонування, змін та новотворення на сучасному етапі. У комплексі таких недосліджених явищ бачимо і весільний фольклор.

Мета статті – на основі фольклорних записів попередників (опублікованих і рукописних) проаналізувати поетику та символіку весільних пісень Західного Полісся як важливої частини української національної духовної спадщини, акцентувавши увагу на образах молодого та молодої.

Виклад основного матеріалу. Первісна людина, обдарована уявою і пізнанням, живучи серед світу природи, відчувала себе її частиною. Людська уява перевтілювала птахів, звірів, рослин, предмети неживої природи у людей, наділяла їх власними якостями і звичками. М. Костомаров писав, що «в людині є потаємне око, яке бачить, що груба матерія містить зв'язок з духовною сутністю; є потаємний голос, який вказує, в чому полягає цей зв'язок» [32, с. 59]. Таким чином, предмети та істоти природи, увійшовши у народну поезію, набули особливого духовного значення, стали своєрідним відбиттям світогляду людини, що називається в широкому значенні символом [32, с. 59].

На думку М. Костомарова, поняття про символ не можна змішувати з образом, алегорією чи порівнянням, «це тільки форми, в яких може виражатися символ» [32, с. 59]. Основою народної символіки, що відображена у пісенній творчості, слугувала сама природа, історичне використання відомого предмета у житті предків народу або ж давні вірування людей [32, с. 60].

О. Потебня у праці «Символ и миф в народной культуре» виділив три основні види відношень між символом та конкретним предметом, явищем чи дією: порівняння, протиставлення та причинне відношення [34, с. 6-7].

Символіка образів західнополіських весільних пісень як стійке художнє явище має декілька способів вираження, формування яких найбільше залежить від часового чинника. Найпростішим, а тому й найдавнішим серед них, є паралельне подання образу-символу та пояснення його семантики в тексті тієї ж пісні. Приклад такого «тлумачення» символіки знаходимо в весільній пісні «Як з калинойки дві квітойки, Перша квітойка – молодий Іванко, друга квітойка – молода Маруся». Молода і молодий – головні персонажі весілля, тому символіка цих образів вирізняється не лише предметно-тематичним розмаїттям, а й застосуванням різних способів символотворення.

Найрідше у весільних піснях Західного Полісся використовується в символотворенні звичайні порівняння. Переважно вони застосовуються в змалюванні статичних образів чи ситуацій. (Сидить Галя на посаженьку, як на калинойци квіт-

© Пикалюк Л.А., 2016

ка [21]. Калиновий квіт – один із найпопулярніших символів молодої пари на Поліссі, особливо в центральній його частині. На Західному Поліссі менше. Попри це мотив двох квіток, що ростуть з однієї гілки, аналогічний весільному гільцю, прикрашає навіть рушники та рукави жіночих сорочок [29, с. 234]. Отже, й тут цей двоєдиний символ молодої пари не чужий.

За художніми функціями порівняння дуже близькі до паралелізму (аналогія, уподібнення, спільність характерних рис), проте глибше увиразнюють зображуване: Ой куда ж ти, моя мамко, оддаєш, оддаєш / Як тую билиночку у болото пхаєш. / А як теї билиночци у болоти гнити, / То так мені молодеї на чужини житии [6].

Як бачимо, паралелізм розвивається на основі порівняння і також містить символічний зв'язок між паралельно зображеними образами із різних сфер життя, їхніми якостями або діями.

Значно частіше символ твориться на основі паралелізму. З нашої точки зору, знаходження аналогії між різними суб'єктами та ситуаціями і є найраніша стадія символотворення. Такий спосіб не претендує вбачати повну тотожність предметів та ситуацій, а тільки зауважує їхню подібність. Візьмімо хоча б для прикладу найвідоміше порівняння молодої подружньої пари з парою голубів: «Голуб і голубка ще не парувались, / Наші молодята ще не цілувались» [20]. Тут підмічена тільки схожість ситуації, а не перекодування молодих в орнітоморфні символи.

Особливо плідно вправляється людська уява в порівнянні з певними явищами ритуальних дій під час весілля. («Сокілко вилітає, / Іванко виїжджає» [31]). «Там коло стайни місячик сяє, / То там Володька коня сідлає» [30, с. 71]; «З раю, раю сонечко грає, / Молодий Іванко коня сідлає» [30, с. 69]; «Ой з граєм, граєм сонечко сходить/ Уже Іванко з хлібом виходить» [30, с. 72];Сіли пчілоньки да й на яблуньку, / дай, Боже, на цвіт добрий. / Сіли дітоньки на посадоньку, /дай, Боже, на вік довг... [26, с. 60]; («Всі сади цвітуть, всі сади цвітуть, / Яворе, розвивайся. / Коника ведуть, сіделце несуть, / Парубцю, вибирайся») [27].

У деяких текстах пісень ці ознаки поєднуються: Ой ти, рибонько краснопіра, / Що ти собі думаєш? / Рибачиньки йдуть, – / Ти в море втікаєш? / Ой ти, дівонька, ти молоденькая, / Що ти собі думаєш? / Сватоньки йдуть, – / Ти в комору втікаєш? [4]

Розташовуючись у суміжних частинах тексту, паралельні зображення створюють єдиний поетичний образ, дозволяють краще передати емоційний стан дівчини напередодні вступу у нове життя. У деяких піснях зміна стану молодої подається зміною вигляду символу, який її уособлює. Дуже поширений образ дівчини-калини, до прикладу, може мати один стан на початку весілля («Ой, зацвіла калинойка, зацвіла») [29, с. 33] і зовсім інший після вінця («Ой січана калинонька, січана, Ой звінчана Марусенька, звінчана») [31].

Аналогічне порівняння «запитої» (засватаної) дівчини з підтятою березою («Затєта березойка, затєта, / Вже наша дівойка запета...») [30, с. 30] чи зеленою конопелькою («Зелена конопелька в полі / Не дав вітер їй довго стояти / Хороша, хороша дівонька в матінки / Не дав їй молодчик погуляти» [30, с. 77]).

Деякі паралелізми є складнішими за своєю суттю, бо подають паралельні зображення не тільки самих образів, а й їхніх дій, переходів з одного стану в інший. Так, наприклад, порівнюється сіяння, дозрівання та буяння пшениці із адаптуванням дівчини в новій сім'ї: Посіяли пшениченьку на новині, / Кєдаємо дівойку на чужині. / Нехай наша пшениченька тут роста, / Нехай наша дівонька тут жива. / Нехай наша пшениченька колоситься. / Нехай наша дівонька віселиться [18].

У весільних піснях Західного Полісся трапляється вираження символів застосуванням заперечного паралелізму. Щодо подружньої пари, то значно частіше в такий спосіб описується молодий: «То не місячик світить, / То не соніко сходить. / Молодейкий Василько / Кругом столика ходить». «Вой ни рій гуде, / Вой ни пчолойка по полю. / Їде Володька із дружиною додому» [37, с. 202]. Значно рідше трапляється ця форма в означенні молодої: «Ни ластовойка поза стіллічком літає, / Ой то дівойка свою родену вітає» [18].

О. Потебня вважав, що порівняння із запереченням передбачає позитивне, ґрунтовне твердження, а тому воно є новішим за звичайне» [34].

За час свого побутування символи у весільних піснях прижилися до такого рівня, що потреба у тлумаченні їхнього змісту відпала. Він став загальнозрозумілим. Функціонування у тексті пісні образу-символу без будь-яких спроб його пояснення – ще один спосіб вираження символіки.

Деякі з пісень вже повністю обходяться застосуванням символів без паралельних зображень. Наприклад: (Проступітеся зори, / Проступітеся зори, / Бо місяця ведем, / Сюда й туда сяє, / Коло зороньки стає [30, с. 96]. «Ой на ставу, на ставочку / Зловив лебідь лебідочку. / Як посадив коло себе, / То так любить, як сам себе [18]. «Ведемо тура з ложа, за нею Мати Божа, / Налужили корунойку / На її головойку» [30, с. 200]).

Іноді символи настільки тісно переплітаються з реальними образами, що відрізнити межу між символічним і реальним неможливо: «Ой на село, Василейку, на село, / Щоби тебе сонейко обняло, / Ясна зіройка засвітила, / Молода дівчинойка полюбила [30, с. 76].

Вибір символу для весільної пісні значною мірою корелюється обрядовим контекстом. Дії, які відбуваються до кульмінаційного моменту весілля, як і самі весільні чини переважно передаються космогонічно-астральними символами: «Ой, вийди, ясний місяце з зорою, / Принесе, Боже, мого сина із жоною» [11]

Та коли молода залишає батьківський дім, її символіка одразу набуває «хатніх» ознак («полетіло од нас гускою» [24], «полетіло тетерицею» [24],) Перед обрядом «комори» – Молодий наш, як бичок, / Молода – теличка» [28, с. 183]. «Там півень сокоче, / Молодий спати хоче. / Там курка сокоче, / Молода спати хоче» [30, с. 198]. А вже в обряді «комори» молода – це хіба «ріпойка»: «Ой у коморі ріпойка сиділа, / Ходімо поглядімо,чи ще вона ціла. / Ой, се ціла – китайка червона, А се не ціла – нагайка готова» [30, с. 200]. В хаті молодого молода вже почувається «як бджілка на медочку» [8].

Виходячи із наведених пісенних текстів, ми бачимо, що метафора та персоніфікація увираз-

нюють символіку образів і мають чи не найбільше значення у їх творенні, розумінні та тлумаченні.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, характерною властивістю символіки образів весільних пісень Західного Полісся, як і будь-якого іншого регіону, є та, що їхнє значення мотивується передусім через фонові знання людей. Ще Я. Автамонов наголошував, що «народ для своїх образів бере здебільшого те, що має перед очима, і те, що вражає якою-небудь своєю властивістю» [1, с. 286]. Символіка образів як стійке художнє уявлення виникла у весільній пісні в результаті використання різних художніх засобів, серед яких найголовніші – епітет-прикладка, художній паралелізм, метафора, персоніфікація та порівняння.

Практичне значення нашого дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані при розробці навчальних курсів фольклористики, народознавства, фольклористичного краєзнавства у вищих навчальних закладах та знадобляться для глибших теоретичних опрацювань художньої специфіки західнополіських весільних пісень.

Список літератури:

1. Автамонов Я. Символика растений в великорусских песнях // Журнал министерсва народного просвещения. – Спб., 1902. – Ч. 344, ноябрь-декабрь. – С. 286.
2. Архів АПВЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 6. (зап. К. Задорожня від Г.Ф. Дроздик 1928 р.н. у с. Залізниці Любешівського р-ну).
3. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 10. (зап. К. Денисюк від П.В. Мазур 1911 р.н. у с. Красці Ратнівського р-ну).
4. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 10. (зап. Л. Боруцька, Л. Дудко від К.В. Собатович 1909 р.н. у с. Невірі Любешівського р-ну).
5. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од. зб. 11. (зап. від Теклі Галух 1919 у с. Пульмі Шацького р-ну).
6. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 12. (зап. від О.К. Лізарук 1924 р.н. у с. Нуйні Камінь-Каширського р-ну).
7. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 12. (зап. від Н.К. Лізарук 1922 р.н. у с. Нуйні Камінь-Каширського р-ну).
8. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 12. (зап. Л. Костюк від Я.Є. Куць 1915 р.н. у с. Кримні Старовижівського р-ну).
9. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 12. (зап. О. Степанчук від В. Дудік 1939 р.н. у с. Черчі Камінь-Каширського р-ну).
10. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 12. (зап. О. Степанчук від В. Дудік 1939 р.н. у с. Черчі Камінь-Каширського р-ну).
11. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 13. (зап. М.М. Мельник, Л.І. Сахарук від М.Я. Соколової 1934 р.н. у с. Невірі Любешівського р-ну).
12. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 14. (зап. від О. Кравчук 1928 р.н. у с. Лісові Маневицького р-ну).
13. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 14. (зап. від П.В. Ковальчук 1923 р.н. у с. Березичах Любешівського р-ну).
14. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 14. (зап. від П.В. Ковальчук 1923 р.н. у с. Березичах Любешівського р-ну).
15. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 17-37. (зап. від Є.Г. Гребенчук у с. Малій Осниці Маневицького р-ну).
16. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 4. (зап. від А.С. Гурко 1922 р.н. у с. Локутках Любомльського р-ну).
17. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 2. (зап. від А.С. Гурко 1922 р.н. у с. Локутках Любомльського р-ну).
18. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 27. (зап. від П.В. Ковальчук 1923 р.н. у с. Березичах Любешівського р-ну).
19. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 30. (зап. Т. Прасюк від А.Д. Сіжук 1930 р.н. у с. Нуйні Камінь-Каширського р-ну).
20. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 37. (зап. від Л.С. Мартинюк у смт. Цумані Ківерцівського р-ну).
21. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 4 (зап. М. Дячук від Федори Петрівни Бубели 1919 р.н. у с. Кримні Старовижівського р-ну).
22. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 4. (зап. від Л.П. Вовк 1918 р.н. у с. Боровні Камінь-Каширського р-ну).
23. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 5. (зап. Л.П. Трушик від М.Ф. Трушик 1907 р.н. у с. Седлищі Любешівського р-ну).
24. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 14. (Зап. Р. Глущук від К.Т. Черевко 1931 р.н. у с. Залізниці Любешівського р-ну).
25. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од.зб. 9. (зап. К. Денисюк від Є.Г. Денисюк 1936 р.н. у с. Красках Ратнівського р-ну).
26. Весілля у Сварицевичах (Етнографічний опис із народних уст) // Фольклористичні зошити – С. 60.
27. Весілля у селі Серкизів // Фольклористичні зошити. – Вип. 8. – 2005. – С. 124.
28. Гром О. Еротична символіка в контексті весільного обряду Західного Полісся // Полісся: етнікос, традиції, культура. – Луцьк, 1997. – С. 183. (смт. Цумань Ківецівського р-ну).
29. Давидюк В. До питання чоловічих та жіночих узорів в українському народному вбранні / Давидюк В. Концепції і рецепції. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. – С. 234.
30. Денисюк І. Пісні з-над берегів Турського озера. – С. 29.
31. Запис Т. Приступи, Н. Франків, Н. Курей у с. Сереховичах Старовижівського р-ну.
32. Костомаров М. Слов'янська міфологія: Вибр. праці з фольклористики та літературознавства. – К.: Либідь, 1994. – С. 59.
33. Пісні Тернопільщини. Календарно-обрядова та родинно-побутова лірика / Упор. С.І. Стельмащук, П.Г. Медведик. – Вип. 1. – К.: Музична Україна, 1989. – С. 156.
34. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поезии / Потебня А. Символ и миф в народной культуре / Сост., подг. текстов, ст. и коммент. А.Л. Топоркова. – М.: Лабиринт, 2000. – С. 6-7.
35. Рибак Ю. Весільні «передладканки» в традиції Надбужжя // Фольклористичні зошити. – Луцьк, 2005. – Вип. 8. – С. 57. (с. Гупали Любомльського р-ну).
36. Сербинівське весілля. Записала, транскрибувала та впорядкувала Раїса Цапун. – Рівне: «Перспектива», 2001. – С. 24.
37. Старовижівське весілля // Фольклористичні зошити. – Луцьк, 2005. – Вип. 8. – С. 202.

Пикалюк Л.А.
Институт филологии и журналистики
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

ПОЭТИКА СИМВОЛОТВОРЕНИЯ ОБРАЗОВ ЖЕНИХА И НЕВЕСТЫ В СВАДЕБНЫХ ПЕСНЯХ ЗАПАДНОГО ПОЛЕСЬЯ

Аннотация
В статье исследуются особенности поэтики свадебных песен Западного Полесья, в частности способы символотворения образов жениха и невесты. Также освещается происхождение понятия «символ» и изучаются этапы его развития. Характерной особенностью свадебных песен Западного Полесья, как и любого другого региона, является то, что их значение мотивируется прежде всего через фоновые знания людей. За время своего бытования символы в свадебных песнях прижились до такого уровня, что потребность в толковании их содержания отпала. Автор акцентирует внимание на том, что символика образов как устойчивое художественное представление возникла в свадебной песни в результате использования различных художественных средств, в том числе эпитетов-приложений, параллелизмов, персонификаций и сравнений.
Ключевые слова: фольклор, Западное Полесье, свадебная песня, жених, невеста.

Pykaliuk L.A.
Institute of Philology and Journalism
Lesia Ukrainka East-European National University

THE POETICS OF SYMBOLS CREATION IMAGES GROOM AND BRIDE IN HYMENEAL SONGS OF WESTE POLESIE

Summary
The article explores the poetics of wedding songs especially Western Polesie, in particular ways symbols creation images of the bride and groom. Also highlights the origin of the concept of «character» and study the stages of its development. A characteristic feature of the West Polesie wedding songs, as well as any other region, is that their meaning is motivated primarily through background knowledge of people. During its existence the characters in the wedding songs accustomed to such a level that the need for interpretation of their content has disappeared author focuses on the fact that the symbolism of the images as sustainable artistic idea originated in wedding song from the use of various artistic media, including epithets applications parallelism, personification and comparisons
Keywords: folklore, Weste Polesie, hemeneal songs, fiance, bride.

УДК 81'373/'374+81'42]:025.328

ЗАСОБИ ВПЛИВУ НА АДРЕСАТА В АНОТАЦІЯХ І ТЕКСТАХ-ВІДГУКАХ

Чуланова Г.В., Стрілко А.Л.
Сумський державний університет

У статті досліджується авторство та варіативність місця розташування анотацій та текстів-відгуків. Крім того, здійснюється порівняльний аналіз синтаксичних конструкцій, що є типовими для даних текстів. Також опрацьовується їх лексичного складу. Аналізується зв'язок засобів, що використовуються в анотаціях та текстах-відгуках, із функціональною навантаженістю даних текстів. Робиться висновок стосовно впливу текстів-відгуків та анотацій на адресата.
Ключові слова: анотація, текст-відгук, лексико-семантичні особливості, синтаксис, функціональна навантаженість.

Постановка проблеми. Останнім часом значна увага приділяється дослідженню текстам, що знаходяться на межі між рекламними й інформаційними. Такі тексти характеризуються розподілом їх функціонального навантаження між рекламною й інформативною функціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означеним питанням цікавилися Чуланова Г. В., Шаховський В. І., Шамурін Є. І., Шиманов А. Є., Білозірова Н. М., Маслова В. А.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Інтерес до текстів рекламного характеру зумовлено динамічністю суспільного життя, дефіцитом часу й збільшенням інформаційного потоку, що унеможливлюють ознайомлення з великою кількістю друкованого матеріа-

© Чуланова Г.В., Стрілко А.Л., 2016

лу, в результаті чого виникає потреба в коротких характеристиках видань.

Мета статті. Метою статті є дослідження впливу анотації та тексту-відгуку на реципієнта як одиниць комунікації і за рахунок чого він здійснюється.

Для реалізації мети ставимо такі завдання:

– провести порівняльний аналіз синтаксичних конструкцій, що є типовими для даних текстів;

– опрацювати лексичний склад анотацій та текстів-відгуків;

– дослідити авторство та варіативність місця розташування;

– зробити висновок щодо функціональної навантаженості.

Обсяг матеріалу дослідження склав 647 текстів (з них 323 – анотацій, 324 – текстів-відгуків).

Виклад основного матеріалу. Текст супроводжує людину скрізь: при усному спілкуванні, перегляді телебачення, прослуховуванні музичних композицій, читанні книг тощо. Видавнича справа має безпосередній зв'язок із текстами, у першу чергу зі змістом публікації. Але слід зауважити, що, крім цього, книга містить анотацію та текст-відгук. Анотація [лат. annotatio – примітка] – коротка характеристика змісту статті або книги, а також рекомендації стосовно їх використання [4, с. 32]. Тобто анотація є стислою характеристикою змісту книги, що дає можливість отримати певне уявлення про примірник та зробити для себе відповідні висновки щодо цінності даного видання.

Поряд із анотацією книга містить рекламно-інформаційний текст – текст-відгук. «З одного боку, тексти-відгуки у максимально стислій формі повідомляють інформацію про книгу і про ті почуття, які цей твір викликав у читача, з іншого – вони повідомляють інформацію таким чином, щоб привернути увагу читачів, подіяти на них» [8, с. 60].

Кожен текст має комунікативну інтенцію – «уявне передбачення учасником комунікації бажаного для нього результату спілкування, спрямованість свідомості на такий результат» [9, с. 184]. Тобто він є носієм комунікативної задачі, і, залежно від мети, поставленої адресантом, на текст накладаються певні функції. «Функція тексту визначається як його соціальна роль, здатність обслуговувати певні потреби колективу, що створює текст» [5, с. 156].

Ціль анотації полягає в тому, щоб дати певне уявлення читачеві про книгу без ознайомлення із повним текстом. Тобто основною функцією анотації виступає інформативна, яку Н. М. Білозерова трактує як «властивість, здатність тексту інформувати читача. Її змістом є екстралінгвістична та лінгвістична інформація тексту» [1]. Інформативна функція забезпечує передачу інформації від відправника тексту до отримувача, відповідно текст грає роль посередника у процесі передачі повідомлення.

Для анотації характерна також емотивна функція – «властивість, здатність тексту впливати на емоції читача» [1], адже, хоча анотація й залишає за реципієнтом право на оцінку книги, але в той же час містить елементи зацікавлення, щоб привернути увагу та викликати інтерес, що проявляється в синтаксичній структурі (питальні, окличні, незакінчені речення) та в лексичному наповненні. Відповідно до цих характеристик анотацію можна віднести до інформаційно-рекламного типу.

«Комунікативною метою тексту-відгуку, що реалізується через інформативну функцію, є повідомлення про вихід нової книги і про те, які почуття викликає ця книга в адресанта. Прагматична установка, більшою мірою пов'язана з рекламною функцією, спрямована на спонукання адресата до конкретної дії – придбання рекламованої книги» [8, с. 67]. Віднести текст-відгук до рекламно-інформаційного типу дають можливість такі характеристики: тексти-відгуки містять лише позитивну оцінку книги, лексико-семанитична наповнюваність та синтаксичні структури сприяють виникненню у читача бажання придбати товар.

Що стосується розміщення, то анотація одна, у той час як текстів-відгуків може бути від одного до тридцяти. Анотація знаходиться на зворотній сторінці палітурки. Тексти-відгуки розміщуються як на форзацах книги, так і на палітурці.

Щодо авторство, то у результаті аналізу оформлення досліджуваного матеріалу отримали такі дані: по-перше, в анотації підпис відсутній.

«The Penderwick sisters are at home on Gardam Street and ready for an adventure!

But the adventure they getisn't quite what they had in mind. Mister Penderwick has starting dating – which can only mean one thing: disaster. Enter the save Daddy Plan – a plot so brilliant, so bold, so funny, that only the Penderwick girls could have some up with it. But does Mr. Penderwick really need saving, and can the sisters solve their own problems at the same time?» (11).

«…an instant hit». – Child (21).

На противагу анотації, 100% текстів-відгуків мають своїх авторів. Автором тексту-відгуку можуть бути окремі люди (читач, інші письменники, журналісти) або колективний автор (видавництво).

«The originality of the Dark is breathtaking». – The Times (25).

«A thoroughly engrossing true-life policier full of vivid and sympathetic characters, but also the bravest book about race and crime I've ever read». – Dan Baum, author of «Nine Lives» (22).

В інформації про автора Значну роль відіграють підписи авторитетних, відомих осіб чи видавництв. Якщо автором є знаменитість, то читач підсвідомо пов'язує книгу з адресантом відгуку, як наслідок – імідж людини переноситься на товар. Від особистості адресанта залежить ефективність комунікативного впливу тексту-відгуку. Це відбувається тому, що сприйняття будь-якого повідомлення опосередковується сприйняттям особистості комунікатора. Якщо образ адресанта сприймається аудиторією позитивно, то це впливає на позитивне сприйняття його повідомлення [2, с. 55].

«Кожен текст має свою стилістичну маркованість (функціонально-стилістичне забарвлення та індивідуально стилістичну своєрідність)» [3, с. 117]. У досліджуваних текстах також можна виокремити певні особливості. Аналіз лексичного складу анотації дає підставу стверджувати, що лексика загальновживана, міжстильова, зрозуміла для загалу. У текстах-відгуках, на відміну від анотації, переважає емоційно-забарвлена лексика. Саме особливості епітета як одного з найбільш значних засобів впливу на реципієнта

найактивніше використовується при створенні текстів-відгуків. Їх функція викликати в уяві читача певні яскраві картини, емоційно впливати на нього. Епітети реалізуються через нагромадження прикметників.

«Elegant, intelligent, funny, dramatic and totally absorbing: the perfect start to an early familiarity with Homer». – Guardian (26);

«Fresh, fearless, and totally romantic». – Sarah Ockler, bestselling author of «the Twenty Boy Summer» (19).

Характерною ознакою є вживаність саме складних прикметників *(breathtaking, heart-rending, sure-fire, razor-sharp)*, структура яких підсилює емотивність, яку В. А. Маслова визначає як «лінгвістичну характеристику слова, речення, здатну справити емоціогенний ефект, тобто викликати у мовної особистості реципієнта повідомлення відповідні емоції [6, с. 185].

Крім того, використовується метафора.

«Symphony of regret, respect and sweetness». – School Library Journal (24).

Наявні також порівняння, які не лише деталізують уявлення про предмет, а й виражають ставлення до нього мовця.

«Speak reads like a hybrid of David Mitchell and Margaret Arwood». – Phillip Meyer, author of «The Son» (15).

Спостерігаються фразеологічні одиниці.

«A cut above». – People magazine (23).

«Будь-який текст обумовлений екстралінгвістичними та інтралінгвістичними показниками, пов'язаними зі змістом та структурою самого тексту» [7, с. 52]. Відштовхуючись від цього, створюючи дані тексти, враховують їх певні синтаксичні особливості. Адже осмислений вибір синтаксичних конструкцій допомагає передати найтонші відтінки емоцій та почуттів.

Для текстів-відгуків характерне варіювання синтаксичних конструкцій. Їх аналіз свідчить про те, що перевага надається простим реченням, що зумовлено функціональністю тексту, адже він має швидко та ефективно сприйматися читачем.

Мають місце як двоскладні – *«If you ever doubted that small changes can make a big difference, this excellent and insightful book will change your mind». – Dan Ariely* (23), – так і односкладні речення, але типовішими є останні, у яких наявний лише присудок – *«Full of heart». – Irish Times* (18). Ще один поширений варіант – номінативні речення: *«Hilarious picture book brilliance». – Books for Keeps* (13).

Наявна синтаксична структура – еліпсис –»навмисний пропуск несуттєвих слів у реченні без викривлення його змісту, тобто мовна одиниця в тексті пропускається і таким чином утворюється структурна неповнота синтаксичної конструкції» [10, с. 453]. Повтори, незакінченість синтаксичних конструкцій характерні для високої концентрації емоцій.

«At turns funny, shocking, violent, and heart-rending, Luckiest Girl Alive hooks its reader and doesn't let go. Jessica, Knoll's twisted, twisting debut beautifully explores reinvention, retribution, and redemption – and all rawness in between». – Miranda Beverly-Whittemore, New-York Times, bestselling author of «Bittersweet» (20).

«Delivers characters in full bloom, who love hard, fall hard, cry hard and remain ferociously committed to one another». – Kirkus Revie (14).

Окличні речення слугують своєрідним сигналом, закликом, виражають пропозицію, запрошення, пораду, пояснення, переконання тощо.

«What a group of characters, what a situation, what a book! It's Alfred Hitchcock for a new generation and a new era». – Terry Hayes, author of «I am Pilgrim» (17).

В анотаціях спостерігаються питальні речення та речення з трьома крапками. За допомогою питальних знаків автор анотації вступає в опосередкований діалог із читачем. Речення цього типу привертають увагу, стимулюють фантазію адресата та викликають бажання дізнатися про подальше розгортання подій.

«George wants to be good. He tries to be good. But he has just seen a cake in the kitchen… What will George do?» (16).

В анотації, поданій далі, використовуються три крапки в кінці речення, що створюють ефект відкритого фіналу, який спонукає читача робити припущення стосовно розвитку сюжету, і як наслідок – порівняти власні здогади з написаним.

«Jessie is excited when her gran gets a white Alsatian puppy but with Snowy's arrival a mystery starts to unfold.

As Jessie learns about Nazi Germany at school, past and present began to slot together and she uncovers something long-buried, troubling and somehow linked to another girl and another white dog…» (12).

Висновки і пропозиції. У результаті дослідження було виявлено, що анотація та текст-відгук різняться місцем розташування, авторством, функцією, також спостерігаються відмінності в синтаксисі та лексичному наповненні, що обумовлюється різними завданнями. Головною метою текстів-відгуків є спонукання адресата до конкретної дії – придбання книги. На відміну від тексту-відгуку, анотація націлена на надання інформації адресату.

Анотація та текст-відгук не є взаємозамінними. Текст-відгук є своєрідним доповненням анотації, що підкріплює інформацію закликом до дії.

Перспективним є також дослідження текстів-відгуків, що розміщені в мережі Інтернет в електронному вигляді, котрі мають індивідуальні характеристики.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Белозерова Н. Функциональный анализ текста / Н. Белозерова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://frgf.utmn.ru/ last/No9/text15.htm
2. Богомолова Н. Соціальна психологія друку, радіо і телебачення / Н. Богомолова. – М.: Вид-во МГУ, 1991. – 126 с.
3. Болотнова Н. Филологический анализ текста: [учебное пособие] / Н. Болотнова. – 4-е вид. – М.: Флінта; Наука, 2009. – 520 с.
4. Гладышев В. Методика преподавания литературы: терминологический словарь-справочник / В. Гладышев, А. Ситченко. – М.: Флинта, 2014. – 158 с.

5. Глухов В. Психолингвистика. Теория речевой деятельности / В. Глухов. – М.: АСТ, 2007. – 223 с.
6. Маслова В. Параметры экспрессивности текста / В. Маслова // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – С. 179–204.
7. Олешков М. Основы функциональной лингвистики: дискурсивный аспект: [учебное пособие]. – Нижний Тагил, 2006. – 146 с.
8. Чуланова Г. Лінгво-прагматичні особливості тексту-регулятиву в рекламно-художньому дискурсі сучасної англійської мови: дис. ... канд. філол. наук / Г. Чуланова. – Донецьк, 2012. – 241 с.
9. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Вид-во ІКАР, 2009. – 448 с.
10. Ярцева В. Лингвистический энциклопедический словарь / В. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия. 1990 – 685 с.
11. Birdsall J. The Penderwicks / J. Birdsall. – New York, 2007. – 272 p.
12. Booth A. Girl with a White Dog / A. Booth. – London: Catnip Publishing Ltd, 2014. – 208 p.
13. Daywalt D. The Day the Crayons Quit / D. Daywalt. – London, 2014. – 40 p.
14. Emery L. Open Road Summer / L. Emery. – London, 2015. – 368 p.
15. Hall L. Speak: A Novel / L. Hall. – New York, 2015. – 336 p.
16. Haughton C. Oh No, George! / C. Haughton. – Somerville, Massachusetts: Candlewick Press, 2013. – 32 p.
17. Hawkins P. The Girl on the Train / P. Hawkins. – London, 2015. – 336 p.
18. Jeffers O. Up and Down / O. Jeffers. – London, 2014. – 40 p.
19. Kenneally M. Things I Can't Forget / M. Kenneally. – London, 2013. – 320 p.
20. Knoll J. Luckiest Girl Alive: A Novel / J. Knoll. – New York, 2015. – 352 p.
21. Laden N. Peek-A Who? / N. Laden. – New York, 2000. – 10 p.
22. Leovy J. Ghettoside: A True Story of Murder in America / J. Leovy. – New York, 2015. – 384 p.
23. Martin S. Small Changes that spark big Influence / S. Martin, N. Goldstein, R. Cialdini. – London, 2014. – 240 p.
24. Rubin A. Those Darn Squirrels! / A. Rubin. – New York, 2011. – 32 p.
25. Snicket L. The Dark / L. Snicket. – New York, 2013. – 40 p.
26. Williams M. The Iliad and the Odyssey / M. Williams. – London, 2006. – 40 p.

Чуланова Г.В., Стрилко А.Л.
Сумской государственный университет

СРЕДСТВА ВЛИЯНИЯ НА АДРЕСАТА В АНОТАЦИЯХ И ТЕКСТАХ-ОТЗЫВАХ

Аннотация
В статье исследуется авторство и вариативность местоположения аннотаций и текстов-отзывов. Кроме того, осуществляется сравнительный анализ синтаксических конструкций, которые являются типичными для данных текстов. Также обрабатывается их лексический состав. Анализируется связь средств, используемых в аннотациях и текстах-отзывах, с функциональной нагрузкой данных текстов. Делается вывод о влиянии текстов-отзывов и аннотаций на адресата.
Ключевые слова: аннотация, текст-отзыв, лексико-семантические особенности, синтаксис, функциональная нагрузка.

Chulanova H.V., Strilko A.L.
Sumy State University

MEANS OF INFLUENCE UPON THE ADDRESSEE IN SUMMARIES AND TEXT-BLURBS

Summary
This article examines the authorship and variability of location of summaries and text-blurbs. In addition, there is carried out a comparative analysis of the syntactic structures that are typical for these texts. Their lexical composition is elaborately studied. The article also analyzes the connection between means used in summaries and text-blurbs with the functional load of these texts. The conclusion is made concerning the impact of text-blurbs and summaries on the recipient.
Keywords: summary, text-blurb, lexical and semantic features, syntax, functional load.

УДК 81'37[811.111+811.133.1+811.161.2]

АРХЕТИПНА СИМВОЛІКА ЛЕКСЕМ SKY/CIEL/НЕБО В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Швець Н.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті реконструйовано архетипну символіку лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах. Виявлено архетипні образи, що стали основою утворення зазначених лексем. Проаналізовано семантичний об'єм лексичних одиниць *sky/ciel/небо* в англійських, французьких та українських лексикографічних джерелах. На основі аналізу словникових дефініцій, виявлено спільні значення цих лексем у зіставлюваних мовах. Описано відмінності у структурі значення лексичних одиниць *sky/ciel/небо* в аналізованих мовах.

Ключові слова: лексеми *sky/ciel/небо*, архетип, архетипна символіка, первісна мотивація, семантичний об'єм.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства спостерігається актуалізація досліджень, що базуються на поєднанні порівняльно-історичного та зіставно-типологічного підходів до аналізу мовних явищ [1; 4; 5; 13].

За словами О. Государської, поєднання порівняльно-історичного і зіставно-типологічного підходів до аналізу мовного відображення фрагментів навколишньої дійсності продиктоване необхідністю визначення як загальних принципів культурно-наукового пізнання світу носіями різних мов, так і відмінностей, пов'язаних із унікальністю кожного з етносів [4, с. 3].

Проте, як слушно зазначає А. Корольова, два терміни порівняльно-історичного і типологічного мовознавства – порівняння і зіставлення – опинилися на сьогодні у складному становищі у результаті їх нерозрізнення сучасними дослідниками [10, с. 9]. Оскільки у нашій розвідці будуть використані обидві процедури, необхідно уточнити розбіжності між ними. Цитуючи дослідницю, зауважимо, що конкретні прийоми і процедури ***порівняння*** полягають у визначенні генетичної приналежності мовних фактів, в установленні системи відповідників і аномалій на різних рівнях у порівнюваних мовах, у моделюванні вихідних мовних форм, які не зафіксовані писемністю [10, с. 11].

На думку А. Корольової, найважливішими прийомами у процедурі порівняння є внутрішня та зовнішня реконструкція прамовних станів. Зокрема, прийом внутрішньої реконструкції полягає у тому, що давніша форма реконструюється шляхом порівняння хронологічно різних її фіксацій у межах однієї мови. Її техніка зводиться до виявлення серед генетично порівнюваних елементів мови відносних архаїзмів і представлення останніх як вихідних архетипів [10, с. 11].

Архетип, за О. Селівановою, розуміємо як первісну вроджену психічну структуру, вияв родової пам'яті, історичного минулого етносу, їхнього колективного позасвідомого, що забезпечує цілісність і єдність людського сприйняття й виявляється в знакових продуктах культури (у вигляді архетипних образів) [14, с. 40].

Продовжуючи свої міркування щодо порівняння та зіставлення, А. Корольова підкреслює, що ***зіставлення***, на відміну від порівняння, перш за все, спрямоване на виявлення відмінностей між зіставлюваними мовами, а тому власне процедура зіставлення називається ще контрастивним аналізом, що покладений в основу контрастивістики [10, с. 12].

Отже, поєднання зіставно-типологічного та порівняльно-історичного підходів до аналізу архетипної символіки лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах є необхідним для виявлення як закономірностей їх виникнення у зазначених мовах, так і відмінностей, пов'язаних з національно-культурними традиціями носіїв досліджуваних мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, існує чотири стихії (тобто чотири матеріальних першооснов буття) – повітря, земля, вогонь, вода [15]. Варто зазначити, що у мовознавстві наявні дослідження, у яких вивчено найменування першостихій у різних ракурсах. Сюди відносимо аналіз засобів відображення символіки архетипно-стереотипного явища ВОГОНЬ В. Агеєвої [1], дослідження вербалізації природних стихій в українській поезії 80-х–90-х років XX століття О. Слюніної [16], дисертаційну роботу Н. Чендей «Поетико-когнітивний потенціал метафор стихій в англійській та українській мовах» [18], працю В. Топорова про реконструкцію балтослов'янського образу Землі-Матері [17] та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Як відзначає Н. Чендей, небо є повітряним простором, тобто складовою стихії повітря [18, с. 11]. На відміну від назв самих стихій, найменування небо є недостатньо вивченим у мовознавстві, адже згадана лексема не була об'єктом спеціальних мовознавчих досліджень і аналізувалася лише побіжно [7; 12; 18]. Отже, недослідженою є архетипна символіка лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах.

Мета статті – реконструювати архетипну символіку лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах, що відображена в їх полісемії.

Завдання: 1) виявити первісну мотивацію лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах шляхом реконструкції архетипних образів, які лежать в основі виникнення цих лексем; 2) проаналізувати семантичний об'єм лексем *sky/ciel/небо* у лексикографічних джерелах англійської, французької та української мов; 3) визначити спільні та відмінні значення лексем *sky/ciel/небо* у зіставлюваних мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає В. Жайворнок, протиставлення «Небо –

© Швець Н.В., 2016

Земля» належить до найархаїчніших космогонічних протиставлень, адже на дуже ранніх стадіях розвитку людини існував культ Неба та його дружини – Матері-Землі [9, с. 388]. Цю думку підтверджує і М. Маковський, зауважуючи, що у міфопоетичній традиції Небо символізує чоловіче начало, що запліднює Землю [11, с. 337]. Тут автор наводить такі лексеми, що ілюструють це твердження: ірл. *speir* «небо» та лат. *pario* «народжувати», гр. *ουρανός* «небо» та ос. *waryn* «народжувати» [11, с. 337].

Разом з тим, Небо, за стародавніми уявленнями, – це Палата Божа, а зорі – це вікна, в які Бог дивиться на світ (раніше боги) [9, с. 388]. М. Маковський зазначає, що поняття Неба (як верхнього світу) всіляко табуювалося: порівняйте лат. *coelum* «небо» та ч. *couzlo* «магія, чаклунство» [11, с. 337].

Важливим є визначення архетипної символіки лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах, адже саме архетипи мають надкультурні й позачасові змісти трансперсонального, всезагального, психічного [6, с. 170]. Визначення архетипів зазначених лексем допоможе зрозуміти, який образ ліг в основу їх утворення у різних народів.

За даними Online Etymology Dictionary, лексема *sky* сягає 1200 року [23], у той час вона мала значення «хмара» (з д-сканд. *ský* «хмара», що у свою чергу походить з п-герм. **skeujam* «хмара, покриття з хмар»), у цьому значенні зазначена лексема співвідноситься з данг. *sceo*, дсакс. *scio* «хмара», двн. *scuwo*, данг. *scua*, д-сканд. *skuggi* «тінь», гот. *skuggwa* «дзеркало». Сучасного значення лексема *sky* набула у 1300-их роках, замінивши лексему *heofon*, що у свою чергу зараз має значення «небеса» [23].

Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, як і Online Etymology Dictionary, виводить лексему *sky* з пів. основи **(s)keu-* «покривати, приховувати» [22, p. 1455; 23]. Це припущення підтверджує і Ю. Покорний, автор словника «Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch» [25, p. 2726]. За даними Ю. Покорного, пів. основа **(s)keu-* є також джерелом походження таких лексем, як вірм. *cʻiw* «дах, покриття», лат. *obscūrus* «темний», двн. *scūr* «захист» [25, p. 2727]. Тому робимо припущення, що в основі утворення англійської лексеми *sky* лежить ***образ певного покриття***, що приховує чи захищає землю.

Французька лексема *ciel*, як зазначено у словниках Grand Larousse de la langue française [20, p. 717] та Petit Robert [26, p. 282], з'являється у IX столітті та походить з лат. *caelum* «небо». Ю. Покорний виводить латинську лексему *caelum* з пів. основи **(s)kāi-* «сяючий, яскравий» [25, p. 2771], порівняйте з лит. *skaidrùs, skáidrus* «яскравий, чистий»; лтс. *skaĩdrs* «чистий» [25, p. 2771]. Отож, припускаємо, що лексема *ciel* у французів асоціювалася з ***чистим (безхмарним), яскравим простором***.

Українська лексема *небо*, що співвідноситься з рос. *небо*, бр. *неба*, п. *niebo*, ч. *nebe*, сл. *nebo*, вл. *njebjo*, болг. *небе*, за даними Етимологічного словника української мови у 7 томах [8, с. 57] походить з і-є. **nebhos* «туман, хмара». У свою чергу Ю. Покорний у словнику «Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch» [25, p. 865] виводить цю лексему з пів. основи **nebh-* «мокрий, вода». Автор зазначає, що з цієї основи утворилися також такі лексеми, як-от д-інд. *nábhas-* «туман, хмари, небо», хет. *nebis* «небо», двн. *nebul* «туман» [25, p. 865-866]. Враховуючи вищезазначене, можемо зробити припущення, що українська лексема *небо* утворилася у результаті асоціації з ***чимось вологим – туманом, дощем, водою***.

Аналіз англомовних лексикографічних джерел засвідчив, що на сьогодні лексема *sky* має такі значення: 1) простір над землею, який можна побачити, подивившись вгору, де з'являються хмари і сонце, місяць та зірки; 2) область атмосфери та космосу, яку видно з землі; 3) рай, блаженство, Божа сила; 4) погода, як стан верхнього шару повітря; 5) клімат; 6) (перен.) найвищий рівень досягнень; 7) блакить, небесний колір [2; 19; 21, p. 1257; 24].

Особливістю англійської лексеми *sky* є її вербалізація (перехід у сферу дієслова), у результаті чого виникають такі значення цієї лексеми: 1) підкидати в повітря; 2) вішати під стелею (зазвичай про картини на виставці); 3) піднімати ціну (на аукціоні, торгах) [2; 24].

Здійснивши аналіз лексикографічних джерел французької мови, було з'ясовано систему значень французької лексеми *ciel*: 1) необмежений простір, в якому знаходяться небесні тіла; 2) частина надземного простору, видима із землі, обмежена лінією горизонту; 3) сукупність небесних тіл, зірок та планет; 4) вплив небесних тіл на долю людини; 5) клімат; 6) стан атмосфери; 7) місце перебування божества та померлих душ (рай); 8) (перен.) невимовне щастя; 9) небесні сили [26, p. 282; 20, p. 717].

Для української лексеми *небо* характерні такі значення: 1) видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола; 2) за релігійними уявленнями – місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай [15; 3, с. 747].

Підсумовуючи, зазначимо, що виявлено всього два спільні значення лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах: 1) надземний простір; та 2) місце перебування богів, рай.

Для англійської та французької мови спільними є значення: 1) погода (стан атмосфери); 2) клімат; 3) найвищий рівень досягнень (щастя).

Особливістю англійської лексеми *sky* є її вербалізація та використання у значенні «блакить, небесний колір». Для французької лексеми *ciel* етноспецифічним є значення «вплив небесних тіл на долю людини».

Висновки і перспективи. Здійснивши аналіз архетипної символіки лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах, видаються можливими такі висновки: 1) в основі утворення зазначених лексем у кожній мові лежать різні архетипні образи (в англійській мові – образ певного покриття, що приховує чи захищає землю; у французькій – образ безхмарного, яскравого простору; в українській – образ вологи (туману, дощу, води); 2) саме різною первісною мотивацією лексем *sky/ciel/небо* можна пояснити наявність лише двох їх спільних значень у зіставлюваних мовах та кількісну перевагу етноспецифічних значень над універсальними.

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості залучення до аналізу фразеологізмів з компонентом *sky/ciel/небо*.

Список літератури:

1. Агеєва В. О. Архетипна і стереотипна символіка вогню в англійській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / В. О. Агеєва. – К, 2014. – 21 с.
2. Англо-русский словарь общей лексики [Електронний ресурс] // ABBYY Lingvo x6 [Електронний ресурс]: электронный словарь. – 4,7 Gb. – ABBYY Software, 2014. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium; 512 Mb Ram; Windows 8/8.1, 7, Vista, XP (SP2, 3). – Назва з контейнера.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Государська О. В. Соматизми як засоби вираження наївної і наукової картин світу (на матеріалі мов романської і слов'янської груп): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. В. Государська. – К, 2011. – 19 с.
5. Гурбанська С. О. Типологія оказіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах XX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / С. О. Гурбанська. – К, 2009. – 21 с.
6. Донченко О. Архетипи – спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як шлях до унікальності) / О. Донченко // Психологія особистості. – 2011. – № 1 (2). – С. 170–181.
7. Дорошина Л. Ф. Вербалізація етнокультурного архетипу верх у літературних творах О. Довженка / Л. Ф. Дорошина // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 1. – С. 49–55.
8. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 4: Н–П. – 653 с.
9. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 704 с.
10. Корольова А. В. Нові виклики сьогоденної компаративістики і контрастивістики / А. В. Корольова // Проблеми зіставної семантики: [зб. наук. статей] / [відп. ред. А. В. Корольова]. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2013. – Вип. 11. – С. 9–15.
11. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов / Маковский Марк Михайлович. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
12. Михайлишин У. І. Відображення космогонічної картини світу у фразеологічних одиницях німецької мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / У. І. Михайлишин. – Харків, 2010. – 22 с.
13. Орендарчук О. Л. Валентністні відношення дієслів тематичної групи «чуттєвої сфери» в контрастивному аспекті (на матеріалі англійської та української мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. Л. Орендарчук. – К, 2010. – 20 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
15. Словник української мови: в 11-ти т. [Електронний ресурс] / [за ред. І. К. Білодіда]. – Режим доступу: http://sum.in.ua/
16. Слюніна О. В. Вербалізація природних стихій в українській поезії 80-х–90-х років XX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Слюніна. – Харків, 2012. – 20 с.
17. Топоров В. Н. К реконструкции балто-славянского образа Земли-Матери / В. Н. Топоров // Балто-славянские исследования 1998-1999. XIV. Сборник научных трудов. – М.: Индрик, 2000. – С. 239–371.
18. Чендей Н. В. Поетико-когнітивний потенціал метафор стихій в англійській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н. В. Чендей. – К, 2009. – 20 с.
19. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.collinsdictionary.com/
20. Grand Larousse de la langue fransaise: en 7 volumes / [sous la direction de L. Guilbert]. – Paris: Larousse, 1989. – T. 1. – A–Cip. – 722 p.
21. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Albert Sidney Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 1600 p.
22. Klein E. A comprehensive etymological dictionary of the English language / Ernest Klein. – Amsterdam – London – New York: Elsevier Publishing Company, 1966. – Volume II: L–Z. – 1776 p.
23. Online etymology dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etymonline.com/
24. Oxford Dictionary of English [Електронний ресурс] // ABBYY Lingvo x6 [Електронний ресурс]: электронный словарь. – 4,7 Gb. – ABBYY Software, 2014. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium; 512 Mb Ram; Windows 8/8.1, 7, Vista, XP (SP2, 3). – Назва з контейнера.
25. Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wqrterbuch [Електронний ресурс] / [Revised and Published by the Dnghu Association]. – Indo-European Language Revival Association, 2007. – 3441 p. – Режим доступу: http://dnghu.org/en/Indo-European%20etymological%20dictionary/
26. Robert P. Le Petit Robert: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / Paul Robert. – Paris: S.N.L., 1976. – 1971 p.

Швец Н.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

АРХЕТИПНАЯ СИМВОЛИКА ЛЕКСЕМ SKY/CIEL/НЕБО В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация
В статье реконструировано архетипную символику лексем *sky/ciel/небо* в английском, французском и украинском языках. Выявлены архетипные образы, ставшие основой образования указанных лексем. Проанализирован семантический объем лексических единиц *sky/ciel/небо* в английских, французских и украинских лексикографических источниках. На основе анализа словарных дефиниций, выявлены общие значения этих лексем в сопоставляемых языках. Описаны различия в структуре значения лексических единиц *sky/ciel/небо* в рассматриваемых языках.
Ключевые слова: лексемы *sky/ciel/небо*, архетип, архетипная символика, первоначальная мотивация, семантический объем.

Shvets N.V.
Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

ARCHETYPICAL SYMBOLIC OF LEXEMES SKY/CIEL/НЕБО IN THE ENGLISH, FRENCH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Summary
In the article, the archetypical symbolic of lexemes *sky/ciel/небо* in the English, French and Ukrainian languages is reconstructed. The archetypic images that became the basis for the formation of these lexemes are discovered. The semantic volume of lexical units *sky/ciel/небо* in English, French and Ukrainian lexicographic sources is analyzed. Based on the analysis of dictionary definitions, the common meanings of these lexemes in mentioned languages are found. The differences in the meaning structure of lexical units *sky/ciel/небо* in the analyzed languages are described.
Keywords: lexemes *sky/ciel/небо*, archetype, archetypic symbolics, initial motivation, semantic volume.

НАШІ АВТОРИ

1. **Архипова Євгенія Олександрівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики управління Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
2. **Архірейська Наталя Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри грошового обігу і кредиту Університету митної справи та фінансів
3. **Бабаєв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
4. **Балінченко Світлана Петрівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри документознавства, філософії та філологічних дисциплін Буковинського державного фінансово-економічного університету
5. **Барабаш Олена Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
6. **Батракова Тетяна Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Запорізького національного університету
7. **Башков Вадим Михайлович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
8. **Бедик Ніна Миколаївна** – викладач внутрішньої медицини (вищої категорії) Чернівецького медичного коледжу Буковинського державного медичного університету
9. **Без'пята Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, Миколаївський національний аграрний університет
10. **Бєлашова Ольга Володимирівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
11. **Білорус Тетяна Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
12. **Білоус Наталія Валентинівна** – кандидат технічних наук, професор, професор кафедри програмної інженерії Харківського національного університету радіоелектроніки
13. **Бойко Олексій Геннадійович** – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
14. **Бондар Наталія Василівна** – викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету
15. **Бондар Наталія Миколаївна** – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Національного транспортного університету
16. **Борисова Наталія Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
17. **Брензович Катерина Степанівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету
18. **Булах Ірина Валеріївна** – асистент кафедри дизайну архітектурного середовища Київського національного університету будівництва і архітектури
19. **Булгакова Тетяна Михайлівна** – аспірант Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
20. **Бурлака Ірина Василівна** – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
21. **Бусько Марія Богданівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
22. **Варга Наталія Іллівна** – кандидат соціологічних наук, доцент, Ужгородський національний університет
23. **Васенко Олександр Васильович** – кандидат історичних наук, старший викладач Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
24. **Василишина Наталія Максимівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного авіаційного університету
25. **Вільховченко Надія Павлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
26. **Войнича Лілія Йосипівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організації Львівського національного аграрного університету
27. **Войтович Максим Олегович** – магістр Буковинського державного фінансово-економічного університету
28. **Галич Артем Олександрович** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української літератури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
29. **Гарас Микола Нестерович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
30. **Герасименко Дана Сергіївна** – студентка Київського національного лінгвістичного університету
31. **Глазков Едуард Олександрович** – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри нормальної фізіології та патологічної фізіології Луганського державного медичного університету

32. **Годунова Наталія Борисівна** – студентка Донбаського державного педагогічного університету
33. **Голіков Кирило Юрійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
34. **Головіна Анна Вікторівна** – студентка Національного університету харчових технологій
35. **Горзов Віталія Володимирівна** – асистент кафедри дитячої стоматології Ужгородського національного університету
36. **Горзов Людмила Федорівна** – асистент кафедри дитячої стоматології Ужгородського національного університету
37. **Григоренко Інна Василівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства, експертизи та торгівельного підприємництва Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
38. **Гузь Анастасія Валеріївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
39. **Демичева Алла Валеріївна** – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
40. **Демченко Марина Миколаївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
41. **Дернова Ірина Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну
42. **Дзюбіна Оксана Ігорівна** – аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка
43. **Дзюмак Михайло Анатолійович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри товарознавства, експертизи та торговельного підприємництва Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
44. **Дранко Сергій Валерійович** – магістр Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
45. **Дугієнко Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Запорізького національного університету
46. **Дудич Іван Федорович** – магістр Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
47. **Енеді Крістіан Людвікович** – магістр Ужгородського національного університету
48. **Ерфан Єва Алоїсівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету
49. **Жукова Галина Вікторівна** – аспірантка Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
50. **Іваненко Олег Олексійович** – студент Харківського національного університету радіоелектроніки
51. **Казачінер Олена Семенівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики навчання мов і літератури Харківської академії неперервної освіти
52. **Каньовська Людмила Володимирівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
53. **Кардаш Лариса Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, член-кореспондент Української академії акмеології
54. **Карпіна Олена Сергіївна** – аспірант кафедри світової літератури Горлівського інституту іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
55. **Карпова Ірина Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Харківського навчально-наукового інституту Університету банківської справи
56. **Каушанська Олена В'ячеславівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб Буковинського державного медичного університету
57. **Керноз Неля Євгеніївна** – старший викладач кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету
58. **Кириченко Оксана Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та організації виробництва Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
59. **Кіріленко Олена Георгіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інженерії Харківського національного авіаційного університету імені М.Є Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
60. **Коляса Олена Василівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
61. **Корольова Людмила Михайлівна** – здобувач центру початкової освіти Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, вчитель-методист Запорізького класичного ліцею
62. **Коцун Володимир Іванович** – кандидат технічних наук, завідувач кафедри математики та комп'ютерних дисциплін Львівської філії ПВНЗ «Європейський університет»
63. **Кравчук Оксана Олексіївна** – студентка Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Немішаївський агротехнічний коледж»

64. **Крецу Наталія Минодорівна** – асистент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
65. **Криворучко Михайло Юрійович** – аспірант кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету
66. **Кузьменко Руслан Валентинович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри водіння бойових машин та автомобілів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
67. **Кузьменко Юлія Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Херсонська академія неперервної освіти
68. **Кулик Олена Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, член-кореспондент Української академії акмеології
69. **Кучер Зоя Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германської філології та перекладу Черкаського державного технологічного університету
70. **Лалак Ольга Андріївна** – аспірантка кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка»
71. **Лапиніна Оксана Леонідівна** – аспірант кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету
72. **Леонтьєва Наталія Романівна** – кандидат фізико-математичних наук, викладач кафедри комп'ютерних наук Буковинського державного фінансово-економічного університету
73. **Леонтьєва Фрида Соломонівна** – кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України
74. **Линовицька Анастасія Олександрівна** – аспірант кафедри педагогіки вищої школи та освітнього менеджменту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
75. **Лукачина Анатолій Васильович** – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
76. **Лях Галина Романівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Донбаського державного педагогічного університету
77. **Магерус Надія Іванівна** – асистент кафедри механіки та автоматизації машинобудування Національного університету «Львівська політехніка»
78. **Мазур Катерина Василівна** – доцент кафедри аграрного менеджменту Вінницького національного аграрного університету
79. **Малишко Віталіна Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
80. **Манжула Дмитрій Петрович** – студент Вінницького національного аграрного університету
81. **Марусик Уляна Іванівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
82. **Мельник Володимир Семенович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри дитячої стоматології Ужгородського національного університету
83. **Мідна Наталія Сергіївна** – студент факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
84. **Мішина Наталя Вікторівна** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
85. **Можаровська Тамара Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
86. **Морозенко Дмитро Володимирович** – доктор ветеринарних наук, старший науковий співробітник відділу лабораторної діагностики та імунології Інституту патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка Національної академії медичних наук України
87. **Мукан Наталія Василівна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
88. **Мусієнко Вікторія Сергіївна** – викладач кафедри теорії і методики дошкільної, початкової освіти й психології Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академії неперервної освіти»
89. **Навроцька Тамара Анатоліївна** – старший викладач кафедри менеджменту Національного транспортного університету
90. **Наливайко Лариса Романівна** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
91. **Никифоров Андрій Михайлович** – викладач кафедри образотворчого мистецтва, історії, теорії музики та художньої культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
92. **Ніцпан Інна Анатоліївна** – магістр факультету менеджменту та права Вінницького національного аграрного університету
93. **Новицька Ірина Олександрівна** – кандидат медичних наук, викладач внутрішньої медицини (вищої категорії) Чернівецького медичного коледжу Буковинського державного медичного університету

94. Оверчук Оксана Леонідівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
95. Овсієнко Людмила Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, член-кореспондент Української академії акмеології
96. Овчарук Ніна Петрівна – кандидат ветеринарних наук, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Немішаївський агротехнічний коледж»
97. Олійник Катерина Олександрівна – студентка факультету початкової освіти Харківської гуманітарно-педагогічної академії
98. Олійников Валерий Андрійович – аспірант кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
99. Омельяненко Артем Ігорович – магістр Київського національного університету імені Тараса Шевченка
100. Орел-Халік Юлія Владиславівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Запорізького державного медичного університету
101. Орєшкова Аліна Федорівна – студентка Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
102. Орлова Марина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Черкаського державного технологічного університету
103. Пастух Андрій Михайлович – інженер кафедри буріння нафтових і газових свердловин Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
104. Пермінова Світлана Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
105. Пикалюк Лілія Анатоліївна – Інститут філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
106. Підлипна Марина Петрівна – аспірант кафедри геодезії і геоінформатики Львівського національного аграрного університету
107. Покась Лілія Антонівна – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики навчання природничо-географічних дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
108. Поліщук Ростислав Миколайович – аспірант кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету імені Івана Франка
109. Полова Альона Валеріївна – студентка Запорізького національного університету
110. Польшинська Катерина Андріївна – аспірант Класичного приватного університету
111. Попель Ярослав Володимирович – студент факультету менеджменту Миколаївського національного аграрного університету
112. Похмурко Оксана Олегівна – магістр Університету митної справи та фінансів
113. Приймачук Віра Олександрівна – студентка факультету менеджменту Миколаївського національного аграрного університету
114. Примакова Віталія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради
115. Прус Наталія Олексіївна – викладач кафедри іноземних мов та перекладу Харківського національного економічного університету
116. Редька Сергій Іванович – історик
117. Романко Євгеній Васильович – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
118. Садовська Надія Петрівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри плодоовочівництва і виноградарства Ужгородського національного університету
119. Ситник Інна Петрівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету харчових технологій
120. Сімахова Анастасія Олексіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління національним господарством Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
121. Сірант Неля Петрівна – викладач-методист Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка
122. Соколова Зоя Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету
123. Солодовник Ганна Валеріївна – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Харківського національного університету будівництва та архітектури
124. Стрілко Анна Леонідівна – студентка Сумського державного університету
125. Сулковський Анатолій Володимирович – викладач Коростишівського педагогічного коледжу імені І.Я. Франка Житомирської обласної ради

126. **Такйун Чарити Джастин** – аспірантка кафедри психологічного консультування і психотерапії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, викладач кафедри психології Насаравського державного університету
127. **Толкач Анжеліка Миколаївна** – старший викладач Науково-навчального інституту права та соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету
128. **Толмачова Ірина Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології Харківської гуманітарно-педагогічної академії
129. **Устименко Ольга Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри методики викладання іноземних мов й інформаційно-комунікаційних технологій Київського національного лінгвістичного університету
130. **Федорченко Світлана Володимирівна** – асистент кафедри дистанційного навчання Навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання, Національний авіаційний університет
131. **Федотов Олексій Павлович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського та митного права, докторант кафедри морського та митного права Національного університету «Одеська юридична академія»
132. **Фень Катерина Сергіївна** – аспірант кафедри менеджменту організації і адміністрування Подільського державного аграрно-технічного університету
133. **Фірсова Світлана Германівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка
134. **Чудик Ігор Іванович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри буріння нафтових і газових свердловин Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
135. **Чуланова Галина Валеріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, Сумський державний університет
136. **Швець Наталія Віталіївна** – викладач кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
137. **Шевченко Марина Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
138. **Шовкалюк Юрій Васильович** – старший викладач кафедри теоретичної та промислової теплотехніки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
139. **Шоловій Юрій Петрович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри механіки та автоматизації машинобудування Національного університету «Львівська політехніка»
140. **Шульгіна Людмила Михайлівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
141. **Щербакова Альона Віталіївна** – студентка Запорізького національного університету
142. **Якименко Юлія Вікторівна** – студент Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 2 (29) лютий, 2016 р.

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 24.02.2016 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 19,53. Тираж 100 прим.
Зам. 0216-39.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.